

کشف الباری
صحيح البخاری

فصل ۱۰

حضرت الاناسی بن ابی سہیل

کشف الباری

عمافی

صحيح البخاری

کتاب التفسیر

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق: مولانا ابن الحسن عباسی استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ: مولانا شاکہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

① داحادیثو تخریج

② د تعلیقات بخاری تخریج کول

③ د اسماء الرجال مختصر تعارف

④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل

⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنبی پورہ تحقیق

⑥ د شرحی د هرې خبرې پہ حاشیہ کنبی حوالہ ورکول

⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ، بیانولو کنبی پورہ تحقیق

⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح

⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنبی داحدیث پہ کوم کوم خاٹی کنبی دی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگلی پیشور

خوروکھی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل:-

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباری عماني صميع (البخاري)

جلد: کتاب (التفسير)

ضارح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مد ظله العالی
ترتيب و تحقيق: مولانا ابن الحسن عباسی استاذ جامعه فاروقيه کراچی
پښتو مترجم: مولانا شاه فيصل فاضل امداد العلوم وفاق المدارس
ايم اے اسلامیات عربي پيښور ريوټورس

د کشف الباری د پښتو اور فارسي د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن کېښي وی چې فيصل کتب خانه د صدر وفاق المدارس العربيه مهتمم جامعه فاروقيه شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مد ظله العالی څخه د کشف الباری پښتو او فارسي ژبو کېښي د ترجمو حقوق تر لاسه کړل او د حقوقو معاوضه ئې ورته ورکړه ددې څخه روسته هيڅ چاته د کشف الباری پښتو او فارسي د ترجمه کولو او چټاپ کولو اجازت نشته او د هر يو جلد رجسټريشن ئې هم د حکومت پاکستان سره شوې دي.

د ملاويدو پټي د فيصل کتب خانه پښور څخه علاوه

- رشديه کتب خانه اکوړه خټک
- علميه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشديه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه يوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانيه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبه غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه حبيبيه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبد المجيد کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه
۲۹	مرضی د مرتب	۲۹
۳۰	د امام بخاری په کتاب التفسیر باندې یو نظر از مرتب	۳۰
۳۰	د امام بخاری د کتاب التفسیر ماخذ	۳۰
۳۱	ابوعبیده معمر بن المثنی او د هغوی تفسیر، مجاز القرآن	۳۱
۳۴	یو غلط فهمی	۳۴
۳۵	د ابوعبیده په مجاز القرآن او د بخاری په کتاب التفسیر کښې وجود فرق	۳۵
۳۶	د امام بخاری د کتاب التفسیر اسلوب او انداز	۳۶
۳۸	په فن تفسیر کښې ددې حیثیت او مرتبه	۳۸

کتاب التفسیر

۳۹	د تفسیر لغوی معنی	۳۹
۳۹	د تفسیر اصطلاحی معنی	۳۹
۴۰	په تفسیر او تاویل کښې فرق	۴۰
۴۱	په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری د انداز	۴۱
۴۲	باب: مَا جَاءَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ	۴۲
۴۲	سورة فاتحه ته "ام الكتاب"، ولې وائی؟	۴۲
۴۳	د سورة فاتحه نومونه	۴۳
۴۳	د لفظ "دین"، معنی	۴۳
۴۴	د نبی کریم ﷺ په آواز باندې د لیک و یونکی مونځ کونکی مونځ به فاسد وی یا نه؟	۴۴
۴۵	سورة فاتحه ته د "سبع مثانی"، و نیلو وجه	۴۵
۴۵	سورة فاتحه ته د "قرآن عظیم"، و نیلو وجه	۴۵
۴۶	باب (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)	۴۶
۴۶	ترجمة الباب سره د روایت باب مناسبت	۴۶

تفسیر سورة البقرة

۴۶	بقرة طرف ته د سورة اضافت کولو کې اختلاف او قول راجح	۴۶
۴۷	باب قَوْلَ اللَّهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)	۴۷
۴۷	حضرت آدم عليه السلام ته د کومو څیزونو نومونه ښودلی شوی وو؟	۴۷
۴۷	یو اشکال او د هغې جواب	۴۷
۴۸	په "خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ"، کې د "يَد" نه څه مراد دي؟	۴۸

شمیره	مضمون	صفحه
۴۸	د سجود ادم نه کومه سجده مراد ده؟	۴۸
۴۹	دا سجده ټولو ملائکو کړې وه یا بعضو؟	۴۹
۴۹	حضرت نوح "اول رسول" په کوم حیثیت سره دې؟	۴۹
۴۹	د کلماتو تشریح:	۴۹
۴۹	باب	۴۹
۵۲	د راعنا معنی او په دې کې مختلف قراءتونه:	۵۲
۵۳	باب: قَوْلُهُ تَعَالَى: فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَدَاً وَأَلْتُمْ تَعْلَمُونَ	۵۳
۵۳	د حدیث د الفاظو تشریح:	۵۳
۵۴	باب: قَوْلُهُ تَعَالَى (وَلَقَدْ عَلَّمْنَا عَلَيْكُمْ الْقَنَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ النَّبَ وَالسَّلَوى ... الخ	۵۴
۵۴	د "من" تفسیر:	۵۴
۵۴	یو اشکال او د هغې جواب:	۵۴
۵۵	د مار د جترې اوبه سترگې دپاره مفید دی:	۵۵
۵۶	باب (وَأَدْخَلْنَا أَدْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَأَدْخَلُوا الْبَابَ سَجْدًا ... الخ	۵۶
۵۶	د حدیث باب تشریح:	۵۶
۵۶	باب: قَوْلُهُ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجَبْرِيلِ)	۵۶
۵۶	د جبریل او میکائیل معنی:	۵۶
۵۷	باب: قَوْلُهُ (مَا تَنْتَظِرِينَ آيَةً أَوْ تَنْسَاهَا)	۵۷
۵۷	د نسخ لغوی او اصطلاحی معنی:	۵۷
۵۸	د نسخ په مفهوم کې د متقدمینو او متاخرینو په اصطلاحاتو کې فرق:	۵۸
۵۸	د شریعت په احکامو کې د نسخ کیدل څه عیب نه دي:	۵۸
۵۹	د نسخ قسمونه:	۵۹
۵۹	بیا د نسخ القرآن با القرآن درې صورتونه دي:	۵۹
۶۲	باب: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ	۶۲
۶۲	باب: وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى	۶۲
۶۲	د مقام ابراهیم نه څه مراد دي؟	۶۲
۶۳	باب: قَوْلُهُ تَعَالَى (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ ... الخ	۶۳
۶۴	باب: قَوْلُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا	۶۴
۶۵	باب: قوله تعالى: سَيَقُولُ الشُّعَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَهُمْ عَن قِبَلِهِمُ النَّبِيُّ كَانُوا عَلَيْهَا	۶۵
۶۵	د سفهاء نه څوك مراد دی؟	۶۵
۶۶	باب: قوله تعالى: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ	۶۶
۶۷	باب: قوله تعالى: وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ	۶۷

شمیره	مضمون	صفحه
باب: قوله تعالى: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ إِلَى (عَمَّا تَقْمُؤُونَ): ۲۷.....		۲۷
باب: قوله تعالى: وَلَكِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۲۷.....		۲۷
باب: قوله تعالى: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَغْفِرُونَ لَهُمْ كَمَا يُغْفِرُونَ أَنْبَاءَهُمْ ۲۸.....		۲۸
باب: وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ مَوْجِبَةٌ فَإِذَا سَأَلْتُمُوسُ الْخَبْرَاتِ أَنْبَاءَهُ تَكُونُ بِكُمْ إِلَهُاتٌ جَمِيعًا ۲۸.....		۲۸
باب: قوله تعالى: وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ تُنْظِرُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۲۸.....		۲۸
باب: قوله تعالى: وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ تُنْظِرُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ ۲۸.....		۲۸
باب: قوله تعالى: إِنَّ الصَّغَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِ اللَّهِ فَكُنْ حَبْرَ الْبَيْتِ أَوْ اعْمُرْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ ۲۹.....		۲۹
باب: قوله تعالى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقْعُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْذَادًا ۷۱.....		۷۱
باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْبِ ۷۱.....		۷۱
په قصاص کې د نفس په بدله کې نفس دې د آزاد او غلام هېڅ تفریق په دې کې نشته ۷۱.....		۷۱
د حضرت ربیع د یوې جینې د غاښ ماتولو واقعہ: ۷۳.....		۷۳
د روایاتو تعارض او دهغې حل: ۷۳.....		۷۳
باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۷۴.....		۷۴
په دې سلسله کې د روایاتو تعارض او ددې حل: ۷۵.....		۷۵
د رمضان د فرضیت نه مخکې د عاشورې د ورځې د روژې حیثیت: ۷۵.....		۷۵
اشعث بن قیس: ۷۶.....		۷۶
باب: قوله تعالى: أَنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۷۶.....		۷۶
د معمولی مرض پد وجه د روژې ماتولو متعلق د امام بخاری اود جمهورو مسلک: ۷۷.....		۷۷
د مرضعد او حامله د روژو نه نیولو متعلق د انصاف و مذاہب: ۷۷.....		۷۷
باب: قوله تعالى: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۸۰.....		۸۰
باب: قوله تعالى: أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّقْتُ إِلَى يَسَابِكُمْ هُنَّ يَأْسَ لَكُمْ ۸۱.....		۸۱
په روژه کې تدریجاً درې تبدیلی او شوي: ۸۱.....		۸۱
باب: قوله تعالى: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۸۲.....		۸۲
باب: قوله تعالى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى ۸۳.....		۸۳
باب: قوله تعالى: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ ۸۴.....		۸۴
عبيد الله بن لهيعة ضعیف راوی دې: ۸۵.....		۸۵
باب: قوله: وَأَنِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ۸۶.....		۸۶
باب: قوله: فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ آذَى مِنْ رَأْيِهِ ۸۶.....		۸۶
باب: قوله تعالى: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ ۸۷.....		۸۷

شمیره	مضمون	صفحه
۸۷.....	باب: قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ.....	۸۷
۸۷.....	باب: قوله تعالى: ثُمَّ أَفْضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ.....	۸۷
۸۹.....	باب: قوله تعالى: وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً.....	۸۹
۸۹.....	باب: قوله تعالى: وَهُوَ الَّذِي خَصَّامِ.....	۸۹
۸۹.....	باب: قوله تعالى: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ.....	۸۹
۹۰.....	د سورة يوسف په ذکر شوی ایت کښې دوه قراتونده دي.....	۹۰
۹۳.....	باب: قوله تعالى: نِسَاءُكُمْ خَرَثَتْ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا الْأَنْفِيسَ.....	۹۳
۹۳.....	بنځې سره د وطی فی الدبر مسئله.....	۹۳
۹۴.....	بنځې سره په دبر کښې وطی کولو کښې د عالمانو اختلاف دي.....	۹۴
۹۶.....	باب: قوله تعالى: وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ.....	۹۶
۹۶.....	د آیت کریمه نه په عبارت النساء سره په نکاح باندې استدلال.....	۹۶
۹۶.....	باب: قوله تعالى: وَالَّذِينَ يَتُوقُونَ مِنْكُمْ مَوَدَّةَ أَزْوَاجٍ يَتَّبِعُونَ الْأَرْبَعَةَ أَشْهُرًا.....	۹۶
۹۸.....	د ایت په باره کښې یو اشکال او د هغې جواب.....	۹۸
۱۰۰.....	د لامع الدراری په غلطی باندې تنبيه.....	۱۰۰
۱۰۱.....	د متوفی عنہا زوجه د نفقه او سکني حکم.....	۱۰۱
۱۰۲.....	د حاملې متوفی عنہا زوجه عدت.....	۱۰۲
۱۰۴.....	باب: قوله تعالى: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى.....	۱۰۴
۱۰۴.....	د صلاة وسطی په باره کښې د عالمانو اقوال.....	۱۰۴
۱۰۶.....	باب: (وَقَوْمُ اللَّهِ قَانِتِينَ) مطيعين.....	۱۰۶
۱۰۶.....	باب: قوله عز وجل: فَإِنْ خِفْتُمْ فَرَجَلًا أَوْ كَبَتْ إِذَا نَاقَا فَادَّامْنُكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ.....	۱۰۶
۱۰۶.....	په وسع کرسیه کې د کرسی نه څه مراد دي؟.....	۱۰۶
۱۰۷.....	د کلماتو تشریح.....	۱۰۷
۱۰۸.....	باب: (وَالَّذِينَ يَتُوقُونَ مِنْكُمْ مَوَدَّةَ أَزْوَاجٍ).....	۱۰۸
۱۰۹.....	باب: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ انِّي كَيْفَ نَحْيِي النَّوْى).....	۱۰۹
۱۰۹.....	حضرت ابراهيم عليه السلام دا سوال ولې او کړو؟.....	۱۰۹
۱۱۰.....	باب: قوله (أَيُّوْءُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَفَكَّرُونَ).....	۱۱۰
۱۱۰.....	یو اشکال او د هغې جواب.....	۱۱۰
۱۱۱.....	باب: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا).....	۱۱۱
۱۱۲.....	باب: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا).....	۱۱۲
۱۱۲.....	یو اشکال او د هغې جواب.....	۱۱۲

شمیره	مضمون	صفحہ
باب: (يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَاَ) يذہبہ.....	۱۱۳	
باب: (فَأَذْنُوا بَحْرَبٍ) فَأَعْلَمُوا.....	۱۱۳	
باب: (وَإِنْ كَانَ دُوعُسْرَةً فَنَظَرَةً إِلَىٰ مُيسرة).....	۱۱۳	
پہ روایت باب او آیت باب کی مناسبت.....	۱۱۳	
باب: (وَأَتَقُوا يَوْمَ تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ).....	۱۱۴	
د روایت باب متعلق یو اشکال او دہغی جواب.....	۱۱۴	
باب: (وَإِنْ تُبْذَرُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْوَفُوا يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ).....	۱۱۴	
د آیت کریمہ تفسیر.....	۱۱۵	
ابو جعفر عبد اللہ بن محمد نفیلی.....	۱۱۶	
باب: (آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ).....	۱۱۶	

تفسیر ورة آل عمران

د کلماتو تشریح.....	۱۱۷	
باب: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ.....	۱۲۰	
یو اشکال او دہغی جواب.....	۱۲۱	
د متشابہاتو دوه قسمونه.....	۱۲۲	
باب: (وَإِنِّي أُعِيدُهَا بِلَاكِ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).....	۱۲۳	
خو اشکالات او دہغی جوابونه.....	۱۲۳	
باب: (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ).....	۱۲۵	
باب: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ).....	۱۲۷	
باب: (لَنْ يَبْتَالُوا الزَّحَّتَىٰ تَنْفَقُوا وَمِمَّا يُغِيبُونَ) إِلَى (بِهِ عَلِيمٌ).....	۱۲۸	
باب: (قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ إِفَّا قَاتِلُوْهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ).....	۱۲۹	
باب: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ).....	۱۳۰	
تنبيه.....	۱۳۱	
باب: (إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا).....	۱۳۱	
باب: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ).....	۱۳۲	
د آیت کریمہ "لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ" شان نزول.....	۱۳۲	
باب: (قَوْلِهِ: وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ).....	۱۳۳	
وَهُوَ تَأْنِيثٌ أَخْرَاكُمْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ) تَعَالَوْا وَهَادَةً.....	۱۳۳	
باب: (قَوْلِهِ: (أَمَنَةً لِّعَاسَا).....	۱۳۴	
باب: (قَوْلِهِ: الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ).....	۱۳۴	

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

١٣٤	باب: (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ).....	١٣٤
١٣٥	باب: (وَلَا يَحْزِنَنَّ الَّذِينَ يَبْتَغُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ).....	١٣٥
١٣٥	باب: (وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا).....	١٣٥
١٣٨	باب: (لَا يَحْزِنَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُوتُوا).....	١٣٨
١٣٩	باب: قوله: (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ).....	١٣٩
١٤٠	باب: قوله: الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.....	١٤٠
١٤٠	باب: رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلُ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ).....	١٤٠
١٤١	باب: قوله: (رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ).....	١٤١

تفسير سورة النساء

١٤٢	د مثني وثلاث ورباع تفسير:.....	١٤٢
١٤٢	د آيت كريمه نه يو غلط استدلال او دهغي جواب:.....	١٤٢
١٤٤	باب: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقِيطُوا فِي الْيَمِينِ.....	١٤٤
١٤٦	به "فانكحوها طاب لكم من النساء" كي د (ما) د استعمال توجيهات.....	١٤٦
١٤٦	باب: وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ.....	١٤٦
١٤٧	د يتيم د مال حكم:.....	١٤٧
١٤٨	باب: وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ.....	١٤٨
١٤٨	باب: قوله: يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ.....	١٤٨
١٤٩	د آيت د نزول متعلق د رواياتو تعارض او دهغي حل:.....	١٤٩
١٥٠	باب: قوله: وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ.....	١٥٠
١٥٠	باب: لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهَاتٍ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ.....	١٥٠
١٥١	باب: قوله: وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيًّا وَمِمَّا تَرَكَ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نِصيبَهُمْ.....	١٥١
١٥١	باب: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) (يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ).....	١٥١
١٥٣	محمد بن عبد العزيز:.....	١٥٣
١٥٤	باب: فكيف إذا جئنا من كل أمة بشهيد وجئناك على هؤلاء شهيدًا.....	١٥٤
١٥٥	باب: وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ.....	١٥٥
١٥٦	فانده:.....	١٥٦
١٥٦	باب: قوله: أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ (ذَوِي الْأَمْرِ).....	١٥٦
١٥٧	د اولي الامر نه كوم خلق مراد دی:.....	١٥٧

شُمِيرَه	مضمون	صفحه
.....	فانده : د ايت كريمه نه د اصول اربعه په حجت باندې استدلال	١٥٨
.....	باب: (فَلَا وَرَبَّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُخْرِجُوكَ مِنْهَا مُخْرَجًا مُبِينًا)	١٥٨
.....	د رجل من الانصار نه خوك مراد دې ؟	١٥٩
.....	فانده :	١٥٩
.....	باب: فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ	١٦٠
.....	باب: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ الْاِيه	١٦٠
.....	باب: فَأَلْكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فَنُتِينَ وَاللَّهُ أَرْكَهُمْ بِمَا كَانُوا	١٦١
.....	باب: وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ	١٦١
.....	باب: وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعِدًّا أَجْرًا وَهُوَ جَاهِلٌ	١٦٢
.....	آيا قاتل به هميشه دپاره په جهنم كښې وى ؟	١٦٢
.....	آيا دقاتل توبه قبلېرى ؟	١٦٣
.....	باب: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا	١٦٤
.....	باب: لَا يَتَّبِعُ الْقُذُورُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرَ أُولِي الضَّرَرِ وَالْجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	١٦٤
.....	د روايت د سند متعلق يوه فاندہ :	١٦٦
.....	باب: إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْنَاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فَمَنْ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَابِعَةً فَتُجَارَ وَافِيهَا	١٦٦
.....	باب: إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا	١٦٧
.....	باب: فَأُولَئِكَ عَنِ اللَّهِ أَنْ يَغْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا	١٦٧
.....	باب: وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ	١٦٧
.....	باب: وَتَسْتَخْفِنَكَ فِي النَّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَمَنِ النِّسَاءِ	١٦٨
.....	باب: وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا	١٦٨
.....	باب: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ	١٦٩
.....	باب: قَوْلُهُ إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ	١٧٠
.....	د من قال اناخير من يونس بن متى معنی	١٧٠
.....	باب: يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَهُوَ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ	١٧١
.....	د كلاله تفسیر	١٧١

تفسير سورة المائدة

.....	د کلماتو تشریح	١٧٣
.....	باب: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ	١٧٥
.....	د حديث باب تشریح	١٧٥

شمیره	مضمون	صفحه
۱۷۷	باب: قَلَمْ جَدُّو أَمَّا قَتَمَهُمْ وَأَصْعِدَ أَطْيَبًا	۱۷۷
۱۷۸	باب: فَأَذْهَبَ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ	۱۷۸
۱۷۹	حمدان بن عمر:	۱۷۹
۱۷۹	باب: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا	۱۷۹
۱۷۹	د محاربینو سزا:	۱۷۹
۱۸۱	فائده:	۱۸۱
۱۸۱	باب: وَالْجُورَ قِصَاصٌ	۱۸۱
۱۸۲	باب: يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ	۱۸۲
۱۸۲	باب: لَا يُؤْخَذُ كُمْ اللَّهُ بِاللَّغْوِ إِنْ أَيْمَانَكُمْ	۱۸۲
۱۸۲	د یمن لغو تعریف:	۱۸۲
۱۸۳	باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْمُوا طَيِّبَاتِ مَا حَلَّ اللَّهُ لَكُمْ	۱۸۳
۱۸۴	باب: قوله: إِنَّمَا الْحَرَمُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ	۱۸۴
۱۸۶	باب: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا	۱۸۶
۱۸۶	باب: قوله: لَا تَأْكُلُوا مِنْ أَمْشَاءِ إِنْ تَبَدَّلَكُمْ تُبَدَّلْكُمْ	۱۸۶
۱۸۷	د ایت کریمه په شان نزول کې مختلف واقعات:	۱۸۷
۱۸۸	فائده:	۱۸۸
۱۸۸	باب: مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَابِيَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ	۱۸۸
۱۸۸	د واذقال الله یا عیسیٰ ابن مریم تشریح:	۱۸۸
۱۹۰	د حضرت عیسیٰ علیه السلام د حیات عقیده:	۱۹۰
۱۹۱	د حضرت ابن عباس په مذکورہ تعلیق باندې بحث:	۱۹۱
۱۹۱	ای روي الحديث المذكور يزيد بن عبد الله بن اسامة بن الهاد عن الزهري، عن سعيد عن ابي هريرة رضي الله عنه	۱۹۱
۱۹۵	د بحیره، وصیله او د حام وغیره تشریح:	۱۹۵
۱۹۶	د حضور اکرم ﷺ عمرو بن عامر خراعی لره په جهنم کې د لیدلو توجیهات:	۱۹۶
۱۹۷	باب: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ	۱۹۷
۱۹۷	په روایت باب باندې یو اشکال او دهغې جوابونه:	۱۹۷
۱۹۸	د قیامت په ورځ په دې ډول نه اول حضرت ابراهیم علیه السلام ته لباس اغوستلې شی:	۱۹۸
۱۹۸	باب: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ	۱۹۸

تفسیر سورة الانعام

د کلماتو تشریح: ۱۹۹
 د سورة قصص ایت لره په سورة انعام کې د ذکر کولو متعلق د حضرت ګنګوهی توجیه: ۲۰۲

شماره	مضمون	صفحه
۲۰۶	یواشکال اودهغی جواب	۲۰۶
۲۰۷	باب: قوله: أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدَهُ	۲۰۷
۲۰۷	د شرانغ من قبلنا متعلق یوه فاندہ	۲۰۷
۲۰۹	باب: قوله: وَلَا تَقْرَبُوا الْقَوَاسِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ	۲۰۹
	باب: قوله: (هَلُمُّوا لِحُدُودِكُمْ)	
۲۱۰	باب: (لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا	۲۱۰
۲۱۱	د آیت کریمه نه د معتزله په عقیده باندې د علامه زمخشری استدلال او دهغې رد:	۲۱۱
۲۱۲	فاندہ:	۲۱۲

تفسیر سورة الأعراف

	د آیت کریمه: هو الذی خلقکم من نفس واحدة وجعل منها زوجها .. په تفسیر کې د تفسیرد	
۲۱۷	انتم مختلفي راني:	۲۱۷
۲۲۴	باب: قوله: اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّمَا حَرَّمَ ذِي الْقَوَاسِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ	۲۲۴
۲۲۴	باب:	۲۲۴
۲۲۵	د روایاتو تعارض او دهغې حل:	۲۲۵
۲۲۵	د فاکون اول من یفیق تشریح:	۲۲۵
۲۲۵	د قیامت په ورځ د نفخاتو شمیر:	۲۲۵
۲۲۷	باب: اللَّهُ وَالسَّلَوى	۲۲۷
۲۲۷	باب: قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ	۲۲۷
۲۲۸	عبدالله بن حماد:	۲۲۸
۲۲۸	د کمالیو والو غلطۍ ته نظر نه شی کولی:	۲۲۸
۲۲۹	باب: { وَقُولُوا حَقَّ }	۲۲۹
۲۲۹	باب: { خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ }	۲۲۹
۲۲۹	العرف المعروف	۲۲۹

تفسیر سورة الأنفال

۲۳۰	باب: قوله: يَأْتِيَنَّكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ..	۲۳۰
۲۳۰	د کلماتو تشریح:	۲۳۰
۲۳۲	باب: إِنَّ شَرَّ الدِّينِ وَابٍ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ	۲۳۲
۲۳۲	باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ	۲۳۲
۲۳۳	باب: قوله: وَإِذَا قَالُوا لِلَّهِمَّ إِنَّ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابَ السَّمَاءِ	۲۳۳
۲۳۳	احمد بن النضر:	۲۳۳

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۳۴	باب: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ	۲۳۴
۲۳۴	د آیت مبارک دوه تفسیرونه	۲۳۴
۲۳۵	باب: وَيَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ	۲۳۷
۲۳۷	د میدان جنگ نه کوم وخت تیخته جانز ده؟	۲۳۷
۲۳۸	باب: الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا إِلَى آيَةِ الْقَوْلِ (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)	۲۳۸
	تفسیر سورة براءه	

۲۳۹	د کلماتو تشریح	۲۳۹
۲۴۲	باب: قَوْلِهِ: بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	۲۴۲
۲۴۳	د ټولو نه په آخر کې نازلیدونکې سورت	۲۴۳
۲۴۳	باب: قَوْلِهِ: فَيُخَوِّفِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ يُخْزِي الْكَافِرِينَ	۲۴۳
۲۴۴	باب: قَوْلِهِ: وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	۲۴۴
۲۴۴	باب: إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	۲۴۴
۲۴۴	باب: يَقَاتِلُوا آلَ بَنِي الْكَفْرِ إِنَّهُمْ لَأُيْمَانٌ هُمْ	۲۴۴
۲۴۵	د آیت د تعین متعلق یوه تنبیہ	۲۴۵
۲۴۶	باب: قَوْلِهِ: وَالَّذِينَ يَكْفُرُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ	۲۴۶
۲۴۶	باب: قَوْلِهِ: عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ تُحْمَى عَلَيْهِمَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتَكْوَى بِمَا جَاءَهُمْ وَجُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ	۲۴۶
۲۴۷	باب: قَوْلِهِ: إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ	۲۴۷
۲۴۷	د حرمت د میاشتو په ترتیب کې اختلاف	۲۴۷
۲۴۸	باب: قَوْلِهِ: ثَلَاثِي الثَّنِينَ إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ	۲۴۸
۲۴۹	د حضرت عبد الله بن عباس او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنهما په مینخ کې د اختلاف ذکر	۲۴۹
۲۵۲	باب: قَوْلِهِ: وَالْوَلَقَةَ قُلُوبُهُمْ	۲۵۲
۲۵۲	باب: قَوْلِهِ: الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ	۲۵۲
۲۵۳	باب: قَوْلِهِ: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً	۲۵۳
۲۵۴	باب: قوله: وَلَا تَصِلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ	۲۵۴
۲۵۴	د حضور اکرم ﷺ د عبد الله بن ابی د جنازې مونخ کول	۲۵۴
۲۵۵	یوڅو اشکالات اودهغې جوابات	۲۵۵

تفسیر سورة یونس

۲۲۴	د کلماتو تشریح	۲۲۴
-----	----------------	-----

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

۲۲۵ یہ "ان لهم قدم صدق" کی د "قدم صدق" مصداق
 ۲۲۷ آیا د فرعون ایمان راوړل معتبر وو؟

تفسیر سورة هود

۲۲۹ د کلماتو تشریح
 ۲۷۲ د آیت باب شان نزول
 ۲۷۳ باب: قوله: "وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ"
 ۲۷۷ باب: وَالْأَى مَذِينِ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا
 ۲۷۸ په بسم الله هجریہا و مرساها کی مختلف قراءتونه:

تفسیر سورة یوسف

۲۸۲ د کلماتو تشریح
 ۲۸۲ صواع خه شي دي؟
 ۲۸۳ د غیابة الحب نه خه مراد دي؟
 ۲۸۳ د بلغ اشدہ مصداق:
 ۲۸۴ په "متکا" کی دود قراءتونه:
 ۲۸۷ باب: قوله: قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً
 ۲۸۸ د آیت کریمه په تفسیر باندې یواشکال او دهغې جوابات:
 ۲۹۰ د سورة صافات ددې لفظ په سورة یوسف کې د ذکر کولو وجه:
 په "بل عجیب و یسخرت" ، کې د عجب په یو قراءت باندې د قاضی شریح یو اشکال او
 دهغې جواب:
 ۲۹۲ عبد الرحمن بن القاسم:
 ۲۹۲ د "لقد کان یاوی الی رکن شدید" معنی:
 ۲۹۴ د کلماتو تشریح:
 ۲۹۸ د آیت کریمه "انزل من السماء ماء فسال اودية" تفسیر:
 ۳۰۰ د کلماتو تشریح:
 ۳۰۰ د "فردوا الید بهم فی افواههم" تفسیر:
 ۳۰۲ د آیت کریمه تفسیر:
 ۳۰۳ باب: أَمَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْراً
 ۳۰۴ د کلماتو تشریح:
 ۳۰۶ باب: قوله: "إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ" شهاب مبین

تفسیر سورة الحج

۳۰۴ د کلماتو تشریح:
 ۳۰۶ باب: قوله: "إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ" شهاب مبین

شمیره	مضمون	صفحه
۳۰۸	د سند توضیح	۳۰۸
۳۰۸	په "فاذا فرعون قلوبهم" کې دوه قراءتونه	۳۰۹
۳۱۰	شیطانان او شهاب ثاقب	۳۱۰
۳۱۲	تنبيه	۳۱۲
۳۱۲	په "كما انزلنا على المقتسمين" کې د مقتسمين نه كوم خلق مراد دي؟	۳۱۲
	تفسير سورة النحل	
۳۱۳	د کلماتو تشریح	۳۱۳
۳۱۴	د "فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله" تفسیر	۳۱۴
۳۱۵	تلاوت نه وړاندې د تعوذ حکم	۳۱۵
۳۱۷	په سند کې د صدقې نه کوم سړې مراد دي؟ په دې سلسله کې درې اقواله او په هغې کې د قول راجح تعین	۳۱۷
۳۱۸	د آیت کریمه "ولا تكونوا کالتی نقضت غزلها" تفسیر	۳۱۸
۳۲۰	د کلماتو تشریح	۳۲۰
۳۲۴	د کلماتو تشریح	۳۲۴
۳۲۶	په "امرنا متوفیها" کې مختلف قراءتونه	۳۲۶
۳۲۸	د شفاعت حدیث او ددې تشریح	۳۲۸
۳۳۰	د ثلاث کذباً تفصیل	۳۳۰
۳۳۲	ددې سلسلې یو د تنبيه	۳۳۲
۳۳۳	په "کلمته القاها الی مریم وروح منه" کې د روح متعلق د علماؤ اقوال	۳۳۳
۳۳۴	د "قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر" تشریح	۳۳۴
۳۳۶	طی: زمان او طی: مکان	۳۳۶
۳۳۸	د قرآن الفجر د مشهور کیدو مختلف وجوه	۳۳۸
۳۳۸	باب: قوله: عسى أن يبعثك ربك مقاماً محموداً	۳۳۸
۳۳۹	آدم بن علی	۳۳۹
۳۳۹	د اذان نه پس دعا	۳۳۹
۳۳۹	په دعا کې د "الدرجة الرفیعة" ذکر نشته	۳۳۹
۳۴۰	د روح متعلق د یهودیانو سوال	۳۴۰
۳۴۱	عالم خلق او عالم امر	۳۴۱
۳۴۲	آیا د روح د حقیقت علم چاته کیدشی؟	۳۴۲
۳۴۲	آیا روح او نفس یو دی که جدا جدا؟	۳۴۲
۳۴۳	د مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله تحقیق	۳۴۳

شمیره	مضمون	صفحه
۳۴۳	یو اشکال اودهنی جواب :	۳۴۳
۳۴۴	د روح قسمونه :	۳۴۴
۳۴۵	آیا په روح باندې مرگ راځي ؟	۳۴۵
۳۴۵	دلته په آیت کې د روح نه څه مراد دي ؟	۳۴۵
۳۴۶	باب (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا)	۳۴۶

تفسیر سورة الکهف

۳۴۷	د کلماتو تشریح :	۳۴۷
۳۴۸	د اصحاب کهف قصه :	۳۴۸
۳۵۰	د اصحاب کهف غار کوم ځانې دي ؟	۳۵۰
۳۵۱	د رقیم مصداق :	۳۵۱
۳۵۴	د "فقرینا علی آذانهم" معنی :	۳۵۴
۳۵۵	باب: وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَشَىٰ وَجَدَلًا	۳۵۵
۳۵۶	د کلماتو تشریح :	۳۵۶
۳۵۸	باب: وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرُحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا وَمَا نَاوِجْمَعُهُ أَحْقَابٌ	۳۵۸
۳۵۹	باب: قَوْلُهُ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَبَسَ نَبِيَّاهُمَا فَاتَّخَذَا سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا	۳۵۹
۳۶۱	د سند توضیح :	۳۶۱
۳۶۱	باب: فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا	۳۶۱
۳۶۴	باب: قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا	۳۶۴
۳۶۵	باب: أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَاءِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ	۳۶۵
۳۶۵	د قیامت په ورځ به وزن د څه څیز وي ؟	۳۶۵

تفسیر سورة مريم

۳۶۷	د کلماتو تشریح :	۳۶۷
۳۶۹	باب: وَاذْهَبْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ	۳۶۹
۳۷۰	جنت او دوزخ دانمی دي :	۳۷۰
۳۷۱	باب: وَمَا تَنْزِيلُ الْإِنشَاءِ بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا	۳۷۱
۳۷۱	باب: قَوْلُهُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا	۳۷۱
۳۷۱	باب: قَوْلُهُ أَظَلَمَ الْفِتْنُ أَمْ أَخَذْنَا مِنَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا	۳۷۱
۳۷۱	د آیت کریمه شان نزول :	۳۷۱
۳۷۲	باب: كَلَّا سَكَتَ مَن يَأْمُرُ وَيُؤْمَرُ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَنًا	۳۷۲
۳۷۲	باب: قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَبُّهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجِبَالُ هَذَا هَذَا	۳۷۲

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

تفسیر سُوْرَةُ طه

- د کلماتو تشریح ۳۷۳
- د طه معنی ۳۷۳
- په حرم شریف کې په یوه خپه او دریدو سره د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه د نیم قرآن لوستلو متعلق یوه فائده ۳۷۳
- باب: وَأَصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ۳۷۷
- د حضرت آدم او حضرت موسیٰ علیهما السلام ملاقات او مناظره کله اوشود؟ ۳۷۷
- باب وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعَبِيدِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا ۳۷۹
- باب قَوْلِهِ فَلَا تَجْرِجْنِي كَمَا مِنْ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ۳۷۹

تفسیر سُوْرَةُ الْأَنْبِيَاءِ

- د کلماتو تشریح ۳۸۰
- د سجل په معنی کې مختلف اقوال ۳۸۳
- باب كَمَا بَدَأْنَا أََوَّلَ خَلْقٍ يُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا ۳۸۴
- اشکال اود هغې جوابونه ۳۸۴

تفسیر سُوْرَةُ الْحَجِّ

- د "وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبی الا اذا تمتم فی القی الشیطان فی اُمنیته" تفسیر: ۳۸۵
- باب وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى ۳۹۳
- په زرو کې یو کم زر بعث النار ۳۹۳
- د "وانی لأرجو ان تکنونا ربهم اهل الجنة" معنی ۳۹۳
- باب وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ۳۹۴
- باب هَذَا يَنْصَرِفُ عَنْهُمْ فِي رَجُلٍ ۳۹۵

تفسیر سُوْرَةُ الْمُؤْمِنُونَ

- د کلماتو تشریح ۳۹۵

تفسیر سُوْرَةُ النُّورِ

- د کلماتو تشریح ۳۹۷
- باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ ۳۹۹
- باب وَالْحَامِصَةُ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ۴۰۰
- باب وَيَذَرُ أَغْنَاهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ۴۰۰
- د لعان آیتونه د چا متعلق نازل شوی؟ ۴۰۱

شميمه	مضمون	صفحه
باب قوله والحامية أن غضب الله عليهما إن كان من الصادقين	٤٠٢	٤٠٢
باب إن الذين جاءوا بالإفك غضبه منكم	٤٠٢	٤٠٢
باب قوله ولكلنا فضل الله عليكم ورحمته في الدنيا والآخرة	٤٠٢	٤٠٢
باب إذ تلقونه بالبينكم وتقولون بأفواهكم ما ليس لكم به علم	٤٠٦	٤٠٦
باب ولكلنا إذ سمعوا قوله قلتم ما يكون لنا أن نتكلم بهذا	٤٠٦	٤٠٦
باب يعظكم الله أن تعودوا للبئس أبدا	٤٠٧	٤٠٧
باب ويبين الله لكم الآيات والله عليم حكيم	٤٠٧	٤٠٧
باب إن الذين يحبون أن تشيع الفاحشة في الذين آمنوا	٤٠٧	٤٠٧
باب وليضربن بخمرهن على جيوبهن	٤٠٩	٤٠٩

تفسير سورة الفرقان

د كلماتو تشریح	٤١٠
د رس معنی	٤١٢
باب قوله الذين يحشرون على وجوههم إلى جهنم أولئك شر مكانا وأضل سبيلا	٤١٢
باب قوله والذين لا يدعون مع الله الها آخر	٤١٣
د سند توضیح	٤١٣
د سورة فرقان او د سورة نساء د آیتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سوال او دهغه جواب	٤١٤
باب بضاعف له العذاب يوم القيامة ويخلد فيه مهانا	٤١٥
باب إلا من تاب وآمن وعمل عملا صالحا أولئك يبدل الله سيئاتهم حسنات	٤١٥
باب فبوق يكون لزاما أني هلكت	٤١٥
د قیامت د علاماتو نه خومره علامتونه تیرشوی دی	٤١٥

تفسير سورة الشعراء

د كلماتو تشریح	٤١٦
آیا د حضور اکرم ﷺ والدین مومنان وو؟	٤١٨
فانده	٤١٩
باب ولا تخزني يوم يبعثون	٤٢٠
باب وأندرعشیرتک الأقربین وأخض جناحك ألين جانك	٤٢١
د انزار خلور صورتونه	٤٢٢

تفسير سورة النمل

د كلماتو تشریح	٤٢٢
----------------	-----

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۴۲۳ واوتینا العلم. . د چا مقوله ده:

تفسیر سورة القصص

- ۴۲۵ باب قوله: إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
- ۴۲۵ آیا ابوطالب مسلمان شوي وو؟
- ۴۲۵ د بخاري په روايت باندې د شبلي نعماني مرحوم اعتراض او دهغي جواب
- ۴۲۷ د کلماتو تشریح
- ۴۲۹ د لفظ "ويکان" . . . تحقيق
- ۴۳۰ باب إنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ آيَةً

تفسیر سورة العنكبوت

- ۴۳۰ د کلماتو تشریح
- ۴۳۰ د آيت "فليعلمن الله الذين صدقوا" متعلق يو اشكال او د حضرت شيخ الهند رحمه الله جواب

تفسیر سورة الم غلبت الروم

- ۴۳۳ د کلماتو تشریح
- ۴۳۵ باب لَا تَدْبِرْ لِي خَلْقَ اللَّهِ يَدَيَّ اللَّهِ خَلَقَ الْأَوَّلِينَ دِينَ الْأَوَّلِينَ وَالْفِطْرَةَ الْإِسْلَامَ
- ۴۳۵ د "فطرت الله التي فطر الناس عليها" . . . تفسير

تفسیر سورة لقمان

- ۴۳۲ باب لَا تَشْكُرْ بِاللَّهِ إِنَّ الشَّيْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ
- ۴۳۲ باب قوله إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

تفسیر سورة تنزيل (السجدة)

- ۴۳۷ د کلماتو تشریح
- ۴۳۷ باب قوله فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ
- ۴۳۸ د "ذخرايله ما اطلعتم عليه" . . . معنى

تفسیر سورة الأحزاب

- ۴۳۹ د کلماتو تشریح
- ۴۳۹ باب النَّبِيُّ أَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ
- ۴۳۹ باب ادْعُوهُمْ لِأَسْمَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ
- ۴۳۹ باب فَيَمْنَعُهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَجْوَاهُمْ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَلُوا أَتْدَبِيرًا
- ۴۴۰ د حضرت خزيمه رضي الله عنه گواهي د دوه سرو د گواهي قائم مقام وو
- ۴۴۱ باب قوله يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤٤١	د حديث باب تشریح	٤٤١
٤٤٢	باب قوله وإن كنتم تؤمنون بالله ورسوله والدار الآخرة فإن الله أعد للْمُحْسِنَاتِ .. الخ	٤٤٢
٤٤٢	باب وتخفى في نفسك ما الله مبديه وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه	٤٤٢
٤٤٢	د آیت کریمه دود تفسیرونه	٤٤٢
٤٤٤	باب قوله تزجي من تشاء ومن تشاء ومن تشاء	٤٤٤
٤٤٥	باب قوله لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم	٤٤٥
٤٤٦	د لعل الساعة تكون قريباً .. متعلق يو اشكال او دهغي جواب	٤٤٦
٤٥٠	د درود شریف حکم:	٤٥٠
٤٥٠	تشهد نه پس د درد شریف حکم:	٤٥٠
٤٥١	يو اشكال او د هغي جوابونه:	٤٥١
٤٥٢	د علامه ابن تیمیہ په تسامح باندې يوه تنبيه:	٤٥٢
٤٥٢	د درود حکم کله نازل شو؟	٤٥٢
٤٥٣	باب قوله لا تكونوا كالذين آذوا موسى	٤٥٣

تفسير سورة سبأ

٤٥٣	د کلماتو تشریح	٤٥٣
٤٥٢	باب حتى إذا فرغ عن قلوبهم قالوا ماذا قال ربكم قالوا الحق وهو العلي الكبير	٤٥٢
٤٥٢	باب قوله إن هؤلاء نذير لكم بين يدي عذاب شديد	٤٥٢
٤٥٢	باب: تفسير سورة الملائكة (فاطر)	٤٥٢

تفسير سورة نيس

٤٥٧	د کلماتو تشریح	٤٥٧
٤٥٧	يا حرة على العباد .. د چا مقوله ده؟	٤٥٧
٤٦٠	باب والشمس تجري لمشقاً لها ذلك فخذير العزيز العليم	٤٦٠
٤٦١	د سجود شمس تحقيق او روايت باندې وارد كيدو نكي اشكالات او د هغي جوابونه: ..	٤٦١

تفسير سورة الصافات

٤٦٤	د کلماتو تشریح	٤٦٤
٤٦٥	باب وإن يؤنسك لين المرسلين	٤٦٥

تفسير سورة ص

٤٦٦	د کلماتو تشریح	٤٦٦
٤٦٨	د آیت کریمه ردوها على فطرق محايال سوق والاعتناق .. دوه تفسیرونه	٤٦٨
٤٧٠	باب: قوله هب لي ملكاً لا ينبغي لأحد من بعدي إنك أنت الوهاب	٤٧٠

شُمِيرُهُ	مُضْمُون	صَفْحُهُ
-----------	----------	----------

باب: قَوْلُهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ٤٧٠

تفسير سورة الزمر

د كلماتو تشریح ٤٧١

باب: قَوْلُهُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ٤٧٢

د آیت کریمہ شان نزول: ٤٧٣

د "فضحك النبي ﷺ تصديقاً لقول الخبر،، معنی: ٤٧٤

باب: قَوْلُهُ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ٤٧٤

باب: قَوْلُهُ وَيُنَادِ فِي السَّوَادِ فَصِيقٌ مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِنْ أَرَادَ اللَّهُ ٤٧٥

د "ويلى كل شئ من الانسان الاعجب ذنبه،، معنی: ٤٧٥

تفسير سورة المؤمن (غافر)

د كلماتو تشریح: ٤٧٦

تفسير سورة حم السجدة (فصلت)

د قرآنی آیتون متعلق د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ خلور سوالات: ٤٨٠

د كلماتو تشریح: ٤٨٢

باب: قَوْلُهُ وَمَا كُنْتُمْ تُنتَبِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ ٤٨٥

باب: قوله: وَلَكُمْ ظُلُمٌ أَلْذَى ظَلَمْتُمْ يَوْمَ يَكْفُرُ أَزْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ٤٨٥

د سند توضیح ٤٨٦

تفسير سورة حم عسق (الشورى)

د كلماتو تشریح: ٤٨٦

باب: قَوْلُهُ: إِلَّا الْمَدَدَةَ فِي الْقُرْبَى ٤٨٧

د آیت کریمہ تفسیر: ٤٨٧

تفسير سورة حم الزخرف

د كلماتو تشریح: ٤٨٨

د "وقيله يا رب ان هؤلاء قوم لا يؤمنون،، تفسیر: ٤٨٩

د كلماتو تشریح: ٤٩٠

باب: قَوْلُهُ وَنَادَا يَا مَلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ ٤٩٣

د "فانا اول العابدين،، مختلف تفسیرونه: ٤٩٣

تفسير سورة حم الدخان

د كلماتو تشریح: ٤٩٤

شمبره	مضمون	صفحه
باب:	فَإِذَا تَقَبَّيْتُمْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ	٤٩٥
باب:	يُعَذِّبُ النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ	٤٩٥
باب:	قَوْلِهِ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ	٤٩٦
باب:	أَنَّى هُمَ الدَّكَرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ الذِّكْرُ وَالذِّكْرَى وَاحِدٌ	٤٩٦
باب:	ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلِّمٌ لِّبَنَاتٍ	٤٩٦
باب:	يَوْمَ تَبْطِشُ الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ	٤٩٧
تفسير سورة حم الحجائية		
د کلماتو تشریح:		٤٩٧
باب:	وَمَا يَمْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ..... الآية	٤٩٨
د "يُؤَذِّنِي ابْنِ آدَمَ: يسب الدهر وأنا الدهر، ، معنى:		٤٩٨
باب:	سُورَةُ حَمِ الْأَحْقَافِ	٤٩٨
باب:	وَالَّذِي قَالَ لِيَا أَلِدِيهِ أَفٍ لِّكَ مَا أَتَعِدَ أِنِّى أَنُ أَخْرِجَ	٤٩٩
باب:	قَوْلِهِ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ	٥٠٠
تفسير سورة محمد ﷺ		
د "حتى تضم الحرب أوزارها، ، معنى:		٥٠٠
د کلماتو تشریح:		٥٠١
باب:	وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ	٥٠٢
د "فأخذت بحق الرحمن، ، معنى:		٥٠٣
تفسير سورة الفتح		
د کلماتو تشریح:		٥٠٥
باب:	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا	٥٠٦
باب:	لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيَتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا	٥٠٦
د آيت كريمه متعلق يو اشكال او دهغې جوابات:		٥٠٦
د "فلما كثر لحمه، صلى جالسا، ، معنى:		٥٠٨
باب:	إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا	٥٠٨
د سند توضیح:		٥٠٩
باب:	هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ	٥٠٩
د سكينه په تفسير کې مختلف اقوال:		٥٠٩
باب:	قَوْلِهِ إِذْ يَأْتِيَنَّكُمْ عِثَّةُ الشَّجَرَةِ	٥١٠

شُميرِه	مضمون	صفحه
---------	-------	------

د سند توضیح ٥١٠

تفسير سورة الحجرات

د کلماتو تشریح ٥١٢

باب لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ الْآيَةِ ٥١٢

د آیت کریمه شان نزول ٥١٣

باب إِنْ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ٥١٤

باب قَوْلِهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ٥١٤

تفسير سورة ق

د کلماتو تشریح ٥١٥

باب قَوْلِهِ: وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ٥١٧

د سند توضیح ٥١٨

د جنت او جهنم مناظره: ٥١٨

د "فیض الرب تبارک و تعالی قدمه علیها" معنی: ٥١٩

د "لا یدخلنی الاضعفاء الناس وسقطهم" معنی: ٥٢٠

باب قَوْلِهِ وَيَسْخَرُ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ٥٢٠

تفسير سورة الذاريات

آیا د حضرت علی عليه السلام نوم سره عليه السلام ليکل جائز دی؟ ٥٢١

د کلماتو تشریح ٥٢٣

د آیت "وما خلقت الجن والانس" تفسیر: ٥٢٤

د آیت نه د معتزله د دریو مسئلو اثبات اودهغه رد: ٥٢٤

د کلماتو تشریح ٥٢٦

تفسير سورة الطور

باب: تفسير سورة والنجم ٥٢٩

د "فكان قاب قوسين" تفسیر: ٥٢٩

د کلماتو تشریح ٥٣٠

باب فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ٥٣٢

باب قَوْلِهِ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى ٥٣٢

باب لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى ٥٣٢

باب أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى ٥٣٢

باب وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى ٥٣٤

شماره	مضمون	صفحه
۵۳۵	باب قاسمجد واللہ واعبدوا	۵۳۵
۵۳۵	باب: تفسیر سورة القمر (اَقْرَبَتْ السَّاعَةُ)	۵۳۵
۵۳۷	باب وَالشَّقَقُ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعَرِّضُوا	۵۳۷
۵۳۷	د انشقاق قمر بحث	۵۳۷
۵۳۹	باب تَجَرَّى بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنِ كَانَ كُفْرٌ	۵۳۹
۵۴۰	باب وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ قَهْلٍ مِنْ مُذَكِّرٍ	۵۴۰
۵۴۰	باب أَجْأَزَ نَحْلٍ مُنْقَعٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنَذِيرٌ	۵۴۰
۵۴۰	باب فَكَانُوا كَهَيِّمٍ الْمُحْتَظِرِ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ قَهْلٍ مِنْ مُذَكِّرٍ	۵۴۰
۵۴۰	باب وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقَرَّدٌ وَقَوَاعِدُ ابْنِي وَنَذِيرٌ إِلَى قَهْلٍ مِنْ مُذَكِّرٍ	۵۴۰
۵۴۰	باب وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ قَهْلٍ مِنْ مُذَكِّرٍ	۵۴۰
۵۴۰	باب قَوْلُهُ سَبَّحُوا الْحَمْدَ لِلَّهِ الَّذِي يَوْمُومُ الْجَمْعِ وَيَوْمُومُ الدَّيْرِ	۵۴۰
۵۴۱	باب قَوْلُهُ بَلِّ السَّاعَةُ مُوعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ يُعْنِي مِنَ الْمَرَارَةِ	۵۴۱
	تفسیر سورة الرحمن	
۵۴۲	د کلماتو تشریح	۵۴۲
۵۴۲	د الحب ذوالعصف والريحان ، تفسیر	۵۴۲
۵۴۵	نخل او رمان يد فواكد كي داخل دي يا نه ؟	۵۴۵
۵۴۷	باب قَوْلُهُ وَفِي ذُوْنِهَا جَنَّاتٌ	۵۴۷
۵۴۷	باب حُورٌ مُقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ	۵۴۷
	تفسیر سورة الواقعة	
۵۴۸	د کلماتو تشریح	۵۴۸
۵۵۱	باب قَوْلُهُ وَطَلٍ مُنْدُودٍ	۵۵۱
	تفسیر سورة الحديد	
۵۵۱	د کلماتو تشریح	۵۵۱
	تفسیر سورة المجادلة	
۵۵۲	د کلماتو تشریح	۵۵۲
	تفسیر سورة الحشر	
۵۵۳	باب قَوْلُهُ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ فَهَلْ تَعْلَمُ تَكُنْ عَجُوزَةً أَوْ بَرِيَّةً	۵۵۳
۵۵۳	باب قَوْلُهُ مَا آتَاكَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ	۵۵۳
۵۵۳	باب وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ	۵۵۳

شميره	مضمون	صفحه
٥٥٤	د حديث باب تشریح.....	٥٥٤
٥٥٥	باب والأذین ۛ تَبَوَّعُوا الدَّارَ وَالرِّمَّانَ ۛ.....	٥٥٥
٥٥٥	باب قوله وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمُ ۛ الآية.....	٥٥٥
	تفسير سورة الممتحنة	
٥٥٦	باب لَا تَجِدُ أَعْدَىٰ وَعَدَّوَىٰ وَعَدَّوْكُمْ أَزْلَىٰ.....	٥٥٦
٥٥٧	د سند توضیح.....	٥٥٧
٥٥٧	باب إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مِمَّا جَرَّاتِ.....	٥٥٧
٥٥٨	حضرت ام عطيه ته د نوحه اجازت ملايدو په سلسله کې اشكال او جواب:.....	٥٥٨
٥٥٩	باب إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُنَاسِيَنَّكَ.....	٥٥٩
	تفسير سورة الصَّف	
٥٦١	باب قوله تَعَالَىٰ مِنْ بَعْدِي أَنَّهُمْ أَخَذُوا.....	٥٦١
٥٦١	د نبی کریم ﷺ اسماء مبارکه:.....	٥٦١
	تفسير سورة الجمعة	
٥٦١	باب قوله وَآخِرِينَ ۛ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْعَنُوا يُعْمِدُونَ رَأْسَهُمْ فَمِنْ أَمْرًا مَضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ.....	٥٦١
٥٦٢	د سند توضیح.....	٥٦٢
٥٦٢	د ۛ لو كان الايمان عند الثريا لئلا له رجال ۛ،، معنى:.....	٥٦٢
٥٦٣	باب وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا.....	٥٦٣
	تفسير سورة المنافقين	
٥٦٣	باب قوله إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ ۛ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ ۛ إِلَىٰ لَكَ آذِیُونَ.....	٥٦٣
٥٦٤	د کلماتو تشریح.....	٥٦٤
٥٦٤	باب اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً يَمْشُونَ بِهَا.....	٥٦٤
٥٦٥	باب قوله ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ.....	٥٦٥
٥٦٥	باب وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا فَأَمَّا إِلَهُكُمْ يَقُولُونَ.....	٥٦٥
٥٦٦	باب قوله وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.....	٥٦٦
٥٦٦	باب قوله سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ.....	٥٦٦
٥٦٦	باب قوله هُمُ الَّذِينَ لَا يُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ.....	٥٦٦
٥٦٧	باب قوله يَقُولُونَ لَبَنَ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنَّا الْأَذَلَّ.....	٥٦٧
	تفسير سورة التَّغَابُن	
	د کلماتو تشریح:.....	

شمیره	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

تفسیر سورۃ الطلاق

باب وأولات الأئمال أجلهن أن يضعن حملهن ۵۲۸

تفسیر سورۃ التحریم

د آیت کریمہ پہ شان نزول کی مختلف واقعات ۵۷۰

خوک جہ حلال پہ خیل خان باندی حرام کری نوہغہ لہ کفارہ دیمین ادا کول پکار دی یانہ؟ ۵۷۰

باب تبغی مراضاً أزواجك قد فرض الله لكم تحلة إيمانكم والله مولاكم الخ ۵۷۱

د روایت باب تشریح ۵۷۲

باب وإذا أمر النبي إلي بعض أزواجه حديثاً ۵۷۳

باب إن تنوبا إلى الله فقد صغت قلوبكما ۵۷۴

باب قوله عسى ربه إن طلقك أن يبدله أزواجا خيرا منكن ۵۷۴

تفسیر سورۃ الملک

د کلماتو تشریح ۵۷۴

تفسیر سورۃ القلم

د کلماتو تشریح ۵۷۵

باب عتلی بعد ذلك زنیم ۵۷۶

باب يوم تكف عن ساق ۵۷۷

تفسیر سورۃ الحاقۃ

د کلماتو تشریح ۵۷۸

تنبیہ: ۵۷۹

تفسیر سورۃ المعارج "سأل سائل"

تفسیر سورۃ نوح "انا ارسلنا"

باب ولا تدرون ودا ولا سواعا ولا يعوق ويعوق ۵۸۱

د روایت باب پہ سند باندی اعتراض ۵۸۲

تفسیر سورۃ الجن "قل أوحى إلي"

د کلماتو تشریح ۵۸۳

تعارض روایات او د هغی حل: ۵۸۴

د باب پہ روایت اشکال او د هغی جواب: ۵۸۴

تفسیر سورۃ المزمل

تفسیر سورۃ المدثر

شُمِيرَه	مُضْمُون	صَفْحَه
بَابُ قُمْ قَانِذِرْ	٥٨٧	
بَابُ قَوْلِهِ وَرَبِّكَ فَكَيْفَ	٥٨٧	
ذَوُلُونَهُ أَوَّلُ نَازِلٍ شَوَى آيَاتُونَهُ	٥٨٧	
بَابُ وَفِي سَابِكِ قَطْرٌ	٥٨٩	
بَابُ قَوْلِهِ وَالرَّجْزُ فَاهْجُرْ يُقَالُ الرَّجْزُ وَالرَّجْسُ الْعَذَابُ	٥٨٩	
تَفْسِيرُ سُورَةِ الْقِيَامَةِ		
بَابُ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ	٥٩٠	
بَابُ قَوْلِهِ قَادًا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأْنَاهُ يَتَنَاهَا فَاتَّبِعْ أَعْمَلْ بِهِ	٥٩٠	
دَ آيَاتُونُو رِبْطُ	٥٩١	
تَفْسِيرُ سُورَةِ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ		
مَعْدُومٌ وَصَفٌ عَدَمٌ سَرَدٌ مَوْجُودٌ فِي الْخَارِجِ وَيَا نَذْرُ	٥٩٥	
تَفْسِيرُ سُورَةِ الْمُرْسَلَاتِ		
بَابُ قَوْلِهِ إِنَّمَا تَرْمِي بِشَرِّ رِجَالِ الْغَصْرِ	٥٩٧	
بَابُ قَوْلِهِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ	٥٩٨	
بَابُ قَوْلِهِ هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ	٥٩٨	
تَفْسِيرُ سُورَةِ النَّبَأِ (عَمَّ تَسْأَلُونَ)		
بَابُ يَوْمَ نَنْفُخُ فِي الصُّورِ فَنُتَنَوْنَ أَفْوَاجًا زُمَرًا	٥٩٨	
تَفْسِيرُ سُورَةِ النَّازِعَاتِ		
دَ أَمْتُ مُحَمَّدِيهِ تَوَلَّ عَمْرُ:	٦٠٠	
تَفْسِيرُ سُورَةِ عَبَسَ		
مِنْ مَصْحَفٍ أَوْ طَهَارَتٍ:	٦٠٢	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ	٦٠٤	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ	٦٠٥	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ وَنِيلَ لِلْمُطَفِّفِينَ	٦٠٦	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ	٦٠٦	
بَابُ فَوْقَ يُجَاسِبُ جَسَابًا يَبِيرًا	٦٠٧	
بَابُ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ	٦٠٧	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْبُرُوجِ	٦٠٧	
بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الظَّارِقِ	٦٠٧	

شميره	مضمون	صفحه
باب: تفسير سورة سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى	٢٠٨	٢٠٨
باب: تفسير سورة هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ	٢٠٨	٢٠٨
باب: تفسير سورة وَالْفَجْرِ	٢٠٩	٢٠٩
باب: تفسير سورة لَا أُقِيمُ	٢١١	٢١١
تنبيه:	٢١١	٢١١
باب: تفسير سورة وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا	٢١٢	٢١٢
تفسير سورة وَاللَّيْلِ ذَا يَغْشَى		
باب وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى	٢١٣	٢١٣
باب وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى	٢١٣	٢١٣
باب قَوْلُهُ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى	٢١٣	٢١٣
باب فَتَنِّي سُرَّةَ الْغُيُوبِ	٢١٤	٢١٤
باب قَوْلُهُ وَأَمَّا مَنْ يَجَلْ وَأَسْتَفْنَى	٢١٤	٢١٤
باب قَوْلُهُ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى	٢١٤	٢١٤
باب فَتَنِّي سُرَّةَ الْغُيُوبِ	٢١٥	٢١٥
تفسير سورة وَالضُّحَى		
باب مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى	٢١٦	٢١٦
باب: تفسير سورة أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ	٢١٦	٢١٦
باب: تفسير سورة وَاللَّيْلِ	٢١٧	٢١٧
تفسير سورة أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ		
د سند توضيح:	٢١٩	٢١٩
سعيد بن مروان:	٢١٩	٢١٩
محمد بن عبد العزيز بن ابي رزمه:	٢٢٠	٢٢٠
ابو صالح سلمويه:	٢٢٠	٢٢٠
باب قَوْلُهُ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ	٢٢١	٢٢١
باب قَوْلُهُ أَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ	٢٢١	٢٢١
باب الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ	٢٢٢	٢٢٢
باب كَلَّا لَبِئْسَ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ بِالْأَصْبَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ	٢٢٢	٢٢٢
تفسير سورة إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)		
باب: تفسير سورة لَمْ يَكُنْ	٢٢٢	٢٢٢

شميره	مضمون	صفحه
٢٢٣	احمد بن ابي داود جعفر المناوي	٢٢٣
٢٢٤	باب تفسير سورة: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا	٢٢٤
٢٢٥	باب وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ	٢٢٥
٢٢٥	باب: تفسير سورة وَالْعَادِيَاتِ	٢٢٥
٢٢٦	باب: تفسير سورة الْقَارِعَةِ	٢٢٦
٢٢٦	باب: تفسير سورة أَهْلَكُمُ التَّكَاثُرُ	٢٢٦
٢٢٦	باب: تفسير سورة وَالْعَصْرِ	٢٢٦
٢٢٦	باب: تفسير سورة وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ	٢٢٦
٢٢٦	باب: تفسير سورة أَلَمْ تَرَ (الفيل) أَلَمْ تَعْلَمْ	٢٢٦
٢٢٦	د سجيل مختلف معنى	٢٢٦
٢٢٧	باب: تفسير سورة لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ	٢٢٧
٢٢٨	باب: تفسير سورة أُرْزِلَتْ (الماعون)	٢٢٨
٢٢٩	باب: تفسير سورة إِنَّا عَظَمْنَاكَ الْكُوثِرَ	٢٢٩
٢٣٠	ذ كثر مصداق خه دي	٢٣٠
٢٣١	باب: تفسير سورة قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (الكافرون)	٢٣١
٢٣٢	باب: تفسير سورة إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ (النصر)	٢٣٢
٢٣٢	باب قوله وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا	٢٣٢
٢٣٢	باب قوله فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا	٢٣٢
٢٣٢	باب: تفسير سورة تَبَّتْ يَدَايَ أَبِي هُبٍّ وَتَبَّتْ	٢٣٢
٢٣٣	باب قوله وَتَبَّتْ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ	٢٣٣
٢٣٣	باب قوله سَبَّحْنِي نَازِلَاتِ هُبٍّ	٢٣٣
٢٣٣	باب قوله وَأَمْرُهُ خَمَالَةُ الْمُحْتَظَبِ	٢٣٣
٢٣٤	باب: تفسير سورة قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (الإخلاص)	٢٣٤
٢٣٤	باب قوله اللَّهُ الصَّمَدُ وَالْعَرَبُ تُسَمِّي أَشْرَاقَهَا الصَّمَدَ	٢٣٤
٢٣٥	باب: تفسير سورة قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (الفلق)	٢٣٥
٢٣٦	باب: تفسير سورة قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (الناس)	٢٣٦
٢٣٦	حضرت عبد الله بن مسعود <small>رضي الله عنه</small> او معوذتين	٢٣٦

عرض دمرتب

باسمه الکريم حمداً ومصلیاً: حضرت شيخ الحديث زيد مجدهم د اخلاص ، او په نیمې صدۍ باندې مشتمل د هغوی د اوږد تدریسی ژوند د برکته او د ټولو نه زیات د الله جل شانہ په فضل او کرم سره . کشف الباری . ته چه په علمی حلقو کښې کوم مقبولیت حاصل شو په دې سره زمونږ حوصله اوچته او د محنت جذبه تازه شوه ، د کتاب المغازی نه تقریباً درې کاله پس کتاب التفسیر ستاسو په خدمت کښې پیش کولې شی ، د ترتیب او تدوین او تحقیق او مراجعت مرحله تقریباً په کال یا ددې نه په زیاته موده کښې مکمل کیږی ، خو ددې نه پس د کتابت تصحیح او نور طباعتی لوازمات هم دومره موده اخلی ، د کومو حضراتو چې د کشف الباری جلدونو ته ډیر انتظار دې . مونږ ته د هغې پوره احساس دې خو د تاخیر څه وجوهات څه داسې دی چه د معیار برقرار ساتلو په صورت کښې ددې نه بغیر بله لار نشته ، خو بیا هم زمونږ کوشش اراده او د الله جل شانہ نه هم دا دعا ده چه د دوو جلدونو په مینځ کښې د انتظار دا وقفه کم نه کمه شی .

د کشف الباری په دې جلد کښې د ترتیب او تحقیق هم هغه انداز دې کوم چې په کتاب المغازی کښې ذکر شوي وو . البته څو خیزونه داسې دی کوم چې د کتاب التفسیر ددې جلد سره مخصوص دی . او د کتابت د مطالعې نه وړاندې هغه د نظر وړاندې ساتل پکار دی .

① امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب التفسیر کښې د قرانی الفاظو انتخاب کوی خو پوره آیت نه ذکر کوی مونږ چې د متن په طور کومه نسخه اختیار کړې ده په هغې کښې د هر قرانی لفظ ته مخامخ د هغې لفظ آیت نمبر مو لیکلې دې ، او ددې نه پس د امام بخاری رحمته الله علیه تشریح لیکلې شوې ده . بیا وړاندې هغه قرانی لفظ چې په کوم آیت کښې واقع شوي وو ، نو د هغه پوره آیت یا د هغې ضروری حصه او د هغې ترجمه لیکلې شوې ده ، کومه چې زیاته د بیان القرآن نه اختې شوې ده . ددې نه پس امام بخاری رحمته الله علیه چې ددغه لفظ کومه معنی بیان کړې وی د هغې تشریح شوې ده ، ددې سره عام طور د دغه آیت سره متعلق تفسیر عثمانی رحمته الله علیه فوائد هم د فاندې پوره کولو د پاره لیکلې شوې دی .

② امام بخاری د هر آیت تفسیر نه دې کړې بلکه د خپل مخصوص مزاج مطابق ئې د منتخب آیاتونو او الفاظو تفسیر کړې دې . په دې کښې چې کوم الفاظ او ایتونه گران وو یا د هغې په تفسیر کښې د مفسیرنو راني گانې مختلف دی هلته په خصوصیت سره په هغې کښې اهو راني گانو او قول راجح جمع کولو کوشش شوې دې

③ امام بخاری که چرته مرجوع تفسیر کړې وی نو هغه هم په نښه کړې شوې دې ،

④ کوم احادیث چه تیر شوي دی د هغې د تشریح التزام نه دې کړې شوې او اکثر خودلې شوې دی چې دا حدیث په فلانکی خانې کښې تیر شوې دې .

⑤ یو اهم کار دا کړې شوې دې ، کوم چه په کتاب المغازی کښې نه دې کړې شوې ، چه په کتاب التفسیر کښې امام بخاری رحمته الله علیه کوم حدیث په اول ځل ذکر کړې وی ، او په صحیح بخاری کښې وړاندې د هغې ذکر نه وی راغلې نو مونږ په حاشیه کښې د هغه حدیث تخریج

کری دی او دا مو خودلی دی چي دا حدیث په صحیح بخاری کنبی کوم کوم خانی کنبی موجود دی. او په اصحابو سته کنبی نورو کومو حضراتو دا ذکر کری دی. که په اصحاب سته کنبی د امام بخاری نه سوا بل چا دا نه وی ذکر کری صرف امام بخاری ذکر کری وی. نو د هغې هم وضاحت کری شوې دی.

① په ابتداء کنبی د امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب التفسیر باندې یو نظر. په عنوان سره اقر د کتاب التفسیر یو تعارف لیکلې دی. په کوم کنبی چې د کتاب التفسیر په مآخذ او اسلوب او انداز باندې رنډا اچولې شوې ده

د شیخ الحدیث دامت برکاتهم وجود باسعادت زموږ د پاره ددې کار گراني لازي روښانه کوي. لوستونکو ته د حضرت شیخ د صحت او عافیت او د عمر او ودوالی د پاره د خصوصی دعاگانو درخواست دي چې دا کار ددوی د شفقت او د سیوري لاندې مکمل شی. د خپل مستقبل نه هر وخت به خبره انسان د همت او دعا نه سوا نور څه کولې شی. عزم او همت او د رب العزت په دربار کنبی د توفیق دعا کول د انسان د پاره د یو کار د تکمیل سرمایه او په فانی ژوند کنبی د امید د رنډاگانو آواز جوړیدي شی چه..

همیں خبر ہے کہ ہم ہیں پراخ آخر شب
ہماری بند اندھیرا نہیں اجالا ہے
ابن الحسن عباسی ۲۵ شوال ۱۳۱۸ھ

د امام بخاری په کتاب التفسیر باندې یو نظر [از مرتب]

د حدیث په کتابونو کنبی د صحیح بخاری یو منفرد انداز دی. امام بخاری رحمته الله علیه په خپل صحیح کتاب کنبی د کتاب التفسیر د پاره یو لویه حصه خاص کری ده. او په یو خاص اسلوب او مخصوص انداز کنبی ئې د قرانی آیاتونو او د کلماتو مفرداتو تفسیر او تشریح ئې کری ده. موږ دلته د امام بخاری رحمته الله علیه د کتاب التفسیر په څو اړخونو باندې یو تعارفی نظر اچوو.

① د امام بخاری د کتاب التفسیر مآخذ څه دي؟

② په فن تفسیر کنبی ددې حیثیت او مرتبه څه ده؟ ③ د امام اسلوب او انداز څه دي؟

د امام بخاری د کتاب التفسیر مآخذ: د امام بخاری د کتاب لوني مآخذ احادیث صحیحه دي. امام ته چې د خپلو شرطونو مطابق د قرانی آیتونو او تفسیر متعلق کوم احادیث میلاو شوي دي امام هغه په کتاب التفسیر کنبی ذکر کری دي. او څه احادیث ئې د خپل عادت مطابق د معمولی مناسبت سره هم ذکر کری دي. د صحیح البخاری په کتاب التفسیر کنبی پنځه سوه اته څلویښت مرفوع احادیث دي. په دې کنبی څلور سوه او پنځه شپيته احادیث موصول او باقي تعلیقات دي. په دې کنبی څلور سوه اته څلویښت احادیث مکرر دي. او سل حدیثونه هغه دي کوم چې په اول ځل راغلي دي. د امام بخاری د کتاب التفسیر د احادیثو په ذخیره کنبی شپږ شپيته احادیث متفق علیها دي. یعنی امام بخاری هم د هغې تخریج کری دي او د صحابو او تابعینو وغیره پنځه سوه او اتیا آثار په دې کنبی راغلي دي. (۱)

ترڅو چې د قرآني الفاظو د تشریح او د کلمات مفردو د تفسیر تعلق دي، نو په دې حصه کېنې ددوی زیات تر ماخذ د دویمې او درېمې صدنې مشهور امام لغت ابو عبیده معمر بن المثنی کتاب مجاز القرآن دي.

مولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرماني: «کان عندنا مجاز القرآن لابن عبیده معمر بن المثنی فاخذ منه تفسیر المفردات وذلك ايضا بدون ترتيب وتهذيب فصار كتابه ايضا على وزن كتاب ابن عبیده فی سؤ الترتيب، والركة، والاتيان بالاقتوال المرجوحة والانتقال من مادة الى مادة ومن سورة الى سورة فصعب على الطالبين فهمه، ومن لا يدرى حقيقة الحال يظن ان المصنف اقربها اشارة الى اختياره تلك الاقوال المرجوحة مع انه رتب كتاب التفسیر لکه من کلام ابن عبیده، ولم يعرج الى النقد اصلا»

تقریبا دا خبره مولانا د بدر عالم میر تهی په، ترجمان السنه، کېنې لیکلې ده هغوی لیکي. امام بخاری چې په کتاب التفسیر کېنې چې کوم لغات نحو او تراکیب نحوه نقل کړې دي په خپله د هغوی د طرف نه نه دي بلکه د هغوی د طرفه هغه حصه ده کوم چې هغوی په خپلو اسنادو سره روایت کړې دي. اصلي خبره داده چې امام بخاری سره د ابو عبیده کتاب التفسیر موجود وو. امام موصوف دا ټول کتاب التفسیر د څه تنقید او انتخاب نه بغیر بجنسه راوچت کړو او په خپل کتاب کېنې ئې ذکر کړو. نو څومره اقوال مرجوحه چې په اصل کتاب کېنې موجود وو نو هغه هم ټول دلته نقل شو. اهل علمو ته ښه معلومه ده چې په کتاب التفسیر کېنې په ډیر مقاماتو کېنې په حل لغات کېنې تسامح هم شوي دي اقوال مرجوحه هم نقل شوي دي. او ددې په ترتیب کېنې هم ډیر اختلاف واقع شوي دي، خو امام بخاری په خپله ددې جمله نقاضو نه بری دي که په هغوی باندې ذمه واري راځي نو په ابو عبیده باندې راځي. د امام بخاری د کتاب د علو صحت په باره کېنې چه کومه دعوی ده، دا د هغه احادیث مرفوعه متعلق ده کوم چه په دې کېنې په اسناد سره امام پخپله روایت کړې دي، د هغه اقوالو متعلق نه ده کوم چه د اسناد نه بغیر د یو طرف نه په کتاب کېنې نقل شوي دي.

[ترجمان السنه ۳/ ۵۵۸، ۵۵۷]

دې دواړو عبارتونو حاصل دا راووتلو چې امام بخاری د کلمات مفردو په تفسیري حصه کېنې بعینه د ابو عبیده کتاب، مجاز القرآن، اخستې دي، خو دا خبره د وضاحت محتاج ده، ددې وضاحت نه وړاندې مناسب معلومېږي چې د ابو عبیده معمر بن المثنی په کتاب، مجاز القرآن، باندې یو نظر واچولې شی.

ابو عبیده معمر بن المثنی او د هغوی تفسیر، مجاز القرآن، د ابو عبیده پیدائش په ۱۱۰ هـ کېنې په هغه شپه شوې وو په کومه شپه چې د حضرت حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ وفات شوې وو، (۲) یعنې په کومه شپه چې د علم او زهد مایه فخر یو عظیم انسان دنیا ته الوداع او وئیل، هم هغه

(۱) فیض الباری (۱/ ۴۹۹)

(۲) سیر اعلام النبلاء (۹/ ۴۴۵)

شبهه علم او لغت یو بل لوی انسان د راتلو مطلع جوړا شوه، د الوداع او استقبال دا نظام ددې فانی دنیا هغه رېښتیني او ابدی حقیقت دې کوم چې همیشه د پاره د انسانو د سترگو نه پټ وي، د رجالو په کتابونو کښې د ابو عبیده نسب، معمر بن المثنی ابو عبیده التیمی البصری النحوی العلامة مولی بنی تیم بن مرة (۱)

د ابو عبیده په شیخو کښې هشام بن عروه، روبه بن العجاج او ابی عمر بن العلاء داخل دی او علی بن المدینی ابو عبید قاسم بن سلام او عمر بن شبه د ابو عبیده نه روایت اخستې دي (۲) ابو عبیده معمر مقدم دي، او ابو عبیده قاسم د دوی نه مؤخر دي (۳) د حضرت کشمیری رحمته الله علیه په تقریر، فیض الباری، کښې ابو عبید قاسم لیکلې شوې دي (۴) دا تسامح دي، په فیض الباری کښې څه تسامحات دی ددې تصحیح ددې مرتب مولانا بدر عالم میرتېهی رحمته الله علیه کول غوښتل خو هغه د تصحیح نه وړاندې د آخرت په مسافرو کښې شامل شو (۵)۔

د ابو عبیده معمر بن مثنی په علم او فضل کښې شک نشته خو په علم حدیث کښې هغوی ته څه اوچت مقام نه دي حاصل، علامه ذهبی رحمته الله علیه په، سیر اعلام النبلاء، کښې ددوی تذکره کړې ده او ورسره ئې دا هم لیکلې دی چې (لم یکن صاحب حدیث او نه اوردته لتوسعه فی علم اللسان وایام الناس) (۶)

یعنی ابو عبیده محدث نه وو ما دده تذکره ددې وجه اوکړه چې دوی په لغت او د خلقو په تاریخ کښې وسیع علم لرلو۔

علامه جاحظ ددوی په باره کښې فرمائی (لم یکن فی الارض جماعی ولا خارجی اعلم بجمیع علوم من ابی عبیده) (۷) یحیی بن معین فرمائی لیس په پاس (۸)

(۱) تهذیب الکمال (۳۱۷، ۳۱/۲۷) وسیر اعلام النبلاء (۴۴۵/۹) وفيات الاعیان (۲۳۵/۵)۔

(۲) سیر اعلام النبلاء (۴۴۵/۹ و ۴۴۶)۔

(۳) د ابو عبیده قاسم بن سلام پیدائش په ۱۵۰ هـ انظر وفيات الاعیان ۶۲/۴ د ابو عبیده د پیدائش کال ۱۱۰ هجری دي۔

(۴) فیض الباری (۱۴۹/۴)۔

(۵) مولانا محمد منظور نعمانی رحمته الله علیه لیکي، راقم مسطور ته ذاتی طور معلوم دي چې په خپله حضرت مولانا بدر عالم رحمته الله علیه ته ددې احساس وو چې په دې کښې تسامحات دي، او هغوی د مدینې طبيبي قیام په زمانه په دې باندې د نظر ثانی د اصلاح او تصحیح کار شروع کړې وو خو لږ کار یې کړې وو چې په دې کښې د آخرت کور طرف ته منتقل شو، او گورنۍ شیخ محمد عبد الوهاب او د هندوستان علماني حق (۱۹۱)۔

(۶) سیر اعلام النبلاء (۴۴۵/۹)۔

(۷) تاریخ بغداد ۲۵۲/۱۳ وسیر اعلام النبلاء (۴۴۶/۹) و تهذیب الکمال (۳۱۸/۲۸) والبیان والتبيين (۳۳۱/۱)

(۸) میزان اعتدال ۱۵۵/۴ وفی السیر ۴۴۸/۹، وقيل كان يميل الى المردوفی حاشية بغية الوعاة ۲۹۵/۲ قال الاصمعي دخلت انا وابو عبیده يوما المسجد فاذا على السوانة التي يجلس... [بقية حاشية په راروانه صفحه..]

دارقطنی فرمائی، (۱) اباس به الا انه يتهم بشئ من رای بالخوارج ویتهم بالاحداث (۲)
 ابوالعباس مبرد فرمائی، ابو عبیدہ د خوارجو نظریہ لرلہ (۳)
 ابو حاتم سجستانی فرمائی، ابو عبیدہ به په ما باندې خاص نظر کولو چې هغه څه د
 سجستان خارجي گنولم (۴)
 علی بن مدینی ددوی د روایت صحت منل (۵)، او ابن حبان په کتاب الثقات کښې ددوی ذکر
 کړې دي (۶)
 د جرح او تعدیل تله کښې ددوی تله خو درنه نه ده البته ددوی تبجر، علمي وسعت
 معلومات او لغوی مهارت باندې د ټولو اتفاق دې علامه ذهبي ددوی د تذکرې په آخر کښې
 لیکلې دی.

قلت قد كان هذا البرء من بحور العلم ومع ذلك فلم يكن بالباهر يكتتاب الله ولا العارف بالسنة رسول الله ﷺ
 ولا البصير بالفتنة، واختلاف ائمة الاجتهاد دلي وكان معاني معرفة حكمة الاوائل والمنطق واقسام الفلسفة (۷)
 په عربي کښې ددوی مهارت منلې شوې وو خو عجيبه داده چې په خپل خان باندې د اعتماد
 په وجه به يې بعضې وخت قرآن کریم او شعر غلط لوستل، ونييل يې (نحو محدودده) (۸)
 د عربي سره دده څه محبت نه وو، چا دده نه تپوس او کړو چې ته د هر چا په نسب کښې خبرې
 کوي نو ستا پلار څوک وو؟ نو ونييل يې چې زما پلار به ونييل چې د هغوی پلار د باجروان
 (يهودی وو) (۹) د ابو عبیدہ په طبيعت کښې سختی دومره زیاته وه چې ددوی اکثر معاصرین

...بقیه از حاشیه گذشته [علیاً ابو عبیده مکتوب علی نحو من سبعة اذرع:

صلى الاله على لوط وشيعته
 ابا عبیده قل بالله امینا

فقال لی یا اصعی امح هذا فركبت ظهره ومحوته بعد ان اقلته الى ان قال اقلتنی وفتعت ظهري فقلت له
 قد بقي.. لوط.. فقال من هذا نفر به ثم قلت قد بقيت الطاء هي شر الحروف هذا البيت كان الذي كتب هذا
 ابونواس، بعده بيت تان: فانت عندی بلا شك بقية
 منذ احتملت وقد جاوزت سبعینا) -

(۱) وانظر وفيات الاعيان (۲/۵: ۲۴۷)

(۲) فهرست ابن ندیم (۵۹) -

(۳) سير اعلام النبلاء (۴/۷۰۹) وانباء الرواة (۳/۲۸۱) -

(۴) تاريخ بغداد (۱۳/ ۲۵۷) -

(۵) (۱۹۶/۹) -

(۶) سير اعلام النبلاء (۹/ ۴۸) -

(۷) فهرست ابن ندیم ۵۹ وفيات الاعيان (۵/ ۲۳۵) -

(۸) باجروان قرية من ديار مضر بالجزيرة من اعمال البلخ، باجروان ايضا مدينة من نواحي باب الابواب قرب
 شيروان عندها عين حياة التي وجدها الخضر عليه السلام وقال هي قرية التي استطعم موسى والخضر عليهما السلام
 اهلهما (وانظر معجم البلدان (۱/ ۳۱۳) -

(۹) تهذيب الكمال ۳۱۷/۲۸ والفهرست لابن النديم ۵۹ وبغية الوعاة (۲/ ۲۹۵) -

ددوی نه خفه وو او چې کله ددوی وفات اوشو نو ددوی په هم عمرو کښې څوک دده جنازې ته لاټل،^(۱) ددوی په تاریخ وفات کښې مختلف اقوال دی کال ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۹ هجری (۲) او د تصنیفاتو شمیر نې تقریبا دوه سوه دې^(۳) ابن الندیم په ،، الفهرست،، کښې د یو سل پنځو کتابونو نومونه شمارلي دي^(۴)

مجاز القرآن: په مجاز القرآن کښې هغوی د قران کریم د الفاظو مفرده تشریح او لغوی معنی بیان کړې دي. په دې باره کښې هغوی لغت او عربی تعبیراتو بنیاد جوړ کړې دې ددې وجه ددوی د زمانې څه اهل علمو دا په تفسیر بالرانی کښې داخل گنړل، د اصمعی، ابو حاتم و زجاج او ازهری وغیره هم دا موقف وو^(۵)

علامه ابن خلکان په وفيات الاعیان کښې لیکلي دي چې امام اصمعی به د ابو عبیده په باره کښې فرمائیل چې دا کس د کتاب الله تفسیر بالرانی کوی یو ځل ابو عبیده د اصمعی مجلس ته حاضر شو او وې وویل چې (خبر) څه شي دې؟ اصمعی جواب ورکړ و هو الذی تخبره و تاگه یعنی څه چې ته خورې او هغه خبر دې. ابو عبیده او وویل چې تاسو د کتاب الله تفسیر په رانې باندې کړې دي په قران کریم کښې دي (ان ارانی اهل فوق راسی خبر) کښې تا د خبر تشریح په خپلې رانې سره کړې ده اصمعی او فرمائیل چې دا تفسیر بالرانی نه دې بلکه زما په نیز یو څیز ښکاره وو کوم چې ما بیان کړې دې. ابو عبیده او فرمائیل تا چې په مونږ باندې د تفسیر بالرانی کوم عیب لگولې هغه هم زموږ په نیز یو ښکاره څیز وی کوم چه مونږ بیان کوو^(۶)

د معاصرینو د تنقید باوجود په دې کښې شک نشته چې د ابو عبیده ،، مجاز القرآن،، د اول نه مصدر او مرجع پاتې شوې دي، هم دا وجه ده چې ابن قتیبه په ،، مشکل القرآن،، کښې طبری په ،، تفسیر،، کښې، ابن النحاس په ،، معانی القرآن،، کښې، ابن درید په ،، الجمهرة،، کښې، جوهری په ،، صحاح،، کښې او امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ،، مجاز القرآن،، نه استفاده کړې ده.

یو غلط فهمی د مجاز القرآن،، په نوم باندې څه خلقو ته دا غلط فهمی کیږي چې په دې کښې د قران کریم هغه مقامات بیان شوي دي په کومو کښې چې الفاظ د حقیقی معنی په حانې په مجازی معنی کښې مستعمل دي (خو دا صحیح نه ده بلکه ابو عبیده د قرانی ایاتونو تفسیر کوی او داسې الفاظ استعمالوی (مجازه کذا) تفسیره کذا،، معناه کذا) نو د

(۱) شرح مقامات لشریعی (۲) -

(۲) وفيات الاعیان ۲۴۶/۵ و بغية الوعاة ۲۹۶/۲ -

(۳) وفيات الاعیان ۲۳۸/۵ -

(۴) فهرست ابن الندیم ۵۹-۶۰ -

(۵) مقدمة جاز القرآن ۱۶-۱۷ -

(۶) وفيات الاعیان (۲۳۷/۵) -

(۷) تاریخ تفسیر ومفسرین، انظر صفحه ۶۲ -

مجاز د کلمې نه د لفظ مورد استعمال، طریقه تعبیر او د هغې مصداق مراد دې د متاخرینو په نیز د مجاز اصطلاحی معنی مراد نه ده هم دا وجه ده چې حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرماني شم ان المجاز فی مصطلح القدماء لیس هو المجاز المعروف عندنا بل هو عبارة عن موارد استعالات اللفظ ومن ههنا ساسی ابو عبیده تفسیر المجاز القرآن^(۱)

په مجاز باندې د تحقیق او تعلیق کار کونکي د ترکی علامه فواد لیکلي:

وان کلمة المجاز عندة عبارة عن الطرق التي يسلكها القرآن في تعبيراته وهذا المعنى اعم بطبيعة الحال من المعنى الذي حدده علماء البلاغة لكلمة المجاز فيها بعد^(۲)

د ابو عبیده په مجاز القرآن او د بخاری په کتاب التفسیر کښې وجوه فرق

① د قرانی الفاظو د تشریح او کلمات مفرده په تفسیر کښې د امام بخاری زیات تر ماخذ هم دا مجاز القرآن دې خو ددې مطلب هرگز دا نه دې چې امام د ابو عبیده د مجاز القرآن... نه سوا د بل څه نه استفاده نه ده کړې، امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیري حصه کښې د حضرت ابن عباس، سعید بن المسیب، مجاهد، عکرمه، ابوالعالیه، زید بن اسلم، ابومیسره، حضرت حسن بصری وغیره اقوال هم ذکر کړې دي. دلته ددې صرف یو مثال او گورنې په سوره هود کښې د کلمات مفرده په تشریح کښې امام بخاری لیکي:

قال ابن عباس رضی الله عنه عصب: شدید.. وقال مجاهد (فلا تبتس) تحزن، وقال ابومیسره (لاواه) الرحم بالحشية، وقال الحسن (انك لانت الحليم الرشيد) يستهزون به، قال ابن عباس رضی الله عنه (اقلع) امسک و(وقار) التونهم الماء وقال عکرمه وجهه الارض

② د ابو عبیده په مجاز القرآن کښې په استشهد کښې کثرت سره اشعار کوي لیکن امام بخاری په استشهد کښې صرف یو څو ځایونو کښې اشعار ذکر کړي دي.

③ د ډیرو کلماتو تشریح امام بخاری کړې ده خو ابو عبیده نه ده کړې او څه الفاظ ابو عبیده بیان کړي دي خو امام بخاری هغه نه دي اخستي، مثلاً په سورة هود کښې (من لدن حکیم) لغیبی (لدن) تشریح په، مجاز القرآن.. کښې شته خو په بخاری کښې نشته، ددې په عکس هم په سورة عد کښې په آیت نمبر ۱۲ کښې د (السحاب الثقال) تشریح په بخاری کښې شته خو په مجاز القرآن کښې نشته. د سورة ابراهیم د آیت نمبر ۶ کښې (واذکرو نعمت الله علیکم) امام بخاری د ابن عیینه نه نقل کړې دي او په آیت ۳۴ د (من کل ماسالتوه) تفسیر ئې د مجاهد نه نقل کړې دي خو په مجاز القرآن کښې دا دواړه نشته.

(۱) فیض الباری (۱۶۹/۶) -

(۲) مقدمة مجاز القرآن .. ۱۹ -

⑥ د مجاز القرآن او کتاب التفسیر په تعبیراتو کېنې هم څو ځایه فرق موجود پېږي. د طوالت د وجه نه مثالونه پریښودلې شی.

د فرق ددې وجوه په وجه خو دا وئیل محل د نظر دې چه امام بخاری د ابو عبیده... مجاز القرآن... بعینه راوچت کړې دې البته دا وئیلې شی چې امام بخاری زیاته استفاده د ابو عبیده د مجاز القرآن نه کړې ده هم دا وجه ده چې په څو ځایونو کېنې د ابو عبیده په تقلید کېنې د امام بخاری نه هم د لغات په حل کېنې تسامح شوې دې.

په سورة بنی اسرائیل کېنې دی (ان قتلهم کان خطا کبیرا) په دې کېنې د لفظ (خطا) تشریح کوی، امام بخاری لیکي (خطا اشیاء و اسام من غطئت الخطاء، مفتوح مصدره، من الائم بمعنی اخطات) امام دلته درې خبرې د ابو عبیده په اتباع کېنې کړې دي او په درې واړو کېنې غلطې شوې ده

① (خطا) دخا کسرې سره دې ته دوی اسم مصدر وئیلې دی حالانکه دا مصدر دې ② (خطا) د خا فتحې سره دې ته دوی مصدر وئیلې دی حالانکه دا اسم مصدر دې ③ او خطئت ته هم دوی د (خطات) معنی ورکړې ده، حالانکه د اولنی معنی په قصد سره د گناه کولو، او د دویم معنی بغیر د قصد سره گناه کولو راځي. ④

په سورة یوسف کېنې (واعتمدت لهن متکا) کېنې په لفظ د (متکا) کېنې یو قراءت د حضرت مجاهد نه د تاء د سکون سره (متکا) منقول دې ددې معنی اترج او وره سنگتړه ده. امام بخاری د ابو عبیده په اتباع کېنې ددې قراءت تردید کړې دې او فرمائی چې د (متکا) معنی د عربو کلام کېنې وړه سنگتړه نه راځي حالانکه حقیقت دادې چې ددې معنی سنگتړه راځي، علامه عینی رحمه الله په دې باندې تبصره کوی او فرمائی (وقلد اباعبیده والافه من التقلید) امام بخاری د ابو عبیده تقلید کړې دې او د غلطۍ دا آفت د تقلید د وجه راغلې دې ⑤

د امام بخاری د کتاب التفسیر اسلوب او انداز: ① دصحیح بخاری د کتاب التفسیر مجموعی اسلوب څه داسې دې چې په شروع کېنې عام طور امام د سورة د منتخب کلمات مفردة تشریح او لغوی معنی کوی بیا د مختلف آیات کریمه لاندې بابونه قائموی او احادیث ذکر کوی خو په دې کېنې ددوی څه متعین اصول نشته، د کلمات مفردة تشریح کله څنگه چې په ابتدا کېنې کوی دغه شان د څو بابونو او احادیثو ذکر کولو نه پسي هم کوی.

② د قرانی کلماتو په تشریح کېنې د آیاتو د ترتیب خیال نه کوی بلکه بغیر د څه ترتیب نه کلمات ذکر کوی نو د روستو آیاتونو د کلماتو تشریح وړاندې او د وړاندې آیاتونو تشریح روسته راځي.

③ داسې هم کیږي چې د یو سورة د کلماتو مفردة په تشریح کېنې د بل سورة کلماتو ته منتقل شی په دې انتقال کېنې بیا دوه قسمه الفاظ میلاوېږي یو هغه په کوم کېنې چې د

① عمدة القاری (۳۱۰/۱۸) -

② عمدة القاری (۲۰/۱۹) -

منتقل کیدو څه وجه او مناسبت موجود وی او بل هغه چې په هغې کښې څه مناسبت او وجه په پوهه کښې نه راځي د دواړو مثالونه او گورنې:

(الف) د سورة مائده په تفسير کښې د سورة آل عمران د آيت نمبر ۵۵ کښې واقع لفظ «متوكل» معنی بیانوي. د سورة مائده د ايت نمبر ۱۱۷ کښې دی «فلما توفيتنی فکنت انت الوکيل علیهم» په دې کښې د توفيتنی، مناسبت سره امام د سورة آل عمران لفظ «متوكل» طرف ته منتقل شوې دې، په سورة انعام کښې «ان استطعت ان تبتي نفقاى الارض» په دې لفظ د «نفقا» تشریح امام بخاری په سورة نساء کښې ذکر کړې ده، ځکه چې په سورة نساء کښې دی «ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار» چونکه «نفق» د منافقين مشتق منه دې، په دې مناسبت سره سورة نساء نه سورة انعام طرف ته منتقل شوې دې.

په سورة حجر کښې دی «کما انزلنا من المقتسبين» د «المقتسبين» تشریح کوی او په دې کښې د سورة اعراف د آيت «وقاسمها انى لکما لن الناصحين» کښې د لفظ «قاسمها» تشریح کوی، هم په دې مناسبت سره بیا د سورة نمل آيت «قالو تقاسموا بالله» کښې د «تقاسم» کلمه راوړي.

په «تبیدا انى لهب و تب» د «تب» معنی بیانوي بیا فرمائی «تباب: خمران، وتبیب: تدمین تباب د سورة غافر په ايت کښې واقع شوې دې «وما کید فرعون الاى تباب» او تبیب د سورة هود په ايت نمبر ۱۰۱ کښې دې «وما زادهم غیرتیب» غرض دا چې امام بخاری د کلمات مفردة په تشریح کښې د یو سورة نه بل سورة ته په مختلفو مناسبتونو سره منتقل کیږي خو څه مقامات داسې هم دی چې هلته د منتقل کیدو مناسب او څه وجه په پوهه کښې نه راځي.

(ب) مثلاً د سورة انعام تفسير کوی (سرمدا) دائماً حال دا چه دا د سورة قصص آيت ۷۱ کښې واقع دې «قل ارايتم ان جعل الله علیکم النهار سمردا الى يوم القيامة» د سورة قصص دا الفاظ چه نې په سورة انعام کښې راوړې دی، د دې متعلق علامه عینی فرمائی «لا مناسبة لذلک هذا ههنا لانه لم یقم هذا الاى سورة القصص».

په سورة نحل کښې دی «شاکتة ناحیته» حال دا چه دا لفظ د سورة بنی اسرائیل په ايت ۸۶ کښې دې «قل کل یعلم علی شاکتة» په سورة نحل کښې د دې ذکر کولو وجه او مناسبت ښکاره نه دې، هم دا وجه ده چه په بعضې نسخو کښې دا لفظ نشته. د کلمات مفردة تشریح چه کوی نو کله کله د جمهورو د قراءت په ځانې بل قراءت ذکر کوی په سورة اعراف ايت نمبر ۵۷ «هو الذی یرسل الریاح پشما بین یدی رحمتة» کښې د جمهورو قراءت

(بشرا) دې د امام بخاری د (نشرأ) قراءت نقل کړې دې هم ددې سورة په آیت نمبر ۳۴ کښې
قد اوتلنا لاسا یوادی سواتکم ودریشم دې، امام د (ریشا) قراءت منتقل کړې دې^(۱)

⑤ په بعضې روایاتو کښې شاذ اقوال هم راغلې دي د حضرت حسن بصری رضی الله عنه نه نې د سورة
علق په ابتدا کښې یو قول نقل کړې دې (عن الحسن قال اکتب فی المصحف فی اول الامام بسم الله
الرحمن الرحیم، واجعل بین السورتین خطاً) یعنی د سورة فاتحې په شروع کښې بسم الله اولیکه او د
باقی سورتو په مینځ کښې صرف یو خط راکاره، دا قول شاذ دې^(۲)

دا خو د الفاظ مفردو د تشریح په باره کښې د امام اسلوب او انداز وو ترکومې پورې چه د
بابونو او احادیثو تعلق دې نو په دې کښې د امام بخاری هم هغه طریقه ده کومه چه په ټول
صحیح بخاری کښې ده، امام په کتاب التفسیر کښې په مختلفو آیاتونو او سورتونو باندې
۲۷۳ بابونه قائم کړې دي، د احادیثو او روایاتو شمار په ماقبل کښې مونږ لیکلې دي.

په فن تفسیر کښې ددې حیثیت او مرتبه پاتې شوه دا خبره چه په فن تفسیر کښې د امام
بخاری د کتاب التفسیر څه مرتبه او حیثیت دې. نو په دې باره کښې چه ترڅو پورې د تفسیر
په باره کښې کوم تعلق دې نو د امام بخاری په احادیثو کښې چاته شک کیدې شی ځکه چه د
صحیح بخاری احادیث د ټولو نه زیات صحیح دي او د حدیث په کتابونو کښې د اوچت
معیار په وجه هم صحیح بخاری ته (د اصح الکتاب بعد کتاب الله) اعزاز حاصل دي، ددې وجې د
بخاری د کتاب التفسیر دا حصه د فن تفسیر صحیح ترینه سرمایه ده.

البته هغه حصه په کومو کښې چه د الفاظو لغوی تشریح شوې ده په دې حصه کښې امام
بخاری چونکه زیات اعتماد د ابو عبیده په، مجاز القرآن باندې کړې دې وجې دلته هغه
اوچت معیار برقرار نه دې پاتې شوې او په دې حصه کښې بعض تسامحات او مرجوح اقوال
راغلې دي د کوم چې څه نمونې په ماقبل کښې تاسو اوکتلې.

د ابو عبیده مجاز القرآن هم چاپ شوې دې د قاهره مشهور اشاعتی اداره مکتبه خانجی د یو
ترکی عالم محمد فواد سزکین تحقیق سره په دوو جلدونو کښې شائع کړې دي، محمد فواد
پنځه مخطوطه نسخې خان ته کیخودې دي او مرتب کړې دي، او د تحقیق او مراجعت سره
سره نې د الفاظو په تشریح کښې چه کومه بې ترتیبی شوې ده، هغه نې هم ختمه کړې ده، او د
الفاظو لغوی تشریح نې د آیاتونو د ترتیب مطابق کړې ده.

(۱) عمدة القاری ۲۸/۳۳۱-

(۲) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳-

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب التفسیر

الرحمن الرحيم: اسمان من الرحمة، الرحيم والراحم بمعنى واحد، كالعليم والعالم
کتاب التفسیر:

په اصحاب صحاح کښې امام بخاری، امام ترمذی امام ابوداود او امام مسلم کتاب التفسیر
پیش کړې دي، په مسلم کښې د کتاب التفسیر حصه ډیره کمه ده ددې وچې بعضې حضراتو
دا په جوامع کښې نه دي داخل کړي امام ابوداود د کتاب الحروف په نوم باندې یو بحث کړې
دي او د هغې تعلق هم د تفسیر سره دي (۱) امام ترمذی کتاب التفسیر مفصل پیش کړې دي
(۲) امام بخاری د امام ترمذی نه هم زیات تفصیل سره کتاب التفسیر بیان کړې دي.
د تفسیر لغوی معنی: تفسیر د فسر نه مشتق دي چه معنی ئې ده پرانستل، په تفسیر کښې
چونکه د الفاظو مغلفاتو او د قران کریم مفهوم واضحه بیانولې شی ددې وچې دي ته تفسیر
وئیلې شی.

بعضې حضرات وائی چه دا د (سفر) نه ماخوځ دي ددې قلب ئې کړې دي او (فسر) ترې جوړ
کړې شوې دي بیا ددې نه تفسیر مشتق دي د سفر معنی هم د پرانستلو راځی سفر ته سفر
ددې وچې وائی چه دا د ډیرو پتو کارونو د پاره کاشف وی (۳)

د تفسیر اصطلاحی معنی: علامه زرکشی د علم تفسیر تعریف کړې دي (علم يعرف به فهم کتاب
الله المنزل علی نبيه محمد ﷺ و یون معانیه واستخراج احکامه وحکمه)

علم تفسیر هغه علم دي چه په کوم سره د قران کریم فهم حاصلیږی، ددې د معانو وضاحت او
ددې احکامو او حکمتونو استنباط کولې شی.
علامه آلوسی په روح المعانی کښې د علم تفسیري تعریف کړې دي

(علم يبحث فيه عن كيفية النطق بالفاظ القرآن مدلولاتها واحكامها الافرادية والتركيبية ومعانيها التي تحل
عليها حالة التركيب وتثبت لذلك كعرفة النسخ وسبب النزول وقصة توضح ما بهيتم في القرآن) (۴)
علم تفسیري هغه علم دي په کوم کښې چه د قران د الفاظو دا ادا کولو کیفیت ددې مفهوم

(۱) سنن ابی داود (۳۱/۴) کتاب حروف القراءات -

(۲) سنن ترمذی کتاب التفسیر (۱۹۹/۵ - ۴۵۴) -

(۳) قال السيوطي في الاتقان التفسير تفصيل من الفسر و هو البيان و الكشف و يقال: هو مقلوب السفر نقول
اسفر الصبح: اذا ضاء وانظر الاتقان في علوم القرآن (۲۲۱/۲) و روح المعانی (۶/۱) -

(۴) البرهان (۱۳/۱) -

(۵) روح المعانی (۶/۱) -

ددې افراډې او ترکیبې احکام او ددې د معانیو نه بحث کولې شی کوم چه ددې الفاظو نه په ترکیبې حالت کېنې مراد اخستې شی، دغه شان ددې معانیو د تتمې نه بحث کیږي. لکه ناسخ او منسوخ، شان نزول او د قران د هغه مبهمو قصو معرفت د کومو چه وضاحت نیې نه وی شوې -

په تفسیر او تاویل کېنې فرق: د متقدمینو په نیز په تفسیر او تاویل کېنې څه فرق نشته امام ابو عبیده تصریح کړې ده چه دا دواړه الفاظ بیخي مترادف دی (۱) خو روستو عالمانو په دې دواړو کېنې فرق کړې دي او د دواړو په مینځ کېنې فرق بیانولو کېنې نې مختلف رایگانې ظاهري کړې دي، مثلاً خو اقوال دا دی.

① تفسیر نوم دې د بیان المراد بالفظ او تاویل نوم دې بیان المراد بالمعنی (۲)

② د تفسیر تعلق د نقل او روایت سره دې او د تاویل تعلق د عقل او درایت سره دې (۳)

③ تفسیر د هغه لفظ د تشریح نوم دې په کوم کېنې چه د یو نه زیاتو معنیو احتمال نه وی او تاویل وائي په لفظ کېنې چه کوم مختلف معانی محتمل دی د قرائنو او دلائلو په ذریعه په کېنې یو اختیارولې شی (۴)

④ تفسیر په یقین سره تشریح کولو ته وئیلې شی او تاویل په تردد سره تشریح کولو ته وئیلې شی (۵) ⑤ تفسیر د الفاظو د مفهوم نوم دې او تاویل ددې مفهوم نه د راوتلو نتیجه د وضاحت نوم دې (۶)

ددې نه پس پوهه شی چه د ټولو نه اولنې مفسر د قران رسول الله ﷺ دې او بیا د دوی نه پس په حضراتو صحابه کرامو کېنې مفسرین تیر شوې دی په صحابه کرامو ﷺ کېنې د ټولو نه مشهور مفسر حضرت عبدالله بن عباس (رض) دې چه رئیس المفسرین ورته وئیلې شی، تابعینو هم په خپلو دورونو کېنې تفسیرونه کړې دی او د هغوی نه تفسیری اقوال منقول دی او بیا د دوی نه پس راټلونکی امامان.

د نحو امامانو خاص کر د قران پاک لوی خدمت کړې دې ابو عبیده معمر بن مثنی او فراء وغیره د قران پاک په معانیو باندې کتابونه لیکلي دی ابو عبیده،، مجاز القران،، او فراء،، معانی القران،، تالیف کړې دی.

دغه شان حضراتو محدثینو کرامو د قران په تفسیر باندې مشتمل کتابونه لیکلي دی او د آیاتو تفسیر متعلق چه کوم روایات مرفوعا او موقوفاً منقول دی هغه نې یو ځانې کړې دی،

① الاتقان فی علوم القرآن ۲/۲۲۱ (روح المعانی ۱/۶ وفتح الباری ۸/۱۵۵) -

② فتح الباری ۸/۱۵۵ -

③ روح المعانی ۱/۶ والاتقان فی علم القرآن ۲/۲۲ -

④ الاتقان ۲/۲۲۱ -

⑤ علوم القرآن (۳۲۶) -

⑥ علوم القرآن (۳۲۶) -

په دې سلسله کښې دننه د ټولو نه جامع او مستند تفسیر د ابو جعفر بن جریر طبری دې په یو زمانه کښې په دیرش جلدونو کښې جهاپ شوې وو.

په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری رحمه الله انداز: امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ابن جریر طبری طریقه نه ده اختیار کړې بلکه دوی د ابو عبیده معمر بن مثنی کتاب مجاز القرآن خان ته اړخوې دې او تفسیر ئې کړې دې امام بخاری د مفرداتو معانی هم ددې نه نقل کوی او چونکه ابو عبیده په مجاز القرآن کښې د یوې مادې تشریح کوی او دې سره د بلې ماده تشریح شروع کوی د یو سورة نه بل سورة طرف ته منتقل کیږي دغه شان په دې کښې اقوال مرجوحه هم دی ددې وجې د سوء ترتیب او اقوال مرجوحه په وجه د امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری مختلف انداز دې.

که څه مشکل لفظ وی نو اکثر د هغې تشریح کوی

که د آیت شان نزول او پس منظر څه واقع سره متعلق وی نو هغه واقعہ بیانوی

که د څه ایت فضیلت په روایت سره ثابت وی نو د هغې ایت لاندې هغه روایت ذکر کوی.

بعضې وخت داسې کیږي چه په ایت قرآنیه کښې څه لفظ راغلې وی او بعینه هم هغه لفظ په حدیث کښې هم راغلې وی نو امام بخاری دغه حدیث ددې ایت لاندې ذکر کوی ځکه چه بعضې وخت د حدیث د پوره کلام نه د ایت مراد او د هغې د معنی تعیین کیږي

رسول اکرم ﷺ که د یو سورة په اختتام باندې د بعضې کلماتو د وئیلو تلقین کړې وی نو امام بخاری د هغه سورة ذکر کولو نه پس هغه کلمات بیانوی

دغه شان د امام بخاری یو عادت دا هم دې که د یو شان نزول په وخت گټې آیتونه هم په یو وخت کښې نازل شوې وی نو امام بخاری په دغه آیاتونو کښې د هر لاندې هغه روایت په کوم کښې چه شان نزول مذکور وی بار بار مکرر اسانیدو سره ذکر کوی، لکه څنگه چه د سورة

بقره په آیت ۱۳۳ «وما جعلنا القبلة التي كنت عليها» نه واخله تر د ایت ۱۵۰ «ومن حيث خرجت فول

وجهك شطر المسجد الحرام» پورې د هر یو لاندې ئې د قبلي روایت کوم چه د حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب نه منقول دې ذکر کړې دې.

قوله: الرحمن الرحيم اسمان من الرحمة الرحيم والراحم بمعنى واحد كالعليم

والعالم: امام بخاری فرمائی چه رحمان او رحیم دواړه اسمونه دی د رحمت نه مشتق دی په رحمن او رحیم دواړو کښې د معنی په اعتبار سره فرق دې رحمن د رحیم نه ابلغ دې ځکه چې

قاعدۀ ده «زيادة المهي تدل على زيادة المعنى» په رحمان کښې الفاظ د رحیم نه زیات دی ددې وجې د رحمن نه د الله تعالی هغه صفت مراد دې کوم چه د ټول مخلوق د پاره عام وی او د رحیم نه هغه صفت د رحمت مراد دې کوم چه صرف مومنانو سره خاص دې.

بعضو وئيلي دي چې د رحمن نه مراد عام معنی الرحمة او د رحیم معنی تام الرحمة دې، د

عام الرحمة مطلب دادې چه هغه ذات د چا رحمت چه ټول عالم او ټولو کائناتو باندې حاوی او شامل دې او د تام الرحمة مطلب دادې چه دده رحم کامل او مکمل دې او بعضې حضراتو

ونیلې دى (الرحمن من تعم الدنيا والاخرة، والرحيم من تخص رحمته بالاخرة^(١))

مبرد او ثعلب ونیلې دى چه رحمان د عبراني لفظ دې او رحيم د عربي لفظ دې خو ابن التبارى او زجاج وغيره ددې تردید کړې دې^(٢)، او حقیقت هم دادې چې د رحيم په شان رحمان هم د رحمت نه مشتق دې په ترمذی شریف کښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه الله تعالى

فرمانى (انا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها من اسمى فمن وصلها وصلته ومن قطعها قطعته^(٣))

امام بخارى چه دا کوم فرمائيلې دى چه (الرحيم والراحم بمعنى واحد) يعنى رحيم او راحم په يو معنى دى ددې نه مقصد دادې چه د دواړو ماده يوه ده، او نفس معنى د دواړو يوه ده، يعنى رحمت کښې رحيم د مبالغې يا د صفت مشبهه صيغه ده او راحم اسم فاعل دې او د مبالغې صيغه د معنى په زيادت باندې دلالت کوى دغه شان د صفت مشبهه صيغه په ثبوت اودوام باندې دلالت کوى او د اسم فاعل د په نفس حدوث فعل باندې دلالت کوى ددې وجې د صيغې په اعتبار سره په رحيم او راحم کښې فرق شته البته نفس معنى په دواړو کښې يوه ده او امام بخارى په دې اعتبار سره دواړو ته بمعنى واحد ونيلې دى^(٤)

١- باب: مَا جَاءَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ

وَسَمِعْتُ أَمْرَ الْكِتَابِ أَنَّهُ يُبْدَأُ بِكِتَابَتَيْهَا فِي الْمَصَاحِفِ، وَيُبْدَأُ بِقِرَاءَتِهَا فِي الصَّلَاةِ. وَالَّذِينَ الْخِزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالْشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تَدَانُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِالَّذِينَ بِالْحِسَابِ (مَدِينِينَ) مُحَاسِبِينَ.

سورة فاتحه ته "ام الكتاب"، ولې وائي؟ امام بخارى فرماني چه سورة فاتحې ته "ام الكتاب"، هم وائي يو خو ددې وجې چه دا د مصاحف په ابتداء کښې ليکلې شى دويم ددې وجې چه په مانځه کښې هم ددې د قراءت نه ابتدا کيږي د امام بخارى د بيان کړې ذکر شووو دواړو وجوهو نه په ظاهره د فاتحه الكتاب وجه تسميه معلومېږي، ام الكتاب نه خو حقيقت دادې چه د دواړو وجه تسميه ده، د فاتحه الكتاب وجه تسميه خو ښکاره ده او د ام الكتاب وجه ددې وجې ده چه مور هم د بچۍ نه وړاندې وي او د ولد مبداء وي^(٥)

(١) قال ابن فتيه في المحرر الوجيز ٩٧/١ ان اباسعيد وابن مسعود رويان الرسول قال الرحمان رحمان الدنيا والرحيم رحيم الاخرة وانظر مجمع البحرين ٢١/١ و تفسير النسفي ٥/١-

(٢) فتح الباري ١٥٥/٨-

(٣) بحواله بالا

(٤) حاشية لامع الدرر ٣/٩-

(٥) عمدة القاري ٨٠/١٨-

بعضی حضرات و نیلې دی چه د امر الشی معنی اصل الشی او سورة فاتحه هم اصل الكتاب ده،
 د قران ټول بنیادی مضامین په دې کښې اجمالا جمع دی (۱)
 علامه ابن سیرین او تقی الدین بن مخلد فرمایلي دي چه دفاتحه الكتاب ته ام الكتاب ونييل
 مکره دی، ځکه چې ام الكتاب لوح محفوظ ته وائی په قران کریم کښې دی «وعنده ام
 الكتاب» (۲) «وانه ام الكتاب» (۳) په دې ایتونو کښې د ام الكتاب نه لوح محفوظ مراد دې دغه
 شان د یو حدیث نه هم دوی استدلال کوی (لایقولن احدکم بام الكتاب وليقل فاتحة الكتاب) (۴)
 خو حقیقت دادې چه سورة فاتحه نوم ،، ام الكتاب،، په صحیح حدیث کښې مروی دې دار
 قطنی صحیح حدیث نقل کړې دې «اذا قرأتم الحمد فارقوا بسم الله الرحمن الرحيم انها ام القرآن وام
 الكتاب والسبع المثاني» (۵)

باقی ابن سیرین او تقی الدین چه په استدلال کښې کوم حدیث پیش کړې دې هغه صحیح نه
 دي، علامه سیوطي رحمه الله ددې متعلق فرمائی (هذا الاصل له في شئ من كتب الحديث) (۶)
 د سورة فاتحه نومونه: د سورة فاتحه څو نومونه دي علامه سیوطي په الاتقان کښې د سورة
 فاتحه پنځوشت نومونه نقل کړې دي

① فاتحة الكتاب ② فاتحة القرآن ③ ام الكتاب ④ ام القرآن ⑤ القرآن العظيم، ⑥ السبع
 المثاني، ⑦ الوافية، ⑧ الكنز، ⑨ الكافية، ⑩ الاساس، ⑪ النور، ⑫ سورة الحمد، ⑬
 سورة الشکر، ⑭ سورة الحمد الاولى، ⑮ سورة الحمد القصرى، ⑯ الراقية، ⑰ الشفاء، ⑱
 الشافية، ⑲ سورة الصلاة، ⑳ سورة الدعاء، ㉑ سورة السؤال، ㉒ سورة تعليم المسئلة، ㉓
 سورة المناجاة، ㉔ سورة التفويض (۷)

قوله: الصَّلَاةُ وَالَّذِينَ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَمَا تَدِينُ تَدَانُ:

د لفظ «دين»، معنی: یعنی په مالک يوم الدين کښې د دين معنی جزاء او بدله ده که د خير وى او
 که د شر وى، دين دواړو ته شامل دي لکه چې ونيلې شى کما تدين تدان چې څنگه کوي هغه

(۱) الاتقان فى علوم القرآن ۱/ ۸۴-

(۲) الرعد ۳۹-

(۳) الحرف ۴: كل اية (وانه في ام الكتاب لدينا لعلى حكيم)-

(۴) الاتقان فى علوم القرآن ۱/ ۷۰-

(۵) الاتقان فى علوم القرآن ۱/ ۷۰ وسنن دارقطنى كتاب الصلاة باب وجوب قراتم بسم الله الرحمن الرحيم فى

الصلاة ۱/ ۳۱۲-

(۶) الاتقان فى علوم القرآن ۱/ ۷۰-

(۷) الاتقان فى علوم القرآن ۱/ ۷۱، ۷۰-

شان به بیا مومی. دا حدیث مرسل دې عبدالرزاق ذابوقلابه نه مرسل نقل کړې دې په کما تدبیر تدان کښې کاف د مثل په معنی کښې دې او ما تدین د مصدر په معنی کښې دې ددې نه وړاندې «دینا» محذوف دې کوم چې د تدان د پاره مفعول مطلق واقع شوې دې اصل عبارت دادې (تدان دینا مثل دینک) یعنی ته چې څنگه عمل کوې هم هغه شان جزا به تاته درکولې شی.

قوله: وقال المجاهد بالدين (الماعون: ۱) بالحساب مدينين (الواقعه ۸۷)

محاسبين: امام بخاری د سورة فاتحې نه د سورة ماعون او سورة انفطار ایت (رَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِثْمِ) او (وَكَلَّا بَلْ تُكْذِبُونَ بِالْإِثْمِ) طرف ته منتقل شوې دې څكه چې په دې دواړو ایتونو کښې د دین معنی حساب ده، دغه شان د سورة واقعه په ایت (فَلَوْلَا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ) (۱) کښې د مدینین معنی (محاسبین) ده.

ددین د لفظ نورې هم څو معنې راځي، عادت، عمل، حکم، حال، حق، طاعت، قهر، ملت، شریعت، ورع، سیاست، (۲)

[۴۲۰۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ غَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ بْنِ الْمَعْلَى قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمَّا أَجَبَهُ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَيَّ كُنْتُ أَصَلِّي. فَقَالَ: «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لِي لَأَعْلَمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَكْثَرُ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ». ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ لَأَعْلَمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَكْثَرُ فِي الْقُرْآنِ. قَالَ: «(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيَتْهُ». [۴۳۷۰، ۴۴۲۶، ۴۷۲۰]

قوله: فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ):

د نبی کریم ﷺ په اواز باندې د لیبیک ویونکی مونږ کونکی مونږ به فاسد وی یا نه؟ په دې خبره خو اتفاق دې که نبی ﷺ یو کس راوبلی او هغه د مانځه په حالت کښې وی نو د نبی ﷺ د بلنې اجابت پکار دې خو په دې لیبیک سره به د دغه کس مونږ باطلیږي که نه؟ په دې کښې د احنافو، مالکیانو او حضراتو شوافعو دوه قولونه دي، د مالکیانو او شوافعو په نیز راجع قول عدم فساد دې او د احنافو په نیز مشهور قول د فساد دې، امام بخاری هم دا اختیار کړې دې (۳)

(۱) عمدة القاری ۸/۱۸-

(۲) سورة الواقعه ۸۶-

(۳) عمدة القاری ۸/۱۸-

(۴) اوجز المسالك (۸۸/۲) باب ما جاء فی القرآن-

بعضی حضرات وائی چه مونخ نه فاسید پیری^(۱)

قوله: **هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيَتْهُ:**

سورة فاتحه ته د "سبع مثنائی" وئیلو وجوه: سورة فاتحې ته سبع مثنائی هم وائی، سبع خو ورته ددې وجه وائی چې د سورة فاتحې اووه ایاتونه دی، په اووه ایاتونو کیدو کښې خو څه اختلاف نشته، البته ددې په تعین کښې اختلاف دې د احنافو په نیز (صراط الدین انعمت علیهم) یو آیت دې او بسم الله د سورة فاتحې آیت نه دې.

د شوافعو په نیز (صراط الدین انعمت علیهم) مستقل یو آیت نه دې بلکه (صراط الدین) نه واخله تر

(والضالین) پورې اووه ایاتونه دې او د سورة فاتحې اولنې آیت (بسم الله) دې^(۲)

مثنائی د مثنی جمع ده د مثنی معنی ده دوه دوه، د مثنی مختلف وجه تسمیه بیان شوې دی

① ددې نزول دوه ځله شوې دې یو ځل په مکه کښې او په دویم ځل مدینه کښې

② (لنهایشې) کل رکعة ای تعاد یعنی په هر رکعت کښې ددې اعاده کولې شی.

③ (لنهایشې) بها علی الله تعالی یعنی په دې کښې د الله تعالی تعریف ثناء بیان شوې وی.

④ (لنهایشې) له الامه لم تنزل علی من قبلها یعنی دا سورت امت محمدیه ته استثنائی او

خصوصی طور ورکړې شوې دې^(۳)

خو حقیقت دا دې، برابره ده که د ثناء نه ماخوذ وی یا د تشبیه نه ماخوذ وی یا د استثناء نه

ماخوذ وی، نو په دې کښې څه تعارض نشته ددې ټولو وجوهو په بنیاد باندې دې سورت ته

مثنائی وائی.

سورة فاتحه ته د "قران عظیم" وئیلو وجه: سورة فاتحې ته قران عظیم هم وائی ځکه چې د

قران بنیادی مضامین په دې سورت کښې اجمالا راغلې دی ددې وجې د عظمت او اهمیت

ښکاره کولو د پاره (تسمیه الکل باسم الجزء) په طور سورة فاتحې ته القران العظیم وائی.

د قران بنیادی مضامین د مبدا او معاد سره متعلق دی په مبدا کښې د الله تعالی ذات،

صفات او احکام راځي په معاد کښې حشر نشر جزاء او سزا راځي، د سورة فاتحې په اولنې

دوو آیتونو کښې د الله تعالی د ذات او صفاتو ذکر دې په ایک نعهد کښې احکامو طرف ته

اشاره ده، نو د مبدا ذکر راغلو، او په (اهدنا الصراط) د حشر نشر او جزاء سزا تذکره ده، کوم

چې د معاد سره متعلق دی.

(۱) قال العینی فی شرح البخاری: قال صاحب التوضیح: صرح اصحابنا، فقالوا، من خصائص النبی ﷺ لو دعا انسانا وهو فی الصلاة وجب علیه الاجابة ولا تبطل صلاته وانظر اوجز المسالك الى موطا الامام مالك (۸۱/۲) -

(۲) عمدة القاری (۸۱/۱۸) -

(۳) الاتفاق فی علوم القرآن (۷۱/۱) -

② باب (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)

[٢٢٠٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سَمِيِّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِذَا قَالَ الْإِمَامُ (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فَقُولُوا آمِينَ. فَمَنْ وَافَقَ قَوْلَهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»
 د (غیرالمغضوب علیهم) مصداق یهودیان دی او د (الضالین) مصداق نصاری دی.

ترجمة الباب سره د روایت باب مناسبت: ددې روایت تعلق د تفسیر سره نه دی، تفسیر خو ددې هغه دی کوم چه امام ترمذی بیان کړې دي چه د (المغضوب علیهم) نه یهود او د (الضالین) نه نصاری مراد دی، (١) علامه عینی ددې روایت په دې ځانې کښې ذکر کولو باندې اعتبار کړې دي چې ددوی د تفسیر سره څه تعلق نشته، دا د فضائل القرآن په بابونو کښې ذکر کول پکار وړ(٢) خو لکه څنگه چې بیان شوې دی چې امام بخاری د ادنی مناسبت په وجه هم روایت ذکر کوی.

تفسیر سورة البقرة

بقره طرف ته د سورة اضافت کولو کې اختلاف او قول راجح: ددې نه دا معلومه شوه چې سورة بقره طرف ته اضافت کولو کښې څه حرج نشته، بیهقي په شعب الايمان کښې یو روایت نقل کړې دي په هغې کښې دی «لَا تَقُولُوا: سورة بقره ولا سورة عمران ولا سورة نساء ولكن قولوا السورة التي تذكركم فيها البقرة والسورة التي يذكركم فيها ال عمران»

خو دا روایت صحیح نه دي ددې روایت کښې یحیی بن میمون خواص یو ضعیف راوی دي په صحیحینو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود نه یو روایت منقول دي په هغې کښې دی «هذا المقام الذي اذلت عليه سورة البقرة» دغه شان حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه بیهقي یو روایت نقل کړې دي په هغې کښې دی «كنت اقوم مع رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم في ليلة الليل، فيقرأ بالبقره وال عمران والنساء» دغه شان امام ترمذی په شمائل کښې د عوف بن مالک نه روایت نقل کوی چه په هغې کښې (قمت مع رسول الله صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ليلة لقام، فقرأ سورة البقرة ولا يربالية رحمة الاوقف)

ددې احادیثو نه معلومه شوه چې سورة بقره او سورة نساء وغيره وئیل صحیح دی (٣) سورة بقره مدنی دي په دې کښې څلوېښت رکوع گانې، دوه سوه شپږ آیتونه، شپږ زره او یو سل یوویشت کلمات، او پنځوېشت زره پنځه سوه حروف دی، په سورة بقره کښې پنځلس

(١) سنن الترمذی کتاب تفسیر القرآن رقم الحديث (٢٨٥٤) -

(٢) عمدة القاری (٨١/١٨) -

(٣) فتح القدیر (٢٩٢٨/١) -

اللَّهُ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ. قَيَّاؤُونَهُ يَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ. وَيَذْكُرُ سُؤْلَهُ رَبَّهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ قَبْلَ هَذَا، يَقُولُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ الرَّحْمَنُ. قَيَّاؤُونَهُ يَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، إِنْ شَاءَ مُوسَى عَبْدًا كَلَّمَهُ اللَّهُ وَأَعْطَاهُ التَّوْرَةَ. قَيَّاؤُونَهُ يَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ. وَيَذْكُرُ قَتْلَ النَّفْسِ بِغَيْرِ نَفْسٍ قَبْلَ هَذَا مِنْ رَبِّهِ يَقُولُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَعَسَوْهُ، وَكَلِمَةُ اللَّهِ وَرُوحَهُ. يَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، إِنْ شَاءَ مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَبْدًا عَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ. قَيَّاؤُونَهُ فَأَنْطَلِقُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ { لِي } فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا، فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ يَقَالُ أَزْعَمَ رَأْسُكَ، وَسَلْ تُعْطَهُ، وَقُلْ يُؤْمَرُ، وَاشْفَعُ تُشْفَعُ. فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأُحْمَدُهُ بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمْنِيهِ، ثُمَّ أَشْفَعُ، فَيَحْدِلِي حَدًّا، فَأَدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُوذُ إِلَيْهِ، فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي - مِثْلَهُ - ثُمَّ أَشْفَعُ، فَيَحْدِلِي حَدًّا، فَأَدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ { ثُمَّ أَعُوذُ السَّالِئَةَ } ثُمَّ أَعُوذُ الرَّابِعَةَ فَأَقُولُ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ الْأَمْنُ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ «إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ». يَعْنِي قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى (خَالِدِينَ فِيهَا)

قوله: قَيَّاؤُونَهُ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدَيْهِ:

په "خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدَيْهِ" کې د "يد" نه څه مراد دي؟ بعضو ويلي دي چې دلته د (يد) نه مراد قدرت دي که قدرت مراد وي نو بيا د حضرت ادم عليه السلام فضيلت څه شو ابليس هم الله تعالی په خپل قدرت پيدا کړي دي ددي وجي اکثر عالمان فرمائي چې د يد نه مراد د الله تعالی صفت ذاتيه دي الله تعالی د حضرت ادم عليه السلام په تخليق کښې خپل خاص صفت ذاتيه داسې استعمال کړو چې په دي کښې نې څه قسمه واسطه حائله نکرې.

قوله: وَأَسْجِدَ لَكَ مَلَايَكَتُهُ:

د سجود ادم نه کومه سجده مراد ده؟ دلته دوه خبرې دي يو دا چې ددي سجدي نه کومه سجده مراد ده. دويمه دا چې سجده ټولو فرشتو کړې وه که بعضو؟ د سجود په باره کښې خو د بعضې رائي داده چې ددي نه خضوع او تذلل مراد دي حقيقي سجده (وضع الجبهة على الارض) مراد نه ده (۲) خو مشهوره هم داده چې ددي نه حقيقي سجده مراد ده (۳)

بياددي په نوعيت کښې اختلاف دي شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه او حافظ ابن كثير رحمهما الله

۱) قال ابی فی شرح المسلم (۳۵۵/) قوله خلق الله بيده.. اي بقدرته وهو تنبيه على ان خلقه ليس كخلق بينه من قبلهم في الرعام وغير ذلك من الوسائط ولا فكل شي بقدرته عزوجل.. وفي فتح الملهم (۳۶۲/۱) خلقك الله بيده اي بلا واسطة او بقدرته الكاملة او ارادته الشاملة -

(۱) الجامع الاحكام القرآن (۲۹۳/۱) -

(۲) الجامع لاحكام القرآن (۲۹۳/۱) -

فرمائی چې دا سجده تحیه او سجده د تعظیم وه او حضرت ادم علیه السلام حقیقت کنبی مسجود وو^(۱) او بعضې عالمان فرمائی چې سجده د عبادت وه معبود برحق الله تعالی ذات گرامی وو د حضرت ادم علیه السلام حیثیت د قبلي وو، مجدد الف ثانی علیه السلام دا اختیار کړې ده.

دا سجده ټولو ملانکو کړې وه یا بعضو؟ د دویمې خبرې په باره کنبی ابن حزم او حافظ ابن کثیر فرمائی چې دا سجده ټولو فرشتو کړې وه^(۲) او بعضو وئیلې دی چې صرف هغه فرشتو سجده کړې وه چې د کومو تعلق د زمکې سره وو^(۳).

قوله: قَوْلُ اللَّهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا): ددې روایت نه دادې مقصود بالترجمه:

قوله: اَنْتَوَا نوحاً فانه اول رسول بعثه الله الى اهل الارض:

حضرت نوح علیه السلام "اول رسول" په گوم حیثیت سره دې: اولنې رسول خو حضرت ادم علیه السلام دې حضرت نوح علیه السلام ته اول رسول د طوفان نوح نه پس حیثیت سره وئیلې شوې دې چې د طوفان نه پس هم نوح علیه السلام په مخ د زمکې د ټولو نه اولنې رسول وو.

قوله: فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ: زه ددې درجې سړې نه یم حضرت ادم علیه السلام دا خبره د عاجزنی د وجې کړې وه گنې هغه د الله تعالی نبی صلی الله علیه و آله دې او ددې خبرې یقینا قابل او لائق دې چې د رب العزت په دربار کنبی سفارش او کړې.

او ددې معنی دا هم کیدې شی چې دا کار د بل چا د پاره مقرر دې، الله تعالی د وړاندې نه دا فیصله کړې ده چه دا سفارش به څوک کوی نوزه دا کار نشم کولې^(۴).

قوله: فانه رایت ربی مثله:

د کلماتو تشریح: یعنی (افعل مثل ما سبق من السجود ورفع الرأس وغیره) یعنی دوباره به د وړاندې په شان سجده او دعا وغیره او کرم، په بعضې روایتونو کنبی دی چې ددې سجده موده به یو هفته وی^(۵).

۴ - باب

قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى سَيَاطِينِهِمْ) أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُتَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ (مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللَّهُ جَامِعُهُمْ (عَلَى الْخَاصِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا. قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ، (وَمَا خَلَقَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ يَبْقَى. (لَا شَيْءَ) لَا

(۱) تفسیر ابن کثیر ۷۸/۱-

(۲) تفسیر قرطبی ۲۹۳/۱-

(۳) تفسیر ابن کثیر ۲۳۸/۱-

(۴) فتح الباری ۴۳۳/۱۱ کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار واکمال اکمال المعلم ۳۵۵/۱ و مکمل اکمال الاکمال ۳۵۵/۱-

(۵) فتح الباری ۴۳۷/۱۱ کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار-

يَا حَسْرَةً لِّمَا كُنْتُمْ فَعَلُونَ. (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كَثُرَتْ الْوَاوُ فِي الْإِمَارَةِ. وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُّوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا قَوْمًا. وَقَالَ قَتَادَةُ (قَبَاغُوا) فَاتَّقَلُّوا. وَقَالَ غَزْوَةُ (يُسْتَقْفَعُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ. (نَمَوْا) بَاغُوا. (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يَحْتَفِلُوا نِسَاءً أَوْ رَاعِنَا. (لَا يَجْزِي) لَا يَغْنِي. (خُطُواتٍ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى أَثَارَةٌ.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيْاطِينِهِمْ): يَعْنِي بِهِ (وَإِذَا خَلَا إِلَى شَيْاطِينِهِمْ) كُنِيَ دِ شَيْاطِينِ نَه مُرَاد مُنَافِقِينَ أَوْ مُشْرِكِينَ دِي، جِي دَا خَلَقَ هَم دِ شَيْطَانَانِو پَشَان حَرَكَات كُورِ أَوْ خَلَقَ دِ اِيْمَان نَه دِ لَرِي سَاتَلُو كُوشُونُو كُنِي لَكِيدِلِي دِي.

قوله: مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (اللَّهُ جَامِعُهُمْ): دِ سُورَةُ بَقَرَةُ اِيْت دِي (أَوْ كَصَوَّبَ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُقُرٌّ) يَجْعَلُونَ أَصَابَهُمْ فِي أَفْئِدِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (مُجَاهِدٌ دِ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) تَفْسِيرُ كَرِي دِي (اللَّهُ جَامِعُهُم) اللَّهُ دَدِي تُولُو جَمْع كُونَكِي دِي، دِ اللَّهُ دِ رَانِيُولُو نَه دُورِ نَشِي بِجِ كِيدِي.

قوله: صِبْغَةً: دِير: يَعْنِي (صِبْغَةً اللَّهُ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً) لِكُنِي دِ (صِبْغَةً) نَه مُرَاد دِين دِي دِ (صِبْغَةً اللَّهُ) مَعْنَى دِه، دِ اللَّهُ دِين مُصْبُوط أَوْ نَسِي، دِ مُجَاهِد نَه دِ (صِبْغَةً اللَّهُ) تَفْسِيرُ بِهِ (فَطَرَةً) اللَّهُ سِرْدَهَم مَنقُول دِي (۱)

قوله: عَلَى الْخَاشِعِينَ (عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا): يَعْنِي (وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ لِأَنَّهُمْ لَكَثِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ) كُنِي دِ خَاشِعِينَ نَه حَقِيقِي مُومَنَان مُرَاد دِي بِهِ دِي كُنِي دِي خَبَرِي طَرَف تِه اِشَارَه دِه چِه بِهِ حَقِيقِي مُومِن كُنِي بِهِ خُشُوع وَی، دِ خَاشِعِينَ تَفْسِيرُ بِهِ خَاشِعِينَ أَوْ مُتَوَاضِعِينَ سِرْدَهَم شُوي دِي (۲)

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقَوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ: دِ سُورَةُ بَقَرَةُ اِيْت (خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ) كُنِي دِ قُوت نَه مُرَاد عَمَل دِي بِهِ دِي قُوت سِرْدَه دِ نِيُولُو مُطَلَب دَادِي چِه بِهِ دِي بَانْدِي عَمَل كُورِي بَعْضِي حَضْرَاتُو دِ (قُوت) نَه مُرَاد طَاعَتِ أَوْ بَعْضُو كُوشِش أَوْ مُحَنَّت هَم مُرَاد اخِسْتِي دِي (۳)

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ: ابُو الْعَالِيَةِ فَرْمَانِي چِه بِهِ (رَفِئُوا قُلُوبَهُمْ مَرَضًا) كُنِي دِ دِ مَرَض نَه مُرَاد شَك دِي، دَدِي نَه مَعْلُومَه شُوه چِه دِلْتِه دِ مَرَض نَه رُوحَانِي مَرَض مُرَاد دِي، جِسْمَانِي مَرَض نَه دِي.

قوله: وَمَا خَلَفَهَا عِزَّةُ لَيْسَ بَقِي: دِ (فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا يُبَيِّنُ يَدِيهَا وَمَا خَلَفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ)

(۱) عمدة القارى ۸۳/۱۸-

(۲) عمدة القارى ۸۳/۱۸-

(۳) عمدة القارى ۸۳/۱۸) روح المعانى (۲۸۱/۱)-

معنی بیان کړې ده (عِبْرَةُ لِمَنْ يَلْقَى) یعنی دا واقعه مونږ عبرت جوړ کړو، د هغه خلقو د پاره کوم چه روسته باقی پاتې کیدونکې وی او د راروانو د پاره، مراد ددې نه د بنی اسرائیلو نه د شادوگانو جوړولو واقعه ده.

قوله: (الْأَشْيَاءُ لَا يَبَاضُ): (أَنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَحْقِقُ الْخَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا) مفسر نې د (لا يَبَاضُ) سره کړې دي، یعنی چه په کومه کښې سپینوالې نه وی (شیه) مصدر دي، (وشی یشی، ددې معنی ده، د یو رنگ سره بل رنگ ملاوول، منقش کول، مطلب دا دي، چه د غوا رنگ خالص زیر وی چه په هغې کښې څه قسم سپینوالې او داغ نه وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: د غیره ضمیر ابوالعالیه طرف ته راجع دي یعنی د ابوالعالیه نه غیر ونيلي دي، ددې نه ابو عبید قاسم بن سلام او ابو عبیده معمر بن المثنی مراد دي (۱) د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دي چه تردې ځانې پورې د الفاظو تفسیر ابوالعالیه نه منقول وو، راروان تفسیر د نورو حضراتو نه منقول دي.

قوله: (يُسْمُونَكُمْ يُولُونَكُمْ): (يُسْمُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) (سام فلانا الامن) پابند جوړول، مکلف جوړول، (سام الشرم) د یو څیز په طلب کښې تلل، دلته دا ټولې معاني کیدې شی یعنی هغه به تاسو د سخت عذاب مکلف جوړولی یا هغه به د سخت عذاب په طلب او لتون کښې تاسو ته راتلو، بعضې حضراتو د (يسومونکم) ترجمه په (يديقونکم) سره کړې ده یعنی هغه به تاسو ته سخت عذاب درکولو (۲).

دلته د په بخاری کښې د (يُسْمُونَكُمْ) تفسیر په (يُولُونَكُمْ) سره شوې دي، (يُولُونَكُمْ: اولی، بیل ایلا) نه د جمعي صيغه ده (اولی فلانا الامن) په کار باندې والی مقرر کول، په دې صورت کښې به د (يُسْمُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) ترجمه وی، هغه به تاسو ته د سخت عذاب درکولو د پاره والی مقرر کولو چونکه د (يُولُونَكُمْ) ماده (ولی، دي، ددې وجې امام بخاری سورة كهف طرف ته منتقل شوې دي او فرماني:

قوله: (الْوَلَايَةُ مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كُيِّرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ: په سورة كهف کښې دي. (هَذَا لِكِ الْوَلَايَةِ لِلَّهِ الْحَقُّ) (امام فرماني چې د (ولایه) د واو په فتحې سره دي. د (ولا، مصدر دي، ددې معنی ربوبیت ده او (ولایه) د واو په کسرې سره هم مصدر دي، خو ددې معنی امارت او سیادت راځی. د امام بخاری دا تشریح خو د ابو عبیده معمر بن المثنی د کلام نه ماخوځ ده، هغوی په سورة كهف کښې ددې ایت لاندې لیکلې دي (الولایه

(۱) عمدة القاری ۱۸/۸۵-

(۲) فتح الباری ۸/۱۶۲-

(۳) (سورة كهف ۴۴)-

بالفتح مصدر الولی وبالکس مصدر ولیت الامر والعل تلیه^(۱)

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تَوَكَّلُ كُلُّهَا قَوْمٌ: د بعضو نه عطاء او قتاده مراد دی. هغری ونیلې دی چې په ایت فَاذْعُرْنَا رَيْكَ نَجْعُرْهُمْ لَنَا مِمَّا تَنْهَيْتُ الْأَرْضَ مِنْ بَقْلِهَا وَقَتَابِهَا وَقَوْمِهَا وَعَدَسِهَا وَصَلِيلِهَا کښې د (قوم) نه هغه ټوله غله او دانې مراد دی کومې چې دخوراک د پاره استعمالیږي. لکه چنډه، اوربشې، ویزې وغیره، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما او مجاهد نه منقول شوې دی چې د (قوم) نه غنم مراد دی^(۲)

قوله: وَقَالَ قِتَادَةُ (قِبَاءُوا) فَأَنْقَلَبُوا: قِبَاءُوا و بَعْضُ عَلَى غَضَبٍ هغه خلق بیا راغلل په شوی غضب کښې د پاسبه غضب، قتاده فرماني چې (قباوعا) په معنی د (انقلاب) دی

قوله: فَادَارَاتِمُ اخْتَلَفْتُمْ: وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمُ فِيهَا (طرف ته اشاره ده یعنی کله چې تاسو کښې یو کس قتل کړو او بیا مو اختلاف کړو، او په یو بل باندې مو الزام لگولو،

قوله: (يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ: وَكَاؤُوا مِنْ قَبْلِ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا په دې کښې (یستفتحون) د مدد په طلب کولو په معنی کښې دې، یعنی د رسول الله صلی الله علیه و آله د بعثت نه وړاندې یهودو به نبی صلی الله علیه و آله وسیله جوړولو او د الله تعالی نه به ټی مدد غوښتلو (اللهم انا نسالك بحق نبيك الذي وعدتنا ان تعثه في آخر الزمان ان تنصرنا اليوم على عدونا)^(۳)

قوله: (شَرَّوْا) بَاعُوا: اشاره ده (وَلَيْسَ مَا شَرَّوْا بِهِ أَنْفُسُهُمْ) طرف ته چې دې کښې (شروا) د (باعوا) په معنی کښې دي.

قوله: (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحْمِقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنَا: (۵)
د راعنا معنی او په دې کې مختلف قراءتونه: امام بخاری فرماني چې په دې آیت کښې «راعنا» تنوین سره د رعونیت نه مشتق دي. د رعونیت معنی حماقت دي، راعن د اسم فاعل صیغه ده په معنی د بیوقوف^(۴) یهودو چې به کله څوک حماقت طرف ته منسوب غوښتلی نو راعنا به

(۱) فتح الباری (۱۶۲/۸) عمدة القاری (۸۵/۱۸)۔

(۲) عمدة القاری (۸۵/۱۸)۔

(۳) فاداراتم فيها اصله تداراتم من الدر وهو الدفع فاجتمعت التاء والdal مع تقارب مخرجيهما وارید الادغام فقلبت التاء دالا وسكنت للادغام فاجتلبت همزة الوصل للتوصل للابتداء بها وهذا مطرد في كل فعل على تفاعل او تفعل فاؤه: تاء او طاء او ظاء او صاد، او ضاد، والتدارو، اما مجاز عن الاختلاف والاختصام.. او مستعمل في حقيقته اعني التدافع بان طرح قتلها كل عن نفسه الى صاحبه (وانظر روح المعاني (۳۲۰/۱)۔

(۴) روح المعاني (۳۲۰/۱)۔

(۵) سورة البقرة (۱۰۴)۔

(۶) روح المعاني (۳۴۹/۱)۔

نہی و نیل یعنی (قال قولاً راعناً) هغه د بیوقوف توب خبره او کړه یهود به راتلل د حضور پاک ﷺ په مجلس کښې به کیناستل چې کومې خبرې به نې مکرر تحقیق کولو نو راعنا به نې و نیل او ددې نه به نې غلطه معنی مراد اخستله چه معاذ الله رسول الله احمقانه خبره او کړه. صاحبو کرامو گنړل چې د مراعاة نه ماخوډ دې او د امر صیغه ده. د (نا) ضمیر مفعول به منصوب متصل دې. یعنی زمونږ رعایت او کړه زمونږ خیال اوساته نوهغوی هم چه یهود او کتل دا لفظ استعمالولو شروع کړو. حضرات صحابه کراموته د الفاظو ادب او خودلې شو چې داسې لفظ چې د غلطې معنې و هم پکښې پیدا کیږي. نه دی و نیل پکار. (راعنا) مه وایئ: (انظرونا) وایئ:

قوله: (لَا يَجْزِي) لَا يَغْنِي: «وَأَتَقُوا يَوْمًا لَا يَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا» کښې د (لا تجزي) معنی ده (لا تغني) یعنی فائده به ورنکړي هيڅ نفس ته بل نفس د هيڅ څه؟

قوله: ابتلي اختبر: «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ» په ایت کریمه کښې د ابتلي معنی د (اختبر) ده یعنی امتحان و اخستلو اوزمانيلې شو.

قوله: (خَطَوَاتٍ) مِنْ (الْخَطْوِ) وَالْمَعْنَى أَثَارُهُ: «وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» په ایت کریمه کښې (خَطَوَاتٍ) د (خطو) نه ماخوډ دې او دا مصدر دې (خطاء يخطو) چې معنی نې ده د قدمونو مينځنۍ حصه ارتول او تلل، د (خطوا) معنی ده قدم. ددې جمع (خطوا) راځي (ولا تتبعوا خطوات الشيطان) معنی شوه. د شيطان په نقش قدم باندې مه ځي.

۵- باب: قَوْلُهُ تَعَالَى: فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

۱۴۲۰۷۱ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَرْحِبِيلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ «أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقُكَ». قُلْتُ إِنَّ ذَلِكَ لَعَظِيمٌ، قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ «وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ». قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ «أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ».

د حديث د الفاظو تشريح: (انداد) د (ند) جمع ډه په معنی د نظير يعنی الله سره تاسو څوک مه شریکونی په داسې حال کښې چه تاسو پوهیږئ

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ «وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ»: ما تېوس او کړو بيا کومه گناه لويه ده نو حضور پاک ﷺ او فرمانيل چې خپل خونې قتل کړي ددې وجې نه چه هغه به تاسره خوراک کوي. دا گناه په حقيقت کښې په څو گناهونو باندې مشتمله ده. اول بې گناه قتل کول. او بيا قتل کول د خپل خونې. دريمه د داسې کس قتل کول چې مدافعت نشي کولې. څلورم ددې ويرې نه قتل کول چې زمونږ سره به خوراک کوي. لکه چې ته روزي رسان نې. د الله په روزنې رسولو باندې دې اعتماد او توکل نشته

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ «أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ»: (ان تزانی) فرمائی چې (تزانی د مواناة)

نه ماخوذ دي كوم چې باب مفاعله مصدر دي چې معنی نې مشاركت دي . مطلب دادې چې د خپل گاونډي ښځه په دھوكه په زنا باندې آماده كړي ، دا يو گناه په اصل كښې په څو گناهونو باندې مشتمل ده ، اولنې گناه زنا كول دي ، دويمه گناه د بل ښځه دھوكه كول ، دريمه گناه دخپل گاونډي سره خيانت كول ، حال دا چې گاونډي ددې خبرې اميد ساتي چې ده به د خپل گاونډي نه راحت ميلاؤ شي ، څلورم گناه په دې كښې د هغه نسب خرابول دي .

۶- باب: وَقَوْلُهُ تَعَالَى (وَوَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوٰى كُلَّوَامٍ طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) (۴)

وَقَالَ مُجَاهِدُ الْمَنَّانُ صَمَغَةٌ وَالسَّلْوٰى الطَّيْرُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدُ الْمَنَّانُ صَمَغَةٌ وَالسَّلْوٰى الطَّيْرُ:

د "من" ، تفسير: د مجاهد په نيز (من) د (صمغه) نه ماخوذ دي صمغه گوند ته وائي ، مراد د گوند سره مشابه څه خيز دي ، يعينه گوند مراد نه دي ، ځكه چې گوند د اونې نه اوځي ، او دا خيز د ونې نه نه راوځي . او د گوند په شان په اونه باندې جام كيږي (۱)

اردو كښې د (من) ترجمه په ترنجبين سره كوي او سلوى د يوې مرغۍ نوم دي چه په پښتو كښې ورته مېر وائي .

[۴۲۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَقِيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حَرْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْكُمَاةُ مِنَ الْمَنِّ، وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ»

نبي ﷺ فرمايلې دي چه (كماء) يعنى د مار چترنى د (من) د قسم ځنى ده اوددې اوبه د سترگو د بيمارنى د پاره شفا دي .

(الكماة) د كاف په فتحه دميم په سكون او همزه په فتحې سره ، جمع ده ددې مفرد (كما) دي (په وزن د قلب) سيبويه ونيلې دي چې (الكماة) جمع نه ده بلكه اسم جمع ده (۲) دې ته خبرې او د مارچترنى وائي . دا د باران په موسم كښې راټوكيږي ، او د اگني په شان سپين وي . يو اشكال او د هغې جواب: دلته په روايت كښې (الكماة من المن) ونيلې شوې دي سوال دا پيدا كيږي چې بنى اسرائيلو ته خو دا مارچترنى د خوراك د پاره نشو وركولو كيده ، ددې

(۱) وفي الامع ۷۰۶/۹ قوله المن صمغة اي شبهة بها في انجمادها على اغصان الشجر وان لم يكن عين الصمغة فان الصمغة تخرج من نفس الشجر وليس الترنجبين بهذا المثابة فانه شئ يحصل بانجماد ما ينزل من الظل على شجرة مخصوصة لا توجد في ديارنا هذه -

(۲) عمدة القارى ۸۸/۱۸ -

و چې علامه خطابی اعتراض کړې دې چې دا روایت د ترجمه الباب سره مطابقت نه لري ځکه چې په ترجمه الباب کېنې د هغه (من) ذکر دې کوم چې الله تعالی په بنی اسرائیلو باندې د اسمان نه نازلولو، او مارچترنی خوښ د اسمان نه نازل کړې نه ده بلکه دا په زمکه کېنې پیدا کیږي؟^(۱)

ددې جواب دادې چې امام مسلم په کتاب الاثرية کېنې دا حدیث ذکر کړې دې، د هغې الفاظ دی (الکفاة من المن الذي انزل الله تبارك وتعالى على بني اسرائيل وماؤها شفاء للعين)^(۲)

د مسلم شریف ددې روایت نه معلومېږي چې د حدیث باب د ترجمه الباب سره تعلق شته چونکه د علامه خطابی نظر د مسلم شریف روایت ته نه وو تلې ددې وجې هغوی د ترجمه الباب سره د حدیث د عدم مطابقت اشکال کړې دي. خو دا سوال هم په خپل ځانې باقی دې چې مارچترنی په هر حال د هغه منزل من الله مصداق خو نه دي.

ددې جواب دادې چې دلته په اصل کېنې تشبیه ده لکه څنگه چې دا د مارچترنی د باران په موسم کېنې بغیر د څه مشقت او تدبیر نه الله تعالی پیدا کوي نو دغه شان هغه (من) ووکوم چې الله تعالی حضرت موسی علیه السلام او د هغه قوم ته ورکول ددې د پاره هم هغوی ته د څه محنت او مشقت زغمل نه وو^(۳) بعضې حضراتو وئیلې دي (الکفاة من المن یعنی مما من الله على عباده بانعامه ذلك عليهم)^(۴)

قوله: وَمَاؤها شفاء للعين:

د مار د چترنی اوبه سترگو د پاره مفید دی: د مار د چترنی اوبه د سترگو د پاره ډیرې فائده مند دی عالمانو لیکلې دي که په سترگو باندې امراض حاره (گرم مرضونه)، راشی نو صرف د مار د چترنی د سترگو د پاره ښیگره کونکې او فائده مندې دي او که گرم مرضونه نه وي نو بیا ددې اوبه د نورو دویانو سره شاملول د سترگو د پاره استعمالولې شي او دا مفید وي^(۵) حافظ ابن حجر لیکلې دي چې مونږ سره یو پرهیزگار عالم وو، د هغه نظر ختم شو نو هغه د مارچترنی د علاج په توگه استعمال کړو الله تعالی د هغه د سترگو نظر واپس راوستلو^(۶)

^(۱) عمدة القاری ۸۸/۱۸-

^(۲) کتاب الاثرية باب فضل الکفاة ومدامه العين بها ۱۶۳/۳-

^(۳) عمدة القاری ۸۹/۱۸-

^(۴) حواله بالا

^(۵) عمدة القاری ۸۸/۱۸-

^(۶) فتح الباری ۹-

۷- باب (وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ) (۷۷)

قوله: رَغَدًا وَأَسِعَ كَثِيرًا: او کله چې مونږ اوونیل چې داخل شی دې ښار ته او خوراک کونی او په دې کښې د کوم ځانې نه چې مو خوښه وی په پراختی سره ، او داخل شنی دروازی ته سجده کونکې او وایی چې معاف کړه ، نو معاف به کړو مونږ ستاسو قصور ، او زیاتی به هم ورکړو نیکانو ته

دا واقعه د وادی تیه د زمانې ده بنی اسرائیلو چې کله من او سلوی خوړل نو ستومانه شول او د خپل معمولی خوراک درخواست ئې اوکړو نو هغوی ته یو ښار ته د داخلیدو حکم اوشو ، بعضو ونیلې دی چې دغه ښار بیت المقدس وو او بعضو ونیلې دی چې د شام په ملک کښې اریحا ښار وو (۱)

[۴۲۰۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْبَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: « قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ) فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِمِهِمْ، فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةٌ، حِطَّةٌ فِي شَعْرَةٍ،

د حدیث باب تشریح: بنی اسرائیلو د الله د احکامو سره ټوټې اوکړې هغوی ته ونیلې شوی وو تاسو دروازی ته د سجدې په حالت کښې داخل شنی او (حطه) وایی ، (حطه) یا خو خبر دې او ددې مبتداء محذوف ده یعنی (شانك حطه) ستاسو شان د گناهونو ساقط کونکې او معاف کونکې دې ، د (حطه) معنی ساقط کول راخی ، او یا دا منصوب دې د مفعول مطلق کیدو په وجه ، یعنی (حطنا ذنوبنا حطه) ای الله زموږ گناه ساقط کړه.

بنی اسرائیلو د سجدې په حالت کښې د داخلیدو په ځانې کوناتی راښکونکې په زمکه باندې تلیدو تلیدو باندې داخل شو او د (حطه) ونیلو په ځانې ئې د ټوټو په ډول (حطه فی شعرة) په ويختو کښې دانه ده) ونیل شروع کړل ، په بعضې کښې د (حطه) په ځانې د (حطه) لفظ راغلې دې (۲)

۶- باب: قوله (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلِ) (۱۰) وَقَالَ عِكْرِمَةُ جَبْرِيْلٌ وَمِيكَ، وَسَرَّافٌ عَبْدٌ. اِبِلَ اللّٰهُ.

د جبرئیل او میکائیل معنی: عکرمه فرمائی چې د جبر ، میک او سراف معنی د عبد او بنده ده ، او د ایل معنی ده الله ، نو د جبرائیل ، میکائیل او اسرافیل معنی شوه عبد الله.

(۱) عمدة القاری ۸۹/۱۸-

(۲) روح المعانی ۲۶۶/۱-

[۴۲۱۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسٍ قَالَ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ يَقُولُ مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ فِي أَرْضٍ يَخْتَرِفُ، فَأَتَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ ثَلَاثٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيٌّ فَمَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ وَمَا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَا يَنْزِعُ الْوَلَدُ إِلَى أَبِيهِ أَوْ إِلَى أُمِّهِ قَالَ «أَخْبَرَنِي جِبْرِيلُ أَنَّهُ» قَالَ جِبْرِيلُ قَالَ «نَعَمْ» قَالَ ذَلِكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ. فَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ) أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَتَارُخُخُ النَّاسِ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَرِيَاذَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَةِ نَزَعَ الْوَلَدُ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الْمَرْأَةِ نَزَعَتْ. قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ يَهْتَمُّونَ بِمَا يَعْلَمُونَ بِإِسْلَامِي قَبْلَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ يَهُودِيَّتِي. فَجَاءَتِ الْيَهُودُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَيُّ رَجُلٍ عَبْدُ اللَّهِ فِيكُمْ» قَالُوا خَيْرُنَا وَأَبْنُ خَيْرِنَا، وَسَيِّدُنَا وَأَبْنُ سَيِّدِنَا. قَالَ «أَرَأَيْتُمْ أَنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ» فَقَالُوا أَعَادَاةُ اللَّهِ مِنْ ذَلِكَ. فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا هَئِنَّا وَأَبْنُ هَئِنَّا. وَانْتَقَصُوهُ. قَالَ هَذَا الَّذِي كُنْتُ أَخَافُ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

۷- باب: قَوْلُهُ (مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسَخْهَا

[۴۲۱۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَقْرَأُونَا أَيْ، وَأَقْرَأْنَا عَلَى، وَإِنَّا لَنَدْعُ مِنْ قَوْلِ أَبِي، وَذَلِكَ أَنَّ أَبِي يَقُولُ لَأَدْعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسَخْهَا)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمانی چی مونہ کنبی د تولو نه اولنی قاری ابی ابن کعب دی او د تولو نه لوئی قاضی او فیصله کونکی حضرت علی رضی اللہ عنہ دی خو ددی باوجود مونہ د ابی ابن کعب یوه خبره پریرد او هغه نه منو او هغه دا چی ابی وائی چه ما د رسول الله نه اوریدلې دی خه په آیتونو کنبی هیخ یو آیت نه پریرد، حال دا چه الله سبحانه وتعالی فرمانیلې دی «ما تنسخ من آیه او تنسخه» یعنی الله تعالی پخپله بعضی آیاتونه منسوخ کړې دی، نو بیا د ابی ابن کعب دا وئیل چی زه هیخ نه پریرد، دهغه دا خبره مونہ نه منو.

د نسخ لغوی او اصطلاحی معنی: د نسخې معنی په لغت کنبی زائل کول نقل کول او لیکل راخی وائی (نسخت الشمس الظل) یعنی نمر سیوری زاتله کړو او وائی (نسخت الكتاب) ما کتاب اولیکلو په اصطلاح کنبی د نسخ مختلف تعریفونه شوی دی.

① هو الخطاب الدال على ارتفاع الحكم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لكان ثابتاً مع تراخيه عنه
یعنی نسخ هغه خطاب ته وائی کوم چه په اولنی خطاب سره د ثابت شوی حکم ختمیدو باندې

دلائل کوی دغه شان دا دویم خطاب (کوم چې د اولنی حکم نه پس راغلي وو، نو د اولنی خطاب حکم به ثابت او برقرار وو.

۲) یو تعریف دا هم شوې دي (هو الخطاب الدال على ان مثل الحكم الثابت بالنص المتقدم من اجل على وجه لولا لکان ثابتاً) ۳) هو الخطاب الدال على ظهور انتفاء شرط دوام الحكم الاول)

۴) هو الخطاب الدال على انتهاء امد الحكم الشرعي مع التاخر عن موده

۵) واجب د کشف الاسرار دا څلور تعریفونه نقل کړي دي او ددې نه پس فرمانی چه دا ټول تعریفونه د ناسخ دی د نسخې نه دی، ددې نه پس هغوی د نسخې تعریفونه نقل کړي دي.

۶) هو ازالة مثل الحكم الثابت بقول منقول عن الله تعالى او عن رسوله ﷺ مع تراخيه عنه على وجه لولا لکان ثابتاً ۷) په متاخرینو کتبې بعضی عالمانو دا تعریف کړې دي (انه عبارة عن الرقعة الحكم الشرعي بدليل شرعي متاخر)

د نسخ په مفهوم کښې د متقدمینو او متاخرینو په اصطلاحاتو کښې فرق: د متقدمینو په نیز د نسخ د اصطلاح دائره وسیع ده، یو حکم د بل حکم په ذریعه بیخي منسوخ کول یا د دویم حکم په ذریعه په وړاندی حکم کښې تخصیص کول، څه قید یا شرط لگول. دا ټول په نسخ کښې داخل دي^۱.)

او د متاخرینو په نیز نسخ صرف د هغه تبدیلی نوم دي کوم چې اولنې حکم بیخي منسوخ کړی هم دا وجه ده چې د متقدمینو په نیز د قران په آیاتونو کښې د نسخ شمار تقریباً پنځه سوره دي. او د متاخرینو په نیز تعداد کم دي، علامه سیوطي رحمه الله صرف شل آیاتونه منسوخ ګرځولي دي^۲.)

او حضرت شاه ولی الله رحمه الله صرف پنځه آیاتونه منسوخ ګرځولي دي^۳.)

د شریعت په احکامو کښې د نسخ کیدل څه عیب نه دي: د یهودیانو خیال دي چه د شریعت په احکامو کښې نسخ بیخي جائز نه ده، دوی وائی چه په اسمانی شریعتونو کښې د نسخ تسلیمولو سره (بداء، لزمیرې او بداء مستلزم ده جهل لره، او الله تعالی د جهل نه پاک او منزّه دي بداء وائی (حدوث رائي لم يكن) یعنی اول نه هغه رائي نه وه وروستو هغه رائي قائمه کړې شی.

۱) انظر كشف الاسرار (۱۵۵، ۱۵۶/۳) و شرح الكوكب المنير (۵۲۶) والاعتبار للحازمي (۸).

۲) قال الزركشي في البرهان (۳۳/۲) اعلم ان سورة القران تنقسم بحسب ما دخله النسخ وما لم يدخل الي اقسام احدها ما ليس فيه ناسخ ولا منسوخ وهي ثلاث واربعون سورة الثاني ما فيه ناسخ وليس فيه منسوخ وهي ست سور. الثالث: ما فيه منسوخ وليس فيه ناسخ: وهي اربعون: الرابع ما اجتمع فيه ناسخ والمنسوخ وهي احدى وثلاثون سورة).

۳) الاثنان ۳۰/۲.

۴) الفوز الكبير (۴۰).

ددې نه معلومېږي چه د اول د راتې علم نه وو، روسته د هغې علم حاصل شو او دا جهالت لره مستلزم دي،^(۱)

خو د اسلام د امامانو په نیز نسخ بالاجماع په احکام سماویه کښې جائز ده، فخر الاسلام بزوی رحمته الله علیه لیکي: «والنسخ في احكام الشرائع جائز صحيح عند المسلمين اجماعاً»^(۲)

باقی د یهودیانو دا وینا چه نسخ جهالت لره مستلزم ده، بیخي غلطه ده ځکه چې یو حکم منسوخ کول او د هغې په ځانې بل حکم نافذ کول دا مطلب نه دي چې د دویم حکم د وړاندې نه علم نه وو، او اوس د هغې علم حاصل شو، بلکه یو حکم د یو خاصې مودې پورې د څه خاص زمانې د پاره د څه خاص مصلحت په بنیاد باندې مفید وو، هم د هغه مودې پورې هغه برقرار پاتې کړې شو ددغه مودې نه پس د مصلحت په تقاضا سره هغه حکم منسوخ کړې شو او بل حکم جاری کړې شو ددې مثال ټیک هم داسې دي چې یو حکیم یا ډاکټر د مریض موجوده حالات اوگوری او یوه دوائی ورته ورکړې هغه ته معلومه وی چه دوه ورځې ددې دوائی استعمال سره به د مریض په حالت کښې فرق راشي او بیا به بله دوائی خوندل وی، دا هر څه پیژندی او هغه په اوله ورځ یوه دوائی تجویز کړی کومه چه د دغه ورځې مناسب وی، او دوه ورځې پس د حالاتو په بدلیدو باندې دویمه دوائی تجویز کړی^(۳)

په مسلمانانو کښې ابو مسلم اصفهانی ته دا قول منسوب دي چې په قران او احکام الهیه کښې د نسخ امکان خو شته خو په ټول قران کښې د نسخې وقوع چرته نه ده شوې^(۴) خو د اهل سنت عالمانو د دوی په دي قول باندې انکار کړې دي او دا ئې نه دي تسلیم کړې. علامه قرطبي رحمته الله علیه لیکي:

معرفة هذا الباب اكدية وفائدة عظيمة لا تستغنى عن معرفته العلماء ولا ينكره الا جهلة الاغبياء^(۵)
د نسخ قسمونه: د نسخ څلور قسمونه دي:

① نسخ القرآن بالقران ② نسخ السنة بالسنة ③ نسخ القرآن بالسنة ④ نسخ السنة بالقران
بيا د نسخ القرآن بالقران درې صورتونه دي: (الف) اولنې صورت دادې چه تلاوت او حکم دواړه منسوخ وی د حضرت عائشې رضی الله عنها روايت دي (كان فيما انزل عشر ورععات معلومات فنسخن بخش

(۱) الاتقان في علوم القرآن ۲/۲۷۷ وفي شرح الكوكب ۵۳۶: قال ابن الزاغوني: البداء هو ان يبريد شيئا دائما ثم ينتقل عن الدوام لامر حادث لا يعلم سابقا)-

(۲) اصول فخر الاسلام على هامش الانوار (۱۵۷/۳)-

(۳) وفي اصول فخر الاسلام البزدي (۱۵۶/۳۱) وهو في حق صاحب الشرع محض لمدة الحكم المطلق الذي كان معلوما عند الله تعالى الا انه اطلقه فصار ظاهرة البقاء في حق البشر مكان تبديلا في حقنا بياننا محضا في حق صاحب الشرع)-

(۴) روح المعاني ۱/۳۵۲-

(۵) تفسير قرطبي ۱/۵۵-

معلومات فتویٰ رسول اللہ ﷺ وھن مباہقراء من القرآن^(۱)

یعنی پہ ابتدا کنبی پہ لس رضعاتو حرمت رضاعت د ثبوت حکم وو بیا پہ پنخو رضعاتو سره ددی د ثبوت حکم اوشو. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چې د رسول اللہ ﷺ وفات ته نزدیکی پورې د هغې تلاوت کیدلو. خو اوس د لسو او پینځو رضعاتو حکم او تلاوت دواړه منسوخ دي. د قران کریم ایت (وامھاتکم الا ارضعنکم)^(۲) سره.

(ب) دویم صورت دا چې حکم خو باقی وی خو تلاوت منسوخ شی لکه درجم په باره کنبی دا ایت منسوخ التلاوة دي خو حکم نې باقي دي (الشیخ والشیخوخة اذا نیا فارجموها البتہ نکالا من الله والله عز ورحیم)^(۳)

(ج) دریم صورت دادې چې تلاوت باقی وی او حکم منسوخ شی لکه (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ)^(۴) د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما او نورو عالمانو رانې ددی ایت په باره کنبی دا ددې حکم منسوخ شوې دي البتہ ددی تلاوت باقی دي. ددی ایت د پاره ناسخ یو بل آیت دي (فَمَنْ قَهَّدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) البتہ بعضی حضراتو دا ایت منسوخ نه دي منلې، وائی چې (یطيقونه) د (لا یطيقونه) په معنی کنبی دي^(۵)

دغه شان د متقی عنہا زوجه د عدت موده په یو روایت کنبی یو کال بیان شوې ده. (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمُ وَيَدْرُونَ أَوْجَاءَ وَصِيَّةٍ لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ أَخْرَاجٍ)^(۶) خو بل ایت دا حکم منسوخ کړو او د عدت موده نې څلور میاشتې او لس ورځې بیان کړې (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمُ وَيَدْرُونَ أَوْجَاءَ يَرِيضُنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا)^(۷)

(د) دویم قسم دي نسخ السنة بالسنة پیا ددی څلور قسمونه دي.

(الف) نسخ المتواتر بالمتواتر: یعنی د یو متواتر حدیث حکم په بل حدیث متواتر باندې منسوخ کول. دا په اتفاق سره جائز دی.

(ب) نسخ الاحاد بالمتواتر: دا هم بالاتفاق جائز دي^(۸)

(۱) الاتقان فی علوم القرآن ۲/۲۸-

(۲) النساء (۲۳)-

(۳) الاتقان فی علوم القرآن ۲/۳۲-

(۴) البقرة (۲۴۰)-

(۵) روح المعانی ۲/۸۳ فی علوم القرآن ۲/۲۹۰-

(۶) البقرة (۲۳۴)-

(۷) حواله بالا

(۸) یرقم مولانا عبدالحق بعد ذکر اقسام الثلاثة (تلك الاقسام جائزة بالاتفاق) النامی شرح الحسامی (۱۸۳)-

(ه) نسخ المتواتر بالاحاد: په دې کښې اختلاف دې بعضې اهل ظاهر ددې د جواز قائل دی خو د جمهورو په نیز دا جائز نه دی

⑤ د نسخ دریم قسم (نسخ القران بالسنة): د احنافو په نیز دا جائز ده، د جمهورو فقهاؤ او اکثر و متکلمینو هم دا مذهب دې، د امام شافعی اکثر و محدثینو او امام احمد بن حنبل په نیز دا صورت جائز نه دې^(۱)

دا حضرات وائی چې سنت د قران شرح او تفسیر دې، دا د قران د پاره څنگه ناسخ کیدې شی. دویمه دا چې د ناسخ د پاره ضروری ده چه هغه د منسوخ سره کم از کم برابر وی او ښکاره ده چه سنت د قران برابر نه دې.

دریمه خبره دا ده چې په قران مجید کښې فرمائیلې شوی دی (قُلْ مَا يَكُونُ لِيْ اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْكَ اَمْرِ نَفِيِّ) که تاسو سنت د قران د پاره ناسخ تسلیم کړئ نو ددې معنی به داسې شی چې نبی ﷺ د خپل طرف نه تبدیلی کوی، او ددې ایت په رنړا کښې دا جائز نه ده

دغه شان دا حضرات د دارقطنی ددې روایت نه دا استدلال (کلامی لایسوخ کلام الله، وکلام الله ینسخ کلامی، کلام الله ینسخ بعضه بعضاً)^(۲)

ددې مفهوم د یو بل حدیث نه هم دا حضرات استدلال کوی، روایت دې (اذا روی لکم عن حدیث فاعرضوه علی کتاب الله تعالی فان وافق الکتاب فاقبلوه والا فردوه)^(۳)

احناف حضرات فرمائی چې په قران کښې د رسول الله ﷺ په باره کښې فرمائیلې شوی دی (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُؤْتٰی) ددې نه ښکاره معلومیږي چې د شریعت یو حکم کله نبی ﷺ بیانوی نو نبی ﷺ هغه د خپل طرف نه نه بیانوی، هغه په حقیقت کښې د الله تعالی د طرف نه وی نو د وحی غیر متلو په ذریعه د قران یو حکم منسوخ کیدی

ترکومی چې د ایت کریمه نه د استدلال خبره ده ددې جواب دادې چې ددې ایت په رنړا کښې سنت د قران د پاره په هغه وخت کښې ناسخ نشی کیدی شی کله چې نبی ﷺ د خپل طرف نه څه تبدیلی او کړی د ایت کریمه معنی دا ده چې نبی ﷺ په خپل اختیار سره د قران مجید په څه حکم کښې څه تبدیلی نشی کولی، خو که دوی ته وحی غیر متلو راشی او د نبی ﷺ د اختیار په هغې کښې څه دخل نه وی نو بیا د ایت په رنړا کښې د حدیث ناسخ جوړولو کښې څه اشکال کیدی شی^(۴)

^(۱) کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام ۱۷۷/۳ بآب تقسیم الناسخ-

^(۲) انظر الکامل فی ضعف الرجال ۱۸/۲-

^(۳) اصول فخر الاسلام البزدوی علی هامش الکشف ۱۷۷/۳-

^(۴) النجم ۴۰۳-

^(۵) قال الزرکشی فی البرهان (۳۱/۲) السنة اذا کان من امر الله من طریق الوحی نسخت وان کان بالاجتهاد فلا تنسخه، حکاه ابن احییب النیسابوری فی تفسیره-

باقی د دار قطنی په کوم روایت سره کوم استدلال شوې دې دا روایت بعضو حضراتو موضوع بعضو منکرو او بعضو ډیر ضعیف گرځولې دې، د دې وجې په هغې باندې استدلال نشی کولې (۱) دغه شان په استدلال کښې چې هغوی کوم دویم حدیث پیش کړې وو عالمانو دا ضعیف گرځولې دې هغه قابل استدلال او قابل اعتبار نه دې

احناف حضرات فرمائی چه په قران شریف کښې فرمایلی شوې دی (لَا يَحِلُّ لَكَ الْبَسَاءُ مِنْ بَعْدِ) او حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی ما قبض رسول الله حتى ايام الله تعالى له من النساء ما شاء معلومه شوه چې وحی غیر متلو د سنت په ذریعه د قران دغه حکم منسوخ او گرځولې شو (۲)

⑤ څلورم قسم (نسخ السنة بالقران) دې دا د احنافو په نیز جائز دې البته د امام شافعی رحمته الله عليه په نیز دا صورت هم جائز نه دې

احناف وائی چې په ابتدا کښې رسول کریم صلی اللہ علیه وسلم بیت المقدس طرف ته متوجه مونځ کولو، نو د بیت المقدس طرف ته دا توجه په سنت سره ثابت شو، خو قران دا منسوخ کړه او آیت نازل شو (قُولِ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) دې آیت د سنت حکم منسوخ کړو (۳)

۱۰- باب: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

[۴۲۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ حَدَّثَنَا تَائِبٌ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَكَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِنِّي أَقْرَمُ أَتَى لَا أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَكْمُهُ إِنِّي أَقْوَلُهُ لِي وَلَكِنْ، فُبَيِّنَا أَنْ اتَّخَذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا».

دا آیت د هغه یهودیانو او نصاری او مشرکانو په باره کښې نازل شوې دې څوک چې دالله تعالی د پاره د خونې یا د لور قائل وو.

۱۱- باب: وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

د مقام ابراهیم نه څه مراد دې؟ د مقام ابراهیم په تفسیر کښې مختلف اقوال دی، بعضی

(۱) الکامل فی ضعفاء الرجال لابن عدی ۱/۴۰ (رقم الترجمة ۳۶۸/۷۳) میزان الاعتدال ۱/۳۸۸ (رقم الترجمة ۱۴۳۵) -

(۲) اصول فخر الاسلام البزدوی ۳/۱۸۲ (ولکن ضعف صاحب کشف الاسرار هو يقول ان ناسخ لایه المذكورة انا احملنا لك ازواجک الانی اتیت اجورهن. فهذا نسخ القران بالقران. لا یصح الاستدلال نسخ القران بالنسخه بهذا. کشف الاسرار ۳/۸۲) -

(۳) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب: وقالوا اتخذ الله سبحانه. رقم الحديث ۴۲۱۲. والحديث من افرادة قاله العینی فی العمدة ۱۸/۹۱) -

وانی چې ټول حرم مقام ابراهیم دې، څوک وانی چې مشاهده حج، خو مشهوره دا ده چې ددې نه مراد هغه کاندې دې په کوم باندې چې حضرت ابراهیم عليه السلام ولاړ وواو کعبه نهې جوړه کړې وه او کوم چې تر اوسه پورې موجود دې،

قوله: مثابة [۱۵] یتوبون یرجعون: (وَأَدْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ) مَثَابَةً وانی (الموضع الذی یرجع الیه مرة بعد اخرى) یعنی هغه خانې کوم طرف ته چې بار بار واپس کیدل کولې شی، د (ثاب، یتوب) معنی ده، واپس کیدل، د ایت ترجمه ده (مونږ بیت الله د خلقو د پاره بار بار د راتلو خانې جوړ کړې دې،

[۴۲۱۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ یَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ وَاقِفَتُ اللَّهَ فِي ثَلَاثٍ - أَوَّاقَفْتِي رَبِّي فِي ثَلَاثٍ - قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوِ اتَّخَذْتُ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ النَّبِيُّ وَالْقَاجِرُ، قُلُوا أَمَرْتُ أَمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ وَيَلْفَنِي مَعَاذَةَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعْضُ نِسَائِهِ، قَدْ خَلَّتْ عَلَيْهِنَّ قُلْتُ إِنْ انْتَهَيْتُنَّ أَوْلَيْبَيْدَلَنْ اللَّهُ رَسُولَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَيْرًا مِنْكُنَّ . حَتَّى أَتَيْتُ إِحْدَى نِسَائِهِ، قَالَتْ يَا عُمَرُ، أَمَا فِي رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا يُعْطَى نِسَاءَهُ حَتَّى تُعْطِينَ أَتَيْتُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَسَى رَبِّي إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُلْكِيَاتٍ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنْ عُمَرَ

قوله: إحدى نساياه: د بعضې (نسانه) مصداق حضرت زينب بنت جحش رضي الله عنها ده، د (احدی نسانه) مصداق حضرت ام سلمه رضي الله عنها ده،

۱۲: باب:- باب قَوْلُهُ تَعَالَى (وَإِذْ رَفَعَ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (۱۰).

قوله: الْقَوَاعِدُ أَسَاسُهُ، وَاحِدَتُهَا قَاعِدَةٌ، وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ وَاحِدُهَا قَاعِدٌ: قواعد د بنياد په معنی کښې استعمالېږي په دغه وخت ددې مفرد قاعده راځي او قواعد د هغه ښځو د پاره هم استعمالېږي کومې چې د حیض وغیره په وجه ناستې وې په دغه وخت کښې ددې مفرد (قاعد، راځي لکه څنگه چې په سورة نور کښې دی (وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا)

(۱) تصريحه من هذا الحديث (حتى اذا اتينا البيت معه استلم الركن فرمل ثلاثا ومشى اربعاً ثم تقدم الى مقام ابراهيم، وقرأ) (واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى) صحيح مسلم كتاب الحج باب حجة النبي صلى الله عليه وسلم ۳۹۴/۱ علم ان مقام ابراهيم ليس كل الحرم) -

(۲) عمدة القارى ۹۲/۸ -

۴۲۱۴] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدٍ بْنَ أَبِي بَكْرٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَلَمْ تَرَى أَنَّ قَوْمَكَ بَنَوْا الْكَعْبَةَ وَافْتَحُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ «لَوْلَا جِدَاتُنُ قَوْمِكَ بِالْكَفْرِ».

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ: كَأَنَّهُ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا أَرَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَرَكَ اسْتِلامَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلَّا أَنَّ النَّبِيَّ لَمْ يَتَمَّ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ.

نبی ﷺ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا سے روایت ہے کہ وہ فرماتی ہیں: میں نے رسول اللہ ﷺ کو حج کے لیے مکہ پہنچنے کے بعد دیکھا کہ آپ نے دو رکنوں کے درمیان سے گزر کر کعبہ کی طرف رخ کیا، لیکن آپ نے ان دونوں رکنوں کے قواعید پر نہیں چڑھا۔ میں نے کہا: یا رسول اللہ! کیا آپ ان رکنوں کو اس لیے چھو رہے ہیں کہ ان پر کعبہ کی بنیادیں ہیں؟ آپ نے فرمایا: ہاں، لیکن ان کے قواعید پر نہیں چڑھاؤں گا، کیونکہ ان کے قواعید پر کفار نے کعبہ کی بنیادیں بنائیں۔ میں نے کہا: یا رسول اللہ! کیا آپ ان رکنوں کو اس لیے چھو رہے ہیں کہ ان پر کعبہ کی بنیادیں ہیں؟ آپ نے فرمایا: ہاں، لیکن ان کے قواعید پر نہیں چڑھاؤں گا، کیونکہ ان کے قواعید پر کفار نے کعبہ کی بنیادیں بنائیں۔

حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ عنہما فرماتے ہیں کہ عائشہ رضی اللہ عنہا نے رسول اللہ ﷺ کو دیکھا کہ آپ نے کعبہ کی بنیادیں بنانے کے لیے ان رکنوں کو چھوئے، لیکن آپ نے ان کے قواعید پر نہیں چڑھا۔ میں نے کہا: یا رسول اللہ! کیا آپ ان رکنوں کو اس لیے چھو رہے ہیں کہ ان پر کعبہ کی بنیادیں ہیں؟ آپ نے فرمایا: ہاں، لیکن ان کے قواعید پر نہیں چڑھاؤں گا، کیونکہ ان کے قواعید پر کفار نے کعبہ کی بنیادیں بنائیں۔

۱۳ - باب: قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا

۴۲۱۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَمْرٍو أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَفْرَعُونَ التَّوْرَةَ بِالْجِزَانِيَّةِ وَيَقْرَأُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تَكْذِبُوا بِهِمْ، وَقُولُوا (آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ) الْآيَةَ».

امام بخاری هم دا حدیث هم په دې سند سره او متن سره په کتاب الاعتصام او کتاب التوحید کښې تخریج کړې دي.

اهل کتابو به تورات په عبراني ژبه کښې لوستلو او په عربي ژبه کښې به نې د هغې تفسیر کولو، رسول الله او فرماښل تاسو مه ددوی تصدیق کوئ او مه ددوی تکذیب کوئ، ځکه چې معلومه نه ده چې هغوی په عربي کښې صحیح تفسیر کوي او که نه، کیدې شی چې غلط تفسیر او کړی او تاسو نې تصدیق او کړئ نو غیر کلام به په کلام الله اومننې، او ممکن ده چې هغوی صحیح تفسیر او کړی او تاسو نې تکذیب او کړئ نو د کلام الله تکذیب به لازم شی، ددې وجې تاسو وائی (امنا بالله وما انزل الینا).

۱۴- باب: قوله تعالى: (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا
وَلَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) (۱۴۲)

اوس به بې وقوف خلق خامخا وائی چې مسلمانان څه څیز واړولو د دې قبلې نه یعنې بیت المقدس، په کوم چې دوی وو، تاسو ورته او فرمائې چې مشرق او مغرب ټول هم د الله په ملک کښې دي هغه چې څوک غواړي نیغه لار ورته ښائی.

قوله: السُّفَهَاءُ: السفهاء (د سفیه) جمع ده، ددې معنی ده کم عقل، بیوقوف د سفهاء نه څوک مراد دی؟ (د من الناس) نه یهود مراد دی، ځکه چې د قبلې په تحویل باندې د ټولو نه زیات هغوی هنگامه جوړه کړې وه او د یهودیانو خیال وو چې د بیت المقدس قبله کله هم منسوخ کیدې نشی، د بعضو په نیز منافقان مراد دی، ځکه چې هغوی به همیشه د پاره په مسلمانانو باندې د اعتراضونه کولو په فکر کښې وو، او بعضې مبصرینو ددې مصداق مشرکان ګرځولې دی ځکه چې د قبلې په تحویل باندې هغوی ونیلې وو چه د محمد ﷺ عجیبه معامله ده چې خپل د مور پلار قبله یعنې د ابراهیم او اسماعیل (علیهما السلام) قبله بیت الله نې پرخودې ده، او بیا هم دې خپلې د مور پلار قبلې ته دوپاره راوړلو، ددې نه معلومېږي چه زر ده، چې دې به د خپل مور پلار دین ته هم راواوړي.

(۴۲۱۲) حَدَّثَنَا أَبُو لَيْثِمٍ سَمِعَ زُهَيْرًا عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجَبُ أَنْ تَكُونَ قِبَلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَإِنَّهُ صَلَّى - أَوْ صَلَّاهَا - صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِّنْ كَانِ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رَاكِعُونَ قَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قِبَلَ مَكَّةَ، فَذَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ

الَّذِي مَاتَ عَلَى الْقَبِيلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ قَبْلَ الْبَيْتِ رَجَالٌ قَتَلُوا مَنْ نَذَرُوا مَا تَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ)

۱۵۰- باب: قوله تعالى: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

(۴۲۱۷) حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَأَبُو أُسَامَةَ - وَاللَّفْظُ لَجَرِيرٍ - عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُدْعَى نَوْمٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ لَيْتَكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ. فَيَقُولُ هَلْ بَلَغْتَ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لَأُمْتِيهِ هَلْ بَلَغَكُمْ فَيَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ. فَيَقُولُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمْتُهُ. فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَ». (وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) قَدْ لَكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) وَالْوَسْطُ الْعَدْلُ.

د یوسف بن راشد دلتہ دوه استاذان دی جریر او اسامہ، په حدیث کنبی د جریر الفاظ نقل کړې شوې دي او جریر د ابوصالح نه په (عن) سره نقل کړې دي، او اسامه په (حدثنا ابوصالح) سره روایت نقل کړې دي د ابوصالح نوم ذکر کوان دي ()

په روایت کنبی دي چې د حضرت نوح عليه السلام قوم به انکار او کړی او اوبه وائی چې مونږ ته څوک وپرونکې نه وو راغلې. د حضرت محمد صلی الله علیه و آله امت به د حضرت نوح عليه السلام په حق کنبی گواهی ورکړی چې دوی خپل قوم ته د الله تعالی پیغام رسولې وو، او نبی صلی الله علیه و آله به په خپل قوم گواه وی چې دې خلقو رښتیني گواهی وکړه، (وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) هم دا مطلب دي.

بعضي حضراتو ددې آیت نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په حاضر ناضر باندې استدلال کړې دي، خو ددې استدلال ضعف ښکاره واضح دي چې د نبی صلی الله علیه و آله او ددوی د امت دا گواهی د وحی الهی په بنیاد باندې ده، الله تعالی د وحی په ذریعه نبی صلی الله علیه و آله او د نبی صلی الله علیه و آله ته خودلې ده چې حضرت نوح عليه السلام تبلیغ کړې وو، په دې بنیاد باندې به دا گواهی ورکولې شی. که ددې څوک د نبی صلی الله علیه و آله په حاضر ناضر باندې استدلال کوی نو بیا صرف نبی صلی الله علیه و آله حاضر ناضر نه دي بلکه پکار ده چې ټول امت حاضر ناضر تسلیم کړې شی.

۱۶- باب: قوله تعالى: (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) (۱۴۳)

[۴۲۱۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بَيْنَمَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءَ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبَلُوهَا. فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ إمام بخاری ددی ایت نه داخله تر ایت کریمه (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ تُنْظِرُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ) پوری ایاتونو باندی جدا جدا تراجم قائم کری دی او ددی لاندی نبی هم دغه د قبلې د تحویل روایت د حضرت ابن عمر، د حضرت ابراهام ابن عازب او حضرت انس رضی اللہ عنہم نه نقل کری دی په دی کبې دی طرف ته اشاره ده چې ددی تولو ایاتونو تعلق قبلې سره دی او د تولو شان نزول یو دی. د تحویل قبلې سره متعلق بحث په کتاب الصلاة (باب ماجاء فی القبلة) لاندی تیر شوی دی.

۱۷- باب: قوله تعالى: قَدْ تَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ إِلَى (عَمَّا تَعْمَلُونَ) [۴۲۱۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمَّا تَقَى مِنْ صَلَّى الْفَلَتَيْنِ غَبَرَى.

د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چې په هغه صحابو کبې چا چې دواړو قبلو ته مونځ کری وو ځما نه سوا بل څوک باقی پاتې نه دی، مطلب دادې چې په مهاجرینو او انصارو کبې اوس په بصره کبې صرف څه باقی يم، نور ټول وفات شوی، د حضرت انس رضی اللہ عنہ عمر د سلوکالو نه زیات وو او په کال ۹۰ یا ۹۱ هجری کبې دوی وفات شوی وو.

۱۸- باب: قوله تعالى: وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّكَ إِذْ أَلَمْتَ الظَّالِمِينَ) (۱۴۵)

[۴۲۲۰] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - بَيْنَمَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ يَقْبِأءُ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْبَيِّنَةُ قُرْآنٌ، وَأَمَرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ أَلَا فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَ وَجْهَ النَّاسِ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا بِوُجُوهِهِمْ إِلَى الْكَعْبَةِ.

١٩. بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ

أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ (إِلَى قَوْلِهِ (مِنَ الْمُتَكْبِرِينَ) (١١٢٦، ١١٢٧)

(٢٢٢١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٌ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنًا، وَقَدْ أَمَرَ أَنْ يَسْتَقْبَلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبَلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٢٠. بَابُ: وَلِكُلِّ وَجْهَةٍ هُومُولِيهَا فَاسْتَقْبِلُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَمَا تَكُونُوا يَا أَيُّهَا

بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

(٢٢٢٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَخَوَّيْتُ الْمُبْدِيسَ سِتَّةَ عَشَرَ - أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ - شَهْرًا، ثُمَّ صَرَفَهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ.

٢٠. بَابُ: قَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (١٤٩)

شَطْرَهُ يُلْقَاؤُهُ.

(٢٢٢٣) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ بَيْنَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّيْلَةَ قُرْآنًا، فَأَمَرَ أَنْ يَسْتَقْبَلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبَلُوهَا. وَاسْتَدَارُوا كَهَيْئَتِهِمْ، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّامِ.

٢١. بَابُ: قَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ

الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)،

(٢٢٢٤) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ آتٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ، وَقَدْ أَمَرَ أَنْ يَسْتَقْبَلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبَلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْقِبْلَةِ. الْكَعْبَةُ

۲۲. باب قوله تعالى: إِنَّ الصَّفاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ [۱۵۸].
شعابِرُ عَلَامَاتٌ، وَاجِدَتْهَا شَعْبِرَةُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الصَّفَوَانُ الْحَجَرُ. وَقَالَ الْجُبَارَةُ الْمُلْسُ الَّتِي لَا تُنْتَبِثُ شَيْئًا، وَالْوَاحِدَةُ صَفْوَانَةٌ يَمَعْنِي الصَّفَا، وَالصَّفَا لِلْجَبْرِ ۲/۲۸
د شعائر مفرد شعيرة دې زمونږ په هندوستانى نسخو کښې شعرة ليکلې دې، او د شعيرة معنی علامت راځي.

[۴۲۲۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَا يَوْمَ بَيْتِ حَدِيثِ التَّيْنِ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) فَمَا أَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، فَقَالَتْ عَائِشَةُ كَلَّا لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الْأَنْصَارِ، كَانُوا يَهْلُونَ لِبَيْتِنَا، وَكَانَتْ مَنَافَا حَذَوْقَدَيْنِ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطَّوَّفُوا بِبَيْنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامَ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)

[۴۲۲۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ. فَقَالَ كُنَّا نَرَى أَنَّ هُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ) إِلَى قَوْلِهِ (أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ: دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوې دې (۱) حضرت عروه رضی الله عنه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه د دې ایت په باره کښې تپوس او کړو وړان الصفاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا حضرت عروه رضی الله عنه او فرماښل څما خیال دې که څوک د صفا او مروه طواف او ددې په مینځ کښې سعی اونکړی نو په ده باندې به څه گناه نه وی ځکه چې په ایت کښې فرمایلي شوی دی چې چا د صفا او مروه طواف او کړو په هغه باندې څه گناه نشته. رفع د جناح د اباحت دلیل دې ځکه چې کوم څیز مباح وی د هغې په نه کولو کښې څه گناه نه وی.

حضرت عائشه رضی الله عنها ورته ډیر عجیبه جواب ورکړو وې فرمایلي هرگز نه، که مسئله داسې وه لکه څنگه چې ته وائي نو (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) رفع د جناح په ځانې دلیل د اباحت نه وی

که یو کس د فعل تارک شی او دا اوونیلې شی چه په دې ترک باندې گناه نشته نو بیا اباحت ثابتېږي، خو که د فاعل په باره کښې که دا اوونیلې شی چه کوم کس دا فعل اوکړې په هغه باندې څه گناه نشته، ددې اباحت نه ثابتېږي مثلاً اووانی، کوم کس چې د ماسخوتن مونځ اوکړې په هغه باندې گناه نشته په دې سره د ماسخوتن د مانځه اباحت نه ثابتېږي، مباح کیدل به هله ثابتېږي چه کله اوونیلې شی کوم کس چه د ماسخوتن مونځ اونکړې په هغه باندې گناه نشته.

حضرت عائشي رضی الله عنها او فرمائیل چه د قران مجید په ایت کښې په تارک سعی باندې د گناه نه نفی نه ده شوي، سعی کونکي ته ونیلې شي چه ده د پاره څه گناه نشته.

اوس سوال دا پیدا کیږي چه د سعی کونکي نه دگناه د نفی ضرورت ولې پېښ شو؟ ددې جواب دا ورکولې شي چه د انصارو یوه ډله وه، دا واقعه په اولنی روایت کښې بیان شوې ده، او بله ډله د قریشو وه، دا واقعه په دریم روایت کښې بیان شوې ده، د انصارو ډلې خلقو به د منات بت په نوم باندې احرام تړل او د صفا مروه سعی به ئې نه کوله بلکه دا به ئې گناه گنېله، کله چې اسلام راغلو او د حاجی او معتمر د پاره د صفا او مروه په مینځ کښې د سعی مسئله پېښه شوه نو او فرمائیلې شو: **فَلَا جُنَاۡهَ عَلَیْهِ اَنْ یَّطَوِّفَ بِهَا** په دې عنوان سره انصارو ته بیان شو چه د صفا او مروه په مینځ کښې سعی څه قباحت نه دي او نه په دې باندې د جاهلیت د زمانې خیال کوئی چه د صفا او مروه سعی گناه ده، دا غلطه ده.

بل طرف ته د قریشو معامله دا وه چه هغوی به په صفا او مروه باندې د کیخودې شوې بتانو د وجې سعی کوله کله چه اسلام هم د سعی حکم ورکړو نو هغوی ته تنگی محسوس شوه چه دا خو زموږ د جاهلیت رسم وو. کوم چې به مونږ د بتانو د پاره کولو. اوس خو مونږ بت پرستی پرخودې ده نو آیا اوس به هم مونږ د جاهلیت دا رسم برقرار ساتو. قران د **فَلَا جُنَاۡهَ عَلَیْهِ اَنْ یَّطَوِّفَ**

بِهَا تعبیر اختیار کړو او هغوی ته ئې اوونیل چه تنگی مه محسوسوئې، بهر حال د انصارو او قریشو ددې پس منظر په بنیاد باندې قران دا اسلوب اختیار کړې دي. خو ددې نه د فعل اباحت نه لازمیږي بلکه سعی بین الصفا والمروة واجب ده.

که د یو کار د فعل او ترک طرفونه دواړه سره برابر وی نو هغه کار به مباح وی او که د فعل طرف مطلوب وی او د ترک طرف غیر مطلوب وی نو بیا به کتلې شي چه د فعل د طرف د مطلوبیت څه حیثیت لري؟ که هغه په دې اعتبار سره مطلوب وی چه اولی او افضل دي او طرف د ترک غیر مطلوب دي، په دې معنی چه هغه خلاف اولی او افضل دي او طرف د ترک غیر مطلوب دي، په دې معنی چه هغه خلاف اولی او ناخوبه دي نو په داسې صورت کښې به د فعل د طرف استحباب اوسنت ثابتېږي او که د ترک طرف مکروه وی او د فعل طرف مطلوب وی په دې طریقه چه دهغې د کولو تاکید هم وی او طرف د ترک غیر مطلوب وی.

په دې طریقه چې په هغې باندې وعید راغلې وی نو په داسې صورت کښې به د فعل طرف فرض یا واجب وی او طرف د ترک به حرام یا مکروه تحریمی وی. (۱)

د سعی بین الصفا والمروة هم دا نوعیت دې چه د فعل طرف مطلوب بالتاکید دې او د ترک طرف ممنوع دې، نو په دې باندې وعید راغلې دې.

قوله: قَدْ يَدُنْ د مدینې منورې نه مکې طرف ته د تلو په لاره کښې د یو خانې نوم دې.
۲۳- **باب: قوله تعالى: (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا)**
(۲۲) أَضْدَادًا، وَاجِدْ هَازِدْ

[۴۲۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- كَلِمَةً وَقُلْتُ أُخْرَى قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ يَدْخُلُ النَّارَ». وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ وَهُوَ لَا يَدْعُو لِلَّهِ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ. (ر: ۱۱۸۱)

نبی کریم ﷺ فرمائیلې دې (من مات وهو يدعو من دون الله ندا دخل النار کوم کس چې د الله تعالی نه سوا بل څوک رابلی او د الله سره شرک کوی هغه به اور ته داخلېږي، حضرت عبدالله بن مسعود د نبی کریم ﷺ ددې حدیث نقل کولو نه پس دا جمله او وئیله (من مات وهو لا يدعو الله ندا دخل الجنة) (وهو لا يدعو الله ندا) د مسلمان کیدو نه کنایه ده، مطلب دادې چه کورونه بس دوه دي، یو جنت او یو دوزخ، شرک کونکې به دوزخ ته لېږلې شی. ددې نه دا خبره پخپله په پوهه کښې راځي، چه څوک مشرک نه وی او مسلمان او مومن وی هغه به جنت ته ځي.

۲۵- **باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ إِلَى قَوْلِهِ (عَذَابٌ أَلِيمٌ) (۱۷۸)**

عفی، [۱۷۸] ترك

په قصاص کې د نفس په بدله کې نفس دې د ازاد او غلام هېڅ تفريق په دې کې نشته. په دې ایت کښې د ازاد مقابلې د ازاد سره او د غلام مقابلې د غلام سره ده، ددې تقابل تقاضه دا ده که ازاد غلام لره قتل کړي نو دده نه به قصاص نشي اخستې او هم دا مذهب دې د امام مالک او امام شافعی (۱)

د احنافو مذهب دادې چه د نفس په بدله کښې د نفس اعتبار دې په قصاص کښې د ازادنی او غلامی څه اعتبار نشته نو د غلام په بدله کښې به ازاد قتل کولې شی (۲)
ترکومې پورې چې د ایت کریمه تعلق دې په دې کښې صرف دومره خبره بیان شوې ده چه دازاد په مقابلې کښې به ازاد او غلام په مقابلې کښې به غلام قتل کولې شی، دغه شان د بنسځې

په مقابله کېښې به ښځه قتل کولې شی باقی دا چه غلام به ازاد په مقابله کېښې قتل کولې شی یا ازاد به د غلام په مقابله کېښې قتلولې شی که نه؟ ایت ددې نه چپ دې بل طرف ته په سورة مانده کېښې د نفس په مقابله کېښې د نفس تصریح ده (وَكُنْتُمْ عَلَىٰ نَفْسِكُمْ أَكْثَرُ) .

دغه شان د نبی کریم ﷺ آرشاد دې (المسلمون تتكافوا دماءهم) چه د مسلمانانو وینه په خپل مینځ کېښې برابر ده.

باقی په ذکر شوی ایت کریمه کېښې ازاد او غلام د غلام په مقابله کېښې راوړلې شوي دي. ددې وجې په حقیقت کېښې ددې د شان نزول هغه واقعه ده کومه چې حافظ ابن کثیر او علامه آلوسی رحمهما په خپل تفسیرونو کېښې بیان کړې ده. چه په جاهلیت کېښې د دوو قبیلو په مینځ کېښې د وینې تویولو او قتل او قصاص مسئله راروانه وه، په دې کېښې یوه قبيله دشان او شوکت خاونده وه، هغې ونیلې وو چې مونږ به د غلام په بدله کېښې ازاد او د ښځې په بدله کېښې سړې قتل کوو، کله چې اسلام راغلو نو دادوړه قبیلې د خپلې فیصلې د پاره د نبی کریم ﷺ په خدمت کېښې حاضرې شوې نو الله تعالی دا ایت کریمه نازل کړو په دې کېښې ونیلې شوی دی، چې د ازاد په مقابله کېښې به ازاد او غلام په مقابله کېښې به غلام قتل کولې شی، د غلام په مقابله کېښې څوک بې قصوره ازاد یا د ښځې په قصاص کېښې څوک بې گناه سړې قتل کول ټیک نه دی (د ایت دا مطلب نه دی که د ښځې قاتل سړې وی یا د غلام قاتل ازاد وی نو قاتل به نشی قتلولې، والله اعلم

[۴۲۲۸] حَدَّثَنَا الْحُبَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سَقِيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْقِصَاصُ، وَلَمْ تَكُنْ فِيهِمُ الدِّيَّةُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَذِهِ الْأُمَّةِ (كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْبِ وَالْحَرْبِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) فَالْعَفْوَانُ يَقْبَلُ الدِّيَّةَ فِي الْعَبْدِ (فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) يَتَّبِعُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُؤَدِّي بِإِحْسَانٍ، (ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ) وَرَحْمَةٌ مِمَّا كَتَبَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ. (فَمَنْ اعْتَدَى بِغَدَاةٍ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قَتَلَ بَعْدَ قَبُولِ الدِّيَّةِ.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرماني چې په بنی اسرائیلو کېښې د قصاص حکم وو او دیت نه وو، او حضرت عیسی عليه السلام په شریعت کېښې د دیت حکم وو او د قصاص نه وو. الله تعالی ددې امت د پاره قصاص او دیت دواړه مشروع او گړخول. په قتل عمد کېښې قصاص او د قتل په نورو قسمونو کېښې دیت، په ایت کریمه کېښې د (فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) مطلب دادې چې په قتل

(۱) حواله بالا

(۲) تفسیر ابن کثیر (۲۰۹/۱) وروح المعانی (۴۹/۲) -

عمد کنبی قصاص معاف کری او دیت قبول کری (که د مقتول وارثان قصاص او دیت دواړه معاف کول او غواړی نو دواړه معاف کیږی.

(۴۲۲۹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَنَسٍ حَدَّثَنَا عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ».

دا روایت ثلاثی دې ددې نه وړاندې پنځلس ثلاثی روایات تیر شوی دی.

(۴۲۳۰) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرِ السَّهْمِيَّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَنَسٍ أَنَّ الرَّبِيعَ عَمَّتَهُ كَسَرَتْ ثِيَابَهُ جَارِيَةً، فَظَلَمُوا إِلَيْهَا الْعُقُوبَ فَأَبَوْا، فَعَرَضُوا الْأَرْضَ فَأَبَوْا، فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَبَوْا إِلَّا الْقِصَاصَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْقِصَاصِ، فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُكْسِرُ ثِيَابَ الرَّبِيعِ لَا وَالَّذِي بَيْنَكَ بِالْحَقِّ لَا تُكْسِرُ ثِيَابَهَا.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ» فَرَضِيَ الْقَوْمُ فَقَعَوْا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَابْرَةً».

د حضرت ربیع د یوې جینې د غاښ ماتولو واقعہ: د حضرت انس رضی اللہ عنہ ترور (د پلار خور) ربیع د یوې جینې غاښ مات کړو خلقو د دغه جینې نه معافی او غوښتله خو د جینې کسانو نه منله.

دیت نې ورته پیش کړو نو د دیت اخستلو نه نې انکار او کړو رسول الله ﷺ ته راغلل او د قصاص مطالبه نې اوکړه. نبی کریم ﷺ د قصاص حکم اوکړو په دې باندې د ربیع ورور حضرت انس بن النضر او وویل، یا رسول الله ﷺ آیا ځما د خور ربیع غاښ به ماتولی شی نو

په هغه ذات مې دې قسم وی چې ته نې الیرلې، ددې غاښ به نشی ماتولی، انس ابن نضیر د الله په بهر ورسه باندې قسم اوکړو، ددې مطلب دادې چې ځما د الله په ذات باندې کامل یقین دې چې هغه به د غاښ ماتولو نوبت نه رواولی، او هم دا اوشوه چې د جینې کسان په دیت

باندې راضی شول او قصاص نې معاف کړو، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمانیل د الله داسې بندیکان دی که د الله په نوم باندې قسم اوکړی نو الله به د هغوی قسم پوره کړی.

امام مسلم په کتاب القسامه کنبی د ثابت بن انس په طریقه سره دا روایت نقل کړې دې چه الفاظ یې دا دی (ان اخت الربیع امر حارثة جرحت انسانا فاخصموا الی النبی ﷺ فقال رسول الله: القصاص

القصاص. فقالت امر الربیع: یا رسول الله ایقطن من فلانة؟ والله لا یقطن منها فقال النبی ﷺ سبحان الله، یا امر الربیع القصاص کتاب الله قالت: فقال لا والله لا یقطن منها اهدا) قال فما زالت حتی قبلوا الدية فقال رسول الله ان من عباد الله من لو اقسم على الله لابرء.

د روایاتو تعارض او دهغې حل: د امام بخاری په حدیث باب او د امام مسلم په ذکر شوی

(۱) واستشكل هذا الانكار منها مع ما سمعت من رسول الله ﷺ من الامر بالقصاص واجابوا عنه بوجوده احسنها عندي انه لم يكن اعتراضا على الحكم وانما كان على طريق الثقة بالله تعالى والتوكل عليه تكلمة فتح الملهم ۳۵۲/۲

روایت کنبې په خوڅیزونو کنبې تعارض دي.

① اولنې تعارض دادي چې د مسلم په روايت کنبې جنایت کونکې د ربیع خور وه او د بخاری په روايت باب کنبې جانی پخپله ربیع ده.

② دویم تعارض دادي چې د مسلم په روايت کنبې قسم خوړونکې د ربیع مور ده او د بخاری په روايت کنبې خالف حضرت انس بن النضر دي.

امام نووی فرمایلي دي چه دا دواړه جدا جدا واقعات دي (۱) نو د تعارض اشکال صحیح نه دي، د علامه عینی او د مسلم د شارح ابی یوسف میلان هم دې طرف ته دي (۲).

خو مولانا ظفر احمد عثمانی په اعلاء السنن کنبې په دې خبره باندې جزم کړې دي چې دا جدا جدا واقعات نه دي بلکه هم یوه واقعه ده (۳).

په اصل کنبې د امام مسلم د ذکر شوی روايت د راوی ته وهم شوې دي، اصل عبارت دادي (عن انس عن اخته الربیع جرحت انسانا) یعنی د انس خور ربیع یو انسان زخمی کړې وو په غلطی

سره عبارت داسې شو (عن انس ان اخت الربیع جرحت انسانا) د ربیع خور یو سړې زخمی کړې وو

، کاتب (اخته الربیع) ته (اخت الربیع) جوړ کړې دي ددې وچې تعارض پیدا شوې دي (۴) باقی پاتې شو دویم تعارض چه د خالف د تعیین په باره کنبې د مسلم په روايت کنبې تصحیح طرف ته د حافظ ابن حجر میلان معلومېږي (۵).

بهر حال د نومونو د تعیین په باره کنبې بعضي وخت د روایاتو نه یو قسم وهم واقع کېږي خو په دې سره اصل حدیث په ثبوت باندې څه اشکال نه راځي.

۲۶- باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

د ایت کریمه متعلق مفسرینو دا بحث کړې دي چه دلته کومه تشبیه ورکړې شوې ده دا تشبیه په نفس صیام کنبې ده، یا په موده د صیام کنبې راجع او ظاهر هم دا ده چې دا تشبیه په نفس صیام کنبې ده، د بعضي حضراتو رائي داده چې دا په مودې او مقدار کنبې تشبیه ده.

د یوې میاشتې روژې لکه څنګه چې په دې امت باندې فرض شوې دی دغه شان په یهودو او نصارو باندې هم فرض کړې شوې وي یهودیانو د دیرشو ورځو په ځانې په پوره کال کنبې

صرف یوه روژه نیول شروع کړله او نصارو دا زیاتې کړې، پنځوس ورځې روژې ئې نیول شروع

(۱) انظر شرح مسلم للنووی (۵۹/۲) صحیح مسلم (۵۹۱/۲) کتاب القسامة باب اثبات القصاص فی الاسنان وما فی معناها-

(۲) عمدة القاری (۲۰۳/۱۱) وشرح المسلم للابی (۴۱۷/۰۴)-

(۳) اعلاء السنن (۱۱۰/۱۸)-

(۴) تکملة فتح الملم (۳۵۵/۲)-

(۵) فتح الباری (۲۱۵/۱۲)-

کرل بیا کله چې په گرمۍ کښې د پنځوس روژو نیول گران شو نو نصارو د روژو وخت بدل کړلو، د گرمۍ په ځانې به نې په معتدل موسم کښې روژې نیولې (۱)

(۴۲۳۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَ عَاشُورَاءُ يَصُومُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمَهُ».

(۴۲۳۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَ كَانَ عَاشُورَاءُ يُصَامُ قَبْلَ رَمَضَانَ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ».

(۴۲۳۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ دَخَلَ عَلَيْهِ الْأَشْعَثُ وَهُوَ يَطْعَمُ فَقَالَ الْيَوْمُ عَاشُورَاءُ. فَقَالَ كَانَ يُصَامُ قَبْلَ أَنْ يَنْزَلَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ تَرَكَ، فَأَذِنُ فَكُلْ.

(۴۲۳۴) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرُنُشُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَصُومُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ كَانَ رَمَضَانُ الْفَرِيضَةَ، وَتَرَكَ عَاشُورَاءَ، فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمَهُ.

په دې سلسله کې د روایاتو تعارض او ددې حل: په ذکر شوې څلور واړه روایاتو کښې دا خبره بیان شوې ده چې د رمضان د فضیلت نه وړاندې د عاشورې یعنی د لسم محرم روژه به خلقونپوله کله چې رمضان راغلونو د عاشورې روژه پریخودې شوه اوس اختیار دې که څوک غواړي نو نیسی دې او که څوک غواړي نو نه دې نیسی.

د رمضان د فرضیت نه مخکې د عاشورې د ورځې د روژې حیثیت: په دې خبرو باندې خو د ټولو عالمانو اتفاق دې چې د عاشورې روژه اوس واجب نه ده خو په دې کښې اختلاف دې چې د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه که مستحب؟ د شوافعو نه خو په دې باره کښې دوه روایتونه راغلې دي خو د هغوی مشهور روایت دادې چې د عاشورې روژه فرض نه ده احناف وائی چې د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه. (۲)

د احادیثو نه د احنافو تائید کیږي دلته په حدیث کښې دې (کان النبی ﷺ یصومه فلما قدم المدينة

(۱) روح المعانی ۲/ ۷۹۸۰ اخرجه البخاری کتاب التفسیر باب (یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم) رقم حدیث ۴۲۳۴. و اخرجه مسلم فی کتاب الصیام باب صوم یو عاشوراء رقم الحدیث (۱۱۲۶) -

(۲) عمدة القاری ۱۱/ ۱۸ باب صیام یوم عاشوره -

صام و امر بصریامه فلما نزل رمضان کان رمضان الفریفة وترك عاشوراء ددی نه معلومی بی چه و راندی د عاشوری روزه فرض وه کله چه د رمضان د روزه حکم راغلو نو د عاشوری روزه پرینودلی شوه. امام بخاری په کتاب الصوم کښې هم یو روایت نقل کړې دې صام النبي ﷺ عاشوراء و امر بصيامه فلما فرض رمضان تركه،^(۱)

ددې روایت نه هم د رمضان نه و راندې د صوم عاشوراء فرضیت معلومی بی. ددې سره متعلق نور مباحث په کتاب الصوم کښې د «باب صيام يوم العاشوراء» لاندې تیر شوی دی.

قوله: دَخَلَ عَلَيْهِ الْأَشْعَثُ:

اشعث بن قیس: دلته په دریم روایت کښې دی چې عبدالله بن مسعود ته اشعث راغلو دا اشعث بن قیس بن معدی کرب بن معاویه بن جبلة دې، په کال ۱۰ هجری کښې د وفد کنده سره د رسول الله په خدمت کښې حاضر شوې وو، علامه عینی لیکي (وكان في الجاهلية رئيسا مطاعا لكثرة وكان في الاسلام وجهيها قومه الا انه كان ممن ارتد عن الاسلام بعد النبي ﷺ ثم راجع الاسلام في خلافة ابن بكر).

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خپلې خور دده سره واده کړې وو، په جنگ صفین کښې دې د حضرت علی رضی الله عنه سره وو، په کال ۴۰ هجری کښې د حضرت علی رضی الله عنه وفات نه څلونیست ورځې پس په کوفه کښې دوی وفات شول، حضرت حسن بن علی رضی الله عنه ددوی د جنازې مونځ ورکړو.^(۲)

باب قوله تعالى: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمِنْ كَانٍ

مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [۱۸۳]

وَقَالَ عطاءٌ يُقْطَرُ مِنَ الْمَرَضِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِذَا هِمُّ فِي الْمَرَضِ وَالْحَامِلِ إِذَا خَافَتْ عَلَى أَنْفُسِهِمَا أَوْ وَلَدِهِمَا تُقْطَرَانِ ثُمَّ تَقْضِيَانِ. وَأَمَّا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِيقِ الصَّيَامَ فَقَدْ أَطْعَمَ أَنْسَ بَعْدَ مَا كَبِرَ عَامًا أَوْ عَامَيْنِ كُلُّ يَوْمٍ مِنْكِنَا خَيْرٌ لَنَا وَأَنْفَطَرَ. قِرَاءَةُ الْعَامَةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ.

^(۱) عمدة الباری ۱۱/۱۱۹ باب صيام يوم عاشوراء -

^(۲) عمدة القاری ۱۸/۱۰۳ -

^(۳) سیر اعلام النبلاء ۲/۳۷۴:۴۷۷ (۱۱۸) و تہذیب التهذیب ۱/۳۵۹، والاصابة ۱/۷۹ -

۱۴۲۳هـ-۱۴۲۳هـ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي عَسَّاسٍ يَقْرَأُ (وَعَلَى الَّذِينَ يَطُوقُونَهُ فَذِيَّةٌ طَعَامُ مُسْكِينٍ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْسَتْ بِمُسْوَجَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لَا يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَلْيُطْعِمَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مُسْكِينًا.

قوله: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ: نه مراد رمضان المبارک دې نو دا منصوب دې دفعل مقدر د (صوما) د وجې (۱)

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

د معمولی مرض په وجه د روژې ماتولو متعلق د امام بخاری او د جمهورو مسلک: د عطاء ابن ابی رباح ابن سیرین او اهل ظاهر مذهب دادې که څوک معمولی غوندي بیمار هم وی هغه افطار کولې شی ددوی دلیل دا دې چې (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) مطلق دې په دې کني قید نشته چه مرض سخت وی، ددې وجې که مرض سخت وی او که معمولی، مریض ته د افطار اجازت دې (۲)

هم دا مذهب د امام بخاری هم دې حافظ بن حجر د فتح الباری په مقدمه کني د ابو حیان په حوالې سره نقل کړې دی چه یو ځل امام بخاری په نیشاپوری کني معمولی غوندي بیمار شو نو ددوی استاد اسحق بن راهویه د خپل شاگردانو د یوې ډلې په ملگرتیا کني ددوی بیمار پرسې له لارل چې ونې کتل نو امام بخاری روژه ماته کړې ده او مرض ئې څه سخت نه وو، اسحق بن راهویه چې کله په دې باره کني خبرې او کړې نو امام بخاری رضی الله عنه هغوی ته د عطاء بن ابی رباح ذکر شوې تعلیق واورولو، د اسحق ابن راهویه سره دا تعلیق موجود نه وو، (۳)

عبدالرزاق دا تعلیق موصولا ذکر کړې دې (۴) هم دا مذهب د ابن سیرین هم دې یو ځل هغوی ته څه کسان راغلل نو هغوی د گوتې د تکلیف په وجه روژه نه وه نیولې (۵) خو د جمهورو فقهاؤ په نیز د مرض نه سخت مرض مراد دې. یا دا چه د روژې نیولو سره د

مرض د زیاتیدو ویره وی. وړاندې په (ولاید بکم العسر) کني دې طرف ته اشاره موجود ده.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمَرْضِعِ وَالْحَامِلِ:

د مرضعه او حامله د روژو نه نیولو متعلق د ائمه و مذاهب: د حضرت حسن بصری، ابراهیم نحفی او احنافو رضی الله عنهم دا مذهب دې که مرضعی یا حاملې ته په خپل ځان پا په خپل بچی

(۱) روح المعانی (۸۱/۱) -

(۲) حواله بالا

(۳) مقدمة فتح الباری (۶۷۳) -

(۴) عمدة القاری (۱۸/۱۰۴) -

(۵) روح المعانی (۸۱/۱) -

باندې د هلاکت ویره وی نو روژه پرینودلې شی خو روسته به دهغې قضا راوړی او په دې باندې کفار نهشته.

امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما فرمائی که د دوی په خپل خان باندې ویره وی نو افطار نه پس به قضا راوړی خو که دې ته په خپل بچی باندې ویره وه نو د قضا سره سره به د کفاري په ډول فدیة هم ورکوی.

امام مالک رحمهما فرمائی که مرضعه په خپل بچی باندې د هلاکت د ویرې د وجې افطار اوکړي نو د قضا سره به فدیة ادا کول وی خود حاملې په باره کښې د دوی مذهب د احنافو سره دې.

قوله: قِرَاءَةُ الْعَامَةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ: د سورة بقره په آیت (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) ^(۱) کښ مختلف قراءتونه شوی دی:

① مشهور او د جمهورو قراءت (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) دې، د ایت کریمه مطلب دادې چه کم کسان د روژې نیولو استطاعت او طاقت لری خو روژه نه نیسی د هغوی په ذمه د فدیة ادا کول واجب دی ښکاره دا چې دا مذهب اوس د چا هم نه دې، ددې وجې ددې قراءت مختلف توجیهات شوی دی.

(الف) حضرت سلمه بن الأكوع، عبدالله بن عمر رحمهما او جمهورو قول دادې چه دا ایت منسوخ دې وړاندې د حضرت سلمه بن الأكوع رحمهما روایت راخی چه کله دا ایت نازل شو نو چه کوم کس به غوښتله روژه به نې نیوله او چا چه به افطار کول غوښتل نو د روژې نه نیولو فدیة به نې ورکوله خو چه کله ددې نه روسته ایت (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) نازل شو نو د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) حکم منسوخ شو.

(ب) بعضې حضرات وائی چې (یطیقونه) د باب افعال نه دې او د باب افعال یو خاصیت سلب ماخذ دې دلته هم دا خاصیت موجود دې نو په دې صورت کښې به د ایت کریمه دا مطلب وی چه کوم کسان د روژې نیولو طاقت نه لری د هغوی نه طاقت سلب شوې دې داسې کسان به فدیة ادا کړی ^(۲).

(ج) بعضې حضرات فرمائی چې دلته لانا فیه محذوف ده بلکه د حضرت خفصه رضی الله عنها نه د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) قراءت مروی دې ^(۳).

(د) بعضې عالمانو ددې قراءت یو بله نفیس توجیه کړې ده چې دلته د یطیقونه صیغه استعمال شوې ده او طاقت وائی (القدر الامم المشقة والشدّة) یعنی د مشقت او تکلیف سره په یو

(۱) الجامع لاحکام القرآن ۱/۱۸۰-

(۲) سورة بقره ۱۸۴-

(۳) روح المعانی ۱/۸۲۸۳-

(۴) حواله بالا

خیز باندې طاقت لرلو ته ، نو د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) نو ددې مطلب دا شو وعلی الذین یطیقونه مع الشدة المشقة هغه خلق چې په مشقت او تکلیف سره روژې نیسی په اسانۍ سره هغوی روژه نشی نیولې هغوی ته اجازت دې چې فدیہ ادا کړي او روژه اونه نیسی، او دا کیفیت د شیخ کبیر وی ، او د شیخ کبیر د پاره هم دا حکم دې چې هغه به د روژې په بدله کنبې فدیہ ورکوی ، ددې توجیه مطابق هم دا ایت منسوخ نه دې^(۱)

⑦: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قراءت په روایت باب کنبې ذکر شوې دې (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) دباب تفعیل نه د جمع غائب مجهول صیغه ده په دې صورت کنبې به معنی وی چې په هغه کسانو چې د روژې د وجې په تکلیف کنبې اخته وی، نو فدیہ ده، د تطویق معنی ده د څه کار تکلیف ورکولو دې.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې دا ایت منسوخ نه دې په ایت کنبې داسې بوداگانو سرو او بودیگانو بنځو ذکر دې کومې چې د روژې ساتلو طاقت نه لری، د هغوی د پاره هم دا حکم دې چې هغوی به فدیہ ورکوی.

د حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه هم دا رائي ده چې دا ایت بالکلیه منسوخ نه دې هغوی فرمائی چې د څلور واړو امامانو په نیز د فدیې کوم احکام په بعضې صورتونو کنبې موجودیږي د هغې اصل هم دا ایت دې که دا ایت بیخی منسوخ کړې شی نو بیا به په قران کنبې د فدیې څه بنیاد پاتې نه شی ددې ایت تلاوت باقی ساتلو کنبې هم دا راز معلومیږي^(۲) .

امام ابوداود په سنن ابی داود کنبې دوه بابونه قائم کړي دی یو باب دې (باب نسخ قوله وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ) په دې کنبې هغوی د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه روایت نقل کړې دې کوم چې دلته په باب کنبې موجود دې او دویم باب هغوی قائم کړې دې (باب من قال فی مشقة لشیخ والحمی) او په دې کنبې هغوی د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې^(۳) امام ابوداود هم چې دا دوه بابونه قائم کړي دې نو اشاره نې کړې ده چې ذکر شوې ایت بلکلیه منسوخ نه دې.

صاحب د تفسیر مظهری فرمائیلي دی چې په ابتداء د اسلام کنبې د روژې او فدیې دواړو اختیار وو کم کس چې د روژې نیولو طاقت نه لرلو نو د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) ایت د هغوی په حق کنبې د عبارة النص په ډول دال دي، دوی ته اختیار حاصل دې که غواړی نو روژه دې اونیسی او که غواړی نو د روژې نیولو په ځای دې فدیہ ادا کړي.

البته کوم کسان چې د روژې نیولو طاقت نه لری نو ذکر شوې ایت د هغوی په حق کنبې د

(۱) حواله بالا-

(۲) فیض الباری ۴/ ۱۵۹، ۱۶۰-

(۳) سنن ابی داود ۲/ ۲۹۶ کتاب الصوم-

دلالة النص به قول دلالت کوی چې دوی ته په روژه او فدیة کنبې اختیار دې، ځکه چې کله طاقت لرونکو ته اختیار ورکړې شوې دې نو چې په چا کنبې طاقت نه وی نو هغوی ته خو به په طریق اولی سره اختیار وی.

بیا چې کله روستنې ایت **فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمْ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ** نازل شو نو کومو ته چې په آسانی سره د روژې نیولو طاقت وی د هغوی په حق کنبې د فدیې حکم منسوخ شو، د روژې نیولو طاقت برابره ده که فی الحال وی لکه صحتمند یا مقیم، او یا فی المال وی لکه مریض او مسافر. خو هغه کسان چې د روژې نیولو طاقت نه فی الحال لری او نه فی المال لکه شیخ فانی، نو د هغوی په حق کنبې د فدیې حکم اوس هم باقی دې،

حاصل دا چې مذکوره ایت د بعضو خلکو په حق کنبې په وړاندې ایت سره منسوخ دې او د بعضې افرادو په حق کنبې ددې حکم اوس هم باقی دې منسوخ نه دې.

ددې نه تاسو په نورو الفاظو کنبې داسې تعبیر کولې شې چې د وړاندې ایت سره ددې ایت په حکم سره تخصیص اوشو.

مطلق لره مقید کول یا عام کنبې تخصیص کول د بعضې متقدمینو په اصطلاح کنبې نسخ ددو متاخرین ورته نسخ نه وائی، دغه شان عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او بعضې حضرات کوم چې د عدم نسخ قائل دی د هغوی قول د هغه حضراتو قول سره متعارض نه دې څوک چه ایت ته

منسوخ وائی ځکه چه دا د اصطلاح فرق دې «ولامشاحقة فی الاصطلاح»

۲۸- باب: قوله تعالى: **فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمْ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ** [۱۸۵]

[۴۲۳۶] - حَدَّثَنَا عِيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّهُ قَرَأَ (يَذِيَّةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ) قَالَ هِيَ مَنُوعَةٌ.

[۴۲۳۷] - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مَفْعَرٍ عَنْ عُمَرَوِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ:

لَمَّا نَزَلَتْ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِذَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ) كَانَ مِنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَقْتَدِيَ حَتَّى تَوَلَّى آيَةَ الَّتِي بَعْدَهَا فَتَسَخَّرَهَا. مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ.

دا روایت بکیر بن عبدالله د یزید نه کوی امام بخاری فرمائی چې د بکیر وفات وړاندې شوې وو، دبکیر وفات په ۱۲۰ هجری کنبې شوې وو او د یزید وفات په ۱۴۶ کنبې شوې دې،

حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمایلی دی دا د «روایۃ الاکابر من الاصاغر» د قبیلې څنې دې. (۱)

خو حضرت شیخ الحدیث فرمائی چې څوک وړاندې وفات شوی ددې نه ددو لازمېږي چې هغه به په عمر کنبې هم مشر وی نو تر څو پورې چې ددوی د ولادت تاریخ معلوم نه وی تر هغه

وخته پورې دې . دې لره ، رواية الاكابر عن الاصاغر: د قبيلې نه نشي گرځولې، او حضرت شيخ الحديث فرماني چې ددوي تاريخ ولادت تر اوسه پورې ماته معلوم نشو،
 باب: قوله تعالى: **أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الْيَصَامِ الرَّفَثُ إِلَى نَسَائِكُمْ هُنَّ لَبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لَبَاسٌ هُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ**

او ستاسو د پاره جانز کړې شوی دی د روژو په شپو کښې د خپلو بیبيانو سره کوروالي . هغوی ستاسو د پاره او ستاسو د هغوی د پاره جامې یې الله تعالی ته معلومه ده چې تاسو خپل خان په خیانت کښې اخته کولو نو الله ستاسو توبه قبوله کړه او تاسو نې معاف کړی نو اوس تاسو ددوی سره شپه تیرونی او څه چه ستاسو د پاره الله لیکلې دی هغه طلب کوئی

۱۴۲۳۸۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ . وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ مُسْلِمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - . لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لَا يَقْرَأُونَ النَّسَاءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ).

په روژه کې تدريجاً درې تبديلې اوشوې: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرماني کله چې د رمضان شريف د روژو حکم نازل شو نو مسلمانان به په ټول رمضان کښې خپلو بيبيانو ته نه ورتلل . يعنی هغوی سره د جماع کولو اجازت نه وو، خو د بعضې خلکو نه په دې باره کښې کوتاهی کيدله په دې باندې الله تعالی (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ) بابت نازل کړو او په رمضان کښې د شپې د خپلو بيبيانو سره د مباشرت اجازت ورکړې شو.

دا روايت مختصر دي امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت معاذ نه يو تفصيلی روايت نقل کړې دې د هغې نه د ذکر شوی ايت شان نزول او پس منظر ښکاره کيږي د هغه روايت حاصل دا دي چه په روژو کښې درې تبديلې شوی دی

① رسول الله ﷺ چې کله مدينې منورې ته تشریف یوړلو نو په هره میاشت کښې به نې درې روژې نيولې او د عاشورې روژه به نې هم نيوله

② بيا د رمضان فرضيت نازل شو حکم دا وو چه روژه نیسې يا فديه ورکوي، په دې کښې اختيار ورکړې شوې وو خو د افطار نه پس دا اکل او شرب او جماع اجازت صرف په هغه وخت کښې وو تر څو چې به سړې اوده شوې نه وو، او د ماسخوتن مونيخ نې کړې نه وی، خو که اوده شو يا نې د ماسخوتن مونيخ اوکړو نو ددې نه پس بيا د اکل شرب او جماع اجازت نه وو، دا حکم ډير گران او شاق وو. بعضې صحابه کرامو نه ددې پابندی نشوه کيدې او هغوی د

ماخوسون نه پس د خپلو بیبيانو سره جماع او کړه، په ذکر شوی ایت کښې په «عَلِمَ اللَّهُ أَلَكُمْ كُتُمُ تَحْتًا لَوْنُ أَلْفُكُمْ سره دې ته اشاره او کړه.

⑤ درېمه تبدیلی کښې ذکر شوې حکم هم منسوخ کړې شو او الله په ذکر شوې ایت سره د شپې د اکل شرب او جماع اجازت ورکړو.

۳۰- باب: قوله تعالى: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَقَوْنَ) (۲۸۰)، أَلَا كَيْفَ الْيَقِيمُ [۱۸۷] | (الحج: ۲۵)

[۴۲۳۹] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَّانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ قَالَ أَخَذَ عَدِي عَقْلًا أَبْيَضَ وَعَقْلًا أَسْوَدَ حَتَّى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبَيِّنْ، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، جَعَلْتَ تَحْتَ وَسَادَتِي. قَالَ «إِنَّ وَسَادَكَ إِذَا لَعَرِضَ أَنْ كَانَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ تَحْتَ وَسَادَتِكَ

[۴۲۴۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَطْرِفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ أَهْمَا الْخَيْطَانِ قَالَ «إِنَّكَ لَعَرِضُ الْفَقَارِ أَنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ». ثُمَّ قَالَ «لَا بَلَّ هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ».

[۴۲۴۱] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْزَمٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَسَانَ مُحَمَّدُ بْنُ مَطْرِفٍ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ وَأَنْزَلْتُ (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) وَلَمْ يُنْزَلْ (مِنَ الْفَجْرِ) وَكَانَ رَجُلٌ إِذَا أَرَادَ الصُّومَ رَطَّبَ أَحَدَهُمَا فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الْأَسْوَدَ، وَلَا يَزَالُ يَأْكُلُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَاهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَهُ (مِنَ الْفَجْرِ) فَعَلِمُوا أَلَّا يَعْنِي اللَّيْلُ مِنَ النَّهَارِ.

کله چې د قرآن دا ایت نازل شو په کوم کښې چې د اکل شرب او جماع اجازت ورکړې شوې دې، ، تردې چې سپین مزې د تور مزی نه ښکاره نشی. په ایت کریمه کښې د خیط ابیض نه د ورځې سپینوالي او د خیط اسود نه د شپې تیاره مراد ده، نو حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه د خیط ابیض او خیط اسود حقیقی معنی مراد واخسته او د خپلې تکیه د لاندې نې سپین او تور مزی کیخودو او ترڅو پورې چې هغه ښکاره په نظر رانغلو نو هغوی خوراک څښاک جاری اوستاتلو، چې صبا شو نو دښی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او بیان یې ورته اوکړو، نبی ﷺ ورته په توفه کښې اوونیل ستا تکیه خو به ډیره پلنه وی چې ددې لاندې سپین او تور مزی راتلې شی.

قوله: **إِنَّ وَسَادَكَ إِذَا لَعَرِضَ**: علامه خطابی رحمته په معالم السنن کښې ددې جملې دوه مقصودونه بیان کړي دي.

① یو داچې ته ډیر کثیر النوم نه وي. وساد، د خوب نه کنایه ده، په وساده باندې انسان سر کېږدي او اوده کېږي نو وساده د خوب ذریعه ده، ددې وجې وساده نې اووئيله او خوب ترې مراد اخستې شوې دې او یا دا مطلب دې چې بیا خو به ستا شپه ډیره اوږده وي چې ترڅو پورې سپین مزي د تور مزي نه جدا په نظر نه راځي، تر هغه وخته پورې به ته خوراک ځنځاک کوي. ② دویم مطلب نې دا بیان کړې دې چې دې جمله کښې نبي صلی الله علیه و آله د حضرت عدی کم فهمی طرف ته اشاره کړې ده دلته د باب په دویم روایت کښې د «انک لعرض القفا» الفاظ راغلې دي علامه خطابی فرماني چې کله د یو کس د ذهن کمزوری او غفلت بیانول وي نو عرب وائی «قلان لعرض القفا» قفا څټ ته وائی (عرض القفا) هغه کس ته وائی چې د هغه څټ پلن وي او عام طور د پلن څټ سړی کم فهم وي. ③

خو علامه قرطبي دا قول رد کړې دې هغوی فرمائيږي دي چې په دې کښې د ناپوهنۍ څه خبره ده، د حضرت عدی په نیز د خط ابیض اطلاق په بیاض نهار باندې او د خط اسود اطلاق په ظلمت لیل باندې نه کیدل نو بیا به هغه څنگه پوهه شوې وو، نو ځکه دا په کم پوهنۍ باندې حمل کول صحیح نه دي. ④

بیا سوال کېږي چې نبي کریم صلی الله علیه و آله هغه ته «انک لعرض القفا» وویل نو ددې څه مطلب دي؟ ددې مطلب دا دی چې ته زیات اوده کېږې او د خوب غټه تکیه استعمالوې او داي قسم تکلفات عام طور سره هغه کسانو کوی څوک چې په بې فکري سره اوده کېږي او دا وائی چې کله مو سترگې پرانستي شي نو پرانستي به وي، څه نظام پابند نه وي، سپین مزي چې د تور مزي نه ترڅو پورې په نظر جدا نه وي راغلي تر هغه وخته پورې ته د روزې اهتمام نه کوي.

۳۱- **بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِانْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** [۱۸۹] [۴۲۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا إِذَا أَمْرُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَتَوْا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِانْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ

① قال الخطابي يريد ان نومك اذن لكثير وكنت بالوساد عن النوم اذا كان النائم يتوسده او يكون اراد ان يملك اذن لطويل اذ كنت لا تمسك عن الاكل والشرب حتى يتبين لك سواد العقل من بياضه: (وانظر معالم السنن) ۲۳۲/۳-

② معالم السنن ۲۳۲/۳ باب وقت السحور)-

③ تعليقات لامع الداراي ۱۷/۹-

مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبَرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا).

پہ زمانہ د جاہلیت کنبی عربو داسی رسم جو رکړې وو چه کله به نې د حج د پاره احرام او ترلو نو کور یا خیمې ته به د دواړې نه د داخلیدو په خانې شاته په دیوال کنبې کړکې شان او کړه او په هغې به داخلیدل او یا به نې دیوال او کنستلو او داخلیدل به او دا به نې نیکی گنرله ، الله تعالی په دې ایت کنبې زورنه ورکړه چه د خپل طرف نه مو دا کوم رسمونه جوړ کړې دی په دې کنبې نیکی نشته (۱)

۳۲- باب: قوله تعالى: (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ

الَّذِينَ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)

[۴۲۴۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا إِنَّ النَّاسَ قَدْ ضَلُّوا، وَأَنْتَ ابْنُ عُمَرَ وَصَاحِبُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَخْرِجَ فَقَالَ يَمْنَعُنِي أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ دَمَ أَخِي. فَقَالَا أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً) فَقَالَ قَاتَلْنَا حَتَّى لَمْ تَكُنْ فِتْنَةً، وَكَانَ الَّذِينَ لِلَّهِ، وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةً، وَيَكُونَ الَّذِينَ لِعَدُوِّ اللَّهِ.

وَرَدَّ عُمَانُ بْنُ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي فَلَانٌ وَحْيَةُ بْنُ شُرَيْحٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ عُمَرَ وَالْمَعَاذِيُّ أَنَّ بَكْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ رَجُلًا أَمَى ابْنُ عُمَرَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَعْبُرَ عَامًا وَتَعْمُرَ عَامًا، وَتَتْرَكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَبَ اللَّهُ فِيهِ قَالَ يَا ابْنَ بَنِي الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسٍ إِحْسَانٍ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَالصَّلَاةِ الْخَمْسِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ. قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَتْلُو مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا) (إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً) قَالَ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَ الْإِسْلَامُ قَلِيلًا، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ، وَإِمَّا يَعْدِي بُوَهُ، حَتَّى كَثُرَ الْإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةً.

قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُمَانَ قَالَ أَمَّا عُمَانُ فَكَانَ اللَّهُ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَأَبْنُ عَمِيرَةَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَخَتَنَهُ. وَأَشَارَ بِبِيَدِهِ فَقَالَ هَذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ. [۳۳۷۳، ۴۳۷۴، ۶۶۸۲، وانظر: ۸]

په کال ۷۳ هجری کښې حجاج بن یوسف ثقفی د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه محاصره اوکړه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د چا سره نه وو او کناره کش وو، دوه سړي عبدالله بن عمر ته ورغلل او د هغوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو ولې نه راوځئ ابن عمر رضی الله عنه او فرمائیل شما د پاره دا څیز مانع دې چې الله تعالی د خپل مسلمان ورور وینه حرام کړې ده. په دې باندې هغوی دواړو د قران په دې ایت باندې استدلال اوکړو (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً) حضرت ابن عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چې مونږ خو د کافرانو سره جنگیدلې یو، تر دې چې فتنه باقی پاتې نه شوه او دین خالص د الله د پاره شو خو اوس تاسو په خپل مینځ کښې قتال کول غواړئ چې فتنه پیدا شی او دین د غیر الله شی.

عثمان بن صالح زیادت کړې دې چې یو سړي عبدالله بن عمر ته راغلو اودوی نه ئې تپوس اوکړو چې تاسو یو کال حج کوئ او یو کال عمره کوئ خو جهاد فی سبیل الله تاسو پرېخوډې دې حال دادې چې د جهاد کوم ترغیب ورکړې شوې دې هغه تاسو ته معلوم دې. کله چې عبدالله بن عمر رضی الله عنه په جواب کښې او فرمائیل چې د اسلام بنیاد په پنځو څیزونو باندې دې، ایمان، مونږ، روژه، زکاة او حج، مطلب دا چې د جهاد فضیلت په خپل ځانې دې خو بهر حال دا د اسلام په بنیادی ارکانو کښې نه دې په دې باندې هغه کس د سوره حجرات ایت (وَأَنْ طَائِفَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) او (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً) اولوستلو.

حضرت ابن عمر رضی الله عنه هم هغه جواب ورکړو چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه کښې جهاد کړې وو تر دې چې اسلام غالب شو او فتنه باقی پاتې نشوه.

د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د وئیلو مقصد دا دې چې د کوم جهاد ترغیب ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې او مونږ هغه کړې دې خو موجوده قتال جهاد مع الکفار نه دې.

په دې کښې شک نشته چې د باغیانو سره په قتال کولو کښې هم ثواب شته خو ترغیب چې کوم ورکړې شوې دې هغه جهاد مع الکفار دې نو بیا د باغیانو سره د قتال صورتحال غیر واضح دې بعضې وخت دا پته نه لگي چې حق د چاسره دې د قتال کولو د نیت هم صحیح علم نه وی چې دا اقتدار حصول مقصود دې او که د اسلامی نظام حکومت د قیام په لاره کښې رکاوټ ختمول مقصود دې په دې وجه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه خیال وو چې عافیت هم په دې کښې دې چې چاسره هم ملګرتیا اوشی او د دین په بنیادی احکامو او خبرو باندې عمل اوشی.

قوله: أَتَاكَ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ په دوو سړو کښې یو علاء بن عرار وو او بل حبان وو (۱)

قوله: أَخْبَرَنِي فَلَانٌ وَحَيُّوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ:

عبیدالله بن لهیعه ضعیف راوی دې: علامه عینی لیکلې دی چې د فلان نه عبیدالله بن لهیعه

مراد دې کوم چې د مصر قاضی وو او په کال ١٩٤ کښې وفات شوې وو (١)
علامه بیهقی لیکلي دي چې د عبداللہ بن لہیعہ په ضعف باندې د عالمانو اجماع ده کله چې
یو حدیث هغه ځانله ذکر کړی نو د هغه حدیث نه استدلال نشی کولی (٢)
چونکه دې ضعیف دې ددې وجې امام بخاری رحمہ اللہ ددوی نوم ذکر نه کړلو او دده سره نې حیوة
بن شریح، ملاؤ کړو، حیوة بن شریح دوه دی. یو مصری دې اوبل حضرمی دې، دلته مصری
مراد دي (٣)

قوله: اما عثمان فكان الله عفا عنه: یعنی د احد په ورځ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د میدان نه
تلونکې وو او د میدان نه تلونکو په باره کښې الله تعالی دا ارشاد فرمائیږي دې (ولقد عفا الله
هنه) (٤) ددې ایت په زړه کښې حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دا جمله او فرمائیږي.

**٣٣- باب قوله: (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى
التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) (٣١)**

التَّهْلُكَةُ وَالْهَلَاكُ وَاحِدٌ [١٩٥]

[٤٢٣٤] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّفَرُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَابِلَ عَنْ
حُدَيْقَةَ (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) قَالَ نَزَلَتْ فِيهِ النَّفَقَةُ.

٣٣- باب قوله: (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ [١٩٦])

[٤٢٣٥] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ
مَعْقِلٍ قَالَ قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ - يَعْنِي مَسْجِدَ الْكُوفَةِ - فَسَأَلْتُهُ عَنْ
فِدْيَةِ مَنْ صَامَ فَقَالَ جُمِلَتْ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْقَوْلُ يَتَنَازَعُ عَلَى وَجْهِ
فَقَالَ «مَا كُنْتُ أَرَى أَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَكَ هَذَا، أَمَا تَجِدُ شَاءَ». قُلْتُ لَا. قَالَ «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ
أَوْ أَطْعِمِ سِتَّةَ مَسْكِينٍ، يَكُلْ مِنْ كُلِّ مَسْكِينٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ». فَتَرَكْتُ
فِي خَاصَّةٍ وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةٌ.

د احرام په حالت کښې داسې عذرونه که پېښ شي د کومو په وجه چې د حلق راس ضروري وي
نو په شریعت کښې د حلق اجازت شته البته فدیہ ورکول به وي.

دا روایت په کتاب الحج کښې (پاڅه الاطعام فی الفدیة) لاندې تیر شوې دي.

(١) عمدة القاری ١٨/١٠٩ -

(٢) حواله بالا -

(٣) حواله بالا -

(٤) ال عمران ١٥٥) وهذا الحديث لم يخرج احد من اصحاب الستة سوى البخاري -

۳۵- باب: قوله تعالى: فَمِنْ ثَمَرَةٍ بِالعُمرة إِلَى الْحَجِّ (۱۹۶۲)

(۱۴۲۶۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِزْمَانَ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو جَاءٍ عَنْ هِزْمَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَلُوْتُ آيَةَ الثَّمَرَةِ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَقَعَلْنَاهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يُزَلْ قُرْآنٌ يَحْرُمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ. قَوْلُهُ: قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ: دَا تَعْرُضُ يَا حَضْرَتَ عُمَرَ رضي الله عنه بَانْدِي دِي يَا پِه حَضْرَتِ عِشْمَانَ رضي الله عنه بَانْدِي دِي چې حَضْرَتِ عُمَرُ اَوْ عِشْمَان رضي الله عنه پِه خِپل خِپل دَوْر کُنْبِي د تَمَتَّع نَه مَنَع کړې وده.

تفصیل نې په کتاب الحج کښې تیر شوې دې.

۳۶- باب: قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ (۱۹۸۱)

(۱۴۲۶۷) حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ غُرُوعِ بْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَتْ عَكَظٌ وَحِجَّةٌ وَذُو الْحِجَاةِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَتَأْتُوا أَنْ يَتَجَرَّوْا فِي الْمَوَاسِمِ فَزَلَّتْ (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ. مطلب دادې چې په زمانه د جاهلیت کښې عکاظ. مجنّه او ذوالحجاء نومي بازارونه لگیدل او خلکو به په دې کښې لوڼې لوڼې کاروبارونه کول او د حج په لویه مجمع کښې به هم داسې قسم بازار لگیدلو خلکو ته سوچ پیدا شو چې جرتّه ددې تجارت حیثیت د جاهلیت د زمانې د تجارت په شان نه وی. الله تعالی اجازت ورکړو چې په ایام حج کښې په مجمع د حاجیانو کښې تجارت کولې شی د انسانو د ضرورت خیال نیې اوساتلو.

دا حدیث په کتاب الحج کښې د «باب التجارة ایام الموسم» لاندې تیر شوې دې (۲).

۳۷- باب: قوله تعالى: ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ (۱۹۹۱)

(۱۴۲۴۸) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِيْنَهَا يَقْفُونَ بِالْمَزْدَلِيَّةِ، وَكَانُوا يَتَمَوَّنُ الْحُجَّاسُ، وَكَانَ سَابِرُ الْعَرَبِ يَقْفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ).

په زمانه د جاهلیت کښې چه به عام عرب کله حج د پاره تلل نو عرفات ته به رسیدل او د هغه

(۱) عمدة القاری (۱۱۱/۱۸) -

(۲) صحیح البخاری کتاب الحج باب التجارة ایام الموسم (۲۳۸/۱) -

خانی نه به د مزدلفې په لاره واپس کیدل خو قریش به عرفات ته د تلو په ځای هم مزدلفه کښې حصاریدل او وونیل به چې مونږ چونکه د بیت الله او د حرم مجاور یو . ددې وجې د حرم د حدودو نه زموږ د پاره بهر وتل مناسب نه دی . خپل ځان ته به چې د حرم وونیل . حمس د حمس جمع ده . حمس بهادر او متشدد ته وانی ، ددې مطلب دا وو چې مونږ به په دین کښې متشدد او بهادر یو . ددې وجې د حدود حرم نه مونږ نه اوڅو ، چونکه عرفات د حدود نه بهر دې او مزدلفه دننه ده ددې وجې به قریش عرفات ته نه تلل ، په حقیقت کښې د قریشو ددې مقصود د خپل امتیاز او فخر او غرور مظاهره وه ، الله تعالی دوی ته تنبیه ورکړه چې هم هلته څی چرته چې ټول خلق څی

قوله: وَمَنْ ذَانَ دِينَهَا: یعنی کوم خلق چې په حج کښې د قریشو طریقه اختیاروی او د هغوی اتباع کوی ددې نه بنو عامر ، بنو ثقیف او بنو خزاعه مراد دی . (۱)

[۴۲۴۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ يَطُوفُ الرَّجُلُ بِالْبَيْتِ مَا كَانَ حَلَالًا حَتَّى يَهْلَ بِالْحَجِّ، فَإِذَا رَكِبَ إِلَى عَرَفَةَ فَمَنْ تَبَسَّرَهُ هِدْيَةٌ مِنَ الْإِبِلِ أَوِ الْبَقَرِ أَوِ الْغَنَمِ، مَا تَبَسَّرَهُ مِنْ ذَلِكَ أَى ذَلِكَ شَاءَ، غَيْرَ أَنْ لَمْ يَتَبَسَّرَهُ فَعَلَيْهِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ مِنَ الْحَجِّ، وَذَلِكَ قِيلَ يَوْمَ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ آخِرَ يَوْمٍ مِنَ الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَنْطَلِقَ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلَامُ، ثُمَّ لِيَذْفَعُوا مِنْ عَرَفَاتٍ إِذَا أَقَاضُوا مِنْهَا حَتَّى يَبْلُغُوا جَمْعًا الَّذِي يُتَبَدَّرُ فِيهِ، ثُمَّ لِيَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، أَوْ أَكْثَرُوا التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا ثُمَّ أَفِضُوا، فَإِنْ النَّاسُ كَانُوا أَفِضُونَ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَقَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) حَتَّى تَرْمُوا الْحِجْرَةَ.

قوله: ثُمَّ لِيَنْطَلِقَ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلَامُ:

دلته په (من صلاة العصر) کښې دوه احتمالات دی ، یو دا چې ددې نه اول وخت مراد دې او د مثل اول نه پس د مازيگر اول وخت شروع کیږي او د وقوف عرفه هم دا وخت مستحبه دې هسې خود نمر د زوال نه پس د وقوف عرفه وخت شروع کیږي او دویم احتمال دا دې چې ددې نه د مازيگر نه پس وخت مراد دې ، اگر چې په یوم عرفه کښې د ماسپښن او مازيگر مونږ د جمع تقدیم په طریقه ادا کولې شی او ددې نه پس د وقوف عرفه رکن ادا کولې شی په اولنۍ صورت کښې د وخت د استحباب بیان دې او په دویم صورت کښې به د جواز دوخت بیان وی . (۲)

قوله: يطوف الرجل بالبيت ما كان حلالا حتى يهل بالحج: د (ما كان حلالا) مطلب

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۱۲-

(۲) عمدة القاری ۱۸/۱۱۳-

دادی که خوک په مکه کنبی د وړاندې نه مقیم وی نو ښکاره ده چې په احرام کنبې نه وی .
حلال وی یا د بهر نه راغلي وی او د عمرې کولو نه پس حلال شوي وی او تر اوسه پورې هغه د
حج احرام نه وی ترلې او هغه دبیت الله شریف طواف کوی او بیا ده د حج احرام اوتړلو . نو په
وړاندینې حدیث کنبی ددې صورت بیان شوې دي .

۳۸-باب: قوله تعالى: وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (۲۰۱)

۱۴۲۵۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُودٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» .

دلته په روایت کنبی «اللهم ربنا» دي او په آیت کنبی «اللهم» نشته . معلومه شوه که په دعا
کنبی د «اللهم» زیادت او کړې شی نو څه باک او حرج نشته .

۳۹-باب: قوله تعالى: وَهُوَ الَّذِي خَصَّامِرِ (۲۰۴)

وَقَالَ عَطَاءُ النَّسْلِ الْحَيَوَانُ .

۱۴۲۵۱] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ
تَرْفَعُهُ قَالَ «أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الَّذِي خَصَّامِرِ» .

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ -
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - .

د «وَهُوَ الَّذِي خَصَّامِرِ» معنی ده (شدید الخصومة) سخت جگړه کولو

قوله: وَقَالَ عَطَاءُ النَّسْلِ الْحَيَوَانُ : یعنی د قرآن شریف په آیت «وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ»
کنبی د نسل نه حیوان مراد دي طبری د عطاء دا تعلیق د ابن جریج سره موصول نقل کړې دي .

۴۰-باب: قوله تعالى: لَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ
الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمِرِينَ الْبَاسَاءُ وَالضَّرَاءُ إِلَى (قُرَيْبٍ) (۲۱۴)

۱۴۲۵۲] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي
مُلَيْكَةَ يَقُولُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُوا أَنَّهُمْ
قَدْ كُذِّبُوا) خَفِيفَةً، ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ، وَتَلَا (حَتَّى يَقُولَ الرُّسُلُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ
إِلَّا أَنْ نَصُرَ اللَّهُ قُرَيْبٍ) .

فَلَمَّيْتُ عُورَةَ بَنِ الزُّبَيْرِ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ مَعَاذَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا وَعَدَ اللَّهُ رَسُولُهُ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا عَلِمَ أَنَّهُ كَانَتْ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلِ الْبَلَاءُ بِالرُّسُلِ حَتَّى خَالُوا أَنْ يَكُونَ مَنْ مَعَهُمْ يَكْذِبُ بَوْمُهُمْ، لَكَانَتْ تَقْرُؤُهَا (وَقَطَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا) مُتَقَلَّةً. ابن ابی ملیکه فرمائی چې ابن عباس رضی اللہ عنہ د سورة يوسف ایت (حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَقَطَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا) په تخفیف سره اولوستلو او د سورة يوسف دا ایت نې د سورة بقره ایت طرف ته راوړلو او د بقره ددې (حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ؟ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ) ایت تلاوت نې اوکړو.

د ابن ابی ملیکه د ارشاد مطلب دادې چې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د دواړو ایتونو مطلب یو ګرځولې دې دواړه ایتونه هم په یو مفهوم باندې دلالت کوی د سورة يوسف په ایت کښې د یاس او مایوسۍ ذکر دې، د سوره بقره په ایت کښې (مَتَى نَصُرَ اللَّهُ) استفهام استبعادی دې. په مایوسۍ کښې هم استبعاد وی نو دواړه ایتونه د استبعاد په معنی کښې دي. د سورة يوسف په ذکر شوی ایت کښې دوه قراتونه دي: ① یو قرات د عائشې رضی اللہ عنہا دې چې په (وَقَطَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا) کښې (کذبو) د زال د تشدید سره دې د ایت مطلب دادې چې کله پیغمبران ته د الله په مدد راتلو کښې د تاخیر احساس اوشو نو هغوی مایوسه شول او گمان نې اوکړو چې ددوی تکذیب به اوشی، مطلب دادې چې الله تعالی د مدد د تاخیر په وخت کښې انبیانو ته دا ویره شوه که د الله مدد رانغلو نو کومو کسانو چې ددوی تصدیق کړې دې چرته هغوی ددوی تکذیب اونکړې.

ددې قراءت مطابق د ایت معنی بیخی ښکاره ده او بې غباره ده او څه قسم اشکال نه پاتې کیږي ② دویم قراءت د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ دې په ذکر شوی ایت (وَقَطَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا) کښې (کذبو) په تخفیف سره دې، په دې صورت کښې د ایت ظاهري مطلب دا په پوهه کښې راځي چه کله د پیغمبرانو په نصرت کښې تاخیر اوشو، تردې چې هغوی مایوسه شول او دا گمان نې اوکړو چې دوی ته دروغ و نیلې شوی وو یعنی دوی ته دا خیال راغلو چې د الله د نصرت وعده چې شوې وه هغه رښتونی نه وه او دوی ته دروغ و نیلې شوی وو. خو د ایت په دې مطلب باندې دا اشکال دې چې پیغمبران دا بد گمانی چرته کولې شی چې الله تعالی د نصرت کومه دوی سره کړې وه هغه دروغ وه.

ددې وجې حضرت عائشې رضی اللہ عنہا فرمایلي دي چې قراءت (کذبو) په تشدید سره دې ځکه چې د تخفیف په صورت کښې ذکر شوې اشکال نه لارمیري او دا مسلمه حقیقت دې چې الله تعالی د خپلو پیغمبرانو سره کومه وعده اوکړې نو پیغمبرانو ته کامل یقین وی چې هغه به د مرګ نه مخکښې ضرور پورا کیږي. ددې وجې ددغه وعدې په پورا کیدو کښې پیغمبرانو ته دره برابر تردد نه وی البته هغوی ته دا خیال راتلې شی که نصرت رانغلو نو ددوی تصدیق کونکی چرته د دوی تکذیب اونکړی نو دا (کذبو) په تشدید سره دې، دا په تخفیف سره

صحیح نه دی.

خو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما بهر حال رئیس المفسرین دې فرمائی چې (کَذِبُوا) په تخفیف سره دې ددې نه دا خبره په یقین سره مخامخ راځی چې هغوی هغه مطلب نه دې اخستې کوم چې حضرت عائشې رضی الله عنها گنېلې دې، او اعتراض کوی او د کوم په بنیاد چه نې د هغوی قراءت رد کړې دې،

اوس سوال دادې چې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د قراءت په صورت کښې به د ایت داسې کوم مطلب وی چې په هغې باندې د حضرت عائشې رضی الله عنها اشکال نه واردیږی. عالمانو ددې قراءت په صورت کښې مختلف مطالب بیان کړي دي.

① علامه زمخشری فرمائی چې د (فَلْتَوَا) نه د وسوسې معنی مراد ده. د وسوسې یو قسم (هاجس) دې بې اختیاره خیال راشی او لارشی پاتې کیږی نه، دلته د ظن نه د وسوسې هم دا قسم مراد دې، او د بشریت په بناء که په نصرت کښې د تاخیر د وجې داسې وسوسه راشی نو په دې کښې څه حرج نشته او نه په دې باندې څه موخه شته.)

② علامه خطابی رحمته الله فرمائی چه په (وَلْتَوَا أَنَّهُمُ قَدْ كَذَبُوا) کښې (کَذِبُوا) په خپله حقیقی معنی کښې نه دې دا د غلط په معنی کښې دې او مطلب دا دې چې انبیاء عليهم السلام ته دا خیال راغلو چې مونږ ته چې الله تعالی د وحی او الهام په ذریعه د خپل نصرت یقین راکړې وو او هغه نصرت عنقریب راتلونکې دې کله چې د نصرت په راتلو کښې تاخیر اوشو او د مایوسۍ کیفیت پیدا شو نو زموږ نفسونو مونږ ته غلط باور راکړې وو چې هغه الهام او وحی ده، نو کذب په معنی د غلط. ددې نسبت د الله تعالی وعدې طرف ته نه دې بلکه انبیاء عليهم السلام خپلې نفسونو ته ددې نسبت کړې دې.)

خو د علامه خطابی په دې توجیه زړه نه مطمئن کیږی وجه داده چې د پیغمبرانو په باره کښې دا وئیل چې هغوی ته په وحی الهی کښې اشتباه شوې وه او د زړه خیال هغوی الهام خداوندی گنېلو، مناسب نه دی.

حضرت انور شاه کشمیری رحمته الله یو ډیره ښکلې توجیه کړې ده هغوی فرمائی چې د نصرت خداوندی د تاخیر په صورت کښې تشویش اوشو او تشویش د علم اویقین سره جمع کیدې شی دا بیخي ممکن ده چې یو کس ته د یو څیز د واقع کیدو متعلق یقین وی خو د هغې د واقع کیدو نه وړاندې وړاندې د مختلفو حالاتو په بناء باندې د دهغه څیز د وقوع په باره کښې په ذهن کښې تشویش پیدا شی، ټیک هم دغه شان پیغمبرانو عليهم السلام ته د نصرت خداوندی په واقع کیدو باندې یقین وو خو کله چې په هغې کښې روستوالې راغلو نو حالات سنگین او سخت شول او ورته تشویش او پریشانی لاحق شوه او چونکه د انبیاءو شان اوچت او شان ارفع وی نو ځکه دا تشویش او پریشانی د هغوی په حق کښې د کذب په منزله او گرځولې

(۱) تفسیر کشف ۵۱۰/۲-

(۲) البدر الساری الی فیض الباری ۱۶۲/۴-

شوه د (تلقيا للمخاطب به لا یتقرب) اسلوب اختیاروی.

الله تعالی هغوی سره هغه خبره او کړه کومه چې د هغوی په وهم او گمان کښې هم نه وه. الله تعالی او فرمائیل چې آیا ستاسو دا گمان دې چې مونږ تاسو سره غلطه وعده کړې وه؟ حالانکه دا د هغوی گمان نه وو هغوی ته خو تشویش وو چې الله تعالی او فرمائیل چې دا دومره پریشانی ولې ده مطلب دا دې چې تاسو خما وعده ولې صحیح نه گنله دا هم د محبوب سره د لطف او کرم یو انداز دې په دې باندې د مثال په رنځ کښې داسې یوه شی چې کله یو وفادار محب د خپل محبوب سره وعده او کړی چې زه به صبا تاسره میلایم او چې کله د میلایدلو د پاره لارې شې نو هغه په انتظار کولو کښې پریشانه بیا مومی او هغه ته وائی چې تا په ما باندې د دروغژن گمان کړې وو چې زما د راتلو په انتظار کولو کښې پریشانه شوې حال دا چې هغه دروغژن نه وی گنرلې خو د هغه ذهن مشکوک شوې وو او محب د هغه د تشویش په منزله کښې دا تکذیب او گرځوی او دا جمله ورته او وائی...

په قران شریف کښې د حضرت یونس علیه السلام په باره کښې راغلې دی (فَقُنْ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ آيَا خُوكِ وَنِيلِي شَيْءٍ) چې د یونس علیه السلام په باره گمان وو چې د الله تعالی قدرت به په هغه باندې نه وی هرگز شې ونیلې هغه د الله تعالی پیغمبر وو د هغه د خیال په یو طرف کښې هم دا خبره نه راتله چې هغه د الله د قدرت د دائرې نه بهر وی. هغوی د هغوی د طرز عمل په وجه هلته (تلقيا للمخاطب به لا یتقرب) اصول او اسلوب اختیار کړې شوې دې (۱)

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ددې قراءت یو تفسیر په خپله د هغوی نه امام نسائی نقل کړې دې ددې نه پس د بلې توجیه ضرورت نشته هغه دا دې چې (استیاس الرسل من ایمان و قومهم و ظن قومهم ان الرسل قد کذبوهم) یعنی پیغمبران دخپل قوم د ایمان راپو نه مایوسه شوې وو، او قوم دا گمان کړې وو چې پیغمبرانو (علیهم السلام) سره چې د نصرت کومه وعده کړې وه هغه صحیح نه وه، په دې وخت کښې د (وَقُلُوا) ضمیر قوم طرف ته راجع دې او د کذبوا ضمیر پیغمبرانو ته، او په وړاندینې توجیهاتو کښې دواړه ضمیرونه پیغمبران (علیهم السلام) ته راجع دی او د قوم په دې خیال کولو سره د پیغمبرانو په عظمت څه داغ نه لگي دا توجیه چونکه په خپله د ابن عباس رضی الله عنه مروی ده. ددې وجه د ټولو نه زیاته راجحه معلومېږي او په دې باندې اشکال هم نشته.

قوله: حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ):

په دې کښې درې احتمالات دی.

① یو دا چې (مَتَى نَصْرُ اللَّهِ) رسول او اهل ایمان ټولو ونیلې دی او الله فرمائیلې دی (الْإِن نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ)

② دویم دا چې اهل ایمان ونیلې دې (مَتَّى نَعْرَ اللَّهُ) او رسول ونیلې دې (الْآن نَعْرَ اللَّهُ قَرِيبٌ) ③ دریم احتمال دادې چې دواړو ونیلې وی (مَتَّى نَعْرَ اللَّهُ) بیا چې کله ورته هوش راغلې وی نو دواړو ونیلې وی (الْآن نَعْرَ اللَّهُ قَرِيبٌ)

قوله: ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ: یعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنه د سورة يوسف ایت هلته (د سورة بقره ایت باب طرف، ته اوړې دې ځکه چې د دواړو مفهوم او مصداق یو دې لکه څنګه چې تیر شو.

۳- باب: قوله تعالى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ

فَأَنزَلْنَا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدْ مَوَّالَ أَنْفُسِكُمْ)

[۴۲۵۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّعْمَانُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُثْمَانَ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى يَقْرَأَ مِنْهُ، فَأَخَذْتُ عَلَيْهِ يَوْمًا، فَقَرَأْتُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَانٍ قَالَ تَذَرِي فِيمَا أَنْزَلْتُ. قُلْتُ لَا. قَالَ أَنْزَلْتُ فِي كَذَا وَكَذَا. لَمْ مَضَى. وَعَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنِي أَيُّوبُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ (فَأَنزَلْنَا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) قَالَ يَأْتِيهَا فِي. رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ.

[۴۲۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُبْيَانُ عَنْ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ سَمِعْتُ جَابِرًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَتْ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ زَوَائِجَ جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلُ. فَتَزَكَّتْ (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَنزَلْنَا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ).

بنځې سره د وطنی فی الدبر مسئله: د ایت کریمه سبب نزول په روایت کښې دا بیان شوې دې چې یهودیانو به ونیل چې سرې کله د خپلې بنځې د شاه طرف نه د هغې په فرج کښې جماع او کړی نو بېچې احل یعنی کانړې پیدا کیږی، په دې باندې ذکر شوې ایت نازل شو. د ایت مطلب دادې چې ستاسو بنځې پټی دی نو تاسو خپل پټی ته څنګه چې موخوبښه وی نور اخی: په ایت کښې د (انې) لفظ راغلې دې. د (انې) لفظ د (این، کیف) او (متی) په معنی کښې استعمالیږی. کله چې د (این) په معنی کښې استعمال وی نو په هغه وخت کښې به (من) ضرور وی برابره ده که ظاهر وی او که محذوف وی.

ضحاک فرماینلې دی چې دلته (انې) د (متی) په معنی کښې دې یعنی (متی شتم) مجاهد فرماینلې دی چې د کیف په معنی کښې دې او قتاده او ربیع فرماینلې دی چه د (من این) په معنی کښې دې (۱)

بعضې محققینو د (من این) معنی ته ترجیح ورکړې ده یعنی د کوم طرف نه چې تاسو غواړئ

خیلو بیبیاو ته راځی، د مخکښې نه، شا نه، پورته نه، ښکته نه، البته وطی فی القبل پکار دي. دلته د جهت تعلیم مراد دي د مکان تعمیم مراد نه دي (۱)

ښځې سره په دېر کښې وطی کولو کښې د عالمانو اختلاف دي: ① حضرت عبدالله بن عمر، محمد بن کعب قرظی، سعید بن یسار، امام مالک او امام شافعی په قول قدیم کښې، د اباحت قائل دي (۲)

د امام مازری او ابن العربی رجحان هم دې طرف ته معلومیږي. ابوبکر جصاص په احکام القرآن کښې لیکلې دي چې د امام مالک مشهور قول د اباحت دې خو مالکیانو ددې قول تردید کړې دي، صحیح خبره دا ده چې امام مالک نه د اباحت قول منقول دي (۳)

البته ابویعلیٰ خلیلی په (الارشاد) کښې د امام مالک نه ددې قول رجوع نقل کړې ده.

د امام شافعی رحمه الله په باره کښې منقول دي چې کله د هغوی نه ددې باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائیل چې په دې باره کښې څه صحیح حدیث راغلې نه دي البته د قیاس تقاضه داده چې دا حلال دي (۴) حاکم او بیهقی وغیره د امام محمد او امام شافعی نه په دې مسئله کښې مناظره هم نقل کړې ده امام محمد فرماني چې په موضع حرث کښې وطی کول جائز دي او په موضع فرث د گندگي ځانې، کښې وطی کول جائز نه دي، په دې باندې امام شافعی د امام محمد نه تپوس او کړو چې سړې د خپلې بی بی سره د هغې په پتون کښې وطی او کړې نو دا جائزه ده؟ امام محمد اوفرمائیل او دا جائزه ده، نو امام شافعی او وئیل (فکیف تحتج بها تقول به) ځکه چې پتون وغیره هم د حرث ځانې نه دي (۵)

خو د امام شافعی قول قدیم وروستو هغه ددې د حرمت تصریح کړې ده او د شوافعو مذهب د تحریم دي (۶)

① احناف، شوافع، حنابلہ او جمهور امت د ښځې سره په دېر کښې وطی ته حرام وائی ځکه چې دا موضع حرث نه دي (۷)

ابن حزمه د رسول الله ﷺ نه روایت نقل کړې دي (ان الله لا یستعی من الحق لا تاتوا النساء) ادبارهن (۸)

(۱) روح المعانی ۱/۲۷۷-

(۲) تفسیری مظهری ۱/۲۸۰ (والجامع ۳/۹۳) وعمدة القاری ۱۸/۱۱۷-

(۳) احکام القرآن للجصاص ۱/۳۵۲-

(۴) عمدة القاری ۱۸/۱۱۷ و تفسیر مظهری ۱/۲۸۱، ۲۸۰ روح المعانی ۲/۱۷۸-

(۵) روح المعانی ۲/۱۷۸ و تفسیر مظهری ۱/۲۸۱-

(۶) عمدة القاری ۱۸/۱۱۷-

(۷) تفسیر مظهری ۱/۲۸۰-

(۸) عمدة القاری ۱۸/۱۱۷-

دغه شان د عمر وین شعیب روایت دي، هي اللواط الصغرى يعنى وطى النساء فى ادبارهن) —
 امام طحاوى . امام محمد . او ابن شيبه روایت نقل کړې دي چې نبى ﷺ فرمانيلې دى (لا ينظر
 الله تعالى الى رجل وطى امرأته) (۱)
 حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته د اباحت نسبت هم مشکوک دي امام طحاوى روایت نقل کړې دي چې
 د ابن عمر رضی الله عنهما نه د وطى فى الدبر په باره کښې تپوس اوشو نو هغوى او وئيل (او يفعله مسلم)
 ايا مسلمان داسې کولې شي ددې وجې هغوى طرف ته د جواز د قول نسبت صحيح نه دي (۲)
 علامه ابن القيم په زاد المعاد کښې تصريح کړې ده چې د سلفو نه په کوم کوم ځانې کښې د
 (اتيان فى الدبر) جواز منقول دي نو د هغې نه (اتيان فى القبل من جهة الدبر) مراد دي . بعضې
 راويان په دې مفهوم باندې ښه نه دي پوهه شوي او (اتيان فى نفس الدبر) ئې مراد اخستې دي
 . او ددې فعل شنيع د جواز قول ئې ذکر کړې دي (۳) هم دا حق او صواب دي . او هم دا مقتضا
 د عقل او شرع ده . او ددې نه خلاف گڼل او وئيل تجاوز عن الحد دي .
 اسماعيلى د يحيى ابن زاهد په طريق سره د سفيان نه روایت نقل کړې دي (باركة مديرة فى فرجها
 من وراءها، دلته (من وراءها) سره د (فى فرجها) تصريح ده) (۴)
 دغه شان په صحيح مسلم کښې دي (اذا اق الرجل امراته من دبرها فى قبلها) (۵) او د روایت په الفاظو
 کښې (اذا اق المرأة من دبرها فى قبلها ثم حلت) (۶) حامله کيدل هله ممکن دي چې وطى فى القبل وى
 . ددې وجې به د (جماع من وراءها) نه مراد (وطى فى القبل) وى .
 قوله: يأتياها فى: دلته په باب کښې په دويم روایت کښې دا الفاظ راغلې دي (فى) د حرف
 جر ذکر دي خو د مجرور ذکر نشته .
 ابن جرير په تفسير کښې د ابوقلابه په طريق سره دا روایت نقل کړې دي په دې کښې ئې د
 مجرور ذکر کړې دي (ياتيهان الدبر) (۷)
 حميدى په (الجمع بين الصحيحين) کښې د (ياتيهان الفرج) الفاظ نقل کړې دي (۸)

(۱) حواله بالا) —

(۲) عمدة القارى ۱۱۷/۱۸ تفسير ابن كثير ۱/۲۶۳، ۲۶۲ وشرح معانى الآثار ۲/۲۲۰، ۲۲۲ كتاب النكاح باب

وطى النساء فى ادبارهن) —

(۳) فيض البارى ۴/۱۶۳ —

(۴) فتح البارى كتاب التفسير ۸/۱۹۲ —

(۵) الصحيح المسلم ۱/۴۶۳ —

(۶) حواله بالا) —

(۷) عمدة القارى ۱۱۶/۱۸ —

(۸) حواله بالا) —

امام بخاری د مجرور ذکر نه دې کړې عام طور کله چې امام ته د څه لفظ متعلق اشکال کیږي نو هغه هلته بیاض پریردی چې روستو کله اطمینان اوشی نو گوری به، خو بعضې وخت هغه بیاض هم پاتې نه شی. دلته هم داسې ده (۱)

۴۲- باب: قوله تعالى: وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ ۚ

(۴۲۵۵) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ كَانَتْ لِي أُخْتُ تُحْطَبُ إِلَى . وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ . حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُودٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَقَهَا زَوْجَهَا ، فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا ، فَطَلَبَهَا فَأَبَى مَعْقِلٌ ، فَتَرَكَتْ (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ) .

د ایت کریمه نه په عبارت النساء سره په نکاح باندې استدلال: ددې ایت نه امام ترمذی، ابن جریر طبری اوقاضی ابن عربی وغیره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چې دنکاح په معامله کېنې د ښځو اعتبار نشته بلکه دا اولیاو ته حواله دي، ګڼی که ښځو ته اعتبار وي نو بیا حضرت معقل بن یسار خپله خور د نکاح نه ولې منع کوله او ددوی په دې منع کولو باندې به (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ) خو

خو کوم حضرات چې د نکاح بعبارة النساء د معتبر کیدو قائل دی هغوی وانی چې ایت خو زموږ د لیل دې ځکه چې حضرت معقل بن یسار د نکاح بعبارة النساء باندې نصیحت اوکړو او خپله خور یې دنکاح نه منع کړه نو الله تعالی په دې باندې انکار اوکړو، ددې نه معلومه شوه چې ښځې په خپله نکاح کولې شی (۲)

۴۳- باب: قوله تعالى: (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) إِلَى (بِمَا تَعْمَلُونَ خَيْرًا) (۴۱)

(۴۲۵۶) حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ بَسَّاطٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُمَّانَ بْنِ عَفَّانَ (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ قَدْ نَسَخَهَا الْآيَةُ الْآخَرَى فَلِمَ تَكْتُمُهَا أَوْتَدْعُهَا قَالَ يَا ابْنَ أَخِي ، لَا أَعِزُّ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ . (۴۲۵۷) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا شَيْبَلُ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (وَالَّذِينَ

(۱) حواله بالا-

(۲) جامع الايبان في تفسير القرآن ۲/۲۹۹، ۳۰۰ وسنن ترمذی ۵/۲۱۷، ۲۱۶ کتاب تفسير القرآن-

(۳) التفسير المظهری ۳۱۶-۳۱۷-

يُتَوَقَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ كَانَتْ هَذِهِ الْعِدَّةُ تَعْتَدُ عِنْدَ أَهْلِ نَوْحِهَا وَاجِبٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَالَّذِينَ يُتَوَقَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْخَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ) قَالَ جَعَلَ اللَّهُ لَهَا تِمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَصِيَّةً، إِنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ) قَالَ الْعِدَّةُ كَمَا هِيَ وَاجِبٌ عَلَيْهَا. زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ. وَقَالَ عَطَاءٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَحَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُ حَيْثُ شَاءَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (غَيْرِ إِخْرَاجٍ). قَالَ عَطَاءٌ إِنْ شَاءَتْ اعْتَدَتْ عِنْدَ أَهْلِهَا وَسَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ). قَالَ عَطَاءٌ ثُمَّ جَاءَ الْبِرَاءُ فَتَسَمَّى السُّكْنَى فَتَعْتَدُ حَيْثُ شَاءَتْ، وَلَا سُّكْنَى لَهَا. وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ بِهَذَا. وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ نَحَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا فِي أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُ حَيْثُ شَاءَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ (غَيْرِ إِخْرَاجٍ) نَحْوَهُ.

قوله: يَعْقُونَ يَدَيْنِ: يعنى (وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فِيمَنْ مَّا فَرَضْتُمْ) أَلَا أَنْ يَعْقُوا الَّذِي يَدِيهِ عَقْدَةُ الْيَكَازِ (١) به دي ايت كنبي يعفون به معنى د (يهيبن) دي يعنى هبه كول.

د متوفى عنها زوجها (كوندي) عدت خلور مياشتي او لس ورخي دي. د عدت تيريدو نه وړاندې هغه نه نکاح کولې شي او نه د نکاح خبرې کولې شي نه به خوشبو لگوي او نه به ډول او سنگار کوي او نه به رنگينې جامې اغوندي. د زينت د اسبابو استعمال ددې د پاره ممنوع دي هم دا حکم د مطلقه بانه دې کله چې د خاوند د پاره د رجوع حق نه وي (١) د خاوند په کور کنبې اوسيدل مطلقه بانه د پاره هم ضروري دي او د کوندي د پاره هم واجب دي، خو دا وجوب من الجهة الاحداد (ماتم) دي، ددې وجې نه نه دي چې ددې د پاره سکني لازم ده. خو د ميراث په ايت سره ساقطه شوي ده البته د ابن عباس (رضي الله عنه) په نيز د معمولي ضرورت د پاره هم وتل جائز دي. که د خاوند وفات د سپوږمۍ په شپه کنبې وي نو د عدت مياشت به د سپوږمۍ د حساب نه پورا کولې شي برابره ده که سپوږمۍ د يو کم ديرش وي او که د ديرشو وي، خو که وفات د سپوږمۍ د شپې نه پس وي نو ټولې مياشتې به د ديرشو ورځو په حساب سره پوره کولې شي. په دې صورت کنبې د خلورو مياشتو ٢٠ ورځې شوي، او چې نورې لس ورځې ورسره ملاو شي نو د عدت ټولې يو سل ديرش ورځې شوي.

(١) بدائع الصنائع ٢/٣٠٨، ٢٠٩/٤ (١٦٢/٤) الباب ٨٥/٣ (٨٤/٢) المختار. واعانة الطالبين للسيد البكري ٤/٤٣ (والمقنع ٣/٢٩١) والفتح الاسلامي وادلته ٧/٦٥٣ عند الاحناف لايحوز ان يخرج مطلقه من البيت في الليل ولا في نهار، والمتوفى عنها يجوز ان يخرج في النهار للحاجة ولا يجوز ان يخرج في الليل

قوله: حَدَّثَنِي أُمِّيَّةُ بْنُ بَسْطَامٍ: دلتہ دوہ آیاتونہ دی وَالَّذِينَ يَقُولُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا

يَرْيِضُنَّ بِالْأَنفُسِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ ایت دتر بصر دې او ناسخ دې او په قرانی ترتیب کښې مقدم دې.
دویم ایت دې، وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مِنْكُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ أُولَٰئِكَ لَازِمَةٌ لِّأُولَٰئِكَ عَنِ الْحَوْلِ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۖ قُلْ إِنِّي خَشِيتُ
فَلَاحِقَاجَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْتُ فِي الْكَفِّهِينَ مِنْ مَّعْرُوفٍ ۖ نو دا ایت الحول منسوخ دې او په قرانی ترتیب
کښې موخر واقع شوی دې.

ابن زبیر رضی اللہ عنہ ته دا اشکال پېښ شوی دی، چې کله د وصیت ایت منسوخ شونو داتې په قران کښې ولې لیکلې دي نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ددې ایت حکم منسوخ شوي دي تلاوت ئې نه دي منسوخ شوي، ددې وجې دا باقی پریخودې شوي دي، نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا باقی پریخودې دي او په مونږ باندې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم اتباع لازم ده، ددې وجې زه په دې کښې څه تبدیلی نشم کولی.

پاتې شو ځا سوال چې کله د ایت الحول حکم په ایت التریص باندې منسوخ شوې دې نو په تلاوت برقرار پاتې کولو کبسی څه فائده ده؟

ددې جواب یو خو دادې چې په دې باندې ثواب میلاویری، دویم د نبی ﷺ د تابعدارنۍ او اتباع ثواب به ملاویری چې څنگه دا نبی ﷺ په مصحف کښې برقرار پریخودې دې نو چې مونږ هم د هغوی په اتباع کښې هم داسې اوکړو.

د ایت په باره کښې یو اشکال او د هغې جواب: ددې نه پس دا سوال کیږي چې هر کله ایت الحول منسوخ دې نو پکار وه چې دا مقدم وي او ایت د تربص ددې د پاره ناسخ وي نو چې هغه مؤخر وي ځکه چې منسوخ همیشه د پاره مقدم وي او ناسخ مؤخر وي خو دلته قرآن کریم کښې په ترتیب کښې ایت د تربص چې ناسخ دې مقدم واقع شوي دې او ایت الحول منسوخ ایت په قرآن کریم کښې ورسته واقع شوي دي.

ددې اشكال جواب دادې چې يو ترتيب نزول دې په دې کښې خو هم دا وی چه منسوخ ایت
مقدم وی او ناسخ مؤخر وی، ددې نه خلاف متصور نه دې نو د نزول ایت په ترتیب کښې یقینا
د ایت الحول نزول وړاندې دې او د ایت ربص نزول روسته دې خو یو ترتیب هغه دې کوم چه
دې وخت کښې په قران کریم کښې موجود دې دا ترتیب د لوح محفوظ د ترتیب مطابق دې او
دا ترتیب توقیفی دې، د رسول الله ﷺ نه ترتیب د آیاتو نو هم داسې منقول دې په دې کښې د
تبدیلی کولو چاته حق نشته، په دغه ترتیب توقیفی کښې ایت د ربص کوم چې ناسخ دې
مقدم دې او ایت الحول کوم چې منسوخ دې مؤخر دې (اگر چې عام طور باندې په دې توقیفی
ترتیب کښې هم منسوخ مقدم او مؤخر دې، خو دلته داسې نه ده) نو موجوده ترتیب چونکه
توقیفی دې په دې وجه دغه په لوح محفوظ کښې په دې ترتیب سره د کیدو په وجه هم پابند یو
چه ناسخ اول او منسوخ روستو او کرځو(د)

چې دا ترتیب نهې اوکتلو نو مجاهد او عطاء دا دعوی اوکره چې ایت الحول کوم چې مؤخر دې منسوخ نه دې ځکه چې منسوخ ایت خو د ناسخ نه وړاندې وی ځکه چې په ترتیب نزول کښې واقعی هم داسې وو خو د تلاوت په ترتیب کښې دا ضروری نه دې . موجوده چې د ایاتونو کوم ترتیب د تلاوت په وخت کښې ملحوظ ساتلې شی دا توقیفی دې ، په دې کښې د رانې او قیاس دخل نشته ، ددې وجه د جمهورو په دې باندې اتفاق دې چې ایت الحول منسوخ دې او ایت د تربص ددې د پاره ناسخ دې اول به ښځې د گوندتوب په عدت کښې یو کال تیرولو ، د جاهلیت د زمانې طریقه هم دا وه بیا د رسول الله ﷺ تقریر دې ته حاصل شو ، دغه شان د ایت الحول په ذریعه د بیبیانو د پاره حکم راغلو چې د مرگ د اثارو ښکاره کیدو په وخت کښې که دوی بیبیانې پرېږدی او وفات کیږي نو د دوی د پاره دې د یو کال د نفقې او سکني وصیت کوی ځکه چې اول په اسلام کښې د عدت یو کال ددې نه پس د تربص ایت نازل شو او د کال په ځاني څلور میاشتې او لس ورځې مقرر شوې .

مجاهد او عطاء د ابن عباس رضی الله عنه ددې خلاف نقل کړې دی چې ایت الحول منسوخ نه دې د وصیت حکم په ایت الحول کښې د څلورو میاشتو او لسو ورځو عدت مقرر کیدو نه پس راغلې دې ، بیا بیبیانو ته اختیار ورکړې شوې دې که هغوی غواړي ددې وصیت نه فائده واخلی او یا که د دوی مرشی د استفادې نه وی نو نه دې اخلی . اوس دلته په دې پوهه شی چه دلته درې څیزونه دی .

① متوفی عنها زوجها د پاره څلور میاشتې او لس ورځې عدت دې

② د متوفی عنها زوجها د پاره د خاوند په کور کښې د سکونت لزوم

③ په خاوندانو باندې د وصیت وجوب

امام بخاری یو قول د مجاهد نه نقل کړې دې او یو قول د عطاء نه او دا دواړه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه شاگردان دی لکه چې دوی د ابن عباس رضی الله عنه پیش کړې ده ، حضرت مجاهد دا ونیلې دې وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَتَرَوْنَهُمْ أَوْ أَوَّاهًا وَصَبَّحَهُمْ جَمْعًا چې د څلورو میاشتو او لس ورځو د عدت سره څه تعلق نشته .

د ایت الحول د نزول نه پس د څلورو میاشتو او لسو ورځو عدت هم داسې واجب دې ځکه چې وړاندې وو . په ایت الحول کښې خاوندان ددې پابند کړې شوی دی ، چه هغوی بیبیانو ته د نورو اووه میاشتو او شلو ورځو وصیت اوکړی ، د متاع او سکني د پاره چه پوره کال شو او بیبیانو ته دا اختیار ورکړې شو که هغوی ددې وصیت مطابق د خاوند په کور کښې اوسیدل خوښوی نو اوسپړې دې او که نه خوښوی نه دې اوسپړې .

عطاء وائی چې په (وصية لا زواجهم) ایت الحول کښې په امور ثلاثه کښې امرثانی منسوخ کړې شوې دې او د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې عدت تیږول ضروری نه دی پاتې شوې . عطاء فرمائی چې نه څلور میاشتې او لس ورځې د خاوند په کور کښې عدت تیږول ضروری دی او نه په موده د وصیت کښې د خاوند په کور کښې سکونت اختیارول ضروری دی ، د عطاء په نیز د څلور میاشتو او لسو ورځو د عدت حکم په خپل ځاني باندې باقی دې د ایت الحول د

نزول سره د سکوت فی بیت الزوج وجوب ختم شو نه په موده د عدت کښې څلور میاشتې او لس ورځو کښې دا وجوب باقی پاتې شو او نه په موده د وصیت کښې چې اووه میاشتې او شل ورځې دي.

مجاهد په موده د وصیت کښې خو د ښځې د اختیار ذکر کړې دې خو د عدت په موده څلور میاشتو او لس ورځو په باره کښې مجاهد سکوت اختیار کړې دې خو ظاهره دا ده چې د مجاهد په نیز هم لکه څنگه چې په موده د وصیت کښې د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې سکونت واجب نه دې دغه شان د عدت په موده څلور میاشتې او لسو ورځو کښې هم سکونت فی بیت الزوج واجب نه دې. اگرچې هغوی ددې ذکر نه دې کړې ځکه چې کله موده د وصیت کښې ډیره موده ده سکونت فی بیت الزوج ضروری نه دې نو په موده د عدت کښې چې څلور میاشتې او لس ورځې کومه موده ده. په هم سکونت ضروری نه وی. نو که دا اومنلې شي چې مجاهد هم سکونت فی بیت الزوج نه په موده د وصیت کښې ضروری گڼي او نه په موده د عدت کښې نو بیا په عطاء او مجاهد کښې اختلاف باقی نه پاتې کیږي.

د لامع الدارای په غلطې باندې تنبیه: دلته په «لامع الدارای» کښې غلطی واقع شوې ده په هغې کښې د مجاهد قول ددې عکس نقل کړې شوې دې چې هغه په موده د عدت څلور میاشتې او لسو ورځو کښې د تخیر قائل د وصیت د مودې په باره کښې هغوی سکونت اختیار کړې دې (۱) حال دا چې حقیقت ددې په خلاف دې ځکه چې هغوی د ښځې د اختیار ذکر د وصیت د مودې په باره کښې کړې دې او په موده د عدت کښې چې څلور میاشتې او لس ورځې دي په هغې کښې ئې د سکونت ذکر کړې دې.

ددې نه پس عطاء فرمانيږي دی چې د میراث د ایت د نزول نه پس د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې د اوسیدو اختیار ختم شو. نه هغه څلور میاشتې لس ورځې د عدت په موده کښې هلته حصاریدي شي او نه په موده د وصیت کښې چې اووه میاشتې او شل ورځې اوسیدي شي. که اوسیدي نو کرایه به ورکوي میراث دې ته ملاؤ شو. پیسې دې سره شته نو که اوسیدل غواړي کرایه دې ورکوي. بلکه د میراث د ایت نه پس خو دا وصیت هم جائز نه دې ځکه چې میراث ایت الحول منسوخ کړې دې. په ایت د تربص سره هغه نه دې منسوخ شوې ځکه چې ایت تربص په نزول کښې مقدم دي او ایت الحول مؤخر دې خو د میراث ایت ددې نه هم مؤخر دې، نو د ایت الحول د پاره ناسخ شو.

په دې دریمه مسئله کښې هم چې ایت الحول په ایت د میراث سره منسوخ شوې دې د عطاء او مجاهد اختلاف نشته. دواړه ددې نسخ قائل دي.

ددې تفصیل نه معلومه شوه چې د مجاهد او عطاء په بیان کښې د ابن عباس رضی الله عنه د مذهب په بیانولو کښې اختلاف نشته خو د ابن عباس رضی الله عنه په روایاتو کښې اختلاف واقع شوې دې د بعضي روایاتو نه عدم نسخ معلومیږي لکه څنگه امام بخاری نقل کړې دی او د هغې تفصیل

ستاسو وړاندې پېش کړې شو او بعضې روایاتو نه نسخ معلومېږي علامه سیوطي په درمنثور کښې فرمانيږي دی (اخریم ابوداود والنسائي والبيهقي من طریق عکرمه من ابن عباس رضي الله عنه) قوله (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَدْرُونَ أَزْوَاجًا وَهِيئَةً لَا يُؤَاجِرُهُمْ مُتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ أَخْرَاجٍ) قال نسخ الله ذلك بآية الميراث بما فرض الله لهن من الرِّبْعِ والثلثين ونسخ أجل الحول بان جعل أجلها أربعة أشهر وعشراً^(۱) د داسې قسم روایاتو نه د ابن عباس رضي الله عنه رانې د جمهورو سره موافق معلومېږي چې هغوی عدت الحول په (أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) ایت باندې منسوخ منی.

د متوفی عنها زوجها د نفقه او سکني حکم: د احنافو په نیز د متوفی عنها زوجها (کونډې) د پاره نه نفقه شته او نه سکني. که حامله وي یا غیر حامله وي څکه چه د زوج د وفات نه پس د هغه مالونه واراننو ته منتقل شول نو د واراننو د مال نه به نه نفقه ادا کولې شی او نه سکني^(۲) د علامه نووي مطابق د شوافعو په نیز نفقه خو واجب نه ده که حامله وي او که غیر حامله وي البته د سکني د پاره امام نووي رحمته الله علیه فرماني (والاصح عندنا وجوب السكني) (ښکته چې په بل روایت کښې ددې د پاره د هغوی په نیز سکني نشته.

د حنابلې په نیز که هغه غیر حامله وي نو نه نفقه شته او نه سکني شته. او که حامله وي نو دواړه روایتونه دي په یو روایت کښې د حاملې د پاره هم نفقه او سکني شته او بل روایت کښې د حاملې د پاره نفقه او سکني شته (وكذا قال الوقف)^(۳) د مالیکانو په نیز د متوفی عنها زوجها د پاره نفقه نشته که حامله وي او که غیر حامله وي البته سکني په دې صورت کښې شته چه کله کور د خاوند ملکیت وي یا د کرایه وي او خاوند د وفات نه وړاندې کرایه ادا کړې وي گني نشته (وكذا قال الباجي)^(۴)

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ: په دې حدیث کښې ئې د ایت تربص د نقل کولو نه پس ونيږي دی (قال كانت هذه العدة تعتد عند أهل زوجها واجب) ددې نه عدت د وفات څلور میاشتې او لس ورځې مراد دی او مطلب دا دي چه د آیت الحول د نزول نه پس په دي عدت کښې څه تبدیلی نه در راغلي، دا عدت د ایت الحول نه پس هم هغه شان واجب دي څنگه چې وړاندې وو البته په ایت الحول کښې خاوندانو ته د وصیت حکم ورکړې شوې وو او ښخو ته د

(۱) درمنثور ۳۰۹/۱ و تعلیقات لامع الدراري ۲۶/۹-

(۲) بدائع الصنائع ۲۱۱/۳ و اوجز المسالك ۱۸۵/۱۰-

(۳) الصحيح المسلم مع شرحه الكامل للنووي (۴۸۲/۱)-

(۴) اوجز المسالك ۱۸۵/۱۰ والمقنع في فقه الامام احمد كتاب النفقات ۳/۱۱۹ و العدة شرح العمدة للمقدسي (۴۳۳ باب نفقة المعتندات والانصاف في معرفة الراجم من الخلاف للرداري ۳۶۸، ۴۶۹/۰۹-

(۵) اوجز المسالك ۱۸۵/۱۰ والفقہ الاسلامي وادلتہ ۶۵۹۹ والشرح الصغير للرددير ۶۸۶/۰۲ باب العدة والمنقبي شرح موطا للبايجي (۱۳۴، ۱۳۶/۴) وبلغة المسالك لاقرّب المسلك للساوي (۲۵۰/۱)-

وصیت مطابق عمل کولو او نه عمل کولو اختیار ورکړې شوې وو. وړاندې بیان وائی (فالعده کما هی واجبه علیها) دلته هم هغه د څلور میاشتو او لس ورځو عدت وجوب مراد دي.

قوله: زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ هُجَاهِدٍ: یعنی ابن ابی نجیح د مجاهد نه هم دغه شان نقل کړې دی وړاندې د عطاء قول دي د کوم تشریح چه شوې ده، وړاندې بیا (ومن محمد بن یوسف قال حدثنا ورقم عن ابن ابی نجیح عن مجاهد: بهذا) سره د مجاهد هم هغه ذکر شوې قول په بل سند سره بیانوی بیا (عن ابن ابی نجیح، عن عطاء، عن ابن عباس، قال نسخت هذا الآية عدتها فی اهلها فتعديت شامت) سره نه د ابن عباس رضی الله عنه قول نقل کړې دي چې په ایت الحول سره ایت التبرص منسوخ شو خو عدت منسوخ نه دي ځکه چې هغه خو (فتعديت شامت) کښې د عدت تیروولو ذکر کوی البته د بیت زوج لزوم ختم شو دي و چې چه چرته غواړی عدت دي تیر کړی.

[۴۲۵۸] حَدَّثَنَا جَبَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى مُجْلِسٍ فِيهِ عَظَمَاءُ مِنَ الْأَنْصَارِ وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَقَدْ كَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ فِي شَأْنِ سَبْعَةِ بَنَاتِ الْحَارِثِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَلَكِنَّ عَمَّهُ كَانَ لَا يَقُولُ ذَلِكَ. فَقُلْتُ إِنِّي لَأَجُوزُ أَنْ كَذَبْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ. وَرَفَعَ صَوْتَهُ، قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ قُلْتُ كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمَتْنِ عَنْهَا زَوْجَهَا وَهِيَ حَامِلٌ فَقَالَ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّقْلِيظَ، وَلَا تَجْعَلُونَ لَهَا الرِّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقَصْرَى بَعْدَ الطَّوْلِ. وَقَالَ أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ لَقِيتُ أَبَا عَظِيَّةٍ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ.

د حاملې متوقی عنها زوجها عدت: حضرت ابن سیرین رضی الله عنه فرمائی چه زه په کوفه کښې په یو مجلس کښې ناست ووم په هغې کښې د انصارو لویې خلق ناست وو، په هغوی کښې عبدالرحمان بن ابی لیلی هم وو. ما د سببعه بنت الحارث متعلق د عبدالله بن عبته حدیث نقل کړلو. د هغه حدیث مفهوم دادي چې د سببعه بنت حارث خاوند وفات شو او دا حامله وه، اوس لا څلور میاشتې او لس ورځې نه وې تیرې شوې چه دا د حمل نه فارغه شوه نو د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضره شوه او د خپل عدت په باره کښې نه تپوس او کړو، نبی صلی الله علیه و آله او فرماینل: په وضع د حمل سره عدت ختم شو.

دا حدیث چې نه و اوریدلو نو عبدالرحمن بن ابی لیلې او فرماینل، ته د عبدالله بن عبته بن مسعود په حوالې سره حدیث نقل کوي حالانکه چې دهغه تره عبدالله بن مسعود د ابعدا الاجلین قائل وو (د عبدالرحمن ابن ابی لیلې مطلب دادي چې عبدالله بن عبته د حضرت عبدالله بن

(۱) ابن ابی لیلی د حضرت عبدالله بن مسعود هم دا مذهب اختیار کړې دي هغوی د ابعدا الاجلین قائل وو خو دا صحیح نه ده لکه څنگه چې وړاندې راځی او دا هم ممکن ده چې اول کښ هغوی د ابعدا الاجلین قائل وو.

مسعود وراره دې او شاگرد نې هم دې هغه د خپل استاذ خلاف څنگه وئيلې شی عبدالرحمان بن ابی لیلی د ابن سیرین حدیث باندې یو قسم د خپل عدم اطمینان اظهار او کړو په دې ابن سیرین او وئیل که ما په داسې کس باندې دروغ وئیلې وی کوم چې په کوفه کښې موجود دې نویا خو به زه ډیر زړه وریم ، مطلب دا دې چې عبدالله بن عتبې په کوفه کښې موجود دې او د هغه په حواله حدیث بیانوم نو په هغې باندې دروغ او هغه ته د حدیث غلط نسبت څنگه کولې شم.

قوله: فَلَقِيتَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ: حضرت ابن سیرین ددې مجلس نه پاسیدلو فرماني بیا زه د مالک بن عامر سره ملاشوم. دلته راوی ته د مالک بن عامر او مالک بن عوف په باره کښې شک دې ، صحیح مالک بن عامر دې لکه وړاندې چې د ایوب په تعلیق کښې تصریح ده.

چونکه مالک بن عامر هم د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه شاگرد وو نو ځکه د زیات اطمینان حاصلولو د پاره ابن سیرین د هغه نه تپوس او کړو چه حضرت عبدالله بن مسعود د هغه ښځې په باره کښې څه قول دې چې د چا خاوند مې شی او هغه حامله وی. مالک بن عامر د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قول نقل کړو (اتجعلون علیها التغلیظ، ولا تجعلون لها الرخصة) یعنی تاسو خو په دغه کونډه باندې سختی کوئې که موده د څلور میاشتو او لسو ورځو نه زیاته هم وی نو بیا ښځې د پاره دا حکم دې چې د وضع حمل نه وړاندې د هغې عدت نه پوره کیږی ، برابره ده که موده د حمل نهه میاشتو پورې اوږده شی. او هغې ته رخصت نه ورکوی (که وضع د حمل د څلور میاشتو او لس ورځونه کمه موده کښې اوشی نو په وضع سره دهغې عدت پوره نه منی) مطلب دا چه د وضع حمل موده اوږده شی نو په دې صورت کښې تاسو ښځې ته د انتظار کولو حکم کوئې نو د وضع حمل موده مختصره شی په دې صورت کښې هم هغې ته د تخفیف حق ملاویدل پکار دی ، بیا اوفرمائیل چې سورة قصری یعنی سورة طلاق د سورة طولی یعنی سورة بقره نه پس نازل شوې دې مطلب دادې چې د سورة طلاق ایت (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) روستو نازل شوې دې ایت سره د سورة بقره ایت (وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَنكُم مِّنْ دُونِ أُولَٰئِكَ يَتَرَوْنَ النَّفْسَ الْفَاسِقَةَ أَزْوَاجًا ثَلَاثًا) کښې تخصیص کړې دې. د سورة بقره د ایت حکم اوس صرف د غیر حامله د پاره دې اوس درې صورتونه راوخی.

① یو صورت دادې چې ښځه متوفی عنها زوجها وی او حامله نه وی ددې عدت څلور میاشتې او لس ورځې دي.

② دویم شکل دادې چه ښځه حامله وی او متوفی عنها زوجها نه وی، ددې عدت وضع د حمل ده.

③ دریم صورت دادې چې ښځه متوفی عنها زوجها هم وی او حامله هم وی په دې کښې اختلاف دې چې ددې عدت ابعد الاجلین دې او که وضع د حمل؟

د حضرت علی (علیه السلام) نه منقول دی (تعتقد با بعد الاجلین) (۱)
ابن ابی لیلی هم دا قول د حضرت عبدالله بن مسعود (رضی الله عنه) طرف ته منسوب کړې دې خو دا
نسبت صحیح نه دې جمهور فرماني چې ددې عدت وضع د حمل دې (۲)

باب قوله تعالى: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

۱۴۲۵۹۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَلِيٍّ -
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ
سَعِيدٍ قَالَ هِشَامُ حَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ
النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ « حَبَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ
الشَّمْسُ مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَيَوْمَهُمْ وَأَوْجُافُهُمْ - شَكَّ يَحْيَى - نَارًا ».

امام بخاری چې دلته کوم روایت پیش کړې دې، ددې نه معلومېږي چه د امام بخاری په په
نیز د صلاة وسطی نه دماز یگر مونځ مراد دې.

په روایت کښې د صلاة وسطی په باره کښې د اهل علمو مختلف اقوال دی حافظ شرف الدین

دمیاطی ددې په باره کښې یو مستقلة رساله (کشف العطاء عن الصلاة الوسطی) لیکلې ده (۳)

د صلاة وسطی په باره کښې د عالمانو اقوال: ① د حضرت انس، حضرت جابر (رضی الله عنه) او عکرمه او
مجاهد وغیره رانې دا ده چې د صلاة وسطی نه د صبا مونځ مراد دې د امام مالک او امام
شافعی رحمهما الله هم دا قول دې.

② د حضرت عائشې (رضی الله عنه)، حضرت زید بن ثابت او حضرت ابوسعید (رضی الله عنه) نه نقل دی چې ددې
نه د ماسپڅین مونځ مراد دې او د امام ابوحنیفه یو روایت هم دادي.

③ د حضرت ابن عباس (رضی الله عنه) نه نقل دی چې ددې نه د ماښام مونځ مراد دې.

④ د حضرت معاذ بن جبل او عبدالله بن عمر (رضی الله عنه) نه نقل دی چې ددې نه ټول مونځونه مراد
دی. دا حضرات وائی چه په (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ) کښې فرائض او نوافل ټول شامل دی او چه
(وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) ئې اووئیل نو د پنځو مونځونو تاکید ئې او کړو علامه عبدالبر هم دا قول
اختیار کړې دې.

⑤ د ابن حبیب مالک او ابواثامه رانې دا ده چه ددې نه د جمعی مونځ مراد دې

⑥ ابن التین او علامه قرطبی نقل کړې دی چې ددې نه د ماسخوتن مونځ مراد دې.

(۱) احکام القرآن للجصاص ۱/۴۱۵۹ -

(۲) احکام القرآن للجصاص ۱/۴۱۴، ۴۱۸ -

(۳) قال الحافظ فی الفتح ۱۹۶۹/۸ وجمع اللمیاطی فی ذلك جزءا مشهورا اسماء كشف العطاء عن الصلاة
الوسطی... بلغ تسعة عشر اقولا -

- ④ بعضو وئیلې دی چې ددې نه د مازیگر مونځ مراد دې
 ⑤ د بعضو رائي ده چې ددې نه د صبا او ماسخوتن مونځونه مراد دي
 ⑥ علم الدين سخاوی او تقی الدین اخنائي فرمائي چې ددې نه د وترو مونځ مراد دي
 ⑦ بعضو وئیلې دي چې صلاة الخوف ترې مراد دي
 ⑧ بعضو ترې اشراق مونځ مراد اخستې دي
 ⑨ بعضو ترې نه د خابنت مونځ مراد اخستې دي
 ⑩ د سعيد بن جبیر او امام الحرمین رائي دا ده چې ددې نه لا علی التَّعْيِين پنځو مونځونو کښې یو مراد دي
 ⑪ بعضو ددې نه د تهجدو مونځ مراد اخستې دي
 ⑫ خو د اکثر و حضراتو رائي دا ده چې ددې نه د مازیگر مونځ مراد دي هم دا قول د احنافو او حنابلو دي^(۱) امام ترمذی فرمائي (هو قول اکثر علماء الصحابة)^(۲)
 ماوردی وائي چې (هو قول الجبهود التابعين)^(۳) او علامه ابن عبد البر وائي (هو قول اکثر اهل الاثر)^(۴)
 د امام بخاری هم دا رائي ده نو د سورة رحمن په تفسیر کښې ئې ددې تصریح کړې ده. فرمائي (فيها فاكهة ودخل ورومان قال بعضهم: ليس الرومان والنخل بالفاكهة اما العرب فانها تعدها فاكهة كقوله عز وجل حافظوا الصلوات والصلاة الوسطى فامر بالحافظة على كلا الصلوات ثم اعاد العصر تشديد لها كما اعيد النخل والرومان)^(۵)
 حضرت شاه صاحب رحمته الله فرمائي چې دا صلاة وسطی سابقه امتونو ته پیش شوې وهغوی دا ضائع کړلو ددې وجې دي امت ته په خصوصیت سره ددې د محافظت تاکید شوې دي. د امام مسلم د روایت مطابق په دې باندې دوه اجروونه ملاویری
 شاه صاحب داهم فرمائیلي دي چې امام شافع د صلاة وسطی تفسیر د صبا په مونځ باندې کړې دي، کیدي شي ددې وجې چې ددې ایت آخری حصه ده (وقولوا لله قاتلین) او چونکه ددوی په نیز قنوت د صبا په مانځه کښې وی. ددې وجې هغوی د ایت دا آخری حصه ددې خبرې قرینه جوړه کړې چې د صلاة وسطی مصداق صلاة فجر دي^(۶)

^(۱) فتح الباری ۱۹۶/۸-^(۲) سنن ترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء فی صلاة الوسطی ۳۴۲/۱-^(۳) فتح الباری ۱۹۶/۸-^(۴) حواله بالا-^(۵) صحیح البخاری مع فتح الباری ۶۶۰/۸-^(۶) فضیض الباری ۱۶۵/۴-

۴۵- باب (وَقَوْمُوا إِلَهِ قَانِتِينَ) مُطِيعِينَ.

[۴۲۶۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ عَنْ أَبِي غَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا أَخَاهُ فِي حَاجَتِهِ حَتَّى تَزُولَ هَذِهِ الْآيَةُ (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقَوْمُوا إِلَهِ قَانِتِينَ) فَأَمْرٌ نَآبِ السُّكُوتِ.

امام بخاری د قانتین تفسیر به مطیعین سره کړې دې دا تفسیر د حضرت عبداللہ بن مسعود او عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما نه منقول دې ()

حضرت گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې کمال طاعت دادې چې انسان د هر داسې خیز نه منع شی کوم چې په قرب او حضور کښې حائل وی او کلام هم چونکه په حضور کښې مخل دې ددې وجې نه د ایت کریمه نه د کلام فی الصلاة ممانعت مستفاد کېږی، هم ددې نکتې په وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ روایت ذکر کړې دې، په کوم کښې چې د کلام فی الصلاة نه منع شوي دد () دا روایت په کتاب الصلاة کښې د «باب ما یمنی عن الکلام فی الصلوة لاندې تیر شوي دې ()»

باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْنْتُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) (۲۲)

وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيَّةٌ) عَلَيْهِ يَقَالُ (بَطْلَةٌ) زِيَادَةٌ وَقَضَاءٌ (أَفْرَغَ) أُنْزِلَ (وَلَا يَتَوَدَّه) لَا يُثْقَلُ. أَدْنَى أَثْقَلْنِي. وَالْأَذْ وَالْأَيْدِ الْقُوَّةُ، السِّنَّةُ نِعَاسٌ. (يَتَغَيَّرُ) (فَبِهِت) ذَهَبَتْ حُجَّتُهُ. (خَاوِيَةٌ) لَا أُنِيسَ فِيهَا. عَرُوشُهَا أُنِيبَتْهَا. نُثِيرُهَا نُخْرِجُهَا (أَعْصَارًا) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهْبُ مِنْ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَبُودٍ فِيهِ نَارٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (وَابِلٌ) مَطَرٌ شَدِيدٌ. الظَّلُّ النَّدَى، وَهَذَا مَثَلُ عَمَلِ الْمُؤْمِنِ. (يَتَغَيَّرُ) قَوْلُهُ: وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيَّةٌ) عَلَيْهِ:

په وسع کرسیه کې د کرسی نه شخه مراد دې؟ یعنی د سورة بقره ایت (وَبِيعَ كُرْسِيِّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ) کښې د کرسی نه علم مراد دې، علامه قسطلانی فرمائی «فيه اشارة الى انه لا كرسى في الحقيقة ولا قاعد وانا هو مجاز عن عليه ()»

(۱) عمدة القاری ۱/۱۲۵-

(۲) لامع الدراری ۹/۳۰-

(۳) صحیح البخاری کتاب الصلاة ۱۰/۱۶۰-

(۴) ارشاد الساری ۱۰/۷۳) تعلیقات لامع الدراری ۹/۳۱۹-

علامہ سندھی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ عام طور عالم دین پہ کرسی باندی کینی او دعلم نشر واشاعت کوی نو کرسی یو قسم د علم محل شو او دلتہ ذکر د محل دے مراد ترے حال دی (۱) او بل مناسبت ہغوی دا بیان کرے دی کہ لکھ څنگہ پہ کرسی باندی صاحب د کرسی اعتماد کوی او کینی دغہ شان عالم پہ خپل علم اعتماد کوی او مسائل بیانونی نو پہ اعتماد د علم او کرسی دواړو کښې قدر مشترک دے، ددې مناسبت پہ وجہ نې کرسی ونیلې ده، او مراد ترې علم اخستې شی (۲)

د کلماتو تشریح:

قوله: يَقَالُ (بُسْطَةً) زِيَادَةً وَقَضْلًا:

د سورة بقرې دې ایت طرف ته اشاره ده (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ) فرمائی دلتہ د (بُسْطَةً) معنی فضیلت او زیاتې ده

قوله: أَفَرَأَى أَنْزَلَ: یعنی ایت کریمه (وَلَمَّا يَرْزُقُ الْخَلْقَ وَلَوْ أَنَّهُ لَكُلِّ شَيْءٍ خَبِيرٌ) کښې (افرع) د انزل په معنی دے،

قوله: (وَلَا يَتُودُّهُ) لَا يَتَقَلَّبُ: یعنی په ایت کرسی کښې د (وَلَا يَتُودُّهُ جَفْطُهُمَا) معنی ده، الله تعالی د اسمان او زمکې حفاظت گران او مشکل نه معلومېږي (اد، یوده) په وزن د قال یقول معنی نې درنیدل او سترې کیدل راځي

قوله: (لَمْ يَتَسَنَّه) يَتَغَيَّرُ: (فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّه) فرمائی د (تسنن) معنی تعبیر کیدل او تبدیل کیدل دی

قوله: خَاوِيَةً) لَا أُنِيسَ فِيهَا: (أَوَ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا) کښې د (خاویة) معنی ده (چرته څه څوک مونس او غمخوار نه وی، خالی وی)

قوله: عُرُوشُهَا أُنِيبَتْهَا: (أَوَ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا) کښې د عروش معنی ده، چترته بنیادونه

قوله: نُثِيرُهَا تُخْرِجُهَا: (وَالنَّظَرُ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُثِيرُهَا) په دې کښې د نشتر معنی (نخرج) ده یعنی هډوکو طرف ته او گورده څه موندل دا څنگه راپورته کوو او جوړوو

قوله: (إِعْصَارًا) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهْبُ مِنْ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَبُودٍ فِيهِ نَارٌ: (وَلَهُ ذَرِيَّةٌ مُنْقَضَةٌ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ تَشْرِيعُ كَوِي) او فرمائی څه داسې تیزه هوا چې هغه د زمکې نه اسمان طرف ته چلیږي د ستنې په پشان په هغې کښې اور وی

(۱) حاشیة السندی ۶۵۰/۲-

(۲) حواله بالا-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلُّوا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ: كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ

وَأَبْلَ فَنَزَعَهُ صَلُّوا یعنی خنګه چې یو بنویدونکې کانړې وی چې په هغې باندې خاوره وی نو په هغې باندې تیز باران اوشی او هغه صفا کړی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې د (صلوا) معنی ده چې په هغې باندې څه نه وی بیخی صفا وی د (واهل) معنی بیانوی حضرت عکرمه رضی الله عنهما فرمائی (مطر شدید) سخت باران.

قوله: الظَّلُّ النَّدَى: (فان لم يصبها وابل فظل) د (ظل) معنی ده معمولی باران، پر څه

قوله: وهذا مثل عمل المؤمن: پدېقران کریم کښې په دې ایت کښې د مومن عمل یو

مثال بیان شوي دي پوره ایت دادې: (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ يَرَوْنَهَا مِنْ أَوَّلِهَا ضَعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَظُلٌّ وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

یعنی کوم خلق چې د الله د رضا په غرض خرچ کوی چې د خپلو نفسونو کښې د گرانو اعمالو برداشت کولو د پاره، پوځوالې پیدا کړی، ددوی مثال داسې دي چې یو باغ په یوه ډیرنی باندې واقع وی او په هغې باندې تیز باران اوشی او هغه دوچنده میوه اوکړی او که تیز باران پرې هم اوشی نو د زمکې د ښه والی او د موقع موافقت په وجه، معمولی پرڅه (او لږ باران) هم د هغې د پاره کافی وی.

په دې ایت کښې د مومن عمل په یو مثال سره واضح کړې دي مقصد دا دي چې په اخلاص سره مومن څه ډیر خرچ هم اونکړی او لږ غونډې خرچ اوکړی بیا هم هغه ته دوچنده اجر او ثواب ملایږي.

[۴۲۷۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ ثَائِفٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَ إِذَا سَبَلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ يَتَقَدَّمُ الْإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ فَيُصَلُّونَ بِحِجَةِ الْإِمَامِ رُكْعَةً، وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يَصَلُّوا، فَإِذَا صَلَّاهُ الَّذِينَ مَعَهُ رُكْعَةً آخَرَ وَأَمَّا الَّذِينَ لَمْ يَصَلُّوا وَلَا يَسْلُمُونَ، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يَصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَهُ رُكْعَةً، ثُمَّ يَتَصَرَّفُ الْإِمَامُ وَقَدْ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ، فَيَقُومُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ فَيُصَلُّونَ لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً بَعْدَ أَنْ يَتَصَرَّفَ الْإِمَامُ، فَيَكُونُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ قَدْ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ هُوَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ صَلَّاهُ رَجُلًا، قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ عِزْرًا مُسْتَقْبِلِيهَا. قَالَ مَالِكٌ قَالَ ثَائِفٌ لَا أَرَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلَّا عَنِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

۳۵- باب: (وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا)

[۴۲۷۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسودِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْأَسودِ وَزَيْدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَا حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُمَّانَ هَذِهِ الْآيَةُ أَلَيْسَ

فِي الْبَقَرَةِ (وَالَّذِينَ يَتُوقُونَ مِنْكُمْ وَبَدَّوْنَ أَزْوَاجًا) إِلَى قَوْلِهِ (غَيْرِ أَخْرَاجٍ) قَدْ نَسَخَهَا الْأُخْرَى، فَلَمْ تَكُتَبْ قَالَ تَدْعُهَا يَا ابْنَ آدَمَ أَخِي لَا غَيْرَ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ. قَالَ مُحَمَّدٌ أَوْ حَوْهَذَا. دلته اشکال کیهی چې په دې ایت باندې خو ترجمه قائمه شوې ده نو امام بخاری ترجمه دوباره ولې قائمه کړه، ونیلې شی چې اوله ترجمه په ایت ناسخه باندې وه او دلته په ایت منسوخه باندې نو تکرار نشته

۳۶- باب: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

۱۴۲۲۳۱ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَسَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى) قَالَ أَوْكُمُ تَوَمِّنُ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيُظْمِنَ قَلْبِي»

کله چې دا ایت نازل شو نو بعضې صحابو او فرماښل (شک ابراهيم، لم یشک دینش) نو نبی ﷺ هغوی ته او فرماښل (نحن احق بالشک من ابراهيم) علامه کرمانی دلته اشکال کړې دې چې د ابراهيم عليه السلام څنگه شک کړې وو حال دادي چې ابراهيم عليه السلام د الله تعالی جلیل القدر پیغمبر وو؟

بیا خپله جواب ورکوی او فرماني چې د نبی ﷺ د قول (نحن احق بالشک من ابراهيم) مطلب خو دادي چې شک خو مونږ ته کول پکار وو خو زمونږ شک نشته نو حضرت ابراهيم عليه السلام ته به په طریقه اولی شک نه وی شوې نبی ﷺ افضل الانبياء دې هغوی دا جمله د عاجزني په ډول او فرماښله (۱)

حضرت ابراهيم عليه السلام دا سوال ولې او کړو؟ اوس سوال دادي چې ابراهيم عليه السلام ته هر کله د الله تعالی په صفت احیاء کښې شک نه وو نو بیا ئې د الله تعالی نه سوال ولې کولو؟ چې (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)؟

① بعضې حضراتو ونیلې دی چې د حضرت ابراهيم عليه السلام د الله تعالی په صفت احیاء باندې قدرت کښې څه شک نه وو بلکه د احیاء د کیفیت لیدو شوق ئې وو چې څنگه ورته ژوند ورکوی. ددې کیفیت مشاهده کولو ئې غوښتل ددې وجې ئې د الله نه سوال او کړو. (۲)

② بعضې حضراتو ونیلې دی چې حضرت ابراهيم ته علم حصولی حاصل وواو د هغه د ایمان د پاره کافی دی. حضرت ابراهيم عليه السلام غوښتل چې علم حضوری ورته حاصل شی. (۳)

(۱) شرح الکرماني ۴۳/۱۷- (۲)

(۲) شرح الکرماني ۴۳/۱۷) وفيض الباری ۴/۱۴۵/۱۴۶) تفسیر قرطبي ۲۹۱/۳-

(۳) قال الامام رازی فی تفسیر الکبیر وعلى قول المتکلمين العلم الاستدلالي مما يتطرق اليه الشبهات والشكوك فطلب علما ضروريا يستقر القلب معه استقرارا لا يتعالبه شيء من الشكوك والشبهات ۴۱/۰۸

بعضی ونیلې دې چې حضرت ابراهیم علیه السلام ته علم یقینی حاصل وو هغوی عین الیقین غوښتل.

۴۹- بَابُ قَوْلِهِ (أَيُّوَذَا حَدُّكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَفَكَّرُونَ) [۴۲۶۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ وَسَمِعْتُ أَخَاهُ أَبَا بَكْرٍ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ بْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَوْمًا لِأَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيمَا تَرَوْنَ هَذِهِ الْآيَةَ تَزَلَّتْ (أَيُّوَذَا حَدُّكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) قَالُوا اللَّهُ أَعْلَمُ. فَغَضِبَ عُمَرُ فَقَالَ قُولُوا نَعْلَمُ أَوْلَا نَعْلَمُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي نَفْسِي مِنْهَا شَيْءٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ عُمَرُ يَا ابْنَ أَخِي قُلْ وَلَا تَحْقِرْ نَفْسَكَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ضَرَبْتُ مَثَلًا لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ أَيُّ عَمَلٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ..

حضرت ابن عباس رضی الله عنہ فرماني چې حضرت عمر رضی الله عنہ يو ځل د حضرات صحابه کرامو نه تپوس او وکړو چې (أَيُّوَذَا حَدُّكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) دا ايت په څه باره کښې نازل شوي دي؟ صحابه او ونيل تاسو (تعلم) يا (لاتعلم) او وائي، يعنې چې مونږ ته علم دي يا د اقرار او کړنې چې مونږ ته علم نشته، حضرت ابن عباس رضي الله عنه او ونيل زما په زړه کښې ددې په باره کښې څه شته. حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائيل ته او وايه او «د خپلې کم عمرنې په وجه خپل ځان حقير مه گڼه. حضرت ابن عباس رضي الله عنه او فرمائيل په دې کښې د يو عمل مثال بيان شوي دي. حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائيل د کوم عمل؟ حضرت ابن عباس رضي الله عنه د عمل تعيين اونکړو او ونيل د څه عمل؟ نو حضرت عمر رضي الله عنه په خپله تفسير بيان کړو او ونيل چې په دې کښې د يو مالدار سړي مثال بيان شوي دي هغه د الله تعالی اطاعت او عبادت کولو، بيا الله تعالی هغه طرف ته شيطان راوليږلو نو هغه په گناهونو کښې اخته شو تردې چه د هغه نیک عمل ئې غرق کړل. يو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کيږي چې د حضرت عمر رضي الله عنه د سوال په جواب کښې صحابه رضي الله عنهم (والله اعلم) او فرمائيل نو حضرت عمر رضي الله عنه په دې باندې خفه شو حال دا چې صحابه رضي الله عنهم به د نبی صلی الله علیه و آله په جواب کښې ونيل (والله ورسوله اعلم) او نبی صلی الله علیه و آله په دې باندې نه خفه کيدلو.

ددې جواب دادې چې نبی صلی الله علیه و آله به د صحابه کرامو د متوجه کولو د پاره سوال کولو. کله چې به هغوی په جواب کښې (الله ورسوله اعلم) او فرمائيل نو لکه چې هغوی به متوجه شول. د نبی صلی الله علیه و آله د صحابه رضي الله عنهم نه داېسې قسم سوال کول امتحان نه وو ځکه چې نبی صلی الله علیه و آله خو استاذ راليږلې شوي

وو او حضرات صحابه کرام رضی الله عنہم به د نبی صلی الله علیه و آله نه علم زده کولو، نو د صحابو رضی الله عنہم د متوجه کولو په غرض به نبی صلی الله علیه و آله به کله د صحابو رضی الله عنہم تپوس او کړو نو هغوی به په جواب کښې (والله ورسوله اعلم) وویل.

خو دلته خبره داسې نه ده دلته حضرت عمر رضی الله عنه په خپله معلومول غواړی او دا کتل نې مقصود دی چه صحابو ته ددې په باره کښې علم شته که نه، ددې وچې په داسې موقع د (والله اعلم) وویل د سوال سره مطابق نه دی. هم دا وجه وه چه حضرت عمر رضی الله عنه خفا شو. (۱)

قوله: فَعَيَّلَ بِالْمَعَاصِي: بعضې حضرات وانی چې ددې نه د معتزلو تائید کیرې چې یو کس د گناه کبیره ارتکاب او کړې او د هغه ټول اعمال خبط شول: ددې جواب دادي چې اغراق، احباط لره مستلزم نه دې دلته د اغراق اعمال نه د اعمال صالحه قلت مراد کیدې شی، دغه شان د معاصی نه کفر او شرک نه پس اعمال صالحه باندې څه اخروی فائده نشته: (۲)

۳۸- باب: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا)

يُقَالُ اَلْحَقَّ عَلَى وَالْعَرَّ عَلَى، وَأَحْقَانِي بِالسَّأَلَةِ، (فَيَحْفِكُمْ) يُجَبِّدْكُمْ.

[۴۲۷۵] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي مُرَوَّانَ عَطَاءُ بْنُ يَسَّارٍ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عُمَرَ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَيْسَ الْيُسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ الثَّمَرَةُ وَالْثَمَرَتَانِ وَلَا اللَّقْمَةُ وَلَا اللَّقْمَتَانِ. إِنَّمَا الْيُسْكِينُ الَّذِي يَتَعَقَّفُ وَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا). [ر: ۱۴۰۶]

پوره ایت دې (لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْتَسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَقُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا)

یعنی په صدقاتو کښې اصل حق د حاجتمندو دې کوم چې مقید شوې وی د الله په لار کښې یعنی د دین په خدمت کښې، هغه خلق په طلب معاش د پاره په زمکه کښې د ګرځیدلو طاقت نه لری. د سوال نه د ځان ساتلو په وجه ناواقف خلق په هغوی باندې د مالدارانو خیال کوی، تاسو د هغوی د مخونو نه پېژندلې شی (چه د فقر او فاقه نه ددوی په مخونو او بدنونو کښې د کمزورنې آثار په نظر راځی. هغوی په خلقو پورې انځلی نه، چه څه ترې اغواړی (یعنی د نورو نه هلو غواړی نه، ځکه چې کوم خلق د غوښتلو عادتیان وی عموماً هغوی په انختیدلو سره غوښتل کوی.

(۱) لامع الدرای ۳۳/۹-

(۲) عمدة القاری ۱۸/۱۲۹-

قوله: يُقَالُ أَحْفَ عَلَى وَالْحَرَّ عَلَى، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ: مقصد دادی چی «الحف علی»، الح علی، او «احفانی بالمسألة»، دیوی معنی د پاره راخی یعنی اصرار کول.

قوله: فَيَحْقِكُمْ يُجِدُّكُمْ: په دې سره د سورة محمد ایت «وَلَا يَسْأَلُكُمْ أَفْوَالَكُمْ» إِنْ يَسْأَلُكُمْ عَنْهَا فَيَعْنِيكُمْ تَعْنُلُهُ طرف ته اشاره ده یعنی الله تعالی نه غواړی ستاسو نه ستاسو مال او که غواړی ستاسو نه هغه مال او تاسو په مشقت کښې واچوی نو تاسو به بخل او کوږنی په دې کښې (یحفکم) معنی د (یجهدکم) ده (ای یجهدکم فی السوال بالالحاح)

قوله: حَدَّثَنَا أَبُو أَبِي مَرْيَمَ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه ارشاد فرماني چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد فرماني دي چې مسکین هغه نه دي کوم چې په سوال کولو باندې يو يا دوه کهبوري يا دوه نمړې واخلی او واپس شی او د هغه د واپس کولو د پاره دومره کافی وی، مسکین خو هغه دي کوم چې د حاجت نه باوجود د سوال نه بېج کيږي که تاسو غواړئ نو د قران دا ایت اولولي: لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ الْمَخَافَةَ مطلب دا دي چې د صدقاتو او خيراتونو مستحق صرف هغه خلق نه دي خوک چې دريه د مرغخي او خير غواړي، بلکه اصل مسکین او د صدقاتو حقدار هغه خلق دي خوک چې محتاجي نه باوجود سوال نه کوي، د سوالگرو طريقه په انخلو سره سوال کول وی

۵۱- باب: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)

الْمُسِ الْجُنُونُ.

۱۴۲۶۶] حَدَّثَنَا عُمرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَرْوَقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ لَمَّا تَزَلَّتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.
قوله: الْمُسِ الْجُنُونُ: په ایت کریمه کښې دی «لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ» فرماني چې په دې کښې (مس) په معنی د لیونتوب دي.

ددې باب نه واخله تر د «وَأَتَقُوا يَوْمَ تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ» پورې ټول ایتونه د حرمت ربا په باره کښې نازل شوي دي ددې وجې امام بخاری دهر ایت لاندې صرف یو حدیث د حرمت ربا نقل کړې دي کوم چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دي.
حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني چې کله د سود په باره کښې د سورة بقره ایتونه نازل شول نو رسول الله صلی الله علیه و آله دا اولوستل او خلقو ته یې واورول، او بیا یې د شرابو تجارت حرام کړو.
یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کیږي چې د سود د حرمت په باره کښې نازلیدونکی د سورة بقره ایتونه خو بیخي په آخره کښې نازل شوي وو او د شرابو حرمت خو د غزوه احد نه پس شوي وو، او په هغه وخت کښې ددې تجارت هم ممنوع گرځولې شوې وو. نو بیا دا څه خبره ده چې کله رسول الله صلی الله علیه و آله د سود د ایتونو نه د سود د حرمت اعلان او کړو نو د شرابو دحرمت اعلان یې هم او کړو په دغه وخت کښې ددې څه موقع وه؟

ددې جواب دادې چې د سود د حرمت د اعلان سره نې د شرابو د تجارت د حرمت اعلان ددې د قباح شاعت او شدت حرمت ظاهر ولود پاره وو، چونکه په شدت حرمت او قباح کښې دواړه یو شان یا نژدې دی، دا هم ممکن ده چه په دغه وخت کښې د نبی ﷺ په مجمع کښې داسې خلق محسوس کړې وی چاته چې د تجارت خمر د حرمت علم نه وو ددې وجې نې کریم ﷺ ددې اعاده او تکرار او کړلو. (۱)

۵۲- باب: (يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَا) يَذْهَبُ

[۴۲۲۷۱] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضَّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَرْوَفٍ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ الْأَوَاخِرُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَتَلَاهُمْ فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۳- باب: (فَاذْنُوا بِحَرْبٍ) فَاَعْلَمُوا.

[۴۲۲۸۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَرْوَفٍ عَنْ أَبِي الضَّحَى عَنْ مَرْوَفٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَرَأَهُنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۴- باب: (وَإِنْ كَانَ دُوعُسْرَةً فَفَنْظَرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ)

[۴۲۲۹۱] وَقَالَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَنْصُورٍ وَالْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضَّحَى عَنْ مَرْوَفٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَرَأَهُنَّ عَلَيْنَا، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

په روایت باب او ایت باب کې مناسبت: اسماعیلی اعتراض کړې دې چې د روایت الباب او ترجمه الباب کښې څه مناسبت نشته ځکه چې د ایت تعلق د قرض سره دې او د روایت تعلق د سود او تجارت خمر د حرمت سره دې، ددې وجې د سود په ایتونو کښې ددې ذکرېې موقعې دې (۲) مونږ ددې جواب ورکړې دې چې ذکر شوې ایت هم د سود د ایتونو سره نازل شوې دې ددې وجې امام بخاری په دې مناسبت سره دا دلته ذکر کړو.

حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ د باب د روایت سره مناسبت بیانوی او فرمائی «مناسبة برواية الواردة فيه من حيث ان البامور به هو الانظار والتصديق فكيف بمن ياخذ زيادة على اصله ماله» (۳)، یعنی په ایت باب کښې مديون ته مهلت ورکولو په هغه باندې صدقه کول او قرض معاف کولو حکم ترغيب دې

(۱) عمدة القارى ۲۰۰/۱۱ کتاب البيوع باب اكل الرباء وشاهده وكاتبه -

(۲) عمدة القارى ۱۸/۱۳۲ -

(۳) لامع الدرارى ۳۴/۹ -

نو هر کله چې د اصل راس المال په باره کښې دا حکم دې نو ددې نه زیاتې د سود په ډول اخستلو به څنگه اجازت ورکولې شی د حضرت گنګوهی ددې توجیه حاصل دادې چې د ذکر سوی ایت نه د سود حرمت اگرچه په عبارت النص سره ثابت دې د دلالت النص په طور سره ددې ایت نه د سود حرمت ثابتیږي، ددې وجې د باب د ایت ذکر دلته بهې موقعې نه دې.

۵۵- باب: (وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ).

۱۴۲۷۰۱ | حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سَقِيَانُ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ أَخْرَاجُهُ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - آيَةُ الرَّيَا. د روایت باب متعلق یو اشکال او دهغې جواب: دلته اشکال کیږي چې په روایت باب کښې نې د سود ایت د نزول په اعتبار سره آخری ایت ګرځولې دې او ابن جریر طبری رحمته الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دا نقل کړې دی چه آخری ایت (وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ددې او دا د سود ایت نه دې.

ددې جواب دادې چې د (احل الله البيع وحرّم الربا) نه واخله تر د (وَأَتَقُوا يَوْمًا) پورې ټول ایتونه د سود په باره کښې یو ځل نازل شوی وو، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د پخاري په روایت کښې د ابتدائي ایتونو ذکر کړې دې او د ابن جریر طبری په روایت کښې هغوی د آخری ایت ذکر کړې دې، یو بل تعارض د حضرت براء ابن عازب د روایت سره دې په هغې کښې دی چې آخری ایت د کلاله دې او ابن عباس رضی الله عنهما (وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ته آخری ایت وائی علامه کرمانی ددې جواب دا ورکړې دې چې دواړو حضراتو د خپل خپل علم مطابق وئیلې دي (۲).

بعضو حضراتو جواب ورکړې دې چې د میراث په باره کښې آخری ایت د کلاله دې او د حضرت براء ابن عازب په روایت کښې هم په دې اعتبار سره دې ته آخری ایت وئیلې شوې دې او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې د سود ایت د عامو ایتونو په اعتبار سره آخری ایت وئیلې شوې دي نو څه تعارض نشته (۳).

۵۶- باب: (وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَخَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) ۱۴۲۷۱ | حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ حَدَّثَنَا مَسْكِينٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدِ الْحَدَّادِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّهُمَا قَدْ

(۱) فتح الباری ۲۰۵/۸-

(۲) شرح الکرماني ۴۷.۴۶/۱۷-

(۳) شرح الکرماني ۴۷.۴۶/۱۸، و فتح الباری ۲۰۵/۸-

لِيَخْتِ (وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوا) الْآيَةَ.

په دې ایت کښې دې چه څه ستاسو په زړونو کښې دې برابره ده که تاسو ئې ښکاره کوئ او که تاسو ئې پټوئ د هغې په باره کښې الله تعالی ستاسو محاسبه کوی بیا ددې نه پس چې چاته غواړی بڅښنه به او کړی او چې چاته غواړی عذاب به ورکړی.

د ایت کریمه تفسیر: کله چې دا ایت نازل شو نو صحابه رضی الله عنهم ډیر پرېشانه شول چې غیر اختیاری وسوسې او خیالات که په دې باندې نیول کیږي نو څوک به بیا نجات مومي. صحابه کرام د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شول او د خپلې پرېشانۍ ذکر ئې اوکړو.

نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل دا د الله حکم دي او تاسو (سمعنا و اطعنا و ائى ی) (۱).

ددې نه یو کال پس آیت کریمه: لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا نازل شو نو دې اولنې ایت منسوخ کړو لکه څنگه چې په روایت باب کښې تصریح ده.

خو امام مادری په دې باندې اشکال کړې دې چې د نسخې ضرورت به هله وی کله چې جمع بین الایتن ممکن نه وی حال دا دې چې دلته دواړه جمع کولې شی او دا وئیلې شی چې (وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوا بِمَا يَبْغِيكُمْ يَهْدِي اللَّهُ كَيْبَهِ هغه خیالاتو باندې د نیولو ذکر دې کوم چې

اختیار وی او په (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ) د بیان شوی دی چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته (۲). خو د امام مادری په خپله دا شکال محل د نظر دې ځکه چرته په اولنې ایت کښې صرف د اختیاری خیالاتو او وسوسو د نیولو ذکر وو نو بیا صحابه په دې باندې ولې پرېشانه شوې وو او که هغوی پرېشانه شوې وو نو نبی صلی الله علیه و آله به هغوی ته ښودلې وو چې د محاسبې ذکر. په اختیاری خیالاتو باندې دې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نه دې. نو هم دا وئیلې شی چې په اولنې ایت کښې په اختیاری او غیر اختیاری هر قسم خیالاتو باندې د نیولو ذکر وو او په نورو آیاتونو کښې دا وئیلې شو چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته. صرف په اختیاری خیالاتو باندې به نیول وی او د نیول به هم هغه وخت کښې وی کله چې دا اختیاری خیالات سرې به سوچ کښې راوولی او دې سره سره بیا د هغې مطابق په زړه باندې د هغې اظهار هم شروع کړی باقی که چرته داسې په زړه کښې څه خبره راشی او د هغې اظهار اونکړی او پکښې زیات سوچ او فکر نه کار وانخستلې شی نو په دې باندې به څه مواخذه او نیول نه وی. (۳).

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دلته محمد غیر منسوب دي د والد نوم ئې ذکر نه دي حافظ ابن حجر په

(۱) فتح الباری ۲۰۶/۸، والدر المنثور فی تفسیر بالمأثور ۳۴۰/۱ تفسیر ابن کثیر ۳۲۸/۱ تفسیر کبیر (۱۲۵/۷) -

(۲) تفسیر المنیر ۲۲۰/۳ -

(۳) المرقات شرح مشکوٰۃ ۱۳۴/۱ -

فتح الباری کنبی^(۱)، ددی په تعیین کنبی درې اقوال ذکر کړې دي. د کلاباذی قول دي چې ددی نه محمد بن یحیی ذهلی مراد دي حاکم فرماني چې ددی نه محمد بن ابراهیم بوشنجی مراد دي او ابونعیم د کلام نه معلومېږي ددی نه محمد بن ادریس ابو حاتم رازی مراد دي. ابو جعفر عبدالله بن محمد نفیلی: د (محمد) شیخ نفیلی دي دده نوم عبدالله بن محمد بن علی او ابو جعفر دده کنیت دي.

امام ابوداود رحمه الله ددوی په باره کنبی فرماني (ما رایت احفظ من النفیلی)

امام نسائی فرماني (ثقة) دارقطنی فرماني (ثقة مامون محتج)

ددوی وفات په کال ۲۳۲ هجري کنبی شوې وو. د امام مسلم نه علاوه باقی حضراتو دده نه روایات نقل کړي دي او په بخاری شریف کنبی ددوی صرف دا یو روایت دي. (۱) د نفیلی شیخ مسکین ابن بکر حرانی دي. دوی د سفیان ثوري، شعبه بن الحجاج او مالک بن انس وغیره نه روایات نقل کوي او ددوی روایات امام بخاری مسلم، امام ابوداود امام نسائي نقل کړي دي په بخاری شریف کنبی ددوی صرف دا یو حدیث دي.

امام احمد رحمه الله ددوی په باره کنبی فرماني (لا بأس به ولكن في حديثه غلط)

یحیی ابن معین فرماني (لا بأس به)

امام ابو حاتم فرماني (باس به وكان صالح الحديث يحفظ الحديث)

ددوی وفات په ۱۹۸ هجري کنبی شوې وو. (۲)

۵- باب: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ

۱۴۲۷۲ | حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْحَدَّادِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ أَحْبَبُهُ ابْنُ عُمَرَ - (إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ) قَالَ تَسَخَّطَهَا الْإِيَّةُ الَّتِي بَعْدَهَا. (ار: ۱۴۲۷۱)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، أَصْرًا: عهداً: اشاره ده (رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْ عَلَيْنَا أَصْرًا) طرف ته. چې په دي کنبی د اصرا معنی عهد او پیمان دي، او د عهد او پیمان نه مراد داسې حکم دي د کومو چې پورا کول او په هغې باندې د عمل کولو طاقت نه وي، یعنی اي زمونږه ربه په مونږ باندې داسې عهد مه اېږده. د کومې د پوره کولو چې مونږ کنبی طاقت نه وي علامه زمخشری د اصرا معنی په بوج سره کړې ده. (۳)

(۱) فتح الباری ۲۰۶/۸

(۲) تهذيب الكمال ۸۸، ۹۲/۱۶ وفتح الباری ۲۰۶/۸ -

(۳) تهذيب الكمال ۴۸۶/۲۷ الجرح والتعديل (۸) الترجمة (۱۵۲۱) (وسير اعلام النبلاء ۲۰۹/۹)

وسيزان الاعتدال ۴/ الترجمة ۸۴۷۹ -

(۴) تفسير كشاف ۲۹۲/۱ -

او هم دا ددې اصل معنی ده خو د عهد پابندی هم بوج وی او گران معلومېږي ددې وجه د (اصراً) تفسیر په عهد سره شوې دې.

۵۸- باب: سورة آل عمران

تَقَاةً وَتَقِيَّةً وَاحِدَةً (صِرْ) بَرْدٌ (شَقَا حَقَرَةً) مِثْلُ شَقَا الرِّكْبَةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا (تَبَوُّعٌ) تَتَّخِذُ مَعَكَرًا، السُّومُ الَّذِي لَهُ سِمَاءٌ بِلَعَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ (رَبِثُونَ) الْجَبِيمَ، وَالْوَاحِدُ رَبِّي (تَحْمُونُهُمْ) تَتَّصِلُونَ لَهُمْ قَتْلًا. (غُرًا) وَاحِدُهَا غَارٌ (سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ (نُزُلًا) تَوَاتًا، وَيَجُوزُ وَمَنْزِلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتَهُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَالْغَيْلُ السُّومَةُ الْمُطَهَّمَةُ الْحَسَانُ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى الرَّاعِيَةُ السُّومَةُ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحْصُورًا) لَا يَأْتِي النَّسَاءَ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ قَوْمِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (يُخْرِجُ الْحَيَّ) النُّطْقَةَ يُخْرِجُ مَيِّتَهُ وَيُخْرِجُ مِنْهَا الْحَيَّ. الْإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَيْشُ مِثْلُ الشَّمْسِ - أَرَادَهُ - إِلَى أَنْ تَقْرُبَ. د کلماتو تشرېح:

قوله: تَقَاةً وَتَقِيَّةً وَاحِدَةً: (لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ) وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيُخَذِرُكُمْ اللَّهُ أَنْفُسَهُ وَلِئَلَّا اللَّهُ الْمَصِيرُ

مسلمانان دې ایمانداران پرېښودلو سره کافران په دوستي نه نیسي، کوم کس چې داسې اوکړل نو د هغه د الله سره څه تعلق نشته، په داسې صورت کښې (د ظاهري دوستي) اجازت دي، که تاسو په دوی کښې د چا نه (قوی، ویره کونی) نو هلته د ضرر لرې کولو حاجت دي، او الله تعالی تاسو د خپل ځان نه ویروي او هم هغه طرف ته واپس کیدل دي، امام بخاری فرماني چې (تقاة، او: تقية) دواړه په یو معنی دي دا دواړه د باب ضرب نه مبصر دي، (تقی یتقی، تقاة، وتقية وتقوى) په اصل کښې (وقی، دې خواو په تاء باندې بدل کړې شوې دي او تاء د حروف اصلیه ځنې ده.)

قوله: صِرْ: بر د: (مِثْلُ مَا يَنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْعَيَّةِ الدُّنْيَا كَمِثْلِ رِبْعٍ فِيهَا صِرْ أَصَابَتْ حَرْتَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ)

په دنیایو ژوند کښې د کافرانو د خرچ کولو مثال د هغه هوا پشان دي چې په هغې کښې تیزه یځنی وی او هغه د داسې قوم په پټې باندې اولگې چا چې په خپل ځان باندې ظلم کړي وی، نو هغه هوا دغه پټې برباد کړی دغه شان ددې کافرانو خرچ کول په اخرت کښې ټول ضائع دی

قوله: شَقَا حَقَرَةً مِثْلُ شَقَا الرِّكْبَةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا: (وَكُنْتُمْ عَلَى شَقَا حَقَرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَلْقَاكُمْ مِنْهَا) او تاسو خلق د اور د کندې په غاړه باندې ونی نو الله تعالی تاسو ته نجات درکړو په

دې کښې د شفا حفرة معنی ده (د کندی په غاړه) څنگه چې د شفا الركبة معنی ده (کوهی غاړه) کونی ته وائی.

قوله: تُبَوَّعَ تَخِذُ مَعْسَكْرًا: (وَأَذْعَدَوْتُ مِنْ أَهْلِكَ تَبَوُّيَ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِقَاتَالِ) او کله چې تاسو خپل کور ته د صبا په وخت کښې راووتی او مسلمانانو ته مو په مورچه کښې ځانې ورکولو.

د (تبوی) ترجمه امام په (تسخننا معسکرا) سره کړې ده معسکر لښکر ته وائی یعنی چې کله هغوی ته په مورچو او د جنگ صفونو کښې دننه مقرر کول او لگول، دا د ابو عبیده تفسیر دې ګنی

نو نور حضرات وائی (تَبَوُّيَ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِقَاتَالِ) (۱) (ای تنزل المؤمنین مقاعد للقتال)

قوله: الْمُسُومُ الَّذِي لَهُ سِمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَتْ: (زَيْنَ لِلثَّائِلِينَ حُبَّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرَ الْمُقَنْطَرَةَ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ)

قوله: وَالْخَيْلُ الْمُسُومَةُ: امام بخاری فرمائی چې مسوم هغه څیز ته وائی په کوم کښې چې څه نښه او علامه لګیدلې وی یا ورځی لګیدلې وی، یا هر څه څیز چې ورسره اولګوی، د (سوم) معنی ده نښه لګول، د باب تفعل نه د اسم مفعول صیغه ده په معنی د نښه دار، په ایت کریمه کښې (خیل المسومة) نه نښه دار اسونه مراد دی، یعنی څه او غوره اسونه، ځکه چې غوره اسونو باندې به عربو د امتیاز نښې لګولې امام مجاهد د (خیل المسومة) تفسیر کوی (المهطبة الحسان) یعنی پوره ښه اسونه، (المهطبة) د باب تفعل نه اسم مفعول صیغه ده د طهم معنی ده مکمل کیدل، څرې.

د مجاهد دا تعلیق عبد بن حمید موصولا ذکر کړې دې (۲)

قوله: (رَبِّيُونَ) الْحَجِيمُ، وَالْوَاحِدُ رَبِّي: (وَكَاثِبِينَ مَنِ ابْنِي قَتْلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَيْفَ) امام بخاری فرمائی چې په ایت کریمه کښې ربیون جمع ده، او ددې مفرد (ربی، دې، او دا منسوب دې رب طرف ته. هغه عالم ته وائی چې هغه هم الله طرف ته منسوب وی، او هغوی لره د الله طرف ته دعوت ورکوی.

بعضې حضرات د (رَبِّيُونَ) تفسیر کوی، (الذین یریون بالعلم) د علم په ذریعه چې د نورو خلقو تربیت کوی په اول کښې ورته اسان اسان مسائل بیانوی او په اخر کښې د صلاحیت پیدا کیدو نه پس دقیق او ګران مسائل ورته ښائی. بیا اول ورته جزئیات ښائی او ددې نه پس ورته د کلیاتو تعلیم ورکوي. (۳)

قوله: تَحْسَوْنَهُمْ لَسَاتِ صَلَواتِهِمْ قَتَلًا: (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحْسَوْنَهُمْ يَأْتِيهِمْ) امام بخاری

(۱) وفي العمدة ۱۸/۱۳۶) والمعقد جمع مقعد وهو موضع القعود-

(۲) عمدة القاری ۱۸/۱۳۶-

(۳) الجامع لاحکام القرآن ۲/۱۴۸-

فرمانی چه به ایت کنبی د (تحسونهم) معنی قتل کول، او د جرړې نه ویستل دی. او الله تعالی تاسو سره خپله وعده رېستونې کړه، کله چې تاسو دغه کافران د الله په حکم باندې قتلول او د جرړې نه مو ختمول.

قوله: (غَزَا) وَاحِدٌ هَا غَزَا: (وَقَالُوا لَا وَفَاءَ لَهُمْ إِذَا دَعَاهُمْ إِلَى الْآرِضِ أَوْ كَانُوا غَزَى لَوْ كَانُوا عِنْدَ نَامَاتٍ أَوْ مَاتُوا) او هغوی (منافقان) وائی د خپلو روڼو په باره کنبی چې هغوی په څه زمکه کنبی سفر کړې وی (او هلته اتفاقاً مړ شی، یا هغه خلق چرته په جهاد کنبی شی (او په هغې کنبی قتل کړې شی نو دا منافقان وائی، که دا خلق زمونږ سره وي نو نه به وو مړه شوي او نه به قتل شوي. امام بخاری فرمانی چه په ایت کریمه کنبی (غزا، د غزا، جمع ده غزی غزا او جهاد کونکی ته وائی.

قوله: (سَنَكْتُبُ) سَأَحْفَظُ: (لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا)

په ایت کریمه کنبی د (سنکتب) معنی ده (سنحفظ) مونږ حفاظت کوو.

قوله: (نَزَلًا) ثَوَابًا، وَجُوزَ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتَهُ: (لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا يَتَذَكَّرُونَ لَهُمْ جَنَّتْ

تَجَرُّو مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خُلْدِينَ فِيهَا نَزَلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ لَا يَرَاهُ خَوْفٌ مِنْ رَبِّهِ د هغوی د پاره باغونه دی چه د هغې د لاندې به نهرونه بهیږي او هغوی به په دې کنبی همیشه همیشد د پاره وی دا به الله د طرفه ته میلستیا وی او څه چې د الله سره دی هغه ډیر ښه دی. د نیکانو خلقو د پاره.

امام بخاری فرمانی چه په دې ایت کنبی د (نزال) معنی د (ثواب) ده، یعنی دابه د الله د طرفه بدله وی او دا هم ممکن ده چه د (نزال) معنی په (منزل) سره او کړی شی، منزل د باب افعال نه د اسم مفعول صیغه ده هغه څیز کوم چې د میلستیا په ډول میلمه ته وړاندې کړې شی، وائی (انزلته) ما هغه میلمه کړو. د هغه وړاندې مې د میلستیا په ډول څه پیش کړل، په دې صورت کنبی به د ایت مطلب دا وی چه دا باغونه به د الله د طرفه د میلستیا په ډول مومنانو ته پیش کولې شی.

و قوله: وَقَالَ ابْنُ جَبْرِ (وَحَصُورًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ: (أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ لَكَ بِمَنْبِئٍ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ

اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ)

حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه د (حصور) تفسیر کړې دې هغه کس چه ښځو ته نه ورځی خو دلته ددې معنی د نامرد نه ده. دا په اصل کنبی د باب سمع نه د مبالغې صیغه ده. (حصرا حصراً) ادریدل، بندیدل، د (حصور) نه داسې کس مراد دې چه هغه په خپلو شهواتو باندې قابو لری او خپل نفس په ضبط کنبی ساتونکې وی. دلته هم دا مراد دې چه حضرت یحیی عليه السلام د طاقت، قوت او شهوت لرلو باوجود دخپل نفس په قابو کولو باندې قادر وو او هغوی ښځو ته نه ورتلل. (۱)

(۱) قال الراغب فی المفردات (۱۲۰) فالحصور الذی یأتی النساء امامن العنة وامام العفة والاجتهاد فی ازالة الشهود والثانی اظهر فی الایة لان بذلك يستحق الموحدة) -

وَقَالَ عِكرْمَةُ (مِنْ قَوْمِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ: دَبْلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَأَتُواكُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ هَذَا،

یعنی که تاسو ثابت قدم پاتې کېږئ او تقوی اختیای او هغه خلق په تاسو باندې په غصه کښې حمله او کړی، عکرمه د (فور) تفسیر په غضب سره کړې دې بعضې حضراتو ددې تفسیر کړې دې (بلا تاخیر) فوراً د عکرمه دا تعلیق طبری موصولاً نقل کړې دې. (۱)

قوله: الإِنْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعِشَى مِثْلُ الشَّمْسِ - أَرَاهُ - إِلَى أَنْ تَغْرُبَ: (وَأَذْكُرُكَ كَثِيرًا وَسَيَعْبُ بِالْعِشَى وَالْإِنْكَارُ) امام بخاری فرمائی چې د (ابکار) نه د صبا ابتدائی حصه مراد ده او د (عشی) نه زما په خیال د نمر د زوال نه واخله تر نمر پریوتو پورې منیخمې وخت مراد دې.

۵۸- باب: مِنْهُ آيَاتٌ هُكَمَاتٌ

وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَلَّالِ وَالْحَرَامُ: (وَأَخْرَجْتُهَا) يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ) وَكَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ) وَكَقَوْلِهِ (وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى) (زَيْتٌ) شَكَّ (الْبَيْعَاءُ الْفِتْنَةُ) الْمُشْتَبَهَاتِ (وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ. (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)

[۴۲۷۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ:

تَلَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هَذِهِ الْآيَةَ (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْفٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ) إِلَى قَوْلِهِ (أُولَ الْأَلْبَابِ) قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ، فَأُولَ الَّذِينَ سَمَى اللَّهُ، فَاحْذَرُوهُمْ».

د آیات محکمات او ایت متشابهاً ته څه مراد دی په دې باره کښې مختلف اقوال دی:

① د بعضې حضراتو رانې داده چې محکم هغه ایت ته وائی کوم چې ناسخ وی او متشابهاً هغه ایت ته وائی کوم چه منسوخ وی. (۲)

② بعضې حضراتو ونیلې دی چې محکم هغه آیات دی چه مفهوم او معنی ئې ښکاره وی او متشابهاً هغې ته وائی چه مفهوم او معنی ئې غیر واضح وی. (۳)

③ بعضې ونیلې دی چې محکم هغې ته وائی چه په معنی ئې هغه کس پوهیدې شی چې د

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۳۷-

(۲) روح المعانی ۸۲/۳ وتفسیر البغوی ۱/۲۷۹-

(۳) فتح الباری ۸/۲۱۰-

عربی ژبی او قواعدو نه واقف وی او متشابه هغه دی چې د هغې معنی د الله نه سوا بل څوک نه بیژنی^(۱)

② بعضو ویلی دی چه محکم هغې ته وائی چه دهغې په معنی هر هغه سرې پوهیږی چه هغه -- د عربی ژبی او دهغې د قواعدو نه خبر وی، او متشابه هغې ته وائی چه دهغې په معنی د الله تعالی نه سوا بل څوک نه پوهیږی.

③ امام رازی رحمته الله علیه فرمایلی دی چې لفظ به په خپله معنی کښی یا د غیر احتمال لری یا نه لری که د غیر احتمال نه لری نونص ورته وائی او که د غیر احتمال لری نو یو جانب به راجح وی، یا به نه وی که راجح وی نو ظاهر ورته وائی او مرجوح طرف ته موزول وائی او که راجح نه بلکه دواړه طرفو ته برابر او مساوی وی نو دواړه معانو ته په یو وخت د نسبت په اعتبار سره هغې ته لفظ مشترک وائی او یوې معنې طرف ته په متعین ډول نسبت کولو په اعتبار ورته محمل وائی، نو ددې تقسیم په اعتبار سره به لفظ یا نص وی یا ظاهر وی یا موزول وی یا مشترک وی او یا مجمل وی، په دې قسمونو کښې نص او ظاهر ته محکم وائی او موزول او مجمل ته متشابه وائی^(۲)

یو اشکال او د هغې جواب: دلته چاته دا شکال کیدی شی چه د قران شریف د ذکر شوی ایت نه خو معلومیږی چې په قران مجید کښې آیات محکمات او آیات متشابهات دواړه قسم آیاتونه دی، خو د قران په یو بل ایت کښې دی (کُتِبَ الْحُكْمُ آيَةُ ثُمَّ قُضِلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ^(۳)) ددې نه دا معلومیږی چې د قران کریم ټول آیاتونه محکمات دی او په یو آیت کښې دی (کُتِبَ مُتَشَابِهًا مَثَلًا^(۴)) تَقَعَرْنَاهُ جُلُودَ الْبَازِئِ يَنْخَشُونَ رَبَّهُمْ^(۵)) ددې ایت نه معلومیږی چې د قران کریم ټول آیاتونه متشابهات دی^(۶)

ددې حل دا دی چې په بل ایت کښې د (احکمت آیاته) نه د بلاغت و فصاحت احکام او اتقان او د کلام جلال مراد دی د محکم اصطلاحی معنی هلته مراد نه ده، او په دریم ایت کښې د (کُتِبَ مُتَشَابِهًا) نه مراد دا دی چې د قران مجید ټول آیاتونو د یو بل د مضمون مصدق دی او په دې کښې څه تعارض نشته، د اصطلاحی معنی متشابه مراد نه دی^(۷).

امام بخاری دلته د (اخر متشابهات) تفسیر کړې دی (لیصدق بعضه بعضا) دا تفسیر یې محل دی ځکه چې دلته د متشابهات نه مراد داسې آیاتونه دی چه د هغې مفهوم واضح نه وی او په هغې کښې د وجوه کثیره احتمال وی. دا د (لیصدق بعضه بعضا) تفسیر د (کتابا متشابهات) سره

^(۱) الجامع لاحکام القرآن ۱/ ۱۰۹/ ۴ او معالم التنزیل ۱/ ۲۷۹- (۲)

^(۲) تفسیر کبیر ۷/ ۱۸۰- (۳)

^(۳) سورة الزمر ۱: ۲۳- (۴)

^(۴) سورة هود (۱)- (۵)

^(۵) معالم التنزیل ۱/ ۲۷۸ وفتح الباری ۸/ ۲۱۱- (۶)

منطبق کیری

ددې نه پس امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ درې ایاتونه پیش کړې دي په دې کښې د هر یو ایت مضمون د بل ایت د مضمون تصدیق کوی

اولنې ایت دې **وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاقِقِينَ** ددې نه معلومه شوه چه ضلال او گمراهی هم د فاسقانو حصه ده

دویم ایت دې **وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ** ددې نه معلومیږي چې د کفر او شرک گندگی په هغه خلقو باندې مسلط کولې شی څوک چه د عقل نه کار نه اخلي او د عقل نه هم هغه خلق کار نه اخلي څوک چه فاسق وی، ددې ایت نه د اولنې ایت د مضمون تصدیق کیږي.

دریم ایت دې **وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآثَهُمْ ثَقُوبَهُمْ** ددې ایت نه هم د اولنو دوو آیاتونو د مضمون تائید کیږي چه په دې کښې د فاسقانو او گمراهانو تذکره ده او په دې ایت کښې فرمانیلي شوی دی چه خلق هدايت اختيار وی او په صراط مستقیم باندې د تلو کوشش کوی نو الله تعالی هغوی ته هدايت نصیب کوی او کوم خلق چې ددې کوشش نه کوی هغوی گمراه او فاسقان دی. دغه شان په اولنې دوو آیاتونو کښې چه کومه خبره کړې شوې ده هغه په دې ایت کښې په یو بل طرز سره بیان شوې ده.

قوله: (ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ: د (ابتغاء الفتنة) معنی ئې بیان کړې ده (ابتغاء المتشابهات) یعنی کوم خلق چې په متشابهاتو پسې وی او ددې په غور او فکر کښې مشغول وی چونکه ددوی دا مشغولتیا د فتنې سبب جوړیږي، ددې وجې ئې په متشابهاتو کښې غور او فکر ته (ابتغاء الفتنة) اوونیل.

د متشابهاتو دوه قسمونه: د متشابهاتو دوه قسمونه دی یو قسم هغه دې چه په هغې کښې غور او فکر کولو سره د معنی حصول ممکن وی لکه تقدیم ما حقه التأخیر چه د هغې په وجه د معنی په پوهیدو کښې مشکل پیښیږي یا روابط کلام محذوف وی نو په داسې قسم متشابهاتو کښې په سوچ او فکر کولو سره معنی په پوهه کښې راځی ځکه چه داسې قسم متشابهاتو کښې غور او فکر کول ممنوع نه دي.

دویم قسم هغه دې چه په هغې کښې سوچ او فکر کولو سره معنی د کلام په پوهه کښې نه راځی نو په هغې کښې سوچ او فکر کولو نه منع شوې ده. (۱)

قوله: (وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ): په ایت کښې **(وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ)** کښې واو کښې د عالمانو اختلاف دې چه دا واو مستأنف دې او که عاطفه دي. امام بخاری د مجاهد نه ذکر شوې تفسیر نقل کړې دي ددې نه معلومیږي چه دا واو عاطفه دي او د **(وَالرَّاسِخُونَ)** عطف په لفظ د (الله) کیږي او مطلب دادې چې الله هم د متشابهاتو معنی پیژنی او

راسخین فی العلم هم پیژنی خو د نه پیژندلو باوجود وائی چې مونږ په دې باندې ایمان راوړو او په دې کښې د غور او فکر کولو نه چونکه منع شوې ده. ددې وجهې ترې لرې اوسپړې او دغه شان په حکم باندې عمل کوی او ثواب حاصلوی. (۱)

۶۰- باب: (وَإِنِّي أَعِيدُهَا بِكَ وَذَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)

۱۴۲۷۴۱ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ مَوْلُودٌ يُولَدُ إِلَّا وَالشَّيْطَانِ يَمْسُهُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهْلُ صَارِخًا مِنْ مَنِ الشَّيْطَانِ إِثْمًا، إِلَّا مَرِيَمَ وَابْنَهَا». ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَإِنِّي أَعِيدُهَا بِكَ وَذَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

قوله: فَيَسْتَهْلُ صَارِخًا مِنْ مَنِ الشَّيْطَانِ إِثْمًا، إِلَّا مَرِيَمَ: دا دې حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې فرماني چې كله ماشوم پيدا شي نو شيطان هغه ته سگونډاره وركوي، د هغې د وجې هغه چغه كړي خو حضرت مريم عليها السلام او د هغوی خوي حضرت عيسى عليه السلام ددې نه مستثنی دی. هغوی د پيدائش نه پس شيطان هغوی لره مس كړې نه دی. دا روايت په كتاب احاديث الانبياء كښې هم تير شوې دې هلته هم تقريبا هم دا الفاظ دي. (۲) په دې كښې د حضرت عيسى عليه السلام ذكر دې د حضرت مريم عليها السلام ذكر پكښې نشته. بعضې حضراتو ونيلې دي چه په اصل كښې ذكر خو د دواړو دې خو د كتاب بدء الخلق راوی صرف يو ذكر كړې دې كيدې شي چې د دواړو ذكر راوی ته ياد نه وي پاتې شوې. (۳) دلته د مس ذكر دې نو د مس نه بي بي مريم او عيسى عليها السلام دواړه مستثنی دی، خو د (طعن) نه صرف عيسى عليه السلام مراد دې. (۴)

خو اشكالات او د هغې جوابونه: سوال دا پيدا كيږي چې شيطان د ماشوم د ولادت په وخت كښې په ده باندې نو كاره ولې لگوي نو په دې باره كښې ونيلې شوی دی چې دا د شيطان د طرف نه تنبيه ده چې خيال كوه زه ستا دشمن یم نو هوښيار اوسه بل طرف ته شريعت حكم وركړي دې چې ماشوم پيدا شي نو دده په يو غوږ كښې اذان او په بل كښې تكبير وائي. او ده ته دا اوښايي چې د شيطان د ضرر نه محفوظ اوسيدل غواړي نو د الله او د هغه د رسول اطاعت او تابعداری كلكه اونيښه، نو بيا هغه تاته څه نقصان نشي رسولې.

(۱) فتح الباری ۸/۲۱۰-

(۲) الفاظ الحديث (ما من بنی آدم مولود الا يمسّه الشيطان حين يولد فيستهل صارخا من مس الشيطان غير مريم واتنها، صحيح البخاری مع فتح البخاری ۶/۴۶۹) كتاب احاديث الانبياء باب قول الله واذكر في الكتاب مريم... رقم الحديث (۳۴۳۱)-

(۳) صحيح البخاری مع فتح البخاری كتاب بدء الخلق باب صفة ابليس وجنده، رقم الحديث (۳۳۷)-
(۴) حواله بالا)-

علامه زمخشری ددې روایت په صحت کښې توقف کړې دې او ونيلې دی چې دا روایت په هغه وخت کښې صحیح منلې شی کله چه ددې حقیقی معنی مراد نه وی نو هغوی مجازی معنی بیان کړې ده او ونيلې نې دی چې په حدیث کښې د (مس الشیطان) نه د انسان د گمراه کولو کوشش مراد دې د پیدائش په وخت کښې چه شیطان کله دا کوشش کوی نو ماشوم په ژړا شی ځکه چې ماشوم په دغه وخت کښې د شیطانی وسوسو سره مانوس نه وی، حال دا چه کله ماشوم پیدا کیږی نو په هغه کښې د گمراهی قبلولو صلاحیت نه وی نه د عقیدې په اعتبار سره او نه د قول او عمل په اعتبار سره.

د علامه زمخشری په نیز حقیقی معنی ځکه مراد نشی اخستې چه شیطان ته په انسان باندې داسې قدرت حاصل وی چه هغه ده باندې سکونډارنی لگوی نو ددې تقاضا بیا داده چې ټول انسانان جعفي وهی، خو داسې نه ده. (۱)

خو د علامه زمخشری دا اعتراض فضول دې ځکه چې په روایت کښې دا تصریح موجود ده چې ماشوم کله پیدا شی نو په هغه وخت کښې پرې شیطان سکونډاره لگوی ددې نه دا چرته معلومیږی چې شیطان په انسان ټول عمر سکونډارې لگوی او دا مشاهده ده چې کله ماشوم پیدا شی نو ژاړی. (۲)

په دې روایت باندې یو اشکال بل کیږی چې د (مس الشیطان) نه عیسی علیه السلام او مریم بی بی مستثنی او څرغولې شول، ځکه چې د حضرت مریم بی بی مور دعا کړې وه (وَالْقَدْ أُعِيدَ هَآبُكَ وَقَدْ رَتَّهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) دغه دعا په برکت سره الله تعالی دوی مستثنی کړل، سوال خو دادې چې دا دعا خو د حضرت مریم مور کړې وه د مریم د پیدائش نه وړاندې، نو په دې صورت کښې د ولادت په وخت کښې د (مس الشیطان) نه د حضرت مریم بچ کیدل د هغوی د مور د دعا اثر څنگه څرغولې شی؟

ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه ممکن ده چه د ولادت نه وړاندې یا د ولادت په وخت کښې د دوی مور دا دعا کړې وی او الله تعالی قبوله کړې وی او مریم بی بی نې د مس الشیطان نه بچ کړې وی. (۳)

یو اشکال بل کیږی چې ددې روایت په وجه د حضرت عیسی علیه السلام او بی بی مریم په نبی کریم ﷺ باندې فضیلت لازمیږی حالانکه نبی ﷺ افضل الخلائق دې.

① ددې جواب علامه طیبی او علامه آلوسی دا ورکړې دې د حضرت عیسی علیه السلام او حضرت مریم په شان نبی ﷺ هم د (مس الشیطان) نه مستثنی دې، اگرچې دلته ذکر صرف د دوو شوې دې. (۴)

(۱) تفسیر کشاف ۱/۳۵۷-

(۲) فنج الباری ۲۱۲/۸ وروح المعانی ۱۳۷/۳-

(۳) روح المعانی ۱۳۸/۳-

(۴) حواله بالا

⑤ دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه په دې روایت کښې د حضرت عیسیٰ علیه السلام او حضرت مریم بی بی صرف جزئی فضیلت ثابت دې او په جزئی فضیلت سره کلی فضیلت نه متاثر کیږي.

⑥ او قاضی عیاض رحمته الله فرمانيږي دې چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په شان ټولو پیغمبرانو ته دا خصوصیت حاصل دې چه شیطان هغوی ته د ولادت په وخت کښې مس او طعن نه ورکوي بیا یو سوال پیدا کیږي چې هر کله دا د ټولو پیغمبرانو علیهم السلام مشترکه وصف دې نو د نبی صلی الله علیه و آله د حضرت مریم بی بی او ابن مریم په خصوصیت سره د ذکر کولو څه وجه وه؟

دې باره کښې دا ویلې شوې دې چه د حضرت مریم او د ابن مریم په باره کښې یهودیانو ډیرې افواهاگانې خورې کړې وې، د هغوی د تقدس او بزرگڼې هغوی د خربولو کوشش کړې وو ځکه نبی صلی الله علیه و آله په خصوصیت سره د هغوی ذکر او کړو او دا نې بیان کړو چه دوی د ابتداء ولادت نه د شیطان د تصرف نه مستثنی کړې شوی وو، په روستونی ژوند کښې دوی د شیطاني د هوکې څنګه ښکار کیدې شی او منکراتو سره تعلق ساتونکې هغه خبرې څنګه صحیح کیدې شی کومې چې یهودیان ددې مقدس او پاکیزه نفوسو باره کښې وانی

۶۶- بَاب: (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ

ثُمَّ أَقْبِلُوا أَوْلِيَّكَ لَأَخْلَقَ لَهُمْ) لَأَخِيرَ. (۳)

(أَيْمَانُهُمْ) مُؤَلَّمٌ مُوجِبٌ مِنَ الْأَكْمَرِ، وَهُوَ فِي مَوْضِعٍ مُفْعِلٍ.

[۴۲۷۵] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ حَلَفَ بِحَيْثُ صَبَرٍ يَنْقُطِعُ بِهِمَا مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثُمَّ أَقْبِلُوا أَوْلِيَّكَ لَأَخْلَقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. قَالَ فَدَخَلَ الْأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَقَالَ مَا يَحْذَرُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ قُلْنَا كَذَا وَكَذَا قَالَ فِي أَنْزَلْتَ كَأَنَّ لِي بِرَفِي أَرْضِ ابْنِ عَمْرِو قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَتَنَبَّأُ أَوْ يَمْنَنُ» فَقُلْتُ إِذَا يَحْلِفُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ حَلَفَ عَلَى حَيْثُ صَبَرٍ يَنْقُطِعُ بِهِمَا مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ». [۴۲۷۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ وَائِلٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ - سَمِعَهُ هُشَيْمًا أَخْبَرَنَا الْعَوَامِيُّ عَنْ حَوْشَبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَجُلًا أَقَامَ سَلْعَةً فِي السُّوقِ فَحَلَفَ فِيهَا لَقَدْ أَعْطَى بِهِمَا مَا لَمْ يُعْطَهُ لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَتَزَلَّتْ (إِنَّ

الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا إِلَىٰ آخِرِ الْآيَةِ.

(۴۲۷۷) حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ نَحْنُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَمْرًا تَيْنَ كَانَتَا تَحْزُرَانِ فِي بَيْتٍ - أَوْفَى الْحُجْرَةِ - فَحَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَكَذَّابُهَا يَأْشُقُّ فِي كَفِّهَا ، فَأَدْعَتْ عَلَى الْأُخْرَى ، فَرَفَعَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَكَذَّهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ» . ذَكَرُوهَا بِاللَّهِ وَأَفْرَعُوا عَلَيْهَا (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ) . فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْيَمِينُ عَلَى الْمُدْعَى عَلَيْهِ» .

په دې ایت کریمه کښې دې «ولهم عذاب الیم» فرمائی چې د الیم معنی دردناک ده او دا (الم) نه مشتق دې او د (مفعول) په وزن دې.

امام بخاری ددې ایت متعلق دوه واقعات د شان نزول په ډول بیان کړې دي ، اولنې ئې د اشعث بن قیس واقعه نقل کړې ده او دویمه واقعه ئې د عبدالله ابن ابی اوفی نه د هغه سړي په باره کښې نقل کړې ده چه د هغه نوم په روایت کښې نشته ، دا دواړه واقعات د یو بل نه مختلف دي او دا خبره تاسو په اصول تفسیر کښې وئیلې ده چه د یو ایت په شان نزول کښې مختلف واقعات کیدي شی.

قوله: أَنَّ أَمْرًا تَيْنَ كَانَتَا تَحْزُرَانِ فِي بَيْتٍ : یعنی دوو ښځو په یو کور کښې موزې

او خپلې گڼدولې «وقد انقضت باشقی لکها فادعت علی الاخری» (باشقا) بغیر تنوین نه هم وئیلې شی د خپلې اوموزې په گڼدلو کښې چه کومه ستن استعمالیږي هغه (اشفا) ده (په پښتو کښې ورته کونده وانی ددې عمل په دوران کښې د یوې د لاس نه کونده تیرې راپیرې اووتله نو هغې په بله باندې دعوی او کړه چه دې زما لاس زخمی کړلو.

فیصله حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته یوړلې شوه نو ابن عباس رضی الله عنه او فرمائیل چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلې دي که صرف د خلقو په دعوی باندې د هغوی مدعا او مطلوب ورکولې شی نو بیا خو د خلقو وینه او ددوی مالونه ختم او برباد شی ، ددې حدیث نقل کولو کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه مطلب دا وو چې شریعت د جگړو او مقدماتو ختمولو د پاره مستقل اصول او باقاعده ضوابط مقرر کړې دي چه مدعی به گواهان پیش کوي او که د هغه سره گواهان نه وي نو بیا به د مدعی علیه نه قسم اخستې شی ، صرف په دعوی سره د مدعی په حق کښې فیصله نشی کولې . په راتلونکو دوو ښځو کښې که د مدعیه سره گواه نه وي نو د مدعا علیها نه د قسم مطالبه متعین ده ، او چونکه د مدعیه علیها سره گواهان نه وو ددې وجې حضرت ابن عباس رضی الله عنه او فرمائیل چې مدعا علیها ته د الله یاد وروړاندې کړئ او د قران دا ایت ورته واوروئ (چه چرته دغه ښځې ته نصیحت اوکړو او دالله ویره ئې ورته وروړاندې کړه نو هغې د خپل جرم اقرار اوکړو ، حضرت ابن عباس رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کړو چه قسم په مدعا علیه باندې دې.

٢٢- باب: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ
سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ). (٤)

سَوَاءٌ قَصْدٌ

(١٢٧٨) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى عَنْ هِشَامٍ عَنْ مَعْمَرٍ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ مِنْ فِيهِ إِلَى فِي قَالَ انْطَلَقْتُ فِي الْمَدَةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ - قَبِينَا أَنَا بِالْأَمْرِ إِذْ جِئَ بِكِتَابٍ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى هِرْقُلَ قَالَ وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ جَاءَ بِهِ فَقَعَهُ إِلَى عَظِيمٍ بَصْرِي، فَقَعَهُ عَظِيمٌ بَصْرِي إِلَى - هِرْقُلَ - قَالَ فَقَالَ هِرْقُلُ هَلْ هَاهُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ فَقَدِ عِيتَ فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَقَدْ خَلَسْنَا عَلَى هِرْقُلَ، فَأَجْلَسْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ أَتَيْكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ أَنَا. فَأَجْلَسُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَأَجْلَسُوا أَصْحَابِي خَلْفِي، ثُمَّ دَعَا لِتَرْجُمَانِهِ فَقَالَ قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَأَلْتُ هَذَا عَنِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَاللَّهِ، لَوْلَا أَنْ يُتْرِكُوا عَلَى الْكَذِبِ لَكَذَّبْتُ. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ سَلْهُ كَيْفَ حَسَبُهُ فَيَكُفُّ قَالَ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ. قَالَ فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّبِعُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ أَتَتَّبِعُهُ أَشْرَافُ النَّاسِ أَمْ ضَعْفَاءُ وَهُمْ قَالَ قُلْتُ بَلْ ضَعْفَاءُ وَهُمْ. قَالَ يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ قَالَ قُلْتُ لَا بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ، بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، سَخَطَةً لَهُ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ قَالَ قُلْتُ تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سَجَالًا، يُصِيبُ مِنَّا وَيُصِيبُ مِنْهُ. قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قَالَ قُلْتُ لَا وَنَحْنُ مِنْهُ فِي هَذِهِ الْمَدَةِ لَا نَدْرِي مَا هُوَ صَافِرٌ فِيهَا. قَالَ وَاللَّهِ مَا أَمْكَنَنِي مِنْ كَلِمَةٍ أَدْخَلَ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ. قَالَ فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ لَا. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ حَسَبِهِ فَيَكُفُّ، فَرَعَمْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو حَسَبٍ، وَكَذَلِكَ الرَّسُلُ تُبْعَثُ فِي أَحْسَابِ قَوْمِهَا، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مَلِكٌ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مَلِكُ آبَائِهِ، وَسَأَلْتُكَ عَنْ أَتْبَاعِهِ أَضَعَفَاءُ وَهُمْ أَمْ أَشْرَافُهُمْ فَقُلْتُ بَلْ ضَعْفَاءُ وَهُمْ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرَّسُلِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّبِعُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَعَرَمْتَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدْعَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ يَدَّهَبُ فَيَكْذِبُ عَلَى اللَّهِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ

فِيهِ سَخَطَةٌ لَهُ فَرَعَمْتُ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بِشَاشَةَ الْقُلُوبِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ
أَمْ يَنْقُصُونَ فَرَعَمْتُ أَنْهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَاتَلْتُمُوهُ فَرَعَمْتُ
أَنْكُمْ قَاتَلْتُمُوهُ فَتَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ سَبْعَالاً، يَنَالُ مِنْكُمْ وَتَنَالُونَ مِنْهُ، وَكَذَلِكَ
الرُّسُلُ تَبْتَلَى، لَمْ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ فَرَعَمْتُ أَنَّهُ لَا يَغْدِرُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ
لَا تَغْدِرُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدُ هَذَا الْقَوْلِ قَبْلَهُ فَرَعَمْتُ أَنْ لَا، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ قَالَ هَذَا
الْقَوْلُ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ رَجُلٌ التَّمَّ يَقُولُ قِيلَ قَبْلَهُ. قَالَ لَمْ قَالَ بِمِ يَأْمُرُكُمْ قَالَ قُلْتُ يَا مَرْئِي
بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّلَةِ وَالْعَقَابِ. قَالَ إِنْ يَكُ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ كُنْتُ
أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، وَلَمْ أَكُ أَظُنُّهُ مِنْكُمْ، وَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلَصُ إِلَيْهِ لِأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ
عِنْدَهُ لَفَعَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ، وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا نَحْتُ قَدَمِي. قَالَ لَمْ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ
- صلى الله عليه وسلم - فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، إِلَى
هِيَ قُلْتُ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَهُ الْهُدَى، أَمَا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ، أَسْلِمَ
تَسْلِمًا، وَأَسْلِمَ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرِيسِيِّينَ، وَ(يَا أَهْلَ
الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أُنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ) إِلَى قَوْلِهِ (الشَّهَادَةُ بِأَنَّا
مُسْلِمُونَ). فَلَمَّا قَرَأَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ ارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ اللَّعْطُ، وَأَمْرُنَا فَأَخْرَجْنَا
قَالَ قُلْتُ لِأَصْحَابِي حِينَ خَرَجْنَا لَقَدْ أَمَرَ أَمْرَانِ أَبِي كَبِشَةَ، أَنَّهُ لَيَمُتَا قَاهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ
فَمَا زِلْتُ مُقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ سَيُظْهِرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَى الْإِسْلَامِ
قَالَ الزُّهْرِيُّ فَدَعَا هِرْقُلَ عَظْمَاءَ الرُّومِ فَجَمَعَهُمْ فِي دَارِهِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ
فِي الْفَلَاحِ وَالرَّشَادِ آخِرُ الْأَبَدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ لَكُمْ مُلْكُكُمْ قَالَ فَنَاصُوا حَبِصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى
الْأَبْوَابِ، فَوَجَدُوا قَدْ غَلِقَتْ، فَقَالَ عَلَى بِهِمْ. قَدْ دَعَا بِهِمْ فَقَالَ إِيَّايَ إِنَّمَا اخْتَبَرْتُ شِدَّتَكُمْ
عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدَّرْتُ أَنْتُمْ مِنْكُمْ الَّذِي أَحْبَبْتُ. فَسَجَدَ وَالَهُ وَرَضُوا عَنْهُ. (١٧)

٢٣- باب: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) (إِلَى (بِهِ عَلِيمٌ)
١٤٢٧٩١ حَدَّثَنَا إِبْنُ مَاعِيْلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ
أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ النَّصَارَى بِالْمَدِينَةِ تَحْلًا،
وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ يَبْزَحَاءُ، وَكَانَتْ مُسْتَقْبَلَةُ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -
يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، فَلَمَّا زِلْتُ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا
تُحِبُّونَ) قَامَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا
تُحِبُّونَ) وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ يَبْزَحَاءُ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ، أَرْجُو بِرَهَا وَدُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ، فَضَعَمَ يَا
رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «بَعْزُ ذَلِكَ مَالٌ رَآيَهُ، ذَلِكَ

مَالِ رَايَحٍ، وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ، وَاللَّهِ أَرَى أَنْ تُجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ». قَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِيهِ وَبَنِي عَمِّهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ وَوُورُ بْنُ عَبَّادَةَ «ذَلِكَ مَالُ رَايَحٍ». حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ «مَالُ رَايَحٍ».

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ فُجِعَهَا لِحَنَاتٍ وَأَبَى، وَأَنَا أَقْرَبُ إِلَيْهِ، وَلَمْ يُجْعَلْ لِي مِنْهَا شَيْئًا.

قوله: يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، ذلك مَالُ رَايَحٍ: ديره بنه ده دا مال خود گشتی دې (بخ، اسم فعل دې د خوشحالی او داد په موقع باندې نهی استعمالېږي په بعضې روایاتو کې د «رايح» په ځانې «رايح» دې، يعنې مال خو تلونکې راتلونکې څيز دې که دا د آخرت د پاره ذخيره جوړه کړې شی نو قيمتي خبره ده.)

قوله: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى: امام بخاری دا روايت په کتاب الوكالة کې پوره نقل کړې دې.)

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ: دا روايت امام بخاری په کتاب الوقف کې د باب (اذا وقف او اوصى لإقاربه، لاندې ذکر کړې دې.)

۳- باب: قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

[۴۲۸۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِرَجُلٍ مِنْهُمْ وَأَمْرًا قَدْ زَنَيْتَا، فَقَالَ لَهُمْ «كَيْفَ تَفْعَلُونَ يَمَنْ زَنَى مِنْكُمْ». قَالُوا نَحْنُ بِنَا وَنَضْرِبُهَا. فَقَالَ «لَا تُجِدُونَ فِي التَّوْرَةِ الرَّجْمَ». فَقَالُوا لَا نُجِدُ فِيهَا شَيْئًا. فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ كَذَبْتُمْ (فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) فَوَضَعَ يَدَ رَأْسِهَا الَّذِي يُدْرِسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، فَطَفِقَ يقرأ مَا دُونَ يَدَيْهِ وَمَا وَرَاءَهَا، وَلَا يَقْرَأُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَتَزَعَّزَعَتْ عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا هَذِهِ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا هِيَ آيَةُ الرَّجْمِ. فَأَمَرَ بِهَا فَرُجِمَ قَرِيبًا مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَازَةِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَجْنَأُ عَلَيْهَا يَقْبِصُ الْحِجَارَةَ. [۱۲۶۴]

قوله: يَقْبِصُ الْحِجَارَةَ: ما هغه يهودی اوليدلو چه هغه خپله مجبويه د کالنړۍ نه د بچ کولو د پاره هغه خپل اړخ ته کوله خو په آخر کې ښې انجام هم دا راوتلو چه کله په هغه کېښې حرکت پاتې نشو نو هغه هم مړ شو او يهوديه هم مړه شوه.

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۳۶ -

(۲) صحيح البخاری مع فتح الباری کتاب الوكالة باب اذا قال الرجل لو كيله (۴/۹۳) رقم الحديث (۲۳۱۸) -

(۳) صحيح البخاری مع فتح الباری کتاب الوصايا (۵/۳۷۹) -

۶۵- باب: ...کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ.

[۴۲۸۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُسَرَّةَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ-

رضی الله عنه - (کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) قَالَ خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ، تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلَاسِلِ فِي أَعْنَاقِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ.

دا هم احتمال لری چه د (کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ) نه صرف حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم مراد وی او دا هم احتمال دې چه ټول امت ترې مراد دې ^(۱) که صحابه نبی مراد وی نو مطلب ئې دادې چه صحابه امت کنبې د ټولو نه غوره دی او که ټول امت مراد وی نو مطلب به دا وی چه د نورو امتونو په مقابله کنبې امت محمدیه د ټولو نه غوره دې او ظاهر او راجح هم دادې چه صرف صحابه کرام مخاطب اونه گرځولې شی بلکه ټول امت ددې مخاطب او گرځولې شی ^(۲)

په روایت کنبې دی چې بهترین خلق د خلقو د پاره هغه دی چه هغوی دوی په بیرو کنبې بندیان راولی تردې چه هغوی په اسلام کنبې داخل شی ، مطلب دادې چه د امت محمدیه د خیر امت کیدو پوه نښه دا هم ده چه ددې امت مجاهدین کافران د میدان جنگ نه په قید کنبې راولی او دغه شان ددې مجاهدینو په قید کنبې ډیر کافران قیدیان اسلام راوړی او د ابدي سعادت مستحق شی.

علامه شبیر احمد عثمانی ددې لاندې لیکي:

د تیرې شوې رکوع په اول کنبې ئې فرمائیلي وو «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» په مینځ کنبې هم ددې مناسب څه اوامر او نواهی او وعده وعید راغلل ، ددې ځانې نه بیا د هغه اولنی مضمون تکمیل کیږی یعنی ای مسلمانانو! الله تعالی تاسو په ټولو امتونو کنبې بهترین امت گرځولې یئ: د هغه په علم ازلی کنبې د اولنی ورځې نه دا مقدره وه. ددې خبر بعضې پخوانو پیغمبرانو ته هم ورکړې شوې وو ، لکه څنگه چې نبی اخر الزمان محمد ﷺ په ټولو نبيانو کنبې افضل دې . ددوی امت به هم په ټولو امتونو باندې وړاندې وی، ځکه چې دوی ته به د ټولو نه افضل او اکرم پیغمبر نصیب کیږی اکمل او د همیشه شریعت به ورته میل او پری ، د علومو او معارفو دروازې به په دوی باندې پرانستی کیږی ، د ایمان او عمل او تقوی ټول بناخونه به د دوی په محنت او قربانو باندې تروتازه او شنه وی، هغوی به په څه خاص قوم او نسب یا مخصوص ملک او اقلیم کنبې محصور نه وو بلکه د دوی د عمل دائره به ټولې دنیا ته او د انسانی ژوند په هر شعبه باندې محیط وی، لکه څنگه چې د دوی وجود به ددې د پاره وی چه د نورو خیرخواهی کوی او چه ترکومي پورې ممکن وی نو هغوی د جنت په دوازه باندې اودروی ، په (أَخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) کنبې دې طرف ته اشاره ده.

(۱) معالم التنزیل (۱/ ۴۴) -

(۲) فتح الباری (۸/ ۲۲۵) -

تنبیه: ددی سورت په نهمه رکوع کښې د (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ) نه د نبی کریم ﷺ د امامت او جامعیت کبری بیان وو، په لسمه رکوع کښې د (إِنْ أَوَّلَ نَبِيٍّ وَضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بَيْنَكُمْ ددي امت د قبلې برتری خودلې شوې ده او د یوولسمې (وَاعْتَمِدُوا بِحَبْلِ اللَّهِ) رکوع نه ددی امت د کتاب او شریعت د مضبوطیا اظهار کړې شوې دي، اوس دلته د دولسمې رکوع په آغاز کښې پخپله د امت مرحومه د فضیلت او عظمت اعلان کيږي.

(منکر،) په غلطو کارونو کښې، کفر، شرک، بدعاتو، رسومات قبیحه، فسق او فجور او هر قسم بد اخلاقي او نامعقول خبرې شامل دي ددی منع کول هم په خو طریقو دی کله په ژبه سره کله په لاس سره وی کله په قلم سره وی کله په تورې سره وی، غرض هر قسم جهاد په دې کښې شامل دي، دا صفت چه خومره په عموم او هتمام سره په امت محمدیه کښې موجود شوې دي په اولنو امتونو کښې ددې نظیر او مثال نه ملایږي. حضرت تهانوی صاحب په بیان القران کښې لیکي:

(كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ تَاسُو غوره ډله ئې چه هغه ډله د (عامو) خلقو (ته د فاندې او هدایت رسولو د پاره) ظاهر شوې ده، تاسو (په مقتضا د شریعت په زیات اهتمام سره، د نیکی کارونه ښایي او د بدو کارونو نه منع کوئ).

دا خطاب ټول ام محمدیه ته عام دي لکه څنگه چه په کمالین کښې د حضرت علی (عليه السلام) مرفوع د احمد بن حنبل (رحمته الله علیه) په سند سره منقول دي چې نبی ﷺ فرمانيږي دی چې زما امت خیر الامم دي، بیا په دې کښې صحابه او ل اشرف مخاطبین دي، او په امر بالمعروف او نهی عن المنکر کښې چې کوم د زیات اهتمام قید راوستې شو مراد دي نه (امروني پالید) دي کومه چې ددې اوچته درجه ده، دا درجه په دې امت کښې د نورو امتونو نه په دوو وجوهو سره زیاته ده، اول د جهاد مشروع کیدل ددې نه رفع د کفر او رفع د فساد مقصود ده، دویمه د عموم دعوت محمدیه، ددې د ټولو قومونو د پاره عام کیدل، لکه څنگه چې په (لناس) کښې د (عام) لفظ ورکړې شوې دي په خلاف د مخکښې شریعتونو نه چې په بعضو کښې جهاد نه وو او بعضو کښې سابقه انبیاء کرام ټولو اقوامو ته مبعوث نه وو، او ښکاره ده چه په زیات عمل سره زیات اجر دي بلکه صرف دویمه وجه هم کافی ده نو دا هم منجمده د اسبابو د خیریت ددې امت شو.

۶۲-باب: (إِذْ هَمَّتْ طَافِقَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا)

[۴۲۸۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ فِيمَا نَزَلَتْ (إِذْ هَمَّتْ طَافِقَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا) قَالَ نَحْنُ الطَّافِقَتَانِ بَنُو حَارِثَةَ وَبَنُو سُلَيْمَةَ، وَمَا نَحِبُّ - وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً وَمَا يَسُرُّنِي - أَتَاهَا لَمْ تُزَلْ لِقَوْلِ اللَّهِ (وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا)

۶۷- باب: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ).

[۴۲۸۳] حَدَّثَنَا جَبَانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فَلَانًا وَفُلَانًا وَفُلَانًا». بَعْدَ مَا يَقُولُ «سَمِعَ اللَّهُ لَيْنَ حَمْدِهِ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ) إِلَى قَوْلِهِ (فَاتَّخَذُوا آلِيَهُمْ قُلُوبُهُمْ قُلُوبًا يَلُوبُونَ). رَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

[۴۲۸۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُو عَلَيَّ أَحَدًا أَوْ يَدْعُو لِأَحَدٍ قَنَتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَرَبَّمَا قَالَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لَيْنَ حَمْدِهِ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، وَعِيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأَتَكَ عَلَيَّ مُضْرًّا وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسَنِي يُوسُفَ». يَجْهَرُ بِذَلِكَ وَكَانَ يَقُولُ فِي بَعْضِ صَلَاتِهِ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فَلَانًا وَفُلَانًا». لِأَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ) الْآيَةَ.

د ایت کریمه «لَیس لک من الامر شیئی»، شان نزول: ددې ایت مختلف شان نزول دی:

- ① یو خو دا بیان شوې دې چې نبی ﷺ د صفوان بن امیه او سهیل بن عمرو د پاره خیرې کړې وې په دې باندې دا ایت نازل شو (۱)
- ② یو د بیان شوې دې چې نبی ﷺ د ولید ابن ولید، سلمه بن هشام، عیاش بن ابی ربیعہ وغیرہ د پاره خیرې کړې وې او ورسره ئې دا هم فرمایلي وو «واللهم اشددو طاتکم علی مضی» په دې باندې دا ایت نازل شو (۲)
- ③ بعضې حضراتو وئیلې دی چه په جنگ احد کښې د عبدالله بن قیمه په کانړی ویشتلو سره د نبی ﷺ مخ مبارک زخمی شوې وو په دغه وخت کښې نبی ﷺ فرمایلي وو (کیف یفقد قوم شجوا بیهم) په دې باندې دا ایت نازل شو (۳)
- ④ امام زهري رحمه الله امام طحاوی او حافظ ابن حجر وغیرہ نقل کړې دی چه د رعل او ذکوان په قصه کښې دا ایت نازل شوې وو (۴)

(۱) تفسیر ابن کثیر ۴۰۲/۱ -

(۲) کما فی روایت الباب -

(۳) فتح الباری ۲۲۷/۸ تفسیر ابن کثیر ۴۰۳/۱ و معالم التنزیل ۳۵۰/۱ -

(۴) فتح الباری ۲۲۷/۸ -

خو حقیقت دادې چې ددې ټولو واقعاتو پېښېدو نه پس دا ایت نازل شوې دې چې په شان نزول کښې یوه واقعه ذکر کړې ده او چا بله واقعه (۱) او دا خبره تاسو ته اوڅو دلې شوه چه د یو ایت مختلف واقعات سبب نزول کیدې شی.

۶۸- بَابُ قَوْلِهِ (وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ).

وَهُوَ تَانِيثٌ آخِرُكُمْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ) فَنَحْنُ أَوْ شَهَادَةٌ.

(۴۲۸۵) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الرَّجَالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ وَأَقْبَلُوا مَتَزِينِينَ. فَذَلِكَ إِذْ يَدْعُوهُمْ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ وَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا.

پوره ایت دې (إِذْ تُضْعِفُونَ وَلَا تَكُونُ عَلَى أَحَدٍ) وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ عَمَّا يَغْمُرُ لَكِيلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا آصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) امام بخاری فرماني چې په ایت کریمه کښې (اخرکم) د (آخرکم) تانیث دې،

حافظ ابن حجر او علامه عینی په دې باندې اشکال کړې دې چه (اخری) د (آخر) تانیث نه دې د (آخر) تانیث خو (آخر) راځي (۲) علامه عینی فرماني چې امام بخاری په دې کښې د ابو عبیده اتباع کړې ده او د ابو عبیده نه په دې کښې ډهول شوې دې (۳)

خو علامه قسطلانی وغیره حضراتو فرمایلي دي چه د امام بخاری نظر په دې سلسله کښې زیات دقیق دې، وجه دا ده چې (آخر) (د خاء په کسرې سره) د تاخیر د پاره راځي او (آخر) د (حاء په فتحې سره) د مغایرت د پاره راځي او په ایت کریمه کښې تاخیر د بیان مقصود دې، د مغایرت بیان مقصود نه دې، ددې وجې امام بخاری دا د (آخر) (بکسر الخاء) تانیث او څرځولو او (آخری) د (آخر) د مونث په طور استعمال په لغت کښې موجود دې بلکه هم دا د اصلی په معنی کښې دې (۴)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ) فَنَحْنُ أَوْ شَهَادَةٌ. : یعنی تاسو په مونږ باندې په دوو ښیګړو کښې د یوې انتظار کونۍ یا خو به مونږ ته فتح اوشی یا شهادت، د (إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ) له د ا کلمه په سورة آل عمران کښې نه ده بلکه په سورة براءت کښې ده (قُلْ هَلْ

(۱) حواله بالا

(۲) فتح الباری ۲۲۷/۱ و عمدة القای ۱۵۱۹/۱۸-

(۳) عمدة القاری ۱۵۱/۱۸-

(۴) الهدی الساری ۳۴۰۹/۸-

تَرْبَعُونَ بَنًا إِلَّا أَحَدًا الْحُسَيْنِيُّ ط امام بخاری دا دلته په کوم مناسبت سره ذکر کړې ده؟ علامه عینی فرمایلي دي چه ددې دلته د ذکر کولو څه وجه نشته، دا په سورة توبه کښې ذکر کول پکار وو (۱)

بعضې حضراتو ونيلي دي چه (احدی الحسین) کښې یوه ښیگره په غزوه احد کښې حاصله شوې وه، یعنی شهادت او دلته خو چونکه د ابواب غزوه احد باره کښې بیان کيږي په دې مناسبت سره نې دا ذکر کړې دي (۲)

او دا هم ممکن ده چې امام د (آخری) په مناسبت سره دا ذکر کړې وی لکه څنگه چه (آخری) د (آخر) تائیت د مطلق تاخیر په معنی کښې مستعمل دي، دغه شان (حسني) د (احسن) تائیت دي په مذکوره آیت کښې مطلقا د حسن په معنی مستعمل دي (۳)

۶۹- باب: قَوْلُهُ (أَمَنَةً نُّعَاسًا)

[۴۲۸۶] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ أَبِي طَلْحَةَ قَالَ غَشِينَا النُّعَاسَ وَنَحْنُ فِي مَصَافِنَا يَوْمَ أُحُدٍ - قَالَ - فَبَعَلَ سِنْفِي يَنْقُطُ مِنْ يَدِي وَأَخَذَهُ، وَيَنْقُطُ وَأَخَذَهُ.

۷۰- باب: قَوْلُهُ (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ)

(الْقَرْحُ) الْجُرَاحُ (اسْتَجَابُوا) أَجَابُوا. يَسْتَجِيبُ يُجِيبُ.

امام بخاری د استجابوا تفسیر په (استجابوا) سره کوی، ددې خودلو د پاره چه دلته (سین) د طلب د پاره نه دي.

۷۱- باب: (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ)

[۴۲۸۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ - أَرَاهُ قَالَ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَبَّبْنَا اللَّهُ وَنَعَّمُ الْوَكِيلُ) قَالَهُمَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ جِئَ الْفَقِي فِي النَّارِ وَقَالَهُمَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جِئَ قَالُوا (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنَعَّمُ الْوَكِيلُ).

[۴۲۸۸] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ آخِرُ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ جِئَ الْفَقِي فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنَعَّمُ الْوَكِيلُ

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۵۱-

(۲) فتح الباری ۸/۲۲۷-۲۲۸-

(۳) لامع الدراری ۸/۴۱۰، ۴۳۸ و تعلیقات المع الدراری ۸/۴۳-

یعنی د (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) کلمه کله د نبی ﷺ جد امجد حضرت ابراهیم علیہ السلام په هغه وخت کښې ونیلې وه کوم وخت کښې چې هغوی په اور کښې واچولې شو، فرشتې راغلې او وې ونیل مونږ ستاسو مدد او نصرت او کړو؟ نو حضرت ابراهیم علیہ السلام ورته او فرمائیل (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) نبی ﷺ دا کلمه په هغه وخت کښې او ونیل کله چې ابوسفیان او د هغه ملگرو د احد نه پس واپسې کښې او ونیل چې اوس به مقابلې په راروان کال کيږي او په راروان کال نبی ﷺ د بدر پورې لاړلو او دا کلمه نې او فرمائیل.

عالمانو ونیلې دی چې (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) د سختو او تکلیفونو په وخت کښې ونیل ډیر مجرب دی (۱)

۴۲- باب: (وَلَا يَحْصِبَنَّ الَّذِينَ يَبْغُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) (سَيُطَوَّقُونَ) كَقَوْلِكَ طَوْقَهُ يَطُوقُ.

(۴۲۸۹) حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ - هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يَذْكُرْ آتَاهُ، مِثْلُ لَهُ مَالُهُ شَجَاعًا أَفْرَعُ، لَهُ زِينَتَانِ يَطُوقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلِيزَمَتَيْهِ - يَعْنِي بِشِقَاقَيْهِ - يَقُولُ أَنَا مَالِكُ أَنَا كَزْرُكٌ». ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ (وَلَا يَحْصِبَنَّ الَّذِينَ يَبْغُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.

قوله: (سَيُطَوَّقُونَ): دغه خلقو ته به طوق واچولې شی وانی «طوقته بطوق» ما هغه به طوق واچولو، ما د هغه په خټ کښې د طوق بار واچولو.

۴۳- باب: وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا

(۴۲۹۰) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُروَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَذَكَبَتْ، وَأَرْدَفَ أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَرَاءَهُ، يَبْعُدُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ - قَالَ - حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي السُّلُوكِ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَادَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلَاطَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عِدَّةَ الْأَوْتَانِ وَالْيَهُودِ وَالْمُسْلِمِينَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا عَشِيَتْ الْمَجْلِسَ عَجَّاجَةً الدَّابَّةَ حَمْرَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَنْفَةَ بِرِذَابِهِ، ثُمَّ قَالَ لَا تَقْعَبُوا عَلَيْنَا. فَسَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ

علیه وسلم - عَلَیْهِمْ ثُمَّ وَقَفَ فَتَزَلَّ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي ابْنِ سُلُوكٍ أَمَّا الْمَرْءُ، إِنَّهُ لَا أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ، إِنْ كَانَ حَقًّا، فَلَا تُؤْذِنَانِي بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، ارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْضُصْ عَلَيْهِ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا غَشَّنَا بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، فَإِنَّا نَحِبُ ذَلِكَ. فَاسْتَبَ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى كَادُوا يَنْتَفِرُونَ، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُقَضِّصُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا، ثُمَّ رَكِبَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - دَابَّتَهُ فَسَارَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَالَ كَذَا وَكَذَا». قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، اغْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ، قَوْلَ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ، لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْكَ، لَقَدْ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحِيرَةِ عَلَى أَنْ يَتَوَجَّهَ فَيُعْصِبُوهُ بِالْعَصَابَةِ، فَلَمَّا أَبَى اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أُعْطَاكَ اللَّهُ شَرِيقَ بَدَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ. فَقَعَا عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَصْحَابُهُ يَعْقُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ، وَيَصْرِيحُونَ عَلَى الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ آوَوْا إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذْيَ كَثِيرًا) الْآيَةَ، وَقَالَ اللَّهُ (وَذَكِّرْهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لِيُذْهِبَ عَنْكُمْ مِنَ الْبَغْيِ إِحْسَانُكُمْ كَقَارِ أَحْسَنَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَأَوَّلُ الْعُقُومَ أَمْرَ اللَّهِ بِهِ، حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ فِيهِمْ، فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَدْرًا، فَتَقَاتَلَ اللَّهُ بِهِ صِنَادِيدَ كَقَارِ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أَبِي ابْنِ سُلُوكٍ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَعَبْدَةَ الْأَوْثَانِ هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ. فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الْإِسْلَامِ فَاسْلَمُوا.

حضرت اسامہ بن زید فرمانی چہ رسول اللہ ﷺ پہ یو خر باندی د فدک نہ جو رہ شوې کپہ کیخودو نہ پس سور شو. حضرت اسامہ رضی اللہ عنہ یو روستو کینولو او بنو حارث بن خروج د حضرت سعد بن عبادہ د بیمار پرسی د پارہ نہ تشریف یوړلو، دا د جنگ بدر نہ وړاندې واقعہ ده، په لاره کښې یو مجلس باندې تیر شو عبد اللہ بن ابی سلول، مسلمانان او مشرکان مختلف قسم خلق جمع وو په دې مجلس کښې حضرت عبد اللہ بن رواحہ هم وو، د نبی ﷺ د سورلۍ دورې په مجلس باندې والوتې، نو عبد اللہ بن ابی خپله پوزه په خادر باندې پټه کړه او وې وئیل دورې مکوه: رسول اللہ سلام او کړو او د سورلۍ نه راکوز شو او اهل مجلس ته نه د اسلام دعوت ورکړو په دې باندې عبد اللہ بن ابی او وئیل ته څه زیاته ښه خبره نه کوي، اگر چه هغه حق وی خو په دې باندې مونږ ته تکلیف مه رسوه، ته کور کینه څوک چه تاته هلته درشی نو هغه ته بیان کوه.

په دې باندې حضرت عبد اللہ بن رواحہ او وئیل ولې نه یا رسول اللہ ﷺ تاسو به زمونږ په

مجلسونو کښې دا کلام خامخا اوروئ، په مونږ باندې دا خبرې ښې لگي دې نه پس مسلمانانو مشرکانو او يهودو يو بل ته بډر د وئيل شروع کړل.

رسول الله ﷺ ټول چپ کړل او د حضرت سعد بن عبادۀ رضي الله عنه بيمار پرسئ ته لاړو او د عبدالله بن ابی گيله ئې ورته اوکړه، حضرت سعد رضي الله عنه او فرماښل چې هغه معاف کړه په اصل کښې ستاسو د راتلو نه وړاندې د مدينې خلقو د عبدالله بن ابی ته تاج په سرکولو او د ده په سر باندې د پټکي په تړلو ئې اتفاق کړې وو (چې دې به زمونږ سردار وي)، خو چه کله الله تعالی تاسو راوليږئ او الله تعالی چې تاسو ته کوم دين درکړي دې د هغې په ذريعه دې د سردارنئ نه محروم شو نو دې مخالف شو او ددې وجې تاسو سره داسې قسم خبرې کوي نو نبی ﷺ هغه معاف کړو او نبی ﷺ او ددوی صحابو به مشرکانو او اهل کتابو ته معافي کوله او د هغوی په تکليفونو باندې به ئې صبر کولو ځکه چې د الله تعالی دوی ته دا حکم هم وو، تردې چې الله تعالی دوی ته د جهاد حکم ورکړو، د اجازت نه پس په غزوه بدر کښې د قریشو لوښې لوتې سرداران قتل کړې شو نو عبدالله بن ابی او د هغه ملگرو او وئيل چې دا اسلام دا معامله خو به اوس غالبه کيږي، ددې وجې دې خلقو بيعت اوکړو او په ظاهره مسلمانان شول، په دې روايت کښې څو الفاظ دي لږ هغې ته او هورنئ.

قوله: قَطِيقَةُ فَدَكِيَّةَ (طيفه) پيرې کپرې ته وائی او (فدکيه) فدک طرف ته منسوب دې، يعنی د مقام فدک پيره کپړه، کمبل.

قوله: فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ (عجاجة) دوږې ته وائی يعنی کله چې په مجلس باندې د سورئ نه پورته کيدونکې دوږه خوره شوه.

قوله: خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُنْفَةَ بِرِدَائِهِ يعنی عبدالله بن ابی خپله پوزه په خپل څادر باندې پټه کړه، د خمر معنی ده (پټول).

قوله: لَا تَقُولُ مَا تَقُولُ عَلَيْكَ په دې کښې (لا نافية ده، او د (لا نافية خبر محذوف دې (لاحسن کائنات ما تقول)

بعضو وئيلي دي چې احسن خبر دې او مرفوع دې او (لا ددې اسم محذوف دې يعنی (لاشي احسن ما تقول) او د کشميهنې په روايت کښې (احسن) د اسم تفضيل صيغه نشته بلکه د باب افعال نه د مضارع واحد متکلم صيغه ده (لا احسن) او په روايت کښې (لاحسن) دې په دې کښې (لا نافية نه دې بلکه (احسن) اسم تفضيل باندې لام تاکيد دې او معنی ده (لاحسن من هذا ان تعدي بيتك ولا تاتيننا) يعنی ددې نه غوره دا ده چې په خپل کور کښې کښې او مونږ ته نه راځي.)

قوله: لَقَدْ أَصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحِيرَةِ عَلَيَّ أَنْ يَتَوَجَّوهُ فَيَعْبِسُونَهُ بِالْعِصَابَةِ: (صبره)

بفتح الباء وکسر الالواء او بضم الباء وفتح الحاء البهيملة) د مدینې منورې نوم دې (د توج یتوج) معنی ده (تاج په سر کولو یعنی د مدینې خلقو اتفاق کړې وو چه ده ته به تاج اچوی او دده په سر به د سرداری پټکې تړی.

قوله: . فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الْإِسْلَامِ فَأَسْلَمُوا: ددې نه ظاهری اسلام مراد دې چه دې خلقو حالات او کتل نو په ظاهری ډول نې اسلام قبول کړو.

۴۲- باب: (لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا)

[۴۲۹۱] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْزُومٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُتَأَفِّقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى الْغَزَاوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ، وَفَرَحُوا بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَإِذَا أَقْبَدَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - اعْتَدَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَقُوا، وَأَحْبَبُوا أَنْ يُحَمَّدَ وَإِمَامًا لَمْ يَقْعُلُوا، فَتَرَكْتُ (لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ) (الآية).

[۴۲۹۲] حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ قَالَ لِيُوَايِهِ أَهْذُبْ يَا زَافِعُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْ لَبَنٌ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرَحَ بِمَا أَتَى، وَأَحَبُّ أَنْ يُحَمَّدَ بِمَا لَمْ يَقْعُلْ، مُعَذِّبًا، لَنَعْدَابِنٍ أَتَمْعُونُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَهَذِهِ إِمَامًا دَعَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَبُودُ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَيْءٍ، فَكَتَمُوا إِيَّاهُ، وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ، فَأَرَوُهُ أَنْ قَدْ اسْتَعَمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ، وَفَرَحُوا بِمَا أَتَوْا مِنْ كِتَابِهِمْ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) كَذَلِكَ حَتَّى قَوْلِهِ (يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحَمَّدَ وَإِمَامًا لَمْ يَقْعُلُوا). تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ.

حَدَّثَنَا ابْنُ مِقَاتٍ أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ يَهْدَأُ.

امام بخاری ددې ایت په سبب نزول کښې دوه واقعات ذکر کړې دي، اولنی واقع د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې ده چه منافقانو به د نبی صلی الله علیه و آله سره

(۱) اهل هذا البحيرة في رواية الحموي البحيرة) بالتصغير، وهذا اللفظ يطلق على القرية وعلى البلد والمراد به ههنا المدينة المنورة ونقل ياقوت: ان البحرة من اسماء المدينة المنورة (فتح الباری) (۲۳۲/۸) ومعجم البلدان (۳۴۶/۱).

غزواتو کنبې شرکت نه کولو، رسول الله ﷺ څه به کله د دې غزواتو نه تشریف راوړلو نو دا خلق به نې د نبی ﷺ حاضر شو او عذرونه به نې پیش کول او قسمونه به نې خوړل څه مونږ معذور وو او زړه مو غوښتل څه تاسو سره شرکت او کړو خو د عذر په وجه مو شرکت اونکړې شو نو یو طرف ته خو په دې خوشحالیدل چې جهاد ته لاړ نشو او بل طرف ته د خپل تعریف توقع کوله، په دې خبره چې دوی صرف د عذر په وجه پاتې شوې وو حالانکه دا څه هغوی به معذور نه وو په دې باندې دا ایت نازل شو.

دویمه واقعه دعلقمه بن ابی وقاص په روایت کنبې ده مروان بن حکم حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته سړې اولیږلو او تپوس نې ترې او کړو څه په ایت کریمه کنبې دی (وَيُحْيُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يُفْعَلُوا) یعنی د عمل نه بغیر دوی غواړی چې ددوی تعریف اوکړې شی، دا به د عذاب سبب جوړیږي نو هر سړې چې دا غواړی چې کوم عمل ده نه وی کړې په هغې باندې دې هم دده تعریف اوکړې شی نو عذاب به ورته ملاویږي، نو بیا خو به مونږ ټول معذب کیږو ځکه چې زمونږ د ټولو هم دا حالت دې، حضرت ابن عباس رضی الله عنه او فرماتیل ستاسو ددې ایت سره څه تعلق دې؟ بیا نې ددې ایت سبب نزول بیانولو سره حضرت ابن عباس رضی الله عنه او فرماتیل چې نبی ﷺ یهودیان راوبلل او د هغوی نه نې څه تپوس اوکړو یهودیانو ورته اصل خبره بیان نه کړه، بله خبره نې ورته بیان کړه او ورسره ددوی دا خواهش پیدا شو چې د رسول الله ﷺ د سوال په جواب کنبې چې دوی کومه خبره بیان کړه په دې باندې ددوی تعریف اوشی، نو یو طرف ته د اصل او حق خبرې پټولو باندې خوشحاله وو او بل طرف ته نې غوښتل چې ددوی تعریف دې هم اوشی په دې باندې دا ذکر شوې ایت نازل شو (يُقْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحْيُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يُفْعَلُوا) امام بخاری دا دواړه واقعات ددې ایت په سبب نزول کنبې بیان کړې دی او دا خبره تاسو پیژنئ څه په سبب نزول کنبې مختلف واقعات راتلې شی.

۷۵- باب: قوله: (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ،

[۴۲۹۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نُمَيْرٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ بَيْنَ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَقَدَحَتْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَاءً أَهْلُهُ سَاعَةً ثُمَّ رَقَدَ، فَلَمَّا كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ قَعَدَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ)، ثُمَّ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنْزَّ، فَصَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، ثُمَّ أَذَنَ بِلَالٍ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

امام بخاری رحمه الله وړاندې تر سورة نساء پورې د مختلفو بابونو لاندې هم هغه یو حدیث د لیلۃ المبيت والا ذکر کړې دې د مبيت واقعه د فتح مکې نه روستو ده کله څه حضرت ابن عباس رضی الله عنه د خپلې ترور ام المؤمنین حضرت ميمونه رضی الله عنها کره لارلو او هلته نې د نبی ﷺ د شېبې د معمولات او کتل نو په هغې کنبې یو معمول دا بیانوی چې نبی ﷺ د راوبښیدو نه پس

آسمان طرف ته نظر پورته کړو او د سورة آل عمران ددې ايت (ان في خلق السموات والارض) نه واخله تر د سورة آخره پورې نې يولس آياتونه اولوستلی، دلته په ايت کښې د لسو آياتونو ذکر راغلې دې او دلته په روايت کښې کسر حذف کړې شوې دې
ددې نه معلومه شوه که يو کس د شپې رابيدار شی نو د سنتو په اتباع کښې دا اياتونه لوستل پکار دی.

٤٦- باب: قوله: (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ

جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ،

[٤٢٩٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ قُرْمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ بَشْتُ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَقُلْتُ لَا تُنْظِرَنَّ إِلَيَّ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَطَرَحَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَسَادَّةً، فَتَأَمَّرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي طَوْلِهَا، فَجَعَلَ يَحْسِبُ التَّوَمَّ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْآيَاتِ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ حَتَّى خَتَمَ، ثُمَّ أَتَى شَتَا مُعَلَّقًا، فَأَخَذَهُ قَتَوَضًا، ثُمَّ قَامَ بِصُلَى، فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعُ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِي، فَجَعَلَ يَقْبِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ.

٤٧- باب: رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلُ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

[٤٢٩٥] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ قُرْمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَنِي أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَفِي خَالَتِهِ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوَسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَهْلُهُ فِي طَوْلِهَا، فَتَأَمَّرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، ثُمَّ اسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَجَعَلَ يَحْسِبُ التَّوَمَّ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَتَا مُعَلَّقَةً قَتَوَضًا مِنْهَا، فَأَخْسَرَ وَضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ بِصُلَى، فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ دَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي بِيَدِهِ الْيُمْنَى يَقْبِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْبُؤُؤُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

امام طبری رحمته نقل کړې دې (۱) د «قواما» تفسیر امام بخاری رحمته کړې دې (قوامکم من معاشکم) یعنی هغه څیزونه چې د هغې په ذریعه د معیشت او ژوند قیام کیږي.

قوله: هُنَّ سَبِيلًا) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجُلْدَ لِلْبَكْرِ: (وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى تَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا) په ابتداء د اسلام کښې د زنا کارو ښځو د پاره د سزا په ډول د حبس فی البیوت حکم وو خو دا حکم بیا منسوخ شو او الله تعالی بله لاره بیان کړه چې ټیبه به رجم کولې شی او ټیبه به رجم کولې شی.

د مشی و ثلاث و رباع تفسیر:

قوله: مَثْنَى وَثُلَاثٌ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثُلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تَجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعًا: د (غیره) ضمیر حضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته راجع کیږي اودا تفسیر ابو عبیده په، مجاز القرآن کښې کړې دې (۲) اشکال کیږي چه د «مَثْنَى وَثُلَاثٌ» په معنی کښې تکرار وو، هغوی په تفسیر کښې ددې تکرار ذکر نه دې کړې، ددې په جواب کښې خو یا دا و نیلې شی چه د شهرت په وجه هغوی د تکرار ذکر اونکړو اودا هم ممکن ده چې ددوی په نیز په دې معنی کښې تکرار نه وی اودریمه خبره داهم کیدې شی چې دلته تکرار مقصود نه دې ځکه نه دلته ددې ذکر اونکړو (۳) ددې نه پس امام بخاری فرمائیلې دی دا عدد د «رباع» پورې استعمالولې شی ددې نه وړاندې (حماس) نه استعمالوی، خو ددې باره کښې د نحواتو اختلاف دې کوفیان وائی چې په دې د قیاس دخل دې او د «رباع» نه وړاندې تر د «عشار، معشر» پورې استعمالیدې شی، او بصریان وائی چې په دې کښې د قیاس دخل نشته، د اهل عرب نه د «رباع» پورې منقول دې ددې وجې صرف ددې ځانې پورې به استعمالولې شی ددې نه وړاندې نه، (۴) راجح قول د بصریانو دې او امام صاحب هم دا اختیار کړې دې،

په دې ټولو کښې دوه لغته دی (فعال، او (مفعول، وائی چې د (احاد، موجد، ثلث، مشق، ثلاث مثله) ابواسحاق ثعلبی یو دریم روایت هم نقل کړې دې (فعل احدثنی ثلاث) د (عین) او (زفر) (څ) پشان ترکیب کښې دا غیر منصرف دې، عدل او وصف دوه سببونه په دې کښې موجود دی. د ایت کریمه نه یو غلط استدلال او د هغې جواب: د قران کریم ددې ایت نه استدلال کوی، بعضی اهل ظواهر او خوارجو و نیلې دی چې ددې ایت نه د نهه ښځو سره د نکاح کولو جواز

(۱) حواله بالا.

(۲) فتح الباری (۲۳۷/۸) و عمدة القاری (۱۶۲/۱۸).

(۳) عمدة القاری (۱۶۲/۱۸).

(۴) فتح الباری (۲۳۸/۸) و عمدة القاری (۱۶۳/۱۸).

(۵) الجامع لاحکام القرآن (۵۵/۱۵).

ثابتیږي ځکه چې دې کښې (واو) د جمع د پاره دې نو دوه او درې پنځه او بیا پنځه او څلور ،
نو نهه شوې ، د خپلې دې بې وزنه خبرې تائید هغوی ددې نه هم کړې دې چه رسول الله ﷺ هم
نهه بیسیانې کړې وې .

بعضې اهل ظواهر ددې نه هم وړاندې تلې دی او وائی چې په آیت کریمه کښې د اتلس ښخو
سره د نکاح جواز معلومیږي ځکه چې د مثنی ، ثلاث ، او رباع په معنی کښې تکرار دې نو
دوه او دوه څلور ، درې او درې شپې ، څلور او څلور اته ، دغه شان څلور ، شپې او اته اتلس
شوي ، (۱)

خو ددې خلقو دا استدلال په جهالت باندې مبنی دې د سنت او اجماع امت نه خلاف دې په
صحابه ، تابعینو او تبع تابعینو کښې د چا نه هم د څلورو نه زیات ښخو سره نکاح ثابت نه ده ،
امام مالک په مؤطا کښې ، امام نسائی او دارقطنی په خپل خپل سنن کښې روایت نقل کړې
دې چې غیلان بن امیه ثقفی چه اسلام قبول کړو نو د هغه سره لس ښخې وې ښی ﷺ هغوی ته
اوفرمائیل (اعترمنهن اربعا وارق سائرهن) (۲)

باقی پاتې شوه د نبی ﷺ نهه نکاحونه ، نو دا د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې وه ، (۳)
بیا بله خبره دا ده چه قران کریم د نهه یا اتلس ښخو د نکاح اجازت ورکولو نو د (تسع) یا د
(ثمان عشرة) لفظ به نې استعمال کړې وو ځکه چه په دې کښې اختصار دې او د اسلوب قران
سره بیخي موافق وو خو قران دا لفظ استعمال کړې نه دې ددې نه ښکاره معلومیږي چې د
قران مقصود هغه نه دې کوم چې دا جاهلان گنړي .

دې حضراتو (واو) د جمعې په معنی کښې اخستې دې خو (واو) د جمعې د پاره نه دې علامه
قرطبی رحمه الله په خپل تفسیر کښې ددې لاندې لیکلې دی چه دلته (واو) په ځانې دبدل کښې
استعمال شوې دې اود آیت مطلب دې (انکحوا ثلاثا بلامن مثنی ورباع بلامن ثلاث) یعنی
د دواو په ځانې د درېو سره نکاح کولې شی د درېو په ځانې د څلورو سره نکاح کولې شی .
اوحضرت زین العابدین رحمه الله فرمائیلی دی چې دلته (واو) داو په معنی کښې دې یعنی یاد دواو
سره نکاح کوي یا څلوروسره .

بعضې اهل ظاهرو او خوارجو مثنی ، ثلاث او رباع معنی تکرار اخستی اود اتلسو ښخو په جواز
باندې کوم استدلال کړې دې هغه هم صحیح نه دي یوځایه دې وجه لکه چې اوونیلې شوې
واود جمع دپاره نه دې ، دویم ددې دپاره چې داخطاب دتوزیع اوتقسیم په توگه دې اوددې
خطاب مخاطبت هم ږیردی او په داسې صورت کښې قاعده داوی چې دتوزیع دخطاب نه پس
کوم شمیرراخی هغه هم موزعا مراد وی . قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله په تفسیر مظهری کښې
دا قاعده دمثال په توگه داسې واضح کړې دې مثلاً چې یوسړې یوې ډلې ته اووانی (غذوا من

(۱) الجامع لاحکام القرآن (۱۷/۵) -

(۲) تفسیر ابن کثیر (۴۵۰/۵) والجامع لاحکام القرآن (۱۷/۵) -

(۳) الجامع لاحکام القرآن (۱۷/۵) وتفسیر ابن کثیر (۴۵۱/۱) -

هذه الدارهم مشقة) نوددی مطلب به داوی چې هر سړې دې دوه دوه درهمه اوچت کړی نوددی به دا مطلب هیڅ کله نه وی چې هر سړې دې څلور درهمه اوچت کړی (۱) مولانا عبدالغنی لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ د شرح و قایه په شرح او حاشیه کښې په دې قاعده باندې ډیره تفصیلی خبره کړې ده (۲).

باب: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى

[۴۲۹۸] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَنَّ رَجُلًا كَانَتْ لَهُ يَتِيمَةٌ فَتَكَحَّهَا، وَكَانَ لَهَا عَدُوٌّ، وَكَانَ يُحِبُّهَا عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا مِنْ نَفْسِهِ شَيْءٌ فَتَزَوَّجَهَا فِيهِ (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى) أَحْسِبُهُ قَالَ كَانَتْ شَرِيكَتَهُ فِي ذَلِكَ الْعَدُوِّ وَفِي مَالِهِ.

[۴۲۹۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى). فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُمِّئِ، هَذِهِ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حِجْرِ وَلِيِّهَا، تَشْرِكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهَا مَا لَهَا وَجَمَالُهَا، فَيُرِيدُ وَلِيِّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، يَغْيُرُ أَنْ يَقْطِعَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَتَهْوَأُ عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُنَّ، إِلَّا أَنْ يَقْطِعُوا هُنَّ، وَيَتَلَوَّاهُنَّ أَعْلَى سَتْرَيْنَ فِي الصَّدَاقِ، فَأَمْرُو أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أُخْرَى (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) رَغْبَةُ أَحَدِكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالَ قَالَتْ فَتَهْوَأُ أَنْ يَنْكِحُوا عَنْ مَنْ رَغِبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ، إِلَّا بِالْقِسْطِ، مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُنَّ إِذَا كُنَّ قَلِيلَاتِ الْمَالِ وَالْجَمَالِ. (ر: ۲۳۶۲)

بعضې رافضیان وائی چې (وَإِنْ خِفْتُمْ) شرط دې او (فَاتَّكُوا) جزء ده اود شرط اوجزاء په مینځ کښې څه ربط نشته. دقران دریمه حصه ددې شرط اوجزاء په مینځ کښې غاښه کړې شوې ده، ددې وجې په عبارت کښې ربط نشته حالانکه چې داضروری دې دلته دیاب په دواړو روایاتو کښې ددې آیت سبب نزول بیان شوې دې او په دې سره په شرط اوجزاء کښې ربط اود آیت کریمه مطلب په پوهه کښې راځي. اولنې روایت دحضرت عائشې رضی اللہ تعالیٰ عنہا دې فرمانی چې دیوکس سره یتیمه جینی وه، ددغه جینی

(۱) اوگورنی تفسیر مظهری ج ۲ ص ۷۱

(۲) السعایه فی کشف مافی شرح الوقایه (ج ۱ ص ۷۱) وغایه

یوباغ وو. دغه کس چې ددغه جینې ولی وو دغه جینې سره صرف ددغه باغ په وجه واده اوکړو حال داچې په زړه کېنې نې دهغې سره څه محبت اوتعلق نه وونودې په باره کېنې دآیت نازل شو (وَإِنْ عِفْتُمْ إِلَّا تَقْطُطُوا) دآیت مطلب دادې چې په داسې صورت کېنې چې ستاسودزړه نه تعلق نه وی اودیتیمې جینې سره محبت نه وی اوتاسوته ویره وی چې دهغوی به باره کېنې به تاسوانصاف اونکړې نودنوروحوالوښخوسره نکاح کوې کومې چې ستاسوخوښې وی.

قوله: احسبه قال کانت شریکته فی ذلك العذق وفي ماله: هشام وائی چې زماخیال دې چې حضرت عروه رضی الله عنه ونیلی دی چې په باغ کېنې اوددغه کس (ولی) سره په مال کېنې دایتمه جینې شریکه وه. د(احسبه) قائل دابن جریج شاگرد هشام بن یوسف دې اود(قال) ضمیر حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې علامه عینی رحمته الله فرمایلی دی چې د(احسبه) قائل هشام بن عروه هم کیدې شی^(۱). اودقال ضمیر دغه شان حضرت عروه رضی الله عنه طرف ته راجع دې.

(عذق): دعين په فتحې سره، دکهجورې ونه جمع نې (عذق) راځي اوعذق) دعين په کسرې سره دانگوروغونچې اودکهجوروغوشې ته وائی ()

دويم روايت هم دحضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې حضرت عروه ددوی نه دقرآن پاک ددې ذکرشوی آیت په باره کېنې نازل شوې دې کومه چې دخپل ولی په پرورش کېنې وی اوهغه ورسره په مال کېنې نازل شوې دې کومه چې دخپل ولی په پرورش کېنې وی اوهغه ورسره په مال کېنې شریک وی. دولی ددغه ښځې مال اوجمال خوښ وی خوولی په مهرکېنې دانصاف نه بغیر دهغې سره نکاح کول غواړی نوداسي کسان ددې یتیمانوجینکوسره دنکاح کولو نه منع کړې شول. البته که انصاف کولې شی اوپوره مهرورکولې شی نویيا اجازت دې.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې ددې آیت دنازلیدونه پس خلقودرسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوسونه شروع کړل نو الله تعالی بل آیت نازل کړل (وَسْتَغْنُوْكَ فِي الْبَسَاءِ قُلْ اللَّهُ يَغْنِيْكُمْ فِيْهِنَّ وَمَا يَبْلُغُ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَمْنَى الْبَسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُوْنَهُنَّ مَا كَتَبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُوْنَ أَنْ تُنْكِحُوْهُنَّ وَالْمُسْتَضْعِفِيْنَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُوْمُوا إِلَيْهِنَّ بِالْقِطَاطِ (النساء: ۱۲۷)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې په بل آیت کېنې (وَتَرْغَبُوْنَ أَنْ تُنْكِحُوْهُنَّ) مراددادې چې کله دیتیمې جینې سره مال اوجمال کم وی نوپه داسې صورت کېنې تاسودهغوی سره دنکاح کولو نه اعراض کوئ اوکه دغه جینکې دزیات مال اوزیات جمال خاوندانې وی نودهغوی سره نکاح په دې صورت کېنې کولې شی چې تاسوورسره انصاف کولې شی. داحکم ددې دپاره دې چې دمال اوجمال دنشتوالی په صورت کېنې خلق ددوی سره نکاح کولو نه اعراض کوی. په دې دویم روایت کېنې دی (قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ فِي الْآيَةِ الْأُخْرَى وَتَرْغَبُوْنَ أَنْ تُنْكِحُوْهُنَّ) آیت

(۱) عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۳) -

(۲) عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۳) -

یعنی جمله هم به (وَلَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) آیت کنبی دې په بل آیت کنبی نه دې نویانی دې ته دې ایه اخروی، ولی اوونیل؟

ددې جواب دادې چې (وَتَرْغَبُونَ) ته نې دې آیه اخروی په اعتبار سره بل آیت کنبی نه دې ونیلې بلکه د (وَأَنْ خِفْتُمْ أََلَّا تُقِطُوا) په اعتبار سره ورته ونیلې شوی دی.

دامام بخاری په روایت کنبی سقوط شوې دې ددې وجې دالاشکال کیږي چې امام مسلم داروایت نقل کړې دې په هغې باندې دالاشکال نه راځي دهغې الفاظ دادې، (هالت عائشة:

والذی ذکر الله: انه یتلی علیکم فی الکتاب.....الایة الاولی التي قال الله فیها: (وَأَنْ خِفْتُمْ أََلَّا تُقِطُوا فِي

النِّسَاءِ) فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) قالت: وقول الله عز وجل فی الایة الاخری، (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) (۱)

په (فانکحو ما طاب لکم من النساء، کې د (ما) استعمال توجیهات: په (فانکحو ما طاب لکم من

النساء) کنبی (ما) استعمال شوې دې داعام طور دغیر ذوی العقول دپاره راځي اوبنځې ذوی العقول دی ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① علامه قرطبی رحمه الله فرماني چې (ما) او (من) دواړه دیویل په معنی کنبی استعمال شوی دی

په (وَالنِّسَاءِ وَمَا بَيْنَهُمَا) کنبی (ما) (دمن) په معنی کنبی دې یویل خانې دې (فَیَنْهَمُ مَنْ یَمْشِیْ عَلٰی بَطْنِهِ) په دې آیت کنبی (من) (ما) په معنی کنبی استعمال شوې دې (۲)

② بعضې حضراتوونیلې دی چې د عقل دنقصان په وجه ئې بنځوته دغیر ذوی العقول درجه ورکړې ده او (ما) ئې استعمال کړې ده. (۳)

③ یو جواب داهم ورکړې شوې دې چې (ما) نه دلته عقد نکاح مراد ده (ای فانکحو انکاحا طیباً) (۴) اولنې جواب راجح معلومېږي.

۸۱- باب: وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ

بِالْمَعْرُوفِ ط فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا

ویدارمبادرة اعتدنا [س ۱۸] اعددنا فاعلنا من العتاد

۲۳۹۹۱، حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -

(۱) صحيح مسلم (ج ۲۴۲۰) كتاب التفسير .

(۲) الجامع لاحكام القرآن للقرطبي (ج ۵۱۲) ومعالم السنن (ج ۱ ص ۳۹۱) -

(۳) تفسير الكبير (ج ۹ ص ۱۷۲) -

(۴) الجامع لاحكام القرآن (ج ۵ ص ۱۳) .

رضی الله عنها - فی قوله تعالى (وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَفِئِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) أَنَّهُمَا تَزَلَّتْ فِي مَالِ الْيَتِيمِ إِذَا كَانَ فَقِيرًا، أَنَّهُ يَأْكُلُ مِنْهُ مَكَانَ قِيَامِهِ عَلَيْهِ، بِمَعْرُوفٍ. ار. ۱۲۰۹۸

قوله: وَبِدَارًا: مهارة : په آيت كښې دې (وَلَا تَأْكُلُوْهَا إِيْرَافًا وَبِدَارًا) يعنى ددې يتيمانوپه مالونوكښې مه تاسواسراف كوي اومه ئى په دې ويړې زرزر خورئ چې دوى به لوى شي نوبيا به دوى ته حواله كول وي رېدار دباب مفاعله مصدر دې.

قوله: اعتدنا: اعدنا افعلنا من العتاد: په آيت كښې دې (أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا، فرمانى چې (اعتدونا) او (اعتدنا) ددواړويوه معنى ده (اعتدنا) دعتيد نه ماخوډدې چې معنى ئې ده (الشئ بعد) هغه خيزكوم چې تيار شوې وي او (اعتدنا) دباب افعال نه دې او ددې ماد دعتاده ده.

د يتيم د مال حكم : ديتيم ولى كه مالداروى نوډه ته ديتيم دمال نه دڅه خوړلو اجازت نشته او كه ديتيم ولى فقيروى نو هغه اخستې شي كه نه ؟ په دې كښې مختلف اقوال دي.

① د جمهور و قول دادې كه ولى ديتيم محتاج او فقيروى نو هغه د ضرورت په اندازه ديتيم د مال نه اخستې شي د حضرت حسن بصرى، عطاء ابن ابى رباح او مكحول رضي الله عنه د مذهب دې (د) د احنافونه مختلف اقوال منقول دي . ددوى په نيزهم يو قول دادې (د)

ددې حضراتو دليل خدا ايت دې (وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) يعنى كه ولى ديتيم محتاج او فقيروى نو هغه ديتيم دمال نه د ضرورت مطابق اخستې شي .

دويم د عمرو بن شعيب په طريق سره امام ابوداود، امام نسائي او ابن ماجه روايت نقل كړې دې چې يوسړې د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل زه فقير يم ديتيم مال ماسره دې زه ددې نه خوراك كولې شم ؟ نو نبى كريم ﷺ ورته او فرمائيل (كل مال يتيمك غير مصرف ولا مهادر ولا متائل) (د)

② دويم قول دا دې چې ولى ديتيم دمال نه په اندازه د ضرورت د قرض په ډول اخستې شي خود مالداريدونه پس به هغه مال واپس كوي . دا قول د حضرت عمر رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنه ابن جبیر رضي الله عنه او شعبی رضي الله عنه نه منقول دي (د) او علامه طحاوی رحمته الله عليه دامام ابو حنيفه هم دامسلك نقل كړې دې (د)

(۱) احكام القرآن للجصاص (ج ۲۶۴) باب اكل ولى اليتيم من ماله) .

(۲) اوگوري تفسير مظهرى (ج ۴ ص ۱۷)

(۳) تفسير مظهرى (ج: ۴ ص: ۱۷) وقال ابن الاثير فى النهاية: ج: ۱ ص: ۲۳) غير متائل: غير جامع يقال مال مؤئل.

اى مجموع، ذواصل وانلة الشئ: اصله) .

(۴) احكام القرآن للجصاص (ج ۲ ص ۶۴) .

(۵) احكام القرآن للجصاص (ج ۲ ص ۶۴) .

۳) دریم قول دا دې چې مطلقاً ولی دیتیم دمال نه نشی اخستی. نه دقرض په ډول اونه بغیر دقرض، ابوبکر جصاص په احکام القرآن کښې دا حانفوهم دامذهب نقل کړې دې، علامه ظفر احمد عثمانی په احکام القرآن ج ۲ ص ۱۲۰ کښې هم دا د حانفوه مسلک گړخولې دې. په دې صورت کښې سوال کیږی چې بیا د «وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» څه مطلب شو نو په دې کښې دوه اقوال دی.

مجاهد فرمائی چې دا ایت منسوخ شوې دې ددې دپاره ناسخ دسورة نساء دویم ایت دې (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ) دویم قول دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې او ابوبکر جصاص په احکام القرآن کښې هم دا تفسیر اختیار کړې دې. دوی فرمائی چې «وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» کښې دیتیم دمال خوړلو اجازت نه دې ورکړې شوې بلکه دخپل مال تیک او په معتدله طریقه داستعمال ولولوتعلیم ورکړې شوې دې دایت کریمه مطلب دادې که دیتیم ولی فقیروی نوولی دې خپل مال په ښه طریقه سره په استعمال کښې رواولی چې دیتیم مال ته دده حاجت پاتې نشی (۱).

باب: وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةُ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ

[۴۳۰۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةُ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ) قَالَ هِيَ مُحْكَمَةٌ وَلَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ. تَابِعَهُ سَعِيدٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ.

دتقسیم ترکات په وخت کښې چې رشته داران اومسکینان راشی نودوی ته دڅه ورکول حکم ورکړې شوې دې په دې کښې اختلاف دې چې دا ایت محکم دې ګڼه چې دترکاتو تقسیم وی نواصلی دحصولوئدان خوهم هغه دی کوم چې شرعی حیثیت سره وارثان جوړیږی خوکه هلته څه نور رشته داران اویتیمان موجودوی نوهغوی ته هم څه حصه ورکول پکار دی.

سعید بن المسیب، قاسم بن محمد، عکرمه او انمه اربعه فرمائی چې دا ایت دمیراث په ایت باندې منسوخ شوې دې (۲) دایت حکم که په ندب یا په استحباب باندې محمول کړې شی نوپه دې کښې چې کوم بالغ دی هغوی به دخپلو حصونه او که ټول بالغان وی نوټول به په خپله خوشی سره دترکې نه څه ورکړی نودمنسوخ منلوضرورت به نه پیدا کیږی.

۸۳ - باب: قَوْلُهُ: يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

[۴۳۰۱۱] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ ابْنِ جَرِيرٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ

(۱) احکام القرآن للجصاص (ج ۲ ص ۲۵) -

(۲) احکام القرآن للجصاص (ج ۵ ص ۴۲) -

(۳) فتح الباری (ج ۸ ص ۲۴۲) -

مُنْكَدِرٍ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ عَادَنِي النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَبُوبَكْرٍ فِي نَيْسٍ سَلَمَةٍ مَا شِئْتَنِ فَوَجَدَنِي النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَا أَغْقِلُ، قَدْ عَابَيْتُ بِمَا قَتَوْتُمْ مِنْهُ، ثُمَّ دَشَّ عَلَيَّ، فَأَقْبَتُ فَقُلْتُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعُ فِي مَا لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَرَلْتُ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ).

دايت دنزلو متعلق د روایاتو تعارض او دهغي حل: دارویت امام مسلم رحمته الله علیه هم نقل کړې دې (۱) په دې کښې دی چې د (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ) نزول د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې شوې دې حافظ شرف الدين د مياطي رحمته الله علیه فرمانيلى دی چې داوهم دې ځکه چې دشعبه اوسفيان ثوري په روايت کښې دی چې د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې آيت (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) نازل شوې دې دميراث ايت د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې نازل شوې دې. کله چې حضرت سعد بن ربيع په جنگ احد کښې شهيد شونو د هغوی بې بې دنبي صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضره شوه او عرض ئې او کړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم د سعد بن ربيع روغواړئ چې په ټول مال باندې قبضه او کړي که هغه په ټول مال باندې قبضه او کړه نو ددې لوني وودونه به د مال نه بغير گران شی. په دې باندې آيت (يُوصِيكُمُ اللَّهُ) نازل شو امام ابو داؤد او امام ترمذي رحمته الله علیه داروايت نقل کړې دې (۲) ددې وجې حافظ د مياطي دميراث دايت سره د حضرت جابر رضي الله عنه قصه بيانول وهم گرځولي دي.

خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د حافظ د مياطي دې روايت ته وهم وئيل غلط گرځولي دی دوی فرماني چې ابن جريج په دې روايت کښې منفرد نه دې بلکه ترمذي او حاکم د عروبن ابی قيس نه ددې متابعت نقل کړې دي او اسماعيلي د عبد بن حميد نه او ترمذي د سفيان بن عيينه نه هم ددې په مفهوم روايت نقل کړې دي (۳) پوراندې پخپله امام بخاری په کتاب الفرائض کښې په دې آيت باندې باب قائم کړې دي او د سفيان بن عيينه په طريق سره ئې روايت نقل کړې دې چې دميراث آيت د حضرت جابر په قصه کښې نازل شوې وو. (۴)

بهر حال دواړو طرفوته روايت شته دامام بخاری رحمته الله علیه په تائيد کښې هم روايت شته او د حافظ د مياطي په تائيد کښې هم روايت شته په روایاتو کښې تطبيق داسې کيدې شی چې د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې دميراث ايت نازلیدو مطلب دادې چې ددې آيت په اخرې کښې (وَأَنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً، رَاغِلَى دى. ددې حصې تعلق د حضرت سعد بن ربيع د جينکو باره کښې نازل شوې و د (۵)

(۱) صحيح مسلم مع تكملة فتح الملهم (ج ۲ ص ۲۳) رقم الحديث (۴۰۲۴) كتاب الفرائض باب ميراث الكلاله

(۲) تفسير ابن كثير (ج ۱ ص ۵۷۴)

(۳) فتح الباری (ج ۸ ص ۴۴۴)

(۴) فتح الباری (ج ۸ ص ۲۴۳)

(۵) فتح الباری (ج ۱۲ ص ۴) كتاب الفرائض باب قول الله تعالى (يُوصِيكُمُ اللَّهُ)

بَابُ: قَوْلُهُ: وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ

(٢٣٠٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ وَرْقَاءَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَ الْبَالُ لِلْوَلَدِ، وَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَتَنَّمَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ مَا أَحَبَّ، فَجَعَلَ لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ، وَجَعَلَ لِلْأَبَوَيْنِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسَ وَالثُلْثَ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ الثُّمَنَ وَالرِّبَةَ، وَلِلزَّوْجِ الشَّطْرَ وَالرِّبَةَ
 داحديث هم په دې سند سره په کتاب الوصايا کښې تیر شوې دې (١) اوهم په دې سند سر په کتاب الفرائض کښې راځي (٢).

بَابُ: لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرِهَاتٍ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ

لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا أَتَيْتُمُوهُنَّ [١١٩] الْآيَةِ

وَبُذِّكَرْنَ ابْنِ عَبَّاسٍ (لَا تَعْضُلُوهُنَّ) (لَا تَقْهَرُوهُنَّ) (حَوَاتٍ) (إِنَّمَا) (تَعُولُوا) (تَمِيلُوا) (نَحْلَةً) (نَحْلَةً) الْمَهْرُ

(٢٣٠٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ حَدَّثَنَا أَصْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ الشَّيْبَانِيُّ وَذَكَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ السُّوَابِيُّ وَلَا أَظُنُّهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرِهَاتٍ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا أَتَيْتُمُوهُنَّ) قَالَ كَانَ إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ كَانَ أَوْلِيَاؤُهُ أَحَقُّ بِأَمْرَاتِهِ، إِنْ شَاءَ بَعْضُهُمْ تَزْوِجَهَا، وَإِنْ شَاءُوا زَوَّجُوهَا، وَإِنْ شَاءُوا لَمْ يَزُوجُوهَا، فَهُمْ أَحَقُّ بِهَا مِنْ أَهْلِهَا، فَذَكَرْتُ هَذِهِ الْآيَةَ فِي ذَلِكَ.

دښخوسره دا ظلم په دود قسمه وويو خودا چې دښځې درضانه بغيره به نې خپل خان ته واده كوله. دويمه داكه ددوي به دارانې وه چې ددې چرته هم واده اونشې او هغه به نې ساتله اود چارسره به نې ددې واده نه كولو. اسلام داجراوزياتې ختم كړو.

په سند كښې د عكرمه شاگرد شيباني دود سندونه بيان كړي دي يود (عكرمه عن ابن عباس) نه د شك نه بغير اوبل (د ابوالحسن اسوان عن عباس) نه په شك سره.

(١) صحيح البخاري كتاب الوصايا باب لا وصية لوارث (ج ١ ص ٣٨٣) _

(٢) صحيح البخاري مع فتح الباري كتاب الفرائض باب ميراث الزوج مع الولد وغيره (ج ٢١ ص ٢٣) رقم الحديث (٤٧٣٩) _

(٣) اخرجه البخاري في كتاب التفسير باب لا يحل لكم ان ترتوا النساء كرهات قال الحديث (٣٠٣) وايضا في كتاب الاكراه باب من الاكراه رقم الحديث (٤٥٤٩) واخرجه ابوداود في كتاب النكاح باب قوله تعالى لا يحل لكم ان ترتوا النساء كرهات رقم الحديث (٢٠٨٩)

باب: قوله: وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَشِيدًا وَقَالَ مُنْزَرٌ: (مَوَالِي) أَوْلِيَاءُ وَرَثَةٌ (عَاقَدَتْ) هُوَ مَوَلَى الْيَمِينِ، وَهُوَ الْحَلِيفُ، وَالْمَوَلَى أَيْضًا ابْنُ الْعَمِّ. وَالْمَوَلَى الْمُنْعَمُ الْمُعْتَقُ. وَالْمَوَلَى الْمُتَعَقُّ. وَالْمَوَلَى الْمَلِيكُ. وَالْمَوَلَى مَوَلَى فِي الدِّينِ (۴۳۰۴) حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ عَنْ إِدْرِيسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي) قَالَ وَرَثَةٌ. (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لِمَا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الْأَنْصَارِي دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِي أَخَى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَيْنَهُمْ فَلَمَّا تَرَكْتَ (وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي) لِيَحْتَ، ثُمَّ قَالَ (وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) مِنَ النَّصْرَةِ، وَالرِّقَادَةِ وَالنَّصِيبَةِ، وَقَدْ ذَهَبَ الْبُيْهَاتُ وَيُوصَى لَهُ. سَمِعَ أَبُو أَسَمَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسَ طَلْحَةَ.

قوله: سَمِعَ أَبُو أَسَمَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسَ طَلْحَةَ: داروايت هم په دې سند او متن سره په کتاب الکفالة کې تیر شوي دې (۱) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چې ایت کریمه (وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدِينَ) ناسخ دې او په دې کې د موالی... نه وارثان مراد دی او آیت (وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ) منسوخ دې. بیاني ددې وضاحت کړې دې چې کله مهاجرین مدینې منورې ته راغلل نو نبی صلی الله علیه و آله د مهاجرینو او انصارو په مینځ کې مواخات او رور ولی قائمه کړې وه. ددې اثر دا اوشو چې کله به یو انصاری وفات شونو دهغه وارث به مهاجر واورشته دار به نه وو. روسته په آیت کې (وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي) نازل شونو فیصله اوشوه چې اوس به مهاجر وارث نه وی بلکه خپلوان به وارثان وی.

خوصرف دمیراث حکم منسوخ شویاقي دحلیف سره عهداوپیمان، نصرت کول، معاونت وغیره نه دی منسوخ شوی. نن هم که څوک دچاسره دمواخاة امداد اوخیرخواهي، معاخده اوکړی نو داصحیح ده. خومیراث ختم شوې دې البته په دریمه حصه مال کېنې وصیت کیدي شي. دروايت په آخر کېنې د(عاقادت ایهانکم من النصر والرقادة والنصية وقد ذهب البهات ويوصى له) نه

مراد هم دادې. سَمِعَ أَبُو أَسَمَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسَ طَلْحَةَ
په دې پورته سند کېنې عنعنه وه دلته امام بخاری دتحدیث صراحت اوکړو.

باب: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ
يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ.

۴۳۰۵۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ أَنَسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ أَوَايَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ تَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظُّلُمَةِ، ضَوْعٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا. قَالَ «وَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ضَوْعٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا. قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَاتُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَذُنٌ مُؤَدِّتٌ تَنْبِئُ كُلَّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. فَلَا يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَنْصَابِ إِلَّا تَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، بَرًّا وَفَاجِرًا وَغَيْرَاتِ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عَزْرِيَابَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذِبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْغُونَ فَقَالُوا عَظِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ الْأَتْرَدُونَ، فَيُعْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَمَا تَأْتِي سَرَابٌ، يَطْطُمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى، فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذِبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ. فَيُقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَبْغُونَ فَكَذَلِكَ مِثْلُ الْأَوَّلِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، أَنَا هُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ النَّبِيِّ رَأَوْهُ فِيهَا، فَيُقَالُ مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَنْبِئُ كُلَّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. قَالُوا فَارْتَبْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نَصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا

امام بخاری رحمہ اللہ داروایت دلتہ ذکر کرے دی خود ترجمہ الباب دآیت سرہ پہ ظاہرہ خہ مطابقت پہ پوہہ کنبی نہ راخی خکہ چہ پہ روایت کنبی داراں اللہ لا یظلم میقال ذرۃ، مدفہوم خہ خبرہ نشہ ددی جواب دادی چہ امام بخاری رحمہ اللہ داحدیث دلتہ مختصر ذکر کرے دی ورا ندی پہ کتاب التوحید کنبی داحدیث پہ تفصیل سرہ مذکور دی ہلتہ ددی حدیث پہ آخر کنبی دی داذہوا فین وجدتم فی قلبہ مثقال ذرۃ من ایہان فاخر جواہ، فیخرجون من عرفو، وقال ابو سعید: فان لم تصدقین فاقولوا (ان الله لا یظلم میقال ذرۃ.....) (۲)

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب ان الله لا یظلم مثقال ذرۃ رقم ۳۰۵ وایضا فی کتاب التفسیر باب یوم یکشف عن ساق رقم الحدیث ۴۳۵۶] وایضا فی کتاب التوحید باب وجوه یومئذناضرة الی ربہاناظرۃ رقم الحدیث ۷۰۱ وخرجه مسلم فی کتاب الایمان باب معرفۃ طریق رویۃ رقم الحدیث ۱۸۳۔

(۲) صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول الله (وجوه یومئذناضرة الی ربہاناظرۃ (ج ۲ ص ۱۱۰۵)۔

د کتاب التوحید داروایت د ترجمه الباب سره مطابقت لری اودامام بخاری رحمته الله علیه داعدات دې چې دوی اجلی ته په اخفی باندې ترجیح ورکوی ایماء اوشاره زیاته استعمالوی. ددې وجهې نې د کتاب التوحید روایت د ترجمه الباب مناسبت ته اشاره کړې ده.

محمد بن عبد العزيز: په دې حدیث کښې دامام بخاری رحمته الله علیه شیخ محمد بن عبد العزيز، دې دې په ابن الواسطی سره مشهور دې «اودده کښت»، ابو عبد الله الرملي دې امام ابو زعه ددوی متعلق فرمانیلې دی (طیس بقوی) (۱) ابوحاتم فرمائی (هو ال الضعيف ما هو) (۲) خوعجلی ددوی توثیق کړې دې (۳)

يعقوب بن سفيان فرمائی (كان حافظاً) (۴) او ابن حبان په کتاب الثقات کښې ددوی ذکر کړې دې (۵) امام ترمذی او امام نسائی هم ددوی نه روایت اخستی دي (۶) امام بخاری رحمته الله علیه ددوی نه دوه حدیثونه نقل کړي دي. یوحديث باب اويل حدیث نې په کتاب الاعتصام کښې ددوی نه نقل کړې دې (۷) دامام په نیزدې ثقه او معتبر دي.

قوله: غبرات اهل الكتاب: (غبرات اهل لکتاب) درغب جمع ده اورغب (درغب) جمع ده معنی ده باقی (۸) (غبرات اهل لکتاب) یعنی داهل کتابو باقی خلق.

قوله: قَالُوا فَاَرَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَيَّ أَفْقَرُ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نَصَاحِبَهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مُرْتَلِنٌ أَوْ كَلَّا نَا: یعنی د مشرکانو جهنم ته د تلونه پس به الله جل شانہ مسلمانانو ته توجه شی اودوی ته به او فرمائی چه تاسو د کومې خبرې منتظر نې؟ هغوی به په جواب کښې اوواڼي چې کله مونږ په دنیا کښې وودې مشرکانو ته ډیر محتاج وونو په هغه وخت کښې مونږ دوی نه جدا و او ددوی صحبت مونه وواختیار کړې (نونن به مونږ ددې خلقو صحبت څنگه اختیار کړو) نن خومونږ دخپل رب منتظر یو د چا چې به مونږ عبادت کولو نو حق تعالی شانہ به او فرمائی زه ستاسو رب یم په دغه وخت کښې به دالله تعالی د تجلی رعب داسي وی چې هغه به نشي پیژنډې اوددې په جواب کښې به اوواڼي مونږ دالله سره څوک نه شریکو و او چې کله ورته دالله

(۱) الجرح ولتعديل (۸) الترجمة (۲۹) وتهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۲ الترجمة (۵۴۱۹) -

(۲) تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۲)

(۳) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۲)

(۴) المعرفة والتاريخ (ج ۲ ص ۴۳۷)

(۵) کتاب الثقات (ج ۹ ص ۸۱) -

(۶) تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۳)

(۷) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۲)

(۸) عمدة لقاری (ج ۱۸ ص ۱۷۲) -

تعالی معرفت حاصل شی نوالله تعالی به او فرمائی زه ستاسورب یم نواو به وائی «انت ربنا» ته زمونږ رب نئی.

باب: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ۝
الْمُخْتَالُ وَالْحُتَالُ وَاحِدٌ، (نَطِيسٌ) نُسُوبُهَا حَتَّى تَعُودَكَ أَقْفَاءُهُمْ. طَمَسَ الْكِتَابَ مَحَاهُ
(سَعِيرًا) وَفُودًا.

حديث (۲۳۰۶) حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ يَحْيَى بَعْضُ الْحَدِيثِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَقْرَأْ عَلَى». قُلْتُ أَقْرَأْ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أَنْزَلَ قَالَ «فَإِنِّي أَجِبُ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي». فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النَّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) قَالَ «أَمِيك». فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذَرِقَانِ.

قوله: المختال والحताल واحد: دسورة نساء په ایت کښې دی «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا» بيشکه الله تعالی نه خوښوی تکبر کونکي. او کنجوسی کونکي. امام بخاری رحمته الله علیه مختال اوختال ته یو ویلی دی حال دا چې (ختال) دختل نه دې چې معنی ئې د هوکه ورکونکې ده (او مختال) دخیلا نه دې چې معنی ئې متکبر راخی ددې وجې دواړو ته یو ویل صحیح نه دی.

دا ویلی په روایت کښې دی (المختال والغال واحد) (۱) په دې باندې به اشکال نه وی ځکه چې دخال معنی هم متکبر راخی.

قوله: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا): په (هؤلاء) کښې امت محمدیه ته اشاره ده یعنې ته به ددغه پیغمبرانو په صداقت باندې گواهی ورکړې او ددوی امتونه به دهغوی تکذیب کوی یا کافرانو طرف ته اشاره ده کوم چې ددې نه وړاندې مذکور دی. نو مطلب به داوی چې ته به ددې کافرانو په بدو عملونو باندې گواه ئې. په دې سره به ددې خرابې اوبد حالت ښه ښکاره کیږي.

قوله: نطيس وجوها: نسوبها حتى تعودك أقفاهم طمس الكتاب محاه: په آیت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آؤْتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بَمَا تَزَلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلُ أَنْ نَطِيسَ وَجُوهًا كُنْصِي د نطيس وجوها معنی ده مونږ به مخونه برابر کړو تر دې چې هغه مخونه به دشا طرف په شان هوارشی چې دپوزي سترگو وغیره به څه اثر باقی پاتې نشی وائی (طمس الكتاب) لیکلې شوی نی وړان کړل. علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه ددې آیت لاندې لیکي:

(۱) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۸ ص ۲۵۰) -

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۸ ص ۲۵۰) -

په وړاندینی آیتونو کښې د یهود یا نودضلات او مختلفو قباحتونو ذکر وړ او هغوی ته د خطاب په توګه د ایمان او تصدق قرآن حکم کولې شی اود دې د مخالف نه ئې ویرولې شی مطلب دادې چې اې اهل کتابو! ایمان راوړئ په قرآن باندې چې دهغې احکام مصدق او موافق دی د تورات، ایمان راوړئ ددې نه وړاندې چې وړان کړو مونږ ستاسود مخونو نښې یعنی سترګې پوزه وغیره، مطلب دا چې ستاسو صورتونه به بدل کړې شی او بیا به الله ستاسو مخونه شاطرف ته، یعنی مخ به مظموس او هوار کړې او شاطرف ته به ئې کړې او خټ به مخکښې طرف ته کړې یاد خالی دورځې د خلق په شان به تاسو هم مسخ کړې او خنار به درنه جوړ کړې.

روایت باب یحیی القطان د سفیان نه اوسفیان د سلیمان اعمش نه اوسلیمان اعمش د ابراهیم نخعی نه نقل کړې دې، سلیمان اعمش ددې حدیث څه حصه براه راست د ابراهیم نه نقل کړې دی او څه حصه ئې د عمرو بن مره په واسطه د ابراهیم نه نقل کړې ده، دلته یحیی ددې تصریح کړې ده او په فضائل القرآن کښې (باب الهکاء عند قراءة القرآن) لاندې پخپله سلیمان اعمش ددې تصریح کړې ده نو هلته دی (قال الاعمش: وبعض الحديث عمرو بن مرة عن ابراهیم)

باب: وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ

(صَعِيدًا) وَجَهَ الْأَرْضِ. وَقَالَ جَابِرٌ كَانَتْ الطَّوَاغِيتُ الَّتِي يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهَا فِي جُبْنَةٍ وَاحِدٍ، وَفِي أَسْلَمٍ وَاحِدٍ، وَفِي كُلِّ حَيٍّ وَاحِدٌ، كَمَا أَنَّ يُزِيلُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عُمَرُ الْجُبْنُ السَّحَرُ. وَالطَّوَاغُوتُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ الْجُبْنُ بِلْسَانِ الْحَبَشَةِ شَيْطَانٌ، وَالطَّوَاغُوتُ الْكَاهِنُ.

قوله: (طواغيت): د طاغوت جمع ده. ددې اطلاق په بت باندې هم کيږي او په کاهن باندې هم شيطان ته هم طاغوت وائی. په سورة نساء کښې دی (يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّوَاغُوتِ) په دې ایت کښې د طاغوت نه کاهن مراد دې. دلته ئې ددې تفسیر کړې دې چې په قبيله جهنيه، قبيله اسلم او دغه شان په هره يوه قبيله کښې به يو کاهن وو خلق په هغوی ته خپلې فيصلې اړولې او د سورة نساء په ایت نمبر ۵۱ کښې دی (الْمُرْتَلَى الَّذِينَ أُوتُوا صِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجُبْتِ وَالطَّوَاغُوتِ) حضرت عکرمه فرمائی چې، جبت، په جې ژبه کښې شيطان ته وائی او طاغوت ته هم کاهن ونيلې شی.

[۴۳۰۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ هَلَكْتَ قِلَادَةٌ لَأَسْمَاءَ قُبِعَتِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي ظُلَيْمٍ، رَجُلًا لَمْ تَحْضَرِ الصَّلَاةَ وَلَيْسَ أَعْلَى وَضُوءٍ. وَلَمْ تَجِدْ أَمَاءً، فَصَلَّوْا وَهُمْ عَلَى غَيْرِ وَضُوءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ. يَعْنِي آيَةَ التَّائِمَةِ. دتیمم ایت په دوه ځایونو کښې دې یوه سورة نساء کښې او بل په سورة مائده کښې امام

بخاری رحمہ اللہ پہ دواړو مقاماتو کښې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا هارور کیدو قصه ذکر کړې دې قاضی ابن العربی وئیلې دی چې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا قصه په دواړو آیاتونو کښې د یو آیت سبب نزول کیدې شی، یادسوره نساء د آیت یادسوره مائده د آیت خوچونکه په دواړو کښې د تیمم تذکره ده اود حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په روایت کښې هم د تیمم ذکر دې ددې وجې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا قصه کښې دا احتمال هم شته چې د ادسوره نساء سره متعلق وی اود ادم ممکن ده چې دسوره مائده سره ددې تعلق وی. ددې وجې امام بخاری د دواړو آیاتونولاندې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا قصه نقل کړې ده.

بیاقاضی ابن العربی رحمہ اللہ خپله فیصله وړاندې کړې ده او وئیلې دی چې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا د قصې تعلق دسوره مائده د آیت سره دې. ددې دلیل دادې چې دسوره مائده آیت يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَمُنِّمُوا (تفسیر د مدینې مفسرینو په ذاقتم من التوم سره کړې دې. داددې خبرې نښه ده چې په دې موقع باندې دسوره مائده آیت نازل شوې دې.)

خو کومه خبره چې قاضی ابن العربی رحمہ اللہ په اجتهاد سره کړې ده وړاندې امام بخاری رحمہ اللہ دسوره مائده په تفسیر کښې دهغې تصریح کړې ده چې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا واقعہ کښې دسوره مائده آیت نازل شوې دې (نو دا امام بخاری رحمہ اللہ په نیز هم دعائشې رضی اللہ عنہا د قصې تعلق دسوره مائده سره متعین دې. باقی داچې دسوره نساء په آیت کښې ئې ددې روایت تخریج ولسې کړې. ددې جواب ښکاره دې چې امام بخاری رحمہ اللہ د معمولې مناسبت په وجه دروایاتو ذکر کوی اوچونکه دعائشې رضی اللہ عنہا په روایت کښې د تیمم ذکر دې. ددې وجې امام بخاری دلته ددې تخریج کړې دې.

فائقه: چې په اوبوقدرت نه وی نو دخاورې نه دپاکۍ حاصلولو حکم دادې چونکه خاوره پاکه ده اود بعضې څیزونو دپاره داوبوپه شان مطهره هم ده لکه توره، شیشه وغیره دغه شان په مخ اوپه لاسونو باندې دخاورې په لگولو کښې تذلل او عاجزی ښه زیاته ده اودا دگناهونو دمعاف کیدو غوره موقع ده اودگناهونو نه دمعافۍ غوره صورت دې. اوهرکله چې خاوره ظاهري اوباطنی دواړه قسم پلیتی زائله کوی نوڅکه دمعدورۍ په وخت کښې داوبوپه ځانې ددې داستعمالو لحو حکم شوې دې اوددې نه سواپه تیمم کښې دآسانۍ اوسهولت خیال ساتلې شوې دې ددې وجې داوبوپه ځانې داسې څیزیکاردې چې دهغې پیدا کیدل داوبونه هم اسان وی اوپه زمکه کښې داصفت موجود دې.)

۹۰ باب: قوله: أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ دَوَى الْأَمْرِ
[۳۳۰۸] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا جَاهِرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ

۱) صحيح البخارى (ج ۲ ص ۶۶۳) -

۲) صحيح البخارى مع فتح البارى (ج ۸ ص ۲۷۲) رقم الحديث (۴۶۰۸)

۳) ماخوذ از تفسير عثمانى (۱۱۱) -

مُسْلِمٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ). قَالَ نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُدَافَةَ بْنِ قَيْسٍ بْنِ عَدِيٍّ، إِذْ بَعَثَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي سَرِيَّةٍ.

داولی الامر نه کوم خلق مراد دی: په دې آیت کښې دې چې الله تعالی اور رسول او اولی الامر اطاعت کوي: داولی الامر نه کوم خلق مراد دی په دې کښې مختلف اقوال دی علامه عینی رحمته الله علیه یوولس اقوال ذکر کړي دي (۱) خو پنځه اقوال زیاتو عالمانو اختیار کړي دي.

① د مجاهد نه منقول دی چې ددې نه صحابه رضی الله عنهم مراد دی (۲)

② ابن کيسان فرمائی چې ددې نه عقلمند اصحاب الرائي خلق مراد دی (۳)

③ مقاتل، کلبی او مهران بن میمون فرمائی چې ددې نه دسرایا امیران مراد دی (۴) قاضی ابن العربی په احکام القرآن کښې د مهران بن میمون نه دا قول نقل کړې دي. بیا فرمائی هم دا قول دامام بخاری په نیز مختار دي (۵) امام بخاری رحمته الله علیه چې دلته کوم روایت نقل کړې دي په دې کښې دی چې ذکر شوې آیت د حضرت عبدالله بن حذافه په باره کښې نازل شوې دي. دوی یوځل نبی کریم صلی الله علیه و آله په یوسریه باندې امیر مقرر کړې وو (ددې تفصیل په کتاب المغازی، کښې تیر شوې دي، غالباً هم دا خبره ئې ښه گرځولې ده او قاضی ابن العربی فرمائی دی چې امام بخاری رحمته الله علیه په نیز داولی الامر نه مراد دسرایا اصحاب دي.

④ ابو العالیه او جابر بن عبدالله وغیره فرمائی چې ددې نه عالمان و فقهاء مراد دی. امام مالک رحمته الله علیه هم دا اختیار کړې دي چې ددې نه اهل قرآن او اهل علم مراد دی (۶)

⑤ مشهور قول دادې چې ددې نه امراء مراد دی. امام شافعی رحمته الله علیه هم دا راجح گرځولي دي (۷) امام نووی رحمته الله علیه هم دې طرف ته میلان ظاهر کړې دي او علامه قرطبی رحمته الله علیه دې ته اصح فرمائی دی. دامراؤنه د حکومت او مملکت حاکمان هم مراد کیدې شي

او د جماعت او ادارې امیر هم مراد کیدې شي. امام بخاری رحمته الله علیه د دغوی الامر تشریح کوي او دې طرف ته اشاره کوي. علامه قرطبی رحمته الله علیه دادوه آخري اقوال د ټولونه زیات صحیح گرځولي دي یعنې ددې نه امراء او عالمان مراد دی (۸) والله اعلم.

(۱) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۶) -

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۶) - وتفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۲۵۹) وفتح الباری (ج ۸ ص ۲۵۳)

(۳) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۷۶) - وتفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۲۶۰)

(۴) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۲۶۰) -

(۵) احکام القرآن لابن العربی (ج ۱ ص ۳۵۱) -

(۶) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۲۵۹) -

(۷) فتح الباری (ج ۸ ص ۲۵۳)

(۸) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۲۶۰) -

فائدة: د ایت کریمه نه د اصول اوبه په حجیت باندې استدلال: بعضې ددې آیت نه داخل اریغه په حجت باندې استدلال کړې دي. فرمائی چې په (أَطِيعُوا اللَّهَ) کښې کتاب الله ته اشاره ده اوبه (وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ) کښې سنت رسول الله ﷺ ته اشاره ده اوبه (وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ) کښې د مجتهدینو اجتهاد طرف ته اشاره ده وړاندې (فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ) کښې قیاس طرف ته اشاره شوې ده یعنې که په څه څیز کښې تنازع او اختلاف واقع شی اودا پته نه لگی چې ددې شرعی حکم څه دی نو د کتاب الله او سنت رسول ﷺ نه چې کوم احکام ملایوېږي په هغې باندې قیاس کوی (۱)

باب: (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)

(۱۳۰۹) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيُّ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ خَلَصَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَرِيحٍ مِنَ الْحَرَّةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أُرْبِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُنْكَانَ ابْنُ عَمَّتِكَ قَتَلُونَ وَجْهَهُ ثُمَّ قَالَ «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَذْرِ، ثُمَّ أُرْبِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». وَاسْتَوَعَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِلزُّبَيْرِ حَقَّهُ فِي صَرِيحٍ الْحَكْمِ جِئْنَ أَخْفَظَهُ الْأَنْصَارِيُّ، كَانَ أَشَارَ عَلَيْهِمَا بِأَمْرٍ هَمَّافِيهِ سَعَةً. قَالَ الزُّبَيْرُ فَمَا أَحِبُّ هَذِهِ الْآيَاتِ إِلَّا تَرَكْتُ فِي ذَلِكَ (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ).

په روایت باب کښې دې چې د حضرت زبیر رضی الله عنه دیوانصاری سره د مقام حره دیوې نالې په باره کښې نزاع او شوه چې ددې نه څوک اول خپل باغ ته داو بوور کولو حق لری نبی ﷺ او فرمائیل زبیر: ته خپل باغ وړاندې اوبه کوه اویا خپل گاونډی طرف ته اوبه پریرده. په دې باندې انصاری او وئیل دا فیصله (ناسودده) په حق کښې او کره ځکه چې دې ستاد ترور خوښې دې چې دانې واوریده نو د نبی کریم ﷺ مخ مبارک متغیر شو او نبی ﷺ او فرمائیل زبیر: ته خپل باغ اوبه کوه بیا اوبه ایسارې کړه: تردې چې پولې ته اورسی ددې نه پس خپل گاونډی طرف ته اوبه پریرده دغه شان نبی کریم ﷺ د حضرت زبیر رضی الله عنه حق په صریحی حکم سره هغه ته پوره ورکړو کله چې انصاری نبی ﷺ لره خفه کړو.

حضرت زبیر رضی الله عنه او فرمائیل زماخیال دې چې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ) آیت په دې باره کښې نازل شوې دي. نبی کریم ﷺ اول خو په گنجانش باندې نظر کولو او وسعت طرف ته ئې اشاره کړې وه اوبه هغې کښې دانصاری دخیال ساتلواړخ موجود وو خو کله چې انصاری نبی ﷺ لره خفه کړو نو بیا نبی ﷺ دخپل پوره حق حاصلولو دپاره حضرت زبیر رضی الله عنه ته او فرمائیل په دې کښې فائده دا او شوه چې نه تر دې حق معلوم شو چې هغه تر کومې پورې داو باو اخستلو حق لری. د نبی ﷺ فسیله د قانون قاعدې او نصاب عین مطابق وه ځکه چې دا علی النهر ته د تزدې کس

حق مقدم وی ددې نه پس د(الاقرب فالاقرب) په ترتیب سره وړاندینو ته استحقاق حاصل دي خو انصاری دافصله په خپلولي، طرفداري کولو باندې حمل کړه او اشکال نې اوکړو.
 د رجل من الانصار نه څوک مراد دي؟ دا انصاری څوک وو، دده نوم معلوم نشو غالباً حضرت زبیر رضی الله عنه اونورو رويانوبرې پرده اچولې ده اونوم نې نه دي ښکاره کړي. داودی ونيلى دی چې داکس منافق وو. اګر چې په ده باندې دلته دانصاری اطلاق شوې دي خو صرف په انصاری ونيلوسره دانه لازمېږي چې هغه دي منافق نه وي ځکه چې دانصاوريه خاندان کښې هم څه خلق وو چې هغوی نفاق اختيار کړي وو.^(۱)
 خود داودی په قول باندې دصحيح بخاری دكتاب الصلح په روايت سره اشکال کيږي. هلته کښې دي(انه من الانصار قد شهد بدرًا)^(۲)

او کوم کس چې د(قد شهد بدرًا) مصداق وي هغه هيڅ کله منافق نشي کيدې نوځکه معلومه شوه چې داکس مسلمان وو منافق نه وو. واحدی په(اسباب النزول) کښې ليکلی دی چې داکس حاطب بن ابی بلتعده وو.
 حضرت حاطب مهاجرووانصاری نه وو خود لغوی معنی په اعتبار سره په ده باندې دانصاری اطلاق کيدې شي.

ابن بشکوال په، منبهات،، کښې ليکلی دی چې داکس حضرت ثابت بن قيس بن شماس وو اوبعضو ونيلى دی چې ثعلبه بن حاطب وو.^(۳)

بهر حال چې څوک هم وو خو په دې موقع باندې هغوی نامناسبه جمله ونيلى وه اود بشریت نه مغلوبه شويو لويه غلطی نې کړې وه اودا خبره په خپل ځانې بې غباره ده چې دبشری غلطيانونه دبدر صحابه هم پاک نه وو خو الله تعالی جل شانته به دهغوی غلطيانې معاف کړي.

قوله: شريح من الحوت: (شريح) دابوبهیدولارې اولختی ته وائی(حرقة) مدینې منورې ته نژدې هغه څاڅي ته وائی په کوم څاڅي کښې چې تور کانړی دی (حق یرجع الی الجدر....) جدر دجیم په فتي اوددال په سکون سره، دیوال اویولي ته وائی.
 داحديث په کتاب المساقاة کښې تیر شوي دي.^(۴)

فائده: حضرت حکیم الامت مولانا تهاڼوی رحمته الله علیه فرماني چې په ظاهره دایت نه دامعلومېږي چې کوم کس بل قانون باطل گنړی اودهغې باوجود هغې ته رجوع کوی هغه مسلمان نه دي که یوشرعی فیصله برحق گنړی اوددې باوجود په زړه کښې تنگی محسوسوی نو هغه هم پکار ده

(۱) عمدة القاری، کتاب المساقاة باب سکر الانهار (ج ۱۲ ص ۲۰۰)

(۲) عمدة القاری، کتاب المساقاة باب سکر الانهار (ج ۱۲ ص ۲۰۰)

(۳) عمدة القاری کتاب المساقاة باب سکر الانهار (ج ۱۲ ص ۲۰۰) وفيه.... ولكن ابی الداودی بعد ان جزم انه كان منافقا بانه وقع منه ذلك قبل شهوده بدرًا لانتهاء النفاق من شهادته (بدرًا) —

(۴) صحيح البخاری مع عمدة القاری کتاب المساقاة باب سکر الانهار (ج ۱۲ ص ۲۰۰) —

چې مسلمان نه وی. حالانکه په تنگې باندې دانسان اختیار نشته نو ددې جواب دا دی چې تحکیم دعدم حرج اوتسلیم درې درجې دی ① په اعتقادسره ② په ژبې سره ③ په عمل سره ، داوولنۍ درجې نوم ایمان دی اودا موجودنه وی نوعندالله کفردي ، ددویمې درجې نوم اقراردي که دانه وی نوعندالناس کفردي اوددریم درجې نوم تقوی اواصلاح ده که دانه وی نوسفق به وی ، طبعی تنگی معاف ده اویه ایت کښې په دې قرینې سره چې دمنافقانوذکړدي اولنۍ مرتبه یعنی په زړه کښې تصدیق اوایمان نه کیدل مرادی نوچې اشکال نشته ۱

۹۲: باب: فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ

[۴۳۱۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرُؤُ إِلَّا أَخْبَرْتَيْنِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ». وَكَانَ فِي شُكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ أَخَذَتْهُ بُحَّةٌ شَدِيدَةٌ فَسَمِعَتْهُ يَقُولُ (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ) فَقُلِمَتْ أَنَّهُ خَيْرٌ.

رحمه دباء په ضمي اوجاء په تشديدسره په اوازکښې غټ والي اويو هلق کښې سختی او خشکی ته وائی. په آیت کریمه کښې دکیدو مطلب دادي چې دخپلې درجې نه به ددې حضراتو درجات عاليه ته ځی اودهغوی زیارت به کوی اودهغه ځانې په برکاتوبه مشرف کیږی ۱

باب: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ

مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ الْاِيَةِ (۷۵)

[۴۳۱۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ.

[۴۳۱۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا سَمَاءُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ثَلَاثًا (إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ) قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنْ عَدَاةِ اللَّهِ. وَيَذْكُرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ (تَلَوُوا) أَلَسْتُمْ بِالْقَهَادَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ الْمُرَاغَمَةُ الْحَاجِرُ. رَأَيْتُمْ هَاجَرَتْ قَوْمِي. (مَوْقُوتًا) مَوْقُتًا وَقَتَهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: وَيَذْكُرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ: اشاره ده دسورة نساء آیت طرف ته دالاً الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ يَنْتَكُمُ وَيَنْتَهُمْ مِيثَاقًا أَوْ جَاءَكُمْ حَصِرَتْ صُدُّوهُمْ) معنی ده ددوی زړونه تنگ شی.

۱) ماخوذ از بیان القرآن (ج ۲ ص ۱۳۰) -

۲) ماخوذ از بیان القرآن (ج ۲ ص ۱۳۰) -

قوله: تَلَوْا السِّتْرَ بِالشَّهَادَةِ: (وَأَنْ تَلَوْا تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) یعنی تاسو ژبې تاوئې او ددروغو گواهی بیان کړئ یا اعراض او کړئ نو الله ستاسو د کارونو نه خبر دی

قوله: وقال غيره المراعمة المهاجرة ائمت هاجرت قومي: (دغیر) ضمیر حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته راجع دی اشاره ده آیت کریمه وَمَنْ يَهاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرْعًا كَثِيرًا وَسَعَةً طرف ته . ابو عبیدہ و نیلې دی چې (د مراغم) معنی ده مهاجر یعنی دهجرت مقام راځی وائی (د ائمت قومی) ما خپل قوم پریځودو.

قوله: موقوتا موقتا وقته عليهم: په آیت کریمه کښې دی إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا بې شکه مونږ په مسلمانانو باندې فرض دی په مقرر وختونو کښې فرمانی چې (موقوتا) د (موقت) په معنی کښې دی یعنی مقرر وخت ، دباب ضرب نه او (وقت) دباب تفعل په معنی کښې دی . وخت مقرر کول (وقته ای وقته الله علی المؤمنین) الله تعالی په مسلمانانو باندې د مومڼ وخت مقرر کړې دي

باب: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَدَّ لَهُمْ، فِتْنَةً جَمَاعَةً

[۴۳۱۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَتَيْنِ) رَجَعَهُ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَحَدٍ، وَكَانَ النَّاسُ فِيهِمْ فِرْقَتَيْنِ فَرِيقٌ يَقُولُ أَقْتُلْهُمْ. وَفَرِيقٌ يَقُولُ لَا تَقْتُلْهُمْ (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَتَيْنِ) وَقَالَ «إِنَّهَا طَبِيبَةٌ تَنْفِي الْحَبْثَ كَمَا تَنْفِي النَّارَ حَبْثَ الْفِضَّةِ»

حضرت ابن عباس رضی الله عنه (د اړکس) تفسیر کړې دي په (بده) سره (بده و تهديد) متفرق کول ، قتاده تفسیر کړې دي (اهلکم) د حضرت ابن عباس رضی الله عنه تعلیق طبری موصول نقل کړې دي ()

باب: وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ

(يَسْتَلْطُونَ) يَسْتَطْرُونَ. (حَسْبًا) كَافِيًا (إِلَّا إِنَّا) الْمَوَاتِ حَبْرًا أَوْ مَدْرًا وَمَا أَشْبَهَهُ (مَرِيدًا) مُمَرِّدًا. (فَلْيَبْتَكَرَنَّ) بَتَّكَه قَطَعَهُ. (قِيلًا) وَقَوْلًا وَاحِدًا (طَبِيبَةً) خِيَمَةً

قوله: (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِلَّا إِنشَاءً): (دانش) جمع ده ښځې ته وائی . داناث نه لات عزى او مناة وغیره بتان مراد دی چاته چې به مشرکانو بتات الله و نیل . امام بخاری رحمته الله ددي

تفسیریه (اموات) سره کړې دې یعنی بې جانہ څیزونه، کانړې خاوره اودغه شان نور بې روحه څیزونه قرآن په دې بتانویاندي داناث اطلاق کړې دې ځکه چې دبتان به دبې جانہ اوبې روحه څیزونونه جوړولې شول.

هم په دې آیت کښې وړاندې دی (وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا) مريد معنی ده سرکش دادصفت مشبه صیغه ده دباب نصر او کرم نه سرکش کیدل.

قوله: فَلْيَبْتَكَرْ بټکه قطعه: په آیت کریمه کښې دی (فَلْيَبْتَكَرْ أَذَانَ الْأَعْمَىٰ) فرمانی چې دربتک معنی ده کټ کول، ټکړې کول (وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا) دقيل او قول دواړو معنی یوه ده دواړه مصدر دی.

باب (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ)

[۴۳۱۴] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ النَّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ {آيَةٌ} اُخْتَلَفَ فِيهَا أَهْلُ الْكُوفَةِ، فَرَحَلْتُ فِيهَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ تَرَكْتُ هَذِهِ الْآيَةَ (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ) هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَ شَيْءٌ.

ايا قاتل به هميشه دپاره په جهنم کښې وی؟ دلته دوه بحثونه دی. اولنې بحث دادې که يو مؤمن بل مؤمن عمدا قتل کړونودې به مغلطی ناروی اوکه نه. دمعتزلو او خوارجوه نیزبه دې مغلطی ناروی اوداهل سنت والجماعت به نیزبه دې مغلطی النار نه وی بلکه دخپلې گناه سزاخوړلونه پس به دجهنم نه رواخي (۱) داهل سنت والجماعت په مذهب باندې دآیت باب په وجه اشکال کیږي ځکه چې په دې کښې دخالدافیه، فرمانیلې شوی دی. ددې نه دده مغلطی النار معلومېږي. ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① بعضو نیلې دی چې داسزا دهغه کس دپاره ده څوک چې دمؤمن قتل جائز او حلال اوگنېری اوبنکاره ده چې داسې کس مؤمن نشي پاتې کیدې. ددې وجې ده سزا دامقرر شوه. (۲)

② بعضې حضراتو نیلې دی چې ددخالدالنار نه مکث طویل مراد دې او(خلد، دتاییدنه علاوه دمکث طویل دپاره استعمالیږي وائی (لاخلدن فلانالی السجن) زه به فلانې په جیل کښې هميشه دپاره قید کړم حال داچې دجیل دپاره دوام نه وی مرداد دې نه مکث طویل وی (۳)

(۱) احکام القرآن للشيخ ظفر احمد عثمانی (ج ۲ ص ۳۲۷) وتفسیر مظهری (ج ۴ ص ۱۹۷)

(۲) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۳۳۴) -

(۳) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۳۳۴) -

۵) اوبعضی عالمانو نیلی دی چې (خالد افیه) د تغلیظ دپاره وئیلې شوې دې یعنی جزاء خوددې هم داپکارده چې همیشه دپاره په جهنم کښې پاتې شی ځکه چې دا جرم دومره خواله جل شانه به دایمان په وجه دې روایاسی (۱)

۶) اوحضرت تهانوی رحمته الله علیه د (جزاء جهنم خالد افیه) ترجمه کړې ده چې ددې اصلی سزا خو جهنم دې چې همیشه همیشه دپاره به دې کښې پاتې وی خواله فضل دې چې دا اصلی سزابه جاری کیرې بلکه دایمان په برکت کښې آخر نجات بیامومی په تفسیر عثمانی کښې هم دا جواب مذکور دې (۲)

ایا دقاتل توبه قبلیری؟ دویم بحث دادې چې دده توبه قبلیری که نه؟ په دې کښې اهل علم اختلاف دي دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه یو روایت مروی دي چې دده توبه نه قبلیری. دحضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه هم دا قول مروی دې (۳)

دویم قول دادې چې دده توبه قبلیری. داهم دحضرت ابن عباس رضی الله عنه اوحضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه نه مروی دي. علامه قرطبی رحمته الله علیه دا اهل سنت صحیح مذهب ګرځولې دې (۴) علامه عینی

فرماني (وامع السلون علی صفة توبه القاتل عبد) (۵)

سفیان بن عیینه (فرماني چې دابتلاء نه وړاندې کله اهل علم نه ددې په باره کښې تپوس اوشی مثلاً یوکس اوواڼی که زه داسې اوکړم نوڅه به کیرې نواهل علم دې ورته وائی چې توبه دې نه قبلیری اوددوی مقصد به داوی چې دا کس ددې ارادې نه منع شی خوچې کله یوکس مبتلا شی اوقتل اوکړي نو بیا به قاتل ته وائی چې توبه اوباسه (۶)

قاضی ثناء الله رحمته الله علیه په تفسیر مظهری کښې اهل علم مذکوره دواړه اقوالو کښې تطبیق کولو سره فرماني چې (ان قتل العبد جناية علی حق العبد وجناية علی حق الله تعالی، وقولهم: لا توبة له، معناها لا توبة له فی حق العبد، وفيه القصاص لامحالة، اما فی الدنيا ولی الاخرة.... واما قول العلماء بقبول التوبة

فمعناه تفيد التوبة لاستذراك حق الله تعالی.....) (۷)

ابوعبدالله موصلی په خپل کتاب (الناسخ والمنسوخ) کښې لیکلی دي چې ډیرو عالمانو دسوره بعضو ددې دپاره ناسخ دسوره فرقان داآیت ګرځولې دې (يُضْعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَتُخْلَفُ فِيهِ

(۱) تفسیر روح المعانی (ج ۱ ص ۱۷۰) -

(۲) بیان القرآن (ج ۲ ص ۱۳۶) و تفسیر عثمانی (۱۲۲) -

(۳) عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۲) و تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۳۳۲) -

(۴) تفسیر القرطبی (ج ۵ ص ۳۳۳) -

(۵) عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۳) -

(۶) تفسیر البغوی (ج ۱ ص ۴۶۵)

(۷) تفسیر البغوی (ج ۱ ص ۳۶۵) تفسیر المظهری (۴-۱۹۷)

مُهَانَةً، ددې نه وړاندې د شرک زنا و قتل النساء دا آيت منسوخ گرځولې دې ذکر شوې دې چې ددې جرمونو د مرتکبينو دپاره دائمی عذاب دې بيا فرماني (لَا مِنْ تَابٍ وَامِنْ وَعَمِلَ صَالِحًا) خوچې څوک توبه او باسي دا حضرات فرمائي چې دې آيت د سورة نساء آيت منسوخ کړې دې او بعضې حضرات فرماني چې د سورة نساء آيت لره (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) منسوخ کړې دې

خو حضرت ابن عباس رضي الله عنه په روايت باب کښې فرمانيلى دى چې د سورة نساء آيت لره هيڅ يوايت نه دې منسوخ کړې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د اقول په تغليظ او تشديد باندې محمول کول مناسب دى (الاجماع السليبين على صحة توبة القاتل عبداً) والله اعلم .

٩٧- باب: وَلَا تَقُولُوا لِلَّذِينَ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

السَّلَامُ وَالسَّلَامُ وَالسَّلَامُ وَاجِدٌ.

[٤١١٥] (١) حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (وَلَا تَقُولُوا لِلَّذِينَ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا). قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ رَجُلٌ فِي غَنَمَةٍ لَهُ فَلَجَفَهُ الْمُسْلِمُونَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ وَأَخَذُوا غَنَمَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى قَوْلِهِ (عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) تِلْكَ الْغَنَمَةُ. قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ السَّلَامَ.

٩٨. باب: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرْمَةِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[٤٣١٦] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُ رَأَى مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلَتْ حَتَّى جَلَسَتْ إِلَى جَنْبِهِ، فَأَخْبَرَنِي أَن زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَمَلَى عَلَيْهِ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فُجَاءَةً ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمْلِئُ عَلَى قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ - وَكَانَ أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَتَجَدَّدَ عَلَى فُجْدِي،

(١) عمدة القارى (ج ١٨ ص ١٨٢ و ١٨٣)

(١) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير، باب ولا تقولوا لمن القى اليكم السلام لست مؤمنا، رقم الحديث ٤٣١٥: و اخرجه مسلم فيه ايضا، رقم الحديث : ٣٠٢٥، و اخرجه الترمذى فى كتاب التفسير، باب ومن سورة النساء، رقم الحديث : ٣٠٣٣، و اخرجه ابوداؤد فى الحديث و لقراءات، رقم الحديث : ٣٩٧٢، و اخرجه النسائى فى السنن فى الكبرى، كتاب التفسير رقم الحديث : ١١١١٦، و كتاب السير، رقم الحديث : ٨٥٩٠.

فَقُلْتُ عَلَى حَتَّى خِفْتُ أَنْ تُرَضَّ فُجْدِي، ثُمَّ سَرَى عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) (۲۳۱۷) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - زَيْدًا فَكَتَبَهَا، فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَشَكَاهُ رَأْيَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) (۲۳۱۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «ادْعُوا أَوْلِيَاءَنَا» فَجَاءَ وَمَعَهُ الدَّوَاءُ وَاللَّوْحُ أَوِ الْكِتَفُ فَقَالَ «اكْتُبْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». وَخَلَفَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا ضَرِيرٌ فَتَزَلَّتْ مَكَانَهَا (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. (ار. ۱۲۶۷۶)

(۲۳۱۹) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمُ أَنَّ يَحْيَى مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ أَخْبَرَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَخْبَرَهُ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) عَنْ بَدْرِ وَالتَّحَارِجُونَ إِلَى بَدْرِ.

ددې باب په اولنی روایت کښې دې چې رسول الله ﷺ په حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه باندې آیت اولیکو (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) وَالتَّحَارِجُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، اوس لاهغوی دا آیت لیکلو چې حضرت عبد الله بن مکتوم رضی الله عنه د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې او کړو یا رسول الله ﷺ که ما جهاد کولې شو نو ضرور به مې کولو. حضرت ابن ام مکتوم رضی الله عنه نابینا وو نو الله تعالی په آیت کریمه کښې څو الفاظ نور نازل کړل یعنې (غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) چې مطلب ئې دا دی چې د قاعدین نه غیر معذور خلق مراد دی کوم چې د طاقت استطاعت باوجود په جهاد کښې شرکت نه کوی او چې څوک معذوری هغوی مستثنی دی. دلته یو معمولی شان اشکال دې چې دا اولنی او دویم روایت نه معلومېږي چې دوباره صرف د (غَيْرُ أُولَى الْقَرْدِ) قید نازل شوې دې او دویم روایت نه معلومېږي چې پوره آیت دوباره نازل شوې دی.

ددې جواب دا دی چې اصلا وبالذات دوباره صرف قید نازل شوې دې. اوس راوی کله په اصل باندې نظر کوی او صرف قید ذکر کوی او کله د آیت د سیاق رعایت کوی او پوره آیت د قید سره تلاوت کوی ځکه چې دا د تباضاهم داده. نور احتمال شته چې دوباره ټول آیت مع القید نازل شوی وی نو کله راوی د واقعې بیانولو په ډول پوره آیت مع القید تلاوت کوی لکه څنګه چې دښه په دریم روایت کښې دی او کله صرف قید ذکر کوی. دې طرف ته اشاره کوی چې باقی آیت خو پراوندې نازل شوې وو. دوباره صرف ددې قید د پاره نازل شوې دې لکه څنګه چې په

اولی اودوم روایت کنبی دې. والله اعلم.

د روایت د سند متعلق یوه فائده: د باب داوولنی روایت په سند کنبی یوه لطیفه خوداده چې په دې کنبی صالح بن کیسان دامام زهری رحمته الله نه روایت کوی صالح بن کیسان دزهری نه

مشردي نو داروایه الاکابر عن الاصاغر دې (۱)

دوسمه لطیفه داده چې په دې کنبی صحابی د تابعی نه روایت کوی خکه چې په دې کنبی سهل بن سعد د مروان بن الحکم نه نقل کوی اوسهل رحمته الله صحابی دې حال داچې د مروان په باره کنبی مشهوره دا ده چې هغه تابعی دې (۲)

۹۹- بَابُ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا (۹۸)

[۴۳۲۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْبُقَيْرِيُّ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْأَسْوَدِ قَالَ قُطِعَ عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعَثَ فَأَكْتُبْتُ فِيهِ، فَلَقِيتُ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَخْبَرْتُهُ، فَتَهَانَى عَنِ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْيِ، ثُمَّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يَكْتُمُونَ سَوَادَ الْمُشْرِكِينَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَأْتِي السَّمُ فَيُرْمَى بِهِ، فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيَقْتُلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِم) الْآيَةَ. رَوَاهُ اللَّيْثُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

قوله: حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ (دو غېره) نه عبد الله بن لهيعة مراد دې. دابن لهيعة روایت طبرانی او ابن ابی حاتم تخریج کړې دې (۳) عبد الله بن لهيعة چې متکلم فيه اضعیف دې. ددې وجې امام بخاری د هغه دنوم تصریح اونکړه.

محمد بن عبد الرحمن ابو الاسود فرمائی چې داهل مدینه لښکر متعین کړې شوپه هغې کنبی

(۱) دا امام زهری پیدانش ابن سعد په طبقات (ج ۹۱۷۲) کنبی ۵۷ لیکلی دي اودوی وفات علامه مزی رحمته الله په تهذیب الکمال (ج ۲۶ ص ۴۱۱) کنبی ۱۳۳ لیکلی ده. د صالح بن کیسان وفات حافظ په تقریب التهذیب (۳۷۳ رقم الترجمة ۲۸۸۶ کنبی او خزر جي په (خلاصة التهذیب ص ۱۷۱) کنبی ۱۶۰ نه پس لیکلی دي اود پیدانش د کمال علم نشته خو په عمر کنبی د زهری نه مشردي. یحیی بن معین فرمائی (صالح بن کیسان اکبر سنان الزهری) علامه مزی په تهذیب الکمال (ج ۲۶ ص ۸۱ و ۸۲) کنبی دامام احمد او علی بن مدینی نه هم ددې مفهوم اقوال نقل کړې دی.

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۸۶) —

(۳) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، باب، ان الذين توفاهم الملائكة ظالمی انفسهم، رقم الحديث: ۴۳۲۰، وايضا فی کتاب الفتن، باب من كره ان يكثر سواد الفتن والظلم، رقم الحديث: ۶۶۷۴، واخرجه النسائي فی السنن الكبرى، رقم الحديث: ۱۱۱۱۹

(۴) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۸۸) —

زمانوم هم شامل وو په دې دوران کښې زما ملاقات د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ دا زاذ کړې غلام حضرت عکرمه سره اوشو هغوی ډیر په سختۍ سره لښکر کښې دتلونه منع کړم. بیاني د حضرت، ابن عباس رضی الله عنہ په حوالې سره راته او نیل چې څه خلق په مسلمانانو کښې د مشرکانو سره اوسېږي. د رسول الله صلی الله علیه و آله خلاف د مشرکانو ډله زیاتوی. جنگ په دوران کښې که یو غشې په دغه مسلمانانو کښې چاته اورسی او هغه مړ شی. یا په تورې چلولو سره قتل شی نو په دې باندې الله جل شانہ دا ذکر شوې آیت کریمه نازل کړو.

دواقعه په جنگ بدر کښې پېښه شوې وه، په مکه کښې مقیم بعضې مسلمانان مشرکانو دخپل ځان سره د مسلمانانو سره د جنگ کولو دپاره په زور باندې راوستی وو. په دې کښې بعضې مړه شول. دغه شان د مسلمانانو دلاس نه مړه شول. حضرت عکرمه ابوالا سودیه لښکر کښې دتلونه منع کړل او دا واقعه ې ورته په دې موقع باندې واوروله ځکه چې ذکر شوې لښکر ته د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنہ د طرف نه اهل شام خلاف جنگ کولو دپاره ترتیب ورکړې شوې وو. (۱) او ښکاره ده چې په دې کښې دواړه طرفونو ته مسلمانان وو او د مسلمانانو توره په مسلمانانو باندې چلیده. په دې مناسبت سره عکرمه ذکر شوې واقعه واورله او ابوالا سودی ې په لښکر کښې دتلونه منع کړو.

۱۰۰ - باب: إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ

لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

[۲۳۱۱] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أُيُوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ) قَالَ كَانَتْ أُمِّي مِنْ عَدْرِ اللَّهِ.

۱۰۱ - باب: فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْقُوَهُمْ ط وَكَانَ اللَّهُ عَفْوًا غَفُورًا [۱۹۹]

[۴۳۲۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيْنَمَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي الْعِشَاءَ إِذْ قَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لَيْسَ حَمْدُهُ». ثُمَّ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ: «اللَّهُمَّ زَيِّدْ عِيَّاشَ بْنِ أَبِي رَيْبَعَةَ، اللَّهُمَّ زَيِّدْ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ زَيِّدْ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ زَيِّدْ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مَضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِينِينَ كَسَيْنِي يُوسُفَ».

۱۰۲ - باب: وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ إِذْيٌ مِّنْ مَّطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ

مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَكُمْ [۱۰۲]

[۴۳۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي

يَعْلَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى) قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا
 ۱۰۳- باب وَیَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ

وَمَا يَتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتِمَّى النِّسَاءِ (۱۲۷)

[۴۳۲۴۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ) إِلَى قَوْلِهِ (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) . قَالَتْ هُوَ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ النِّبِيَّةُ، هُوَ وَلَيْهَا وَوَارِثُهَا، فَأَثَرُ كَتَمِهِ فِي مَالِهِ حَتَّى فِي الْعِدْقِ، فَيَرْغَبُ أَنْ يَنْكِحَهَا، وَيَكْرَهُ أَنْ يَزَوِّجَهَا رَجُلًا، فَيَشْرِكُهُ فِي مَالِهِ بِمَا شَرِكْتُهُ فَيَعْظُمُهَا فَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

۱۰۴- باب وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا (۱۲۸)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شَقَاقُ تَقَاسُدُ (وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ) هَوَاهُ فِي الشَّيْءِ وَتَحْرِصُ عَلَيْهِ (كَالْمُعَلَّقَةِ) لَا هِيَ أَيْمٌ وَلَا ذَاتُ زَوْجٍ (نُشُوزًا) يُغَضُّ

کله چې دیو سړی دخه خیز خواش وی او هغه په ده باندې غالب شی نو دې حرص او خواش ته شح وانی (۱)

[۳۳۵۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - (وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا) . قَالَتْ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْمَرْأَةُ لَيْسَ بِمُسْتَكْبِرٍ مِنْهَا يُرِيدُ أَنْ يَفَارِقَهَا فَتَقُولُ أَجْعَلْكَ مِنْ شَأْنِي فِي حِلٍّ . فَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي ذَلِكَ.

یوه داسې ښځه چې په هغې کښې د خاوند خه قسم رغبت نه وی او خاوند غواړی چې د دې نه جدائی اوبیلتنو اختیار کړی خو ښځه او وانی چې مایه خپل زوجیت کښې اوساته اوزما حقوق معاف دی . ذکر شوې آیت په دې باره کښې نازل شوې دي .

که ښځی خپل نوبت اونور حقوق ساقط کړل نو هغه حقوق به ساقط شی خو که روسته ښځې رجوع او کړی نویابه په خاوند باندې حقوق ادا کول وی، خودماضی نه ، بلکه په مستقبل کښې به هغې ته دهغې د حقوقونو ادا کولو اهما تمام کوی .
 داروایت په کتاب الصلح کښې تیر شوې دي .

(۱) قال الراغب فی المفردات (۲۵۶) الشح بخل مع حرص مع وذلك فيما كان عادة

۱۰۰ باب: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

۴۳۲۶۱. (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ كُنَّا فِي حَلَقَةِ عَبْدِ اللَّهِ فَجَاءَ حَذِيقُهُ حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا، فَلَمَّ ثُمَّ قَالَ لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ خَيْرٌ مِنْكُمْ. قَالَ الْأَسْوَدُ سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) فَتَبَسَّمَ عَبْدُ اللَّهِ، وَجَلَسَ حَذِيقُهُ فِي تَاجِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ فَتَتَرَّقَى أَصْحَابُهُ، فَرَمَانِي بِالْحَصَا، فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ حَذِيقُهُ عَجِبْتُ مِنْ ضَمِيكَ، وَقَدْ عَرَفَ مَا قُلْتُ، لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ كَرِّمًا خَيْرًا مِنْكُمْ، ثُمَّ تَابُوا فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: نفقاً سرّاً: دسوره انعام آیت (فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ) کنبی نهی دنفق تفسیریه (مهاب) سره کرې دې. سرب سورنگ ته وائی، داتفسیرامام بخاری رحمته الله دلته د(إِنَّ الْمُنَافِقِينَ) په مناسبت سره بیان کرې دې چې دمنافق لفظ هم دنفق، نه ماخوډې چونکه منافق هم دزمکې لاندې ټول کوششونه داسلام خلاف جاری ساتی اولکه څنگه چې سرنگ دتحفظ دپاره جوړولې شی دغه شان منافق هم دخپل حفاظت اوبچاودپاره لاره جوړه کرې وی (۲) ددې پوره تفصیل په کشف الباری باب علامه الایمان لاندې تیرشوی دې.

په روایت کنبی حضرت اسودبن یزیدفرمانی چې مونږد حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ په مجلس کنبی حاضر وو. په دې کنبی حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ راغلو او اودریدو او سلام نهې اوکړو وې فرمائیل چې نفاق په داسې قوم باندې نازل کرې شوې ووکوم چې ستاسونه غوره وو مطلب داووجې دصحابو رضی اللہ عنہم په دور کنبی خلق منافقان ووحال داچې هغه خیرالقرون دور وو ددې وجې یوکس نه دهوکه کیدل نه دی پکار اوفخرنه دې کول پکار.

په دې باندې اسودبن یزید او وئیل (سبحان الله) ته عجیبه خبره کوې، الله خوفرمائی (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) اوتد وائی چې زمونږ نه غوره خلق منافقان ووحضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ چې دمجلس شیخ ووهغوی صرف مسکې شو.

حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ خپله خبره اوکړه اودجماعت په یوگوټ کنبی کیناستلو اسودبن یزید وائی چې دحضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دمجلس ختمیدونه پس حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ زه راوغوښتمل اوماطرف ته نهې یوگتکې راگزارکړو زه هغوی ته ورغلم نووې فرمائیل دحضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ په خندا باندې زه ډیر حیران شوم. حال داچې هغه زماپه مرادپوهه شوې.

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب ان المنافقین فی الدرك الاسفل من النار رقم الحديث (۴۳۲۶) ولم يخرجہ احد من اصحاب الستة سوى البخاری) —

(۲) قال الکرماني: ۱۷/۹۱ فان قلت: النفاق في سورة الانعام، ولا تعلق له ايضا بقصة المنافقين قال تعالى: ان استطعت ان تبغى نفقا في الارض، قلت: غرضه بيان اشتقاق المنافقين منه ..

وو او بیانی د خپلې خبرې وضاحت او کړوچې ستاسونه په غوره خلقونفاق نازل شوي وو. بیا الله هغوی ته د توبې توفیق ورکړ او د هغوی توبه یې قبوله کړې وه. او په دې کښې هم څه شک نشته چې څه خلق داسې هم پاتې شوي وو چې بغیر توبې مړه شوي وو. لکه عبدالله بن ابی وغیره.

مولانا رشید احمد گنگوڅی رحمته الله علیه فرماني چې په (لقد ائزل النفاق علی قوم غیر منکم) کښې د قوم نه صحابه کرام رضی الله عنهم مراد دی او د نفاق نه نفاق عملی مراد دې او مطلب دا دې چې صحابه کرام رضی الله عنهم ستاسونه غوره وو خود دې باوجود بعضی صحابه په نفاق عملی کښې مبتلا شوي وو او بیانی توبه ویتسي وه نو ځکه تاسو خلقو لره تکبر نه دې پکار چې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه غوندې لوني فقیه او عالم نه سبق وایو. اسودد حضرت حذیفه رضی الله عنه په خبره صحیح پوهه نشو هغه دا او کنړل چې حضرت حذیفه رضی الله عنه مونږ ته منافقان وائی. ددې وجې ئې د تعجب اظهار او کړو او د سحان الله ئې او وئیل. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چې کله او کتل چې اسودد حضرت حذیفه رضی الله عنه د خبرې نه بل مطلب اخلي نو هغه مسکې شو حضرت حذیفه رضی الله عنه د دوی په مسکا باندې حیران شو ځکه چې هغوی خود دوی (حذیفه) مراد باندې صحیح پوهه شوي وو.)

په آیت کریمه کښې دی (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه ددې تشریح په (اسفل النار) سره کړې ده او دې خبرې طرف ته ئې اشاره کړې ده چې (من) داسم تفضیل په صله کښې نه دي مستعمل بلکه د ابیانیه دې نوجاته داوهم نه دی کول پکار چې (درک اسفل) د اور نه بهر د څه خانې نوم دې بلکه ددې نه دا ورښکته حصه مراده ده.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه تعلیق ابن ابی حاتم موصلا نقل کړې دي.

۱۰۶- باب: قوله إنا أوحينا إليك كما أوحينا إلى نوح [۱۶۳]

[۴۳۲۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا قُلَيْبٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى».

[۴۳۲۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا قُلَيْبٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ».

د من قال انا خير من يونس بن متى معنى: يو مطلب خود دې چې که يو کس دخپل خان په باره

(۱) لامع الدراى (ج ۹ ص ۵۸ و ۵۹) -

(۲) عمدة القارى (ج ۱۸ ص ۱۹۳) -

کنبی دیونس (علیه السلام) په مقابلہ کنبی دغوره والی اوافضلیت دعوی کوی نو هغه دروغژن دې ،الله دنی نه غیر نبی افضل کیدی نه شی اگر چې هغه نبی دانبیایو په ډله کنبی څومره دکمې درجې ولې نه وی .دحضرت یونس (علیه السلام) تخصیص ئې ددې وجې اوکړو چې هغوی سره دبطن حوت واقعه پېښه شوې وه چې هغې ته اوگوری اوڅوک اووائی چې زماڅوټول ژوند په عبارت او اطاعت کنبی تیر شوې دې نوڅکه زه غوره یم نو داسې کس دروغژن دې .

اودیم مطلب داهم کیدې شی چې ددې نه پخپله نبی ﷺ مراد وی ، په دې صورت کنبی په دنی ﷺ دارشاد مطلب به داشی چې څوک ماد یونس (علیه السلام) نه به تر گنړی نو هغه غلط وائی ()
په دې صورت کنبی به اشکال کیږي چې نبی ﷺ خویه اتفاق سره دټولویغمبرانونه افضل دې نویاد داسې کس قول ته غلط ولې ونیلې شوی دی .

① ددې یو جواب داددې چې نبی ﷺ د عاجزی اودخپل نفس دښکته کولو دپاره دافرمائیلی دی . ()

دویم جواب داورکړې شوې دې چې نبی ﷺ دارشاد په هغه وخت کنبی کړې ووکله چې دوی ته دنورویغبرانونه مقابلہ کنبی دخپل خان دفضیلت علم نه وو حاصل ()
دریم جواب داورکړې شوې دې چې ددې نه په نفس نبوت کنبی دفضیلت نفی مراد ده ځکه چې په نفس نبوت کنبی ټول انبیاء برابر دی . ()

② اوڅلورم جواب داورکړې شوې دې چې دنی ﷺ ددې ارشاد نه دداسې فضیلت نفی مقصود ده چې په هغې سره دحضرت یونس (علیه السلام) دتحقیر اوتنقیص شبه پیدا شی . ()

۱۰۷- باب: **لَسْتُمْ تَوَدُّونَ قُلَّ اللَّهِ يُفْتِنُكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنَّ أَمْرًا أَهْلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ رِثَةٌ إِنَّ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ وَالْكَالَةُ مَنْ لَمْ يَرِثْهُ أَبٌ وَأَبْنٌ وَهُوَ مَصْدَرٌ مِنْ تَكَلَّلَ النَّسَبُ**

[۴۲۲۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

قَالَ آخِرُ سُورَةِ نَزَلَتْ بِرَاءَةً، وَآخِرُ آيَةِ نَزَلَتْ (لَسْتُمْ تَوَدُّونَ قُلَّ اللَّهِ يُفْتِنُكُمْ فِي الْكَلَالَةِ)، [۴۱۰۶]

د کالاه تفسیر: دکالاه په تفسیر کنبی د عالمانو اختلاف دې اوڅلور اقوال په کنبی مشهور دی .

① یو قول دا دې چې کالاه دهغه مړی مال موروث ته وائی چې دکوم مړې ولد او والدنه وی

② دویم قول دا دې چې کالاه اسم مصدر دې او دهغه مړی د وراثت ته وائی دکوم مړی چې

(۱) فتح الباری : کتاب احادیث الانبیاء باب: وان یونس لمن المرسلین، ۴۵۱۶-

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۹۴) -

(۳) فتح الباری ، کتاب احادیث الانبیاء (ج ۶۴۲۵) -

(۴) فتح القدیر للشوکانی (ج ۱ ص ۴۵۲) -

(۵) فتح الباری (ج ۴۲ ص ۴۲) ، کتاب احادیث الانبیاء -

ولد او والد نه وی.

⑤ دریم قول دادې چې کلاله دهغه وارثانوم دې چې په هغوی کښې څوک ولد او والد نه وی په دې صورت کښې به دمړي رویان کلاله وی.

⑥ څلورم قول دادې چې دهغه مړی نوم دې دچا چې ځوی او پلار ژوندی موجود نه وی هم دادجمهور و قول دې

خوپه قرآن او حدیث کښې د کلاله اطلاق په مړی باندې هم شوې دې او په وارث باندې هم په آیت باب او آیت میراث کښې د *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَّةً* کښې د کلاله اطلاق په مړی باندې شوې

دې اود حضرت جابر (رض) په حدیث کښې په (انما يرثي كلاله) کښې د کلاله نه وارث مراد دې.

ددې وجې په ظاهره دامعلومېرې چې د کلاله لفظ په یو خاص حالت کښې دمړي او وارث دواړو دپاره استعمالېږي اوداپه خاص حالت کښې دولد او والد نه موجود کیدل دی (۱).

دریم بحث دادې چې لفظ د کلاله په لغوی اعتبار سره څه دې اودڅه نه مشتق دې؟ امام

بخاری رحمه الله دلته د ابو عبیده قول نقل کړې دې چې کلاله مصدر دې د (تکلم) نه. د (تکلمه النسب)

ترجمه علامه عینی کړې ده (تطرفة) (۲) یعنی طرف ته کیدل (لکه څنگه چې ابن العم دې چې

دادعمود نسب ځنی نه بلکه په طرف کښې وی خود کلاله په صورت کښې هغه دپلار اومور

طرف اخلي) یعنی د کلاله په صورت کښې د اصول اوفروع دمیراث حصه په اطرافو کښې واقع

خیلوانوته ملاوېږي.

اوبعضي وائی چې کلاله د (اکلیل) نه ماخوژده معنی ئې تاج راځی ،

لکه څنگه چې تاج په سرباندې احاطه کړې وی دغه شان کلاله دغه مړې راگیر کړې وی (۳).

اوبعضي هوائی چې کلاله د (کلال) په معنی دې اود کلال معنی ده سترې کیدل (۴) کوم چې په

ضعف باندې دلالت کوی. دپلار اوځوي دقربت نه سوا بل قربت ته کلاله وئیلې شوې ده ځکه

چې دا قربت دپلار اوځوي قربت ته په نسبت سره کمزورې وی.

کلاله ته دلته مصدر وئیلې شوې دې. علامه عینی په دې باندې اشکال کړې دې او وئیلې دې

چې دباب تفعل مصدر داڅنگه کیدې شی ځکه چې داپه دې وزن باندې نه دې ، نوځکه

دامصدر نه دې بلکه اسم مصدر دې (۵).

دآیت باب نه بعضي شیعیه گانواستدلال کړې دې او وئیلې دې چې کلاله هغه دې چې دهغه

اولاد نه وی. اګر چې پلار ئې وی ځکه چې په آیت کښې صرف دولد نفی ده.

(۱) ذکر شوو قسمونو د تفصیل دپاره اوګورئ. تكملة فتح الملهم (۱۹ و ۲۰) و شرح مسلم للنووی (ج ۲ ص ۳۵)

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۹۵) -

(۳) شرح مسلم للنووی (ج ۲ ص ۳۵) -

(۴) فیض الباری (ج ۴ ص ۱۷۷) -

(۵) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۹۵) -

الْكَلَّةُ إِنْ أَمَرُوا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ،

خودا استدلال صحیح نه دې آیت کریمه کښې دوالد نفی ددې وجې نه شوې ده چې داهل عرب په نیز دکلله معنی مشهوره وه چې دچاپلار اومور دواړه نه وی ددې وجې دنفی الوالدتصریح قرآن نه دې کړې (۱)

اوعلامه خطابی رحمه فرمائی دی چې په آیت کریمه کښې د(ولد) ته ولادت من جانب اعلی او من جانب اسفل دواړه مراد دی .لیس له ولداى ولادة فى الطرفين ان اعلی واسفل، دولادت جانب اعلی دنفی نه پلار اودولادت جانب اسفل دنفی نه ولدمراددې «وهو معنى قول الصحابة الفقهاء ان الکلالة من لیس له ولدولاد(۲)

۱۰۸ - تفسیر سورة المائدة

(حُرْمًا وَاحِدًا حَرَامًا. فِيمَا تَقْضِيهِمْ فَيَنْقَضِيهِمُ) الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ جَعَلَ اللَّهُ (تَبَوُّءَ) تَحْمِيلُ (ذَابِرَةً) دَوْلَةً. وَقَالَ غَيْرُهُ الْإِعْرَاءُ التَّسْلِيطُ (أَجُورُهُنَّ) مُهَوَّرُهُنَّ. الْمُتَبَيِّنُ الْأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ.

سورة المائدة

د کلماتو تشریح:

قوله: أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرُ حُلِيِّ الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمَتُ:

ستاسوڅاروی حلال کړې شوی دی . خو هغه څناور چې دهغې حرمت تاسوته بیان کړې شی «هغه ستاسودپاره حلال نه دی،خوداحرام په حالت کښې ښکارحلال مه گنړئ

امام بخاری رحمه فرمائی . چې د(حرم، واحد)حرام، دې په معنی دمحرم

قوله: فِيمَا تَقْضِيهِمْ فَيُنَاقِضُهُمْ (فِيمَا تَقْضِيهِمْ فَيُنَاقِضُهُمْ لَعْنَتُهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً) امام بخاری رحمه

فرمائی چې په «فِيمَا تَقْضِيهِمْ فَيُنَاقِضُهُمْ

کښې ، ما ، زنده ده .

قوله: الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ جَعَلَ اللَّهُ يَقُولُوا ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ موسى (عليه السلام)

اونیل ای قوم، دې پاکې زمکې «دشام ملک، ته داخل شی کومه چې الله ستاسودپاره لیکلې

ده یعنی په آیت کښې «کَتَبَ اللَّهُ» د«جَعَلَ اللَّهُ» په معنی کښې دې یعنی الله مقرر کړې ده .

قوله: تَبَوُّءَ تَحْمِيلُ : إِنْ أَرِيدَ أَنْ تَبَوَّأَ الْأَرْضَ وَالْمَلِكُ بِهِ دې کښې د(تَبَوُّءُ) تفسیرئې په (تحمل، سره کړې.

(۱) شرح مسلم للنووی (ج ۲ ص ۳۵) وتکمله فتح الملهم (ج ۲ ص ۳۱) -

(۲) معالم السنن (ج ۴ ص ۱۴۱ و ۱۴۲) -

دې (۱) د اتقیر ابو عبیده کړې دې.

قوله: دائرة دولة: يَقُولُونَ نُحْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ تفسیر په (دولة) سره کړې دې چې معنی ئې گردش انقلاب اومصیبت دې دادمنافقانوقول دې کوم چې به کافرانوته ورتلل او دخپلې دوستۍ اظهار به ئې کولو او کله چې به چادوی لره په دې حرکت باندې ملاتمه کول نووئیل به ئې زموږ پورې ده چې مونږ په څه مصیبت کښې اخته نشو یعنی د نبی ﷺ کامیابی او غلبه څه یقنی نه ده، ممکن ده چې په حالا توکښې انقلاب راشی اومسلمانونان مغلوبه شی نوپه دغه وخت کښې به کافران مونږ مخالف اوگنډی او قتل به موکړی اوددې ویرې دوجې مونږ د کافرانو سره رابطه ساتواوهغوی ته ورځو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ الْإِغْرَاءُ التَّسْلِيْطُ: فَأَعْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ نومونږ دهغوی په مینځ کښې دشمنی اوکینه واچوله کومه چې به تر قیامت پورې جاری وی.

په دې آیت کښې لفظ (د اغیرینا) تفسیر شوې دې چې (اغراء) په معنی د تسلیط دې یعنی مونږ د نصرانیانو په خپل مینځ کښې د بنمنی اوکینه تر قیامت پورې مسلط کړه. د اتفسیر باللازم دې

اکثر مفسرین (د اغیرینا) تفسیر په (القیضا) سره کوی اوهم داواضح دې ځکه چې په بل ځای کښې سورة مائده آیت نمبر ۶۴ کښې دالله تعالی ارشاد دې وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ

قوله: قَالَ سَفِيَانُ مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَشَدَّ عَلَيَّ: حَضَرْتُ سَفِيَانُ ثَوْرِي رَضِيَ چې دقرآن کریم یوآیت هم په ما باندې دومره گران اوسخت نه دې څومره چې داآیت (لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُفْعِلُوا التَّوْبَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ) حضرت سفيان ثوري ته داآیت ځکه گران اومشکل معلوم شوچې په دې کښې دتورات انجیل اوقرآن ټولوباندې دعمل کولومطالبه کړې ده (۱)

قوله: مِنْ أَحْيَاهَا يَعْنِي مِنْ حَرَمِ قَتْلِهَا الْإِبْهَاقِ حَيِّ النَّاسِ مِنْهُ جَمِيعًا: وَنَنْ أَحْيَاهَا فَكُلُّهَا أَحْيَاءُ النَّاسِ جَمِيعًا امام بخاری رَضِيَ داحیاء تفسیر په تحریم قتل سره ددې وجې کړې دې چې احیاء په حقیقت دالله جل شانہ صفت دې، غیر الله ته ژوندې کونکې نشی وئیلې

(۱) یعنی ان تبوء ههنا لیست بمعنی جعل الشئ وطنا کما فی قوله: تبوء الداروالایمان بل بمعنی الحمل والنکته فی تعبیر به لفظه دون لفظ آخرما فی معنی الحمل اشاره الی انه باجترام هذه الكبيرة یقحم فیها کفانها محطاط بها احاطة المكان بالمستحکم... (وانظر لأمع الدرای (ج ۹ ص ۶۰، ۶۱)

(۲) ونسب نزول هذه الآية ما رواه ابن ابی حاتم عن ابن عباس رَضِيَ قال جاء مالک بن الضیف وجماعة من الاحبار فقالوا: یا محمد الست تزعم ان انک علی ملة ابراهیم وتؤمن بما فی التوراة والانجیل وتشهد انها حق قال بلی، ولكناکم کتمتم منها ما امرتم ببیانہ فانا ابراهماحد ثنوه قالانانتسک بما فی ایدینا من الهدی والنق ولا نؤمن بک ولا بماجنبت به فانزل الله تعالی هذه الآية قل یا اهل الکتاب لستم علی شئ عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۱۹۶) -

ددې وجې په آیت کښې احباء په مجازي معنی باندې مستعمل ده او مجازي معنی د تحریم ده یعنی چا چې د نفس قتلول حرام کړی دی لکه چې دۀ ټول خلق ددې تحریم قتل په وجه ژوندی اوساتل، مطلب داددې چې د نفس قتلول حرام گڼرونکي په حقیقت کښې د ټولو خلقو د ژوند سبب جوړېږي ځنګی که څوک یو کس قتل کړې نو د مقتول کسان به دهغه په بدله کښې دوه قتل کوي او بیا به هغه په بدله کښې څلور قتلوي او دغه شان به د قتل دائره لویه شی.

قوله: بِشَرَعَةٍ وَمِنْهَا جَا سَبِيلًا وَسَنَةً: لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شَرَعًا وَمِنْهَا جَا (شراعت) تفسیر نې په (سنه) اود (منهاج) تفسیر نې په (سبیل) سره کړې دي. دالف نشر غیر مرتب دي په کتاب الایمان کښې ددې تفصیل تیر شوي دي.

قوله: الْمُؤْمِنُ الْأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ: وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ په دې کښې نې د (مهمین) تفسیر په (امین) سره کړې دي، داد (همین) نه ماخوځ دي چې معنی نې حفاظت کول راځي، قرآن مجید ته (مهمین) ونیلې شوی دی ځکه چې داد ټولو اسمانی کتابونو د مضامینو امین او محافظ دي.

۱۰۹=باب: الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مُخَمَّصَةً حَاجَةً.

قوله: فَمَنْ أَضْطَرَّ فِي مُخَمَّصَةٍ غَيْرِ مَا جَانِبٍ لِإِثْمٍ: نو کوم کس چې دلورې د سختې نه مجبور شوی خو په دې شرط چې گناه طرف ته ی میلان نه وی. په دې آیت کښې (مخمصة) د (مجاوعة) په معنی کښې د دیني سختو لوړه.

۱۴۳۳۰۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ قَيْسٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شُهَابٍ قَالَتْ الْيَهُودُ لِعَبْرَانِكُمْ تَقْرَعُونَ آيَةً لَوْ نَزَلَتْ فِينَا لَأَتَّخَذْنَاهَا عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ ابْنُ الْأَعْلَمِ حَيْثُ أُنْزِلَتْ، وَأَيُّنَ أُنْزِلَتْ، وَأَيُّنَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حِينَ أُنْزِلَتْ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَأَنَا وَاللَّهِ بِعَرَفَةَ -قَالَ سُفْيَانُ وَأَشْكُ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْرًا- (الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ).

د حدیث باب تشریح: دارویت په کتاب الایمان کښې تیر شوي دي (۱) دلته دی چې یهودیانو د حضرت عمر رضی الله عنه نه سوال او کړ و اود کتاب الایمان په روایت کښې دی چې په یهودو کښې یو سړی سوال او کړ و داسې کعب بن احباروو. لکه څنګه چې مسدود په خپل مسند کښې طبری په خپل تفسیر کښې او طبرانی په خپل معجم کښې بیان کړي دي (۲).

(۱) صحیح البخاری کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه رقم (۴۵)

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۰۵) باب زیادة الایمان ونقصانه -

کعب بن احبار و نیلی دی که دا آیت چرته مونږ کښې نازل شوې وو نوموړې به ددې یوم نزول لره یوم العید جوړ کړې وو ددې وجه دا ده چې په دې آیت کښې الله جل شانہ دې امت ته ډیر لوڼې اعزاز ورکړې دې په دوی باندې نې دخپل خاص انعام ذکر کړې دې . دویم داتمام نعمت تذکره ده چې په تاسو باندې ماخپل نعمت مکمل کړواو دویم دا چې په آخر کښې نې و نیلې دي

دورضیت لکم الاسلام دینم په ټولو آسمانی دینونو کښې مونږ دین اسلام ستاسو دپاره منتخب کړو حضرت عمر رضی الله عنہ فرمایلي دي ماته هغه ورځ هم معلوم دي کله چې په نبي صلی الله علیه و آله باندې دا آیت نازل شوې وو . یعنی دعرفې ورځ وه او نبي صلی الله علیه و آله په میدان عرفات کښې وو . د کتاب الایمان په روایت کښې دجمعي دورځې تصریح هم شته

داسحاق په روایت کښې دي (و کلاما بحمد الله لنا عید) ^(۱) . یعنی دجمعي اودعرفې ورځ زمونږ دپاره اختر دي اودطبری په روایت کښې دي «وهما لنا عیدان» ^(۲)

خودلته سوال دادي چې دجمعي ورځ خویقنا دخالی دورځې اختر دي خودعرفې ورځې ته نې څنگه اختراوونیل . نوددې جواب دا دي چې یوم النحر په حقیقت کښې یوم العید دي ، اوچونکه هغه دعرفې سره متصل دي اونزدې څیزته هم دهغه څیز حکم بعضې وخت ورکولې شی ددې وچې یوم عرفې ته اختروائی ^(۳) .

اوداهم و نیلې شی چې دحاجیانو اصلی اختر خودعرفې ورځ ده ځکه چې هم په دې ورځ دحج رکن اعظم و قوف عرفه ادا کولې شی .

قوله: وَأَشْكَ كَانِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْرًا: دسفيان ثوري دلته فرمائی چې ما ته په دې کښې شک دي چې دغه دعرفې ورځ دجمعي ورځ وه که نه . حافظ ابن کثير په خپل تفسیر کښې دبخاری دروایت دنقل کړی روایت نه پس دسفيان ثوري داجمله نقل کړې ده اوپه دې باندې نې تبصره کړې ده فرمایلي نې دي چې دسفيان ثوري که چرته شک په دې کښې وی چې دده دشیخ په

روایت کښې د(يوم الجمعة) ذکر کړې دي اوکه نه . نودادهغوی په تقوی او ورع باندې دلالت کوی چې هغوی دایبان کړوچې ماته دخپل شیخ دا خبره صحیح یاده نه ده چې هغوی دیوم الجمعة ذکر کړي و وکه نه .

خوکه ددوی شک په دې خبره کښې وی چې په نفس الامر اوحقیقت کښې یوم عرفه په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه که نه ؟ نوزه نه پوهیږم چې دسفيان ثوري غوندې محدث ته به داسې ښکاره اومتفق علیه کښې شک وی ځکه چې اصحاب مغازی په دې خبره متفق دي چې یوم عرفه په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه په دې باره کښې روایات تواتر سره ثابت دي ^(۴)

^(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۱۰۵ کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه .

^(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۱۰۵ کتاب الایمان باب زیادة الایمان

^(۳) و اتخذوا یوم عرفه عید الا انه لیلۃ العید (فتح الباری ج ۱ ص ۱۰۵) .

^(۴) تفسیر ابن کثیر (ج ۲ ص ۱۳) سورة المائدة .

ددې وجې په ظاهره هم دامعلومېږي چې دسفیان ثوری په دې کښې شک نه ووچې دعرفې ورځ په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه شک ورته په دې کښې ووچې ددوی شیخ دروایت بیانولوپه وخت کښې دیوم الجمعة ذکرکړې ووکه نه؟

صاحب ذخیرجاری په دې کښې چې دعرفې ورځ دجمعی په ورځ کښې راغلې وه نودسفیان ثوری توجیه بیانوی چې مشهوره داده چې رسول الله ﷺ وفات دگل په ورځ واقع شوې وی نوبیا په هیڅ صورت کښې ۱۲ ربیع الاول ۱۱ هه باندې شوې وونوکه یوم عرفه دجمعی په ورځ واقع شوې وی نوبیاپه هیڅ صورت کښې ۱۲ ربیع الاول ۱۱ هه تاریخ دگل ورځ نه راځي. اګرکه ذوالحجه محرم اوصفر دیرشوورخواومنلې شی. یادویکم دیرشوبابعضې ددیرشواوبعضې دیوکم دیرشو، ددې وجې دسفیان ثوری شک شوې دې چې یوم عرفه دجمعی ورځ وه که نه؟ (۱)

خولکه ځنگنه چې مونږ ذکرکړوچې دجمعی ورځ دعرفې په ورځ راتلوکښې دچا اختلاف نشته اوپه دې باره کښې روایات حدوتواترته رسیدلی دی. باقی داخبره چې مونږپه کتاب المغازی کښې په تحقیق سره بیان کړې ده چې درسول الله ﷺ وفات په یکم ربیع الاول ۱۱ هه کښې شوې وو. دنبی ﷺ دوفات چې دگل په ورځ دولسم ربیع الاول کوم قول مشهوردي داتحقیقې نه دي. (۲)

۱۱۰ = باب : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

تَيَمَّمُوا الصَّعِيدَ (آمِينَ) عَامِدِينَ. أَمَتُّ وَتَيَمَّمْتُ وَاجِدًا

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَسْتُ مَوْسُوهُنَّ وَاللَّاتِي دَخَلْتُمُ بَهْنَ وَالْإِفْضَاءُ الْيَتَاكَ.

په ذکرشوي آيت کښې (تَيَمَّمُوا) په معنى د(تعبدوا) دې يعنى چې تاسوقصد اوکړئ تاسواراده اوکړئ ، دغه شان په دويم آيت کښې (وَلَا آمِينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ) په دې کښې (آمِينَ) په معنى د(عامدين) ، دې ، يعنى قصد کونکې ، اراده کونکې (امت) او(تيمست) دواړه په يوه معنى دى يعنى قصد کول.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَسْتُ مَوْسُوهُنَّ وَتَيَمَّمْتُ وَتَيَمَّمْتُ وَاجِدًا دَخَلْتُمُ بَهْنَ وَالْإِفْضَاءُ

الْيَتَاكَ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چې په قرآن مجيد کښې ذکرشوخلورووارو الفاظو معنى نکاح يعنى وطى ده .(لاستمت) په دې آيت کښې واقع دي (وَأَنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَسْتُمْ اِلَيْسَاءً) او(مُسُوهُنَّ) دسورة بقرې په آيت کښې دي (وَأَنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنْكِحَهُنَّ) او په سورة نساء کښې دي (الَّتِي دَخَلْتُمُ بَهْنَ) او(أَفْضَى) او هم په سورة نساء

(۱) حاشیه صحیح بخاری (ج ۲ ص ۶۶۲)

(۲) کشف الباری کتاب المغازی (۶۸ و ۶۹)

كَنِسَى دِي (وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ)

(٤٣٣١ و ٤٣٣٢) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي بَعْضِ أَشْفَائِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَنِينِ انْقَطَعَ عَقْدِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الْيَمَاسِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَعَتُ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَبِالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَاضِعَ رَأْسَهُ عَلَى فُجْدِي قَدْ نَارَ، فَقَالَ حَسْبَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاثَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي يَدَيْهِ فِي خَاصِرَتِي، وَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّعَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى فُجْدِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيْمِيمِ فَقَالَ أَسِيدُ بْنُ حَضِرٍ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبُعَيْرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا الْوَقْدُ تَحْتَهُ.

(٤٣٣٣) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرَوَانُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - سَقَطَتْ قِلَادَةٌ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَتَحْتِ دَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَتَانَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَنَزَلَ، فَتَنَى رَأْسَهُ فِي خَجْرِي رَأْسًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَزَنِي لَكَزَةً شَدِيدَةً وَقَالَ حَسْبُ النَّاسِ فِي قِلَادَةٍ. فَبَسِ السُّوْتُ لِيكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - اسْتَبَقَطَ وَحَصَرَتِ الصُّبُرُ الْقُلُوبَ الْمَاءَ فَلَمْ يَوْجِدْ فَزَلَّتْ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ) الْآيَةَ. فَقَالَ أَسِيدُ بْنُ حَضِرٍ لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، مَا أَنْتُمْ إِلَّا بِرَكَّةٍ لَهُمْ.

باب: (فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبِّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ)

(٤٣٣٣) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُقَارِقٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ مِنَ الْيَقْدَادِ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدَانُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سَفْيَانَ عَنْ مُقَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ الْيَقْدَادُ يَوْمَ مَدْيَنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَقُولُ لَكَ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَافِيلَ لِمُوسَى (فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبِّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ) وَلَكِنْ امْضِ وَتَحْنُ مَعَكَ. فَكَأَنَّهُ سَرَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ

عليه وسلم. - وَرَوَاهُ وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ أَنَّ الْيَسْأَدَ إِذَا قَالَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

حمدان بن عمر: امام بخاری رحمته حدیث په دوو سندونو باندې بیان کړې دې، یو تحویل سره او بل د تحویل نه پس د تحویل د وړاندې سند الفاظ امام په کتاب المغازی کښې بیان کړې دي او بل سند د تحویل نه پس دې، ددې الفاظ امام بخاری رحمته دلته پیش کوي. حمدان بن عمر په بخاری کښې صرف دایور وایت دې، ددوی نوم احمد بن عمر حمیری دې او په حمدان سره مشهور دي، علامه مزی ددوی په باره کښې فرماني (روى عنه البخارى مقرونا بغیره)، یعنې امام بخاری رحمته یواځې ددوی نه روایت نه کوي بلکه د بل راوی سره نې یوځای کوي او ددوی نه روایت کوي لکه څنگه چې دلته دي.

خطیب بغدادی ددوی په باره کښې فرماني: (ثقة)

حافظ ابن حجر رحمته فرماني: (صدوق من الحادية عشرة) ددوی وفات په کال ۲۵۸ هجری کښې شوې دي (۱)

قوله: رواه وکیع عن سفیان: داتعلیق دي، دارقطنی داموصلا ذکر کړې دي (۲)

۱۱۲- بَاب: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا إِلَى قَوْلِهِ (أَوْ يُنْفَوْنَ مِنَ الْأَرْضِ) الْحَارِبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ.

قوله: الْحَارِبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ: دلته داپيژندل دی چې محاربه آیا د کافرانو د طرفه وی او که د اهل ایمان د طرفه هم محاربه مقصوده، امام بخاری رحمته دلته ښکاره و نیلی دی، (المحاربة لله: الکفر به) یعنې ددوی رانې داده چې محاربه صرف د کافرانو د طرفه وی. دغه شان وړاندې په کتاب المرتدين والمحاربين کښې د عرينين واقعه نقل کوي. دهغې نه هم ددې خبرې تائید کيږي چې دامام بخاری رحمته په نیز محاربه صرف د کافرانو د طرفه وی. هلته امام بخاری رحمته د محاربين سره د (من اهل الکفر والرد) الفاظ هم زیات کړي دي.

خود جمهورو مسلک دادې چې محارب کافر هم کید پشی او مؤمن هم (۳)
د محاربينو سزا: بیا په دې کښې اختلاف دي چې د محاربينو سزا به څه وی؟ د قرآن مجید په

(۱) ذکر شوی تفصیل دپاره اوگوری (عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۲۰۲) و تقریب التهذیب (ج ۸۳ رقم الترجمة ۸۳ و تهذیب الکمال (ج ۱ ص ۱۴ و ۱۵) -

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۲۰۳)

(۳) فیض الباری (ج ۴ ص ۱۷۷) -

دې آیت کښې څلور څیزونه بیان شوي دي ① تقتیل ② تصلیب ③ قطع ایدی وارجل من خلاف ④ نفی من الارض. دامام مالک رحمہ اللہ مذهب دادې چې امام ته اختیار دې په دې څلوروسزاگانو کښې چې هغه محاربین ته کومه سزا ورکول غواړي ورکولې شي. (۱)
خودنور ووقهاؤ به نیز دې کښې تفصیل دې اود مختلفو صورتونو مختلف احکام دي.

① که محارب مال اخستې وي او قتل ئې نه وي کړې نو دده لاسونه او پښې به من خلاف قطع کولې شي خودا په هغه وخت کښې دې کله چې مال په اندازه دنصاب سره وي د احتافو شوافعواو حنابلو رحمهم اللہ په نیز به دې صورت کښې هم دا حکم دې (۲)

② که محارب مال نه وي اخستې خو صرف قتل ئې کړې وي نو په داسې صورت کښې به دې حدا قتل کولې شي نو که دمقتول اولیاء ئې معاف کړي بیا به هم قتل کولې شي. ددې صورت حکم د څلورو وارو امامانو متفق علیه دي. د ټولو په نیز دې حدا قتل کولې شي (۳)

③ که محارب قتل هم کړې وي او مال ئې هم اخستې وي نو په دې صورت کښې دا حنافية نیز امام ته اختیار دې که هغه دده لاسونه او پښې هم کټ کړي قتل ئې هم کړي او په سولې ئې هم کړي. یا صرف قتل ئې کړي یا بې صرف په سولې کړي.

د شوافعواو حنابلو رحمهم اللہ په نیز دې صورت کښې به ئې قتل کوي او په سولې کوي به ئې. دده پښې اولاسونه به نشي کټ کولې (۴)

④ څلورم صورت دادې چې محارب نه قتل کړې وي او نه ئې مال اخستې وي. صرف خلق ئې ویرو لې وي نو په دې صورت کښې دا حنافواو شوافعواو په نیز دې به د تعزیر نه پس قید کولې شي. تردې چې دې توبه او بای داسې توبه چې دهغې آثار دده په مخ کښې ښکاره وي.

د حنابلو په نیز په دې صورت کښې به دې د ټولو ښارونو نه او شړلې شي. په هیڅ یو ښار کښې به دده ته استوگنه نه ورکولې شي (۵) ځکه چې په آیت کریمه کښې دي (أَوْ يَنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ) اوجمهور عالمان د نفی من الارض تفسیر په حبس او قید سره کوي. (۶)

(۱) تکملة فتح الملمه (ج ۲ ص ۳۱۲) -

(۲) تکملة فتح الملمه (ج ۲ ص ۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج ۴ ص ۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۳۱۳) -

(۳) تکملة فتح الملمه (ج ۲ ص ۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج ۴ ص ۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۳۱۳) -
والدرديد (ج ۴ ص ۹۵) -

(۴) تکملة فتح الملمه (ج ۲ ص ۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج ۴ ص ۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۳۱۳) -

(۵) تکملة فتح الملمه (ج ۲ ص ۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج ۴ ص ۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۳۱۳) -

(۶) واما لانفی من الارض فقد فسرہ الجمهور ويا حبس لان النفی عن وجه الارض غیر ممکن الى بلدة اخرى استضرار بالغير فتعين ان يكون المراد الحبس لان الحبس منقطع الدنيا ولذا قال صالح بن عبدالقدوس حين حبسوه: خرجنا من الدنيا ونحن من اهلها: فلسنا من لاموات فيها ولا الاحياء: اذ جاءنا السجن يوم الحاجة: عجبنا وقتلنا جاء هذا من الدنيا (وانظر غرائب القرآن للسياقوري بهامش ابن جرير (ج ۶ ص ۱۲۷) واعلاء السنن (ج ۱ ص ۷۲۳) واحكام القرآن للجصاص (ج ۲ ص ۱۴ و ۱۶) والجامع لاحكام القرآن (ج ۶ ص ۱۵۳ و ۱۵۱) -

فائدة: اکثر مفسرین و «وَلَيُعَوَّنَ فِي الْأَرْضِ قَسَادًا» نه لاره شوکول اودا که مراد اخستی ده خوکه الفاظ په عموم باندې پاتې شی نومضمون زیات وسیع کیږي. کوم شان نزول او احادیث چې بیان شوی دی هغه هم ددې مقتضی دی چې الفاظ په خپل عموم باندې پریخودې شی چې په دې کښې دکافرانو حملې دارتد فتنه شوکه ډاکه په ناحقه قتل اولوب، مجرمانه سازشونه، د بغاوت پریوېښکندې، ټولې داخلیدې شی، اودا ذکر شوې سزاګانې د قیدنه وړاندې په توبه وېستلوسره معاف کیږي خو حقوق العباد ځکه چې ددې دمعاف کولو صاحب حق یا ولی دمقتول ته وی اوددې حدنه سواباقی نور حد و مثلاً حد زنا حد شرب خمر حد سرقه، حد قذف، په توبې سره مطلقانه ساقطیږي. (۱)

(۴۳۳۴) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَلْمَانَ أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَذَكَرُوا وَذَكَرُوا وَقَالُوا قَدْ أَقَادَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، فَانْتَفَتَ إِلَى أَبِي قِلَابَةَ وَهُوَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَقَالَ مَا تَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ أَوْ قَالَ مَا تَقُولُ يَا أَبَا قِلَابَةَ قُلْتُ مَا عَلِمْتُ نَفْسًا حَلَّ قَتْلُهَا فِي الْإِسْلَامِ إِلَّا رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ، أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ، أَوْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . فَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَنَسٌ بِكَذَا وَكَذَا. قُلْتُ إِنِّي حَدَّثْتُ أَنَسَ قَالَ قَدِمَ قَوْمٌ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَكُتِبُوا فَقَالُوا قَدْ اسْتَوْعَمْنَا هَذِهِ الْأَرْضَ. فَقَالَ «هَذِهِ نَعْمَ لَنَا تَحْرُجُ، فَاخْرُجُوا فِيهَا، فَأَمْرُ بَوَائِنِ الْأَبَائِهَا وَأَبَوَائِهَا». فَخَرَجُوا فِيهَا فَخَرِبُوا مِنْ أَبَوَائِهَا وَالْبَائِهَا وَاسْتَصَحُّوا، وَمَالُوا عَلَى الرَّاعِي فَقَتَلُوهُ، وَأَطْرَدُوا النِّعَمَ، فَمَا يُسَبِّطُ مِنْ هَؤُلَاءِ قَتَلُوا النَّفْسَ وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَخَوَّفُوا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقُلْتُ تَتَّبِعُنِي قَالَ حَدَّثَنَا بِهَذَا أَنَسٌ. قَالَ وَقَالَ يَا أَهْلَ كَذَا إِنَّكُمْ لَرُبُّ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا أَبْقَى هَذَا فِيكُمْ أَوْ مِثْلُ هَذَا.

داروايت ددې نه وړاندې په کتاب المغازی کښې مختصر تیر شوې دې اودلته هم داروايت مختصر دې په دیات کښې داروايت په تفصیل سره راروان دي او هلته به انشاء الله خبره هم کیږي.

۱۳- باب: وَالْجُرُومُ قِصَاصُ

(۴۳۳۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا الْفَرَارِيُّ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَسَرَتِ الرِّبِيْعَ - وَهِيَ عَمَةُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - ثِيْبَةً جَارِيَةً مِنَ الْأَنْصَارِ، فَطَلَبَ الْقَوْمُ الْقِصَاصَ، فَأَتَوْا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْقِصَاصِ. فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَمَّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ لَا وَاللَّهِ لَا تُكْسَرُ سِتْمَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -

صلی الله علیه وسلم- «يَأْتُنْسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقَصَاصُ». قَرَضِي الْقَوْمُ وَقِيلُوا الْأَرْضُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ».

۱۱۴- باب: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

[۴۳۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ مُسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- قَالَتْ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا- صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- كَتَمَ نَبِيًّا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَقَدْ كَذَبَ، وَاللَّهُ يَقُولُ (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ) الْآيَةَ.

۱۱۵- باب: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

[۴۳۳۷] (۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ) فِي قَوْلِ الرَّجُلِ لَا وَاللَّهِ، وَيَلْكَ وَاللَّهِ.

[۴۳۳۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا- أَنَّ أَبَاهَا كَانَ لَا يَخْتَلِفُ فِي يَمِينٍ حَتَّى أُنْزِلَ اللَّهُ كَفَّارَةً الْيَمِينِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ لَا أَرَى يَمِينًا أَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا قِيلَتْ رُخْصَةٌ لِلَّهِ، وَقَعَلْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ. [۴۳۳۹]

قوله: رخصة الله: ای اذنه و تسهيله علی عبادہ فی تشدید الکفارة عند الحنث باليمين،

د یمین لغو تعریف: ددی روایت په نړا کښې امام شافعی رحمته الله علیه د یمین لغو تعریف کړې دې چې یمین لغوهغه وی چې انسان د یمین قصد کړې نه وی او د عام عادت او محاورې په ډول (لا والله، پلي، والله) او وانی. برابره ده که ددې تعلق د ماضی سره وی او که د مستقبل سره وی دخبر سره وی او که دانشاء سره وی. (۳)

دا حنا فو حضراتو په نیز د یمین لغوهغه وی چې انسان د ماضی دیو کار په باره کښې چې هغه رښتیا گنړی او قسم او خوړی او وروسته ښکاره شی چې هغه کار دغه شان نه وو. نو دې ته یمین

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم، رقم الحدیث: ۴۳۳۷، و اضافی کتاب الايمان والنذور، باب لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم، رقم الحدیث: ۶۲۸۶، و اخرجه ابوداؤد فی کتاب الايمان والنذور، باب لغو لیمین، رقم الحدیث: ۲۱۹۵، ۳۲۵۴

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، باب لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم، رقم الحدیث: ۴۳۳۸، و اضافی کتاب الايمان والنذور، باب لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم، رقم الحدیث: ۶۲۸۷، و اخرجه احمد بن اصحاب الستة سوى البخاری -

(۳) التفسیر المظهری (ج ۱ ص ۲۸۷) سورة البقرة -

لغووانی په دې کښې نه گناه شته اونه کفار ه (۱)

نو دا حنا فویه نیزد که یوکس (لا والله، هلی، والله) سره په یوداسې کار باندې قسم اوخوری چې دهغې تعلق دمستقبل سره وی، اگرچې دۀ دقسم قصد نه وی کړې خو په داسې صورت کښې به په دۀ باندې کفار ه وی اودشوا فو په نیزد په داسې صورت کښې به دې حانث نه وی خکه چې دادهغوی په نیزد یمین لغودې (۲)

امام محمد په کتاب الآثار کښې ذکر شوې دواړه قسمونه یمین لغوشمار کړی دی، یعنی لا والله، هلی، والله کښې که دیمین قصد کړې وی، که څوک اووانی برابره ده چې تعلق دمستقبل سره نه وی، نو دابه یمین لغووی. دغه شان که دماضی څه خبره ده یوشان رښتیا گنږلې وی اوقسم اوخوری او هغه غلطه وی نو دابه یمین لغوکښې شامل دي (۳). علامه ابن الهمام رحمته الله دامام محمد رحمته الله قول اختیار کړې دي (۴).

۱۱۲= باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

[۴۳۳۹]، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ إِبْنِ أَبِي عَمِيرَةَ عَنْ قَبِيصٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا نَقْرُؤُ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَقُلْنَا أَلَا تَنْتَهِي فَمَهَانًا عَنْ ذَلِكَ، فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ نَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِالتَّوْبِ، ثُمَّ قَرَأَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ)

صحابو رحمتم الله داخصاء (خصی کیدو واجازت اوغوښتلونوښی کریم رحمته الله منع کړل، خصاء فی الانسان په اتفاق سره ناجائز ده اودخصاء فی الحيوان په باره کښې امام بغوی فرمائی چې په غیر ماکول اللحم کښې خومطلقا حرام ده اویه ماکول اللحم کښې په حالت صغر کښې جائز ده اوچې لوڼې شی نوددې نه پس جائز نه ده (۵)

(۱) التفسیر المظهری (ج ۱ ص ۲۸۷) سورة البقرة -

(۲) اعلاء السنن (ج ۱ ص ۳۵۱) کتاب الايمان -

(۳) قال محمد فی الآثار اخبرنا ابو حنیفه عن حماد عن ابراهيم، عن عائشة ام المؤمنین فی الغو قالت هوكل شی یصل به الرجل كلامه لا یرید یمینا لا والله و بلی والله لا یعقد علیه قلبه قال محمد وبه نأخذومن اللغواضا الرجل یحلف علی شی یری انه علی ما حلف علیه فیکون علی غیر ذلك، فهذا ایضا من اللغو وهو قول ابی حنیفه (وانظر اعلاء السنن (ج ۱ ص ۳۵۰) کتاب الايمان و کتاب الآثار (۱۲۵) -

(۴) فتح القدیر (ج ۴ ص ۳۳۵) -

(۵) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب یاایهاالذین آمنولاتحرموا ما حلال الله لکم رقم الحديث ۴۳۳۹ وايضا فی کتاب النکاح باب تزویج المعسر الذی معه القرآن والاسلام رقم الحديث (۴۷۸۴) وايضا فی النکاح باب ما یکره من التبتل والخصاء رقم الحديث (۴۷۸۷) واخرجه مسلم فی کتاب النکاح باب نکاح المتعة و بیان ابیح ثم نسخ رقم الحديث (۱۴۰۴) واخرجه النسائی فی السنن الکبری رقم الحديث (۱۱۱۵۰) شرح مسلم للنوی (ج ۱ ص ۴۹) کتاب النکاح باب استحباب النکاح -

قرطبی فرمائی دارومدار پہ حاجت اوضروت باندی دی^(۱)۔
 پہ دی روایت کنبی دی چې رسول اللہ ﷺ مونہ تہ اجازت راکړې دې . چې ښځې سره دجامې
 په بدله کنبی نکاح اوکړی یعنی متعه اوکړی بیا حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دآیت تلاوت
 کړو ، «مَنْزِلَ الْمُحْرَمَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا» ددې نه معلومیږي چې دحضرت ابن عباس
 رضی اللہ عنہ پشان حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہم دمتعې دباحث اعتقاد ساتلو او ذکر شوي آیت نې
 دمتعه په باره کنبی منلو.

کیدې شی چې دادهغه وخت خبره وی کله چې دمتعې دحرمت صریح علم هغوی ته نه وو
 اوکله چې ورته دناسخ علم او شونویا هغوی دخپل قول نه رجوع کړې ده . دامام اسماعیلی په
 روایت کنبی هم په دې حدیث کنبی راغلی دی . (ثم ترك ذلك) او په یو روایت کنبی دی (ثم نسأه)^(۲)
 اوداهم ممکن ده چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ آیت تحریم داختصاص دپاره لوستې وی
 اومطلب دادې چې الله تعالی د بدن دا اندام چې کوم ورکړې دې . دا یونعمت دې . ددې په
 ذریعه تاسودحلا کې جماع لذت حاصلولې شی . دغه شان داپه طببات کنبی داخل دی
 . داتاسو په خپل خان مه حراموی واخصاء مکوي^(۳) . والله سبحانه وتعالى اعلم .
 دمتعه په باره کنبی تفصیلی بحث په کتاب المغازی کنبی تیر شوي دي^(۴) .

۱۱۷: بَابُ قَوْلِهِ (إِنَّمَا الْمُحْرَمُونَ الْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ).

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَزْلَامُ الْقِدَامُ يَقْتَضِيهِمْ فِيهَا فِي الْأُمُورِ . وَالنَّصَبُ أَنْصَابٌ يَذْهَبُونَ
 عَنْهَا ، وَقَالَ غَيْرُهُ الزَّكَمُ الْقِدَمُ لَا رَيْشَ لَهُ ، وَهُوَ وَاحِدُ الْأَزْلَامِ . وَالْإِسْتِقْسَامُ أَنْ يُجِيلَ الْقِدَامُ
 فَإِنْ نَفَتْهُ النَّهْيُ وَإِنْ أَمَرْتُهُ فَعَلَ مَا تَأْمُرُهُ . وَقَدْ أَعْلَمُوا الْقِدَامَ أَغْلَامًا بِضُرُوبٍ يَسْتَقِيمُونَ فِيهَا
 وَقَعَلَتْ مِنْهُ قَسَمْتُ وَالْقِسْمُ الْمَصْدَرُ

فرمانی چې داستقسام نه فعلت یعنی ثلاثی مجرد قسمت دې اوددې نه مصدر قسوم ، راخی
 (رجیل) په معنی د(یدي) دې . (رجیل القدام) غشی چورلوی .

داپه اصل کنبی په جوف کعبه کنبی کیخودې شوی اووه غشی ووچې دې کنبی به په یوغشی
 باندې (امین یی) په دویم غشی باندې (نهان یی) اوپه دریم باندې (واحد متکم) په څلورم باندې
 (من غیرکم) په پنځم باندې (مصلق) په شپږم باندې (القفل) اوپه اووم باندې (الفعل) لیکلې شوی

(۱) قال القرطبي في غيرني آدم ممنوع في الحيوان الا لمنفعة حاصلة في ذلك كتطيب اللحم وقع ضررته
 (تعليقا لامع الدراري (ج ۹ ص ۶۷) -

(۲) تعليقات لامع الدراري (ج ۹ ص ۶۷) -

(۳) لامع الدراري (ج ۹ ص ۶۷) -

(۴) كشف الباري، كتاب المغازی (۴۳۴ و ۴۴۰) -

ووجې دیوکار کولونه وړاندې به ئی غشی راووستل. کله چې به په هغې باندې (اصل یې) لیکلې شوې وونوهغه کار به ئې کولواو کله چې به پرې لیکلې شوی وو. (نهانې ربې) نوبیا به ئې نه کولو. دغه شان که دچاپه نسب کښې به اختلاف وونوغشی به راووستلې شوکه په هغې کښې به (واحدنکم) لیکلې شوې وونوهغه به ئې په خپل نسب کښې شاملولواو که (من هؤرکم) به په کښې لیکلې شوې وو نوهغه به ئې دخپل نسب نه بهر گنړلو. دغه شان که به د (مصلق) غیر راووتلونودې مطلب به داوو چې دیت ورکول پکار دې او که هغه غشی به راووتلویه کوم باندې چې به (الفعل) لیکې وونوهغه به ئې دوباره اچولواو بیا به ئې راوستل شروع کول ځکه چې ددې غشی څه نښه نه وه. (۱)

۱. (۴۳۴۰) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ حَدَّثَنِي ثَاقِبُ بْنُ أَبِي عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَ نَزَلَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَمْدِ فِي الْمَدِينَةِ يَوْمَئِذٍ كَحْمَةِ أَثَرِيَّةٍ، مَا فِيهَا شَرَابُ الْعَنْبِ.

ددې مطلب دانه دې چې هلته دانگوروشراب بېخی معدوم ووبلکه لږ الوجود ووخکه چې دحضرت عمر رضي الله عنه روایت هم په دې باب کښې وړاندې راځی. په هغې کښې دانگورو د شرابو ذکر شته.

۱. (۴۳۴۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - مَا كَانَ لَنَا عُمَرُ عَزِيزٌ فَيُضِغُكُمْ هَذَا الَّذِي تَسْمُونَهُ الْفَضِيخَ. قَالُوا لَقَابُكُمْ أَنَسِي أَمَا طَلَحَةٌ وَفُلَانًا وَفُلَانًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ وَهَلْ بَلَقُكُمْ الْخَبْرَ فَقَالُوا وَمَا ذَاكَ قَالَ حَوَمَتِ الْخَبْرُ. قَالُوا أَهَرَقَ هَذِهِ الْفُلَانُ يَا أَنَسُ. قَالَ فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلَا رَأَجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ.

قوله: فضيخ: دفسخ نه وتلې دې، دفسخ معنی ماتول راځی په فضيخ کښې به داکیدله چې که کهجورې به شوکولې شوې اودهغې عرق به په لوبښی کښې نچورولې شوتردې چې په هغې کښې به تغیر پیداشو اونښه به په کښې پیداشوه. (۲)

(۱) حاشیه صحیح البخاری (ج ۲ ص ۶۶۴) -

(۲) أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله: إنما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان رقم الحديث (۴۳۴۰) وايضا كتاب الاشربة باب الخمر من العنب وغيره رقم الحديث (۵۲۵۷) وايضا فی كتاب الاشربة باب الخمر من العنب وغيره رقم الحديث ۵۲۵۹ وايضا فی كتاب الاشربة باب ما جاء فی ان الخمر ما خامر العقل من الشراب رقم الحديث (۵۲۶۶) والحديث من افراده (عمدة القاری ج ۱ ص ۲۱۰)

(۳) الفضیخ ان یکسر البسر وصب عليه ویتړک حتی یغلی وقال ابو عبیدة هومانضخ من البسر من غیران تسه نار. فان کان تمراً فهو خلیط (عمدة القاری ج ۱ ص ۲۱۰) -

[٤٣٤٢] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ غَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ صَبَّهَ أَنَسُ غَدَاةً أَحَدُ الْخَمْرِ فَقِيلُوا مِنْ يَوْمِهِمْ جَمِيعًا شَهْدَاءُ، وَذَلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا.

[٤٣٤٣] (١) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ أَخْبَرَنَا عِيْسَى وَابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةٍ مِنَ الْعَنْبِ وَالنَّمْرِ وَالْعَلِ وَالْحَنْظَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ.

١٨ باب: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا

[٣٣٣] حَدَّثَنَا أَبُو الثَّغَنَانِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ الْخَمْرَ الَّتِي أَهْرِيقَتِ الْفَضِيخُ. وَذَاقْنِي مُحَمَّدٌ عَنْ أَبِي الثَّغَنَانِ قَالَ كُنْتُ سَاقِيَ الْقَوْمِ فِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ فَنَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، فَأَمَرَمُنَا بِأَقْنَادِي. فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ الْخُرُوجُ فَأَنْظُرُوا هَذَا الصَّوْتُ قَالَ فَخَرَجْتُ فَقُلْتُ هَذَا أَمْنًا دِينَادِي أَلَا إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ. فَقَالَ لِي أَذْهَبَ فَأَهْرِقُهَا. قَالَ فَجِئْتُ فِي بَيْتِكَ الْمَدِينَةِ.

قَالَ وَكَانَتْ خَمْرُهُمْ يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخُ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ قَتَلَ قَوْمُوهُ فِي بَطُونِهِمْ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا).

١٩ باب قَوْلِهِ (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَلْ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ).

[٤٣٤٥] (٢) حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَجَّارُ وَدِي حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ خُطِبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

(١) حدثنا إسحاق بن إبراهيم عن ابن عمر قال سمعت عمر رضي الله عنه على منبر النبي صلى الله عليه وسلم يقول ما بعد. أخرجه البخاري في كتاب التفسير باب قوله إنما الخمر والميسر والانصاب والنجاسة هي التي أخرج الله منكم. أيضا في كتاب الأشربة (ج ٢ ص ٨٢٧) وأيضا أخرجه مسلم في آخر الكتاب باب في نزول تحريم الخمر رقم الحديث (٣٠٢٢) وأخرجه إمامنا أبو داود في كتاب الأشربة رقم الحديث (٣٦٦٩) وأخرجه الترمذي في كتاب الأشربة رقم الحديث (١٨٧٣) وأخرجه النسائي في كتاب الأشربة (ج ٢ ص ٣٢٤) -

(٢) أخرجه البخاري في كتاب التفسير باب قوله لا تسألوا عن أشياء إن تبدلوا تسؤكم رقم الحديث (٤٣٤٥) وأيضا أخرجه البخاري في كتاب الرقيق باب قول النبي صلى الله عليه وسلم لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا (ج ٢ ص ٩٦٠) وكتاب الاعتصام (ج ٢ ص ١٠٨٣) وأخرجه مسلم في الفضائل باب توقيره صلى الله عليه وسلم وترك أكثر أسواله رقم الحديث (٢٣٥٩) وأخرجه الترمذي في كتاب الزهد باب في قول النبي صلى الله عليه وسلم لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلا رقم (٢٣١٢) وأخرجه النسائي في السنن الكبرى في كتاب التفسير باب قوله تعالى لا تسألوا عن أشياء إن تبدلوا تسؤكم رقم الحديث (١١١٥٣) (المجد السادس) -

خُطْبَةٍ مَا سَمِعْتُ مِنْهَا قَطُّ، قَالَ «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَضَجَّكُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا».
قَالَ فَقَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَجُوهَهُمْ لَهُمْ خَيْرٌ، فَقَالَ رَجُلٌ
مَنْ أَبِي قَالَ فَلَا تَقْرَأَتْ هَذِهِ الْآيَةَ (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ بُدِّ لَكُمْ تُسْأَلُوا عَنْهَا). رَوَاهُ
التِّرْمِذِيُّ وَرَوَاهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شُعْبَةَ.

(۱۴۳۴۶) حَدَّثَنَا الْقُضْلُبِيُّ بْنُ سَهْلٍ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحُوَيْرِثَةِ عَنْ
أَبْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ كَانَ قَوْمٌ يَأْتُونَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- اسْتِزَاءً، فَيَقُولُ الرَّجُلُ مَنْ أَبِي وَيَقُولُ الرَّجُلُ تَضِلُّ نَائِقَتُهُ أَنْ تَأْتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ
فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ بُدِّ لَكُمْ تُسْأَلُوا عَنْهَا حَتَّى تَقْرَعَ مِنَ
الْآيَةِ كُلِّهَا).

د ایت کریمه په شان نزول کې مختلف واقعات: ددې آیت په شان نزول کښې مختلف قسم
واقعات په روایاتو کښې بیان شوی دی. په مسلم او صحیح بخاری کښې دې چې یوځل
خلقودنې ﷺ نه داځوا دیخوا غیبی خبرو په باره کښې تپوسونه او کړل، نوښی ﷺ منبر ته
وراوختلو او ارشادنې افرمائیلو (فوالله لا تسالون عن شی الا اغبرتکم به مادمت فی مقامی هذا) یعنی
تاسو چې زمانه په دې مقام کښې ترڅو پورې څه سوال کوئ نو زه به درته دتولوسوالو نو جواب
درکوم. دمشهور صحابی حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دپلاردنسب په باره کښې دبعضی
خلقوشک وو، ددې وجې هغه په دې موقع باندې اودریدلواودنې ﷺ نه ئې تپوس اوکړوچې زما
پلار څوک دې، نوښی ﷺ ورته افرمائیل ستاپلار حذافه دې په دې باندې دا آیت نازل شو،

دترمذی اودارقطنی په روایت کښې دې چې کله دقرآن شریف دا آیت نازل شو وَفِيهِ عَلَى النَّاسِ
حِجْرٌ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَظَارَ إِلَيْهِ سَيْلًا، نوخلقتپوس اوکړو، یارسول الله هرکال به حج فرض وی؟ رسول
الله چې شو. خلقتپوس اوکړو نوښی ﷺ افرمائیل نه، بیانی افرمائیل که ماونیلی
ووچې اونهرکال به واجب وو. په دې باندې ذکرشوي آیت نازل شو،^(۱)

دلته دبخاری په روایت کښې دې چې څه خلقتوقوبه ډول مختلف قسم تپوسونه اوکړل په
دې باندې دا آیت نازل شو.

خوداټول واقعات ددې آیت دپاره سبب نزول کیدې شی اومقصد دادې چې نه خودتوقوبه ډول
سوال کول پکار دی اونه دشریعت په احکامو کښې بې کاره اوبې ضرورته تپوسونه کول

(۱) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب فوله لا تسالوا عن اشياء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحديث (۴۳۴۶)
وهذا الحديث من افرادة (عمدة القاری) (ج ۱۸ ص ۲۱۳) -

(۲) الجامع لاحکام القرآن (ج ۶ ص ۳۳۰) -

(۳) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج ۶ ص ۳۳۰) -

پکار دي. (۱)

فائده په دې آيت كېنې تنبيه ده چې كوم خيزشارع عليه السلام تصريحاً نه وي بيان كړې دهغې په باره كېنې فضول تېوسونه مه كوي، لكه څنگه چې په تحليل او تحريم كېنې دشارع بيان موجب هدايت اوبصيرت دي، دغه شان دښې عليه السلام چپوالې هم ذريعه درحمت او سهولت دي، دسنت الله نه دامعلوميرې چې كله په يوه معامله كېنې تېوسونه زيات شي، نوخامخاشوق او احتمالات راويستی شي اودبل طرف نه تشديد زياتيږي ځكه چې دا قسم تېوسونه ښكاره كوي چې لكه دتېوس كونكويه خپل خان باندې بهر سده ده (۲)

قوله: رَوَاهُ النَّصْرُ وَرَوَوْهُ بَعْزُ عِبَادَةِ عَنْ شُعْبَةَ دنضر روايت امام مسلم نقل كړې دي اودروح بن عباد روايت امام بخاري په كتاب الاعتصام كېنې ذكر كړې دي (۳)

۱۳۰-باب: مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ

ددې خيزونو تفسیر روستوروايت كېنې راځي. ددې نه وړاندې امام دخونورو الفاظوتشریح كوي. قوله: (وَأَذَقَ اللَّهُ يَقُولُ قَالَ اللَّهُ. وَإِذْ هَاهُنَا صِلَةٌ

د واذ قال الله يا عيسى ابن مريم تشریح: په سورة مائده كېنې دي (وَأَذَقَ اللَّهُ يُعَيِّنِي اِنَّ مَرَمَّ ءَاثَتْ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاقِي الْهَيْئِ مِنْ دُونِ اللَّهِ) (۴) امام بخاري رحمته الله د، قال،، تفسير په،، يقول،، سره كړې دي اومقصود دادې چې دلته ماضی دمستقبل په معنی دي، ددې نه پس نې پوره لفظ دوباره ذكر كړې دي اوفرمايلى نې دي (قال) ددې خودلو دپاره چې (اذ) په آيت كړيمه كېنې صله په طوريعنی زياتی استعمال شوې دي نولكه چې اصلي عبارت دي (قال الله) دذكرشوی آيت باره كېنې دمفسرينواختلاف دي چې په دې كېنې الله تعالى حضرت عيسى عليه السلام مخاطب كړې دي اوتېوس نې ترې كړې (ءَاثَتْ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاقِي الْهَيْئِ مِنْ دُونِ اللَّهِ) چې دابه الله تعالى دقيامت په ورځ كوي او كه دابه هغه وخت كېنې شوې دي، كله چې الله تعالى حضرت عيسى عليه السلام آسمان طرف ته پورته كړې وو دواړه قولونه شته (۵) داوونى قول په صورت كېنې به (قال) دمستقبل په معنی كېنې وي اودا، به زياتی وي اود دويم قول په صورت كېنې به (قال) دمستقبل په معنی كېنې نه وي اوپه دې صورت كېنې به (اذ) ظرفيه وي

(۱) علامه عینی لیکي (وجه الجمع بين عذبه الوجه انها نزلت سبب كثرة المسائل اما من جهة الاستهزاء واما من جهة الامتحان وامن جهة التعتن هويعم الكل (عمدة القاری ج ۱۱۸ ص ۲۱۳)۔

(۲) تفسير عثمانی (۱۶۵)۔

(۳) (عمدة القاری ج ۱۱۸ ص ۲۱۳)۔

(۴) سورة المائدة (۱۱۶)۔

(۵) دذكرشوی دواړو قولونو دپاره اوهوری (تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۱۲۰) والجامع لاحكام القرآن ج ۶ ص ۳۷۴)۔

زائده به نه وی . دامام بخاری رحمته په رانې کښې به داتپوس دقيامت په ورځ باندې کيږي . بعضې حضراتوداهم ونيلى دى چې دلته (اذ) (داذ) په معنى کښې دې او(اذ)، چې کله په ماضى باندې داخل شى نو هغه دمضارع مستقبل په معنى کښې گرځوى .^(۱)

حضرت مولانا انورشاه کشميرى رحمته فرمانى چې دلته (اذ) زنده نه دې بلکه دادااصل واقعہ د صورت داستحضار دپاره دې ، حضرت شاه صاحب په دې باندې ډير تفصيلى کلام په خپل کتاب (عقيدة الاسلام) کښې کړې دې او مولانا بدرعالم ميرتهى دفيض البارى په حاشيه باندې ددې خلاصه نقل کړې ده .^(۲)

قوله: الْمَائِدَةُ أَصْلُهَا مَفْعُولَةٌ كَعِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَتَطْلِيْقَةٌ بِأَيْتَةٍ وَالْمَعْنَى مِيدَتُهَا صَاحِبُهَا مِنْ خَيْرٍ، يُقَالُ مَا دَنَيْتُ بِمَيْدُنِي . په آيت کریمه کښې دې اذ قال الحواريون يعيسى ابن مريم هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء .^(۳) امام بخارى رحمته دابوعبيده نه دمانده دلفظ تشریح نقل کوى (المائدة) اگرچې داسم فاعل صيغه ده خو په معنى داسم مفعول کښې دې ، يعنى (دميده) په معنى کښې (مبيوده) ده لکه څنگه چې په (عيشة راضية) کښې (راضی) داسم فاعل صيغه ده . (دمرضية) اسم مفعول په معنى کښې ده .^(۴)

دويم مثال ئې د (تطليقة بائنة) ئې ورکړې دې ، علامه عيني اوحافظ ابن حجر وغيره فرمانى چې دامثال صحيح نه دې ځکه چې په دې کښې (بائنة) صيغه دخپل اسم فاعل په معنى کښې ده . داسم مفعول په معنى کښې نه ده ، د (تطليقة بائنة) نه دزوج اوزوجه تعلق ختمونکى طلاق مراد دې نودا دمفعول دمعى دپاره په مثال کښې پيش کول صحيح نه دى .^(۵) خو چې تاويل اوکړې شى نو په (تطليق بائنة) کښې (بائنة) د (مبائنة) په معنى کښې اخستې شى

(۱) قال القرطبي رحمته فى الجامع لاحكام القرآن (ج ۶ ص ۳۷۵ و ۳۷۴) اختلف فى وقت هذه المقالة فقال قتادة وابن جريج واكثر المفسرين: انما يقول له هذا يوم القيامة وقال السدى: قال له ذلك حين رفعه الى السماء .. فان .. اذ.. فى كلام العرب لما مضى ولاول اصح . يدل عليه ما قبله من قوله .. يوم يجمع الله الرسل .. وما بعده .. هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم .. وعلى هذا تكون .. اذ.. معنى .. اذ.. كقوله تعالى ولوترى اذ افزعوا .. اى اذ افزعوا) —

(۲) البدر السارى الى فيض البارى (ج ۱ ص ۱۷۹ و ۱۷۸) —

(۳) قال العيني فى العمدة (ج ۱ ص ۲۱۴) فقله المائدة اصلها مفعولة ليس على طريق اهل الفن فى هذا الباب لان اصل كل كلمة حرفها وليس المراد هنا بيان الحروف الاصول وانها المرأ ان لفظ امائدة وان كان على لفظ فاعلة فهو يعنى مفعولة يعنى مبيوده ولكن تنقل حركة الياء الى ما قبلها، فتحذف الواو د (وكسر ما قبل الياء) بتى ميده) —

(۴) عمدة القارى (ج ۱ ص ۲۱۴) وفتح البارى) —

چې ددې نه (مبانه صاحبها) مراد واخستې شی یعنی ددې طلاق په ذریعه طلاقه شوې ښځه ددې دځاوند نه کټ کولې شی نوچې داسې تاویل اوکړې شی اسم فاعل داسم مفعول په معنی کښې اخستې شی (۱) اگرچه په دې کښې تکلف دي ، وړاندې امام بخاری رحمته الله علیه ، مائده (۱۱) ، چونکه دمفعول په معنی کښې اخستې ده ځکه ددې وضاحت کوی (میدېها صاحبها) یعنی هغه درستخوان دکوم په ذریعه چې ددې درستخوان مالک ته دخیرتوبښه ورکړې شوه وائی (مایل بییدن) کله چې سړی ته توبښه ورکړی .

قوله: وقال ابن عباس متوفيك: [۵۵] مبيتك: داسورة ال عمران آیت حصه ده په سورة آل عمران کښې دی اِذْ قَالَ اللَّهُ لِيُحْيِيَ اِيَّيْكَ وَمُتَوَفِّكَ وَارْفَعَكَ اِلَىٰ وَمُطَهَّرَكَ مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا..... (۲) امام ددلته ذکر کړې دي بعضو ونیلې دي چې دا روستنور اویانوپه غلط فهمی سره دلته نقل کړې دي ، گنې ددې اصلی مقام خوسورة آل عمران دي اوبعضوونیلې دي دسورة مائده په آیت قُلْنَا تَوَفِّیْكَ کُنْتَ اَنْتَ الرَّقِیْبُ عَلَیْهِمْ کښې (فلما توفیتق) دناسبت په وجه ددلته ذکر کړې دي. (۳)

د حضرت عیسی علیه السلام دحیات عقیده : امام بخاری رحمته الله علیه دسورة آل عمران په ذکر شوی آیت کښې (دمتوفیک) تفسیر دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه (حیتک) نقل کړې دي . ددې نه معلومیږي چې حضرت عیسی علیه السلام وفات شوې دي حال داچې دحضرت عیسی علیه السلام په حیات اوپه آخره زمانه کښې په نزول الی الارض باندې دامت اجماع ده ، البته په دې کښې اختلاف دي چې حضرت عیسی علیه السلام په کوم وخت کښې آسمان طرف ته پورته کړې شوې ووکه اول پرې مرگ راغلې وواوددې نه پس ژوندې شوې وواوپورته کړې شوې وو . دوهب بن منبه اوعلامه ابن حزم ظاهري رانې داده چې اول پرې مرگ راغلې وویاددې نه پس پورته کړې شوې وو . دعلامه ابن رانې دا ده چې دسورة آل عمران په آیت (ان متوفیک) اودسورة مائدې په آیت (فلما توفیتق) کښې د(توفی) نه مرادمرگ دي ، خوددې دامقصدهرگز نه دي چې علامه ابن حزم دحیات عیسی علیه السلام قائل نه دي بلکه مقصد دادې چې حضرت عیسی علیه السلام آسمان طرف ته دپورته کولونه وړاندې مـ شـرې وو اوددې نه پس ژوندې کړې شوې وو ا وپورته کړې شوې وو اوپه آخری زمانه کښې به هغه دنیاته دآسمان نه تشریف راوړی . علامه ابن حزم په خپل مشهور کتاب، المحلی ، کښې ددې تصریح کړې ده چې حضرت عیسی علیه السلام به په آخروخت کښې دآسمان نه راکوزیږي. (۴)

(۱) لامع الدراری (ج ۹ص ۷۲و ۷۳) وتعلیقات لامع الدراری (ج ۹ص ۲۷و ۲۸) وفيها : فالأوجه ماافاده الشيخ قدس سره ففي البحرالرائق قوله هي بان من باب بان الشيء اذا انفصل قال ابن السكيت في كتاب التوسعة : تطلقه بآئنه والمعنى مبانة قال الصغاني رحمته الله علیه فاعلة بمعنى المفعولة كذا في الصباح ، فعلم ان تشمل البخاري صحيح بل واضح) _

(۲) آل عمران (۵۵) _

(۳) عمدة القاری (ج ۱۸ص ۲۱۵) _

(۴) المحلی بالانار (ج ۱ص ۲۸) کتاب التوحید ، الايمان بجميع الانبياء فرض) _

او وهب بن منبه هم د حیات عیسی علیه السلام قائل دی. مرزا غلام احمد قادیانی چونکه د مسیح موعود دعوی هم کړې وه. د دې وجې هغه دا خبره نه منله چې حضرت عیسی علیه السلام حیات دی. هغه د ابن حزم، وهب بن منبه او دلته په بخاری کښې. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په تعلیق باندې استدلال کوی چې دا حضرات هم د وفات عیسی علیه السلام قائل دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه د سورة آل عمران آیت کښې (دمتوفیک) کښې د توفی نه مرگ مراد اخستی دی.

د علامه ابن حزم او وهب بن منبه باره کښې خومونږ اوښودل چې دا حضرات د حیات عیسی علیه السلام قائل دي البته دا وائی چې رفع الی السماء نه وړاندې په حضرت عیسی علیه السلام باندې د خه وخت دپاره مرگ راغلی وو (۱) او د دې نه پس بیا ژوندې کړې شوي وونوپه دې باندې د قادیانی استدلال صحیح نه دي.

د حضرت ابن عباس په مذکور ه تعلیق باندې بحث: ترکومي پورې چې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه د ذکر شوي تعلیق تعلق دي. نو په دې باندې هم استدلال صحیح نه دي. یو خود دې وجې چې د دې تعلیق په سند کښې انقطاع ده. په اصل کښې دا تعلیق ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه په طریق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړې دي (۲). د علی بن ابی طلحه او حضرت ابن عباس رضی الله عنه په مینځ کښې ئې د واسطې ذکر نه دي کړې. حال دا چې علی بن ابی طلحه ته د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه براه راست د استفادې موقع نه ده ملاؤ شوي لکه څنگه چې په کتاب الرجال کښې د دې تصریح کړې ده (۳) د دې وجې په سند کښې انقطاع ده.

البته په دې کښې دومره خبره ده چې علی بن ابی طلحه د مجاهد شاگرد دي او د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت اکثر هغه د مجاهد په واسطه سره نقل کوی او مجاهد ثقه دي خود ا په هغه وخت کښې ده چې دا خبره متعینه شی چې په ذکر شوي تعلیق کښې واسطه یقیناً د مجاهد د (۴).

دویمه دا که ذکر شوي تعلیق صحیح هم او منلې شی نو بیا هم د دې نه دانه ثابتیږي چې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د وفات عیسی علیه السلام قائل وو ځکه چې امام شعرانی په طبقات کبری کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ارشاد نقل کړې دي چې الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دهغه د جسد مبارک سره آسمان طرف ته پورته کړې دي او هغه اوس هم ژوند دي. هغه به دنیا ته راځي

(۱) تفسیر ابن کنیر (ج ۱ ص ۳۶۶) -

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۲۱۵) -

(۳) خلاصه تذهیب الکمال للخرزجی (۲۷۵) و تاریخ البخاری الکبیر (۶ الترجمة: ۲۰۶) والجرح والتعديل :

الترجمة (۱۰۳۱) و نفقات ابن حبان (۷ ص ۳۱) و تاریخ بغداد (ج ۱۱ ص ۴۸) و میزان الاعتدال ۳ الترجمة

۸۷ و تهذیب التهذیب (ج ۷ ص ۳۳۹ شش ۹ و تهذیب الکمال (۱۰ ص ۴۹۰) -

(۴) قال المزنی فی تهذیب الکمال (۲۰۰ ۴۹۰) مرسل بینهما مجاهد -

اوبيا به بادشاهی کوی اود دې نه پس دعا موخلاقو یشان مړ کړې. (۱) ابن کثیر، علامه آلوسی اوصاحب دکنز العمال هم دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددې مفهوم روایت نقل کړی دی. (۲) ددې نه داخبره ښکاره کیږي چې د(متوفیک) ترجمه چې هغوی په (ممیتک) سره کوی په دې سره دهغوی مراد دا دې چې قیامت ته نژدې چې کله حضرت عیسی علیه السلام زمکې ته تشریف راوړي نوحکومت به کوی. ددې نه پس به الله تعالی هغه وفات کوی. خو مفسرینو هم دامطلب اخستی دي. صاحب د مدارک فرماني (ممیتک فی وقتک بعد النزول من السماء وارفعلک الان) یعنی الله تعالی فرماني چې زه به تا ستا په وخت کښې (کوم چې قیامت ته نژدې دي، دآسمان نه راوړولو نه پس وفات کوم او اوس زه تاپورته کوم. مفسرخازن هم ددې قول دامطلب په خپل تفسیر کښې بیان کړې دي. (۳)

دسورة آل عمران په ذکرشوی آیت کې اودسورة مائده په آیت کښې (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنتَ الرَّقِيبُ عَلَيْهِمْ) دواړو کښې دتوفی مشهوره معنی د مرگ نه ده اخستې شوې بلکه ددې معنی ده (اغذ الشئ وافیله) یعنی یو څیز پوره پوره اخستل، ددې دلیل هغه احادیث متواتره دي کوم چې په دې باندې دلالت کوی چې حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی ژوندې آسمان ته پورته کړې دي بیا پخپله قرآن هم وائی (وَمَا أَقْتُلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ) (۴) دغه شان قرآن د (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ) صراحت هم کړې دي (۵) دا دامت اجماعی عقیده ده او په دې کښې دچا اختلاف نشته. حضرت انور شاه کشمیری رحمته الله علیه په دې موضوع باندې یومستقل دقیق کتاب لیکلې دي. کوم چې د (التصريح بما تواتر في نزول المسيح) په نوم باندې چهار شوې دي، په دې باب کښې دغه ویر قیمتی او ویر ښه کتاب دي. (۶)

(۱) الطبقات الكبرى للشعراني (ج ۱ ص ۲۶) -

(۲) روح المعاني (ج ۱ ص ۵۹۵) وابن کثیر (ج ۱ ص ۴۹۳) وکنز العمال (ج ۴ ص ۶۱۸) -

(۳) مدارک (ج ۱ ص ۲۳۴) وتفسیر خازن (ج ۱ ص ۲۳۴) -

(۴) المائدة: ۱۵۷ -

(۵) المائدة: ۱۵۸ -

(۶) په اصل کښې دمرزا غلام احمد قادیانی اودهغه دمتبعینوداعقیده ده چې حضرت عیسی علیه السلام مړ شوې دي. دهغه ژوندې گنډل شرک دي. قیامت ته نژدې به هغه هرگز تشریف نه راوړي. اوکوم عیسی بن مریم چې راوړیدونکې دي. هغه زه یم په .. ازاله کلان .. (ج ۲ ص ۲۱۱) کښې لیکي، ابن مریم مړ شوې دي. په الله قسم. جنت ته داخل شوې دي، هغه محترم دي په .. کشتی نوح .. صفحه ۱۵ کښې دي. تاسو یقین اوکړئ چې عیسی بن مریم وفات شوې دي. اوپه کشمیر سرینگر محله خانبار کښې دهغه قبر دي. ددې نه پس په ۱۸۹۱. کښې مرزا قادیانی دمسیحیت دعوی اوکړه .. په .. اینه کمالات اسلام .. صفحه (۵۵۱) کښې لیکي، په الله قسم چې ما دیروخت نه داپېژندل چې زه مسیح بن مریم جوړ کړې شوې یم. او زه دهغه په ځانې نازل شوې یم قادیانی دحضرت ابن عباس، وهب بن منبه، ابن حزم اوامام بخاری وغیره حضراتو په قول باندې

استدلال کوی چي دي اکابرین امت دسورة آل عمران اوسورة مائده کښي دتوفي، ترجمه په مرگ سره کړي ده ددې مطلب دادې چي دا حضرات دحيات عیسی علیه السلام قائل نه وو. حیات عیسی ته دامت اجتماعی مسئله ونیل صحیح نه ده.

خود استدلال صحیح نه دي بې شکه دامت مسلمة دبعضي اکابرینونه ...، توفي ...، ترجمه په مرگ سره منقول ده، خوددې نه دا بېخي نه لزمېږي چي دکومحضراتونه دا ترجمه منقول ده هغوی دحيات عیسی منکر دي. ددې نه وړاندې چي کومو حضراتو د... توفي ... نه مرگ مراد اخستي دي. چه دمعتبرو کتابونو نه په حیات عیسی باندې دهغوی عقیده ثابتة کړو. موږې دلته دلفظ ... توفي ... په اصل معنی باندې دلغت په اعتبار سره رنژاچوو.

د توفي معنی: دتوفي اصل معنی ده څه څیز پوره پوره اخستل، علامه منظور افریقي په خپل مشهور لغت ... لسان العرب ... کښي داهل عربودامحاوره پیش کړي ده (توفیت عدد القوم) مادقوم شمار پوره حاصل کړو، فرا، کوفي مشهور نحوی په خپل کتاب، ومعانی القرآن ... (ج ۱ ص ۲۱۹) کښي دتوفي ذکر شوي معنی نقل کړي ده، اوبیانې په استدلال کښي داشعریش کړي دي، ان بنی الادر لسوا من احد ولا توفیهم قریش فی العدد

یعنی بنی اور دخویه څه شمار کښي نه دي اور قشودودی پوره پوره شمار نه دي کړي. دغه شان وائي (توفیت المال) یعنی ماد هغه نه خپل پوره مال واخستلو، علامه مطرزي په خپل مشهور لغت (المغرب) کښي دتوفي معنی لیکي ده. (اخذ کله) ټول په ټوله نې واخستل، علامه زمخشری په (اساس البلاغه) کښي په ۲۸۲ کښي لیکي دي (توفاه استکمله یعنی (توفاه) معنی ده. هغه داپوره واخستل علامه فیومی په (مصابح المنیر) ص ۲۰۸) کښي دتوفي معنی لیکي یو څیز پوره اخستل. دتوفي اصل اوحقیقي معنی خوهم داده. یعنی یو څیز پوره پوره اخستل، خو په درې نورو معانیو کښي هم دا استعمال شوي دي او کيږي.

(۱) یو خوب یعنی سلاستل، په قرآن کښي دي (وهالذی يتوفاکم باللیل) (الانعام: ۶) یعنی الله هغه ذات دي چي تاسو په شپه کښي اوډه کوي.

(۲) توفي دویمه معنی «رفع» یعنی دپورته کولوم راغلې ده لکه څنگه چي دسورة آل عمران په ذکر شوي آیت بعضي حضراتو هم دامعنی اخستي ده.

(۳) اوتوفي معنی دمرگ هم راځي. لکه څنگه چي علامه ابن حزم هم دامعنی کړي ده. نوددې اصلي اوحقیقي معنی خو پوره پوره اخستل دي، اویا قی دري معانی خوب، رفع اومرگ ددې مجازی معانی دي. دسورة مائده (فلما توفیتني) کښي اکثر و حضراتو درفع معنی اخستي ده. ځکه چي دا معنی دحقیقي معنی سره مطابقت لري. ځکه چي په دې صورت کښي به مطلب داوی. چي الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دروح او بدن دواړو سره پوره پوره دزمکي نه آسمان طرف ته پورته کړي دي. ځکه ددې معنی دمرگ واخستي شی. نوبه دې صورت کښي به (پوره پوره اخستل)، موجود نشي، ځکه چي دمرگ معنی مراد اخستلو مطلب به داوی چي روح خواسمان طرف ته پورته کړي شوي دي او بدن په زمکه باندې پاتې شوي. دې اودا اصل واقعه نه بیخي خلاف دي اودحقیقي معنی سره ددې مطابقت واضح نه دي هم داوجه ده، چي داردو ژبي ټولو معتبرو مترجمینو ددې ترجمه په مرگ سره نه ده کړي حضرت شیخ الهند، حکیم الامت حضرت تهانوی، مولانا عاشق الهی میرتنی، مولانا فتح محمد جالندهری، مولانا عبدالماجد دریا آبادی، سبحان الهند، مولانا عبدالستار دهلوی، مرزا حیرت، ډپتي نذیر احمد اوسیاب اکبر آبادی دي ټولو حضراتو ددې ترجمه په، پورته کولو، سره کړي ده. منتقدمینو عالمانو هم ددې نه رفع الی اسماء مراد اخستي ده، ابن اسحاق ابن جریر، ابن الجوزي، ابن سیرین، حسن بصری، ربیع بن انس، زجاج، سعید بن جبیر، سعید بن المسیب ضحاک، عطاء بن

حضرت شیخ الہند د (فلما توفیتنی) ترجمہ یہ تا بہ زہ پور تہ کرم) سرہ کری دہ . داد محاورے پہ اعتبار سرہ پہ مرگ اور رفع الی السماء دوارو باندی صادق دیشی ، لکہ چہ تنبیہ ور کری شوی دہ . داسی نہ دہ چہ دتوفی دلفظ سرہ مرگ لازم دی اونه خاص توفی پہ صورت دمرگ کنبی پہ زیر بحث مضمون کنبی چہ قسم مدخل شتہ رسول اللہ ﷺ فرمانیلی دی چہ دبعضی خلقو بارہ کنبی بہ زہ دقیامت پہ ورخ داسی اووایم لکہ ځنگہ چہ بندہ صالح حضرت عیسیٰ علیہ السلام وویل وور فلما توفیتنی . ددی قسم تشبیہاتونہ دا راویستل چہ دنی ﷺ او حضرت عیسیٰ علیہ السلام توفی پہ ٲولو ووجوہو سرہ یوشان دہ ، داد عربیت نہ دنا واقفیت دلیل دی)

ابی رباح ، عکرمہ ، حضرت قتادہ ، ماوردی ، مجاہد ، وہب بن منبہ او محمد بن کعب قرطبی درفع الی السماء معنی مراد اخستی دہ ، اوگوری بحر محیط (ج ۲۲ ص ۶۲۲) و معال التنزیل (ج ۳ ص ۱۵۰) و مقاصد حسنه (ص ۳۷۲) و مصنف ابن ابی شیبہ (ج ۱ ص ۱۹۸) قرطبی (ج ۲ ص ۲۲۵) و ابن جریر (ج ۲ ص ۲۰۷) و درمنثور (ج ۳ ص ۲۰۷) و روح المعانی (ج ۳ ص ۱۶۴) و ابن کثیر (ج ۱ ص ۳۱۵) ترخوپورے چہ تعلق دی دسورہ آل عمران دآیت (انی متوفیک ورافک الی) پہ دی کنبی دتوفی عامو مفسرینودوہ معانی نقل کری دی . یومرگ اوبلہ خوب ، بیاکو مو حضراتو چہ دمرگ معنی مراد اخستی دہ نوھقوی ددی پہ تفسیر کنبی پہ دوو دلو کنبی تقسیم شوی دی . قتادہ ضحاک اوفرا ، وغیرہ حضرات وانی چہ پہ آیت کریمہ کنبی تقدیم اوتاخیر دی واویہ دی کنبی دمطلقا جمعی دپارہ دی . دترتیب دپارہ نہ دی اود آیت معنی دہ (انی رافعک الی ومطہرک من الذین کفروا ومتوفیک بعدان تنزل من السماء) یعنی اوس مونرتا اوچتو ، ، اودنزول الی الارض نہ پس بہ بیامونرتاتہ مرگ درکو . اووہب بن منبہ وغیرہ حضرات لیکے چہ درفع الی السماء نہ وړاندی اللہ جل شانہ حضرت عیسیٰ بن مریم باندی دځو وختدپارہ مرگ راوستی ووپہ آیت کنبی (متوفیک) سرہ دی عارضی مرگ تہ اشارہ دہ ، دادوارہ قولونہ حافظ ابن کثیر پہ خبل تفسیر (ج ۱ ص ۳۶۶) _ کنبی اوعلامہ قرطبی پہ الجامع لاحکام القرآن (ج ۴ ص ۱۹۹ و ۹۹) کنبی ذکر کری دی .

اوبعضی حضرات دتوفی نہ دلته خوب مراد اخستی دی حافظ ابن کثیر داداکثرو قول گرخولی دی ، یعنی اللہ جل شانہ درفع الی السماء نہ وړاندی پہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام باندی خوب راوستی وو دعیسیٰ علیہ السلام پہ حیات باندی دامت اجماع دہ : بہرحال پہ دی آیت کنبی کہ دتوفی نہ مرگ مرادواخستی شی اوکہ خوب یا کہ رفع الی السماء خوبہ ہیخ صورت کنبی ترے دحیات عیسیٰ علیہ السلام انکار نہ لازمی پری ځکہ چہ دایوہ اجماعی عقیدہ دہ ، اویہ امت کنبی ترنن ورخی پوری چاہم بہ دی کنبی اختلاف نہ دیکری ، حافظ ابن حجر پہ تلخیص الحیر کنبی (۳۱۹) دا اجماع نقل کری دہ ، امام بخاری علیہ السلام پہ کتاب الانبیاء کنبی پہ دی باندی مستقل باب قائم کری دی (باب نزول عیسیٰ ابن مریم اوگوری صحیح بخاری (ج ۱ ص ۴۹۰) ، واللہ اعلم بالصواب ،

پہ حیات عیسیٰ علیہ السلام باندی لویولویو عالمانو مستقل کتابونہ اورسالی لیکلی دی ، مثلاً دحضرت انورشاہ کشمیری علیہ السلام تصنیف پہ عربی ژبہ کنبی ، عقیدۃ الاسلام فی حیاء عیسیٰ علیہ السلام حضرت مولانا بذر عالم صاحب میرتھی پہ اردو ژبہ کنبی حیات عیسیٰ علیہ السلام مولانا محمد ادیس کاندھلوی تصنیف ، ، حیات مسیح علیہ السلام اودحضرت کشمیری علیہ السلام پہ حکم سرہ مولانا مفتی محمد شفیع صاحب جمع شوی ددووسو احادیثو مجموعہ (التصریح بما تواتر فی نزول المسیح) اودمولانا محمد حسین نیلوی صاحب رسالہ (القول الام فی حیاء عیسیٰ ابن مریم) اردو ،

(تفسیر عثمانی : ۱۴۹)

۱۴۳۷| حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ الْبَحِيرَةُ الَّتِي يُؤْتَمُّ دَرَاهِمُهَا لِيَطَوَّاعِيَتٍ فَلَا يَحْتَلِبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ. وَالسَّابِقَةُ كَمَا نَوَاسِيَتُهُمْ لَا يَلْهِيهِمْ وَلَا يَحْمِلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ.
قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «رَأَيْتُ عَمْرَو بْنَ عَامِرٍ الْخَزَاعِيَّ يَجْرُ قُضْبُهُ فِي النَّارِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَابِ». وَالْوَصِيلَةُ النَّاقَةُ الْبَكْرُ تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ يَنَاجِرِ الْإِبِلِ، ثُمَّ تُثْنِي بَعْدَ بَالَتِي. وَكَأَنَّهُ يُسَيِّبُونَهُمْ لِيَطَوَّاعِيَتِهِمْ إِنْ وَصَلَتْ إِخْدَاهُمَا بِالْأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذَكْرٌ. وَالْحَامِرُ فُحْلُ الْإِبِلِ يَضْرِبُ الْقِرَابَ الْمَعْدُودَ، فَإِذَا أَقْصَى ضِرَابَهُ وَدَعَا لِيَطَوَّاعِيَتٍ وَأَعْفُوهُ مِنَ الْحَمْلِ فَلَمْ يُحْمَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ عَوَسُوهُ الْحَامِي
وَقَالَ أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَقَالٍ يُخْبِرُهُ بِهَذَا قَالًا وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَحْوَهُ.

توله: وقال ابو اليمان ، وفي رواية ابى ذر: قال ل ابو اليمان، وهو الحكم بن نافع يروى عن شعيب بن ابى حنزة الحمصى عن الزهرى، قوله: يخبره، من الاخبار والضمير المرفوع فيه يرجع الى سعيد بن السيب ، والمنصوب يرجع الى الزهرى، قوله: قال وقال ابو هريرة رضى الله عنه: اى قال سعيد بن السيب: قال ابو هريرة: سمعت النبى صلى الله عليه وسلم.

وَرَوَاهُ ابْنُ الْمَدَائِدِ ابْنُ شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَحْوَهُ

اى روى الحديث ابن كوريب بن عبد الله بن اسامة بن الهاد عن الزهرى، عن سعيد بن ابى هريرة رضى الله عنه.

د بحيره، وصيله او د حام وغيره تشریح:

بحيره: به نې هغه واوښې ته ونييل د کومې بې چې به د طواغيتو او بتانويه نوم باندې ايسارولې او ورکولې شو.

صائبه: هغه وه چې هغه به نې د بتانويه نوم باندې آزاده پريخوده او به هغې باندې به نې پوځ نه بار کولو. حضرت ابو هريره رضي الله عنه فرماني چې رسول الله ﷺ فرمانيلى دى عمرو بن عامر خزاعى ماوليدلو چې هغه خپلې کولمې په جهنم کښې راکاږي او چغې وهى. دا هغه کس وو چې د ټولو نه وړاندې نې د بتانويه نوم باندې د خارواژ اد پريخود و طريقه رائج کړې وه.

وصيله: هغه خوانه اوښه وى چې په اول ځل اوښه زېږوى او بيا په بل ځل هم اوښه اوزېږوى، چونکه په اوښانو کښې دا وېش په مقابل کښې دا وېشې او موث د يرقيمت وي نو ځکه چې به نې دوه اوښې پرله پسې اوزېږولى ددې په وجه به نې هغه د بتانويه نوم باندې آزاده پريخودله. او هام: هغه تراوښ ته وائى کوم چې د يو مقرر شمير کښې دوطى نه پس د بتانويه نوم باندې پريخودې شو.

دبحیرې، سانبې وغیره ددې نه سوانوره تشریح هم شوې ده او داهل لغت په دې کښې مختلف اقوال دي. بهر حال دومره خبره متعین ده چې دا په زمانه د جاهلیت کښې د بتانویه نوم باندې د آزاد پرېخودې شوې څاروونو مونه وو.

[۴۳۴۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكُرْمَانِيُّ حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «رَأَيْتُ جَهَنَّمَ عَظِيمَ بَعْضُهَا بَعْضٌ، وَرَأَيْتُ عَمْرًا يَجْرُقُ قَصَبَهُ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ سَيِّبَ السَّوَابِ».

د حضور اکرم ﷺ عمرو بن عامر خزاعی لره په جهنم کې د لیدلو توجیهاټ: دلته دا اشکال کیږي، چې دروايانو انصوص قطعيه نه ثابته ده، چې جهنم ته به د کافرانو او فاسقانو دا خلیلد د قیامت په ورځ وی. نونبی اکرم ﷺ عمرو بن عامر خزاعی دوخت نه وړاندې په جهنم کښې څنگه اولیدلو،

① ددې یو جواب دا دي، اگرچه کافران اوفسقان به جهنم ته د قیامت قائمیدونه پس داخلېږي خو په عالم برزخ کښې هم صبا او مابنام جهنمیانوته جهنم پیش کولې شی. په قرآن مجید کښې دى «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا»^(۱) نو ډیر ممکن ده، چې عمرو بن عامر خزاعی لره نبی اکرم ﷺ په هغه وخت کښې لیدلې وی، کله چې هغه ص با او مابنام په څه وخت کښې جهنم ته راوستې شوې وو،

② اودویم جواب دا ورکولې شی چې دا عالم شهادت دي او جنت او جهنم د عالم شهادت کښې موجود دي. ددې یو مثالی شکل په عالم مثال کښې هم موجود دي، کیدې شی چې نبی ﷺ ته دهغه مثالی شکل خودلې شوې وی چې هغه ته عذاب ورکولې شو.

خودا سوال به پیدا کیږي چې په عالم مثال کښې په معذب کیدو سره به په عالم برزخ کښې هغه معذب کیږي؟ ددې جواب دا دي چې د مثالی شکل معذب کیدو سره ددې اثر صاحب مثال ته رسیږي او په دې کښې څه استبعاد نشته. په دې باندې د مثال په رنځ اکښې داسې پوهه شی: چې جادوگر کله جادو کوي نو کله کله هغه دموم یوگه اگې جوړ کړي او په دغه گوډاگي کښې د عذاب اوسزا مختلف آلات ور داخل کړي. ستن دخلو هغه گوډاگي په تار باندې سخت او تړي. ددې په وجه چې هغه کس په چاپې دا جادو شوې وی په خپل خان کښې ستن مندلې شوې محسوسوي او یا خپل خان په زنجیرونو کښې بند محسوسوي نو د جادوگر عمل د عالم مثال سره متعلق دي، خوددې تکلیف په عالم شهادت کښې سرې محسوسوي، ددې وجې که نبی ﷺ عمرو بن عامر خزاعی په عالم مثال کښې هم لیدلې وی چې هغه ته په جهنم کښې عذاب ورکولې شی نو بیا هم په برزخ کښې دهغې د اثر د وجې دهغه معذب کیدل څه مستعبد خبره نه ده: والله اعلم

۱۲۱- باب: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

(۴۳۴۹) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا الْبُخَيْرِيُّ قَالَ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مُحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُقَّةً عَرَاءَةً غُرْلًا» ثُمَّ قَالَ - (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ يُعِيدُهُ وَعَدْنَا عَلَيْكَ إِنَّا كُنَّا قَاعِيلِينَ) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ - ثُمَّ قَالَ - «أَلَا وَانَّ أَوَّلَ الْخَلَائِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ، أَلَا وَانَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتُ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْبَحَ» فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا تَذَرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكَُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ قَارَعْتَهُمْ».

قوله: إِنَّكُمْ مُحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُقَّةً عَرَاءَةً غُرْلًا: حقاقه: دحافی جمع ده هغه سرې چې خپې ابلې وې، (عراقه دعارى جمع ده، بريند بدن او غرل) د(غرل، جمع، ده غير مختون) ناسته، ته وائی، مطلب دادې چې دقيامت په ورځ به کله دتولو خلقو حشر او شى نوښې ابلې پښې بريند بدن او غير مختون به وى.

په روايت باب باندې يو اشکال اودهغې جوابونه: په دې باندې دابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دهغه روايت په وجه اشکال کيږي کوم چې امام ابوداود رحمہ اللہ نقل کړې دې، کله چې هغوی وفات کيدل نو هغوی او فرماښل چې نوې جامې راوړئ نو نوې جامې ورته راوړې شوې او هغوی دغه جامې واغوستې اووې فرماښل ما درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی (ان البيت یبحث فی ثیابه القیوم فیها) ^(۱) ددې نه معلومیږي چې په کوم وخت کښې بحث کيږي، په هغه وخت کښې به سرې جامې واغوستې وى او دحدیث باب نه معلومیږي چې خلق به برینه وى.

① ددې یو جواب داوکړې شوې دې چې بحث یو څیز دې او حشر بل څیز دې بحث دقبرونونه راپاسیدوته وائی او حشر دقيامت دا اجتماع نوم دې. حدیث باب دحشر سره متعلق دې اودحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روايت دبحث سره متعلق دې نوڅه تعارض نشته.

② بعضو داهم وئیلی دی چې دحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ حدیث دشهداؤ سره متعلق دې اودلته په (انکم محشرون الى الله) کښې غیر شهداء مراد دی،

(۱) سنن ابی داود (ج ۳ ص ۱۹۰) کتاب الجنائز باب ما یستحب من تطهیر المیت عند الموت، رقم الحدیث

۵) یوه خبره داهم شوې ده چې دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه حدیث کښې دثیاب نه اعمال مراد دی چې سړی به دهغه اعمالوسره پورته کولې شی کوم چې هغه په خپل ژوند کښې کړی وی. اوس سوال داکیرې چې آیا ابوسعید رضی الله عنه ته داخبره معلومه نه وه چې هغه دخپل خان دپاره جامې راوغوښتې، ددې په باره کښې تاسوداویلې شی چې هغوی ته داخبره معلومه وه هغوی په ظاهر دحدیث باندې دعمل کولواهتمام کړې دې، (۱) والله اعلم.

قوله: ان اول الخالائق یکسی يوم القيامة ابراهيم:

دقیامت په ورځ په دټولنه اول حضرت ابراهیم عليه السلام ته لباس اغوستلې شی: دټولونه وړاندې به حضرت ابراهیم عليه السلام ته دقیامت په ورځ جامې اغوستلوشی. سوال پیداکیږي چې په دې سره خود حضرت ابراهیم عليه السلام په نبی عليه السلام باندې فضیلت لزمیري.

ددې جواب دادې چې داجزئى فضیلت دې کوم چې دنبی عليه السلام دکلې فضیلت سره منافى نه دې، باقى پاتې شوه داخبره چې دټولونه وړاندې به حضرت ابراهیم عليه السلام ته ولې جامې اغوستولې شی نویه روایاتو کښې ددې مختلف علتونه او توجیحات بیان شوى دی.

① یوه وجه دایان شوې ده چې حضرت ابراهیم عليه السلام دټولونه وړاندې دنمرودپه اور کښې اچولې شوې وو، ددې وجې به دقیامت په ورځ داعزاز هغوی ته ورکولې شی (۲)

② اوبعضې روایاتو کښې دى «لانه اول من لبس السراويل» چونکه دوى دالله دپاره دټولونه وړاندې دسراويل استعمال کړې وو، په کوم کښې چې دسترزیات اهتمام وی، ددې وجې به دټولونه وړاندې هغوی ته جامې اغوستولې شی، (۳)

دابن المبارک وغیره په روایت کښې راځي چې دحضرت ابراهیم عليه السلام نه پس به نبی کریم صلی الله علیه و آله ته جامې اغوستولې شی اوپه بعضې روایاتو کښې دومره اضافه هم شته چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته کومې جامې اغوستولې شی هغه به ډیرې قیمتي وی (۴) ددې تاخیر تلافی به داسې کولې شی چې تاسوته به کوم لباس درکولې شی نو هغه به زیات قیمتی وی.

۱۲۲- باب: اِنْ نَعَدَّيْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ اِنْ تَعَفَّرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

[۳۵۰۴۳۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ، وَإِنْ نَأْسَأُ بِكُمْ ذَاتَ الْيَمَالِ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّائِرُ (وَكُنْتُ

(۱) د ذکرشووتوجیهاونوړوتوجیهاودپاره اوگورئ (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۳۸۴ و ۳۸۳) کتاب الرقاق باب العشر).

(۲) فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹۰) کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله تعالى واتخذ الله ابراهيم خلیلا).

(۳) فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹۰) کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله تعالى واتخذ الله ابراهيم خلیلا).

(۴) د ذکرشووتوجیهاونوړوتوجیهاودپاره اوگورئ فتح الباری (ج ۱۱ ص ۳۸۴) کتاب الرقاق باب العشر).

عَلَيْهِمْ سَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

۱۳۳- باب: تفسیر سورة الانعام

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَتَنَّتَهُمْ) مَعَذَرَتَهُمْ. (مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكُفْرِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. (مُحْمَلَةٌ) عَلَيْهِا. (وَلَلْبَنَاتِ) لَشَبَابِ (يُنَازُونَ) يَتَبَاغَدُونَ. ثُبُلٌ تَفْضَحُ (أَبْلُوا) أَفْضَحُوا. (بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ) الْبُطُ الْغَرَبُ. (اسْتَكَثَرْتُمْ) أَضَلَلْتُمْ كَثِيرًا. (ذُرًّا مِنَ الْحَرثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا، وَلِلْفِطْرَانِ وَالْأَوْثَانِ نَصِيبًا. (أَمَّا السَّمَلَتْ) يُعْنَى هَلْ تَشْتَمِلُ الْأَعْلَى ذِكْرًا أَلَيْسَ قَلِمٌ مَحْرُومٌ بَعْضًا وَيَحْلُونَ بَعْضًا. (مُسْفُوحًا) مُهْرَاقًا (صَدَفَ) أَعْرَضَ (أَبْلُوا) أَوْبُوا وَ (أَبْلُوا) أَسْلَمُوا. (مَرْمَدًا) دَابِئًا. (اسْتَهْوَتْهُ) أَضَلَّتْهُ. (مُتَمَرِّضُونَ) يَشْكُونَ. (وَقَدْ صَمَّمُوا) وَأَمَّا الْوَقْرُ الْجَبَلُ. (أَسَاطِيرُ) وَاحِدُهَا اسْطُورَةٌ وَاسْطَارَةٌ وَهِيَ التَّرْمَاتُ. الْبَاسَاءُ مِنَ الْبَاسِ وَيَكُونُ مِنَ الْبُؤْسِ. (جَهْرَةً) مُعَايَنَةً. الصُّورُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةُ وَسُورٌ. مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، يُقَالُ رَهْبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحْمُوتٍ، وَيَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرَحَّمَ. (حَرًّا) أَطْلَمَ. يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِي. وَجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، مُسْتَقْرِفِي الصَّلْبِ وَ (مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّجِيمِ. الْفِتْنَةُ الْعِذَابُ، وَالْإِنْسَانُ قِتْوَانٌ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِتْوَانٌ، يُقَالُ صِنُوقٌ وَصِنَوَانٌ.

سورة الانعام

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَتَنَّتَهُمْ) مَعَذَرَتَهُمْ. (: وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ بُرْجَانُكُمْ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ) ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) حضرت ابن

عباس رحمہ اللہ پہ دے آیت کنبی دے فتنہ تفسیر پہ (معذرتہم) سرہ کرے دی. مطلب دادی چے کلہ دقیامت پہ ورخ دشرکانونہ تپوس اوشی چے تاسوبہ دالله سرہ کوم شریکان جورول اوس هغه شریکان خد شو؟ نوپہ هغه وخت کنبی به دهغوی سرہ دمعدرت دپارہ ددی نه سوابله جملہ نه وی چے به الله قسم مونہ خومشرکان نه وو.

دحضرت ابن عباس رحمہ اللہ داتعلیق ابن ابی حاتم موصولانقل کرے دی. (۱) حضرت قتاده رحمہ اللہ (فتنة) تفسیر پہ (مقاتلتهم) سرہ کرے دی اوبعضوہ (حجتهم) سرہ کرے دی. (۲) مطلب دتولو یودی.

قوله: (مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكُفْرِ وَغَيْرِ ذَلِكَ: (وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ) الله هغه ذات دی چے باغونه ئی پیدا کرے دی چے به داسی (تیتو) چپرونو (خپرونو) باندی خیزولی شی. (بلکه انگور کدو وغیره) او هغه چے به خپرونو (تیتو) باندی نه خیزئی. (لکه آم امزدود وغیره) حضرت ابن عباس رحمہ اللہ د (معروشات) تفسیر پہ (ما یعرض من الکمر وغیره)

(۱) عمدة القاری (۱۸ص ۲۱۹)۔

(۲) عمدة القاری (۱۸ص ۲۱۹)۔

ذلك، سره کړې دي. يعنی دانگوروغیره زیلې چې دلرگواډانه ورته ورکولې شی اوبه هغې خیزولی شی.

قوله: (حُمُولَةٌ) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا: (وَمِنْ الْأَنْعَامِ حُمُولَةٌ وَقَرُشًا) اوبه خاروو کښې خوځه دېوړ اوچتونکې (داوچت قد دې لکه اوبښ خچر، اس اوخر) اوڅه په زمکه پورې لگیدلې وی (يعنی دور کونې قد لکه چیلې، اوگله).

قوله: (وَلَلْبَنَاتِ) لَشَبَبِنَا: (وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا جَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلْبَنَاتِ عَلَيْهِمْ مَا يَلْبُيُونَ) اومونډ دوی هم په دې شبه کښې اوچوپه کومه کښې چې دوی اوس پریوتی دی. کافران وانی چې فرشته ولی پیغمبرنه دې جور شوې چې رالیکلې شوې وه نور قرآن په جواب کښې وانی که مونږ یوه فرشته پیغمبره جوړوله او رالیگله مونږ مونږ هغه به هم دسړی په شکل کښې رالپړله اودوی به هم په دې شبه کښې پریوتلی وویه کوم کښې چې دوی اوس هم پراته دی چې کوم شکونه او شبهات دبشریه رسالت باندې کوی نوهغه به نې په فرشته باندې هم کول چې دبشریه صورت کښې راغلی وي.

قوله: (يَنَّاوَنَ) (يَبَّاعِدُونَ: (وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْهَوْنَ عَنْهُ) او هغه کافران خلق دقرآن نه منع کوی اوبخپله هم ددې نه لرې اوسی.

قوله: تَبَسَّلُ تَقْصَحُ (أَبْسَلُوا) أَفْضَحُوا: (وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَبِيْ لَا شَفِيعَ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا) وَلِلَّهِ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا) اوددې قرآن په ذریعه داخرت هیر شوې سبق یاد کړه (ځکه چې د قیامت ورځ) ددې دپاره دالله تعالی نه سوا بل څوک نه مدگار کیدي شی اونه سفارشی اوکه څوک (په دغه ورځ دخپلې خلاصۍ دپاره) هر قسم معاوضه هم ورکړی نودهغه نه به وانخستې شی. هم داخل (چې خپل دین نه نې لوبې اوتوقې جوړې کړې دي) په عذاب کښې گرفتار شوی دی دخپلو بدو اعمالو په وجه.

قوله: (بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ. (وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ) (.....) (بسط) تفسیر نې په (ضرب) سره کړې دي. دبطط معنی دخوړولو ده چونکه فرشتې دروح قبض کولو سره سره دهغوی دوهلو دپاره لاسونه وړاندې کوی. ددې وجې دبطط تفسیر نې مجازا په ضرب سره اوکړو.

قوله: اسْتَكْرْتُمْ أَصْلَتُمْ كَثِيرًا: (بِهِ دې آیت کښې دی (وَوَمِنْ عَمَلِهِمْ جَمِيعًا) يُخَفِّرُ الْجَنَّةَ قَدِ اسْتَكْرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ) اوبه کومه ورځ چې الله تعالی ټول خلق راجمع کړی (داود رتلویه ډول به جناتو شیطانانو ته اووئیلی شی، اې دجناتو ډلې (يعنی دشیطانونو ډلې) تاسودانسانانو په گمراه کولو کښې، ډیره لویه حصه اخستې وه اوډیر موگمراه کړی وو. د(استکرتتم) معنی ده ډیر موگمراه کړی وو.

قوله: (ذَرَأِينَ الْحَرِّ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ شَرِّهِمْ وَمَا لَهُمْ نَجِيًّا: (بِهِ آیت کښې دی (وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِثْلَ ذَرَأِ مِنَ الْحَرِّ وَالْأَنْعَامِ نَجِيًّا) اودې خلقو دالله تعالی په پیدا کړو فصلونو اوخاروو

کنبی «دندره طور» یوه حصه دالله تعالی دپاره مقرر کړې ده، په دې آیت کریمه کنبی «ذر امن الحرث» تفسیر حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دي. یعنی مشرکانو دخپلو میوو او خپل مال نه یو حصه دالله تعالی دپاره مقرر کړې ده او یوه حصه دشیطانانو او بتانو دپاره مقرر کړې ده. بیا که په اتفاقی توگه باندې دالله تعالی دحصى نه دبتانو حصی ته څه خیزلارشی نو هغه هم په هغې کنبی پرېږدی. او وائی چې الله غنی دي او که ددې په عکس دبتانو دحصى نه څه خیز دالله تعالی حصی ته لارشی نو هغه راوباسی دبتانو په حصه کنبی نه اچوی داخو مړه لونی جهالت او حماقت دي.

قوله: أَمَّا أَشْتَمَكْتُ (يَعْنِي هَلْ تَشْتَمُلُ الْأَعْلَى ذَكَرُ أَوَأُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا): په دې آیت کنبی دي «قُلْ غَالِ الذَّكْرَيْنِ حَرَمًا أَمَّا الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا أَشْتَمَكْتُ عَلَيْهِ أَحَا مَ نَزَان (خناور) حرام کړی دی او که د دواړو ماده یعنی ښځینا خاړوی او که پر باندې د ښخو رحم (بچه دان) مشتمل دی. مطلب دادې چې آیا هغه بچی حرام دي کوم چې دواړو ښځو (د کنبه او جیل) په خپلو خیتو کنبی ساتلی دي. دا استفهام انکاری دي او په دې آیت کنبی مشرکانو ددې قول مافی یطون هذی والأعمار خالصة لید کورنا وحرمة علی أزو اجنا» رد کولو ته اشاره ده.

حاصل دادې چې داتاسو چې کوم «سائنه، وصیلة، بحیره او حام» حرام کړی دی دپه څه وجه دي؟ که داتحریم ذکر شوې وجې له کبله وی نو ټول نور نوته حرام او وائی او که دښځې دطرفه وی نو ټولو ښځو ته حرام و وائی. «وَقَالُوا مَا فِي بَطْنِ هَذِهِ الْأَعْمَارِ خَالِصَةٌ لِّذَكَرْنَا وَحَرْمَةٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا» یا چې په کوم بچي باندې ددواړو ښځو بچه دانسی دکې وی یعنی کوم بچي چې په خیته کنبی وی که هغه نړی او که ښځه، نویا ولی بعضې حراموی او بعضې حلالوی؟ دخپل طرف نه دالله تعالی پیدا کړی څیزونو ته حرام یا حلال ونیسل ددې برابر دي چې دالله منصب معاذ الله. تاسو دخپل خان دپاره تجویز کړې دي او یا په الله باندې په قصد دروغ وائی دا دواړه څیزونه مهلک اوتباه کونکی دي.

قوله: مسفوحاً مہراقاً: په آیت کنبی دي «قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِثْلَهُ أَوْ دَمًا مَّفْضُوحًا» ته او وایه (چې ددې څیزونو دحرمت په باره کنبی دکومو حرمت چې تاسوالله ته منسوب کوي، زه په هغه وحی کنبی کومه چې ماته شوې ده په دې کنبی هیڅ یو څیز هم په خوړونکي باندې چې هغه نه خوری حرام نه بیامومم (که سرې وی او که ښځه، خودا مرداره یا بهیدونکې وینه په دې آیت کنبی د«دما مسفوحا» تفسیر حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دي «دما مہراقا» یعنی بهیدونکې وینه.

قوله: صَدَقَ (أَعْرَضَ): په آیت کنبی دي «فَمَنْ أَظْلَمُ مِنْ كَذَّابٍ يَأْتِي اللَّهَ وَصَدَقَ عَنْهَا» دهغه نه لونی ظالم بل څوک کیدې شی چا چې دالله تعالی آیاتو نوته نسبت د دروغو کړی وی او دهغې نه ښي دده کړی وی.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دی چې (صدف عنها) په معنی د (اعراض عنها) ده.

قوله: (أَيْسُوا) (أَيْسُوا) (أَيْسُوا) (أَيْسُوا). (أَخَذْنَاهُمْ بِغَتَّةٍ فَأَذَاهُمْ مُبْلِسُونَ) مونږ هغوی لره ناڅاپه اونیول نو هغوی ناامیده شول. د (مبلس) معنی ده ناامیده کیدل د (ابلسوا) تشریح امام په (اویسوا) سره کړې ده. د ادباف افعال نه د ماضی مجهول صیغه ده. په معنی دناامیده کیدلو او په آیت کریمه (وَأُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا) سره شوې دي، یعنی داخلې به دخپلو بد عملو په وجه عذاب او هلاکت ته حواله کړې شی. د دې نه دوه درې کرښې وړاندې د (ابلسوا) معنی ئې په (افضحوا) سره کړې ده. یعنی داخلې به د بدو عملونو په وجه رسوا کړې شی. نتیجه د دواړو تفسیرونه یوه ده. عذاب ته حواله کول اورسو کیدل د دواړو یو مطلب دي.

قوله: (سَرْمَدًا) (ذَاهِبًا): دا دسورة قصص په آیت کښې دی. (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) په دې کښې (سرمدا) معنی (دائما) ده.

دا امام بخاری رحمته الله علیه دلته ولې ذکر کړې دي؟ علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چې د دې لفظ په دې مقام کښې ذکر کولو مناسب ښکاره نه دي، (۱).

د سورة قصص ایت لره په سورة انعام کې د ذکر کولو متعلق د حضرت ګنګوهی توجیه: حضرت مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمته الله علیه فرماني چې امام بخاری رحمته الله علیه چې دالفظ په دې مقام کښې ذکر کړې دی نو د سورة انعام اوسورة قصص په مینځ کښې د معارضه یو وهم ئې لرې کړې دي. د سورة انعام په آیت کښې دی (وجعل الليل سکنًا) د دې نه معلومیږي چې شپه په آرام اوسکون سره موصوفه وی او د دې دوام وی. دغه شان وائی (لیل سرمد) اوږده شپه، او د سورة قصص د آیت نه معلومیږي چې شپې ته دوام او قرار نه وی.

امام بخاری رحمته الله علیه د تعارض لرې کړې دي چې په سورة قصص کښې اگرچه د سرمد معنی دوام دي، چې کومې شپې ته سرمد وائی دهغې نه مراد دوام نه وی بلکه د دې نه د شپې طوالت او اوږد والې مراد وی. دغه شان د شپې د ساکن کیدونه هم مراد دوام نه وی بلکه دامجازعن الطول نه دي. او (وجعل الليل سکنًا) کوم چې په سورة انعام کښې دي. د دې نه د شپې ساکن کیدل مراد نه دی بلکه دخلق او خنارو ساکن کیدل مراد دی چې په شپه کښې ټول چا اوساکن وی. (۲).

د حضرت ګنګوهی رحمته الله علیه د توجیه بې غباره نه ده. په دواړو آیاتونو کښې تعارض وهم اوازله خو ښکاره ده چې د سورة انعام د آیت نه د شپې دوام او قرار معلوم دي او د سورة قصص د آیت نه د شپې عدم قرام او عدم دوام معلومیږي. د دې وهم ازاله هم ښکاره ده چې د سورة انعام په آیت کښې د سکون لیل نه مراد پخپله د شپې سکون مراد نه دي بلکه د دې نه په شپه کښې دخلقو آرام مراد دي. خود چې امام بخاری رحمته الله علیه د دې دوهم ازاله څنګه اوکړه. د حضرت ګنګوهی په

(۱) عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۲۱) -

(۲) لامع الدراری (ج ۹ ص ۸۱۰) -

توجیه کنی دابکاره نه دی، امام بخاری رحمه الله دسردا تشریح په ،، دانما،، سره کړې ده. په دې سره دذکرشوی وهم ازاله نه کیږی، دا ازله خوبه په هغه وخت کنیې وه چې امام بخاری دروچملنا لیل سکنا کنیې دسکن تشریح داسې کړې وې چې ددې نه د(مافی اللیل) سکون مراد دی.

قوله: اَسْتَهْوَتْهُ اَصْلَتْهُ: په دې آیت کنیې اَلَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيْطَانُ، دهغه کس پشان چالاره چې شیطانانو گمراه کړی وی په دې کنیې (استهوت، داضلته) په معنی دي.

قوله: مَتَرُونَ يُشْكُونَ: په دې آیت کنیې دی اَلَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيْطَانُ، بیا هم تاسو شک کوئ.

قوله: وَقَدْ صَمَّمْ وَأَمَّا الْقُورُ الْحِجْلُ: په آیت کنیې دی وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوْا وَفِي أَذَانِهِمْ وَقْرًا او مونږ ددوی په زړونو باندې پردې اچولې دی. دې دپاره چې دوی په دې (قرآن) پوه نشي او ددوی په غوږونو کنیې کونړوالې دي.

یعنی په آیت کنیې د(قر) معنی ده (صم) کونړوالې، بوج، مطلب دا دي اگرچه دوی (منکرین قرآن) اوری لیکن دحق اوهدایت دخبرونه کانه دهی دجمهوریه قرأت کنیې هم داسې دی یعنی (بفتح الواو) یوقرات بکسر الواو دې ابو عبیده وانی چې (قر) بکسر الواو په معنی کنیې دي، بوج،، په دې صورت کنیې به معنی وی ددوی په غوږونو کنیې بوج دي ډاډه دي چې دخبري په اوریدو کنیې رکاوټ دي.

قوله: أَسَاطِيرُ وَاحِدُهَا أُسْطُورَةٌ وَأِسْطَارَةٌ وَهِيَ الْتَّرَهَاتُ: په آیت کریمه کنیې دی يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ، په دې کنیې (اساطیر) د(اسطورة) یا (استطارة) جمع ده چې تشریح نې په (ترهات) سره کولې شی (ترهات) د(ترهه) جمع ده ددې معنی باطل راخی نوداساطیر نه مراد باطیل دی (ترهه) په حقیقت کنیې هغې وړې لارې ته وانی کومه چې دلوی لارې نه جدا شوې وی بیا دروغزني قصې اوباطل داستان دپاره کنایه اخستې شوې ده.

قوله: الْبَاسَاءُ مِنَ الْبَاسِ وَيَكُونُ مِنَ الْبُؤْسِ: فرماني چې په آیت کریمه يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ، کنیې (باساء) د(باس) نه مشتق دي چې معنی نې شدت او سختی ده اوداهم کیدې شی چې (بوس) بالضم نه مشتق وی چې معنی نې فقیری ده دآیت ترجمه ده پیامو ترهغوی په سختی اوبیماری سره اونیول یعنی په تکلیف کنیې مو اخته کړل.

قوله: جَهْرَةً مُعَايِنَةً: په آیت کنیې دی قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَنْتُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعَثَ أَهْلَ جَهْرَةٍ هَلْ يُمْسِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ، ته اووایه چې داخواوینائي که په تاسو باندې دالله عذاب ناخپه راشی یا پټ نودظالمانو نه سوا به بل څوک هلاکولی شی.

ابو عبیده د(جهرة) تفسیر کړې دي (معاینة) یعنی دسترگو وړاندې، ښکاره.

قوله: الصُّورُ جَمَاعَةٌ صُورَةٌ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُورٌ: په آیت کښې (صور) بفتح الواو لوستلې دې اود (صورة) جمع نې ښودلې ده لکه ابو عبیده په دې آیت کښې (صور) بفتح الواو لوستلې دې اود (صورة) جمع نې ښودلې ده لکه څنگه چې (دسورة) جمع (سور) راځي ددې حاصل دادې چې د مړي په صورتونو کښې به شلې پوهک وهلي شي اوبيا به هغوی ژوندی کړې شي خود جمهور و مفسرينو او اکثر و محققين و قول دادې چې (صور) دواو په سکون سره اودواو په فتحې سره (صورة) جمع دلته مراد نه ده بلکه دايو ښکړدې په کوم کښې چې به د قیامت په ورځ حضرت اسرافیل علیه السلام پوک وهي دهغې په وجه به ټول خلق ژوندی کيږي (۱)

قوله: مَلَكُوتُ مُلْكٍ، مِثْلُ رَهْبُوتٍ خَيْرٍ مِنْ رَحْمُوتٍ، وَيَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرْحَمَ: په آیت کښې دې (وَكَذَلِكَ نُبَيِّئُ الْإِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) فرمانی چې په دې آیت کښې (ملکوت) دملک په معنی دې یعنی بادشاهی اواقترادار اعلی، دلته د فعلوت وزن د مصدر دمعنی دپاره استعمال شوې دې لکه (رهوت علیه من رحمت) کښې چې ،، رهوت،، او ،، رحمت ،، دواړه په مصدری معنی کښې استعمال شوی دی یعنی چې خلق ستانه ویريږي دانه ده چې خلق په تاباندي رحم اوکړي ځکه چې رحم دچاسره کولې شي عام طوره یرخلق هغه ته تکلیف رسوي اوکه څوک په وقار اورعب کښې اوسي نوڅوک هغه ته دتکلیف رسولواو تنگولو جرات نشي کولې (۲)

قوله: جَنِّ الظُّلُمِ: په آیت کښې دې (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ) نوکله چه شپې هغه باندې تیاره راوسته په دې آیت کښې د(جن) معنی ده (الظلم) تیاره کړه په هغه باندې شپه راغله.

قوله: (يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِي، وَرَجُومًا لِلشَّيَاطِينِ): په آیت کښې دې (وَجَعَلَ اللَّيْلُ سَكَنًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا) دباب نصرته مصدر دې بلکه څنگه چه حساب مصدر دې اومطلب دادې چه نمر او سپوږمۍ الله تعالی دحساب وسیله گرځولې ده چه خلق ددې په ذریعه دکلونو، میاشتو او ورځو حساب کوي.

دحسان دویم تفسیر به (مرامی) و(رجوماً للشیاطین) سره شوې ده (مرامی) د(مرما) جمع ده یعنی دغشی گذارولو آله مطلب دادې چه الله تعالی کواکب حسان گرځولي دي یعنی دشیطانونو دوښمنو ذریعه نې گرځولي ده په سورة ملک کښې دی (وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا

(۱) وفي فیض الباری (ج ۴ ص ۱۸۱) _ ان مقاله ابو عبیده صواب لکنه لاتوافقه اللغة لان الصورة تجمع علی صور لاعلی سکون الواو ولیس الصور یعنی الصورة _

(۲) وفي لامع الدراری (ج ۹ ص ۸۲) حاصله ان مقام الخشية اعلی وافضل من مقام الرجاء فان الخاشی یتکلف من الاعمال والمشاقي مالا یتحمله الراجی فی تعلیقاته فان کان الغالب علی القلب داء الامت من مکر الله تعالی والاعتراء به ، فالخوف افضل وان کان الغلب هو الیاس والقنوط من رحمة الله

رَجُومًا لِّلشَّاطِطِينَ) ددی تفصیل به ، کتاب بدء الخلق ، کنبی به (باب صفة الشمس والقمر کنبی تیرشوی دی

قوله: (مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ(مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّجَمِ): به آیت کنبی دی (وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ) اوالله هغه دی چه تاسوئی دیوکس آدم علیهم السلام نه پیدا کړی یی اویانی د توالدواتاسل سلسله جاری کړه، بیایوه ټپکانه (یعنی داوسیدوخانی) دی اویودامانت کیخودوخانی دی به آیت کریمه کنبی دمستقراومستودع په مراد کنبی دمفسرینو کراماوقوال مختلف دی .

مستقر فی الصلْب په صلب کنبی مستقروی . دمستقرمعنی ده دقرارنیولوخانی، یا د سریدو خانی اومستودع داستیداع نه دی. چه معنی نې ده امانت کیخودوخانی، دابوعبیده د تفسیر مطابق د مستقر نه مراد دپلار صلب دی اومستودع نه مراد دمور رحم دی.

۱۲۴- باب (وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ)

[۴۳۵۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ، وَيُنْزِلُ الْغَيْثَ، وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْتُمُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ».

۱۲۵- باب قوله (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ) الْآيَةَ.

(يُلْبِسُكُمْ) يَخْلُطُكُمْ مِّنَ الْإِلْتِبَاسِ. (يُلْبِسُوا) يَخْلُطُوا. (شَيْعًا) فِرْقًا. به آیت کریمه کنبی دی (أَوْ يُلْبِسُكُمْ شَيْعًا وَيَذِقَ بَعْضُكُم بِأَسْ بَعْضٍ) یا به تاسو دې ډلې کړی اوکوږد به کړی ، (یعنی په مختلفو ډلو کنبی به موبخېل مینځ کنبی مشت وگريوان کړی) اویوته به ډبل دجنگ مزه اوڅکوی

فرمانی چه (یلبسکم) معنی ده (یخلطکم) اودادالتباس نه مشتق دی چه معنی نې اشتباه او اختلاط ده. (ویللسوا) دباب ضرب په معنی د (یخلطوا) ده یعنی ملاوهل ، خرابول اوفاسد کول (شیعا) په معنی د(فوقا) ده کومه چه د(فوقه) جمع ده چه معنی نې فرقه اوډله ده.

[۴۳۵۲] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَمَّا ذُنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ». قَالَ (أَوْ مِّنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ) قَالَ

«أَعُوذُ بِوَجْهِكَ (أَوَّلَيْسَ كُمْ شَيْعًا وَذُنُوقَ بَعْضِكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَذَا أَهْوَنُ» أَوْ «هَذَا أَيْسَرُ» (۶۸۸۳، ۶۹۷۱)

یعنی په کوم وخت کښې چې دا آیت نازل شو او په دې کښې دا ذکر او کړې شوچه د پورته نه به عذاب راشی نو نبی کریم ﷺ د الله جل شانہ د پاک ذات په وسیله سره پناه او غوښتله او کله چې دا او فرمانيلي شوچه دښکته نه به عذاب راشی، ددې نه خسف یعنی په زمکه کښې ښخیدل مراد دی نو نبی کریم ﷺ د الله د عذاب نه پناه او غوښتله او کله چې دا او فرمانيلي شوچه په تاسو کښې به اختلاف پیدا شی او یو د بل سره به مقابل شی نو نبی کریم ﷺ او فرمانيل دا اهوڼ (آسان) دي.

یو اشکال اودهغې جواب: په دې روایت باندې یو اشکال کیږی چې ددې ځانې نه معلومیږی چې ددې امت نه دخسف عذاب پورته کړې شوې دي او دابن مردویه وغیره په روایت کښې ددې تصریح هم راغلې ده چې دروایت الفاظ دادی، «دعوت الله ان یرفع عن امتی اربعاً فرقة عنهم ثنتين وإن ان یرفع عنهم اثنتين، دعوت الله ان یرفع عنهم الرجم من السماء والخسف من الارض وان لا یلبسهم شیعا ولا ینقی بعضهم باس بعض، فرقة الله عنهم الخسف والرجم وإن ان یرفع عن الاخرین» (۱)

امام ترمذی دحضرت عائشې رضی الله عنها حدیث نقل کړې دي. په هغې کښې دی (یکون فی آخر هذه الامة خسف ومسح وقذف) (۲) ددې نه معلومیږی چې خسف به ښکاره کیږی په ظاهره په دواړو کښې تعارض دي.

ددې جواب دادی چې په دې امت کښې به خسف وی خوپه دې کښې به څوکسان اخته کیږی ټول امت به دخسف په عذاب کښې نه اخته کیږی نو په کومو روایاتو کښې چې دخسف د عذاب نفی کړې شوې ده دهغه نفی دټول امت په اعتبار سره ده او په کومو کښې چې دواغ کیدو ذکر دي، نوهغه دڅوکسانو په اعتبار سره دي. (۳)

۱۲۶ = باب (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)

[۴۳۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسْدٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سَلِيمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- قَالَ لَسْنَا نَزَلَتْ (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ أَصْحَابُهُ وَأَبْنَاءُ لَمْ يَظْلِمُوا فَتَزَلَتْ (إِنَّ الْبَيْتَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

۱۲۷ = باب قَوْلِهِ (وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ)

[۴۳۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ

۱ فتح الباری (ج ۸ ص ۲۹۲)۔

۲ سنن الترمذی (ج ۲ ص ۴۲) کتاب الفتن باب الخسف فتح الباری (ج ۸ ص ۲۹۲)۔

۳ فتح الباری (ج ۸ ص ۲۹۲)۔

قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَمْرِو بْنِ نُفَيْسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُوُسُ بْنِ مَثَى» (ار: ۳۰۶۷)
 [۴۳۵۵] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُوُسُ بْنِ مَثَى» (ار: ۱۳۲۳۴)

= ۱۲۸ باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتِدْ)

په آیت کریمه کښې نې (فَبِهِدَاهُمْ أَقْتِدْ) فرمانیلې دی ، (فَبِهِمُ أَقْتِدْ) نې نه دې فرمانلې ځکه چه په دې صورت کښې به معنی داوه چه ته د پیغمبرانو ﷺ اتباع او کړه اود هغوی د اتباع نه کامله اتباع مراد ده. نو (فَبِهِدَاهُمْ أَقْتِدْ) نې اوفرمانیل اود هغوی د سیرت او هدایت په اقتداء حکم نې ورکړ او د شخصی اتباع حکم نې نه دې ورکړې اود سیرت او هدایت په اقتداء اوشخصی اقتداء کښې فرق وی. د سیرت او هدایت د اقتداء معنی موافقت ده اود دې وجې دا نه معلومېږي چه د دې نه نبي کریم ﷺ ته د هغوی د پوره اتباع حکم ورکولې شی بلکه ثابتېږي ترې چه تاسو د هغوی موافقت او کړې (۱)

د شرائع من قبلنا متعلق یوه فائده: په دې آیت کښې تنبیه ده چه په اصولی توگه ستاسولار د وړاندینو پیغمبرانو ﷺ نه جدا ده. د فروع اوتفاوت د هرې زمانې په مناسبت سره او استعداد په اعتبار سره وړاندې هم واقع راروان دې او اوس هم واقع دې په دې کښې څه (شرائع من قبلنا) هم اعتبار شته په شرط عدم انکار (۲)

[۴۳۴۲] حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الْأَحْوَلُ أَنَّ مُجَاهِدًا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ أَفِي «ص» «سَجْدَةٌ فَقَالَ نَعَمْ ثُمَّ تَلَا (وَوَهَبْنَا) إِلَى قَوْلِهِ (فَبِهِدَاهُمْ أَقْتِدْ) ثُمَّ قَالَ هُوَ مِنْهُمْ. زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَ تَمْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَامِرِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَمْرَانِ يَقْتَدِي بِهِمَا.

په دې باندې به تفصیلی بحث په سورة .. ص .. کښې انشاء الله راشي .
 (زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَ تَمْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَامِرِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَمْرَانِ يَقْتَدِي بِهِمَا.)
 دیزید بن هارون روایت اسماعیلی موصول نقل کړې دې. دمحمد بن عبید روایت امام بخاری

(۱) فیض الباری (ج ۴ ص ۱۸۴) -

(۲) تفسیر عثمانی (۱۸۴) -

دسورة، ص،، په تفسیر کښې موصول نقل کړې دې اودسهل بن یوسف طریق باندې امام بخاری په کتاب الانبیاء کښې موصول نقل کړې دې (۱).

۶- بَابُ قَوْلِهِ (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ مِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَمًا عَلَيْهِمْ شُحُومُهُمَا) الْآيَةَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كُلُّ ذِي ظُفْرٍ الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ). (الْحَوَايَا) الْأُبْعُرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (هَادُوا) صَارُوا يَهُودًا، وَأَمَّا قَوْلُهُ (هَذَا) تَبْنَأُ. هَإِذَا تَأْبَبُ.

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د (کُلُّ ذِي ظُفْرٍ تَفْسِيرُیْهِ) (الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ)، سره کړې دې اوحضرت سعید بن جبیر فرمایلی دی چې د (ذِي ظُفْرٍ) نه مراد هغه ځناوردی چې گوتې نې جدا جادوی جوختې نه وی (۲).

قوله: (الْحَوَايَا) الْأُبْعُرُ: په آیت کښې دی، (أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ) (حَوَايَا) (د حَوَايَا) حویة) جمع ده کولموته وائی (مبعر) هغه ځانې ته وائی په کوم کښې چې بچي جمع کيږي یعنې کولمه.

قوله: (وَقَالَ غَيْرُهُ هَادُوا صَارُوا يَهُودًا وَأَمَّا قَوْلُهُ (هَذَا) تَبْنَأُ. هَإِذَا تَأْبَبُ) په دې

آیت کښې (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا) نه یهودیان مراد دی اوبه سورة عراف کښې دی. انا هدنا اليك

(۳) کښې (هدنا) په معنی (د تېنا) یعنې توبه وېستلو او رجوع کولو ده، (هاد الرجل هودا) رجوع کول. توبه وېستل، یهودیانوته ددې وجې یهود وائی چې هغوی دسخی دعبادت نه توبه وېستلې وه. دانوم دمدح په ډول ووخود هغوی دشریعت منسوخ کیدونه پس دمدح معنی دې نه ختمه شوه اوس په منسوخ او تحریف شده دین اختیار کونکي باندې دیهودیت اطلاق کیږي.

[۴۳۵۷] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ

جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «قَاتَلَ اللَّهُ

الْيَهُودَ، لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا بَجَلْوَةٍ ثُمَّ بَاغَوْهُ فَأَكَلُوهَا». وَقَالَ أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ

الْحَكِيمِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ كَثْبٍ إِلَى عَطَاءٍ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: ۲۱۲۱

نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلی دی الله تعالی دې یهودیان تباہ کړی کله چې الله تعالی په هغوی باندې

وازمه حرامه کړه نو هغوی دا ویلې کړه اویا به نې خرخوله او هغه روپي به نې خوړلې، د (حمل

الشحم) معنی دوازگې ویلې کول دی. داروایت په کتاب البیوع کښې تیر شوې دې (۴).

(۱) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۲۲۷)۔

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ ص ۲۲۷)۔

(۳) سورة الاعراف (الکھف: ۵۵)۔

(۴) کتاب البیوع باب بیع المیتة والاصنام (ج ۱ ص ۲۹۸)، تعلیقات لامع الدراری (ج ۹ ص ۸۳)۔

۱۲ = باب قوله (وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ)

[۴۳۵۸] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غُمَرٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ «لَا أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ، وَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلَا شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الدُّخَانِ مِنَ اللَّهِ، لِذَلِكَ مَدَّ نَفْسَهُ». قُلْتُ سَمِعْتُهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ وَرَفَعَهُ قَالَ نَعَمْ. (ار: ۴۳۶۱، ۴۹۲۲، ۶۹۶۸)

وَكَيْلٌ حَفِيطٌ وَحُيْطٌ بِهِ. (..) (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ. (زُخْرَفٌ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَنَتُهُ وَوَشِيَّتُهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرَفٌ (وَحَرْتُ جَحْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَنْعٍ فَهُوَ جَحْرٌ فَجَحْرٌ، وَالْجَحْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتُهُ، وَيُقَالُ لِلْخَيْلِ جَحْرٌ. وَيُقَالُ لِلْعُطْلِ جَحْرٌ وَجَحْمٌ. وَأَمَّا الْجَحْرُ فَمَوْضِعٌ مُنَوَّدٌ، وَمَا جَحَرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ فَهُوَ جَحْرٌ وَمِنْهُ سُمِّيَ حَاطِمُ الْبَيْتِ جَحْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُومٍ، مِثْلُ قَبِيلٍ مِنْ مَقْتُولٍ، وَأَمَّا جَحْرُ الْبِمَامَةِ فَهُوَ مَنَزِلٌ. - ۴۳۶۱/

قوله: (قُبُلًا) جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ. به سورة انعام کبھی آیت دی (وَحَرَّتُنَا عَلَيْهِمْ كُلُّ شَيْءٍ قُبُلًا) به دی آیت کریمه کبھی (قبلا در قبیل جمع ده او قبیل در قبیل) جمع ده. د قبیل معنی ده ده او جماعت آیت مطلب دادی که مونبر هر یو خیز دلی دلی اوصاف صنف ددوی ویراندی جمع کرو بیا هم دوی ایمان نه راوری.

امام بخاری رحمه الله دلته ددی لفظ معنی د عذاب قسمونه او انواع کرې ده. خودامعنی دسورة انعام به ذکر شوی. آیت کبھی صحیح نه ده، البته دالفظ به سورة کهف کبھی راغلی دی، هلته ددی معنی د عذاب قسمونه او انواع کرې ده، خودامعنی دسورة انعام به ذکر شوی. آیت کبھی صحیح نه ده. البته دالفظ به سورة کهف کبھی راغلی دی، هلته ددی معنی د عذاب قسمونه او انواع شوی ده آیت دی، (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَلَئِنْ رَأَوْهُمُ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا)، (۱) داسې معلومیږي چه کاتب دسورة کهف ددی لفظ تفسیر به سورة انعام کبھی ذکر کرې دی، (۲)

قوله: (زُخْرَفٌ) كُلُّ شَيْءٍ حَسَنَتُهُ وَوَشِيَّتُهُ وَهُوَ بَاطِلٌ فَهُوَ زُخْرَفٌ): هغه خیزدې چه بکلی اوبیا نسته کرې شی اوبیش کرې شی او هغه باطل وی خود هغې د ترین په وجه د هغې د بطلان د پتولو کوشش کولې شی هغه زخرف دی.

قوله: (وَحَرْتُ جَحْرٌ) حَرَامٌ وَكُلُّ مَنْعٍ فَهُوَ جَحْرٌ فَجَحْرٌ: به آیت کبھی دی «وقالوا هذه انعام

(۱) الکهف: (۵۵) -

(۲) اوگوری: تعلیقات لامع الدراری (ج ۹ ص ۸۴). اوگوری صحیح البخاری باب حدیث الانبیاء باب قول الله تعالى والی نمود اخاه صالح (ج ۱ ص ۴۷۸) -

وحرث حجر» د حجر معنی د حرام ده. د فصل څه حصه به داسې وه چه د هغې استعمال به هغوی دخپل خان د پاره حرام گنلله او هغه حصه به ئې د بتانو په نوم گرځولده نو دا د هغې بیان کیږي او هر هغه څیز چه هغه ممنوع گرځولي شوي وی نو هغې ته حجر او محجور وئيلي شي او هر هغه آبادی چه ته ئې جوړه کړي هغې ته هم حجر وائی ځکه چه جوړولو نه پس د نورو خلقو هغې ته داخلیدل ممنوع شی. او اسپې ته هم حجر وائی ځکه چه هلته هم د هغې مالک دا کوشش کوی چه عام اس د دې سره وطی اونکړی نو هلته هم ممنوعیت موجودیږي. اکثر د اسپې د وطی کولو دپاره د خاص اس انتخاب کولې شي.

عقل ته هم حجر وئيلي شي ځکه چه دا هم د بدو کارونو نه منع کول کوی. او حجر د قوم نمود د علاقې نوم هم دې او په کومه زمکه چه ته نښه اولگوي او د گیر چاپیره نه ئې جدا او محفوظ کړي چه څوک هغې ته نه داخیلېږي. د زمکې داسې حصې ته هم حجر وائی. او د بیت الله حطیم شریف ته هم حجر وئيلي شي ځکه چه ددې نه ئې هم دیوال تاؤ کړې دې او راگیر کړي ئې دي. لکه چه حطیم د محطوم نه مشتق دي او د محطوم نه مقصود دا دي چه د مفهوم په اعتبار سره چه څه د محطوم مطلب دي هم هغه د حطیم مطلب دي. په مفهوم کښي یوشان والی او مناسبت بیانول مقصود دي. د لفظ د بل لفظ نه استخراج مقصود نه دي. لکه د قتل په باره چه وئيلي شي چه دا د مقتول نه مشتق دي.

حَجَرُ الْيَمَةِ (د حا په فتحې سره) د یو منزل نوم دي.

امام بخاری رحمه الله هم دا تفصیل د حضرت صالح علیه السلام په واقعه کښي هم ذکر کړي دي. (۱)

۱۳۱ = بَابُ قَوْلِهِ (هَلُمَّ شَهَدَاءَكُمْ) [۱۵۰]

لُعَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ هَلُمَّ لِلْوَاحِدِ وَالْإِثْنَيْنِ وَالْجَمْعِ

۱۳۲ = بَابُ (لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا) [۱۵۸]

[۴۳۵۹] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَا تَقُولُوا لِنَاغَةَ حَتَّى تَطْلُعَ النَّفْسُ مِنْ مَقْبَرِهَا، فَإِذَا رَأَاهَا النَّاسُ آمَنَ مِنْ عَلَيْهَا، فَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا، أَمْ تَكُنْ أَمَنْتَ مِنْ قَبْلُ».

(۱) اوگوری: صحیح البخاری باب احادیث الانبیاء. باب قول الله تعالى: والی نمود اخاهم صالحاً. ۴۷۸۱۱-

(۲) اخرجه مسلم فی کتاب الايمان. باب: بیان الزمن الذی لا یقبل فیہ الايمان رقم الحديث: ۱۵۷. واخرجه البخاری فی کتاب الفتن. رقم الحديث: ۷۱۲۰ (مع الفتح) واخرجه البخاری فی کتاب الرقاق. رقم الحديث: ۶۵۰۶. وفي کتاب التوحيد. واخرجه ابوداؤد فی کتاب الملاحم. باب حسر الفرات عن کنز. رقم الحديث: ۴۳۱۳. واخرجه الترمذی فی کتاب الفتن. باب ما جاء فی قتال الترك. رقم الحديث: ۲۲۱۵. واخرجه ابن ماجه فی کتاب الفتن. باب طلوع الشمس من مغربها. رقم الحديث: ۴۰۶۸-

[۲۳۶] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَأَاهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، وَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا». ثُمَّ قَرَأَ الْآيَةَ..... (يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا)

په کوم وخت کښي چې به د مغرب د طرفه نمر راڅیژی او خلق به هغه اوگوری نو په زمکه چه خومره خلق دی هغوی ټول به ایمان راوړی خو په هغه وخت کښي به د هغوی ایمان راوړل چه د وړاندي نه مؤمن نه وی، مفید به نه وی، او یا چا چه د وړاندي نه څه نیک اعمال نه وی کړي نو اوس چه د مغرب د طرف نه نمر راوڅیژی د هغه نیک اعمال گول به د هغه د ایمان د پاره فائده مند نه وی. علامه زمحشری ددی آیت نه د معتزلو په دي عقیده باندي استدلال کړي دي چه ایمان د عمل صالح نه بغیر مفید نه دي او کافر او مرتکب د گناه کبیره دواړه به مخلد فی النار وی. په تفسیر کشاف کښي فرمائی «فلم یفرق کما تری بین النفس الکافرة اذا آمنت فی غیروت علی ایمان و بین النفس الی آمنت فی وقته ولم تسکب غیراً، لیعلم ان قوله «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» جم بین قریبتین، لاینهی أن تنفک إحدهما عن الاخری حتی یفوز صاحبها ویسعد، وإلا فالشقرة والهلاك» (۱) د علامه زمحشری د استدلال حاصل دا دي چه طلوع شمس من الغرب نه وړاندي چه چا ایمان نه وی راوړي او اوس د دي نه پس ایمان راوړی. نو د هغه ایمان به مفید نه وی. دغه شان ددی نه وړاندي چه چا ایمان راوړي وی خو نیک اعمال ئي نه وی کړي نو هم د هغه ایمان د هغه د پاره مفید نه دي. د نمر راختلو نه پس ایمان غیر نافع، او د نمر راختو نه وړاندي ایمان د نیکو اعمالو نه بغیر مفید نه دي. د هغوی په نیز تقدیر د عبارت داسي دي، (يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا)

د آیت کریمه نه د معتزله په عقیده باندي د علامه زمحشری استدلال او دهغې رد: د علامه زمحشری ددی استدلال نه مختلف جوابونه ورکړي شوي دي.

① مولانا انورشاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه په آیت کریمه کښي کلمه د(او) د نفی په سیاق کښي واقع شوي ده او تقدیر د آیت دا دي قوله (يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا)

په دي کښي د ایمان او عمل صالح دواړو نفی شوي ده چه چا سره ایمان او عمل صالح دواړه نه وی نو د طلوع الشمس من المغرب نه پس که هغه ایمان راوړی نو د هغه ایمان د هغه د پاره مفید نه دي. ()

(۱) تفسیر کشاف (۲۸۲) تفسیر سورة الانعام -

(۱) فیض الباری (۱۸۲/۴ و ۱۸۳) قال الشیخ بدر عالم المیرتهی فی حاشیة البدر الساری الی فیض الباری قلت: وحینئذ لا بد من بیان نکته للتعرض الی خصوص هذا اليوم فان... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

① اکثر حضرات فرمائی ہے کہ آیت کنبی لف و نشر مرتب دی ہے لف کنبی اجمال پر خودی شوی دی او پہ نشر کنبی دواہ اجزاء ذکر کری شوی دی۔

د آیت تقدیر دادی قوله «يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِثْمَانِهَا غَيْرَ لَمَّ» یعنی پہ کومہ ورخ چہ بہ ستا د رب د بعضی نبیو ظهور اوشی نو هغه نفس تہ بہ ایمان خہ نفع ورنکری چا چہ وړاندي ایمان نه وی راوړي او نه بہ د هغه چا عمل مفید وی چا چہ وړاندي د نیکی خہ کار نه وی کری مطلب نی دا دی چہ د طلوع الشمس من المغرب نه پس بہ نہ ایمان مفید وی او نه بہ عمل صالح مفید وی۔ پہ آیت کنبی د ایمان او عمل صالح د غیر مفید کیدو تعلق د طلوع شمس من المغرب نه روستو زمانې پوري متعلق دی۔ نو د طلوع شمس نه وړاندي په ایمان باندی چہ د عمل صالح نه بغیر وی دغیر مفید کیدو باندی استدلال کول صحیح نه دی۔ (۱)

فائدة: علامہ عثمانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي، کله چہ د الله اراده اوشی چہ موجوده نظام درهم برهم کری نو د موجوده قوانین طبعیه خلاف بہ ډیر عظیم الشان خوارق واقع شی په هغی کنبی یو طلوع الشمس من مغربها دی۔ او په دی حرکت مقلوبی کنبی دی طرف ته اشاره ده چہ کوم قوانین قدرت او نوامیس طبعیه د دنیا په موجودگی کار کونکی وو د هغی د ميعاد ختمیدو وخت راغلي دي لکه چہ د دغه وخت د عالم کبیر د نزع او د روح وتلو وخت شروع شوي دي او لکه څنگه چہ د عالم صغیر (انسان) د څنګدن په وخت کنبی ایمان او توبه مقبول نه وی دغه شان طلوع الشمس من المغرب نه پس بہ هم د مجموعه عالم په حق کنبی هم د احکم وی۔ په بعض روایاتو کنبی دی سره د خروج دجال او خروج دابه وغیره بیان شوي دي د هغی روایاتو نه مراد دا دی چہ د توبی دروازه به هله بندیري چہ د دي ټولو نبیو مجموعه متحقق شی او دا به هله کیږي چہ طلوع الشمس من المغرب هم متحقق شی۔ جدا جدا په هره یوه ننبه باندی حکم نه متفرع کیږي۔ (۲)

باب: تفسیر سورة الاعراف

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِثَا الشَّالِ (الْمُعْتَدِينَ) فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ. (عَقُوا) كَتَبُوا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمُ (الْقَسَارُ) الْقَاضِي (أَفْتَمُ بَيْنَنَا) أَقْضَى بَيْنَنَا. (تَنَقَّأْنَا) رَفَعْنَا (الْبَيْسَتُ) انْفَجَرَتْ (مُتَبَرِّجِينَ) خُسْرَانُ (آسَى) أَحْزَنُ (تَأَسَّى) حَزَنُ.

وَقَالَ غَيْرُهُ (مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تُسْجَدَ) يَقُولُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُسْجَدَ (يُخَصِّفَانِ) أَخَذَا الْخِصَافَ مِنْ

...بقیه از حاشیه گذشته] عدم النفع عند الخلوعن الايمان والاعمال عام لا اختصاص له بיום دون يوم، ولم يتفق لي فيه مراجعة الى الشيخ (البدرا الساري ٤١٨٣) -

(١) وانظر الانتصاف على الكشاف (٢٨٢) وروح المعاني (٥١٢٤) -

(٢) تفسير عثمانی (١٩٩) -

وَدَقَّ الْجَنَّةَ، يُؤَلِّقَانِ الْوَرْقَ، يَخْصِفَانِ الْوَرْقَ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ. (سَوَّاهِمَا) كِنَايَةٌ عَنْ قَرْجِيهِمَا، (وَمَتَّاعٌ إِلَى حِينٍ) هَاهُنَا إِلَى الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يَخْصُ عَدْدُهَا،

الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللَّيَاسِ.
(قَبِيلُهُ) جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. (أَذَارَكُوا) اجْتَمَعُوا،

وَمَشَاقِ الْإِنْسَانِ وَالذَّائِبَةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى مُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ وَهِيَ عَيْنَاهُ وَمَخْرَاجُهُ وَقَبْهُ وَأَذَنَاهُ وَذُبُرُهُ وَأَحْلِيئُهُ. (عَوَاشٍ) مَا عَشَوَ بِهِ. (نُشْرًا) مُتَّفِقَةً. (نَكِدًا) قَلِيلًا (يَغْتَوُوا) يَعْبَثُوا (حَقِيقٌ) حَقٌّ. (اسْمُهُوهُمْ) مِنَ الرَّهْبَةِ (تَلَقَّفَ) تَلَقَّمُ. (طَابَرُهُمْ) حَظُّهُمْ. طَوْقَانٌ مِنَ السَّيْلِ وَيُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ الطَّوْقَانُ. الْقَمْلُ الْحُنَّانُ يُشْبِهُ صَفَارَ الْحَلَمِ. عُرُوشٌ وَعَرِيشٌ بِنَاءٌ

(سَقَطَ) كُلٌّ مِنْ نَدِيمٍ فَقَدْ سَقَطَ فِي يَدِهِ. الْأَسْبَاطُ قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. (يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ) يَتَعَدُّونَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعَدُّ نَحَاوِذَ. (شُرْعًا) شَوَارِعَ (بَيْبِسٍ) شَدِيدٍ، (أَخْلَدَ) قَعَدَ وَتَقَاعَسَ (سَنَتَدَرَجُهُمْ) تَأْتِيهِمْ مِنْ مَأْمَنِهِمْ كَقَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَنَّا لَهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا) (مِنْ جَنَّةٍ) مِنْ جَنَّةٍ. (فَمَرَّتْ بِهِ) اسْمَرَّتْ بِهَا الْحُمْلُ فَأَتَمَّتْهُ (بَنَزَعَتْكَ) يَسَخَعَتْكَ، طَيْفٌ مُلِمٌ بِهِ لَمْ يَمُوتْ (طَابَتْ) وَهُوَ وَاحِدٌ (يَمْدُوهُمْ) يُزَيِّنُونَ. (وَحِيقَةً) خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الْإِخْفَاءِ وَالْأَصَالِ وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكَرَةٌ وَأَصِيلًا). (الفرقان)

سورة الاعراف

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيشَا الْمَالُ: سورة اعراف كنبی دی، قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَیْكُمْ رِیَاشًا یُؤَادِی سَوَّلَیْكُمْ وَرِیَاشًا: ریاشا جمع د ریش ده. د جمهورو قرأت سَوَّلَیْكُمْ وَرِیَاشًا: دی. (۱) د ریاشیو تفسیر مال سره کړي شوي دي او دویم تفسیر په لباس سره شوي دي چه وړاندي راځي.

قوله: إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ فِي الدَّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ: آیت مبارک کنبی دی، اذْعُورَاتُكُمْ تَعْرَعَعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ، اعتداء د حد نه زیاتي کونکی ته وائي. اعتداعی الدعاء الله تعالی ته خوښه نه ده، په دعا کنبی اعتداء دا ده چه انسان محالات او د ناممکن څیزونو دعا کوي. مثلاً د نبوت سوال کول، یا د فریستي جوړیدو دعا کول. دغه شان په دعا کنبی ډیر قیودات لگول هم په اعتداء داخل دی. امام ابن ماجه رحمه الله یو حدیث نقل کړي دي په کوم کنبی چه ددي ممانعت شوي دي. د روایت الفاظ دا دي: أَلَمْ يَحْدِثِ اللَّهُ بِهِنَ مُقْتَلٍ سِمْ أَيْتُهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصَصَ الْأَيْمَنَ عَنِ تَرْبِيعِ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلْتُهَا. فَقَالَ أَيْ بُنَى سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَعَنْدَهُ مِنَ الثَّارِ لِقَائِي سِعَتٌ

رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ (۱)

دغه شان په دعا کښي شور او رفع صوت او کړي چه مونځ گذارو ته او ذکر کونکو ته پريشانۍ وي نو دا هم په اعتداء في الدعاء کښي داخل دي.

قوله: عَفَّوْا كَثْرًا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ: ثُمَّ يَدُلُّ لَنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةِ حَتَّى عَفَّوْا،، يعنى مونږ د بد حالۍ په ځاني خوشحالي بدله كړه. تر دې چه ډير لوني شو يعنى بنه ترقي ئي او كړه، فرماني «عَفَّوْا» معنی ډير شو او د هغوی مالونه زيات شو.

قوله: الْفَتَا حُ الْقَاضِي افْتَحَ بَيْنَنَا أَقْضَى بَيْنَنَا: آيت کښي دى رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ،، اي زمونږ پروردگار ه زمونږ او زمونږ د قوم په مینځ کښي فیصله او كړه.

قوله: وَإِذْ تَتَّقْنَا الْجِبِلَّ اِی رَفَعْنَا: آيت مبارك کښي دى، وَإِذْ تَتَّقْنَا الْجِبِلَّ قَوْمَهُمْ كَأَنَّهُ طَلَّةٌ،، او کله چه مونږ د هغوی د پاسه غر راوچت کړو لکه چه هغه چهرني ده. «تَتَّقْنَا» معنی ده رفعا ئي مونږ اوچت کړو.

قوله: إِنْ جَسَتْ: إِنْ جَسَتْ: آيت مبارك کښي دى أَضْرَبَ بِعَصَاكَ الْحَجْرَ فَإِنْ مَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشْرَ نَفِثًا: يعني په کانړۍ باندې خپله همسا اووه، نو د دې کانړۍ نه، دولس چيني رواني شولي. انجست په معنی د انفجرت دي يعنی جاري شوي.

قوله: مُتَبَرِّ خُسْرَانٌ: آيت کښي مبارك دى،، إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَرِّمًا هُمْ فِيهِ: يعنی دا خلق چه په کومه طريقه کښي لگيا دی خساري والا دی (يعنی دا خلق به تباه کړي شی، متبر په معنی د خسران سره دي.

قوله: آسَى اِی أَحْزَنُ: تَأْسَى اِی تَحْزَنُ: آيت مبارك کښي دى،، فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ: نو څنگه (يعنی ولي) غم او کړم د کافر قوم. آسَى د واحد متکلم صيغه ده په معنی د احزن سره. د حزن معنی خفگان کول، هم په دې مناسبت سره دويم لفظ تأس په معنی د تحزن ذکر کړي شوي دي، سره ددې چه دا لفظ دي سورة کښي نه دي بلکه سورة مائده کښي دي: فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ،،

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ يَقُولُ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ: آيت کښي دى مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ،، بعض حضراتو په کښي،، لا،، زانده گنړلي ده. په دې سورة کښي به ترجمه دا وی: کوم څيز ته د سجدي کولو نه منع کړي سره ددې چه ما پخپله تا ته حکم درکړو. او بعض حضراتو،، لا،، زانده نه ده منلي. هغوی فرماني چه دا،، لا،، د نفی د تاکید د پاره ده چه د،، منع،، نه په پوهه کښي راځی نو په دې صورت کښي به ترجمه دا وی: کوم څيز ته منع

(۱) الحديث أخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الدعاء باب كراهية الاعتداء فى الدعاء رقم الحديث: ۳۸۶۴

کري چه ته سجده نه کوي کله چه ما تا ته حکم درکړو.

قوله: يُخَصِّفَانِ أَخَذًا الْأَخْصَافَ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ يُولِفَانِ الْوَرَقَ يَخْصِفَانِ

الورق بعضه إلى بعض: آيت مبارک کښي دى،، فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَاقُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، يعنى چه کله دي دواړو هغه وونه اوڅکله نو د دواړو ستر شوى بدنونه د يو بل په وړاندي ښکاره شو، «څکه چه د جنت لباس د هغه عمل په وجه کوز کړي شو» او هغوى په خپلو اندامونو باندې پانړي کيخودل شروع کړي. پانړي به نې يو ځاني کولي او يو بل سره به نې ميلاوولي او ده ستر د پاره به نې د بدن په پټو حصو باندې کيخودلي. «خسف الشئ على الشيء» اينخلول، (خسف خسف) جمع ده «خسف» د کهجورو د پانړو نه جوړه شوي توکړني زنبيل وغيره ته وائي.

قوله: (وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ) هُوَ هَذَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ

سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يَخْصِي عَدْدُهُمْ: وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ، په دي کښي، حِين، د قيامت په معنى کښي دي، د حِين لفظ د يوې لحظې نه واخله د غير محصور مودي پوري استعماليري.

قوله: إِذَا رُكَّوْا: اجْتَمَعُوا: آيت مبارک کښي دى،، كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا آذَرُكُوا فِيهَا بَيْعًا کښي چه هم يوه ډله «د کافرانو» دوزخ کښي داخله شى د خپل ځان په شان بله ډله باندې به لعنت کوى تر دي چه کله به هغه «دوزخ» کښي ټول راجمع کړي شى.

فرمانى د «آذارکوا» معنى «اجتمعوا» ده.

قوله: وَمَشَاقُّ الْإِنْسَانِ وَالذَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاجِدُهَا سَمٌّ: آيت مبارک کښي دى،، حَتَّى يَلْبِسَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْحَيَاطِ، فرمانى چه په انسان او ځناورو ټولو کښي چه دننه کومه سوره ده هغې ته سموم وائي ددي مفرد سم دي. د اشنان سترگه، د پوزي سوري، غوږ او وړاندي روستو ته سموم وائي.

قوله: (غَوَاشٍ) مَا غَشَّاهُ: آيت مبارک کښي دى،، لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ بَابٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ،

«غواش» د،، غاشية،، جمع ده. هغه خيژ کوم سره چه بل خيژ پټ کړي شى. يعنى پرده وغيره

قوله: نُشْرَأَى مُتَفَرِّقَةً: وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاتَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ، د جمهورو قراة ((بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ)) دي. امام بخارى رحمه الله،، نُشْرَأَى،، والا قراة نقل کړي دي. په دي صورت کښي به ترجمه داسي وي،، او الله هغه ذات دي چه د باران رحمت نه وړاندي هوا گانې راليرې.

قوله: نُكِّدًا: قَلِيلًا: آيت مبارک کښي دى،، وَالَّذِي خَبَتْ لَا يُخْرَجُ إِلَّا نَكِّدًا، او کومه زمکه چه خرابه ده د هغې پيدا وار کم راوځي. په دي کښي د «نکد» معنى قليل ده،

قوله: يَعْتَوُوا: يَعْشَوُا: آیت مبارک کنبی دی: «الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَبًا كَانُوا لَمْ يَعْتَوُوا فِيهَا»، چا چه د شعيب عليه السلام تكذيب كړي وو («يعنى د هغوى داسي حال شو»، لكه چه په هغه كورونو كنبی چرته اوسيدلي هم نه وو. د «يَعْتَوُوا» معنى د ژوندون او ژوند تيرول دی.

قوله: حَقِيقٌ: حَقٌّ: آیت مبارک کنبی دی: «وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ ...» (الكللى شوي، يم په ما باندې حق او واجب دا دی چه بغیرد رېښتیاونه دالله تعالی طرف ته هیڅ خبره منسوب نه کړم (يعنى د دروغونښت نه کوم) د ((حَقِيقٌ)) معنى حق ده.

قوله: أَسْتَرْهَبُوهُمْ: مِنَ الرَّهْبَةِ: آیت مبارک کنبی دی: «فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَأَسْتَرْهَبُوهُمْ»، كله چه خلقو جادوگرو خپلي رسني او لرگی، اوغورزول نو د خلقو نظر بندى ئي اوکړه او په هغوى باندې ئي يره شروع کړه. ((أَسْتَرْهَبُوهُمْ)) د، رهبة، نه مشتق دي د کوم معنى چه ويره ده.

قوله: تَلَقَّفُ: تَلَقَّمُ: آیت مبارک کنبی دی: «فَإِذَا هِيَ تَلَقَّفُ مَا يَأْتِيكَونَ» دي آیت کنبی ((تلقف)) ((تلقم)) په معنى دي. يعنى نور ئي جوړول او تيرول.

قوله: طَأَّرَهُمُ: حَظَّمُ: آیت مبارک کنبی دی: «الْأَيْمَانُ طَأَّرَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ»، امام بخارى رحمه الله د طائره تفسير په حظ سره كړي دي. د كوم معنى چه حصه او نصيب راځي ليكن اكثر و حضراتو د طائره معنى سپيره والي يا د سپيره والى سبب سره كړي ده.

قوله: وَالْقَمَلُ: الْحُمَانُ يُشَبِّهُ صِغَارَ الْحَكَمِ: آیت مبارک کنبی دی: «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقَمَلَ وَالضَّفَادِعَ»، امام بخارى رحمه الله د قَمَل تشریح كړيده چه ددي نه مراد سپگي دی، چه د كونو په شان وی. حمان د حاء په ضمي سره او د نون په سكوم سره، د حمانه جمع ددچه جوگي او كونی ته وانی. «الحلم» واړه چينجی او كونی ته وانی دا د حمله جمع ده.

قوله: عُرُوشُ: وَعَرِيشُ: بِنَاءٌ: آیت مبارک کنبی دی: «وَدَعَرْنَا مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ وَمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، او مونږ د فرعون او د هغه د قوم جوړي شوي كارخاني او كوم چه هغوى عمارتونه جوړ كړي وو تباه كړل. فرمائی د عروش او د عريش معنى بناء يعنى عمارت او محل دي.

قوله: سَقِطٌ: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سَقِطَ فِي يَدِهِ: آیت مبارک کنبی دی: «وَلَمَّا سَقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ»، كوم سړی چه پښيمانه كيری د هغه په باره كنبی ونيلى كيری «سَقِطَ فِي يَدَيْهِ»

قوله: الْأَسْبَاطُ: قِبَالُ بَنِي إِسْرَائِيلَ: آیت مبارک کنبی دی: «وَقَطَعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشَرَ أَسْبَاطًا أَمَّا»، مونږ هغوى په دولسو خاندانونو كنبی تقسيم كړل او جُدا جُدا ډله مو كړه. د اسباط نه مراد بنی اسرائيل دی ددي واحد سبط دي.

قوله: يَعْدُونَ: يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يَجَاوِزُونَ تَعَدَّيْنَاوْزَ: آيت مبارك كنبى دى: ،، وَأَسْأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ خَافِرَةً الْبَحْرَ أَذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ،، او تاسو ددي (يهودو) نه ددي کلی د حال تبوس او کړې چه د سمندر په غاړه آباد وو، او هغوی د خالی په ورځ د حد نه زیاتي کولو، آیت کنبی د «يعدون» معنی «يتعدون» یعنی زیاتي کول ده.

قوله: شُرْعًا: شَوَارِعَ: آيت مبارك كنبى دى: ،، إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرْعًا، د شُرْعًا معنی د شوارع سره کړي شوي ده او دا جمع د شارع ده، د کوم معنی چه د اوبو د پاسه ښکاره کیدونکي یعنی د خیالی په ورځ به کبان ښکاره کیدل او د هغوی مخي ته به راتلل.

قوله: أَخْلَدَ: قَعَدَ وَتَقَعَا عَسَ: آيت مبارك كنبى دى: ،، وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ، لیکن هغه د دنیا طرف ته مائل شو او د خپل نفسانی خواش پیروی ئي او کړه. د «أخلد»

تفسیر «قعد» او د «تقاعس» سره شويدي «تعد عن حاجته» او «تقاعس عن الامر» دواړه معني دي. روستو اخوا شو «تعود الى الارض» د دنیا طرف ته ډیر میلان ته کنایه ده. اوس معنی شوه دنیا ئي لږم او نیولا، دنیا طرف ته مائل شو. د ضمیر مرجع د اکثر مفسیرینو په نیزد بلغم بن باعوره دي چه یو یهودی عالم وو او اسم اعظم ورته معلوم وو.

قوله: كَسَتَدْرَجُهُمْ: ای تَأْتِيهِمْ مِنْ مأمنهم: آيت مبارك كنبى دى: ،، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ، رابه شو مونږ هغوی له د هغه ځای نه د کوم ځای نه چه هغوی ته څه خطر نه وي او د هغوی په خیال کنبی به هغه ځای بالکل د امن وی.

الله تعالی حکم په داسي طریقہ راغلو چه د کوم ځاني نه د هغوی گمان هم نه وو، دي آیت سره تشبیه د ناڅاپي سره ده. (۱)

قوله: مِنْ جَنَّةٍ: مِنْ جَنَّاتٍ: آيت مبارك كنبى دى: ،، أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جَنَّةٍ، آيا دي خلقو په دي خبره کنبی غور اونه کړو چه د هغوی ملگری (یعنی حضور ﷺ) ته هیڅ لیوتوب نیشته. په دي کنبی د «جنة» تفسیر په جنون سره شوي دي.

قوله: قَبَّرَتْ بِهٖ: أَسْمَرَتْ بِهَا الْحُمْلُ قَاتِمَتُهُ: د ایت کریمه: هو الذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها، په تفسیر کي د تفسیر د ائمو مختلفي راټي دي نه د سورة اعراف دي آیت طرف ته اشاره ده، هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ خَلًّا خَفِيًّا فَهَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا رَبَّهَا لَبِنَ لَنُيْتَنَا صَالِحًا

(۱) قال الراغب في المفردات: سنستدرجهم معناه نأخذهم درجة فدرجة وذلك ادناؤهم من الشيء شيئا شيئا كالمرآقي والمنازل في ارتفاعها ونزولها (او نظر المفردات في لغات القرآن: ۱۴۸) وقال الألوسي في تفسير روح المعاني: ۵۱۲۴ (الجزء التاسع) واستدرجه تعالى إياهم بادرار النعم عليهم مع انهماكهم في الفی-

لَتَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ، فَلَمَّا لَكَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا لَكَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» الله تعالى هغه ذات دي چا چه تاسو د يو تن (حضرت آدم عليه السلام) نه پيدا كړنې او هم د هغه نه نې د هغه جوړه پيدا كړه، دي د پاره چه هغه د خپلي دي جوړې نه سكون حاصل كړې، بيا چه كله خاوند خپلي بې بې سره نژديكت او كړو نو هغې ته وړو كې غوندي حمل اوشو، نو هغه دي حمل سره گرزيده راگرزيده، كله چه هغه دروند شو او د حمل موده زياته شوه، نو دواړو بنځي او خاوند د الله تعالى نه دعا او كړه چه د هغوی رب دي كه چري تا مونږ ته بنكلي بچي راكړو نو مونږ به ښه شكر كوؤ، نو چه الله تعالى دي دواړو ته نيك بچي وركړو نو د الله تعالى وركړې شوي څيز كښي هغه دواړو د الله تعالى د پاره د دي نه ما سوا شريك او گرځولو، نو الله تعالى خو پاك دي د شرك نه.

آيت مبارك كښي ((نَفْسٍ وَاحِدَةٍ)) نه مراد حضرت آدم عليه السلام دي، او د ((وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)) نه حضرت حواء عليه السلام مراد ده. (۱)

او وړاندي د ((فَلَمَّا تَفَسَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا)) كښي د مفسرينو دوه رائي دي. بعضې مفسرين فرمائي چه ضمير حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليه السلام طرف ته راجع دي، او بعضې مفسرين حضرات فرمائي چه ضمير مطلقا بنځي او سړي طرف ته راجع دي، او دي نه يو متعين سړي يا ښځه مراد نه دي.

ضمير كه مطلقا د سړي يا بنځي طرف ته راجع وي نو په هغه صورت كښي د آيت په تفسير باندې هيڅ اشكال نه كيږي او مطلب به دا وي چه الله تعالى ټول انسانان د حضرت آدم عليه السلام نه پيدا كړل او هم د هغه نه د هغوی بې بې حضرات حواء عليه السلام راپيدا كړه د څه مقصد د پاره چه دا وو چه دي نه حضرت آدم عليه السلام ته سكون حاصل شي، بيا دي دواړو نه نسل زوان شو. د الله تعالى ددي خلقت او صنعت عجيبه تقاضه خو دا وه چه اولاد د آدم عليه السلام به د الله تعالى شكرگذار وي او هغه سره به څوك شريك نه گرځوي ليكن د حضرت آدم عليه السلام غفلت شعار نسلونو معامله ددي نه آله كړه او الله تعالى سره نې شرك او كړو. او د شرك تفصيل، فَلَمَّا تَفَسَّاهَا،، سره داسي بيان كړو چه كله سړي بنځي سره فطري خواش پوره كړو نو ښځه حامله شو، په شروع شروع كښي چه د حمل بوج نه وو نو ښځه بي تكلفه په آزادني دي حمل سره گرځيده. بيا چه كله خيټه لويه شوه نو هله سړي او بنځي دواړو د نيك اولاد دعا او كړه. كله چه الله تعالى د دوی تمنا پوره كړه نو د شكر په ځاني په شرك كښي مبتلا شو د كوم چه مختلف صورتونه وي. كله عقیده فاسده شي چه دا بچي مونږ له فلانكي ژوندي يا مې مخلوق راكړي دي، چا په عقیده سره نه نو عملاً د غير الله طرف ته منسوب كړو او د هغه د نوم نذر او نياز وركول نې شروع كړه. او د ماشوم تندي نې د هغه په وړاندي اولگولو، يا د ماشوم نوم نې دا

(۱) (قال القرطبي في الجامع لاحكام القرآن : ۸۳۳۷) قال جمهور المفسرين المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها يعني حواء وتفسير البحر المحیط : ۴۳۸ : ۴

کیخودلو چه د هغی نه د شرک اظهار کیری مثلاً عبدالعزی، عبدالشمس یا بنده علی وغیره. د آیت دا تفسیر دیرو مفسرینو حضراتو کړي دي (۱) حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښي هم دا تفسیر راجع ګرځولي دي (۲). د دې تفسیر په زړه کښي په آیت کښي د شرک او ناشکرني نسبت عام انسانو طرف ته دي، حضرت آدم عليه السلام اوبی بی حضرت حوا عليها السلام ته نه دي بلکه د هغوی د اولاد نقشه نې په دي کښي رابښکلي ده. د آیت شروع ((هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا)) کښي خو د حضرت آدم عليه السلام او بی بی حوا عليها السلام ذکر دي مګر دي نه پس، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا،، نه مطلقاً د سړی او ښځي تذکره شروع کړه. په دي تفسیر هیڅ اشکال نه کیری. لیکن دیرو حضراتو په دي آیاتونو کښي بیان کړي شوي قصه د حضرت آدم عليه السلام او بی بی حوا عليها السلام سره مخصوص کړي ده او د دي په تائید کښي نې مختلف اقوال نقل کړي دي. امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه په ،،مسند،، کښي یو روایت نقل کړيدي دکوم الفاظ چه دا دی «حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ الْحَسَنِ عَنْ سُرَّةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ،، لَمَّا حَضَرَ حَوَاءُ طَافَ بِهَا إِبْلِيسُ وَكَانَ لَا يَعْيشُ لَهَا وَلَكِنَّ قَتَالَ سَبِيَّهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَلَمَّا يَعْيشُ فَسَمِعَهُ عَبْدَ الْحَارِثِ قَعَّاشَ وَكَانَ ذَلِكَ مِنْ وَحْيِ الشَّيْطَانِ وَأَمْرِهِ،، (۳) یعنی د حضرت حوا عليها السلام په یو بیجې هم ژوندي نه پاتي کیدو، ابلیس (د نیک مخلوق په شکل کښي) حضرت حوا عليها السلام ته راغلو او ورته نې اووئیل چه هلک پیدا شو نو د هغه نوم ،،عبدالحارث،، کیرېده نو هغه به ژوندي پاتي شی. (حارث د ابلیس نوم وو) عبدالحارث (د شیطان بنده) نو حضرت حوا عليها السلام د هغه نوم عبدالحارث کیخودو نو هغه ماشوم ژوندي پاتي شو، آیت مبارک کښي،، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا،، هم دي واقعي طرف ته اشاره ده. په دي صورت کښي،، فَلَمَّا تَغَشَّاهَا،، ضمیر مؤنث حضرت حوا عليها السلام طرف ته راجع کیری او پوره واقعه د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حوا عليها السلام سره متعلق کیری. لیکن په دي تفسیر باندي اشکال کیری چه په آیت کښي د شرک ارتکاب ذکر دي او حضرات انبیاء کرام عليهم السلام معصوم وی نو حضرت آدم عليه السلام د شرک ارتکاب څنگه اوکړو. او هغه خو ابوالانبیاء دي، او شرک د هغه د شان عصمت منافی دي؟ ددي دوه جوابونه ورکړي شوي دی، یو جواب علی سبیل التسلیم دي، او یو جواب علی سبیل الإنکار دي.

① علی سبیل الإنکار جواب دا دي چه کوم روایتونو نه په دي آیاتونو کښي بیان کړي شوي واقعه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حوا عليها السلام سره مخصوص کړي ده هغه روایات صحیح نه دي او د مختلفو وجوهاتو په بناء هغه معلول دی. دي کښي بعضو اسرائیلیات دی او احمد

(۱) (قال القرطبي في الجامع لاحكام القرآن : ۷/۳۳۷) قال جمهور المفسرين المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها يعني حواء وتفسير البحر المحيط : ۴۳۸ : ۴ -

(۲) (تفسير ابن كثير ۲/۲۱۷۷)

(۳) (مسند امام احمد ۵/۱۱۱)

ﷺ چه کوم روایت نقل کړي دي هغه معلول دي. په دي کښي يو علت خو دا دي چه د هغه (حسن عن سمره رضي الله عنه)، په طريق باندې مروی دي او د حضرت حسن بصری رضي الله عنه سماع د حضرت سمره بن جندب رضي الله عنه نه مختلف فيہ ده. (۱) دویم علت ددي په سند کښي دا دي چه دي کښي عمر بن ابراهيم دي او عمر بن ابراهيم متکلم فيہ راوی دي. (۲) دریم علت په دي حديث کښي د موقوف او مرفوع کيدلو کښي اختلاف دي، امام احمد بن حنبل رضي الله عنه دا مرفوعاً نقل کړي دي ليکن ابن جرير دا موقوفاً نقل کړي دي. (۳) او څلورم علت دا دي چه دا روایت د حضرت حسن بصری رضي الله عنه نه نقل دي او حضرت حسن بصری رضي الله عنه نه پخپله ددي روایت خلاف د آيت پرموني تفسير نقل دي. (۴)

(۷) دویم جواب علی سبيل التسليم دي. که چري دا روايات صحيح او گنرلي شی او په آيت کښي بيان کړي شوي قصه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره متعلق او گرځولي شی نو بيا هم په دي سره دا نه لارمېږي چه هغوی حقیقه د شرک ارتکاب کړي وی، شيخ الاسلام حضرت مولانا شبير احمد عثمانی رحمته الله عليه فرماني کله چه ماشوم پيدا شو نو دواړو ورته ،، عبدالحارث ،، نوم کښودلو. ظاهره خبره ده چه په اسماء اعلام کښي لغوی معنی معتبره نه وی خو بيا هم د «عبد» اضافت «حارث» طرف ته دي سره مستلزم نه دي چه «حارث» نعوذ بالله معبود او گنرلي شی، لکه يو ميلمه دوست سړی ته عرب،، عبد الضيف،، وائي نو دي

(۱) (قال سعيد في ما روی الخزرجي في خلاصة تذهيب تذهيب الكمال [ص: ۷۷] [قال سعيد: لم يسمع من سمره] وقال المزني في تذهيب الكمال: ۱۲۳: ۶۱) [وقال محمد بن سيرين: لم يسمع الحسن من سمره] وقال الذهبي في سيرا اعلام النبلاء: ۵۶۷: ۴ قال يحيى القطان: احاديثه عن سمره، سمعنا انه كتاب: وقال ابن سعد في طبقاته ۷۱۵۷:

وقال يحيى بن سعيد القطان في احاديث سمره التي يرووها الحسن عنه: سمعنا انه من كتاب: وقال البخاري في تاريخه الكبير: ۲۱۲۹۰: قال علي المدني وسمع الحسن من سمره صحيح: وقال الذهبي في السير: ۵۶۷: ۴۱: وقد صح سماعه في حديث العقيقة وفي حديث النهي عن المثلة من سمره: وحديث العقيقة اخرجه احمد: ۲۲، ۱۷، ۷: ۵۱، وابو داود (۲۸۳۸) وترمذي (۱۵۲۲)

و النسائي (۷۱۴۴) وحديث النهي عن المثلة اخرجه ابو داود (۲۴۲۸) وقال الحافظ ابن حجر في تذهيب التذهيب (۲۱۲۴۹) واما رواية الحسن عن سمره بن جندب ففي صحيح البخاري سماعاً منه لحديث العقيقة. (عمر بن ابراهيم وثقه ابن المعين (تذهيب الكمال: ۲۷۱ ۲۱۱) وقال ابو حاتم،، يكتب حديثه ولا يحتج به. (تذهيب الكمال: ۲۷۱ ۲۱۱) وفي خلاصة الخزرجي: ۲۷۱،، حديثه عن قتادة مضطرب،، وقال البزار،، ليس هو بالحافظ. (كشف الستار: ۱۱۱۵) وذكره ابن حبان في الثقات ۴۴۶: ۸۱ وقال: خطي ويخالف وقال الذهبي في ميزان الاعتدال: ۱۷۹: ۳۱،، عمر بن ابراهيم عن قتادة عن الحسن عن سمره، ان النبي ﷺ قال: كانت حواء لا يعيش لها ولد..... الخ. صححه الحاكم وهو حديث منكر

(۲) (تفسير ابن كثير: ۲۷۴: ۲۱-)

(۳) (تفسير ابن كثير: ۲۷۴: ۲۱-)

دا مطلب هیخ کله هم نه وی چه میل مستیا و رکونکی د میلمه عبادت کوی نو که د عبدالحارث نوم کیخودلو دا واقعه صحیح ده نو دا نشی ونیلی کیدی چه حضرت آدم علیه السلام نعوذ بالله حقیقتاً د شرک ارتکاب اوکړو، چه د انبیاء کرام د شان عصمت منافی دي. او د ماشوم داسی غیر موزون نوم کیخودل کوم نه چه په ظاهره د شرک بوی راځی. د نبی معصوم او اوچت شان او د توحید جذبی مناسب نه وو، د قرآن کریم عادت دي چه د انبیاء و مقربینو وړوکی غوندي لغزش او معمولی غوندي ذلت «حسنات الابرار سیئات المقربین»

د قاعدی مطابق اکثر په سخت عنوان سره تعبیر کوی، دلته ني هم د حضرت آدم علیه السلام د مرتبي لحاظ سره دا موهم شرک تسمينه تغلیظاً په دي الفاظو کښي ادا کړو ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِی السَّمَاوَاتِ)) یعنی د هغوی د شان لائق نه وو چه داسی نوم ني ایخودي وي د کوم نه چه د شرک وهم کیږی. نو حقیقتاً شرک نه دي کیدی شی په دي وجه ((فَقَدْ أَتَرَكْ)) وغیره مختصر عبارت ني پریخودو او دا اوگود عنوان ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِی السَّمَاوَاتِ)) ني اختیار کړو. (۱)

۵) امام رازی علیه السلام خو اولاً دا خبره منلي نه ده چه په آیت کښي بیان کړي قصی تعلق د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام سره دي. او د نه منلو هغه مختلف وجوهات لیکلي دي. یو خو دا چه په آیت کښي ((فَقَدْ أَتَرَكْ)) الفاظ پخپله په دي خبره دلالت کوی چه د شرک کونکې دوه نه وو، پوره یوه ډله وه چه هم د حضرت آدم علیه السلام اولاد کیدی شی.

دویم دا چه دي نه پس آیت کښي ((أَلَيْسَ كُنْ مَالًا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ)) په دي کښي لفظ د، ما، استعمال کړي شوي دي چه د غیر ذوی العقول د پاره راځی کوم نه چه معلومیږی چه په آیت کښي په هغه خلقو باندي رد کول مقصود دی چا چه بتان الله (جل جلاله) سره شریک جوړ کړل. د ابلیس لعین د الله (جل جلاله) سره د شریک جوړولو ذکر په دي آیت کښي نیشته.

دریم دا چه حضرت آدم علیه السلام ته د ابلیس ټول نومونه معلوم وولکه چه ((وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا)) نه واضح ده او حضرت آدم علیه السلام ته د ابلیس دښمنی او د درگاه رب العزت نه شړلي کیدل ښه معلوم وو، نو د دي سره حضرت آدم علیه السلام د خپل یو بچی نوم عبدالحارث څنگه کیخودي شو؟ څلورم د دي د پاره په توحید باندي ایمان ساتونکی یو عام سری ته هم که څوک راشی او دا قسم خبره اوکړی د کوم نه چه د شرک بوی راځی نو هغه به هم دا اونه منی، نو د حضرت آدم علیه السلام په شان جلیل القدر نبی نه د دي خبري صادر کیدل څنگه کیدی شی چه هغه د هغه ابلیس خبره اومنله چه هغه ئې د باغ رضوان نه راوویستل او د څه په وجه چه هغه د خپل رب (جل جلاله) نه په کلونو پوري د مغفرت دعا غوښتله. (۲) د دي وجوهاتو په وجه امام رازی علیه السلام آیت د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام سره متعلق نه دي منلي چه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام د شرک ارتکاب کړي دي بلکه په آیت کښي د هغوی طرف ته نسبت کونکو

(۱) (تفسیر عثمانی: ۲۳۲-)

(۲) تفسیر کبیر: ۱۵۱۸۶

باندی رد دی او هغه داسی چه مشرکانو به وئیل حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام هم نعوذ بالله د بتانو عبادت گولو، نو الله تعالی په مذکور آیت کښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام قصه ذکر کړه او د هغوی قول ئي نقل کړو

(لَئِنْ كُنْتُمْ صَاحِبًا لَّنُكُوْنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِيْنَ) دي نه پس ئي او فرمايل (فَلَمَّا لَآكَاهُمَا صَاحِبًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا لَآكَاهُمَا) دا استفهاميه جمله ده يعنى د ماشوم وركولو نه پس آيا حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام سره شرك او كړو؟ استفهام انكارى دي يعنى نه. وړاندې فرمانى (فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) يعنى الله تعالى د دې شرك نه پاك دي كوم چه دا مشركان كوى او حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام طرف ته ئي منسوب كوى نو په دې آيت كښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام نه د شرك نفى ده او په مشركانو باندې رد دي. (۱)

⑤ بعض حضراتو فرمائيلي دي چه په دې آياتونو كښي د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیه السلام هډو ذكر نيشته نه د آيت په شروع كښي نه د آيت په آخر كښي، مطلب دا دي چه الله تعالى تاسو نه هر يو د يو نفس نه پيدا كړو او د هر نفس د پاره د هغه د جنس نه د هغه جوړه پيدا كړه، بيا چه كله دا دواړه د يو بل نه خپل فطري خواهش پوره كوى او حمل جوړېږي او د حمل په زمانه كښي ټول اميدونه هم د الله تعالى سره تړلى وي چه هم هغه به صحيح او سالم بچي پيدا كوى ليكن چه كله بچي پيدا شى نو د شكر په پاره نذر او نياز د غير الله په نوم باندې كوى، امام رازى رحمه الله د دې تفسير باره كښي فرمايلى دى «وهذا جواب في غلية الصحة والسداد» (۲) ليكن علامه آلوسى رحمه الله فرمايلى دى «ولا يخفى ان المتبادر من صدرها آدم وحواء، ولا يكاد يفهم غيرها راسا» (۳)

امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كښي «فمرت به» سره تشرېح كړيده «فاستمر بها الحمل فاتبته» يعنى هغه حمل قائم او برقرار وو، بيا بنځي د دې موده پوره كړه د دې تشرېح مطابق په معنى كښي قلب دي، فمرت،، كښي ضمير بنځي طرف ته راجع دي ليكن مراد ترينه د حمل استمرار دي.

علامه آلوسى رحمه الله فرمانى «فمرت به، والبراد: بقيت به كما كانت قبل حيث قامت وقعت و أهدت وتركت وهو معنى لا غبار فيه» (۴) يعنى هغه به حمل سره داسي گرځيده رگرځيده، كيناسته پاسبيده لكه څنگه چه به د حمل نه وړاندې وه.

قوله: يَنْزِعُ عَنْكَ: يَسْتَحْفِنُكَ: آيت مبارك كښي دى:،، وَإِنَّمَا يَنْزِعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْرٌ فَأَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ،،

(۱) تفسير كبير: ۱۵۸۷

(۲) تفسير ابن كثير: ۱۵۱۷۸

(۳) (روح المعاني: ۵۱۱۴۱ (الجزء التاسع)

(۴) (روح المعاني: ۵۱۱۳۸ (الجزء التاسع)

نو که چری تا ته د شیطان د طرف نه خه وسوسه راشی نو د الله تعالی پناه غواړه. فرمانی چه **«يَسْتَخِفُّكَ»** معنی **«يَسْتَخْفِلُكَ»** ده. داستخفاف لغوی معنی ده د حق او نیک کار نه اخوا کول او... اما، کښي... شرطیه او... ما... زانده ده. مطلب دا دي که د شیطان د طرف نه د حق نه اوریدلو خه وسوسه راشی یعنی غصه راشی نو پناه غواړه.

آیت مبارک کښي دی، **«إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ...»** د **«طيف»** معنی خیال، لیوتوب او غصه، **«طيف ملم»** په زړه کښي کوزیدونکي خیال کله چه سپری له وسوسي راخی او نیم گړي غوندي لیوتوب وی وائی به **«لم...لم...لم»** وږي گناه او نیم لیوتوب ته وائی. امام بخاری **«طيف»** د طیف صفت ذکر کړي دي **«لم...لم»** **«لملم طيف ملم»** په زړه کښي راتلونکي خیال په انسان باندي شروع کیدونکي لیوتوب، بیا وړاندي فرمانی **«لم...لم»** دا هغه وخت وائی کله چه انسان په وسوسو کښي اخته شی او غلط خیالات هغه پریشانه کوی.

د جمهورو قرأت **«طائف»** دي. **«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ»** امام بخاری **«طيف»** فرمانی. وهو واحد د **«طائف»** او **«طيف»** دواړو معنی یوه ده. د آیت مبارک مطلب دي چه کوم خلق د الله تعالی نه پیری او کله هغوی له د شیطان د طرف نه خیال او وسوسه راخی نو هغوی د الله تعالی په یاد کښي لگیا کیری. ^(۱)

قوله: يَمْكُدُ وَهُمْ يُزَيِّنُونَ: آیت مبارک کښي دی، **«وَأَخْوَاهُمْ يَمْكُدُونَ وَهُمْ فِي الْفِتَنِ ثُمَّ لَا يَحْقِرُونَ»** د **«يَمْكُدُونَ»** تشریح **«يُزَيِّنُونَ»** سره کړي ده، یعنی د گمراهی خبري بناسته کوی او وړاندي پش کوی.

قوله: وَخِيفَةً خَوْفًا وَخَفِيَةً مِنَ الْإِخْفَاءِ: آیت مبارک کښي دی، **«(وَأَذْكُرَنَّكَ فِي نَفْسِكَ نَفَرًا وَخِيفَةً)»** کښي **«خِيفَةً»** د ويري په معنی کښي دي او هم د سورة اعراف یو بل آیت کښي دی **«(أَذْهَبُوا نَفَرًا وَخِيفَةً)»** دلته **«(خِيفَةً)»** د اخفاء نه ماخوذ دي. ^(۲)

قوله: وَالْأَصَالُ: وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرَبِ لِقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلًا): آیت مبارک کښي دی، **«وَذُونَ الْجُبْهِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْفَعْلِ وَالْأَصَالِ»**، فرمانی د **«أصال»** واحد

(۱) (قال ابو عبيدة في قوله: إذا مسهم طائف من الشيطان.. أي لم. واللم يطلق على ضرب من الجنون و على صفار الذنوب. حكى بعض اهل العربية ان الطيف والطائف بمعنى واحد. اسند عن ابن عباس. قال: الة من الشيطان (فتح الباری: ۸۱۳۰۱)

(۲) (وفي فتح: ۸۱۳۰۱ قوله خيفة من الاخفاء فيه تجوز والمعروف في عرف اهل الصرف من الخفاء لان المزيد مشتق من الثلاثي و يوجه الذي هنا بانه اراد انتظام الصفتين من معنى واحد وقال العينی في المصدة: ۱۸۱۳۳۸ ولكن يمكن ان يوجه كلامه باعتبار اشتقاق الصفتين في معنى واحد.

«اصیل» دی او «اصیل» د مازیگر نه واخله د ماښام د وخت پوري ته وانی او د بعضو نه نقل دی چه «اصل» جمع الجمع ده یعنی د «اصیل» جمع «اصل» او د «اصل» جمع «اصل» راځی، بهر حال لفظ اصل واحد دی د کرم دلیل چه «بکره واصل» دی.

۱۳۴- بَابُ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ: إِنَّمَا حَرَّمَ ذِي الْفَوَاحِشِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ
 ۴۳۲۱- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ
 اللَّهِ- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ قُلْتُ أَأَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ، وَدَقَّعَهُ. قَالَ «لَا أُحَدِّثُ
 أُغَيِّرُ مِنَ اللَّهِ، فَلَيْدَكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ، وَلَا أُحَدِّثُ إِلَيْهِ الْيَدْحَةَ مِنَ اللَّهِ،
 فَلَيْدَكَ مَا دَرَيْتَهُ» [۴۳۵۸]

۱۳۵- بَابُ

(وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ آلِكَ قَالَ لَنْ تَرَآنِي وَلَكِنِ
 انْظُرْ إِلَى الْجِبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَآنِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِجَبَلٍ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ
 مُوسَىٰ صَعِقًا قَلِمًا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ ثَبُتَ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) (۲)
 قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَرْنِي) أُعْطِنِي.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَرْنِي أُعْطِنِي: حضرت ابن عباس په ((رَبِّ أَرْنِي انْظُرْ إِلَيْكَ))
 کښي د ارني تشرېح په اعطنی سره کړېده، ځکه چه په «ارني» او «انظر اليك» کښي معنوی اتحاد
 او مناسبت ښکاره شی. مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته درویت قوت راکړه چه تا اوليدي شم.
 بعض حضراتو ونيلي دي چه د «ارني» مفعول «نفسك» محذوف دي او مطلب دا دي چه اي
 الله: ته ماته خپل ذات اوشايه چه زه تا اوليدي شم^(۱)، د حضرت ابن عباس رضي الله عنه دا تعليق طبری
 د علی بن ابی طلحه نه موصولاً نقل کړيدي^(۲).

۴۳۲۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ
 أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى النَّبِيِّ- صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ- قَدْ لَطِمَ وَجْهَهُ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِكَ مِنَ الْأَنْصَارِ لَطَمَ وَجْهِي. قَالَ «
 ادْعُوهُ». فَدَعَاهُ قَالَ «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ». قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِالْيَهُودِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ
 وَالَّذِي اصْطَلَقَ مُوسَى عَلَى الْبَيْتِ. فَقُلْتُ وَعَلَى مُحَمَّدٍ وَأَخَذْتُ بِنِي غَضَبَةً فَلَطَمْتُهُ. قَالَ «لَا
 تُخَيِّرُونِي مِنْ بَيْنِ الْأَنْبِيَاءِ، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفَيَّقُ»

(۱) (تعلیقات لامع الدراری: ۹۱۸۸-).

(۲) (عمدة القاری: ۱۸۱۲۳۹).

فَإِذَا أَنَا بِمُوسَىٰ آخِذٌ بِعَاقِبَتِهِ مِنَ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلَا أَذَىٰ أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزَىٰ بِصَفْعَةِ الطُّورِ».

قوله: يا محمد إن رجلاً من أصحابك من الأنصار لطم في وجهي:

د روایاتو تعارض او دهغي حل: د بخاری شریف ددی روایت نه معلومیږي چه د خپري وهلو تعلق انصار سره وو، حافظ ابوبکر بن ابی الدنیا رحمته الله روایت نقل کړيدي چه خپره وهونکي حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه (په دواړو روایتونو کښي په ظاهره تعارض دي ځکه چه ابوبکر صدیق رضي الله عنه د انصارو نه نه وو.

① ددي یو جواب دا دي چه په دواړو کښي تطبیق او کړي شی چه خپره وهونکي هم حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه وو، دلته د بخاری په روایت کښي د هغه تعلق د انصارو سره ښودلي شويدي دا د خپلي منعی لغوی په اعتبار دي، د انصارو معنی امداد کونکی راځي او د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه نه زیات د حضور اکرم صلی الله علیه و آله امداد بل چا کړيدي.

② دویم جواب دا دي چه د ابن ابی الدنیا رحمته الله مقابله کښي د بخاری روایت راجح ګرځولي شوي دي. علامه عینی رحمته الله فرماني، وما ذکره البخاری هو الاصح، (۲).

قوله: فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَكُونَ أُولَٰئِكَ مِنْ بَاقِي:

د فاکون اول من يفتق تشريح: حضور اکرم صلی الله علیه و آله فرمانيلى دی چه د قیامت په ورځ به ټول خلق بي هوشه شی، د ټولو نه اول به زه په هوش کښي راشم، بیا ئي او فرمانيلى چه زه به او ګورم چه موسى عليه السلام به د عرش يوه پښه نيولي وی اوس ما ته نه ده معلومه چه هغه زما نه وړاندي په هوش کښي راغلي وو يا د کوه طور د بي هوشني هغه ته بدله ورکړي شوه او په هغه باندي هډوبي هوشی شروع نه شوه. صعق وائی د يو آواز اوریدل يا د څه څيز د ويري د وجه بي هوشه کيدل (۱) دوه ځل به نفخ صور کيږي. په رومي ځل به د ټولونه هوش والوزی او چه خومره ژوندی دی هغه به ټول مړه شی او چه کوم مړه شوي وو د هغوی په روحونو به د بي هوشنی کيفيت شروع شی. دينه پس به دويمه نفخ وی په دي سره به د مړو روحونه د هغوی بدنونو طرف ته واپس راشی او بي هوشه به په هوش کښي راشی. په سورة زمر کښي دی، وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ، دلته د بخاری مذکوره روایت کښي «فاکون اول من يفتق» کښي د دويمي نفخ نه پس افاقه مراد ده، د

شعبي رحمته الله په روایت کښي د دي تصريح ده «(ا) ناول من يفتق را سه بعد النفخة الاخيرة» (۲)
د قیامت په ورځ د نفخاتو شمير: د قیامت په ورځ د نفخاتو په شمير کښي اختلاف دي. علامه

(۱) (عمدة القاری: ۱۸۲۴۰)

(۲) (عمدة القاری: ۱۸۲۴۰)

(۳) (والمراد بالصعق غشي يلحق من سمع صوتا او رای شيئا يفرغ منه (فتح الباری: ۶/۴۴۴) کتاب الانبياء

(۴) (فتح الباری: ۶/۴۴۴) کتاب احاديث الانبياء باب وفات موسى وذكره بعد

ابن حزم رحمته الله فرمائی: خلورم نفحات به وی، اول خل به تول ژوندی مړه شی، دویم خل نفخه سره به تول مړی راژوندی شی او د حساب د پاره به جمع شی، دریمه نفخه سره به عامه بی هوشی خوره شی او خلورم خل نفخه سره به شروع شوي بی هوشني نه افاکه اوشی. (۱) حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله هم دغه قول اختیار کړيدي. (۲)

مولانا رشید احمد گنگوہي رحمته الله «لامع الدارای» کښي دري (۳) او په «کوکب الداری» کښي د خلورو نفحاتو قول اختیار کړيدي. یو نفخه اماتت، دویمه نفخه احیاء، دریمه نفخه صعفاو خلورم نفخه افاکه ده. نفخه صعقه به هغه وخت وی کله چه الله تعالی د حساب د پاره ظهور اوفرمائی. (۴)

علامه عینی رحمته الله فرمائی چه په روایت باب کښي «یصعقون» نه د حساب د پاره د الله تعالی د ظهور د وخت صعقه مراد ده. (۵)

بعضي حضراتو د پنځو نفحاتو قول اختیار کړيدي، صاحب جمل په دي باندې د حیراتیا اظهار کولو سره فرمائی: «وقد سمعنا من زادي الطهور نغمة، ولم نسمع من زادي الصور نفخة» (۶) یعنی دا خو مونږ واوریده چه په ساز کښي د یوې نغمې چااضافه کړیده چه یوه نغمه ئې نوي ایجاد کړیده، لیکن په صور کښي د نفخه د اضافې قول مونږ کله هم نه دي اوریدلي. علامه آلوسی رحمته الله د دریو قول ته ترجیح ورکړیده (۷) لیکن د جمهورو او د علماء محققین په تړد تول به دوه خل نفخ صور وی (۸) د کوم ذکر چه د سورة زمريه مذکوره آیت کښي شوي دي چه په اول خل به نفخ صور اوشی نو د زمکي او آسمان تول مخلوق به بی هوشه شی. مگر څوک چه الله تعالی غواړي «الا من شاء الله» نه بعضو حضرت جبرائیل، حضرت میکائیل، حضرت اسرافیل، او ملک الموت مراد اخستي دی. د بعضو په تړد انبیاء کرام او شهداء مراد دی او

(۱) (فتح الباری: ۴/ ۶۱ کتاب احادیث الانبياء باب وفات موسى و ذکره بعد

(۲) (اوگوری تفسیر عثمانی: ۶۲۰ سورة الزمر، لیکن شاه عبدالقادر رحمته الله د سورة النمل په تفسیر کښي پنځه نفحات ذکر کړي دی، لیکي: یو خل به شبیلی اووهلي شی په څه سره چه به تول مخلوق مړ شی، او په دویم خل پوکوهلو سره به ژوندی شی. دینه پس چه پوکوهلي شی نو اوبه ویریري بیا خلورم خل به پوکوهلو سره به بی هوشه شی او بل خل پوکوهلو سره به رابیدار شی. (تفسیر عثمانی: ۵۱۲ سورة النمل) (۳) (لامع الدارای: ۸۱/ ۵۸ کتاب الانبياء -

(۴) (تعلیقات لامع الدارای: ۸۱/ ۵۹ کتاب الانبياء و الکوکب الدری

(۵) (الظاهر ان هذا الصعق يكون يوم القيامة حين يا تي الرب عزوجل لفصل القضاء و يتجلى فيصعقون حينئذ اي يفتش عليهم وليس المراد من الصعق الموت) (عمدة القاري: ۱۸۱۲۴۰

(۶) (تعلیقات لامع الدارای: ۸۱/ ۵۹ کتاب الانبياء

(۷) (روح المعاني -

(۸) (تفسیر عثمانی: ۶۲۰ -

بعضو ونیلی دی چه ددی نه هغه خالرونکی مراد دی چه د نفعه اولی نه اول مره شوی وی (۱)
داروایت امام بخاری رحمته الله علیه کتاب احادیث الانبیاء کنبی هم نقل کړي دي. (۲)

۱۳۶- باب الْمَنِّ وَالسَّلَوى

۴۳۶۲- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَزِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «الْكِنَاةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَا وَهَّاشَاءُ الْعَيْنِ».

۱۳۷- باب (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيُّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَأْتِيكُمُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[۴۳۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي بُسَيْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَقُولُ كَانَتْ بَيْنَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ مُحَاوَرَةً فَأَغْضَبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ فَأَتَمَرَفَ عَنْهُ عُمَرُ مُغْضِبًا فَأَتَبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُ، فَلَمْ يَقْعَلْ حَتَّى أَعْلَقَ بَابَهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَتَحَنَّنَ عِنْدَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَمَّا صَاحِبُكُمْ هَذَا فَقَدْ غَامَرَ». قَالَ وَتَدِمَ عُمَرُ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَصَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْخَبَرَ. قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يَقُولُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنَا كُنْتُ أَظْلَمُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُوْنِي صَاحِبِي هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُوْنِي صَاحِبِي إِلَى قُلْتُمْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقْتَ».

حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه فرمائی چه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د حضرت عمر رضی الله عنه په مینځ کنبی څه خبري اوشوي، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دې بحث کنبی حضرت عمر رضی الله عنه خفه کړو. حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه خفه واپس لاړو، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه هغه پسي شاته لاړو او هغه نه ئي معافی او غوښتله لیکن حضرت عمر رضی الله عنه هغه معاف نه کړو او د خپل کور دروازه ئي بنده کړه. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خدمت

(۱) (الجامع لاحکام القرآن: ۱۵۱ ۲۸۰)

(۲) (صحيح البخاری مع فتح الباری کتاب احادیث الانبیاء باب وفاة موسى و بعده: ۶۱ ۴۴۱)

کنبی حاضر شو. حضور اکرم ﷺ چه د هغوی مخ اولیدو نو هلته موجود صحابه کرامو ته نې اوفرمائیل «اما صاحبکم هذا، فقد غام» ستاسو دي ملگری یعنی حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه چا سره جگړه کړېده، هغوی ﷺ د هغه د مخ کتلو سره د فراست نه اندازه لگولي وه او دا هم ممکن دی چه د وحی په ذریعه هغوی ﷺ ته خبر ورکړي شوي وي. روستو حضرت عمر رضی الله عنه پنبیمانه شو نو راغلو سلام نې اوکړو او حضور اکرم ﷺ سره کیناستو او پوره قصه نې ذکر کړه. نبی کریم ﷺ د حضرت عمر رضی الله عنه خفه شو، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او نبیل چه په الله قسم زیاتي زما د طرف نه شوي وو بیا حضور اکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو آیا تاسو زما ملگری پریخودل غواړئ، تاسو زما ملگری پریخودل غواړئ؟ ما ونیلی وو ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا))

«خلقوه تاسو ټولو ته د الله تعالی د طرف نه، الیگلي شوي پیغمبر یم، نو هغه وخت تاسو زما تکذیب اوکړو او حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه زما تصدیق اوکړو. د امام بخاری رحمه الله په روایت کنبی «اما صاحبکم هذا، فقد غام» کنبی د «غام» تشیح «سابق بالغین» سره کړي ده، په نیکي او خپګړه کنبی د ټولو نه وړاندي کیدل معنی مراد ده لیکن اکثر حضراتو د «غام» معنی «خاسم» کړېده^(۱) یعنی جنگ جگړه او دلته په روایت کنبی همدغه معنی مناسب او موزون ده.

عبدالله بن حماد دې روایت کنبی د امام بخاری رحمه الله شیخ عبدالله دي د هغه د پلانوم نه دي ذکر کړي. ابن السکون د فربری په طریق سره د امام بخاری رحمه الله دا روایت نقل کړېدي، په هغې کنبی د پلار نوم «حماد» یعنی عبدالله بن حماد، دا د امام بخاری د زمانې هم دي او د هغه په شاگردانو کنبی هم دي، حفاظ حدیث کنبی د هغوی شمیر کیدلو. ۹ محرم ۲۲۳ هجری کنبی دهغوی وفات شوي دي^(۲).

د کمالاتو والو غلطی ته نظر نه شی کولې: دي روایت نه یوه دا خبره معلومه شوه چه کوم سړي د ډیرو کمالاتو او فضائلو مالک وی که دهغه نه څه لغزش اوشی نو هغه هیرولي شی، دلته حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خپل زیاتي اقرار هم کوی لیکن حضور اکرم ﷺ د دي سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د خپل خفگان اظهار کوی، په دي وجه وروڼو که د بزرگانو نه څه غلطی اوشی یا د هغوی نه څه گناه اوشی نو خامخا هغوی پسي نه دی لگیدل پکار، ځکه چه د دي بزرگانو ډیري نیکي هم وی او معلومه نه ده چه د هغه نیکو په وجه د الله تعالی په نزد یو لوڼي مقام وی چه دي لغزش طرف ته الله تعالی توجه اونه فرمائی او د پیغور کونکو نیول اوشی^(۳).

^(۱) (تعلیقات لامع الداری: ۹۱، ۸۹ و فی الفیض: ۱۸۴، ۴)، ای خاصم واصله النزول فی الماء الكبير والبراد منه ههنا الخصومة وما فسر به المحشى فغلط

^(۲) (عمدة القاری: ۱۸۱، ۲۴۱-)

^(۳) (عمدة القاری: ۱۸۱، ۲۴۳ و فتح الباری: ۸۱۳۰، ۴ و ارشاد الساری-)

١٣٨- بَاب { وَقُولُوا حِطَّةً }

٢٢٦٥- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ مُثَنَّى أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - « قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ) فَدَخَلُوا فَيَزْحَفُونَ عَلَى أَسْطَاهِمُ وَقَالُوا حَبَّةً فِي شَعْرَةٍ » (ار: ١٢٢٢)

دا روایت پہ جلد اول کنبی تیر شوی دی هلته د امام بخاری رحمہ اللہ د استاذ نوم اسحاق بن نصر مذکور دی، دلته صرف «حدثنا اسحاق» دی، حافظ ابن حجر، علامہ عینی او علامہ قسطلانی اوفرمائیل چہ دلته «اسحاق» نہ مراد اسحاق ابن رھویہ دی خکہ چہ کلہ اسحاق مطلق او نیلی شی نو دینہ اسحاق ابن رھویہ مراد وی لیکن ظاہر نہ دا معلومیچی چہ مراد اسحاق بن نصر دی خکہ چہ ہم دغہ سند اومتن پہ جلد اول کتاب الانبیاء کنبی تیر شوی دی. او هلته اسحاق بن نصر دی. (۱)

١٣٩- بَاب { خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ }

العرف المعروف [ز: ١٩٩]

[٤٣٦٦] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَدِمَ عُبَيْدَةُ بْنُ جُصْنُ بْنُ حُدَيْفَةَ فَتَزَلَّ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحَزْرِيِّ قَبِيصٍ، وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُذْنِبُهُمْ عُمَرُ، وَكَانَ الْقُرَاءَةُ أَصْحَابَ فَجَالِيسٍ عُمَرُ وَمُشَاوَرَتِهِ كَهَوْلًا كَانُوا أَوْشِيَانًا. فَقَالَ عُبَيْدَةُ لِابْنِ أَخِيهِ يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الْأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَاسْتَأْذَنْ الْحُرَّ لِعُبَيْدَةَ فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ هِيَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، قَوْلَ اللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْحُزْلَ، وَلَا تُحْكِمُ بَيْنَنَا بِالْعُدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهُ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلَاهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَقَافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ. [٤٣٦٧] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا أَوَّلَى الْخُلُقِ النَّاسِ. أَوْ كَمَا قَالَ.

...

(۱) (واخرجه البخاری ایضا فی کتاب الاعتصام باب الاقتداء لسنن النبی صلی اللہ علیہ وسلم رقم الحدیث: ۷۲۸۶ مع الفتح وهذا الحدیث من أفرادہ (عمدة القاری)

تفسیر سورة الأنفال

۱۴۰ - قوله: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا

اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

(قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَنْفَالُ) الْمَغَانِمُ. قَالَ قَتَادَةُ (يَحْكُمُ) الْحَرْبُ، يُقَالُ نَافِلَةٌ عَطِيَّةٌ

سورة الأنفال

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَنْفَالُ: الْمَغَانِمُ: دي تفسیر نه امام بخاری رحمته الله دي تفسیر طرف ته اشاره کړیده چه دلته نفل په هغه معروف معنی کښي مستعمل نه دي چه د فقهاؤ اصطلاح ده چه غازی او جهاد کښي حصه اخستونکی ته مقررہ حصي نه څه زیاته حصه ورکړی بلکه دلته د نفل معنی مطلقا غنیمت دي. (۱) د حضرت ابن عباس رضی الله عنہما دا تعلیق ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه په طریق سره موصولا نقل کړيدي. (۲)

قوله: يُقَالُ: نَافِلَةٌ: عَطِيَّةٌ: د نافله معنی عطیه ده، دا لفظ په سوره انفال کښي نیشته لیکن د انفال د لفظ په مناسبت سره امام بخاری دلته ذکر کړيدي، د دي معنی په اصل کښي د زیاتی ده، په دي وجه د فرض او واجب مونځونو نه زیاتی رکعتونو ته نافله وائی،

[۴۲۶۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو يَسْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ. د حضرت سعید ابن جبیر رضی الله عنہ دا سوال مقصد دا وو چه سوره انفال په کومه سلسله کښي نازل شوي وو، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنہما ورته اوخودل چه دا د غزوه بدر په سلسله کښي نازل شويدي. مسند احمد کښي دی چه حضرت سعد ابن ابی وقاص رضی الله عنہ په غزوه بدر کښي سعید بن العاص قتل کړلو او د هغه توره ئي واخستله، حضور اکرم صلی الله علیه وسلم حکم اوکړو چه دا توره په غنیمت کښي جمع کړه د څه په وجه چه حضرت سعد ابن ابی وقاص رضی الله عنہ خفه شو. حضرت سعد رضی الله عنہ توره جمع کولو نه پس لري نه وو تلي چه د سوره انفال رومبني آیت نازل شو نو ئي کریم صلی الله علیه وسلم حضرت سعد رضی الله عنہ راؤغوښتولو او توره ئي ورکړه. (۳)

ابوداؤد او نسائی کښي د شان نزول یوه بله واقعه هم ذکر ده. چه غزوه بدر کښي د فتح نه پس په صحابه کرامو کښي د مال غنیمت په سلسله کښي څه اختلاف اوشو، خوانانو وئیل چه دا هر څه زمونږ د محنت نتیجه ده، د بډاگانو راني دا وه چه مونږ خو ستاسو سهارا وو، په مینځ

(۱) (لامع الدراری: ۹۱۰-۹۱۱)

(۲) (عمدة القاری: ۱۸۱۲۴۴-)

(۳) (عمدة القاری: ۱۸۱۲۴۵) والدر المنثور فی التفسیر بالمأثور: ۱۵۸-۳۱

کنبی جندا مونږ نیولی وه په دی وجه تاسو ته هیڅ فوقیت او په مونږ باندې ترجیح نیسته. دا جگره رسول الله ﷺ ته اور سیدله نو په دې باندې مذكوره آیت نازل شو (۱)

الشُّوْكَهُ الْحَدُّ (مُرْدَفِيْنَ) فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدْفِيْنَ وَأَرْدَفِيْنَ جَاءَ بَعْدِي (ذُوقُوا) بَأْسُهُمْ وَجَرُّوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذُوقِ الْقَمْرِ (فَبَرَكْمَهُ) يَجْمَعُهُ. (شَرِّدْ) قَرَفٌ (وَأِنْ جَاءُوا) طَلَبُوا (يُخَيِّبُ) يُغْلِبُ. وَقَالَ فِيهَا هَذَا مُكَاءً (إِذْ خَالَ أَصَابِعُهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) (تَصْدِيَهُ) الصَّفِيرُ (لِيُخَيِّبُوكَ) لِيُخَيِّبُوكَ. **قوله:** الشُّوْكَهُ الْحَدُّ: آیت کریمه کنبی دی...، وَإِذْ يُعَذِّبُكُمُ اللَّهُ إِخْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنتُمْ لَكُمْ وَتَدُونَ أَنْ غَيْرَ

ذَابَ الشُّوْكَهُ تُكُونُ لَكُمْ، په دې کنبی د «الشوکه» تفسیر... الحد... سره کړېدی.

حد د توري مخ ته وائی شوکه په اصل کنبی ازغی ته وائی نو ازغی چه څنگه پریکول کوی توره هم پریکول کوی. ((غیر ذاب الشوکه)) نه غیر مسلح ډله یعنی د قریشو تجارتی قافله مراد ده.

قوله: مُرْدَفِيْنَ: فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدْفِيْنَ وَأَرْدَفِيْنَ جَاءَ بَعْدِي: آیت کریمه کنبی دی...، اُنْى مِيْدُكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَايِكَةِ مُرْدَفِيْنَ،، یعنی زه به ستاسو په یو زر فریتو سره امداد

کوم، چه وار په وار به راځی. د «مردفین» معنی ده د یو ډلې نه پس بله ډله. فرمانی چه ردف ثلاثی مجرد او اردف د افعال نه دي د دواړو معنی دد جا، بعدی یعنی زما نه پس راغله. زما شاته راغلو، دا ماخوځ دي د «ردف» نه معنی روستو راتلونکي، تابع، نو د «مردفین» معنی

((متبعین)) شوه.

قوله: فَبَرَكْمَهُ: يَجْمَعُهُ: آیت کریمه کنبی دی...، لِيَمِيْزَ اللَّهُ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيْثَ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَبَرَكْمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ، دي د پاره چه الله (جل جلاله) ناپاک د پاک نه جدا کړی او ناپاک یو بل سره میلاؤ کړی بیا هغوی راجمع کړی او دوزخ کنبی ئي او غورزوی. فرمانی چه په آیت کنبی د «برکه» معنی «یجعه» یعنی جمع کړی، یوځای کړی. په اصل کنبی د باب د نصر نه رکم یرکم معنی ډیري کول، جمع کول، سره راځی.

قوله: ذُوقُوا: بَأْسُهُمْ وَجَرُّوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذُوقِ الْقَمْرِ: آیت کریمه کنبی دی...، ذَلِكُمْ قُلُوبُهُمْ وَأَنْ لِّلْكَافِرِيْنَ عَذَابُ النَّارِ، په دې کنبی ذوق نه مراد په ځله سره ځکل نه دی بلکه دا مراد دي چه تاسو اوس دا عذاب برداشت کړئ او اوني زغمئ.

قوله: وَإِنْ جَاءُوا: طَلَبُوا: آیت کریمه کنبی دی...، وَإِنْ جَاءُوا لِّلْإِسْلَامِ فَاجْتَنِبْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ، او که هغوی د صلح طرف ته تیب شی او ته هم د هغوی طرف ته مائل شه او په الله تعالی باندې بهروسه ساته، فرمانی چه د «جئوا» معنی «طلبوا» ده، یعنی که هغوی صلح او سلامتی

(۱) (الدال المنثور في التفسير بالمأثور ۳۱۱۵۹-۱۶۰ والسنن الكبرى للنسائي

كتاب التفسير سورة الانفال رقم الحديث: ۱۱۱۹۷-

غواپی نو ته هم اماده شه او په الله تعالى باندې یقین ساته.

قوله: يُخَيَّبَ آیت کریمه کښې دی... مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَمْرٌ حَتَّى يُلَاحِظَ فِي الْأَرْضِ..

د یو نبی د پاره مناسب نه دی چه هغوی قیدیان باقی اوساتی، ابو عبید رضی الله عنه د يُخَيَّبَ تفسیر يُخَيَّبَ سره کوی یعنی تر کومې چه د دښمن خونریزی او زیات قتل و غارت سره په ملک کښې غلبه حاصله نه کړی تر هغه وخت پورې قیدی کافران باقی ساتل مناسب نه دی.

قوله: لِيُثْبِتُوكَ آیت کریمه کښې دی... وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ او کوم وخت چه کافرانو ستا په نسبت تدبیرونه او سوچونه کول چه تا قیدی کړی یا تا

قتل کړی یا تا د وطن نه اوباسی د لِيُثْبِتُوكَ معنی یحسروک ده، یعنی تا قید کړی تا احصار کړی.

قوله: مُكَاءٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءٌ) إِذْ خَالَ أَصَابِعُهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ (تَصْدِيَةٌ)

الصَّفِيرُ آیت کریمه کښې دی... وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ، مجاهد رضی الله عنه په دې

آیت کښې د «مکاء» تفسیر کړېدې خپلې ګوتې په خپله ځله کښې داخلول او د تصدیه معنی ئې بیان کړې ده شپیلی، خو دا تفسیر غیر مشهور دي، مشهور تفسیر دا دي چه مکاء معنی شپیلی وهل دی او تصدیه معنی لاسونه پر قول دی.

علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه د دې آیت لاندې لیکي...، یعنی حقیقی مونځ گذار د جُمانو نه منع کوی او پخپله د هغوی مونځ څه دی؟ د کعبې په بریده طواف کول او د الله تعالی د ذکر په ځانې شپیلی وهل او لاسونه پر قول، لکه چه نن هم په ډیرو گرجو کښې تلنې او جرسونه کړنگول لوی عبادت گنړی. مطلب دا چه نه پخپله د الله تعالی عبادت کوی او نه نور عبادت کولو ته پرېږدی. دا بي معنی او فضول خبرې ئې عبادت گرځولي دي. بعضو وئيلي دي شپیلی وهل او لاسونه پر قول به ئې د مسلمانانو په عبادت کښې د خلل د پاره کول او د توقو مسخرو د پاره به ئې داسې کول.

۱۴۱ = باب: إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۳۴۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ

(إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ) قَالَ هُم مُّنفَرَمٌ مِنْ نَبِيِّ عَبْدِ الدَّارِ

۱۴۲ = باب (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا

يُحْيِيكُمْ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهٌُ مُّحْشَرُونَ)

(اسْتَجِيبُوا) أَجِيبُوا (لِمَا يُحْيِيكُمْ) يُضْلِحْكُمْ.

(۱) (عمدة القاری: ۲۴۶-۱۸۱)

(۲) (وهذا الحديث من أفراد البخاری (عمدة القاری: ۲۳۷-۱۸۱)

[۴۳۷۰] - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ حَدَّثَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ بْنِ الْمَعْلَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنْتُ أَصْلَى فَرَسٍ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَدَّعَانِي فَلَمَّ أَيْتَهُ حَتَّى صَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لَأُعَلِّمَنَّكَ أَكْثَرَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أُخْرِجَ». فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِيُخْرِجَهُ فَقَدْ كَرِهْتُ لَهُ.

وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ سَمْعَةَ حَدَّثَنَا سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَهْدَى، وَقَالَ هِيَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) السَّيِّئُ النَّشَانِي. [ر: ۴۳۰۴]

۱۴۳ = بَابُ قَوْلِهِ (وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ) أَوِ اثْنَا بِعَذَابِ أَلِيمٍ [۳۲]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَا سَمَى اللَّهُ تَعَالَى مَطَرًا فِي الْقُرْآنِ إِلَّا عَذَابًا، وَتَكْنِيهِ الْعَرَبُ الْغَيْثَ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى (يُنْزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قُتِلُوا) [۲۸]

ابن عباسیہ فرمائی دے دے «مطر» اطلاق قرآن چہ کوم خائی کریدی ہفتہ تھی عذاب لہ کریدی، او «مطر» بہ معنی باران رحمت دہ بارہ لفظ «غیث» استعمال کریدی شوی دی لکہ چہ بہ آیت کنبی دی «وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ» کہ کنبی «مطر» د عذاب معنی کنبی نہ دی بلکہ د دی نہ «غیث» او مراد دی.

[۴۳۸۱] (۱) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ - هُوَ ابْنُ كُرْدَيْبٍ صَاحِبُ الزِّيَادَةِ - سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ) أَوِ اثْنَا بِعَذَابِ أَلِيمٍ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ) وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الْآيَةِ.

احمد بن النضر: احمد دلته غير منسوب دي يعنى د پلار نوم ني امام نه دي ذكر كړي، د حاكم وغيره راڼي دا ده چه دا احمد بن النضر بن عبد الوهاب نيشابورى دي.

دي حديث سره متصل وړاندي حديث محمد بن النضر نه امام بخاري رحمته الله نقل كړيدي، محمد بن النضر د احمد بن النضر ورور دي (۲) امام بخاري رحمته الله به چه كله نيشاپور ته تشريف راوړو نو دي دوو وروڼو سره به اكثر پاتي كيدو، او امام سره د هغوى د بعض شيخانو نه روايت كولو

(۱) (ورقم الحديث: ۴۳۷۲ و اخرجه مسلم فى صفات المنافقين و احكامهم باب فى قول الله تعالى وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم، رقم الحديث: ۲۷۹۶ -

(۲) (عمدة القاري: ۱۸۱ ۲۴۹)

کنبی هم شریک دی. د دی دوارو رونرو په بخاری شریف کنبی همدغه یو روایت دی. (۱) امام مسلم رحمته الله علیه دا روایت د عبیدالله بن معاذ نه نقل کړې دي. (۲) چه د احمد بن النضر شیخ دی، داسی د امام مسلم رحمته الله علیه سند یوه درجه عالی دی او دا خبره وړاندې تیره شویده چه امام مسلم رحمته الله علیه ته دلسی فضیلت صرف په څلورو احادیثو کنبی حاصل دی. (۳)

۱۴۴- باب (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ)

[۴۳۷۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّظْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِي سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ وَأَنْتَ بَعْدَ آبِ أَلِيمٍ) فَتَرَكْتُ: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (الآيَةُ [۴۳۷۱])

د ایت مبارک دوه تفسیرونه: روایت کنبی دی چه ابو جهل وغیره او وئیل (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ وَأَنْتَ بَعْدَ آبِ أَلِيمٍ) یعنی ای الله که همدغه قرآن پاک ستا د طرف نه حق وی نو مونږ باندې کانړی راؤ وړوه یا څه بل سخت عذاب نازل کړه، قرآن د دي جواب ورکړو، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ، په دي جواب کنبی د عذاب نه نازلیدلو دوه وجي خودلي دی، یو د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په مکه کنبی موجودگی او دویمه وجه د خلقو استغفار کول، ابن جریر وغیره او فرمانیل، وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، د آیت دا حصه هغه وخت نازل شوه کله چه هغوی صلی الله علیه و آله په مکه مکرمة کنبی موجود وو او بیا د مدیني د هجرت نه پس د آیت دویمه حصه دا نازله شوه، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ، د

«يَسْتَغْفِرُونَ» ضمیر مسلمانانو طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه مکه مکرمة کنبی کمزوری مسلمانان موجود دی چه هجرت ئي نه شو کولی او د الله تعالی نه ئي استغفار کولو دهغوی د خاطره او د هغوی د استغفار د برکته په اهل مکه باندې عذاب نازل نه کړی شو. بیا چه کله دي ټولو حضراتو هجرت او کړو او د مکي نه لاړل نو وړاندیني آیت نازل شو، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ، مطلب دا دي چه اوس عذاب منع کونکی دواړه اسباب لري شو، نه حضور اکرم صلی الله علیه و آله په مکه کنبی باقی پاتي شو او نه استغفار کونکی مسلمانان په مکه کنبی باقی پاتي شو، نو اوس د عذاب منع کولو څه رکاوټ باقی

(۱) (فتح الباری: ۸۱۳۰۸ و تهذیب الکمال: ۱۱۵۱۵-۵۱۶)

(۲) (صحیح مسلم کتاب صفات المنافقین و احکامهم، رقم الحديث ۲۷۹۶)

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی: ۶۹۲-)

پای نه شو نو د مکی د فتح په موقع باندې په دې کافرانو باندې عذاب نازل کړی شو په دوی کښې بعض اووژلي شول بعض اوووستلي شول او باقی مغلوب شول.^(۱)

د دې تفسیر مطابق، «وَأَلَّتْ فِيهِمْ»، نه مراد رسول ﷺ په مکه کښې قیام دي او «يَسْتَغْفِرُونَ» نه د مسلمانانو استغفار مراد دي. او د عذاب نه د مکی د فتح وخت کښې د کافرانو مغلوب کیدل مراد دی. بعض حضراتو فرمائیلی دی چه د حضور اکرم ﷺ په دنیا کښې موجودگی د عذاب منع کونکې ده. صرف په مکه کښې موجود کیدل مراد نه دی او د «يَسْتَغْفِرُونَ» ضمیر کافران ته راجع دي. او مطلب دا دي چه د اهل مکه د بدو اعمالو تقاضا خو دا وه چه په دوی د آسمان نه کانې راوړولی وې خو دوه څیزونه د دې عذاب نه منع کونکې شو یو د حضور اکرم ﷺ په دنیا کښې موجود کیدل، او دویم د اهل مکه استغفار کول، د مکی خلقی اگر که مشرکان وو خو د طواف وغیره په وخت کښې به یې د «غُفِرَ لَكَ غُفْرًا» ورد کولو، د دوی دا استغفار سره د دې چه د هغوی د پاره په آخرت کښې څه فائده نه ورکوله خو په دنیا کښې د هغوی دا فائده ضرور اوشوه چه هغه خلق د دنیا د عذاب نه بچ شو، او وړاندې آیت، «وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ»، نه په دې صورت کښې به آخروی عذاب مراد وی، مطلب به دا وی چه دا خلق خو د دنیاوی عذاب نه بچ شو خو د آخرت عذاب به دوی ته ضرور ملایږی.^(۲) نو چه د کوم عذاب نفی کړی شوي ده، «وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ»، دې نه عذاب دنیاوی مراد دي او چه د کوم اثبات کړي شوي دي د، «وَمَا لَهُمْ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ»، نو د دې نه د آخرت عذاب مراد دي.^(۳)

۱۴۵=باب: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ: [۳۹]

[۴۳۷۴-۴۳۷۴] - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي عَمْرٍو عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَجُلًا جَاءَهُ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَأَنْ تَطَاقُتَانَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَتَنَابَلُوا) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ لَا تُقَاتِلَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغَرَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ وَلَا أَقَاتِلُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَغَرَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدِّيًا) إِلَى آخِرِهَا

قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ). قَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذْ كَانَ الْإِسْلَامُ قَلِيلًا، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ، إِمَّا يَقْتُلُوهُ وَإِمَّا يُؤْتِقُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الْإِسْلَامُ، فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةً، فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لَا يُؤَافِقُهُ فِيمَا يُرِيدُ قَالَ

(۱) (تفسير طبري: ۶۸۳ و البحر المحيط: ۴۸۹: ۳۱-

(۲) (البحر المحيط: ۴۹۰-

(۳) (تفسير كبير: ۱۵۹: ۱۵۱-

فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ مَا قَوْلِي فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللَّهُ قَدْ عَفَا عَنْهُ، فَكَيْفَ هُمْ أَنْ يَعْفُو عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَأَبْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَخَتَنَهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بَنَتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ.

[۴۳۷۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا يَسَارٌ أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا أَوَّلُ بَنَاتِ ابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ. فَقَالَ وَهَلْ تَذَرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُقَاتِلُ الْمُبْشِرِينَ وَكَانَ الدَّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمَلِكِ [۴۳۷۳]

قوله: فقال يا ابن اخی اغترب هذه الایة: حضرت عبدالله ابن عمر رضی اللہ عنہما له یو سري راغلو او هغه ته ئي او وئیل چه تاسو د مسلمانانو د خپل مینځ جگړه کښي حصه ولي نه اخلني، په قرآن کښي چه د الله تعالی ارشاد دي،، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، حضرت عبدالله ابن عمر رضی اللہ عنہما جواب ورکړو چه د دي آیت په سلسله کښي په د هوکه کښي پریوزم (یعنی د دي په صحیح مفهوم باندې پوهه نه شم او د مسلمانانو په جنگ کښي شرکت اونه کړم) دا ماته ډیر خوښ دی د دي نه چه زه په د هوکه کښي پریوزم او د دي آیت په سلسله کښي کوم کښي چه الله تعالی فرماینلی دی (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) یعنی د دي آیت په سلسله کښي زه څه غلط فهمی نه شم برداشت کولي چه د مؤمن قتل عمداً زه معمولی او سپک کار اګنېم نو څه د قتل مؤمن عمداً ارتکاب نه شم کولي. بعض نسخو کښي د «اغتر» په ځاني «اعبر» باب تفعیل نه صیغه مجهول واحد متکلم ده.

«عبر تعبهما» معنی شوه شرم ورکول، عیب لگول نو په دي صورت کښي به ترجمه دا وی ما ته،، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا، په آیت باندې عمل نه کولو باندې پیغور راکړي شی نو دا زما په نزد بهتر دی د هغي نه چه ما ته،، وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا، باندې عمل کولو په وجه کوم پیغور راکړي شی.

قوله: وَأَمَّا عَلِيٌّ فَأَبْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَخَتَنَهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بَنَتُهُ: یعنی حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د تره ځوی او څوم دي، په لاس باندې ئي اشاره اوکړه چه دا د هغه کور دي یعنی نسبی قرابت سره سره د مکان په اعتبار هم هغه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره نژدي او متصل وو، دلته په روایت کښي،، هذه ابنته او بیته،، دي لیکن په دي کښي صحیح،، هذا بیته،، والا نسخه ده نو امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا روایت په ص: ۴۶۸ باندې نقل کړيدي هلته بي شکه هم،، هذا بیته،، وارد شوي دي. (۱)

(۱) (صحیح بخاری کتاب التفسیر باب قوله وقاتلوه حتی لا تكون فتنة: ۶۴۸-)

۱۴۶=باب (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) [۴۰]

[۴۳۷۵] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ غَمْرٍو عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - لَمَّا تَزَلَّتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) فَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشْرَةٍ - فَقَالَ سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ أَنْ لَا يَفِرَّ عَشْرُونَ مِنْ مِائَتَيْنِ ثُمَّ تَزَلَّتْ (الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ) الْآيَةَ، فَكُتِبَ أَنْ لَا يَفِرَّ مِائَةٌ مِنْ مِائَتَيْنِ - زَادَ سُفْيَانُ مَرَّةً - تَزَلَّتْ (حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ) - قَالَ سُفْيَانُ وَقَالَ ابْنُ شُبْرُمَةَ وَآزَى الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ مِثْلَ هَذَا. په شروع کښي دا حکم وو چه يو مسلمان به په جنگ کښي د لسو کافرانو نه نه تختي، لس مسلمانان به سلو، شل به د دوو سوؤ او زر به د لسو زرو کافرانو مقابله کوي ليکن روستو دا حکم منسوخ شو او آيت نازل شو، (الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا) إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ،، يعنى که سل مسلمانان کلک ولاړ وي نو هغوى به په دوو سوؤ کافرانو غالب راتلي شي. په دي کښي اشاره او کړي شوه چه د خپل ځان نه په دوه چنده به مسلمانان د غالب کيدو توقع لري نو د دي د وجي تيخته جائز نه ده، او که د مخالف فريق شمير د دوه چنده نه هم زيات شو نو تيخته جائز ده.

د ميدان جنگ نه کوم وخت تيخته جائز ده؟ د جمهورو علماؤ او انمه اريعه په نزد همدغه حکم دي چه تر کومي د مخالف فريق تعداد د دوچند نه زيات نه وي هغه وخت پوري د ميدان جنگ نه تيخته حرام ده. (۱) په دي کښي خبري شوي دي چه د دښمن دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره دي يا د طاقت او د وسلي په اعتبار سره دي. ابن ماجشون مالکي وغيره فرمائي چه دا دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره نه دي د وسلي او طاقت په اعتبار سره دي نو که سل مسلمانان د سل کافرانو نه تيخته اختيار کړي چه په قوت او وسلي سره د هغوى نه دوچند وي نو د هغوى په نزد دا جائز ده. (۲) ليکن د جمهورو په نزد دا دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره دي نو په مذکور صورت کښي د دي سلو مسلمانانو تيخته اختيارول د جمهورو په نزد جائز نه دي. او که د کافرانو شمير د دوچند نه هم زيات شي نو بيا تيخته اختيارول جائز دي. البته

(۱) (وايضاً أخرجه في كتاب التفسير باب الآن خفف الله عنكم رقم الحديث: ٤٣٧٦ وهذا الحديث من افراد (عمدة القارى) -

(۲) (الجامع لاحكام القرآن: ٣٨٠ - ٧١ - ٣٨١ -

(۳) (الجامع لاحكام القرآن: ٣٨٠ - ٧١ -

امام محمد عليه السلام فرمائی ہے کہ اسلام د لبسکر شمیر دولس زرو تہ اور سی نو بیا د میدان جنگ نہ تیختہ جائز نہ دہ کہ د دبنمن شمیر د دوچند نہ زیات ولی نہ وی^(۱) او پہ استدلال کنبی د زہری طریق نہ مروی حدیث پیش کوی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی «غیر الاصحاب اربعة و غیر السایا اربعة و غیر الجیوش اربعة ولن یؤتی اثنا عشر الفامن قلة ولن یغلب»^(۲)

پہ دی روایت کنبی تصریح دہ چہ د مسلمانانو د لبسکر تعداد کله زہ وی او کہ د دولسو زرو نہ زیات وی نو ہغوی بہ د کافرانو د مقابلہ نہ تیختہ نہ اختیاروی کہ کافران ہر خومرہ زیات ولی نہ وی علامہ قرطبی رحمہ اللہ د امام مالک رحمہ اللہ نہ خو یو روایت د امام محمد رحمہ اللہ د مذهب مطابق نقل کریدی^(۳)

تاریخ اسلام کنبی د دی یر مثالونہ موجود دی چہ مسلمانان د کافرانو نہ پہ یر کم تعداد کنبی وو خو ثابت قدم وو نو اللہ تعالیٰ ہغوی تہ فتح او کامیابی ورکھہ د غزوہ موئہ واقعہ تیرہ شوی دہ پہ دی کنبی د مسلمانانو شمیر دري زہ وو او د رومیانو او د ہغوی د ملگرو شمیر دوه لاکھ وو، جنگ قادسیہ کنبی د مسلمانانو شمیر خلونبت زہ وو او کافران د بعض روایاتو مطابق د دوو لاکھو نہ زیات وو د آندلس د فتح پہ وخت کنبی د طارق بن زیاد پہ مشرئی کنبی د اسلام د لبسکر شمیر اوولس سوہ وو او مخالف لبسکر او یا زہہ، ۷۰۰۰۰، وو^(۴)

قوله: (قال ابن شبرمة واری الامر بالمعروف والنہی عن المنکر)

مثل هذا ابن شبرمة: شبرمة (دشین ضمہ او د باء سکون او د راء ضمہ سرہ) د دہ نوم عبداللہ دی تابعی دی او د کوفی قاضی پاتی شوی دی، پہ کال ۱۴۴ ہجری کنبی د ہفہ وفات شوی دی^(۵) دوی فرمائی چہ امر بالمعروف والنہی عن المنکر پہ سلسلہ کنبی ہم دا حکم دی چہ د یو سری پہ مقابلہ کنبی دوه سری پہ منکر بانڈی وی نو د ہفہ د پارہ تیختہ جائز نہ دہ، خو کہ د دوو نہ زیات شو نو بیا تیختہ جائز دہ

۱۴۷ = باب (الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا) (الآیۃ

إِلَى قَوْلِهِ) (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

(۱) (احکام القرآن للجصاص: ۴۸: ۳۱ الکلام فی الفرار من الزحف-

(۲) (الحديث أخرجه ابوداؤد عن أبي حشمة زهير بن حرب وعن وهب بن جرير عن أبيه عن يونس عن الزهري عن عبيد الله بن عبد الله عن ابن عباس رضي الله عنه في كتاب الجهاد باب فيما يستحب من الجيوش والرفقاء والسرايا رقم الحديث: ۱۵۵۵ وقال هذا حديث حسن غريب لا يستنده كبير احد غير جرير ابن حازم و انما روى هذا الحديث عن الزهري عن النبي صلى الله عليه وسلم مرسلًا-

(۳) (الجامع لاحکام القرآن ۸۲: ۸۷۱۳۸۱-

(۴) (الجامع لاحکام القرآن ۸۱: ۸۷۱۳۸۱-

(۵) (عمدة القاری: ۲۵۲: ۱۸۱-

۱۳۷۶۱- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَارِثٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الزُّبَيْرُ بْنُ خَرِيتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ لَمَّا تَوَلَّيْتُ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يُغْلِبُوا مَا تَكْتُمُونَ) شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ جِئْتُ فَرَضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشْرَةٍ، فَجَاءَ الْخَفِيفُ فَقَالَ (الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يُغْلِبُوا مَا تَكْتُمُونَ). قَالَ فَلَمَّا خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنَ الْعِدَّةِ نَفَّصَ مِنَ الصَّابِرِينَ مَا خَفَّفَ عَنْهُمْ. (ر: ۴۳۷۵)

۱۴۷ = بَابُ تَفْسِيرِ سُورَةِ بَرَاءَةِ:

(وَلِيَجْهَ) كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتُهُ فِي شَيْءٍ. (الشُّقَّةُ) السَّفَرُ، الْخَبَالُ الْقَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ. (وَلَا تَفْتَنِي) لَا تَوْتَحِنِي. (كَرَهَا) وَكَرَهَا وَاحِدٌ. (مُدْخَلًا) يَدْخُلُونَ فِيهِ. (يَجْمَحُونَ) يَمْرِعُونَ (وَالْمُؤْتَفِكَاتِ) التَّفَكَّكَاتِ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ (أَهْوَى) أَلْقَاهُ فِي هَوَاةٍ. (عَذْبٍ) خُلْدٍ، عَذَلْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنٍ صِدْقٍ. فِي مَنِيَّتِ صِدْقٍ. الْخَوَالِفُ الْخَالِيفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعْدَ بَعْدِي، وَمِنْهُ يَخْلُقُهُ فِي الْقَابِرِينَ، وَجُوزُ أَنْ يَكُونَ النِّسَاءُ مِنَ الْخَالِيفَةِ، وَإِنْ كَانَ جَمْعُ الذُّكُورِ فَإِنَّهُ لَمْ يَجِدْ عَلَى تَقْدِيرِ جَمْعِهِ إِلَّا أَحْرَفَانِ قَارِسٌ وَقَوَارِسُ، وَهَالِكٌ وَهَوَالِكٌ. (الْخَيْرَاتِ) وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ. (مُرْجُوتُونَ) مُؤَخَّرُونَ. الشَّقَا شَقِيرٌ وَهُوَ حَذَرٌ، وَالْجُوفُ مَا عَجَزَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَارٍ. (لَاوَاةً) شَقَقَا وَفَرَّقَا. وَقَالَ إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلَهَا بِلَيْلٍ تَأْوَةُ أَهْلُ الرَّجُلِ الْحَزِينِ.

سورة براءة

د کلماتو تشریح:

قوله: وَلِيَجْهَ: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتُهُ فِي شَيْءٍ: آیت کریمه کنبی دی،،،، وَلَمْ يَجْعَدْ وَايْنُ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولُهُ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيَجْهَ،، امام بخاری رحمته فرمائی چه ولیجه بغه خیز ته وائی کوم چه په بل خیز کنبی ته داخل کړي دا د ولوج په معنی دخول نه مشتق دي. (۱) دلته په آیت کنبی رازدار ته او دتنه د زړه دوست مرا دي.

قوله: الشُّقَّةُ: السَّفَرُ: آیت کریمه کنبی دی،،،، لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ،، په دي کنبی ني د «شقة» تفسیر سفر سره کړي دي او بعضو ويلي دي شقة نه مدينه منوره نه شام پوري فاصله مراد ده. (۲)

(۱) (قال الراغب في المفردات: ۵۳۲: الولوج الدخول في مضيق والوليحية كل ما يتخذ الانسان معتمدا عليه وليس من اهله قولهم فلان وليجة في القوم اذا الحق بهم وليس منهم انسانا كان او غيره-
(۲) (عمدة القاري: ۲۵۴ ۱۸۱-)

قوله: الْخَبَالُ الْقَسَادُ وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ: آیت کریمه کنبی دی: «لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوا كُفْرًا»

خَبَالًا، امام فرمائی چه د «خبال» معنی فساد او د «خبال» معنی مرگ دی علامه عینی رحمته فرمائی چه «الموت» په خای «الموتة» کیدل پکار دی «موتة» معنی مرگی او لیو توب دی (۱)
قوله: وَلَا تُقَاتِنِي وَلَا تَجْنِي: آیت کریمه کنبی دی: «قُلْ أَتَقِفُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يَقْبَلَ مِنْكُمْ»

دی «مناقضین متخلفین» نه بعض هغه دی چه وائی ماته اجازت راکړه او ما په فتنه کنبی مه اچوه یعنی په ما باندې زجر او توبیخ مه کوه.

قوله: كُرْهًا وَكُرْهًا وَاحِدٌ: آیت کریمه کنبی دی: «قُلْ أَتَقِفُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يَقْبَلَ مِنْكُمْ» او وایه چه تاسو خرچ کړئ په خوشحالی سره یا په خفگان سره ستاسو نه به هیڅ کله قبول نه شی وائی کره (د کاف فتح سره) او کره (د کاف ضمه سره) د دواړو ناخوښی ده.

قوله: مُدْخَلًا يَدْخُلُونَ فِيهِ: آیت کریمه کنبی دی: «لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَفَارِجَ أَوْ مَدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ» که چري هغه (منافقین) اومومی خائی د پناه یا غار د ننوتلو خائی نو خاصا به هغه طرف ته تلل او منډي به ئي وهلي د «يجمعون» معنی «يسرعون» یعنی منډي وهونکی او تختیدونکی ده.

قوله: وَالْمُؤْتَفِكَاتِ: اتَّفَكْتَ انْقَلَبْتَ بِهَا الْأَرْضُ: آیت کریمه کنبی دی: «وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ» امام فرمائی دي کنبی «وَالْمُؤْتَفِكَاتِ» د «اتَّفَكْتَ اى انْقَلَبْتَ بِهَا الْأَرْضُ» نه ماخوډ دي «انْقَلَبْتَ بِهَا الْأَرْضُ» دلته دینه «منقلب» او آله شوي د قوم لوط کلي مراد دي.

قوله: أَهْوَى: أَلْقَاهُ فِي هَوًى: دا لفظ په سورة براءة کنبی نیشته سورة نجم کنبی دي «وَالْمُؤْتَفِكَاتِ» په سورة براءة، «وَالْمُؤْتَفِكَاتِ» راغلي دي، «مؤتفكة»، جمع دهزو هم دي مناسب سره امام بخاری رحمته لفظ د «اهوى»، تشریح دلته ذکر کړه، اهوى معنی هغه ئي په یوه کنده کنبی واچول، هوة وائی ښکته زمکه او کنډي ته.

قوله: (عَدْنٍ) خُلِدٍ، عَدْنْتُ بِأَرْضِ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنٍ صَدَقَ. فِي مَنَبِتٍ صَدَقَ: (فِي جَنَاتٍ عَدْنٍ) دي کنبی د «عدن» معنی «خلد» ده یعنی د همیشه والی په باغونو کنبی وائی «عدنت بارض» ما په هغي کنبی اقامت اختیار کړو هم دینه «معدن» مشتق دي، د سرو زرو سپینو زرو کان ته هم وائی. وئيلي شی (فِي مَعْدِنٍ صَدَقَ) یعنی (فِي مَنَبِتٍ صَدَقَ) د صدق او رښتیاو د راتوکیدو په خای کنبی دي. دا د هغه سړي په باره کنبی وائی څوک چه هم په صدق کنبی وی او د دروغو هلته تیریدل نه وی.

قوله: الْخَوَالِفُ: الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي: آیت کریمه کبني دی.. رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطِبَّ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.. دي کبني خوالف د خالف جمع ده. خالف هغه سري چه مانه شاته پاتي شوي وی او زما نه روستو هغه په کور کبني ناست وی. کله چه څوک مړ شي نو هلته د دعا په توگه وائی ((الله یخلفه فی القابرين)) یعنی د هغه په پسماندگانو کبني الله تعالی د هغه خليفه جوړ شي. وړاندي امام فرمائی دا هم ممکن دی چه ((خوالف)) نه مراد ښځي وی او دا د «خالفة» جمع وی ځکه چه فاعلة جمع د فواعل په وزن باندي راځي، او که الف مذکر یعنی د خالف جمع وی نو دا به شاذ وی ځکه چه د فاعل جمع فواعل په وزن صرف دوو لفظونو کبني راځي یو فارس چه د دي جمع فوارس راځي بل د هالک چه د دي جمع هو الک راځي.

لیکن د امام دا قول محل نظر دي ځکه چه مذکوره دوو لفظونو نه علاوه هم یو څو لفظونه داسي دی د کومو جمع چه د فواعل په وزن راځي، لکه سابق، داجن، او ناکس، چه د دي جمع سابق، دواجن، او نو اکس راځي. (۱)

قوله: الْخَيْرَاتُ: وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْقَوَاضِلُ: آیت کریمه کبني دی.. أُولَئِكَ هُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.. او هم د دوی د پاره ټولي خوبباني دی او هم دغه خلق کامیاب دی (کومو خلکو چه په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد او کړو) فرمائی چه د خیرات واحد خیرة دي په فتح د ځا سره او سکون د یاء او اخرها هاء التانیث، د دي په تفسیر کبني ابو عبیدالله فرمائی وهي القواضیل یعنی فضائل خوبباني، نیکی او خیرگري.

قوله: مُرْجُونَ: مُؤَخَّرُونَ: آیت کریمه کبني دی.. وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مَسَاجِدٌ وَلَا هُمْ يُسَبِّحُونَ.. او څه خلق هغه دی د کومو معامله چه د الله تعالی حکم راتلو پوري ملتوی ده چه هغوی له به سزا ورکوی یا به د هغوی توبه قبلوی. فرمائی چه په آیت کبني د «مرجون» معنی ده د چا معامله چه روستو کړي شي.

قوله: الشَّافِ: شَفِيرٌ وَهُوَ حَذَّةٌ، وَالْجُرْفُ مَا تَجَرَّفُ مِنْ السَّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هار) هاپر: آیت کریمه کبني دی.. أَمْرٌ مَنْ أَسَّسَ بُيُوتَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَأَتَاهَا بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ.. یا هغه سري چا چه د خپل عمارت بنیاد د یو غار په غاړه باندي چه پریوزی کیځودي وی. بیا هغه عمارت دا (باني) واخلی او د دوزخ اور ته پریوزی. دي کبني د «شفاء» معنی ده شفير یعنی غاړه، «جرف» د نالي غاړي ته وائی چه د نهر او وادیانو اوبو سره کمزوري کیږی او پریوتلو ته نژدي وی او لږ شان خوزیدو سره پریوزی. (۲)

(۱) (عمدة القاری: ۱۸۱ ۲۵۶ فتح الباری: ۸۱۳۱۴)

(۲) (قال الاطوسي في روح المعاني: ۱۱۱ ۲۲ الجرف بضمين البئر التي لم تطو و قيل هو الهوة وما يجرفه السيل من الاودية لجرف الماء له اى اكله و اذها به -

«هار» په اصل کښي «هائر» وو او هائر کښي قلب شوي دي. هائر نه نى هارى جوړ کړو. بيا نى همزه د ماقبل د کسري د وجهي نه يا جوړه کړه هارى جوړ شو، ياء نى حذف کړه هار جوړ شوبه معنی د پریوتلو (۱).

قوله: لَا وَاةَ شَقَقَا وَفَرَقَا وَقَالَ الشَّاعِرُ: (۲)،

تَاوَة آهَة الرَّجُلِ الْحَزِينِ

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بَلِيلَ

آيت کریمه کښي دى، (۱) اِبْرَاهِيمَ لَا وَاةَ حَلِيمٍ، يعنى ابراهيم عليه السلام دیر آه آه کونکي وو او حلیم الطبع وو، امام فرمائی شققا و فرقا يعنى د الله تعالى د ويري نه به هغوى آه آه کول او د رب به حضور کښي ژړا فریاد کونکي وو، شاعر وائی کله چه زه د شپي په خپله اوبښه باندي کيځاوه ترم نو هغه د غمگین سړي پشان آه آه کوی.

۱۴۹ = بَابُ قَوْلِهِ: بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
إِذَا ن [۳] إِغْلَامٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَذُنٌ يُصَدِّقُ نُظْرَهُمْ وَتَرْكِبُهُمْ بِهَا [۱۰۳] وَنَحْوَهَا
كَتَبُوا وَالزَّكَاةَ الطَّاعَةَ وَالْإِخْلَاصَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ [فصلت ۷] لَا يَشْهَدُونَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يُضَاهُونَ [۲۰] يُشْهِبُونَ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَذُنٌ يُصَدِّقُ: آيت کریمه کښي دى... وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ
النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ،

د آذن معنی راځی غوږ، دلته د دي معنی بیان کړیده د هغه سړی چه د هري خبري تصديق

(۱) (قال الالوسی فی روح المعانی: ۲۲ ۱۱۱ واصله هاور او هایر فهو مقلوب وزونه فاعل و قيل انه حذف عینه اعتباراً فوزنه قال وقيل انه لا قلب فيه و لا حذف واصله هور او هیر علی وزن فعل بكسر العین ككتف فلما تحرك حرف العلة و انفتح ما قبله قلب الفاء وفي الكشاف: ۲۱ ۳۱۲ ونظيره: شاك و صات فی شاك و صانت الفه ليست بالف فاعل انما هي عینه واصله هور و شوك و صوت-

(۲) (و هو الشعب العبدی وانظر بعض اشعار هذه القصيدة فی عمدة القاری: ۲۵۷ ۱۸۱ و فتح الباری: ۸۳۱۵-

أفاطم قبل بينك متعيني	...	ومنك ما سألت كأن متعيني
فلا تعدى مواعد كاذبات	...	تمر بها رياح الصيف دوني
فأني لو تخالفني شمالي	...	عنادك ما وصلت بها يميني
إذا لقطعنها ولقلت: بيني!	...	كذلك أجتوى من يجتويني
إذا ما قمت أرحلها بليل	...	تأوه آهه الرجل الحزين
تقول إذا درأت لها وضيني	...	أهذا دينه أبدا وديني؟
أكل الدهر حلا وارتحالا؟	...	أما يبقى على ولا يقيني!!
فأبقي باطلاي والجد منها	...	كدكان الدربانة المطين

وكان ابو محمد بن العلا يقول لو كان الشعر مثلها وجب على الناس ان يتعلموه-

کوی بعض منافقانو به وئیل چه حضور اکرم ﷺ خود هری خبری تصدیق کوی، در نیتیاو او دروغو د پیژند گلو تکلیف نه برداشت کوی. قرآن د دی جواب ورکړو: قُلْ أَذُنٌ غَيْرُ لَكُمْ یعنی که هغه هم غوږونه دی نو هم ستاسو د خپگړي د پاره، د نبی ﷺ عادت مبارک ستاسو په حق کښی بهتر دي.

قوله: تَطَهَّرْهُمْ وَتَزَكِّيْهِمْ بِهَا: نَحْوَهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ: الطَّاعَةُ وَالْإِخْلَاصُ آیت کریمه کښی دی،، خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتَزَكِّيْهِمْ بِهَا،، د تطهرهم او تزکیهم دواړو هم یوه معنی ده. د تطهیر نه دلته «تزکیة عن الذنوب» او «تزکیة القلب» مراد ده ده. د زکاة په ادائیگنی سره د زړه نه رذیله بخل ختمیږی، وړاندي امام فرمائی «دندوها کثیر» یعنی په الفاظو کښی مختلف لیکن معنی کښی متحد کلمات د عربو په لغت کښی ډیر زیات مثالونه دی. بیا اوفرمایلی شو د زکاة معنی طاعت او اخلاص هم راځي.

قوله: لَا يُوْتُونَ الزَّكَاةَ: لَا يَشْهَدُونَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: آیت کریمه کښی دی،، وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ... الخ،، دي کښی د «لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» تشریح ده، چه هغه د «لا اله الا الله» گواهی نه ورکوی. نو په دي آیت کښی د زکاة نه د مال والا زکاة مراد نه دي بلکه قلبی زکاة ترینه مراد دي چه شرک او کفر نه زړه پاکوی. د آیت دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنه نقل دي. (۱) دا آیت په سورة براءة کښی نیشته بلکه په سورة فُصِّلَتْ کښی دي. په سورة براءة کښی د «تَزَكِّيْهِمْ بِهَا» په مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دا آیت ذکر کړي دي.

[۴۳۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بِرَاءَةَ. (ر: ۴۱۰۶) د ټولو نه په اخر کې نازلیدونکې سورت: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چه د ټولو نه په آخره کښی سورة براءة نازل شو، مطلب دا چه د سورة براءة اکثره حصه په آخره کښی نازل شوه. (۲) د پوره سورة په آخر کښی نازلیدل مراد نه دی. پوره سورة چه د ټولو په آخره کښی نازل شوي دي هغه (اِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ..... الخ) دي.

۱۵۰. **قَوْلِهِ (فَيَسْجُودُ فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَلِمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ)**

يَسْجُودُ اسِيرُوا.

(۱) (عمدة القاري: ۲۵۹: ۱۸۱-)

(۲) (عمدة القاري: ۲۵۹: ۱۸۱-)

(۳) (فتح الباري: ۸۱۳۱۶-)

[٣٢٧٨] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَاهُ هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَدِّيَيْنِ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَدِّتُونَ بَيْنِي أَنْ لَا يَحْجَرَ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرَيَّانٌ. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ثُمَّ أَرَدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَدِّنَ بِبَرَاءَةٍ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلَى يَوْمِ النَّحْرِ فِي أَهْلِ مَنْزِلِ بَرَاءَةٍ، وَأَنْ لَا يَحْجَرَ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرَيَّانٌ.

١٥١ = بَابُ قَوْلِهِ (وَإِذَا نَزَلَ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولُهُ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فُوْخِئْ لَكُمْ وَإِنْ قَوْلُكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) أَذْنَهُمْ أَعْلَمُهُمْ.

[٣٢٧٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَاهُ هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي الْمُؤَدِّيَيْنِ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَدِّتُونَ بَيْنِي أَنْ لَا يَحْجَرَ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرَيَّانٌ. قَالَ مُحَمَّدُ ثُمَّ أَرَدَفَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَدِّنَ بِبَرَاءَةٍ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلَى فِي أَهْلِ مَنْزِلِ يَوْمَ النَّحْرِ بِبَرَاءَةٍ، وَأَنْ لَا يَحْجَرَ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرَيَّانٌ.

١٥٢ = بَابُ: (إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

[٣٢٨٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَيْهِمْ أَنْ يَحْجَرَ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرَيَّانٌ. فَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ يَوْمَ النَّحْرِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ. مِنْ أَجْلِ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ. (ر. ١٣٦٢)

١٥٣ = بَابُ (فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ)

[٣٢٨١] (=) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهَبٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ حُذَيْفَةَ فَقَالَ مَا بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِ هَذِهِ الْآيَةِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ، وَلَا مِنْ الْمُنَافِقِينَ إِلَّا

أَرْبَعَةٌ. فَقَالَ أَعْرَابِي: إِنَّكُمْ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تُخْبِرُونَنَا فَلَا تَذَرُونَا قِمًا بِأَلْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَبْغُرُونَ بَيُوتَنَا وَيَسْرِقُونَ أَغْلَاقَنَا. قَالَ أُولَئِكَ الْفُسَّاقُ، أَجَلٌ لَمْ يَمِيقْ مِنْهُمْ إِلَّا أَرْبَعَةٌ. أَحَدُهُمْ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَوْ رُبَّ الْمَاءِ الْبَارِدَ لَمَا وَجَدَ يَرْدُهُ.

د زید بن وهب بیان دی چه مونږ حضرت حذیفه رضی الله تعالی سره وو نو هغه او فرمائیل چه ددی آیت په اصحابو کښې صرف درې پاتې شوی دی او د منافقانو نه څلور باقی دی (حضرت حذیفه رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله رازدار وو نوم په نوم منافقان نی پیژندل، یو اعرابی په مجلس کښې موجود وو)، هغه او وویل چه تاسو د رسول الله صلی الله علیه و آله اصحاب نی هم تاسو مونږ ته د دین احکام وغیره ښانې، مونږ خو پخپله هیڅ نه پیژنو، دا څوک خلق دی چه زمونږ په کورونو کښې غلاګانې کوی «ویسمون اغلاقنا» او زمونږ نه ښکلی څیزونه پټوی. (اغلاق: علق) د عین په کسره سره، جمع د (علق) ښکلی څیز ته وائی ځکه چه هغې سره زړه معلق وی او په بعضی نسخو کښې «ویسمون اغلاقنا» راغلی دی «اغلاق» جمع د «غلق» ده غلق نه مراد چابی ده، یعنی هغوی زمونږ چابیانې پټوی او زمونږ تاله شوی څیزونه کولاووی او پټوی د اعرابی د سوال مطلب دا وو چه تاسو او خود له چه د «ائمة الکفر» نه درې او منافقانو نه څلور باقی پاتې دی دومره لږو خلقو کښې دومره لوی چکر خو چلولی نه شی نو دا غلاګونکی خلق څوک دی؟ حضرت حذیفه رضی الله عنه او فرمائیل چه دا فاسق خلق دی دا ائمة الکفر او منافقانو مصداق نه دی، منافقانو نه خو صرف څلور باقی دی یو خو دومره بوډا شویډې چه که یخې اوبه او څکی نو د هغې یخوالې هم هغه نشی محسوس کولی.

د آیت د تعیین متعلق یوه تنبیه: امام بخاری رحمته الله علیه په شان امام نسائی او ابن مردویه هم دا حدیث آیت قاتلوا ائمة الکفر په ذیل کښې فرمائیلی دي^(۱) د کوم نه چه معلومیږی چه حدیث کښې.. اصحاب هذه الایة.. کښې د آیت (قاتلوا ائمة الکفر) والا آیت مراد دي. په حدیث کښې د دې وضاحت نشته چه.. هذه الایة.. نه کوم آیت مراد دي لیکن اسماعیلی د سفیان بن عیینه نظر نه یو روایت ذکر کړیدی او په دې کښې د آیت تصریح ده او هغه آیت سورة مستحذنه دي. (لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) د روایت الفاظ دی «ما یلی من المناقذین من اهل هذه الایة» (لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) (الایة..... الاربعة نفر ان احدهم لشیخ کبیر)^(۲) اسماعیلی وئیلی دی چه «اصحاب هذه الایة» کښې هم هغه آیت مراد دي کوم چه سفیان بن عیینه په خپل روایت کښې ذکر کړیدی نو بیا دا روایت سورة براءت کښې ذکر کول نه دی پکار بلکه په

^(۱) (قال الحافظ في فتح الباری: ۸/۳۲۳ لم اقف علی اسمه) -

^(۲) (فتح الباری: ۸/۳۲۳) -

^(۳) (فتح الباری: ۸/۳۲۳) ---

سورة ممتحنه کنبی ذکر کول پکار دی (۱)

۱۵۴ = باب قوله (وَالَّذِينَ يَكْنُزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ

وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

[۲۳۸۲] حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يَكُونُ كَنْزُ أَحَدِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَجَاعًا أَوْ غَرًّا».

[۲۳۸۳] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ مَرَرْتُ عَلَى أَبِي دَرٍّ بِالرِّيْدَةِ فَقُلْتُ مَا أَتَزَلُكَ بِهِذِهِ الْأَرْضِ قَالَ كُنَّا بِالشَّامِ فَقَرَأْتُ (وَالَّذِينَ يَكْنُزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) قَالَ مُعَاوِيَةُ مَا هَذِهِ فِينَا، مَا هَذِهِ إِلَّا فِي أَهْلِ الْكِتَابِ. قَالَ قُلْتُ إِنَّهَا لَفِينَا وَفِيهِمْ.

د بعض حضراتو رانی دا ده چه د کنز نه مراد لغوی معنی ده، کوم مال چه ذخیره کړې شی هغه دلته مراد دې او په آیت کنبی هم په دې باندې وعید دې. لیکن د جمهورو رانی دا ده چه کنز نه دلته هغه مال مراد دې د کوم چه زکوٰۃ نه وی ادا شوې. د زکوٰۃ ادا کولو نه پس د مال په ذخیره کولو وعید نشته. (۲)

د حضرت معاویه رضی الله عنه دا خیال وو چه دا آیت د اهل کتابو په باره کنبی دې لیکن حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه فرمائیل چه دا آیت د اهل کتابو او مسلمانانو د اړو په باره کنبی دې «شجاعا اوقرا» هغه مارتو وانی په کوم چه وینسته نه وی.

۱۵۵ = باب قوله عَزَّ وَجَلَّ (يَوْمَ نَحْمِي عَلَيْهِمْ فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيَتَكَوَّى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَأُخْرَاهُمْ هَذَا أَمَّا كَنْزُكُمْ فَاذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنُزُونَ)

[۴۳۸۴] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَقَالَ هَذَا أَقْبَلَ أَنْ تُتَزَلَ الزَّكَاةُ، فَلَمَّا أَتَيْتَ جَعَلَهَا اللَّهُ طَهْرًا لِلْأَمْوَالِ.

امام بخاری رحمته الله دلته، قال احمد،، ونیلې دی د کوم نه چه معلومیږي چه دا تعلیق دې لیکن دا تعلیق نه دې ځکه چه امام بخاری رحمته الله همدغه روایت په کتاب الزکوٰۃ کنبی ذکر کړې دې او هلته نې د،، قال،، په ځای،، حدیثا،، ونیلې دی (۳) د امام بخاری رحمته الله یو عادت دا هم وو چه

(۱) (فتح الباری: ۸: ۳۲۳)

(۲) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبي: ۸: ۱۲۵۱)

(۳) (صحيح بخاری كتاب الزکوٰۃ باب ما ادى زكوته فليس بكنز: ۱۸۸۱)

کله به هغه یو روایت مختصراً ذکر کولو نو هلته چه کومه قاعده تحدیث طرز او طریقہ ده د هغې مطابق نه کوی بلکه، قال، ذکر کوی. دلته زموږ په هندوستانی نسخو کښې، احمد بن شعیب، لیکلې شوېدې دا غلط دې صحیح، احمد بن شعیب، دې باقی نسخو کښې هم، احمد بن شعیب، دې. (۱)

۱۵۶ = بَابُ قَوْلِهِ (إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ

اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ) (۸)

(الْقِيَمَةُ) هُوَ الْقَابِمْ.

[۴۲۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا، أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلَاثُ مُتَوَالِيَاتٍ، ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمَحْرَمُ وَرَجَبٌ مُضَرٌّ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ». [۴۷: ۱۶۷]

کافرانو او مشرکانو به نسیان یعنی هیږه اختیاروله، ذی قعدة، ذی الحجة او محرم دریواړه د عزت میاشتي دی او د اشهر الحرم لاتدي باندې دریو میاشتو نه سترې شو نو محرم به نئ صفر او صفر نه به نئ محرم جوړولو (۲) او یوه طریقہ دا هم وه چه شمسی او قمری کال به نئ یو بل سره برابرولو د پاره د قمری کال نه څه اورځي به نئ کمولي نو د دې اثر به دا وو چه ۲۸ کاله پس به د میاشتو خپل دور په خپل ځای واپس راتلو. رسول الله ﷺ چه په کوم کال حج او کړو هغه کال ذی الحجة په خپل صحیح وخت راغلې وه.

د حرمت د میاشتو په ترتیب کې اختلاف: د اشهر الحرم اعتبار به څنگه وی، په دې کښې اختلاف دي. د اهل بصره او اهل مدینه رائي دا ده چه د دی په ترتیب کښې اول ذی القعدة او دویم ذی الحجة او دریم محرم او څلورم به د رجب اعتبار وی لیکن د اهل کوفه او اهل شام رائي ده چه اشهر الحرم د محرم نه شروع کیږي او څلور واړه به په یو کال کښې راځي. علامه سهیلی رحمه الله فرمائیلي دي چه د دې اختلاف اثر به د نذر وغیره په وخت کښې ښکاره کیږي چه یو سړی نظر منلي وی که زه په دې کار کښې کاښاب شوم نو د اشهر الحرم روژې به نسیم. نو دا سړی به د اهل او اهل مدینه په مذهب د ذی القعدة نه روژې ساتی او د اهل کوفه په نزد

(۱) (قال العینی فی العمدة: ۱۸/ ۲۴۵) احمد بن شعیب بفتح الشین و کسر الباء الموحدة من افراد البخاری

پروې عن ابیه شعیب بن سعید ابی عبد الرحمن البصری -

(۲) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبي: ۸/ ۱۳۷۱ - او اکثر وختونو کښې به نئ حج د هغې د خپل وخت نه ووستو کولو) (الجامع لاحکام القرآن للقرطبي: ۸۱۳۷ -

محرم نه به روژی ساتل شروع کوی (۱) دلته په حدیث کنبې د رجب میاشت قبيله مضر طرف ته منسوب کړي شوې ده ځکه چه قبيله مضر به د رجب ډیر عزت کولو. (۲)
 ۱۵۷ = باب قَوْلِهِ (ثَانِي) اِثْنَيْنِ اِذْهَبَا فِي الْغَارِ.

مَعْنَا: نَاصِرُنَا السَّكِينَةُ فَعِيلَةٌ مِنَ السُّكُونِ.

قوله: لا تحزن ان الله معنا: د «معنا» تفسیر، «ناصرا»، نه معلومېږي چه د الله تعالی دا معیت په اعتبار د نصرت دي.

(قَالَ اللَّهُ سَكِينَتُهُ عَلَيْهِ) کنبې «سکینه» د فعلیه په وزن دي د سکون نه مشتق دي. یعنی الله تعالی په حضرت صدیق اکبر عليه السلام باندې سکون او اطمینان نازل کړو.

[۲۲۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا جَبَانُ حَدَّثَنَا هَبْأَمُ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ حَدَّثَنَا أَنَسُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْغَارِ، قَرَأْتُ آثَارَ الْمُسْرِكِينَ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ رَفَعَ قَدَمَهُ رَأَانَا. قَالَ «مَا ظَنُّكَ بِاِثْنَيْنِ اللَّهُ تَالِيَهُمَا».

[۲۲۸۷، ۲۲۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّهُ قَالَ جِئَ وَفَمَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ الزُّبَيْرِ قُلْتُ أَبُوهُ الزُّبَيْرُ، وَأُمُّهُ أَسْمَاءُ، وَخَالَتُهُ عَائِشَةُ، وَجَدَهُ أَبُو بَكْرٍ، وَجَدْتُهُ صَفِيَّةً. فَقُلْتُ لِسُقْيَانٍ إِسْنَادُهُ. فَقَالَ حَدَّثَنَا، فَشَغَلَهُ إِنْسَانٌ وَلَمْ يُقِلْ ابْنُ جُرَيْجٍ.

د دي روايت په آخر کنبې چه عبدالله بن محمد د سفيان بن عيينه رضي الله عنه نه تپوس او کړو چه د دي حديث اسناد خوبان کړه، هغه اوفرماتيل،، حدثنا،، اوس ني صرف لا دا جمله ونيلي وه چه هغه چا مشغول کړو او هغه ابن جريج اونه ونيلي شو، پورته سند کنبې سره د دي چه ابن جريج شته ليکن هغه د صيفه،، عن،، سره دي، عبدالله بن محمد صيفه حديث سره اوريدل غوښتل. په دي وجه ني د هغه نه سوال او کړو.

[۲۳۸۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ فَقَدَوْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ أَتُرِيدُ أَنْ تَقَاتِلَ ابْنَ الزُّبَيْرِ فَحُلِّ حَرَمَ اللَّهِ. فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ ابْنَ الزُّبَيْرِ وَبَنِي أُمِّيَّةَ مُحَلِّينَ، وَإِلَيَّ وَاللَّهِ لَا أَجِلُهُ أَبَدًا. قَالَ قَالَ النَّاسُ يَا بَعْزَ ابْنِ الزُّبَيْرِ. فَقُلْتُ وَأَيْنَ بِهَذَا الْأَمْرُ عَنْهُ أَمَا أَبُوهُ هُوَ إِي النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُرِيدُ الزُّبَيْرُ، وَأَمَّا جَدُّهُ فَصَاحِبُ الْغَارِ، يُرِيدُ

(۱) (روح المعاني: ۴: ۱۳۰۱ و الجامع لاحكام القرآن: ۴: ۸۵۱ -

(۲) (فتح الباری: ۸: ۳۲۵۱ -

أَبَانِي، وَأُمُّهُ قَدَاتُ التِّطَاقِ، يُرِيدُ أَسْمَاءَ، وَأُمَّا خَالَتُهُ فَأُمُّ الْمُؤْمِنِينَ، يُرِيدُ عَائِشَةَ، وَأُمَّا عَمَّتُهُ فزَوْجُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُرِيدُ خَدِيجَةَ، وَأُمَّا عَمَّةُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَخَدِجَةُ، يُرِيدُ صَفِيَّةَ، ثُمَّ عَفِيفٌ فِي الْإِسْلَامِ، قَارِئٌ لِلْقُرْآنِ. وَاللَّهُ إِنْ وَصَلُونِي وَصَلُونِي مِنْ قَرِيبٍ، وَإِنْ رَدُّونِي رَدُّونِي أَكْثَاءَ كِرَامٍ، فَأَكْثَرُ التَّوْبَاتِ وَالْأَسَامَاتِ وَالْحَمِيدَاتِ، يُرِيدُ أَبْطَلًا مِنْ بَنِي أَسَدٍ بَنِي ثُوَيْبٍ وَبَنِي أَسَامَةَ وَبَنِي أَسَدٍ، إِنْ أَبَى الْعَاصِ بَرَزَ يَمْشِي الْقُدَمِيَّةَ، يَعْنِي عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ، وَإِنَّهُ لَوَيَ دَنْبَهُ، يَعْنِي ابْنَ الزُّبَيْرِ.

قوله: وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ:

د حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما په مینځ کې د اختلاف ذکر: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په مینځ کېنې څه اختلاف وو چه کله د حضرت معاویه رضی الله عنه انتقال اوشو او د هغه د ځوی زبید په لاس د بیعت سلسله شروع شوه نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د بیعت نه انکار اوکړو. زبید د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه خلاف د مسلم بن عقیبه په مشرئ کېنې یو لښکر مکې مکرهې ته روان کړو او د حره مشهوره واقعه پېښه شوه په کوم کېنې چه په کعبه مبارکه باندې منجنیق غورزولې شوو او خانه کعبه مبارکه سوزیدلې وه. د زبید د انتقال نه پس حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د خپل خلافت د پاره خلقو ته د بیعت دعوت ورکړو. د حجاز، مصر، عراق او نورو ډیرو علاکو خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.

محمد بن حنفیه رضی الله عنه او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه هغه وخت په مکه مکره کېنې موجود وو. حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه دې دواړو ته هم د خپل خلافت د پاره د بیعت دعوت ورکړو لیکن هغه دواړو حضراتو انکار اوکړو او ونی و نیل چه تر کومې پورې مسلمانان په یو خلیفه باندې متفق شوې نه وی هغه وخت پورې به مونږ د چا په لاس هم بیعت نه کوو. د دې دواړو بزرگانو په وجه نور هم ډیر خلق د بیعت نه منع شول، نو حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سختی شروع کړه او هغوی ئی په مکه مکره کېنې حصار کړل، بل طرف ته د عبدالملک بن مروان حکومت په شام، مصر او کوفه وغیره کېنې قائم شوې وو، په کوفه کېنې مروانی حاکم مختار بن ابی عبید ته چه کله معلومه شوه چه په مکه مکره کېنې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه خو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه او محمد بن حنفیه رضی الله عنه قید کړې دی نو هغه لښکر اولیگلو چه دا دواړه بزرگان د هغې ځای نه راوباسی. او دا دواړه لږل طائف کېنې آباد شول. (۱)

قوله: فغدوت علی ابن عباس فقلت اتریدان تقا تل ابن الزبیر: ابن ابی

(۱) د مذکوره تفصیل د پاره اوگورئى فتح الباری: ۸۳۲۸ دې لښکر د دواړو بزرگانو نه د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د جنگ اجازت اغوښتو لیکن هغوی منع کړل او د جنگ اجازت ئی ورنه کړو. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه څو په کال ۶۷ هجرئ کېنې په طائف کېنې انتقال اوشو او د محمد بن حنفیه رضی الله عنه انتقال په ایله کېنې په کال ۷۴ هجرئ کېنې وفات اوشو.

ملیکه فرمانی چه زه د سحر په وخت کښې حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه ته حاضر شوم او عرض مې او کړو چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د جنگ اراده کوي نو آیا تاسو د هغه سره جنگ کولو باندې حرم حلال جوړوي، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنه او فرمائیل معاذ الله دا خو الله تعالی د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او د بنی امیه په مقدر کښې لیکلی دی چه حرم حلال جوړ کړی او د دې بې حرمتی او کړی او زه خو د الله قسم! کله به هم حرم حلال نه جوړوم خلکو حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته اوونیل چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه بیعت او کړئ نو هغوی جواب ورکړو چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د بیعت د حق نه لرې نه دې مطلب دا چه په هغه کښې صلاحیت شته او د هغه د خلافت حق دې ځکه چه د هغه پلار د رسول الله صلی الله علیه و آله حواری وو او د هغه نیکه صدیق اکبر رضی الله عنه دې د هغه مور حضرت اسماء رضی الله عنها ده او د هغه ترور حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنها ده. د رسول الله صلی الله علیه و آله بی بی حضرت خدیجه رضی الله عنها او د نبی کریم صلی الله علیه و آله ترور حضرت صفیه رضی الله عنها ده هغه نیا ده بیا هغه په خپل ذاتی حیثیت سره په اسلام کښې پاک دامن دې، او د قرآن پاک عالم دې.

قوله: واللّه ان وصلونی وصلونی من قریب وان ربونی اکفء کرام: او په الله قسم! که بنو امیه زما سره صله رحمی کوی نو هغوی د خپلولی او رشته دارنی په وجه زما سره صله رحمی کوی. مطلب دا که بنو امیه زما سره ښه سلوک او کړو نو په دې کښې څه د حیرانتیا خبره نیشته ځکه چه هغوی زما نژدې خپلوان دی (حضرت عبدالله بن عباس بن هاشم بن عبد مناف دې او د هغه وخت اموی حکمران عبدالملک بن مروان د هاشم زور عبد شمس نمسي وو نو په دریمه پېړنی کښې ابن عباس رضی الله عنه او عبدالملک بن مروان شریک دی،) وړاندې فرمانی او که هغه زما پالنه کوی او زما خیال ساتی نو زما پالنه به هغه څوک خلق کوی چه زما امثال او کف دی یعنی شریف دی. دا د بنو امیه تعریف کیږی، مطلب دا چه که زه د چا خلافت تسلیم کولو سره رعایت حاصل کړم نو بیا د بنو امیه نه ولې اونه کړم ځکه چه په خپلولی کښې هغوی ما ته نژدې دی او زموږ مثل دی. وړاندې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه متعلق فرمانی.

قوله: فائثر التویات، والاسامات والحمیدات: لیکن عبدالله بن زبیر رضی الله عنه خو تویات، اسامات او حمیدات له په مونږ باندې ترجیح ورکړه. دا دریواړه د بنو اسد څانگې دی او دې نه مراد بنو تویت، بنو اسامه او بنو حمید دی. د حضرت بن عباس رضی الله عنه مطلب دا دې چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه دې خلقو ته په مونږ باندې ترجیح ورکړه او زموږ پړوا نی اونه کړه او نه نی زموږ خیال او کړو کله چه هغه زموږ خیال نه ساتی نو بنو امیه مونږ ته ډیر نژدې دی او هغوی ماسره ښه سلوک کوی نو زما د پاره قابل قبول دی.

قوله: ان ابر. ابي العاص.....الخ: یعنی عبدالملک ښکاره شو وړاندې طرف

ته پیش قدمی کولو سره او هغه د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه لکئ راتاؤ کړه. مطلب دا چه د عبدالملک د حکومت دائره ورځ په ورځ زیاتیدله. او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د حکومت دائره د خوریدلو په ځای تنگیدله (بشې القدمیه) ^(۱)
 د قاف په ضمه، د دال په فتحه او د میم په کسری سره، هغه وخت ته وائی کله چه څوک د ترقی په پرمخ تگ کوی.

[۳۲۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ أَلَا تَعْجَبُونَ لِابْنِ الزُّبَيْرِ قَامَ فِي أُمِّهِ هَذَا فَقُلْتُ لَأَحَاسِبَنَّ نَفْسِي لَهُ مَا حَاسِبْتُهَا ابْنُ بَكْرٍ وَلَا لِعَمْرٍ، وَهَبَا كَأَنَا أَوْلَى بِكُلِّ خَيْرٍ مِنْهُ، وَقُلْتُ ابْنُ عَمَّةِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَابْنُ الزُّبَيْرِ، وَابْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَابْنُ أَخِي خَدِيجَةَ، وَابْنُ أُخْتِ عَائِشَةَ فَإِذَا هُوَ يَتَعَلَّى عَنِّي وَلَا يُرِيدُ ذَلِكَ فَقُلْتُ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّي أَعْرَضَ هَذَا مِنْ نَفْسِي، فَبَدَعُهُ، وَمَا أَرَاهُ يُرِيدُ خَيْرًا، وَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ لَأَنْ يَرِنَنِي بَنُو عَمِّي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرِنَنِي غَيْرُهُمْ.

ابن ابی ملیکه فرمائی چه مونږ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر وو نو هغوی او فرمائیل چه په ابن زبیر رضی الله عنه باندې ستاسو خلقو تعجب نه کیږی چه هغه د امارت دعوی سره ولاړ دې، نو ما خو په خپل زړه کښې هم دغه سوچ او کړو چه زه به د هغه په معامله کښې د خپل نفس نگرانی کوم، دا شان چه ما خپل نفس د ابوبکر صدیق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باره کښې هم دومره نه وو پابند کړې، ما خو سوچ کړې وو چه زه به د خپلې ژبې نه د هغه خلاف یو لفظ هم نه اوباسم، حالانکه هغه ابوبکر صدیق رضی الله عنه او عمر رضی الله عنه د هغه نه په هر حیثیت سره بهتر او افضل وو.

قوله: لا حاسبين نفسي له: ^(۲) یو مطلب خو دا دې او دویم مطلب دا کیدشی چه زه به خپل نفس په مشقت کښې اچوم او د ابن زبیر رضی الله عنه د پاره به محنت کوم د هغه تائید به کوم او داسې تائید چه د شیخین حضراتو هم نه دې کړې. د ابن زبیر رضی الله عنه مناقب او فضائل به بیانوم. نو ما خلقو ته او وویل چه هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله د ترور د اولاد نه دې. د حضرت زبیر رضی الله عنه ځوی دې، د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نمسی، د حضرت خدیجه رضی الله عنه د ورور ځوی او د حضرت عائشه رضی الله عنه د څور ځوی دې لیکن هغه خو زمانه هم لوی جوړیږی، ما په خاطر کښې هم نه راوولی، ما

(۱) (وفی الفتح: ۳۲۹۱ ۸) القدمیه بضم القاف وفتح الدال قال الخطابی وغيره معناه التبخیر وهو مثل یریدانه برانه برز یطلب معالی الامور وقال ابن الاثیر الذی فی البخاری القدمیه وهی التقدمه فی الشرف والفضل -
 (وفی الفتح: ۳۲۹۱ ۸) لا حاسبین نفسی ای لناقشنهائی معونه و نصحه قال الخطابی و قال الداودی معناه لا ذکر من مناقبه مالم اذکر من مناقبهما و انما صنع ابن عباس ذلك لاشتراک الناس فی معرفة مناقب ابی بکر و عمر بخلاف ابن الزبیر فما كانت مناقبه فی الشهرة کمناقبهما فظاهر ذلك ابن عباس و بینة للناس انصافا منه له فلما لم یصفه هو رجع عنه -

پہ زہہ کنبی اووئیل چہ زما دا گمان ہم نہ ووجه زہ بہ د خپل طرف نہ داسی عاجزی او انکساری بنکارہ کوم او هغه به دې له لته ورکړی او ما به هیر کړی^(۱)
 او زه پوهیږم چہ هغه به زما په معامله کنبی، اوس د څه قسم خيگره او خير غواړی، اوس که د چا تابعداري کول وی نو زما د بنو اعمام یعنی بنو امیه چہ زما پالنه او کړی ماته ډیر خوښ دی د دې نه چہ بل څوک زما پالنه او کړی او زما خیال اوساتي.

۱۵۸ = بَابُ قَوْلِهِ (وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ)

قَالَ مُجَاهِدٌ يَتَأَلَّفُهُم بِالْعَطِيَّةِ.

[۴۳۹۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَشِيءُ - فَقَسَمَهُ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ وَقَالَ «أَتَأَلَّفُهُمْ». فَقَالَ رَجُلٌ مَا عَدَلْتَ. فَقَالَ «يَخْرُجُ مِنْ ضَنْضِي هَذَا قَوْمٌ عَرَفُونَ مِنَ الدِّينِ».

۱۵۹ = بَابُ قَوْلِهِ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)

(يَلْمِزُونَ) يَعْيُونَ، وَجَهْدُهُمْ وَجَهْدُهُمْ طَأْتَهُمْ.

[۴۳۹۱] حَدَّثَنِي يَشْرُبُنْ خَالِدُ أَبُو مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي سَعْدٍ قَالَ لَمَّا أَمَرْنَا بِالصَّدَقَةِ كُنَّا نَتَعَامَلُ فَجَاءَ أَبُو عَقِيلٍ يَنْصِفُ صَاعًا، وَجَاءَ الْإِنْسَانُ بِأَكْثَرِ مِنْهُ، فَقَالَ الْمُتَأَفِّقُونَ إِنَّ اللَّهَ لَتَنِي عَنْ صَدَقَةِ هَذَا، وَمَا فَعَلَ هَذَا الْآخِرُ إِلَّا رِيَاءً. فَقُلْتُ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ) الْآيَةَ.

[۴۳۹۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أُسَامَةَ أَحَدْتُكُمْ زَايِدًا عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي سَعْدٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ، فَيَحْتَالُ أَحَدُنَا حَتَّى يَجِيءَ بِالْمِدِّ، وَإِنْ لَأَحَدِهِمْ أَيُّومَ مِائَةِ أَلْفٍ. كَأَنَّهُ يَعْزُضُ بِنَفْسِهِ.

هغه خلق چہ پیغورونه او عیبونه لگوي په هغه مؤمنانو باندې چہ په خپله خوښه باندې صدقه ورکونکی دی، په روایت باب کنبی دی، حضرت ابو مسعود انصاری رضی اللہ عنہ بیان کړې چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به مونږ له د صدقې ترغیب را کولو نو مونږ به بوج او چتولو (مزدوری به مو کوله او چہ څه به په هغې کنبی ملاویدل نو مونږ به هغه راوړل او صدقه به مو کوله، دغه شان ابو عقیل رضی اللہ عنہ نیم صاع کهجورې صدقه راوړه او یو بل سړی د هغه زیاتې راوړې، دې نه مراد حضرت

(۱) (وفی رواية ان عباس لما حضرته الوفاة بالطائف جمع بينه فقال يا بنی ان ابن الزبير كما خرج بمكة شددت ازره د دعوت الناس الى بيعته وتركت بنی عمنان بنی أمية الذين ان قبلونا قبلونا كفاء وان ربونا ربونا كراما فلما اصاب ما اصاب جفاني (ونظر فتح الباری: ۳۲۸/۸ -

عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دے ہفہ اتہ زره درهم راوړل^(۱)، په دې باندې منافقانو ونييل دا چه د ابو عقیل رضی اللہ عنہ نيم صاع دې نو الله تعالى ته ددې ضرورت نيسته او دې بل خو صرف د خان خودلو د پاره دومره صدقه راوړه نو په دې باندې دا مذکورہ آيت شريف نازل شو.

په دويم روايت کښې د حضرت ابو مسعود انصاری رضی اللہ عنہ نه روايت دې فرماني چه حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم به مونږ ته د صدقې کولو حکم راکولو نو په مونږ کښې يو سړی تدبير او مزدوری کوله، چه صدقه ادا کړی، نو هغه غريب به مزدوری کوله نو يو مد به ئی حاصل کړو او د صدقه کولو د پاره به ئی راوړلو او نن هم هغه خلقو سره يو يو لاکه درهم موجود دی.

حضرت ابو مسعود انصاری رضی اللہ عنہ هم خپل طرف ته اشاره کوی چه زه هم هغه وخت داسې ووم، مزدوری به مې کوله او صدقه به مې کوله او نن الله تعالى دومره څه راکړی دی چه په لاکهونو کښې لوبې کوم.

د حضرت ابو مسعود انصاری رضی اللہ عنہ د دې بيان مقصد څه دې؟ د ابن بطلال خيال دې چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې به چه خلقو سره څه وو صدقه کول به ئی، او اوس خلقو سره د مال او دولت د هیري لگيدلی دی لیکن صدقه نه کوی. لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د ابن بطلال دا بيان شوې مقصد بعيد گرځولي دي^(۲)، ابن منیر ونيلی دی چه دینه مقصد دا دې چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې د مال قلت سره خلقو به محنت کولو او صدقه به ئی کوله، اوس الله تعالى په هغوی باندې د مال او دولت دروازي کولاؤ کړې دی او ډیر په آسانی سره صدقه کوی او د تنگنی ویره هغوی نه راحصاروی^(۳)، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه د دې نه دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې د مال او دولت زیاتوالې نه وو سختی وه اوس د مال او دولت زیاتوالې شوې دي^(۴)، والله اعلم.

۱۶۰ = باب قولہ (اَسْتَغْفِرُہُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرُہُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرُہُمْ سَبْعِینَ مَرَّةً)

[۴۲۹۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أَسَامَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ لَمَّا تَوَفَّى عَبْدُ اللَّهِ جَاءَ ابْنَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَسَأَلَهُ أَنْ يُعْطِيَهُ قَبِيضَهُ يَكْفِي فِيهِ أَبَاةً فَأَعْطَاهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِيُصَلِّيَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ بِتَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تُصَلِّيْ عَلَيْهِ وَقَدْ نَهَاكَ رَبُّكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ فَقَالَ (اَسْتَغْفِرُہُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرُہُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرُہُمْ سَبْعِینَ مَرَّةً) وَسَأَزِيدُهُ عَلَى السَّبْعِینَ». قَالَ إِنَّهُ مُنَافِقٌ. قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ

(۱) (فتح الباری: ۸: ۳۳۲۱)

(۲) (فتح الباری: ۸: ۳۳۳۱)

(۳) (فتح الباری: ۸: ۳۳۳۱)

(۴) (فتح الباری: ۸: ۳۳۳۱)

رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَنْزَلَ اللَّهُ - (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ).

[٢٣٩٤] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ . وَقَالَ غَيْرُهُ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَسْوَدٍ دُعِيَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَبَّتْ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُصَلِّي عَلَى ابْنِ أَبِي وَقَدْ قَالَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ أَعِدْ دُعَايَهُ قَوْلَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ «أَخْبِرْنِي يَا عُمَرُ». فَلَمَّا أَكْبَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ «إِنِّي خَيْرْتُ فَأَخْبِرْتُ، لَوْ أَعْلَمُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ يُغْفَرُ لَهُ لَزِدْتُ عَلَيْهِ». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَمُكِّثْ إِلَّا يَسِيرًا حَتَّى نَزَلَتْ الْآيَاتُ مِنْ بَرَاءَةِ (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا) إِلَى قَوْلِهِ (وَهُمْ فَايَقُونَ) قَالَ فَعَجِبْتُ بَعْدَ مِنْ جُرْأَتِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ.

١٦١ = باب قوله: وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ.

[٢٣٩٥] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ السُّنْدَرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّهُ قَالَ لَمَّا تَوَفَّى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَعْطَاهُ قَبِيصَهُ وَأَمَرَهُ أَنْ يُكْفِنَهُ فِيهِ ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي عَلَيْهِ، فَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بَتَوْبِهِ فَقَالَ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَهُوَ مُنَافِقٌ وَقَدْ نَهَاكَ اللَّهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُمْ. قَالَ «إِنَّمَا أَخْبَرَنِي اللَّهُ أَوْ أَخْبَرَنِي فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ) فَقَالَ سَأَزِيدُهُ عَلَى سَبْعِينَ». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَصَلَيْنَا مَعَهُ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ) إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَا تَوَّاهُمْ فَاسْقُونَ قَوْلُهُ: لَمَّا تَوَفَّى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي:

د حضور اکرم ﷺ د عبدالله بن ابی د جنازې موقع کول: د عبدالله ابن ابی انتقال ذی قعدة ٩ هجری کښې دغزه تبوک نه د رسول الله ﷺ د واپسني نه پس اوشو. عبدالله بن ابی رئیس المنافقین وو په غزه تبوک کښې نه وو شریک شوې. د قرآن کریم دا آیت ﴿لَوْ خَرَجُوا فِیْکُمْ مَآ زَادُوْکُمْ اَلَا خِیَالًا﴾ د عبدالله بن ابی اودهغه دملگرو د غزه تبوک نه د پاتکیدونکو منافقینو په باره کښې نازل شو. (١)

چاه اینه عبدالله بن عبدالله الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فساله ان یعطیه قمیصه، یکفن فیه اباها، قاطعا، ثم ساله ان یصلی علیه فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم لیصلی. عبدالله بن عبدالله چه د فضاحتی صحابه نه وو اود عبدالله بن ابی رئیس المنافقین خوئی وو د حضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی اوکړو چه حضور پاک ﷺ دې خپل قمیص هغه ته ورکړی چه هغه دا خپل پلار کفن جوړ کړی. نو حضور پاک ﷺ هغه ته قمیص ورکړو، بیا هغه درخواست اوکړو چه تاسو دهغه د جنازې مونځ هم اوکړئ نو حضور پاک ﷺ دهغه د جنازې دپاره اودریدو.

د عبدالله بن ابی خوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دمخلص صحابه کرامو نه وو. (۱) دده پلار سره ددې چه منافق وولیکن مخلص خوئی د پلار معامله په ظاهر اسلام باندې محمول کولو سره حضور پاک ﷺ ته دهغه متعلق مذکوره درخواستونه اوکړل. بعض روایاتو کښې دی چه عبدالله بن ابی پخپله په دې باندې اصرار اوکړو او خوئی حضور پاک ﷺ له اولیکلو چه حضور پاک ﷺ دې خپل قمیص دهغه د کفن دپاره ورکړی اودهغه جنازه دې اوکړی. (۲) د طبرانی په روایت کښې دی چه حضور پاک ﷺ عبدالله بن ابی له راغلو کوم وخت چه هغه بیمار و نو هغه پخپله د حضور پاک ﷺ نه دادوه سوالونه اوکړل. (۳)

هغه دا سوالونه ددې وجې نه نه وو کړي چه هغه د نفاق نه توبه کړي وه بلکه دا سوالونه ئی خکه کړي وو چه د مرگ نه پس خلق دهغه خوئی اودهغه قبیلې ته دهغه د نفاق پیغور ورته کړی. هغه د زړه نه دغه وخت هم منافق وو او هم د نفاق په حالت کښې مړ شوې. قرآن پاک وړاندې ددې تصریح کړې ده. ﴿إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَیْقُونَ ۝﴾ حضور پاک دواړه درخواستونه قبول کړل.

یوشو اشکالات اودهغې جوابات: دلته یو سوال داپیدا کړی چه د عبدالله بن ابی نفاق په مختلفو مواقع کښې ښکاره شوې وو. ددې باوجود هم حضور پاک خپل قمیص مبارک دهغه د کفن دپاره ورکړو او هغه سره ئی دا امتیازی سلوک اوکړو. ددې آخرخه وجه ده؟

علماء کرامو ددې یووجه خودالیکلې ده د غزه بدر په موقع چه د قریشو خوسر داران گرفتار شوی وو په هغوی کښې حضرت عباس ﷺ هم وو. حضور پاک او کتل چه دهغوی په بدنونو باندې قمیصونه نه وونو صحابه کرامو ته ئی ارشاد او فرمائیلو چه دوی ته قمیصونه واغونډئ: چونکه عبدالله بن ابی اوږدقدوالا و او حضرت عباس ﷺ هم اوږد قدوالا و و په دې وجه دهغه نه علاوه د بل چا قمیص د حضرت عباس ﷺ په بدن باندې نه پوره کیدو. نو رسول الله ﷺ د عبدالله بن ابی قمیص واخستلو او خپل تره حضرت عباس ﷺ ته ئی واغوستلو.

(۱) وفي الفتح: ۸/۳۳۴ وکان عبدالله بن عبدالله بن ابی من فضلاء الصحابة، شهد بدرا، ومابعدھا، واستشهد يوم الیمامة فی خلافة ابی بکر الصديق.

(۲) فتح الباری: ۸/۳۳۴

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۴

دَهْفَه دَ احسان بدله ورکولو د پاره حضور پاک خپل قميص مبارک هغه ته ورکړو. (۱)
 دې سره سره دويمه وجه دا هم کيدې شي چه د عبدالله بن ابی خونی حضرت عبدالله بن عبدالله
 د فاضلانو صحابه کرامو نه وو د هغه د زړه ساتنې په خاطر حضور پاک خپل قميص مبارک
 ورکړې وو. (۲)

دويم سوال د جنازې د مانځه متعلق کيږي چه حضور پاک د دغه منافق جنازه ولي اوکړه هم
 دغه وجه ده چه کله حضور پاک د جنازې دپاره اودريدونو حضرت عمر رضي الله عنه پاسيدو اود
 حضور پاک رضي الله عنه لمن مبارکه ئی اونيو له عرض ئی اوکړو "يا رسول الله، اُتُصلي عليه، وقد نكاه ربهك
 ان تصلي عليه" يعنی يا رسول الله! آيا تاسو به د ده جنازه کوئ؟ حالانکه ستاسو رب د ده د
 جنازې کولو نه تاسو منع کړي ئی. حضرت فاروق اعظم رضي الله عنه دا خبره د کوم ځائی نه اوکړه ځکه
 چه دې نه وړاندې په يو ايت کښې په صراحت سره حضور پاک د منافق د جنازې نه منع کړې
 شوې نه وو. ښکاره خبره داده چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د سورت توبه د مذکوره آيت نه دا
 گټلې دی. په آيت کښې دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴾
 حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د آيت د اسلوب نه پوهه شوچه په دې کښې "او" د تخيير دپاره
 نه دې بلکه د تسويه دپاره دې يعنی د دغه منافقانو باره کښې استغفار او عدم استغفار دواړه
 برابر دی. دغه شان د ﴿ سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ عدد د تحديد دپاره نه دې بلکه د مبالغه دپاره دې او مطلب
 دادې چه که تاسو د ده دپاره استغفار په کثرت سره ولې اونه کړئ خواله تعالی به دې نه
 معاف کوی او چونکه د جنازې د مونځ يولوئى مقصد د مړي دپاره دمغفرت دعا وی په دې
 وجه حضرت عمر رضي الله عنه ددې آيت نه استنباط کولو سره عرض اوکړو چه الله تعالی تاسو د
 منافق د جنازې کولو نه منع کړي ئی. (۳) چنانچه ابن مردويه د حضرت سعيد بن جبیر رضي الله عنه په
 طريق سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنه روايت نقل کړې دې په هغې کښې دی: "قال عمر: اتصلي
 عليه وقد نكاه الله ان تصلي عليه؟ قال: اين" قال اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً
 فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (۴) په دې روايت کښې تصريح ده چه حضرت عمر رضي الله عنه حضور پاک ته اوونيل چه
 الله تعالی تاسو منع کړي ئی چه تاسو دده د جنازې مونځ ورکړئ. په دې رسول الله صلي الله عليه وسلم
 او فرما نيل چرته ئی زه منع کړې يم؟ نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه مذکوره آيت په استدلال کښې
 پيش کړو.

ليکن رسول الله صلي الله عليه وسلم او فرما نيل الله تعالی ماته اختيار را کړې دې او فرما نيلی دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ

(۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲.

(۲) ارشاد الساری: ۱۰/۲۶۵.

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۵.

(۴) فتح الباری: ۸/۳۳۵.

أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ؟ إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ) اوزه به دَ اویاغل نه هم زیات استغفار کوم، ځکه چه ممکن دی الله تعالی دَ اویاغل استغفار کولو سره دې معاف کړي. د بعض نورو روایاتونه معلومېږي چه رسول الله ﷺ دَ اویاغل نه زیات استغفار دَ عبدالله بن ابی دپاره لوکړو. د طبری په روایت کښې دی: «فَلَمَّا اسْتَغْفَرْ لَهُمْ سَبْعِينَ وَسَبْعِينَ»^(۱)

اوس سوال دادې چه رسول الله ﷺ دده جنازه ولې اوکړه اودهغه دپاره نی استغفار ولې اوکړو ځکه چه د آیت سیاق او سباق او پخپله د دغه منافق د منافقانه حرکتونو تقاضا خوهم دغه وه کومه چه د حضرت عمر رضی الله عنہ رانې وه اوروستو بیا آیت هم د حضرت عمر رضی الله عنہ په تائید کښې نازل شو. (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ)

① ددې یو جواب دادې چه حضور پاک هم د آیت هم هغه مقصد گنړلو کوم چه حضرت عمر رضی الله عنہ فرمائیلو چه د منافق مغفرت خو به بهر حال کیږي نه که حضور پاک هرڅومره استغفار اوکړي خو بیا هم په آیت کښې په صراحت سره رسول الله ﷺ د استغفار نه منع کړې شوې نه وو. رسول الله ﷺ د مذکور ه آیت نه هم دغه او گنړل چه زما په مونځ کولو خو به د ده مغفرت نه کیږي اود مونځ کولو سره د نورو اسلامی مصالح د حاصلیدو توقع او امید وو اود مونځ کولو صراحت سره ممانعت هم نه وپه دې وجه حضور پاک مونځ اوکړو. قمیص ورکول او مونځ کولو مصالح دا وو چه یو خو د حضرت عبدالله بن عیدالله زړه ساتل په ذهن کښې وو او بل مصلحت د عبدالله بن ابی خاندان وو. دې رویې کتلو سره کوم خلق چه اسلام ته نیزدې نه وو دهغوی اسلام ته د نیزدې کیدو توقع وه. په یو حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی چه زما قمیص هغه د الله تعالی د عذاب نه نشی بچ کولې مگر مادا کار ځکه اوکړو چه په دې عمل سره دهغه د قوم د زرو کسانو د مسلمانیدو امید دي. (چنانچه بعض روایاتو کښې دی چه دې واقع ته کتلو سره د قبیل خزیج زر کسان مسلمانان شو.)^(۲)

ددې جواب حاصل دادې چه د حضرت عمر رضی الله عنہ په شان رسول الله ﷺ هم دا عمل پخپل زړه کښې مفید نه گنړلو مگر د مذکور ه مصالح د وجې نه حضور پاک دا عمل اوکړو.

② دویم جواب دا ورکړې شوچه دا استغفار په منزله د دعا دې اود دعا قانون دادې چه که ددې دمحل دپاره اوکړې شی نوالله تعالی هغه قبلوی. بیا ددې مختلف صورتونه وی یاخوهغه خیز ورکولې شی دکوم څیزچه دعا کړې وی یا هغه څیز مصلحتاً نه ورکوي اود آخرت دپاره هغه دعا ذخیره کیږي دکوم ثواب چه به دعا کونکي ته هلته ملاوېږي او یا د دغه دعا په وجه یولونی راتلونکې مصیبت دفع کولې شی. دا هغه وخت دي چه کله دعا دهغې دمحل دپاره کړې شوې وی چه ددغه دعا دپاره صالح وی لیکن دعا که د یو داسې محل دپاره اوکړې شی چه د دعا دپاره صالح نه وی نو په داسې صورت کښې الله تعالی بیشکه هغه نه

(۱) فتح الباری: ۸/۳۳۶

(۲) فتح الباری: ۸/۳۳۶

(۳) ارشاد الساری: ۱۰/۲۶۷

قبلوی. چونکه دعا بهر حال یو عبادت دې په دې وجه د دعا کونکي ته دهغي ثواب ملاوېږي په دې وجه د حضور پاک په ذهن کښې دا خبره وه چه دا خو رئیس المنافقین دې په دې وجه محل دمغفرت خودې نه دده دپاره د مغفرت دعا په حقیقت کښې صرف مدعو یعنی دالله تعالی دتعظیم دپاره ده نوددې اجر به بهر حال ملاوېږي، دغه اجرې ولې پریخودې شی. (۱)
دا توجیه ابن منیر وغیره کړې ده لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائي دې کښې نظر دې څکه چه دې سره دهغه سړي دپاره طلب دمغفرت مشروعیت لازمېږي دچا دپاره چه د شریعت په نقطه نظر سره مغفرت محال دې. (۲)

یو بل اشکال هم کیږي چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائيلی چه زه به اویا بل نه هم زیات د ده دپاره استغفار کوم او حضور پاک استغفار او کړو هم. اوددې واقعه نه ډیر وړاندې د قرآن پاک دا آیت نازل شوې وو ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ ﴾ دا آیت د ابوطالب په قصه کښې نازل شوې وو کله چه دهغه انتقال اوشو نو حضور پاک فرمائيلی وو ﴿ لَا سَغْفِرُ لَكَ مَا لَمْ اَنْتَ عَنْكَ ﴾ په دې آیت کښې حضور پاک دهغه دپاره د دعا کولو نه منع کړو نو دوددې آیت په موجودگي کښې حضور پاک د منافق دپاره ولې دمغفرت دعا او کړه؟
ددې اشکال جواب دا ورکړي شوې دې چه په مذکوره آیت کښې د مشرکانو دپاره د دعانه ممانعت راغلې دې. د منافقینو دپاره د مغفرت دعا ددې نه ثابتېږي نه. منافقان ظاهراً د خپل مسلمان کیدو اعلان او اظهار خو کوی په دې وجه هغوی ددې آیت لاندې نه راځي. (۳)

۱۶۲ - باب: قوله: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لَتَعْرِضُوْا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَا بِهِمْ مِنْهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُوْنَ ۝ ۱۵۰ ﴾ [۴۳۹۶]
حَدَّثَنَا يَحْيَىٰ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ بْنُ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ جِبْنَ تَخْلَفَ عَنْ تَبُوكَ وَاللَّهِ مَا أَلْعَمَ اللَّهُ عَلَىٰ مِنْ نَفْثَةٍ بَعْدَ إِذْ هَدَانِي أَعْظَمُ مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ لَا أَكُونَ كَذِبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا جِبْنَ أَنْزَلَ الْوَحْيَ (سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ) إِلَى (الْفَاسِقِينَ). [ر: ۲۶۰۶]

(۱) وفي فتح الباری: ۸/۳۳۸. وقيل: ان الاستغفار ينتزل منزلة الدعاء والعبد اذا سأل ربه حاجة فسأله اياه ينتزل منزلة الذكر، لكنه من حيث طلب تعجيل حصول المطلوب ليس عبادة، فاذا كان كذلك، والمغفرة في نفسها ممكنة، وتعلق العلم بعدم نفعها، لا يغير ذلك، فيكون طلبها لا لغرض حصولها بل لتعظيم المدعو، فاذا تعذرت المغفرة، عوض الداعي عنها ما يليق به من الثواب اودفع السوء، كما ثبت في الخبر، وقد يحصل بذلك عن المدعولهم تخفيف، كما في قصة ابي طالب.

(۲) فتح الباری: ۸/۳۳۸.

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۹.

١٦٠ - باب: قوله ﴿يَخْلُقُونَ لَكُمُ التَّارُوتَ عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ

١٠٠- باب: قوله: (وَأَخْرُوجُوا عَنْهُمْ أَعْتَرُفُوا بِأَنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَسِيئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) (١٠٢/١)

١٢٩٧] حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ - هُوَ ابْنُ هِشَامٍ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَحَدَّثَنَا عَوْفٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَنَا « أَتَانِي اللَّيْلَةُ آتِيَانِ فَأَبْتَعَنِي، فَأَتَيْتَنِي إِلَى مَدِينَةٍ مَبْنِيَّةٍ بِلَدَنٍ ذَهَبٌ وَلَكِنَّ فِضَّةً، تَقَعَانَا بِجَالٍ شَطْرَ مَنْ خَلِقَهُمْ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَأَى، وَشَطْرَ كَأَفْجَحٍ مَا أَنْتَ رَأَى قَالَا لَهُمْ أَذْهَبُوا تَقَعَوْنِ ذَلِكَ النَّبِيَّ. فَوَقَعُوا فِيهِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْنَا قَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ السُّوءُ عَنْهُمْ، فَصَارُوا فِي أَحْسَنِ صَوْرَةٍ قَالَا لِي هَذِهِ جَنَّةُ عَذَابٍ، وَهَذَا كَمْ مِثْلُكَ قَالَا أَمَا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَانُوا شَطْرَ مِنْهُمْ حَسَنٌ وَشَطْرَ مِنْهُمْ قَبِيحٌ فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا نَبِغَا وَذَلَّلَهُ عَنْهُمْ ». (ر: ٨٠٩)

١٤٥- باب: (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) ٨١/٣
 [٢٣٩٨] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَبَّيْنا حَضَرْتَ أَبَا طَالِبٍ الْوُفَاةَ دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيُّكُمْ قُلَ لَإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ» أَحَاجَ لَكَ يَهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ، أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ آتِهِ عَنْكَ». فَتَرَكْتُ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَى قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ). [٢٣٩٤]

١٦٦- باب: ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ / ١١٧/

٢٣٩١ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ قَالَ أَخْبَرْتُ
حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ جَدُّ عَمِّي - قَالَ سَمِعْتُ
أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ جَدُّ عَمِّي - قَالَ سَمِعْتُ
كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ فِي حَدِيثِهِ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَقُوا) قَالَ فِي آخِرِ حَدِيثِهِ إِنَّ مِنْ

تَوَيْتِي أَنْ أَتَّخِذَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَمَّا بَعْضُ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرُكَ» [٢٦٠٦]

١٦٧ - باب: (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) [١١٨]

[٤٢٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ أَنَّ الزُّهْرِيَّ حَدَّثَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ بْنُ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ تَيَّبَ عَلَيْهِمْ أَنَّهُ لَمْ يَخْلُفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ غَيْرَ غَزْوَتَيْنِ غَزْوَةَ الْعُسْرَةِ وَغَزْوَةَ بَدْرٍ. قَالَ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ضَعْفِي، وَكَانَ قَلْبًا يَتَقَدَّمُ مِنْ سَفَرٍ سَاقِرَةً إِلَّا ضَعْفِي وَكَانَ يَبْدَأُ بِالسُّجْدِ، فَكَرَّكُمْ رُكْعَتَيْنِ، وَتَمَّتِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ كَلَامِي وَكَلَامِ صَاحِبِي، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ كَلَامٍ أَحَدٍ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ غَيْرَنَا، فَأَجْتَنَّبَ النَّاسُ كَلَامَنَا، فَلَمَّيْتُ كَذَلِكَ حَتَّى طَالَ عَلَى الْأَمْرِ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَهْمَ إِلَى مِنْ أَنْ أَمُوتَ فَلَا يُصَلِّيَ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوْ يَمُوتَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَكُونُ مِنَ النَّاسِ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ، فَلَا يَكِلُونِي أَحَدٌ مِنْهُمْ، وَلَا يُصَلِّيَ عَلَيَّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَوَيْتَنَا عَلَى نَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِنْدَ أَمْرٍ سَلَمَةٍ، وَكَانَتْ أَمْرُ سَلَمَةٍ مُخَيَّنَةً فِي شَأْنِي مُغْنِيَةً فِي أَمْرِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَا أَمْرُ سَلَمَةٍ تَيَّبَ عَلَى كَعْبٍ». قَالَتْ أَفَلَا أُرْسِلَ إِلَيْهِ فَأُتْبِرَهُ قَالَ «إِذَا تَخَطَّيْتُكُمْ النَّاسُ فَيَتَمَنَّوْكُمْ التَّوْمَسَاءُ اللَّيْلَةَ». حَتَّى إِذَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَاةَ الْفَجْرِ أَذَّنَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا، وَكَانَ إِذَا اسْتَبَشَرَ اسْتَبْنَا وَجْهَهُ حَتَّى كَانَتْهُ قِطْعَةٌ مِنَ الْقَبْرِ، وَكُنَّا أَيْهَا الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا عَنْ الْأَمْرِ الَّذِي قِيلَ مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ اعْتَدُّوا حِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ لَنَا التَّوْبَةَ، فَلَمَّا ذَكَرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ، وَاعْتَدُّوا بِالسَّاطِلِ، ذَكَرُوا بِشَرِّ مَا ذَكَرَ بِهِ أَحَدٌ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ (يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ تُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأَ اللَّهُ مِنْ آخِبًا بِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ) [الآيَةُ]. [٢٦٠٦]

١٦٨ - باب: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ) [١١٩]

[٤٢٠١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ

بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ بْنَ مَالِكٍ - وَكَانَ قَابِدَ كَعْبٍ بْنَ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يَحْدُثُ جِبِينَ تَخْلَفُ عَنْ قِصَّةِ ثُبُوكَ. قَوْلَ اللَّهِ مَا أَغْلَمَهُ أَحَدًا أَبْلَاةَ اللَّهِ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ أَحْسَنَ مِنَّا أَبْلَانِي، مَا تَعَمَّدْتُ مِنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى يَوْمِ هَذَا كَذِبًا، وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ) إِلَى قَوْلِهِ (وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ). (ر: ٢٤٠٦)

١٦٩ - بَاب: قَوْلُهُ: (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ) ١٢٩/١:

مِنْ الرَّافَةِ

[٤٢٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ السَّبَّاحِ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِي - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَكَانَ مِنْ كُتُبِ الْوُحْيِ قَالَ أُرْسِلَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ مَثَلُ أَهْلِ الْيَمَامَةِ وَعِنْدَهُ عُمَرُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ عُمَرَ ثَانِي فَقَالَ إِنَّ الْقَتْلَ قِيَا اسْتَعْرَ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِلَى أَخِي أَنْ يَسْتَعْرِ الْقَتْلَ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرَّانِ، إِلَّا أَنْ تَجْمَعُوهُ، وَإِلَى لَأَرَى أَنْ تَجْمَعَ الْقُرَّانَ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ قُلْتُ لِعُمَرَ كَيْفَ أَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ عُمَرُ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ. فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يَرَا جَعْنِي فِيهِ حَتَّى شَرَعَ اللَّهُ لِيَذَلِكَ صَدْرِي، وَرَأَيْتُ الَّذِي رَأَى عُمَرُ. قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعُمَرُ عِنْدَهُ جَالِسٌ لَا يَتَكَلَّمُ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّكَ رَجُلٌ شَابَّ عَاقِلٌ وَلَا تَنْتَهِكُ، كُنْتُ تَكْتُبُ الْوُحْيَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَتَتَّبِعُ الْقُرَّانَ فَاجْمَعُهُ. قَوْلَ اللَّهِ لَوْ كَلَفْنِي ثَقُلَ جَبَلٌ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَىَّ مِنَّا أَمْرُنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرَّانِ قُلْتُ كَيْفَ تَفْعَلَانِ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلَهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ، فَلَمْ أَزَلْ أَزَاجِعُهُ حَتَّى شَرَعَ اللَّهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَعَ اللَّهُ لَهُ صَدْرُ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَقُمْتُ فَتَتَّبِعُ الْقُرَّانَ أَجْمَعُهُ مِنَ الرِّقَاعِ وَالْأَكْتَافِ وَالْعُسْبِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ، حَتَّى وَجَدْتُ مِنْ سُورَةِ التَّوْبَةِ آيَتَيْنِ مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ، لَمْ أَحِدْهُمَا مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ) إِلَى آخِرِهِمَا، وَكَانَتْ الصُّحُفُ الَّتِي جُمِعَ فِيهَا الْقُرَّانُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ. تَابَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ وَاللَيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ وَقَالَ مَعُ أَبِي خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ. وَقَالَ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ شَهَابٍ مَعُ أَبِي خُزَيْمَةَ. وَتَابَعَهُ يَعْقُوبُ بْنُ

إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ. وَقَالَ أَبُو ثَابِتٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ وَقَالَ مَعَ خُزَيْمَةَ، وَأَبَى خُزَيْمَةَ: (١)
قَوْلُهُ: إِنَّ الْقَتْلَ قَدْ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ

بِالْقُرَاءِ فِي الْمَوَاطِنِ: حضرت عمر فاروق رضي الله عنه حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه ته اوونیل چه په یمامه کښې د خلقو قتل (او د مسلمانانو شهادت) ډیر شوې دې اوزه ویرېم چه په مختلف مواقع کښې به د قرآن پاک قاریان شهیدان کیږي نو داسې به د قرآن پاک ډیره حصه ضائع شي جنگ یمامه د مسيلمه کذاب خلاف شوې وو او په دې کښې د مسلمانانو پوره تعداد شهید کړې شوې وو. بعض روایاتو کښې یوولس سوه بعض کښې خوارلس سوه تعداد خودلې شوې دې په کوم کښې چه او یاد قرآن پاک قاریان حضرات وو. (٢)

قَوْلُهُ: حَتَّى وَجَدْتُ مِنْ سُورَةِ التَّوْبَةِ آيَتَيْنِ مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ، لَمْ أَجِدْهُمَا

أَحَدَ غَيْرِهِ: حضرت زید بن ثابت رضي الله عنه فرماني چه د سورت توبه دوه آیاتونه ماته د خزیمه انصاری رضي الله عنه سره ملاؤ شو چه د هغه نه علاوه بل چاسره ماته نه دي ملاؤ شوي (مژاد د سورت توبه آخری دوه آیاتونه دي) مطلب دا چه دوه آیاتونه لیکلي شوي د هغه سره ملاؤ شوي بل چاسره لیکلي شوي نه وو البته دا آیاتونه ټولوته یاد وو. لهذا دا اعتراض کول به صحیح نه شي چه قرآن خو متواتر دې اودا آیاتونه یوسړي سره ملاؤ شوي دي. ځکه چه دلته لتون د مکتوب یعنی لیکلي شوي ووپه عام توگه خو خلق هم دغه وائي چه د نفس مکتوب لتون وولیکن حقیقت دادې چه هغوی ته ددې مکتوب لتون وکوم چه د آیت د نزول په وخت حضور پاک صلی الله علیه و آله د کتابت په ذریعه محفوظ کړې وو.

قَوْلُهُ: تَابَعَهُ عُمَانُ بْنُ عَمْرٍو، وَاللَيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ: يَعْنِي دَ شَعِيبَ

مَتَابَعَتَ عُمَانُ بْنُ عَمْرٍو أَوَّلِيثَ بْنِ سَعْدٍ كَرِي دې او "عن يونس عن ابن شهاب" نقل کړو. د عثمان متابعت امام احمد رحمته الله موصول نقل کړې دې اود لیت رحمته الله متابعت امام بخاری رحمته الله فضائل القرآن او کتاب التوحيد کښې موصول نقل کړې دې. (٣)

قَوْلُهُ: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ،

وَقَالَ: مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ: يَعْنِي لَيْثَ بْنِ سَعْدٍ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَالِدٍ نَهْ هَمْ دَا

(١) واخرجه البخاري في كتاب فضائل القرآن، باب جمع القرآن، رقم الحديث: ٤٧٠١. ٤٧٠٢، ٤٧٠٣، ٤٧٠٤، ٤٧٠٥، ٤٧٠٦، ٤٧٠٧، ٤٧٠٨، ٤٧٠٩، ٤٧١٠، ٤٧١١، ٤٧١٢، ٤٧١٣، ٤٧١٤، ٤٧١٥، ٤٧١٦، ٤٧١٧، ٤٧١٨، ٤٧١٩، ٤٧٢٠، ٤٧٢١، ٤٧٢٢، ٤٧٢٣، ٤٧٢٤، ٤٧٢٥، ٤٧٢٦، ٤٧٢٧، ٤٧٢٨، ٤٧٢٩، ٤٧٣٠، ٤٧٣١، ٤٧٣٢، ٤٧٣٣، ٤٧٣٤، ٤٧٣٥، ٤٧٣٦، ٤٧٣٧، ٤٧٣٨، ٤٧٣٩، ٤٧٤٠، ٤٧٤١، ٤٧٤٢، ٤٧٤٣، ٤٧٤٤، ٤٧٤٥، ٤٧٤٦، ٤٧٤٧، ٤٧٤٨، ٤٧٤٩، ٤٧٥٠، ٤٧٥١، ٤٧٥٢، ٤٧٥٣، ٤٧٥٤، ٤٧٥٥، ٤٧٥٦، ٤٧٥٧، ٤٧٥٨، ٤٧٥٩، ٤٧٦٠، ٤٧٦١، ٤٧٦٢، ٤٧٦٣، ٤٧٦٤، ٤٧٦٥، ٤٧٦٦، ٤٧٦٧، ٤٧٦٨، ٤٧٦٩، ٤٧٧٠، ٤٧٧١، ٤٧٧٢، ٤٧٧٣، ٤٧٧٤، ٤٧٧٥، ٤٧٧٦، ٤٧٧٧، ٤٧٧٨، ٤٧٧٩، ٤٧٨٠، ٤٧٨١، ٤٧٨٢، ٤٧٨٣، ٤٧٨٤، ٤٧٨٥، ٤٧٨٦، ٤٧٨٧، ٤٧٨٨، ٤٧٨٩، ٤٧٩٠، ٤٧٩١، ٤٧٩٢، ٤٧٩٣، ٤٧٩٤، ٤٧٩٥، ٤٧٩٦، ٤٧٩٧، ٤٧٩٨، ٤٧٩٩، ٤٨٠٠، ٤٨٠١، ٤٨٠٢، ٤٨٠٣، ٤٨٠٤، ٤٨٠٥، ٤٨٠٦، ٤٨٠٧، ٤٨٠٨، ٤٨٠٩، ٤٨١٠، ٤٨١١، ٤٨١٢، ٤٨١٣، ٤٨١٤، ٤٨١٥، ٤٨١٦، ٤٨١٧، ٤٨١٨، ٤٨١٩، ٤٨٢٠، ٤٨٢١، ٤٨٢٢، ٤٨٢٣، ٤٨٢٤، ٤٨٢٥، ٤٨٢٦، ٤٨٢٧، ٤٨٢٨، ٤٨٢٩، ٤٨٣٠، ٤٨٣١، ٤٨٣٢، ٤٨٣٣، ٤٨٣٤، ٤٨٣٥، ٤٨٣٦، ٤٨٣٧، ٤٨٣٨، ٤٨٣٩، ٤٨٤٠، ٤٨٤١، ٤٨٤٢، ٤٨٤٣، ٤٨٤٤، ٤٨٤٥، ٤٨٤٦، ٤٨٤٧، ٤٨٤٨، ٤٨٤٩، ٤٨٥٠، ٤٨٥١، ٤٨٥٢، ٤٨٥٣، ٤٨٥٤، ٤٨٥٥، ٤٨٥٦، ٤٨٥٧، ٤٨٥٨، ٤٨٥٩، ٤٨٦٠، ٤٨٦١، ٤٨٦٢، ٤٨٦٣، ٤٨٦٤، ٤٨٦٥، ٤٨٦٦، ٤٨٦٧، ٤٨٦٨، ٤٨٦٩، ٤٨٧٠، ٤٨٧١، ٤٨٧٢، ٤٨٧٣، ٤٨٧٤، ٤٨٧٥، ٤٨٧٦، ٤٨٧٧، ٤٨٧٨، ٤٨٧٩، ٤٨٨٠، ٤٨٨١، ٤٨٨٢، ٤٨٨٣، ٤٨٨٤، ٤٨٨٥، ٤٨٨٦، ٤٨٨٧، ٤٨٨٨، ٤٨٨٩، ٤٨٩٠، ٤٨٩١، ٤٨٩٢، ٤٨٩٣، ٤٨٩٤، ٤٨٩٥، ٤٨٩٦، ٤٨٩٧، ٤٨٩٨، ٤٨٩٩، ٤٩٠٠، ٤٩٠١، ٤٩٠٢، ٤٩٠٣، ٤٩٠٤، ٤٩٠٥، ٤٩٠٦، ٤٩٠٧، ٤٩٠٨، ٤٩٠٩، ٤٩١٠، ٤٩١١، ٤٩١٢، ٤٩١٣، ٤٩١٤، ٤٩١٥، ٤٩١٦، ٤٩١٧، ٤٩١٨، ٤٩١٩، ٤٩٢٠، ٤٩٢١، ٤٩٢٢، ٤٩٢٣، ٤٩٢٤، ٤٩٢٥، ٤٩٢٦، ٤٩٢٧، ٤٩٢٨، ٤٩٢٩، ٤٩٣٠، ٤٩٣١، ٤٩٣٢، ٤٩٣٣، ٤٩٣٤، ٤٩٣٥، ٤٩٣٦، ٤٩٣٧، ٤٩٣٨، ٤٩٣٩، ٤٩٤٠، ٤٩٤١، ٤٩٤٢، ٤٩٤٣، ٤٩٤٤، ٤٩٤٥، ٤٩٤٦، ٤٩٤٧، ٤٩٤٨، ٤٩٤٩، ٤٩٥٠، ٤٩٥١، ٤٩٥٢، ٤٩٥٣، ٤٩٥٤، ٤٩٥٥، ٤٩٥٦، ٤٩٥٧، ٤٩٥٨، ٤٩٥٩، ٤٩٦٠، ٤٩٦١، ٤٩٦٢، ٤٩٦٣، ٤٩٦٤، ٤٩٦٥، ٤٩٦٦، ٤٩٦٧، ٤٩٦٨، ٤٩٦٩، ٤٩٧٠، ٤٩٧١، ٤٩٧٢، ٤٩٧٣، ٤٩٧٤، ٤٩٧٥، ٤٩٧٦، ٤٩٧٧، ٤٩٧٨، ٤٩٧٩، ٤٩٨٠، ٤٩٨١، ٤٩٨٢، ٤٩٨٣، ٤٩٨٤، ٤٩٨٥، ٤٩٨٦، ٤٩٨٧، ٤٩٨٨، ٤٩٨٩، ٤٩٩٠، ٤٩٩١، ٤٩٩٢، ٤٩٩٣، ٤٩٩٤، ٤٩٩٥، ٤٩٩٦، ٤٩٩٧، ٤٩٩٨، ٤٩٩٩، ٥٠٠٠، ٥٠٠١، ٥٠٠٢، ٥٠٠٣، ٥٠٠٤، ٥٠٠٥، ٥٠٠٦، ٥٠٠٧، ٥٠٠٨، ٥٠٠٩، ٥٠١٠، ٥٠١١، ٥٠١٢، ٥٠١٣، ٥٠١٤، ٥٠١٥، ٥٠١٦، ٥٠١٧، ٥٠١٨، ٥٠١٩، ٥٠٢٠، ٥٠٢١، ٥٠٢٢، ٥٠٢٣، ٥٠٢٤، ٥٠٢٥، ٥٠٢٦، ٥٠٢٧، ٥٠٢٨، ٥٠٢٩، ٥٠٣٠، ٥٠٣١، ٥٠٣٢، ٥٠٣٣، ٥٠٣٤، ٥٠٣٥، ٥٠٣٦، ٥٠٣٧، ٥٠٣٨، ٥٠٣٩، ٥٠٤٠، ٥٠٤١، ٥٠٤٢، ٥٠٤٣، ٥٠٤٤، ٥٠٤٥، ٥٠٤٦، ٥٠٤٧، ٥٠٤٨، ٥٠٤٩، ٥٠٥٠، ٥٠٥١، ٥٠٥٢، ٥٠٥٣، ٥٠٥٤، ٥٠٥٥، ٥٠٥٦، ٥٠٥٧، ٥٠٥٨، ٥٠٥٩، ٥٠٦٠، ٥٠٦١، ٥٠٦٢، ٥٠٦٣، ٥٠٦٤، ٥٠٦٥، ٥٠٦٦، ٥٠٦٧، ٥٠٦٨، ٥٠٦٩، ٥٠٧٠، ٥٠٧١، ٥٠٧٢، ٥٠٧٣، ٥٠٧٤، ٥٠٧٥، ٥٠٧٦، ٥٠٧٧، ٥٠٧٨، ٥٠٧٩، ٥٠٨٠، ٥٠٨١، ٥٠٨٢، ٥٠٨٣، ٥٠٨٤، ٥٠٨٥، ٥٠٨٦، ٥٠٨٧، ٥٠٨٨، ٥٠٨٩، ٥٠٩٠، ٥٠٩١، ٥٠٩٢، ٥٠٩٣، ٥٠٩٤، ٥٠٩٥، ٥٠٩٦، ٥٠٩٧، ٥٠٩٨، ٥٠٩٩، ٥١٠٠، ٥١٠١، ٥١٠٢، ٥١٠٣، ٥١٠٤، ٥١٠٥، ٥١٠٦، ٥١٠٧، ٥١٠٨، ٥١٠٩، ٥١١٠، ٥١١١، ٥١١٢، ٥١١٣، ٥١١٤، ٥١١٥، ٥١١٦، ٥١١٧، ٥١١٨، ٥١١٩، ٥١٢٠، ٥١٢١، ٥١٢٢، ٥١٢٣، ٥١٢٤، ٥١٢٥، ٥١٢٦، ٥١٢٧، ٥١٢٨، ٥١٢٩، ٥١٣٠، ٥١٣١، ٥١٣٢، ٥١٣٣، ٥١٣٤، ٥١٣٥، ٥١٣٦، ٥١٣٧، ٥١٣٨، ٥١٣٩، ٥١٤٠، ٥١٤١، ٥١٤٢، ٥١٤٣، ٥١٤٤، ٥١٤٥، ٥١٤٦، ٥١٤٧، ٥١٤٨، ٥١٤٩، ٥١٥٠، ٥١٥١، ٥١٥٢، ٥١٥٣، ٥١٥٤، ٥١٥٥، ٥١٥٦، ٥١٥٧، ٥١٥٨، ٥١٥٩، ٥١٦٠، ٥١٦١، ٥١٦٢، ٥١٦٣، ٥١٦٤، ٥١٦٥، ٥١٦٦، ٥١٦٧، ٥١٦٨، ٥١٦٩، ٥١٧٠، ٥١٧١، ٥١٧٢، ٥١٧٣، ٥١٧٤، ٥١٧٥، ٥١٧٦، ٥١٧٧، ٥١٧٨، ٥١٧٩، ٥١٨٠، ٥١٨١، ٥١٨٢، ٥١٨٣، ٥١٨٤، ٥١٨٥، ٥١٨٦، ٥١٨٧، ٥١٨٨، ٥١٨٩، ٥١٩٠، ٥١٩١، ٥١٩٢، ٥١٩٣، ٥١٩٤، ٥١٩٥، ٥١٩٦، ٥١٩٧، ٥١٩٨، ٥١٩٩، ٥٢٠٠، ٥٢٠١، ٥٢٠٢، ٥٢٠٣، ٥٢٠٤، ٥٢٠٥، ٥٢٠٦، ٥٢٠٧، ٥٢٠٨، ٥٢٠٩، ٥٢١٠، ٥٢١١، ٥٢١٢، ٥٢١٣، ٥٢١٤، ٥٢١٥، ٥٢١٦، ٥٢١٧، ٥٢١٨، ٥٢١٩، ٥٢٢٠، ٥٢٢١، ٥٢٢٢، ٥٢٢٣، ٥٢٢٤، ٥٢٢٥، ٥٢٢٦، ٥٢٢٧، ٥٢٢٨، ٥٢٢٩، ٥٢٣٠، ٥٢٣١، ٥٢٣٢، ٥٢٣٣، ٥٢٣٤، ٥٢٣٥، ٥٢٣٦، ٥٢٣٧، ٥٢٣٨، ٥٢٣٩، ٥٢٤٠، ٥٢٤١، ٥٢٤٢، ٥٢٤٣، ٥٢٤٤، ٥٢٤٥، ٥٢٤٦، ٥٢٤٧، ٥٢٤٨، ٥٢٤٩، ٥٢٥٠، ٥٢٥١، ٥٢٥٢، ٥٢٥٣، ٥٢٥٤، ٥٢٥٥، ٥٢٥٦، ٥٢٥٧، ٥٢٥٨، ٥٢٥٩، ٥٢٦٠، ٥٢٦١، ٥٢٦٢، ٥٢٦٣، ٥٢٦٤، ٥٢٦٥، ٥٢٦٦، ٥٢٦٧، ٥٢٦٨، ٥٢٦٩، ٥٢٧٠، ٥٢٧١، ٥٢٧٢، ٥٢٧٣، ٥٢٧٤، ٥٢٧٥، ٥٢٧٦، ٥٢٧٧، ٥٢٧٨، ٥٢٧٩، ٥٢٨٠، ٥٢٨١، ٥٢٨٢، ٥٢٨٣، ٥٢٨٤، ٥٢٨٥، ٥٢٨٦، ٥٢٨٧، ٥٢٨٨، ٥٢٨٩، ٥٢٩٠، ٥٢٩١، ٥٢٩٢، ٥٢٩٣، ٥٢٩٤، ٥٢٩٥، ٥٢٩٦، ٥٢٩٧، ٥٢٩٨، ٥٢٩٩، ٥٣٠٠، ٥٣٠١، ٥٣٠٢، ٥٣٠٣، ٥٣٠٤، ٥٣٠٥، ٥٣٠٦، ٥٣٠٧، ٥٣٠٨، ٥٣٠٩، ٥٣١٠، ٥٣١١، ٥٣١٢، ٥٣١٣، ٥٣١٤، ٥٣١٥، ٥٣١٦، ٥٣١٧، ٥٣١٨، ٥٣١٩، ٥٣٢٠، ٥٣٢١، ٥٣٢٢، ٥٣٢٣، ٥٣٢٤، ٥٣٢٥، ٥٣٢٦، ٥٣٢٧، ٥٣٢٨، ٥٣٢٩، ٥٣٣٠، ٥٣٣١، ٥٣٣٢، ٥٣٣٣، ٥٣٣٤، ٥٣٣٥، ٥٣٣٦، ٥٣٣٧، ٥٣٣٨، ٥٣٣٩، ٥٣٤٠، ٥٣٤١، ٥٣٤٢، ٥٣٤٣، ٥٣٤٤، ٥٣٤٥، ٥٣٤٦، ٥٣٤٧، ٥٣٤٨، ٥٣٤٩، ٥٣٥٠، ٥٣٥١، ٥٣٥٢، ٥٣٥٣، ٥٣٥٤، ٥٣٥٥، ٥٣٥٦، ٥٣٥٧، ٥٣٥٨، ٥٣٥٩، ٥٣٦٠، ٥٣٦١، ٥٣٦٢، ٥٣٦٣، ٥٣٦٤، ٥٣٦٥، ٥٣٦٦، ٥٣٦٧، ٥٣٦٨، ٥٣٦٩، ٥٣٧٠، ٥٣٧١، ٥٣٧٢، ٥٣٧٣، ٥٣٧٤، ٥٣٧٥، ٥٣٧٦، ٥٣٧٧، ٥٣٧٨، ٥٣٧٩، ٥٣٨٠، ٥٣٨١، ٥٣٨٢، ٥٣٨٣، ٥٣٨٤، ٥٣٨٥، ٥٣٨٦، ٥٣٨٧، ٥٣٨٨، ٥٣٨٩، ٥٣٩٠، ٥٣٩١، ٥٣٩٢، ٥٣٩٣، ٥٣٩٤، ٥٣٩٥، ٥٣٩٦، ٥٣٩٧، ٥٣٩٨، ٥٣٩٩، ٥٤٠٠، ٥٤٠١، ٥٤٠٢، ٥٤٠٣، ٥٤٠٤، ٥٤٠٥، ٥٤٠٦، ٥٤٠٧، ٥٤٠٨، ٥٤٠٩، ٥٤١٠، ٥٤١١، ٥٤١٢، ٥٤١٣، ٥٤١٤، ٥٤١٥، ٥٤١٦، ٥٤١٧، ٥٤١٨، ٥٤١٩، ٥٤٢٠، ٥٤٢١، ٥٤٢٢، ٥٤٢٣، ٥٤٢٤، ٥٤٢٥، ٥٤٢٦، ٥٤٢٧، ٥٤٢٨، ٥٤٢٩، ٥٤٣٠، ٥٤٣١، ٥٤٣٢، ٥٤٣٣، ٥٤٣٤، ٥٤٣٥، ٥٤٣٦، ٥٤٣٧، ٥٤٣٨، ٥٤٣٩، ٥٤٤٠، ٥٤٤١، ٥٤٤٢، ٥٤٤٣، ٥٤٤٤، ٥٤٤٥، ٥٤٤٦، ٥٤٤٧، ٥٤٤٨، ٥٤٤٩، ٥٤٥٠، ٥٤٥١، ٥٤٥٢، ٥٤٥٣، ٥٤٥٤، ٥٤٥٥، ٥٤٥٦، ٥٤٥٧، ٥٤٥٨، ٥٤٥٩، ٥٤٦٠، ٥٤٦١، ٥٤٦٢، ٥٤٦٣، ٥٤٦٤، ٥٤٦٥، ٥٤٦٦، ٥٤٦٧، ٥٤٦٨، ٥٤٦٩، ٥٤٧٠، ٥٤٧١، ٥٤٧٢، ٥٤٧٣، ٥٤٧٤، ٥٤٧٥، ٥٤٧٦، ٥٤٧٧، ٥٤٧٨، ٥٤٧٩، ٥٤٨٠، ٥٤٨١، ٥٤٨٢، ٥٤٨٣، ٥٤٨٤، ٥٤٨٥، ٥٤٨٦، ٥٤٨٧، ٥٤٨٨، ٥٤٨٩، ٥٤٩٠، ٥٤٩١، ٥٤٩٢، ٥٤٩٣، ٥٤٩٤، ٥٤٩٥، ٥٤٩٦، ٥٤٩٧، ٥٤٩٨، ٥٤٩٩، ٥٥٠٠، ٥٥٠١، ٥٥٠٢، ٥٥٠٣، ٥٥٠٤، ٥٥٠٥، ٥٥٠٦، ٥٥٠٧، ٥٥٠٨، ٥٥٠٩، ٥٥١٠، ٥٥١١، ٥٥١٢، ٥٥١٣، ٥٥١٤، ٥٥١٥، ٥٥١٦، ٥٥١٧، ٥٥١٨، ٥٥١٩، ٥٥٢٠، ٥٥٢١، ٥٥٢٢، ٥٥٢٣، ٥٥٢٤، ٥٥٢٥، ٥٥٢٦، ٥٥٢٧، ٥٥٢٨، ٥٥٢٩، ٥٥٣٠، ٥٥٣١، ٥٥٣٢، ٥٥٣٣، ٥٥٣٤، ٥٥٣٥، ٥٥٣٦، ٥٥٣٧، ٥٥٣٨، ٥٥٣٩، ٥٥٤٠، ٥٥٤١، ٥٥٤٢، ٥٥٤٣، ٥٥٤٤، ٥٥٤٥، ٥٥٤٦، ٥٥٤٧، ٥٥٤٨، ٥٥٤٩، ٥٥٥٠، ٥٥٥١، ٥٥٥٢، ٥٥٥٣، ٥٥٥٤، ٥٥٥٥، ٥٥٥٦، ٥٥٥٧، ٥٥٥٨، ٥٥٥٩، ٥٥٦٠، ٥٥٦١، ٥٥٦٢، ٥٥٦٣، ٥٥٦٤، ٥٥٦٥، ٥٥٦٦، ٥٥٦٧، ٥٥٦٨، ٥٥٦٩، ٥٥٧٠، ٥٥٧١، ٥٥٧٢، ٥٥٧٣، ٥٥٧٤، ٥٥٧٥، ٥٥٧٦، ٥٥٧٧، ٥٥٧٨، ٥٥٧٩، ٥٥٨٠، ٥٥٨١، ٥٥٨٢، ٥٥٨٣، ٥٥٨٤، ٥٥٨٥، ٥٥٨٦، ٥٥٨٧، ٥٥٨٨، ٥٥٨٩، ٥٥٩٠، ٥٥٩١، ٥٥٩٢، ٥٥٩٣، ٥٥٩٤، ٥٥٩٥، ٥٥٩٦، ٥٥٩٧، ٥٥٩٨، ٥٥٩٩، ٥٦٠٠، ٥٦٠١، ٥٦٠٢، ٥٦٠٣، ٥٦٠٤، ٥٦٠٥، ٥٦٠٦، ٥٦٠٧، ٥٦٠٨، ٥٦٠٩، ٥٦١٠، ٥٦١١، ٥٦١٢، ٥٦١٣، ٥٦١٤، ٥٦١٥، ٥٦١٦، ٥٦١٧، ٥٦١٨، ٥٦١٩، ٥٦٢٠، ٥٦٢١، ٥٦٢٢، ٥٦٢٣، ٥٦٢٤، ٥٦٢٥، ٥٦٢٦، ٥٦٢٧، ٥٦٢٨، ٥٦٢٩، ٥٦٣٠، ٥٦٣١، ٥٦٣٢، ٥٦٣٣، ٥٦٣٤، ٥٦٣٥، ٥٦٣٦، ٥٦٣٧، ٥٦٣٨، ٥٦٣٩، ٥٦٤٠، ٥٦٤١، ٥٦٤٢، ٥٦٤٣، ٥٦٤٤، ٥٦٤٥، ٥٦٤٦، ٥٦٤٧، ٥٦٤٨، ٥٦٤٩، ٥٦٥٠، ٥٦٥١، ٥٦٥٢، ٥٦٥٣، ٥٦٥٤، ٥٦٥٥، ٥٦٥٦، ٥٦٥٧، ٥٦٥٨، ٥٦٥٩، ٥٦٦٠، ٥٦٦١، ٥٦٦٢، ٥٦٦٣، ٥٦٦٤، ٥٦٦٥، ٥٦٦٦، ٥٦٦٧، ٥٦٦٨، ٥٦٦٩، ٥٦٧٠، ٥٦٧١، ٥٦٧٢، ٥٦٧٣، ٥٦٧٤، ٥٦٧٥، ٥٦٧٦، ٥٦٧٧، ٥٦٧٨، ٥٦٧٩، ٥٦٨٠، ٥٦٨١، ٥٦٨٢، ٥٦٨٣، ٥٦٨٤، ٥٦٨٥، ٥٦٨٦، ٥٦٨٧، ٥٦٨٨، ٥٦٨٩، ٥٦٩٠، ٥٦٩١، ٥٦٩٢، ٥٦٩٣، ٥٦٩٤، ٥٦٩٥، ٥٦٩٦، ٥٦٩٧، ٥٦٩٨، ٥٦٩٩، ٥٧٠٠، ٥٧٠١، ٥٧٠٢، ٥٧٠٣، ٥٧٠٤، ٥٧٠٥، ٥٧٠٦، ٥٧٠٧، ٥٧٠٨، ٥٧٠٩، ٥٧١٠، ٥٧١١، ٥٧١٢، ٥٧١٣، ٥٧١٤، ٥٧١٥، ٥٧١٦، ٥٧١٧، ٥٧١٨، ٥٧١٩، ٥٧٢٠، ٥٧٢١، ٥٧٢٢، ٥٧٢٣، ٥٧٢٤، ٥٧٢٥، ٥٧٢٦، ٥٧٢٧، ٥٧٢٨، ٥٧٢٩، ٥٧٣٠، ٥٧٣١، ٥٧٣٢، ٥٧٣٣، ٥٧٣٤، ٥٧٣٥، ٥٧٣٦، ٥٧٣٧، ٥٧٣٨، ٥٧٣٩، ٥٧٤٠، ٥٧٤١، ٥٧٤٢، ٥٧٤٣، ٥٧٤٤، ٥٧٤٥، ٥٧٤٦، ٥٧٤٧، ٥٧٤٨، ٥٧٤٩، ٥٧٥٠، ٥٧٥١، ٥٧٥٢، ٥٧٥٣، ٥٧٥٤، ٥٧٥٥، ٥٧٥٦، ٥٧٥٧، ٥٧٥٨، ٥٧٥٩، ٥٧٦٠، ٥٧٦١، ٥٧٦٢، ٥٧٦٣، ٥٧٦٤، ٥٧٦٥، ٥٧٦٦، ٥٧٦٧، ٥٧٦٨، ٥٧٦٩، ٥٧٧٠، ٥٧٧١، ٥٧٧٢، ٥٧٧٣، ٥٧٧٤، ٥٧٧٥، ٥٧٧٦، ٥٧٧٧، ٥٧٧٨، ٥٧٧٩، ٥٧٨٠، ٥٧٨١، ٥٧٨٢، ٥٧٨٣، ٥٧٨٤، ٥٧٨٥، ٥٧٨٦، ٥٧٨٧، ٥٧٨٨، ٥٧٨٩، ٥٧٩٠، ٥٧٩١، ٥٧٩٢، ٥٧٩٣، ٥٧٩٤، ٥٧٩٥، ٥٧٩٦، ٥٧٩٧، ٥٧٩٨، ٥٧٩٩، ٥٨٠٠، ٥٨٠١، ٥٨٠٢، ٥

روایت نقل کړې دې اویونس بن یزید نه هم لیکن د عبدالرحمن بن خالد په طریق کښې -خزیمه الانصاری- په ځانی باندې "ابو خزيمة الانصاری" دې د لیث بن سعد رضی الله عنه دا تعلیق ابوالقاسم بغوی -معجم الصحابة- کښې موصول نقل کړې دې. (۱)

قوله: وقال موسى عن ابراهيم: حدثنا ابن شهاب: مع ابی خزيمة: یعنی موسی بن اسماعیل رضی الله عنه د ابراهیم بن سعد رضی الله عنه نه دا روایت نقل کړې دې او په دې کښې هم -خزیمه- په ځانی "ابن خزيمة" دې دا تعلیق امام بخاری رضی الله عنه فضائل قرآن کښې موصول نقل کړې دې. (۲)

قوله: وتأیحه یعقوب بن ابراهیم، عن ابيه: یعنی د موسی بن اسماعیل متابعت یعقوب بن ابراهیم رضی الله عنه کړې دې. دا متابعت ابویکرین ابی داؤد رضی الله عنه کتاب المصاحف کښې موصول نقل کړې دې. (۳)

قوله: وقال ابو ثابت: حدثنا ابراهيم وقال: مع خزيمة او مع ابی خزيمة: یعنی ابو ثابت محمد بن عبد الله مدنی رضی الله عنه هم د ابراهیم رضی الله عنه دا روایت نقل کړې دې او په دې کښې خزیمه او ابی خزيمة شک سره ذکر کړې دې، د ابو ثابت دا تعلیق امام بخاری رضی الله عنه په کتاب الاحکام کښې موصول نقل کړې دې. (۴)

خلاصه د کلام دا چه د ابراهیم بن سعد رضی الله عنه نه روایت کونکو کښې اختلاف دې. بعض مع خزیمه نقل کوي او بعض مع ابی خزيمة ذکر کوي. دوه صحابه کرام دي يو حضرت خزيمة بن ثابت رضی الله عنه چه ذوالشهادتين سره مشهور دې د چاگواهی چه رسول الله صلی الله علیه و آله د دوو گواهانو برابر گرځولې وه. دې حضرت علی رضی الله عنه سره په جنگ صفین کښې شهید شوې دې. (۵) اودويم صحابی حضرت ابو خزيمة بن اوس بن زيد رضی الله عنه دې. دې په جنگ بدر کښې شریک شوې اود حضرت عثمان رضی الله عنه په دور خلافت کښې دې وفات شوې دې. (۶)

د سورت توبه دا آخری دوه آیاتونه حضرت خزيمة رضی الله عنه سره ملاؤشوی که ابو خزيمة سره؟ په دې سلسله کښې په روایاتو کښې اختلاف دې. حافظ ابن حجر رضی الله عنه فرماني چه د سورت توبه مذکور د آیاتونه د حضرت ابو خزيمة رضی الله عنه سره ملاؤشوی دی اود سورت احزاب آیت حضرت خزيمة رضی الله عنه سره ملاؤشوی. (۷)

جمع قرآن سره متعلق تفصیلی بحث به فضائل قرآن کښې انشاء الله راځي.

(۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباری: ۸/۳۴۵

(۲) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباری: ۸/۳۴۵

(۳) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباری: ۸/۳۴۵

(۴) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباری: ۸/۳۴۵

(۵) الاصابة فی تمییز الصحابة: ۴۲۶/۱ رقم اترجمة: ۲۲۵۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲.

(۷) وفتح الباری: ۸/۳۴۵

۱۷۰- باب: تفسیر سورة یونس

وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ / ۲۴: ﴿فَنَبَتَ بِالْمَاءِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ﴾. قالوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ هُوَ الْغَنِيُّ / ۶۸. وقال زيد بن أسلم: ﴿أَنْ لَهُمْ قَدَرٌ مِثْلُكُمْ﴾ / ۲۲: محمد عليه السلام، وقال مجاهد: خَيْرٌ يُقَالُ: ﴿تِلْكَ آيَاتُ﴾ / ۱: يعنى هذا أعلام القرآن، ومثله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَّتْ بِكُمْ﴾ / ۲۲: المعنى بكم. ﴿دَعَاؤُهُمْ﴾ / ۱۰: دعاؤهم ﴿أُحِيطَ بِهِمْ﴾ / ۲۲: دَتُوا مِنْ اِهْلَكَةٍ. ﴿وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾ / البقرة: ۸۱. ﴿فَاتَّبَعَهُمْ﴾ / ۹۰: وَاتَّبَعَهُمْ وَاحِدٌ. ﴿عَذَابًا﴾ / ۹۰: مِنَ الْعَذَابِ.

وقال مجاهد: ﴿وَلَوْ يَعْلَمُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَلَ اللَّهُ لَهُمْ بِالْخَيْرِ﴾ قول الانسان لولده وماله اذا غضب اللهم لا تبارك فيه والعنه ﴿لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ﴾ / ۱۱: لاهلك من دعى عليه ولا ماته. ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخُسَىٰ﴾ مثلها حسنى ﴿وَزِيَادَةٌ﴾ / ۲۶: مغفرة ﴿الْكَبِيرَ يَأْتِ﴾ / ۷۸: الملك.

سورة یونس

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ﴾: ﴿فَنَبَتَ بِالْمَاءِ مِنْ كُلِّ لَوْنٍ﴾: په آيت مبارك كښي دى ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَاءٌ أَلْقَيْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ د فَاخْتَلَطَ تفسیر الله تعالى د اوبو په ذریعه مختلف قسم گلوته او وابنه پیدا کړی. دا تعلیق ابن جریر موصولا نقل کړې دي. (۱)

قوله: قالوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ هُوَ الْغَنِيُّ: امام بخاری رحمته الله د قرآن مجید آیت خود ذکر و لیکن وړاندې نى هیڅ ذکر نه کړل، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی کیدی شى امام بخاری رحمته الله د توحید متعلق څه روایت نقل کول غوښتل لیکن هغه ته موقع ملاونه شوه او بیاض پاتې شو. (۲)

قوله: وقال زيد بن أسلم: أَنَّ لَهُمْ قَدَرٌ مِثْلُكُمْ: محمد عليه السلام، وقال مجاهد: خَيْرٌ: په آيت مبارك كښي دى ﴿كَانَ لِلنَّاسِ عِجَابًا أَنْ أُوحِيَ إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَيِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ لَهُمْ قَدَرٌ مِثْلُكُمْ﴾ قَالَ الْكُفْرُونَ إِنَّ هَذَا السَّجُودِيُّ ﴿يعْنَىٰ آيَا دِي﴾ (مکي)، خلقوته په دې خبره باندې تعجب اوشو چه مونږ د هغوى نه يو کس ته وحى اوليکله چه ټول گسان (دالله تعالى د احکامو خلاف ورزى کولو باندې)، اوویره وه اوچاچه ايمان راوړو هغوى ته دا زيرى ورکړه چه د هغوى رب ته (رسيدو) سره به هغوى ته پوره مرتبه ملاوړې. کافرانو او وئيل (نعوذ بالله)

داسری خو بیشکه صریح جادوگر دی.

په "ان لهم قدم صدق"، که د "قدم صدق"، مصداق: دلته د "قَدَرِ صِدْقِي" نه مراد رسول الله ﷺ دی داتفسیرد زیدبن اسلم دی اومجاهد رضی الله عنه فرمائیلي "قَدَرِ صِدْقِي" نه مراد خیردی د زیدبن اسلم تعلیق ابن جریر رضی الله عنه موصولاً نقل کړې دي. (۱) او د مجاهد تعلیق قریابی موصولاً نقل کړې دي. (۲) ابن جریر رضی الله عنه د مجاهد رضی الله عنه قول راجح گرځولې دي. (۳)

علامه زمخشری رحمته الله فرمائی "قَدَرِ صِدْقِي" نه مراد فضیلت دي. (۴)

قوله: **يَقَالُ: تِلْكَ آيَةُ عَنِ هَذَا أَعْلَامِ الْقُرْآنِ**: په آیت مبارک کښې دی ﴿تِلْكَ آيَةُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ﴾ دلته په ظاهره اشکال کیږي چه تِلْكَ ولې استعمال کړې شوې دي ځکه چه داخودبعید دپاره استعمالیږي او آیات قریب دي. ډډې متعلق امام بخاری رحمته الله فرمائی چه د تِلْكَ د "هذه" په معنی کښې دي او آیات د اعلام په معنی کښې دي او د الكتاب نه قرآن حکیم مراد دي. پاتې شو سوال چه د بعید صیغه د قریب دپاره ولې استعمال کړې شوې. ډډې وجه په اصل کښې داده چه بعض وخت بعد رتبې د بعد مکانی په درجه کښې را کوزولې شی اوبیا د بعد مکانی دپاره چه کومه صیغه استعمالیږي هغه د قریب دپاره استعمالولې شی. دغه شان دلته هم شوی دی چه دا آیات اگرچه مکاناً قریب دی مگر د رتبه او مقام په اعتبار سره دا بعید دي. ډډې مرتبه ډیره اوچته او لوړه ده. وړاندې امام بخاری رحمته الله فرمائی چه هم دغه شان په دې آیت کښې هم شوی دی. (۵)

قوله: **(حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمُ)**: په دې آیت کښې بهم د بکم په معنی کښې دي ځکه چه ادا کنتم کښې صیغه د خطاب ده. وړاندې بیا د غائب ضمیر راوړلې دي د اهل معانی په نيزدا شان تصرفات په کلام کښې صحیح دی دي ته التفات وئیلې شی اود یو خاص نکتې د وجې نه دا قسم تصرفات په کلام کښې کولې شی.

قوله: **أُحِيطَ بِهِمْ دَنُورًا مِنَ الْهَلَكَةِ وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِئَتُهُ**: په آیت مبارک کښې دی ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَهْلَهُمْ أَحِيطَ بِهِمْ﴾ او دغه خلقو او گنډل چه (په خرابه توگه) هغوی کورته لاړل. ابو عبیده د احیط

(۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۳.

(۲) فتح الباری: ۸/۳۴۶.

(۳) فتح الباری: ۸/۳۴۶، و عمدة القاری: ۱۸/۲۸۳.

(۴) وفي الکشاف: ۱۲/۳۲۷ ای سابقه وفضلاً منزلة رفیعة.

(۵) وفي الامع الدراری: ۹/۱۰۲. ومثله فی وضع اللفظة موضع اخری قوله تعالی حتی اذا کنتم فالتشبه انما هو فی وضع الکلمة مقام اخری وفي العمدة: ۱۸/۲۸۴ "وجه المسائلة بينهما هو ان تلك" بمعنى هذه "فکذلک قوله: بهم یعنی بکم" حيث صرف الکلام عن الخطاب الی الغيبة کما ان فی الاول صرف اسم الإشارة عن الغائب الی الحاضر.

بهم تفسیر دنیا من الهلکة سره کوی یعنی هلاکت او بر بادنی له نیز دې لږل لکه چه په یوبل آیت کریمه کښې دی ﴿بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾ په دې د أَحَاطَتْ په خَطِيئَتُهُ معنی گناهونو هغوی دهر طرف نه راگیر کړل. دُکُوا: د دال په ضمه مجهول لوستل هم صحیح دی چه په اصل کښې دُتُوا وو د یاء ضمه نقل کولوسره ماقبل نون ته ورکړې شوه اود اجتماع ساکنین د وجې نه یاء حذف کړې شوه.

قوله: فَأَتَّبَعَهُمْ: وَأَتَّبَعَهُمْ وَاحِدٌ: په آیت مبارک کښې دی ﴿وَجُوزْنَا بِبَنِي إِسْرَءِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا﴾ اومونې بنی اسرائیل د دریاب نه واپول او فرعون اودهغه لښکر هغوی پسې شو د شرارت او ظلم په اراده سره. فرمائی چه په آیت کښې اَتَّبَعَهُمْ په کسره د همزه او تشدید تاء، د باب افتعال نه کوم چه د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه قرات دې او اَتَّبَعَهُمْ په فتح د همزه اوسکون د تاء، چه معروف قرات د جمهورو دې د دواړو معنی یوه ده.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَلَوْ يَعَجَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَلُ لَهُمُ بِالْخَيْرِ: حضرت مجاهد رحمته الله علیه ددې آیت په تشریح کښې فرمائی ددې نه مراد د غصې په وخت د سړي خپل اولاد اود خپل مال متعلق داویناکول دی چه اې الله په دې کښې برکت مه اچوه اودوی د خپل رحمت نه لرې کړه نودغه شان انسان دهغه شر غواړی. الله تعالی فرمائی که هغه انسان ته شر اونقصان د هغه د خیرو د وجې نه دومره زر وراورسوی خومره زر چه هغه د ښیگرې رسولو خواش لری نودهغوی عمر به ختم کړې شی او الله تعالی به ئی اولاد هم هلاک کړی اومال هم د کوم دپاره چه ئی بددعاکړې ده، لیکن انسان دغه شان خیرې کوی او الله تعالی صرف د خپل رحم اوفضل په وجه د انسان دغه بددعاگانې نه قبلوی دغه شان د ده اولاد اومال په ځانی ساتی.

قوله: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ مِثْلَهَا حَسَنَىٰ وَزِيَادَةً: مغفرة ورضوان وقال غيره: النظر الى رحمة: په آیت کښې دی ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾

یعنی د هغه خلقو دپاره چاچه نیک اعمال کړی کوم اجر وی هغه به د دې حسنی مثل بهترین اوبسکلی وی. امام بخاری رحمته الله علیه "مثلها" نه پس بیا "حسنى" اضافه کړې ده حالانکه د حسنى تفسیر مثلها سره شوې وو نودا اضافه ددې خبرې د خودلودپاره دې چه په آیت کښې "زیادة" عطف "الحسنى" باندې دې (۱) اود دغه "زیادة" یوتفسیر خودادې چه حسنی سره به مغفرت ورکړې کیدې شی اود الله تعالی رضامندی به ورته حاصلیږی اوبعضو ونیلی دی چه دې نه په جنت عدن کښې دالله تعالی زیارت او رویت مراد دې اوبعض ونیلی دی چه دې نه تضعیف اجر مراد دې نور اقوال هم دی "وقال غيره" ضمیر مجاهد رحمته الله علیه طرف ته راجع دې د مجاهد غیره

(۱) فی اللامع: ۹/۱۰۳ - ف قوله: حسنى بعد قوله: مثلها اما بيان للضمير المجزور او تمييز عن نسبة المثل الى ضميره

مراد حضرت قتاده رحمته دی. (۱)

۱۷۱- باب: ﴿وَجُوزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا ذُرْكُهُ الْغُرُقُ قَالَ أَمُنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ ۹۰/۱

(نَحْيِكَ) ۹۲/۱ تَلْقَيْكَ عَلَى تَحْوٍ مِنَ الْأَرْضِ، وَهُوَ الْبَشَرُ: الْمَكَانُ الْمَرْتَفِعُ.

[۲۴۰۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي يَسْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَقُومُ عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَأَصْحَابِي» أَتَمُّ أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْهُمْ، فَصُومُوا (۱۹۰۰)

ایاد فرعون ایمان را واپل معتبروو؟ د فرعون ایمان را واپل معتبردی که نه ابوبکر باقلانی رحمته د بعض حنابلہ صوفیاء کنبی شیخ اکبر ملاجامی وغیرہ رائی داده چه د فرعون دا ایمان را واپل معتبردی. شیخ اکبر په فتوحات کنبی په دی باندی ډیر تفصیلی بحث کړې دی اوفرعون نی مؤمن اودهغه مرگ نی د شهادت ثابتولو کوشش کړې دی. (۲) په دی باندی علماؤ دهغه خلاف اولیکل اویه هغه باندی سخت اعتراضات اوکړل. بعض خلقودهغه حمایت هم کړې دی. علامه جلال دوانی د شیخ اکبر په تائید کنبی په دی موضوع باندی یوه مستقل رساله هم لیکلې ده. (۳)

لیکن د فرعون د ایمان قول د ټولو نصوص او آیات ظاهر خلاف دی. فرعون د غرغره په حالت کنبی ایمان راوړلې وو او په داسې حالت کنبی ایمان را واپل معتبرنه دی. د قرآن په ډیرو آیاتونو کنبی د دی تصریح ده. یوځانی کنبی ارشاد دی ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِسْلَامَ وَلَا الَّذِينَ يَحْمِلُونَ وَهُمْ كَفَّارًا﴾ (النساء: ۱۸) یویل آیت دی ﴿فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكُنَّا تَائِبِينَ﴾ (المؤمنون) ۸۴-۸۵ دهغه شان امام ترمذی رحمته حدیث نقل کړې دی «ان الله يقبل توبة العبد ما لم يغفر» (۴)

(۱) عمدة القاری: ۲۸۵/۸

(۲) روح المعانی. الجزء العاشر: ۱۸۶-۱۸۵.

(۳) وقد انتصر لبيبعض الناس، ومنهم في المشهور الجلال الدواني، وله رسالة في ذلك اني فيها بما لا يعد شيئا عند اصاغر الطلبة ولكن في تاريخ حلب للفاضل الحلبي... انها ليست للجلال، وانما هي لرجل يسمى محمدين هلال النحوي القزويني، وشنع عليه، وقال: انما مثله رجل حامل الذكر لما قدم مكة بال في زمزم ليشهر بين الناس، وفي المثل، خالف تعرف (وانظر روح المعاني: ۱۸۷-۱۸۶/۱۰)

(۴) سنن الترمذی کتاب الدعوات باب في فضل التوبة والاستغفار رقم الحديث: ۳۵۲۷.

دې نه علاوه قرآن مجید هم په دغه موقع باندې فرعون ته خطاب کولوسره ارشاد فرمائیلې
 ﴿الَّذِي وَقَدَّ عَصِيَّتَ قَبْلَ وَكُنْتُ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾^(۱) دا ټول نصوص په دې خبره باندې صراحة دلالت کوي
 چه د فرعون ایمان معتبر نه دې او هم دغه د محققین او جمهور امت قول دې.

علامه محمد بن عبدالرسول برزنجي به په خپل مجلس کښې په ښکاره د فرعون د ایمان ذکر
 کولو. علامه حسن بن احمد باختړ هغه سره ملاقات او کړو او ورته ئې اووئیل ته د فرعون د
 مؤمن کیدو خبره کوي دامناسب نه ده. دلائل د هغه د ایمان تردید کوي لیکن علامه برزنجي

قائل نه شو یو ورځ چه هغه راغلو نو علامه حسن باختړ اووئیل "السلام عليك يا اخافرعون" دې
 اوریدوسره هغه ډیر خفه او پریشان شو او خلقوله لاړو ورته ئې اووئیل چه حسن باختړ ماته
 اخوفرعون اووئیل خلق هم ډیر حیران شو چه دومره لوی سړی ولې داسې زیاتې اوکړو. خلق
 علامه باختړ له راغلل اود هغه نه ئې په دې سلسله کښې پوښتنه اوکړه. نو هغه اووئیل چه په
 دې کښې د زیاتې څه خبره ده هغه وائی چه فرعون مؤمن وو او قرآن مجید وئیلې دې ﴿إِنَّمَا
 الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ دې اوریدوسره ټول خاموش شو.^(۲)

دا خبره خو په خپل ځانې ښه سپینه ده چه د فرعون ایمان معتبر نه دې او هغه په وخت ایمان نه
 دې راوړې. په شرح مواقف کښې دا اعتراض کړې شوې دې چه د فرعون ایمان نه راوړل په
 حقیقت کښې د حضرت موسی عليه السلام د دعا د وجې نه وو. حضرت موسی عليه السلام د فرعون اود هغه
 د حامیانو په حق کښې بد دعا کړې وه ﴿وَأَشَدُّ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾^(۳)
 اعتراض دادې چه موسی عليه السلام خود ایمان د دعوت دپاره لیگلې شوې وو بیا هغه دا دعاوې
 اوکړه دا خو رضابالکفر دې اورضابالکفر پخپله کفر دې او حضرت موسی عليه السلام خو جلیل القدر
 نبی دې د انبیاء په معصوم کیدو باندې اجماع د امت ده.

حسن چلپې حاشیه شرح مواقف کښې ددې اعتراض دا جواب ورکړې دې چه رضابالکفر علی
 وجه الاستحسان وی نو کفر دې، علی وجه الاستقباح کفر نه دې اود حضرت موسی عليه السلام بد دعا
 هم ددې قبیل نه وه. دا دعا ځکه وه چه د فرعون ظلم عدوان او سرکشی د حد نه اوړیدلې وه.^(۴)

قوله: تُجِيبُكَ عَلَىٰ نَجْوَةِ مِمنَ الْأَرْضِ، وَهُوَ النَّشْرُ: الْمَكَانَ الْمُرْتَفِعُ آیت کښې
 دې ﴿قَالُوا لَمَنَ تَجِيبُكَ يٰيْدِيكَ لِمَنَ تَخْلُقُ آيَةً﴾ بنی اسرائیلو ته شیه وه چه فرعون مې شوي هم دې
 اوکه نه، الله تعالی د هغه نعش د سمندر نه راوچت کړو د زمکې یوې اوچتې غونډئې ته ئې
 اورسولو هلته هغه مردار پروت وو. پوزه ئې ککه شوې وه مخ او شکل ئې وران شوې وو. بنی

(۱) محمد بن عبدالرسول: له علم بالتفسیر والادب، من فقهاء الشافعية ولد، وتعلم بشهر زور، واستقر في
 المدينة، وتوفي بها سنة: ۱۱۰۳ (وانظر الاعلام للزركلي: ۲۰۴-۲۰۳/۶) والبرزنجي: منسوب الى برزنج مدينة
 من نواحي ازان بينها وبين برذعة ثمانية عشر فرسخا. (وانظر تعليقات الانساب: ۱/۳۱۸).

(۲) وفي حاشيه بر خوردار: والاصح انه لا يكفر بالرضا بكفر الغير، ان كان لا يحب الكفر، ولا يستحسنه*
 (وانظر حاشيه بر خوردار على هامش النبراس: ۲۶۸)

اسرائیلو چه کله اوکتل چه فرعون خپل انجام ته اورسیدو نوییادهغوی تسلی اوشوه. د نجویه معنی بیان کړې دې اوچت ځانی غوندی هم دې ته نشر هم وائی بیا د نشر تفسیر امکان المرتفع سره کړې.

مشهوره داده چه د فرعون بعض تراوسه پورې د قاهره په عجائب گهر کښې محفوظ دې مگر دا په یقین سره نه شی ونیلي چه داهم هغه فرعون دې د کوم مقابلې چه حضرت موسی علیه السلام سره شوې وه یابل فرعون دې ځکه چه لفظ د فرعون د یوسری نوم نه دې په هغه زمانه کښې به د مصر هریوبادشاه ته د فرعون نوم ورکولې شو. خو هیڅ عجبیه نه ده چه قدرت څنگه یو غرق شوې نعش د عبرت دپاره په غاړه باندې اچولې وو هم دغه شان د راتلونکی نسلونو د عبرت پاره هغه د سخاکیدونه هم محفوظ کړو اوتراوسه پورې موجود دې. (۱)
ددې فرعون نوم ولید بن مصعب بن ریان لیکلې شوې دې. (۲)

۱۷۲-باب: تفسیر سورة هود

قال ابن عباس: ((عصيب)) ۷۷/ ((شديد ولا جرم)) ۲۲/ بلی وقال غيره: ((وَحَاقَّ)) ۸/ نَزَلَ، ((بمحق)) فاطر: ۴۳/ يَنْزِلُ. ((يُؤَسِّسُ)) ۹/ فَعُولٌ مِنْ يَحْسُبُ. وقال مجاهد: ((تبتس)) ۳۶/ تَحْزَنُ. ((يثنون صدورهم)) شَكَ وَامِيتَاءٌ فِي الْحَقِ ((لِئَسْتَفْوَائِمَهُ)) ۵/ مِنْ اللَّهِ إِنْ اسْتَطَاعُوا. وَقَالَ أَبُو مِيسَرَةَ: أَلَاؤُهُ أَلَرْجِمُ بِالْحَبَشِيَّةِ. وقال ابن عباس: ((بَادِي الرَّأْيِ)) ۲۷/ مَاطَظَهْرَكَ نَأًا. وقال مجاهد: ((الْجُودِي)) ۴۴/ جَبَلٌ بِالْجُودِيَّةِ. وقال الحسن: ((أَنْتَ لَأَنْتَ أَخْلِيْمُ)) ۸۷/ يَسْتَرْزُونَ بِهِ. وقال ابن عباس: ((أَقْلِيصِي)) ۴۴/ أَمِيْكِي. ((وفارالتور)) ۴۰/ بَنِمَ الْمَاءُ، وقال عكرمة: وَجْهُ الْأَرْضِ.

سورة هود (۳)

د کلماتو تشریح:

قوله: عَصِيبٌ شَدِيدٌ: په آیت مبارک کښې دی ﴿وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ﴾ د نن ورځ سخته ده درنه ده. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی د عصب معنی ده شدید یعنی سخت.
قوله: لَاجِرْمٌ بَلِيٌّ: په آیت کښې دی ﴿لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَيْرُونَ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه لاجرم په معنی بلی دې یعنی ولي نه ضرور. (۱)

(۱) معارف القرآن: ۵۶۷/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۱۸/۲۸۵.

(۳) دلته دبخاری د نسخویه الفاظو کښې دتحقیق په ترتیب کښې اختلاف دې مونږ دخپل متن د ترتیب مطابق الفاظو تحقیق کړې دې.

(۴) وفي العمدة: ۱۸/۲۸۷ لاجرم: کلمه کانت فی الاصل بمنزلة لابدولا محالة، فجرت علی ذلك وکثرت حتی تحولت الی معنی القسم وصارت بمنزلة حقا، فلذلك یجاب عنه باللام... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

قوله: وقال غيره: وحاق: نزل، يحيق: ينزل: آیت مبارک کنبی دی ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ﴾ او کوم خیزسره چه دی خلقو توقی مسخری کولې هغه به دوی راگیر کړی یعنی په دوی به راپریوخی. د عکر مه غیر یعنی ابو عبیده و نیلی دی حاق په معنی نزل دی یعنی راکوز پړی په. یحیق: راکوزیدل دا لفظ په سورت فاطر کنبی دی. ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ او د خرابو تدبیرونو وبال به په دغه تدبیر کونکو باندې راپریوخی.

قوله: يُؤُوسُ: فَعُول مَر. يَكْسُتُ: آیت مبارک کنبی دی ﴿وَلَكِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَيُوسٌ كَفُورٌ﴾ او که چرې مونږ انسانانو ته د خپلې مهربانۍ خوند اومزه ورکولوسره دهغوی نه په زور اخلو نوهغه ناامیده اوناشرکه کړی. فرمائی آیت کنبی یووس فحول په وزن باندې دې او د یست نه ماخوږ دې په معنی ناامیده کیدل.

قوله: وقال مجاهد: تبتئس: تَحْزَنُ: په آیت مبارک کنبی دی ﴿فَلَا تَبْتَيْسُ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ بیاتاسو هیڅ غم مه کونی کوم څه چه هغه کوی. مجاهد رحمته بیان کړې دې چه په آیت کنبی د تبتئس معنی ده تَحْزَنُ لَا تَبْتَيْسُ ای لا تَحْزَنُ: غم مه کوه.

قوله: وَقَالَ أَبُو مِيسَرَةَ: الْأَوَاةُ الرَّجِيمُ بِالْحَبَشِيَّةِ: په آیت مبارک کنبی دی ﴿إِنَّ إِلَهُهُمْ لَهِيمٌ أَوَاةٌ مُنِيبٌ﴾ ابو میسره عمرو بن شرجیل فرمائی چه "أَوَاة" په حبشی ژبه کنبی مهربان اورحم دل ته وائی.

قوله: وقال ابن عباس: بَادَى الرَّأْيَ: مَا ظَهَرَ لَنَا: آیت مبارک کنبی دی ﴿هُمُ أَرَادُوا لَنَا بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ هغه خلق زمونږ نه ردیلان دی په سرسری نظر کنبی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه بَادَى الرَّأْيَ معنی ده مَا ظَهَرَ لَنَا کوم چه زمونږ په وړاندې بالکل ښکاره دی ظاهر دی.

قوله: وقال مجاهد: الْجُودَى: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ: آیت مبارک کنبی دی ﴿وَأَسْوَتْ عَلَى الْجُودَى﴾ اوکشتی په جودی غرباندې راغله اودریده. مجاهد رحمته فرمائی چه جودی په جزیره کنبی یوغردې چه د شام په ملک کنبی موصل سره نيزدې دجله او فرات په مینځ کنبی دې.

قوله: وقال الحسن: إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَكِيمُ الرَّشِيدُ: يَسْتَرْوُونَ: په آیت مبارک کنبی دی

...بقیه ازحاشیه گذشته] کما یجاب بها عن القسم، الاتراهم یقولون: لاجرم لاتینک، ویقال: جرم فعل عندالبصریین، واسم عندالکوفیین، فاذا کان اسما یكون بمعنی حقا، ومعنی الاية: حقا انهم فی الاخرة هم الاخرون، وعلى قول البصریین لاردلقول الکفار، وجرم معناه عندهم: کسب ای کسب کفر هم الخسارة فی الاخرة" وفي المفردات للراغب: ٩٢" ومعنی حرم: کسب اوجنی... وقیل جرم وجرم بمعنی لکن خص بهذاالموضع جرم، کما خص عمر بالقسم وان کان عمر وعمر بمعنی.... وقد قیل فی ذلك اقوال اکثر هاليس بمرتضى عندالتحقیق..... لاجرم قبل: ان لا یتناول محذوفا نحولافی قوله: لااقسم"

(إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَكِيمُ الرَّشِيدُ) حضرت حسن بصری رحمہ اللہ فرمائی کہ کافرانو بہ دا جملہ د مسخرو بہ تو گہ حضرت شعیب رحمہ اللہ تہ ونیلہ.

قوله: وقال ابن عباس: ألقني: أمسيكي: بہ آیت مبارک کنبی دی ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلُغِي مَاءَكَ وَنَمَاءً أَقْلِي﴾ اوحکم اوشوچہ ای زمکې خپلې اوبہ راکاږه او ای آسمانه ورول بندکړه. حضرت ابن عباس رحمہما اللہ فرمائی چې د اقلعي معنی ده بندشه، اودريږه.

قوله: وقَارَ التَّنُّورُ: نَبَعَ الْمَاءُ، وقال عكرمة: وَجَهُ الْأَرْضِ: (حَتَّى إِذَا سَاءَ لَمْرُنَا وَقَارَ التَّنُّورُ) فرمائی چې قَارَ التَّنُّورُ معنی ده اوبہ راخوټکیدل، عکرمه رحمہ اللہ فرمائی چې د تنور نه د زمکې مخ مراد دې یعنی د زمکې دمخ نه اوبہ را خوټکیدل شروع شو. (۱)

بعضي حضراتو دلته د تنور نه معروفه معنی اخستې ده او ونيلی نې دی چې د حضرت آدم عليه السلام تنور مقام په عین ورده، د شام په ملک کې وو، هغه مراد دې دهغې نه اوبه راو وتلې. (۲) بعضو ونيلی د حضرت آدم عليه السلام اصل تنور کوفه کنبي وو هغه مراد دې. (۳) نور اقوال هم دي.

۱۷۲ - باب: ﴿الْأَنْهَمُ يَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ لِيَسْتَغْفُوا مِنْهُ أَلَا جِنَّةٌ يَسْتَعْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ ۵۱

[۴۴۰۶/۴۴۰۴] (۴) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ دِينَ جَعْفَرُ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (أَلَا إِنَّهُمْ تَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ) قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ أَنَا لَسْتُ كَأَنَّا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيَقْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، وَأَنْ يُجَامِعُوا نِسَاءَهُمْ فَيَقْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَتَزَلَّ ذَلِكَ فِيهِمْ.

[۴۴۰۵] حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ دِينَ جَعْفَرُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَرَأَ (أَلَا إِنَّهُمْ تَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ) قُلْتُ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ مَا تَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ قَالَ كَانَ الرِّجُلُ يُجَامِعُ امْرَأَتَهُ فَيَسْتَحْيِ أَوْ يَتَخَلَّى فَيَسْتَحْيِ فَتَزَلَّتْ (أَلَا إِنَّهُمْ يَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ).

[۴۴۰۶] حَدَّثَنَا الْحَمِيدِيُّ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَلَا إِنَّهُمْ يَتَنَوْنَ صُدُورُهُمْ لِيَسْتَغْفُوا مِنْهُ أَلَا جِنَّةٌ يَسْتَعْشُونَ ثِيَابَهُمْ) وَقَالَ غَيْرُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

(۱) عمدة القارى: ۲۸۹/۱۸.

(۲) عمدة القارى: ۱۱۸/۲۸۹ -

(۳) عمدة القارى: ۲۸۸/۱۸.

(۴) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب ۳۱ انهم يتنون صدورهم. رقم الحديث: ۴۴۰۴، ۴۴۰۵، ۴۴۰۶. وهذا الحديث لم يخرجہ احد من اصحاب الستة سوى البخارى.

(يَسْتَفْشُونَ) يُعْقِلُونَ رُؤُوسَهُمْ (بِسِ عِيَهُمْ) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ. (وَصَاقَ بِهِمْ) بِأَضْيَافِهِ (يَقْطَعُ مِنَ اللَّيْلِ) بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (أَنِيبَ) أَرْجَمَ.

((بِسِ عِيَهُمْ)) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ ((وَصَاقَ بِهِمْ)) بِأَضْيَافِهِ. ((يَقْطَعُ مِنَ اللَّيْلِ)) ۸۱/۱. بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ((أَنِيبَ)) ۸۸/۱: أَرْجَمَ.

د آیت باب شان نزول: ددې آیت مبارک مختلف شان نزول بیان کړې شوی دی. دلته امام بخاری رحمته الله علیه د ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې دکوم حاصل چه دادې چه صحابه کرامو کښې په بعض حضراتو باندې دحیاء دومره غلبه اوشوه چه دآستنجاء یا جماع وغیره ضروریات بشری په وخت به د بدن یوه حصه برېنډولوسره شرمیدل. چه الله تعالی جل جلاله هغوی ته ګوړی دکوم د وجې نه چه به هغوی پتیدل او دشرمګاه دپتولو دپاره به ئی سینه پلنوله اودپاسه به ئی خادر یا کپړه اچوله دې دپاره چه د الله تعالی په وړاندې سترښکاره نه شی. الله تعالی ددې قسم تکلفاتو اختیارولونه منع اوفرمائیله چنانچه په آیت کښې ارشاد دې: 'واؤرنی! هغه خلق خپله سینه پلنه وی (اودپاسه کپړه اچوی) دې دپاره چه د الله تعالی نه پټه شی، واؤرنی! کله چه دوی خپل خان په کپړوسره پټه وی الله تعالی د هغوی پتوالې هم پیژنی اوشکاره والې هم، هغه خودهغه رازونونه هم خبردار دي کوم چه په زړونو کښې دننه دی.'

مطلب دادې چه کله انسان په یو حال کښې او په یو وخت کښې هم دالله تعالی نه پتیدې نه شی نویاد بشری ضرورتونو متعلق داسې غلو اودداسې تکلفاتونه کاراخیستل صحیح نه دی. ددې تفسیر مطابق دآیت خود مسلمانانو په باره کښې نازل شوې دې لیکن د نورو بعض مفسرینو خیال دې چه دا آیت دکافرانو او مشرکانو باره کښې نازل شوې دي. دکافرانو او مشرکانو رویه داوه چه دحضور پاک د یوې خبرې اوریدودپاره تیارنه وو. کله چه به ئی حضور پاک د لرې نه په راتلو لیدلو نو د سینې مخ به ئی اړولو یا به په کپړه کښې مخ پتولو یا د مسخرو په توګه به ئی خپل سرونه او سینې ښکته پتولې. هم دغه شان چه کله به کافرانو د مسلمانانو خلاف منصوبې جوړولې نو په ټیټه او سینې په کپړو کښې اینغبستلوسره به ئی خبرې کولې دې دپاره چه چرته حضور پاک اومسلمانانوته خبر اونه شی. الله تعالی آیت مبارک نازل کړوجه الله تعالی داتول حرکتونه پیژنی تردې چه دهغوی دزړونود رازونو او پتو خبرونه هم ښه خبر دي.

چنانچه امام بخاری رحمته الله علیه د (يَكْفُرُونَ صُدُورُهُمْ) نه پس شَكَّ وَامْتَرَأَ فِي الْعَقِّ اضافه کولوسره ددې دویم شان نزول طرف ته اشاره کړې ده. 'شك وامتراء' د (يَكْفُرُونَ صُدُورُهُمْ) تفسیرنه دې بلکه د کافرانو امشرکانوددغه فعل دپاره په توګه دعلت بیان کړې شوې دي چه داخلق داقسم حرکتونه کوی دا په حق کښې شک وامتراء د وجې نه کوی. (يَكْفُرُونَ صُدُورُهُمْ) هغوی خپلې سینې پلنې کړې او اړولې دي.

قوله: ثَنَى الشَّيْءُ ثَنِيًّا: تاوول، راغوندول دباب ضرب نه دي. علامه آلوسی رحمته الله علیه روح المعانی کښې فرمائی چه (يَكْفُرُونَ صُدُورُهُمْ) یاخو دا اعراض عن الحق نه کنایه ده یعنی هغه

مشرکان دحق نه مخ اړوی ډډه کوی اویا په دې سره مجازاً اخفاء او پټولو معنی مراد ده یعنی هغه کافرانو کفریه خبرې په خپلو زړونو کښې پټه وی اویا ددې نه حقیقی معنی مراد ده. چه کله داخل رسول الله ﷺ وینی نو واپس کیږی () ددې دریاوړو احتمالاتو په صورت کښې د آیت تعلق د کافرانو او مشرکانو واقع سره دې اوهم دا علامه الوسی ﷺ راجح گرځولې چنانچه هغه فرمانی «والذی یقتضیه السیاق، ویستدیمیه ربط الایات، کون الایة فی البشرا کون» (۲)

قوله: كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَخْلُقُوا فَيَقْضُوا إِلَى السَّمَاءِ: رَسَخُوا بِغَفْوَ حَاجَةً فِي الْخَلَاءِ وَهُمْ عِزَّةٌ (يُقَضُّونَ) فتظهر عودتهم فی القضاء، لیس بینها و بین السماء حاجه یعنی هغوی به شرمیدل ددې خبرې نه چه قضاء حاجت او کړی او کولو فضا او آسمان طرف ته خپل ستر ښکاره کړی.

قوله: سَيِّءٌ بِهِمْ: سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ وَضَاقَ بِهِمْ: بِأَضْيَافِهِ: په آیت مبارک کښې دی (وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذُرْعًا) او کله چه زمونږ لیکلې شوې فرېښتې لوط علیهم السلام له راغلې نولو ط د هغوی په راتلو سره پریشان شو او د هغوی د راتلولو په سبب زړه تنگې شو (د خپل قوم نامعقول حرکت ته خیال کولو سره). فرمانی چه په آیت کښې سی بهم معنی ده ساء کله به قومه یعنی حضرت لوط د خپل نه بدگمان شو او د دې میلنود راتگ د وجې نه. زړه تنگې شو داتفسیر د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

قوله: يَقْطِعُ مِنَ اللَّيْلِ: بِسَوَادٍ: آیت مبارک کښې دی (فَأَمْرٌ بِأَهْلِكَ يَقْطَعُ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ) پس هغوی د شپې په څه حصه کښې خپل کور و الوسره (ددې ځانی نه بهر) لاړو او تاسو کښې دې څوک شاته هم نه گوري. فرمانی چه په آیت کښې يَقْطِعُ مِنَ اللَّيْلِ نه مراد د شپې تور والې دې داتفسیر د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: أَنْيْبُ: أَرْجِعْ: آیت مبارک کښې دی (وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ) اوماته چه څه توفیق کیږی صرف هم دالله تعالی په امداد سره دې هم په هغه باندې یقین کوم اوهم د هغه طرف ته رجوع کوم. مجاهد رضی الله عنه بیان کړې چه په آیت کښې انیب په معنی ارجع دې یعنی زه رجوع کوم.

۱۷۴ - باب: قوله (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) ۱۷۱

[۴۴۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

(۱) روح المعانی: ۱۱/۲۰۹.

(۲) روح المعانی: ۱۱/۲۱۰.

(۳) واخرجه فی کتاب النفقات. باب فضل النفقة علی الاهل رقم الحدیث: ۵۲۵۲ (مع الفتح) وفی التوحید. باب لما خلقت بیدي: ۷۴۱۱ (مع الفتح) وباب. وکان عرشه علی الماء: ۷۴۱۹... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفِقْ أَنْفِقْ عَلَيْكَ - وَقَالَ - يَدُ اللَّهِ مَلَأَى لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةً، سَحَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ - وَقَالَ - أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مِنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغْضُ مَا فِي يَدَيْهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، وَيَدِيهِ الْبِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ ». (اعْتَرَاكَ) افْتَعَلَتْ مِنْ عَرْوَتِهِ أَى أَصْبَتْهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي (أَخَذَ بِنَاصِيَتِي) أَى فِي مَلِكِهِ وَسُلْطَانِهِ. عَيْنِدْ وَعَوْدُ وَعَانِدْ وَاجِدْ، هُوَ تَأَكِيدُ التَّجْبِيرَ، (اسْتَغْنَرَكُمْ) جَعَلَكُمْ غَنَارًا، أَغْنَرْتُهُ الدَّارَ قَهَى غَمَرَى جَعَلْتَهَا هَلَا.

(نَكَّرَهُمْ) وَأَلْكَرَهُمْ وَاسْتَنَكَّرَهُمْ وَاجِدْ (حَمِيدٌ حَمِيدٌ) كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَا جَدٍ. فَعُوذٌ مِنْ حَمْدٍ. سَيِّئٌ الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ. سَيِّئٌ وَيَسِيئٌ وَاللَّامُ وَالنُّونُ اخْتَارَ، وَقَالَ عِمِّيْمُ بْنُ مُقْبِلٍ وَدَجَلَةُ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سَيِّئًا ۱۵۰۳۷، ۶۹۸۳، ۶۹۷۶، ۱۵۰۳۷

قوله: انفق انفق عليك: حضورياك فرماني چه الله تعالى فرماني ته خرج كوه نوزه به هم به تاخرج اوكرم. مطلب داجه كوم سرې دالله تعالى به لاركبني خرج كوى الله تعالى دهغي عوض اوبدله وركوى.

قوله: يَدُ اللَّهِ مَلَأَى، لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةً سَحَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ: دالله تعالى لاس د قدرت ډك دې د شپې ورځې يوشان خرج په هغې كېنې كمې اونقصان نه شى واقع كولې. غَاضٌ، يَغِيضُ، غِيْضًا: كيدل. كمول لارم اومتعدى دواړه شان مستعمل دي. (۱) سَحَاءٌ: مسلسل بهيدونكې. (۲)

قوله: وكان عرشه على الماء: اودالله تعالى عرش په اوبوياندي دې يعنى دالله تعالى دعرش لاندې سمندردې دكوم مسافت چه د پنخوسو ميلوبرابردي. لكه چه په حديث كېنې راغلى دى. (۳)

بعض حضراتو ونيلي دى چه دې نه مراد ددنياسمندردى اومطلب دادې چه دالله تعالى دعرش خېې ددې زمكې په سمندر كېنې دى (۴) سره ددې چه ښكارى نه ليكن په نظرنه راتلل د نه

...بقية از حاشیه گذشته [مع الفتح] وباب، ویریدون ان ییدلوا... رقم الحديث: ۷۴۹۶ (مع الفتح) واخرجه مسلم فی زکاة، باب الحث علی النفقة وتبشیر المنفق بالخلف، رقم الحديث: ۹۹۳ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب وکان عرشه علی الماء، رقم الحديث: ۱۲۳۹. (۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۹۳.

(۲) قوله: سحاء ای دائمة الصب والهطل بالعطاء، يقال: سح یسح فهو ساح والمؤنث سحاء وهی فعلاء لافعل لها، کهطلاء (عمدة القاری: ۱۸/۲۹۳)

(۳) لم اجد هذه المسافة المذكورة فيما بین یدی من المصادر.

(۴) قال فی تفسیر فتح الباری: ۴/۳۲۷ وعبارة سليمان الجمل بل هو فی مكانه... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

کیدودلیل نه شی کیدی. ددی تفصیلی بحث به انشاء الله وړاندې کتاب التوحید کښې راځی.
قوله: وَيَدِيهِ الْمِيزَانُ يُخْفِضُ وَيرفع: د میزان نه خویامیزان عدل مراد دې اویامیزان رزق مراد دې چه الله تعالی دچادپاره غواړی رابښکته کوی اود چادپاره چه غواړی پورته کوی. ((اغتراک)) ۵۴/ : **أَفَعَلْتُكَ مِنْ عَرْوَتِهِ أَى أَصْبَتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَأَعْتَرَانِي، ((أَخِذْ بِنَاصِيَتَيْهَا))** ۵۶/ : **أَى فِي مَلِكِهِ وَسُلْطَانِهِ. ((عَنِيْدُ))** ۵۹/ : **وَعَنُوْدٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيْدُ التَّجْبِيْرِ. ((اسْتَعْمَرَكُمْ))** ۶۱/ : **جَعَلَكُمْ عُيَارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فِيهِ عُمَرَى جَعَلْتَهَا لَهُ. ((لِكِرْهُمُ))** ۷۰/ : **وَأَنكَرَهُمْ وَأَسْتَنَكِرَهُمْ وَاحِدٌ. ((حَمِيْدٌ حَمِيْدٌ))** ۵۹/ : **كَأَنَّهُ فَعِيْلٌ مِنْ مَا جِدَ، فَعْنُوْدٌ مِنْ حَمِيْدٍ. ((يَسْمِيْلُ))** ۸۲/ : **الشَّدِيْدُ الْكَبِيْرُ، سَمِيْلٌ وَسَمِيْنٌ، وَالْأَمْرُ وَالنُّوْنُ اخْتَانٌ، وَقَالَ تَمِيْمٌ بِنُ مَقِيْلٍ: وَرَجُلَةٌ يَصْرِيْبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً فَهِيَ تَأْوِصُ بِهِ الْأَبْطَالُ سَجِيْنًا.**

قوله: أَعْتَرَاكَ: أَفَعَلْتُكَ، مِنْ عَرْوَتِهِ أَى أَصْبَتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَأَعْتَرَانِي: په آیت کښې دې ((إِنْ تَقُولْ إِلَّا أَعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوِّ)) فرمانی په دې کښې اعتراک دباب افتعال نه دې په مجرد کښې دضر نه دې وائی عرْوَتُهُ ماهغه په مصیبت کښې اخته کړو هم ددې نه دې یَعْرُوهُ او اَعْتَرَانِ. خلاصه دا چه لفظ نصر اوافتعال دواړونه هم په یومعنی کښې استعمالیږی یعنی پېښیدل، لاحق کیدل، چاله سوال کونکې جوړیدل ورتلل، په مصیبت کښې اخته کیدل.
قوله: أَخِذْ بِنَاصِيَتَيْهَا: أَى فِي مَلِكِهِ وَسُلْطَانِهِ: ((مَا مِنْ ذَاتَةٍ إِلَّا هُوَ أَخِذٌ بِنَاصِيَتَيْهَا إِنْ رَفَى عَلَى مِرَاطٍ مُتَغَيِّرَةٍ)) په دې کښې أَخِذْ بِنَاصِيَتَيْهَا مطلب بیان کړو چه هر دابه د الله تعالی په قبضه او دغه په حکومت کښې دې، هیڅ یو څیز دغه د قبضه او قدرت نه بهرنه دې.

قوله: عَنِيْدُ: وَعَنُوْدٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيْدُ التَّجْبِيْرِ: آیت کښې دې ((وَاتَّبِعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيْدٍ)) اوهغه خلق دداسې خلقو په وینا روان شوچه ظالم اوسرکش وو. فرمانی چه په آیت عنید. عاند اوعنود دتولویوه معنی ده یعنی سرکش اودا تجبر په معنی دتکبر تاکید دې او ددې مبالغه ده.

قوله: اسْتَعْمَرَكُمْ: جَعَلَكُمْ عُيَارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فِيهِ عُمَرَى جَعَلْتَهَا لَهُ: آیت کښې دې ((هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرْكُمْ)) فرمانی چه په دې کښې اسْتَعْمَرَكُمْ معنی ده تاسو نی آباد کړی، اَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فِيهِ عُمَرَى وائی یعنی ماهغه کوردتول عمر دپاره ده له ورکړو پس هغه عمری دې.

...بقیه از حاشیه گذشته [الذی هو فیه الان وهو ما فوق السموات السبع والماء فی المکان الذی هو فیه الان وهو ماتحت الارضین السبع.
 (۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۹۳.

قوله: وَأَنكَرَهُمْ وَأَسْتَنَكِرَهُمْ وَاحِدٌ: آیت مبارک کنبی دی ﴿فَلَمَّا رَأَىٰ أَنَّهُمْ لَا يَهْتَدُونَ﴾ نوبیا هله اوکتل ابراهیم علیه السلام چه د دغه (فرستو) لاس خوراک تده نکره و اوجس منهم خيفة^۱ نوبیا هله او ویریدو او په زړه کنبی دغه نه ویره کنبی شو. فرمانی چه ابو عبیده بیان کړې دې چه نکر ثلاث مجرد او انکر ثلاث مؤدیه او استنکر د باب استعمال نه دلولویه معنی ده.

قوله: حَمِيدٌ مَّجِيدٌ: كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَا جِدَ. فَحَمُودٌ مِنْ حَمْدَ: آیت کنبی دی ﴿رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ﴾ په دې کنبی حمید او مجید دواړه د فعیل په وزن دی لیکن حمید د مفعول په معنی کنبی دی او مجید د فاعل په معنی کنبی دی.

قوله: سَجِيلٌ: الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ، سَجِيلٌ وَسَجِينٌ، وَاللَّامُ وَالنُّونُ اخْتَانٌ، وَقَالَ تَمِيمٌ بِنُ مَقِيلٌ:

وَجَلَّةٌ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سَجِينًا ۱)

په آیت کنبی دی ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا جَارًا مِّنْ سَجِيلٍ مَّنْضُودٍ﴾ په دې کنبی د سحیل معنی ده سخت اولونی، سحیل او سچین دواړه لغت دی او معنی یوه ده. لام اونون دواړه خویندې دی لکه چه د تمیم بن مقبل شعر دې ډیر پیدل تلونکی داسې دی چه د چاشت په وخت کنبی داسې سختې تورې وهی د چاپها درسری چه وصیت کوی یا ډیر پیدل تلونکی داسې دی چه په خودونو باندې داسې سخت گذارونه کوی دکوم چه بهادر سړی وصیت کوی.

قوله: وَرَجُلَةٌ: واو په معنی رب دې رجلة: د راجل جمع ده: پیدل تلونکی. البیض (دباء کسره سره) د البیض جمع ده: سپینه توره، اویا دا دباء فتحه سره ده دغه وخت دا د بیضة جمع ده معنی خود.

باب (وَالِی مَدَیْنٍ أَخَاهُمْ شُعَبِيًّا)

إِلَى أَهْلِ مَدَیْنٍ لِأَنَّ مَدَیْنَ بَلَدٌ وَمِثْلُهُ (وَأَسَالِ الْقَرْیَةَ) (الْعِیْر) یَعْنِی أَهْلَ الْقَرْیَةِ ۱)

۱) وفي العمدة: ۱۸/۲۹۱ تمیم بن مقبل شاعر مخضرم. ادرك الجاهلية والاسلام. والبيت المذكور من جملة قصيدته التي ذكر فيها ليلي زوج ابيه وكان خلف عليها. فلما فرق الاسلام بينهما قال:

طاف الخيال بنا ركبا يمانيا	ودون ليلي عواد لو تعدينا
منهم معروف آيات الكتاب وان	نعتل تكذب ليلي ما تمنينا
فان فينا صوحا ان اريت به	ركبا بهيا وآلانا ثمانينا
ورجلة يضربون البيض ضاحية	ضربا تواسى به الابطال سجينا

۲) عمدة القارى: ۱۸/۲۹۱.

وَأَمْعَابُ الْعِبَرِ (وَرَاءَكُمْ ظَهْرِي) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظَهْرِي، وَالظَّهْرُ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وَعَاءً تَسْتَظْهُرُ بِهِ. (أَرَادْنَا) سَقَاتْنَا. (إِجْرَامِي) هُوَ مُصَدَّرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَيَعْنِيهِمْ يَقُولُ جَرَمْتُ. الْفُلُكُ وَالْفُلُكُ وَاجِدٌ وَفِي الشَّيْئَةِ وَالسُّفْرِ. (مُجْرَاهَا) مَدْقَعُهَا وَهُوَ مُصَدَّرٌ أَجْرَيْتُ، وَأَرَسَيْتُ حَبْسْتُ وَقُرْ (مَرَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ، وَ (مُجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرَاهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فَعَلَ بِهَا، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ.

قوله: وَالِي مَدِينِ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا إِلَى أَهْلِ مَدِينِ لَأَنْ مَدِينِ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ) وَأَسْأَلُ (الْعِيرَ): به آیت کنبی دی چه دمدين طرف ته مونږ دهغوی رور

شعیب علیه السلام اولیرلو، یعنی دمدين خلقو طرف ته اشاره کول دی چه مضاف محذوف دی خکه چه مدين یوبناردې اودغه شان واسال القرية او واسال العیردې یعنی مراداهل قریه اوهل عیردی، مطلب داچه په دې دواړو مثالونو کنبی هم محذوف دی، عیریه کسه دعین قافلې ته وائی اومدين په اصل کنبی حضرت ابراهیم علیه السلام دیوځوی نوم دې چاچه دا کلې آباد کړې وو اورلره ی هم خپل نوم مدين کیځودو.

قوله: (وَرَاءَكُمْ ظَهْرِي) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ

ظَهَرَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظَهْرِي): به آیت کنبی دی (قَالَ يَقُولُ رَافِعِي أَعَزَّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ) ای زماقومه ایازماقوم ستاسوپه نزدالله تعالی په مقابله کنبی ډیر عزت لرونکې دې اوتاسواله تعالی شاته اوغورزولو. دهغه طرف ته التفات نه کونی، کله چه څوک دچاحاجت پوره نه کړی

نوپه داسي موقع باندې عرب وائی، ظهرت بحاجتی وجعلنی ظهري، یعنی زماحاجت دې شاته اوغورزولو او زه دې هم شاته اوغورزولم.

قوله: (وَالظَّهْرُ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وَعَاءً تَسْتَظْهُرُ بِهِ): اوده،، ظهري،،

مفهوم دلته دادې چه ته خپل ځان سره څه خناور یاڅه لوبښي واخلي ددې دپاره چه دهغې نه په وخت دضرورت څه امداد حاصل کړې، داحصه دابوذر علیه السلام په روایت کنبی نشته اوبه ظاهره همدغه صحیح ده. خکه چه کومه معنی دلته بیان شویده په آیت کنبی هغه معنی مرادنه ده، حضرت گنگوڅي علیه السلام فرمائی چه امام بخاری علیه السلام خودل غواړی چه ظهري په دې معنی کنبی هم استعمالیږي اوهنا نه دسورة هود آیت طرف ته اشاره نه ده، بلکه دکلام طرف ته اشاره ده کومه چه دعون اومدد معنی کنبی استعمالیږي یعنی زمونږ په خبرو اتروکنبی اوبه مجاورو کنبی دا لفظ په دې معنی کنبی هم استعمالیږي. (۱)

(۱) قوله والظهري ههنا ای حيث يستعمل في معنى العون والممدد، وليس اشاره الى ما في الآية لانه ليس فيها بالمعنى الذي ذكر بعد قوله: ههنا (وانظر لأمع الدراري: (۹ص ۱۰۶) —

قوله: (أَرَادُنَا سِقَاطُنَا): آیت کنبی دی، وَمَا تَرَكْنَا بَعْضَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُنَا بِأَدْوَى الرَّأْيِ، او مونږ ګورو چه ستا تابعداری هم هغه خلقو کړیده چه په مونږ کنبی بالکل ردیل دی په سرسری نظر کنبی فرمائی چه اراذلنا نه غور زیدلی او کم حیثیت والا قوم مراد دی،

قوله: (إِجْرَامِي) هُوَ مُصَدِّرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَيَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ: آیت کنبی دی (قُلْ إِنْ أَفْتَرَيْتُهُ فَعَلْتُ إِجْرَامِي وَأَنَا بِيَوْمِي مُعْتَمِدٌ تَسَاوُ فَرْمَانِي كَهَ خَرِي مَاذَا (قرآن) پخپله جوړ کړې وی نو په ماخوځپه ګناه ده او چه کوم جرم تاسو کوئ زه دهغې نه خلاص یم فرمائی اجرام مصدر دې د جرمت باب افعال نه دې بعض حضرات ثلاثی مجرد جرمت نه دې ته ماخوځ وائی. قوله: (مُجْرَاهَا) مَدْفَعًا وَهُوَ مُصَدِّرٌ أَجْرَيْتُ، وَأَرَسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ، وَ (مُجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرِيهَا وَمَرْسِيهَا) مِنْ فَعِلَ بِهَا، الرِّاسِيَّاتُ نَائِبَاتُ:

په بسم الله مجریها و مرساهه کې مختلف قراءتونه: په آیت مبارک کنبی (بِسْمِ اللَّهِ فَجْرَهَا ش وَمَرْسَاهَا) امام بخاری رحمته الله علیه په دې کنبی دریو قراءتو ته اشاره کړیده.

① یو قراءت دې (مجراها و مرساهه) ددې قراءت په صورت کنبی دواړه دباب افعال نه مصدر میمی دی. (د) د مجراها تفسیر امام بخاری د مدفعها سره کړیدې او مراد دي نه کشتی چلول دی. مرساهه (د ارسیت) نه مصدر میمی دې دکوم معنی چه د بندولو ده، مرساهه یعنی ددې کشتی بندول، مطلب دادې چه د کشتی چلول او بندول هم د الله تعالی دنوم سره دی.

② دویم قراءت دې (مجراها و مرساهه) دمیم په فتحه سره ددې قراءت په صورت کنبی (مجراها) د (جرت) نه او (مرساهه) د (درست) نه ماخوځدې اوددې معنی د چلولو او د بندولو راځی مطلب داچه ددې کشتی چلیدل اوددې بندیدل د الله تعالی په نوم سره دی. (دجرت) معنی اوچلیدله، (درست) معنی بند شوه، اودریده.

③ دریم قراءت دې (مجریها و مرسیها) ددې قراءت صورت کنبی دواړه دباب افعال نه داسم فاعل صیغې دی او مطلب ئ دادې چه کشتی چلونکې او اودرونکې هم الله تعالی دې. دې وخت کنبی "من فعل بها"، کنبی به د فعل معروف صیغه وی او که مجراها و مرساهه داسم فاعل په ځانې داسم مفعول جوړ کړې مجراها و مرساهه په معنی د مجریها و مرسیها نو "من فعل بها"، کنبی به د فعل مجهول صیغه وی او مطلب به داوی چه ددې کشتی چلول او بندول هم د الله تعالی په نوم

① مصدر نه دی ځکه چه ددې باب نه مصدر افعال په وزن باندې راځی نو په دې وجه مراد مصدر میمی دې.

سره دی اویہ دریم قراءت کنې اسم فاعل او اسم مفعول د دوو قراءتونو طرف ته اشاره اوشوه او په رومېنی قراءت کنې مجراها و مرسها کنې دمصدر میمی اعتبار کړې شوې وو امام بخاری رحمه الله د قراءت د حفص طرف ته اشاره نه ده کړې کوم کنې چه مجراها و مرسها بقیتم المیم فی الاول و ضم المیم فی الثانی وارد شوی دی ، په دې قراءت کنې اول د ثلاثی نه دې اودویم درباعی نه دې .

۱۷۵ = باب قَوْلِهِ (وَيَقُولُ الْأَشْهُادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ).

(وَاجِدُ الْأَشْهُادِ شَاهِدٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَأَصْحَابٍ).

[۴۴۰۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَهْشَامٌ قَالَا حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ بَيْنَا ابْنُ عُمَرَ يَطُوفُ إِذْ عَرَضَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَوْ قَالَ يَا أَبْنَ عُمَرَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّجْوَى فَقَالَ هِشَامٌ يَذْنُو الْمُؤْمِنُ - حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيَقْرَأُ بِذُنُوبِهِ تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا يَقُولُ أَغْرَفُ، يَقُولُ رَبِّ أَغْرَفُ مَرَّتَيْنِ، فَيَقُولُ سَتَرْتَهَا فِي الدُّنْيَا وَأَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ ثُمَّ تُطَوَّى صَحِيفَتُهُ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الْآخِرُونَ أَوِ الْكُفَّارُ فَيَتَأَدَّى عَلَى رُءُوسِ الْأَشْهُادِ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ «وَقَالَ شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ أَوْ كَوَاهُ بِهِ وَانِي چَه هَم دغه خلق دی چاچه دخپل پروردگار په نسبت دروغ خبرې لگولې وې . واورنی چه دالله تعالى لعنت دې په ظالمانو باندې اشهاد د شاهد جمع ده لکه د صاحب چه اصحاب ، دلته داشهاد نه مراد فریستې دی چه داعمالو گواهی یه ورکوي .

باب قَوْلِهِ (وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ).

(الرَّبُّذُ الْقُرُودُ) الْعَوْنُ النُّعِينُ. رَفَذَتْهُ أَعْنَتْهُ (تَرَكَنَا) تَمِيلُوا (فَلَوْلَا كَانَا) فَهَلَا كَانَا (أَتَرُوا) أَهْلِكُوا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ شَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتُ ضَعِيفٌ.

[۴۴۰۹] (۱) : حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنْ

(۱) و اخرجه مسلم في البر والصلة والادب باب تحريم الظلم رقم الحديث : ۲۵۸۳) و اخرجه الترمذی فی تفسیر باب ومن سورة هود رقم الحديث : ۳۱۱۰ و اخرجه النسائی فی السنن الكبرى فی التفسیر باب وكذلك اخذ ربك رقم الحديث : ۱۱۲۴۵ و اخرجه ابن ماجه فی الفتن باب العقوبات رقم الحديث : ۴۰۱۸ _

اللَّهُ لَيَمْلِكُنَّ لِلظَّالِمِ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَ لَمْ يَفْلِتْهُ». قَالَ ثُمَّ قَرَأَ (وَكَذَلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ

وَهُی ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ لَیْمٌ شَدِيدٌ
قوله: ((الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعْتَنْتُهُ): په آیت کښې دی، (وَأُتِيعُوا) هَذِهِ لَعْنَةُ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُلْجَأُ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ، اویا په دې دنیا کښې هم هغوی پسی شاته لعنت اولگرلې شو او د قیامت په ورځ هم خراب انعام دې چه هغوی ته به ورکړې شی. فرمائی آیت کښې الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ په معنی د الْعَوْنُ الْمُعِينُ، یعنی امداد دې، عرب وائی (رَفَدْتُهُ) ما دهغه مدد او کړو د رډد معنی بخشش، انعام او مدد راځی،

قوله: ((تَرْكُوا) تَمِيلُوا): په آیت مبارک کښې دی، (وَلَا تَرْكُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) او اې مسلمانانو د ظالمانو طرف ته (بیاچه دهغوی په شان وی دهغوی طرف ته د زیونو د دوستی اویا په اعمالواو احوالو کښې شراکت او مشابعت ته)، مه ښکته کیږئ، فرمائی چه (ترکوا)، (دتمیلوا) په معنی کښې دې لارکړوا مه مائل کیږئ مه ښکته کیږئ.

قوله: ((فَلَوْلَا كَانَتْ) فَلَوْلَا كَانَتْ): په آیت کښې دی (فَلَوْلَا كَانَتْ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ نُوِيَا وَلِي تَأْسُو هَغْه ډلونه نه شوی کوم چه ستاسونه وړاندې وو. فرمائی آیت کښې (فَلَوْلَا كَانَتْ) معنی (فَلَوْلَا كَانَتْ) ده.

قوله: ((أَتَرْفُوا) أَهْلِكُوا...): په آیت کښې دی. (وَأَتَبَّه الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتَوْا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ) اونا فرمانه خلق دهغه خوندونو شاته پریوتل چه هغوی ته ورکړې شوی وو او هغه مجرم خلق وو. فرمائی (اترفوا) په معنی (اهلکوا) دې یعنی. هلاک کړې شو. اصل کښې (ترف یترف) دباب سمع نه دې معنی ئې ده، خوشحاله کیدل، د آرام ژوند تیرول، اودباب افعال نه داتراف معنی ده خوشحالئې اودولت مندئې نه سرکش او خرابیدل او همدغه دهلاکت ذریعه ده. (اهلکوا) داترفوا، تفسیر باللازم دې.

قوله: ((وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتُ ضَعِيفٌ): آیت کښې دی (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقَّوْا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ) بیاچه کوم خلق بدبخت وی هغه به په دوزخ کښې په داسې حال کښې وی چه په هغې کښې به هغوی چغې سورې وهی فرمائی چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمانیل چه زفیر تیز آواز او شهیق روآواز ته وائی. دلغت دامامانو په دې کښې مختلف اقوال دی. بعض فرمائی زفیر د خرپومبنی آواز ته او شهیق د قچر آواز ته وائی.

= ۱۷۷ باب قَوْلِهِ (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ إِنَّ

الْحَسَنَاتِ يَدْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلَّذِي كَرِهَ)

(وَزُلْفَا) سَاعَاتٍ بَعْدَ سَاعَاتٍ وَمِنْهُ سَمِيَتْ الْمَزْدَلِفَةُ الزُّلْفُ مَزْلَزَةٌ بَعْدَ مَزْلَزَةٍ وَأَمَّا زُلْفَى فَمَصْدَرٌ مِنَ الْقُرْبَى، ارْزُدَقُوا اجْتَمَعُوا (أَزْلَفْنَا) جَمَعْنَا

۴۱۰ | حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ ابْنُ زُرَيْعٍ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُمَرَ عَنْ ابْنِ مَعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَجُلًا أَصَابَ مِنْ امْرَأَةٍ قُبْلَةً، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَدَّرَ ذَلِكَ لَهُ فَأُذِنَتْ عَلَيْهِ (وَأَقِيمَ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلَّذِينَ كَانُوا) قَالَ الرَّجُلُ أَلَيْ هَذِهِ قَالَ «لَيْسَ غَيْرَ بِهَا مِنْ أَمْتِي» (ر: ۵۰۳)

امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی پرلہ پسی راتلو تہ زلف وانی، دا دزلفہ جمع دہ. ساعات ہم پرلہ پسی راخی پہ دے وجہ دی تہ زلف اوونیلے شو مزدلفہ تہ ہم مزدلفہ پہ دے وجہ مزدلفہ وانی چہ پرلہ پسی خلق رارسی. اوزلفی مصدر دی لکہ قریبی پہ معنی نزدیالی. دالفظ پہ سورۃ زمزکنبی دے ہلتہ پہ آیت مبارک کنبی دی (وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ ذُرِّيَةِ أُولَئِكَ مَا نَقْبُدُهُمْ إِلَّا لَيَقْرَبُنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى) کوم خلقو چہ اللہ تعالیٰ نہ علاوہ دوستان نیولی دی (ہغوی وانی) چہ مونہ خودہغوی عبادت کو، ددی دپارہ چہ ہغوی مونہ اللہ تعالیٰ طرف تہ دزدیکت درجی تہ اورسوی.

قوله: أَنَّ رَجُلًا أَصَابَ مِنْ امْرَأَةٍ قُبْلَةً: دا سرے جوک وو، بعضو نیل عمروین غزیہ وو، بعضو نیل کعب بن عمرو وو، بعضو نیل نہان تیان وو او بعضو دعامرین قیس نوم اختسی دے،

قوله: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ): بیشکہ نیکی بدنی لہر ختموی یویل آیت کنبی دی (إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبِيرًا مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ لَتَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتُكُمْ) (۱) او یہ حدیث شریف کنبی راغلی دی،، الصلوات الخمس والجمعة الی الجمعة کفارۃ لباہیننہن ما اجتبأ الکبائر، (۲) بعض حضراتو خودا ونیلی دی چہ حسنات دسینات دپارہ کفارہ ہغہ وخت جوریری چہ دکبانرا رتکاب نی نہ وی کرے (۳) بعضو ونیلی دی چہ دکبانرا ورتکاب شوے وی نو حسنات بہ صرف دصغائر دپارہ کفارہ جوریری بعضو ونیلی دی چہ سرے کلہ دحسنات اہتمام کوی نوہغہ دگناہونونہ محفوظ کیہی اویا دگناہونوارتکاب نہ کوی، داد معتزلہ رائی دہ، (۴) دجمہورو مسلک دادی چہ دحسنات پہ وجہ دصغائر وکفارہ کیہی کہ ہغہ دکبانرا رتکاب کرے وی کہ نہ. (۵)

۱۷۸- باب: تفسیر سورۃ یوسف

وَقَالَ فَضِيلٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (مُنْكَأ) الْأُتْرُبُ قَالَ فَضِيلٌ الْأُتْرُبُ بِالْحَبَشِيَّةِ مُنْكَأ

(۱) عمدة القاری ج ۱۸ ص ۲۹۷۔

(۲) (النساء: ۳۱)۔

(۳) مشکوٰۃ: ج ۱ ص ۵۲۔

(۴) فتح الباری ج ۸ ص ۳۵۱۔ و تفسیر روح المعانی ج ۷ ص ۱۵۷۔

(۵) فتح الباری ج ۸ ص ۳۵۱۔ و تفسیر روح المعانی ج ۷ ص ۱۵۷۔

(۶) فتح الباری ج ۸ ص ۳۵۱۔ و تفسیر روح المعانی ج ۷ ص ۱۵۷۔

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُجَاهِدٍ مَنَّكَ كُلُّ شَيْءٍ قُطِعَ بِالسَّكِينِ.

وَقَالَ قَتَادَةُ (لَدُوْ عَلِمَ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ.

وَقَالَ سَعِيدُ ابْنِ جُبَيْرٍ صَوَاعٌ مَّكَوْكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تُشْرَبُ بِهِ الْأَعَاجِمُ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تَقْدُونُ) مُجْهَلُونَ. وَقَالَ غَزِيَّةٌ غِيَابَةُ كُلِّ شَيْءٍ

غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غِيَابَةٌ

وَالْحَبُّ الرَّكْبَةُ الَّتِي لَمْ تُظَلَّ (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصْذِقٍ. (أَشْدَّةُ) قَبْلُ أَنْ يَأْخُذَ فِي النُّقْصَانِ،

يُقَالُ بَلَّغْتُ أَشْدَّةً وَيَلْغُوا أَشْدَّهُمْ،

سورة يوسف

د کلماتو تشریح:

قوله: (وَقَالَ فَضِيلٌ عَنْ حُصَيْنٍ ...): حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ قول دې چه آیت مبارک

(وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ مَتَكًا كَنْبِي) متکا (معنی داترنج) ده کله نون په جیم کنبې مدغم هم کړی اوترج

وانی، دغه معنی چه نارنج ده، دغه شان فضیل هم وئیلی دی چه اترج ته حبشی ژبه کنبې

متکا وانی اوسفیان بن عینیہ دیوسری په واسطه دحضرت مجاهد رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی

،متکا هر هغه خیزته وانی چه په چاره سره پریکړی شی. په دې لفظ کنبې دوه قراء تونه دی،

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ ابن عمر رضی اللہ عنہ اومجاهدوغیره په قراءت کنبې همزه نشته اولفظ متکا

(دمیم په ضمه اود تاء په فتحه اوتشدید اودهمزه په تنوین سره) دی، (۱) لیکن دجمهورو قراء

ت ،متکا(دمیم ضمه ، تا فتحه اوتشدید اوهمز په تنوین سره) دې، امام بخاری رضی اللہ عنہ دشپږو

اوولفظونوتشریح کولونه پس وړاندې بیاپه دې لفظ باندې کلام کوی.

قوله: (وَقَالَ قَتَادَةُ (لَدُوْ عَلِمَ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ: په آیت کنبې دی (وَأَنَّهُ لَدُوْ عَلِمَ لَنَا

عَلَمْنَهُ «قتاده رضی اللہ عنہ فرمائی دې کنبې دذو علم نه مراد هغه سرې دې چه په خپل علم باندې عمل

کونکې وی.

قوله: (وَقَالَ سَعِيدُ ابْنِ جُبَيْرٍ صَوَاعٌ مَّكَوْكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تُشْرَبُ

بِهِ الْأَعَاجِمُ):

صواع خه شې دې؟ په آیت کنبې دی (قَالُوا تَقْدُ صَوَاعُ الْمَلِكِ) حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ فرمائی

چه صواع د فارس دخلقویوه پیاله ده دکوموبه چه دواړه طرفونه یوبل سره ملاؤ شوې ووعجم

خلقو په به دې کنبې اوبه خلکې (۲) مکوک (دمیم فتحه کاف ضمه مشدده اوواوسکون سره) د

(۱) روح المعانی: ج ۱۲ ص ۲۲۸) -

(۲) وفی فیض الباری: ۴ -

عراقیانو دیوی پیمانې نوم دې، دمصری بادشاه داصواع دچاندنی وواو مرغلرې په دې لگیدلې وې، لویو خلقو به په دې کښې اوبه خکلي او هغې نه پس به بیاد پیمانې په توگه هم استعمالیدله.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تَفْتَدُونَ) مُجْهَلُونَ): په آیت کښې دې (اِنْی لَاجِدٌ رِّفَعٌ

يُوسُفَ لَوْلَا اَنْ تُفْتَدُوْنَ) دیوسف علیه السلام پلازاوونیل که چرې تاسو خلق ما په بودوالی کښې گډې وږې خبرې کونکې نه گنښې نو یوه خبره کوم چه، ماله خودیوسف بونی راځی. حضرت ابن عباس علیه السلام بیان اوکړو چه په آیت کښې تفتدون معنی تمهلون ده، یعنی که تاسو راته جاهل اونه وانی، نقصان د عقل طرف ته منسوب نه کړنی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ غِيَابَةُ الْجِبِّ: كُلُّ شَيْءٍ غَائِبٍ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غِيَابَةٌ:

دغیابه الجب نه شه مراد دې؟ دحضرت ابن عباس علیه السلام نه سواغیر یعنی ابو عبیده علیه السلام فرمایلی

دې چه آیت (وَالْقَوْمُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ) (غیابه) اطلاق په هر هغه څیز باندې کیږی چه تانه څه بل غائب

کړی اوجب هغه کوهی ته وانی دکوم چه شپول او غارې نه وی جوړې شوې (غیابه الجب نه مراد بعضی خلکو دکوهی تیاره اخستې ده، بعضو نیلی دی دینه مراد قعر بشر دې، ځکه چه قعر کښې کله څه څیز یوړی نو هغه به هغه پټ کړی اود پاس خلکو ته هغه نه ښکاری. بعضی حضراتو نیلی دی چه دینه مراد دکوهی په مینځ کښې اوبه اود اوبود پاسه جوړ شوی هغه طاخ دې چه د ضرورت دپاره په کوهی کښې عام توگه باندې جوړولې شی. (۲)

قوله: (يَمْؤُمِينَ لَنَا) بِمَصْدِقٍ لَنَا: په آیت کښې دې (وَوَرَّكُنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَا عَجْنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ

وَمَا أَكَلَتْ يَمْؤُمِينَ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صِدْقِينَ) او یوسف مونږ دخپل سامان سره پرېخو دویا هغه شرمخ او خورلو او تاسو خو زموږ خبره منونکی نه ئې، یعنی تصدیق کونکې نه ئې (ځکه په مونږ ستاسو بدگمانی ده).

قوله: (يُقَالُ بَلَّغَ أَشْدَّهَ وَبَلَّغُوا أَشْدَّهُمْ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَاحِدُهَا شَدٌّ):

د بلغ اشدده مصداق: په آیت کښې دې (وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ أَتَيْنَهُ حُكْمًا وَعِلْمًا) اشد نه مراد هغه عمر دې چه دنقصان، زوال او انحطاط نه اول وی په کوم کښې چه سړی دلویدلو په اعتبار سره مکمل شوې وی، دیرشو کالو پورې سړې لویږی دې نه پس بیا انحطاط شروع کیږی او اشدد واحد او جمع دواړو دپاره استعمالیږی. وانی (اِنْ بَلَغَ اشدّه، بلغوا اشددهم) بعضو خلکو نیلی دی ددې واحد شد دې، بعضهه نه سیبویه مراد دی، (۳)

(۱) وقال الراغب في المفردات: ٨٥ جب ای بنرلم نظو، وتسميته بذلك اما لكونه محفورا في جيبوب ای فی ارض غليظه وامالانه قد جب والجب قطع الشئ من اصله ..

(۲) (روح المعاني: ١٢ ص ١٩٢)

(۳) عمدة القاری: ج ١٨ ص ٣٠٠ لیکن علامه آلوسی لیکلی دی چه ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

(وَالْمَتَّكَ مَا اِنَّكَ اَتَ عَلَيْهِ لَشَرَابٍ اَوْ لِيَدِيْثٍ اَوْ لَطَعَامٍ. وَابْطَلَ الَّذِي قَالَ الْاَنْتَرُجُّ، وَلَيْسَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الْاَنْتَرُجُّ، فَلَمَّا اخْتَبَرَ عَلَيْهِمْ بِاَنَّهُ الْمَتَّكَ مِنْ تَمَارِقٍ قَرَأُوا اِلَى شَرِيْمَتِهِ، فَقَالُوا اَلَمْ نَقُلْ لَكَ الْمَتَّكَ سَاكِنَةُ النَّاءِ، وَالْمَا الْمَتَّكَ طَرَفُ الْبَطْرِ وَمِنْ ذَلِكَ قِيلَ لَهَا مَتَّكَ اَعْوَابُنُ الْمَتَّكَ، فَاِنْ كَانَ ثُمَّ اَنْتَرُجُّ فَاِنَّهُ بَعْدَ الْمَتَّكَ).

داني دوباره ددې لفظ تشرېح شروع کړه، مناسب داوه چې مذكوره تشرېح، د رومېنې تشرېح سره مفصل وي، فرماني المتکا (باب افتعال نه صيغه داسم مفعول) هغه څيزته وائي په کوم چې دخلکو وخت کښې يا د خبرو کولو په وخت، يادخوراک په وخت کښې په مجلس کښې دده لگوى دالفظ،،مټک،، دې دې تاء سکون سره، حالانکه،،مټک،، د ښځې د شرمگاه غاړې ته وائي (د ښځې د سنت کولو نه پس چې د شرمگاه کومه حصه باقى پاتې کيږي هغې ته،،مټک،، وائي. او هم په دې وجه (چې د کومې ښځې چې سنت نه وي شوى) هغې ته مټکاو (ميم فتحه سره، وای اودهغې خوى ته ابن المتکاء وائي بياکه چرې هلته (مجلس زليخاکښې نارېجان ووهغه په نې هم دمستندوتکيه نه پس راوړي وي.

په "متکا، کې دوه قراءتونه: لکه چې دينه وړاندې تيرشوى چې په مذكوره آيت کښې دوه قراتونه دي يوقراءت دجمهورو دې او دويم قراءت دمجاهد عليه السلام وغيره نه منقول دې چې شاذ دې، د جمهورو قرات،،مټکا،، دې او دمجاهد قرات،،مټکا،، دې چې ددې معنى مجاهد اترج (نارنج) بيان کړې ده، امام بخارى عليه السلام دمجاهد عليه السلام دقراءت ترديد کوى اوفرمانې چې دمټک معنى کلام عرب کښې اترج نه ده بلکه ددې معنى دشرمگاه غاړه راځي چې په آيت کښې په يوشان هم صحيح نه ده.

ليکن حقيقت دادې چې دامام بخارى عليه السلام دالاشکال صحيح نه دې، دا قراءت دابن عباس عليه السلام نه دمجاهد عليه السلام نقل کوى دې ته څنگه غلط وئيلی شى اود،،مټک،، معنى څنگه چې دشرمگاه غاړه راځي بالکل همدغه شان ددې معنى اترج هم راځي، اهل لغت،،مټک،، ليکې ته (۱) نو دامام بخارى عليه السلام داوينا چې مټک په معنى د اترج دعربوپه کلام کښې مستعمل نه دې محل نظردې، بعضې حضراتوئيلی دی چې امام بخارى عليه السلام دلته دابوعبيده عليه السلام روند تقليد کړيدې ځکه ددې غلطۍ ښکار شويدې، علامه عيني عليه السلام وقلدا بابعبيده والافه من التقليد، (۲)

...بقية ازحاشيه گذشته [دسيبويه په نيزد داد،، شدة جمع ده لکه نعة چې جمع دانعم دې امام فراء په نيزددا دشد جمع ده، لکه چې دصک جمع اصک راځي (اوگوري روح المعاني: ج ۱۲ ص ۲۰۹)

(۱) واسله موتکاء لانه من توکات فابدلت الواو تاء وادغمت فى مثلها (روح المعاني: ج ۲ ص ۲۲۸)۔

(۲) روح المعاني: ج ۱۲ ص ۲۲۸ وعمدة القارى ج ۱۸ ص ۳۰۰)۔

(عمدة القارى ج ۱۸ ص ۳۰۱)۔

(شَقَقَهَا) يُقَالُ إِلَى شِقَافِهَا وَهُوَ غِلَافٌ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شَقَقَهَا فَمِنْ الشُّعُوفِ (أَصْبُ) أَمِيلٌ (أَضْعَاكُ أَحْلَامٍ) مَا لَا تَأْوِيلَ لَهُ، وَالضَّغْتُ مِلٌّ أَلْيَدٍ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهُهُ، وَمِنْهُ (وَحْذُ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْعَاكُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ (نَمِيرٌ) مِنَ الْبَيْرَةِ (وَنَزْدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٌ) مَا يُعْمَلُ بِبَعِيرٍ (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ، الْبَقَايَةُ مَكْبَالٌ (تَقْتُلُ) لَا تَزَالُ (حَرَضًا) فَحَرَضًا، يُذْيَبُكَ اللَّهُمَّ (تَحَسَّوْا) تَحَتَّبُوا (مَرْجَاةٌ) قَلِيلَةٌ (غَاشِيَةٌ) مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَامَةٌ مُجَلَّلَةٌ.

قوله: (شَقَقَهَا) يُقَالُ إِلَى شِقَافِهَا وَهُوَ غِلَافٌ قَلْبِهَا، وَأَمَّا شَقَقَهَا فَمِنْ الشُّعُوفِ

الشُّعُوفِ: په آیت کنبی دی (قَدْ شَقَقَهَا حَيًّا) یعنی دیوسف علیه السلام محبت دهغی دزړه د پردې پورې اوسیدلو او په یو قراءت کنبی په شغفها (دعین مهمله سره) هم راغلې دې (دا د شعوف نه دې اومشعوف هغه سړی ته وائی د چارې په دمحبیت په وجه سوزیدلې وی

قوله: (أَصْبُ) أَمِيلٌ: په آیت کنبی دی (وَلَا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ) او ای الله، که هم ته زمانه ددوی دا دوونه او پیچونه لرې نه کړی نو ممکن ده چه زه هم ددوی طرف ته مائل شم. فرمانی چه په آیت کنبی (اصب) په معنی (امیل) ده یعنی زه به مائل شم.

قوله: وَالضَّغْتُ مِلٌّ أَلْيَدٍ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهُهُ، وَمِنْهُ (وَحْذُ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لَا مِنْ قَوْلِهِ (أَضْعَاكُ أَحْلَامٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ: په آیت کنبی دی قَالُوا أَضْعَاكُ أَحْلَامٌ وَمَا تَحْنُ بِنَاوِيلِ الْأَحْلَامِ بَعِيرَيْنِ امام بخاری رحمه الله داضغات احلام نه هغه پریشانه خوب مراد دې دکوم چه څه تعبیرنه وی ددې مفرد،، ضغث،، دې دضغث معنی وابنه اوددې په شان نورڅیزونه (دکی وغیره) نه لاس دکول راځی. سورة ص دا آیت هم په دې معنی کنبی دې لیکن دلته سورة یوسف کنبی دامعنی مراد نه ده، دلته ددې نه پریشانه خوب مراد دې (لامن قوله: اضغات احلام) نه دې طرف ته اشاره ده. (۲)

قوله: (نَمِيرٌ) مِنَ الْبَيْرَةِ: په آیت کنبی دی (وَنَمِيرٌ أَهْلَتَا وَتَحَفُّظٌ أَخَانًا وَنَزْدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٌ) فرمانی «نمیر،، میره،، نه ماخوژ دې دکوم معنی طعام اوغله ده، دباب ضرب (ماراهله میره) دکرخلغو دپاره غله راوړل، د (نمیراهلنا) معنی به وی،، مونږ دخپل کوروالا دپاره غله او طعام حاصل کړو (کیل بعییر) نه مراد دومره غله کوم چه یو اوبښ اوچتولې شی.

قوله: (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ: په آیت کنبی دی (وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ) اوچه کله

(أرواح المعاني ج: ۱۲ ص ۲۲۶)۔

(۱) وفي المفردات للراغب: ۱۲۹۸ الضغث قبضة ريحان او حشيش وجمعه اضغات قال وحذ بيدك ضغثا وبه شبه الاحلام المختلطة التي لا يتبين حقائقها قالوا اضغات احلام حزم اخلاط من الاحلام۔

داخلق یعنی دیوسف علیه السلام رونره، یوسف علیه السلام ته اور سیدل (اوبنیامین نی پیش کروچه مونر ستاسود حکم موافق دا راوستلو) هغه خپل رور خپل خان سره کړو. فرمانی چه آیت کښې (اوی الیه) معنی ده (ضم الیه) خپل خان سره نې یوخای کړو، خپل خان سره نی خای ورکړو.

قوله: السَّيِّئَةُ مَكِيلًا: په آیت کښې دی (فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّيِّئَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ) بیا چه کله یوسف علیه السلام دهغه سامان تیار کړو نو دا یو څکلو لوبښې (همدغه پیمانہ دغلې ورکړلوم وه) نې دخپل ورور په سامان کښې کیخودله. فرمانی چه دسقایه معنی پیمانہ ده.

قوله: (تَقْتُلُ) لَا تَزَالُ: په آیت دی (قَالُوا اللَّهُ تَعَالَى أَتَذْكُرُ يَوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ) امام بخاری رحمته الله فرمانی چه دې کښې ،، تفتوه ،، دلنزال په معنی کښې دې ،، دلته لا، محذوف دې اصل عبارت لافتا دې دکوم معنی چه همیشه ده اوحرضا، مصدر دمحرضا، اسم مفعول په معنی کښې دې، په معنی د مضمحل ،، بیمار، امام بخاری رحمته الله ددې تفسیر کړې (يُذِيكُ الهم)، مطلب دادې چه هغوی به برابر یوسف علیه السلام یادولوتردې چه دهغوی غم هغوی ویلی کړی وو.

قوله: (تَحَسُّوا) تَخَبَّرُوا: په آیت کښې دی (يَبْنِي أَذْهَبُوا فَتَحَسَّوْا مِنْ يَوْسُفَ وَأَخِيهِ) لارشی اویوسف او دهغه رور اولتوی فرمانی چه آیت کښې تحسسوا، په معنی د(تخبروا) دې یعنی تاسو خبر واخلی دتجسس معنی ده خبراخیستل، لټول، تلاش کول.

قوله: (مَرْجَاةٌ قَلِيلَةٌ): آیت کښې دی (وَجِئْنَا بِبِضَاعَةِ مُرْجَاةٍ) اومونر خراب څیزاورې دې، یعنی کمې پسې او خراب قیمت موراوړې دې فرمانی چه آیت کښې دمرجاة معنی لږلی او ناقص ده.

قوله: (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) عَامَّةٌ مُجِلَّةٌ: آیت کښې دی (أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) د، غاشیة تفسیر اوکړو(عاماة مجللة یعنی یولوی عذاب (چمل الشئ تجلیلا) عام کیدل، داد غاشیة صفت دې، دآیت مطلب دې آیا هغه خلق دې خبرې سره په امن کښې ووجه په دوی به دالله تعالی دعذاب نه یوخوریدونکې مصیبت راشی یا په هغوی باندې ناڅاپي قیامت راشی او هغوی ته پته هم نه وی.

۱۷۹ = باب قوله: وَيَتِمُّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ

كَمَا أَتَمَّمَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ

[۴۴۱۱] وَقَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

قَالَ «الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ». (ر: ۳۲۰۲)

۱۸۰ = باب قوله: لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلْسَّالِكِينَ [۴۴۱۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَيْ النَّاسِ أَكْرَمُ قَالَ «أَكْرَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأُكَ. قَالَ «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ بْنُ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأُكَ. قَالَ «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا أَقْبَهُوا». تَابِعَهُ أَبُو أَسَمَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ.

۱۸۱ = باب قوله (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً) (۳)

(سَوَّلَتْ زَيَّنَتْ)

[۴۴۱۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ. قَالَ وَحَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ التَّمِيمِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدٍ الْأَيْبِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا فَزَارَهَا اللَّهُ، كُلُّ حَدَّثَنِي طَائِفَةٌ مِنَ الْحَدِيثِ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنْ كُنْتُ بَرِيئَةً فَسَيَرْتُكَ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتُ أَلَمْتُ بِدَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ». قُلْتُ إِلَى اللَّهِ لَا أَجِدُ مَثَلاً إِلَّا أَبَا يُوسُفَ (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ) الْعَشْرَ الْآيَاتِ.

[۴۴۱۴] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَرْوُوفُ بْنُ الْأُجْدَعِ قَالَ حَدَّثَنِي أُمْدُومَانُ وَهِيَ أُمُّ عَائِشَةَ قَالَتْ بَيْنَا أَنَا وَعَائِشَةُ أَخَذَتْهَا الْحُمَى، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَعَلَّ فِي حَدِيثِ مُحَمَّدٍ». قَالَتْ نَعَمْ وَقَعْدَتْ عَائِشَةُ قَالَتْ مِثْلِي وَمِثْلُكُمْ كَيَعْقُوبَ وَبَيْنَهُ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ.

دا آیت پہ سورة يوسف پہ دوو خابونو کنبې دې، يود سورة يوسف په دويمه رکوع کنبې دې، کله چه حضرت يوسف عليه السلام دهغه رونرو بوتلو او کوهی کنبې نې ورگذاړکړو نو حضرت يعقوب عليه السلام ته هغوی اوونيل چه هغه شرمخ اوخوړلو او د حضرت يوسف عليه السلام په قميص نې دروغووينه اولگوله او رانيوره حضرت يعقوب عليه السلام چه قميص اوکتلونوونی فرمائيل (قَالَ

بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً ۚ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۚ يَعْنِي دَا تَاسُو تَا سَتَاسُو زَپُونُو يُوهُ خَبْرَهُ جَوْرَهُ كَرَهُ اَوِي هَم صَبْرَهُ بَهْتَرِي

حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ ددی آیت په فائده کښې لیکي : ښه چه کوم سړي په شام کښې ناست وي اود مصر نه دیوسف عليه السلام د قميص خوشبونی ورله راځي نو هغه د بکري په وينه د حضرت یوسف عليه السلام د ویني گمان څنگه کولې شو. هغه اوریدو سره دروغ او گټل اولکه څنگه چه په بعضې تفاسیر وکښې دی ، وئیل نی چه واقعی هغه شرمخ به ډیر حلیم اومتین وي چه یوسف عليه السلام نی یوړلو اود وینو لړ پر قميص نی ډیر په احتیاط سره صحیح سالم او وستلو او کیخودو . رښتیا دی چه .. دروغگو را حافظه نه باشد ، د وینو څاڅکی خونی ورکړه ولې دا خیال ورته اونه شوجه قميص نی بې ترتیبه رانښکلي او شولولې پیش کړې وې حضرت یعقوب عليه السلام صفا وفرمانیل چه دا ټول ستاسو سازش اوستاسو د زړونو نه جوړې شوې خبرې دی : زه صبر جمیل اختیاروم په کوم کښې چه نه دغیر په وړاندې څه گيله وی اونه تاسونه د انتقام کوشش صرف دخپل خدائی نه کوم چه په دې صبر کښې زما امداد او کړی اویه خپل غیبی اعانت سره چه کومې خبرې تاسو وائی دهغې حقیقت داسې رانښکاره کړی چه په سلامتي سره یوسف عليه السلام سره دوباره ملاویدل رانصیب شی ، معلومیږي چه حضرت یعقوب عليه السلام خبر کړې شوې ووجه په کوم امتحان کښې هغوی راگیر کړې شوی دی هغه به پوره کیري اود یوې مودې متعین نه پس به ددې مصیبت نه خلاصې ملاوړي . موجوده وخت کښې لټون یا د انتقام تدبیرونه اختیارولو هیڅ فائده نشته ، یوسف عليه السلام به اوس نه ملاوړي اودا خبره ده چه نور خامن به مې په ټوله دنیا کښې رسوا کیري اوممکن ده چه په غصه کښې راشی اوحضرت یعقوب عليه السلام ته د نقصان رسولو کوشش او کړی .^(۱)

دویم ځانی کښې د آیت د سورة یوسف په لسمه رکوع کښې دې ، کله چه بنیامین حضرت یوسف عليه السلام خپل ځان سره حصار کړواو په یوه خاص بهانه باندې نی بنیامین د تلونه منع کړونور ونړه نی راغله اوحضرت یعقوب عليه السلام ته نی اووئیل چه بنیامین غلا کړې وه دهغې په وجه نی او نیولو نو هغه وخت هم حضرت یعقوب عليه السلام وفرمانیل :

د ایت کریمه په تفسیر باندې یواشکال او دهغې جوابات : اوس اشکال داپیدا کیري چه په دې بله موقع باندې خونی رورنو رښتیا وئیلی وو دهغې باوجود حضرت یعقوب عليه السلام دهغوی خبره دروغ او گټل اولدهغوی په خبره نی اعتبار اونه کړو ، حضرت یعقوب عليه السلام دالله تعالی نیی دې نوهغه یوه غلطه خبره څنگه کولې شی ؟

① ددې اشکال یوجواب خوشاه عبدالقادر رحمۃ اللہ علیہ ورکړې دې هغوی فرمائی داوونی ځل بی اعتبارې په وجه داخل هم حضرت یعقوب عليه السلام دخامنوا اعتبار اونه کړو لیکن دنی کلام دروغ نه وی دخامنو جوړه شوې خبره وه . حضرت یوسف عليه السلام هم خوی وونو کله چه د لکم خطاب

دجنس، ابناء، طرف ته اوشو، دې ددې حاصل دادې چه داخل خامنوخه اوونیل هغه رښتیا وولیکن دحضرت یعقوب عليه السلام په مذکوره جمله کښې اشاره دحضرت یوسف عليه السلام دبهانې طرف ته وه

⑤ حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمته الله علیه یوبل جواب ورکړې دې هغوی فرماني بعضې مفسرينو دامطلب اخستې دې چه تاسودلته نه دحفاظت څنگه وعده او اصرار کولوسره بوتلو هلته په رسيدوباندې دومره هم اونه کړيشو چه دده دسامان نه پياله راوتلوسره غلا څنگه ثابته شوه کيديشی چه بل چا پته کړی وی مدافعت خوبه موکړې وو، دې ونيولوسره چه اول دده رور غلا کړې وه هغه جرم نی پوخ کړو که ستاسوپه زړه کښې خرابی نه وه نودالار به مونه اختياروله، اوس دخبروجوړولودپاره راغلی نې دې جواب مطلب دادې چه حضرت یعقوب عليه السلام د بنیامین په قصه کښې دتسویل نسبت په دې وجه کړې دې چه کله دبنیامین دکجاوې نه پياله راووتله اویه هغه باندې دغلا الزام اولگولې شونهغه وخت نی رورنو ونيلی وو. دبنیامین طرف ته هغوی دغلا نسبت اوکړو اوهغوی تحقیق نه ووکړې، په دې وجه حضرت یعقوب عليه السلام دتسویل اسناد دهغوی طرف ته اوکړو. دغه شان چه هغوی کومه جزا اوسزاتجويز کړې وه چه چاسره پیماننه راووتله هغه دې اونیولې شی داسزاهغوی دخپل طرف نه مقرر کړې وه، دمصربادشاه سره دغل داسزا نه وه.

⑥ دریم جواب داوړکړې شوې دې چه دلته دحضرت یعقوب عليه السلام نه اجتهادی غلطی شوې اوهغه دځامنو رښتوني خبره اونه منله لیکن دهغوی رښتیا خبره نه منلویوه معقول وجه وه ددې نه وړاندې دحضرت یوسف عليه السلام په حق کښې دهغوی تجربه شوې وه چه رورنونی دهوکې نه کار اخستې دې اوس دلته داخبره واضحه وه سارق قید کول اودغلا په بدله کښې هغه اخستل صرف دحضرت یعقوب عليه السلام دشریعت سزا وه، په بل شریعت کښې هغه وخت دغل داسزا مقررنه وه اونه دمصربادشاه دقانون لاندې دغلا داسزا وه. حضرت یعقوب عليه السلام پوهه شوچه دغلا ښکاره کیدو نه پس هغوی دخپل شریعت مطابق ځکه فتوی ورکړه چه بنیامین بندکړې په دې وجه هغوی هغه خبره غلطه اوکنړله اویوه صحیح خبره په دې وجه غلطه گرځول چه دهغې دغلط کیدلوقرائن موجود وی هیڅ قابل جرح امرنه دې علامه آلوسی رحمته الله علیه لیکي:

وذكر ابن المنذلي توجیه هذا القول لهنا انهم كانوا عند ابيهم عليه السلام حينئذ متهمين، وهم قن باتهامه لبا اسلفوا لى حق يوسف عليه السلام وقامت عنده قرينة تؤكد التهمة تقريبا وهو اخذ الملك له لى الساقة، ولم يكن ذلك الا من دينه لامن دين غير من الناس، فظن انهم الذين الفتوا بذلك بعد ظهور الساقة التى ذكروها تعمدوا، ليتخلف دونهم، واتهام من هو بحيث يتطرق اليه التهمة لاجرم فيه، لاسيما فلما يرجع الى الوالد مع الولد. (۲)

(۱) تفسیر عثمانی: ۳۱۴-۱۵ فائده نمبر (۲)۔

(۲) تفسیر عثمانی: ۳۱۴-۱۵ فائده نمبر (۳)۔

(۳) روح المعانی ج ۱۳ ص ۳۹۔

۱۸۲ = باب قوله (وَرَأَوْنَاهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا

عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ). (۴)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ هَيْتَ لَكَ بِالْحُزْرَانِيَّةِ هَلُمَّ. وَقَالَ ابْنُ جَبْرِ تَعَالَى

قوله: هیت: دهاء کسره اوفتح دواړه شان سره نقل کړې شوې دې، عکرمه رحمته فرماني چې داحوراني لغت دې او هلم معنی کښې دې، حوران دشام دیوبنار نوم وو (۱) ددې طرف ته دامنسوب دی، امام سدی رحمته فرماني دادقبطی ژبې لفظ دې (۲) اودحضرت ابن عباس رحمته نه منقول دی چې دادسریانی ژبې لفظ دې اوبعضې وائي چې دا عبرانی ژبه کښې استعمالیږي لیکن دجمهور ورواني ده چې دالفظ دعربی ژبې دې، (۳)

[۴۴۱۵] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يَشْرُبُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي

وَابِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ هَيْتَ لَكَ قَالَ وَإِنَّمَا نَقَرُوهَا كَمَا عَلِمْنَاهَا (مَثْوَاهُ)

مُقَامُهُ (الْقِيَا) وَجَدَا (الْقَوَا أَبَاءَهُمْ) (الْقِيَا) وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ)

د سورة صفات ددې لفظ په سورة يوسف کې د ذکر کولو وجه: د دې تعلق دسورة يوسف سره نه دې بلکه داپه سورة الصفات کښې واقع دې، امام بخاری رحمته داوولې دلته ذکر کړو، بعضې حضراتو وئيلي دي چې دائي دلته بې محل ذکرکړې دې. دلته ددې دراوړلو هيڅ مناسبت نشته (۴) لیکن دبخاری بعضو شراحو ددې مناسبت بیان کړې دې چې حضرت عبدالله بن مسعود رحمته په قراءت کښې، بل عجبت، دتاء ضمه سره ده، او، هیت،، کښې هم یو قراءت نو ددې د راوړلو سره امام بخاری دې طرف ته اشاره کول غواړي لکه چې څنگه، بل عجبت،، کښې یو قراءت دتاء په ضمه سره دې دغه شان، هیت لک،، کښې هم یو قراءت دتاء په ضمه سره دې. (۵)

په "بل عجبت ویسخرن"، کې د عجبت په یو قراءت باندې د قاضی شریح یو اشکال او دهغې

جواب: قاضی شریح دحضرت عبدالله بن مسعود رحمته نه نقل شوې، بل عجبت،، کښې دتاء ضمه والا قراءت رد کړې دې ځکه چې په دې صورت کښې به مطلب داشی چې الله تعالی

(۱) عمدة القاری: ۲۸: ص ۳۰۵.

(۲) فتح الباری: (ج ۸ ص ۳۶۴).

(۳) فتح الباری: (ج ۸ ص ۳۶۴).

(۴) عمدة القاری: ۱۸: ص ۳۰۶.

(۵) قال الکرماني رحمته شرحه البخاری: ج ۱۷ ص ۱۶۳ فان قلت هذه في سورة الصفات فلم ذكرناها؟ قلت لبيان ان ابن مسعود يقرأ مضموما كما يقرأ ابيت مضموما وفي اللام: ج ۹ ص ۱۱۳ - ۱۱۴) قوله هیت لک قراء ابن مسعود رحمته بضم التاء والاخرون بفتحها وعليه مدار اعتراض ابی وائل وكذلك اختلف ابی مسعود مع الجمهور في قوله بل عجبت ولذلك اورده المؤلف نظير الاختلاف.

فرمانی زه تعجب کوم اوتعجب خو هغه سرې کوی چه د حقیقت حال نه خبر نه وی ولې الله تعالی خو د هر حال حقیقت نه خبر دې نود تعجب اسناد د الله تعالی طرف ته به صحیح نه وی لیکن ابراهیم نخعی رحمه الله فرمانی چه قاضی شریح دخپل علم په وجه په عجب او حیرانتیا کښې اخته شوې دې او هغه د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په شان د جلیل القدر صحابی اود قراءت د عالم قراءت نې رد کړو. حالانکه رسول الله صلی الله علیه و آله سره اختصاص ساتونکې دومره لوی صحابی یو قراءت دخپل خان نه خونه شی جوړولې بلکه خامخابه نې د رسول الله نه څه اوریدلې وی په دې وجه د قاضی شریح دا وینا چه مذکوره قراءت صحیح نه دې محل نظر ده، تر کومې چه د قاضی شریح داشکال تعلق دې چه په دې صورت کښې به د تعجب اسناد د الله تعالی طرف ته شی نود دې یو جواب خودا دې چه دلته، قل معذوف او منلې شی یعنی ای نبی صلی الله علیه و آله تاسو او وانی چه ماته حیرانتیا ده په دې صورت کښې نو اسناد به د الله تعالی طرف ته نه کیږی اودوم جواب دادې که د تعجب نسبت د الله تعالی طرف ته هم وی نویه هغه صورت کښې به د دې هم هغه معنی مراد اخستی شی چه د الله تعالی د شان لائق اوسزا وار وی. مثلاً دا مطلب بیانولې شی چه زه داسې معامله کوم لکه څنگه چه تعجب کونکې معامله کوی په حقیقت کښې تعجب کول مراد نه دی.

[۴۶۱۲] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْثُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ قُرْشًا لَمَّا أَبْطَلُوا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْإِسْلَامِ قَالَ: «اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمْ بِسَبْعٍ كَسْبِعِ يُوسُفَ» فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا مِثْلَ الدُّخَانِ قَالَ اللَّهُ (فَازْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ) قَالَ اللَّهُ (إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ) أَفِيكَتُفْ عَنْهُمْ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَمَضَتْ الْبِطْشَةُ. (ر: ۱۹۶۲)

ددې روایت د ترجمه الباب سره په ظاهره هیڅ تعلق په نظر نه راځی ځکه چه په روایت کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله د قریشو د پاره خیرې او کرې د څه په نتیجه کښې چه په هغوی قحط راغلو هغوی صلی الله علیه و آله په خیر و کښې فرمانیلې وو «اللهم اکفنیهم بسبع کسبع یوسف» لیکن په روایت کښې صرف د حضرت یوسف علیه السلام نوم راتلل د مناسبت د پاره کافی نه دی بعضې حضراتو فرمانیلې دی چه د دې روایت په بل طریق کښې دی چه کله په قریشو باندې د قحط سختی شوه نو ابوسفیان رضی الله عنه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خدمت حاضر شو او ونیل چه تاسو خود صله رحمی حکم ورکونی. ستاسو قوم د ولری مری د هغوی د پاره دعا او کرې نې، هغوی صلی الله علیه و آله د قریشو د ظلمونو اود هغوی قصور معاف کړ او د هغوی د پاره نې دعا او کره اوتیک هم هغه شان اوشو څنگه چه حضرت یوسف علیه السلام دخپل وروڼو و ظلمونو اود زلیخا قصور معاف کړې و او د هغوی نه نې هیڅ قسم بدله نه وه اخستې په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دا حدیث دلته ذکر کړې دې (۱).

۱۸۳- باب قوله (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النُّسُوءِ اللَّاتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ قَالَ مَا خَطْبُكُمْ إِذْ أَرَّوْذْتُنَّ يَوْسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَىٰ لِلَّهِ وَحَاشَىٰ نَزَرِيهِ وَأَسْتَأْذِنُ) (حَصَصَ) وَضَعَ

[۴۴۱۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ عَنْ عُمَرُو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلْبَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَرْحَمُ اللَّهُ لَوْطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ كُنْتُ فِي السَّجْنِ مَا كُنْتُ يَوْسُفَ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ، وَنَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَهُ (أَوَلَمْ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي).

عبد الرحمن بن القاسم : دادامام مالک رحمہ اللہ شاگرد دی اودھغه سلسله نسب داده عبد الرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة العتقی، المصری.

امام ابوزرعہ رحمہ اللہ دھغوی باره کنبی فرمائی ثقة رجل صالح،،

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی،، ثقة مامون احد الفقهاء،،

امام حاکم رحمہ اللہ فرمائی ثقة مامون،، و ابن حبان رحمہ اللہ کتاب الشقات کنبی دھغه ذکر کردی دھغوی وفات ۲۱ صفر ۱۹۱ هجری کنبی شوې اودولادت باره کنبی نی درې قوله دی ۱۲۸ هـ ۱۲۱ هـ او ۱۳۲ هـ امام بخاری، امام نسائی او امام ابو داؤد رحمہم اللہ به،، مراسیل کنبی دھغوی نه روایت کوی. (۱)

قوله: لقد كان يأوي الى ركن شديد):

د "لقد كان يأوي الى ركن شديد"، معنی: یعنی حضرت لوط علیہ السلام رکن شدید طرف ته مائل وو که د رکن شدید نه مراد الله تعالی وی اوطا هر خبره ده چه د الله تعالی نه سوابل خوک رکن شدید کیدیشی په دې صورت کنبی دھغوی دعا " یرحم الله لوطا....."، دمدح په توگه به وی چه دھغوی مقام خومره لونی دې، څنگه څنگه مصیبتونه راغلل لیکن حضرت لوط علیہ السلام کله

(۱) عبد الرحمن بن القاسم الفقيه مشهور صاحب مالک و راوی المدونة، من علم مالک و ليس له في البخاری سوى هذا الموضع و الاسناد مسلسل بالمصريين الى يونس بن يزيد و الباقون مدينون وفيه رواية الاقران لاعمر و ابن الحارث المصري بالفقيه المشهور من اقران يونس بن يزيد (و انظر فتح الباری ج: ۸ ص ۲۶۸) دھغوی حالات او مذکور نه تفصيل دپاره او گورئ تهذيب الكمال ج: ۱۷ ص ۳۴۴ و ابن خلکان ج: ۳ ص ۱۲۹ و الجمع لابن القيسراني ج: ۱ ص ۲۹۳) و الكاشف: ۲ الترجمة ۳۰، و شذرات الذهب ج: ۱ ص ۳۲۹ -

هم غير الله طرف ته رجوع اونه كره بلکه هم دالله تعالى طرف ته ئی رجوع اختیار كره ، دالله تعالى په هغوی باندې خاص رحمت وواوړدركن شديد نه خاندان اوقبيله هم مراد كيدلې شی په دې صورت كېنې به مطلب داوی چه حضرت لوط عليه السلام خواش او كړو كه زما خورك مضبوط خاندان اوقبيله دلته وي نو دهغه خلقونه داجراء نه كيدو ، دا خلق ما خوار او رسوا په دې وجه كړی چه زه يوازی اوتنها يم په دې صورت كېنې دا دعا حضرت لوط عليه السلام ديوتسماح بيانولودپاره اوفرمانيله ، دهغوی نه دشری تقاضې په وجه دالغزش اوشو، الله تعالى هغه معاف كړلواوخپل رحمت ئی پرې نازل كړو ، حضرت لوط عليه السلام نه پس الله تعالى هرنې په يومستحكم قبله كېنې راوړليرلوجه هغوی ته په هيڅ يوه موقع ددې وينا ضرورت رانه شی چه افسوس زما خاندان وي نوزما دامداد دپاره به راتلو .

= ۱۸۴ باب قوله (حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ)

[۴۴۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ لَهُ وَهِيَ تَأْتِيهَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ) قَالَ قُلْتُ أَكْذِبُوا أَمْ كَذِبُوا قَالَتْ عَائِشَةُ كَذِبُوا. قُلْتُ فَقَدْ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ فَمَا هُوَ بِالظَّنِّ قَالَتْ أَجَلٌ لَعَمْرِي لَقَدْ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ. قُلْتُ لَهَا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذِبُوا قَالَتْ مَعَاذَ اللَّهِ لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بَرَبِّهَا. قُلْتُ فَمَا هَذِهِ الْآيَةُ. قَالَتْ هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْبَلَاءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمْ النَّصْرَ حَتَّى اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ مِنْ كَذِبِهِمْ مِنْ قَوْمِهِمْ وَظَلَّتِ الرُّسُلُ أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ قَدْ كَذَّبُوهُمْ جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ.

په دې باندې تفصیلي کلام په سورة بقره كېنې تیر شوې دې .

باب تفسیر سورة الرعد :

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَّاسِطُ كَفِّهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عِنْدَ مَعَ اللَّهِ لَهَا غَيْرُهُ كَمَثَلِ الْمُطْشَابِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خِيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يَرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَ وَلَا يَقْدِرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (مَعْنَى) ذَلِكَ. (مُتَعَاوِدَاتٍ) مُتَدَانِيَاتٍ. (الْبُلَلَاتُ) وَاجِدَهَا مُثَلَّةً وَهِيَ الْأَشْبَابُ وَالْأَمْثَالُ، وَقَالَ (الْأَمْثَلُ) أَيَّامُ الَّذِينَ خَلَوْا. (بِمُقْدَارٍ) بِقَدَرٍ (مُعَقَّبَاتٍ) مَلَائِكَةٌ حَفَظَةُ نَعِيقِ الْأُولَى مِنْهَا الْأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ. يُقَالُ عَقَبْتُ فِي إِثْرِهِ، الْيَحَالُ الْعُقُوبَةُ. (كَبَّاسِطُ كَفِّهِ) إِلَى الْمَاءِ لِيَقْبِضَ عَلَى الْمَاءِ. (زَائِبًا) مِنْ رَبَّائِرُؤ. (أَوْ مُتَاعٍ زَيْدٍ) الْمَتَاعُ مَا مَتَّعْتَ بِهِ. (جُفَاءً) أَجْفَاءً الْقَيْدُ إِذَا غَلَّتْ فَعَلَاهَا الزَّيْدُ، لَمْ تَسْكُنْ قَيْدَهُ الزَّيْدُ بِلَا مَنَفْعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقُّ مِنَ

الْبَاطِلِ. (الْمَهَادُ الْفِرَاشُ). (يَذْرَعُونَ) يَذْرَعُونَ دَرَأَهُ دَفَعْتُهُ. (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. (وَالِإِلَهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي. (أَفَلَمْ يَنَاسُوا) لَمْ يَنْبَتَيْنِ. (قَارِعَةً) ذَاهِيَةً (فَأَمْلَيْتُ) أَطْلَعْتُ مِنَ الْمَلَى وَالْمَلَاةِ وَمِنْهُ مَلِيًّا، وَيُقَالُ لِلْوَاوِيسِ الطُّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلَى مِنَ الْأَرْضِ (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ (مُعَقَّبٌ) مُغَيَّرٌ.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٍ) طَيِّبَتِهَا، وَخَبِثَتْهَا السَّبَاغُ، (صِنَوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَعَبَّرَ صِنَوَانٌ) وَحَدَّهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحٍ بَيْنِ آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدُ السَّحَابِ الْقِيَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ (كَبَاسِطٌ كَفَّيْهِ) يَذْغُو الْمَاءَ يَلْسَانِيهِ وَيُشِيرُ إِلَيْهِ فَلَا يَأْتِيهِ أَبَدًا (سَالَتْ) أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا (تَمْلَأُ بَطْنَ) وَادٍ (زَبْدًا رَابِيًا) زَبْدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحَلِجَةِ

سورة الرعد

د کلماتو تشریح:

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ) (كَبَاسِطٌ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبْدَ مَعَ اللَّهِ إِهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعُظْمَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خِيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ يُعِيدُ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَنْتَأَوَلَهُ وَلَا يَقْدِرُ: په آیت کښې (وَالَّذِينَ يَذْرَعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْمِعُونَ لَهُمْ شَيْءًا) لَکَاسِطٌ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ يَسْلَةُ قَاةً وَمَا هُوَ بِأَلْفِهِمْ فَرْمَانِي چه په دې آیت کښې ئې د مشرک مثال بیان کړېدې چه الله تعالی سره د بل اله هم عبادت کوي، نودده مثال دهغه تګی په شان دې چه دلرې نه په خپل تصور کښې اوبه وښی او غواړي چه هغه اوبه حاصلې کړي خو په هغې باندې نه قادر کيږي (دغه شان د مشرک د غیر الله عبادت په دې نیت سره کوي چه هغه به دده امداد کوي حالانکه هغه دده په امداد باندې قادر نه وي).

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ: په آیت کښې دى (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَوْمٍ لِرَاجِلٍ مُتَمَيِّمٍ) او نمر سپوږمې ئې په کار کښې اولگول هريو دې دواړو نه، په مقرروخت باندې چلېږي حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ونيلى چه د سخر معنی ذلل تابع جوړول، حکم منونکې.

قوله: (مُتَجَاوِرَاتٍ) مُتَدَانِيَاتٍ: په آیت کښې دى .. وَفِي الْأَرْضِ قِطْعَةٌ مُتَمُورَةٌ، د متجاورات معنی د بويل سره نژدې او ملا شوي.

قوله: (الْمُتَلَاتِ) وَاحِدُهَا مَثَلَةٌ وَهِيَ الْأَشْيَاءُ وَالْأُمْتَالُ، وَقَالَ (إِلَّا مَثَلُ أَتَامِ الَّذِينَ خَلَوْا): په آیت کښې دى وَقَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمُثَلَّتْ، د مثله جمع ده، ددې معنی اشباه

(١) قال الراغب الاصفهاني وقد تصور من المجاز معنى القرب ففعل لمن يقرب من غيره جاره وجاور قال تعالى ولى الارض قطعا متجاورات (المفردات فى غريب القرآن ٣٤٠)۔

او امثال راخی .. **فَقُلْ يَنْظُرُونَ إِلَّامِثْلَ آيَاتِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ** دې آیت کښې هم د... مثل... مفهوم هم هغه دې چه په اولنۍ آیت کښې دې .

توضیح: ((بِمَقْدَارٍ بَقَدَرٍ)) به آیت کسبی دی .. وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ او هر چیز را الله تعالی به تدریج و به مقدار اندازه دی، فرمانی چه مقدار معنی قدر یعنی معین انداز، مقرر اندازه چه نه دهی نه و راندی گیری او نه کمیری.

قوله: (مُعَقِّبَاتٌ) مَلَائِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الْأُولَى مِنْهَا الْأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ .

بِقَالِ عَقِيبُ فِي اثْرِهِ: په آيت كښې دى (لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُوهُنَّ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) فرمانى دې كښې دمعقبات نه مراد حفاظت كونكې هغه فرښتې دى دكوموچه ديوي ډلې نه پس بله ډله راځي: هم دينه عقيب دې، هغه سړي ته وائى چه روستو راتلونكې وى اوعقبى
اثره وائى چه كله تاسو دهغوى په قدمونوباندې روستوروستو راځي. (۱)

قوله: **الْبَحَالُ الْعُقُوبَةُ** : په آيت كښې دې (وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَمُوَشَّيْدُوا الْيَحَالَ) او هغه خلق دالله تعالى باره كښې جهگړې كوي سره ددې چه هغه ډير سخت نيونكې دې ، فرماني په آيت كښې دمحال معني عقوبت يعنى عذاب دې داتفسير دابوعبيد رضي الله عنه دې دحضرت مجاهد رضي الله عنه نه نقل دې چه دمحال معني دسخت قوت والاده ، دمحال معني حيله اوتدبيرهم راځي .

قوله: (رَایِیَا) مِنْ رَبِّكَ یُؤْتُوْهُ: په آیت کښې دې قَاحَمَلِ السَّیْلِ زَبَدًا رَایِیَا، یعنی بیا هغه سیلاب پورته راوړی پر سیدلې زگ، د دراییا: رها، یو نه مشتق دې دکوم معنی چه پر سیدل، راختل اوزیاتیدل راځی.

قوله: (أَوْ مَتَاعِ زَيْنٍ) الْمَتَاعُ مَا تَمْتَعْتَ بِهِ: په آيت كښې دى وَمِمَّا يُوقَدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ اثِقَاءٌ جَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعِ زَيْنٍ مَثَلُهُ فرمانى متاع هغه څيز ته وائى دكوم نه چه ته فائده او چته كړې يعنى لوبښى وغيره (۲) دآيت مطلب وړاندى راځي.

قوله: (جُفَاءً) أَجْفَاتُ الْقِدَرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلَاهَا الزَّبْدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبْدُ بِلَا مُنْعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمِيزُ الْحَقُّ مِنَ الْبَاطِلِ: به آیت کنبی دی قَامَا الزَّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً. (یعنی بیا هغه زگ اوج شی او ختمیږي، اجفات القدر وائی کله چه په گټوئی کنبی جوش پیدا شی اوزگ دهغي دپاسه راشی او بیا په هغي کنبی سکون راشی نوزگ بغیر څه فاندې نه ختمیږي دغه شان الله تعالی حق دباطل نه جدا کوي، باطل دزگ په شان ښکاره وی لیکن هغه خپل څه اثر

(١) قال الراغب في المفردات ٣٤٠ والتعقيب ان ياتي بشئ بعد اخر، يقال عقب الرس في عدوه، فالله معقبات من بين يديه ومن خلفه اي ملانكة يتعاقبون عليه حافظين له .

یافانده نه بریردی اوخی ختمیری اوزائل کیری .

قوله: (الْمُهَادُ) الْفِرَاشُ: په آیت کنبی دی وَمَا وَهُمْ بِهِمْ جَهَنَّمُ وَيَسَّ الْيَهَادُ اودهغوی تکانه (دهمیشه دپاره، دوزخ دې اودیرخراب دحصاریدو خای دې .فرمانی چه آیت کنبی دمهاد معنی فراش ده یعنی بستره اود آرام خای .

قوله: (يَذَرَعُونَ) يَذَرَعُونَ دَرَأَتُهُ دَفَعَتُهُ: په آیت کنبی دی وَيَذَرَعُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَقَبَى الدَّارِ داخلې بدی په نیکی سره لرې کوی (یعنی دبدسلوکی مقابلې په ښه سلوک سره کوی، فرمانی په آیت مبارک کنبی د یدرون معنی ده یدفعون . د راته عقی: دفعته یعنی ماهغه لرې کړو.

قوله: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ: په آیت کنبی دی ،وَالْمَلَكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْكُمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَيُعَمَّ عَقَبَى الدَّارِ ،، اوفرښتې به هغوی له په هره دروازه راځی او وائی به ورته (دهرافت اوخطري نه) صحیح سلامت نی په وجه دهغې چه ته په حق دین باندې مضبوط ولاړ وې نویه دې جهان کنبی ستانجات ډیرښه دې . فرمانی د(سلام علیکم) نه اول په آیت مبارک کنبی یقولون محذوف دې .

قوله: (وَالْيَهُ مَتَاب) تَوْبَتِي: په آیت کنبی دی ،، قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٌ دهغه نه سواڅوک دعبادت لائق نشته ماهم په دې یقین کړې دې اوهم هغه له به زه زرخم فرمانی چه په آیت کنبی د(اليه متاب) معنی ده (اليه توبت) یعنی دهغه طرف ته زما رجوع کول دې مقصد دادې چه متاب مصدر میمی دې په معنی درجوع .

قوله: (قَارِعَةً) دَاهِيَةً: په آیت کنبی دی ،، وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ دَاكِيَةٌ كَافِرُوه همیشه (هروړخ) هم په دې حالت کنبی اوسیری چه ددوی دکارونو یعنی بدعملونوپه سبب څه ناڅه حادثه پریوزی .(چرته قتل، چرته قید اوچرته شکست) فرمانی آیت کنبی دقارعة معنی داهیه یعنی تبهه کونکې آفت ، سخت مصیبت .

قوله: (فَأَمْلَيْتُ) أَطْلْتُ مِنَ الْمَلِيَةِ وَالْمَلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًا ، وَيُقَالُ لِلْوَاغِيَةِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ: په آیت کنبی دی فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ پس ما کافرانوته دهیل ورکړو بیاماهغوی راوښول نوڅنگه عذاب ووریعی سخته سزا وه، فرمانی چه آیت کنبی (املیت) په معنی د(اطلت) دې یعنی مامهلت اوږه ورکړودهیل مې ورکړو، د(املی، (دمیم په فتح اودلام په کسره اودیا په تشدیدسره) اود(ملاو) دمیم کسری نه مشتق دې اوهم دینه (ملیا) ماخوډ دې . په قرآن کنبی یوځای کنبی دې ،، واهجرن ملیا ،، او کولو او اوږده زمکه یعنی صحرا اویبیابان ته (ملا من الارض) وئیلې شی .

قوله: (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ: په آیت کښې دی .. وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ اوددې کافرانو دپاره
دآخر عذاب دیر زیات سخت دی ، فرمائی چه آیت کښې (اشق) په معنی د (اشد) دې چه دمشق
نه مېشتې دې اود اسم تفضیل صیغه ده .

قوله: (أَفَلَمْ يَأْسَ) لَمْ يَتَبَيَّنْ: په آیت کښې دی أَفَلَمْ يَأْيَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى
النَّاسَ جَمِيعًا فرمائی دې کښې .. لم یس ، دلم یسین ، په معنی کښې دې یعنی آیادایمان په
خاوندانو دا خبره ظاهره شوې نه ده که چرې الله تعالی غوښتل نو ټولو انسانانو ته به نې هدایت
ورکړې وو . طبری دقاسم بن معن نه نقل کړی دی چه دا معنی دهواز په لغت کښې ده هغوی
وانی (یسست کذا ای علمته) (۱)

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ) مُتَجَاوِرَاتٍ طَيِّبًا، وَخَبِيثًا السَّبَاحُ: په آیت کښې دی وَفِي
الْأَرْضِ قِطْعَةً مُتَجَوِّرَاتٍ یعنی په زمکه کښې یوبل سره ملاوړی مختلف قطعي دی په دې کښې
چه کومې طیب وی نوهغه خوږوږې وی دې نه ښه اوښکلې پیداوار حاصلېږي اوچه کومې
ناکاره وی هغه ښجړوی اوپه هغې کښې دراتوکولو صلاحیت نه وی دسباح معنی شور،
ښجړاو غیر آباد

قوله: ((صِنَوَانٍ) الثَّخَلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَعَبْرٌ صِنَوَانٍ) وَحَدَّهَا
(يَمَاءٌ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثُهُمْ أَبْوَهُمْ وَاحِدٌ: په آیت کښې دی .. وَتَخِيلُ صِنَوَانٍ
وَعَبْرٌ صِنَوَانٍ یسقی یماء وواحد فرمائی چه دوه کهجړې وی یاددوونه زیاتې اوپه یوه جرړه کښې
راوتلې وی ، دا ټولې هم په یواو یوباندې خړوب کیږي مطلب داچه نه ونه ، ددې میوې اوددې
ښاخونه هم په یوه زمکه اوپه یواو یوسره خړوب کیږي لیکن ددې باوجود دهغوی په جوړخ
کښې اودهغې په خوند کښې فرق وی ، همدغه شان دانسانانو مثال دې چه دهغوی پلار هم
یوحضرت آدم علیه السلام دې لیکن یو بچې صالح پیدا کیږي اوڅوک خبیث النفس وی .

قوله: معقب: مغیر: په آیت کښې دی وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ الله حکم کوی (خه چه غواړی)
څوک دهغه حکم روستو کونکې نشته یعنی بدلونکې نشته .

قوله: السَّحَابُ الثَّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ: په آیت کښې دی .. هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرَقَ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَيُلْقِي السَّحَابَ الثَّقَالَ هم هغه ذات دې چه تاسوته تندرنانی خه سره چه (دهغې دراپریوتلو) ویره
هم وی اوهغې نه دباران امیدهم وی اورا وچتوی درنې اوریځې فرمائی چه د (السحاب الثقال)
نه مرادهغه اوریځې دی چه داوږدکې وی سحاب اسم جنس دې ددې واحد سحابه دې معنی
نې اوریځې دی که په هغې کښې اوپه وی اوکه نه وی . ثقال دسحاب صفت دې د(سحاب ثقال)

معنی شوه داوبونه ډکه اوریخ.

قوله: (فَسَأَلَتْ أَوْدِيَةً بِقُدْرِهَا) تَمْلَأُ بَطْنَ كُلِّ وَادٍ:

د ایت کریمه "انزل من السماء ماء فسالأت اودیه، تفسیر: په آیت کښې دی اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةً بِقُدْرِهَا یعنی الله تعالى د آسمان نه اوبه نازلې کړلې نوولې دخپل اندازې مطابق اوبهیدلې، دواډنی خپته یعنی دتنه حصه داوبونه ډکه شوه.

قوله: (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحَلِيقَةِ: په آیت کښې دی فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا (زیداریا) نه دسیلاب زگ مراد دې اوهم په دې کښې دی (اَوْمَتًا زَبَدًا مِثْلَهُ) (زید مثله نه د

اوسپنې اود کالی خبرې مراد دې داوسپنې اود کالودپاسه چه کوم زنگ وی په اوبو کښې د اور دپاسه گرمولوسره هغه دزگ په شکل کښې ښکاره کیږی پوره آیت دې اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةً بِقُدْرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمَا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيَّةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدًا مِثْلَهُ كَذَلِكَ يُضَرَّبُ اللَّهُ الْمُقَابِلَ وَالْبَاطِلُ دَقَامًا الزَّبَدُ قَبْدٌ هَبْ جَفَاءً وَاَمَّا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكِّثُ فِي الْاَرْضِ كَذَلِكَ يُضَرَّبُ اللَّهُ الْمُتَمَالَةَ دآیت مبارک ترجمه ده ، الله تعالى د آسمان نه اوبه نازل کړلې بیا نالی دخپل مقدار برابرې اوبهیدلې (یعنی په وړه نالی کښې لږې اوبه په لویه نالی کښې زیاتې اوبه) بیا هغه سیلاب خشاک او گنگخړی راؤبھیول چه دهغه (اوبو) په مخ باندې راتلل او کوم خیزونه چه په اور کښې دتنه دکالویانور واسبابوجوړولوپه غرض سره گرمولې شی په هغې کښې هم داسې خبرې (پاس) راخی . الله تعالى دحق اوباطل داسې مثال بیانوی . نوچه کوم خبرې وی هغه خو غورزولې شی او کوم خیزچه دخلقو په کار راخی هغه په دنیا کښې پاتې کیږی . الله تعالى هم داسې مثالونه بیانوی .

علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه ددې تفسیر کښې لیکي : د آسمان دطرف نه باران نازل شوپه څه سره چه ولې اولختی اوبهیدل ، په هره ناله کښې دهغې دظرف او گنجائش په برابر چه څومره الله تعالى غوښتلې اوبه روانې کړلې ، په وړوکې کښې کمې اوبه لویو کښې زیاتې ، اوبه چه کله په زمکه روانې شوي نوڅاوره او گندگی (خخلې) یوځای کیدوسره خرابې شوې ، بیاخبري او زگ وغیره اوېر سیدل اوسرله راغلل لکه څنگه چه په تیزاور کښې سپین زر ، سره زر ، تانبا ، اوسپنه اونور معدنیات ویلې کیږی چه کالی ، لوښې او اسلحه وغیره ترې نه جوړه کړی په هغې کښې هم داسې زگ راؤچتېږی خو لږ ساعت پس اوج شی یاکډوډشی اوزگ لږ شی اوچه کوم اصلی دکار خیزوو (یعنی اوبه یاوولی شوی معدنیات) هم هغه په زمکه یا دزمکې دخاوندانوپه لاس کښې پاتې شی دکوم نه چه په مختلف طریقوسره خلق فائده اخلی هم دامثال دحق اوباطل او گنډه ، کله چه آسمانی وحی حق دین سره راکوزیږی اودبنی آدموزونه دخپل خپل لوښی اوطاقت په اندازه سره فیض حاصلوی نویباحق اوباطل خپل مینځ کښې زیات شی نوخبري راؤچتیدل عارضی اوبې بنیاده دی . لږ ساعت پس ددې دجوش اوخروش پته نه وی چه کوم اصلی اودکار خیزدزگ لاندې څښ شوي وی (یعنی حق اوصداقت) پس هم هغه پاتې شی . څوره دالله تعالی بیان کریشوی مثالونه څنگه عجیبه دی ، څنگه په مؤثره طریقه باندې ئې پوهه کړې چه په دنیا کښې کله حق اوباطل جنګی مقابله وی نودلږو ورځودپاره

باطل او چت او پورته ښکاری خواخرباطل خورشى او حق ظاهراو غالب پاتې شى . یومؤمن لره دباطل عارضى نمائش نه دهوکه نه دى خوړل پکار ، دغه شان چه کله دیوانسان په زړه کښې دا حق ورکوزشى . دلړ وخت دپاره دوهمونواووسوسوښکاره شى خودویریدلوخبره نه ده ، په لړ وخت کښې به داپورته کیدل کینی اوخالص حق به ثابت اومستقر پاتې شى .

۱۸۶= بَابُ قَوْلِهِ (اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ

وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ) (۱) غِيضٌ نَقْصٌ .

[۴۴۲۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عُثْمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَغَايِيرُ الْغَيْبِ حُمُسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ لَا يَعْلَمُ مَا فِي عَدَنِ إِلَّا اللَّهُ، وَلَا يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ إِلَّا اللَّهُ وَلَا يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ، وَلَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَلَا يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا اللَّهُ». (أر: ۱۹۹۲)

الله تعالى ښه پوهیرى کوم چه په خپته کښې ساتى هره ماده (يعنى هلک اوجینی ، ښیک اوبد ، اوکوم چه په خپته کښې راغونډیږي اولونیږي (يعنى ښه پوهیرى چه کوم ددې ښخوپه خپتو کښې کمې زیاتې راخى کله یو بجې کله ډیر ، کله زریډاکیري اوکله پس ، غیض په معنی د نقض نه اشاره ده دیویل آیت مبارک طرف ته چه په سورة هود کښې دې په کوم کښې چه دى (وغیض الباع اوبه کمې شوي ، د تغیض او غیض ماده یوه ده ، په دې وجه امام بخاری رحمه الله دلته دالفظ ذکر کړو .

۱۸۷= تفسیر سورة ابراهيم

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) ذَا عِرٍّ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ فَيَعْرُدُّمْ. وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ

(ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) أَيَادَى اللَّهِ عِنْدَكُمْ وَأَيَّامَهُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ (يَبْتَغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا (وَأُذِّنُ نَادِنَ رَبِّكُمْ) أَعْلَنَكُمْ أَدْنَكُمْ (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلٌ كَقَوْلَا عَمَّا أَمُرُوا بِهِ (مَقَامِي) حَيْثُ يَقْبِضُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ (مِنْ قُدَائِهِ) قُدَائِهِ. (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيْبٍ

وَعَابَسَ (بِمُضَرِّجِكُمْ) اسْتَصْرَحَنِي

اسْتَعَانَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصَّارِخِ (وَلَا خِلَالَ) مُصْدَرُ خَالَتُهُ خِلَالًا، وَتَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خَلَةٍ وَخِلَالٍ (اجْتَمَعَتْ) اسْتَوْصَلَتْ.

سورة ابرهیم

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ اِبْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ: دسورة رعد په آیت مبارک کښې، «إِنَّمَا أَنتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» دالفظ دسورة رعد په تفسیر کښې نقل کول پکارو کیدلای شى د کتابت دغلطۍ نه دلته ذکر کړې شوى وى.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قِيَحٌ وَدَمٌ: په آیت کښې دى مِنْ دَدَائِهِ جَهَنَّمُ وَنُفَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٌ دهغوى دوراندې د دوزخ (عذاب) دې اودیپ اوبه په پرې خکولې شى. او مجاهد يُؤَيِّدُ فرمانى چه په آیت کښې دصدید معنی وینه زه وې (پیښ) دې.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ) (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ: په آیت کښې دى، «وَمَنْزَرُ لَكُمْ الْبَلِّ وَالنَّهَارَةِ وَأَنْتُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ» په دې کښې مجاهد يُؤَيِّدُ د (سألتُمُوهُ) تفسیر په «رغبتم إليه» سره کړيدې. یعنې د کومو خیزونو طرف ته چه ستار غبت دې الله تعالى هغه تاته در کړل در (رغب) په صله کښې، «الى او، فى، دواړه استعمالیږي، ددې طرف ته اشارې کولو دپاره امام رغبتم إليه (فيه) او وئیل.

قوله: (يَبْقَوْنَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا: په آیت کښې دى، «الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْقَوْنَهَا عِوَجًا» اود الله تعالى دلارې نه منع کوى اوبه هغې کښې کوږوالې تلاش کوى. فرمانى چه په آیت کښې د (يَبْقَوْنَهَا) معنی «يلتمسون لها» ده یعنې دالله تعالى په لار کښې کوږوالې لټوى.

قوله: (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ أَذَنَكُمْ: فرمانى چه په آیت کښې (تأذن) په معنی د (اعلم) اد (اذن) دې یعنې تأذن دایذان په معنی کښې دې، او ایذان په معنی د اعلان او خبر کولو راځي مطلب دا چه کله ستار ب تاته خبر در کړو.

قوله: (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا امْتَلٌ كَقَوَاعِمَا أَمْرُوَابِهِ: په آیت کښې دى جَاءَتْهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَرَدُوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ (۱)

د «فردوا ايديهم فى افواههم»، تفسیر: امام فرمانى (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) ضرب المثل دې ددې معنی (كقواعم امروابه) ده، اود آیت مطلب دادې. چه کله رسول الله ﷺ دې خلقو ته دلائل راوړل، نو هغوى خپل لاسونه خپلو خلو ته يوړل، یعنې د کوم خیز چه هغوى ته حکم ورکړې

(۱) قال الراغب قوله تعالى (فردوا ايديهم فى افواههم) قيل عضوا لانامل غيظا وقيل اومنوا الى السكون واشاره وباليد الى الفم وقيل رادوا ايديهم فى افواه الانبياء فاسكنوهم واستعمال الردفى ذلك تنبيها انهم فعلوا ذلك مرة بعد اخرى (المفردات للراغب: ۱۹۲)

شوی و هغوی هغه اونه کرل، او إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ، بېل ځانې کې د کافرانو باره کښې ارشاد دي: وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا عَنْكُمْ الْأَمَلِ مِنَ الْفَيْطِ کله چه دوی ځانله وی نو د غصې نه خپلې ګوتې کټ کوی. هم ددې کیفیت دلته ذکر دي.

بعضې حضراتو منل د ميم کسرې سره ونيلې دي، بيا به ددې مطلب داوی چه رَدُّوْا أَيْدِيَكُمْ عَنْ أَفْوَاهِهِمْ د كَلَامِهِمْ (مرواه) په شان دي، او د دواړو به يو مطلب وي، بعضې حضراتو د أَفْوَاهِهِمْ د ضمير مرجع حضرات انبياء عليهم السلام اخستي دي، يعنې دغه کافرانو خپل لاسونه د پيغمبر عليه السلام په خوله باندې کيځودل، مطلب دادې که کافرانو د انبياء نصيحت منلو نو الله دا کوشش به نې ولې کولو چه هغوی نې خبرې ته هم نه پريځودل، او د پيغمبرانو په خوله باندې به نې لاس کيځودلو او هغوی به نې د خبرو کولو نه بندول، يو مطلب داهم بيان کړې شوي دي چه د آيدی نه مراد نعمتونه دي يعنې نصيحتونه چه دا په اصل کې د الله تعالی نعمتونه دي، هغه نې د پيغمبرانو خولې ته واپس کړل يعنې ونې نه منل.

قوله: (مَقَامِي) حَيْثُ يَقِيَمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ: په آيت کښې دي ذَلِكَ لِيَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعَبَدَ دې کښې دمقامی نه مراد هغه ځای دي چرته چه به الله تعالی بنده خپلې مخې ته اودروي (۱)

قوله: (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيْبٍ وَعَابٍ: په آيت کښې دي إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا قُلْ أَنتُم مَّعْنُونٌ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ مونږ خلق (دنیا کښې) ستاسو تابع وو (تردې چه ددين کومه لار مونږ ته تاسو خودلې وه مونږ هم په هغې شواون په مونږ باندې مصيبت دي) نو ویلی چه تاسو الله تعالی د عذاب څه حصه زمونږ نه ختمولې شی يعنې بالکل به نشي بچ کيدلې نوڅه قدرې خوبه مويچ کولې شی، فرمانی په آيت کښې تبعا جمع ده ددې واحد تابع دې لکه غيب (دوو پېښونو سره) د غائب جمع ده اولکه چه د خادم جمع خدم ده.

قوله: (بِمَصْرٍ خَكْمٍ) اسْتَصْرَحْنَا اسْتَعَاثْنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصَّرَاحِ: آيت کښې فَلَا تُلْمُؤُنِي وَأَلْمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمَصْرٍ خَكْمٍ وَمَا أَنتُمْ بِمَصْرِيٍّ د (ما انا بمصر حکم) معنی (ما انا بمغیشکم) ده، يعنې نه زه ستاسو امدادی جوړيدې شم اونه تاسو زما امدادی جوړيدې شی عرب وائی (استصرخ) هغه زمانه امداد اوغوښتلو، يستصرخه د صراح نه ماخوږ دي دڅه معنی چه فرياد او چغې راځی. (۲)

(۱) ای موافقی الذي يقف به العباد بين يدي الحساب يوم القيامة والى هذا ذهب الزجاج فالقمام اسم مكان واضافته الى ضميره تعالى لكونه بين يديه سبحانه تعالى وقال الفراء مصدر ميمي اضيف الى الفاعل ای خاف قياسي عليه بالحفظ لاعماله ومراقبتي اياه (روح المعاني ج ۱۳ ص ۲۰۰).

(۲) (ما انا بمصر حکم ای بمعینکم مما انتم فيه من العذاب يقال استصرخنی فاصرخته ای استغاثنی فاغثته واصله من الصراخ وهو المد الصوت والهمزة للسلب كان المغیث یزیل صراخ المستغیث (روح المعاني ج ۱۳ ص ۲۰۹).

قوله: (وَلَا خِلَالَ) مَصْدَرُ خَالَتُهُ خِلَالًا، وَيَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خَلَّةٍ وَخِلَالٍ: په آیت کښې دى مَن قَبْلُ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ «فرمانى دا دباب مفاعله نه دخالل مصدر دې په معنى د دوستى کولو اودا هم ممکن دى چه دا دخلة جمع وى دخه معنى چه دوستى راخى .

۱۸۸ = باب قوله (كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ* تَوْتَى أَكْلَهَا كُلِّ حِينٍ)

[۴۴۲۱] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أَسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «أَخْبِرُونِي بِشَجَرَةٍ تُشْبِهُ أَوَكَا لِرَجُلٍ الْمُسْلِمِ لَا يَتَحَاتَّ وَرَقُهَا وَلَا وَلَا وَلَا، تَوْتَى أَكْلَهَا كُلِّ حِينٍ». قَالَ ابْنُ عُمرَ قَوْمٌ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، وَرَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ لَا يَتَكَلَّمَانِ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ، فَلَمَّا لَمْ يَقُولُوا شَيْئًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «هِيَ النَّخْلَةُ». فَلَمَّا قُفِينَا قُلْتُ لِعُمَرَ يَا أَبَتَاهُ وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَتَكَلَّمَ قَالَ لَمْ أَرَكُم تَتَكَلَّمُونَ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ أَوْ أَقُولَ شَيْئًا. قَالَ عُمرُ لَأَنْ تَكُونَ قُلْتُمَا أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ كَذَا وَكَذَا.

د آیت کریمه تفسیر: دلته الله تعالی د کلمه طیبې او کلمه خبیثه مثال بیان کړي دي. د کلمه طیبه نه مراد کلمه توحید، د الله تعالی د معرفت خبرې، ایمان او ایمانیات، قرآن حمد او ثنا، تسبیح او تهلیل ټول دي. (۱) او د کلمه خبیثه نه مراد د کفر کلمه، دروغ خبره او هره هغه خبره چه الله تعالی د مرضی خلاف وی. (۲) د کلمې طیبې مثال نې هغه شجره طیبه سره ورکړې دي د کومې جرړې چه د زمکې ژورالی پورې خورې وی او د کومې سوکه چه آسمان طرف ته اوچته وی، دینه مراد لکه چه دلته دبخاری پټ روایت کښې دی دکهجورې ونه ده او د کلمه خبیثه مثال نې هغه گنده ونې سره ورکړې دي د کومې جرړې چه د زمکې نه راویستلې شوې وی او په دې کښې مضبوطوالي نه وی دې نه حنظل ونه مراد ده (۳) په عموم لفظ کښې هره خرابه ونه شاملېدې شی، مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

«د دواړو مثالونو حاصل داشوچه دمسلمانانو د توحید دعوی او ایمان پوخ اورښتونې دي د کوم دلائل چه ډیر صفا صحیح او مضبوط دی، د فطرت سره د موافق کیدو په وجه د دې جرړې د زړونو بیخ ته کوزېږي اود نیکو اعمالو ښاخونه د قبولیت آسمان سره ملاوېږي، «إليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه» د دې ښکلي او خوږې میوو سره د موحدینو کار او خله همیشہ دخوندنه

(۱) روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۳

(۲) روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۳

(۳) روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۵ -

دکه وی. لئله داچه د حق اوصداقت اوتوحید اومعرفت همیشه شنه ونه ورخ په ورخ خورپرې غنجرې اومضبوطیدوسره اوچتیرې. ددې په خلاف ددروغو خبره اودشرک اوکفر باطل دعوی جرړې اوبیناد هیڅ نه وی. په ناحق خبره ثابتولوکېنې که هرڅومره زوراولگولې شی خود انسانی ضمیر اوفطرت نه مخالف کیدو په وجه دهغې جرړې دزړه ژوروالې ته نه رسی، لپشان خیال کولوسره هغه غلطې معلومیږي په دې وجه مشهوره ده چه د دروغو پېښې نه وی یعنی درېښتیاو په شان په خپلو پښو باندې نه ځی اونه دې سره په زړه کېنې نوریدای کیږي (۱۰۰)

۱۸۹=باب (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ)

[۴۴۲۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «الْيُسْلِمُ إِذَا سَبَلَ فِي الْقَبْرِ يُشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ).

د... د الحیوة الدنیا، نه په دنیا کېنې دمؤمن لا اله الا الله محمد رسول الله گواهی ورکول مراد ده اوبی الاخره، نه برزخ کېنې د ده لا اله الا الله گواهی ورکول مراد ده. (۲)

۱۹۱=باب (الْمُرْتَالِي الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا). (۳)

(الْمُرْتَالِي الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا) (الْمُرْتَالِي الَّذِينَ خَرَجُوا) الْبَوَارِ الْهَلَكَ، بَارِئُورُورَا (قَوْمًا بَوْرًا) هَالِكِينَ.

قوله: الم تر... الم تعلم، معنی کېنې دې لکه، الم تر کيف فعل بك... اوالمرتالی الذین خرجوا... الم تر... الم تعلم، په معنی کېنې دی د (بدلوانعمه الله کفرا) یعنی دالله تعالی دنعمت شکرهغوی په کفر بدل کړو. الله تعالی دهغوی درهنمانې اوهدايت دپاره رسول راولیرلو چه په حقیقت کېنې دالله تعالی ډیرلوی نعمت وو، ددې نعمت دشرکتقضا داوه چه هغه خلقودهغه خبره منلې وه اودهغه په تعلیماتو نې عمل کړې وولیکن هغه خلقو ناشکری اوکړه اودالله تعالی درسول اودهغه دتعلیماتونه نې انکار اوکړو.

۱۹۱- باب تفسیر سورة الحج

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (عِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ) الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَنُوكَ) لَعْنُكَ (قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) أَلْكَرَهُمْ لَوْطَ
وَقَالَ غَزِيْرٌ (كِتَابٌ مَعْلُومٌ) أَجَلٌ (لَوْ مَا تَأْتِينَا) هَلَا تَأْتِينَا شَيْعَةً أُمُورًا لِأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شَيْعَةً.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يَهْرَعُونَ) مُسْرِعِينَ (لِلْمَوْتِ يَمِينٍ) لِلنَّاسِ ظُرَيْبٍ (سُكْرَتٍ)

(۱) تفسیر عثمانی: ۳۴۳ فائده نمبر ۳-

(۲) روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۷-.

عُثِيتَ (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلَقَّحَةً (حَمًا) جَمَاعَةً حَمًّا وَهُوَ الطَّلِينُ الْمُتَقَبَّرُ وَالْمُسْنُونُ
 الْمُسْبُوبُ (تَوَجَّلَ) تَعَفَّ (دَابِرَ) آخِرَ (لِيَأْمُرَ مُبِينٍ) الْإِمَامُ كُلُّ مَا اتَّخَمْتُ وَاهْتَدَيْتُ بِهِ
 (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ.

سورة الحجر

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ: په آيت کښې دې هَذَا صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ دې علی دد الی په معنی کښې دې او مطلب دا دې چه حق لار صراط مستقیم ده الله تعالى طرف ته تلونکې ده او هم ددې حق لار تلونکې سرې الله تعالى ته رسيدې شی او دهغه رضا حاصلولې شی. دا تعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړې دې (علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله ددې آیت په تفسیر کښې فرمائی بیشکه د بندگۍ او اخلاص لار نیغه ماته رسی او هم دا زما صفا و نیغه لار ده کوم کښې چه هیڅ د هوکه وغیره نشته ، کوم بندگان چه د بندگۍ او اخلاص لار اختیاروی هم هغه به د شیطان لعین نه په امن کښې وی او څوک چه ددې ملعون مینه کوی نو هغه سره به دوزخ ته ځی. بعضې مفسرینو: هَذَا صِرَاطٌ عَلَى مُسْتَقِيمٍ په تهدید باندې محمول کړې دې یعنی اې ملعونه خلق د صراط مستقیم نه گمراه کوي نو چرته به تختې هغه کومه لار ده چه زمونږ طرف ته نه ځی ، بیا زمونږ دسزا نه بچ شوی چرته تلې شی هغه وخت کښې به کلام داسې وی لکه چه وائی (افعل ما شئت فطريقك علی) او په قرآن کښې بل ځای کښې ارشاد دې: (ان ربهک لها البرص) (۱)

قوله: (الْإِمَامُ كُلُّ مَا اتَّخَمْتُ وَاهْتَدَيْتُ بِهِ): په آیت کښې دی: (وَأَتَيْنَاهُمَا لِيَأْمُرَ مُبِينٍ) اودا دواړه (قوم) کلی په صفا لاره باندې واقع دی. فرمائی چه امام هر هغه څیز دې دکوم چه ته مننه کوي اود چا په ذریعه چه لاریا مومی ، امام په وزن فعال اسم دې په معنی د مقتداء ، لارخودونکي ، هر هغه څیز چه دهغې اقتداء او پیروی او کړې شی دکوم چه قصد او اراده او کړې ، چونکه لار هم خودونکي ده په دې وجه یوه معنی دا امام لار ده. مبین ښکاره ، مطلب دا چه قوم لوط او اصحاب ایکه په کولوا لار باندې واقع دی چه د حجاز نه شام طرف ته ځی.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ: په آیت کښې دی: (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) عمر (دعین په فتحه اوضمه سره) حیات او ژوند ته وائی. حضور اکرم صلی الله علیه و آله دا خصوصیت دې چه الله تعالی دهغوی په عمر مبارک قسم خوری.

(۱) عمدة القاری: ج ۶ ص ۱۹.

(۲) تفسیر عثمانی: ۳۵۰ فائده نمبر ۱.

قوله: (قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) أَنْكَرَهُمْ لَوْطٌ: په آیت کښې دى: «فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ» بياچه کله دا فرېښتې د لوط عليه السلام خاندان له راغلې «نوفرېښتې په شکل دېشروي نوڅکه، وائى چه تاسو خلقو خواجنې معلومېږئ. آیت کښې د «قوم منکر» مفهوم دادې چه لوط عليه السلام دا فرېښتې اجنې او گنډلې.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَّعْلُومٌ) أَجَلٌ: په آیت کښې دى: «وَمَا أَهْلُكُنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ أَوْ مَوْزُونٌ» چه خورمه کلی «د کفر په وجه» هلاک کړى دى دهغه ټولو دپاره يومقرر وخت لیکلې وو. د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه غېر يعنى ابو عبیده رضي الله عنه ويلي دى چه په آیت کښې د کتاب نه مراد اجل يعنى موده ده نو د «کتاب معلوم» معنى شوه وخت مقرر.

قوله: (لَوْ مَا تَأْتِيْنَا) هَلَّا تَأْتِيْنَا: په آیت کښې دى: «لَوْ مَا تَأْتِيْنَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» که چرې «ته د نبوت په دعوى کښې، رېښتونې ئې نومونې ته فرېښتې ولې نه راولې. فرمانى په آیت مذکوره کښې «لو»، په معنى د «هلا»، دې يعنى «لو»، د تحضيض دپاره دې.

قوله: (شِيعَ أَمْرٍ) وَلِلْأَوَّلِيَاءِ أَيْضًا شِيعٌ: په آیت کښې دى: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيعِ الْأَوَّلِينَ» دلته د شيع معنى امم هم کيدې شى او اولياء، ته هم شيع ونيلى شى، په اول صورت کښې به مطلب داوى چه مونږ ستانه وړاندې امتونو کښې رسولان لېږلى دى او په دويم صورت کښې به معنى داوى چه مونږ ستانه وړاندې تېرو شوو خلقو کښې هم رسولان ليگى وو په چا کښې چه به اتحاد او اتفاق وو او ديو بل دوستان به وو.

قوله: (لِلْمُتَوَكِّلِينَ) لِلنَّازِظِينَ: په آیت کښې دى: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّمَنْ يَعْلَمُ» بيشکه په دې واقعه کښې ډيرې ښې دى دبصيرت د خاوندانو دپاره. فرمانى چه په آیت کښې د متوسلين معنى ناظرين يعنى کتونکى ده.

قوله: (سُكْرَتٌ) غَشِيَتْ: په آیت کښې دى: «إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ» زموږ نظر بندى او کړې شوه بلکه په مونږ خلقو باندې جادو کړې شوې دې. فرمانى چه سکرت په معنى غشيت دې يعنى پرده واچولې شوه. نظر بندى او کړې شوه.

قوله: (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ: په آیت کښې دى: «وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّظِيرِينَ» او البته مونږ په آسمان کښې دستور و مقامات جوړ کړې دى او د کتونکو دپاره موبناسته کړې دى. فرمانى په آیت مذکوره کښې د برج نه مراد د نمرسپوږمى منزلونه دى.

قوله: (لَوَاقِحَ) مَلَقِحَةٍ (حَمًا): په آیت کښې دى: «وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ» دې کښې لواقح په معنى د ملقح جمع ده، دې نه مراد هوا گانې دى چه اوبه ئې اوچتې کړې وى لواقح، د لاقحة جمع ده، لاقحة او ملقحة معنى يوه ده.

قوله: حَمَاءٌ حَمَاءٌ وَهُوَ الطَّيْرُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ الْمُصْبُوبُ: په آیت کښې دى: «قَالَ لَهَا كُنْ

لَا تُجِدُ لَيْسَ خَلْقَهُ مِنْ صَلَاحٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ دې کښې (حما، حماة) دح فتحه دمیم سکون اودهمزه فتحه سره، جمع ده هغه خاورې ته وائی چه دسڅاکیدو په وجه بدله شوی وی اودمسنون معنی ده هغه څیز چه قالب شوې وی. مطلب دا چه دانسان جوسه الله تعالی دکر نگیدلې خاورې نه پیدا کړه اوداخاوره دکومی نه چه دانسان تخلیق په وجود کښې راغلو دانسان په قالب کښې واچولې شوه اوهغه دسڅاکیدو په وجه بدله شوه. صلصال هغه اوچې خاورې ته وائی چه داوچوالې دوجې آواز کوی اوکړنګیرې (۱)

قوله: (تَوَجَّلْ) تحف: په آیت کښې دی.. قَالُوا لَا تَوَجَّلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلْمٍ عَلَيْكَ هغوی اوونیل ته مه ویرېره ځکه چه مونږ (فرنبتی یو دالله تعالی دطرف نه مویوزیرې راوړې دي او) تاته دیوهرلک زیرې درکووچه لوی عالم به وی. فرمانی چه توجل په معنی دتحف ده یعنی آیت مذکوره کښې دلاتوجل معنی "خوف مه کوه، ویرېره مه..."

قوله: (دَابِرْ) آخر: په آیت کښې دی وَقَصَبْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنْ دَابِرَهُوَلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ اومونږ ددې فرنبتو په واسطه لوط علیه السلام ته داحکم اولیګلو چه سحر کیدوسره به دهغوی جرړې پرې کړې شی. فرمانی چه په آیت کښې (دابر په معنی د(آخر) دې یعنی جرړه، بنیاد دابر داسم فاعل صیغه ده، دهرخیز دآخراوتابع په معنی کښې مستعمل دې لِيَأْمُرُ بِهِمْ)

قوله: (الصَّيْحَةُ) الهلکة: په آیت کښې دی فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ هغوی دسحر په وخت کښې چغې (سخت آواز) راګیر کړل، فرمانی چه په آیت کښې دصیحه معنی هلاکت ده.

۱۹۲=بَابُ قَوْلِهِ (إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ مُبِينٌ)

[۴۴۲۴] ۲: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَنْتَلُهُ بِالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِذَا قَصَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ فَزَبَّتِ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنَعَتِهَا خُضْعًا يَقُولُ كَالسِّلْسِلَةِ عَلَى صَفْوَابٍ - قَالَ عَلِيُّ وَقَالَ غَيْرُهُ صَفْوَابٌ - يَنْتَفِذُ هُمُ ذَلِكَ فَإِذَا فَرَّغَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا الَّذِي قَالَ الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، فَيَسْمَعُهَا مَسْرُوءُ السَّمْعِ، وَمَسْرُوءُ السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَقَرَّبَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدَيْهِ الْيَمْنَى، نَصَبَهَا بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ - فَرُبَّمَا أَذْرَكَ الشَّهَابُ السَّمْعَ، قَبْلَ أَنْ

(۱) قال الراغب في المفردات : ۲۸۴ اصل الصلصال تردد الصوت من الشئ اليابس .. وسمى الطين الجاف صلصالا...والصلصلة بقية ماء سميت بذلك لحكاية صوت تحرك في المرادة وقيل الصلصال المنتن من الطين.
(۲) واخرجه في التفسير باب حتى اذا فرغ عن قلوبهم رقم الحديث : ۴۵۲۲ وفي التوحيد باب في المشبهه والارادة، رقم الحديث : ۴۷۸۱ (مع الفتح) واخرجه ابن ماجه في المقدمة رقم الحديث : ۱۹۴ واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر رقم الحديث : ۳۲۲۳ واخرجه ابوداؤد فی کتاب الحروف رقم الحديث : ۳۹۸۹

يُرْسِي بِهَا إِلَى صَاحِبِهِ، فَيُخْرِقُهُ وَرَبَّمَا لَمْ يُدْرِكْهُ حَتَّى يَرْمِي بِهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ إِلَى الَّذِي هُوَ
أَسْفَلَ مِنْهُ حَتَّى يُلْقَوْهَا إِلَى الْأَرْضِ - وَرَبَّمَا قَالَ سُفْيَانٌ حَتَّى تَنْتَهِي إِلَى الْأَرْضِ -
فَتَلْقَى عَلَى قَدَمِ السَّاحِرِ، فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ فَيَصْدُقُ، فَيَقُولُونَ أَلَمْ يُخْبِرْنَا يَوْمَ كَذَا
وَكَذَا أَنْ يَكُونَ كَذَا وَكَذَا، فَوَجَدْنَاهُ حَقًّا لِلْكَلِمَةِ الَّتِي سَمِعْتُمْ مِنَ السَّمَاءِ».

حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ نہ روایت دے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دے کہ کلمہ اللہ تعالیٰ پہ
آسمان کنبی دیو کا ر فیصلہ فرمائی نوملائکی دالہ تعالیٰ دارشاد پہ ورنہ دی خلی عاجزنی
اوبی وستی بشکارہ کولودپارہ وزرے وہی اودھغہ وزرو وھلو آواز داسی وی لکھ پہ غور
کانری چہ زنجیر رانیکہ شی . علی بن عبد اللہ مدینی فرمائی چہ سفیان نہ علاوہ زمونہ بل
استاذ صفوان ینفذهم ذلک فرمائی ، یوخوھغوی دصفوان فاء مفتوح لوستلے اوسفیان دا
مجزوم لوستلے وہ ، بل هغوی دینفذهم ذلک اضافہ اوکرہ چہ سفیان نہ وہ کرے یعنی اللہ
تعالیٰ دا حکم فربتو تہ رسوی

قوله: إِذَا فَرَغَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا الَّذِي قَالَ الْحَقُّ : بیا چہ
کلہ ددے فربتو دزرو نو نہ دخوف هغہ کیفیت ختم شی نوھغہ مقرب فربتو نہ تپوس کوی چہ
ستاسور رب خہ خہ اوکرہ؟ نوھغہ فربتے دھغہ خیزبارہ کنبی بنودنہ کوی کوم چہ اللہ تعالیٰ
فرمائی وی ،، الحق،، چہ اللہ تعالیٰ حق او فرمائیل . وھوالعلی الکبیر اوھغہ بزرگ او اوچت دے .
اوس ددے خبری تذکرہ پہ ملائکو کنبی کبری نویت پناہ هغہ شیطانان اوری .

قوله: (فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرْفَوُ السَّمْعِ، وَمُسْتَرْفَوُ السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرٍ - وَوَصَفَ سُفْيَانٌ
يَدِيَّةً، وَفَرَجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدَيْهِ الْيَمْنَى، نَصَبَهَا بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ : پت پناہ شیطانان
داسی اوری چہ یودپاسہ بل اوبل دپاسہ بل ، سفیان دپوھہ کولو پہ غرض، دخیل بنی لاس
گوتی کولڈ کرے اوبعضی پہ بعضو باندے کیخودلے اودھغی کیفیت نی بیان کرو، نویاکلہ
خود داسی کبری چہ شهاب ثاقب دا اوریدنکی رانیسی اومخکنبی دھغی نہ چہ دوی دا خبرہ
خپل صاحب تہ اورسوی هغہ سوزوی اوکلہ داسی کبری چہ هغہ شهاب دا اوریدونکی خو
نیولے نشی تردی چہ هغہ دا رسوی هغہ شیطان طرف تہ چہ دھغہ نہ لاندی ورسرہ متصل وی
بیاهغہ خپل متصل لاندینی تہ او تردی چہ هغہ خبرہ زمکی تہ رسی بیاهغہ خبرہ
دجادوگر خلی تہ رسولی شی اوھغہ دے سرہ سل دروغ یوخای کری اوبیانوی بیاد دے تصدیق
کولے شی اوددے یوے خبری پہ بناخلق وائی چہ ولی دہ پہ فلاشی ورخ نہ وووئیلے چہ آئندہ بہ
داسی داسی کبری اومونہ هغہ صحیح اوموندل داتصدیق دھغہ خبری دوجہ کبری چہ آسمان
نہ نی پہ غلا غولتی سرہ اوریدلے وی

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ
أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِلُ : یعنی پہ رومی روایت کنبی راغلی دی

فقتل علی بن عبد الله حدَّثنا سُفیانُ حَدَّثنا عُمَرُو عَنْ عِکْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا أَقْبَضَ اللَّهُ الْأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنُ. وَحَدَّثنا سُفیانُ فَقَالَ قَالَ عُمَرُو سَمِعْتُ عِکْرِمَةَ حَدَّثنا أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ إِذَا أَقْبَضَ اللَّهُ الْأَمْرَ قَالَ عَلِيٌّ السَّاجِرُ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ قَالَ سَمِعْتُ عِکْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ الْإِنْسَانَ رَوَى عَنْكَ عَنْ عُمَرُو عَنْ عِکْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَيُرْفَعُهُ أَنَّهُ قَرَأَ فَرَع. قَالَ سُفْيَانُ هَكَذَا قَرَأَ عُمَرُو. فَلَا أُدْرِي سَمِعَهُ هَكَذَا أَمْ لَا. قَالَ سُفْيَانُ وَهِيَ قِرَاءَتُنَا.

دسند توضیح:

قوله: حَدَّثنا عَلِيٌّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثنا سُفْيَانُ حَدَّثنا عُمَرُو عَنْ عِکْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا أَقْبَضَ اللَّهُ الْأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنُ: امام بخاری رحمہ اللہ فرمانی چہ علی مدینی بیان کرے دی چہ مونہ دسفیان نہ حدیث بیان کرو نوپہ ہغی کنبی دسند الفاظ وو (قال سمعت عکرمة) داسناد سابق پہ طریق عنعنہ وہ اوپہ ہغی کنبی دسماع تصریح دہ او (علی بن الساجری اوونیل اودکاھن ذکرئی اونہ کرو).

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ أَنْتَ سَمِعْتَ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عِکْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ: علی المدینی فرمانی چہ مادخیل استاذ سفیان نہ تپوس اوکرو چہ ستاسو استاذ عمرو بن دینار کلہ چہ تاسو نہ داروایت بیان کرے وو نوہغہ (سَمِعْتُ عِکْرِمَةَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ) الفاظو سرد بیان کرے وو؟ سفیان اوونیل اوجی نو دسماع تصریح راغلہ.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ الْإِنْسَانَ رَوَى عَنْكَ عَنْ عُمَرُو عَنْ عِکْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: پہ "فَإِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ" کی دود قراءتو نہ: علی بن عبد الله مدینی فرمانی چہ مادسفیان نہ تپوس اوکرو چہ یوسرے دا حدیث تاسونہ نقل کوی لیکن پہ دی کنبی دسماع تصریح نشہ اوروایت مرفوع دی اوپہ دی کنبی "فُزِعَ" اولوستلی شو (تپوس کونکی تہ آیت مبارک، حَقًّا إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ) (۱) کنبی د(فزع) پہ قراءت کنب شک دی چہ دا فزع دہ یا فزع. د جمهورو یو روایت فزع او بل روایت فرع دہ، نوسفیان اوونیل چہ عمرو بن دینار خودا فزع لوستلی دی اوس ماتہ معلومہ نہ دہ چہ عمرو دافزع اوریدلی لوستلی دی یا بغیرد اوریدونی لوستلی دی اوسفیان اوونیل چہ خنگہ ہغہ فزع لوستلی دی نوزمونہ قراءت ہم فزع دی.

دلته یوه خبره خدا اوشوه چه هغه نه دې بیان کړې فرع نی بیان کړې دې مطلب به په دواړو صورتونو کې یو وی خواشکال داکیرې چه حضرت سفیان بن عیینه یو طرف ته فرمائی چه

زمونږ قراعت فرع دې اوبل طرف ته فرمائی، (فلا ادري سعه هکذا امر لا) نوچه کله دسماع علم نشته نودقراعت په مینځ کښ خودقیاس دخل کیدې نشی نوبیا هغه داخپل قراعت څنگه

اوگرخولو. ددې یو جواب خودادې چه سفیان (فلا ادري سعه هکذا امر لا) صرف دعمروبن دینار په حواله سره ئې وئیلې دې چه ماته دهغه باره کېنې معلومه نه ده چه هغه دخپل شیخ عکرمه نه اوریدلې نولوستلې ئې دې که نه نوترکومې چه ددې آیت داوړیدوتعلق دې نوډیره ممکنه ده چه سفیان دنوروشیخانونه دسماع سره دا قراعت اوریدلې وی اوداهم ممکن ده چه دحضرت سفیان نقطه نظرداوی چه دسماع نه بغیرهم دقراعت اعتبار کول پکاردی که په معنی کېنې څه خرابی اونقص لازم نه راځی.

شیطانان اوشهاب ثاقب : دلته روایت کېنې دشیطانانو آسمان ته تلل اودشهاب ثاقب په ذریعه هغه ویشتل اوتختول ذکردي. علامه شبیراحمد عثمانی رحمته الله علیه په دې سلسله کېنې ډیرجامع او نفیس بحث لیکي په کوم سره چه په دې سلسله کېنې واریدونکی اشکالات ختمیږی، هغوی لیکي : په آسمانونوباندې دشیطانانو هیڅ عمل دخل نه چلیږی بلکه دبنی کریم صلی الله علیه و آله دبعثت نه پس خودهغوی هلته تیریدل هم نشی کیدلی. اوس دهغوی ډیرکوشش داوی چه یوه شیطانی سلسله قائمه کړی آسمان ته نزدې اورسی اوعالم ملکوت ته نزدې شی اودغیبدو خبرو خبرحاصلوی، نویه دې هم دفریتو څوکی کینولې شوې دی چه کله شیطانان داسې کوشش کوی نودبره نه پرې اور راگزارولې شی. دنصوص قرآن اواحادیث نه معلومیږی چه دتکوینی اومورو متعلق په آسمان باندې کله دیوې فیصلې علان په یوخاص کیفیت سره ډبره نه ښکته درجي ته راشی آخرددینا آسمان ته او دبخاری شریف دیوروايت موافق عنان (اوریځو) کېنې فریښتي ددې تذکره کوی، نودشیطانانوکوشش وی چه ددې معاملاتومتعلق غیبی معلومات حاصل کړی، دغه شان لکه چه نن یوپیغام په وائرلیس، ټیلی فون څی نوهغه بعض خلق په لارکښې دجذب کولوتدبیرونه کوی، ناڅاپی ډبره نه دبم گوله شهاب ثاقب، اوچوی اوهغه غیبی پیغامونه پتونکی یازخمی کړی او یا هلاک کړی په دې درز دروز کېنې که یوه نیمه خبره دشیطانانوپه لاس ورشی نوهغه دهلاکیدلونه وړاندې په تندنی سره نوروشیطانانوته اوهغه شیطانان خپلو دوستانوانسانانوته درسولو کوشش کوی. کاهنان خلق دې نیمگړې خبرې سره په سوونودروغ دخپل طرف نه یوځای کړی اوعواموته غیبی خبرې ښائی کله چه یوه نیمه هغه آسمانی خبره رښتیاشی نو دهغوی منونکی هغه دهغوی دپاره درښتیاؤ ثبوت پیش کوی اوچه کله هغه په سوونوجوړې شوی خبرې دروغ ثابیرې نودهغې نه اغماض اوتغافل کوی. قرآن اوحديث ددې دوه واقعات بیانولوسره خبردارې ورکړوچه کم نه کم اودورې نه وړه رښتونی خبرې سرچشمه هم هغه عالم ملکوت دي دشیطانانو انسی اوجنی په خزانه کېنې بغیرددروغو اوافتراء نه بل هیڅ نشته. بله داچه آسمانی استظامات دومره مکمل دی چه دیو شیطان هم داطاقت نشته چه هلته قدم کیږدی یاسره ډیر کوشش دهغه

خائی انتظامات اوفیصلو باندی معتدبه طاقت حاصل کری .باقی کہ چرتہ یوہ نیمہ جملہ دفرہستونہ اخوادیخوا واورى نواللہ تعالیٰ ددی ارادہ نہ دہ کړې چہ دا بالکل بند کړې کہ ہغہ غوہستل نو ددی نہ بہ ئی ہم منع کړی ولیکن داخبرہ دہغہ دحکمت برابرہ نہ وہ ،آخردانی اوحنی شیطانانوتہ چہ دحہ پہ بابت معلومہ دہ چہ کلہ بہ ہم دغولولو اوگناہ نہ منع نشی نو دومرہ اوږد مہلت اودغولولواسباب اووسائل باندی طاقت ورکولو کنبی بہ خہ نہ خہ حکمت خوبہ ټول منی دغہ شان حکمت دلته ہم اوگنړی .

تنبیہ : شیطانان ہمیشہ دشہابونوبہ ذریعہ مرہ کیرى مگرخنکہ چہ بہ قطب جنوبی اوہمالیہ اوچتی خوکی تحقیق کونکی مرہ کیرى اونور دہغوی دا انجام گوری او دامہم نہ پریردی نو ہم پہ دې باندی دشیطانانودامسلل کوشش ہم قیاس کړی .داخبرہ دې ہنکارہ وی چہ قرآن اوحدیث دا نہ دی خودلی چہ دشہاب وجود صرف دشیطانانو رجم دپارہ دې ،ممکنہ دہ چہ ددی وجودسره نور دیرمصالح ترلې وی اودضرورت پہ وخت کنبی ترې کارہم اخستلې شی .

۱۹۳=بَابُ قَوْلِهِ (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسِلِينَ)

[۴۴۲۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُرْمٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لَأَصْحَابُ الْحِجْرِ «لَا تَذْخُلُوا عَلَيَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلَا تَدْخُلُوا عَلَيَّ أَنْ يَصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ».

۱۹۴=بَابُ قَوْلِهِ (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)

[۴۴۲۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ غَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ مَرَّ بِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَا أَصْلَى فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ ثُمَّ أَتَيْتُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِي» . فَقُلْتُ كُنْتُ أَصْلَى . فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ) ثُمَّ قَالَ أَلَا أَعْلَيْكُمْ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أُخْرِجَ مِنَ الْمَسْجِدِ» . فَدَهَبَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِیَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَذَكَرْتُهُ فَقَالَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعَةُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أَوْتِيتُهُ».

[۴۴۲۷] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا بَشِيرٌ أَبِي ذُنُبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أُمُّ الْقُرْآنِ هِيَ السَّبْعَةُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ»

۳- باب قوله (الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ)

(الْمُقْتَسِمِينَ) الَّذِينَ حَلَفُوا
وَمِنْهُ (لَا أُقْسِمُ) أَيْ أُقْسِمُ وَتَقْرَأُ الْأُقْسِمُ. (قَاسَمَهُمَا) حَلَفَ لَهُمَا وَلَمْ يَخْلِفَا لَهُ. وَتَالَ مُجَاهِدٌ
(تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا.

[۴۴۲۸] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَرٍّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ) قَالَ هُمُ أَهْلُ الْكِتَابِ، جَزَعُوهُ أَجْزَاءً، فَأَمَنُوا بِبَعْضِهِ وَكَفَرُوا بِبَعْضِهِ.

[۴۴۲۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي ظَلْيَانَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - (كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ) قَالَ آمَنُوا بِبَعْضٍ وَكَفَرُوا بِبَعْضٍ، الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

قوله: (الْمُقْتَسِمِينَ) الَّذِينَ حَلَفُوا: په آیت کنبی دی کما انزلنا علی الْمُقْتَسِمِينَ فرمانی مقتسمین نه مراد هغه خلق دی چاچه قسم خوړلې وو. داد حضرت صالح علیه السلام د قوم کافر خلق ووهغوی قسم خوړلې ووجه دشپې په تیاره کنبې به په حضرت صالح علیه السلام اودهغه په متبعینو باندې حمله اوکړو او ټول به ختم کړو. په سورة نمل کنبی ددې پوره وضاحت راغلی دې ... قَالُوا تَقَامُوا بِاللَّهِ لَتُبَيِّنَهُ أَهْلُهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۲)

قوله: (وَمِنْهُ (لَا أُقْسِمُ) أَيْ أُقْسِمُ وَتَقْرَأُ الْأُقْسِمُ: اودمقتسمین نه لاقسم دې دې کنبی ... لا زانده دې اومعنی ده زه قسم خورم. بعضو دې ته لاقسم لوستلې دې په کوم کنبی چه لام دتاکید دپاره دې داد ابن کثیر قراءت دې (۲) دمقتسمین په مناسبت سره نی دا ذکر کړې دې.

قوله: (قَاسَمَهُمَا) حَلَفَ لَهُمَا وَلَمْ يَخْلِفَا لَهُ: په سورة اعراف کنبی دی ... وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَنَاصِرٌ التَّيَّابِينَ امام بخاری رحمه الله فرمانی چه په آیت کنبی قاسمها مطلب دادې چه شیطان دحضرت آدم علیه السلام اوبی بی حواء په وړاندې قسم خوړلې ووخو حضرت آدم علیه السلام اوبی بی حواء قسم نه وو خوړلې دې خبرې ته اشاره ده چه دلته په باب مفاعله کنبی خاصیت دشارکت نه دې، دطرفین نه قسم نه دې خوړلې شوې صرف شیطان قسم خوړلې وو د اعراف دې آیت طرف ته

(۱) عِضِينَ ای متفرقه وقيل هو جمع عضة واصلا عضة من عصى الشئ اذا جعلها اعضاء ای جزاءها اجزاء وقيل: اصلها عضة فخذت الهاء الاصلية.... وبعد الحذف جمع على عِضِينَ مثل ما جمع برة على برين على قليل (عمدة القاری: ج ۱۹ ص ۱۳) -

(۲) سورة النمل: ۴۹ -

(۳) عمدة القاری: ج ۱۹ ص ۱۳ -

اشاره هم دمقتسمین په مناسبت سره کړې شوې ده.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ (تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا: په سورة النمل کښې دی، «قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ دَاهِمٌ دَقَسَمَ» نه دې معنی هغه تر لوقسم او خور لود سورة نمل دې آیت طرف ته اشاره هم دمقتسمین په مناسبت سره کړې ده.

په «کما انزلنا علی المقتسمین» کې دمقتسمین نه کوم خلق مراد دې؟ په آیت مبارک کښې څوک خلق مراد دی په دې سلسله کښې درې اقواله مشهور دي.

① حضرت صالح علیه السلام اودهغوی متبعینو باندې د شپې په وخت حمله کونکی دهغوی د قوم کافران خلق وولکه چه وړاندې تیر شو.

② هغه شپاړس اوولس سړی چاچه قسم خوړلې ووچه هغوی به درسول الله ﷺ دخبرې اوریدو نه خلق منع کوی (۱) په دواړو صورتونو کښې دالفظ دقسم نه ماخوډ دې خوددې یو دریم تفسیر هم دې.

③ دمقتسمین نه هغه اهل کتاب مراد دی چه دقرآن اجزاء ئی جوړ کړې وواوهغه ئی په ټکرو او حصو کښې تقسیم کړو داسې چه په یوه حصه به ایمان راوړی اود څه حصه نه به ئی انکار اوکړی. دیاب په دواړو روایتونو کښې هم دغه تفسیر بیان شوې دې او هم دغه تفسیر راجح دې او جمهورو اختیار کړې دې په دې صورت کښې مقتسمین دقسم نه نه بلکه قسمة نه ماخوډ دې اقتسام معنی وائی تقسیم کیدو ته یعنی هغوی قرآن تقسیم کړې وویه بعض حصو باندې عمل کولوایه بعض باندې نه امام بخاری رحمه الله دواړه تفسیرونو طرف ته داثان اشاره کړې ده چه په شروع کښې اوفرمانیل (المقتسمین: الذین حلفوا) دې سره ئی اشاره اوکړله چه دا دقسم نه ماخوډ دې اوچه کوم دوه روایات ذکر کړې شوهغې ته ئی اشاره اوکړه چه دا دقسمة نه ماخوډ دې والله اعلم.

۱۹۶- باب قَوْلِهِ (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) (هـ)

قَالَ سَالِمٌ (الْيَقِينُ) الْمَوْتُ

= ۱۹۶ باب تفسیر سورة النحل

(رُوحُ الْقُدُسِ) جبریل (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ) (فِي صَنِيقٍ) يُقَالُ أَمْرَضِيْقٌ وَصَنِيْقٌ، مِثْلُ هَبْنٍ وَهَبْنٍ وَلَبَنٍ وَلَبْنٍ، وَمَمِيْتٌ وَمَمِيْتٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقْلِيْبِهِمَا اخْتِلَافَهُمَا). وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمَيِّدٌ تَكْفًا (مُفْرَطُونَ) مُلَبِّبُونَ وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قُرَأَتِ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ) هَذَا مُقَدِّمٌ وَمَوْخَرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الْإِسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الْإِعْتِصَامُ بِاللّٰهِ (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفَاءُ مَا اسْتَدْفَأَتْ (تُرْمَحُونَ) بِالْعَيْشِ وَتُسْرَحُونَ بِالْقَدَاةِ (بِشَقٍّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.

(۱) عمدة القاری: ج ۱۹ ص ۱۲ و تفسیر نسفی: ج ۲ ص ۲۷۹ خپه دې کښې ددولسو سړو ذکر دې.

(عَلَى تَخَوُّفٍ) تَتَّصِلُ (الْأَنْعَامُ لِعِبْرَةٍ) وَهِيَ تَوَكُّتٌ وَتَذَكُّرٌ، كَذَلِكَ النِّعَمُ لِلْأَنْعَامِ بِمَجَاعَةِ النِّعَمِ (بِرَائِل) فَمَنْ (تَقِيكُمْ الْحَرْ) وَأَمَّا (بِرَائِل) تَقِيكُمْ بِأَسْكُمُ فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ. (دَخَلًا يَنْتَكُمُ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصْعَ فَهُوَ دَخَلَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَقْدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ الشَّكْرَ مَا حَرَمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالزُّزُقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ صَدَقَةٍ (أُنْكَاثًا) هِيَ خُرْقَاءٌ، كَانَتْ إِذَا أُبْرِمَتْ غَزَلُهَا تَقْطَعُهَا. وَقَالَ ابْنُ مَعُودٍ الْأُمَةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. { وَالْقَائِنُ الْمُطِيعُ }.

سورة النحل

د کلماتو تشریح:

قوله: (رُوحُ الْقُدُسِ) جَبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ): په آیت کښې دى قُل نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ په دې کښې د روح القدس تفسیر امام بخاری رحمته الله علیه حضرت جبرائیل عليه السلام کړی او ددې دپاره هغوى تائید دسورة الشعراء دآیت نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ نه بیان کړې وځکه چه په دې کښې د«روح» اطلاق په حضرت جبرائیل عليه السلام باندې شوې دى.

قوله: (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيِّقٌ وَضَيْقٌ، مِثْلُ هَيْبٍ وَهَيْبٍ وَلَيْبٍ وَلَيْبٍ، وَمَيْبٍ وَمَيْبٍ: په آیت کښې دى «وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ» امام بخاری رحمته الله علیه فرمانى په دې کښې دوه لغته دى يَوْضَقُ (په سکون دياء،) اوبل ضَيْقُ (په تشديد دياء،) لکه چه هَيْبٍ وَهَيْبٍ وَلَيْبٍ وَهَيْبٍ اَوْ مَيْبٍ وَهَيْبٍ کښې دوه لغته دى. دامام بخاری رحمته الله علیه دبیان مطابق وَمَيْبٍ (دياء په سکون سره،) اَوْ مَيْبٍ (په تشديد سره کښې هَيْبُ فرق نشته اهل لغتوپه دواړو کښې لپشان فرق بیان کړې دې هغه داچه وَمَيْبٍ (په سکون دياء،) هغې ته وائى چه فى الحال مېشوې وى اَوْ مَيْبٍ (په تشديد دياء،) عام دې، که فى الحال چه څوک مېشو په دې نى هم اطلاق کيږي او که څوک په مستقبل کښې مړ کيدونکې دې دهغه دپاره هم ددې لفظ اطلاق کيږي (۱) په سورة زمر کښې اِنَّكَ مَيِّتٌ وَانَّهُمْ مَيِّتُونَ (۲) کښې ددې لفظ الطلاق هم دمستقبل په اعتبار سره کړې شوې دې.

(۱) قال الفيروز ابادى فى القاموس المحيط: ج ۱ ص ۱۶۴) الميت مخففه الذى مات والميت والمات الذى لم يمت بعد وقال الزبيدي فى تاج العروس: ج ۱ ص ۵۸۶ نقلا عن شيخه وعلى هذه التفرقة جماعة من الفقهاء والادباء ووعندى فيه نظرفانهم صرحوا بان الميت مخفف الياء ماخوذ وخفف من الميت المشددة واذكان ماخوذ منه فكيف يتصور الفرق فيها فى الاطلاق حتى قال العلامة بن دحية بانه خطأ فى القياس ومخفف للسامع اما القياس فان الميت المخفف انما اصله ميت المشددة مخفف وتخفيه لم يحدث فيه معنى مغالفا لمعناه فى حال التشديد وفى لسان العرب: ج ۲ ص ۹۱) _ قال الزجاج الميت الميت بالتشديد الا انه يخفف يقال ميت ميت والمعنى واحد

(۲) الزمر: ۳۰ _

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقْلِبِهِمْ) اخْتِلَافِهِمْ: په آیت کښې دى: «يَاخُذُهُمْ فِي تَقْلِبِهِمْ قَمَاهُمْ يَعْجِزِينَ» بيا هغوى گرځيدونکى راگرځيدونکى (په يواخت کښې) راگرځيرل.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما بيان کړې دې چه دنى تقلابهم معنى ده فى اختلافهم يعنى دهغوى په سفر او حضر کښې دهغوى په شپه او ورځ کښې الله تعالى هغوى راوښي.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدٌ تَكْفًا): په آیت کښې دى: «وَالْقَى فِي الدَّرِثِ رَوَائِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ اللَّهُ تَعَالَى» په زمکه کښې لوى لوى غرونه خواره کړې دى دې دپاره چه زمکه تاسو واخلي او متحرک او مضطرب مونه کړې، مجاهد رضي الله عنه د تميد تشریح تکفا سره کړې ده دغه معنى چه راواپس کيدل، رقيدوونکې اوراپريوتونکې راځي. دمجاهد رضي الله عنه داتعليق محمد موصول نقل کړې دې.

قوله: (مُقَرَّطُونَ مَنِيَّوْنَ): په آیت کښې دى لَا جَرَمَ أَنْ لَهُمُ النَّارُ وَأَلَهُمْ مَقَرُّطُونَ فرمانى دې کښې مقرطون منسوب په معنى کښې دې يعنى بيشکه دهغوى دپاره دقيامت په ورځ دوزخ دې او هغه خلق به هيرکړشى په دوزخ کښې داچولونه پس بيا به دهغوى هيڅ خبرنشى اخستې حضرت شيخ الهند رحمته الله عليه ترجمه فرمائيلې ده محقق شوجه دهغوى دپاره اور دې او هغه زياتولې شى. يعنى دهغه خلقو دپاره دوزخ تيار دې دکوم طرف ته چه هغوى وړاندې کولې شى اوچرته په رسيدو باندې به لکه چه هغوى بالکل هيرکړې شى. او په هغوى به کله هم دمهربانۍ نظر نشى اچولې.

قوله: (وَقَالَ غَيْرُهُ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدِّمٌ وَمَوْخَرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الْإِسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الْإِعْتِصَامُ بِاللَّهِ:

د "فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ" تفسير: په آیت کښې دى فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ امام بخارى رحمته الله عليه دابوعبيد رضي الله عنه په اتباع کښې فرمانى چه په دې آیت کښې تقديم اوتاخير دې يعنى فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اول ذکر کړې دې هغه مؤخر به وى اوچه فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ روستو ذکر کړې شوې دې دابه وړاندې وى ځکه چه استعاذه دقرآن پاک دتلاوت نه وړاندې وى. جمهور علما دتقديم اوتاخير قائل نه دى هغوى وائى چه: "فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ" معنى "اذا اردت قراءة القرآن" ده يعنى چه کله دقرآن دتلاوت اراده اوکړئى نواستعاذه کوئى، علامه نووى او حافظ ابن كثير رحمته الله عليه وغيره هم دغه معنى بيان کړې دې. (۲) د استعاذه يعنى اموذ بالله معنى امام بخارى رحمته الله عليه بيان کړې ده: "الاعتصام بالله"، يعنى الله تعالى سر مضبوط تعلق قانمول اود الله تعالى په پناه کښې راتلل.

(۱) عمدة القارى: ج ۱۹ ص ۱۵.

(۲) تفسير ابن كثير: ج ۲ ص ۵۸۶ والجامع لاحكام القرآن: ج ۱ ص ۸۶ روح المعانى: ۱۴ ص ۲۲۸.

تلاوت نه وړاندې دتعوذ حکم : دجمهور علماو په نزد دقرآن شریف دتلاوت نه مخکېني تعوذ دې عطاء بن ابی رباح اونور حضرات وائی چه تعوذ وړاندې دقرات نه واجب دې (۱)
حضرت ابوهریره رضی الله عنه محمد بن سرین اوحضرت ابراهیم نخعی نه نقل شوی دی چه تعوذ دقرات نه پس پکار دې هغوی دآیت په ظاهر باندې نظر کول سره دتعوذ مقام دقرات نه پس تجویز کړې دې داؤد ظاهری اوحمزہ زیات هم دغه مذهب دې (۲)
امام رازی رحمته الله دبعضی علماو نه نقل کړی دی چه تعوذ دقرات نه وړاندې او روستو دواړو موقعو کښې پکار دې (۳)

بیا په دې کښې اختلاف دې چه تعوذ پټ و نیل پکار دی که ښکاره . په مانځه کښې دننه دجمهور علماو په نزد تعوذ په تیزه نه دی ونیل پکار بلکه ابن قدامه رحمته الله فرمایلی دی چه تعوذ په مانځه کښې پټ ونیل اجماعی اومتفق علیه مسئله ده (۴) دشوافع حضراتو نه په دې سلسله کښې دوه قوله نقل دی . یوقول خودا دې چه تعوذ به پټ ونیلی کیرې اودویم قول دې چه قاری له اختیار دې که غواړی پټ دې وائی یا ښکاره (۵)

قوله: شاکلته: ناحيته: دا لفظ دسورة بنی اسرائیل آیت کښې دی .. قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ .. دلته ددې ذکر بهې محل دې ناسخ سهوا دا دلته ذکر کړې دې (۶)

وقال ابن عباس: (تيمون) ترعون (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الْيَفَاءُ مَا اسْتَدْفَأَتْ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشَى وَتَسْرَحُونَ بِالْعَدَاةِ (يَشِقُّ) يُعْنِي الْبُشَقَّةَ. (عَلَى تَخَوُّفٍ) تَنْقُصُ (الْأَنْعَامِ لِعِبْرَةٍ) وَفِي تَوَثُّتٍ وَتَذَكُّرٍ كَذَلِكَ النِّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النِّعَمِ (سَرَابِيلٌ) قَدْ صُ (تَقِيكُمْ) الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلٌ تَقِيكُمْ بِأَسْكُمْ) فَإِنَّهَا الذَّرُوعُ (ذَخْلًا يَنْتَكُمُ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِرْ قَبْلُ دَخَلَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَقْدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ السَّكْرَ مَا حَرَمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خُرْقَاءٌ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزَلُهَا تَقْصُتُهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الْأُمَةُ مُعَلِّمُ الْحَبِيرِ. {وَالْقَائِنُ الْمُطِيعُ}.

قوله: (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ: په آیت کښې دی .. وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَابِرٌ وَنُشَاءٌ

(۱) الجامع لاحکام القرآن ج ۱ ص ۸۶

(۲) فتح الباری ج ۸ ص ۳۸۵ روح المعانی ج ۴ ص ۲۲۹ _

(۳) تفسیر کبیر ج ۱ ص ۶۰ _

(۴) قال موفق الدين احمد بن قدامه في كتابه المغنى.. ج ۱ ص ۲۸۳) ويسر الاستعاذة ولايجهر بها لاعلم فيه خلافا.

(۵) قال شافعي رحمته الله في كتابه الام ج ۱ ص ۱۰۷ وايهما فعل الرجل اجزاء ان جهر او اخفى _

(۶) مولانا رشيد احمد گنگوہي رحمته الله ددې يوه توجيه کړې دې ، ولعل الوجه في ايراده ههنا التنبيه على ان قصده في القراءة لا ينبغي ان يكون الا الله . وعلى هذا فالمناسب في ترجمة الشاكلة ههنا من التنبيه (لامع الد راري ج ۹ ص ۱۱۶-۱۱۷) وفي الفتح ج ۸ ص ۳۸۵ شاکلته: ناحيته وقع في رواية ابی ذر، نيته.. يدل ناحيته _

لَهُدَنُكُمْ أَجْمَعِينَ» فرمائی چہ پہ دے کنبی دے قصد،، معنی دیبانولودہ یعنی دھدایت ار ضلالت بیان کول ہم پہ اللہ تعالیٰ باندے دے . بعضو قصد السبیل تفسیر پہ صراط مستقیم سرہ کرے دے .^(۱) یعنی نیغہ لار اللہ تعالیٰ تہ رسی اوبعضی لاری (چہ ددین خلاف دی) کرے ہم دی اوکہ اللہ اوغواری نوتاسو تپولولہ بہ نیغہ لار در کرے .

قوله: (الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَدْرَأَتْ: به پہ آیت کنبی دی . وَاللَّعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ فرمائی دے کنبی دے نہ مراد ہغہ خیزونہ دی کوم نہ چہ تاسو گرمی حاصلونی دآیت مطلب دادے اللہ تعالیٰ خناور پیدا کرے دی پہ دے کنبی ستاسو دپارہ دگرمی پیدا کولو سامان دے (خکہ چہ دھغی دے ونیستو آخر من نہ استراو کپری جور پری).

قوله: (تُرِيحُونَ) بِالْعِشَى وَسَرْحُونَ بِالْعَدَاةِ: پہ آیت کنبی دی وَلَكُمْ فِيهَا مَآلَ جَبَلٍ تُرْمُونَ وَيَحْنُ سَرْحُونَ دتریحون معنی خناور خرول اومانیام وخت کنبی راوستل اودسرحون معنی دسحر یہ وخت کنبی خرولولہ بوتلل مطلب دا دے چہ خناور دسرحوخت کنبی خرن لرہ بوتلل اودمانیام پہ وخت کنبی واپس راوستلو کنبی ستاسو دپارہ یوشان اورونق دے (ینی) بَعْنَى الشَّقَةِ. (عَلَى تَخَوُّفٍ) تَنْقِصُ

قوله: (الْأَنْعَامُ لِعِبَادَةٍ) وَهِيَ تَوَنُّتٌ وَتَذَكُّرٌ، كَذَلِكَ النَّعْمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةً النَّعْمُ: پہ آیت

کنبی دی وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لِّتُنْقِصُوا بِطَوْنِهِ،، امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چہ لفظ انعام مذکر اومؤنث دواہرہ قسمہ استعمال پری . اودا دانعم جمع دہ . نعم ہم مذکر اومؤنث دواہرہ استعمال پری . دلته انعام مذکر استعمال شوے دے نو «فی بطونہ»، کنبی ضمیر مذکر دے طرف تہ راجع دے اوسورہ مؤمنون کنبی (لِّتُنْقِصُوا بِطَوْنِهِا) دے ہلتہ مؤنث استعمال شوے دے .

قوله: (يشق) بمعنى المشقة: پہ آیت کنبی دی وَحُمِلَ إِلَيْكُمُ إِلَى بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا لِيَلَيْغَ إِلَى إِلَيْكُمُ الْأَنْفُسُ،،، ہغہ بہ ستاسو بوج ہم بار کرے داسے بنارتہ ئی اوہی چرتہ چہ تاسو بغیر دخان محنت (مشقت) کنبی اچولونہ نشئی رسیدلی . فرمائی چہ آیت کنبی شق نہ مراد مشقت اومحنت دے .

قوله: على تخوف: تنقص: پہ آیت کنبی دی أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّغُوفُ رَجِيمٌ یادابہ کمولو اونیسے . لکہ چہ ہلتہ قحط پریوزی اوہہ مزہ مزہ ختم پری، مطلب دا دے چہ بی ویری کیدل نہ دی پکار ، دالہ تعالیٰ پہ تپولو قدرت حاصل دے . فرمائی پہ آیت کنبی دتخوف معنی تنقص دہ چہ معنی ئی نمبر بہ نمبر کمیدل دی اوہم دغہ تفسیر حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما اومجاہد وغیرہ ائمہ دتفسیرنہ منقول دی اوہمدغہ تفسیر حکیم الامت حضرت تھانوی رحمہ اللہ

(۱) عمدة القاری: ج ۱۹ ص ۱۶۔

(۲) سورة المؤمنون ۲۱۔

هم کړې دي، لکه چه ترجمه کښې کمول ظاهر دی، لفظ تخوف چه په ظاهره دخوف نه مشتق دي دڅه معنی چه ویړول دي.

قوله: (سَرَايِلَ) قُبُصٌ (تَقِيكُمْ الْحَرْ) وَأَمَّا (سَرَايِلَ) تَقِيكُمْ بِأَسْكُمْ فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ: په آيت کښې دي،، وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَايِلَ تَقِيكُمْ الْحَرْ وَسَرَايِلَ تَقِيكُمْ بِأَسْكُمْ دلته اول سراييل دگرمي نه حفاظت دپاره دي، مراد قميص او کړتې دي او بل سراييل چه په جنگ کښې حفاظت دپاره دي، مراد ترينه زغري دي.

قوله: (دَخَلَا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ: په آيت کښې دي تَخْدُونُ اَيُّهَاكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ هغه څيز د کوم داخلول چه صحيح نه وي اوهغه په مينځ کښې واچوي هغې ته دخل واني. د هوکه، فساد، خيانت او هريو ملاوت باندې د دخل اطلاق کيدی شي.

قوله: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ) (حَفْدَةً) مَنْ وَلَكَ الرَّجُلُ: په آيت کښې دي وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ بَيْنِينَ وَحَفْدَةً دې کښې بنين نه صلبی اولاد مراد دي او حفدة نه نمسی مراد دي.

قوله: (السَّكْرَ مَا حَرَّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ: په آيت کښې دي وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَخْذُونَ مِنْهُ سَكْرًا وَرِزْقًا حَسَنًا شراب يابل څه مسکر چه دشماز نه تيارولې شي هغې ته سکر واني اورزق حسن هغه دي چه الله تعالی جائز او حلال گرځولي وي (۱).

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ صَدَقَةَ (أَنَّكَأ) هِيَ خَرْقَاءُ، كَأَنْتَ إِذَا أَلْبَمْتَ غَرْهًا نَقَضْتَهُ: (د انكائ) څپم نک، وهو العزل يحل قتله فيعود كما كان قيل القتل مفرق الاجزاء (هي خرقاء) حقه

(نقضت) من النقص، واستعمل لبعان منها: الهدم والابطال والحل بعد العقد، (البرمت) قتلت.

په سند کې د صدقې نه کوم سړې مراد دي؟ په دې سلسله کې درې اقواله او په هغې کې د قول راجع تعين: حضرت سفيان بن عيينه رضي الله عنه د صدقه نه نقل کړی دی د علامه کرمانی رحمته الله عليه خيال دي چه د صدقه نه امام بخاری رحمته الله عليه شيخ صدقه بن الفضل مروزی مراد دي. حافظ ابن حجر رحمته الله عليه د دې ترديد کړي دي اودانې فرمايلي دي چه دينه زما په خيال کښې صدقه ابن عمران قاضي اهواز مراد دي. امام بخاری رحمته الله عليه په خپل تاريخ او ابن حبان، په کتاب الثقات،، کښې صدقه ابو هذيل ذکر کړي دي چه دهغه نه سفيان بن عيينه روايت کوي او په ظاهره دلته صدقه ابو هذيل مراد دي د اشان تعليقا دا رجال بخاری نه دي. په رجال بخاری باندې کار کونکو د

(۱) اشكال کيږي چه شراب خو حرام دی نو داپه نعمتونو کښې څنگه ذکر کړې شومولتا رشيد احمد گنگوڅي رحمته الله عليه د دې جواب ورکوي،، ولايعبدان يقال: ان الامتنان بالمال يسکر منها، ولاشک جواز القدر الذي لايسکر منها فصح لامتنان او يقال: ان الایة مکيه وتحريم المحرمات منها مدنی، فصح الامتنان انزال الایة،، (لایع الدراري: ج ۹ ص ۱۱۷)۔

ده ذکر نه دي کړې. دکلام خلاصه دا شوه چه دلته صدقه باره کښې درې اقواله شو.

① یوقول دعلامه کرمانی دې هغه فرمائی دینه صدقه بن الفضل مروزی مراد دي، صدقه ابن الفضل مروزی دامام بخاری شیخ دې اوسفیان بن عینیه نه روایت کوی سفیان دهغه شیخ ابن حبان په «کتاب الثقات»، کښې لیکي: صدقه ابن البرزلی کښته ابو الفضل یروی عن عینیه» دعلامه کرمانی رحمته الله علیه په دې قول باندې اشکال کیږي چه سفیان خود صدقه شیخ دې، دلته شیخ دخپل شاگرد نه روایت کوی. دهغه شیخ نه دې صدقه بن الفضل دسفیان نه روایت کوی، علامه کرمانی رحمته الله علیه ددې جواب ورکوی چه سفیان خود صدقه شیخ دې، دلته شیخ دخپل شاگرد نه روایت کوی اوداسې کیږي چه ډیرخل شیخ دخپل شاگرد نه روایت کوی. دعلامه کرمانی رحمته الله علیه په قول باندې اعتراض دا اوکړې شو چه مذکوره روایت د ابن جریر او ابن ابی حاتم (عن ابن عینیه عن صدقه عن السدی) په طریق سره نقل شوې دي. اوصدقه بن الفضل سدی اودهغه اصحاب نه دی لیدلی نوحافظ ابن حجر فرمائی (ویکتفی فی الرد علیه مانخرجه من تفسیر جریر و ابن ابی حاتم من روایة صدقه هذا عن السدی فان صدقه بن الفضل البرزلی ما أدرك السدی ولا صحاب السدی» په دې وجه دکرمانی رحمته الله علیه قول ضعیف دي.

⑦ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي دی چه دینه صدقه ابن ابی عمران مراد دي ځکه چه دابن عینیه دهغه نه روایت ثابت دي. داقول هم ضعیف دي ځکه چه دسفیان بن عینیه رور محمد بن عینیه دهغه نه روایت کوی، علامه مزی رحمته الله علیه ددې تصریح کړې ده، دسفیان دده نه روایت په عام توگه کتب رجال کښې ذکر نه دي،

⑤ دریم قول صحیح معلومېږي دادې چه دینه صدقه ابو هذیل مراد دي ځکه چه امام بخاری رحمته الله علیه تاریخ کبیر، کښې فرمائی (صدقه ابو الهذیل عن السدی روی عنه ابن عینیه) تقریباً هم دغه الفاظ ابن حبان رحمته الله علیه ذکر کړي دي، صدقه ابو هذیل تفصیلی حالات او پیژندگلی درجال په کتابونو کښې نه ملاوېږي.)

د ایت گویمه «ولا تكونوا کالتی نقضت غزلها»، تفسیر: هغه فرمائی چه آیت «ولا تكونوا کالتی نقضت غزلها من بعد قوه الکاثه») کښې په مکه کښې اوسیدونکي یوه لیونتی او دیوانه ښځې ذکر دي چه دهغې نامه خرقاء یا ریطه بنت عمرو وه (۲) دې به دسحر نه ترغرمې پورې سپنېسی تار کول بیا به ئی دا تارشوي سپنېسی توتې کول. په آیت مبارک کښې وعدي ماتولومثال بیان

۱) دحافظ ابن حجر رحمته الله علیه داقوال دپاره اوگورنی فتح الباری: ج ۸ ص ۲۸۷) علامه کرمانی رحمته الله علیه دقول دپاره اوگورنی شرح الکرماني: ج ۱۷۱۷۶ دامام بخاری رحمته الله علیه دقول دپاره اوگورنی التاريخ الكبير: ج ۴ ص ۲۹۴ دابن حبان رحمته الله علیه دقول دپاره اوگورنی کتاب الثقات: ج ۶ ص ۴۶۷ و ج ۸ ص ۳۲۱ اودعلامه مزی دقول دپاره اوگورنی تهذيب الكمال: ج ۱۳ ص ۱۳۹ ترجمه: ۲۸۶۶ -

۲) فتح الباری: ج ۸ ص ۳۸۷ -

کړې دې ، شیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي: یعنی وعده کول او هغه ماتول داسې بی وقوفتوب دې لکه چه یو ښځه توله ورځ سپړسې تار کړې اویا تارشوی سپړسې دمانښام په وخت کښې ذره ذره کړې په مکه کښې به یوې لیونې ښځې هم داسې کول مطلب دا چه معاهدې کلو صرف کچه تاریخه شان گنړل چه کله او غواړې نو یوخای کړې او کله او غواړې نودخپل گوتو په حرکت سره بې پروانې سره ماته کړې . پیره ناپوهی اولیونتوب دې، چه دخبر اعتبار پاتې نه شود دنیا نظام به خراب شی دقول او اقرار په پاندنی سره دعدل اوانصاف تله نیغه پاتې کیدشی . کوم قومونه چه دعدل اوانصاف دقانون نه اخواشی اوصرف دخپل غرض اومقصد کارونه شروع کړې نودهغوی په نزد معاهدې صرف د ماتولودپاره پاتې کیږی ،چرته چه معاهدقوم دخپل خان نه کمزورې اولیدو نومعاهدات نی دردنی په توکړنی کښې او غورزول .(۱)

۱۹۸=بَابُ قَوْلِهِ (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمَرِ).

[۴۴۳۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْمُرِيُّ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَدْعُو «أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ، وَأَرَدَلِ الْعُمَرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَفِتْنَةِ الدَّجَالِ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». (ر: ۲۶۶۸)

ارزل عمرهغه عمرته وائی په کوم کښې چه انسان سراسر دنورو محتاج وی ، دینه هغوی عليهم السلام پناه غوښتي ده .

۱۹۹=بَابُ سُورَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ

[۴۴۳۱] (۲): حَدَّثَنَا أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفِ وَمَرِيَمَ إِثْمَنَ مِنَ الْعِثَاقِ الْأَوَّلِ، وَهَنَّ مِنْ تِلَادِي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُفْعَضُونَ) يَمْزُونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ لَفَعَضْتَ سِنَّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ.

سورة بنی اسرائیل

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دسورة بنی اسرائیل ، سورة كهف اوسورة مريم متعلق اوفرمانیل چه دا داولې درجې دښکلي سورتونونه دی .یعنی دا دپخوانی زمانې په شروع

(۱) تفسیر عثمانی ج: ۳۶۷ فائده نمبر ۴ -

(۲) اوخرجه البخاری ایضاً فی التفسیر باب سورة الانبیاء رقم الحديث: ۴۶۲۴ وباب تالیف القرآن رقم الحديث ۴۷۰۸ وهذا الحديث لم یخرجه احد من اصحاب السنة سوى البخاری -

کنبی نازل شوی سورتونه دی زاودا زما زور محفوظ مال دې عتاق : دعتق جمع ده . څه معنی
چه ښکلی او پخوانی ده . تلاد پخوانی هغه مال چه کوم انسان سره درې زماڼی راسې وی .
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيَنْفُضُونَ) يَهْزُونَ . وَقَالَ غَيْرُهُ نَفَضْتُ سِنَكَ أَي تَحَرَّكَتْ .

وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْبَرْنَاَهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وَجْهِ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمْرَ
رَبِّكَ ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ) ، وَمِنْهُ الْخُلُقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ) . (نَفِيزًا) مَنْ يَنْفِزُ
مَعَهُ . (وَلْيَنْفِزُوا) يَذْمُرُوا (مَا عَلِمُوا) . (حَصِيرًا) فُجْيًا مُخَصَّرًا (حَقًّا) وَجَبَ (مَبْهُرًا) لَيْسًا . (خَطْلًا) اِثْمًا ،
وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مُصَدَّرَةٌ مِنَ الْإِثْمِ ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ . (تُخْرَقُ) تَقْطَعُ . (وَإِذَا
هُمْ نَحْوِي) مُصَدَّرٌ مِنْ نَاجَيْتُ ، قَوْصَفْتُهُمْ بِهَا ، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ (رُقَاتًا) حُطَامًا (وَأَسْتَغْفِرُ) أَسْغَفُ
(بِحَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ ، وَالرَّجُلُ الرَّجَالَةُ وَاحِدُهَا رَجُلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ ، وَكَأَجْرٍ وَنَجْرٍ .
(حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يَرْمِي بِهِ فِي
جَهَنَّمَ ، وَهُوَ حَصْبُهَا ، وَيُقَالُ حَصَبٌ فِي الْأَرْضِ ذَهَبٌ ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ .
(تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتَهُ تَبَرَّةً وَتَارَاتٍ (لَا تُحْتَكَنُ) لَأَسْأَلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فَلَانٌ مَا عِنْدَ فَلَانٍ مِنْ
عَلِمٍ اسْتَفْصَاهُ . (طَابَرَةً) حَظَّهُ . قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ نَجَّةٌ . (وَلَمْ
يَنْ الدَّلِيلُ) لَمْ يَحَالِفْ أَحَدًا ..

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيَنْفُضُونَ) يَهْزُونَ . وَقَالَ غَيْرُهُ نَفَضْتُ سِنَكَ أَي

تَحَرَّكَتْ : په آیت کنبې دی .. قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْفِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ ددې معنی یهزون
دد یعنی هغوی خپل سرونه خوزوی اود حضرت ابن عباس رضی الله عنه غیر معنی ابو عبیدہ رضی الله عنه نیلی
دی (نفضت سئک) معنی تحرکت یعنی ستاغبښ اوخوزیدو ، په مجرد کنبې داباب ضرب
اونصرنه استعمالیږی . نفض الشئ ، تغضا: خوزیدل حرکت کول ، ینفضون باب افعال نه متعدی
دې په معنی دخوزیدلو اوحرکت کولو .

قوله: (وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْبَرْنَاَهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وَجْهِ
(وَقَضَى رَبُّكَ) أَمْرَ رَبِّكَ ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ) ، وَمِنْهُ الْخُلُقُ
(فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ) : په آیت کنبې دی وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ
مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا په دې کنبې د قضینا معنی اخبړنا ده یعنی مونږ حضرت جبرائیل عليه السلام ته
خبر کړې ووجه هغوی به فساد کوی . دلفظ قضا مختلف معنی راخی .

① حکم ورکول . لکه قضی دېک : ستا رب حکم ورکړو .

② فیصله کول ، لکه ان دېک یقضی بینهم : ستا رب دهغوی په مینځ کنبې فیصله اوکړه .

③ پیدا کول ، لکه قضاهن سبعم سوات یعنی الله تعالی اووه آسمانونه پیدا کړل .

اسماعیل بن احمد نیشاپوری.. کتاب الوجوه والنظائر، کنبی لیکي چه لفظ قضا په قرآن کنبی پنځلس معنو کنبی استعمال شوې دي حافظ ابن حجر رحمته الله ددې تفصیل نقل کړې دي (۱)

قوله: (تَقِيرُوا مَرْءٌ يَنْفِرُ مَعَهُ): په آيت کنبې دي.. وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا هغه خلقو ته وائی چه خوځې جاسره تلونکي وی یعنی ددښمن دمقابلې دپاره یوځای وتونکي خلق

قوله: (وَلِيَتَّقُوا) يَدْعُوا (مَا عَلُوا): په آيت کنبې دي.. وَلِيَتَّقُوا مَا عَلُوا تَتَّقُوا یعنی چه په کوم څيز هغوی غالب راشي هغه هلاک او برباد کړي

قوله: (حَصِيرًا) مُحْبَسًا مُحْضَرًا: په آيت کنبې دي وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا دحصرمعنی ده محبس ومحصر، یعنی جیل او قیدخانه

قوله: (حَقٌّ وَجِبَ): په آيت کنبې دي.. حَقٌّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَذَمُّنَهَا تَذَمُّرًا پس په هغوی (یعنی هغه کلی والوباندې، حجت تمامیری پیامونږ هغه کلی غرق (برباد، کړو، فرمانی چه په آيت کنبې حق په معنی دوجب دي یعنی ثابته شوه. ختمه شوه اوبعضې مفسرینو تفسیر کړې دي وجب علیها العذاب.

قوله: (مَيُّسُورًا) لَيْتًا: په آيت کنبې دي.. فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيُّسُورًا نوهغوی سره په نرمی خبره کوه فرمانی چه په آيت کنبې دمیوسور معنی ده لږن یعنی نرم اومهین ده.

قوله: (خَطِئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الْإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ: په آيت کنبې دي.. إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا په دي کنبې دخطا معنی گناه ده کنبې دلته درې خبرې بیان کړي دي اوبه دریوارو کنبې غلطی شويده: خطا، په کسره دځا، ته هغه اسم مصدر ونیلی دي خطئت حالانکه هغه مصدر دي خطا (په فتح دځا، ته هغه مصدر ونیلی دي حالانکه هغه داخطا اسم مصدر دي اوخطئت ته داخطات معنی کنبې ونیلی دي حالانکه د ثلاثی مجرد نه ددې معنی په قصدسره گناه کول دی اوباب افعال نه بلاعده گناه کول دي (۲)

دلته عبارت په آخر کنبې دي.. من الائم خطئت بمعنی اخطات، په دي کنبې تقدیم اوتاخیر دي اصل عبارت داسې کیدل پکار دی.. خطئت من الائم بمعنی اخطات یعنی خطئت چه دگناه په معنی کنبې دي په معنی داخطات دي دغه شان علامه عینی رحمته الله فرمائی.. ای خطئت الذی اخذ معناه من الائم بمعنی اخطات.

(۱) فتح الباری: ج ۸ ص ۳۸۹

(۲) عمدة القاری: ۱۹ ص ۲۰ وفی مختار الصحاح □□ الخطء.. الذی یسمی به مصدر (خطئی) بالکسر

قوله: (تَخْرُقُ) تَقَطَّعَ: په آیت کښې دى .. وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا «اوپه زمکه باندې په فخرسره مه گرځه (ځکه،) چه ته په زمکه باندې پښه اېږدې نونه زمکه شولې شي اونه خپل بدن اوږدولې شي چه دغرونو او چتوالی ته اورسې. فرمانی چه آیت کښې دلن تخرق معنى لن تقطع يعنى ته به زمکه پرې نکرې شي اوفاصله به پوره نه کړې شي ځکه چه زمکه ډیره لویه ده عرب وائی «فلان اخرق من فلان»، معنى فلانى دفلانى نه زیات سفراو کړو.

قوله: (وَأَذْهَمُ نَجْوَى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتٍ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ: په آیت کښې دى نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْمَعُونَ بِهِ إِذْ يَسْمَعُونَ إِلَيْكَ وَأَذْهُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْخُورًا په دې کښې نجوى دناجيت مصدر دې اوپه «هم» باندې مبالغه ددې حمل کړې شوې دې اومعنى ده «واذهم يتناجون»، يعنى چه کله هغوى په خپل مينځ کښې پتې خبرې کوى

قوله: (رَفَاتًا) حُطَامًا: په آیت کښې دى.. وَقَالُوا عَزَازًا كُنَّا عِظَامًا وَرَفَاتًا عَرَاتًا لَمَبْعُونُ خَلْقًا جَدِيدًا (١) درفاتا معنى حطاما ده يعنى څه چه کوم وخت مونږ هډوکى جوړېږو اوږده ذره اومیده میده شونويابه مونږ ژوندى کولى شو.

قوله: (وَأَسْتَفْزِرُ) اسْتَخَفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانُ، وَالرَّجُلُ الرَّجَالَةَ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٌ وَتَجَرٍ: په آیت کښې دى وَأَسْتَفْزِرُ مِنْ اسْتَطَعْتُ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجْلِكَ دابالکل امام دابوعبيده رضي الله عنه کلام نقل کړې دې داستفزز معنى استخف يعنى سپک گنډل. دحق لارې نه اخواکول. پخيلک نه شهسوار مراد دې او رجل او رجالة جمع ده. ددې مفرد راجل دې لکه دصاحب جمع ده صحب او دتاجر جمع تجرراځى. دآيت مطلب دا دې اودهغوى نه چه په چاستا قدرت رسی خپل آواز(وسوسه، سره هغوى دحق لارې نه واپوه دهدايت دلارې نه هغوى اخواديخواکړه اوپه هغوى پسې خپل سواره اوپياده راوله په آیت کښې شيطان ته خطاب دې.

قوله: (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِيفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يَرْمِي بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبٌ فِي الْأَرْضِ ذَهَبٌ، وَالْحَصْبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحَجَارَةِ: په آیت کښې دى أَوْرُبِيلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا لَمْ تَعْبُدُوا لَكُمْ وَكَيْلًا حَاصِبٌ سِيلَنِي ته وائی اوحاصب هغه کانکراوشگې ته هم وائی کوم چه هواوچت کړى اووئ غورزوى اوهم دې نه حصب جهنم ماخوځ دې چه په سورة انبياء کښې دى .. إِنَّكُمْ وَمَا

(١) قوله رفاتا قال مجاهد ترابا وقيل: حطاما والرفات كل مايكسرو يلبى من كل شيء (تفسير البغوي: ج ٣ ص ١١٨)

تَقْبِدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَرَدُونَ یعنی ددوزخ خشاک خکه چه هغوی به په دوزخ کښې غورزولې شی . او حسب حصاه نه مشتق دې په معنی دکاڼړی خکه چه کاڼړې او کاڼکر غورزولې شی په دې وجه دې ته حسب وائی داخبره دې ښکاره وی چه دلته داشتقاق نه اصطلاحی اشتقاق مراد نه دې لکه چه دفععل اشتقاق دمصدر نه کیږی بلکه اشتقاق نه صرف دلته مناسبت مراد دې عبارت کښې .. الحجاره،، ده .. الحصاه،، تفسیر دې

قوله: (تَارَةً مَرَّةً وَجَمَاعَتَهُ يَبْرَةً وَتَارَاتٍ: په آیت کښې دی.. اَمَّا بَيْنَكُمْ أَنْ يْبَعْدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى تارة دمرة په معنی کښې دې ددې جمع تیره اوتارات راخی

قوله: (الْأَحْتِكَنَ) لَأَسْتَصِلَنَّهُمْ يَقَالُ احْتَنَكَ فَلَانٌ مَا عِنْدَ فَلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَا: په آیت کښې دی .. لَبَنُ أَخْرَجْتَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأَحْتَنِكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا دې کښې داحتکن معنی ده زه به دهغه استیصال کوم. یعنی دیبځه به نی راوېاسم ، عرب وائی احتنک فلان مانعند فلان من علم ددې معنی ده استقصاء یعنی فلانکی سړی سره چه څومره علم ووفلانکی شاگرد هغه ټول حاصل کړو، ددې اخرته اورسیدو اودانې راگیر کړو

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ: په آیت کښې دی .. فَقَدْ جَعَلْنَا لَوَيْتِهِ سُلْطَانًا يُبَيِّنُ لَنَا دې وَاَجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا حضرت ابن عباس ؓ فرمائی چه په قرآن کریم کښې دسلطان لفظ چرته چه هم راغلې دې هغه دحجت په معنی کښې دې قوله: (وَلِي مِنَ الدَّلِيلِ) لَمْ يُخَالِفْ أَحَدًا... په آیت کښې دی وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الدَّلِيلِ وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا یعنی دکمزورنی په وجه څوک دهغه امدادی نشته .. ولی من الدل،، تفسیر کړې دې له یحالف احدا یعنی الله تعالی داسې نه دې چه دکمزورنی په ښاچاسره وعده کړې وی اوڅوک نی حلیف جوړ کړې وی اودضروت په وخت هغه دالله تعالی امداد له راشی خکه چه الله تعالی دچامحتاج نه دې دهرقسم کمزورنی اونقص نه پاک اومزنه دې .

۳۰۰ = بَابُ قَوْلِهِ (أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

[۴۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ مَوْحَدْنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا غَبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَمَّا رَسُولُ اللَّهِ -صلى

۱ قال البغوي في معالم التنزيل: ج ۳ ص ۱۲۲) لاحتنكن ذريته اي لاستاصلنهم بالاضلال يقال احتنك الجراد الزرع اذا اكله وقيل هو من قول العرب حنك الدابة اذا شد في حنكها الاسفل حبلا يقودها اي لاقودتهم كيف شئت وقيل لاستولين عليهم بالاغواء.

الله علیه وسلم - لَيْلَةً أُسْرِي بِهِ يَابِلِيَاءَ بِقَدْحَيْنِ مِنْ خَمْرٍ وَلَبَنٍ، فَنَظَرُ إِلَيْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ قَالَ جِبْرِيلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَذَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ عَوْتَ أَمَتَكَ.

قوله: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَذَاكَ لِلْفِطْرَةِ: یعنی فطرت اسلامیه لره هغوی ﷺ اختیار کرو، هدایت اوضلات نی لبن اوخمیه شکل کنبی پیش کری شونوهغوی ﷺ لبن اختیار کره اوده دایت طرف نی خویش کرو. که چری هغوی ﷺ خمر اختیار کری وې نودابه دضلات انتخاب وو اودهغوی ﷺ امت به په گمراهی کنبی اخته شوې وو.

[۴۴۳۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ، فَجَلَى اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمُقَدِّسِ فَطَفِقْتُ أَخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ» . «يَا ذِي الْقُبُورِ بْنُ إِبرَاهِيمَ حَدِّثْنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عَمِّهِ «لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ جِئْتُ أُسْرِي بِى إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ» . «نَحْوَهُ» . (قَاصِفًا) رِيعُ تَنْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ.

۲۰۱ = باب قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)

(كَرَّمْنَا) وَأَكْرَمْنَا وَاحِدٌ (ضَعُفَ الْحَيَاةِ) عَذَابُ الْحَيَاةِ وَعَذَابُ الْمَوْتِ (خِلَافَكَ) وَخَلَقَكَ سَوَاءً (وَنَأَى) تَبَاعَدَ (شَاكِلَتِيهِ) نَاجِيَتِيهِ، وَهِيَ مِنْ شَكْلِهِ (صَرَفْنَا) وَجَّهْنَا (فَيْلًا) مُعَانِيَةً وَمُقَابَلَةً، وَقِيلَ الْقَابِلَةُ لِأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقَبَّلَ وَلَدَهَا (خَشْيَةُ الْإِنْفَاقِ) انْفِقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ، وَتَفَقَّ الشَّيْءُ ذَهَبَ (قُتُورًا) مَقْتَرًا. (لِلْأَذْقَانِ) مُجْتَمِعَةُ اللَّحْيَيْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقْنٌ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُؤْتَوَرًا) وَافِرًا (تَبِيْعًا) ثَابِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا. (خَبَتْ) طَفَعَتْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَا تَكْذِبُوا) لَا تُنْفِقُوا فِي الْبَاطِلِ — (ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ) رِزْقٍ (مُتَبَوِّرًا) مَلْعُونًا (لَا تُتَّقُ) لَا تُقَاتِلُوا (فَجَاسُوا) تَجَمَّعُوا. يُزْجَى الْفُلُكُ يُجْرَى الْفُلُكُ (يَجْرُونَ لِلْأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ.

د کلماتو تشریح:

قوله: (قَاصِفًا) تَنْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ ع: په آیت کنبی دی، «فَجِبْرِيلُ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ قَاصِفٌ هغه سخت طوفان ته وائی چه هر شیز د بېخ نه راوباسی او غورزوی.

قوله: (ضِعْفُ الْحَيَاةِ) عَذَابُ الْحَيَاةِ وَعَذَابُ الْمَوْتِ: په آیت کنبی دی (إِذَا أَدَّ قُلُوكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَوْتِ) ابو عبیده ؓ دهرې تفسیر کری دې، «ضعف عذاب الحياة وضعف عذاب الممات ابو عبیده ؓ او بعضو وئیلی دی، عذابها ضعفا لى الحياة وعذابها ضعفا لى الممات»، موصوف عذابا حذف کری دې صفت «ضعفا»، نې ددې قائم مقام کری دې اوبیانی ددې اضافت کری دې،

قوله: (طَائِرَةٌ) حَظْلَةٌ: یہ آیت کنبی دی... وَكُلُّ الْإِنْسَانِ أَزْمَنُهُ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ، وَنُحِرَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَنْقُلُهُ مَنُفُذَرًا أَوْ مَوْبِرًا. هر (عمل کونکی، انسان عمل (کہ نیک وی کہ بد، دھغہ دغا ری ہار جور کر ی ایخو دی دے) یعنی دھرسری عمل ہغہ سرہ لازم اوملزم دی، فرمانی پہ آیت کنبی دطایرہ معنی حظہ دہ دخہ معنی چہ حصی قسمت اونصیب دہ

قوله: (جِلَافَكَ) وَخَلَقَكَ سَوَاءً: (پہ آیت مبارک کنبی دی وَإِذَا لَا يَلْمِزُونَ خَلْقَكَ إِلَّا قَلِيلًا أَوْ هَغَه وَخَت پہ ہغہ ہم ستانہ پس ددیر کم وخت دیارہ حصارشی فرمانی چہ خلافت پہ کسرہ دخا، اوعلفک پہ فتح دخا، دوارہ برابر دی

قوله: وَتَأَيَّيْنَاكَ: پہ آیت کنبی دی وَإِذَا أَلْعَنَّا عَلَى الْإِنْسَانِ آغْرَضْنَا بِإِنْيِهِ أَوْ جہ کلہ مونہ انسان تہ نعمت ور کوونومخ اروی اووہہ کوی فرمانی آیت کنبی ونائی پہ معنی تہاعد دی یعنی لری شو

قوله: (شَاكِلَتِيهِ) نَاجِيَتِيهِ، وَهُي مِنْ شَكْلِيهِ: پہ آیت کنبی دی قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِيهِ د شاکلتہ تفسیرنی پہ ناحیہ سرہ کر ی دے اومعنی نی طرف، لاز اوطریقہ دہ اودا دشکل نہ ماخوذ دے دشکل معنی دہ مثل پہ شان، دلته زمونہ دمتن پہ نسخہ کنبی شکلہ داسم پہ خای شکلتہ فعل دے دایت مطلب دادے چہ ہر انسان پہ خیلہ خیلہ طریقہ، نیت، طبیعت اومذہب باندے روان دے اوہم پہ ہغے باندے عمل کوی۔

قوله: (قَبِيلًا) مُعَايِنَةً وَمُقَابَلَةً، وَقِيلَ الْقَابِلَةُ لِأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقَبَّلُ وَلَكِنَّهَا: پہ آیت کنبی دی... أَوْتَأَيَّيْنَاكَ بِاللَّهِ وَالْمَلَكَةِ قَبِيلًا پہ دے کنبی دقبیلا معنی دہ دسترگوہہ وراندی، مخامخ بہ دے کافران ونبیل چہ مونہ دھغہ وخت پورے ایمان نہ راؤرو ترکومے چہ تہ اللہ تعالی اوفریشے زمونہ مخامخ نہ راولی، اومونہ ہغوی مخامخ اونہ وینو، دقبیلا معنی مخامخ، نوہم پہ دے مناسبت وراندی فرمانی چہ دانے تہ قابلہ خکہ وائی چہ ہغہ دبنخے مخامخ کنبی دچاچہ بجے پیدا کیری اودھغے بجے اخیلی اوقبلوی۔

قوله: (خَشْيَةُ الْإِنْفَاقِ) أَنْفَقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ، وَنَفَقَ الشَّيْءُ ذَهَبَ: پہ آیت کنبی دی إِذَا أَمْسَكْتُمْ... خَشْيَةُ الْإِنْفَاقِ، وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ددے معنی دہ فقر، انفق الرجل، ونيلی شی اذا املق کلہ چہ ہغہ محتاج اوقفیرشی، نفق الشی ونیللی شی کلہ چہ ہغہ خیز ختم شی

قوله: (قَتُورًا) مُقْتَرًا: پہ آیت کنبی دی وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا قَتُورًا پہ معنی دمقتر دے یعنی بخیل

...بقیہ از حاشیہ گذشتہ] فی الدنیا والاخرۃ وقیل الضعف هو العذاب سبی ضعفا لضعاف الالم فیہ _
(۱) قال ابن عباس علی ناحیہ قال الحسن وقتاده علی نیہ وقال مقاتل: علی خلیقته قال الفراء علی طریقته التی جبل علیہا وقیل علی السبیل الذی اختارہ لنفسه وهومن الشکل یقال: لست علی شکل وشاکلتی وکلہا لغات متقاربہ (وانظر تفسیر البغوی ج ۳ ص ۱۲۳ _

قوله: (لِلأَذْقَانِ) مُجْتَمِعُ اللَّحْيَيْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقْنٌ: په آیت کنبې دی یُخْرُونَ لِلأَذْقَانِ سَجْدًا دواړو جامود یوځای کیدو ځای ته ذقن وائی اوددې جمع اذقان راځی.

قوله: (تَبِيعًا) ثَابِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا: په آیت کنبې دی، ثَابِرًا غوښتونکې اوبدله اخستونکې ته وائی تَبِيعًا دې کنبې تبیعا دثابرا په معنی کنبې دې، ثابردیت غوښتونکې اوبدله اخستونکې ته وائی اوحضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمانیل چه تبیعا په معنی نصیرادې. دیت طلب کونکې هم پر قسم مددگاروی.

قوله: (يُخْرُونَ لِلأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ: هغوی پر مخې راپریوزی ځکه چه ذقن هم په مخ کنبې وی ددې دپاره الاذقان اوفرمانیلې شو.

۲۰۲=باب قوله (إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا)

[۴۴۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا نَقُولُ لِلنَّحْيِ إِذَا كُنَّا نَوَافِي الْجَاهِلِيَّةِ أَمْرَيْنِ فَلَانِ.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ وَقَالَ أَمْرٌ. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه کله به دجاهلیت په زمانه کنبې دیوې قبیلې خلق ډیرزیات شونو مونږ به وئیل،، امرینو فلان،، یعنی فلانکې قبله زیاته شوه دحمیدی په طریق کنبې امرینو فلان دې. دامام بخاری رحمته الله مقصد آیت «امرنا فیها....»، کنبې مختلف قراتونو طرف ته اشاره کول دی.

په «امرنا مترفیه»، کې مختلف قراءتونه: ① دجمهورو قراءت امرنا، دې باب نصر نه «امر» معنی حکم ورکول، په دې صورت کنبې به دآیت ترجمه وی کله چه مونږ یوکلې هلاک کول غواړو نو مونږ دهغې ښه ژوند تیرونکو ته حکم ورکوو. مطلب داچه دانبیاء کرامو په ذریعه مونږ هغوی ته دایمان اوطاعت حکم ورکوو. بیاچه کله هغوی گناه کوی نو مونږ هغوی تباہ کوو. مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله فرمائی: یعنی چه کله دبدو عملونو په وجه یوکلې تباہ کول وی نو هسې ئی داسې ناڅاپی نه رانیسی او هلاکوی ئی، بلکه دحجت داتمام نه پس سزا ورکولې شی. اول دپیغمبر یاد هغه دناښیونپه ذریعه زبانی خدائی احکام هغوی ته رسولې شی خاصکر دهغې ځانی مالدارانو او د اثر او رسوخ خلقوته دچا دمنلو اونه منلو اثر په اکثر وخلقووی خبرولې شی کله چه دالوی خلق سره دپوهې دالله تعالی پیغام رد کوی او ښه به اړت مټ نافرمانیانی کوی اود ټول کلی فضا مسموم اومکدر یعنی خرابوی هغه وخت هغه کلې خپل خان ښکاره مجرم ثابت کړی اودالله تعالی دعذاب حقدار شی. (۱)

خلاصه دکلام داشوه چه ،، امرنا مترقیها،، کنبی دفسق اوفجور حکم مرادنه دی چه اشکال اوکریشی چه الله تعالی خنکده دفسق اوفجور حکم ورکوی قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وبلکه دحکم نه مراد دانبیاء په ذریعه مترقین ته دایمان اوطاعت حکم دی. (۱)
دغه شان دیو کلی دتباهی اوبربادنی اراده هله کولې شی کله چه هغوی په بدو عملونو کنبی آخری حد ته اورسی نوییا داتمام حجت دپاره دهغی خای مالدارانو خلقوته دالله تعالی پیغام رسولې شی اوچه کله هغوی دا هیراوشاته نی کړی نوپه هغوی عذاب راخی. داخوپه هغه صورت کنبی دی کله چه د،، امرنا،، معنی دحکم کولو دپاره راشی خود امرنا معنی ددیر والی هم راخی لکه چه دلته دحمیدی په طریق کنبی امرنوفلان په معنی ،، کثیر،، راخی په دې صورت کنبی به ترجمه وی کله چه مونږ یوکلې هلاکول غواړونو هله دمالدارانو شمیر زیاتوو. هغوی فسق اوگناه کوی نومونږ هغوی تباه کړو.

⑤ قراءت دابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړ شوې دی. ،، امرنا مترقیها،، امر دباب سمع نه دی معنی نی دوراندې کیدلو اوزیاتیدلود. دلته ددې معنی کثرنا ده متعدی ده یعنی دې کلی کنبی مونږ دعیش پرستو خلقو شمیر زیاتوو دامتعدی اولازم دواړه قسمه استعمالیږی وانی امرنوفلان فلانکې خاندان زیات شو. امرالله الله تعالی دې هغوی زیات کړی.

۲۰۲ = باب (ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُورٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا)

[۴۳۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّمِيمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِلَحْمٍ، فَرَفَعَ إِلَيْهِ الدِّرَاعَ، وَكَانَتْ تَعْجِيهِ، فَتَسَّ مِنْهَا نَهْشَةً ثُمَّ قَالَ «أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَهَلْ تَذَرُونَ مِمَّ ذَلِكَ يُجَمُّ النَّاسُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، يُنْفَخُ مِنْهُمُ الدَّاعِي، وَيَنْفَخُ هُمُ الْبَصَرُ، وَتَذَرُونَ الشَّمْسُ، فَيَبْلُغُ النَّاسُ مِنَ الْقَمَرِ وَالْكَرْبِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَلَا يَحْتَمِلُونَ فَيَقُولُ النَّاسُ أَلَا تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ أَلَا تَنْظُرُونَ مَنْ يُشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ عَلَيْكُمْ بِأَدَمَ فَيَأْتُونَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيَقُولُونَ لَهُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِبَيْدِهِ. وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلَائِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ. أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلَا تَرَى إِلَى مَا قَدْ بَلَغْنَا فَيَقُولُ آدَمُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا أَمْ يَقْضُبُ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَقْضُبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ تَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتَهُ، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، أَذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي

(۱) واختار الطبري قراءات الجهور واختارني تاويلها حملها على الظاهر وقال المعنى امرنا مترقيها بالطاعة فنعصوا (فتح الباري ج: ۸ ص ۳۹۵) وقال بعض السلف ان الامر في قوله تعالى امرنا مترقيها امر توكيني قدرى بالفسق وقوله تعالى ان الله تعالى لا يامر بالفحشاء معناه نفى الامر التشريعي فلانما في (تفسير عثمانى: ۳۷۶) -

اذهبوا إلى نوح، فَيَأْتُونَ نُوْحًا فَيَقُولُونَ يَا نُوحُ إِنَّكَ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَيَّ أَهْلُ الْأَرْضِ، وَقَدْ سَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، الْأَتْرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي عَزَّوَجَلَّ قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ قَدْ كَانَتْ لِي دَعْوَةٌ دَعَوْتُهَا عَلَى قَوْمِي نَفْسِي نَفْسِي اذهبوا إلى غَيْرِي، اذهبوا إلى إِبْرَاهِيمَ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُونَ يَا إِبْرَاهِيمُ، أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ الْأَتْرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ هُمُ إِنْ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ - فَذَكَرَهُنَّ أَبُو حَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ - نَفْسِي نَفْسِي، اذهبوا إلى غَيْرِي اذهبوا إلى مُوسَى، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُونَ يَا مُوسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، فَضَلَّكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ عَلَى النَّاسِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ الْأَتْرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أَوْمَرْ بِقَتْلِهَا، نَفْسِي نَفْسِي، اذهبوا إلى غَيْرِي، اذهبوا إلى عِيسَى، فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُونَ يَا عِيسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَدُودُ مِنْهُ، وَكَلِمَتُ النَّاسِ فِي الْمُهْدِ صَبِيًّا اشْفَعْ لَنَا الْأَتْرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ عِيسَى إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ - وَلَمْ يَذْكُرْ ذَنْبًا - نَفْسِي نَفْسِي، اذهبوا إلى غَيْرِي اذهبوا إلى مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَخَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ، وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ الْأَتْرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَأَنْطَلِقُ فَأَتِي تَحْتَ الْعَرْشِ، فَأَقْعُ سَاجِدًا لِلرَّبِّ عَزَّوَجَلَّ ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ مَحَامِيدِهِ وَحُسْنِ الشَّعَاءِ عَلَيْهِ شَيْئًا لَمْ يَفْتَحْهُ عَلَى أَحَدٍ قَبْلِي ثُمَّ يَقَالَ يَا مُحَمَّدُ ارْقِعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعْ تُشْفَعُ، فَأَرْقِعُ رَأْسِي، فَأَقُولُ آمَنِي يَا رَبِّ، آمَنِي يَا رَبِّ يَقُولُ يَا مُحَمَّدُ أَذْخِلْ مِنْ أَمْتِكَ مَنْ لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْبَابِ الْأَيْمَنِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَهُمْ مُرْكَأءُ النَّاسِ فِي مَا يَوْمِي ذَلِكَ مِنَ الْأَبْوَابِ، ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مَا بَيْنَ الْبَصَرِ اعَيْنَ مِنْ مَصَارِيمِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَجَمْعٍ، أَوْ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى».

(۱۳۱۶۲)

د شفاعت حدیث او ددی تشریح: دا حدیث شفاعت دې، امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب الانبیاء کښې هم ددې حدیث تخریج کړې دې خودلته نې دا حدیث په تفصیل سره ذکر کړې دې. امام مسلم او امام ترمذی هم حدیث شفاعت نقل کړې دې. (۱)

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله تعالى ارسلنا نوحا الى قومه وباب وقول الله عزوجل واتخذ الله ابراهيم خلیلا وفي تفسیر سورة بنی اسرائیل هنا ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

ددې حاصل دادې چه قیامت په ورځ به میدان حشر کښې کله ټول خلق را جمع کړی شي اودهغه ځای په خطرناکه گرمۍ اودلر زیدونکې ویرې دوجه نه به ناقابل برداشت تکلیف اومصیبت کښې وی نودوی په مینځ کښې به مشوره اوشي چه یو داسې شخصیت له تلل پکار دی چه الله تعالی ته سفارش اوکړی ،نوخلق به حضرت آدم ﷺ له راشی اوهغه ته به سفارش دپاره اووانی خوهغه به انکار اوکړی اودحضرت نوح ﷺ طرف ته دورتللو مشوره به ورکړی خلق به حضرت نوح ﷺ له راشی حضرت نوح ﷺ به ورته دحضرت ابراهیم ﷺ مشوره ورکړی ،حضرت ابراهیم ﷺ به ورته دحضرت موسی ﷺ مشوره ورکړی ،اوحضرت موسی ﷺ به ورته دحضرت عیسی ﷺ دپاره اووانی اوحضرت عیسی ﷺ به ورته حضرت سروردوعالم محمد مصطفی ﷺ خواته دتلو مشوره ورکړی ،نوخلق به نبی کریم ﷺ له راشی هغوی به دالله تعالی نه دسفارش کولو درخواست اوکړی ، حضوراکرم ﷺ به دعرش لاندې الله تعالی ته مخامخ په سجده پریوزی اودالله تعالی داسې تعریف اوثنابه بیانونی چه دهغوی ﷺ نه وړاندې په چاته هم دتعریف اوثنا داسې کلمې نه وی خودلې شوی .دنبی کریم ﷺ سفارش به قبول کړی شي اوالله تعالی به ارشاد اوکړی .ای محمد: سراوچت کړه غواړه تاته به درکولې شي سفارش کوه ستاسفارش به قبلولې شي .حضور ﷺ به فرمائی امتی یارب امتی یارب، امتی یارب، ارشادیه اوشي ای محمد ﷺ ته دخپل امت نه هغه کسان په چاچه حساب نشته دجنت ښی طرف دروازه باندې داخل کړه . دینه علاوه په باقی دروازو باندې هم دنوروخلقو سره داخلیدلې شي .بیا حضوراکرم ﷺ اوفرمانیل په هغه ذات می دې قسم وی دچادقدرت په قبضه کښې څه زما خان دې دجنت دغاروپه دواړو طرفونوکښې مکه اوحمیریا مکه اوبصری هومردفاصله ده

قوله: (يُنْفِذُهُمُ الدَّاعِي) ، وَيَنْفِذُهُمُ الْبَصَرُ: یعنی میدان حشر به داسې هواروی چه په دې کښې آوازکونکې به ټولونه خپل آواز اورولې شي اوهرطرف ته نظررسولې شي .یعنی ټولونه کتلې شي .دلته لفظ ینفذهم باره کښې اختلاف دې چه دا دباب افعال نه دې که دمجرد نه دې. اختلاف دا دې چه دال سره دې که دال سره ، دمحدیثو حضراتو په نزد داکثرذال سره دمجرد نه . ینفذهم لولی یعنی نظربه په ټولوکښې نفوذ کولې شي . ابوحاتم سجستانی داپه دال سره ینفذهم لولی اوترجمه کوی ،،يبلغ اولهم واخرهم،،یعنی هغه به نظر اول اوآخرته رسولې شي (۱) بیا دلته دنظر نه دمخلوق نظر مراد دې ابوعبیده ﷺ دالله تعالی نظر مراد اخستې دې لیکن هغه قول راجح نه دې ځکه چه دالله کتل ټولو خلقو ته په هرحال کښې محیط دی .که

...بقیه ازحاشیه گذشته] وفي كتاب التوحيد باب قول الله وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة وفي كتاب الرقاق باب صفت الجنة والنار واخرجه مسلم في كتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار: ج ۱ ص ۱۱ والترمذي في صفة القيامة باب ماجاء في الشفاعة رقم ۲۴۳۴ -
(۱) شرح مسلم للنووي: ج ۱ ص ۱۱۱) وفتح الملمم: ج ۱ ص ۲۶۷ - ۲۶۸ وفتح الباری: ج ۸ ص ۳۹۶ -

خلق به یومیدان کنبی وی یاپه مختلفو مقاماتو کنبی وی دلته دخلقونظر مراد دې ټول به په یومیدان کنبی داسې جمع وی هر نظربه ټول لیدیشی (۱)

قوله: وَذُنُو الشَّمْسِ: اونمبره نزدې شی بعضې روایاتو کنبی، قد البیل، اضافه هم ده (۲) یعنی دیومیل په اندازه به شی، راوی ونیلی دی چه دانشی متعین کیدې چه ددې میل سره دمسافت میل دې یامکحله اوسرمه دانی په مینځ کنبی چه کوم سلاتی وی هغې ته هم میل وائی هغه مراد دې بهرحال که دمسافت والا میل هم مراد وی نوییاهم دهغې دگرمی دسختوالی اندازه نشی کولې. نن دنمر فاصله په لاکهونو میلونونه زیاته ده خوددې په گرمی اوسیز لوسره سړی لیونی کیږی نو هغه وخت به دگرمی څه حال وی.

قوله: (وَأَنِّي قَدْ كُنْتُ كَذِبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ - قَدْ كَرِهْتُ أَبُوحَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ: د ثلاث کذبات تفصیل: ددې دریو کذبات تفصیل په کتاب الانبیاء کنبی تیر شوې ده هلته دروایت الفاظ دې، لم یکذب ابراهیم علیه السلام الثلاث کذبات: ثمتین منهن فی ذات الله عزوجل قوله: ان سقیم وقوله بل فعله کیدم هذا، وقال بینا هو ذات یوم رسارة، اذ اتی علی جبار من الجبابرة، قلیل له: ان هاهنا رجلا معه امرأة من احسن الناس، فارسل الیه، فساله عنها فقال: من هذه؟ قال هذه اختی فانی سارة قال یاسارة لیس علی وجه الارض مؤمن غیری وغیرک وان هذا سالتی عنک فاخبرتہ انک اختی فلا تکنی شی. (۳) دلته اشکال پیدا کیږی چه دحضرت ابراهیم علیه السلام متعلق قرآن اوفرمانیل، واذکر فی الکتاب ابراهیمه انه کان صديقا ثيبا اوصديق هغه چاته وائی چه دهغه رگونو کنبی صدق ورتنوتی وی، دچانه چه د دروغو صادر کیدلو هډوا احتمال باقی نه وی، نوسره دصدیق کیدو دحضرت ابراهیم علیه السلام نه ددروغو ارتکاب څنگه اوشو؟ ددې اشکال جواب دا دې چه په اصل کنبی دا کذب نه ووتوریه وده. حضرت ابراهیم علیه السلام ان سقیم، اوفرمانیلو ددې نه دهغوی مطلب داووچه دخپل نه تللو دپاره څه ذلیل پیش کولونه قاصریم کوم چه تاسواومنی زه سقیم الحجة یم تاسوند شم قائل کولی ظاهره ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام که دا ونیلی چه تاسوداختر خوشحالو دپاره څی اوهلته خوبه هم شرک کونی دالله تعالی دتوحید عقیدې خلاف به کونی اوداجانز او صحیح نه ده نولخلق به ددې خبرې دپاره هیڅ کله هم نه ووتیار شوی. (۴) اوداهم ممکن دی چه انی سقیم نه وقتی توگه باندي په هغه وخت کنبی بیمار کیدل مراد وی بلکه مطلب دا چه زه مستقبل کنبی بیمار کیدونکې یم داسم فاعل صیغه دمستقبل دپاره په کثرت سره استعمال کیږی (۵)

(۱) فتح الباری (ج ۸ ص ۳۹۶ وشرح مسلم للنووی: ج ۱ ص ۱۱۱ وفتح الملهم: ج ۱ ص ۳۹۷ ص ۳۹۸ - فتح الباری: کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ج ۱ ص ۴۳۲) -

(۲) صحیح البخاری (مع فتح الباری کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا رقم: ۳۳۵۸ - فتح الباری: ج ۶ ص ۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا -

(۳) فتح الباری: ج ۶ ص ۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا -

امام نووی رحمته الله نقل کړی دی چه حضرت ابراهیم عليه السلام واقعه هغه وخت بیمار وو اودهغه تبه وه حافظ ابن حجر رحمته الله دابعد گرځولې دې ځکه چه په هغه صورت کېنې به بیا دانه صراحتا کذب وی اونه تعریضا (۱) اودا مطلب هم کیدي شی چه ستاسو شرکي حرکتونوسره موافقت کولو دپاره زما طبیعت تیارنه دې دهغوی سره موافق نه کیدل نی بیمارنې سره تعبیرکړل علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله فَتَنْظُرُ نَظْرَةً فِي الْاُجُومَةِ فَقَالَ اِنِّي سَقِيمٌ لاندې لیکي : دهغوی په قوم کېنې دنجوم زور وو، حضرت ابراهیم عليه السلام هغوی ته دخودلویه غرض ستوروته اوکتل اووینی فرمائیل چه زماطبیعت ټیک نه دې (۲) اوداسې په دنیا کېنې څوک دې چه دهغه طبیعت به په هر قسم ټیک وی څه ناڅه دننه عوارض یه بهرنی خو وی ، هم دا تکلیف څه کم وو چه هر وخت به ئې د قوم حالت کتلو او خفه کیدو به، یا دامطلب چه زه بیماریدونکې یم (بیماری نوم دې دمزاج دبرابر کیدونه اخوا کیدل ، نودمرگ نه وړاندې هر سړی ته داپیش کیدونکې دې، بهر حال دابرهیم عليه السلام مراد صحیح وو ستورو ته کتل او ان سقیم ونیلونه خلوقدا مطلب اوگنېو چه دنجوم په ذریعه هغه دا معلومه کړه چه زردې بیماریدونکې یم . هغه خلق دمیلې دپاره دښارانه بهرتلل . داکلام اوریدلوسره حضرت ابراهیم عليه السلام خان سره دپوتلونه معذور اوگنېلو نویوازي پریخودلولاولړل . دحضرت ابراهیم عليه السلام غرض هم داووجه خان له یوه موقع ملاؤ شی نو ددې دروغونو خدايانو خبر به واخلم بت خاني ته لاړلو اوبتانوته ئې خطاب اوکړلوچه دا خوراکونه اونذرونه ستاسو مخې ته پراته دې ولې نه خوړنی سره ددې چه ستاسو شکلونه دخوراک کونکو دی . پورتنی تقریرنه معلومه شوه چه د حضرت ابراهیم عليه السلام ان سقیم وینا دواقعی مطلب په اعتبار سره دروغ نه وه اومخاطبینوچه کوم مطلب اوگنېلو دهغې په اعتبار سره خلاف واقعه وه . ددې دپاره په بعض احادیث صحیحه کېنې په دې د کذب اطلاق کړې شوې دې . حالانکه په حقیقت کېنې مباح ده . لکه په حدیث هجرت کېنې ، من الرجل ، دجواب باره کېنې رسول الله افرمائیل ، من الماء ، اودابوبکر صدیق رضي الله عنه دیوسوال په جواب کېنې افرمائیل ، رجل یهدیق السبیل ، اودا توریه هم چونکه دابراهیم عليه السلام داوچتې مرتبې دشان په لحاظ خلاف اولی وه نوپه دې قاعده ، حسنات الابرار سیئات المقربين ، حدیث کېنې داذهب گرځولې شوې دې . (۳)

دغه شان قَالَ بَلْ قَعَلَهُ كَيْدُهُمْ هَذَا فَاسْتَلَوْهُمْ كَيْنِي هم توریه ده اودامشروط ده ، اِنْ كَانُوا يَنْطُقُونَ سره مطلب دادې که چرې دایتان خبرې کولې شی نوییابه دې لوی داکار کړې وی اوکه خبرې نشی کولې نوییابه بل چا داکار کړې وی . (۴)

(۱) فتح الباری : ج ۶ ص ۳۹۱ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _

(۲) تفسیر عثمانی : ۵۹۸ فائده نمبر ۸ _

(۳) فتح الباری : ج ۶ ص ۳۹۲ کتاب احادیث الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _

علامه زمخشری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام مقصود دبت دپارہ ددی کارثا بتول نہ دی بلکه داکارنی ہم خپل طرف ته یوبلیغ تعریفی طریقہ سره منسوب کول وو. کوم کنبی چه کافرانو پورې خندل هم وو. داپه مثال سره داسې اوگنړنې چه تاسو ښکلی خطا ط نی. تاسو یو تحریر او لیکلو ستاسو یو بل ملگري چه هغه له دقلم نیولو طریقہ هم نه ورخی تانه تپوس او کړی چه دا تحریر چالیکلې دې؟ ته هغه ته په جواب کنبی اووانی داتا لیکلې دې په دې جواب کنبی مقصد هیڅ چرې دانه وی چه دا واقعی هغه لیکلې دې بلکه په دې کنبی دتحریر خپل طرف ته نسبت گرځول مقصد دې او ورسره مخاطب سره ټوکه مسخره هم مقصد وی (۱). دغه شان حضرت ابراہیم علیہ السلام او فرمائیل قال بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا هُوَ لَه پوهیدل پکار وو چه داکار کونکې خو موجود دې نوییا ولې تپوس کوی دې نه پس وړاندې حضرت ابراہیم علیہ السلام خدا فرمائی قَسُّوْهُمْ اِنْ كَانُوْا يُنٰطِقُوْنَ.

امام کسانى علیہ السلام ددې یوه بله توجیه کړې ده. چه «فعله»، خان له جمله ده، کبیر هم ددې فاعل نه دې بلکه کبیر هم هذا مستقل جمله مستانفه ده یعنې فعله من فعله داکارنی اوکړو چاچه هم اوکړو اوددې بتانولوی دا دې په دې توجیه کنبی چه کوم تکلف دې هغه ظاهر دې (۲). شیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي: یعنې زمانه دتپوس ضرورت نشته بلکه که دافرض کړې شی دا لوی چه صحیح سالم ولاړ دې اود ماتولو څیز هم هغه سره دې داکارنی کړې وی نو دبحث او تحقیق په وخت کنبی دالزام اوتبکیت په توگه دا دعوی کوم چه دې لوی بت داتول واره مات کړل اوس تاسو سره څه دلیل دې چه ده نه دی کړی. آیا په دنیا کنبی داسې نه کیږی چه لوی ماران واره اولوی کبان واره کبان خوری. لوی باشاهان واره حکومتونه تباد کوی. په دې وجه زما وستاسو په مینځ کنبی بهترین صورت دا دې چه تاسو پخپله ددې معبودانو نه تپوس اوکړی چه دا څه قصه شوې ده. که دوی چرته څه وینا کولې شی نو په داسې اهم معامله کنبی به دې وینا سره زما درنښتیا او دروغو فیصله به اونه کړی

ددې سلسلې یوه تنبیه: زمونږ دتقریر نه معلومه شوه چه «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا» ویناکول دواقع خلاف خبر ورکولو په توگه نه ووکوم ته چه حقیقتا دروغ اووینلې شی بلکه دهغوی دتحقیق اوتجنهیل دپاره یوفرضی احتمال نی ددعوی په صورت کنبی واخستلو اودتعریض اوالزام کلام نی کړې وو لکه چه په عام توگه بحث اومناظرو کنبی کیږی. دې ته دروغ نشی وینلې اوپه ظاهره د درغو صورت معلومېږی ځکه په بعضی احادیثو کنبی په دې باندې دلفظ کذب اطلاق کیږی مفسرینو ددې دپاره توجیه کنبی نور هم محمل بیان کړی دی مگر زمونږ په نزد هم داتقریر دیرصفایي تکلف او الارب ال الروایات دې (۳).

(۱) تفسیر کشاف: ۳: ۱۲۴.

(۲) فتح الباری: ج ۶ ص ۳۹۲ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا.

(۳) تفسیر عثمانی: ۴۳۶ فائده نمبر ۱.

اودریمه خبره دحضرت ابراهیم علیه السلام خپلې بی بی حضرت ساره ته «هذه احدى»، ونیل دی دا هم توره ده اومطلب داووپه داخوت دینیه په اعتبار سره دازما خورده دهغوی دا گنډل لکه چه نسبی قرابت په اعتبار سره نئ خوربنانی

البته دلته یواشکال کیږی چه کله دا خبرې دروغ نه وې بلکه دتوریه په زمرة کنبې داخلې وې نویا حضرت ابراهیم علیه السلام دا په کذبات سره ولې تعبیر کړې ددې جواب دا دې چه دا توریې هم د حضرت ابراهیم علیه السلام دمړتېې داوچتوالی په اعتبار سره خلاف اولی وې په دې وجه په دې قاعده حسنات الابراذ سنیات المعی، پین دا دهغوی کذب اوگر خولې

قوله: (يَا عِيسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرَوْحُ مِنْهُ: حضرت عیسی

علیه السلام الله تعالی په کلمه «کن»، سره پیدا کړې دې دتوالد اوتناسل ظاهری واسطې نوبت دهغه په پیدا کیدو کنبې نه دې راغلې شیخ محی الدین عربی رحمته الله لیکي چه کلمه وانی «لفظ وضع لمعنی مفرد»، ته «څنگه چه په کلمه کنبې معنی پته وې دغه شان په حضرت عیسی علیه السلام کنبې حقیقت ملکيه مستور وو، صورة خواهغه بشروویه هغه کنبې حقیقت ملکيه موجودوو.

نقش آدم معنی چیرائیل رسته از جمله هوا و قال وقیل

ترجمه: یعنی په صورت کنبې انسان خو په حقیقت کنبې دجبرائیل په صفاتو موصوف دې. نه دخواستو غلبه اونه په قیل اوقال کنبې حجت بازی او حضرت عیسی علیه السلام ته خو کلمه الله ونیلې شوې دی اوقرآن ونیلی دی الیه یصعد الکلم الطیب په دې وجه دهغوی آسمان ته اوچت کړی شو.

محی الدین ابن عربی رحمته الله وائی چه دحضرت عیسی علیه السلام دنیوی پیدائش دموردختیې نه شوې دې لکه چه «وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ نه معلومېږی خو اصل مولد دهغه عالم قدس وو ددې دپاره الله تعالی تبارک وتعالی دلېږې مودې نه پس هغه واپس خپل اصل وطن عالم قدس ته اوغوښتلو. په «كَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرَوْحُ مِنْهُ»، کې د روح متعلق د علماؤ اقوال. وړاندې فرمائی «وَرَوْحُ مِنْهُ».

یعنی الله په خپل خاص حکم دحضرت عیسی علیه السلام روح مخلوق من امرالله، دا «من...» ابتدائیه دې تبعیضیه نه دې (۱) غرض دا دې چه دحضرت عیسی علیه السلام په پیدائش کنبې دماډې دخل

(۱) (روح منه: قیل هوروح کسانر الارواح الا ان الله تعالی اضافه الی نفسه تشریفا وقیل الروح هو النفخ

الذی نفخ جبرئیل علیه السلام فی درع مريم و اضافه الی نفسه لانه کان یامرہ وقیل الروح الوحی (وانظر معالم التنزیل: ج ۱ ص ۵۰۲ صورة النساء) ويحكي ان طبيباً نصرانياً ناظر علي بن الحسين الواقدي فقال له ان في كتابكم ما يدل على ان عيسى عليه السلام جزء منه تعالى وتلاهذه الآية فقر الواقدي قوله تعالى وسخر لكم مافي السموات وما في الارض جميعاً منه فقا اذن يلزم ان يكون جميع الانبياء جزء منه سبحانه وتعالى علواً كبيراً فانقطع النصراني فاسلم (روح المعاني)... [بقية حاشية به راروانه صفحه..]

نشته ، د صلب والد داخل نشته ، اود روح الوتل آسمانونو طرف ته وی ددی دپاره حضر عیسی
 علیه السلام الله تعالی آسمان طرف ته اوچت کړو. دلته په روایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به
 اوفرمانی چه تاسو محمد ﷺ له لاسی نو خلق به د حضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شی
 یوروایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به پخپله خلقوسره د حضور اکرم ﷺ په خدمت
 کښې حاضریری نو دی نه دیوحدیث مفهوم واضح کیږی کوم کښې چه هغوی ﷺ فرمانیلی
 دی چه عیسی علیه السلام به ټولویغمبرانوکښې ماته نژدی دی (۱) په عام توگه ددی مطلب دایان
 کولې شی چه د عیسی علیه السلام اوهغوی ﷺ په مینځ کښې بل نبی نه دی مبعوث شوې خوددی
 روایت په بناددی یومطلب دا هم شوچه په قیامت کښې د حضرت عیسی علیه السلام اوحضور اکرم
 ﷺ قرب یعنی نزدیکیک ظاهریری په دی توگه چه دشفاعت د درخواست دپاره خلقوسره د نبی
 کریم ﷺ په خدمت کښې حضرت عیسی علیه السلام هم راخی . نولکه په قیامت کښې دهغوی قرب
 دنبی کریم ﷺ سره وی .

قوله: وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:

د "قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر" تشریح: حضرت شاه صاحب رحمته فرماني چه
 داخطاب تشریف دی اوددی مطلب دا دی چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په دنیا کښې داتسلی
 ورکړې ده چه په آخرت کښې به ستا په یوه خبره هم نیول نه کیږی نولکه هغوی ﷺ به
 دشفاعت اوسفارشدپاره دالله تعالی په دربار کښې پیش کیدی شی . (۱) بعضی حضراتو نیلی
 دی چه دکومحضراتونه صدور د ذنب کیږی دهغوی مرتبه دهغې سره نشی برابریدلې دچانه
 چه صدور ذنب نه وی شوې . دنورو انبیاء کرامو نه دهغوی دمرتبی په اعتبار سره صدور د
 ذنب شوې وونوخکه هغوی دشفاعت جرات اونه کړې شواورسول الله ﷺ دصدورذنب نه
 محفوظ وو ددی دپاره هغوی ﷺ په شفاعت باندې تیار شو . حافظ ابن تیمیه اودهغوی په
 اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمته دا قاعده رد کړې ده چه دکوم سړی نه صدور ذنب شوې وی هغه
 دهغه سړی برابری دی نشی . دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې . ځکه چه ډیر خلې دگناه
 صادریدو نه پس سړې توبه کوی نودهغه درجه دهغه سړی برابریدی شی دچانه چه گناه نه وی
 صادرشوي بلکه زیاتیدی هم شی . امام بیهقی ،، مناقب شافعی ،، کښې لیکلی دی چه ،، ماتقدم

...بقیه ازحاشیه گذشته [ج ۶ص ۲۵ سورة النساء] وقال ابن العربي في احكام القرآن :ج ۱ص ۵۱۷ اختلف
 العلماء فيه على ستة اقوال الاول انها نفخة في جيب درعها وسميت النفخة روحا لانها تكون من الريح الثاني
 ان الروح الحية الثالث ان معنى الروح رحمة الرابع ان روح صورة لماخلق الله تعالى آدم اخرج من صلبه
 ذريته وصور هم فعيسى من تلك الارواح ادخله في مريم واختار هذا ابي بن كعب وقيل في الخامس روح
 صورة صورها الله تعالى ابتداء وجهها في مريم وقيل في السادس سر روح منه يعني من جبرئيل وهو معنى
 كلام الله القاهها اليه وروح منه اي القاء الكلمة كان من الله ثم من جبرئيل -

(۱) وفي جامع الاصول في احاديث الرسول :ج ۸ص ۵۲۳) والفاظه انا اولي الناس بابن مريم في الدنيا والاخرة.

(۲) ولم تحت هذه الاية ولكنه ذكره في فيض الباري :ج ۴ص ۹۱ تحت قوله تعالى ﴿﴾ اعلموا ما كنتم...

من ذنک، نه هغه قصور مراد دې کوم چه د نبوت نه وړاندې صادر شوی وی او... ماتاخر، نه مراد عصمت دې چه الله تعالی د نبوت ورکولو نه پس هغوی ﷺ معصوم جوړ کړلو اویا: د هغوی ﷺ نه هیڅ گناه او قصور صادر نه شو (۱). بعضې حضراتو ونیلي دی چه د رسول الله ﷺ وړاندینی او روستو ټولې خطاگانې الله تعالی معاف کړې وې ددې دپاره حضرت عیسیٰ ﷺ به د هغوی ﷺ په خدمت کښې دورتلو مشوره ورکوی چه په دې مقام شفاعت کښې بالفرض که څه تقصیر هم شوې وی نو هغه هم د عام معافې لاندې اول راغلې دی (۲).

قوله: فَأَقُولُ أَمَّتِي يَا رَبِّ، أَمَّتِي يَا رَبِّ: دلته دا شکال پیدا کېږي چه ټول مخلوق حضور اکرم ﷺ له ورغلو او هغوی د سفارش وعده هم فرمائیلې، نو بیا هغوی صرف دخپل امت سفارش ولې کوی او د نورو خلقو سفارش نه کوی ددې جواب دادې چه دلته په روایت کښې اختصار دې گنی حضور اکرم ﷺ به د حساب شروع کولو دپاره د ټولو خلقو سفارش کوی په روایاتو کښې ددې ذکر موجود دې، هغه به شفاعت کېږي وی دلته روایت کښې دخپل امت دپاره شفاعت صغری ذکر دې (۳).

قوله: إِنَّ مَا بَيْنَ الْمَصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَمَكَّةَ، أَوْ كَمَا

بَيْنَ مَكَّةَ وَبَصْرَى: د جنت په دوو دروازو کښې به دومره فاصله وی څومره چه دمکې او حمیر په مینځ کښې یا ونی فرمائیل څومره چه دمکې او بصرې په مینځ، د مختلف ښارونو نومونه هغوی ﷺ اخستی دی، داپه دې اعتبار سره چه دکومې علاقې خلق هغوی ﷺ ته مخاطب دی هغوی دخپلو ښارونو فاصله باندې پوهیږي دلته دا شک کیدیشی چه د دومره لویه دروازه خوبه ښه نه معلومېږي ددې جواب دا دې چه په اصل کښې د دروازو لونی والې او وړوکوالی او ددې مناسبت او بناسسته والی تعلق او انحصار د عمارت په لونی والی وړوکوالی باندې وی. که عمارت ډیر لوی وی نو وړه دروازه ښه نه ښکاري او ظاهره ده د جنت عمارت خوبه ډیر عظیم وی نو په دې وجه ددې دروازې هم لونی وی

(۱) دا قول علامه نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۱۰۹ کښې قاضی عیاض طرف ته منسوب کړې دې مناقب بیهقی زموږو سره نشته البته دامام شافعی رحمه الله احکام القرآن کوم چه امام بیهقی جمع کړو په دې کښې دی سنل الشافعی عن قول الله عز وجل انا فتحنا لك فتحنامینا لیفرلک الله مانقدم من ذنیک وماناخر قال معناه (ما تقدم) من ذنب ابیک آدم وهبته لك (وماناخر) من ذنوب امتک ادخلهم الجنة بشفاعتک (وانظر احکام القرآن للشافعی رحمه الله: ۳۸).

(۲) فتح الملهم: ج ۱ ص ۳۶۴.

(۳) قوله يا محمد ادخل من امتك هذه القطعة في الشفاعة الصغرى وكانت الاولى في الكبرى لفتح باب الحساب وحاصله ان العالم مجموعه اذا احتاج الى شافع لم يسرعنهم مارابهم غير النبي صلى الله عليه وسلم واذا وصل الامر الى كل من الامم تكفل كل نبي لامته (فيض الباری: ۴ ص ۱۹۸).

۲۰۴ = باب قَوْلِهِ (وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا)

[۴۴۳۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «حَقَّقَ عَلَيَّ دَاوُدُ الْقِرَاءَةَ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَائِيهِ لِشُرَرِهِ، فَكَانَ يَقْرَأُ قَبْلَ أَنْ يَقْرَعَ». يَعْنِي الْقُرْآنَ. (ار. ۱۹۶۷)

دحضرت داود علیہ السلام دپاره دزبور قراءت آسان کړې شوې وو هغه به دخپل څاروی دپاره دزبور ترلو حکم ورکولو اودزبور دترلونه وړاندې به هغوی ټول زبور لوستلې وو. دامعجزه وه علامه سیوطي رحمه الله دبعضو بزرگانو متعلق نقل کړی دی چه هغوی به په یوه ورځ اوشپه کښې ښه خل قرآن پاک ختمولواوشیخ سهرودی علیهم السلام به یوه ورځ کښې شپيته خل قرآن ختمول. دحضرت شاه اسماعیل شهد باره کښې راغلی دی چه هغوی دمازیگرنه ترمانبامه پورې په ترتیل سره قرآن مجید ختم کړې وو. (۱)

طی زمان او طی مکان: دصوفیاء په اصطلاح کښې دې ته طی زمان،، وائی اویو وی،، طی مکان،، مثلاً یویه ډیر لږ وخت کښې ددې ځانی نه مکې معظمې ته اورسی. شیخ ابن عربی..فتوحات.. کښې داقسم ډیر واقعات نقل کړی دی. یوه واقعه ئی لیکلې ده چه جوهری یوخل وده شو، خوب ئی اولیدو چه هغه بغداد ته تلې دې او هلته ئی یوې ښځې سره واده کړې دې اودهغې نه دده ډیر بچی پیدا شوی دی کله چه دخوب نه بیدار شو نوڅه موده پس یوه ښځه دبغدادنه راغله اوهغې دعوی اوکړه چه جوهری هغې سره نکاح کړې ده اودا ماشومان دهغه دی. شیخ مجدد احمد سرهندي علیهم السلام ددې واقعه نه انکار کړې دې او دانی صحیح نه ده گرځولې مولانا انور شاه کشمیری علیهم السلام فرمانلې دی چه زماپه نزد په دې کښې هیڅ بعد شته او د،، طی زمان،، دباب نه ئی دا گرځولې ده. (۲)

۲۰۵ = باب (قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ

فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا).

[۴۴۳۷] (۲) حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةُ) قَالَ كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ

(۱) فیض الباری: ج ۴ ص ۱۹۷ -

(۲) فیض الباری: ج ۴ ص ۱۹۸ - ۱۹۹ -

(۳) اخرجه البخاری ایضا فی التفسیر رقم الحديث: ۷۱۵ (مع الفتح) واخرجه مسلم فی التفسیر باب اولئک الذین یدعون یتبعون رقم الحديث: ۳۰۳ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب قوله تعالی فی ادعوا الذین زعمتهم رقم الحديث: ۱۱۲۸۷ -

يَعْبُدُونَ نَاسًا مِّنَ الْهِنِ، فَاسْلَمُ الْهِنُ، وَتَمَسَكَ هَؤُلَاءُ بِبِدْيَتِهِمْ. زَادَ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَنْعَشِيِّ. (قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ رَزَقْتُمْهُم). [۴۴۳۸]

وآیت ترجمه ده تاسوا و اوایی چه را و غواره هغه خوک په چا چه تاسو دالله تعالی نه سوا دمعبود گمان کولو (کله چه هغه را و غواړی، نونه به هغوی ستا تکلیف کم کولې شی او نه به هغه بدلولې شی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ددې آیت په تفسیر کښې فرمائی چه هغه خلقویه دبیریانو عبادت کولو. هغه پیریان خومسلمانان شو او دهغوی عبادت کونکی همدغه شان په شرک او کفر کښې اخته وو. دهغوی ذکر به دې آیت کښې شوې دې چه هغه پیریان کوم چه دې خلقو معمودان جوړ کړې وو هغوی په هیڅ قسم نفع او نقصان باندې قدرت نه لری.

= ۲۰۶ باب قوله (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) الْآيَةَ. [۴۴۳۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فِي هَذِهِ الْآيَةِ (الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) قَالَ نَاسٌ مِنَ الْهِنِ { كَانُوا } يَعْبُدُونَ فَاسْلَمُوا. (ر: ۴۴۳۷)

= ۲۰۷ باب (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ)

[۴۴۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ) قَالَ هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أَرَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُثْرَى بِهِ (وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ) شَجَرَةُ الزُّقُومِ. (ر: ۴۴۷۵)

دلته دروېا په تفسیر کښې اختلاف دې، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چه ددې رويا نه مراد رويا عين دې اوداهغه ده چه په ليله السراء کښې حضور صلی الله علیه و آله ته دبیدارنې په حالت کښې دمسجد حرام نه مسجد اقصی پورې اوبیا دهغه خائي نه داووا آسمانونو پورې اوخودلې شو بعضو نیلی دی چه دروېا نه رويا بدر مراد دې په کوم کښې چه حضور صلی الله علیه و آله ته دقتل شوو دغورزیدو خائي خودلې شوې دې. (۱)

بعضي حضراتو و نیلی دی چه دې نه مراد رويا حدیبیه ده چه حضور صلی الله علیه و آله ته په خوب کښې اوخودلې شوچه تا احرام ترلې دې اوتاسره دصحابه کرامودلې احرام ترلې دې اوتول دعمرې ادا کولو دپاره تلی نی. (۲)

بهرحال اقوال مختلف دی حضرت ابن عباس رضی الله عنه چه حبرالامة او رئيس المفسرين دې په دې وجه دهغوی رائي ته به ترجیح ورکولې شی.

(۱) روح المعانی ج: ۱۵ ص ۱۰۷ -

(۲) الجامع الاحکام القرآن ج ۱۰ ص ۲۸۲ خومذکوره دواړه قوله ضعیف دی ځکه چه آیت مکی دې او دروېا بدر اوحدیبه تعلق مدینې سره دې -

۲۰۸ = بَابُ قَوْلِهِ (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا). (۹)

قَالَ مُجَاهِدٌ صَلَاةُ الْفَجْرِ.

[۴۴۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَأَبْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « فُضِّلَ صَلَاةُ الْكَبِيرِ عَلَى صَلَاةِ الْوَاحِدِ ثَمَسَ وَعَشْرُونَ دَرَجَةً، وَتَجَمُّعُ مَلَائِكَةِ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ ». يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ أَقْرَعُوا إِنَّ شِئْتُمْ (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) [۶۲۲]

د قرآن الفجر د مشهور کیدو مختلف وجوه: د سحر په وخت کښې قرآن لوستل مشهود گرځولې شوی دې ددې مختلف وجوهات بیان کړې شوی دی.

① د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دې چه د سحر په وخت کښې د شپې او ورځې فرښتې حاضرېږي.

② بعضې حضراتو ونیلي دي چه دې وخت کښې د الله تعالی د قدرت شواهد ښکاره کیږي، دې وخت کښې د شپې تیارې دورځ په رڼا کښې بدلیږي او خوب چه اخت الموت دې داتباه او استیقاظ سره بدلیږي. (۱)

③ بعضې حضراتو ونیلي دي چه دې وخت کښې مونځ گذار خپلې بسترې پرېږدي او حاضرېږي په دې وجه دې ته مشهود اوونلې شو. (۲)

④ بعضې حضراتو ونیلي دي چه په دې کښې دې خبرې طرف ته ترغیب دې چه د قرآن الفجر حق دا دې چه په دې کښې گټې و خلقوله حاضرې ورکول پکار دی. (۳)

مجاهد رضی الله عنه فرماني چه د قرآن الفجر نه د سحر مونځ مراد دې، اکثر ائمه تفسیر، ابن کثیر، قرطبی، او مظهری رحمهم الله همدغه مراد اخستي دي. (۴)

۲۰۹ = بَابُ قَوْلِهِ (عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا)

[۴۴۴] حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ آدَمِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ

(۱) روح المعاني: ج ۱۵ ص ۱۲۷ -

(۲) روح المعاني: ج ۱۵ ص ۱۲۷ -

(۳) روح المعاني: ج ۱۵ ص ۱۲۷ - التفسير ابن کثير (ج ۲ ص ۵۵) و روح المعاني: ج ۸ ص ۱۳۵ و التفسير الكبير: ج ۲۱ ص ۲۷ و القرطبي: ج ۱ ص ۳۰۲

(۴) التفسير ابن کثير (ج ۲ ص ۵۵) و روح المعاني: ج ۸ ص ۱۳۵ و التفسير الكبير: ج ۲۱ ص ۲۷ و القرطبي: ج ۱ ص ۳۰۲ -

(۵) و اخرجه النسائي في سنن الكبرى في التفسير باب قوله تعالى عسى... [بقية حاشية په راروانه صفحه..]

ابن عمر رضی الله عنهما یقولون ان الناس یصیرون یوم القیامة جثا، کل امة تنبئ نبیها، یقولون یا فلان اشقم، حتی تلتوی الشقاعة الی النبی - صلی الله علیه وسلم - فذلک یوم یبعثه الله المقام المحمود.

ابوالاحوص نوم سلام بن سلیم دی، دوی روایت کوی دآدم بن علی عجلوی بصری نه آدم بن علی نه بخاری کنبی صرف دغه یوروایت دی.

ادم بن علی: ابن سعد، طبقات، کنبی داهل کوفه طبقه ثانیه کنبی دی ذکر کړی دی، هغه دحضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه نه روایت کوی اوده نه سفیان ثوری وشعبه، اسرائیل بن یونس، ابراهیم بن طهمان، امام بخاری اوامام نسائی روایت کوی.

امام جرح وتعديل یحیی بن معین دده باره کنبی فرمائی، ثقة،

امام نسائی دهغوی باره کنبی فرمائی، لیس به پاس،

ابن حبان، ثقات، کنبی دده ذکر کړی دی.

هشام بن عبد الملك بن مروان دحکومت په زمانه کنبی دهغه وفات شوی دی. (۱)

داذان نه پس دعا:

[۴۴۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُكَدِّرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ قَالَ حِينَ يَنْتَهِي التَّيَّاءُ اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَقَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رواه حمزة بن عبد الله عن أبيه عن النبي - صلی الله علیه وسلم -.

په دعا کې د "الدرجة الرفیعة"، ذکر نشته: دلته په روایت کنبی، آت محمداه الوسيلة والفضيلة

، نه پس، والدرجة الرفیعة، ذکر نشته. په صحیح روایت کنبی ددې لفظ ثبوت نه ملاویری

البته ابن السنی «عمل اليوم واللیلة»، کنبی، "الدرجة الرفیعة"، ذکر کړی دی (۲) دحافظ ابن تیمیة رحمه الله په فتاوی کنبی هم ددې لفظ ذکر موجود دی (۳) هغه ټول خویا سهو ناسخ دی یا بیا

...بقیه از حاشیه گذشته] ان بیعتک ربک مقاما محمودا رقم الحدیث: ۱۱۲۹۴ وهذا الحدیث لم یخرجه احد

من اصحاب الستة سوى البخاری -

(۱) دمذکوره تفصیل دپاره اوگورنی فتح الباری: ۸ص ۴۰۰ وتهذیب الکمال: ج ۲ص ۳۰۸-۳۰۹ وطبقات

ابن سعد [۶ص ۲۲۵ والجرح والتعديل: ج ۱ص ۲۶۷ -

(۲) عمل اليوم واللیلة: ۸۸ -

(۳) (فتاوی ابن ابن تیمیة: ج ۱ص ۱۹۲ قال ملا علی القاری فی کتابه: الصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع

۱۰۰ حدیث: الدرجة الرفیعة فیما یقال بعد الاذان قال السخاوی لم اره ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

اصل مصنفینو ته د هوکړه لگیدلې ځکه چه په یو صحیح سند کښې هم دا الفاظ نقل نه دی ، دا روایت کتاب الاذان کښې تشریح سره تیر شوې دې .

= ۲۱۰ باب (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا)

يَزْهَقُ يَهْلِكُ .

[۴۴۴۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مُعْبَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْعُودٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَكَّةَ وَحَوَّلَ الْبَيْتَ سِتُونَ وَثَلَاثِينَ مَرَّةً نُصِبَ فَجَعَلَ يَطْعُمُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ (جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) (جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِءُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ) .

= ۲۱۱ باب (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ)

[۴۴۴۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبرَاهِيمُ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي حَرْبٍ وَهُوَ مُتَكَيِّئٌ عَلَى عَصِيٍّ إِذْ مَرَّ الْيَهُودُ ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ ، فَقَالَ مَا رَأَيْتُكُمْ إِلَيْهِ ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا يَسْتَقْبِلُكُمْ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ فَقَالُوا سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ فَأَمَّاكَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِمْ شَيْئًا ، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ ، فَقُمْتُ مَقَامِي ، فَلَمَّا نَزَلَ الْوَحْيُ قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا) (ر: ۱۲۵)

قوله: (مَا رَأَيْتُكُمْ إِلَيْهِ) بميغة الباشى من الرب و ذكر لى (النهايه) بضم الهاء (ماراىكم اليه) اى ما راىكم و حاجتكم الى سؤاله لى نسخه (ماراىكم) اى فكر كم و لى العيفى قال الخطاىى الصواب (ماراىكم) اى ما حاجتكم .

د روح متعلق د يهوديانو سوال: روايت کښې دى چه د حضور اکرم ﷺ نه يهوديانو د روح باره کښې سوال او کړو نو حضور اکرم ﷺ هغوى ته هيڅ جواب ورنه کړو په دې کښې د قرآن شريف

...بقیه از حاشیه گذشته] فی شی من الروایات وقال الحافظ ابن حجر فی التلخیص الحیر: ج ۱ ص ۲۱۰ و لیس فی شی من طرق هذا الحديث ذكر (الدرجة الرفیعة) و زیادة بعضهم فی اخر هذا الدعاء (یا ارحم الراحمین) لیست ایضا فی شی من طرق هذا الحديث وقال الشيخ عبد الفتاح ابو غده رحمه الله فی تعلیقات المصنوع: ۱۰۱ فلا تقال ایضا ولا تزاد .

دا آیت نازل شو ، «وَلَسْتُ مُنْكَ عَنِ الرُّوحِ قُلُ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» کنبی تنوین دتقلیل دپاره دې یعنی ستاعلم اقل قلیل دې ځکه چه ته علم دحواس په ذریعه حاصلوې اوحواس دروح احاطه نشی کولې نوته دروح متعلق ډیر نه شی پوهیدلې . دوه عالم امر مجرد عن المادة دې ، روح دعالم خلق خیز نه دې چه دایه مادیات کنبی اوشمیرلې شی بلکه هغه دعالم امر خیز دې اودمادې نه مجرد دې . علامه الوسی رحمته الله په روح المعانی کنبی فرمائی چه دعالم امر اوعالم خلق اصطلاح دروستو پیداوار دې ، په حضور صلی الله علیه و آله باندې چه کله قرآن نازلیدلونو دا اصطلاح دروستو پیداوار دې ، په حضور صلی الله علیه و آله باندې چه کله قرآن نازلیدلو نو داصطلاح نه وه نو دا اصطلاح په آیت قرآنی باندې منطبق کول صحیح نه دی . هغوی لیکي :
ثم ان لی هذا الوجه وثقة فان الظاهر ان اطلاق عالم الامر علی الکائن من غیر تحصیل من مادة وتولد من اصل ، واطلاق عالم الخلق علی خلافه محض اصطلاح لایعرف العرب ولا یعرفونه ولی الاستدلال علیه بقوله تعالی «
الاله الخلق والامر» ، مالا یخفی علی منصف ، (۱)

عالم خلق اوعالم امر : دعالم خلق اودعالم امر اصطلاح روستنی پیداوار دې خوعلماء دقرآن آیت الاله الخلق والامر نه دا اصطلاح اخذ کړې ده . په دې دواړو اصطلاح باندې رنځ اچولوسره شیخ الاسلام مولانا شبیراحمد عثمانی رحمته الله لیکي :
یوعالم دامر لفظ دې دکوم چه مناسب تشریح ضروری ده . اودکوم پوهیدلوسره امید دې چه دروح پیژندگلو کولو کنبی به ډیرامداد ملاوشی . دسورة عراف الاله الخلق والامر ، دامردخلق «، په مقابله کنبی ساتلې دې دڅه نه چه مونږ په دې نتیجه باندې رسوچه دالله تعالی په نزد دوه مده بالکل جداجدا دی . یوخلق امر ، مخلوقات په یومعین اومحکم نظام باندې چلول کوم ته چه تدبیر اوتصرف ونیلې شی امرشو . الله الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَاللَّهُ تَعَالَى أُولُ الْأَسْمَانِ اوزمکې ټوله مشینری جوړه کړه کوم ته چه «خلق» ، وائی ، هره وړه اولویه پرزه ئی ښه په صحیح اندازه باندې تیاره کړه کوم ته چه تقدیر ، ونیلی شوې دې ، ، قدره تقدیر ، ټولې پرزې یوځای کړې اومشین فت کړې شو کوم ته چه «تصویر» ، وائی وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ داتول افعال دخلق په مد کنبی وو ، اوس ضرورت ووجه کوم مشین په کوم کار کنبی لگول دی اودې لگولې شی آخرمشین چالوکولودپاره «امرالله» ، بجلی راپریخودې شوه . دې امراللهی ته اوفرمانیلی شو ، «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» په ځای کنبی ډیره وضاحت سره «امرکن» ، په خلق جسد باندې مرتب کولوسره ارشاد اوفرمانیلی شوپه خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ بلکه ظاهرېری چه په قرآن کنبی «کن فیکون» ، مضمون په څومره ځایونو کنبی راغلې دې عام توگه باندې دخلق اوابداع ذکرکړنه پس

راغلی دې کوم سره چه خیال تیریږي چه کلمه د،،کن،، خطاب خلق،، نه پس د تدبیر او تصرف دپاره کیږي. والله اعلم.

بهر حال دلته دامر معنی حکم دې او هغه حکم دا دې لکه چه څنگه لفظ،،کن،، سره تعبیر کړي شو او،،کن، دجنس کلامه نه دې چه دالله تعالی صفت قدیم دې څنگه چه مونږ دهغه ټول صفات نې د شک شبهي نه بغیر تسلیم کوو دکلام الله او کلمه الله متعلق هم دغه مسلک ساتل پکار دی، خلاصه مطلب داشوچه روح سره اکثر وځایونو کښې په قرآن کښې دامر لفظ استعمال شوې دې، مثلاً قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي،، وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا،،، يَنْزِلُ الْمَلَكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادَةٍ،،

من عبادۀ اول تیر شوچه امر،، دکلمې دکن نه یعنی هغه کلام انشائي کوم نه چه دمخلوقاتو تدبیر او تصرف په دې طریقه باندې اوکړې شی په کوم چه دایجاد او تکوین غرض مرتب وې نو ثابتۀ شوه چه دروح مبدا ء الله تعالی صفت کلام دی کوم چه دصفت علم ماتحت دې. (۱)
ایا د روح دحقیقت علم چاته گیدشي؟ دبعضې متاخرینو صوفیه رائي ده چه دروح دحقیقت علم چاته نشی کیدي اودروح په حقیقت کښې بحث او غور او فکر کول د ادب خلاف دی. (۲)
داخبره صحیح نه ده، یونې یارسول ته دوحی په ذریعه یا یوولی ته دکشف اوحقیقت معلوملول دعام انسان دوس کار نه دې څنگه چه دروح خالق دصفتو په ذریعه پیژندل کیږي دغه شان روح هم دغه دصفتو په ذریعه پیژندلې کیږي.

متکلمین وائي چه روح یو لطیف نوراني بدن دې اودانسان په بدن کښې هغه داسې ورتوتلې دې کله عرق گلاب کښې، او اوریه کوئله کښې ورتوتلې وی. (۳)
فلسفیان وائي چه روح یو جوهر دې چه مجرد عن الماده دې. دیدن سره ددې تعلق دتصرف او تدبیر دې، هغه په بدن کښې نه داخل دې نه خارج نه بدن سره متصل دې اونه منفصل. دمسلمانانو نه امام راغب اصفهانی رحمته الله علیه اوحجة الاسلام امام غزالی رحمته الله علیه هم دا قول اختیار کړي دي. (۴)

اودا هر څه په دې وجه وائي چه دروح دحقیقت صحیح علم نشته ددې دپاره ددې دپاسه د خارج کیدو یا داخل کیدو څه خاص حکم هم نشی لگولې.

ایا روح اونفس یو دی که جدا جدا ؟ : بعضې علماء وائي چه روح اونفس یو دې، ابن زید دا کثرو علماء دا قول نقل کړي دې اوابن حبیب اندلسی دواړه جدا جدا گرځولي دي. ابن منده

(۱) تفسر عثمانی (۳۸۷ فائده نمبر ۴-)

(۲) روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۴ وفتح الباری ج ۸ ص ۴۰۳-۴۰۴-

(۳) روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۵ علامه ابن قیم رحمته الله علیه همدار قول صحیح گرځولي دي او په دې باندې دیو سلونه زیات دلائل پیش کړي دي (اوگورنی کتاب الروح: ۳۱۷-۲۹۰-

(۴) روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۶-

د دواړو په مینځ فرق کولو سره فرمائی، «ان النفس طيبة نارية والروح نورية روحانية»، بعضو ویلي دي النفس ناسوتية الروح لاهوتية،...»^(۱)

علامه ابن قیم رحمته الله کتاب الروح کښې رېښې قول اختیار کړې دي او هم دائي راجح گرځولي دي^(۲)، ابن العربي دویم قول حق گرځولي دي^(۳) او علامه آلوسی رحمته الله فرمانيلى دي چه حق دا دی چه دواړه من وجه متحد هم دي او من وجه مختلف هم دي...»^(۴)

دمولانا انورشاه کشمیری رحمته الله تحقیق: علامه شبیرا حمد عثمانی رحمته الله روح مجر دیا جسم نورانی لطیف کیدو متعلق دمولانا انورشاه کشمیری رحمته الله په حواله سره لیکي:

پاتې شوه دامسئله چه روح جوهر مجرد دي لکه څنگه چه اکثر حکماء قدیم او دصوفیه مذهب دي یا جسم نورانی لطیف لکه چه دجمهورو اهل حدیثو وغیره رانې ده په دي کښې زما په نزد قول فیصل هغه دي کوم چه دبقية السلف بحر العلوم علامه سید انورشاه صاحب رحمته الله فرمانيلى دي په الفاظو دعارف جامی دلته درې څیزونه دي

- ① هغه جواهر چه په هغې کښې ماده او کمیت دواړه وي لکه زمونږ بدنونه مادي.
- ② هغه جواهر چه په هغې کښې ماده نه وي صرف کمیت وي کوم ته چه صوفیه اجسام مثاليه وائي
- ③ هغه جواهر چه دماده او کمیت دواړو نه خالي وي کوم ته چه صوفیه ارواح وائي، هغه دصوفیه په نزد بدن مثالی سره یادیږي چه کله په بدن مادي کښې درگډیږي او دبدن مادي په شان اندامونه لري، دا روح دمادي بدون نه کله جدا کیږي او ددي جدائی په حالت کښې هم یوقسم مجهول الکيفیت علاقه بدن سره ساتي دڅه په وجه چه په بدن باندې دمرگ حالت نه شروع کیږي لکه دحضرت علي عليه السلام دوینا موافق چه بغوی «الله يتوفى الانفس حين موتها» په تفسیر کښې نقل کړو هغه وخت روح پخپله جدا کیږي مگر ددي شعاع بدن ته رسي او دژوندی پاتې کیدو سبب جوړیږي لکه نمر چه په لاکهونوميله لري د شعاعانو په ذریعه زمکه گرمه ساتي، بهرحال دشرع خاوندان چه کله روح ثابتوی نوصوفیه ته ددي نه انکار نشته بلکه هغوی ددي دپاسه یوبل روح مجر د منی په کوم کښې چه هیڅ استحاله نشته بلکه ددغه روح مجر هم یوبل روح وي او په آخره کښې دکثرت هغه ټوله سلسله راغونډه شی «امربي»، په وخت باندې ختم شی نو دانکار ضرورت نشته.^(۵)

یو اشکال اودهغې جواب: دلته چاته دا اشکال کیدیشی چه روح ته په ماقبل کښې جوهر مجرد یا جسم نورانی او ویلي شو او قرآن دیته «امربي»، گرځولي دي، دامرنه مراد د «کن»،

(۱) روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۷-۵۸

(۲) کتاب الروح لابن قیم: ۳۴۸، ۳۵۱ و روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۸-

(۳) فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۳-

(۴) روح المعانی ج ۱۵ ص ۱۵۸-

(۵) تفسیر عثمانی: ۳۸۸ فاندۀ نمبر ۴-

حکم دې چه دکلام یوقسم دې نودا حکم جوهر مجرد یا جسم نورانی لطیف شکل څنګه اختیار ولې شی ؟ ددې اشکال جواب ورکولوسره مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني داداسې اوګړنې چه ټول عاقلان په دې متفق دی چه مونږ په خوب کښې کوم اشکال اوصور وینو بعضې وختونو کښې هغه صرف زمونږ خیالات وی چه دریاب زمري غر وغیره په شکلونو کښې ښکاري . اوس دغور کولومقام دې چه خیالات چه اعراض دی اود ماغوسره قام دی هغه څنګه جواهر اوجسام جوړشو اوڅنګه په هغې کښې داجسامو لوازم اوخواص پیدا شو . کله چه دیوسړی په قوت مصوره کښې هغه دومره طاقت ایخوډې دې چه هغه دخپل طاقت موافق غیر مجسم خیالاتوته بدنې ډانچه ورواچوی اوبه هغې کښې هم هغه خواص اوآثار دالله تعالی په حکم سره پیدا کړی چه په عالم بیدارنې کښې اجساموسره تړلې وونوآیا دې وړې نمونې کتلوسره مونږ دومره نه شو پوهیدلې چه ممکن ده دقادر مطلق اومصور برحق جل وعلا امرېې کیف سره دصفت قائمه بذاته تعالی کیدو سره په یو یا ډیرو صورتونو کښې ښکاره سشی ، داصورتونه مونږ په ارواح ، فرښتې یا څه بل نوم باندې یا دوو ، هغه ارواح ملائکه وغیره ټول حادث دی او امرالهی ، په حال دقدیم پاتې شو نوهیڅ شبه نشته چه روح انسانی ، امرېې ، په حال دقدیم پاتې شونوهیڅ شبه نشته چه روح انسانی ، امرېې ، مظهر دې داضروری نه دی چه دمظهرټول احکام اوآثار په ظاهره باندې جاری وی . (۱)

د روح قسمونه : بعضې حضراتو دروح دوه قسمونه بیان کړي دی ، یوروح طبی اویل روح شرعی ، په دې آیت کښې دروح شرعی ذکرکړې دې اوهمدغه روح دشرعی اعمالو مکلف دې . حضرت شاه ولی الله رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه روح طبی مرکوب دې او روح شرعی راکب دې . دروح طبی نه اخلاط اربعه پیدا کیږي . (۲)

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمۃ اللہ علیہ فرماني دروح دوه قسمونه دی . علوی اوسفلی . روح علوی مادي نه مجرد دالله تعالی یومخلوق دې دکوم دحقیقت پیژندګلو چه مشکل ده ، اهل کشف ته ددې مقام دعرش دپاسه خودلې کیږي ځکه چه هغه دعرش نه مه ډیر لطیف دې ، روح علوی په نظر کشفی ښکته پورته یا په پنځو درجو کښې محسوس کیږي ، قلب ، روح ، سر ، خفی ، اخفی داټول دعالم امر دلطائف نه دی .

او روح سفلی هغه بخار لطیف دې چه دانسانی بدن عناصر اربعه اور اوبه خاروه هوا نه پیدا کیږي اوهم دې روح سفلی ته نفس وئیلې کیږي . دغه شان انسان د لسو څیزونو مجموعه ده په کوم کښې چه پنځه په عالم خلق اوپنځه عالم امر سره متعلق دی . قلب روح سرخفي اخفی ت تعلق عالم امریره او اور اوبه خوره او هوا دې څلورونه پیدا کیدونکي بخار تعلق عالم خلق سره دي . الله تعالی روح سفلی کوم ته چه نفس وائی داوراح علویه مذکورہ آئینه جوړه کړې ده ددې عکس هم د دې روح سفلی په آئینه کښې راځي اود ارواح علویه آثار اوکیفات په دې

(۱) تفسیر عثمانی : ۳۸۸ فائده نمبر ۴

(۲) حجة الله البالغة مع ترجمه اردو نعمة الله السابقة : ج ۱ ص ۳۸

کنبی منتقل کوی اوهم دغه آثار کوم چه په نفوسو کنبی پیدا کیری دهریو فرد دپاره ارواح و نیلې شی. (۱)

ایا په روح باندې مرگ راځي؟ په دې سلسله کنبی داهل علم اختلاف دي، دبعضو خیال دي چه روح باندې مرگ راځي ځکه چه روح نفس انسانی نوم دي او په هرفنس باندې مرگ راتلل دقرآن دآیت نه ثابت دي **كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا قَانٍ**، کله چه په ملائکه باندې مرگ راځي نو په ارواح بشریه باندې به په طریقه اولی مرگ راتلې شی (۲) خود علماء دیودلې خیال دي چه په روح باندې مرگ نه راځي ځکه چه دانسانی بدن نه دروح جدا کیدلونه پس دهغه په نعمتونو یا عذاب کنبی کیدل داحادیث صریحه نه ثابت دی دکوم تقاضا چه دا ده چه په روح باندې مرگ نه راځي گنی بیا دروح په نعمت او عذاب کنبی کیدل څه معنی لري؟ باقی په کومو نصوصو کنبی چه په هرڅیز باندې دمرگ راتلو ذکر دي هغه په خپل ځای صحیح دی خو دیدن نه روح جدا کیدل مرگ سره تعبیر کولې شی علامه آلوسی رحمته الله علیه لیکي:

موت الروح هو مفارقتها الجسد، فان ارید بهوتها هذ القدر فی ذاته الموت وان ارید انها تعدد وتفضل فی الاموت مفارقة ماشاء الله تعالى ثم تعود الی الجسد وتبقى معه فی نعيم او عذاب ابدی الا بدین و دهر الداهین»، (۳) قرآن یوبل ځائی کنبی دکافرانو اشکال نقل کړي دي. **وَقَالُوا اِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ اِذَا نَا لَفَىٰ خَلْقٍ جَدِيدٍ** ددې نه پس ئې ددې جواب ورکړو **قُلْ يَتَوَفَّكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰی رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ** حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه اشکال اوکړو چه دلته په اشکال اوجواب کنبی مطابقت نشه، بیانی پخپله اوفرمائیل چه کافرانو مرگ عدم محض گنرلوا الله تعالی جواب ورکړو چه مرگ عدم محض نه دي بلکه روح یوه مقررده فریسته راوباسی او اوږی، بالکل هغه نه فنا کیری. (۴)

دلته په ایت کې دروح نه څه مراد دي؟ دکوم روح باره کنبی چه یهودیانو سوال کړې وو دهغې نه کوم روح مراد دي؟ په دې سلسله کنبی ډیر زیات اقوال دی.

① روح انسانی ② روح حیوانی ③ جبرائیل عليه السلام ④ حضرت عیسی عليه السلام ⑤ قرآن، ⑥ یو خاص مخلوق ⑦ وحی (۵) امام رازی او امام قرطبی رحمته الله علیه روح انسانی والا قول ته ترجیح ورکړې ده. (۶) علامه قرطبی یوه خبره بله هم کړې ده چه سوال کونکې خویهودی وو او یهودیان حضرت عیسی عليه السلام ته روح و نیولونه منکر دی په دې وجه حضرت عیسی عليه السلام مراد نه دي، دغه شان

(۱) تفسیر مظهری: ج ۵ ص ۴۸۵.

(۲) روح المعانی: ۱۵ ص ۱۵۹.

(۳) روح المعانی: ۱۵ ص ۱۵۹.

(۴) تفسیر عثمانی: ۵۵۳ فائده نمبر ۷.

(۵) فتح الباری ج ۸ ص ۴۹۲ و تفسیر کبیر ج ۲۱ ص ۳۸-۳۹.

(۶) تفسیر کبیر ج ۲۱ ص ۳۶ والجامع لاحکام القرآن ج ۱۰ ص ۳۲۴.

هغوی د حضرت جبرائیل علیه السلام د فریشتې کیدو قائل نه دی نو په دې وجه هغه هم مراده دې حافظ ابن قیم رحمه الله فرمایلي دی چه روح انسانی یو داسې څیز دې کوم چه ټول منی ، ددې تذکره چه قرآن کوم ځای هم کړې ده هلته ددې دپاره لفظ ، نفس ، استعمال کړې دې ذروح لفظ ېې نه دې استعمال کړې کوم نه چه ثابتیږي چه دکوم روح باره کښې چه هغه سوال کړې دې دهغې نه هم هغه روح مراد دې دکوم ذکر چه په آیت مبارک کښې ، یوم یوم یوم الروح والملائكة صفا، دې یعنی جبرائیل امین روح المعانی مراد نه دې . (۱) خو حافظ ابن حجر رحمه الله د حافظ ابن قیم خبره مرجوح ګرځولي ده او فرماني چه راجح هم دغه دی چه سوال دانسانی روح متعلق وو (۲)

۲۱۲ = باب (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ يَهَا)

[۴۴۴۵] (۳): حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو يَسْرِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - فِي قَوْلِهِ تَعَالَى - (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ يَهَا) قَالَ تَزَكَّيْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ، كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبَّوْا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ، وَمَنْ جَاءَهُ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ) أَيْ بِقِرَاءَتِكَ، فَيَسْمَعُ الْمُشْرِكُونَ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ، (وَلَا تُخَافُ يَهَا) عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُخَافُهُمْ (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا) [۴۴۴۶] (۴): حَدَّثَنِي طَلْقُ بْنُ عَتَّارٍ حَدَّثَنَا زَائِدٌ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ أَنْزَلَ ذَلِكَ فِي الدُّعَاءِ.

دلته د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د رومبي روایت نه معلومیږي چه دا آیت د مونځ د قراعت باره کې نازل شوې دې او ورپسې د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت نه معلومیږي چه دا آیت د دعا باره کې نازل شوې دې، (۵) په ظاهر په دواړو کې تعارض معلومیږي.

(۱) کتاب الروح: ۲۴۳ وفتح الباری: ج ۸ ص ۴۰۳.

(۲) فتح الباری: ۴۰۳.

(۳) وايضا اخرجه في التوحيد باب قوله تعالى وانزله بعلمه رقم الحديث: ۷۴۹ وباب قوله تعالى واسروا قولكم رقم الحديث: ۷۵۲۵ وباب قول النبي ﷺ الماهر باقرآن مع سفرة الكرام لبرر رقم الحديث: ۷۵۴۷ واخرجه مسلم في الصلاة باب التوسط في القراءة في الصلاة الجهرية رقم الحديث: ۴۴۶ واخرجه الترمذي في كتاب التفسير باب ومن سورة نبي اسرائيل رقم الحديث: ۳۱۴۶ واخرجه النسائي في السنن الكبرى باب صفة الصورة رقم الحديث: ۱۰۸۴.

(۴) واخرجه في الدعوات باب الدعاء في الصلاة رقم الحديث: ۶۳۲۷ (مع الفتح) وفي التوحيد باب واسروا قولكما واجهروا به رقم الحديث: ۷۵۲۷ (مع الفتح) وهذا الحديث من افراده (عمدة القاري: ج ۱۹ ص ۳۵).

(۵) د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم ددې مفهوم یو روایت منقول دې لکه... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه].

ددی یو جواب خودادې چه دعا چونکې جز د مونځ او جزء د قراءت دې، دلته جزء ونیلو سره
 ټول مراد اخستی دې د دعا نه هم مراد د مونځ قراءت دې. (۱)
 او دویم جواب دا هم کیدې شی چه ممکن ده د آیت نزول دوه ځل شوې وی یوځل د مونځ د
 قراءت باره کې اودویم ځل د دعا باره کې.

۲۱۳- باب تفسیر سورة الکهف

سُورَةُ الْكَافِرِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَقْرَضُهُمْ [۱۴] تَتْرُكُهُمْ وَكَانَ لَهُ مُنْزَرٌ [۲۰۳] ذَهَبَ وَفَضَّةٌ وَقَالَ
 غَيْرُهُ جَمَاعَةُ التَّوْحِيدِ [۲] مَهْلِكٌ أَسْفَا [۱۰] نَدِمَا الْكَهْفَ الْفَتْرَةَ فِي الْحَبْلِ وَالرَّقِيمَ الْكِتَابَ مَرْفُوعًا
 [الطففين: ۲۰] مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقِيمِ [۹] رِطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ [۳] أَهْمُنَا هُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رِطْنَا
 عَلَى قُلُوبِنَا سَطَطًا [فِرَاطُ الْوَصِيدِ] [۱۸] الْفَنَاءُ جَمْعُهُ وَصَابُدٌ وَوَصْدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ مُؤَصَّدَةٌ
 [البلد: ۳۰] وَاهْمَرَّةٌ [۸] مُطَبَّقَةٌ أَصَدَ الْبَابُ وَأَوْصَدَ بَعَثْنَا هُمْ [۱۱] أَحْبَبْنَا هُمْ أَزْكَى [۱۹] أَكْثَرُ وَيُقَالُ
 أَخْلَ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رِيعًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَكَلَهَا وَلَمْ تَطْلُمُ [۲۲] لَمْ تَنْهَضْ وَقَالَ سَعِيدٌ
 عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ الرَّقِيمُ اللَّوْمُ مِنْ رِصَاصٍ كَتَبَ عَلَيْهِمْ أَسْمَاءَهُمْ لَمْ يَطْرَحَهُ فِي خِزَانَتِهِ
 فَفَرَّبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَّتْ تَبَلٌ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْلِدًا [۵۸] فَخَرِّدًا لَا
 يَنْتَبِهُونَ سَمْعًا [۱۰] لَا يَعْظُمُونَ

سورة الكهف

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَقْرَضُهُمْ تَتْرُكُهُمْ: په آیات کښې دې "واذا غربت تقرضهم ذات الشمال"
 یعنی د نمر د ډوبیدو په وخت کښې هغه پریرېدی او گس طرف ته کوزیرې، مطلب دا دې چه
 د نمر د ډوبیدو په وخت کښې هم په هغوی باندې د هوډ او گرمۍ نه پرېوځي د مجاهد رضی الله عنه
 دا تعلیق حنظلي رضی الله عنه موصولاً ذکر کړې دې. (۲) علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه لیکي: الله
 تعالی په خپل قدرت کامله سره هغه ته د داسې ځای طرف ته لارخوښه او کړه چرته چه په
 امن او اطمینان سره آرام کوی، نه د ځای د تنگیدونه زړه ویریرې اونه ئی یو وخت نمر تنگی
 کړی، غار د دننه نه کولاو او هوا دار وو اولکه څنگه چه ابن کثیر رحمته الله علیه لیکلی دې، د شمال
 طرف ته کیدو په وجه په داسې شکل او صورت واقع دې چه په هغې کښې به نمر د ضرورت

«بقیه از حاشیه گذشته» چې علامه عینی لیکلی دی: وروی عن ابن عباس رضی الله عنه مثل ما روی عن عائشة
 رواه ابن مردويه من حديث اشعث. عن عكرمة عن ابن عباس نزلت هذه الآية "ولا تجهز بصلاتك" في

الدعاء. (وانظر عمدة القاری ۳۵۱۹)

(۱) عمدة القاری ۳۵۱۹

(۲) (عمدة القاری: ۳۶/۱۹)

مطابق رسیدو اوبیغیر د خه تکلیف ورکولونه به وتلو: (۱)

قوله: وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ: ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ: جَمَاعَةُ الثَّمَرِ: وَفَجَّرْنَا خِلَالَهَا نَهْرًا، وَكَانَ لَهُ

ثَمَرٌ په دې کښې دوه قرآنه دی، بعضې کښې قرأت شول او د ميم د پيش سره) د کوم معنی په سره زر او سپين زر ده، د عاصم قراءت ثَمَرٌ (د ثا او ميم د زبر سره) دې په معنی د ميوې ثمر په پيشونوسره) د دې متعلق مجاهد رضي الله عنه نه غير يعنی قتاده رضي الله عنه ونيلى دی چه داد ثَمَرٌ جمع ده اود ثَمَرٌ جمع ده، ثَمَرَةٌ واحد دې، د دې جمع ثَمَرِيَّاد دې جمع ثَمَارٌ او بياد دې جمع ثَمَرُود.

قوله: بِأَخِيحٍ: مُرْبِلِكٌ: په آيت مبارك کښې دى * فَلَمَّا لَكَ بِأَخِيحٍ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا الْحَدِيثِ آسَفًا * کيديشی چه تاسود هغوی نه زوستو خپل خانونه هلاک کونکې نى د غم نه. که چېرې دا خلق دا مضمون (قرآن) باندې ايمان راوړئ. امام فرمانی چه په آيت کریمه کښې بِأَخِيحٍ په معنی "مُهْلِكٌ" يعنی هلاک کونکې دې.

قوله: آسَفًا: نَدَمًا: په ذکرشوی آيت شريف کښې دى "إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا الْحَدِيثِ آسَفًا" په دې کښې "آسَفًا" په معنی "نَدَمًا" يعنی د پښیمانتيا په وجه تاسو د خپل نفس هلاک کونکې نى، دا تفسير د ابو عبیده دې. حضرت قتاده "آسَفًا" تفسير "حَزَنًا" سره کړې دې يعنی د غم د وجه نه تاسو خپل خانونه هلاک کونکې نى.

قوله: الْكَهْفُ: الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: په آيت کښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا" آيا ته دا خيال کوي چه كهف او رقيم والا زمونږ په عجائباتو کښې خه د حيرانتيا خيز وو، كهف غار ته وائی. علامه شبير عثمانی ليکي:

د اصحاب كهف قصه: د الله تعالى د لونی قدرت په لحاظ د اصحاب كهف قصه چه وړاندې ذکر ده، عجيبه نه ده، او کومه چه د حد نه زياته عجيبه او گټرلې شى، زمکه، آسمان، سپوږمى، نمر وغيره پيدا کول، د دوى محکم نظام قائمول، انسان ضعيف البنيان يعنی د کمزورى بنياد خاوند ته په ټولوياندې فضيلت ورکول، په انسانانو کښې انبياء کرام رالیکل، د هغوی لږ او کمزورې ډلې د لويولو يو کبرکونکو په مقابله کښې کامياب جوړول، ناتم الانبياء او رفيق غار حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د دښمنانو نه راويستل، په غار نور کښې درې ورځې حصارول، د کافرانو د غارد خلي پورې راتلل، بياد هغوی ناکامه واپس کيدل، آخر د کورونو پريخودونکو يوموتې بې آسري خلق نى په ټول جزيره العرب بلکه مشرق او مغرب کښې په دومره لږه موده کښې غالب او کامياب کړل. آيا دا قسمه بې

شمیره خیزونه د اصحاب کُهِف قصه نه څه کم عجیبه دی؟

حقیقت دا دې چه یهودو مشوره ورکړې وه چه د محمد ﷺ نه د امتحان د پاره درې سوالونه اوکړئ، روح څه خیز دې؟ د اصحاب کُهِف څه قصه ده؟ او د ذوالقرنین څه قصه ده؟ د اصحاب کُهِف قصې ته د عجیبه کیدو په حیثیت هغوی خاص اهمیت ورکړې وو، د هغې د پاره په دې آیت کښې اوځودل چه دا دومره عجیبه نه ده څومره چه ئی تاسو گنئئ، دینه ډیر عجیبه او حیرانونکې د قدرت نبی موجود دی.

وړاندې د اصحاب کُهِف قصه اول اجمالاً او بیا مفصلاً بیان فرمائیلې ده، وائی چه دا یو څو ځوانان د روم د یو ظالم او جابر بادشاه په زمانه کښې وو د چا نامې چه بعضو د قیانوس خودلې، بادشاه ډیر سخت بت پرست وو او جبر او اکراه سره به ئی د بت پرستی څورونه کوله. عامو خلقو به د سختۍ او تکلیف د ویرې او د دنیاوی څوورخونفع په لالچ کښې خپل مذهب پریځودو او بت پرستی اختیار کړې وه. په هغه وخت کښې یو څو ځوانان د چا تعلق چه د سلطنت د مشرانو نه وو چه د یو مخلوق په خاطر د خالق ناراض کول صحیح نه دی. د هغوی زړونه د الله تعالی د ویرې او د تقوی د نور نه ډک وو، الله تعالی د صبر او استقلال، توکل او تبتل د دولت نه پوره کړی وو. د بادشاه په وړاندې تلو سره هم هغوی د

«لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ لَهَّ الْقَدْ قُلْنَا إِذَا شَكَلْنَا» نعره اولکوله او د ایمانی بهادری او استقلال څرگندونه کولوسره کتونکې ساکن او حیران کړل. د بادشاه د هغوی په خوانۍ څه رحم راغلو او څه نور مشاغل او مصالح مانع شو چه هغوی فوراً قتل کړی، د یوڅوورڅو مهلت ئی ورکړو چه هغوی په خپله معامله کښې غور او فکر اوکړې. هغوی مشوره اوکړه چه د داسې فتښې په وخت کښې چه کله د جبر او تشدد نه عاجز شی او د پښو خویندو ویره هم وی، به دا مناسب وی چه ښار سره نژدې چرته غار کښې پټ شی او د واپسۍ د پاره د مناسب موقع انتظار اوکړې. دعا ئی اوکړه چه ای الله ته په خپله خاص مهربانۍ اورحمت سره زمونږ کار جوړ کړې او د رشد او هدایت په لار کښې زمونږ ټول انتظام ټیک کړې. آخر د ښار نه ووتل او نژدې یو غار کښې پناه واخستله او خپل مینځ کښې یو کس مقرر کړو چه په بدله جامه څه وخت ښار ته لار شی او د ضرورت سامان واخلي او راوړی او د ښار د ټولو خبرونو او احوالو نه ټول خبرکړی. کوم سړې چه په دې کار مقرر شوې وو هغه یوه ورځ دا خبر ورکړو چه په ښار کښې نن په سرکاری توگه زمونږ لتون دې او زمونږ خپل خپلوان مجبورولې شی چه زمونږ پته اوبښائی، دا خبرې کیدې چه الله تعالی په ټولو ناڅاپی خوب راوستلو. ویلې شي چه سرکاری اهلکارو ډیر تلاش اوکړو څو څه پته اونه لگیده. سترې شو او کیناسته او د بادشاه په مشوره باندې د اوسپنې په تختۍ د هغه ځوانانو نومونه او مناسب حالات اولیکل او په خزانه کښې کیځوده چه راتلونکې نسلونه یاد اوساتی چه یوه ډله په حیرانونکې طریقه سره ورکه شوې ده. ممکن ده چه په وړاندې د هغوی څه پته اولگی او د بعض عجیبه واقعاتو څرگندونه اوشی.

دا ځوانان په کوم مذهب وو؟ په دې کښې اختلاف دې، بعضو ویلې دی نصرانی یعنی اصل دین مسیحی پیروکار وو، خو ابن کثیر د قرآن نه د دې ترجیح ورکړې ده چه د اصحاب

کشف قصه حضرت مسیح علیہ السلام نه وړاندې ده. والله اعلم (۱)
د اصحاب کشف غار کوم ځانې دي؟ د اصحاب کشف د غار په محل وقوع کښې اختلاف دي
ليکن راجح قول دا دي چه مذکوره غار په اردن کښې واقع دي. (۲)

(۱) (تفسير عثمانی (ص ۳۹۳) -

(۲) د اصحاب کشف دا غار چرته چه هغوی درې سوو کالو پورې اوده وو کوم ځای دي؟ په دې سلسله
کښې د علماء او محققینو رائي ډیره مختلف ده، بعضو وئيلي دي په اردن کښې واقع دي، د
بعضو خیال دي په شام کښې دي، بعضې وائی یمن کښې دي او بعضې وائی چه د اندلس په ښار
غرناطه کښې دي. خود اکثر و مفسرینو رائي ده چه د ترک ښار افسس سره نژدې واقع دي، د
افسس ښار اسلامی نوم طرسوس دي، دا ښار یولسم صدی قبل مسیح کښې جوړ شوې وو او روستو
بیا دا د بت پرستۍ یو ډیر لونی مرکز جوړ شو. مولانا شیرعلی شاه صاحب تفسیر سوره الکهف
(ص ۶۱) باندې د علامه عینی په حواله سره لیکي: "وذهب معظم المفسرين الى ان الكهف المبحوث
عنه واقع في "افسس" المعروف بطرسوس. لانه كان مركز اهاما لعبادة الاصنام، ولما امن بعض شبان هذه المدينة
حسب فطرته السليمة، اجبرهم الملك الجبار على عبادة الاصنام فاووا الى كهف واقع في جبل بمسافة"
او مولانا محمد تقی عثمانی صاحب "جهان دیده" (ص ۲۱۸) باندې لیکي:

په مسیحی مصادر کښې تقریباً په جزم سره دا بیان کړې شوې دي چه دا واقعه د ترکی
ښار افسس سره نژدې پېښه شوې وه، او هم هلته د یو غار باره کښې وئيلي شي چه دا د اصحاب
کشف غار دي. کیدي شي چه هم د دې مسیحی روایاتو د اثر لاندې ډیرو مسلمانانو مفسرینو او
مؤرخینو هم د اصحاب کشف محل وقوع هم افسس خولې دي. ولې د آخری دور اکثر محققینو
دې ته ترجیح ورکړې چه دا مذکوره غار په اردن کښې واقع دي. مولانا حفظ الرحمن صاحب
سیوهاړی رحمته په "قصص القرآن" کښې مولانا سید سلیمان ندوی صاحب رحمته "تاریخ ارض
القرآن" کښې. مولانا ابوالکلام آزاد "تفسیر سوره کشف" کښې، مولانا مفتی محمد شفیع صاحب
رحمته په "معارف القرآن" کښې، د اردن محقق تیسیر ظبیان "موقع اصحاب کشف" کښې، رفیق وفا
دجانی "اکتشاف کشف اصحاب الکشف" کښې او مولانا محمد تقی عثمانی صاحب "جهان دیده"
کښې هم دې قول ته د دلائلو او شواهدو په بنیاد ترجیح ورکړې ده. د مولانا ابوالکلام آزاد او
مولانا حفظ الرحمن سیوهاړی وغیره د تحقیق حاصل دا دي چه د اردن د مشهور تاریخي ښار
پتراکا اصل نوم "زقیم" وو کوم چه رومی حکومت بدل کړ او پترا" نی کړو او دا غار هم دې سره
نژدې چرته واقع دي. خو په ۱۹۵۳ء کښې د اردن محقق تیسیر ظبیان صاحب ته معلومه شوه چه
عمان سره نژدې په یو غر کښې داسې غار واقع دي کوم کښې چه څه قبرونه او د مرو ډهانچې
موجود دي هغه د دې په لتون کښې ووتلو او د دې په معلومولو کښې کامیاب شو. هغوی د آثار
قدیمه محکمه متوجه کړه نو هغوی په ۱۹۶۱ء کښې د هغې نړول شروع کړه، او چه څومره اثری
تحقیق اوشو د هغې نه داسې شواهد او قرائن ملاویدې د څه نه چه د هغوی د دې رائي تائید کیدی
چه په قرآن کښې ذکر شوې کشف همدغه دي.

په قرآن کریم کښې چه د دې غار کوم صفتونه بیان شوي دي په دې غار کښې هغه موندلې
شي. په قرآن کښې دي "وَبَرَى الشَّمْسُ إِذَا طَلَعَتْ تَرَاوَرُّ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ
الشَّمَالِ وَهُمْ فِي أَفْئُونَةٍ" په دې غار کښې صورت حال داسې دي چه نمر یو وخت هم دننه ته راځي
بلکه د ډوبیدو او راځتو په وخت کښې ښی او گس طرف ته تیریږي. دغه ښان په قرآن کښې په دې
غار د پاسه د خلقو د جفات جوړولو د ارادې هم ذکر دي، اود مذکوره غار د پاسه هم یو جفات

قوله: وَالرَّقِیمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ مَّكْتُوبٌ مِنَ الرَّقِیمِ: به آیت کنبی دی: أَمْرَحَبَتْ أَنْ أَصْحَابَ الْكُفِّ وَالرَّقِیمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا .
د رقیم مصداق: د رقیم په معنی کنبی د علماء مختلف اقوال دی:

موندلې شوي دي.

په دې نوي معلوم شوی غار کنبی چه کوم پیسې (سکې) پرته ملاوشویدی. په هغې کنبی څه سکې د تراجان د زمانې دی د چاپاره کنبی چه د اکثرو محققینو پنا ده چه همدغه هغه مشرک پادشاه وو د چا د زور ظلم نه چه تنگ شوی وو او اصحاب کھف په غار کنبی پناه اخستی وه، دې نه هم ذکر شوې رائي ته تقویت ملاویری.

استاد محترم مولانا تقی عثمانی صاحب د دې رائي په تائید کنبی دلائل او شواهد ذکر کولونه پس لیکي: "بهر کيف: د دومره زړې واقعي د محل وقوع په باره کنبی په حتمی توگه سل فیصد په یقین سره څه وئیل خو مشکل دی ولي به دې کنبی شک نشته چه تراوسه پورې د څومره مقاماتو باره کنبی د اصحاب کھف د مقام کیدو د رائي څرگندونه کړې شوې ده په دې ټولو کنبی چه کوم شواهد او قرائن د دې غار باره کنبی دی د بل یو غار په حق کنبی دومره قرائن موجود نه دي.... دا غارد عمان بنار ۷ کلومیتر په جنوب کنبی واقع دي اود اردن د مرکزی شاهراه چه د عقبه نه عمان پورې ځی. دینه د دې فاصله ۳ کلومیتر ده. غار په دریو حصو کنبی تقسیم شويدي. یوه حصه ښکته کولو سره نیغه د شمال پورې ځی، دوئم طرف ته په پنی لاس مشرق طرف ته تاویری او دریم گس لاس مغرب طرف ته. مشرقی او مغربی طرف ته آته تابوت په شکل کنبی قبرونه ښکاره دي. د غار چه کومه حصه د جنوب نه شمال طرف ته نیغه تلي ده هغه تقریباً سائت دي اود دې باره کنبی تیسیر طیبیان صاحب خیال دا دي چه هم دغه "فجوی" د کوم ذکر چه په قران کریم کنبی راغلې دي: (جهان ديد: ۲۲۲-۲۲۳)

د اردن محقق تیسیر طیبیان اود هغه ځای ماهر اثريات رفيق دجاني د دې غار متعلق د خپلې رائي په تائید کنبی مستقل کتابونه لیکلي دي لیکن په دې کنبی څه شک نشته چه د دې قسم په غار کنبی په مختلفو زمانو او مختلفو علاقو کنبی پیدا کیدل او کیدشی چه راپیدا کیری. ابن عطیه د اندلس په ښار کنبی د غرناطه ښار سره نژدې د دې قسم غار په دې کنبی مرو دهانچو او دې سره نژدې د جمات کتلو ذکر کړې دي، او وائی: ذهب بنفسی اربع وخسمائة. فوجدت الاجساد على هذه الحالة الضمومة، وعند ذلك الكهف مسجدو عمارة قديمة من طراز الروم" او ابو حیان اندلسی هم دې قول ته راجح گرځولي (اوگوره البحر المحيط: ۱۰۲/۶) دي نه په ظاهره دا معلومیږي چه دا قسمه واقعات په مختلفو زمانو او مختلفو علاقو کنبی پېښیږي. د کفر او شرک په تیارو کنبی د یو څو نیک بختو د توحید شمع روښانه کړه او ښارونه ئې پریخودل او غارونوته تلل او عبادت کور پوځل نه بلکه خوخل شويدي. ترکومي چه د دې غار تعلق دي د کوم ذکر چه په قران کنبی ذکر دي د دې متعلق یو حتمی خبره ځکه نشی کیدی چه یخيله الله تعالی اود هغه د رسول ﷺ د دې متعلق تعین نه دي فرمانیلي چه هغه مقصود نه دي. حافظ ابن کثیر رحمه الله لیکي:

"وقد اخبر الله تعالى بذلك، واراد منا فهمه وتدبره، ولم يخبرنا بمكان هذا الكهف في أي البلاد من الارض، الاذلا فائدة لنا فيه، ولا قصد شرعي، وقد تكلف بعض المفسرين فذكروا فيه اقوالاً.... والله اعلم بای بلاد الله هو، ولو كان لنا فيه مصلحة دينية، لارشدنا الله تعالى ورسوله اليه، فقد قال صلى الله عليه وسلم: ما نزلت شيئاً يقربكم الى الجنة، ويباعدكم من النار الا وقد علمتكم به، فاعلمنا الله تعالى بصفته، ولم يعلمنا بمكانه، فقال: وتري الشمس اذا طلعت الاية- (تفسير ابن كثير: ۷۵/۳)

① د دې معنی کتاب ده، هم دینه مرقوم په معنی د مکتوب ده او دا د رقم نه ماخوږ دې، د وخت بادشاه د هغوی د لټولو نه پس د هغوی نومونه د کانړی په تختنی لیکلې وو نو په دې وجه دوئی ته اصحاب الرقیم هم وئیلې شی. حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه نه هم دا نقل دی. (۱) اود مفسرینو په نیز همدغه قول مشهور دې. امام بخاری رحمه الله همدا قول اختیار کړیدې. په دې وجه د حضرت سعید رضی الله عنه تعلیق د بخاری په بعضې نسخو کښې ذکر دې کوم چه ابن منذر موصلاً نقل کړیدې.

② رقیم د هغه غرنوم دې د کوم په مینځ کښې چه دغه غار واقع وو (۲)

③ رقیم د هغه وادی نوم دې چرته چه په غر کښې دغه غار وو کوم کښې چه اصحاب کهف پټ شوی وو، قتاده وغیره د دې تائید کړیدې. (۳)

④ د اصحاب کهف د سپی نوم دې (۴)

⑤ د هغه دراهمو نوم دې چه کوم هغوی سره وو (۵)

⑥ د هغه کلی نوم دې کوم کښې چه اصحاب کهف اوسیدل، د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه دا ایله (عقبه) سره نيزدې د یو ښار نوم دې. متاخرینو محققینو علماء کرام اکثریت دا صحیح گرځولې دې، مولانا حفظ الرحمن سیوهاړوی رحمه الله لیکي:

د تاریخی او اثری تحقیقاتو په وړاندې همدا آخری قوم صحیح. اود قرآن کریم د بیان مطابق دې او باقی اقوال صرف قیاسونه او تخمینې دی. خلیج عقبه (ایله) نه شمال طرف ته د اوږدوښو غرونو یو دوه متوازي سلسلې ملاوېږي هم په دې کښې د یو غره خوکه د انباط دارالحکومت رقیم آباد وو. (۶)

فأئذ: علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله لیکي: رقیم د غرو یعنی غار ته وائی او د مرقوم په معنی هم راخی یعنی لیکلې شوې څیز، د مسند عبد بن حمید په یو روایت کښې دی کوم ته چه حافظ علی شرط البخاری وئیلې دې. د ابن عباس رضی الله عنه نه د رقیم بله معنی نقل ده. یعنی اصحاب کهف او اصحاب الرقیم هم د یوې ډلې دوه القاب دی. په غار کښې د

(۱) (واختاره سعید بن جبیر، ومجاهد (فتح القدیر: ۲۷۲/۳) -

(۲) (تفسیر البیضاوی: ۳/۱ -

(۳) (قصص القرآن: ۲۵۴/۳ -

(۴) (تفسیر سورة کهف: ۵۷ -

(۵) (الصاوی: ۴/۳ -

(۶) (قصص القرآن: ۲۵۴/۳ - ۲۶۱. تیسیر ظبیان او رفیق وفادجانی عمان سره نيزدې کوم غار معلوم کړیدې د هلته ته ټول سبل میتره فاصله باندې یو وړوکې غونډې کلي دې چه "رجیب" بللې شی، د هغوی خیال دې چه دا د رقیم وران کړشوي شکل دې. ځکه چه د هغه ځای اکثر خلق قاف په جیم او میم په باء سره بدلوی او وائی. حکومت اردن اوس په سرکاری توگه د دې کلی نوم هم رقیم کړې دې (اوگورنی موقع اصحاب کهف ۱۱۸ او جهان دیده: ۲۲۱) -

اوسیدویه وجه هغوی ته اصحاب کهف وائی او د هغوی د نومونو او صفتونو وغیره تختی لیکلې کيخوډې وه نو په دې وجه اصحاب رقیم یادیدل مگر مترجم محقق (شیخ الهند رحمته) رومبني معنی اخستې ده او بهر صورت اصحاب کهف او اصحاب رقیم نئ یو گرځولی دی. د بعض علماؤ رائي دا ده چه د اصحاب الرقیم قصه په قرآن پاک کښې نه ده ذکر شوې صرف د عجیبه کیدو په لحاظ د اصحاب کهف په تذکره کښې د هغې حواله ورکړي شويده. او په حقیقت کښې د اصحاب رقیم د غار هغه درې کسان دی چه د باران نه تختیدلي وو او په غار کښې پناه اخستې وه. د بره نه یو لوی کاني راپریوتلو او د غار څله نئ بنده کړه. په هغه وخت کښې هر سړی د خپل عمر مقبول ترین عمل حواله ورکړه او د الله تعالی ته نئ فریاد اوکړو او په مزه مزه د غار څله کولائو شوه. امام بخاری رحمته د اصحاب کهف ترجمه کولو نه پس د حدیث الغار یو مستقل عنوان قائم کړې دې او په هغې کښې د هغه دریو کسانو قصه په تفصیل سره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره ورکړې چه اصحاب رقیم دا خلق دی. طبرانی او بزار په سند حسن د نعمان بن بشیر نه مرفوعاً روایت کړې چه رسول الله ﷺ به د اصحاب رقیم ذکر فرمائیلو او دا د دریو کسانو قصه نئ بیان کړه. والله اعلم. دوئم لفظ امام بخاری رحمته "رقیم" په مناسبت سره "مرقوم" ذکر کړې چه په سورة مظنفین کښې واقع دې کتاب "مرقوم" یعنی لیکلې شوې دفتر.

قوله: رَبَّنَا عَلَي قُلُوبِهِمْ أَهْمُنَا هُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَّنَا عَلَي قُلُوبِهِمْ رَبَّنَا عَلَي قُلُوبِهِمْ

معنی ده، مونږ د هغوی په زړونو کښې صبر واچولو، د سورة قصص آیت "لَوْلَا أَنْ رَبَّنَا عَلَي قُلُوبِهِمْ" حمدغه معنی ده، یعنی که مونږ د حضرت موسی عليه السلام د موریه زړه کښې صبر نه وو اچولې.

قوله: شَطَطًا إِفْرَاطًا: په آیت مبارک کښې دی "لَنْ تَذْكُرُونَهُ دُونَ إِذَا لَقَدَ فُلْنَا إِذَا شَطَطًا" مونږ خویه دا پریږدو او د بل یو معبود به هیڅ کله هم عبادت اونه کړو. (خکه چه که مونږ داسې اوکړه) نو په دې صورت کښې به مونږ یقیناً ډیره بې خایه خبره کړې وی، امام فرمانی چه په آیت کښې "شَطَطًا" په معنی د "افراط" دی، یعنی د حدنه زیاتې کول، غلطه او بې خایه خبره کول.

قوله: الْوَصِيدُ الْفِتَاءُ جَمْعُهُ وَصَايِدٌ وَوَصْدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ: په آیت کښې دی "وَلَكُمُومُ بَابٌ ذَرَأْتِهِ بِالْوَصِيدِ" یعنی د هغوی سپې دواړه لاسونه د دروازې په چوکاټ خواره کړې وو، "وصید" معنی غولې او صحن دې اود دې معنی دروازه هم بیان کړي شويده.

قوله: مُؤَصَّدَةٌ مُطَبَّقَةٌ أَصْدُ الْبَابُ وَأَوْصَدَ: دا په سورة همزه کښې دی "انها عليهم مؤصدة" یعنی کافران به دوزخ کښې واچوی او دروازې به بند کړي "اصد الباب" دروازه بندول، د وصید په مناسبت سره دلته ذکر کړی شو.

قوله: بَعَثْنَا هُمْ أَحْيَيْنَا هُمْ: په آیت مبارک کښې دی "ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِنَا بُرْهَانًا" بیا مونږ هغوی (د خوب نه) بیدار کړل، دې دپاره چه مونږ (په ظاهري توگه هم) معلوم

کړوچه کومه ډله د هغوی د اوسیدو د مودې نه خبر وه، امام فرمائی په آیت کنبې: **بِمَشْنَأِهِمْ** "معنی ده مونږ هغوی ژوندې کړل یعنی د خوب نه چه اخوا الموت دې مونږ هغوی بیدار کړل. **قوله: أَزْكَى أَكْثَرُ يُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رِيْعًا**: **فَلْيَنْتَظِرْ أَهْلُهَا أَكْثَرُ طَعَامًا** بیا گوره کوم خوراک ازکی دې، په دې کنبې "أَكْثَرُ" معنی "اکثر" هم کیدیشی، په دغه وخت کنبې به دا زکاة په معنی ثناء نه ماخوډ وی یعنی چه د اکثرو ښارونو والا خوراک دې. او د دې معنی د "أحل" هم بیان شویده، په دغه وخت کنبې به دا زکاة په معنی د طهارت نه ماخوډ وی یعنی چه کوم صفا او حلال خوراک وی هغه راوړی، او د دې معنی "اکثر ریعاً" هم بیان شویده، په کوم کنبې چه ثناء ډیره وی د ریع معنی ثناء او زیاتوالې راځی. (۱)

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَكْثَرُهَا وَلَمْ تَظْلِمْ لَمْ تَنْقُصْ: په آیت مبارک کنبې دى **كُنَّا الْجَنَّتَيْنِ أَتَتْ أَكْثَرُهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا** یعنی دواړه باغونه خپلې میوې راوړې، په دې کنبې یو باغ په خپلو میوو کنبې څه کمې نه دې کړې. په دې کنبې "أَكْثَرُهَا" ذکر کړوڅود دې تفسیر نى بیان نه کړو، په حاشیه کنبې د دې تفسیر بیان شویدي **تَكْرُها** یعنی "أَكْثَرُهَا" معنی میوه دانه ده. او د **لَمْ تَظْلِمْ** معنی ده یو باغ په خپلو میوو کنبې څه کمى اونه کړه. **قوله: فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ قَنَاقًا**:

د **فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ**... معنی: په آیت کنبې دى **فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمُ الْكَهْفَ سِتِينَ عَدَدًا** بیا مونږ د هغوی په غوږ کنبې خبرو کړو په دې غار کنبې د شمیر یو څو کاله. د هغې نتیجه دا شوه چه په کالونو پورې په دې غر کنبې اوده پراته وو د آخوا دیکخوا هیڅ خبر د هغوی غوږونو ته نه رسیدو. **فَضَرَبَ عَلَى آذَانٍ** د خوب نه کنایه ده، مولانا ابوالکلام آزاد په دې معنی باندې اشکال کړې دې چه په عربی کنبې د خوب د پاره **فَضَرَبَ عَلَى آذَانٍ** تعبیر نه ملاویرى، په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیز دا ده چه د دنیا د طرف ته د هغوی غوږونه بند شو. (۲)

خو عام مفسرین وائی چه دا یو قسم استعاره ده، د ژور خوب حالت ته **فَضَرَبَ عَلَى آذَانٍ** د حالت سره تشبیه ورکړې شویده. مولانا حفظ الرحمن سیوهاړوی **رحمته** د جمهورو علماؤ ذکر شوې معنی ته ترجیح ورکولو سره لیکى:

زمونږ په نیز د مفسرینو تفسیر راجح دې او دا استعاره د هرې ژبې په محاوراتو کنبې موندلې شی. مثلاً کله چه مور د غیږې بچى ته د اوده کیدو د پاره الله هو وائی نو هغه به

(۱) (عمدة القاری: ۳۷/۱۹)

(۲) او گوره ترجمان قرآن: ۳۷۶/۲ - سوره الکهف -

لاس او غوی باندې تپوی، په دې وجه په اردو ژبه کېنې "کانون کو تهکی دینا" د خوب راوستود پاره وائی، نو شیخ الهند نورالله مرقدہ د دې جملې ترجمه داشان کوی "بیا او تپول مونې غوږونه د هغوی په دې غار کېنې د شمیر یو څو کالونه" دې نه علاوه په عربی ژبه کېنې "قَرَبَ عَلَى آذَانِهِ" په معنی "منتهان یسم" راتلو سره د اوریدو ډیر صورتونه دی، یو دا چه یو سړې څنگل کېنې د غار ته ډو لاړو کیناستو او د دنیا د خبرونه د هغه غوږونه ناآشنا شو دوئم دا چه هغه کونړ شو او د اوریدونه معذوره شو. دریم دا چه هغه اوده شو او د نورو ظاهری حواس په شان غوږونه هم د اوریدونه پاتې شو نو "قَرَبَ عَلَى آذَانٍ" تعبیر د دې ټولو صورتونو د پاره یو شان قابل استعمال دې او استعاره او تشبیه ده نو د دریواړو معنود پاره ده. البته د مولانا آزاد په تفسیر کېنې دا اشکال ضرور او لازم راځی چه که "قَرَبَ عَلَى آذَانٍ" معنی دا ده چه د هغوی غوږونه د دنیا د طرف ته بند شوی وو. یعنی هغوی د بیدارنې په حالت کېنې د عام ژوند مطابق د کلی نه د غریبه یو غار کېنې راهبانه ژوندون تیرولو نو بیا به د دې آیت څه معنی وی "وَكَذَلِكَ يَعْشَاهُمْ لِيَكْتَسِمُوا لِيَكْتَسِمُوا لِيَكْتَسِمُوا لِيَكْتَسِمُوا" به د دې آیت په خپله صفا معنی کېنې ظاهروې نه چه د "قَرَبَ عَلَى آذَانٍ" صفا تعبیر هم هغه دې چه د جمهورو مفسرینو په نیز صحیح او راجح دې. یعنی هغوی اوده شوی وو بلکه په داسې موقع باندې "يعشاهم" د تعبیر تقاضا خو دا ده چه د مفسرینو د تفسیر نه علاوه بله معنی اخستل قطعاً بې محله ده" [او گورنې قصص القرآن: ۲۷۰-۲۷۱-]

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَّتْ تَبِلُ تَجْوُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْلًا مُخْرَجًا: په آیت کېنې دی "بَلْ لَكُمْ مَوْلَانٌ مُجِدُّوْا مِنْ دُونِهِ مَوْلَاهُ" د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ غیر او فرمائیل چه "وال، یث" د باب ضرب نه په معنی د خلاصی بیاموندل دې نو موئل د خلاصی ځای ته ونیولې شی. مجاهد رضی اللہ عنہ د دې معنی محار بیان کړې ده، یعنی د حفاظت ځای، دواړه معنی هم یو مفهوم اداکوی.

قوله: لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا لَا يَعْقِلُونَ: په آیت شریف کېنې دی "الَّذِينَ كَانَتْ أَفْئِدَتُهُمْ فِي غَطَاءٍ عَنْ دُرِّي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا" د دې آخری جز تفسیر باللازم او کړو یعنی هغه ډډه کوی، د اوریدو د پاره تیار نه دې په دې وجه پوهیږی هم نه.

[۲۱۴] بَاب: وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرُ شَيْءٍ جَدَلًا

[۴۴۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِمٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخْبَرَهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَفَهُ وَقَالَهُ قَالَ لَا تَصْلِيَانِ دا روایت دلته مختصر ذکر کړې شويدي، کتاب الصلاة کېنې باب تحريض النبي صلی اللہ علیہ وسلم

قیام اللیل تحت دا روایت پوره ذکر کړې شويدي. ذکر کوم په آخره کښې چه هغه مذکوره آیت ذکر کړې شويدي. (۱) او هم د هغه مفصل روایت د مناسبت په وجه دا زوایت امام دلته راوړې دي.

رَجَمًا بِالْغَيْبِ لَمْ يَسْتَبِنْ قُرْطًا يُقَالُ نَدَمًا سُرَادِقُهَا مِثْلُ السَّرَادِقِ وَالْحُجْرَةُ الَّتِي تُطِيفُ بِهَا الْفَسَاطِيطُ بِحَاوِرَةٍ مِنَ الْمَحَاوِرَةِ لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي أَيْ لَكِنُ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي ثُمَّ حَدَّثَ الْأَنْفُ وَأَدْعَمَ أَحَدَى النَّوْنَيْنِ فِي الْأُخْرَى وَفَجَرْنَا خِلَافَهُمَا ثُمَّ يَقُولُ بَيْنَهُمَا زَلَقًا لَا يَثْبُتُ فِيهِ قَدَمٌ هُنَاكَ الْوَلَايَةُ مَصْدَرُ الْوَلِيِّ عُقْبًا عَاقِبَةً وَعُقْبَى وَعُقْبَةٌ وَاحِدٌ وَهِيَ الْآخِرَةُ قَبْلًا وَقَبْلًا وَقَبْلًا اسْتِنْسَانًا لِيُدْحِضُوا إِلَيْهِ الدَّخْصُ الزَّلَقُ

د کلماتو تشرېح:

قوله: رَجَمًا بِالْغَيْبِ لَمْ يَسْتَبِنْ: "وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كُلُّهُمْ رَجَمًا بِالْغَيْبِ" معنی ده په دوی

باندې حقیقت واضحه نه دي، صرف په اټکل او اندازه سره وائی.

د قرآن په دې آیت کښې دا سبق خودلې شويدي، چه د فضول بحثونونه پرېږیز کول پکار دی. قرآن د اصحاب کهف د واقعه هغه حصې تفصیل سره بیان کړې چه د تذکیر د پاره فائده مندې وې، خو هغه جزئیات چه صرف تاریخي حیثیت لري لرو. مثلاً دا چه د هغه ځوانان شمیر څه وو؟ دهغوی عمرونه څه وو؟ دهغوی په غار کښې څومره موده مقیم وو؟ د قرآن دې اسلوب د دې قسمه بحثونو کښې سوچ او فکر کولونه منع کړیده. وئی فرمائیل:

قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءَ ظَاهِرٍ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا^۱

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دي چه د هغه قلیل نه زه هم یم چاته چه د دهغوی د شمیر متعلق علم دي^۲ یوئې فرمائیل چه هغه اووه وو او اتم د دهغوی سپې وو او دا د دې د پاره چه الله تعالی د شمیر متعلق او دوه قوله ذکر کولونه پس او فرمائیل: رَجَمًا بِالْغَيْبِ خود دریم قول ذکر کولونه پس داسې یوه خبره نه ده کړې په دې وجه هم دغه صحیح شمیر دي.

قوله: قُرْطًا: ندما: په آیت مبارک کښې دی "وَكَانَ أَمْرُهُ قُرْطًا" د قُرْطًا ترجمه ندما سره کړیده یعنی دهغوی معامله د پښیمانتیا او شرمندگۍ ذریعه جوړه شوه.

قوله: سُرَادِقُهَا: مثل السرادق، واحجرة التي تطيف بالفساطيط: آیت مبارک کښې دی: إِلَّا آعَدْنَا

(۱) (هلته) د روایت الفاظ دا دي: "ان علی بن ابی طالب رضی الله عنه اخبره ان رسول الله صلى الله عليه وسلم طرفه، وفاطمة بنت النبی صلى الله عليه وسلم ليله، فقال: الا تصليان؟ فقلت: يا رسول الله، انفسنا بيداه، فادشاه ان يبعثنا، بعثنا، فانصر فحين قلت ذلك، ولم يرجع الى شيئا، ثم سمعته، وهو مول، يضرب فخذ، وهو يقول: وكان الانسان اكثر شئ جدلاً" (صحيح البخارى، كتاب التهجد، باب تحريض النبی صلى الله عليه وسلم على قيام الليل: ۱۵۲/۱) -

(۲) (تفسير ابن كثير: ۷۸/۳ و تفسير الدر المنثور: ۲۱۷/۴) -

بِطُلُوبِ نَارٍ أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا". یعنی مونږ د ظالمانو د پاره اور تیار کړې دې د دې اور پر دوی کښې به دوی راگیر شوی وی. امام فرمائیږي دی "مثل السراق" لکه څنگه چه د څلورو واپرو طرفونو د پردې د پاره قناتونه لگوي همدغه شان به هلته هم د څلورو واپرو طرفونه د اور پردې لگیدلې وی. د دې دوئم مثال د هغه حجرې غونډې دې چه په ځیمو کښې راگیره شوی وی. مسایط د مسطاح جمع ده په معنی د ځیمې.

قوله: يَحَاوِرُهُ مِنْ الْمَحَاوِرَةِ: آیت کښې دی "قَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا". بیاني او وینیل خپل ملگری ته کله چه هغه سره خبرې کولې، ماسره تانه زیات مال دې او د یر عزت والا خلق دی یحاوره د محاوره نه مشتق دې د کوم معنی چه خبرې کول دی.

قوله: لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّيَ أَيُّ لَكِرٍ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ أَحَدِي التَّوْنَيْنِ فِي الْأُخْرَى: آیت مبارک کښې دی "لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أَشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا". یعنی زه خو همدغه وایم چه هم هغه الله زما رب دې او زه خپل رب سره څوک شریک نه منم "لَكِنَّا" په اصل کښې "لکن انا" وو، د انا همزه حذف کړې شو او "لکن" نون "انا" په نون کښې مدغم کړې شونو "لَكِنَّا" شو.

قوله: زَلَقًا: لَا يَثْبِتُ فِيهِ قَدَمٌ: "فَضِصِمَ صَعِيدًا زَلَقًا". چه هغه باغ صفامیدان شی پاتې شی. امام فرمائی چه "زقا" معنی ده داسې صفا او غوړ په کوم چه قدم نه اودرېږي او اوڅوښېږي.

قوله: هَذَاكَ الْوَلَايَةِ: مَصْدَرُ الْوَلِي: "هَذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ". هلته امداد کول هم د الله تعالی چه حق دې کار دې "ولایه" د "مل" مصدر دې د څه معنی چه امداد او نصرت دې. قوله: عَقِبًا: عَاقِبَةُ وَعَقْبِي واحد، وهي الْآخِرَةُ: آیت کښې دی "هُوَ خَيْرٌ تَوَابًا وَخَيْرٌ عَقْبًا". دې دې ثواب د ټولونه ښه دې او د دې انجام د ټولونه ښه دې. امام فرمائی "عقباً" په معنی د "عاقبه" دې، عاقبه او عقبی هم یوه معنی ده یعنی آخرت.

قوله: قَبْلًا، وَقَبْلًا، وَقَبْلًا: اسْتِيفَ: آیت مبارک کښې دی "أَوَيَّا يَتَهُمُ الْعَذَابُ قَبْلًا". چه یا راښی عذاب د هغوی په وړاندې په دې کښې د قَبْلًا معنی استیناف او استقبال دې، قَبْلًا (په زیر د قاف او زیر د با) قَبْلًا (د دوو پیشونو) او قَبْلًا (د دوو زیر) د ټولو معنی امام هم یو خودلې ده. خو مشهور دا دی چه قَبْلًا معنی "عیانا" ده او قَبْلًا د قَبِيل جمع ده د مختلف رنګونو د پاره استعمالېږي (۱) او د قَبْلًا معنی استیناف ده.

قوله: لید حضوا: لیزیلوا: الدحض: الواتی: په آیت مبارک کښې دی "وَيَجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ" دحض معنی خونیدل راځی او چه کله باب افعال ته یوړلې شی نو د زائل لیدل معنی به وی ځکه د خونیدو نه پس سرې په خپل ځای نه پاتې کیږی او زائل کیږی کولو معنی به وی ځکه د خونیدو نه پس سرې په خپل مینځ کښې یوځای شوی دی یا به د اوږدې

[۲۱۵] **بَاب: وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ**

جَمْعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا زَمَانًا وَجَمْعُهُ أَحْقَابُ

په آیت کښې دی "وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ جَمْعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا" یاد کړه هغه وخت چه کله موسی ^{عليه السلام} خپل خادم ته اووئیل چه زه به یوشان مزل کوم ترهغه وخت پورې چه زه اورسم هغه ځای ته چرته چه دوه دریا یونه په خپل مینځ کښې یوځای شوی دی یا به د اوږدې مودې پورې گرځم. فرمائی چه "حقب" اوږدې زمانې ته وانی او دې جمع "احقاب" ده.

[۴۴۴۸] حَدَّثَنَا الْحَبِيدِيُّ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ تَوْفَا الْبُكَالِيِّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى صَاحِبُ نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَذَبَ عَدُوٌّ لِلَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ النَّاسَ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَتَعَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرِدْ الْعِلْمُ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ لِي عَذَابًا بِجَمْعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حَوَاتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكَتَلٍ فَحِينَئِذٍ تَقْدَرُ الْحَوَاتُ فَبِهِمْ فَأَخْذُ حَوَاتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكَتَلٍ ثُمَّ انْطَلِقْ وَانْطَلِقْ مَعَهُ بِقَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيْتَ الصَّخْرَةَ وَضَعَا رَعُو سَهْمًا فَتَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحَوَاتُ فِي الْمِكَتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحَوَاتِ جَرِيَةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلُ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ لَبَسَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحَوَاتِ فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهَا وَلَيْلَتِهَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْعَدَا قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ أَتِنَا عِدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَا الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذَا وَتَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ قَالِي نَسِيتُ الْحَوَاتَ وَمَا أُنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ فَكَانَ لِلْحَوَاتِ سَرَبًا وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَبًا فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَأَرْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا قَالَ رَجَعَا بِقَصَصَانِ أَثَارَهُمَا حَتَّى أَتَيْنَاهُمَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًى تَوْبًا فَلَمَّ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنْتَ يَا رُضِيكَ السَّلَامُ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى نَبِيُّ إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رَشْدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَيْهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَيْهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ

فَإِنْ أَتَبَعْتَنِي فَلَا تُسْأَلَنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَإِذَا طَلَقْنَا يَمِيْنِيَّانَ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ قَمَرَتْ سَفِينَتُهُ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَلُوا الْخَصِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ تَوَلٍّ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَقْبَا إِلَّا وَالْخَصِرَ قَدْ قَلَعَا لَوْحًا مِنْ أَلْوَابِ السَّفِينَةِ بِالْقُدُورِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمُ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ تَوَلٍّ عَمَدَتِ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَحَرَقْتَهَا لِتُغْرَقَ أَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالِ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالِ لَا تَوَاضِعُنِي بِمَا نَبِئْتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عَنَّا قَالِ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسِيَانًا قَالِ وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَتَقَرَّرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَصِرُ مَا عَلَيْكَ وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ مَا تَقَعَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ لَمْ يَخْرُجْ مِنَ السَّفِينَةِ قَبِيْنًا هُمَا يَمِيْنِيَّانَ عَلَى السَّاحِلِ إِذَا بَصُرَ الْخَصِرُ غَلَا مَا يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَامَانِ فَأَخَذَ الْخَصِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالِ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالِ وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنْ الْأُولَى قَالِ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَاتَّطَلَعَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبْوَأَا أَنْ يُضْفَوْهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ قَالَ مَا بَلَ قَقَامُ الْخَصِرِ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمُ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضْفِفُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالِ هَذَا فِرَاقُ بَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِيعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَدَّنا أَنْ مُوسَى كَانَ صَبْرًا حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهَا قَالِ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَضِبًا وَكَانَ يَقْرَأُ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبُوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ

[٢١٦] بَاب: قَوْلُهُ فَلَمَّا بَلَغَا هَجُمَا بَيْنَهُمَا نِسِيَانًا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ

فِي الْبَحْرِ سَرًّا مَذْهَبًا يَسْرُبُ يَسْلُكُ وَمِنْهُ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

[٤٢٤٩] حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتَهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّا لَعَمْدُ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي بَيْتِهِ إِذْ قَالَ سَلُونِي قُلْتُ أَيْ أَبَا عَبَّاسٍ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ بِالْكُوفَةِ رَجُلٌ قَاصٌّ يَقَالُ لَهُ تَوْفَ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَمَّا عَمْرُو فَقَالَ لِي قَالَ قَدْ كَذَّبَ عَدُوُّ اللَّهِ وَأَمَّا يَحْيَى فَقَالَ لِي قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ ذَكَرَ النَّاسُ يَوْمَ مَا حَتَّى إِذَا قَاضَتِ الْعُيُونُ وَرَقَّتِ الْقُلُوبُ وَلَّى فَأَذْرَكَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيْ رَسُولُ اللَّهِ هَلْ فِي الْأَرْضِ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ لَا

فَعَتَبَ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرِدْ الْعِلْمَ إِلَى اللَّهِ قِيلَ بَلَى قَالَ أَيْ رَبِّ فَأَيْنَ قَالَ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ قَالَ
 أَيْ رَبِّ اجْعَلْ لِي عَلِمًا أَعْلَمُ ذَلِكَ بِهِ فَقَالَ لِي عَمْرُو قَالَ حَيْثُ يُقَارِ فَكَ الْحَوْتُ وَقَالَ لِي
 يَعْلى قَالَ خُذْ نُونًا مَيْتًا حَيْثُ يَنْفَعُ فِيهِ الرُّوحُ فَأَخَذَ حَوْثًا فَجَعَلَهُ فِي مِكَتَلٍ فَقَالَ لِقَتَاهُ لَا
 أَكَلَيْكَ إِلَّا أَنْ تُخْبِرَنِي بِحَيْثُ يُقَارِ فَكَ الْحَوْتُ قَالَ مَا كَلَّمْتُ كَثِيرًا أَقْدَكَ قَوْلُهُ جَلْ ذِكْرُهُ
 وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتَاهُ يَوْشَعَ بْنِ نُونٍ لَيْسَتْ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ فَبَيْنَمَا هُوَ فِي ظِلِّ صَخْرَةٍ فِي
 مَكَانٍ ثُرَيَّاتٍ إِذْ تَصَرَّبَ الْحَوْتُ وَمُوسَى نَائِمٌ فَقَالَ قَتَاهُ لَا أَوْقِظْهُ حَتَّى إِذَا اسْتَيْقَظَ لَيْسَ أَنْ
 يُخْبِرَهُ وَتَصَرَّبَ الْحَوْتُ حَتَّى دَخَلَ الْبَحْرَ فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنْهُ جُرْيَةَ الْبَحْرِ حَتَّى كَانَ أَثَرُهُ فِي حَجَرٍ قَالَ
 لِي عَمْرُو هَكَذَا كَانَ أَثَرُهُ فِي حَجَرٍ وَحَلَقَ بَيْنَ إِبْهَامَيْهِ وَاللَّتَيْنِ تِلْكَ إِبْهَامَا لَقْدَ لَقِينَا مِنْ
 سَفَرْنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ قَدْ قَطَعَ اللَّهُ عَنْكَ النَّصَبَ لَيْسَتْ هَذِهِ عَنْ سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ قَرَجًا قَوْجَدًا خَفَرًا
 قَالَ لِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَلَى طَنْفَةِ خَضِرَاءَ عَلَى كَعْبِ الْبَحْرِ قَالَ سَعِيدُ بْنُ
 جُبَيْرٍ مُسَجًى بِنُوبِهِ قَدْ جَعَلَ طَرَفُهُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ وَطَرَفُهُ تَحْتَ رَأْسِهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَكَشَفَ عَنْ
 وَجْهِهِ وَقَالَ هَلْ بِأَرْضِي مِنْ سَلَامٍ مَنْ أَنتَ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ
 قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا شَأْنُكَ قَالَ جِئْتُ لِيَتْلَمَنِي مِمَّا عَلِمْتُ رَشْدًا أَقَالَ أَمَا يَكْفِيكَ أَنْ التَّوَارَةَ
 يَدْرِيكَ وَأَنْ الْوَحْيَ يَأْتِيكَ يَا مُوسَى إِنَّ لِي عَلِمًا لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْلَمَهُ وَإِنْ لَكَ عَلِمًا لَا
 يَنْبَغِي لِي أَنْ أَعْلَمَهُ فَأَخَذَ طَائِرًا بِمِيقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ وَقَالَ وَاللَّهِ مَا عَلِمِي وَمَا عَلِمْتُ فِي جَنْبِ
 عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَمَا أَخَذَ هَذَا الطَّائِرُ بِمِيقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ وَجَدَا مَعَابِرَ
 صِغَارًا تَحْمِلُ أَهْلَ هَذَا السَّاحِلِ إِلَى أَهْلِ هَذَا السَّاحِلِ الْآخِرَ عَرَفُوهُ فَقَالُوا عَبْدُ اللَّهِ الصَّالِحُ
 قَالَ قُلْنَا لِسَعِيدٍ خَيْرٌ قَالَ نَعَمْ لَا تَحْمِلُهُ بِأَجْرِ فُتْرَقَهَا وَوَدَّ فِيهَا وَبَدَا قَالَ مُوسَى أَخْرَقْتُهَا
 لِيُغْرِقَ أَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا إِمْرًا أَقَالَ مُجَاهِدٌ مُنْكَرًا أَقَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تُسْطَلِعَ مَعِيَ
 صَبْرًا كَانَتْ الْأُولَى نِسْبَانًا وَالْوُسْطَى شَرْطًا وَالثَّالِثَةُ عَذَابًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا لَيْسَتْ وَلَا
 تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي غَيْرَ أَلْقِيَا غَلَامًا فَفَتَلَهُ قَالَ يَعْلى قَالَ سَعِيدٌ وَجَدَ غِلْمَانًا يَلْعَبُونَ فَأَخَذَ
 غَلَامًا كَأَنَّ ظَرْفًا فَأَضْبَعَهُ ثُمَّ دَبَّجَهُ بِالسِّكِّينِ قَالَ أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَمْ تَعْمَلْ
 بِالْجَنِّثِ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأَهَا زَكِيَّةً زَاكِيَّةً مُسْلِمَةً كَقَوْلِكَ غَلَامًا زَكِيًّا فَأَنْطَلَقَا
 قَوْجَدًا إِجْدَارًا لِيُذْ أَنْ يَنْقُضَ فَأَقَامَهُ قَالَ سَعِيدٌ بِيَدِهِ هَكَذَا وَدَقَّ يَدَهُ فَاسْتَقَامَ قَالَ يَعْلى
 حَسِبْتُ أَنَّ سَعِيدًا أَقَالَ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ فَاسْتَقَامَ لَوْ شِئْتُ لَا تَعْدُتْ عَلَيْهِ أَجْرًا أَقَالَ سَعِيدٌ أَجْرًا نَأْكُلُهُ
 وَكَانَ وَرَاءَهُمْ وَكَانَ أَمَامَهُمْ قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَزْعُمُونَ عَنْ غَيْرِ سَعِيدٍ
 أَنَّهُ هُذْدُبُنْ يَدُّو الْعُلَامُ الْمَقْتُولُ اسْمُهُ يَزْعُمُونَ جَبَّسُوا مَلِكًا يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضِبًا فَأَرَدْتُ إِذَا
 هِيَ مَرَّتْ بِهِ أَنْ يَدْعَاهَا لِعَيْبِهَا فَإِذَا جَاءُوا أَصْلَحُوهَا فَاتَّقَعُوا بِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ سَدَّوْهَا
 بِقَارِ وَدَرَّةٍ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ بِالْقَارِ كَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ وَكَانَ كَأَقْرَأَ فَخَشِينَا أَنْ يَرْهَقَهَا

طَلَبْنَا وَكَفَّرْنَا أَنْ يُجَاهِدَنَا عَلَى أَنْ يُتَابَعَهُ عَلَى دِينِهِ فَأَرَدْنَا أَنْ يَدَّهَمَنَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ
زَكَةً أَلْفَوْهُ أَقْتَلَتْ نَفْسًا زَكِيَّةً وَأَقْرَبَ رَحْمَاهُمَا بِهِ أَرْحَمُ مِنْهُمَا بِالْأَوَّلِ الَّذِي قَتَلَ خَضِرَ وَزَعَمَ غَيْرُ
سَعِيدٍ أَنَّهُمَا أَبَدَا جَارِيَةً وَأَمَّا دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ فَقَالَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ أَنَّهُمَا جَارِيَةٌ

قوله: اخبرني يعلى بن مسلم وعمرو بن دينار، عن سعيد بن جبير يزيدا احدهما على صاحبه، وغيرهما سمعته يحدثه عن سعيد:

د سند توضیح: د هشام بن یوسف استاذ ابن جریر فرمائی چه مانہ یعلی بن مسلم او عمرو بن دینار د حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ پہ واسطہ بیان اوکرو او دے دواړو کښې یو د خپل ملگری نه څه الفاظ زیات اوونیل اودغه دواړو (یعلی بن مسلم او عمرو بن دینار) د یو بل سړی نه هم ما واوریده چه د حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ نه ئی حدیث بیانولو. حاصل دا چه د ابن جریر درې شیخان وو ① یعلی بن مسلم ② عمرو بن دینار ③ غیرهما د رومبو دوو نه علاوه، امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د هغه نو په وړاندې روایت کښې ذکر کړې دې. فرمائی قال عثمان بن ابی سلیمان

قوله: سرباً: مذهباً، یسرب: یسلک، ومنه: "وسارب بالتهار": "فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَيْتِ يَرْيَاهُ" نو هغه کب په دریاب کښې خپله لاره په سرنګ جوړولو سره جوړه کړه. امام فرمائی چه په آیت کښې "سرباً" د "مذهباً" په معنی کښې دې یعنی لاره، د تلو ځای. یسرب: یسلک: هغه څی او د سورة رعد په آیت کښې (وَسَارِبٌ بِالتَّهَارِ) هم دینه دې یعنی د ورځې تلونکې.

قوله: اَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ، لم تعمل بالحنث، وکان ابن عباس یقراها زکیة: زاکية: مسلمة، کقولک: غلاما زکیا: حضرت موسی علیه السلام حضرت خضر علیه السلام ته اوونیل چه تایو بې گناه انسان بغیر د څه بدلې قتل کړو، چا چه هیڅ گناه نه وه کړې. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ "زکیة" په ځای به "زاکية" لوستلو په معنی مسلمة لکه غلاما زکیا کښې دې.

[۲۱۷] بَاب: فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا

غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا انْصَبًا

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَتَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحَوْتَ إِلَى قَوْلِهِ غَبِيًّا صَلُعًا عَمَلًا جَوْلًا لَحَوْلًا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَأَرْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا إِمْرًا وَنُكْرًا دَاهِيَةً يَنْقُضُ يَنْقَاضُ كَمَا يَنْقَاضُ الْيَسْ لَنَحْذَرُ أَنْ نَمُوتَ وَأَنْ نَحْذَرُ مِنْ رَاحِمِهِمْ أَشَدُّ مِبَالَةً مِنَ الرَّحْمَةِ وَنَظُنُّ أَنَّهُ مِنَ الرَّحِيمِ وَتَدْعَى مَكَّةَ أُمِّهِمْ أَمَى الرَّحْمَةِ تَنْزِيلُ بِنَا

قوله: امراً، ونکراً: داهیه: یو آیت مبارک کنبی دی "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا أَمْراً" او دوئم آیت کنبی دی: لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا "فرمانی چه امراً او نکراً معنی ده داهیه: مصیبت، لویه معامله او مجاهد امراً ترجمه منکراً کریده، یعنی ناخبره او حیرانونکې کار.

قوله: صنعاً: عملاً: "وَهُمْ يُحِبُّونَ أَنَّهُمْ مُخَيَّنُونَ صُنْعًا" او هغوی گنې چې هغوی ښه کار کوي په دې کنبې مستعد عملاً په معنی کنبې دي.

قوله: حولا: تحولا: "لَا يَتَّبِعُونَ عَنْهَا حَوْلًا" هغه خلق به د جنت نه چرته تلل نه غواړي. فرمانی د حولا په تحولا معنی کنبې دي یعنی گرځیدل واپس کیدل. مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمانی: "یعنی د همیشه د پاره پاتې کیدو سره به سترې کپړې نه. هر وخت به تازه په تازه نعمتونه ملاوړې. هیڅ کله به خواش نه کوي چه مونږ چرته بدل کېشو.

قوله: ينقض: ينقاض: کما تنقاض السن: آیت کنبې دی "فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدَانُ أَنْ يَنْقُضَ فَاكَمَاهُ" دې دواړو هلته یو دیوال اولیدو چه پریوتلو نو حضرت خضر عليه السلام دا نیغ کړو. فرمانی (يَنْقُضُ) او ينقاض د دواړو هم یوه معنی ده یعنی پریوتل، لکه چه وائی تنقاض السن د غاښ پریوتل.

قوله: لتأخذت، واتخذت واحدا: "قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا" حضرت موسی عليه السلام او فرماښل که تاسو غوښتل نو په دې کار به دې اجرت اخستې وې، فرمانی چه آیت په یو قراءت کنبې "تتخذت" تخت (د باب سمع) او اتخذت (باب انفعال) نه دې د دواړو معنی یوه ده یعنی اسختل.

قوله: رحماً: من الرحيم، وهي اشد مبالغة من الرحمة، ونظر انه من الرحيم، وتدعى مكة امرحمة، اي الرحمة تنزل بها: "خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةٌ وَأَقْرَبَ رَحْمًا" فرمانی "رُحْمًا" "رحيم" نه ماخوږ دې په معنی رشته دارې خپلولی او په دې کنبې "رحمة" نه زیاته مبالغه دې او یو خیال دا هم دې چه "رحما" "رحيم" نه ماخوږ دي، مکې ته "امر الرحم" وائی ځکه چه هلته د الله تعالی رحمت نازلېږي. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمانی:

قوله: "من الرحيم" بکس الحاء بمعنی القراية، وهي اشد مبالغة من الرحمة هي رقة والتعطف، لاستلزام القراية الرقة غالباً من غير عكس، فظن بعضهم انه مشتق من الرحيم الذي من الرحمة، وعرضه انه بمعنی القراية، لا الرقة، وعند البعض بالعكس (١)

[۴۴۵۰] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ تَوْفَا الْبَكَائِي يُزْعَمُ أَنَّ مُوسَى نَبِي
 إِبْرَاهِيمَ لَيْسَ بِمُوسَى الْخَضِرِ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَامَ مُوسَى خَطِيْبًا فِي بَنِي إِسْرَءِيلَ فَقِيلَ لَهُ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ
 قَالَ أَنَا فَقَعَبْتُ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَزِدْ الْعِلْمَ إِلَيْهِ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بَلَى عَبْدٌ مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ
 أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيُّ رَبِّ كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ قَالَ تَأْخُذُ حَوْثًا فِي مِكَتَلٍ تُحْيِيهَا فَقَدَّتْ الْحَوْتُ
 فَأَتْبَعُهُ قَالَ فَخَرَجَ مُوسَى وَمَعَهُ فَتَاةُ يَوْشَعَ بْنِ نُونٍ وَمَعَهَا الْحَوْتُ حَتَّى اتَّهَبَا إِلَى الصَّخْرَةِ
 فَتَوَلَّى عَنْدَهَا قَالَ فَوَضَعَ مُوسَى رَأْسَهُ فَتَامَ قَالَ سَفِيَانُ وَفِي حَدِيثٍ غَيْرِ غَمْرٍ وَقَالَ وَفِي
 أَصْلِ الصَّخْرَةِ عَيْنٌ يُقَالُ لَهَا الْحَيَاةُ لَا يُصِيبُ مِنْ مَاءٍ مَا شَاءَ إِلَّا حَيٌّ فَأَصَابَ الْحَوْتُ مِنْ
 مَاءِ تِلْكَ الْعَيْنِ قَالَ فَتَحَرَّكَ وَالْمَلَأَ مِنَ الْبِكَتَلِ فَدَخَلَ الْبَحْرَ فَلَمَّا اسْتَقْبَلَ مُوسَى قَالَ
 لِفَتَاةِ اتَّبَاعِي عَدَاةَنَا الْآيَةَ قَالَ وَلَمْ يَجِدِ النَّصَبَ حَتَّى جَاءَ زَمَامُ أَبِيهِ قَالَ لَهُ فَتَاةُ يَوْشَعَ بْنِ نُونٍ
 أَرَأَيْتَ إِذَا أَوْتَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ قَالِي نَسِيْتُ الْحَوْتَ الْآيَةَ قَالَ فَرَجَعَا بِقَصَصَانِ فِي آثَارِهِمَا فَوَجَدَا
 فِي الْبَحْرِ كَالظَّافِرِ مِمَّا الْحَوْتُ فَكَانَ لِفَتَاةِ عَجَبًا وَلِلْحَوْتُ سَرَاتًا قَالَ فَلَمَّا اتَّهَبَا إِلَى
 الصَّخْرَةِ إِذَا هُمَا بِرَجُلٍ مُجْتَمِعٍ يَتَوَبُّ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى قَالَ وَأَنْتَ يَا رُحِيكَ السَّلَامَ فَقَالَ أَنَا
 مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَءِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلِمْتَ
 رَحْمَةً قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى إِنَّكَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلِمْتُكَ اللَّهُ لَا أَغْلِبُهُ وَأَنَا عَلَى عِلْمٍ
 مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلِمْتَنِيهِ اللَّهُ لَا تُغْلِبُهُ قَالَ بَلَى أَتَيْتُكَ قَالَ فَإِنْ أَتَيْتَنِي فَلَا تُسْأَلَنِي عَنْ شَيْءٍ
 حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ فَمَرَّتْ بِهِمْ سَفِينَةٌ فَعَرَفَ الْخَضِرُ
 فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ تَوَلٍّ يَقُولُ بِغَيْرِ أَجْرٍ فَرَكِبَا السَّفِينَةَ قَالَ وَوَقَعَ عُصْفُورٌ عَلَى حَرْفِ
 السَّفِينَةِ فَغَمَسَ مِنْقَارُهُ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَى مَا عَلِمْتُكَ وَعِلْمُ الْخَلْقِ فِي عِلْمِ
 اللَّهِ إِلَّا بِقَدَارٍ مَا غَمَسَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْقَارَهُ قَالَ فَلَمْ يُفْجَأْ مُوسَى إِذْ عَمِدَ الْخَضِرُ إِلَى قُدُومِ خُزْفٍ
 السَّفِينَةِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ تَوَلٍّ عَمِدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ
 جِئْتَ الْآيَةَ فَانْطَلَقَا إِذَا هُمَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَطَّعَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى
 أَقْتُلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ
 صَبْرًا إِلَى قَوْلِهِ قَالُوا أَنْ يُضَيِّقُوهُمَا فَوْجَدًا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا
 فَأَقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّا دَخَلْنَا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَلَمْ يُضَيِّقُونَا وَلَمْ يُطْعِمُونَا لَوْ شِئْتَ لَأَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا
 قَالَ هَذَا إِيرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنَكَ سَأَتَّبِعُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْطِيعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَدْنَا أَنْ مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يَفْضَ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا قَالَ وَكَانَ ابْنُ
 عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ عُصْبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ
 كَافِرًا

پہ ذکرشوی دریوارو بابونو کنبی امام بخاری رحمہ اللہ کنبی حدیث خضر ذکر کرې دی. دا حدیث پہ کتاب العلم کنبی "باب ما ذکر فی ذهاب موسی علیہ السلام فی البحر الی الغضر علیہ السلام او باب مایسج للعالم اذا سئل ای الناس اعلم" تحت تیرشویدي (۱) او دې متعلق تفصیلی بحثونه هم هلته تیرشوی دی.

[۲۱۸] بَابُ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا

[۴۴۵۱] (۲) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ غُرَيْبٍ مَوْلَى عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبِي قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا هُمْ الْخُرُورِيُّونَ قَالَ لَا هُمْ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى أَمَّا الْيَهُودُ فَكَذَّبُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا النَّصَارَى فَكَفَرُوا بِالْحَقِّ وَقَالُوا لَا طَعَامَ فِيهَا وَلَا شَرَابَ وَالْخُرُورِيُّونَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمُ الْفَاسِقِينَ

حضرت مصعب بن سعد د خپل والد صاحب حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ نه تپوس اوکړو چه په آیت مبارک کنبی "بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا" نه کوم خلق مراد دی؟ آیا د دې نه حروری یعنی خارجی مراد دی؟ حضرت سعد رضی اللہ عنہ او فرمائیل دلته د دې نه یهود او نصاری مراد دی، یهودیانو خو د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تکذیب کرې وو په دې وجه ئی ټول اعمال ضائع شو او نصاری د جنت نه انکار کرې او وئیلې په دې کنبې به د خوراک خنښاک هیڅ څیز نه ملایږی. ترکومې چه د حروریه یعنی خوارجو تعلق دې نو دې نه مراد هغه خلق دی چاچه د الله تعالی عهد او میثاق مات کړو، حضرت سعد رضی اللہ عنہ به هغوی ته فاسق وئیل.

په روایت کنبی دی چه نصاری د جنت انکار اوکړو، حضرت کشمیری رحمہ اللہ او فرمائیل نصاری د روحانی جنت قائل دی د حسی جنت قائل نه دی (۳) د هغوی دا مذهب د فلسفې نقطه نظر سره نیزدې دې، هغوی هم د حسی جنت قائل نه دی لیکن بې شکه د نصاری دا خیال د تحریف پیداوار دې. د حسی جنت نقطه نظر د مذاهب سماویه اجماعی مسئله ده، د دې د پاره نصرانی آسمانی تعلیم خلاف هڅو سوال نه پیدا کیږی.

(۱) (صحیح بخاری باب ما ذکر فی ذهاب موسی فی البحر الی الغضر: ۱/۱۷۱ وایضا فی باب الخروج فی طلب العلم علی نفس الصفحة وباب ما يستحب للعالم اذا سئل ای الناس اعلم: ۱/۲۳-)

(۲) (واخرجه السنائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب قوله تعالی: هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا، رقم الحدیث: ۱۱۳۱۳، وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخاری-)

(۳) (فیض الباری: ۴/۲۰۲-)

[۲۱۹] بَابُ أَوْلِيَّكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمُ الْآيَةُ

[۴۴۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْزَمٍ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلَ الْعَظِيمُ السَّيِّئُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزُنْ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحُ بَعُوضَةٍ وَقَالَ أَفَرَعَا فَلَا يُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا وَعَنْ يَحْيَى بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ الْمُغِيرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ مِثْلَهُ

دَ قِیامت په ورځ به وزن د څه خیز وی؟ بعضی حضراتو د دې حدیث نه استدلال کړې دې چې وزن به د سړو وی. په دې سلسله کښې د اهل علم اختلاف دې چې د قیامت په ورځ به وزن د اعمالو کیږي یا د اعمالو د صحیفو وی یا د اشخاصو وی دریاوړه قوله دی.

① بعضی حضرات وائی چې وزن به د اشخاصو کیږي هغوی د بَاب حدیث نه استدلال کړې دې او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه متعلق د نبی کریم صلی الله علیه و آله د دې ارشاد نه استدلال کوی چې امام احمد رحمته الله روایت کړېدې، چې هغوی صلی الله علیه و آله د هغه متعلق فرمانیلی دی "اتعجبون من دقة سائیه، والذي نفسی بیده، لهائی میزان الثقل من احد" (۲)

② اوبعضی حضرات وائی چې وزن به د اعمالو د صحیفو وی، دا حضرات د بَطاقه د حدیث نه استدلال کوی کوم چې امام ترمذی رحمته الله نقل کړېدې چې د قیامت په ورځ به یو سړې راوستلې شی په میزان کښې به یو طرف ته د هغه د اعمالو په بدله کښې یو کم سل صحیفې وی او په بله کښې به یوه بَطاقه یعنی پرچه کیخو دې شی کوم کښې چې به صرف "لااله الا الله" لیکلې وی، نو د بَطاقه طرف چاپېرې به دروندشی. (۳)

③ لیکن ډیر علماء وائی چې وزن به د اعمالو کیږي، الله جل شانہ به نیک اعمالو ته ښه او بدو اعمالو خراب صورت کښې بدل کړي او دا صورتونه به په تله کښې کیخو دې شی. دا حضرات د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی چې په قبر کښې مؤمن ته یو ښکلې خوان د چا نه چې به خوشبو خورېږي راشی هغه به د ده نه تپوس او کړې چې ته څوک ئی؟ نو هغه خوان به په جواب کښې او وائی "انا عملک الصالح" زه ستا هغه نیک عمل یم او د کافر او منافق باره کښې به د دې خلاف کیږي. (۴) د دې حدیث نه معلومه شوه چې اعمال به

(۱) واخرجه مسلم فی صفات المنافقین واحکامهم، کتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث: ۲۷۸۵ -

(۲) (رواه احمد: ۴۲۰/۱ كذا في تفسير سورة الكهف: ۲۹۵ -

(۳) (سنن الترمذی، کتاب الايمان، باب ماجاء فيمن يموت، وهو يشهد ان لا اله الا الله: ۲۵/۵ رقم ۲۶۳۹ -

(۴) (رواه احمد: ۲۸۷/۵ كذا في تفسير سورة الكهف: ۲۹۵ -

د صورت شکل اختیار کری نو وزن په د اعمالو وی. باقی حدیث باب او آیت "فلا تقیم لهم یوم القیامة وزنا" مطلب دا دې چه د الله تعالی په نیز به د هغې هیخ اهمیت نه وی. حضرت گشمیری رحمته فرمائی: قوله "فلا تقیم لهم یوم القیامة وزنا" یعنی مع کون الکفار لحیاشی فی الدنیا، لیس لاعمالهم وزن عند الله تعالی وقد استدلل منه علی وزن الاشخاص ایضاً، والصواب ان المراد منه وزن الاعمال فقط، وانما تعرض الی عدم وزن انفسهم، اشاری الی انهم ممن لاعبادۃ بهم عند الله تعالی (۱)

[۲۲۰] باب: تفسیر سورة مریم

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ يَعْنِي قَوْلُهُ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ الْكُفَّارَ يُؤْمِنُونَ أَسْمِعْ شَيْءًا وَأَبْصِرْهُ لَا تُجِيبُكَ لَأَشْمِتَكَ وَرَبُّنَا مُنْظَرًا وَقَالَ أَبُو وَابِلٍ عَلِمْتُ مَرِيْمَ أَنَّ التَّقَى ذُو نَهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِيَّيْ أَعوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتُ نَبِيًّا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَوَزَّاهُمْ أَزْأَنُ عَجَبَهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِعْجَاجًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِذَا عَجَبَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرَدًا عِطَاشًا أَثَقَا مَا لَا إِذَا قَوْلًا عَظِيمًا رَكْزًا صَوْتًا غَيًّا خُسْرَانًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَلْيَمْدُدْ فَلْيَدْعُهُ وَقَالَ غَيْرُهُ بَكِيًّا جَمَاعَةً يَأْكُ صِلِيًّا صِلَى يَصْلَى نَدِيًّا وَالنَّادِي وَاحِدٌ مُجَلِّسٌ

سورة كهيدص

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ: آیت کنبی دی "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" یَوْمَ يَأْتُوتُنَّا لَكِ الْظَالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" داد الله تعالی ارشاد دې اود دې مطلب دا دې چه په قیامت کنبی کله دوی مونږ له راشی نو لوی کتونکې او لوی اوريدونکې به وی خو په دنیا کنبی په دې وخت نه حق خبره اوری او نه د حقائقوته د کتلود پاره تیار دی. (۲) "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" یو تفسیر هم امام بخاری رحمته دلته نقل نه کړو، آیت دلته ختمیری په دې وجه د دې ذکر دلته کړې دې. باقی "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" مطلب دادې چه په دنیا کنبی نه حق اوری او نه حقائقوته گوري، داتعلق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدی. (۳)

صیغه تعجب "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" باندې دا اشکال کبړی چه تعجب کول خود الله تعالی د شان

(۱) (فیض الباری: ۴/۲۰۳-)

(۲) (الامع الدراری: ۱۳۱-۱۳۲) وقال الشيخ زكريا رحمه الله تعليقا: ۱۳۱/۹ "والمراد بقوله تعالى "مَنْ الظالمون اليوم..." اي في الدنيا، وقوله تعالى: "في ضلال مبين" معناه لا يسمعون ولا يبصرون، قوله: لا يسمعون ولا يبصرون تفسير لقوله: "في ضلال مبين"

(۳) (عمدة القاری: ۱۹/۵۰-)

سره مناسب نه دی او تعجب خو ناواقف ته کیږي نو د دې جواب دا کیدیشی. چه د الله تعالی کمال بندیگانو سره د محارواتو مطابق وی په دې وجه په کومه موقع چه د تعجب اظهار کولې شی الله تعالی هلته تعجب ذکر کوی چه بې تکلفه مطلب باندې پوهه شی. د دې کیفیت څه وی؟ مونږ دې نه خبر نه یو. فان الحق ان کل ماورد به الشرا فیه وثابت فی جنبه تعالی نعم لهدان یزده جنبه ما یجب التتبع له^(۱)

د کلماتو تشریح:

قوله: لَا رَجْمَ لَكَ: لَا شَيْءَ مَعَكَ: په آیت کښې دی: **يَا بَرِّهِمْ لَبَن لَمْ تَلْتَهُ لَارْجَمَنَّكَ وَاهْبِرْنِي مِلْيَاه** فرماني چه په آیت کښې معنی ده "زه به تاته کنخل کوم" کوم کښې چه دې طرف ته اشاره ده چه د رجم نه مراد رجم باللسان دې رجم بالحجارة مراد نه دې، بعضې حضرات وهل هم مراد واخستو^(۲)

قوله: وَرَبِّيَا مَنْظَرًا: آیت کښې دی: **وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرَبِّيَا** معنی سامان او اسباب دې او ربیایا معنی د منظر ده یعنی هغوی سره سازو سامان هم ښه وو او په کتلو کښې هم ډیر ښکلې په نظر راتله.

قوله: وَقَالَ أَبُو وَابِلٍ عَلِمْتُ مَرِيْمُ أَنَّ النَّبِيَّ ذُو نَبِيَّةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنَّ كُنْتُ نَبِيًّا بَابُ قَوْلِهِ وَأَنْذِرُهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ: داتعلیق په بعض نسخو کښې نشته، امام بخاری رحمته الله علیه دا تعلیق د دینه اول په کتاب الانبیاء کښې "باب قول الله

عز وجل: واذکری الکتاب مریم... تحت صفحه ۴۶۸ باندې ذکر کړیدې، ابوانل شقیق بن سلمه فرماني چه حضرت مریم ته دا خبره معلومه وه چه پرهیزگاره سړې د عقل خاوند وی او خراب کار نه منع کیږي نو هله خو ئی فرېسته د پردې سړې په شکل کښې کتلوسره او وویل "ماته ستانه د رحمن پناه، که ته متقی او ویره لرونکې ئی" علامه شبیر احمد عثمانی صاحب د دې آیت تحت لیکي: بی بی مریم په اول خل کښې پوهه شوه چه څوک سړې دې په خان له خائ کښې اچانک یو سړې مخې ته راتللو سره قدرتی توگه باندې اوویریدله او د خپل حفاظت فکر ئی شروع کړو مگر معلومیږي: چه د فرشتې په مخ د تقوی او طهارت انوار پرقیدل نو هم دومره وینا کول ئی پوره اوگنډل چه زه ستانه د رحمن په پناه کښې راځم که ستا په زړه کښې د الله تعالی ویره وی نو زما نه به لار شې او ماسره به څه غرض نه کوي. **نهیة: عقل ینها عن فعل القبیح، نهیة: عقل ته وائی.**

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: تَوَزَّوْهُمْ: أَزَاوَزَ عِبْرُهُمُ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا: آیت کښې دی

^(۱) (ملخص من حاشية البدر الساري) (جزو ۴ ص ۲۰۳) -

^(۲) (عمدة القاري: ۵۰/۱۹) -

«لَمْ تَرَ أَنَّ أَرْسَلْنَا الشَّيْطَانِ عَلَى الْكُفْرَيْنَ تَوَهُّمًا آثًا» (ته چه د دغه کفارو په گمراهی باندې خفه کيږې نو) آیا تاته معلومه نه ده چه مونږ شیطانان په کافرانو باندې ور خلاص کړی دی هغوی کافران ښه راوچتوی. حضرت سفیان بن عیینه رضی الله عنه فرمائی «تولهم» معنی شیطانان چه هغوی د گناهونو طرف ته دیکه کوی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: إِذَا عَوَجًا: آیت کښې دی «لَقَدْ جِئْتُمُ شَيْئًا إِذَا» تا ارتکاب اوکړو د داسې خیز چه کوک دې په بعضې نسخو کښې دی «لذا: عوجا» «فَأَمَّا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَيِّرَ بِهِ الْمُتَقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا» لدا معنی بیان شویده کوک قومالدا کوک قوم، جگر مار قوم، عوجا او عوجا دواړه قسمه لوستلې شويدي معنی د دواړو یو شان ده. دې نه پس ادا تفسیر د قول عظیم سره کړې دې. دا ارشاد د الله تعالی اولاد ثابت کولو «أَنْ دَعَا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا» باندې فرمانيلې شويدي او بې شکه داغلط هم دې او گران هم.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَرَدًا: عِطَاشًا: آیت کښې دی «وَتَسْوِقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرَدًا» (۱) مونږ به په هغه ورځ مجرمان د دوزخ طرف ته د تندې په حالت کښې شړو.

قوله: أُنْثَا: مَالًا: «هُمُ أَحْسَنُ أَنْثَا وَرَعِيَا» (ترجمه تیره شویده) په دې کښې د اثنا معنی د مال ده.

قوله: رَكْزًا: صَوْتًا: آیت کښې دی «وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ يُحِصِ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَمَعَهُ لَهُمْ رِكْزًا» یعنی خومره بدبخته قومونه د خپلو جرمونو په بدله کښې هلاک کړي شوی دی. نن د هغوی د پښوکش کړپ یا د هغوی د خراب گنړاری آواز هم نه راځی. امام بخاری رحمه الله د تفسیر په صحت سره کړيدي لیکن د کصوت خفی یعنی په مزه آواز ته وائی.

قوله: غِيَا: خُسْرَانًا: آیت کښې دی «وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَةَ فَنُوفَ يَلْقَوْنَ غِيَا» د «غِيَا» معنی ده خسران تاوان نقصان. حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه غی د دوزه د یوداسې غار نوم دې کوم نه چه پخپله دوزخ آمان غواړی. (۲) زمونږ په هندوستانی نسخه کښې د «غِيَا» په ځای عتیا معنی حدنه بهر کیدو او انتهای درجې ته د رسیدو ده. آیت کښې دی «وَقَدْ بَلَغْتَ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيَا» اوزه د بوډوالی انتهای درجې ته رسیدلې یم. په عامو نسخو کښې دا لفظ نشته بلکه غیا دې د کوم معنی چه خسران دې لکه چه پورته ذکر شو.

قوله: بَكِيَا: جَمَاعَةً هَاك: آیت مبارک کښې دی «خَرُّوا سُجَّدًا وَبَكِيَا» ابو عبیده رضی الله عنه پکيا د باک

(۱) قوله: ورذا جماعة يردون الماء، اسم على لفظ المصدر (عمدة القاري: ۵۲/۱۹).

(۲) (وعن ابن مسعود: الفى وادفى جهنم، بعيد القعر، وعن عطاء، الفى وادفى جهنم، يسيل قيحا ودمًا، وعن كعب، هو وادى جهنم، ابعد ما قعرا واشد احرا) - (عمدة القاري: ۵۱/۱۹)

جمع گر خولې ده هم دا امام نقل کوی خو په دې باندې اشکال دې چه د پای جمع خو بکاږه راځی لکه د قاضی جمع چه قصه ده لیکن علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه بکیا اصل کنېې بکوی په وزن د فعل دې. لکه قاعد جمع چه قعود ده. بکوی کنېې واو او یا، دواړه جمع شو او په دې کنېې رومېې یعنی واو ساکن دې په دې وجه واو په یا، سره بدل کړې شو او بیا د یا، په یا، باندې ادغام او کړې شو او د ضمه د یا، په وجه په زیر سره بدله شوه نو بکیا شو.

قوله: صلیاً: صلی، یصلی: آیت کنېې دی **ثُمَّ لَنُنَافِثَنَّ أَهْلَهُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلَاً** فرمائی صلیا صلی نه ماخوذ دې د څه معنی چه په اور کنېې د داخلیدلو او سوزیدلو راځی، مطلب دا دې چه مونږ ته معلومه دی هغه خلق چه په اور کنېې د داخلیدلو ډیر لائق او ډیر مناسب دی.

قوله: ندیا: والنادی واحد: مجلساً: په آیت کنېې دی **أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا** فرمائی د ندی او نادى دواړو معنی مجلس ده.

قوله: وقال مجاهد: ليهمد: فليدعه: آیت مبارک کنېې دی **قُلْ مَنْ كَانَ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَسُدُّ لَهُ الرَّجْلُ مَدًّا** یعنی اووايه چه په گمراهی کنېې پراته دی نو پکار دی چه دوی آزاد پرېږدی رحمن په هغه لار د تلود پاره چه د نیک او بد خبرو کولونه پس کله چه څوک په خپله مرضی سره د بدن لار اختیار کړی نو هم هغه به د دې ذمه وار وی، فليمدد تفسیر فليدعه سره کړېدی. دا زمونږ د متن په نسخه کنېې نشته په هندوستانی نسخه کنېې دې. (۱)

[۲۲۱] باب: وانذرهم يوم الحسرة

[۴۴۵۳] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أُمْلَحَ فَيَنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَشْرَبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَاهُ ثُمَّ يَنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَشْرَبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَاهُ فَيَذَرُهُمْ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ وَأَلْزَمَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُؤُلَاءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

(۱) واخرجه مسلم في الجنة وصفة نعيمها واهلها. باب النار يدخلها الجبارون. رقم الحديث: ۲۸۴۹ وباب وانذرهم يوم الحسرة رقم الحديث: ۱۱۳۱۶ واخرجه الترمذي في التفسير. باب سوري مريم. رقم الحديث: ۳۱۵۶ واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير رقم الحديث: ۱۱۳۱۶-

قوله: یوتی بالموت کهیئة کبش املح: (مرگ به دَ برک گد په شکل کبشی راوستی شی. دلته اشکال دا پیدا کیری چه مرگ خو یو عرض دې دا به د گد په شکل کبشی څنگه راوستی شی. علامه مارزی رحمته الله علیه فرمائیل چه دا کلام علی سبیل التمثیل یعنی د مثال په توگه دې دینه مقصود صرف دا دې چه آئنده به چا له مرگ نه راخی. (۳) بعضو ونیلی دی چه په اصل کبشی به هم گد راوستی شی او د خلقو په خیال کبشی به دا خبره واچولې شی چه دا مرگ دې. (۴) خو اکثر حضرات وائی چه هم مرگ ته به الله تعالی د گد شکل ورکړی (۴) - د اعراض د اجسام په شکل کبشی بدلون څه مستبعد نه دې بلکه جدید سائنس خو داسې آلات ایجاد کړی دی کوم سره چه اعراض په جسم کبشی مخامخ راخی نو که د آخرت په حالاتو کبشی داسې واقعه اوشی نو په دې باندې هیڅ قسم اشکال نشی کیدی.

قوله: فیشرئبون، وینظرون: نوست به اوچتوی او گوری به. اشراب (د اقشعر په وزن) سب اوچتول او کتل.

قوله: یا اهل الجنة، خلود، فلاموت، ویأهل النار، خلود، فلاموت: مرگ به حلال کړی شی او هغې نه پس به دا اعلان کیری، ذبح کونکې به حضرت جبرائیل عليه السلام وی، بعضو ونیلی دی حضرت یحیی عليه السلام به ئی ذبح کوی ځکه چه د هغوی نوم د حیات نه مشتق دې او حیات د مرگ منافی دې. (۵) -

جنت او دوزخ دائمی دې: دینه پس به اهل جنت د همیشه د پاره په جنت کبشی او اهل دوزخ به د همیشه د پاره دوزخ کبشی وی د جمهوروبلکه د ټولو اهل سنت والجماعت همدغه عقیده ده. البته علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه اود هغوی شاگرد ابن القيم رحمته الله علیه وائی چه جنت خو به دائمی وی خود دوزخ عذاب دائمی نه دې. د یوې اوږدې مودې پورې به دوزخ وی کوم چه الله تعالی خلود سره تعبیر کړیدی اود دې نه پس به د الله تعالی په فضل او کرم سره دوزخ او دوزخیان ختم کړی (۶) - خود هغوی دا قول شاذ او د جمهورو د عقیدې خلاف (۷) - اود هغه ټولو نصوصو سره متعارض دې کوم کبشی چه د خلود فی النار تصریح راغلې ده. که دوزخ

(۱) (ابيض يشوبه سواد) (تعليقات البخاری للدكتور مصطفى: ۱۷۶/۴)

(۲) (عمدة القاری: ۵۲/۱۹) ورفع الصوت بذبح الموت للسيوطی: ۹۶ فتح الباری: ۴۲۱/۱۱ کتاب الرقاق

(۳) (اوگورنی الحاروی للفتاوی للسيوطی، رفع الصوت بذبح الموت: ۹۶)

(۴) (عمدة القاری: ۵۲/۱۹)

(۵) (عمدة القاری: ۵۲/۱۹) وفيض الباری: ۲۰۳/۴

(۶) (اوگورنی العرف الشدی شرح جامع الترمذی، باب ماجاء فی خلود اهل الجنة والنار: ۸۲/۲، والصواعق المرسله لابن القيم

(۷) (قال الالبوسی رحمه الله فی روح المعانی: ۱۴۶/۱۲) "وانت تعلم ان خلود الکفار مما اجمع علیه المسلمون، ولا عبرة بالمخالف، والقواطع اکثر من ان تحصی"

ختمول وو نو بیا د انبیاء ﷺ سره د کافرانودا مقابله او د انبیاء ﷺ زحمتونه او تکلیفونه اوجنول ټول به یې فاندې او بې مقصده کیرې د دې وجه نه د اهل سنت والجماعة دا عقیده ده چه څنگه د جنت د پاره خلود دې دغه شان د دوزخ د پاره هم خلود یعنی همیشه والې دې ددې نور تفصیل ان شاء الله کتاب الرقاق کښې باب صفة الجنة والنار په ذیل کښې راځی.

[۲۲۲] بَابُ وَمَا نَزَّلَ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۴۴۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا غُمَيْرُ بْنُ ذَرِّقَالٍ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُجْرِيَلَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزِيدَنَا كُفْرًا تَزِيدُنَا قَوْلًا وَمَا نَزَّلَ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۲۲۳] بَابُ قَوْلِهِ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۴۴۵۵] حَدَّثَنَا الْحُبَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا قَالَ جِئْتُ الْعَاصِمَ بْنَ أَبِي السَّهْبِ أَتَقَاضَاةَ حَقِّي عِنْدَهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَا حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تَبْعَتْ قَالَ وَإِنِّي لَسَيْتُ ثُمَّ مَبُوءٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّ لِي هُنَاكَ مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَهُ فَتَزَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا وَارَاةَ الثَّوْرِيَّ وَشُعْبَةَ وَحَفْصَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَكَعْبَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ

[۲۲۴] بَابُ قَوْلِهِ أَطْلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مُوثِقًا

[۴۴۵۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا بِمَكَّةَ فَعَمِلْتُ لِلْعَاصِمِ بْنِ أَبِي السَّهْبِ سَيْفًا فَجِئْتُ أَتَقَاضَاةَ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُمَيِّتَكَ اللَّهُ ثُمَّ مَجِئْتُكَ قَالَ إِذَا مَاتَنِي اللَّهُ ثُمَّ بَعَثَنِي وَلِي مَالٌ وَوَلَدٌ فَانْزِلْ اللَّهُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطْلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مُوثِقًا ثُمَّ بَقِلَ الْأَعْمَشِيُّ عَنْ سُفْيَانَ سَيْفًا وَلَا مُوثِقًا

دايت كرمه شان نزول: په روايت كښې د آيت مبارك شان نزول بيان كړي شوي دي. حضرت خباب فرماني چه زه په مكه كښې لوهار ووم او ما د عاصم بن وائل د پاره يوه توره جوړه كړې وه، د پيسو غوښتود پاره زه هغه له راغلم نو هغه وويل چه تركومي دې د محمد ﷺ انكار نه وي كړې تاته به پيسې درنه كړم. ما وويل چه زه د محمد ﷺ د نبوت انكار نه كوم كه تا الله تعالى مړ كړي او بيا دې راژوندي ولي نه كړي. هغه وويل كه الله تعالى ما مړ كړي او بيا ژوندي شم نو هغه وخت به هم ما سره مال او اولاد وي (نو ته بيا هغه وخت كښې زما نه اجرت واخله) په دې واقعه باندې دا ذكره آيت نازل شو.

عبداللہ بن عبدالرحمن اشجعی ہم دا روایت د سفیان ثوری نہ روایت کړیدی خو په هغې کښې نه د تورې جوړیدو ذکر دې اونه د لفظ "مهذا" تفسیر "موثقا" نقل دې.

قوله: عهدا: موثقا: ظلمه الغیب امر اتخذ عند الرحمن عهدا: آیا دا سرې په غیبو خبردار شویا ده د الله تعالی نه وعده اخستی ده په دې کښې د "عهدا" معنی موثقا ده په معنی مضبوط اقرار.

[۲۲۵] بَابُ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا

[۴۴۵۷] حَدَّثَنَا يَشْرُبُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمْعَانَ عَنْ أَبِي الضُّحَى يَحْدُثُ عَنْ مَرْثُوفٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قِيْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي دَيْنٌ عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَابِلٍ قَالَ فَأَتَانَا يَتَقَاضَاةٌ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَكْفُرُ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ تَبِعَكَ قَالَ قَدَرْنِي حَتَّى أَمُوتَ ثُمَّ أُنْعَثَ فَسُوفَ أَوْسَى مَا لَا وَكَلْدًا أَفْضِيكَ فَتَرَكْتُ هَذِهِ الْآيَةَ أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَا وَتَيْنَ مَا لَا وَكَلْدًا

[۲۲۶] بَابُ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا قَرْدًا

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجِبَالُ هَذَا هَذَا

آیت مبارک کښې دى "تَلَقَّى الْأَرْضُ وَخَرُّوا لِلْجِبَالِ هَذَا هَذَا" اوزمکه به اوشلیږی او غرونه به مات شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آیت کښې "هَذَا" په معنی "هَذَا" دې.

[۴۴۵۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ عَنْ الْأَنْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُوفٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا قِيْنَا وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَابِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاةٌ فَقَالَ لِي لَا أَفْضِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قَالَ قُلْتُ لَنْ أَكْفُرَ بِهِ حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تَبِعْتَ قَالَ وَإِنِّي لَمَبْعُوثٌ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ فَسُوفَ أَفْضِيكَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَى مَالٍ وَوَكَلِي قَالَ فَتَرَكْتُ أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَا وَتَيْنَ مَا لَا وَكَلْدًا أَظْلَمَ الْغَيْبُ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا قَرْدًا

[۲۲۷] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ طه

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبِطِيَّةِ أَيْ طَهَ بَارِجُلٍ يُقَالُ كُلُّ مَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَهْمَةٌ أَوْ فَأَنَاءَةٌ فِيهِ عَقْدَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلْقَى صَنْعَهُ أَرَى ظَهْرِي فَيَسْحَكُكُمْ مِثْلَكُمْ الْمَثَلُ تَأْنِيْتُ الْأَمْتَلِ يَقُولُ بَدِينَكُمْ يَقَالُ خُذْ الْمَثَلُ خُذْ الْأَمْتَلِ ثُمَّ اتَّوَا صَفًا يَقَالُ هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ يَعْنِي الْمَصْلَى الَّذِي يُصَلَّى فِيهِ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خَوْفًا قَدْ هَبَّتِ الْوَاوِينَ خِيفَةً لِكِسْفَةِ الْحَاءِ فِي جُدُوعِ أَيْ عَلَى جُدُوعِ الْأَخْلِ خَطْبُكَ بِأَلْكَ مَسَاسٍ مُصَدَّرٌ مَسَاسَةٌ مَسَاسٌ لَنَنْفِثَهُ لَنَذْرِئَهُ قَاعًا يَغْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّفْصُفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوْرَارًا أَلْقَالًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ

وَهِيَ الْحُلَى الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَهِيَ الْأَنْفَعَالُ فَقَدْ قُتِلَتْهَا فَأَلْقَيْتَهَا النَّفْسَ صَنَمَ
 قَتَلَى مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ أَخْطَأَ الرَّبَّ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا الْعِجْلُ هُنَا جِسُّ الْأَقْدَامِ حَقَرْتَنِي
 أَغْنَى عَنْ مَجْنَتِي وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا فِي الدُّنْيَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَقِيَسَ ضَلُّوا الطَّرِيقَ
 وَكَانُوا شَايِتِينَ (۱) فَقَالَ إِنْ لَمْ أَجِدْ عَلَيْهَا مَنْ يَهْدِي الطَّرِيقَ أَتَيْتُكُمْ بِنَارٍ تُوقِدُونَ
 وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَمْنَتُهُمْ أَعْدَلُهُمْ طَرِيقَهُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَضْمًا لَا يُظْلَمُ فَيَهْضَمُ مِنْ
 حَنَانِهِ عَوَجًا وَادِيًا وَلَا أَمْنًا رَابِعَةً سَيَرَتْهَا حَالَتَهَا الْأُولَى النَّهْيُ النَّفْسُ ضَنْكُ الشَّقَاءِ هَوَى
 شَقَى بِالْوَادِي الْمَقْدَسِ الْمَبَارَكِ طَوَى اسْمُ الْوَادِي يُفْرَطُ عُقُوبَةً يَمْلِكُنَا بِأَمْرِنَا مَكَانًا سَوَى
 مُنْصَفٍ بَيْنَهُمْ نَبَا يَأْبَسُ عَلَى قَدَرٍ مَوْعِدٍ لَا تَنْبَأُ تَضَعُهَا

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ جَبْرِ بِالنَّبِطِيَّةِ أَيْ طَهَ يَأْرَجُلُ:

د طه معنی: حضرت سعید بن جبیر فرمائی چہ "طه" معنی پہ نبطی ژبہ کنبی "یارجل" ده، بعضی حضراتو وئیلی دی دا "وطی" نه د امر حاضر صیغه ده، اصل کنبی طا الارض دی یعنی خپلې پنبې په زمکه کیږدنی. په "طه" کنبی "ها" کنایه ده د ارض نه، په یو روایت کنبی دی چہ نبی کریم ﷺ په شروع کنبی د تهجدو مونځ کولو سره به په یوه پنبه اودریدو او دوئم پنبه به نی اوجتوله نو الله تعالی "طه" نازل کړو ای طا الارض یعنی اعتماد علی الارض بقدمک (۲) - بعضو وئیلی دی دا د الله تعالی په نومونو کنبی یو نوم دی، الله تعالی په دی سره قسم خوړلې دی. (۳) - اود بعضو خیال دی چہ دا د حروف مقطعات نه دی. (۴) په دی کنبی مختلف قراءتونه دی مشهور قراءت طه (بفتح الطاء والهاء) دی، یو قراءت طه (بکسره) الطاء والهاء) دی. یو قراءت طه (بفتح الطاء وسکون الهاء) (۵)

په حرم شریف کې په یوه خپه اودریدو سره د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه د نیم قران لوستلو متعلق یوه فائده: پورته یو روایت ذکر کړیښو چہ حضور اکرم صلی الله علیه و آله به په شروع کنبی تهجدو مونځ په یوه پنبه باندې په ولاړه کولو، د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه باره کنبی راخی چہ هغوی په حرم شریف کنبی په یوه پنبه اودریدو نیم قران نی ختم کړو او په دوئم پنبه اودریدو اونور نیم

(۱) (شایتین) جمع شات، ای فی ایام الشتاء، حیث البرد والأمطار، والمراد ان الأمطار كانت تهطل علیهم. (سوی) قرا حجازی و ابو عمرو و علی بکسر السن، و قرا حفص بضمها، و قرا غیرهم بفتحها -

(۲) (عمدة القاری: ۵۶/۱۹)

(۳) (عمدة القاری: ۵۶/۱۹)

(۴) (عمدة القاری: ۵۶/۱۹)

(۵) (عمدة القاری: ۵۶/۱۹)

قرآن نی ختم کرو۔ پہ دے اعتراض اوشو چہ دا قسم عمل د سنت خلاف دے خو دے روایت پہ موجود گئی کنبی دے عمل تہ مطلقاً خلاف سنت نشی و نیلی کیدی۔^(۱)

قوله: یقال: کل ما لم ينطق بحرف، اوفیه تمتمة، اوفاة، فہی عقدہ: آیت کنبی دی

«وَاٰخُلُ عَقْدَةً مِّنْ لِّسَانٍ»^(۲) زما د ژبی غوټہ کولاًو کرې دلته د عقدہ تشریح کولو سرہ فرمائی چہ د چا د ژبی نہ چہ یو حرف ہم نہ اوخی، یا پہ دے کنبی تمتمہ یعنی تتوالی وی^(۳) یعنی ژبہ نی انخلی یا د خبرو پہ وخت کنبی تانا آواز راوخی، یا فافاه وی یعنی د خبرو پہ وخت کنبی د فافا پہ شانہ آواز راوخی۔ پہ دے ټولو صورتونو باندې د عقدہ اطلاق کیری۔ د حضرت موسیٰ علیہ السلام ژبہ بہ ہم انخلتہ، پہ آیت کنبی هغه د لکنت ختمولو د پاره دعا کریدہ۔

قوله: ازری: طہری: آیت کنبی دی «هُرُونُ اَخِي» اشد ذبہ ازری^(۴) زما د زور هارون پہ ذریعہ زما ملا مضبوطہ کرہ۔ فرمائی آیت کنبی ازری پہ معنی ظہری دے، بعض وائی چہ ازری پہ معنی د قوت دے۔

قوله: فيسحتکم: يهلكکم: «لَا تَقْتَرُوا عَلٰی اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتْکُمْ بِعَذَابٍ»^(۵) پہ الله تعالی باندې دروغ او افتراء مہ کوئی چہ الله تعالی تاسو هلاک کرې۔ دے کنبی یسحتکم معنی د هلاکولو ده۔

قوله: الْمُثْلِي تَانِيْتُ الْأُمْتَلُ، يَقُولُ: بِدِينِكُمْ، يُقَالُ: خَذُ الْمُثْلِي، خَذُ الْأُمْتَلُ: آیت کنبی دی «وَيَذْهَبَا بِطَرَفَيْكُمُ الْمُثْلِي»^(۶) یعنی یوبہ سی دادواړہ ستا بهترین دین۔ فرمائی چہ مثل د امثل مونث دے اود دے معنی افضل راخی۔ دلته د دینہ دین مراد دے ځکه چہ دین ہم افضل وی، هوانی خذ المثل والأمتل اعلي او افضل تاسو واخلى۔

قوله: ثُمَّ اتَّوَصَّفَا، يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمَصْلَى الَّذِي يُصَلَّى فِيهِ: آیت کنبی دی «فَاتَّجِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتَّوَصَّفَا»^(۷) یعنی ټول یوځای شنی (دوی ته ماتې ورکولو) تدبیر او کرنی بیا قطار جوړ کرنی راشنی، وائی هل اتيت الصف اليوم یعنی آیا ته دے صف ته راغلې وې کوم کنبی چہ مونځ ادا کیری، پہ آیت کنبی هم د صفا معنی مصلى او عیدگاه ده لیکن قطار جوړول او راتلل مراد کیدیشی لکه چہ حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن علیہ السلام ذکر کړیدی۔^(۸)

قوله: فَأَوْجَسَ: فِي نَفْسِهِ خَوْفًا، فَذَهَبَتْ الْوَاوُ مِنَ خِيفَةٍ، لِكُسْرَةِ الْحَاءِ: آیت کنبی دی «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّؤْمِنِي»^(۹) پس موسیٰ علیہ السلام په خپل زړه کنبی څه ویره غونډې محسوس

(۱) (فیض الباری: ۲۰۵/۴)

(۲) (والشمسة: التردد بالتاء فى الكلام، والغافاة: التردد بالفاء (عمدة القارى: ۵۶/۱۹) -

(۳) (تفسير عثمانى ص ۴۲۱ سورة طه

منه

کره. امام فرمائی چه په آیت کنبی "فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى" معنی اضرب عوفاً ده، یعنی په زړه کنبی ویره وه، بیا وړاندې خیفه کنبی تعلیل بیان کړو چه په اصل کنبی دا خوفه وو، واو د ماقبل کسرې په وچه سره په یاء بدل کړو نو خیفه شو.

قوله: فِي جُدُوْعٍ أُنَى عَلَمٍ جُدُوْعٍ النَّخْلُ "وَلَا وَصَلْتُمْ فِي جُدُوْعِ النَّخْلِ" اوتاسو تیرلو به زه د کهجورو په تنو په سولۍ کړم. فرمائی "فِي جُدُوْعٍ..." کنبی "ن" په معنی د "علی" ده.

قوله: خَطْبُكَ: بِأَلْكَ "قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا مَرْيَمُ" موسی علیه السلام افرمانیل ای سامری! ستا څه حال دې؟ دې کنبی "خطب" په معنی "بال" دې یعنی حالت

قوله: مِيسَاسَ: مَصْدَرُ مَاسَهُ مِيسَاسًا "قَالَ فَأَذْهَبَ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ" موسی علیه السلام (سامری) ته اووئیل زه، ستا د پاره په ژوند کنبی دا سزا ده چه ته به دا وانې اوگرځې به "مِيسَاسَ" ماسره لاس مه لگوئ. فرمائی "مِيسَاسَ" د باب مفاعله مصدر دې.

قوله: لَتَنسِفَنَّهُ لَنَدْرِينَهُ آیت کنبی دی "لَتَحْرِقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْقِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَقْفًا" معنی مونږ به دا سخې اوسوزو او بیا به دا اوشیندو او په دریا به نې لاهو کړو.

قوله: قَاعًا: يَغْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّقِصُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ آیت کنبی دی "فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا" قاعاً معنی ده داسې هواره زمکه په کومه چه اوبه بهیدونکې راشی او صفف هوارې زمکې ته وانې.

قوله: مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ: وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ آیت کنبی دی "وَلَكِنَّا جِئْنَاكَ أَزْوَاجًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ" فرمائی چه زینة القوم نه مراد هغه کالی دی چه بنی اسرائیلو د فرعون د قوم نه عاریه اخستی وو.

قوله: الْقِي: صَنَعَ آیت کنبی دی "فَقَدْ فُتِنَ بِكَ الْفَى السَّامِرِيُّ" مونږ هغه کالی ورواچول، بیا دغه شان سامری هم اوکره یعنی هغه هم خپل کالی واچول، د بنی اسرائیلو سره د فرعون د قوم کالی. یا خونې د هغوی نه قرض اخستی وو یا په غنیمت کنبی اخستی وو، هغه نې ویلی کړی وو او سامری یو سخې غوندې جوړکړې وو چه د هغې نه به د غوا آواز راوتلو نو هغې ته نې معبود وئیل.

قوله: فَنَسِيَ: مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ، لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا: الْعِجْلُ آیت کنبی دی "هَذَا إِلَهُكُمْ إِلَهَ مُوسَى" فَنَسِيَ "أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" سامری او د هغه متبعینو وئیل چه ستاسو اود موسی علیه السلام معبود خو دا دې، موسی علیه السلام خو هیرکړیدې، د رب په پیژندگلو کنبی موسی علیه السلام نه غلطی شویدي. (په کوه طور باندې د الله تعالی په طلب کنبی تلې وو الله تعالی د هغې په جواب کنبی فرمائی) آیا هغه خلق دومره هم نه گوری چه هغه سخې خو نه د دوی د څه خبرې جواب ورکولې شی اونه د هغوی په څه ضرر یا نفع کنبی څه قدرت

لری. په لایحه کښې ضمیر عجل طرف ته راجع دې کوم چه امام وړاندې ذکر کړیدی.
قوله: هُمَا: حَسْبُ الْأَقْدَامِ: وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا. اوتول آوازونه به د
 الله تعالی په وړاندې ښکته شی او د پښې کش کړپ نه بغیر به هیڅ نه اوری. فرمائی هسا
 د پښو کشار ته وائی.

قوله: حَشَرْتَنِي أَعْمَى: عَنْ حُجَّتِي: یعنی په آیت کښې د اعمی کیدلو دامطلب نه دې
 چه په سترگو به نابینا وی مطلب دا دې چه دې به په دلیل نه پوهیږی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّيْنَةَ: أَمَثَلُهُمْ أَعَدُّهُمْ: طَرِيقَةً: آیت کښې دی **إِذْ يَقُولُ آمَنَّا لَهُمْ طَرِيقَةً إِنْ**
لَيْسَ إِلَّا يَوْمًا. کله چه په دوی کښې د ټولونه زیات راتې ورکونکې دا سې وائی چه تاسو خو
 به هم یوه ورځ (قبر کښې) پاتې شوې ئی، حضرت سفیان بن عیینة رضی الله عنه فرمائی چه **«أَمَثَلُهُمْ**
دَ أَعَدُّهُمْ» په معنی کښې دې یعنی د عقل او پوهې په اعتبار سره بهتر او د راتې خاوند.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَضْمًا: لَا يُظْلَمُ، فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ: فَلَا يَخْفُ ظُلْمًا وَلَا
هَضْمًا. نونه به د زیاتې ویره وی او نه د کمی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه **«هَضْمًا»**
 معنی ده په ده ظلم نشی کولې چه د ده په نیکو کښې کمې او کړشی.

قوله: عَوْجًا: وَإِدْيًا، وَلَا أَمْتًا: رَأْيَةً: په آیت کښې دی **لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا.** نوپه دې کښې
 به نه څه کوږوالې وینی او نه څه اوچتوالې. فرمائی **«عَوْجًا»** معنی وادی او لختې دې او **«أَمْتًا»**
 نه غونډنی او اوچتوالې مراد دې.

قوله: سَيِّرَتَهَا: حَالَتَهَا: **«سَعِيدًا سَيَّرَتَهَا الْأُولَى»** مونږ به هغوی د هغوی په اولنی حالت
 کښې واپس کوو، فرمائی دې کښې **«سَيِّرَةً»** معنی د **«حَالَةً»** ده.

قوله: الْأُولَى: التَّهَى: ده په اصل کښې عقل ته وائی دلته د دې تشریح تلې سره کړیده،
 د دې د پاره چه کوم خلق تقوی اختیاروی هم هغه په حقیقت کښې عقل مند وی.

قوله: ضَنْكًا: الشَّقَاءُ: **«وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا»** اوچه کوم سړې زما د دې
 نصیحت نه ډډه کوی د هغه دپاره به یوتنګ ژوندون وی. فرمائی په دې کښې **«ضَنْكًا»** معنی
 ده بدبختی، دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دې نورو مفسیرینو **«ضَنْكًا»** تفسیر **«ضَوْقًا»**
 سره کړې یعنی تنګ.

قوله: هَوَى: شَقِي: **«وَمَنْ يُغْلَبْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى»** اوپه کوم سړی چه زما غضب واقع
 کیږی هغه بالکل تیر شوې یعنی بدبخت شو، **«هَوَى»** معنی ده بخت شو.

قوله: الْمُقَدَّسِينَ: الْمُبَارَكِ: طُوبَى اسْمُ الْوَادِي: **«إِنَّكَ بِالْوَادِي الْمُقَدَّسِينَ طُوبَى»** ته په یوه مبارکه

و ادنی طوی کنبی نی، "الْمُقَدَّسِ" معنی ده مبارکه او طوی د و ادنی نوم دی.
 قوله: يَمْلِكُنَا: بِأَمْرِنَا: "قَالُوا مَا أَغْلَقْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا" هغوی و نیل مونر تاسره د و عدې خلاف ورزی په خپل اختیار سره نه ده کړې، په دې کنبی "يَمْلِكُنَا" معنی ده په خپل حکم او اختیار سره.
 قوله: مَكَانًا يَوْمِي: مَنْصَفَ بَيْنَهُمْ: "لَا تُخْلِفُهُمْ" وَلَا أَنْتَ مَكَانًا يَوْمِي" د کومې وعدې چه مونر نه خلاف ورزی کوو نه تاسو په څه هوار ځای کنبی. فرمائی "مَكَانًا يَوْمِي" معنی ده داسې ځای چه د هغې په مینځ کنبی نیم نیم یعنی برابر وی.
 قوله: يَسًا: يَابَسًا: "فَأَضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا" نو د هغوی د پاره په دریاب کنبی اوچه لار جوړه کړه. فرمائی "يَسًا" په معنی "يَابَسًا" دې یعنی اوچه او دا د "طَرِيق" صفت دی.
 قوله: عَلَى قَدَرٍ: مَوْعِدٍ: آیت کنبی دی "ثُمَّ جِئْتُ عَلَى قَدَرٍ ثَمُوسِي" بیا ای موسی علیه السلام ته په یو مقرر وخت باندې راغلې. فرمائی آیت کنبی "عَلَى قَدَرٍ" معنی "عَلَى مَوْعِدٍ" یعنی یو مقرر وخت.
 قوله: لَا تَنِيَا: تَضَعًا: آیت مبارک کنبی دی "وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي" او تاسو دواړه زما په یاد یعنی ذکر کنبی سستی مه کوئ. فرمائی "لَا تَنِيَا" معنی ده تاسو دواړه کمزورې کیږنې مه، ست کیږنې مه.

[۲۲۸] بَاب: وَأَصْطَلَعْتُكَ لِنَفْسِي

[۴۴۵۹] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَيْرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ التَّقَى آدَمُ وَمُوسَى فَقَالَ مُوسَى لَأَدَمُ أَنْتَ الَّذِي أَشَقِيتَ النَّاسَ وَأَخْرَجْتَهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي أَصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَأَصْطَفَاكَ لِنَفْسِهِ وَأَنْزَلَ عَلَيْكَ التَّوْرَةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَى قَبْلِ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ نَعَمْ فَحَبَّرَ آدَمُ مُوسَى

قوله: إبراهيم البحر:

د حضرت آدم او حضرت موسی علیهما السلام ملاقات او مناظره کله اوشوه؟ حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام په مینځ کنبی دا مناظر او ملاقات کله اوشو؟ په دې سلسله کنبی د علماؤ مختلف اقوال دی.

- ① بعضې حضراتو نیلی دی چه کیدیشی چه هم د حضرت موسی علیه السلام په ژوند کنبی د هغوی د روح د حضرت آدم علیه السلام روح سره اتصال شوې وی او هغه وخت دا خبرې شوی وی (۱)
- ② بعضو ویلی دی چه دا هم ممکن دی چه مذکوره مکالمه په خوب کنبی شوی وی (۲)

(۱) دا د حضرت شاه ولی الله علیه رانی ده او گورنی التعليق الصبیح: ۷۷/۱ و حجة الله البالغة -

⑤ بعض حضرات وائی ممکن دی چه د حضرت موسی علیه السلام د پاره د حضرت آدم علیه السلام قبر کولاؤ شوې وی او د هغوی روح حاضر شوې وی او دا خبرې کړې وی (۱).

⑥ اکثر حضرات وائی چه مذکورہ مناظره حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام د وفات نه پس په آسمان باندې شوې، علامه ابن عبدالبر، یحیی بن سعید قطان او فضل الله تورپشتی وغیرہ علماؤ همدغه راڼې ده (۲).

⑦ اویو قول دا هم دې چه مذکورہ مکالمه تر اوسه پورې نه ده واقع شوې. په آخرت کښې به دا مکالمه وی، دلالت علی الیقین د پاره د ماضی صیغې سره تعبیر کړی شویده. (۳) والله اعلم قوله: فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي: د وړاندینې باب په روایت کښې دی

اتلومنی علی امر کتبه الله علی قبل ان یخلقنی او قدره علی قبل ان یخلقنی علامه تورپشتی رحمته الله فرماینلی دی چه د دې مطلب دا دې چه الله تعالی دا زمانه پیدائش نه هم اول په لوح محفوظ کښې مقدر فرماینلې وو د کوم مطلب چه دا ووجه هغه به خپل وخت خامخا کیرې، نو چه کله وخت راغلونو دا څنگه ممکن وو چه امر مقدر او د الله تعالی د علم خلاف هغه عمل ممنوع به نه کیدلو، نو ته په مایاندې الزام خو اچوې او تاته سبب ظاهري یعنی زما کسب او اختیار خو یاد پاتې دې لیکن اصل څیز یعنی تقدیر نه تا نظر واپرولو (۴)

یواشکال او د هغې جوابونه: په دې حدیث باندې یو مشهور اشکال کیرې، حضرت آدم علیه السلام تقدیر بهانه جوړه کړیده او اعتذار بالتقدیر جائز نه دې څکه چه گناه گونکې تقدیر ته په کتلو باندې گناه نه کوی بلکه د خپل نفس په تقاضا باندې کوی.

① د دې یو جواب دا ورکړی شوی دې چه دا مکالمه په دې دنیا کښې نه ده شوې بلکه دا په عالم علوی او د عالم ارواح واقعه ده چرته چه بنده مکلف بالشرع نه دې د دې د پاره د دې دنیا احکام د هغه دنیا په احکامو باندې قیاس کول صحیح نه دی. (۵)

② دویم جواب علامه ابن تیمیه رحمته الله ورکړیدې کوم چه حضرت کشمیری رحمته الله خوښ فرماینلې دې (۶). هغوی فرمائی اعتذار بالتقدیر په دوه قسمه دې، یو دا چه د گناه ارتکاب کولو د پاره سرې د تقدیر حواله ورکړی چه په دې گناه او جرم کښې زما هیڅ قصور نشته دا لیکلې شوې تقدیر دې، بې شکه داسې اعتذار بالتقدیر صحیح نه دې او قطعاً ناجائز دې. دویم دا چه د گناه نه توبه او کړی خوسره د دې نې زړه مطمئن نه وی نو د خپل زړه د تسلی د پاره اعتذار بالتقدیر جائز دې. حضرت آدم علیه السلام هم د توبې نه پس

(۱) (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عند الله: ۵۰۶/۱۱)

(۲) (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عند الله: ۵۰۶/۱۱ هو شرح الطیبي. کتاب الايمان: ۲۱۸/۱)

(۳) (عمدة القاری: ۶۰/۱۹)

(۴) (او گورنی شرح الطیبي: ۲۱۸/۱ کتاب الايمان، الايمان بالقدر -

(فیض الباری: ۲۰۶/۴)

(۵) (فیض الباری: ۲۰۶/۴)

صرف د خپل زړه د تسلي د پاره اعتذار بالتقدير كړيدې. (١) - دا حديث وړاندې په كتاب القدر كښې راځي (٢) په دې حديث او د تقدير متعلق تفصيلي بحث به ان شاء الله هلته راځي.

[٢٢٩] باب وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسِرْ

بِعِبَادِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ بَيْسًا

لَا تَخَافْ ذَرَاكَ وَلَا تَحْشَى فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى الْيَمُّ الْبَحْرُ

[٤٤٦٠] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو يُوَيْسَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَبْرِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوهُ

[٢٣٠] بَابُ قَوْلِهِ فَلَا يُخْرِجَنَّكَ مَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى

[٤٤٦١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو بَرٍّ النَّجَّارُ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ حَاجَّ مُوسَى آدَمَ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي أَخْرَجْتَ النَّاسَ مِنَ الْجَنَّةِ بِذَنْبِكَ وَأَشَقَّيْتَهُمْ قَالَ قَالَ آدَمُ يَا مُوسَى أَنْتَ الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ أَتَلُومُنِي عَلَى أَمْرِ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى قَبْلِ أَنْ يَخْلُقَنِي أَوْ قَدَرَهُ عَلَى قَبْلِ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

[٢٣١] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ الْأَنْبِيَاءِ

[٤٤٦٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهَنُفُ وَمُرِمُّوهُ وَالْأَنْبِيَاءُ هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْأَوَّلِ وَهُنَّ مِنَ تِلَادِي وَقَالَ قَتَادَةُ جَدًّا إِذَا قَطَعْنَهُ وَقَالَ الْحَسَنُ فِي فَلَكَ مِثْلُ فَلَكَ الْبَغْلُ يَسْبَحُونَ يَدُورُونَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَفَسَتْ رَعَتْ لَيْلًا يَصْحَبُونَ مُنْعَوْنَ أَمْنُكُمْ أَمَةٌ وَاحِدَةٌ قَالَ دِينَكَمُ دِينَ وَاحِدٌ وَقَالَ عِكْرِمَةُ حَصَبٌ حَطَبٌ بِالْحَبَشِيَّةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَحْشَاؤُ قَوْمٍ مِنْ أَحْسَتْ حَامِدِينَ هَامِدِينَ وَالْحَصِيدُ مُتَأَصِّلٌ يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ وَالْإِثْنَيْنِ

(١) (فيض الباري: ٢٠٦-٢٠٧)

(٢) (اصحيح البخارى مع فتح البارى، كتاب القدر، باب تحاج آدم وموسى عند الله ٥٠٥/١١ رقم ٦٦٤-٦٦٥)

وَالْحَبِيبِ لَا يَنْتَحِرُونَ لَا يُعْبُونَ وَمِنْهُ حَبِيبٌ وَحَسْرَتٌ بَعِيرِي عَيْقُ بَعِيدٌ لِكِسَاوَرْدُوا صَنْعَةً لَبِوسِ
الدُّوْعُ نَقَطَعُوا أَمْرَهُمْ اخْتَلَفُوا الْحَبِيسُ وَالْحَسُ وَالْجَرَسُ وَالْهَسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْغَفِيرِ
أَذْنَاكَ أَغْلَمْنَاكَ أَذْنُكُمْ إِذَا أَغْلَمْتَهُ قَالَتْ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ لَمْ تَغْدِرْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَعَلَّكُمْ تَأْلُونَ
تَقْهُونَ ارْتَضَى رَضِيَ التَّائِيلُ الْأَصْنَامُ السَّجَلُ الصَّحِيفَةُ

باب تفسیر سورة الانبیاء

د کلماتو تشریح

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: جَذَاذًا: قَطَعَهُ رَبٌّ: آیت کنبی دی: فَجَعَلَهُمْ جَذَاذًا إِلَّا كَثِيرًا أَلْهَمَهُ یعنی حضرت ابراهیم علیه السلام د لوی بت نه علاوه ټول بتان تکرې تکرې کرل، جذاذا (د جیم پیش سره) د اکثر وقرات دې، اود کسانې قرات جذاذا (د جیم په زیر سره) دې چه د جند جمع ده او جذاذ مفرد، تشبیه او جمع تولود پاره استعمالیږي (۱) دا تعلیق حنظلی موصولاً نقل کړیدی (۲)

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: فِي فَلَكٍ: مِثْلُ فَلَكَةِ الْبَغْوَلِ، يَسْبَحُونَ: يَدُورُونَ: آیت کنبی دی: وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ حضرت حسن بصری رحمته الله فرمائی چه په نمر او سپوږمۍ کنبی هریو خپله دائره کنبی لکه د څرخې په شان تاویږي، معزل: څرخه، فلکه د څرخې پلۍ، د څرخې د اوسپنې هغه ونډه په کوم چه د څرخې کولوپه وخت کنبی پاغونده جوړیږي.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَفَسَتْ: رَعَتْ كَيْلًا: آیت کنبی دی: إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ په دې پټی کنبی (د شپې په وخت) د قوم جیلۍ څرن کوي، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی نفست معنی د شپې په وخت کنبی د څرن ده، د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدی (۳)

قوله: يُصْحَبُونَ: يُمْنَعُونَ: آیت کنبی دی: وَلَا هُمْ مَنَّا يَصْحَبُونَ او نه به هغه زمونږ نه بند کړیږي. فرمائی آیت یصحبون معنی ده یمنعون، مطلب دا دې چه هغوی به زمونږ د عذاب نه هېڅ څوک بندنه کړیږي.

قوله: أَمَّتْكُمْ أَمَةٌ وَاحِدَةٌ: قَالَ: دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ: آیت کنبی دی: إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً یعنی ستاسو ټولو خلقو دین یو دی. ټول انبیاء په اصول کنبی متحد دی اود فروع اختلاف د زمان او مکان د وجه نه دې او هغه مذموم نه دی اصل څیز په اصول کنبی اتحاد

(۱) (عمدة القاری ک ۱۹/۶۳-)

(۲) (عمدة القاری ک ۱۹/۶۳-)

دې. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې په دې کښې امة د دين په معنى کښې دې. طبری دا موصلاً نقل کړېدى. (۱)

قوله: وَقَالَ عِزْرَةُ: أَحْسُوا: تَوَقَّعُوا، مِنْ أَحْسَسْتُ: آيت کښې دى إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ بې شکه تاسو او چه د چا بغيرد الله تعالى نه عبادت کوئى، ټول د دوزخ خشاک نئى، حضرت عکرمه رضی اللہ عنہ فرمايلى چې حسب جېشى ژبه کښې لرگى او خشاک ته وائى. قوله: وَقَالَ عِزْرَةُ: أَحْسُوا: تَوَقَّعُوا، مِنْ أَحْسَسْتُ: آيت کښې دى فَلَمَّا أَحْسَوْا بِأَسَاءِ إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ کله چه هغوى زمونږ د عذاب اندېښنه محسوس کړه نو د هغه ځاى نه او تاختيدل، حضرت عکرمه نه غير يعنى حضرت ابو عبیده او وئيل چه احسوا معنى ده توقعا يعنى کله چه هغوى زمونږ د عذاب توقع او کړه او اندېښنه ئى محسوس کړه.

قوله: خَامِدِينَ: هَامِدِينَ: آيت کښې دى حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا غَيْرِ تردې چه مونږ هغوى داسې (نيست او نابود) کړل لکه چه فصل کټ شوې وى او اور سوړ شوې وى، فرمائى په آيت کښې خَامِدِينَ په معنى د خَامِدِينَ ده هَمِدًا (س) هَمِدًا د اور مړ کيدل او يخيدل. خَامِدِينَ ترکيب کښې دې احتماله دى ① دا د حَصِيدًا صفت دي حَصِيدًا کښې مفرد، تشبيه او جمع ټول برابر دى ② دا د حَصِيدًا نه بدل دې ③ دا د جَعَلْنَاهُمْ ضمير مفعول هم نه حال دې.

قوله: حَصِيدٌ مُّسْتَأْصَلٌ، يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ، وَالْإِثْنَيْنِ، وَالْجَمْعِ: حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا دې کښې حصيدا معنى د جرړونه پريشوې. مفرد، تشبيه او جمع ټولو باندې دې اطلاق کيږي. قوله: لَا يَسْتَحْيِرُونَ: لَا يُعْيُونَ، وَمِنْهُ: حَنِيرٌ، وَحَسَرْتُ بَعِيرِي: آيت کښې دى لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْيِرُونَ هغوى د الله تعالى د عبادت نه نه ډډه کوى او نه سترې کيږي، د سورة ملک آيت يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ کښې حسير هم د دينه دې يعنى واپس کيږي به تاله ستا نظر رد کړي شوې سترې شوې او وائى حسرت بعيږى ماخپل اوښ سترې کړو.

قوله: عَمِيقٌ: بَعِيدٌ: په سورة حج کښې دى يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ په دې کښې د عميق معنى بعيد ده، دا لفظ په سورة انبياء کښې نه دې، سورة حج کښې دې او غالباً د کاتب په سهو دلته راغلې دې.

قوله: نَكِسُوا: رُدُّوا: ثُمَّ نَكِسُوا عَلَى رُءُوسِهِمْ. حضرت شیخ الہند رحمہ اللہ دے ترجمہ داسی کریدہ نکسا پرمخے شو سر نیکنہ کونکے یعنی دے شرم د وجہ سترگے نشوی ملاولہ، امام فرمانی چہ نکسوا معنی دہ رُدُّوا یعنی ہغوی اولتہ سرنیکنہ واپس کرے شود کفر طرف تہ لیکن ابو عبیدہ نکسوا تفسیر قلہوا سرہ کریدے یعنی ہغوی پرمخے کریشو.

قوله: صَنَعَةَ لَبُوسٍ: الدُّرُوعُ: آیت کنبی دی وَعَلَيْنَهُ صَنَعَةُ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُخَفِّيَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ اومونہ ہغوی تہ (یعنی حضرت داؤد علیہ السلام تہ) دے زغرو جورول اوبنودل ستاسو خلقو د گتے د پارہ، چہ تاسو د یو بل د حملی نہ بیچ کرے، فرمانی چہ پہ آیت کنبی د لبوس نہ زغری مراد دی، لبوس د لبس جمع دہ د کوم معنی چہ لباس دہ، د اوسپنی زغرد، دلته آخری معنی مراد دہ.

قوله: تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ: اِخْتَلَفُوا: آیت کنبی دی وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ كُلَّ إِلَهٍ تَارِجُونَ اوہغہ خلقو پہ خپل دین کنبی اختلاف پیدا کرو، تول مونہ طرف تہ واپس کیدونکی دی. فرمانی وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم معنی ہغوی اختلاف اوکرو.

قوله: الْحَيِيسُ: وَالْجَرَسُ وَالْهَمْسُ وَاجِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ: آیت کنبی دی لَا يَتَمَعُونَ حَيِيسَهَا ہغہ خلق یعنی جنتیان بہ د دوزخیانو کش کرپ ہم نہ اوری. فرمانی حَيِيسُ، جِسْ، جَرَسُ او هَمْسُ دے تولو ہم یوہ معنی دہ یعنی تیب آواز.

قوله: أَذَّنَاكَ: أَعْلَمْنَاكَ: أَذَنْتُكُمْ: إِذَا أَعْلَمْتَهُ: قَانَتْ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ: لَمْ تَغْدِرْ: یہ سورۃ حم سجده کنبی دی قَالُوا أَذَّنَاكَ: مَا مِمَّا مِنْ شَيْءٍ یعنی کافران بہ وائی چہ مونہ تاسوتہ اوبنودل چہ پہ مونہ کنبی خوک د کفر او شرک د جرم اقرار نہ کوو، دوی بہ دروغ وائی اود خپل جرم نہ بہ انکاری وی. پہ دے کنبی أَذَّنَاكَ معنی بیان شویدہ مونہ تاتہ اطلاع اوکرہ، سورۃ حم سجده دا آیت د سورۃ انبیاء د دے آیت سرہ مناسبت باندے راوہے فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعَلَّ أَذَّنُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ یعنی ہغہ خلق (د حجت د پورہ کیدو نہ پس) کہ اعراض کوی نو ہغوی تہ اوواہہ چہ ماتاسوتہ اطلاع کریدہ (چہ اوس زمونہ پہ مینخ کنبی ہیخ صلح نشتہ د خہ علم چہ ماتہ او تاسوتولوتہ شویدے او مونہ تول پہ دے کنبی برابر یو چاتہ بہ ہیخ دھوکہ نہ وی). ابو عبیدہ دے لفظ تشریح کولو کنبی فرمانی إِذَا نَذَرْتَ عِدْوَكَ وَأَعْلَمْتَهُ ذَلِكَ، وَنَهَذْتَ إِلَيْهِ الْحَبَّ، حَقٌّ تَكُونُ أَنتَ دَهْوَعْلَى سَوَاءٍ، قَدْ أَذَنْتَهُ (۱) - یعنی چہ کلہ تہ دبنمن اوویروی او تہ ہغہ تہ د حملی خبرور کرے او د جنگ خبرہ ہغہ تہ اوسوی تردے چہ دے جنگ متعلق تاسو پہ ہغہ دواوہ اطلاع گانو کنبی برابرشی نو ہغہ وخت بہ وئیلی شی أَذَنْتَهُ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ: تَقْهَمُونَ: آیت کنبی دی: لَا تَرْكُضُوا وَأَرْجُوا إِلَى مَا أُنْفِثَ فِيهِ وَتَسْأَلُكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ* تیخته مه کوئی او خپل د عیش سامان او خپلو کورونو طرف ته واپس لارښی کیدیشی چه تاسو نه څوک تپوس او کړی، مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی: "یعنی چه کله د الله تعالی عذاب مخامخ راغلو نو غوښتل نی چه د هغه ځای نه اوتختی او په تیخته ځان بچ کړی، هغه وخت په تکیونی توگه اووښلې شو چه چرته تختی، اودریښی او هم دپخوا واپس شنی چرته مو چه عیش کولو او کوم ځای کنبی مو چه ډیر د تنعم سامان جمع کړې ایخودې وو. کیدیشی چه هلته تاسو نه څوک تپوس او کړی چه حضرت! هغه مال دولت، زور او طاقت نشته چرته لاره؟ هغه سامانونه چرته لارل؟ اوچه کوم نعمتونه الله تعالی درکړی وو د هغې شکر مو ترکوم ځای پورې ادا کړې وو؟ یا دا چه تاسو لوی سړی ونی د چا به چه په هره موقع تپوس کیدو اوس هم هلته لارښی د تختیدو ضرورت نشته چه خلق د خپلو اهمو کارونو کنبی تاسو سره مشوره اوکړیشی او ستاسو رانې معلومې کړیشی." (داتولې خبرې تحکما کړیشوی دی). حضرت مجاهد رحمته الله علیه فرمائی چه تسئلون معنی تفهمون ده، کیدیشی چه تاسو پوهه شنی.

قوله: ارْتَضَى: رَضِيَ: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ* او هغوی (فرښتې) سفارش نه کوی مگر دهغوی د چاد پاره چه د الله تعالی خوښه وی او هغوی ټول د الله تعالی د هیت نه ویریږی. فرمائی چه آیت کنبی ارتضی معنی رضی ده، راضی کیدل، خوښول، مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه د دې آیت لاندې لیکي: "یعنی د الله تعالی د مرضی معلومولو نه بغیر هغه فرښتې هم د چا سفارش نه کوی، د مؤمنانو موحدانو نه الله تعالی راضی وی د دې د پاره به د هغوی په حق کنبی په دنیاواو آخرت کنبی استغفار کول د هغوی وظیفه ده."

قوله: التَّائِيلُ: الْأَصْنَامُ: آیت کنبی دی: مَا هَذِهِ التَّائِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاقِبُونَ* دا بتان څه دی دچا دعبادت دپاره تاسو کلک ناست نی (یعنی لېشان د دوی اصلیت او حقیقت خو بیان کړی آخرد کانړی پخپله تراشلی بت خدانی څنگه جوړشو) فرمائی آیت کنبی تائیل معنی بت ده.

قوله: السَّجَلُ: الصَّحِيفَةُ: آیت کنبی دی: يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِ لِلْكِتَابِ* په کومه ورځ چه مونږ آسمانونه داسې راغونډکړو لکه څنگه چه د لیکلی شوی مضمون صحیفه راغونډولې شی..

د سجل په معنی کې مختلف اقوال: فرمائی چه صحیفې ته سجل وئیلی شی دلته د سجل همدغ معنی بیان کړیشوید. لیکن امام ابوداود، نسائی او طبری یو روایت نقل کړیدی چه سجل د یو صحابی نوم دی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله کتاب وو (۱) - او علامه سهیلی نقل کړیدی

چه سجل په دوئم آسمان کښې د هغه فرښتې نوم دې چاله چه د پیر او جمعرات په ورځ کراماً کاتبین د خلقو اعمال راوړی راځي. (۱) - علامه تعلی او سهیلی د دې خبرې نه انکار کړیدی چه سجل د رسول الله ﷺ د یو کاتب نوم دې ځکه چه د هغوی په کاتبانو کښې د دې نوم صحابی ذکر نه ملاوړی. (۲) - لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د سهیلی دا قول رد کړیدی هغه فرمائی چه ابن منده او ابونعیم د ابن نمیر په طریق سره د حضرت عمر رضی الله عنه روایت نقل کړیدی په کوم کښې چه دی کان للنبي صلی الله علیه وسلم کاتب، یقال له: سجل ابن مردویه هم دا روایت نقل کړیدی (۳) - البته حافظ ابن کثیر رحمه الله دا روایت منکر او حافظ مزی دا موضوع څرځولې دې (۴) - لیکن حافظ ابن حجر د دې نورې طریق هم بیان کړی دی (۵) -

[۲۳۲] بَابُ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا

[۴۴۶۳] حَدَّثَنَا سَلْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ شَيْخٍ مِنَ النَّعْمِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّكُمْ مُحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حِفَاةَ عَرَاةٍ لَا كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ثُمَّ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي قِيْلَ لَا تَذَرِي مَا أَحَدُثُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ إِلَى قَوْلِهِ شَهِيدٌ قِيْلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَيَّ أَغْفِيهِمْ مُنْذُ قَرَأْتَهُمْ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي قِيْلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَيَّ أَغْفِيهِمْ مُنْذُ قَرَأْتَهُمْ

نبي کریم ﷺ به د قیامت په ورځ الله تعالی ته او فرمائی ای زما ربه! دا خو زما صحابه دی ارشاد به اوشی "دا خلق خو به خپلو پوندود اسلام نه مرتد شوی وو کله چه تاسو د دوی نه جدا شوني".

اشکال اود هغې جوابونه: دلته په ظاهره اشکال کیږي چه آیا صحابه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس د اسلام نه اوږدلی وو، ښکاره خبره ده چه داسې خو نه ده نویا د دې جملې څه مطلب دي؟

① د دې یو جواب دا دي چه په حدیث کښې "اصحابي" نه مراد هغه خلق دی چه د نبي کریم ﷺ د وفات نه پس مرتد شوی وو او حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه هغوی سره جنگ کړې وو،

(۱) (فتح الباری: ۴۳۷/۸)

(۲) (فتح الباری: ۴۳۷/۸)

(۳) (فتح الباری: ۴۳۷/۸)

(۴) (تفسیر ابن کثیر: ۲۰/۳)

(۵) (فتح الباری: ۴۳۷/۸)

هغوی ته اصحاب په دې وجه اوونیلې شو چه هغوی په نبی کریم ﷺ باندې ایمان راوړې وو، هغوی صحابی نه وو علامه خطابی رحمته الله فرمائی "لم یرتد من الصحابة احد وانما ارتد قوم من ههنا الاعراب ممن لانصر الیه فی الدین، وذلك لا یوجب قدحاً فی الصحابة المشهورین" (۱)۔

⑦ نوم جواب داور کړی شو چه حدیث کښې "اصحابی" ته د هغوی رحمته الله په ژوند کښې په هغوی رحمته الله باندې ایمان راوړل اود هغوی د صحبت بابرکت نه فائده مند کیدونکی کسان مراد دی خو د ارتداد نه دلته ارتداد عن الاسلام مراد نه دی بلکه ارتداد عن الاستقامۃ علی الدین مراد دی چه په دې حضراتو کښې یوڅو کسانو حقوق اسلام کماحقه نه دی ادا کړي بلکه د هغوی نه څه کوتاهنی شویدی او د بعضې نامناسبه خبرو مرتکب شویدی نو حافظ رحمته الله لیکي: قال البیضاوی: لیس قوله: "مرتدین" نصاً فی کونهم ارتداد عن الاسلام، بل یرتد عن الاستقامۃ، یدلون الاعمال الصالحة بالسوء" (۲)۔ حافظ ابن حجر رحمته الله د دې جواب په تائید کښې څه روایات هم نقل کړیدی اود هغه میلان هم دی طرف ته معلومېږي (۳)۔ دا حدیث د سورة مائده په تفسیر کښې تیر شویدی اود دې متعلق نور بحثونه ان شاء الله وړاندې په کتاب الرقاق کښې راځي.

باب: تفسیر سورة الحج

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ الْمُخَيَّبِيُّنَ الْمُطَبِّئِينَ

سورة الحج

آیت کښې دی "وَيَقْرِئ الْمُخَيَّبِيُّنَ" حضرت سفیان بن عیینه فرمائی چه په دې آیت کښې د (مُخَيَّبِيَّيْنِ) معنی مطمئن او د راضی اوسیدونکود. د آیت مطلب دا دی چه تاسو هغه خلقو ته زیږې واورونی چه څوک د الله تعالی په احکامو باندې مطمئن او راضی دی یا د الله تعالی په ذکر سره اطمینان حاصلونکی دی.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي إِذَا تَمَتَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللَّهُ مَا يَلْقَى الشَّيْطَانُ وَتُحْكَمُ آيَاتِهِ وَيُقَالُ أُمْنِيَّتُهُ قِرَاءَتُهُ إِلَّا أَمَانِيَّ يَقْرَعُونَ وَلَا يَكْتُبُونَ

امام بخاری رحمته الله د دې آیت تفسیر کړې دی: "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَتَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ" فَيَسْخَرُ اللَّهُ مَا يَلْقَى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكَمُ اللَّهُ آيَاتِهِ " دوما ارسلا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمتی القى الشيطان فی امنيته، تفسیر: د دې

(۱) (فتح الباری و کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۵/۱۱)

(۲) (فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱)

(۳) (فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱)

آیت په تفسیر کښې مفسرینو مختلف آراء دی کوم کښې چه یوڅو دا دی:

① تمنی لفظ په عربی کښې د دوو معنود پاره استعمالیږی، یوه معنی خو هغه ده چه په اردو کښې استعمالیږی یعنی د یو څیز خواهش او آرزو کول، اوپه آیت کښې هم دا معنی مراد کیدی شی. په دې صورت کښې به د آیت ترجمه داوی تاسونه وړاندې مونږ نه څوک رسول داسې لیرې دې نه نښی، چاسره چه دا معامله نه وی پېښه شوې چه، چه کله هغه خواهش اوکړو (چه د هغه تبلیغ عام وی اود هغه قوم ایمان راوړی) نو شیطان د هغه په خواهش کښې حائل شو (چه د هغه د تبلیغ په لار کښې دې بندیزونه پیدا کړی او مشکلات پیدا کړی) نو الله تعالی د شیطان اچولې شوی بندیزونه ختموی او خپل آیاتونه کلکوی. دغه شان چه د دې قوم د کومو نیک بختو په قسمت کښې د ایمان همیشه نیک بختی لیکلې وی هغوی ایمان راوړی، اود شیطان اودرولې شوی بندیزونه د هغه د ایمان راوړو په لار کښې خنډان نشی جوړیدلې، الله تعالی خپل آیاتونه او د نښی سره کړیشوې وعدې کلکوی.

د آیات دا تفسیر ډیرو حضراتو کړیدې (۱) - او مولانا انورشاه کشمیری رحمته الله علیه "فیض الباری" کښې هم دا اختیار کړیدې (۲) - مولانا بدر عالم میرتپه رحمته الله علیه "البدر الساری" کښې لیکي:

"فمعنى تمنى انه يتمنى الايمان لامته، ويحب لهم الخيّر والرشد، والصلاح، والنجاح، فهذه امنية كل رسول،

وذلك، واللقاء الشيطان فيها يكون هياكله فمقلوب امة الدعوة من الوسواس الموجهة لكفر بعضهم؛ ويرحم الله

المؤمنين، فيستخ ذلك من قلوبهم ويحكم فيها الايات الدالة على الوحدةانية والرسالة (۳) -

② تمنى: دوئمه معنی تلاوت او لوستل دی. امنیه معنی قراءت ده. امام بخاری رحمته الله علیه دلته هم دغه معنی بیان کړیده او په دلیل کښې د سورة بقره آیت پیش کړیدې. "وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا

يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ الْاَمَانِي" په دې کښې "امان" یقروون معنی کښې دې. حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمته الله علیه هم دغه مراد اخستې دې (۴) - اوشیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه هم دپته ترجیح ورکړیده، هغوی لیکي: "د احقر په خیال کښې بهترین او آسان ترین تفسیر هغه دې چه د هغې مختصر اصل د سلفو نه منقول وی یعنی تمنی" په معنی قراءت،

تلاوت یا تحدیث او "امنیة" په معنی د متلویا حدیث واخستلې شی، مطلب دا دې چه د پخوانه دا عادت را روان دې چه کله به یو نښی یا رسول څه خبره کوله یا د الله تعالی آیات به ئی لوستلو اورولو نو شیطان د هغه بیان شوې خبره یا آیت کښې قسم قسم شکونه اچول،

(۱) (روح المعانی: ۱۷/۱۷۵ و تفسیر کبیر: ۳۳/۵۴)

(۲) (فیض الباری: ۴/۲۷، هغوی د دې ترجمه کړیده "یو نښی نه دې چه هغه امیدنه وی ترلې، د خپلې نښی متعلق به هغه ته هدایت کیری نو شیطان د هغه خلقو په زړونو کښې کوډوالې پیدا کړو اود هغوی خواهش ئی پوره کیدو ته نه دې پریځي او په هغې کښې ئی رکاوټ نه وی اچولې

(۳) (البدر الساری الی فیض الباری: ۴/۲۰۸)

(۴) (بیان القرآن: ۲/۷۸)

یعنی د بعض خبرو متعلق د ډیرو خلقو په زړونو کښې وسوسې اچولوسره شک شبهي پیدا کولې مثلاً نبی کریم ﷺ آیت "حَرِّمَ عَلَيْكُمُ الْبَيْتَةَ" لوستلو سره واورولو، نو شیطان دا شک وچلولو چه گوري خپل وژلې شوي حلال او د الله تعالی وژلې شوي حرام گنځي يا هغوی ﷺ آیت "اَلْكَفَرُ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" اولوستلو نو هغه شک پیدا کړو چه "وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ" کښې حضرت مسیح علیه السلام، عزیر علیه السلام او د الله تعالی ملائکې هم شاملې دي. يا هغوی ﷺ د حضرت مسیح علیه السلام باره کښې او فرماښل "وکلّمته القاها لمریم وروسته منه" شیطان او گنډل چه د دې نه د حضرت مسیح علیه السلام اېښت او الوهیت ثابتیږي، د دې شیطاني القاء باطل کیدو او رد کښې پیغمبر ﷺ د الله تعالی هغه آیاتونه اوروي چه بالکل صفا او محکم دي او داسې پخې خبرې ښاني د کوم په اوریدو چه هیڅ شک شبهي کولو گنجانښ نه پاتې کیږي. د متشابها تو ظاهري سطح اخستلو سره شیطان چه کومه اغوا کوي نو آیات محکّمات د هغې جرړې پریکوي د کوم په اوریدو سره ټول شک شبهي یو دم ختمیږي. دا دوه قسمه آیاتونه ولې نازلولې شي؟ شیطانونو ته داسې د وسوسې او تصرف موقع ولې ورکولې شي؟ او د آیاتو کوم احکام چه روستو کولې شي د شروع نه ولې نشي کولې؟ دا هر څه د الله تعالی د غیر محدود علم او حکمت سره ظاهریږي. الله تعالی دا دنیا علما او عملا د امتحان کور جوړ کړيدي او په دا قسمه کار وایانو کښې د بنديگانو امتحان دې چه کوم سړې د خپل زړه د بیمارني يا سختی په وجه د شک شبهو په ترمه کښې اینختې پاتې کیږي او کوم یو پوهه سړې د خپل علم او تحقیق په طاقت سره د ایمان او جنات اوچت مقام ته په رسیدو باندې ساه اخلي (۱) -

⑤ د دې آیت یو دریم تفسیر د یوې قصې په شکل کښې بیانولې شي چه یو ځل نبی کریم ﷺ د سورة النجم تلاوت فرمائیلو کله چه هغوی ﷺ "اَقْرَأْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاٰخِرَىٰ" ته اورسیدل نو د هغوی د ژبې مبارکې نه دا الفاظ ادا شو تِلْكَ الْغُرَاقِیُّ الْعُلَىٰ، وَاِنْ شَفَاعَتُهُمْ لَتَتَّخِذَنَّ امِیْدًا تَلٰی شَىْءٍ مُّشْرَکًاو چه دا جمله واوریده نو ډیر زیات خوشحاله شو چه نن نبی کریم ﷺ زموږ د معبودانو تعریف او کړلو، کله چه د سورة په ختمیدو باندې هغوی ﷺ سجده اوکړه نو مسلمانانو سره مشرکانو هم سجده اوکړه. روستو حضرت جبرائیل علیه السلام راغلو او هغوی اوونیل دا دوه جملې خوشیطان ملاؤ کړيدي، په دې باندې هغوی ﷺ سخت پریشانه شو نو الله تعالی د هغوی ﷺ د تسلی او اطمینان د پاره د سورة حج دا مذکوره آیت نازل او فرمائیلو چه تاسو نه وړاندې پیغمبرانو سره هم داسې شويدي.

دا قصه ډیرو مفسرینو او محدثینو نقل کړیده، بغوی "معالم التنزیل" کښې، ابن جریر په خپل تفسیر کښې، ابن سعد "طبقات" کښې، ابن اسحاق "سیرت" کښې، جلال الدین

"جلالین" کنبی او ابن ابی حاتم، "ابن مردویه" او طبرانی وغیره د احادیثو په خپلو کتابونو کنبی نقل کړیدی. (۱) اکثر و حضراتو دا قصه بالکل غلطه او موضوعی ګرځولې ده او علامه بیهقی، حافظ ابن کثیر، قاضی عیاض، قاضی ابوبکرین العربی، ابن خزیمه، امام رازی، قرطبی، علامه عینی، علامه شوکانی او علامه آلوسی رحمہم اللہ د دې تردید کړیدی، نووی، کرمانی، ذهبی او ابومنصور ماتریدی رحمہم اللہ هم تردید کړیدی.

محمد بن اسحاق بن خزیمه رحمہم اللہ فرمائیلى "هذان وضع الوندقة" (۲) - او د دې په رد کنبی مستقل یو کتاب لیکلې دې، امام قرطبی رحمہم اللہ فرمائی "ولیس منها شئ یصح" (۳) - علامه خازن رحمہم اللہ فرمائی "انه لم یروها احد من اهل الصحة ولا اسندھا لثقة بسند صحیح او سلیم متصل" (۴) - امام ابوالسعود لیکی: "وهو البرود وعند المحققین" (۵) - امام رازی فرمائی "هذه القصة موضوعة" (۶) - ابن العربی فرمائی "ذكر الطبری في ذلك روايات كثيرة باطلة، لاصل لها فتش الباری: ۳۳۹/۸ - قاضی عیاض "الشفاء" کنبی فرمائیلى دى "تفكيك في توهين هذا الحديث انه لم يخرجہ احد من اهل الصحة ولا رواة ثقة بسند صحیح سلیم متصل" (۷) - او علامه قنوی رحمہم اللہ فرمائی "وهو مردود عند المحققین..... بل يجب ان يكون مردودا عند جميع المسلمين" (۸) - لیکن ابن حجر، علامه زمخشری (۹) - او حافظ ابن جریر (۱۰) - دا قصه صحیح ګنړی، حافظ ابن حجر رحمہم اللہ د دې قصې مختلف طرق ذکر کولونه پس لیکی: "وکلها سوى طريق سعيد بن جابر ما ضعيف والا منقطع لكن كثرة الطرق تدل على ان للقصة اصلا، مع ان لها طريقين اخرين مرسلين، رجالهما على شرط الصحيحين، احدهما ما اخرجه

(۱) او ګورنې معالم التنزيل: ۲۹۲/۳ - ۲۹۳، تفسير ابن جریر: ۱۳۲/۹، وطبقات بن سعد: ۲۰۵/۱ ذکر سبب رجوع اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم من ارض الحبشة والروض الانف: ۲۳۹/۱، وجلالین: ۲۸۴/۲، وجامع البيان على هامش الجلالین: ۲۸۴ قال الحافظ فى الفتح: ۴۳۹/۸ "وقد اخرجه ابن ابی حاتم والطبري، وابن المنذر، واخرجه البزار، وابن مردويه، وكذا اخرجه النحاس. وذكره ابن اسحاق فى السيرة، وكذلك موسى بن عقبه فى المغازی"

(۲) (تفسير كبير: ۵۰/۳۳)

(۳) (تفسير قرطبي: ۸۰/۱۲)

(۴) (خازن: ۲۳/۵)

(۵) (تفسير ابی السعد: ۲۵۶/۶)

(۶) (تفسير ابن كبير: ۵۱/۲۳)

(۷) (تفسير قرطبي: ۸۲/۱۲)

(۸) (حاشية القنوي على تفسير البيضاوي: ۲۸۶/۵)

(۹) (تفسير ابن جریر: ۱۳۲/۹)

(۱۰) (تفسير ابن جریر: ۱۳۲/۹)

الطبری من طریق یونس بن یزید عن ابن شهاب.... والثانی ایضاً ما أخرجه من طریق المعتمرین سلیمان وصاد بن سلمة عن داود بن ابی هند عن ابی العالیة* ورائدې چه کوم خلق دا قصه صحیح نه گنړی په هغوی باندې رد کولو سره لیکي: "وجیم ذلك لا یتش على القواعد، فان الطرق اذا كثرت، وتهاينت مخارجها دل ذلك على ان لها اصلا، وقد ذكرت ان ثلاثة اسانید منها على شرط الصحيح، وهي مراسیل یحتج بهلها من یحتج بالمرسل، وكذا من لا یحتج به لاعتقاد بعضها ببعض" (۱). - حافظ ابن حجر رحمه الله مقصدا دې چه د نورو طرق نه علاوه د دې قصې درې طرق صحیح او مرسل دی، په دې کښې دوه طرق ابن جریر رحمه الله ذکر کړیدی او د یو بزاز رحمه الله تخریج کړیدی. دا ټول طرق وړاندې کولو سره د انصاف خبره همدغه ده چه د دې قصې څه اصل ضرور شته، روایاتو ته ضعیف ونیولوسره دا رد کولې نشي. او چه کله قصه د روایاتو په بنیاد صحیح اومنلې شي نو په دې باندې اشکال کیږي چه رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه باندې شیطان ته څنگه قدرت حاصل شو چه هغه د نبی کریم ﷺ په ژبه مبارکه باندې د دې شریکه الفاظو القاء اوکړه. دا خو په ټولو نصوصو سره معارض دي. که چرې دا صحیح اومنلې شي نو بیا خو به پوره دین مشکوک شي نو په دې وجه چه کومو حضراتو دا قصه د روایاتو په بنیاد صحیح منلې ده هغوی د دې مختلف توجیهات پیش کړیدی، حافظ ابن حجر رحمه الله اووه توجیهات نقل کړیدی.

① دې وخت کښې هغوی له خوب ورغلي وو او د دې بې خبرنۍ په حالت کښې دا الفاظ وتلې. خو دا توجیه صحیح نه ده، ځکه چه شیطان ته په خوب کښې هم په هغوی ﷺ باندې قدرت حاصل نه دي.

② هغوی ﷺ شیطان مجبوره کړو او په غیر اختیاری حالت کښې دا الفاظ د هغوی ﷺ د ژبې مبارکې نه اووتل. لیکن دا توجیه هم صحیح نه ده، په شیطان کښې دهغوی ﷺ د مجبوره کولو طاقت نشته، پخپله د هغوی وینا ده "ماکان علیکم من سلطان" که شیطان ته داسې قدرت حاصل وي نو بیا به چا هم د الله تعالی اطاعت نشو کولې.

③ بعضو وئیل چه مشرکانو د خپلو معبودانو کله ذکر کولو نو مذکورہ الفاظ به ئی وئیل، او هغوی ﷺ دا الفاظ د هغه نه خوخل اوریدلی وو په دې وجه د هغوی په ژبه د هغه معبودانو ذکر کولو په وخت کښې مذکورہ الفاظ سهواً جاری شو. لیکن قاضی عیاض رحمه الله دا توجیه هم رد کړیده چه د هغوی ﷺ نه داسې سهوه ممکن وه.

④ بعضو وئیلی چه هغوی ﷺ دا الفاظ توبیخاً وئیلی وو، قاضی عیاض فرمایلی چه دا قسمه الفاظ هغه وخت کښې توبیخاً وئیلې کیدیشي چه کله د سرې په ذهن کښې څه قرینه وي، د باقلانی میلان هم دې طرف ته معلومیږي.

⑤ بعضې وائی مشرکانو کښې دا الفاظ چا وئیلی ووابن عاشوره وغیره د ویونکی نوم ابن

(۱) (فتح الباری: ۴۳۹/۸، ورسره نوراوگورنی الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف: ۱۶۴/۳-۱۶۵)

الزبیری لیکلې دې (۱)-

① یو قول داهم دې چه "الغراقی" نه فرشتې مراد دی، د مشرکانو معبودان بتان مراد نه دی، لیکن مشرکانو چه دا کله په خپلو بتانوباندې محمول کړله نو الله تعالی دا دواړه جملې منسوخ کړې او خپل آیاتونه ئی مستحکم او مضبوط کړل.

② یوه توجیه دا کړیښوده چه رسول الله ﷺ "ومنا الثالثة الاخرى" باندې وقف اوکړو نو شیطان په دې مینځ کښې دا الفاظ اووئیل، دا اوگنړلې شو چه دا هغوی ﷺ ونیلی دی. (۲)- قاضی عیاض او ابن العربی دا توجیه خوښه کړیده، حافظ ابن حجر هم دا راجع ګرځولې (۳)- دا توجیهات قاضی عیاض کړیدی او قاضی عیاض دا قصه صحیح نه منی.

لیکن دا توجیهات هغوی روایت علی السبیل الغرض والتقدیر ثابت منلو نه پس نقل کړیدی. لیکن چه کومه توجیه حافظ ابن حجر ﷺ راجع ګرځولې ده د دې روایاتو جواب نشی جوړیدی په کومو کښې چه د دې خبرې صراحت شویدي چه دا مذکوره الفاظ شیطان د نبی کریم ﷺ د مبارکې ژبې نه ادا کړل. حقیقت دا دې چه دا مذکوره قصه موضوع، دروغ او غلطه ده اود دې په غلط ثابتولو باندې ډیر شهادتونه دی.

دا قصه چه په کومو سندونو سره نقل شویده هغه محمد بن قیس، محمد بن کعب قرظہ، عروہ بن زبیر، ابوصالح، ابو العالیہ، سعید بن جبیر، ضحاک، ابوبکر بن عبدالرحمن بن حارث بن حارث، قتاده، مجاهد، سدی، زهري او حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما باندې ختمیږی، د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه علاوه په دې کښې هم صحابی نشته او دا واقعه چه کوم وخت کښې پیښه شویده هغه وخت ابن عباس رضی اللہ عنہما بالکل ماشوم وو، د هغوی نه علاوه د بل یو صحابی نه دا واقعه نه ده نقل، که دا قصه واقعه داسې تفصیل سره وې نو په نورو صحابه کرامو کښې به د چانه ضرور نقل وه. د بل چا نه نه نقل کیدل پخپله د دې دلیل دې چه دا روایت صحیح نه دی. په کومو روایاتو کښې چه دا قصه نقل ده هغې نه معلومیږی چه دا د کال ۵ نبوی واقعه ده (۴)- اود سورة حج مذکوره آیت په کال ۱ هجری کښې نازل شویدي. په دې وجه د دې قصې واقع کیدل اود سورة حج مذکوره آیت نازلیدلو په مینځ کښې د نهو کالو فاصله ده. دا نهه کاله فاصله پخپله د دې خبرې ثبوت دې چه د مذکوره قصې دې

(۱) (التحریر والتنویر: ۳۰۴/۱۶)

(۲) د ذکر شوی اوو توجیهاتو او تفصیل د پاره اوگورنی فتح الباری: ۴۳۹/۸-۴۴۰ او دا اوومه توجیه علامه قشیری هم اختیار کړیده اوگورنی لطائف الاشارات: ۲۲۶/۴

(۳) (فتح الباری: ۴۴۰/۸)

(۴) (په بعضو روایاتو کښې دې چه د دې قصې خبر د حبشي طرف ته هجرت کونکو صحابه کرامو ته هغه وخت اورسیده کله چه د هغوی د هجرت درې میاشتې شویدي وې. هغوی ته چا اووئیل چه په مکه کښې مسلمانانو او مشرکینو ټول په یو ځای سجده اوکړه او اختلافات ئی ختم کړل، دوی کښې بعضو بیا د مکې رخ اوکړو دلته چه راوړسیده نو معلومه شوه چه خبر غلط وو او هجرت حبشه د معتبرو روایاتو په لحاظ په کال ۵ نبوی کښې پیښ شوي وو

آیت سره هیخ تعلق نشته خکه چه هرسرې په دې خبره په آسانۍ سره پوهیدې شی که چرې داسې واقعہ حقیقتاً پېښه شوې وه اورسول الله ﷺ ته د دې نه څه پریشانی شوې وه نو د دې پریشانی د ختمولو او د هغوی ﷺ د تسلی د پاره به نهه کاله پس آیت ته نازلیدلو بلکه زر به څه وحی راتلل. بیا په دې روایاتو کښې چه مشرکانو هم د سورة په اختتام باندې مسلمانانوسره سجده اوکړه خکه چه د هغوی د معبودانو ذکر راغلې وو، فرض کړه دا کلمات د نبی کریم ﷺ د ژبې مبارکې نه ادا شوی هم وی نو د دې نه وړاندې آیت باندې هم غور اوکړئ. **الْکُفْرُ الْکَرُّ وَلَهُ الْأَنْفُسُ ۖ يَلِكُ إِذَا قُتِلَ مِنْهُ نَفْسٌ ۖ إِنَّ هِيَ إِلَّا أَنْفَاءٌ سَمِيحَةٌ ۖ مَا أَتَمَّرُوا بِهَا وَلَكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۖ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ ۖ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ۖ** د سورة نجم د آخره پورې مضمون د دې فقرو خلاف دي. اوس دا خبره څنگه اومنلې شی چه مشرکانو په دې وجه سجده اوکړه چه د هغوی ﷺ د ژبې مبارکې نه د هغوی د معبودانو په حق کښې تعریفی فقرې وتلې وي، بلکه مشرکین چه د اسلام هر څیز ته د تنقید په نظر د کتلو عادت وو، هغوی له خود قرآن په دې تضاد بینانی باندې اشکال کول پکار وو چه یو طرف ته د هغوی د معبودانو تعریف کښې او بل طرف ته د هغوی تردید ډیر په زور او شور سره کیږي. بیا دا واقعہ د نورو نصوصو سره متعارض ده، په دې کښې دی چه شیطان راغلو اود هغوی ﷺ د ژبې نه نی دا الفاظ نقل کړل حالانکه د قرآن متعلق ارشاد دي **لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ ۖ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۖ** اود هغوی ﷺ متعلق او فرمانيلې شو **وَمَا يَشْقَىٰ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۖ**

علامه آلوسی رحمه الله روح المعانی کښې د دې قصې د عدم صحت اووه دلیلونه بیان کړي (۱) اود تفصیل سره دا رد کولو نه پس لیکي: **"ولعبري ان القول بان هذا الخبر مما القاه الشيطان على بعض السنة الرواة..... اهو من القول بان حديث الغرائقي مما القاه الشيطان على لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم نسخه سبحانه وتعالى"** (۲) - یعنی دا خبره منل ډیر آسان دي چه دا حدیث د رسول الله ﷺ په ژبه القاء کړې وو او بیا الله تعالی دا منسوخ کړو. البته دا اشکال باقی پاتې کیږي چه کله د دې قصې څه حقیقت نشته نو بیا دومره لویه خبره د دومره روایانو په ذریعه څنگه مشهوره شوه سره د دې چه په دې کښې بعض نوموړی بزرگان او مشهور محدث هم دي؟ د دې جواب دا دي چه اصل قصه د حدیث په معتبر کتابونو کښې موجود دی، بخاری، مسلم، ابوداؤد، نسائی او مسند احمد کښې اصل واقعہ داسې ده چه نبی کریم ﷺ سورة نجم تلاوت او فرمانيلو، په آخره کښې هغوی ﷺ سجده اوکړه نومسلمانانو او مشرکانو ټولو هغوی سره سجده اوکړه (۳) - د سورة نجم په تفسیر کښې امام بخاری رحمه الله

(۱) (روح المعانی: ۱۷۷/۱۷۸-)

(۲) (روح المعانی: ۱۷۷/۱۸۲)

(۳) (الحديث اخرجه البخاری فی تفسیر سورة النجم، باب "فاسجدوا الله... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت نقل کریدی کہ کوم الفاظ دی "سجد النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالنہم، وسجد معہ المسلمون والبشرون، والجن والانس" (۱)۔ بنکارہ خبرہ دہ کہ قرآن خپل یو تاثیردی بیاد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ دے دے ادا کیدلو پہ یولو باندے یو وجد غوندے حالت شروع کرو او پورہ مجمع پہ سجدہ باندے پریوتلہ۔ ڊیرہ ممکن دہ چہ روستو مشرکانو کنہی خہ خلق پہ ہغہ خپل وقتی تاثر باندے پنبیمانہ شوے وی او ہغوی ہسے دا خبرہ کرے وی چہ مونہ خو کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم کہ دے دے دا فقرہ اوریدلے وہ پہ دے وجہ مونہ ہم ہغوی سرہ پہ سجدہ پریوتلو، پہ دے وجہ بعض ثقہ راویان ہم پہ دے غلط روایت کنہی اختہ شو او قصہ کہ خپل اصلی صورت پہ خای پہ بل انداز کنہی بیان شوه۔ واللہ اعلم بالصواب۔ کہ مشرکانو کہ سجدے کولو وجہ حضرت شاہ ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ بیان کریدہ چہ آیت نجم تلاوت پہ وخت کنہی کہ اللہ تعالیٰ کہ قہر تجلی بنکارہ شوے وہ کہ ہغے پہ وجہ مشرکان بے اختیارہ پہ سجدے تہ تلی وو۔

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَّشِيدٌ بِالْقَصَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَقْرَءُونَ مِنَ السَّطَوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَسْطُونَ (وَهَذَا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) أَهْلُوا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (بَسَبٌ) يَجْعَلُ إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ. (تَذَهَّلْ) تَشْغَلْ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَّشِيدٌ بِالْقَصَّةِ: آیت کنہی دی "وَبُرِّمُظْلَمَةٌ وَقَصْرٌ مَّشِيدٌ" دے کنہی مشید

معنی دہ کوم چہ پہ چونہ وغیرہ سرہ مضبوط جوڑ کریشوے وی، شید او قصہ چونے تہ وائی۔

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَقْرَءُونَ مِنَ السَّطَوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَسْطُونَ:

آیت کنہی دی "يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ" کہ مجاہد نہ غیر یعنی ابو عبیدہ

ونیلی دی چہ دے کنہی یسطون معنی کہ حد نہ زیاتی کونکے دہ، دا سطوة نہ مشتق دے کہ کوم معنی چہ حملہ دہ۔ بعضو کہ دے معنی کہ نیولو سرہ کریدہ۔

قوله: وهذا إلى الطيب من القول: اهلوا: یعنی دہغوی پہ زرونو کنہی بنہ خبرہ واپولہ۔

قوله: وقال ابن عباس: بسبب: يجعل إلى سقف البيت: "فَلْيَمْدُ ذِئْبًا إِلَى السَّمَاءِ"

پہ دے کنہی کہ سبب معنی رستی دہ، اود سماء نہ کہ کور پت مراد دے یعنی ہغوی کہ خپل کور کہ چتہ پورے یوہ رستی اوتری او دے سرہ خپلہ مرئی خفہ کرے۔

قوله: تذهل تشغل: آیت کنہی دی "يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَنَّا أَرْضَعَتْ" پہ کومہ ورخ

...بقیہ از حاشیہ گذشتہ] واعبدوا" رقم ۴۵۸۱ وفی سجود القرآن، باب سجدة النجم، وباب ماجا فی سجود القرآن وستنتها، واخرجه مسلم فی المساجد، باب سجود التلاوة، رقم ۴۵۸۱، وابوداؤد فی الصلاة، باب من رای فیہا السجود رقم ۱۴۰۶، والنسائی فی الافتتاح باب السجود فی النجم: ۱۶۰/۲
(۱) (صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب فاسجدوا للہ واعبدوا، رقم ۴۵۸۱)

چه د قیامت زلزله اووینی چه تولی پنی ورکونکی بنخې خپل پنی روونکی بیچی هیرکړی.
فرمانی آیت کنبې تذهل معنی ده تشغل: شغل عنه، غافل کیدل.

[۲۳۴] بَابُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[۴۶۶۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا آدَمُ يَقُولُ لَيْتَكَ رَبَّنَا وَسَعْدُ بِكَ فَيُنَادِي بِصَوْتٍ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ دُزْنِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ قَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعَثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ أَرَاهُ قَالَ نِصْفَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَيُخَيِّبُنِي تَضُمُّ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَنْشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ فَقَالَ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى تَغَيَّرَتْ وُجُوهُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ نِصْفَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَمِنْكُمْ وَاجِدٌ ثُمَّ أَتَمَّرَ فِي النَّاسِ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَإِنِّي لَأَرُجُو أَنْ تَكُونُوا رِيعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ لُتْ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ لُتْ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَقَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ نِصْفَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَقَالَ جَبْرِ بْنُ عِيسَى بْنُ يُونُسَ وَأَبُو مَعَاوِيَةَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى

قوله: من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعين:

په زرو کې یو کم زر بعث النار..... دلته فرمائیلې شوی دی چه په زرو کنبې یو کم زر بعث النار دی او یو به جنت ته ځی او وراندي په کتاب الرقاق کنبې یو روایت راځی په هغې کنبې دی چه په سلوکنبې به یو کم سل دوزخ ته ځی او یو به جنت ته ځی (۱) - کله چه په سلوکنبې یو ځی نو په زروکنبې به لس ځی، په ظاهره په دواړو روایتونوکنبې تعارض دي. د دې جواب دا ورکړشو دې ځای روایات د یاجوج ماجوج په اعتبار سره دی او د کتاب الرقاق روایت د نورو کفارو او مشرکانو په اعتبار سره دې چه په دوی کنبې به یو کم سل دوزخ ته ځی او یو به مؤمن وی چه جنت ته به ځی.

قوله: وَإِنِّي لَأَرُجُو أَنْ تَكُونُوا رِيعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ:

د "وانی لارجو ان تكونوا ريع اهل الجنة"، معنی: دلته تدریجی اضافه ده اوتاته څلورمې، بیاد دریمې او بیا د نیمې خبردرکړشو او داهم ممکن ده چه دا شمیرمختلف اوقاتو او مختلف مرحلو په اعتبار سره وی، په شروع کنبې به د امت مسلمه شمیر څلورمې حصې برابر وی بیا به یوه زمانه روستوراشی چه په جنتیانوکنبې به زیاتوالې اوشی نوشمیر به دریمې

حصی برابر شی او په دریمه مرحله کښې به د دریمې نه نیمې حصې پورې شی (۱) - د ترمذی په یو روایت کښې راځي چه په جنت کښې به شپږ شلې صفونه وی په دې کښې به اتیا صفونه د دې امت وی او څلویښت به د باقی امتونو وی (۲) - دینه معلومیږي چه د نبی کریم ﷺ د امت شمیر به جنت کښې دوه ثلث یعنی د نیم نه زیات به وی، دا به په حقیقت کښې څلورمه مرحله وی کوم کښې به چه شمیر د نیم نه زیات شی او دوه ثلث ته به اورسي. حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمانیل چه دوثلث کیدل د ترمذی په روایت سره د دې امت د فضیلت علامت گرځولې شويدي. احناف هم د نبی کریم ﷺ په امت کښې دوه ثلث دی چه د دوی د فضیلت علامت دي. (۳) -

[۲۳۵] بَابُ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ

شَاكًا فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ أَتَرَفَأَهُمْ وَسَعْنَاهُمْ

[۴۴۶۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَقْدُمُ الدِّينَةَ فَإِنْ وَلَدَتْ أَمْرًا غَلَامًا وَتَبِعَتْ خَيْلَهُ قَالَ هَذَا دِينُ صَالِحٍ وَإِنْ لَمْ تَلِدْ أَمْرًا وَلَمْ تُتَبِعْ خَيْلَهُ قَالَ هَذَا دِينُ سَوْءٍ

قوله: أَتَرَفَأَهُمْ وَسَعْنَاهُمْ: داپه سورة حج کښې نشته بلکه سورة مؤمنون کښې دی. وَقَالَ الْمَلَأَمِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِلْقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتَرَفْتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا: دې کښې اترفناهم معنی بیان شويده مونږ هغوی ته د دنیایه ژوند کښې وسعت او د عیش فراخی ورکړېده، دا لفظ د کاتب د سهو نه دلته راغلې دي. (۴) -

قوله: عَلَى حَرْفٍ: شَاكًا: آیت کښې دی. وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ: اوبه خلقو کښې بعض هغه دی چه د الله تعالی عبادت کوی په شک سره، "حرف" غاړې ته وانی او امام د دې تشریح شک سره کړېده، علامه احمد عثمانی رحمه الله فرماني: "یعنی بعض کسان صرف د دنیا په غرض دین اختیاروی او د هغوی زړه مذبذب وی، که په دین کښې داخل شی او د دنیا څیگره اووینی نو په ښکاره په بندگنی قائم وی او چه تکلیف بیامومی نو پرېږدي، یوخوانیالاره او بل خوا دین لار، په غاړه ولاړ دې یعنی زړه ئی تراوسه پورې نه اخوا دې او نه دیخوا، لکه چه څوک د کور په غاړه ولاړ وی کله چه غواړي نو اوځی اوتختی."

(۱) (فیض الباری: ۴/۲۰۹)

(۲) (فیض الباری: ۴/۲۰۹)

(۳) (فیض الباری: ۴/۲۰۹)

(۴) (عدة القاری: ۶۹/۱۹)

[۲۳۶] بَابُ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمَا

[۴۴۶۶] حَدَّثَنَا عَجَّازُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُقِيمُ قَتَمَانَ هَذِهِ الْآيَةَ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمَا نَزَلَتْ فِي عَمْرَةَ وَصَاحِبِيهِ وَعُتْبَةُ وَصَاحِبِيهِ يَوْمَ بَرَزُوا فِي يَوْمِ بَرْزَاءَ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ وَقَالَ عُمَرُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَوْلُهُ [۴۴۶۷] حَدَّثَنَا عَجَّازُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا مُعَمَّرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ أَنَا أَوَّلُ مَنْ أَبْجَلَنِي عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجُوزُ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَيْسٌ وَفِيهِمَا نَزَلَتْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمَا قَالَ هُمَا الَّذِينَ بَارَزُوا يَوْمَ بَرْزَاءَ عَلَى عَمْرَةَ وَعُتْبَةَ وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ

[۲۳۷] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْمُؤْمِنُونَ

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ سَمِعَ طَرِيقَ سَمِعَ سَمَوَاتٍ هُنَا سَابِقُونَ سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ قُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ خَائِفِينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُمَا هُمَا بَعِيدٌ بَعِيدٌ فَاسْأَلِ الْعَادِينَ الْمَلَائِكَةَ لَتَاكِبُونَ لَعَادِلُونَ كَالْجِبُونَ عَابُونَ وَقَالَ غَزْوَةٌ مِنْ سُلَالَةِ الْوَلَدِ وَالنُّظْفَةُ السُّلَالَةُ وَالْحَنَّةُ وَالْجُبُونَ وَاحِدٌ وَالْفُضَاءُ الزَّيْدُ وَمَا زِلْتُمْ عَنْ الْمَاءِ وَمَا لَا يُلْتَقَمُ بِهِ تَجَارُونَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاهَهُمْ كَمَا تَجَارُ الْبَقَرَةُ عَلَى أَغْصَانِكُمْ رَجَعَهُ عَلَى عَقْبِيهِ سَامِرًا مِنَ الثَّمَرِ وَالْجَبِيَّةُ السَّمَارُ وَالسَّامِرُ هُنَا فِي مَوْضِعِ الْجَنَّةِ تُسْحَرُونَ تُعْبُونَ مِنَ التَّجْرِ

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: سَمِعَ طَرِيقَ سَمِعَ سَمَوَاتٍ: آیت کنبی دی: وَلَقَدْ خَلَقْنَا قَوْمَكُمْ سَبَّةً طَرِيقٌ: یعنی مونږ ستاسو د پاسه اووه آسمانونه جوړ کړل، په آسمان باندې د "طريق" اطلاق خو یا د دې دپاره اوکې شوه چه هغه د فرشتود تک راتګ لارې دی یا د دې دپاره تطارق معنی راځي، د یوڅیز په بل څیز باندې کیدلوته وائی طارق النعل کله چه یوه خپلنی په بله خپلنی باندې کېخودیشوی وی، نوآسمانونه هم د یو بل د پاسه دی د دې دپاره دې ته سبع طرائق سره تعبیر کېږي. (۱)

قوله: هُنَا سَابِقُونَ: سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ: "أُولَئِكَ يُدْرِعُونَ فِي الْخَيْرِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ" ۵ یعنی د

اول نه هغوی ته د سعادت شرف حاصل دې، په دې بنا هغه د نیکو طرف ته وړاندې کیږي او وړاندیوالی کوي.

قوله: قُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ خَافِقِينَ: «وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ» او کوم خلق چه (د الله تعالی په لار کښې) ورکړه کوي، او چه څه ورکوي نو د هغوی زړه د دینه ورپری چه هغوی د خپل رب طرف ته واپس کیدونکی دی یعنی څه پته ده چه هلته به قبول شوی وی که نه، وړاندې به په کار راشی که نه، د الله تعالی په لار کښې خرچ کولوسره دا شک وی، په خپل عمل باندې مغروره نه وی، د نیکنی کولوسره ویرېږي، امام فرمائی «قُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ» معنی ده د هغوی زړونه ویرېږي.

قوله: هِيَئَاتَ هِيَئَاتَ: بَعِيدٌ بَعِيدٌ: آیت کښې دی «هِيَئَاتَ هِيَئَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ» «بَعِيدٌ بَعِيدٌ» بَعِيدٌ هغه خبره د کومې چه تاسره وعده کولې شی کافروانی چه څومره د عقل نه لرې خبره ده چه د هېوکې ذرې په خاورو کښې د ملاییدو نه پس به بیا د قبرونونه انسانان جوړېږي راپاسی به؟ داسې مهمل خبره منلوته څوک تیار دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی آیت کښې «هِيَئَاتَ» معنی بَعِيدٌ: لرې ده.

قوله: فَأَسْأَلُ الْعَادِينَ: الْمَلَائِكَةَ: آیت کښې دی «قَالُوا الْبَيْنَاءُ يَوْمًا أَوْ بَعْضُ يَوْمٍ فَنَسِلُ الْعَادِينَ» دې کښې د عادین نه مراد د شمیر او حساب ساتلو فرښتې دی.

قوله: لَنَّاكِبُونَ: لَعَادِلُونَ: «وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّاكِبُونَ» بیشکه کوم خلق چه په آخرت باندې ایمان نه لری د نیغې لارې نه اخواکیدونکی دی. فرمائی لَنَّاكِبُونَ معنی عادلون اخواکیدونکی ډډه کونکی ده، عدل عنه ډډه کول.

قوله: كَالْحُجُونِ: عَابِسُونَ: «تَلَقَّوْهُمْ وَجُوهُهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحُجُونِ» د هغوی مخونه به اور اوسوزی او په دې کښې به دوی خراب او بدشکله شی. فرمائی کالْحُجُون معنی ده تریوتندی، اوران شوې شکل.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مِنْ سُلَالَةٍ الْوَلَدِ، وَالنُّطْقَةُ السُّلَالَةُ: آیت کښې دی «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ» فرمائی چه ولد او نطفې ته سلاله وائی، پورته عبارت کښې «الولد» د سلاله تفسیر نه دې بلکه «الولد» او «النطفة» معطوف معطوف علیه یوځای شوی مبتدا دی او د سلاله خبر دې، ولد د مور د رحم نه په رانښکلو راځی، په دې وجه دیته سلاله وائی. نطفه هم د شانه رانښکلې کیږي راځی نو په دې وجه په دې باندې هم د سلاله اطلاق کیږي. سل، الشمی - سلا: رانښکل، سلاله هغه خیز چه د بل خیز نه رانښکلې شوې وی، نچور شوې وی،

خلاصه او نجور (۱)-

قوله: وَالْجَنَّةُ وَالْجَنُّونُ وَاحِدٌ: آیت کنبی دی: أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ: فرمانی چه جنة او جنون دواو یوه معنی ده.

قوله: وَالْغَاءُ: الرِّبْدُ، وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ، وَمَا لَا يَنْتَفِعُ بِهِ: آیت کنبی دی: فَجَعَلْنَاهُمْ غَوَاةً فَبَعْدَ الْقَوِيمِ الظِّلْمِینَ غشاء معنی زک ده یعنی هغه خیزچه د اوبو د پاسه اوچتیری او د کوم نه چه هیڅ فائده نشی حاصلولی.

[۲۳۸] باب: تفسیر سورة النور

مِنْ خِلَالِهِ مِنْ يَبْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ سَنَا بَرْقِهِ وَهُوَ الضِّيَاءُ مُذْعِنِينَ يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ أَشْنَاءًا وَشَتَّى وَشَتَّ وَاحِدٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا بَيِّنَاتٍهَا وَقَالَ غَيْرُهُ سَمِيَ الْقُرْآنُ لِحِمَاةِ السُّورِ وَسُمِّيَتْ السُّورَةُ لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْآخَرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ سَمِيَ قُرْآنًا وَقَالَ سَعْدُ بْنُ عِيسَى الثَّمَالِيُّ الْيَشْكَاةُ الْكُوءَةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ فَإِذَا قُرِئَهُ قُرْآنُهُ فَإِذَا جُمِعَتْهُ الْآفَافَةُ فَاتَّبَعُوا قُرْآنَهُ أَيْ مَا جُمِعَ فِيهِ فَاغْمَلْ بِمَا أَمَرَكَ وَاللَّهُ عَمَّا نَهَاكَ اللَّهُ وَيُقَالُ لَيْسَ لِشَيْءٍ قُرْآنٌ أَيْ تَأْلِيفٌ وَسُمِّيَ الْقُرْآنُ لِأَنَّهُ يَقْرَأُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ مَا قَرَأَتْ بِهَا قُطْ أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَكِنْ وَيُقَالُ فِي قَرْضَانِهَا أُنْزِلَتْ فِيهَا قَرَابِصٌ مُحْتَلِفَةٌ وَمَنْ قَرَأَ قَرْضَانَهَا يَقُولُ قَرْضَانًا عَلَيْهِمْ وَعَلَى مَنْ بَعْدَكُمْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوْ الظِّفْلُ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا لَمْ يَدْرُوا لِمَا عَلَيْهِمْ مِنَ الصَّغَرِ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ أُولَى الْأَرْبَةِ مَنْ لَيْسَ لَهُ أَرْبٌ وَقَالَ طَاوُسٌ هُوَ الْأَحْمَقُ الَّذِي لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النَّسَاءِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَهْمُهُ إِلَّا بَطْنُهُ وَلَا يَخَافُ عَلَى النَّسَاءِ

سورة النور

د کلماتو تشریح:

قوله: مِنْ خِلَالِهِ: مِنْ يَبْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ: آیت کنبی دی: فَفَكَرَى الذُّدُقُ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ: یعنی ته به اووینې باران چه د اوریخود مینځ به به راوخی خلال د خلل جمع ده، مینځ او د دوو خیزونو په مینځ کنبی خالی خای ته وائی، ابو عبیده تفسیر: مِنْ يَبْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ: قط په قط د اوریخود مینځ ته باران راوخی.

قوله: سَنَا بَرْقِهِ: الضِّيَاءُ: یکا د سنا بَرْقِهِ یَدُ هَبْ بِالْبَصَارَةِ: د دې اوریخ د بجلئی د پرق حالت دا

دی چه داسی بنکاری لکه چه اوس به درنه نظر یوسی. فرمائی چه "سناپره" معنی ده رنپا، پرق.
قوله: الْمَشْكَاةُ الْكُوَّةُ يَلْسَانُ الْحَبْشَةِ: "مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ" دِی دَ رنپا مثال د هغه
 طاخ په شان دې کوم کنبې چه یوه دیوه ایخودې شوی وی. فرمائی "مشکاة" معنی په حبشی
 ژبه کنبې روشندان او طاخ ده.

قوله: مُذْعِنِينَ: يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِرٌ: آیت کنبې دی "وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ
 مُذْعِنِينَ" یعنی که د دې منافقانو که په چا باندې حق وتلې نو سټ بنکته به تاله فیصلې
 کولو د پاره راتلل، دوی ته خو پته ده چه فیصله په په عدل او انصاف سره زموږ په حق
 کنبې وی او چه کله دوی په ناحقه ویخود فیصلې د پاره تاله نه راځی او پوهیږی چه هلته د
 چا رعایت به نه وی. فیصله به د حق برابره وی نو دوی به ناکامه وی. عاجزی او اطاعت
 کونکو ته "مستخذی" یعنی مذعن وائی.

قوله: أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَّى وَشَتَّى وَاحِدٌ: آیت کنبې دی "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا أَمْثِلًا أَوْ
 أَشْتَاتًا" یعنی په تاسو باندې هیڅ گناه نشته که غواړئ نو یو ځای او خورئ او یا جدا جدا،
 امام بخاری رحمته الله د ابو عبیده په اتباع کنبې فرمائی چه أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَّى وَشَتَّى د څلورو وارو
 معنی یوه ده خو نور حضرات فرمائی اشتات جمع ده، اود دې مفرد شت دې. (۱) - د ابو عبیده
 د کلام نه دا تاثر ملاوېږی چه اشتات، شت جمع نه ده بلکه شت معنی کنبې مستقل لفظ دې.
قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا: بَيْنَاهَا: په عامونسخو کنبې داشان دی،
 قاضی عیاض رحمته الله وئیلی دی چه صحیح عبارت دا دې. "انزلناها وقرضناها" بیناها- بیناها:
 فرضناها تفسیر دې. انزلناها تفسیر نه دې. د طبری د روایت نه د قاضی عیاض د قول
 تائید کیږی (۲) - طبری د علی ابن ابی طلحه طریق نه ابن عباس رضی الله عنه قول نقل کړې دې
 فرضناها یقول: بیناها (۳) -

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِمَجَاعَةِ السُّورِ، وَسُمِّيَتْ السُّورَةُ، لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنْ
 الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، سُمِّيَ قُرْآنًا: د حضرت ابن عباس رضی الله عنه غیر
 یعنی ابو عبیده وئیلی دی قرآن ته قرآن په دې وجه وائی چه د قرآن معنی د جمع کولو دی،
 او په قرآن کنبې سورتونه راجمع کړی شوی دی نو ځکه دې ته قرآن وائی. او سورة ته سورة په

(۱) (فتح الباری: ۴۴۷/۸)

(۲) (فتح الباری: ۴۴۷/۸)

(۳) (فتح الباری: ۴۴۷/۸)

دی وجه وانی چه د "سور" نه ماخوذ دی او "سور بقیة الشی" ته وانی "بقیة الشی" نه جدا وی،
 ځکه سورة د بل سورة نه جدا وی. کله چه بعضې سورتونه د نورو بعضو سورتونو سره یو
 ځای کړې شو نو د هغې نوم قرآن کيځودې شو.

قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ: تَأْلِيْفُ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ: سورة قیامه
 دا آیت هم "قرآن" په معنی د بعضو حصو بعضې سره ملاوول دی.

قوله: وَيُقَالُ: لَيْسَ لِشِعْرَةٍ قُرْآنٌ، أَيْ تَأْلِيْفٌ: کله چه د ځا اشعار د ځا په مجموعه
 کښې نه وی جمع شوی نو ونیلی کيږي چه د هغه د اشعارو د پاره قرآن نشته یعنې هغه نه
 دی جمع شوی.

قوله: وَيُقَالُ لِلْمَرْءِ: مَا قَرَأْتَ سَلَا قَطُّ، أَيْ لَمْ يَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا: د ښځې متعلق

وینا ده مائزات بسلاقط یعنې هغې په خپله خپته کښې بچې نه دي جمع کړې. په دې کښې
 دې خبرې ته اشاره ده چه قرآن د قراء نه هم مشتق کید یسی، قراء معنی هم د جمع کولو راځی.

قوله: أَوِ الطِّفْلِ الَّذِي لَمْ يَظْهَرُوا: لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ: آیت کښې دی "أَوِ
 الطِّفْلِ الَّذِي لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَتِ النَّسَاءِ" یا په داسې هلکانو باندې چه د ښځو د پردې د خبرونه
 لار اوسه خبر نه دی (یعنې داسې نابالغه ماشومان کوم چه د شهوت نه خبر نه دی دهغوی
 نشته) امام فرمائی چه لم ښه وایي معنی ده هغوی د ماشوم والی په وجه نه پیژنی.

[۲۳۹] بِأَبِ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ

إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۶۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ عُوْمَرَ أُنِيَ عَاصِمُ بْنُ عَدِيٍّ وَكَانَ سَيِّدَ بَنِي عُجْلَانَ فَقَالَ

كَيْفَ تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَضْمُ سَلَى رَسُولَ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَأُنِيَ عَاصِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ

اللَّهِ فِكْرَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَابِلُ فَسَأَلَهُ عُوْمَرُ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرِهَ الْمَسَابِلَ وَعَايَهَا قَالَ عُوْمَرُ وَاللَّهِ لَا أَنتَهِي حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ عُوْمَرُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا

يَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَضْمُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ

فِيكَ وَفِي صَاحِبَيْكَ فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَلَاعَنَةِ بِمَا سَمَى اللَّهُ فِي

كِتَابِهِ فَلَا عَنْهَا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ حَبْسَهَا فَقَدْ ظَلَمْتُهَا فَطَلَقَهَا فَكَانَتْ سَنَةً لِمَنْ

كَانَ بَعْدَهُمَا فِي الْمَتْلَاعَتَيْنِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْظُرُوا فَإِنَّ

جَاءَتْ بِهِ أَسْعَمَ أَدْعَمَ الْعَيْنَيْنِ عَظِيمَ الْأَكْبَتَيْنِ خَدَّيْهِ السَّاقَيْنِ فَلَا أَحْسِبُ عُمَيْرًا إِلَّا قَدْ صَدَّقَ عَلَيْهَا وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَحْمَرُ كَأَنَّهُ وَحَرَّةٌ فَلَا أَحْسِبُ عُمَيْرًا إِلَّا قَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ بِهِ عَلَى النَّعْتِ الَّذِي نَعَتَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَصْدِيقِ عُمَيْرٍ فَكَانَ بَعْدَ يُسَبِّحُ إِلَى أَمِيهِ

[٢٤٠] بَابُ الْخَامِسَةِ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٦٩] حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ رَجُلًا رَأَى مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمَا مَا ذُكِرَ فِي الْقُرْآنِ مِنَ التَّلَاعُنِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قُضِيَ فِيكَ وَفِي امْرَأَتِكَ قَالَ فَتَلَاغْنَا وَأَنَا شَاهِدٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَارَقَهَا فَكَانَتْ سَنَةً أَنْ يَفْرُقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعَيْنِ وَكَانَتْ حَامِلًا فَأَنْكَرَ حَمْلَهَا وَكَانَ ابْنُهَا يُدْعَى إِلَيْهَا ثُمَّ جَرَتْ السَّنَةُ فِي الْبِيْرَاتِ أَنْ يَرَاهَا وَتَرِثَ مِنْهُ مَا قَرَضَ اللَّهُ لَهَا

[٢٤١] بَابُ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ

شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَرِيكِ ابْنِ سَعْمَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيِّنَةُ أَوْ حَدَّثَنِي ظَهْرُكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا رَأَى أَحَدُنَا عَلَى امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَنْطَلِقُ يَلْتَمِسُ الْبَيِّنَةَ فَيُجْعَلُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْبَيِّنَةُ إِلَّا حَدَّثَنِي ظَهْرُكَ فَقَالَ هِلَالٌ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِلَيَّ لَصَادِقٌ فَلْيُزَلِّ لَنَ اللَّهُ مَا يَبْرَأُ ظَهْرِي مِنَ الْحَدِيثِ فَتَزَلَّ جَنْبِلُ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَالْمَرْءُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَجَاءَ هِلَالٌ فَشَهِدَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا ثَابِتٌ ثُمَّ قَامَتْ فَشَهِدَتْ فَلَمَّا كَانَتْ عِنْدَ الْخَامِسَةِ وَقَفَوْهَا وَقَالُوا إِنَّهَا مُوجِبَةٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَلَكَّاتٌ وَتَكْصَعَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهَا تَرْجِمُهُ ثُمَّ قَالَتْ لَا أَقْضِعُ قَوْمِي سَابِرَ الْيَوْمِ فَكْصَعَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْرِمُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلُ الْعَيْنَيْنِ سَابِرَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَّيْهِ السَّاقَيْنِ فَهَوَّ بِشَرِيكِ ابْنِ سَعْمَاءَ فَجَاءَتْ بِهِ كَذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَانُ

د لعان ایتونه دچا متعلق نازل شوی؟ دلته دا اشکال کیږي چه ددې نه اول حضرت سهل بن ساعد رضی الله عنه د روایت نه معلومیږي چه د لعان آیت د حضرت عویمر عجلانی متعلق نازل شوی دی او حضرت ابن عباس رضی الله عنه د روایت نه معلومیږي چه حضرت هلال ابن امیه باره کښې نازل شویږي. بعضو وئيلي دی چه مذکوره آیات حضرت عویمر رضی الله عنه باره کښې نازل شویږي او بعضو دې خبرې ته ترجیح ورکړیده چه دا د حضرت هلال بن امیه متعلق نازل شویږي.

علامه قرطبي رحمته الله میلان دې طرف ته معلومیږي چه د دې نزول دوه ځل او شو لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله او فرمانييل چه د لعان د آیت نازلیدل خو په حقیقت کښې حضرت هلال ابن امیه د قصې متعلق دی. البته روستو د حضرت عویمر رضی الله عنه سره هم داسې واقعه پېښه شویده په دې وجه رسول الله صلی الله علیه و آله د ذکر شوی آیت فیصله هغه ته هم اولوستله او واوروله، د دې تائید دې خبرې نه هم کیږي چه د حضرت هلال په قصه کښې د حدیث الفاظ دی "قتل جلیل" ولې د حضرت عویمر رضی الله عنه په واقعه کښې د حدیث الفاظ دی "قتل الله فیک" د کوم مطلب چه دا دې تا سره پېښه شوې واقعی غوندې په یوې واقعه کښې ددې حکم نازل شویږي. (۱)

د لعان متعلق نور بحث به انشاء الله وړاندې باب اللعان کښې راځي، دلته د آیت متعلق شیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی تفسیری حاشیه نقل کولې شی، علامه لیکي: "چه په خپله ښځه د زنا تهمت اولگوي، اولاً به د دې نه څلور گواه غوښتلې شی که پیش کړی شي نو په ښځه به د زنا حد جاری کولې شی او که گواه رانه وړی شي نو هغه ته به وئيلي شي چه څلور ځل به قسم اوخوری او بیان به کوی چه هغه پخپله دې دعوی کښې رښتوني دې (یعنی کوم تهمت چه هغه په خپله ښځه لگولې دې په هغې کښې دې دروغ نه وائی) نو لکه د څلورو گواهانو په ځای پخپله د ده څلور حلفیه شهادتونه شو او په آخر کښې به په پنځم ځل دا الفاظ وائی که هغه په خپله دې دعوی کښې دروغزن وی نو په ده د الله لعنت او غضب، که د ذکر شوی الفاظ وئیلو نه انکار اوکړی نو قید کولې به شی او حاکم به دې مجبوروی چه یا خود خپل دروغ وئیلو اقرار اوکړی نو قذف حد به اولگي او یا پنځه ځل هغه الفاظ اووائی چه پورته ذکر شو نو بیا به ښځې ته وئيلي شي چه څلور ځل دې قسم اوخوری او بیان دې اوکړی چه دا سړي په تهمت لگولو کښې دروغزن دې او په پنځم ځل دا الفاظ اووائی چه د الله تعالی غضب دې وی په دې ښځه که دا سړي په خپله دعوی کښې رښتوني وی، چه ترکومي پوري. دا ښځه دا الفاظ اونه وائی ترهغه وخته پوري به په قید کښې وی او مجبورولې به شی چه یا خصوصاً د سړي د عوی تصدیق اوکړی نو بیا به په دې د زنا حد جاری کولې شی او یا دې په ذکر شوی الفاظ ده تکذیب اوکړی که هغې هم د سړي په شان الفاظ اووئیل او د لعان نه فارغه شوه نو دې ښځې سره صحبت او دواغی صحبت ټول حرام شو. بیا که سړي دیته طلاق ورکړو نو دیره ښه ده گنی قاضی به په دواړو کښې

جدائی او کردی. که دوازه رضامند نه وی یعنی په ژبه سره اووانی چه ما په دوی کښې جدا والې اوکړو نو دا جداوالې به د طلاق بانن په حکم کښې وی^(۱).

د دې آیاتونو د نازلیدلو متعلق ابن جریر، ابن ابی حاتم او ابن حبان رانې ده چه په شعبان سنه ۹ هجری کښې دا نازل شوی دی، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په نيزد راجع دا دی چه د دې آیاتونو نازلیدل د غزوه تبوک نه پس په کال ۱۰ هجری کښې شوی دی^(۲).

د باب حدیث نه دا معلومه شوه چه د لعان نه پس دې حمل نه کوم بچې پیدا شو هغه به د دې د خاوند طرف ته نه منسوب کیږي بلکه د هغه نسبت به د هغه مور طرف ته کیږي، نبی کریم صلی الله علیه و آله د حضرت عویمر عجلانی رضی الله عنه او هلال بن امیه رضی الله عنه متعلق همدغه فیصله او فرمائیل.

[۲۴۲] **بَابُ قَوْلِهِ وَالْحَامِسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ**
[۴۴۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَقَدْ سَمِعَهُ مِنْهُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا رَمَى امْرَأَتَهُ قَاتَنَى مِنْ وَلَدِهَا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَلَاغْنَا كَمَا قَالَ اللَّهُ ثُمَّ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْمَرْأَةِ وَفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ

[۲۴۳] **بَابُ إِنْ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا نَحْبُوهُ شَرَّ الْكُفْرِ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ أَفَأَنْتَ كَذَّابٌ**

[۴۴۷۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ مَعْبَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ قَالَتْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَرْزَةَ قَالَ

[۲۴۴] **بَابُ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا أَفْكٌ مِثْلُ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَذِبُونَ**

[۴۴۷۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَبِّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعَبِيدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ عَتَبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَأَ اللَّهُ مِيقَالَوَاوَكُلُّ حَدَّثَنِي طَابَقَهُ مِنَ الْحَدِيثِ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ الَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ

(۱) (تفسير عثمانی: ۴۶۷: فاندہ نمبر ۱)

(۲) (فتح الباری: ۳۹۷/۹: و تکلمة فتح الملهم: ۲۳۴/۱)

وَصَبَّ اللَّهُ عَنْهَا أَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَفَرَّغَ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ فَأَتِيَهُنَّ خَرَجَ مَعَهُمَا خَرَجَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَفَرَّغَ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةِ غَزَاهَا فَخَرَجَ مَعَهُ فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَمَا نَزَلَ الْحِجَابُ فَأَنَا أَمْلُ فِي هَوْدَجِي وَأُنْزِلُ فِيهِ فَيُرْتَانَا حَتَّى إِذَا فَرَّغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَتِهِ تَكَرَّرَ وَقَفَلَ وَدَوَّنَا مِنَ الْمَدِينَةِ فَابْتَدَأَ أَذِنَ لَيْلَةً بِالرَّجِيلِ فَقُمْتُ حِينَ أَذْلُوا بِالرَّجِيلِ فَمَشَيْتُ حَتَّى جَاوَزْتُ الْجَيْشَ فَلَمَّا قَضَيْتُ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى رَحْلِي فَإِذَا عَقْدُلِي مِنْ جُزْءِ ظَلَمَارٍ قَدْ انْقَطَعَ فَالْتَمَسْتُ عَقْدِي وَحَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ وَأَقْبَلَ الرَّهْطُ الَّذِينَ كَانُوا يَرْحَلُونَ لِي فَاحْتَمَلُوا هَوْدَجِي فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنْتُ رَكِبْتُ وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النَّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَمْ يُقْبَلْنَ اللَّحْمُ إِنَّمَا تَأْكُلُ الْعُلُقَةَ مِنَ الطَّعَامِ لَمْ يَسْتَكْبِرِ الْقَوْمُ خِفَةَ الْهُودَجِ حِينَ رَفَعُوهُ وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ قَبِعُوا الْجَنْحَ وَسَارُوا فَوَجَدْتُ عَقْدِي بَعْدَ مَا اسْتَمَرَ الْجَيْشُ فُحِثْتُ مَنَازِلَهُمْ وَلَيْسَ بِهَا دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ فَأَمْسَتْ مَنَزِلِي الَّذِي كُنْتُ بِهِ وَظَنَنْتُ أَنَّهُمْ سَيَقْبِضُونِي فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنَزِلِي غَلَبَتْنِي عَيْنِي فَبُهِتْتُ وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ الْمُعْطَلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الدَّكَّوَانِيُّ مِنْ وَرَاءِ الْجَيْشِ فَأَذْلَجَ فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنَزِلِي فَرَأَى سَوَادَ الْإِنْسَانِ ثَابِرًا فَأَتَانِي فَعَرَفَنِي حِينَ رَأَى وَكَانَ رَأَى قَبْلَ الْحِجَابِ فَاسْتَقْبَلْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ عَرَفَنِي فَخَمَرْتُ وَجْهِي بِحِلْيَائِي وَوَاللَّهِ مَا كَلَمَنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ قَوَطِي عَلَى يَدَيْهَا فَرَكِبْتُهَا فَأَنْطَلِقُ بِقَوْدِي الرَّاحِلَةِ حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ بَعْدَ مَا نَزَلُوا مَوْغِرِينَ فِي نَحْرِ الظُّهيرةِ فَهَلَكَ مَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى الْإِفْكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ سَلُولٌ فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَاسْتَكْنَيْتُ حِينَ قَدِمْتُ شَهْرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ أَصْحَابِ الْإِفْكِ لَا أَشْعُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ وَهُوَ يَرِينِي فِي وَجْهِي أَنِّي لَا أَعْرِفُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّطْفَ الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ اسْتَكْنَيْتُ إِنَّمَا يَدْخُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَسَلِّمُ ثُمَّ يَقُولُ كَيْفَ تَبْكُمُ ثُمَّ يَتَرَفُّ فَذَاكَ الَّذِي يَرِينِي وَلَا أَشْعُرُ بِالشَّيْءِ حَتَّى خَرَجْتُ بَعْدَ مَا نَفَثْتُ فَخَرَجْتُ مَعِي أُمُّ مِطْطَحٍ قَبْلَ الْمَنَاصِعِ وَهُوَ مُتَبَرِّزَانَا وَكُنَّا لَا نَخْرُجُ إِلَّا لَيْلًا إِلَى لَيْلٍ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ نَخْجِذَ الْكَنْفَ قَرِيبًا مِنْ بَيْوتِنَا وَأَمْرُنَا أُمُّ الْعَرَبِ الْأُولَى فِي النَّبَرِ قَبْلَ الْعَابِطِ فَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالْكَنْفِ أَنْ نَخْجِذَهَا عِنْدَ بَيْوتِنَا فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَأُمُّ مِطْطَحٍ وَهِيَ ابْنَةُ أَبِي رَهْمٍ بِنْتُ عَبْدِ مَنَافٍ وَأُمُّهَا بِنْتُ صَخْرٍ بِنْتُ عَامِرٍ خَالَةَ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ وَأَبْنَاهُ مِطْطَحُ بْنُ أَثَاثَةَ فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِطْطَحٍ قَبْلَ بَيْتِي وَقَدْ فَرَعْنَا مِنْ شَأْنِنَا فَعَثَرَتْ أُمُّ مِطْطَحٍ فِي مِرْطَبِهَا فَقَالَتْ لِعَمِّ مِطْطَحٍ فَقُلْتُ لَهَا بَلَسَ مَا قُلْتَ أَتُسَبِّحِينَ رَجُلًا كَهْدٍ بَدْرًا قَالَتْ أَيْ هُنَّاهُ أَوْلَمَ تَمَعِي مَا قَالَتْ قَالَتْ قُلْتُ وَمَا قَالَتْ فَأَخْبَرْتَنِي بِقَوْلِ أَهْلِ الْإِفْكِ فَازْدَدْتُ مَرَضًا عَلَى

مَرَضِي فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي وَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي سَلَمَةَ
قَالَ كَيْفَ بَيْكُم فَقُلْتُ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَوَيَّ قَالَتْ وَأَنَا جَمِئِدٌ أُرِيدُ أَنْ أُسْتَيْقِنَ الْغَيْبَ
مِنْ قِبَلِهَا قَالَتْ فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجِئْتُ أَبَوَيَّ فَقُلْتُ لِأُمِّي يَا أُمَّتَاهُ
مَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ قَالَتْ يَا بَيْتِي هُوَ نَبِيٌّ عَلَيْكَ قَوْلُ اللَّهِ لَقَدْ لَأَمْنَاكَ امْرَأَةً قَطُّ وَضِئْتُهُ عِنْدَ رَجُلٍ
يُحِبُّهَا وَهِيَ فَهَارٍ إِلَّا كَثُرْنَ عَلَيْهَا قَالَتْ فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ أَوْلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهَذَا قَالَتْ
فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرُقُّ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتُمِلُ بِنَوْمٍ حَتَّى أَصْبَحْتُ أَبْكِي فَدَعَا
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا
حِينَ اسْتَلْبَثْتُ الرُّوحَ يُسْأَرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ قَالَتْ فَأَمَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَأَشَارَ عَلَى رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالَّذِي يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ وَبِالَّذِي يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْوُدِّ فَقَالَ
يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْلُكَ وَلَا تَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تَضِيقُ
اللَّهُ عَلَيْكَ وَالتَّسَاءُلُ سِوَاهَا كَثِيرٌ وَإِنْ تَسَأَلَ الْجَارِيَةَ تُصَدِّقُكَ قَالَتْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَبْرَةَ فَقَالَ أَيُّ بَرِيرَةٍ هَلْ رَأَيْتُ مِنْ شَيْءٍ يَرِيكَ قَالَتْ بِرِيرَةٌ لَا وَالَّذِي يَبْعَثُكَ بِالْعَقِ
إِنْ رَأَيْتُ عَلَيْهَا أَمْرًا أَعْجِضُهُ عَلَيْهَا أَكْثَرَ مِنْ أَمْتِهَا جَارِيَةً حَدِيثُهُ السِّنِّ تَسَامِعُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِهَا
فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَعْدَّ رِيْوَمِيذٍ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ
بْنِ أَبِي سَلُولٍ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْبَيْتِ يَا مَعْشَرَ
الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي أَذَاهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي قَوْلَ اللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى
أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا كَانَ يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا مَعِي
فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْأَنْصَارِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْذِرُكَ مِنْهُ إِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ
ضَرَبْتُ عُنُقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنَ الْخَزَرَجِ أَمْرُتُنَا فَفَعَلْنَا أَمْرَكَ قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ
عَبَادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزَرَجِ وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلَكِنْ احْتَمَلْتُهُ الْحَبِيَّةَ فَقَالَ لِسَعْدِ
كَذَبْتَ لَعَنَهُ اللَّهُ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى قَتْلِهِ فَقَامَ أُسَيْدُ بْنُ حَضِرٍ وَهُوَ ابْنُ عِمْرٍ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ
فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عَبَادَةَ كَذَبْتَ لَعَنَهُ اللَّهُ لَتَقْتُلَنَّهُ فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ
فَتَسَاءَدَ الْعِيَّانُ الْأَوْسُ وَالْخَزَرَجُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتِيلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاقْبَلَهُ
عَلَى الْيُسْبَرِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا وَسَكَتْ قَالَتْ
فَبَكَيْتُ يَوْمَ ذَلِكَ لَا يَرُقُّ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتُمِلُ بِنَوْمٍ حَتَّى أَصْبَحْتُ أَبْكِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنْتُ عَلَى امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَذِنَتْ لَهَا فَجِئْتُ
لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا لَا أَكْتُمِلُ بِنَوْمٍ وَلَا يَرُقُّ لِي دَمْعٌ يَطْنَانِ أَنَّ الْبُكَاءَ قَالِقُ كَعْدِي قَالَتْ
فَبَيْنَمَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنْتُ عَلَى امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَذِنَتْ لَهَا فَجِئْتُ
تَبْكِي مَعِيَ قَالَتْ فَبَيْنَمَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ
نُحْسِرْ قَالَتْ وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مُنْذُ قِيلَ مَا قِيلَ قَبْلَهَا وَقَدْ لَبِثْتُ شَهْرًا لَا يُوْحَى إِلَيَّ فِي

ثَانِي قَالَتْ فَتَقْدَرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ أَنَا بَعْدَ يَا عَائِشَةُ
 قَائِلُهُ قَدْ بَلَغَنِي عَنْكَ كَذَا وَكَذَا فَإِنْ كُنْتُ بَرِيئَةً فَسَيَبْرُكُ اللَّهُ وَإِنْ كُنْتُ أَلْتَمِسُ بِذَنْبٍ
 فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبِهِ ثُمَّ تَابَ إِلَى اللَّهِ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَلَمَّا
 فَضَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَالَتَهُ قَلَّصَ دَمْعِي حَتَّى مَا أَحْسُ مِنْهُ قَطْرَةً فَقُلْتُ
 لِأَبِي أُحِبُّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا قَالَ قَالَ وَاللَّهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ
 اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لِأُمِّي أُحِبُّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا أَدْرِي
 مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ فَقُلْتُ وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ كَثِيرًا
 مِنَ الْقُرْآنِ إِلَيَّ وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَقَدْ سَمِعْتُمْ هَذَا الْحَدِيثَ حَتَّى اسْتَقَرَّ فِي أَنْفُسِكُمْ وَصَدَّقْتُمْ بِهِ
 فَلَنْ قُلْتُ لَكُمْ إِيَّيَ بَرِيئَةً وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ لَا تَصِدَّقُونِي بِذَلِكَ وَلَكِنْ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأَمْرِ
 وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي مِنْهُ بَرِيئَةٌ لَتَصِدَّقَنِي وَاللَّهُ مَا أَحَدٌ لَكُمْ مَثَلًا إِلَّا قَوْلُ أَبِي يُوسُفَ قَالَ فَصَبَّرَ
 جِبِلَّ وَاللَّهُ السُّتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ قَالَتْ ثُمَّ تَحَوَّلْتُ فَاصْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِي قَالَتْ
 وَأَنَا جَنِيذٌ أَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ مُبَرِّئِي بِرَّاءَتِي وَلَكِنْ وَاللَّهُ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ اللَّهَ
 مُنْزِلُ فِي شَأْنِي وَحَيَاتِي فِي نَفْسِي كَانَ أَحَقَّ مِنْ أَنْ يَتَكَلَّمَ اللَّهُ فِيَّ بِأَمْرِ
 يَتْلُو وَلَكِنْ كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ وَأَنَا بِرَّئِي اللَّهُ
 بِهَا قَالَتْ قَوْلَ اللَّهِ مَا رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا خَرَجَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ حَتَّى
 أَنْزَلَ عَلَيْهِ فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرْخَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَحْتَدَّرُ مِنْهُ مِثْلُ الْجَبَانِ مِنَ
 الْعَرَفِ وَهُوَ فِي يَوْمٍ شَاتٍ مِنْ ثِقَلِ الْقَوْلِ الَّذِي يُنْزَلُ عَلَيْهِ قَالَتْ فَلَمَّا سَرَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرَى عَنْهُ وَهُوَ يَضْحَكُ فَكَانَتْ أَوَّلَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا يَا عَائِشَةُ أَمَّا اللَّهُ عَزَّ
 وَجَلَّ فَقَدْ بَرَّأكَ فَقَالَتْ أُمِّي قَوْمِي إِلَيْهِ قَالَتْ فَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَتُحَدِّثُ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ
 فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِلْهَافِ عَلَيْكَ عَصَبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسِبُوا الْعَشْرَ الْآيَاتِ كُلَّهَا فَلَمَّا
 أَنْزَلَ اللَّهُ هَذَا فِي بَرَاءَتِي قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى
 مُسْطَحِبِّ بْنِ أَنَاثَةَ لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَفَقْرِهِ وَاللَّهُ لَا يُنْفِقُ عَلَى مُسْطَحِبِّ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ الَّذِي قَالَ لِعَائِشَةَ مَا
 قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا يَأْتِلُ أَوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُذُتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينِ
 وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
 قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللَّهُ إِلَيَّ أَحَبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لِي فَرَجَعَهُ إِلَى مُسْطَحِبِّ النَّفَقَةِ الَّتِي كَانَ
 يُنْفِقُ عَلَيْهِ وَقَالَ وَاللَّهُ لَا أَنْزِعُهَا مِنْهُ أَبَدًا قَالَتْ عَائِشَةُ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ يَسْأَلُ زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ عَنْ أَمْرِي فَقَالَ يَا زَيْنَبُ مَاذَا عَلِمْتَ أَوْ رَأَيْتِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ
 اللَّهِ أَخْبِرْنِي سَمِعْتِي وَمَعْرِئِي مَا عَلِمْتَ إِلَّا خَيْرًا قَالَتْ وَهِيَ الَّتِي كَانَتْ تُسَامِينِي مِنْ أَدْوَارِ

رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَمَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ وَطَفِيقَتْ أُخْتَهَا حَمْتَهُ تُحَارِبُ لَهَا فَهَلَكَتْ
فِيْمَنْ هَلَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْإِفْكِ

[۲۴۵] بَابُ قَوْلِهِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَدَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
لَسَكُمُ فِيهَا أَفْضَتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَلَقَّوْهُ بِرُؤْيِهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ تُفِيضُونَ
تَقُولُونَ

[۴۴۷۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُلايْمَانُ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ
عَنْ أُمِّ دُرْمَانَ أُمِّ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا رُمِيَتْ عَائِشَةُ خَرَّتْ مُغْشِيًا عَلَيْهَا

[۲۴۶] بَابُ إِذْ تَلَقَّوْهُ بِالسِّنِّكُمْ وَتَقُولُونَ
يَأْفُوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ

وَحَسْبُوهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

[۴۴۷۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ
ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقْرَأُ إِذْ تَلَقَّوْهُ بِالسِّنِّكُمْ

[۲۴۷] بَابُ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

[۴۴۷۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ
حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ اسْتَأْذَنَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَبْلَ مَوْبِهَا عَلَى عَائِشَةَ وَهِيَ
مَغْلُوبَةٌ قَالَتْ أَخَشَى أَنْ يُقْنِيَ عَلَى قَبِيلِ ابْنِ عِمْرٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ
وُجُوهِ الْمُسْلِمِينَ قَالَتْ ائْذُنَا لَهُ فَقَالَ كَيْفَ تَجِدِينَكَ قَالَتْ بِخَيْرٍ إِنْ اتَّقَيْتُ قَالَ فَأَنْتِ بِخَيْرٍ
إِنْ شَاءَ اللَّهُ زَوْجَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَنْكُرْ بِكَرَائِعِكَ وَنَزَلَ عَذْرَاكِ مِنْ
السَّمَاءِ وَدَخَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ خِلَافَهُ فَقَالَتْ دَخَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَنْتِ عَلَى وَدَدْتُ أَلِي كُنْتُ نِسَاءً
مَنْبِيًا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثْمَانَ عَنْ
الْقَاسِمِ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اسْتَأْذَنَ عَلَى عَائِشَةَ نَحْوَهُ وَلَمْ يَدْكُرْ نِسَاءً مَلِيًّا
حَضْرَتِ عَائِشَةَ (رضي الله عنه) د زنگدن وخت وو، حضرت ابن عباس (رضي الله عنه) د هغوی په خدمت کښې د
حاضرئې کولو اجازت او غوښتنه (وامام احمد او ابن سعد په روايت کښې دې چه اجازت د
حضرت عائشه (رضي الله عنها) د غلام ذکوان په ذريعه غوښتلې وو) (۱) حضرت عائشه (رضي الله عنها) او فرمائيل

چه ماته دا اندېښنه وه چه دې راشی نو زما تعريف به کوی اوپه تعريف سره په سړی کښې ځان خوښی راپیدا کيږي او داوخت داسې دې چه په دې کښې سړی له د الله تعالی طرف ته متوجه کیدل پکار دی، خپل طرف ته توجه کول یوشان هم مناسب نه دی په دې وجه اجازت ورکولو کښې تشویش وو، نو اووئیلې شوچه هغه د نبی کریم ﷺ د تره خوښی دې اود اوچت شان مسلمانانونه دې په دې وجه د دوی لحاظ کول ضروری دی، حضرت عائشه رضی الله عنها افرمائیل اجازت ورکړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما افرمائیل تاسو خپل ځان څنگه گڼئ؟ وئې فرمائیل که په ما کښې د الله تعالی ویره وی نو بیا خو هم خیر او خیر دی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د هغې تعريف شروع کړو چه انشاء الله تاسو به په خیر سره نې ځکه چه تاسو د رسول الله ﷺ بی بی نې، تاسو نه علاوه نبی کریم ﷺ یوې پیغلې سره نکاح نه ده کړې او ستا عذر او براءت خو د آسمان نه نازل شوي. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د شریف اوږلونه پس د هغوی په خدمت کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما داخل شو نو وئې فرمائیل. دهل ابن عباس، فائنی علی، وودت ان کنت لسیا منسیا ابن عباس رضی الله عنهما داخلیدو سره زما تعريف اوکړو زما دا خواهش دې چه زه خو چرته هیږه غوښدې ووم. دې جملې نه د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها د الله تعالی نه ویره، بې نفسی اود تقوی اوچت مقام اندازه لگیدشی. د حدیث افک ترجمه او تفصیل کتاب المغازی کښې تیر شويدي. (۱)

[۲۴۸] بَابُ يَعِظُكُمْ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِلْمِثْلِهِ أَبَدًا

[۴۴۷۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُومٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَ حَسَنُ بْنُ ثَابِتٍ يُسْأَلُ عَنْهَا قَالَتْ لَقَدْ أَتَانِيَنَّ لَهَا أَقَالَتْ أَوْلَيْتُ قَدْ أَصَابَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ قَالَ سُفْيَانُ تَعْنِي ذَهَابَ بَصِيرَةٍ فَقَالَ حَسَنُ زَلَّانَ مَا تَزُرُّنَ بَرِيَّةً وَتَصْبِرُ غَرْثِي مِنَ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَكِنْ أَنْتَ

[۲۴۹] بَابُ وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

[۴۴۷۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَدِيٍّ أَنَّ ثَابِتَ بْنَ شُعْبَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُومٍ قَالَ دَخَلَ حَسَنُ بْنُ ثَابِتٍ عَلَى عَائِشَةَ فَسَبَّهَا وَقَالَ حَسَنُ زَلَّانَ مَا تَزُرُّنَ بَرِيَّةً وَتَصْبِرُ غَرْثِي مِنَ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَسْتُ كَذَلِكَ قُلْتُ تَذَعِينَ مِثْلَ هَذَا يَدْخُلُ عَلَيْكَ وَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ فَقَالَتْ وَأَنْتَ عَذَابٌ أَشَدُّ مِنَ الْعَسَى وَقَالَتْ وَقَدْ كَانَ يُرَدُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۲۵۰] بَابُ إِنَّ الَّذِينَ يَحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ

وَأَنَّ اللَّهَ رَعُوفٌ رَحِيمٌ تَجِيءُ تَظْهَرُ وَقَوْلُهُ وَلَا يَأْتِلُ أَوَّلُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالنَّسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّهُمْ أَهْلُ الْحَيْبِ أَنْ يُغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[٤٦٧٩] وَقَالَ أَبُو أَسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا ذُكِرَ مِنْ شَأْنِي الَّذِي ذُكِرَ وَمَا عَلِمْتُ بِهِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خَطْبِيَا فَتَشَهَّدَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَالنَّبِيَّ عَلَيْهِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَشِيرُوا عَلَيَّ فِي أَنْتَابِ ابْنِ أَبِي أَهْلِي وَإِمِ اللَّهُ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي مِنْ سُوءٍ وَأَبْنَاهُمْ يَمُرُّ وَاللَّهُ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَطُّ وَلَا يَدْخُلُ بَيْتِي قَطُّ إِلَّا وَأَنَا حَاضِرٌ وَلَا غَيْبٌ فِي سَفَرٍ إِلَّا غَابَ مَعِيَ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ الْإِذْنَ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ تُضَرِبَ أَعْنَاقَهُمْ وَقَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْخَزْرَجِ وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بِنْتُ ثَابِتٍ مِنْ رَهْطِ ذَلِكَ الرَّجُلِ فَقَالَ كَذَبْتَ أَمَا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كَانُوا مِنْ الْأَوْبِسِ مَا أُخْبِئْتُ أَنْ تُضَرِبَ أَعْنَاقَهُمْ حَتَّى كَادَ أَنْ يَكُونَ بَيْنَ الْأَوْبِسِ وَالْخَزْرَجِ شَرٌّ فِي الْمَسْجِدِ وَمَا عَلِمْتُ فَلَمَّا كَانَ مَاءَ ذَلِكَ الْيَوْمِ خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي وَمَعِيَ أُمُّ مِطْطَعٍ فَعَثَرْتُ وَقَالَتْ تَعَسَّ مِطْطَعُ فَقُلْتُ أَيْ أُمِّ تَسْتِينَ ابْنُكَ وَسَكَنْتُ ثُمَّ عَثَرْتُ الثَّانِيَةَ فَقَالَتْ تَعَسَّ مِطْطَعُ فَقُلْتُ هَذَا أَيْ أُمِّ أُتْسِينَ ابْنُكَ فَكَنْتُ ثُمَّ عَثَرْتُ الثَّالِثَةَ فَقَالَتْ تَعَسَّ مِطْطَعُ فَأَتَتْهُمَا فَقَالَتْ وَاللَّهِ مَا أَسْبَهُ إِلَّا فِيكَ فَقُلْتُ فِي أَيْ شَأْنِي قَالَتْ فَبَقَرْتُ لِي الْحَدِيثَ فَقُلْتُ وَقَدْ كَانَ هَذَا قَالَتْ نَعَمْ وَاللَّهِ فَرَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي كَانَ الَّذِي خَرَجْتُ لَهُ لَا أَحَدَ مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا وَوَعَيْتُ فَقُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسَلَنِي إِلَى بَيْتِ أَبِي فَأَرْسَلَ مَعِيَ الْغُلَامَ فَقَدْ خَلْتُ الدَّارَ وَوَجَدْتُ أُمَّ رُومَانَ فِي السُّطْلِ وَأَبَا بَكْرٍ فَوَقَّ الْبَيْتَ يَقْرَأُ فَقَالَتْ أُمِّي مَا جَاءَ بِكَ يَا بَيْتَةُ فَأَخْبَرْتُهَا وَذَكَرْتُ لَهَا الْحَدِيثَ وَإِذَا هُوَ لَمْ يَلْغُ مِنْهَا مِثْلَ مَا بَلَغَ مِنِّي فَقَالَتْ يَا بَيْتَةُ خَفَيْتُ عَلَيْكَ الشَّانَ فَإِنَّهُ وَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتْ امْرَأَةٌ حَسَنَاءَ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرْبُ الرِّجْلِ أَلْحَسَدَ نَهَا وَقِيلَ فِيهَا وَإِذَا هُوَ لَمْ يَلْغُ مِنْهَا مَا بَلَغَ مِنِّي قُلْتُ وَقَدْ عَلِمَ بِهِ أَبِي قَالَتْ نَعَمْ قُلْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ نَعَمْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْبِرْتُ وَبَكَيْتُ فَتَجِمَ أَبُو بَكْرٍ صَوْتِي وَهُوَ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَتَزَلَّ فَقَالَ لِأُمِّي مَا شَأْنُهَا قَالَتْ بَلَغَهَا الَّذِي ذُكِرَ مِنْ شَأْنِهَا فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ قَالَ أَقْبَمْتُ عَلَيْكَ أَيْ بَيْتَةُ إِلَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي فَارْجَعْتُ وَلَقَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتِي فَسَأَلَ عَنِّي خَادِمَتِي فَقَالَتْ لَا وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا عَيْبًا إِلَّا أَنَّهَا كَانَتْ تَرُدُّ حَتَّى تَدْخُلَ الشَّاةُ فَتَأْكُلُ حِمِيرَهَا أَوْ عُجِينَهَا وَتَنْهَرُهَا بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ اصْطَفَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى اسْتَظْوَ لَهَا بِهَا فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا يَعْلَمُ الصَّائِغَةُ عَلَى تَبْرِ الدَّهَبِ الْأَخْمَرِ وَيَلْغُ الْأُمْرُ إِلَى ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي قِيلَ لَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ مَا كُنْتُ كُنْتُ كُنْتُ كُنْتُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَتَقِيلُ تَحْمِيدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَتْ وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي

فَلَمْ يَزَلْ حَتَّى دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ وَقَدْ اكْتَتَفَى أَبَوَايَ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَحَبَدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ إِنَّ كُنْتُ قَارَأْتُ سُوءًا أَوْ ظَلَمْتُ فَوَيْبُ إِلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ مِنْ عِبَادِهِ قَالَتْ وَقَدْ جَاءَتْ أُمُّ أَرْقَمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَرِي جَالِسَةً بِالْبَابِ فَقُلْتُ أَلَا تَسْمَعِينَ مِنْ هَذِهِ الْمَرْأَةِ أَنْ تَذْكُرْ شَيْئًا فَوَعظَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْتَفَتْتُ إِلَى أَبِي فَقُلْتُ لَهُ أَجِبْهُ قَالَ فَمَاذَا أَقُولُ فَالْتَفَتْتُ إِلَى أُمِّي فَقُلْتُ أَجِيبِيهِ فَقَالَتْ أَقُولُ مَاذَا قُلْنَا لَمْ يُجِيبَاهُ فَتَشَدَّدَتْ فَحَدَّثَتْ اللَّهَ وَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قُلْتُ أَمَا بَعْدُ قَوْلَ اللَّهِ لَبَنُ قُلْتُ لَكُمْ إِلَى لَمْ أَفْعَلْ وَاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَشْهَدُ إِلَى لَصَادِقَةٍ مَا ذَاكَ بِنَايِعِي عِنْدَكُمْ لَقَدْ تَكَلَّمْتُمْ بِهِ وَأَمَرْتُمْ قُلُوبَكُمْ وَإِنْ قُلْتُ إِلَى قَدْ فَعَلْتُ وَاللَّهِ يَعْلَمُ أُنَى لَمْ أَفْعَلْ لَتَقُولُنَّ قَدْ بَاعَتْ بِهِ عَلَى نَفْسِهَا وَإِلَى وَاللَّهِ مَا أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا وَالنَّمْسُ اسْمُ بَقُوبٍ فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ إِلَّا أَبَا يَوْسُفَ حِينَ قَالَ فَصَبِّرْ جَمِيلَ وَاللَّهِ الْبُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ وَالْزَّلَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ سَاعَتِهِ فَكُنْتُ أَقْرِعُهُ عَنْهُ وَإِلَى لَا تَكْبُرِينَ السُّوءَ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ يَمْسَحُ جَبِينَهُ وَيَقُولُ أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ فَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ بَرَاءَتَكَ قَالَتْ وَكُنْتُ أَشَدَّ مَا كُنْتُ غَضَبًا فَقَالَ لِي أَبَوَايَ قُومِي إِلَيْهِ فَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَهْتَدِي وَلَا أَتُحَدُّ كَمَا وَلَكِنْ أَحْمَدُ اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ بَرَاءَتِي لَقَدْ سَمِعْتُمُوهُ قَبْلَ أَنْ كَرَّجُمُوهُ وَلَا غَيْرَ تَمُوهُ وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ أَمَا زَيْنَبُ ابْنَةُ جَحْشٍ فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِدِينِهَا فَلَمْ تَقُلْ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا أَخْتُهَا حَمْنَةُ فَلَمَّا كُنْتُ فِيهِمْ هَلَكْتَ وَكَانَ الَّذِي يَتَكَلَّمُ فِيهِ مِنْطَرٌ وَحَسَنٌ بِنُ ثَابِتٍ وَالْمُنَافِقُ عَبْدُ اللَّهِ بِنُ أَبِي وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَسْتَوِشِيهِ وَيَجْمَعُهُ وَهُوَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ هُوَ وَحَمْنَةُ قَالَتْ فَخَلَفَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ لَا يَنْتَقِمَ مِنْطَحًا بِنَا فَعَةِ أَبَدًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُوا الْفَضْلَ مِنْكُمْ إِلَى آخِرِ الْأَمَةِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَالسَّعَةَ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالنَّسَاكِينَ يَعْنِي مِنْطَحًا إِلَى قَوْلِهِ الْأَعْيُوبُونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ حَتَّى قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللَّهِ يَا زَيْنَبُ إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا وَعَادِلُهُ بِمَا كَانَ يَصْنَعُ

[٢٥١] بَابُ وَلِيضَرِّبَنَّ بِخُمْرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

[٤٢٨٠] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ يَرَحِمُ اللَّهُ نِسَاءَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُولَى لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلِيضَرِّبَنَّ بِخُمْرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ شَقَقْنَ مِرْوَطَهُنَّ فَأَخْتَمَرْنَ بِهَا

[٤٢٨١] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرِينَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَانَتْ تَقُولُ لِمَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَالْيَضْرِبْنَ بِخُمْرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ اخْذْنَ أَرْهَنَ فَشَقَقْنَ مِنْ قَبْلِ الْحَوَاشِي فَأَخْتَمَرْنَ بِهَا

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی کہ کلمہ اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو و لیتھیں پھڑھیں علیٰ جیبہیں (اوپرلی لپٹی پہ خپلو گریوانونو باندی و اچونی) نوڈ مہاجرو او انصارو بنخو خپل خادرونہ اوشلول او د هغی لپٹی او پرونی جوړ کړل. د جهالت په زمانه کښې به بنخو په عام توگه د داسې لپټې د استعمال رواج وو چه لپټه به نۍ په سر واچوله نو دواړه بلوونه به نۍ په اوږو شاته پریخودل د څه په وجه به چه غاړه او سینه کولاو وه، اسلام غاړه او سینه پټولو حکم ورکړو. (۱)

[۲۵۲] باب: تفسیر سورة الفرقان

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَبَاءٌ مَنْثُورٌ مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ مَذَّ الظَّلَّ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ سَاكِنًا دَابِئًا عَلَيْهِ دَلِيلًا طُلُوعُ الشَّمْسِ خَلْقَةٌ مَنْ قَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ غَمَلٌ أَذْرَكُهُ بِالنَّهَارِ أَوْ قَاتَهُ بِالنَّهَارِ أَذْرَكُهُ بِاللَّيْلِ وَقَالَ الْحَسَنُ هَبُّ لَنَا مِنْ أَرْوَاحِنَا وَذَرْيَانَا قُرَّةُ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَمَأْسَى أَقْرَبُ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بُورًا وَيْلًا وَقَالَ غَيْرُهُ السَّيْرُ مُذْكَرٌ وَالشَّعْرُ وَالْأَضْطِرُّ أَمُّ التَّقَوُّدِ الشَّدِيدُ تُمَلَّى عَلَيْهِ نَفْسًا عَلَيْهِ مِنْ أَمَلَيْتِ وَأَمَلْتُ الرُّسَ الْمَعْدِينَ جَمْعُهُ رَسَاسٌ مَا يَبْعَا يُقَالُ مَا عَبَاتَ بِهِ شَيْئًا لَا يُعْتَدُّ بِهِ غَرَامًا هَلَاكًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَعَتَا طَعَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَاتِيَةٌ عَتَتْ عَنِ الْحَزَانِ

سُورَةُ الْفُرْقَانِ

د کلماتو تشریح:

قوله: **وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَبَاءٌ مَنْثُورٌ: مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ** آیت کښې دی "وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ غَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا" یعنی مونږ د هغوی د اعمالو طرف ته راغلو نو مونږ هغه التونکې خاوره جوړه کړه، هغوی د اخلاص او ایمان نه خالی وو. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چه "هَبَاءٌ مَنْثُورًا" هغه خبز ته وائی کوم چه هوا اوچت کړی او الوزوی یعنی دورې وغیرد. د حضرت حسن بصری رحمته اللہ علیہ نه منقول دی چه دینه مراد د خاورو دورو هغه باریکې ذرې دی چه د دروازې په سوری کښې د نمر په رنځ کښې ښکاری (۲).

قوله: **مَذَّ الظَّلَّ: مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ** آیت کښې دی "لَمْ تَرَ لَكَ كَيْفَ مَذَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلْنَاهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا" یعنی تا خپل رب نه دي لیدلي چه هغه د صبح صادق نه واخله تر نمر راختوبورې سورې څنگه اوږد کړو، که الله تعالی غوښتلې نو دا به نۍ د همیشه د پاره قائم ساتلې وو. بیا مونږ د نمر راختل په دې سوري دليل جوړ کړو یعنی نمر د سوري په کسی او اوږدوالی باندې علامت وی، د سوري پیژندگلو

(۱) (عمدة القاری: ۹۲/۱۹)

(۲) (عمدة القاری: ۹۳/۱۹)

هم در نمر په ذریعه ممکن دی، در نمر نه بغیر سورې نشی پیزندلې. ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا په دې کښې د شمس نه مراد دا د نمر راختل دی.

قوله: خَلْقَةً: مَنْ قَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ، أَذْرَكَهُ بِالنَّهَارِ، أَوْ قَاتَهُ بِالنَّهَارِ، أَذْرَكَهُ بِاللَّيْلِ: آیت کښې دی: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً الله تعالى هغه ذات دې چا چه شپه

او ورځ په یو بل پسې راتلونکې جوړه کړه. د خلقة په تشریح کښې فرمانی چه د چانه د شپې څه عمل فوت شی نو هغه د ورځې کولې شی او که د ورځې فوت شی نو د شپې کولې شی.

د خلقة یو مراد خو هم هغه دې چه شپه د ورځې مخالف تیاره ده او ورځ د شپې په خلاف رنډه ده، یا داسې اووایه چه کله شپه لویه وی او ورځ وږه وی او کله ورځ لویه وی او شپه وږه وی یا په داسې ونیلې شی چه شپه د ورځې په ځای راځي او ورځ د شپې په ځای راځي اود یو بل قائم مقام وی. بخاری څلورمه معنی بیان کړیده، چه د شپې عمل پاتې شی نو د ورځې پوره کړنې او که د ورځې عمل پاتې شی نو د شپې پوره کړنې (-).

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ، وَمَا شِئْنَا أَقْرَبَ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ: حضرت حسن

بصری رحمته الله فرمانی چه په آیت کښې قُرَّةَ عَيْنٍ نه مراد دا دې چه الله تعالى هغوی ته د خپل اطاعت او فرمانبردارنې توفیق ورکړی، د مؤمن د سترگو یخوالې د دې خبرې نه ډیر په بل څه څیز کښې کیدشی چه هغه خپل محبوب د الله تعالى په اطاعت او فرمانبردارنې کښې اووینی.

قوله: ثُبُورًا: وَيَلًا: دَعَا هَٰؤُلَاءِكَ ثُبُورًا د اکافران به هلته (دوزخ کښې) هلاکت غواړی. فرمانی آیت کښې ثبور معنی هلاکت او دمرگ دی.

قوله: السَّعِيرُ مَذْكَرٌ وَالتَّسْعُرُ وَالْأَضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ: آیت کښې دی: وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا اومونډ دوزخ تیار کړیدې د هغه سړی دپاره چه قیامت دروغ گنړی. فرمانی چه سعیر لفظ مذکر دی او تسعراو اضطرام معنی ده ښه بل کړشوی، مشتعل کیدل.

قوله: تَمَلَّكَ عَلَيْهِ: تَفَرَّأَ عَلَيْهِ، مِنْ أَمَلَيْتُ وَأَمَلَلْتُ: آیت کښې دی: وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا یعنی هغوی اوونیل چه د اولنوخلقو قصې هغوی لیکلې

(۱) (واخرجه عبدالرزاق عن معمر عن الحسن مثله، عن ابن عباس وقتاده: خلقة یعنی عوضا و خلفا، يقوم احد هما مكان صاحبه، فمن قاته عمله في احدهما، قضاء في الاخر، عن مجاهد: یعنی جعل كل واحد منهما مخالفا للآخر، فجعل هذا السود، وهذا بياض، وعن ابی زید یعنی اذا جاء احدهما ذهب الاخر. فهما يتعاقبان في الظل والضياء، والزيادة والنقصان (عمدة القاری: ۹۳/۱۹)

کیخودیدی یا په چا لیکلی دی او سحر ماښام هم د هغې لیکل کوي. په دې کښې تمل عليه
معنی ده په دې باندې لوستلې شی. دا د اَمَلْتُ او اَمَلْتُ نَه دې. اَمَلَمَ ناقص یانی او املال
مضاعف د دواړو معنی یوه ده.

قوله: الرَّسَّ: الْمُعْدِينُ، جَمْعُهُ رَسَاسٌ:

د رس معنی: آیت کښې دی "وَعَاذًا وَمُؤَدَّا وَأَصْحَابِ الرَّيْسِ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا" ابو عبیده د دې
تشریح معدن یعنی غوړ سره کړیده. بعض حضراتو وئیلی دی چه رس کوهې ته وائی، قوم
ثمود سره کوهیان ډیر وو په دې وجه هغوی ته اصحاب الرس او وئیلې شو (۱) - بعضو وئیلی
دی چه دا د یونهر نوم دې اودا خلق د دې په غاړه آباد وو په دې وجه دوی ته اصحاب الرس
او وئیلې شو (۲) - لیکن په دې ټولو اقوالو کښې هیڅ تضاد نشته، د دې ټولو په وجه دوی ته
اصحاب الرس او وئیلې شو.

قوله: مَا يَعْجَبُ يَقَالُ: مَا عَبَاتُ بِهِ شَيْئًا: لَا يُعْتَدُّ بِهِ: آیت کښې دی "قُلْ مَا يَعْجَبُ أَكْمُرُ لَوْلَا
دُعَاؤُكُمْ" ته وایه زما رب ستاسو هیڅ پرواه نه ساتی، که تاسو هغه راونه بلی، عرب وائی
ماعبات په شیا ماد هغوی څه پرواه اونه کړه.

قوله: غَرَامًا: هَلَاكًا: "إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا" بيشکه د دوزخ عذاب تباهی ده، دې کښې
غراما معنی ده هلاکت.

قوله: وَعَتَوْا: طَغَوْا: "وَعَتَوْا لِكَيْ يَرْوَوْا" اودې خلقو ډیره لویه سرکشی او کړه، عتوا معنی سرکشی کول.
قوله: عَاتِيَةً: عَدَتْ عَنْ الْخَزَائِنِ: آیت کښې دی "وَأَمَّا عَادُ فَأَهْلِكُوا بِرَبِّهِمْ فَاصْرَفْ عَاتِيَةً" او
عادیان چه کوم وو هغوی په یوتیزه هوا سره هلاک کړی شو، عاتیه معنی ده تیزه او تنده او
دلته دا معنی بیان کړی دی، هغه هوا چه په هواگانو باندې مقرر شوو فرستو باندې سرکشی
او کړی. خزان خازن جمع ده، دلته دینه هواگانې چلونکې فرستې مراد دی.

[۲۵۳] **بَابُ قَوْلِهِ الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِِهِمْ**

إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا

[۴۴۸۲] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ
قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَىٰ

(۱) (فتح الباری: ۴۹۱/۸ و تفسیر کشاف: ۳۸۰/۳ و معالم التنزیل: ۳۶۹/۳)

(۲) (الجامع لاحکام القرآن: ۳۳/۱۳)

(۳) (واخرجه ایضاً فی کتاب الرقاق باب الحشر رقم الحدیث ۶۵۲۳... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..])

وَجِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أُمِّشَاءُ عَلَى الرَّجُلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمِشِيَهُ
عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَسَادَةٌ بَلَى وَعِزُّو رَبَّنَا

[٢٥٤] بَابُ قَوْلِهِ وَالَّذِينَ لَا يُدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ

وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا الْعُقُوبَةُ
[٤٢٨٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ وَسُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي
وَأَبِي عَنْ أَبِي مُسِيرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ وَحَدَّثَنِي وَاصِلٌ عَنْ أَبِي وَابِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ أَوْسُبَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الدُّلْبِ عِنْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ
قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدَاءً وَهُوَ خَلْقَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةً أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ
قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ بِمَخْلِقَةٍ جَارِكَ قَالَ وَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِينَ لَا يُدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا
بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

ويحيى هو ابن سعيد القطان وسفيان هو الثوري ومنصور هو ابن المعتز وسليمان هو الأعمش
وابو وائل شقيق بن سلمة وابو ميسرة عمرو بن شرجيل الهمداني وعبد الله هو ابن مسعود
وواصل هو ابن حبان الكوفي

دا حديث سفيان ثوري د دريو مشائخويعني منصور، سليمان او واصل نه نقل كريدې چه دا
لاتديني دي: ① سفيان، عن منصور وعن ابن وائل، عن ابن ميسرة، عن عبد الله ② سفيان، عن سليمان، عن

ابن وائل، عن ابن ميسرة، عن عبد الله ③ سفيان، عن واصل، عن ابن وائل، عن عبد الله
د سند توضيح: په اول دوو طريق كښې ابو وائل او حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په مينځ
كښې ابو ميسره دي او آخري طريق كښې ابو وائل او حضرت عبد الله بن مسعود په مينځ كښې
ابو ميسره واسطه نشته. دا روايت دلته يحيى بن سعيد القطان سفيان نه نقل كريدې،
عبد الرحمن بن مهدي هم سفيان نه مذكوره دريواره طريق نه دا روايت نقل كريدې. په دي
كښې د واصل په طريق كښې هم ابو ميسره ذكر دي. علامه عيني او فرمايل "والصواب اسقاط
ابن ميسرة من رواية واصل" ^(١) - يعني صحيح خبره دا ده چه د واصل په طريق كښې ابو ميسره
واسطه نشته. والله اعلم

...بقية از حاشیه گذشته] و اخرجه مسلم في صفات المنافقين واحكامهم باب يحشر الكافر على وجهه رقم
الحديث: ٢٨٠٦ و اخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير في التفسير باب قوله تعالى: الذي
يحشرون على وجوههم الى جهنم رقم الحديث: ١١٣٦٧
(١) (عمدة القاري ك ٩٦/١٩)

[۴۴۸۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَرَّةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ هَلْ لَيْتَ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعِدًّا مِنْ تَوْبَةٍ فَقَرَأَتْ عَلَيْهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ فَقَالَ سَعِيدٌ قَرَأْتُهَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتُهَا عَلَى فَقَالَ هَذِهِ مَكِّيَّةٌ نَسَخَهَا آيَةُ مَدْيَنَةَ الَّتِي فِي سُورَةِ النَّسَاءِ

[۴۴۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ اخْتَلَفَ أَهْلُ الْكُوفَةِ فِي قَتْلِ الْمُؤْمِنِ فَرَحَلْتُ فِيهِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَزَلَتْ فِي آخِرِ مَا نَزَلَ وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ

[۴۴۸۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فُجِرَ أَوْ جَنَّمَ قَالَ لَا تَوْبَةَ لَهُ وَعَنْ قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ كَانَتْ هَذِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ

د سورة فرقان په دريو آياتو باندې امام بخاری رحمته الله علیه ابواب قائم کړې دي. اولنې آيت دي. وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا. په دې آيت باندې باب قائمولو سره امام د دې لاندې څلور احاديثو تخریج کړيدي. دويم آيت دي. يُضَعَّفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيُخْلَدُ فِيهِ مَهْمَا نَالَ. دې لاندې هم يو روايت نقل کړيدي، دريم آيت دي. إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا. د دې لاندې هم يو روايت نقل کړيدي. دې آياتونو نه معلومېږي که يو سړې د قتل عمد مرتکب وي نو د توبې نه پس د ده معافي به اوشي خود سورة النساء د آيت نه معلومېږي چه د ده توبه نه قبلېږي. د مؤمن د قتل ارتکاب کونکې به هميشه هميشه په دوزخ کېږي وي اود ده معافي به نه وي. د آيت الفاظ دي. وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعِدًّا فُجِرَ أَوْ جَنَّمَ خُلِدًا فِيهَا.

د سورة فرقان او د سورة نساء د آيتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سوال او دهغه جواب: حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه دې متعلق سوال او کړيشو نو دلته په رواياتو کېږي د دوي نه دوه قسمه جواب مروی دي. يو دا چه د سورة فرقان آيت د کوم نه چه د مؤمن د قتل د مرتکب معافي معلومېږي منسوخ دي اود دې د پاره ناسخ سورة النساء والا آيت دي او هغه مدني دي نود ده د پاره اوس د توبې گنجائش نشته.

په دويم روايت کېږي چه د هغوی نه د دې متعلق سوال او کړيشو نو هغوی او فرمايل چه سورة النساء آيت چا نه دي منسوخ کړي اود. ټولونه په آخره کېږي هغه نازل شويدي اود سورة فرقان آيت د اهل شرک په باره کېږي دې چه کومو مخلوق د جاهليت په زمانه کېږي او د شرک په زمانه کېږي قتل کړي وي او بيا ئي توبه کړي وي او ايمان ئي راوړي وي نو د هغوی متعلق او ويلي شو چه د هغوی توبه به قبلېږي اودوي به نه نيولي کېږي. د اولنې جواب په رو سره حضرت ابن عباس رضي الله عنه د سورة النساء آيت ناسخ او د فرقان آيت منسوخ منلې دي او د دويم جواب په رو سره هغه ناسخ منسوخ نه بلکه دواړه مصداق جدا جدا څرځوي چه د سورة نساء د آيت تعلق د اسلام راوړلو نه پس قتل مؤمن ارتکاب سره دي او د سورة فرقان

آیت د هغه خلعو باره کښې دې چه د اسلام نه وړاندې د قتل ارتکاب کړې وی. بهر حال دلته د دې دواړو جوابونونه معلومېږي چه هغه د قاتل مؤمن د توبې قاتل نه دې لیکن دا د جمهورو مسلک نه دې، جمهور علماء وائی چه د شرک نه علاوه هره گناه معاف کیدلای. بلکه بعض حضرات سورة نساء آیت ته منسوخ او فرقان آیت ته ناسخ وائی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم یو قول د جمهورو موافق مروی دې. بعض حضراتو وئیلی دی چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه مسلک د جمهورو مطابق دې البته هغوی په دې سلسله کښې چه څه وئیلی دی چه د قاتل مؤمن د پاره معافی نشته داد تغلیظ او تشدید اود قتل ذرائع دمنع کولو دپاره مصلحتاً وئیلی دی. ددې متعلق بحث د سورة نساء د آیت (لاندې تیر شوی دې هلته او گوری)

[۲۵۵] بَابُ يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيُحْدَدُ فِيهِ مَهَانًا

[۴۴۸۷] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ ابْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَبَّاسٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَقَوْلِهِ وَلَا تَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ حَتَّىٰ بَلَغَ إِلَّا مِنْ تَابٍ وَأَمْرٍ فَتَأْتِيهِمْ فَمَا لَهُمْ مَكَّةَ فَقَدْ عَدَلْنَا بِاللَّهِ وَقَدْ قَتَلْنَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَتَيْنَا الْقَوَاحِشَ فَأَنْزَلْنَا اللَّهُ إِلَّا مِنْ تَابٍ وَأَمْرٍ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا إِلَىٰ قَوْلِهِ غَفُورًا رَحِيمًا

[۲۵۶] بَابُ الْإِامْنُ تَابٍ وَأَمْرٍ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ

اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

[۴۴۸۸] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَبَّاسٍ عَنْ هَاشِمِ بْنِ الْأَكْبَرِ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَتَأْتِيهِمْ فَمَا لَهُمْ مَكَّةَ لَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ لَا يُدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ

[۲۵۷] بَابُ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا أَيْ هَلَكَةً

[۴۴۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مُسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ تَحْسَبُ قَدْ مَضَىٰ الدُّخَانُ وَالْقَمَرُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَالزَّيْزَامُ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

د قیامت د علاماتو نه خومره علامتونه تیر شوی دی: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه د قیامت د نبونه پنځه څیزونه تیر شوی دی ① دخان ② شق القمر ③ روم باندې غلبه

۵) بطشه ۵) لزام. دَ دَخان ذکر په سورة دخان کښې دی. "فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ" اود شق القمر تذکره په سورة انبياء کښې ده "إِقْرَبْتَ السَّاعَةَ وَالشَّقَّ الْقَبْرَ" د روم ذکر په سورة روم کښې دی "غُلِبَتِ الرُّومُ" فِي الْأَرْضِ اود بطشه ذکر په سورة دخان کښې دی "يَوْمَ يُبْطِلُ الْبَاطِلَ الْكِبْرَىٰ" إِنَّا مُنْقِمُونَ" اود لزام ذکر د سورة فرقان په آیت باب کښې دی. په دې کښې خو دوه نښې په اتفاق سره تیرې شوی دی، یو شق القمر او دوئم د روم مغلوبیت او باقی درې نښې دخان، بطشه او لزام باره کښې اختلاف چې حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په نيزه دخان نه مراد هغه لوگې دي چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې چه قریشو ته د ولېږ د زیاتوالي په وجه محسوس کیدو. اود بطشه نه مراد عزوه بدر په موقع د کافرانو قتلول مراد دی اود لزام نه د هغوی قید او بند مراد دي. لیکن نور حضرات فرماني چې دخان نه مراد هغه لوگې دي چې قیامت سره نژدې به راوچتیري او په ټولو خلقو به خورېږي البته نیکان به د دې اثر ډیر سپک محسوس کوي او کافران او منافقان به د دې د اثر نه بهی هوشه کېږي، دغه شان بطشه او لزام نه مراد د قیامت په ورځ د کافرانو رانیول او دوزخ کښې اچول اود هغوی هلاکیدل دی. (۱) لیکن په دې کښې هیڅ تضاد نشته دواړه توجیهات مراد کیدشي.

[۲۵۸] باب: تفسیر سورة الشعراء

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَعْبَثُونَ تَبْنُونَ هَظِيمٌ تَفْتَتُ إِذَا مَسَّ مُسْحَرِينَ السُّحُورِينَ لَيْكَةً وَالْأَيْكَةَ حَمَّةٌ أَيْكَةً وَهِيَ حَمَّةٌ شَجَرٌ يَوْمَ الظَّلَاةِ إِذْ لَأَلَّ الْعَذَابُ إِنَّمَا هُمْ مَوْزُونٌ مَعْلُومٌ كَالطَّودِ كَالْجَبَلِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَيْزُومَةُ الْبَرْدِ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ فِي السَّاجِدِينَ الْمُصَلِّينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَعَلَّكُمْ تَحْلُدُونَ كَأَنَّكُمْ الرِّيمَ الْأَيْقَاعُ مِنَ الْأَرْضِ وَجَمْعُهُ رَيْعَةٌ وَأَرْيَاعٌ وَاحِدُهُ رَيْعَةٌ مَصَانِفٌ كُلُّ بِنَاءٍ قَبْوٌ مَصْنَعَةٌ قَرْهِيْنٌ مَرْجِيْنٌ قَارِهِيْنٌ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ قَارِهِيْنٌ حَادِقِيْنٌ تَعْتَاوُوْا أَشَدَّ الْفَسَادِ عَاتٍ يَبْعِثُ عَيْنًا الْحَبِيَّةَ الْخُلُقُ حُبْلٌ خُلِقَ وَمِنْهُ جَبَلٌ وَجَبَلٌ وَجَبَلٌ يَعْنِي الْخُلُقَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ

سورة الشعراء

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَعْبَثُونَ: تَبْنُونَ: آیت کښې دی "تَبْنُونَ بِكُلِّ رِيمٍ آيَةٌ تَعْبَثُونَ" آياهره اوچته زمکه باندې يوه نښه جوړوئى فضول، مولانا شبیر احمد عثمانی لیکي: دې خلقو ته ډیر شوق وود اوچتو او مضبوطو منارو د جوړولو، د چانه چه څه کار اونه څی مگر نومى اوشی اود اوسیدو عمارتونه به نى هم ډیر مزیدار جوړول، د مال ضائع کولو د پاره به نى په دې کښې استاذنى خودلي، لکه دا به نى گنډل چه همیشه دلته اوسیدل دی او یادگارونه او

عمار تونه کله به نه بریادیبری (لیکن نن اوگوره د هغې گنهرې هم باقی نه دی). حضرت مجاهد فرمائی چه په آیت کنبې تعبشون په معنی تبشون ده، یعنی بې ضرورته اوچتې اوچتې منارې جوړولې کوم نه چه هیڅ فائده تشنه عبث خرچ کوی.

قوله: هَضِيمٌ يَنْقَتُّ إِذَا مَسَّ آیت کنبې دی: فِي جَنْبٍ وَعَيْنٍ ذُرُورٌ وَخَلَّ طَلْعُهَا هَضِيمٌ یعنی باغونو کنبې او چينو کنبې او پتو کنبې او په کهجورو کنبې چه د هغې تیغونه نرم وی، تاسوله د عیش کولود پاره به پریخودې شی، نه داسې نه ده. مجاهد فرمائی چه هضم اطلاق په هغه غونچه باندې کیږي چه لاس لگولوسره ذره ذره کیږي (اودا حالت د اوچیدونه پس کیږي).

قوله: مُسْحَرِينَ الْمُسْحُورِينَ آیت کنبې دی: قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسْحَرِينَ فرمائی دې کنبې مسحین په معنی د مسحورین ده یعنی چه په چا باندې جادو کړی شوی وی.

قوله: لَيْكَةً وَالْأَيْكَةَ مَعَهُ أَيْكَةً وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ آیت کنبې دی: كَذَّابُ أَصْحَابِ الْيَكَّةِ الْمُرْسَلِينَ امام نافع، ابن کثیر او ابن عامر قراءت لیکه دې اوباقی حضرات "الایکه" لولی (۱) امام فرمائی چه لیکه او الایکه ایکه جمع ده د ونوجنگشې او خنګل ته وائی (مفر او جمع کنبې صرف د لازم فرق دي) (۲) - علامه عینی دا پورته ذکر شوې عبارت غلط گنځي او فرمائی چه صحیح عبارت داسې پکار دي "اللیکه، والایکه مفردایک، او یقال: جمعها ایک یعنی اللیکه او الایک "ایک" مفرد دي، یا داسې وئیلې شی چه د دې جمع ایک دي (۳) - بعض حضرات وائی چه "لیکه" د بنارنوم دي او "ایکه" د ونوجنگشې او خنګل ته وائی (۴) - دا دواړه یو ګرځول صحیح نه دی.

قوله: يَوْمَ الظَّلَّةِ: إِضْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ آیت کنبې دی: فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظَّلَّةِ یوم الظلة نه هغه ورځ مراد ده، په کوم کنبې چه عذاب په هغوی باندې سوړې وی.

قوله: مَوْزُونٌ معلوم: سورة حج کنبې دی: وَأَلْبِئْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٌ موزون هغه خیز چه وزن شوی وی یعنی معین او معلوم وی، دا لفظ دلته د کاتب په سهو راغلې دي. (۵)

قوله: كَالطَّوْدِ: كَالْجَبَلِ آیت کنبې دی: قَالَ تَلَقَّ لَكَ كُلُّ فَرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ نو هغه دریاب اوشلیدو نو هره یوه حصه د لوی غریبه شان شوه، حضرت شاه عبدالقادر صاحب مفتاح لیکي:

(۱) عمدة القاری: ۹۸/۱۹

(۲) قال الشيخ الانور في الفيض: ۲۱۸/۴ هي شجرة يقال للواحدة، ايكه، وللشجار الكثير، الايكه فبين مفردوه وجمعه فرق باللام

(۳) عمدة القاری: ۹۸/۱۹

(۴) عمدة القاری: ۹۸/۱۹

(۵) قال العيني: هذا غير واقع في محله فانه في سورة الحجر وكانه من جهل الناسخ (عمدة القاری: ۹۹/۱۹)

اوبه ډیرې ژورې وې، دولسو خایونوسره اوشلیدې اوچې لارې جوړې شوې. د بنی اسرائیل دولس قبیلې جدا جدا په هغې کښې تیرې شوې او په مینځ کښې د اوبو غرونه ولاړ پاتې شو. فرماني آیت کښې طود معنی غرده.

قوله: لَشِرْذِمَةً: الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ: إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ - دا خلق لږه شان ډله وه.

فرماني شذرمة معنی ده لږه شان ډله.

قوله: فِي السَّاجِدِينَ: الْمُصَلِّينَ: آیت کښې دى - الَّذِي يَرْكَعُ جُنَّ نَقُومُهُ وَتَقْلِبُكَ فِي السَّجْدِ ۝^۵ فرماني په دې کښې ساجدين د مصلين په معنی کښې دى يعنى الله هغه ذات دې چه تا د مانځه د پاره ولاړوینى او په مونځ گذاروکښې ستا نقل او حرکت وینى، يعنى حضور اکرم ﷺ په کوم وخت کښې د مؤمنانو د احوال تفقد فرمائيلو او دابه نى کتل چه مونځ صحيح کوى که نه، د ارکان تعديل او د مانځه نور آدابو رعایت کوى که نه، دغه وخت کښې الله تعالى تاته گوري.

آيا د حضور اکرم ﷺ والدين مؤمنان وو؟ ابو جعفر نحاس په معانى القرآن کښې ددې يو بل مطلب نقل کړيدې هغه فرماني چه وتقلبک فی الساجدين مطلب دا دې چه الله تعالى هغوى ﷺ ته په اصلا ب طاهره سره په ارحام طاهره کښې منتقل کړو (۱) - قاضى ماورى د حضرت ابن عباس رضی الله عنه هم دغه تفسیر نقل کړيدې (۲) او حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله هم په دې باندې اعتماد کولو سره "مسالك الحنفا" کښې دا ثابت کړى دى چه د حضور ﷺ والدين مؤمنان وو بلکه د هغوى خو دا خيال دې چه د هغوى ﷺ نه په عمود نسب کښې د جناب عبدالله نه واخله حضرت آدم عليه السلام پورې يوه کافر نه دې تیر شوې. (۳) - حافظ شمس الدين ابن ناصر دمشقى وئيلى دى:

تقل احمد نورا عظيما

تَلَاتِلَى جِهَاهُ السَّاجِدِينَ

تقلب فيهم قربنا قريبا

إِلَى أَنْ جَاءَ غَدَا الْمَرْسَلِينَ (۴)

د حضور اکرم ﷺ د والدينو باره کښې راجع قول همدغه دې چه هغوى مؤمنان شوى دى (۵) - امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان کښې يو روايت نقل کړيدې هغې سره د هغوى ﷺ

(۱) (مسالك الحنفا: ۲۲۱ روح المعاني: ۱۳۷/۱۹-۱۳۸ والحاوى للفتاوى فى رسالة: مسالك الحنفا فى والدى المصطفى: ۲/۲۱۰ للسيوطى -

(۲) (قال الماوردي فى تفسيره "النكت والعيون" ۱۸۵/۳: وتقلبك فى الساجدين: فيه ستة تاويلات، احدها من نبى الى نبى حتى اخرجك نبيا، قاله ابن عباس

(۳) (مسالك الحنفا فى والدى المصطفى رسالة للسيوطى شاملة فى الحاوى للفتاوى: ۲/۲۱۰-۲۱۶

(۴) (الحاوى للفتاوى، مسالك الحنفاء: ۲۲۱

(۵) (قال الالوسى رحمه الله فى روح المعاني: ۱۳۸/۱۹: واستدل بالاية على ... [بقية حاشيه په راروانه صفحه..

والدغیر ناجی کیدل معلومی (۱) - او هم امام مسلم رحمته په جناز کښې یو روایت نقل کړیدی چه د هغې نه د هغوی رحمته مور بی بی غیر ناجی کیدل معلومی (۲) - لیکن ابن شاهین په "کتاب الناسخ والمنسوخ" کښې او خطیب بغدادی په "کتاب السابق واللاحق" کښې یو روایت نقل کړې دې چه الله تعالی د هغوی رحمته مور ژوندنی کړه او هغې ایمان راوړو دې نه پس د هغوی وفات اوشو (۳) - د سیوطی رانې دا ده چه حضور رحمته والدین د اصحاب الفطره نه وو او که اصحاب الفطره چرې مشرک نه وی نو د هغوی په حق کښې د نجات فیصله ده. د امام مسلم رحمته په روایت باندې علامه سیوطی کلام کړیدی. (۴) - لیکن دا مسئله بهر حال گرانه ده او د عقیدې سره د دې څه داسې تعلق هم نشته چه د انسان د خلاصی دارومدار په دې باندې وی په دې وجه په دې سلسله کښې سکوت اختیارول ډیر بهتر او مناسب دی.

فائده: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته د دې آیت په تفسیر کښې فرمائی یعنی چه کله ته تهجد د پاره پاڅې او د متوسلین خبره اخلې چه د الله تعالی په یاد کښې دی که غافل دی (موضح) یا چه ته کله د مانځه د پاره اودریږې او په جمع کښې ښکته پورته کیدل (رکوع سجده وغیره) کوي او د مقتدیانو خیال ساتې او بعض سلفو وئیلی دی چه د ساجدین نه د هغوی نیکونه مراد دی یعنی د هغوی رحمته نور د یو نبي صلب نه د بل نبي صلب ته وربدلیل او په آخره کښې نبي کیدل اوتشریف راوړل. بلکه بعضی مفسرینو هم دې لفظ نه د حضور رحمته د والدینو په ایمان استدلال کړیدی. (۵)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَعَلَّكُمْ تَحْلُدُونَ. کَأَنَّكُمْ: آیت کښې دی: وَتَحْلُدُونَ مَصَافَةً لَعَلَّكُمْ تَحْلُدُونَ. یعنی تاسو په مکانونو او منارو کښې کاریگری جوړونې چه تاسو به همیشه په دې کښې اوسېږئ، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دې کښې لعل حرف مشبه بالفعل د کان په معنی کښې دې یعنی دا د ترجی د پاره نه دې بلکه د تشبیه د پاره دې. مولانا انور شاه کشمیری رحمته فرمائی: "اشار الی الجواب عن الاشکال المشهور، ان التمی والترمی

...بقیه از حاشیه گذشته [ایمان ابویه صلی الله علیه وسلم. کما ذهب الیه کثیر من اجله اهلا السنة وانا احشی الکفر علی من یقول فیهما. رضی الله تعالی عنهما

(۱) حدیث الفاظ دی: "عن انس ان رجلا قال لرسول صلی الله علیه وسلم این ابی؟ قال: فی النار. قال: فلما قفی و دعاء، فقال: ان ابی و اباک فی النار" صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان ان من مات علی الکفر فهو فی النار: (۱/۱۱۴)

(۲) الحدیث اخرجه مسلم فی الجنائز: ۱/۳۱۴ عن ابی هریره قال: زار النبی صلی الله علیه وسلم قبر امه، فبکی، و ابکی من حوله، فقال صلی الله علیه وسلم: استاذنت ربی فی ان استغفر لها، فلم یؤذن لی، و استاذنته فی ان ازور قبرها، فاذن لی، فزوروا القبر. فانها تذکر کم الموت

(۳) التحاوی للفتاوی، مسالک الحنفا: ۲/۲۳۰

(۴) التحاوی للفتاوی، مسالک الحنفا والدی المصطفی: ۲/۲۲۶-۲۲۷

(۵) تفسیر عثمانی ص ۵۰۱ سورة الشعراء آیت ۳۱۸-۳۱۹

محال فی جنبه تعالیٰ، فاما معنی الفاظ الترحی ونحوه، فاجاب عنه انه فی القران بمعنی کانکم^(۱) -

قوله: الرِّيمَ: الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ، وَجَمْعُهُ رِيعَةٌ وَأَرْيَاعٌ، وَاحِدُهُ رِيعَةٌ ^{۱۰} أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيمٍ آيَةً

تَعْبَثُونَ ^{۱۱} آیاتاسو په هره اوچته زمکه باندې د لوبود پاره یو نښه جوړوئ. فرمائی چه ریم
معنی د اوچتې زمکې راخی، د دې جمع رיעة (د را په کسره، یاء په فتحه سره) او اریام
راخی او د دې مفرد رיעة (رایه کسره اویاء په سکون سره) دې.

قوله: مَصَانِعَ: كُلُّ بِنَاءٍ قَبْلَهُ مَصْنَعَةٌ آیت کښې دی وَتَعْبُدُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ^{۱۲} تاسو
لوی لوی آبادنی جوړوئ لکه چه تاسو به په دنیا کښې د همیشه د پاره اوسېږئ، مصانع
مصنعة جمع ده او هر عمارت ته مصنعة وائی.

قوله: فَرِهِينَ: مَرَحِينَ فَارِهِينَ جَعْلُهُ وَيُقَالُ: فَارِهِينَ: حَادِقِينَ ^{۱۳} وَتَعْبَثُونَ
مِنَ الْجِبَالِ يَبْثَثُ فَرِهِينَ ^{۱۴} او تاسو اوچت اوچت غرو ته تراشی او کورونه جوړوئ. فرمائی چه
آیت کښې فرهین معنی ده اوچت، فخر کونکی فرهین او فارهین دواړو یوه معنی ده. او
یو قول داهم دې چه فارهین په معنی د حادقین دې ماهر او تجربه کار.

قوله: تَعَثُوا: هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ - عَاثٌ يَعِثُ عَيْثًا ^{۱۵} وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ^{۱۶} فرمائی چه
تعثوا معنی ده سخت فساد، د آیت ترجمه ده، اوتاسو په زمکه کښې فساد مه خوروئ.
تعثوا د باب نصر نه دې، عاث یعث عیث اشاره اوکړه چه د نصر او ضرب نه د دې هم
یوه معنی ده.

قوله: الْجِبَلَةُ: الْخُلُقُ ^{۱۷} وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأُولَى ^{۱۸} او اوویرېږئ د هغه الله تعالیٰ نه چا
چه تاسو او ټول مخکینی مخلوقات پیدا کړي. فرمائی چه جبلی معنی مخلوق دې جُول
معنی خُلُق

[۲۵۹] بَابُ وَلَا تَحْزَنِي يَوْمَ يَبْعَثُونَ

[۴۴۹۰] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ ابْنِ أَبِي ذَلْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْرِئِ
عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ
عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَرَى آيَةَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ الْغَبَرَةُ وَالْقَتَرَةُ الْغَبَرَةُ هِيَ الْقَتَرَةُ
[۴۴۹۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ عَنْ ابْنِ أَبِي ذَلْبٍ عَنْ سَعِيدِ الْمُقْرِئِ عَنْ أَبِي

هُرَيْرَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَيَقُولُ اللَّهُ إِلَى حَرَمَتِ الْجَنَّةِ عَلَى الْكَافِرِينَ
یعنی ای ربه! مارسوا نه کری، په کومه ورځ چه به ټول اوچتولې شی او زما پلار اوبښې بېشکه هغه د گمراهانونه وو.

دلته دا شبه کیږي چه حضرت ابراهیم علیه السلام د الله تعالی طرف ته د وعده خلافی نسبت کوی او په دې وجه بعضې علماؤ د دې روایت د صحت نه انکارهم کړیدی. (۱) - لیکن جمهور علماء وائی چه په دې کښې د وعده خلافی نسبت الله تعالی طرف ته منسوب کول مقصود نه دی بلکه دا کلام استعطاف دی. د الله تعالی رحمت غوښتلودپاره به حضرت ابراهیم علیه السلام دا درخواست کوی نو الله تعالی به د خپل خلیل سره نرمی کوی او د آذر شکل به بدل کړیښی او چاته به معلومه نه وی چه دا د حضرت ابراهیم علیه السلام پلار دی. (۲) -

فائدة: علامه عثمانی رحمته الله فرماني چه دا دعائی د پلار د مرگ نه پس کړیده مگر بل خای کښې تصریح راغلې ده چه کله چه د هغه دښمن الله تعالی معلوم شو نو د براءت او ویزارنی څرگندونه ئی اوفرمائیله کماقال تعال: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ" او که "إِنَّهُ كَانَ مِنَ الصَّالِحِينَ" کښې "کان" ترجمه "وہ" په خای "ده" سره اوکړیښی نو بیا هیڅ اشکال نشته ځکه چه په ژوند کښې د ایمان راورلوامکان وو نو د دعا حاصل دا دې چه ای الله دې په ایمان مشرف کړه او د کفر د زمانې خطاگانې معاف کړه.

[۲۶۰] بَابُ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ أَلِنْ جَانِبَكَ

[۴۴۹۲] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ صَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّخَاةِ فَجَعَلَ يُنَادِي يَا بَنِي إِدْرِيسَ عَدِي لِيُطَوِّنَ قُرْنَيْهِ حَتَّى اجْتَمَعُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَخْرُجَ أَرْسَلَ رَسُولًا لِيَنْظُرَ مَا هُوَ فَجَاءَ أَبُو هَلَبٍ وَقُرْنُشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِي قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيِ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو هَلَبٍ تَبَا لَكَ سَابِرُ الْيَوْمِ أَهَذَا جَمَعْتُنَا فَتَزَلَّتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي هَلَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[۴۴۹۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ أَنْزَلَ

(۱) (فتح الباری: ۵۰۰/۸)

(۲) (عمدة القاری: ۱۰۱/۱۹)

اللَّهُ وَالَّذِي عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ قَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا اسْتَرَوْا أَنْفُسَكُمْ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ رَسُولِ اللَّهِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتُ مِنْ مَالِي لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا تَابِعُهُ أَصْبَغُ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ

د انوار مخلوق صورتونه: د انداز خلور صورتونه دی. انداز عشیره، انداز قوم، انداز عرب او انداز جمیع بنی آدم، د هغوی ﷺ نبوت خود ټولو د پاره عام وو په دې وجه د انداز دا خلور صورتونه نبی کریم ﷺ اختیار فرمائیلي. علامه زمخشری رحمته الله لیکلی دی چه "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" او "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" او "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ" دریاوړه صورتونه مسلسل دی او په دې کښې "قل" راوړلې شو، دې نه اول "تَبَّتْ يَدَايَیْ لَهَبٍ وَتَبَّ" کښې "قل" راوړلې شو چه ابولهب د هغوی ﷺ تره وو، که په دې کښې "قل" راوړلې شوې وو نو د دې نسبت د حضور ﷺ طرف ته کیدو، اود هغوی دا عنوان اختیارول د مکرم اخلاق مطابق نه وو په دې وجه الله تعالی د خپل حبیب په رعایت سره "قل" په شروع کښې نازل نه کړو بلکه الله تعالی د هغه د پاره نیغ په نیغه "تَبَّتْ يَدَايَیْ لَهَبٍ وَتَبَّ" نازل کړو.

[۲۶۱] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ التَّمْلِیْلِ

وَالْخَبَاءُ مَا خَبَّاتَ لَا قِیْلَ لَا طَاقَةَ الصَّرْمِ كُلِّ مِلَاطٍ اتَّخَذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْمُ الْقَصْرُ وَجَمَاعَتُهُ صُورٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَهَا عَرْشٌ سَرِیرٌ کَرِیمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَعَلَاءُ التَّمْرِ یَأْتُونِی مُسْلِمِینَ طَائِعِینَ رَدَفَ اقْتَرَبَ جَامِدَةً قَابِمَةً أَوْزَعْنِی اجْعَلْنِی وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَكَّرُوا غَبَرُوا وَأَوْتِنَا الْعِلْمَ یَقُولُهُ سُلَیْمَانُ الصَّرْمُ بَرْکَةٌ مَاءٌ صَرَبَ عَلَیْهَا سُلَیْمَانُ قَوَارِيرُ أَلْبَسَهَا إِیَّاهُ

التَّمْلِیْلِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالْخَبَاءُ: مَا خَبَّاتَ: آیت کښې دی "أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَّ فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ" فرمائی چه په آیت کښې الخب، معنی پټ خیز ده. یعنی سجده به ولي الله تعالی نه ته کوي چه پټ خیزونه د آسمان او زمکې نه راوباسي، شاه عبدالقادر رحمته الله فرمائی ملاچرک رزقي دې د شگونه چينجی راويستل او خوړل، نه دانه خوړی نه ميوه، کيدی شي په دې وجه د یخړج الخب، خاص توگه باندې ذکر او کړی شو (دا قول د ملاچرک قرآن کریم نقل کړيدې) (۱)

قوله: لَا قِبَلَ: لَا طَاقَةَ: «إِذْ جُمِلَ إِلَهُهُمْ فَلَنَّا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُمْ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا» بیا دې معلومه وی چه مونږ به هغوی له داسې لښکرې راولو د کومو مقابله چه به د هغوی نه اونه شی. فرمانی دې کښې **لاهل** معنی لاطاقه ده، یعنی په هغوی کښې به د دغه لښکرونه د خان ساتلو طاقت نه وی.

قوله: الصَّخْرُ: كُلُّ مِلَاطٍ اتَّخَذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّخْرُ: آیت کښې دی «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّخْرَ» هغه ته اوونیلې شو چه محل ته دننه شه، صرح هر هغه گاري ته ائی چه د شیشې نه جوړېږی او د صرح معنی محل هم ده او وړاندې ددې معنی تالاب هم لیکلې ده د دې جمع صروح ده.

قوله: وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَعِلَاءُ الثَّمَرِ: آیت کښې دی «وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ» اوبلقیس سره یو لوی تخت دې. فرمانی چه عرش عظیم معنی ده یوښکلې او د ښه کاریگرنی او بیش قیمته تخت.

قوله: مُسْلِمِينَ: طَائِعِينَ: «قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأَ الْأَيْمَنُ يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ قَالَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ» سلیمان علیه السلام اوفرمائیل ای درباریانو تاسو کښې به څوک د بلقیس تخت ماله راوړی اول د هغې نه چه هغه خلق خبرشی او ماله راشی. فرمانی چه مسلمین معنی مطیع او حکم متونکی.

قوله: رِيفٌ: اقْتَرَبَ: «قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رِيفٌ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ» تاسو اووانې څومره عجیبه ده چه د کوم عذاب تاسو د تندنی شور کوڼې په هغې کښې څه تاسوته نزدې راوړسیدو. فرمانی چه ردف معنی زرار سیدل.

قوله: جَامِدَةً: قَابِئَةً: «وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً» اوتاسو غرونه ته گورنی په دې حال کښې چه تاسو هغه قائم گڼنې (چه دابه همیشه قائم او دائم وی حالانکه د قیامت په ورځ به د ټول د مالوجو غونډې په هوا کښې الوزی) جامدة معنی قائمه

قوله: أَوْزَعْنِي: اجْعَلْنِي: «رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ» فرمانی آیت کښې اوزعنی معنی اجعلنی یعنی ای زما ربه ما داسې جوړ کړې چه زه ستا د دې نعمت شکر ادا کړم چه تا ماته او زما موریلار ته ورکړیدی.

قوله: نَكَّرُوا: غَيَّرُوا: «قَالَ نَكَّرُوا وَلَهَا عَرْشَهَا» نکرود معنی ده ته د دې صورت بدل کړه.

قوله: وَأَوْتَيْنَا الْعِلْمَ: «يَقُولُهُ سُلَيْمَانُ:

اوتینا العلم، د چا مقوله ده: آیت کښې دی «قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأَوْتَيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ» مجاهد علیه السلام فرمانی چه په آیت کښې «وَأَوْتَيْنَا الْعِلْمَ» د حضرت سلیمان علیه السلام مقوله ده. په دې صورت کښې من قبلها کښې ضمیر بلقیس طرف ته راجع به وی، یعنی حضرت سلیمان علیه السلام اوفرمائیل چه د دې ښځې نه اول مونږ ته علم راکړې شویډې. لیکن دوئم قول دا دې چه دا د بلقیس مقوله ده، په دې صورت کښې من قبلها ضمیر معجزې طرف ته راجع دې او مطلب به دا وی چه د دې معجزې نه اول مونږ ته علم شوې وو چه سلیمان صرف بادشاه نه

دې د الله تعالى مقرب بنده دې او د دې د پاره مونږ د هغه د فرمانبردارۍ، منلو او انقياد لاره اختيار کړله. حافظ ابن حجر رحمته الله عليه رومبنی قول ته ترجیح ورکړیده. (۱) - لیکن علامه عینی رحمته الله عليه (۲) - حضرت تهانوی رحمته الله عليه (۳) - او حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله عليه دویم قول ته ترجیح ورکړیده، او د سیاق او سباق نه د دویم قول تائید کړی. (۴)

قوله: الصَّحْرُ: بَرَكَةُ مَاءٍ، صَرَبَ عَلَيْهِمْ سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ: قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّحْرَ الصرح معنی د اوبو تالاب په کوم چه حضرت سلیمان عليه السلام شیشه لگولې وه، نوچه کله بلقیس ته په محل کښې د داخلیدو د پاره اووئیلې شو نو هغې پینځې راوچټې کړې او پښې نې ښکاره شوې. مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله عليه لیکي: حضرت سلیمان عليه السلام په دیوان خانه کښې ناست وو په هغې کښې د کانړو په خای شیشې فرش وو، صفاشیشه به د لرینه ښکاریده لکه چه اوبه خوزیږی. اوممکن ده چه د شیشې لاندې واقعی اوبه وې یعنی حوض په شیشه باندې پټ کړې وی. هغې په اوبو کښې ننوتلو د پاره پښې کولای کړې سلیمان عليه السلام اوفرمائیل چه دا د شیشې فرش دې اوبه نه دی، هغې ته د خپل عقل قصور او د عقل کمال معلوم شو، پوهه شوه چه په دین کښې هم دې څه گنړی هغه به صحیح وی، اودا هم معلومه شوه چه په کوم سازوسامان د هغې قوم فخر کولو دلته د هغې نه ډیر موجود دې. نولکه چه سلیمان عليه السلام هغه خبرداره کړه په آفتاب اود ستورو په پرقار باندې عاشقه کیدلوسره هغه خدای گنړل هم داسې یوه د هوکه ده، لکه چه سړې شیشه اووینی او د اوبو گمان پرې کوی.

[۲۶۲] باب: تفسیر سورة القصص

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) إِلَّا مَلَكُهُ، وَيُقَالُ إِلَّا مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (الْأَنْبَاءُ) الْحُجْبَةُ.

سورة القصص

قوله: (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) إِلَّا مَلَكُهُ، وَيُقَالُ إِلَّا مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ: آيت کښې دى "وجهه" نه مراد د الله تعالى حکومت دې او دا هم اووئیلې شو چه د دې نه مراد هغه نیک اعمال دی چه د الله تعالى د رضا د پاره کړی شوي وی.

قوله: وقال مجاهد: فعميت عليهم الانبياء: الحجج: آيت کښې دى "فعميت عليهم الانبياء" یومئذې نو په هغه ورځ به د هغوی نه ټول دلائل وړک شي. مجاهد رحمته الله عليه فرمائی چه الانبياء نه دلائل مراد دی یعنی دې منکرانوسره به په هغه ورځ هيڅ دليل او حجت نه وی.

(۱) (فتح الباری: ۵۰۵/۸)

(۲) (عمدة القاری: ۱۹/۱۰۴)

(۳) (بیان القرآن: ۸۸/۲)

(۴) (تفسیر عثمانی: ۷۰۷ صفانده نمبر ۲)

[۲۶۳] بَابُ قَوْلِهِ (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ)
 [۲۶۹۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ
 أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا
 جَهْلٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، فَقَالَ «أَيُّ عَمَلٍ لَكُمْ لِلَّهِ إِلَّا اللَّهُ، كَلِمَةٌ أَحَابَرُ لَكَ
 بِهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ أَتُرْعَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ
 رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْزِضُهَا عَلَيْهِ، وَيُعِيدُ إِلَيْهِ بَيْتَكَ الْبَقَالَةَ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ
 آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لِإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -
 صلى الله عليه وسلم- «وَاللَّهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أَلَمْ أَهْ عَنكَ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ
 وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ -
 صلى الله عليه وسلم- (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ).

ایا ابوطالب مسلمان شوې وو؟: د آیت باب باره کښې خودلې شوی دی چه د ابوطالب باره
 کښې نازل شوې دي اود اهل حق همدغه مسلك دي چه د ابوطالب انتقال په حالت د کفر
 کښې شوې دي. ابن اسحاق په خپل سیرت کښې یو روایت نقل کړيدي چه ابوطالب د مرګ
 په وخت کښې خپلو شونډو له حرکت ورکولو، حضرت عباس عليه السلام چه د هغه ورور وو هغه
 غوږ کيخودو نو واوړیده نو هغوی عليهم السلام ته نې عرض اوکړو وراره دي خو هم هغه کلمه لولی
 د کومې چه تامطالبه کړې وه، هغوی عليهم السلام او فرمائیل ما نه ده اوریدلې (۱).
 د بخاری په روایت باندې د شبلی نعمانی مرحوم اعتراض او دهغې جواب: شبلی نعمانی رحمته الله د
 امام بخاری رحمته الله په دې روایت تبصره کولوسره لیکي: د ابوطالب د اسلام متعلق اختلاف
 دي لیکن د بخاری دا روایت قابل حجت نه دي چه آخری راوی مسیب دي چه د فتح مکه
 په وخت کښې اسلام راوړو اود ابوطالب د وفات په وخت کښې موجودنه وو. په دې وجه
 علامه عینی د دې حدیث په شرح کښې لیکي چه روایت مرسل دي. د ابن اسحاق په سلسله
 روایت کښې عباس بن عبدالله بن معبد او حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام دي. دا دواړه ثقه
 دي. لیکن د مینخ یو راوی دلته هم پاتې شو په دې بنا باندې د دواړو روایتونو د استناد په
 درجه کښې ډیر فرق نشته. (۲) - لیکن د علامه شبلی دا خیال صحیح نه دي اول دا ویناچه
 حضرت مسیب عليه السلام د مکې د فتح په وخت کښې اسلام راوړې وو او د ابوطالب د وفات په
 وخت کښې موجود نه وو. دا د واقدی او مصعب زیبیری قول دي. (۳) - نور محدثین حضرات

(۱) (سیره ابن هشام مع الروض الانف: ۱/ ۲۵۹-۲۶۰)

(۲) (سیره النبی: ۱/ ۱۴۹)

(۳) تهذیب التهذیب: ۱۰/ ۱۵۲ و الاصابه: ۳/ ۴۲۰ رقم الترجمة: ۷۹۹۶ د دوی د حالو د پاره او گوړنی تهذیب
 الکمال: ۲۷/ ۵۸۵ و اسد الغابة: ۴/ ۳۶۶ والاستیعاب: ۳/ ۱۴۰۰ و تاریخ البخاری الكبير: ۷/ الترجمة: ۱۷۸۲

وانی چه حضرت مسیب علیه السلام د فتح مکه نه ډیر وړاندې اسلام راوړې وو (۱) - دویمه خبره دا ده چه د ابن اسحاق سند منقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې، پخپله ابن اسحاق هم د امام بخاری په شان د استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه د بخاری او ابن اسحاق روایات یو شان گرځول صحیح نه دی. بلکه دا خبره شېلې پخپله لیکلې ده ابن اسحاق چه په احتجاج کښې کله یوازې وی نو کافی نه دې. د علامه شېلې شاگرد مولانا سید سلیمان ندوی د خپل استاذ ذکرشوی خیال سره اختلاف کولوسره لیکي: "مصنف دې نظریې سره زما اتفاق نشته ځکه چه د بخاری د روایت آخري راوی حضرت مسیب علیه السلام دې چه صحابی دې، ښکاره خبره ده چه د صحابی دا روایت به د صحابی نه وی نو په دې وجه مراسیل صحابه حجت دې او د ابن اسحاق روایت منقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې او پخپله ابن اسحاق هم د استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه دواړه روایتونه یوشان نشی گرځولې کیدې. دینه علاوه د حضرت مسیب علیه السلام د دې روایت په تائید کښې پخپله د حضرت عباس علیه السلام هغه روایت دې چه هم د دې مسیب علیه السلام د روایت نه پورته صحیح بخاری کښې موجود دې په کوم کښې چه ذکر دې حضرت عباس علیه السلام معلومه کړه چه یار رسول الله صلی الله علیه و آله استاسو تره (ابوطالب) ته تاسو نه څه فائده اورسیده چه هغه به ستاسو حفاظت کولو او ستاسو د پاره به ستاسو دښمنانو سره په مقابله وو. ونی فرمائیل هغه به د دوزخ په اور کښې صرف د گیتوپورې وی مگر د دې اثر هم دماغوته رسی، که چرې زه نه وم نو هغه به د دوزخ په لاندینی طبقه کښې وو. دینه معلومه شوه چه پخپله د حضرت عباس علیه السلام په علم کښې وو چه د هغه خاتمه د توحید په اقرار باندې نه ده شوې (۲)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أُولَى الْقُوَّةِ) لَا يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. (لَتَنُفِلَ). (قَارِعًا) إِلَّا مِنْ ذِكْرِ مُوسَى. (الْفَرَجِينَ) الْمَرْجِينَ. (فَقَصِيهِ) أَتَبَعِي أَقْرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ يَقْضَ الْكَلَامَ (نَحْنُ نَقْضُ عَلَيْكَ). (عَنْ جُنُبٍ) عَنْ بُعْدٍ عَنْ جَنَابَةٍ وَاحِدٍ، وَعَنْ اجْتِنَابٍ أَيْضًا، يَبْطِشُ وَيَنْطَشُ. (يَأْتَمِرُونَ) يَتَشَاوِرُونَ. الْعُدْوَانُ وَالْعِدَاءُ وَالتَّعَدَّى وَاحِدٌ. (أَنْسَ) أَبْصَرَ. الْحِدَّةُ وَطَعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الخَشَبِ، لَيْسَ فِيهَا هَلَبٌ، وَالشَّهَابُ فِيهِ هَلَبٌ. وَالْحَيَاتُ أَجْنَاسُ الْحَيَّاتِ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. (رِدْعًا) مُعِينًا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُصَدِّقُنِي) وَقَالَ غَيْرُهُ (سَنُذِّدُ) سَنُعِينُكَ كُلَّمَا عَزَزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتُ لَهُ عَضْدًا. مُقْبُو حِينَ مُلْكِكِينَ. (وَصَلْنَا) بَيْنَنَا وَأَتَمَمْنَاهُ. (مُجْلِبٌ) (بَطْرَت) أَمِيرَتٌ. (فِي أَمْرِهَا رَسُولًا) أَمْرُ الْقَرْيِ مَكَّةَ وَمَا حَوْلَهَا. (تُكْنَى) تُخْفَى. أَكُنْتُ الشَّيْءَ أَخْفَيْتُهُ، وَكُنْتُهُ أَخْفَيْتُهُ وَأَطَهَرْتُهُ. (وَيَكُنَّ اللَّهُ) مِثْلُ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْطُ

(۱) (عمدة القاری: ۱۸۰/۸ کتاب الجنائز باب اذا قال المشرک عند الموت: لا اله الا الله وتهذيب: ۱۵۲/۱۰)

(۲) حاشیه سیره النبی: ۱۵۰/۱ وقال السهلی فی الروض الانف: ۲۵۸/۱: ان الصحیح من الاثر اثبت لابی طالب الوفاة علی الکفر والشک -

الرِّزْقَ لَنْ يَشَاءَ وَيَقْدِرُ يُوسَعُ عَلَيْهِ وَيُصِيقُ عَلَيْهِ.
وَكَلَّمَا تَو تَشْرِيحَ

قوله: قال ابن عباس: أولى القوة: لا يرفعها العصبه من الرجال: آیت کنبی دی: وَأَتَيْنَهُ مِنَ الْكَوْزِ مَا لَمْ يَشَاءَ لَتَنْتَوُا بِأَلْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ فرمائی چه د قارون د خزانو کنجیانې د طاقتورو سرو د لې هم نه شوي اوچتولې، عصبه جماعت او د لې ته وائی. آیت کنبی لکنو په معنی کنبی بیان کړې دې هغه کنجیانو به ښکته کول، د بوج نه به طاقتور سړی ښکته کیدل.
قوله: فارغاً: الا من ذکر موسى: آیت کنبی دی: وَأَصْبَحَ قُوَادِمُ مُوسَى فَرِحًا یعنی د حضرت موسی علیه السلام د مور زړه د حضرت موسی علیه السلام د ذکر نه علاوه د هرڅیز نه فارغ او خالی وو.

قوله: الفرحين: المرحين: إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ بې شکه الله تعالی غرور کونکی نه خوښوي. آیت کنبی فرحين معنی ده مرحین غرور کونکی، مرح (س) مرحاً فخر کول.

قوله: قصیه: اتبعی اثره وقد یكون: ان یقص الکلام منحن نقص علیک: وَقَالَتْ لِأَخِيهِ قُصِيهِ قصیه معنی ده د هغې نه روستوروستوڅه، دا لفظ کلام او قصه بیانولو معنی کنبی هم راځي لکه په سورة یوسف کنبی دی: مَنْ نَقَصَ عَلَيْكَ

قوله: عن جنب: عن بعد عن جنبه واحد عن: اجتناب ایضاً: آیت کنبی دی: فَبَصَرَتْ بِه عَنْ جَنْبٍ وَهَمْ لَا يَشْعُرُونَ (ترجمه تیزه شوه) دې کنبی عن جنب معنی ده، د دلرینه، عن جنبه او عن اجتناب هم دغه معنی ده.

قوله: بأحمرورن: يتشأ ورون: قَالَ يُمُوسَى إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَأْتِمُرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ ونیل ای موسی علیه السلام: درباریان ستا متعلق مشوره کوی چه تا قتل کړي، فرمائی یاتمرون معنی په خپل مینځ کنبی مشوره کوی.

قوله: العدوان والعداء والتعدى واحد: فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ فرمائی عدوان، عداء او تعدی هم په یوه معنی کنبی دی یعنی زیاتې.

قوله: أنس: أبصر: أَنْسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ ثَارًا انس معنی ده اوکتل، یعنی حضرت موسی علیه السلام د کوه طور طرف ته اور اولیدو.

قوله: الجدوة: قطعة غليظة من الخشب ليس فيها لهب والشهاب فيه لهب: آیت کنبی فرمائی: أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ یا د اور سکروته راوړم چه ته گرمه شي، فرمائی چه جدوة د لرگي پيرې ټوټې ته وائی کوم کنبی چه شغله نه وی انکار او شهاب هغه وی کوم کنبی چه شغله وی لکه په سورة نمل کنبی دی: أَوَاتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ.....

قوله: والحيات اجناس الجبان والافاعي والاساود: د مارانو مختلف اقسام او اجناس وی، یو قسم د هغوی خان دې د کوم تذکره چه په دې سورة کښې راځی "فَلَمَّا رَأَاهَا ظَنُّوا أَنَّهُمْ كَالْأَحْيَاءِ وَلَئِنْ كُنْتُمْ إِلَّا رُحُومٌ لَّيْسَ لَكُم مِّنْهَا حَيٌّ وَلَا كَلْبٌ وَلَا تَلْبَسُ عَلَيْهِمُ الْأَلْقَمَةُ لَمَّا جِئْتُهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَأَنْفُسُهُمْ فَجَبَلْنَاهُمْ حُمْلَةً" د افعی جمع ده، دا ښځه وی نرته افعون وائی او یو قسم اساود دې دا د اساود جمع ده، دا د تور رنگ د ټولونه خطرناک مار وی. بهر حال دا مختلف قسمونه دی او په دې ټولو باندې حیه اطلاق کیږی.

قوله: ردا معینا قال ابن عباس: لکمی یصدقنی: آیت کښې دی "وَأَخِي هُزُلٌ مِّنْهُ" ردا معینا "ردا" معنی معین او امدادی دې، یعنی زما رور هارون د ژبې په اعتبار سره مانه زیات فصیح دې هغه زما معین او مددگار جوړ کړه راولیږه چه هغه زما تصدیق اوکړه.

قوله: سنشد: سنعنیک: آیت کښې دی "قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ" ونی فرمائیل مونږ اوس ستارور ستا د متو طاقت جوړوو. فرمائی چه نشد معنی هم مدد کوو عضد تشریح کولوسره امام فرمائی چه "کما عززت شيتا فقد جعلت له عضدا" کوم څیز ته چه ته هم قوت اورسوي نوته د هغه متې جوړیږي. عزت تعززا طاقت رسول، تائید کول.

قوله: مقبوحین: مهلکین: آیت کښې دی "وَيَوْمَ الْيَقِينَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ" فرمائی مقبوحین معنی ده مهلکین یعنی د قیامت په ورځ د هلاکیدونکونه وي.

قوله: وصلنا: بیننا ه واتمنا ه: "وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ" دې کښې وصلنا معنی ده بیننا، واتمنا، یعنی مونږ دا کلام بیان کړو او پوره موکړو دې د اړه چه نصیحت حاصل کړی.

قوله: یجی: یجلب: آیت کښې دی "يُجِبِّي إِلَيْهِ تُحْرُتٌ كُلُّ شَيْءٍ" فرمائی یجی معنی یجلب یعنی چرته چه هر قسم موي رانېکلوسره راوړی.

قوله: بطرت: اشرت: آیت کښې دی "وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا" اوډیر داسې کلی مونږ تباہ کړی دی چه د خپل عیش په سامان به ئی ناز کولو. بطرت معنی اشرت فخر تکبر او لوئی کول، علامه شبیراحمد عثمانی رحمته الله لیکي: "یعنی د عربود دښمنی نه څه ویریری د الله تعالی د عذاب نه اوویریرې، گورې نه څومره قومونه تیرشوی دی د چا چه په خپل عیش او عشرت باندې غرور وو کله چه هغوی کبر او سرکشی اختیار کړه الله تعالی څنگه تباہ او برباد کړل چه نن د دنیا په مخ باندې د هغوی نوم او نشان باقی پاتې نه شو. دا کنډرې د هغوی د کلو ښې پاتې دی کومو کښې چه څوک اوسیدونکی نشته. بغیرد دې نه چه چرته مسافر په کښې د لږ ساعت د پاره آرام اوکړی یا د الله تعالی د قدرت د عبرت تماشه کتلودپاره هلته ورکوزشی".

قوله: فی امہار سولا: امر القرى مكة وما حولها: وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا ستا رب د کلو تباه کونکی نه دي ترهغه وخت پوري چه د هغوی لوی کلی ته رسول اونه لیگی. علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: یعنی اللہ تعالیٰ هغه وخت پوري کلی نه غرقه وی ترکوم وخت پوري چه د هغې د لونی مقام ته هوبنیارونکی پیغمبر اونه لیگی (د صدر مقام تخصیص کید پشی په دي وجه شوې وي چه د هغې اثر تر لرې پوزې رسی او د بنارونو اوسیدونکی نسبتا سلیم العقل وی) د مخ د زمکې د آبادو صدر مقام مکه معظمه وه. امام فرمائی په آیت مذکوره کښې "امها" نه مراد مکه اود دي اطراف دی.

قوله: تکر: تخفی اکنت الشی: اخفیته وکمنتته اخفیته واطهرته: آیت کښې دی "وَبِكَ يَكْمَلُ مَا لَكُمْ صُدُّوهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ" او ستا رب پوهیږی په هغه خیزونو کوم چه د هغوی سښې پتوی او کوم چه هغوی ښکاره کوی. فرمائی چه تکر معنی تخفی یعنی پتوی. عرب وائی "اکنت الشی" ما دا پت کرو. وکنته (الابانصر) ما دا پت کرو، هغه ظاهر کرو د اضداد نه دي.

قوله: یسط الرزق لرس: یسأع وبقدر: یوسع علیه ویضیق علیه: آیت کښې دی "وَيَكُنَّ اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ" فرمائی په آیت کښې یسط معنی ده الله تعالی د هغوی رزق زیاتوی او یقدر معنی رزق کښې تنگی کول دی.

قوله: ویکان الله: مثل: الم تر ان الله یسط الرزق لرس: یسأع وبقدر:

د لفظ "ویکان"، تحقیق: آیا تاسو اونه لیدو چه الله تعالی د چا د پاره غواړی رزق زیاتوی (اوچا دپاره غواړی) تنگی. په هندوستانی نسو کښې "ویکان" جدا جدا لیکلی دی او په مصری نسو کښې "ویکان" یوځای لیکلې شوی دی. صاحب الجمل فرمائی باجماع المصاحف دا کلمه متصل منلې شویده. د دي جدا جدا لیکل صحیح نه دی. (۱) - البته په قراء کښې اختلاف دي، عاصم د اسم اعتبار کوی او په مینځ کښې وقف نه کوی لیکن کسانې "وی" باندې وقف کوی او ابو عمرو بن العلاء "ویک" باندې وقف کوی. (۲) - بیا په دي کښې هم اختلاف دي چه دا کلمه مفرده ده یا کلمه مرکبه، بعضې حضرات وئیلی دی دا مفرد ده او "الم تر" معنی کښې ده لکه چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نقل کړی دی او بعضو وئیلی دی دا مرکب ده، "وی" او "کان" نه "وی" "اعجب" په معنی کښې کلمه تعجب ده او "کان" حرف تشبیه ده لیکن تشبیه معنی دلته ختمه کړی شوه معنی ده (۳) - "اعجب ان الله...." او بعضې

(۱) (تعلیقات لامع الدراری: ۱۴۳/۹ و تفسیر جمل)

(۲) (تعلیقات لامع الدراری: ۱۴۳/۹)

(۳) (روح المعانی: ۱۲۴/۳)

حضرات وائی چه دا "ویلک ان الله" په معنی کښې دې "ویلک" کښې لام د تخفیف په غرض سره حذف کړېشو "ویلک ان الله" جوړشو (۱)۔

[۲۶۴] بَابُ إِنْ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ الْآيَةَ

[۴۴۹۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ الْعُصْفَرِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ لَرَأَى ذَلِكَ إِلَى مَعَادٍ قَالَ إِلَى مَكَّةَ

[۲۶۵] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ الْعَنْكَبُوتِ

قال مجاهد وكانوا مستبصرين ضللة وقال غيره الحيوا الحى واحد وليعلمن الله علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله كقوله ليميز الله الخبيث من الطيب اثقالا مع اثقالهم وازارهم اوزارهم.

سورة العنكبوت

د کلماتو تشریح:

قوله: قال مجاهد: وكانوا مستبصرين: ضللة: آیت کښې دى "وَلَيِّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدُّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ" مجاهد رحمته الله فرماني چه د مستبصرين معنی گمراه ده، د آیت مطلب دې "شیطان د هغوی په نظر کښې د هغوی اعمال ښانسته جوړ کړی دی نو هغې دوی د حق د لارې نه منع کړل او هغوی گمراه وو".

قوله: فليعلمن الله: علم الله ذلك انما هي بمنزلة فليميز الله ك قوله: ليميز الله الخبيث من الطيب:

د آیت "فليعلمن الله الذين صدقوا..." متعلق يو اشکال اود حضرت شيخ الهند رحمته الله جواب: آیت کښې دى "فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ" دلته په ظاهره اشکال کيږي چه د الله تعالی علم خو ازلی دې "ليعلمن" صيغه مستقبل ده نو د الله تعالی د پاره مستقبل کښې علم ثابتول به څنگه صحيح وي؟ امام بخاری رحمته الله فرمائيلى دی چه صيغه خو د مستقبل ده لیکن په معنی کښې ماضی دې، اوس سوال دا پيدا کيږي نو بيا د مستقبل صيغه ولې استعمال کړې شو؟ د دې جواب امام بخاری "انما هی منزلة..." سره ورکړيدې يعنی دلته د علم نه علم تمیيز مراد دې. د هر څيز اجمالی او تفصیلي علم د الله تعالی ازلی دې او په دې کښې د خبرو شک او اجمال پورې نشته لیکن په دې کښې هيڅ شک نشته چه علم تمیيز معذرات په وجود کښې د راتلونه پس کيږي. په دې وجه دلته د مستقبل صيغه استعمال

کړې شوه. د دې سوال په جواب کښې شیخ الهند رحمته الله علیه لیکي: "آیت چه حق تعلم او فلیعلم او لیایعلم الله او لیلونکم او الیتعلم وغیره کلمات موجود دی، دې ټولونه په ظاهر په پوهه کښې راځي چه الله تعالی ته نعوذ بالله د دې څیزونو علم روستوشوې وو، د دې څیزونو د وجود نه وړاندې علم نه وو. حالانکه د هغه علم د هرڅیز سره قدیم دی. "وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا" علماؤ په خو قسمه د دې جواب ورکړېدې. بعضو د علم نه متمیز او جدا جدا کول مراد اخستې دې، بعضو د امتحان معنی اخستې، چا علم په معنی د رویت اخستې، چا مستقبل په معنی د ماضی کړې، بعضو حدوث علم د نبی او مؤمنانو طرف ته یا مخاطبینو طرف ته واپس کړېدې. بعضې اکابر محققینو علم حالی چه ورستو وجود معلوم متحقق کیږي په کوم چه جزا او سزا مدح و ذم مترتب کیږي مراد اخستې دې او هم دا نې خوښ کړې دې. بعضې راسخین مدققین د دې متعلق دوه خبرې ډیر دقیق او اثیق بیان فرمائیلی. د اول خلاصه دا ده چه حسب ارشاد "وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا" ټول څیزونه د اول نه ترآخړه پورې حقیر او عظیم، قلیل او کثیر د الله تعالی په وړاندې دی اود ټولو علم په یوځای هغه ته دې. د هغه په علم کښې تقدم او تاخر هیڅ کله نشته. مگر په خپل مینځ کښې د یو بل په نسبت بیشکه مقدم او مؤخر گنلې شي، نو د الله تعالی د علم په حساب ټول په ټول په منزله د شئ واحد موجود دی په دې وجه هلته د ماضی حال او مستقبل راویستل بالکل غلط به وی البته د خپل مینځ تقدم او تاخریه وجه دا دریواړه زمانې بالبداهت به جدا جدا راوځي. نو جناب باری کله د حسب موقع او حکمت د معلومیدلو په لحاظ سره کلام کوي او کله د دې وقائع د تقدم او تاخر لحاظ کیږي، په اول صورت کښې خوهیښه د یو فریق دقیق په لحاظ سره د ماضی صیغه یا د حال صیغه استعمالیږي، اود استقبال صیغه نشي استعمالیدې او په دوئم صورت کښې د ماضی په موقع کښې ماضی او حال موقع کښې د حال او استقبال په ځای استقبال راوړلې شي. او چرته چه د آنده وقائع د ماضی په الفاظو کښې بیان کړې دې لکه "وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" وغیره تو هلته دا لحاظ دې چه الله تعالی ته ټول مستحضر او په وړاندې دی او کوم ځای کښې چه تیر شوی واقعات د استقبال په صیغه سره بیان شوي دی لکه هم په دې آیت کښې نو هلته هم دا په خیال کښې دی چه دا نسبت د خپل ماقبل مستقبل دې، د علم الهی په لحاظ سره استقبال نه دې چه د هغه په علم کښې د حدوث وهم وی.

د دوئم تحقیق خلاصه دا ده چه مونږ ته د څیزونو علم په دوو طریقو سره حاصلیږي، یو بغیر واسطې او بل سره د واسطې. مثلاً اور خو کله په سترگو وینو او کله اورمونږ نه چرته پټ وی خو لوگي کتلوسره د اور یقین کیږي او اکثر دا دواړه علمونه په یو ځای موجود وی. مثلاً که اور د نزدې نه اووینی نو لوگي به هم هغې سره په نظر راشي نو په داسې صورت کښې به د اور علم په دواړو طریقو سره حاصل شي. یو خو بغیر واسطې ځکه چه په سترگو اور وینی، دوئم په واسطه سره یعنی د اور علم د لوگي په واسطه سره او دا دواړه علمونه هم په یوځای دی. وړاندې روستونه دی شوی خو علم په واسطه سره په علم

بغيرد واسطې كېنې دا ورننوتې وى چه دا په خيال كېنې هم نه راځي. هل هذا القياس كله د دوو شينو علم بغيرد واسطې نه هم په يو ځاى حاصلېږي مثلاً اور او لوگي په يوځاى اوگوري. دغه شان كله د يو شې علم بغيرد واسطې او بل شې علم د رومبى شې په واسطه سره يو ځاى حاصلېږي. مثلاً د لوگي علم بغيرد واسطې اود اور علم په واسطه د لوگي سره، يا د اور علم بغيرد واسطې او د لوگي علم په واسطه سره دواړه يوځاى پيدا كېږي مگر چه څنگه دې قلم په لاس كېنې راواخستو او ليكې نو په هر صورت كېنې قلم او لاس ملاوېږي خو وائى داسې چه اول لاس بيا قلم خوزوه، دغه شان عقل سليم د يوځاى كيدو سره بغيرد واسطې د شې علم سره د واسطې د شې په علم باندې ضرور مقدم گنړي.

كله چه دا خبرې معلومې شوې نو اوس واوړئ چه الله تعالى ته چه عليم ذات دې د ټولو شينو علم په دواړه شانه دي. بغيرواسطې او سره د واسطې په يوځاى يعنى د لوازم ملزومات نه او د ملزومات د لوازم نه او دواړه علمونه د ازل نه برابر يو ځاى دى او قديم دى. نو علم بلاواسطه په طريقه مذكوره سره مقدم او علم بالواسطه موخر اووايه. او چه كوم ځاى كېنې د الله تعالى په علم كېنې د استقبال صيغه ياد استقبال معنى موندلې شى نو د علم بالواسطه په لحاظ سره دې. د زمانې په اعتبار سره څه تفاوت او لريوالې نشته. او چرته چه ماضى يا حال مستعمل دې هلته علم بلاواسطه مراد دې اود علم بالواسطه په اعتبار سره كلام فرمائيلوكېنې دا حكمت دې چه د الله تعالى د كلام مخاطب سړي دې او هغوى ته اكثر د شينو علم بالواسطه كېږي او چرته چه جناب باري په خپل علم كېنې د مستقبل صيغه استعمال كړيده هغه هم هغه امور دى چه بنى آدم ته بلاواسطه نشي معلوميدلې. كه په داسې موقع كېنې بنى آدم نه په اعتبار د علم بلاواسطه كلام كولې شو نو په هغه باندې به پوره الزام نه وو او چه كوم ځاى دا مصلحت نه وى په اعتبار د علم بلاواسطه صيغه ماضى يا حال استعمالولې شى مگر بنى آدم ته د دې شينو علم بلاواسطه كيدې نشى او دې واسطو علم د هغوى د وجود نه اول بنى آدم ته ممكن نه دې. په دې وجه د هغه ټول علوم برابر نشي حاصليدې نو هغه الله تعالى په خپل ځان باندې قياس كولوسره د مستقبل د صيغې نه حدوث گنړى او حيرانېږي چه د الله تعالى په علم كېنې حدوث ثابت شو. مگر پوهه خلق چه د مذكوره نكته نه خبر وى ټول د يو بل مطابق گنړي. (١).

قوله: ائقلا مع ائقلاهم: اوزار امع اوزارهم: آيت كېنې دى **وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّاءُ أَثْقَالَهُمْ**

فرمانى دې كېنې ائقال معنى اوزار ده چه جمع ده د وزر په معنى د بوج، علامه شبير احمد عثمانى **رحمته** فرماني: يعنى دروغزن دى او ستا بوج يوه رتشي هم نشي سپكولې، او خپل بوج درنوى. يو خود هغوى د ذاتي گناه بار وو اوس د نور په اغواء او اضلال سره دې كېنې نورهم زياتې كوى، حضرت شاه صاحب ليكي چه څوك غواړي چه دوستى اوكرى او د چا گناه په خپل سر واخلي، نودا به نه وى مگر څوك ئى چه گمراه كړل اود هغه په غولولو سره

هغه گناه او کره، نو هغه گناه په ده باندې هم ده او په هغه باندې هم. لکه چه په حدیث کبې راغلی دی چه په دنیا کبې خوک په ناحقه سره قتل کړی د هغه د گناه حصه د حضرت آدم علیه السلام رومی خوی (قابیل) ته رسی، چا چه اول دا خرابه لار راویستلې.

[۲۶۶] باب: تفسیر سورة الم غلبت الروم

قال مجاهد يحبرون ينعمون فلا يربو عند الله من أعطى عطية يتنقى أفضل منه فلا أجر له فيها قال مجاهد يحبرون يتنقون يمتدون يسوون المضاجع الودق المطر قال ابن عباس هل لكم مما ملكت أيما لكم في الآلهة وفيه تخافونهم أن يربوكم كما يرب بعضكم بعضاً يصدون يترقون فاصدرو وقال غيره ضعف وضعف لفتان وقال مجاهد السواي الإساءة جزاء المسيئين

الم غلبت الروم

د کلماتو تشریح:

قوله: يحبرون ينعمون: قَامَا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ هغه خلق چه ایمان نی راوړې وو او ښه کارونه نی کړي وو هغه خو به (د جنت) باغونو کبې خوشحاله وی.

فرمانی چه یحبرون معنی یتعمون: هغه به په نعمتونو کبې وی.

قوله: فلا يربو عند الله من أعطى عطية يتنقى أفضل منه فلا أجر له فيها: آیت کبې دی: وَمَا أَنْتُمْ مِنْ بِهَا بِأَرْبَابٍ أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ یعنی په سود باندې تاسو کومې روپۍ وغیره ورکونی دې د پاره چه په مال کبې زیاتوالې اوشی نو هغه د الله تعالی په نيزد نه زیاتېږی. فرمانی آیت کبې: فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ مطلب دا دې چه کوم سړې چاته د زیات اخستلو په غرض څه ورکړی نو د هغه په ورکړه کبې د هغه د پاره هیڅ اجر به نه وی. د سود په ذریعه د مال د زیاتی مثال داسې دې لکه د بدن پرسوب چه د مرگ پیغام دې او د زکوٰه په ذریعه چه په مال کبې په ظاهره کوم کمې په نظر راخی هغه داسې دې لکه د جلاب په ذریعه د فاسد مادو تنقیه یعنی صفائی کول د کوم انجام چه صحت دې.

قوله: فلا نفسهم يمددون يسوون المضاجع: آیت کبې دی: وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَا نَفْسٍ يَمْدُدُونُ فرمانی یمددون معنی ده خپل خان د پاره بستري سیده کوی، خوروی، یعنی چه کوم خلق نیک عمل کوی نو لکه چه خپل خان د پاره (جنت یا قبر کبې) بستري او فرش خوروی.

قوله: الودق: المطر: فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ ودق معنی باران یعنی بیا تاسو په ورځو کبې دننه باران راوتونکې وینی.

قوله: قال ابن عباس: هل لكم مما ملكت أيما لكم في الآلهة: آیت کبې دی

«هَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ هَلْ لَّكُمْ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِّنْ مَّرْكَاءَ فَمَا رَزَقْنَاهُمْ اللَّهُ تَعَالَى سِتَاسُو دَ بَارِهَ
یو مثال بیان کرو په تاسو کښې څه ستاسو په غلامانو کښې تاسو سره شریک دی په هغه
مالونو کښې کوم چه مونږ تاسو له درکړی دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په دې
آیت کښې الله تعالی د باطلو معبودانو په سلسله کښې مثال بیان کړې دې. او په دې کښې
فرمائیلی دی چه کله تاسو پخپله په هغه خبره راضی نه ئی چه ستاسو غلامان ستاسو په
شان په مالونو کښې شریک شی او هغه ستاسو وارثان جوړی نو بیا تاسو دا باطل معبودان
چه الله تعالی پیدا کړی دی الله تعالی سره ولې شریک گنړنی او د الله تعالی افعالو کښې ولې
وارثان او حقدار گرځوئی. دغه شان تاسو ته د خپل غلامانو نه هیڅ خطر ه او اندیښنه نه وی
نو بیا څنگه دا گنړنی چه الله تعالی ته به د دې باطلو معبودانو پرواه وی او د هغوی نه به څه
ویره محسوس کړی.

قوله: يَصَّدَّعُونَ: يَتَفَرَّقُونَ: «يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ» په هغه ورځ به ټول خلق گډوډ او خواره
شی یصدعون اصل کښې یصدعون وو د باب تفعل په معنی خواره واره کیدل، قلبت تاهه
صادا، وادعت

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: ضَعْفٌ وَضَعْفٌ لِّغَتَانِ: آیت کښې دی «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِّنْ ضَعْفٍ» الله
تعالی هغه ذات دې چا چه تاسو د کمزورنی په حالت کښې پیدا کړنی. فرمائی ضعف کښې
دوه لغت دی یو ضاد فتح سره او دوئم ضاد ضمه سره.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: السَّوَاىِ السَّوَاىِ جَزَاءُ الْمُسِيئِينَ: آیت کښې دی «لَمْ كَانَ عَاقِبَةُ
الَّذِينَ اسَاءُوا السَّوَاىِ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ» بیا د خرابو خلقو انجام خراب شو چه هغوی د الله تعالی
نښې دروغ گنړلې وې. مجاهد رضی الله عنه فرمائی آیت کښې د السوای معنی د خرابې چه کومه جزا
وی د خرابې گونکو.

[۴۹۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ وَالْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الضَّحَى
عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يُحَدِّثُ فِي كِنْدَةَ فَقَالَ يَحْيَى دُخَانٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَأْخُذُ
بِأَسْمَاعِ الْمُنَافِقِينَ وَأَبْصَارِهِمْ يَأْخُذُ الْوُؤْمِينَ كَهَيْئَةِ الزُّكَاكِ فَقَزَعْنَا فَأَنْتَبَ ابْنُ مَسْعُودٍ
وَكَانَ مَتَكِنًا فَغَضِبَ فَجَلَسَ فَقَالَ مَنْ عِلِمٌ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ
مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ لَا أَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَإِنْ قُرَيْشًا أَبْطَلُوا عَنِ الْإِسْلَامِ قَدْ عَا عَلِمَهُمُ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبِعَ يُوسُفُ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَتَّى
هَلَكُوا فِيهَا وَأَكَلُوا نَبْتَهُ وَالْعِظَامَ مَوْرِي الرَّجُلِ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ
فَجَاءَهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ جِئْتَ تَأْمُرُنَا بِصَلَةِ الرَّجِيمِ وَإِنْ قَوْمُكَ قَدْ هَلَكُوا قَدْ دَعَا اللَّهُ فَقَرَأَ
فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ عَابِدُونَ أَفِيكُشَفَ عَنْهُمْ عَذَابُ الْآخِرَةِ إِذَا

جَاءَتْكُمْ عَادُوا إِلَى كُفْرِهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِئُ الْبَاطِلَةَ الْكُبْرَى يَوْمَ نَبْذِرُ وَلَئِنْ يَوْمَ
 بَذَرْنَا الْمَرْغِلَاتِ الرُّومَ إِلَى سَيْغَلِيُونَ وَالرُّومَ قَدْ مَضَى
 به دې حديث كښې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د خپل دې خيال اظهار او كړو د كوم
 تذكره چه په ماقبل كښې تيره شوې ده چه لازم، دخان او بطشه د هغوى په نيزد واقع
 شويدي او د هغوى تعلق قريشو سره دې. دلته چه كوم سړى ونيلى دى چه د دخان واقع
 كيدل به په قيامت كښې وى هغه هم په خپل خائى صحيح دې، حضرت عبدالله بن
 مسعود رضي الله عنه د خپل علم مطابق د دې انكار كړيدې گنى جمهور علماء ددې انكار نه كوى.

[۲۶۷] بَابُ لَا تَبْدِيلَ لِحُقْلِقِ اللَّهِ لِدِينِ اللَّهِ

خُلِقَ الْأَوَّلِينَ دِينَ الْأَوَّلِينَ وَالْفِطْرَةَ الْإِسْلَامَ

[۴۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ
 عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ
 مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ نَصِّرَانِهِ أَوْ مَجَسَّانِهِ كَمَا تُنْتَبِهُ الْيَهُودُ بِهَيْمَةَ بَنِي إِسْرَءِيلَ
 تُحْمَلُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءٍ ثُمَّ يَقُولُ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخُلُقِ اللَّهِ
 ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

آيت كښې دى "فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخُلُقِ اللَّهِ" دې كښې "خلق الله" تشریح
 "دين الله" نه او فطرت تشریح اسلام سره كړيده. دغه شان په سورة الشعراء كښې دى "إِنَّ هَذَا
 لِأَخْلَقِ الْأَوَّلِينَ" دې كښې خلق په معنى د دين دې. د روايت په آخره كښې ثم يقول: فطرة
 الله... دې، دې "يقول" ضمير رسول الله صلى الله عليه وسلم طرف ته راگرځي لكه چه د ظاهر نه معلومېږي
 بلكه دا حضرت ابوهريره رضي الله عنه ارشاد دې. په كتاب الجنائز كښې د دې تصريح ده. ()
 د "فطرت الله التي فطر الناس عليها"، تفسير: علامه شبير احمد عثمانى رحمته الله ليكلي دى: الله
 تعالى د سړي كړه وړه د شروع نه داسي ايخودې دى چه هغه د حق قبول او پوهه غواړي نو
 كولى شى او د فطرت د شروع نه خپل اجمالى معرفت يوپرېق دهغه په زړه كښې د تخم په توگه
 د هدايت اچولې دې. كه چرې د چاپيره احوال او ماحول خراب اثر نه متاثر نه وى او په اصل
 طبيعت باندې پريخودلې شى نو خامخا به حق دين اختياروى بل طرف ته به نه متوجه كيږي.
 "عهد الست" په قصه كښې هم دې طرف ته اشاره ده او په احاديث صحيحه كښې تصريح ده
 چه هرامشوم په فطرت (اسلام) باندې پيدا كيږي روستو مور پلار هغه يهودى نصرانى او
 مجوسى جوړوي. په يوحديث قدسى كښې دى چه ما خپل بنده ته "حنفلاء" پيدكړو. بيا

شیطانانو اغواء کرو اوهغه نی د نیغې لارې نه وارولو، بهر حال دین حق، دین حنیف او دین قیم هغه دی که انسان د هغه په فطرت باندې محلی بالطبع پریخودې شی نو د خپل طبیعت نه به د هغې طرف ته تیت شی، د ټولو انسانانو فطرت الله تعالی داسې جوړ کړیدې په کوم کبې چې څه تفاوت او بدلون نشته. فرض کړه که فرعون یا ابوجهل په اصلی فطرت کبې دا استعداد او صلاحیت نه وې نو هغوی د حق د قبلولو مکلف جوړول نه صحیح کیدل لکه چه خسته کانرې یا ځناور نی د شرايع مکلف نه دی جوړ کړی، د انسانی فطرت هم د دې یوشان والی اثر دې چه د دین ډیر مهمه اصول په څه ناڅه رنگ کبې تقریباً ټول انسانان تسلیم کوی سره د دې که په هغې باندې صحیح قائم نه اوسیدی.

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه لیکي الله تعالی د ټولو حاکم، د ټولو نه عجیبه، څوک د هغه برابر نشته. د چا زور په هغه نشته، دا خبرې ټول پیژنی، په دې تلل پکار دی، هسې د چا خان او مال تنگول. په ناموس باندې عیب لگول هر سړې بد گنډی، داسې الله تعالی یادول، غریب باندې ترس خویل، پوره حق ورکول، د هوکه نه گول هر سړې ښه پیژنی، په دې لار باندې تلل هم دغه دین رښتونی دې (دا فطری امور دی مگر) د دې بندوبست د پیغمبرانو په ژبه الله تعالی خودلی دی.

سورة لقمان

[۲۶۷] بَاب لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۴۴۹۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَنَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّى ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيْسَ بِذَلِكَ أَلا تَتَمَعُوا إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۲۶۹] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[۴۴۹۹] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ عَنْ جَبْرِ عَنْ أَبِي حَبَانَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا بَارِدًا لِلنَّاسِ إِذَا أَثَاءَ رَجُلٌ يَمْشِي فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَغْيِ الْآخِرِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تُعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ الْإِحْسَانُ أَنْ تُعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَلَكِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتْ الْمَرْأَةُ رَجُلًا فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا وَإِذَا كَانَ الْحَفَاةُ الْعَرَاءُ رُعُوسَ النَّاسِ

فَدَاكَ مِنْ أَمْرٍ أَطَهَا فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ثُمَّ انْصَرَفَ الرَّجُلُ فَقَالَ رُدُّوْا عَلَيَّ فَأَخَذُوا وَيَرُدُّوْا فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ

[٢٥٠٠] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[٢٧٠] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ تَنْزِيلِ (السَّجْدَةِ)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَهِينٌ ضَعِيفُ نُطْقِهِ الرَّجُلُ ضَلَلْنَا هَلَكْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجُرُزُ الَّتِي لَا تُنْظَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا يَهْدِي بَيْنَتَيْنِ

سُورَةُ تَنْزِيلٍ

د كلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَهِينٌ ضَعِيفُ نُطْقِهِ الرَّجُلُ: آیت کنبی دی: ثُمَّ جَعَلَ لِنُفُوسِكُم مِّنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ بیا جوړ کړو د هغه نسل د بې قدره اوبود ځاځکی نه، فرمائی مهین معنی ضعیف ده او دینه مراد د سړی نطفه او منی ده.

قوله: ضَلَلْنَا: هَلَكْنَا: آیت کنبی دی: وَقَالُوا آءِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدَةٍ فرمائی ضللتا معنی هلکتا یعنی کافر وائی چه آیا کله مونږ په زمکه کنبی ختم شو نو بیا به د نوى سر نه پیدا کیږو.

قوله: الْجُرُزُ الَّتِي لَا تُنْظَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا: أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ السَّاعَةَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزُ فَنُفُوسُهُمْ فِيهَا ذَرْعًا آیا هغوی په دې خبره باندي نظر نه دې کړې چه مونږ اوچې زمکې ته اوبه رسو بیا د هغې په ذریعه فصل پیدا کوو. فرمائی چه جرز هغه زمکې ته وائی چرته چه دیر کم باران کیږی د څه نه چه هغه زمکې ته هیڅ فائده نه رسی.

قوله: يَهْدِي بَيْنَتَيْنِ: آیت کنبی دی: أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمَا هَلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ آیا د هغوی د پاره دا امر د لار خودنې موجب نه دې چه مونږ د دوی نه وړاندي څومره امتونه هلاک کړی دی. فرمائی یهد معنی پین یعنی آیا بیان نه دې کړې.

[٢٧١] بَاب: قَوْلِهِ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ

[٢٥٠١] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

أَعَدُّتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَفَرَأَوْا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ وَحَذِّثْنَا عَلَىٰ مَا نَحْنُ بِكَافِرِينَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ اللَّهُ يُمْثَلُ قِيلَ لِسُفْيَانَ رِوَايَةً قَالَ فَأَيُّ شَيْءٍ

[۲۵۰۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَعْمٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَعَدُّتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ذُخْرًا بَلَاءً مَا أَطْلَعْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً يَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ قَرَأَ أَبُو هُرَيْرَةَ قُرْآنَ أَعْيُنٍ

قوله: ذُخْرًا بَلَاءً مَا أَطْلَعْتُمْ عَلَيْهِ: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روایت دی عن النبي صلى الله عليه وسلم يقول الله: أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر ذخرًا من بلاء ما أطلعتم عليه ثم قراء: فلا تعلم نفس ما أخفي لهم من قرة أعين جزاء بما كانوا يعملون. په دې روایت کښې "ذخرًا" تعلق "اعددت" سره دې او "مذخورا" په معنی کښې دې. ای اعددت ذلك لهم مذخورا یعنی د نیکانو خلقو د پاره ما دا ذخیره تیاره کړه. د "ذخرًا بلاء ما اطلعتم عليه"، معنی: او "بلاء ما اطلعتم عليه" کښې مختلف اقوال دی یو دا دې

چه "بلاء" اسم فعل په معنی "د" دې، په دې صورت کښې به ترجمه وی تاسو پرېږدئ هغه نعمتونه په کومو چه تاسو خبردار شوی ئی، یعنی مونږ چه په جنت کښې کوم نعمتونه د نیکانو خلقو د پاره تیار کړی دی هغه ډیر اوچت دی، دې وخت کښې چه کوم نعمتونه تاسو په دنیا کښې پیژنئ هغه پرېږدئ ځکه چه هغه په جنت کښې ذخیره شوی نعمتونو په مقابله کښې ډیر معمولی دی، علامه عینی رحمته الله په دې صورت کښې ترجمه لیکي: "د ما اطلعتم علیه: فانه سهل يسره جنت ما ادخرته لهم" (۱). - دویم قول دا دې چه دا لفظ "من بلاء" دې او په معنی کښې د "غیر" دې. په دې صورت کښې به ترجمه وی، د نیکانو د پاره چه د نعمتونو کومه ذخیره مونږ تیاره کړیده هغه د دې نعمتونو علاوه دی د کومو نه چه تاسو خبر شوې ئی، دې صورت کښې "بلاء" د مابعد طرف ته مضاف دې. (۲). - دریم قول دا دې "من بلاء" په معنی کیف "بلاء" مبنی په فتح کیف په معنی کښې دې. او کیف د استفهام استبعاد د پاره دې او معنی ده "من این اطلاع کبعلی هذا القدر الذی تقصیر عقول البشر عن الاحاطة به" یعنی تاسو په

(۱) (عمدة القاری: ۱۹/۱۱۴)

(۲) (فتح الباری: ۸/۵۱۶)

دی نعمتونوباندی خنکه اطلاع حاصلولی شنی د کوم د احاطلی نه انسانی عقلونه قاصر دی. (۱) - والله اعلم

[۲۷۲] باب: تفسیر سورة الأحزاب

وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَّاصِيهِمْ قُصُورُهُمْ

الأحزاب

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَّاصِيهِمْ قُصُورُهُمْ: وَالَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَّاصِيهِمْ: اود اهل کتاب نه چه کومو خلقو د دې (مشرکانی) امداد کړې وو "لنه تعنی هغوی د هغوی د قلعه گانونه لاندې را کوز کړل. فرمانی میاصیهم معنی قلعه گانې. محل.

[۲۷۳] باب النبی اُولیٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

[۴۵۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عُمَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أُولَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ أَفَوْعَا لَنْ يَشْتُرَ النَّبِيُّ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَا لَا فَلَئِنَّهُ عَصَبَتْهُ مَنْ كَانُوا فَإِنْ تَرَكَ دِينًا أَوْ ضَيَّاعًا فَلْيَاتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ

[۲۷۴] باب ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۴۵۰۴] حَدَّثَنَا مَعْلَى بْنُ أَبِي حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا زَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَتَّى تَزَلَ الْقُرْآنُ ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[۲۷۵] باب فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَلُوا أَبْدِيًّا نَحْبَ عَهْدِهِ أَقْطَارًا حَوَائِجُهَا الْفِتْنَةُ لَا تَوْهَا لَأَعْطَوْهَا

(۱) (فتح الباری) ۵۱۶/۸

(۲) (واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة. باب فضائل زیدبن حارثة. رقم الحديث: ۲۴۲۵ و اخرجه الترمذی فی المناقب. باب مناقب زیدبن حارثة. رقم الحديث: ۳۸۱۴ و اخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب سورة الاحزاب رقم الحديث: ۱۱۳۹۷)

[۴۵۰۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَرَى هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي أَنَسِ بْنِ النَّظْرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

[۴۵۰۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ لَمَّا نَسَخْنَا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرُؤُهَا لَمْ أَحْذَهَا مَعَ أَحَدٍ إِلَّا مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

قوله: شَهَادَتُهُ شَهَادَةُ رَجُلَيْنِ:

د حضرت خزیمہ رضی اللہ عنہ گواہی د دوه سرو د گواہی قائم مقام وو: د ابوداؤد، نسائی او عبدالرزاق په روایت کښې دې چه یو ځل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د یو بانډوچي نه اس واخستو او د قیمت ادا کولو دپاره ئې بانډوچي ته ځان سره د تلو د پاره اوفرمانیل، هغه وخت څه نورو خلکو د دې بانډوچي نه هغه اس په زیات قیمت د اخستلو د پاره اووئیل، کله چه هغوی رضی اللہ عنہم د اس قیمت ادا کړو نو د اس په سودا باندي گواه اوغوښتلو، حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ هلته موجود وو هغه گواهی ورکړه چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا اس اخستې دې. حضور صلی اللہ علیہ وسلم حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ ته اوفرمانیل چه ته خود بیع په وخت کښې هلته موجود نه وې، تاڅنگه گواهی ورکړه؟ هغه اووئیل چه د آسمان خبرې تاسوله راځی په هغې کښې مونږ ستاسو تصدیق کوو دا خو د زمکې واقعه ده په دې کښې به مونږ ستاسو تصدیق څنگه نه کوو. هغه وخت حضور صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ گواهی د دوو سرو د گواهی قائم مقام اوگرخوله. (۱) په طبرانی کښې د دې بانډوچي نوم سوادین حارث بیان کړیشوې دې. (۲) د حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ د واقعي نه بعضې حضراتو دا استدلال کړیدی چه چرته یو سرې ډیر زیات معتبر او ثقه وی نو د هغه گواهی د دوو سرو د گواهی قائم مقام کیدشی. لیکن علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ په دې باندي اشکال کړیدی چه د دې واقعي نه دا مذکوره استدلال صحیح نه دې ځکه چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د اس د اخستلو کومه فیصله اوفرمانیله هغه ئې د خپل علم په بنیاد باندي فرمانیلې وه، د حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ د گواهی په بنیاد باندي نه وه فرمانیلې او د گواهی حیثیت صرف د تاکید دپاره وو، په دې وجه دې واقعي نه مذکوره استدلال صحیح نه دې. (۳) -

(۱) (فتح الباری: ۵۱۸/۸)

(۲) (فتح الباری: ۵۱۹/۸)

(۳) (فتح الباری: ۵۱۹/۸ و معالم السنن)

۲۷۶] بَابُ قَوْلِهِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّلْزَوَاجِ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ

نُمِيقُنَّ وَأَمْرُحُكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا وَقَالَ مَعْمَرُ النَّبَرِيُّ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ مُحَمَّدٍ سَمِعَهُ سَنَةَ اللَّهِ اسْتَنْهَا جَعَلَهَا آيَةً كُنِيَ دِي وَفَرْنٌ فِي بَيْتِكُنَّ وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى اوتاسو په خپلو کورونو کښې ناستې اوسنی او د پخواني زمانې د جاهليت په شان مه گرځئ. معمر بن مشني يعنی ابو عبیده فرمائی چې تېرې دا دې چې ښځه خپل حسن ښکاره کړي.

قوله: سَنَةُ اللَّهِ اسْتَنْهَا جَعَلَهَا: آيت کښې دى "سَنَةُ اللَّهِ فِي الدِّينِ خَلَوَامِنْ قَبْلُ" د الله تعالى همده معمول او طریقه مراد ده کومه چې الله تعالى مقرر کړیده.

[۴۵۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهَا حِينَ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يُخَيِّرَ زَوْاجَهُ فَبَدَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنِّي ذَاكَ لَكَ أَمْرًا فَلَا عَلَيْكَ أَنْ لَا تَسْتَعْجِلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبِيكَ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ أَبِي لَمْ يَكُنْ يَأْمُرُنِي بِفِرَاقِهِ قَالَتْ لَمْ قَالَ إِنَّ اللَّهَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّلْزَوَاجِ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَيِّقُنَّ أَمْيُحُنَّ أَمْ يَمُرُّنَّ

د حديث باب تشریح: حضور اکرم ﷺ د آيت تخييد نازلیدونه پس حضرت عائشه رضی الله عنها خواله راغلو او هغې ته نبي او فرماښل چې زه به تاته يوه خبره کوم ته د هغې جواب په تندۍ سره مه راکوه د خپل مورپلار سره د مشورې نه پس نبي راکړه. دا تحفظ او احتياط حضور اکرم ﷺ ځکه او فرماښلو چې حضرت عائشه رضی الله عنها کم عمر وه چې جرت هغه غلطه فيصله اونه کړي نو لکه هغوی ﷺ هم دا نه غوښتل چې حضرت عائشه رضی الله عنها دې جدا شي. نبي کریم ﷺ هغې ته آيت تخييد وازولو، حضرت عائشه رضی الله عنها صحيح فيصله اوکړه او وئې فرماښل چې زه الله تعالى او د هغه رسول اختياروم او په دې باندې د حيرانتيا اظهار اوکړو چې په دې کښې د مور پلار سره د مشورې څه خبره وه، ظاهره ده چې زه تاسو څنگه پريخودې شم. حضرت عائشه رضی الله عنها حضور ﷺ ته دا هم او فرماښل چې زما دا جواب نورو بيبيانوته مه ښائي، کيدی شي چې د حضرت عائشه رضی الله عنها دا خواهش وو چې په هغې کښې څه داسې وي چې د دنيا اختيار کړي او د نبي کریم ﷺ د زوجيت نه فارغې شي نو بيا به شمير کم شي. حضور اکرم ﷺ او فرماښل چې چاتهوس اونه کړو نوزه به ئې پخپله نه ښام ليکن که تهوس ئې اوکړو نو بيا به ئې پتوم نه. حضور اکرم ﷺ د نورو بيبيانو په وړاندې آيت تخييد بيان کړو نو هرې يوې الله تعالى او د هغه رسول ﷺ اختيارولو فيصله اوکړه، ځکه چې د حضور اکرم ﷺ د صحبت او معيت نه د هرې يوې زړه د ايمان په رتړا منور وو. هغوی دنيا ته د الله

تعالى او د هغه د رسول ﷺ په مقابلې کېنې څنگه ترجيح ورکولې شوه. يوې هم دنياته ترجيح ورنه کړه او د نبی کریم ﷺ سره نې د اوسيدو فيصله اوکړه.

[٢٧٧] **بَابُ قَوْلِهِ وَإِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْدارَ الْآخِرَةَ**

فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا

وَقَالَ قَتَادَةُ وَادُّكُرْنَ مَا يَنْتَلِي فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ الْقُرْآنِ وَالْحِكْمَةُ السُّنَّةُ وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَمَّا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَحْيِيرِ أَزْوَاجِهِ بَدَأَ بِی فَقَالَ إِنِّي ذَاكِرُكَ أَمْرًا فَلَا عَلَيْكَ أَنْ لَا تَعَجَلِي حَتَّى تَسْأَلِي أَبُوبَكْرٍ قَالَتْ وَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّ أَبُوبَی لَمْ يَكُنْ يَأْمُرَانِي بِفِرَاقِهِ قَالَتْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ تَسَاوُهُ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكِ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا إِلَى أَجْرٍ عَظِيمٍ قَالَتْ فَقُلْتُ فِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْذِنُ أَبُوبَی فَإِنِّي أُرِيدُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْدارَ الْآخِرَةَ قَالَتْ ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ تَابِعُهُ مُوسَى بْنُ أَغَبَانَ عَنْ مَعْبَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ وَأَبُو سَفْيَانَ الْمُعَمَّرِيُّ عَنْ مَعْبَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ

[٢٧٨] **بَابُ وَتَخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ**

وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ

[٤٥٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ وَتَخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ نَزَلَتْ فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

د ايت گريمه دوه تفسيرونه: د دې ايت دوه تفسير يونه شوي دي يو تفسير امام ابی حاتم او علی بن الحسین زید العابدين نه منقول دي چه الله تعالى حضور اکرم ﷺ ته خودلی وو چه

(١) (واخرجه مسلم في الطلاق باب ان تخير امراته لايكون طلاقا الابالنية رقم الحديث: ١٤٧٥) واخرجه الترمذي في التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث: ٣٢٠٤ واخرجه النسائي الكبرى في كتاب النكاح باب ما افترض الله على رسوله وخفضه على خلقه ليزيده به ان شاء الله قرينة اليه رقم الحديث: ٥٣٠٩-

(٢) (واخرجه ايضا في التوحيد باب قوله تعالى وكان عرشه على الماء رقم الحديث: ٧٤٢٠ (مع الفتح) واخرجه الترمذي في التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث: ٣٢١٢ واخرجه النسائي في السنن في التفسير باب وتخفي في نفسك ما الله مبديه رقم الحديث: ١١٤٠٧-

زینب بنت جحش د هغوی په نکاح کښې راتلونکې ده لیکن د هغې نکاح د حضرت زیدبن حارثه سره شوې وه او هغه د نبی کریم ﷺ متبني وو په دې وجه د خلقو د خبرو د ویرې هغوی ﷺ دا خبره نه ظاهروله چه زینب بنت جحش زما په نکاح کښې راتلونکې ده. په زړه کښې همدغه ووجه زیدبن حارثه ﷺ طلاق ورکړي نو زه به ورسره نکاح کوم، په دې دوران کښې حضرت زید راغلو او د حضرت زینب ﷺ شکایت ئی هم اوکړو لیکن هغوی او فرمائیل "امسک علیک زوجک واتق الله" او الله تعالی چه څه خودلې ووجه دا ستا په نکاح کښې راتلونکې ده هغه ئی پټ کړل، هم د دې متعلق ئی او فرمائیل "وتخفی نفسک ما الله مهديه" دې نه پس حضرت زید طلاق ورکړو او الله تعالی د اوو آسمانونو د پاسه د حضرت زینب نکاح حضور اکرم ﷺ سره اوکړه. په کتاب التوحید کښې دا روایت موجود دې. (۱)- د آیت هم دا تفسیر جمهور علماؤ اختیار کړیدي. (۲)- مولانا شبیر احمد عثمانی ﷺ هم دا اختیار کړیدي هغوی لیکي: "حضرت زینب ﷺ د رسول الله ﷺ د ترور لور او د قریشو د اوچت خاندان نه وه، نبی کریم ﷺ غوښتل چه د هغې نکاح زیدبن حارثه ﷺ سره اوکړي، دا زید هم په اصل کښې شریف عرب وو لیکن په وړوکوالي کښې دې چا ظالم راوستلو او غلام ئی جوړ کړو او د مکې بازار کښې خرڅ کړو. حضرت خدیجه ﷺ واخستلو او خوورځي پس ئی نبی کریم ﷺ ته هیبه کړو، حضور ﷺ هغه آزاد کړو او متبني ئی جوړ کړو. د حضرت زینب ﷺ خاندانی حیثیت ډیر اوچت وو او زیدبن حارثه ﷺ په ظاهره د غلامنی داغ اوچت کړې آزاد شوې وو. په دې وجه د هغې او د هغې د رور زید سره د نکاح کولو مرضی نه و. لیکن الله او د هغه رسول ﷺ ته منظور وه چه دا قسمه موهم تفریقات او امتیازات په نکاح کښې رکاوټ جوړنه شی. د دې پاره نبی کریم ﷺ زینب او د هغې په ورو باندې زور اوکړو چه هغوی دې دانکاح قبوله کړي، هم په هغه وخت آیت نازل شو: وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمِئَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ صِلًا مَبِينًا. اودې خلقو خپله مرضی الله تعالی او د هغه د رسول ﷺ په مرضی قربان کړله او د زیدبن حارثه ﷺ نکاح حضرت زینب ﷺ سره اوشوه. حضرت زینب ﷺ چه د زید ﷺ په نکاح کښې راغله نو د مزاج برابر والي نه وو نو خپل مینځ کښې به چه کله جگړه اوشوه نو زید ﷺ به حضور اکرم ﷺ ته شکایت کولو او وویل به ئی چه زه هغه پرېږدم، حضرت به منع کولو چه زما په خاطر او د الله او د هغه د رسول په حکم سره هغې ته د خپلې رضا خلاف ته قبول کړې اوس پرېخودل به هغه او د هغې رشته داران بله بې عزتی او گنډې نو د الله نه اوویریرې او په وړو وړو خبرو باندې وړانې مه راوړله او ترکومې چه کیدشی نو د کور جوړولو کوشش کوه. کله چه معامله په یو شان هم برابره نشوه او هر وخت جنگ جگړې

(۱) (صحيح البخاري: كتاب التوحيد باب يلاترجمه: ۱۱۰۳/۲-۱۱۰۴)

(۲) (قال القرطبي: قال علماؤنا: قول علي بن الحسين احسن ما قيل في الاية وهو الذي عليه اهل التحقيق من المفسرين والعلماء الراسخين (البدري الساري: ۲۲۰/۴))

کیدې نو ممکن ده چه د نبی کریم ﷺ په زړه کېنې دا راغلې وی که زید غریب هغه پریردی نو د زینب د زړه ساتنه بغیر دې نه ممکن نه ده چه زه پخپله هغې سره نکاح اوکړم لیکن د جاهلانو او منافقانو د بدو خبرو اندېښنه وه چه د خپل خوی ښځه ئې کور کېنې ساتلې ده. الله تعالی نبی کریم ﷺ خبرکړو چه د زینب نکاح تاسو سره کونکې یم، ولې نکاح کېنې ورکونکې یم؟ دا پخپله د قرآن په الفاظو کېنې **لَیْکَیْلَا یُکُوْنَ عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ حَرَمٌ فِیْ اَزْوَاجٍ اِذْ عَیْبَاهُمْ** صفا صفا ظاهرېږي. او کیدیشی چه هم دا حکمت وی چه اول د زینب نکاح په زور اچولو سره زید سره اوکړې شوه ځکه چه الله تعالی ته معلومه وه چه دا نکاح به ډیر وخت پورې باقی نه وی، یوڅومصالح مهمه وو چه د هغې حاصلولو په دې نکاح پورې زوړند وو. لنډا دا چه نبی کریم ﷺ د خپل ذاتي خیال، آسماني پیشن گوئې او د عوامو د پیغورونو خیال ساتلو سره شرمیدلو او زید رضی الله عنه ته د طلاق مشورې ورکولوسره هم حیا، کوله لیکن د الله تعالی خبره خوبه رښتیا کیدله او د هغه حکم تکوینی او تشریعی ضرور وو چه پوره کیدلو به. آخر حضرت زید رضی الله عنه طلاق ورکړو او عدت تیریدلو سره الله تعالی د حضور ﷺ نکاح حضرت زینب رضی الله عنها سره او ترله. د دې تقریرنه معلومه شوه چه د هغوی په زړه کېنې کوم خیز پټ وو هغه هم دا د نکاح پیشن گوئې او دا خیال وو. (۱)-

بعض مفسرینو روایات نقل کړي دی چه د نبی کریم ﷺ په زړه کېنې کوم خیز پټ وو هغه د زینب رضی الله عنها سره محبت وو*ود هغې سره محبت شوې وو لیکن دا قسم ټول روایات صحیح نه دی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه پورته ذکر شوی تفسیر روایت نقل کولونه پس لیکي: "ووردت آثار اخری، اخراجها ابن بی حاتم والطبری، ونقلها کثیر من المفسرین لاینهغی التشاغل بها، والذی اورده منها هو البعث، والحاصل ان الذی کان یخفیة النبی صلی الله علیه وسلم هواخبار الله ایاة انها ستمیزوچته، والذی کان یحمله علی اخفاء ذلك خشية قول الناس: تزویج امرأه اینه" (۲)-

[۲۷۹] بَابُ قَوْلِهِ تَرْجِيءُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ. وَتَوَوَّى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ

وَمَنْ ابْتَقَيْتُ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ

"یعنی روستو ئې کړئې تاسو چه څوک غواړئې هغوی نه خپل خان سره خای ورکړئې چاله چه غواړئې او کومې چه د خپل خان نه جدا کړې وې یعنی روستو کړې وې او په هغوی کېنې چه څوک غواړې خپل خان سره اوساته، په تاباندې دې کېنې هیڅ گناه نشته" مقصد دا دې چه قسم بین الازواج تاسو باندي واجب نه دې. لیکن هغوی همیشه انصاف کړې دې او دا د هغوی ﷺ د طرف نه تېرم وه، صرف د حضرت سوده رضی الله عنها د عمر د زیاتوالی په وجه په آخره کېنې خپل نمبر حضرت عائشه رضی الله عنها ته ورکړې وو. د دې آیت درې تفسیرونه شوی دی.

(۱) (تفسیر عثمانی: ۵۶-۵۶۳ فائده نمبر ۵۳.

(۲) (فتح الباری: ۵۲۴/۸)

⑩ تطلق من تشاء وتسلك من تشاء (۱) - ⑪ تعزل من تشاء وتقيم من تشاء (۲) -

⑫ تعزل من تشاء من الواهبات وتردد من تشاء (۳) - مؤنر په ترجمه کښې دویمه توجیه اختیار کړې ده.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْجِي تَوْخِيرُ رَجْنُهُ آخِرُهُ

[۴۵۱۰] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ قَالَ هَمَّامٌ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّاتِي وَهَبَنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقُولُ أَهْبِ الْمَرْأَةَ نَفْسًا فَلَمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ تَعَالَى تَرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِنْ عَزَلْتُ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ مَا أَرَى رَيْكَ إِلَّا سَارِعًا فِي هَوَاكَ

[۴۵۱۱] (۱) حَدَّثَنَا جَبَانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَخْوَلُ عَنْ مُعَاذَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَأْذِنُ فِي يَوْمِ الْمَرْأَةِ مِمَّا بَعْدَ أَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِنْ عَزَلْتُ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ لَهَا مَا كُنْتَ تَقُولِينَ قَالَتْ كُنْتُ أَقُولُ لَهُ إِنْ كَانَ ذَلِكَ إِلَيَّ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُؤْثِرَ عَلَيْكَ أَحَدًا تَابَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّادٍ سَمِعَهُ عَاصِمًا

[۲۸۰] بَابُ قَوْلِهِ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

إِنِّي طَعَامٌ غَيْرُ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَبِهُوا وَلَا مُتَأَنِّبِينَ يُحَدِّثُ إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَعِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَعِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زَوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا يَقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنِّي يَأْنِي أَنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنِّي يَأْنِي

قوله: يَقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنِّي يَأْنِي أَنَاهُ: آيت کښې دى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ إِنَّهُ تَسَوُّوْا دى په کور کښې (بغير بلنې) مه داخلېږئ مگر چه کوم وخت تاسو د خوراک د پاره (د راتلو) اجازت درکړئ په داسې توگه چه د دې خوراک د تيارى پورې انتظار مه کوئ (يعنى بغير د بللو خو هډوځنى مه اوکه دعوت وى نو بيا هم

(۱) تفسیر کشف: ۵۵۱/۳

(۲) تفسیر کشف: ۵۵۱/۳

(۳) تفسیر کشف: ۵۵۲/۳

(۱) (واخرجه مسلم فى الطلاق باب بيان ان تخير المرأة لا يكون طلاقا الابالنية رقم الحديث ۱۴۷۶ واخرجه السنن فى السنن الكبرى فى عشرة النساء باب تاويل قول الله تعالى ترجى من تشاء منهن رقم الحديث: ۹۸۲۷ واخرجه ابوداود فى كتاب النكاح باب تقسيم بين النساء ۲۱۳۶ -

دیر د وړاندې نه مه ځنی او کیننی). فرمائی انا معنی ادرکه یعنی د هغې پخیدل، تیاریدل. ان یان (ض) ان (کرمی یو)، د وخت راتلل، پخیدل.

د "لعل الساعة تكون قريباً، متعلق يو اشکال او دهغې جواب: دلته په ظاهره يو اشکال کیدیشي چه "الساعة" مونث دې په دې مناسبت سره وړاندې "قريبة" کیدل پکار دی، امام بخاری رحمته الله علیه د دې جواب ورکوی چه دا لفظ هغه وخت کښې مونث استعمالیږي چه دا کله د مونث صفت وی لیکن که دا صفت نه وی بلکه ظرف او بدل واقع کیږي، نوهغه وخت "قريب" استعمالوی او په دې کښې واحد او تشبیه جمع مذكر او مونث ټول برابرېږي. مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی: "الفعل ان كان نعتاً فیه فرق بین المؤنث والمذكر، وان كان ظرفاً او بدلاً، فلا فرق بینهما اما اذا كان ظرفاً فظاهر، فان التذكير والتانیث فی الظرف سواء، واما قوله: او بدلاً، فهو ایضاً بعنق الظرف، والا فهو مضمر" (۱). بعض حضراتو ونیلی دی چه مذکوره آیت کښې مضاف محذوف دې اواصل عبارت دې "لعل قیام الساعة تكون قریباً" د مضاف رعایت کولوسره "قریباً" مذكر استعمال کړې دې او مضاف الیه رعایت نه "تكون" مونث راوړلې دې. (۲). - والله اعلم [۴۵۱۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبُرَّ وَالْفَاجِرُ فَلَوْ أَمَرْتَ أَهْلَ الْبُؤْسِ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ

[۴۵۱۳ | ۴۵۱۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو هِجَلَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ دَعَا الْقَوْمَ فَطَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ وَإِذَا هُوَ كَأَنَّهُ يَتَّبِعُ لِيَقِيَامَ فَلَمْ يَقُومُوا فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ وَقَعَدَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٌ فَجَاءَ النَّبِيُّ

(۱) (فيض الباري: ۴/۲۲۱)

(۲) (فتح الباري: ۵۲۹/۸)

(۳) واورجه ایضاً فی النکاح باب الصفره للمتزوج رقم الحديث (مع الفتح) وفي النکاح باب الهدیه للعروس رقم الحديث ۵۱۶۳: (مع الفتح) وفي النکاح باب الولیمه رقم الحدث ۵۱۶۶: (مع الفتح) وایضاً فی النکاح باب ولیمه رقم ۵۱۶۸ (مع الفتح) وایضاً فی النکاح ۵۱۷۰ (مع الفتح) وایضاً فی النکاح باب من اولم علی بعض سنانہ او اکثر من بعض رقم الحديث ۵۱۷۱: (مع الفتح) وفي کتاب الاطعمه باب قوله تعالى فاذا طعمتم فانتشروا رقم الحديث ۵۳۶۶ وفي کتاب الاستینذان باب ایه الحجاب رقم الحديث ۶۲۳۸: واورجه مسلم فی النکاح باب زواج زينب بنت جحش ونزول الحجاب رقم الحديث ۱۴۲۸ واورجه النسائي فی السنن الكبرى فی التفسير باب لاتدخلوا بيوت النبي (رقم الحديث

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ ثُمَّ انْتَهَمُوا قَامُوا فَأُطْلِقَتْ فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ قَدْ انْطَلَقُوا فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَذْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُدْعَى لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ

[٢٥١٤] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِهَذِهِ الْآيَةِ الْحِجَابُ لَنَا أَهْدَيْتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ مَعَهُ فِي الْبَيْتِ صَنَعَ طَعَامًا وَدَعَا الْقَوْمَ فَقَعَدُوا يَتَحَدَّثُونَ فَفَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ ثُمَّ يَرْجِعُ وَهُمْ قُعُودٌ يَتَحَدَّثُونَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُدْعَى لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِلِينَ إِنَّهُ إِلَى قَوْلِهِ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فَضَرَبَ الْحِجَابُ وَقَامَ الْقَوْمُ

[٢٥١٥] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَبِيَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ يَخْرُجُ وَلَحْمٌ فَأَرْسَلَتْ عَلَى الطَّعَامِ دَاعِيًا فَيَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ فَدَعَا حَتَّى مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُو فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهُ مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُوهُ قَالَ ارْزُقُوا طَعَامَكُمْ وَيَقِفْ ثَلَاثَةَ رَهْطٍ يَتَحَدَّثُونَ فِي الْبَيْتِ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقَ إِلَى مُحَرَّةَ عَائِشَةَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَقَالَتْ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ كَيْفَ وَجَدْتَ أَهْلَكَ بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فَتَقَرَّى حَجْرَ نِسَائِهِ كُلِّنَ يَقُولُ هَلْ كَمَا يَقُولُ لِعَائِشَةَ وَيَقُولُ لَهُ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ لَمَرَجَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا ثَلَاثَةٌ مِنْ رَهْطٍ فِي الْبَيْتِ يَتَحَدَّثُونَ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَدِيدَ الْحَيَاءِ فَخَرَجَ مُنْطَلِقًا مَعَ مُحَرَّةَ عَائِشَةَ فَمَا أَدْرَى أَخْبَرْتُهُ أَوْ أَخْبَرْتُ أَنْ الْقَوْمَ خَرَجُوا فَرَجَمَ حَتَّى إِذَا وَضَعَ رِجْلَهُ فِي أَسْكُفَةِ الْبَابِ دَاخِلَةً وَأُخْرَى خَارِجَةً أَرَاخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأَنْزَلَتْ آيَةَ الْحِجَابِ

[٢٥١٦] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَكْرِ السَّهْمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوْلَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَنِي بِزَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ فَأَشْبَهَ النَّاسُ خُبْرًا وَنَحْوًا ثُمَّ خَرَجَ إِلَى خُجْرَةِ الْأُمَمَاتِ الْمُؤْمِنِينَ كَمَا كَانَ يَصْنَعُ صَبِيحَةً بِنَائِهِ فَيَسْلِمُ عَلَيْهِنَّ وَيُسَلِّمْنَ عَلَيْهِ وَيَدْعُوهُنَّ وَبَيْنَهُنَّ وَبَيْنَهُنَّ رَجَمَ إِلَى بَيْنَتِهِ رَأَى رَجُلَيْنِ جَرَى بَيْنَهُمَا الْحَدِيثُ فَلَمَّا رَأَاهُمَا رَجَمَ عَنْ بَيْنَتِهِ فَلَمَّا رَأَى الرَّجُلَانِ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَمَ عَنْ بَيْنَتِهِ وَبَيَّاسَ مِنْ عَيْنٍ فَمَا أَدْرَى أَنَا أَخْبَرْتُهُ بِخُرُوجِهَا أَمْ أَخْبَرْتُهُ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ وَأَرَاخَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأَنْزَلَتْ آيَةَ الْحِجَابِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْزَمٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [٢٥١٦، ٢٥١٧، ٢٥١٨، ٢٥١٩، ٢٥٢٠، ٢٥٢١، ٢٥٢٢، ٢٥٢٣، ٢٥٢٤، ٢٥٢٥، ٢٥٢٦، ٢٥٢٧، ٢٥٢٨، ٢٥٢٩، ٢٥٣٠، ٢٥٣١، ٢٥٣٢، ٢٥٣٣، ٢٥٣٤، ٢٥٣٥، ٢٥٣٦، ٢٥٣٧، ٢٥٣٨، ٢٥٣٩، ٢٥٤٠، ٢٥٤١، ٢٥٤٢، ٢٥٤٣، ٢٥٤٤، ٢٥٤٥، ٢٥٤٦، ٢٥٤٧، ٢٥٤٨، ٢٥٤٩، ٢٥٥٠، ٢٥٥١، ٢٥٥٢، ٢٥٥٣، ٢٥٥٤، ٢٥٥٥، ٢٥٥٦، ٢٥٥٧، ٢٥٥٨، ٢٥٥٩، ٢٥٦٠، ٢٥٦١، ٢٥٦٢، ٢٥٦٣، ٢٥٦٤، ٢٥٦٥، ٢٥٦٦، ٢٥٦٧، ٢٥٦٨، ٢٥٦٩، ٢٥٧٠، ٢٥٧١، ٢٥٧٢، ٢٥٧٣، ٢٥٧٤، ٢٥٧٥، ٢٥٧٦، ٢٥٧٧، ٢٥٧٨، ٢٥٧٩، ٢٥٨٠، ٢٥٨١، ٢٥٨٢، ٢٥٨٣، ٢٥٨٤، ٢٥٨٥، ٢٥٨٦، ٢٥٨٧، ٢٥٨٨، ٢٥٨٩، ٢٥٩٠، ٢٥٩١، ٢٥٩٢، ٢٥٩٣، ٢٥٩٤، ٢٥٩٥، ٢٥٩٦، ٢٥٩٧، ٢٥٩٨، ٢٥٩٩، ٢٦٠٠، ٢٦٠١، ٢٦٠٢، ٢٦٠٣، ٢٦٠٤، ٢٦٠٥، ٢٦٠٦، ٢٦٠٧، ٢٦٠٨، ٢٦٠٩، ٢٦١٠، ٢٦١١، ٢٦١٢، ٢٦١٣، ٢٦١٤، ٢٦١٥، ٢٦١٦، ٢٦١٧، ٢٦١٨، ٢٦١٩، ٢٦٢٠، ٢٦٢١، ٢٦٢٢، ٢٦٢٣، ٢٦٢٤، ٢٦٢٥، ٢٦٢٦، ٢٦٢٧، ٢٦٢٨، ٢٦٢٩، ٢٦٣٠، ٢٦٣١، ٢٦٣٢، ٢٦٣٣، ٢٦٣٤، ٢٦٣٥، ٢٦٣٦، ٢٦٣٧، ٢٦٣٨، ٢٦٣٩، ٢٦٤٠، ٢٦٤١، ٢٦٤٢، ٢٦٤٣، ٢٦٤٤، ٢٦٤٥، ٢٦٤٦، ٢٦٤٧، ٢٦٤٨، ٢٦٤٩، ٢٦٥٠، ٢٦٥١، ٢٦٥٢، ٢٦٥٣، ٢٦٥٤، ٢٦٥٥، ٢٦٥٦، ٢٦٥٧، ٢٦٥٨، ٢٦٥٩، ٢٦٦٠، ٢٦٦١، ٢٦٦٢، ٢٦٦٣، ٢٦٦٤، ٢٦٦٥، ٢٦٦٦، ٢٦٦٧، ٢٦٦٨، ٢٦٦٩، ٢٦٧٠، ٢٦٧١، ٢٦٧٢، ٢٦٧٣، ٢٦٧٤، ٢٦٧٥، ٢٦٧٦، ٢٦٧٧، ٢٦٧٨، ٢٦٧٩، ٢٦٨٠، ٢٦٨١، ٢٦٨٢، ٢٦٨٣، ٢٦٨٤، ٢٦٨٥، ٢٦٨٦، ٢٦٨٧، ٢٦٨٨، ٢٦٨٩، ٢٦٩٠، ٢٦٩١، ٢٦٩٢، ٢٦٩٣، ٢٦٩٤، ٢٦٩٥، ٢٦٩٦، ٢٦٩٧، ٢٦٩٨، ٢٦٩٩، ٢٧٠٠، ٢٧٠١، ٢٧٠٢، ٢٧٠٣، ٢٧٠٤، ٢٧٠٥، ٢٧٠٦، ٢٧٠٧، ٢٧٠٨، ٢٧٠٩، ٢٧١٠، ٢٧١١، ٢٧١٢، ٢٧١٣، ٢٧١٤، ٢٧١٥، ٢٧١٦، ٢٧١٧، ٢٧١٨، ٢٧١٩، ٢٧٢٠، ٢٧٢١، ٢٧٢٢، ٢٧٢٣، ٢٧٢٤، ٢٧٢٥، ٢٧٢٦، ٢٧٢٧، ٢٧٢٨، ٢٧٢٩، ٢٧٣٠، ٢٧٣١، ٢٧٣٢، ٢٧٣٣، ٢٧٣٤، ٢٧٣٥، ٢٧٣٦، ٢٧٣٧، ٢٧٣٨، ٢٧٣٩، ٢٧٤٠، ٢٧٤١، ٢٧٤٢، ٢٧٤٣، ٢٧٤٤، ٢٧٤٥، ٢٧٤٦، ٢٧٤٧، ٢٧٤٨، ٢٧٤٩، ٢٧٥٠، ٢٧٥١، ٢٧٥٢، ٢٧٥٣، ٢٧٥٤، ٢٧٥٥، ٢٧٥٦، ٢٧٥٧، ٢٧٥٨، ٢٧٥٩، ٢٧٦٠، ٢٧٦١، ٢٧٦٢، ٢٧٦٣، ٢٧٦٤، ٢٧٦٥، ٢٧٦٦، ٢٧٦٧، ٢٧٦٨، ٢٧٦٩، ٢٧٧٠، ٢٧٧١، ٢٧٧٢، ٢٧٧٣، ٢٧٧٤، ٢٧٧٥، ٢٧٧٦، ٢٧٧٧، ٢٧٧٨، ٢٧٧٩، ٢٧٨٠، ٢٧٨١، ٢٧٨٢، ٢٧٨٣، ٢٧٨٤، ٢٧٨٥، ٢٧٨٦، ٢٧٨٧، ٢٧٨٨، ٢٧٨٩، ٢٧٩٠، ٢٧٩١، ٢٧٩٢، ٢٧٩٣، ٢٧٩٤، ٢٧٩٥، ٢٧٩٦، ٢٧٩٧، ٢٧٩٨، ٢٧٩٩، ٢٨٠٠، ٢٨٠١، ٢٨٠٢، ٢٨٠٣، ٢٨٠٤، ٢٨٠٥، ٢٨٠٦، ٢٨٠٧، ٢٨٠٨، ٢٨٠٩، ٢٨١٠، ٢٨١١، ٢٨١٢، ٢٨١٣، ٢٨١٤، ٢٨١٥، ٢٨١٦، ٢٨١٧، ٢٨١٨، ٢٨١٩، ٢٨٢٠، ٢٨٢١، ٢٨٢٢، ٢٨٢٣، ٢٨٢٤، ٢٨٢٥، ٢٨٢٦، ٢٨٢٧، ٢٨٢٨، ٢٨٢٩، ٢٨٣٠، ٢٨٣١، ٢٨٣٢، ٢٨٣٣، ٢٨٣٤، ٢٨٣٥، ٢٨٣٦، ٢٨٣٧، ٢٨٣٨، ٢٨٣٩، ٢٨٤٠، ٢٨٤١، ٢٨٤٢، ٢٨٤٣، ٢٨٤٤، ٢٨٤٥، ٢٨٤٦، ٢٨٤٧، ٢٨٤٨، ٢٨٤٩، ٢٨٥٠، ٢٨٥١، ٢٨٥٢، ٢٨٥٣، ٢٨٥٤، ٢٨٥٥، ٢٨٥٦، ٢٨٥٧، ٢٨٥٨، ٢٨٥٩، ٢٨٦٠، ٢٨٦١، ٢٨٦٢، ٢٨٦٣، ٢٨٦٤، ٢٨٦٥، ٢٨٦٦، ٢٨٦٧، ٢٨٦٨، ٢٨٦٩، ٢٨٧٠، ٢٨٧١، ٢٨٧٢، ٢٨٧٣، ٢٨٧٤، ٢٨٧٥، ٢٨٧٦، ٢٨٧٧، ٢٨٧٨، ٢٨٧٩، ٢٨٨٠، ٢٨٨١، ٢٨٨٢، ٢٨٨٣، ٢٨٨٤، ٢٨٨٥، ٢٨٨٦، ٢٨٨٧، ٢٨٨٨، ٢٨٨٩، ٢٨٩٠، ٢٨٩١، ٢٨٩٢، ٢٨٩٣، ٢٨٩٤، ٢٨٩٥، ٢٨٩٦، ٢٨٩٧، ٢٨٩٨، ٢٨٩٩، ٢٩٠٠، ٢٩٠١، ٢٩٠٢، ٢٩٠٣، ٢٩٠٤، ٢٩٠٥، ٢٩٠٦، ٢٩٠٧، ٢٩٠٨، ٢٩٠٩، ٢٩١٠، ٢٩١١، ٢٩١٢، ٢٩١٣، ٢٩١٤، ٢٩١٥، ٢٩١٦، ٢٩١٧، ٢٩١٨، ٢٩١٩، ٢٩٢٠، ٢٩٢١، ٢٩٢٢، ٢٩٢٣، ٢٩٢٤، ٢٩٢٥، ٢٩٢٦، ٢٩٢٧، ٢٩٢٨، ٢٩٢٩، ٢٩٣٠، ٢٩٣١، ٢٩٣٢، ٢٩٣٣، ٢٩٣٤، ٢٩٣٥، ٢٩٣٦، ٢٩٣٧، ٢٩٣٨، ٢٩٣٩، ٢٩٤٠، ٢٩٤١، ٢٩٤٢، ٢٩٤٣، ٢٩٤٤، ٢٩٤٥، ٢٩٤٦، ٢٩٤٧، ٢٩٤٨، ٢٩٤٩، ٢٩٥٠، ٢٩٥١، ٢٩٥٢، ٢٩٥٣، ٢٩٥٤، ٢٩٥٥، ٢٩٥٦، ٢٩٥٧، ٢٩٥٨، ٢٩٥٩، ٢٩٦٠، ٢٩٦١، ٢٩٦٢، ٢٩٦٣، ٢٩٦٤، ٢٩٦٥، ٢٩٦٦، ٢٩٦٧، ٢٩٦٨، ٢٩٦٩، ٢٩٧٠، ٢٩٧١، ٢٩٧٢، ٢٩٧٣، ٢٩٧٤، ٢٩٧٥، ٢٩٧٦، ٢٩٧٧، ٢٩٧٨، ٢٩٧٩، ٢٩٨٠، ٢٩٨١، ٢٩٨٢، ٢٩٨٣، ٢٩٨٤، ٢٩٨٥، ٢٩٨٦، ٢٩٨٧، ٢٩٨٨، ٢٩٨٩، ٢٩٩٠، ٢٩٩١، ٢٩٩٢، ٢٩٩٣، ٢٩٩٤، ٢٩٩٥، ٢٩٩٦، ٢٩٩٧، ٢٩٩٨، ٢٩٩٩، ٣٠٠٠، ٣٠٠١، ٣٠٠٢، ٣٠٠٣، ٣٠٠٤، ٣٠٠٥، ٣٠٠٦، ٣٠٠٧، ٣٠٠٨، ٣٠٠٩، ٣٠١٠، ٣٠١١، ٣٠١٢، ٣٠١٣، ٣٠١٤، ٣٠١٥، ٣٠١٦، ٣٠١٧، ٣٠١٨، ٣٠١٩، ٣٠٢٠، ٣٠٢١، ٣٠٢٢، ٣٠٢٣، ٣٠٢٤، ٣٠٢٥، ٣٠٢٦، ٣٠٢٧، ٣٠٢٨، ٣٠٢٩، ٣٠٣٠، ٣٠٣١، ٣٠٣٢، ٣٠٣٣، ٣٠٣٤، ٣٠٣٥، ٣٠٣٦، ٣٠٣٧، ٣٠٣٨، ٣٠٣٩، ٣٠٤٠، ٣٠٤١، ٣٠٤٢، ٣٠٤٣، ٣٠٤٤، ٣٠٤٥، ٣٠٤٦، ٣٠٤٧، ٣٠٤٨، ٣٠٤٩، ٣٠٥٠، ٣٠٥١، ٣٠٥٢، ٣٠٥٣، ٣٠٥٤، ٣٠٥٥، ٣٠٥٦، ٣٠٥٧، ٣٠٥٨، ٣٠٥٩، ٣٠٦٠، ٣٠٦١، ٣٠٦٢، ٣٠٦٣، ٣٠٦٤، ٣٠٦٥، ٣٠٦٦، ٣٠٦٧، ٣٠٦٨، ٣٠٦٩، ٣٠٧٠، ٣٠٧١، ٣٠٧٢، ٣٠٧٣، ٣٠٧٤، ٣٠٧٥، ٣٠٧٦، ٣٠٧٧، ٣٠٧٨، ٣٠٧٩، ٣٠٨٠، ٣٠٨١، ٣٠٨٢، ٣٠٨٣، ٣٠٨٤، ٣٠٨٥، ٣٠٨٦، ٣٠٨٧، ٣٠٨٨، ٣٠٨٩، ٣٠٩٠، ٣٠٩١، ٣٠٩٢، ٣٠٩٣، ٣٠٩٤، ٣٠٩٥، ٣٠٩٦، ٣٠٩٧، ٣٠٩٨، ٣٠٩٩، ٣١٠٠، ٣١٠١، ٣١٠٢، ٣١٠٣، ٣١٠٤، ٣١٠٥، ٣١٠٦، ٣١٠٧، ٣١٠٨، ٣١٠٩، ٣١١٠، ٣١١١، ٣١١٢، ٣١١٣، ٣١١٤، ٣١١٥، ٣١١٦، ٣١١٧، ٣١١٨، ٣١١٩، ٣١٢٠، ٣١٢١، ٣١٢٢، ٣١٢٣، ٣١٢٤، ٣١٢٥، ٣١٢٦، ٣١٢٧، ٣١٢٨، ٣١٢٩، ٣١٣٠، ٣١٣١، ٣١٣٢، ٣١٣٣، ٣١٣٤، ٣١٣٥، ٣١٣٦، ٣١٣٧، ٣١٣٨، ٣١٣٩، ٣١٤٠، ٣١٤١، ٣١٤٢، ٣١٤٣، ٣١٤٤، ٣١٤٥، ٣١٤٦، ٣١٤٧، ٣١٤٨، ٣١٤٩، ٣١٥٠، ٣١٥١، ٣١٥٢، ٣١٥٣، ٣١٥٤، ٣١٥٥، ٣١٥٦، ٣١٥٧، ٣١٥٨، ٣١٥٩، ٣١٦٠، ٣١٦١، ٣١٦٢، ٣١٦٣، ٣١٦٤، ٣١٦٥، ٣١٦٦، ٣١٦٧، ٣١٦٨، ٣١٦٩، ٣١٧٠، ٣١٧١، ٣١٧٢، ٣١٧٣، ٣١٧٤، ٣١٧٥، ٣١٧٦، ٣١٧٧، ٣١٧٨، ٣١٧٩، ٣١٨٠، ٣١٨١، ٣١٨٢، ٣١٨٣، ٣١٨٤، ٣١٨٥، ٣١٨٦، ٣١٨٧، ٣١٨٨، ٣١٨٩، ٣١٩٠، ٣١٩١، ٣١٩٢، ٣١٩٣، ٣١٩٤، ٣١٩٥، ٣١٩٦، ٣١٩٧، ٣١٩٨، ٣١٩٩، ٣٢٠٠، ٣٢٠١، ٣٢٠٢، ٣٢٠٣، ٣٢٠٤، ٣٢٠٥، ٣٢٠٦، ٣٢٠٧، ٣٢٠٨، ٣٢٠٩، ٣٢١٠، ٣٢١١، ٣٢١٢، ٣٢١٣، ٣٢١٤، ٣٢١٥، ٣٢١٦، ٣٢١٧، ٣٢١٨، ٣٢١٩، ٣٢٢٠، ٣٢٢١، ٣٢٢٢، ٣٢٢٣، ٣٢٢٤، ٣٢٢٥، ٣٢٢٦، ٣٢٢٧، ٣٢٢٨، ٣٢٢٩، ٣٢٣٠، ٣٢٣١، ٣٢٣٢، ٣٢٣٣، ٣٢٣٤، ٣٢٣٥، ٣٢٣٦، ٣٢٣٧، ٣٢٣٨، ٣٢٣٩، ٣٢٤٠، ٣٢٤١، ٣٢٤٢، ٣٢٤٣، ٣٢٤٤، ٣٢٤٥، ٣٢٤٦، ٣٢٤٧، ٣٢٤٨، ٣٢٤٩، ٣٢٥٠، ٣٢٥١، ٣٢٥٢، ٣٢٥٣، ٣٢٥٤، ٣٢٥٥، ٣٢٥٦، ٣٢٥٧، ٣٢٥٨، ٣٢٥٩، ٣٢٦٠، ٣٢٦١، ٣٢٦٢، ٣٢٦٣، ٣٢٦٤، ٣٢٦٥، ٣٢٦٦، ٣٢٦٧، ٣٢٦٨، ٣٢٦٩، ٣٢٧٠، ٣٢٧١، ٣٢٧٢، ٣٢٧٣، ٣٢٧٤، ٣٢٧٥، ٣٢٧٦، ٣٢٧٧، ٣٢٧٨، ٣٢٧٩، ٣٢٨٠، ٣٢٨١، ٣٢٨٢، ٣٢٨٣، ٣٢٨٤، ٣٢٨٥، ٣٢٨٦، ٣٢٨٧، ٣٢٨٨، ٣٢٨٩، ٣٢٩٠، ٣٢٩١، ٣٢٩٢، ٣٢٩٣، ٣٢٩٤، ٣٢٩٥، ٣٢٩٦، ٣٢٩٧، ٣٢٩٨، ٣٢٩٩، ٣٣٠٠، ٣٣٠١، ٣٣٠٢، ٣٣٠٣، ٣٣٠٤، ٣٣٠٥، ٣٣٠٦، ٣٣٠٧، ٣٣٠٨، ٣٣٠٩، ٣٣١٠، ٣٣١١، ٣٣١٢، ٣٣١٣، ٣٣١٤، ٣٣١٥، ٣٣١٦، ٣٣١٧، ٣٣١٨، ٣٣١٩، ٣٣٢٠، ٣٣٢١، ٣٣٢٢، ٣٣٢٣، ٣٣٢٤، ٣٣٢٥، ٣٣٢٦، ٣٣٢٧، ٣٣٢٨، ٣٣٢٩، ٣٣٣٠، ٣٣٣١، ٣٣٣٢، ٣٣٣٣، ٣٣٣٤، ٣٣٣٥، ٣٣٣٦، ٣٣٣٧، ٣٣٣٨، ٣٣٣٩، ٣٣٤٠، ٣٣٤١، ٣٣٤٢، ٣٣٤٣، ٣٣٤٤، ٣٣٤٥، ٣٣٤٦، ٣٣٤٧، ٣٣٤٨، ٣٣٤٩، ٣٣٥٠، ٣٣٥١، ٣٣٥٢، ٣٣٥٣، ٣٣٥٤، ٣٣٥٥، ٣٣٥٦، ٣٣٥٧، ٣٣٥٨، ٣٣٥٩، ٣٣٦٠، ٣٣٦١، ٣٣٦٢، ٣٣٦٣، ٣٣٦٤، ٣٣٦٥، ٣٣٦٦، ٣٣٦٧، ٣٣٦٨، ٣٣٦٩، ٣٣٧٠، ٣٣٧١، ٣٣٧٢، ٣٣٧٣، ٣٣٧٤، ٣٣٧٥، ٣٣٧٦، ٣٣٧٧، ٣٣٧٨، ٣٣٧٩، ٣٣٨٠، ٣٣٨١، ٣٣٨٢، ٣٣٨٣، ٣٣٨٤، ٣٣٨٥، ٣٣٨٦، ٣٣٨٧، ٣٣٨٨، ٣٣٨٩، ٣٣٩٠، ٣٣٩١، ٣٣٩٢، ٣٣٩٣، ٣٣٩٤، ٣٣٩٥، ٣٣٩٦، ٣٣٩٧، ٣٣٩٨، ٣٣٩٩، ٣٤٠٠، ٣٤٠١، ٣٤٠٢، ٣٤٠٣، ٣٤٠٤، ٣٤٠٥، ٣٤٠٦، ٣٤٠٧، ٣٤٠٨، ٣٤٠٩، ٣٤١٠، ٣٤١١، ٣٤١٢، ٣٤١٣، ٣٤١٤، ٣٤١٥، ٣٤١٦، ٣٤١٧، ٣٤١٨، ٣٤١٩، ٣٤٢٠، ٣٤٢١، ٣٤٢٢، ٣٤٢٣، ٣٤٢٤، ٣٤٢٥، ٣٤٢٦، ٣٤٢٧، ٣٤٢٨، ٣٤٢٩، ٣٤٣٠، ٣٤٣١، ٣٤٣٢، ٣٤٣٣، ٣٤٣٤، ٣٤٣٥، ٣٤٣٦، ٣٤٣٧، ٣٤٣٨، ٣٤٣٩، ٣٤٤٠، ٣٤٤١، ٣٤٤٢، ٣٤٤٣، ٣٤٤٤، ٣٤٤٥، ٣٤٤٦، ٣٤٤٧، ٣٤٤٨، ٣٤٤٩، ٣٤٥٠، ٣٤٥١، ٣٤٥٢، ٣٤٥٣، ٣٤٥٤، ٣٤٥٥، ٣٤٥٦، ٣٤٥٧، ٣٤٥٨، ٣٤٥٩، ٣٤٦٠، ٣٤٦١، ٣٤٦٢، ٣٤٦٣، ٣٤٦٤، ٣٤٦٥، ٣٤٦٦، ٣٤٦٧، ٣٤٦٨، ٣٤٦٩، ٣٤٧٠، ٣٤٧١، ٣٤٧٢، ٣٤٧٣، ٣٤٧٤، ٣٤٧٥، ٣٤٧٦، ٣٤٧٧، ٣٤٧٨، ٣٤٧٩، ٣٤٨٠، ٣٤٨١، ٣٤٨٢، ٣٤٨٣، ٣٤٨٤، ٣٤٨٥، ٣٤٨٦، ٣٤٨٧، ٣٤٨٨، ٣٤٨٩، ٣٤٩٠، ٣٤٩١، ٣٤٩٢، ٣٤٩٣، ٣٤٩٤، ٣٤٩٥، ٣٤٩٦، ٣٤٩٧، ٣٤٩٨، ٣٤٩٩، ٣٥٠٠، ٣٥٠١، ٣٥٠٢، ٣٥٠٣، ٣٥٠٤، ٣٥٠٥، ٣٥٠٦، ٣٥٠٧، ٣٥٠٨، ٣٥٠٩، ٣٥١٠، ٣٥١١، ٣٥١٢، ٣٥١٣، ٣٥١٤، ٣٥١٥، ٣٥١٦، ٣٥١٧، ٣٥١٨، ٣٥١٩، ٣٥٢٠، ٣٥٢١، ٣٥٢٢، ٣٥٢٣، ٣٥٢٤، ٣٥٢٥، ٣٥٢٦، ٣٥٢٧، ٣٥٢٨، ٣٥٢٩، ٣٥٣٠، ٣٥٣١، ٣٥٣٢، ٣٥٣٣، ٣٥٣٤، ٣٥٣٥، ٣٥٣٦، ٣٥٣٧، ٣٥٣٨، ٣٥٣٩، ٣٥٤٠، ٣٥٤١، ٣٥٤٢، ٣٥٤٣، ٣٥٤٤، ٣٥٤٥، ٣٥٤٦، ٣٥٤٧، ٣٥٤٨، ٣٥٤٩، ٣٥٥٠، ٣٥٥١، ٣٥٥٢، ٣٥٥٣، ٣٥٥٤، ٣٥٥٥، ٣٥٥٦، ٣٥٥٧، ٣٥٥٨، ٣٥٥٩، ٣٥٦٠، ٣٥٦١، ٣٥٦٢، ٣٥٦٣، ٣٥٦٤، ٣٥٦٥، ٣٥٦٦، ٣٥٦٧، ٣٥٦٨، ٣٥٦٩، ٣٥٧٠، ٣٥٧١، ٣٥٧٢، ٣٥٧٣، ٣٥٧٤، ٣٥٧٥، ٣٥٧٦، ٣٥٧٧، ٣٥٧٨، ٣٥٧٩، ٣٥٨٠، ٣٥٨١، ٣٥٨٢، ٣٥٨٣، ٣٥٨٤، ٣٥٨٥، ٣٥٨٦، ٣٥٨٧، ٣٥٨٨، ٣٥٨٩، ٣٥٩٠، ٣٥٩١، ٣٥٩٢، ٣٥٩٣، ٣٥٩٤، ٣٥٩٥، ٣٥٩٦، ٣

قَوْلُهُ: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَهُ أَنَسًا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ نَوْمٌ سَعِيدٌ بَنَ مُحَمَّدٌ دِي، پورتنی روایت کبھی

حمید، عن انس روایت عنعنہ سرہ دی.... حمید، سمع أنساً.... دی تعلیق نقل کولو سرہ

امام خدود غواړی چه حمید د سماع تصریح هم منقول ده.

[٤٥١٧] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أَسَمَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْتُ سُودَةً بَعْدَ مَا ضَرَبَ الْحِجَابَ بِحَاجَتِهَا وَكَانَتْ امْرَأَةً جَسِيمَةً لَا تَقْضَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا فَرَأَاهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا سُودَةُ أَمَا وَاللَّهِ مَا تَحْفِقِينَ عَلَيْنَا فَالْظُّرَى كَيْفَ تَحْرَجِينَ قَالَتْ فَالْكُفَّاتُ رَاجِعَةٌ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي وَإِنَّهُ لَيَنْتَقِشِي وَفِي يَدِهِ عَرْقٌ فَدَخَلْتُ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي خَرَجْتُ لِيَقْبِضَ حَاجَتِي فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ لَمْ رُفِعَ عَنْهُ وَإِنَّ الْعَرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أَذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجِينَ بِحَاجَتِكُنَّ

[٢٨١] بَابُ قَوْلِهِ إِنَّ تَبْدُ وَاشْيَاءَ أَوْ تُخْفُوهُ

فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ فِي آبَائِهِمْ وَلَا أَبْنَائِهِمْ وَلَا إِخْوَانِهِمْ وَلَا أُنْثَاءٍ أَخَوَاتِهِمْ وَلَا نِسَائِهِمْ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَاشِدًا [٤٥١٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَفْلَحُ أَخُو أَبِي الْقَعْنَبِ بَعْدَ مَا أُلْزِمَ الْحِجَابَ فَقُلْتُ لَا أَذْنُ لَهُ حَتَّى اسْتَأْذَنَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ أَخَاهُ أَبَا الْقَعْنَبِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعْنِي وَلَكِنْ أَرْضَعْتَنِي امْرَأَةٌ أَبِي الْقَعْنَبِ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقَعْنَبِ اسْتَأْذَنَ فَأَبَيْتُ أَنْ أَذْنُ لَهُ حَتَّى اسْتَأْذَنَكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا مَنَعُكَ أَنْ تَأْذِنِي عَمَّكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعْتَنِي امْرَأَةٌ أَبِي الْقَعْنَبِ فَقَالَ الْذَنِّي لَهُ فَإِنَّهُ عَمُّكَ تَرَبَّتْ بِمَيْمَنِكَ قَالَ عُرْوَةُ فَلَيْلِكَ كَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ حِرْمَوَامِنْ الرِّضَاعَةِ مَا تَحْرَمُونَ مِنَ النَّسَبِ [١٤٦]

[٢٨٢] بَابُ قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ صَلَاةُ اللَّهِ تَسَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الدُّعَاءُ قَالَ ابْنُ

عَبَّاسٍ يُصَلُّونَ يُبَرِّكُونَ لِنُفَرِّتِكَ لِنَسْلِطَنَّكَ

[۴۵۱۹] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَا السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَدْ عَرَفْنَا هُكَيْفَ الصَّلَاةِ عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ

[۴۵۲۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْمَدِينَةِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا التَّسْلِيمُ فَكَيْفَ تُصَلِّيَ عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ عَنْ اللَّيْثِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ وَالدَّرَاوَدِيُّ عَنْ يَزِيدَ وَقَالَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارَكْتَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ [۵۹۹۷]

قوله: لنفريتك: لنسلطنك: آیت کنبی دی (وَالْمُرْجُفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لِنُفَرِّتِكَ بِهِمْ) فرمانی په دې کنبی لنفريتك معنى لنسلطنك يعنى هغه خلق په مدينه كنبې افواگانې خوروي) كه هغوى د خپلو حركتونونه منع نه شو) نو مونږ به خامخا تا په هغوى باندې مسلط كړو. په آيت كنبې "صلوا" سره د تاكيد د پاره "تسلما" مصدر بيان كړيشوي دې ليكن "صلوا" سره مصدر د تاكيد په غرض سره نه دې ذكر شوې.

د دې جواب دا دې چه د آيت په شروع كنبې (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ) كنبې صلاة ذكرشوي دې اود دې نه اول "ان راوړلې شوې دې اود الله تعالى او ملائكو په حضور ﷺ باندې درود ليكلو ذكر شويدي، د كوم نه چه د صلاة د عظمت پخپله پته لگي، د دې د پاره "صلوا" نه پس تاكيد د پاره مصدر نه دې راوړلې شوې، په خلاف د سلام چه هلته مصدر د تاكيد د پاره بيان كړيشوي دې.

ا) وايضا اخرجه في كتاب الدعوات باب الصلاة على النبي ﷺ رقم ۶۳۵۸ (مع الفتح) وايضا في كتاب الانبياء ۱/۴۷۷: واخرجه مسلم. باب الصلاة على النبي ﷺ بعد التشهد رقم الحديث ۶۵: ۶۶ و ۹ و اخرجه ابو داود كتاب الصلاة رقم الحديث ۹۷۶: واخرجه النسائي باب كيف الصلوة على النبي ۲/۱۹۰: (واخرجه ابن ماجه باب الصلاة على النبي) رقم الحديث ۹۰۵: واخرجه موطا امام مالك باب ما جاء في الصلوة على النبي) رقم الحديث: ۶۶۶.

دردود شریف حکم : دوئم بحث په رسول الله ﷺ باندې د درود لیږلو متعلق دې چه د دې شرعی څه حکم دې؟

په دې باندې خو ټولو علماؤ اجماع نقل کړیده چه په ټول عمر کښې یو ځل په حضور ﷺ باندې درود لیږلو حکم خو واجب دې او عند ذکر النبی صلی الله علیه وسلم مستحب دې، زموږ د فقهاؤ هم دغه مسلک دې، ابوبکر جصاص رحمته الله علیه همدغه رائي ده (۱) او ملا علی قاری رحمته الله علیه دامختار گرځولې دې (۲)

امام طحاوی رحمته الله علیه فرماني چه حضور نوم مبارک کله هم راشي نو درود ونيل واجب دي سره د دینه که د هغوی رحمته الله علیه نوم بار بار ولې نشي اخستلې، علامه زمخشری رحمته الله علیه دا مختار گرځولې دې. (۳) شوافع حضرات نه هم بعض حضرات د دې قائل دي، ابو عبدالله چلبي او بعض مالکيه هم دا اختیار کړیده، ابن عربي رحمته الله علیه فرمانيلی دي چه احوط هم دغه دې چه کله د هغوی رحمته الله علیه نوم مبارک واخستې شي نو ضرور به درود لوستلې شي، علامه قرطبي رحمته الله علیه هم دا د احتیاط تقاضا گرځولې ده. (۴)

تشهد نه پس د دردود شریف حکم: دوئم مسئله مانځه کښې تشهدنه پس د درود حکم دې، په دې کښې هم اختلاف دې حضرات حنفیه مالکيه او عام علما رائي دا ده چه تشهد نه پس درود شریف لوستل سنت موکده دي. (۵) تشهدنه پس درود لوستلونه فرض وائي، امام احمد رحمته الله علیه هم مشهور روايت همدغه دې، ابو ذرعه دمشقي هم دا د امام احمد آخري روايت گرځولې دې، مالکيه کښې ابوبکر بن ابراهيم هم دا اختیار کړې دې. (۶) دینه معلومه شوه چه تشهدنه پس درود لوستلونه صرف امام شافعي رحمته الله علیه فرض نه وائي بلکه هغې سره په دې قول کښې نور علما هم شريک دي، بعض علماء امام شافعي رحمته الله علیه په دې مسئله کښې منفرد گرځولې دې. علامه طحاوی، ابن جریر طبری، ابوبکر بن منده، ابوبکر جصاص، قاضی عیاض او علامه خطابی وغیره امام شافعي رحمته الله علیه ته منفرد ونيلې دې. (۷)

(۱) الاحکام بالقران للجصاص- ۳/۲۷۱:

(۲) المرقاة لملا علی قاری ۲/۳۳۷: واحکام القرآن للمفتی محمد شفیع- ۴/۸۹۹:

(۳) قال الزمخشری فی الکشاف ۳/۵۵۸: والذي يقتضيه الاحتياط الصلوة عليه عند كل ذكر

(۴) تفصیل دپاره اوگوری الجامع لاحکام القرآن للقرطبي ۲۳۷-۲۳۸/۱۴: قال ابن القيم فی جلاء الانفهام فی

الصلاة والسلام على خير الانا ۲۱۴: فقال ابو جعفر الطحاوی وابو عبدالله الحليسي: تنجب الصلاة عليه) كلما

ذكر اسمه وقال غيرهما: ذلك مستحب.... ثم اختلفوا فقالت فرقة تنجب الصلاة عليه في العمر مرة واحدة

وهذا ماحي عن ابي حنيفة ومالك وقال ابن عبد البر: وهو قول جمهور الامة

ثم الجامع لاحکام القرآن ۱- ۱۴/۵۴۴: امام شافعي رحمته الله علیه

(۵) مذاهب دپاره اوگوری المغني لابن قدامة ۱- ۱/۵۴۱:

(۶) الجامع لاحکام القرآن ۱۴/۲۳۶: واحکام القرآن للجصاص- ۳/۲۷۱:

یو اشکال او د هغې جوابونه: دلته یو اشکال کیږي چه "اللهم صل علی محمد..." کښې صلاة علی النبی ته مشبه او صلاة علی ابراهیم لره مشبه به جوړ کړی شوې دې او مشبه به، د مشبه نه اقوی او افضل وی، د دې قاعدې په رو سره صلاة علی النبی، صلاة علی ابراهیم نه کمه درجه شو، په دې کښې د حضرت ابراهیم علیه السلام په نبی کریم صلی الله علیه و آله باندې فضیلت معلومېږي حالانکه حضور اکرم صلی الله علیه و آله افضل الخلائق دې، هغوی صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی "اناسید ولد آدم یوم القیامة ولا فخر" (۱) د دې اشکال مختلف جوابونه دي:

① یو جواب دا دې چه دا قاعده چه مشبه، مشبه به نه کم تر او مشبه به اقوی وی، اکثریه ده کلیه نه ده، دلته په نفس صلاة کښې تشبیه مقصود ده، قدر و منزلت کښې نه. (۲)
 ② دوئم جواب دا ورکړی شوې دې چه دا هغوی صلی الله علیه و آله هغه وخت ارشاد فرمائیلی وو کوم وخت چه هغوی ته د خپل فضیلت هم علم نه وو شوې. (۳)

③ دریم جواب دا ورکړې شو چه "کما صلیت..." کښې کاف تشبیه د پاره نه دې بلکه تعلیل د پاره دې او مطلب دا دې چه ای الله! تا په حضرت ابراهیم علیه السلام باندې درود نازل کړی دې نو په رسول الله صلی الله علیه و آله باندې هم درود نازل او فرمایه. (۴)

④ بعض حضرات وویلې دي چه دا خبره د تحضیض د قبیل نه ده او مطلب دا دې چه حضرت محمد صلی الله علیه و آله د حضرت ابراهیم علیه السلام نه افضل دې او په ابراهیم علیه السلام باندې درود نازل شوي دې نو حضور صلی الله علیه و آله چه افضل دې په طریقه اولی سره درود نازلیدل پکار دی. (۵)

⑤ بعضو ویلې دي په اصل کښې دا تشبیه المجهوم بالمجموع ده، په خان له توگه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله د حضرت ابراهیم علیه السلام نه بهتر او افضل دې خو په مجموعی اعتبار سره آل ابراهیم، د آل محمد صلی الله علیه و آله نه بهتر او افضل دې. ځکه چه په آل ابراهیم کښې د انبیاء کرامو یوه لویه ډله راغلې ده چه د هغوی صلی الله علیه و آله په آل کښې نشته. او په آل ابراهیم کښې حضور صلی الله علیه و آله پخپله هم شامل دې. (۶)

⑥ بعض علماء وائی چه دا تشبیه "مالا یعرف بها یعرف" د قبیل نه ده، حضرت ابراهیم علیه السلام

((جامع الاصول ۸/۵۲۶: الباب الثالث فی فضائل لنبی صلی الله علیه وسلم
 (۱) قال العافظ فی الفتح. کتاب الدعوات باب صلاة علی لنبی ۱۱/۱۶۱: ان التشبیه انما هو لاصل الصلاة باصل الصلاة لا للقدر بالقدر فهو كقوله: انا او حینا الیک کما او حینا الی نوح... ورجع هذا الجواب القرطبی فی المفهم -

(۲) فتح الباری - ۸/۵۳۳:

(۳) فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم - ۱۱/۱۶۱:

(۴) فتح الباری - ۸/۵۳۳:

(۵) فتح الباری - ۸/۵۳۳:

په یهودیانو او نصاری کښې هم معروف وو او په قریشو هم (۱) هغه پیژندلو او د حضور ﷺ هغه وخت کښې دومره مشهورتیا نه وه شوې، خو بیا هم حضور اکرم ﷺ د شهرت په اعتبار سره د هغوی نه زیات شو، د هغه وخت په اعتبار سره دا تشبیه "مالایعرف بهایعرف" کښې داخلیدلې شی.

② اوومه توجیه بعض حضراتو دا کړیده چه "اللهم صلی علی محمد..." باندې کلام ختم شو، وړاندې کلام شروع کیرې "وعلی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم" مشبه به ابراهیم او ال ابراهیم دی او مشبه صرف ال محمد ﷺ دی او ښکاره خبره ده چه حضرت ابراهیم او ال ابراهیم د ال محمد نه بهتر او افضل دي. (۲)

شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه او ابن قیم رحمهما الله دا جواب ضعیف ګرځولې دي د دې د پاره چه ال محمد معطوف او محمد معطوف علیه دي، معطوف، معطوف علیه حکم یو وی، یو د بل نه په حکم کښې جدا کولې نشی. حافظ ابن حجر رحمهما الله توجیهه کولو کوشش سره فرمائی چه دراصل دلته د ال محمد نه اول "صل" محذوف دي، تعقید عبارت دي. "اللهم صلی علی محمد واصل علی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم..." (۳) لیکن دا توجیه د تکلف نه خالی نه ده ځکه چه دا په دې باندې موقوف دی چه "صل" ضرورت وی نو هغوی رحمهما الله به صراحتاً ذکر فرمائیلو.

د علامه ابن تیمیه په تسماع باندې یوه تنبیه: علامه ابن تیمیه د هغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمهما الله دعوی کړیده چه په یوه صیغه د درود کښې ابراهیم رحمهما الله او ال ابراهیم یو ځای ذکر نه دی راغلی لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه دلته په روایت باب کښې د دواړو ذکر موجود دي. (۴)

د درود حکم کله نازل شو؟ حضور اکرم ﷺ باندې درود لیګلو حکم په سنه ۲ هجری کښې راغلې دي، بعضو حضراتو سنه ۶ هجری کښې او حضرت کشمیری رحمهما الله سنه ۵ هجری کښې د دې د نازلیدلو قول نقل کړيدي. (۵)

(۱) فتح الباری- ۸/۵۲۳:

(۲) فتح الباری ۸/۵۲۳: و کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی- ۱۱/۱۶۱:

(۳) فتح الباری- ۸/۵۲۳:

(۴) فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ۱۱/۱۵۸: البته هلته صرف د ابن قیم رحمهما الله د طرف نه دا قول منسوب دي او علامه ابن تیمیه رحمهما الله لیکي... "فهذه الاحادیث التي فی الصحاح لم اجد فيها ولا فی ما نقل لفظ "ابراهيم وال ابراهيم" (وانظر فتاوی ابن تیمیه ۲۲/۴۵۶: الفقه الصلاة-)

(۵) قال الحافظ ابو ذر الهروي: ان الامر بالصلاة والتسليم علی صلی الله علیه وسلم [بقیه حاشیه په راروانه صفحه

[٢٨٣] بَابُ قَوْلِهِ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى

[٤٥٢١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا زَوْجُ بَنِي عَبَادَةَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ الْحَسَنِ وَمُعْتَبِرٍ وَجَلَّابٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَأَ اللَّهُ مِنْمَا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجْهًا

[٢٨٤] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ سَبَا

يُقَالُ مُعَاجِزِينَ مُسَابِقِينَ بِمُعْجِزِينَ بِقَابِتِينَ مُعَاجِزَى مُسَابِقَى سَبَقُوا فَأَتُوا لَا يُعْجِزُونَ لَا يَقْتُونَ يَسْقُونَ يُعْجِزُونَ وَقَوْلُهُ بِمُعْجِزِينَ بِقَابِتِينَ وَمَعْنَى مُعَاجِزِينَ مُغَالِبِينَ يُرِيدُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنْ يَظْهَرَ غَيْرُ صَاحِبِهِ مَعْشَرًا عَشْرًا يُقَالُ الْأَكْلُ التَّمَرُ بَاعِدٌ وَيَعِدُ وَاحِدٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يُعْزَبُ لَا يَغِيبُ سَيْلُ الْعَرَمِ السَّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ أَرْسَلَهُ اللَّهُ فِي السَّيِّفَةِ وَهَدَمَهُ وَحَقَرَ الْوَادِي فَارْتَفَعْنَا عَنْ الْجَنْبَيْنِ وَعَابَ عَنْهُمَا الْمَاءُ فَيَسْتَا وَلَمْ يَكُنِ الْمَاءُ الْأَحْمَرُ مِنَ السَّيِّفَةِ وَلَكِنْ كَانَ عَذَابًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَيْثُ شَاءَ وَقَالَ عَمْرُو بْنُ مُرْحَبِيلٍ الْعَرَمُ الْمُسْنَأَةُ يَلْحَقُ أَهْلُ الْيَمَنِ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَرَمُ الْوَادِي السَّابِقَاتِ الدُّرُوعُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُجَازَى يُعَاقَبُ أَعْظَمَكُمْ بِوَاحِدَةٍ بِطَاعَةِ اللَّهِ مُتَنِي وَفَرَادَى وَاحِدًا وَالثَّنَيْنِ التَّنَاقُشُ الرَّدْمَيْنِ الْأَخْرَجَةَ إِلَى الدُّنْيَا وَيَتَنَ مَا يَشْتَهُونَ مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ بِأَشْيَاءِهِمْ بِأَمْثَالِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْجَوَابِ كَالْجَوِيَّةِ مِنَ الْأَرْضِ الْحُطَّ الْأَرَاكُ وَالْأَكْلُ الظَّرْفَاءُ الْعَرَمُ الشَّدِيدُ

سورة سبأ

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ: مُعَاجِزِينَ: مُسَابِقِينَ: آیت کنبی دی (وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَتَانِ مُعْجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُخْتَصِرُونَ) په دې کنبې د معاجزين معنی وړاندې کیدونکي، مقابل عاجزه کونکي، د آیت مفهوم دې چه کوم خلق زمونږ آياتونوته ماتې ورکولو(عاجز کولو) دپاره کوشش کوي داسې خلق به عذاب کنبې حاضر کړی شي يعنې د هغوي دا کوشش لکه چه د دې د پاره دې چه هغوي په مونږ په نيولوسره عاجز کړي او د قيامت د حاضرني او عذاب نه

...بقية از حاشیه گذشته] وقع فی السنة الثانية من الهجرة قبل: فی ليلة الاسراء وانظر الفتوحات الربانية علی الاذکار النواویة ٣/٢٩٩: کتاب الصلوة علی النبی صلی الله علیه وسلم قال السخاوی فی "القول البدیع فی الصلاة علی الحبيب الشفیع ٤٣: الباب الاول فی الامر بالصلاة علی رسول الله: ذکر ابوذری فیما نسبہ شیخنا الیه من غیر عزوان الامر بالصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم کان فی السنة الثانية من الهجرة وقيل فی ليلة الاسراء

به خلاص شی.

قوله: مُعْجِزِينَ: بِقَاتِلِينَ: په سورة عنكبوت کښې دا لفظ راغلې دې (وَمَا أَنتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ) تاسو نه په زمکه کښې عاجز او فوت کونکي ئې او نه په آسمان کښې، د عجزه مادې په مناسبت سره امام بخاری رحمته الله علیه د سورة عنكبوت دا لفظ دلته راوړلې دې.

قوله: سَبِّقُوا: فَاتُوا، لَا يُعْجِزُونَ: لَا يَقْوُونَ: د سورة انفال دې آیت طرف ته اشاره ده (وَلَا يَحْصِبُنَ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبْقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ) او کافران خلق دې دانه گنړې چه هغوی مړه شو (نود) لاس نه او وتل، هغوی به مړه کیږي نه (یعنی هغوی مونږ عاجز کولو سره د لاس نه نشي وتلې) **قوله:** يَسْبِقُونَا: يُعْجِزُونَا: په سورة عنكبوت کښې دی (أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا)

دې کښې "يسبقونا" معنی بیان کړه هغوی به مونږ عاجز کړي.

قوله: مِعْشَارٌ: عَشْرٌ: آیت مبارک کښې دی (وَمَا يَلْقَاوُا عِشَارًا مَّا أَتَيْنَهُمْ) او دا (مشرکین عرب) هغه سامان کوم چه مونږ دوی ته ورکړې وو لسمې حصې ته هم نشي رسیدلې. فرماني چه معشار معنی لسمه حصه.

قوله: بَاعِدٌ: وَيَعْدٌ وَاحِدٌ: آیت کښې دی (يُعَذِّبُنَ أَشْقَانًا) وائی اې زمونږ پروردگاره! زمونږ سفرونه اوږده کړه. په دې کښې مشهور قراءت "باعد" دې او ابن کثیر قراءت "بعد" دې. فرماني باعد او بعد دواړو یوه معنی ده.

قوله: لَا يُعْزَبُ: لَا يُغَيَّبُ: آیت کښې دی (لَا يُعْزَبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ) دینه څه د ذرې برابر هم غائب نه دی نه په آسمانونو کښې اونه په زمکو کښې. فرماني لايعزب معنی لا يغيب: غائبیدي نشي.

قوله: الْعَرَمُ: السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرٌ: آیت کښې دی (فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرَمِ) دې کښې "عرم" ترجمه "سدا" سره کړیده. لکه دیوال او بند وائی، اود عرم معنی د اهل یمن په ژبه کښې "سناة" هم راځي، د سناة معنی هم بند او شپول ده، اود عرم معنی وادی هم راځي. دلته د "السدا" وړاندې چه "ما احمر" بیان کړی شوې دې دا د عرم تفسیر نه دې بلکه د آیت لفظ "سيل العرم" کښې د "سيل" تفسیر دې. الله تعالی د سرو اوبو د بند د دننه نه اولیگلو، هغه بند اوشلولو او وئی غورزولو او وادی اوکنستله، د دې نتیجه دا راوتله چه د دواړو طرفونو نه هغه باغ خو اوچت شو او د اوبو مخ ښکته شوه، اوبه غیبې شوې نو باغ اوچ شو او دا سرې اوبه د بند اوبه نه وې بلکه دا د الله تعالی عذاب وو چرته چه هغه غوښتل هغه ئې اولیگلو.

قوله: يُجَازِي: يُعَاقِبُ: آیت کښې دی (وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ) په دې کښې د "دجلاي" معنی ده مونږ بېزا ورکوو.

قوله: يُوحِدُهُ: بِطَاعَةِ اللَّهِ: آيَتِ كُنْبِي دِي (قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ) فرمائی بواحدۀ نه د الله تعالى اطاعت مراد دي یعنی زه تاسوته د الله تعالى د اطاعت نصیحت کوم.

قوله: التَّناوُسُ: الرَّدُّ مِنْ الْأَخِيرَةِ إِلَى الدُّنْيَا: آيَتِ كُنْبِي دِي (وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ) وَأَلَّى لَهُمُ التَّنَاسُتُ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ) فرمائی په دې کنبې د تناوش معنی ده د آخرت نه واپس دنیاته راتلل، د دې اصل معنی لاس اوچتول او څه خیز اوچتول، () - او دا هغه وخت ممکن کیدلای کله چه هغه خیز نزدې وی، مطلب دا دې چه کافر د قیامت په ورځ دنیا ته واپس راتلو او د ایمان راوړلو خواش کوی لیکن د هغوی دا خواش به نشی پوره کولی.

قوله: وَيَبْنِي مَا يَشْتَهُونَ: مِنْ مَّالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زُهْرَةٍ: (وَجِيلٌ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاءِهِمْ) یعنی په دوی کنبې اود دوی ایمان قبلولو خواش کنبې به یو پرده او کړې شی لکه څنگه چه د دوی سره د دوی د ځکونکو سره به هم دغه سلوک کولی شی. د اشیام نه امثال یعنی یوځای ځکونکی خلق مراد دی. مولانا محمد شفیع صاحب رحمته الله علیه لیکي: یعنی هغه خلقو ته چه کوم خیز محبوب او مقصود وو په هغوی اود هغه خیز په مینځ کنبې پرده راوستلو سره هغوی محروم کړیښو. دا مضمون د قیامت په حال باندې هم صادق دې چه په قیامت کنبې به داخل د خلاصی او جنت غوښتونکی وی، هلته به نشی رسیدلای او په دنیا کنبې د مرګ په وخت هم صادق دې چه په دنیا کنبې دلته دولت او سامان مقصود وو، مرګ د دوی د دې مطلوب په مینځ کنبې پرده کولوسره د هغې نه جدا کړل.

(کَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاءِهِمْ) اشیاء شیعۀ جمع ده، د یوسړي تابع او هم خیال ته د هغه شیعه وائی، مطلب دا چه کوم عذاب هغوی ته ورکړیښو چه د خپل مطلوب او محبوب نه محروم کړیښو همدغه عذاب به د دې وړاندې هم د دوی په شان کفریه اعمال کونکو ته ورکړې شوې دې ځکه چه دا ټول خلق په شک کنبې پریوتلی وو. یعنی د رسول الله صلی الله علیه و آله د نبوت او قرآن د الله تعالی کتاب کیدلو باندې د هغوی یقین او ایمان نه وو. والله سبحانه وتعالى اعلم ^(۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَأَلْجَوَابِ كَأَلْجَوْبَةِ مِنْ الْأَرْضِ: آيَتِ كُنْبِي دِي (يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُونَ مِنْ تَحَابُّبٍ وَتَمَائِيلٍ وَحَفَاقٍ كَأَلْجَوَابِ) یعنی هغه پیریانو به د حضرت سلیمان عليه السلام د پاره قلعه گانې جوړولې، تصویرونو او د تالاب او لگن په شان. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه د جواب معنی د زمکې کنده یعنی حوض، د دې مفرد جایبه دې، د څه معنی چه لوی حوض دې.

(۱) قال الراغب في المفردات ۵۰۹: وتناوش القوم كذا: تناولوه، قال: واني لهم التناوش اي كيف يتناولون الايمان من مكان بعيد، ولم يكونوا يتناولونه عن قريب في حين الاختيار والوالا انتفاع بالايمان، اشارة الى قوله: يوم لا ينفع نفسا ايمانها

(۲) معارف القرآن - ۷/۳۱۴

قوله: **الْخُمُطُ: الْأَرَاكُ وَالْأُكُلُ الطَّرْفَاءُ:** آيت كنبي دى (دَوَائِي أَكُلُ خُمُطٍ وَأَكُلِي وَشَى وَمِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ) دوه باغونه د ترخوميو، جهاو، يوقسم ونه ده چه د درياب په غاړه راتوكيږي او پښى وغيره ترينه جوړيږي، او څه بيرو والا، فرمانى خط اداك يعنى د مسواك ونه اولات جهاو ونې ته واني.

[٢٨٥] **بَابُ حَتَّى إِذَا فَرَّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا**

قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

[٤٥٢٢] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ صَرَبَتْ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سَلِيلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا فَرَّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الَّذِي قَالَ الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرْقٍ السَّمْعُ وَمُسْتَرْقُ السَّمْعِ هَكَذَا بَعْضُهُ فَوْقَ بَعْضٍ وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِكَيْفِهِ فُحْرَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ فَيَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيهَا إِلَى مَنْ مِنْ تَحْتِهِ ثُمَّ يُلْقِيهَا الْآخَرُ إِلَى مَنْ مِنْ تَحْتِهِ حَتَّى يُلْقِيَهَا عَلَى لِسَانِ السَّاحِرِ أَوِ الْكَاهِنِ فَرُبَّمَا أَذْرَكَ الشَّابَّ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْفَاهَا قَبْلَ أَنْ يَذْرُغَهُ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ فَيُقَالُ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا فَيَصْدُقُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الَّتِي سَمِعَتْ مِنَ السَّمَاءِ

[٢٨٦] **بَابُ قَوْلِهِ إِنَّ هُوَ الْأَنْذِيرُ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ**

[٤٥٢٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرُو بْنِ مَرْثَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّفَا ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ يَا صَبَاحَاةُ فَاجْتَمَعْتُ إِلَيْهِ فَرُنْشُ قَالُوا مَا لَكَ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَذْرَاءَ بِصُحْبِكُمْ وَأُمِّيَّتُكُمْ أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو هَبْ تَبَا لَكَ أَهَذَا اجْتَمَعْنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَّتْ يَدَايَ لَهَبٍ

[٢٨٧] **بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْمَلَائِكَةِ (فَاطِر)**

قَالَ مُجَاهِدٌ الْقِطْمِيرُ لِقَافَةُ النَّوَاةِ مُثْقَلَةٌ مُثْقَلَةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ الْحُرُوفُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُرُوفُ بِاللَّيْلِ وَالسُّمُومُ بِالنَّهَارِ وَغَرَابِيبُ أَشَدُّ سَوَادٍ الْغَرِيبُ الشَّدِيدُ السَّوَادُ

الْمَلَائِكَةُ (فَاطِر)

قوله: **قَالَ مُجَاهِدٌ: الْقِطْمِيرُ لِقَافَةُ النَّوَاةِ:** آيت كنبي دى (وَالَّذِينَ تَذْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ

مِنْ قَطْرِ عَيْنِهِ) فرمائی چه قطمیر د هلوکی د پاسه نرنی جلنی ته وائی.
 قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: الْحُرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحُرُورُ بِاللَّيْلِ
 وَالنَّهْمُ بِالنَّهَارِ: آیت مبارک کنبی دی (وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرَةُ وَلَا الظُّلُمُتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا
 الْحَرُورُ) د مجاهدنه غیرونیلی دی چه حرور هغه گرمی ته وائی چه کله د ورځې نمر راوتلې
 وی او حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه حرور د شپې گرمی ته وائی او د ورځې گرمی ته
 سموم وائی.

قوله: وَغَرَّابِيْبٌ: أَشَدُّ سَوَادٍ الْغَرِيْبُ: الشَّدِيدُ السَّوَادُ: آیت مبارک کنبی دی (وَمِنْ الْجِبَالِ جُدَدٌ
 بَيَضٌ وَتَمَرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُا وَغَرَّابِيْبٌ سَوْدٌ) یعنی د غرونو په مینځ کنبی لارې دی، سپینې او سرې د
 کومورنگونه چه قسم قسم دی) څه ډیرې سپینې، څه کمې او سرې هم څه زیاتې او څه
 کمې، او سختې تورې. دې کنبی الغرایب جمع ده اود دې مفرد الغریب ده، د کوم معنی چه
 د هغه تور شی ده کوم کنبی چه دننه شدت موندلې شی. جدد لارو او کرخوته وائی دا د
 جدی جمع ده لکه مدی جمع مدد ده.

[۲۸۸] باب: تفسیر سورة ايس

وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَعَزَّزْنَا شَدِّدًا يَا حَسْرَةَ عَلَى الْعِبَادِ كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمْ اسْتَهْزَأُوهُمْ بِالرُّسُلِ أَنْ
 تُذَكَّ الْقَمَرُ لَا يَسْتَرْضَوْهُ أَحَدُهُمَا ضَوْءُ الْآخِرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهَا ذَلِكَ سَابِقُ النَّهَارِ يَتَطَابَّرَانِ
 حَيْثُمَنْ نَلْعَمُ نَخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخِرِ وَنَجْزِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ مِثْلِهِ مِنَ الْأَعْمَارِ
 فَكَبُورٌ مُعْجِبُونَ جُنْدٌ مُخَضَّرُونَ عِنْدَ الْحِسَابِ وَيَذْكُرُ عَنْ عِكْرِمَةَ الشُّحُونَ الْمَوْفُورُ وَقَالَ
 ابْنُ عَبَّاسٍ طَابَرَكُمْ مَصَابِيكُمْ يَسْلُبُونَ يَخْرُجُونَ مَرْقَدِنَا مَخْرَجَنَا أَحْصَيْنَاهُ حِفْظَنَا
 مَكَاتِهِمْ وَمَكَاتِهِمْ وَاجِدٌ

سورة ايس

د کلماتو تشریح:

قوله: فَعَزَّزْنَا شَدِّدًا: [فَعَزَّزْنَا بِتَالِكِ] دې کنبی عززنا معنی ده مونږ طاقت ورکړو، تائیدمو
 او کړو.

قوله: يَا حَسْرَةَ عَلَى الْعِبَادِ: كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمْ اسْتَهْزَأُوهُمْ بِالرُّسُلِ: آیت کنبی دی
 (حَسْرَةَ عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) په دې کنبی چاته وهم کیدیشی چه
 الله تعالی حسرت راوغوښتلو د څه چه په ظاهره هېڅ معنی په پوهه کنبی نه راځی. امام
 بخاری رحمه الله دا وهم لرې کولو سره فرمائی چه دا حسرت به پخپله کافرانوته وی چه هغوی په
 دنیا کنبی د انبیاء کرامو او رسولانو پورې توفی مسخرې کولې.
 يا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ، د چا مقوله ده؟ ضحاک رضی الله عنه فرمائی چه دا د فریښتو قول دې کله چه

هغوی اوکتل چه کافرانو د انبیاء کرامو تکذیب اوکړو نو هغوی په دوی باندې افسوس اوکړو. بعضو وئیل چه دا د هغه مردمؤمن قول دی د چانوم چه حبیب وو او د مرسلینو په تائید او حمایت کښې به د مکذیبینو د پوهه کولو د پاره د اقصی مدینې نه په منډه راغلې وو، کله چه قوم هغه قتل کول غوښتل نو هغه وخت هغه دا جمله وئیلې وه) اقصی مدینه کښې د مدینې نه مراد اکثرو حضراتو انطاکیه اخستی ده) بعض وائی چه د هغه دریو رسولانو قول دی چه هغه قوم ته لیگلې شوی وو، کله چه هغوی قوم ته اوکتل چه هغوی دا مردمؤمن قتل کړو او د هغې په بدله کښې په قوم باندې عذاب راغلو نو هغه وخت هغوی (يُحْمَرُونَ عَلَى الْوَبَاءِ) اووئیل. او بعضو وئیلې دی چه د قیامت په ورځ کله کافران د عذاب نښې اووینی نو هغه وخت د ډیرې ملامتیا او بې بسیی په حالت کښې دا مذکوره جمله به وائی، یا هغوی په عذاب کښې راگیرلیدلو سره مؤمنان او فرښتې به دا الفاظ وائی () په دې ټولو اقوالو کښې هېڅ تعارض نشته او دا ټول جمع کیدی شي.

قوله: أَنْ تُذْرِكَ الْقَمَرَ لَا يَسْتَرْضَوْهُ أَحَدٌ هِمَّا ضَوْءُ الْآخِرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ: (لَا تَتَمَسَّ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُذْرِكَ الْقَمَرُ وَلَا الْبَلَّ سَابِقُ النَّهَارِ) دې کښې (أَنْ تُذْرِكَ الْقَمَرَ) مطلب دا دی چه په نمر او سپوږمۍ کښې یو د بل رنړا نشی پتولی او په دې کښې د هر یو د پاره یو حدمقرر دی د دې د پاره د یو رنړا د بل په رنړا کښې حائل کیدل د هغوی د مقرر شوی نظام دشان سره مناسب نه دی، دغه شان شپه د ورځ نه وړاندې نشی راتلې.

قوله: تُسَلَخُ: تُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخِرِ وَتَجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: آیت کښې دی (وَأَيَّةٌ لَهُمُ الْبَلَّ) تُسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارُ فَإِذَا هُمُ مُظْلَمُونَ) اویوه ښه د هغه خلقو د پاره شپه ده، مونږ په دې باندې ورځ راکاږو او ناڅاپه هغه خلق په تیارو کښې پاتې شی. د شپې نه ورځ راویستل، دا کلام په تشبیه باندې بنا دی، مشبه "کشف الضوء من الليل" دی او مشبه به "کشف الجلد من الشاة" د بکرۍ نه خرمن ویستل، اوجه د تشبیه د یو په بل باندې توارد دی، څنگه چه په شاة باندې جلد وارد کیږی ټیک دغه شان نهار د لیل د پاسه وارد کیږی. مشبه او مشبه به دواړه حسی دی او جامع یعنی وجه تشبیه عقلی ده او مطلب دا دی چه د شپې د پاسه مونږ غلاف ضو خورکړې ساتلې دې کله چه هغه د ورځ غلاف مونږ راکاږو نو هغه ناڅاپه تیارو ته اورسی. (بعض حضراتو وئیلې چه مشبه "اخراج ضوء سالنهار من الليل" دی او مشبه به "اخراج الشاة من الجلد" دی. او مطلب دا دی چه تیاره او شپه اصل دی الله تعالی د دې تیاری نه د ورځې رنړا راوباسی څنگه چه د خرمن نه بکرۍ راویستلې شی د شپې د تیاری نه د ورځې

(۱) د مذکوره څلورو اقوالو دپاره اوگورۍ الجامع لاحکام القرآن- ۱۵/۳۳:

(۲) قال الزمخشري في الكشاف ۴/۱۶: سلخ جلد الشاة إذا كسخته عنها وأزاله... فاشتعر لازالة الضوء وكشفه عن مكان الليل وملئ ظله، وانظر روح المعاني- ۱۰/۲۳:

زنا را راستل بیشکه د الله تعالی د قدرت کامله یوه کرشمه ده.

قوله: مِنْ مِثْلِهِ: مِنْ الْأَنْعَامِ: (وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ) فرمائی من مثله نه خاړوی او خناور مراد دی یعنی مونږ د هغوی د پاره د کشتنی په شان خیزونه پیدا کړل په کوموچه خلق سوریری (لکه اوبی، اس وغیره)

قوله: فَكِهِونَ: مُعْجِبُونَ: آیت مبارک کنبې دی (إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فُكِهِونَ) جنتیان به بیشکه په هغه ورځ په خپلو شغلونو کنبې خوشحاله وی. فرمائی فکهون معنی خوشحاله به وی.

قوله: جُنْدٌ مُحْضَرُونَ: عِنْدَ الْحِسَابِ: آیت کنبې دی (لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُنْعَزُونَ) هغه د دوی هیڅ امداد نشی کولې او هغه معبودان) به د دوی په حق کنبې یو مخالف ډله شی چه حاضرولې به شی. فرمائی دا اصنام یعنی بتان به د حساب په وخت کنبې حاضرولې شی.

قوله: وَيَذْكُرْ عَنْ عِكرَمَةِ: الْمُشْحُونِ الْمَوْقُرُ: (وَأَيَّةٌ لَهُمْ أَنَا آمَنَّا دُرَيْتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ) د حضرت عکرمه نه نقل دی چه مشحون معنی بارکړې شوې، ډک شوې.

قوله: طَائِرُكُمْ: مَصَائِبُكُمْ: آیت کنبې دی (قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ) هغوی وائی چه ستاسو سپرډ والې به هم تاسو سره وی. فرمائی چه د طائرکم نه مصائب مراد دی یعنی ستاسو مصیبتونه به هم تاسو سره وی.

قوله: يَنْسِلُونَ: يَخْرُجُونَ: (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ) او دوباره به شپیلنی پوکولې شی نو ټول به د خپل رب طرف ته د قبرونو نه راوځی. دې کنبې ينسلون معنی ده هغوی به راوځی.

قوله: مَرْقِدَانَا: فُخْرُجْنَا: آیت کنبې دی (قَالُوا يُونُثَنَا مِنْ بَعْثَانِ مَرْقِدَانَا) وائی به چه افسوس زمونږه بربادی مونږ د خپل مرقد نه چا راپاخولو د مرقد نه مراد مخرج یعنی قبر. دلته اشکال کیږی چه کافرانو خو به په قبر کنبې هم په عذاب کنبې اخته وی نوبیا د هغوی د دوباره ژوندی کیدو په وخت کنبې افسوس کول څه معنی لری؟ دینه خو په ظاهره دامعلومیږی چه هغوی د بعث نه اول په عذاب کنبې گرفتار نه وو. حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه د رومنی شپیلنی په وخت کنبې به په ټولو ارواحانو د خوب حالت شروع کړشی او دا وخت به د خلویستو کالوموده وی. دینه پس به د ژوندی کیدو شپیلنی وی کوم سره چه به ټول روحونه ژوندی کړشی نو هغه وخت به کافران وائی (يُونُثَنَا مِنْ بَعْثَانِ مَرْقِدَانَا) د مرقد نه د دوو نفخو په مینځ کنبې دغه زمانه مراد ده، حضرت لیکي: قیل: وان الکفار فی العذاب، فاین المرقد؟ والجواب ان الارواح یصعقن بعد النفاخ اربعین سنة، ثم یفقدن بعد نفخة الاحیاء، فذلک قولهم: "من بعثنا من مرقدنا" وهكذا عند البخاری عن ابن هریرة: ص ۷۱۱، طبع الهند. فی

باب قوله: ونفخ في الصور: (دوئم جواب دا ورکړېدې چه کافران خو به په قبر کېنې په عذاب کېنې اخته وی لیکن چه د قیامت هیبتناک منظر او گوری نو قبر به اهون او گنړی او خوب سره به تشبیه ورکړی.)

قوله: أَحْصِينَا: حَفِظْنَاهُ: (وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامِهِ مُبِينٌ) احصینا معنی مونږ محفوظ کړل یعنی هر څیز په یو واضح کتاب (لوح محفوظ) کېنې مونږ محفوظ کړی دی.

قوله: مَكَانَتُهُمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ: (وَلَوْ نَشَاءُ لَنَمَكَّنْهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ) فرماني چه مكانه او مكان دواړو یوه معنی ده.

[۲۸۹] بَابُ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَذَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۴ | ۴۵۲۵] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَقَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي أَيْنَ تَقَرُّبُ الشَّمْسُ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّمَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ قَدْ ذَكَرْتُ قَوْلَهُ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَذَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَذَا قَالَ مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ [ر: ۳۰۲۷]

اونمړد خپل مستقر طرف ته روان دي. مستقر نه هغه ځای هم مراد اخستې شی چرته چه په تلوياندي آخرنمر اودرېږي او هغه وخت هم کيدی شي کله چه نمر خپل حرکت پوره کړي اودرېږي هغه وخت د قیامت ورځ ده په دې صورت کېنې به د آیت مطلب دا وی چه نمر په خپل مدار کېنې په یو محکم نظام باندې د زرگونو کالونو راسې حرکت کوی لیکن د ده دا حرکت مستقل او دائمی نه دي د ده د پاره یو خاص مستقر او د قرار وخت دي. کله چه هغه وخت راوړسی نو د ده حرکت به ختم شي او هغه به د قیامت ورځ وی. د دې تائیدد سورة زمر د دې آیت نه هم کېږي (وَالْقَمَرُ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى) دې کېنې اجل مسمى نه قیامت مراد لیکن دلته امام بخاری کوم رویت ذکر کړې دهغې نه معلومیږي (څچه دلته په باب کېنې کوم روایت ذکر کړېدې هغې نه معلومیږي چه په آیت باب کېنې "مستقر" نه مستقر زمانی نه چه مستقر مکانی مراد دي. نبی کریم ﷺ حضرت ابوذر غفاری ته خطاب کولوسره اوفرمائیل چه نمر روان وی تردې چه هغه تحت عرش ته اورسی نو سجده کوی بیاني

(۱) فیض الباری - ۴/۲۲۳:

(۲) تفسیر عثمانی ۵۹۱: فائده نمبر - ۷

((تفسیر ابن کثیر ۳/۵۷))

اوفرمانیل چه په دې آیت کښې د مستقر نه همدغه مراد دې (وَالْقَمَرُ مُجْرِيٌ لِّمُسْتَقَرٍّ لَّهَا) عبدالرزاق آیت باب متعلق د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما نه هم یو روایت نقل کړېدې د هغې الفاظ دا دي: "ان الشمس تطلم فتروها ذنوب بنی آدم، حق اذا غربت، سلبت، وسجدت، واستأذنت، لميؤذن لها، حق اذا كان يوم غربت، فسلبت، وسجدت، واستأذنت فلأيوذن لها، فتقول: ان السجود بعيد، والى ان لا يؤذن لابلهم، فتحبس ماشاء الله ان تمس، ثم يقال لها: اطلعي من حيث غربت، قال: فمن يومئذ الى يوم القيامة، لا ينفع نفسا ايمانها لآلها لم تكن امنت من قبل أو كسبت في ايمانها خيرا" (۱)

د سجود شمس تحقيق او روايت باندې وارد كيدو نكي اشكالات او د هغې جوابونه: په دې حديث كښې سجود شمس تذكره شويده، د جديد فلكياتو تحقيقات او مشاهدات په رو سره په دې باندې يو څو اشكالات كيږي.

① رومي اشكال دا كيږي چه نمر په يوځای ډويبري نو هم هغه وخت په بل ځای كښې راڅيږي. د نمر ډويديل او راختل هروخت روان وي، خو د حديث نه دا مفهوم په پوهه كښې راځي چه په پوره دنيا كښې نمر په يووخت ډويبري او د اجازت ملاويدونه پس بيا خپل سفر شروع كوي او راڅيږي حالانكه دا د مشاهدې نه خلاف ده.

د دې اشكال جواب دا وركړشو چه دلته د نمر د ډوييدونه د ټولې دنيا ډوييدل مراد نه دي بلكه د دنيا د لوي حصې ډوييدل مراد دي. يعنې هغه مقام چرته چه په ډوييدو باندې د دنيا په اكثر آبادني كښې ډويبري يا د دې نه د خط استواء ډوييدل مراد دي او يا د افق مدينې ډوييدل مراد دي او مطلب دا دي چه نمر دا سجده اود ډوييدو اجازت معظم معموره. ياد خط استواء ډوييدل او يا د افق مدينه د ډوييدلووخت طلب كوي. (۲)

② دويم اشكال دا كيږي چه د عرش رحمن كوم تفصيل د قرآن او حديث نه معلوميږي د هغې په رو سره عرش ټول آسمانونه او كائنات سماويه باندې محيط دي په دې لحاظ نمرڅو هميشه په هر حال او هروخت كښې د عرش لاندې دي او د حديث نه معلوميږي چه صرف د ډوييدو په وخت كښې د عرش لاندې ځي.

د دې جواب دا دي چه د ډوييدو په وخت كښې د عرش لاندې راتلل ده له مستلزم نه دي چه باقي وخت كښې هغه د عرش د لاندې نه وي، دا قيد احترازي نه دي قيد واقعي دي. نو حضرت حكيم الامت تهانوي رحمته الله ليكي: "د دې جواب دا دي چه ممكنه ده چه دا قيد واقعي وي او اصلي مقصود اخبار عن السجده وي اود دې تعبيرنه دا فائده وي چه د دې نه تحت الامرالاهي كيدلو تصريح اوشوه ځكه چه د استواء على العرش كنايه كيدل د نفاذ احكام او تصرفات نه په آيات عديده كښې ذكر دي" (۳)

(۱) تفسير ابن كثير - ۳/۵۷۱:

(۲) بيان القرآن - ۹/۱۱۱:

(۳) بيان القرآن - ۹/۱۱۱:

⑤ دریم اشکال دا دې چه د دې حديث د ظاهر نه معلومېږي چه نمر خپل مستقر باندې رسيدلو سره سجده کوي، بيا اجازت غواړي، دغه شان هغه وقفه کوي حالانکه د نمر وقفه علم فلکیات او د مشاهدې په رو سره صحيح نه ده، د ده حرکت دائمي او مسلسل دي. د دې جواب دا دې چه د هرڅيز سجده د هغه د حال مناسب وي لکه چه قرآن پخپله تصريح فرمائيلې ده ټکل قد علم صلاته وتسبيحه د دې د پاره د نمر د سجده دا معنی گنځل چه هغه د انسان په شان سجده کوي صحيح نه ده. حضرت تهانوي رحمته الله عليه ليکي: "سجده بالمعنی مذکوره د پاره اول خو انقطاع حرکت ضروري نه دي، بل ممکن دی چه دا سکون آتی وي او حرکت زماني وي، د دې د پاره حساب رسدي مختل کيږي نه، او نه هغه منصب او مدرک کيږي." (۱)

علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله عليه په دې باره کښې يوه مستقل مقاله ليکلې ده او مولانامفتي محمد شفيع صاحب رحمته الله عليه "معارف القرآن" کښې د دې خلاصه نقل کړيده. هغوی په يو بل انداز سره د حديث مفهوم بيان کړيدي د کوم حاصل چه دا دي. په حديث کښې چه دا خودې شوی دی چه نمر د ډوبيدونه پس د عرش لاندې الله تعالی ته سجده کوي او بيا د بل دور شروع کولو اجازت غواړي او د اجازت ملاويدو نه پس وړاندې تگ کوي او سحر د مشرق طرف نه راخيږي، د دې مقصد د دې نه زيات نه دي چه نمر د راخو او ډوبيدو په وخت کښې د دنيا په عالم کښې يو نوي انقلاب راځي د کوم مدار چه په نمر باندې دي. رسول الله صلی الله علیه و آله دا انقلابي وخت د انسان د خبرداري د پاره موزون گڼلو سره دا تلقين او فرمائيلو چه دا نمر په خپله مرضی سره په خپل قدرت سره گرځيدونکې مه گڼئ دا صرف د الله تعالی په رضا او اجازت سره روان دي، د ده هر څل راخو او ډوبيدل د الله تعالی په اجازت سره کيږي. دا د هغه د اجازت تابع دي، د ده حکم منونکي حرکت کول هم د ده سجده گرځولي شويده. خلاصه دا چه د نمر ډوبيدو تخصیص او دې نه پس د عرش لاندې تلل او هلته سجده کول او د وړاندې تلو اجازت غوښتلو کوم واقعات په دې روايت کښې خودې شوی دی هغه د پيغمبرانه موثر تعليم مناسب بالکل د عام خلقو د نظر په اعتبار سره يو تمثيل دي. نه دينه دا لازمېږي چه هغه د انسان په شان په زمکه سجده کوي، اونه د سجده کولو په وخت کښې د نمر په حرکت کښې څه وقفه کيدل لازم راځي. او نه دا مراد دی چه هغه په شپه ورځ کښې يوه سجده په يواځس ځای کښې کوي، اونه دا چه صرف د ډوبيدو په وخت کښې د عرش د لاندې ځي، مگر په دې انقلابي وخت کښې کله چه ټول خلق داوينی چه نمر زمونږ نه غائب شو هغه وخت د تمثيل په توگه هغوی په دې حقيقت باندې خبر کړيشو چه دا څه کيږي په حقيقت کښې نمر د عرش لاندې د فرمان تابع تلور اټلوسره کيږي، نمر پخپله څه قدرت او طاقت نه لري، نو څنگه چه دې وخت کښې د مدينې خلق په خپل ځای کښې دا محسوس کوي چه اوس به نمر سجده کوي او د بلې

دورې د پاره به اجازت غواړی، نو دغه شان چرته چرته چې دې دویمې د ټولود پاره د سبق حاصلولو تلقین اوشو اود معاملې حقیقت دا راوتلو چه نمر په خپل مدار کښې د حرکت په مینځ کښې په هره لمحہ الله تعالی ته سجدہ هم کوي او د وړاندې تلو اجازت هم غواړی اود دې سجدې کولو او اجازت غوښتلو د پاره هغه ته د سکون او وقفي ضرورت هم نه وي. (۱)
په دې تقریر سره په ذکر شوی حدیث کښې نه د مشاهداتو په رو سره څه شبه کیږی او نه قواعد هئیت او ریاضی په اعتبار سره څه شبه او اشکال باقی پاتې کیږی.

[۲۹۰] باب: تفسیر سورة الصافات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (وَيَقْدُفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ) مِنْ كُلِّ جَانِبٍ (يُرْمُونَ) (وَأَصْبَحَ) ذَاهِبٌ، لِأَنَّهُمْ لَا يَرَوْنَ تَأْتِيهِمْ مِنَ الْيَمِينِ يَعْنِي الْحَقُّ الْكُفَّارُ تَقُولُهُ لِلشَّيْطَانِ (عَوْلٌ) وَجَعَلَ بَطْنُ (يُقْرِفُونَ) لَا تَدْهَبُ عَقُوبُهُمْ (فَرِيقٌ) شَيْطَانُ (يُرْعَوْنَ) كَهَيْئَةِ الْهَرَوَلَةِ (يَقْرِفُونَ) السَّلَافُ فِي الْمَشَى (وَيَنْتِ الْجَنَّةُ نَسَبًا) قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ وَأَمَّا تَهُمْ بَنَاتُ سَوَادِ الْحِمْيَرِ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَلَقَدْ عَلِمَتْ الْجَنَّةُ إِنَّهُمْ لَهُمْ مُحَضَّرُونَ) سَمِعَهُ لِلْجَسَابِ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَتَحْنُ الصَّافُونَ) الْمَلَائِكَةُ (صِرَاطُ الْجَحِيمِ) سَوَاءُ الْجَحِيمِ وَسَوَاطِ الْجَحِيمِ (لَتَوْبًا) يَخْلُطُ طَعَامُهُمْ وَسَاطُ الْجَحِيمِ (مَذْجُورًا) مَظْرُودًا (يَبْقَى مَكُونُونَ) (اللَّهُؤُلُؤُ الْمَكُونُونَ) (وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ) يَذْكَرُ بِخَيْرٍ (يَسْتَخْرُونَ) (بَعْلًا) رِيًّا

سورة الصافات

قوله: وقال مجاهد: وَيَقْدُفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ:
د سورة الصافات آیت (وَيَقْدُفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) مات شوی ستوری راغورزولې شی په دوی باندې د هر طرف نه، په مناسبت سره امام بخاری رحمه الله د سورة سبا آیت ذکر کړو او دا د امام طریقه ده چه هغه په معمولی مناسبت سره د مختلفو سورتونو الفاظ یوځای ذکر کوي، البته دلته اشکال کیږی چه امام د سورة سبا په آیت کښې "من مکان بعید" مطلب د مجاهد رحمه الله په حواله سره "من کل مکان" بیان کړیدی چه په عموم باندې دلالت کوي حالانکه د سورة سبا په مذکوره آیت کښې په عموم باندې دلالت کونکې یو لفظ هم نشته. البته سورة الصافات مذکوره آیت "وَيَقْدُفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ" کښې "من کل جانب" تفسیر د مجاهد رحمه الله نه "من کل مکان" نقل دې. دغه شان علامه سیوطی رحمه الله په درمنثور کښې عبد بن حمید، طبری، او ابن المنذر په حواله سره د حضرت مجاهد رحمه الله دا تفسیر د سورة الصافات د دې آیت په

((ارساله سجود شمس، ومعارف الران-۷/۳۹۲:))

ضمن کنبی نقل کړېدې. (۱) دینه په ظاهره دا معلومېږي چه امام بخاری رحمته الله "من کل مکان" ته سورة الصافات آیت تشریح کنبې ذکر کول غوښتل لیکن غلطی سره سورة سبا آیت تفسیر کنبې دا ذکر کړلو.

د کلماتو تشریح:

قوله: واصب: دائر: (وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ) واصب معنی همیشه.

قوله: لازب: لازم: (إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَّازِبٍ) مونږ هغه د اینختونکې خاورې نه پیدا کړو،

فرمائی چه لازب معنی لازم یعنی ایختونکې

قوله: تأتوننا عن اليمين: یعنی الحق الکفار تقوله للشيطان: آیت کنبې دی

(قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ) فرمائی چه په دې کنبې یمین په معنی د حق دې او مطلب دا دې چه میدان حشر کنبې کفار به شیطانانوته وائی چه ته به مونږ ته د حق خبرې د طرف نه راتلې، یعنی خپله باطله خبره به دې د حق په شکل کنبې ظاهروله.

قوله: غول: وجع بطن، یزفون: لاتذ هب عقولهم: آیت کنبې دی (لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ

عَنْهَا يُزْفُونَ) فرمائی "غول" نه د خیتې درد مراد دې او (وَلَا هُمْ عَنْهَا يُزْفُونَ) معنی د هغوی علقونه به لازتشی مطلب دا چه د جنت شراب څکلو سره به نه په خیته کنبې درد وی او نه د انسانی عقل غائب کیدلویه وجه بې هوشی.

قوله: قریب: شيطان: (قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ) په دوی کنبې به یووايونکې وائی په دنیا کنبې زما یو ملگري وو، فرمائی دینه شيطان مراد دې.

قوله: يهرعون: کهيته الهرولة: (فَهُمْ عَلَىٰ آلِهِمْ يَهْرَعُونَ) دې کنبې "يهرعون" معنی ده تیز تلل، د منډې په شکل او صورت کنبې، هرولة منډه، باب بعثو نه مصدر دې.

قوله: يرقون: النسلان في المشى: آیت کنبې دی (فَأَقْبُوا إِلَيْهِ يَرْقُونَ) دې کنبې "يرقون" معنی ده په تلو کنبې تیزی کول، النسلان: الاسراع في المشى مع تقارب الخطى یعنی نزدې نزدې قدم کیخودلو سره تیز تلل.

قوله: وبين الجنة نسبا: قال كفار قريش: الملائكة بنات الله، وامهاتهم بنات سروات الجبر: (وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا) اودې خلقو په الله او جناتو کنبې نسب جوړ کړو،

(۱) قال السيوطي في الدر المنثور " ۵/۲۷۱: اخرج عدي بن حميد وابن جرير وابن المنذر وابن أبي حاتم عن مجاهد في قوله: "يرقون" من كل جانب "قال يرمون من كل مكان" تفصيل د پاره او گوږنی تعلیقات لامع الدراري - ۱۵۲-۹/۱۵۱:

قریشو کفارو به و نیل چه فربتی دَ الله تعالی لونره دی اود دَی فربتو میندی دَ سردارانو پیرانو لونره دی.

قوله: لَحَرِ الصَّافُونَ: الملائكة: آیت کنبی دی (وَأَنَّا لَمُنُّ الصَّافُونَ) او مونر صف تر ی اودر یرو، فرمائی دینه فربتی مراد دی.

قوله: صراط الجحیم: سواء الجحیم ووسط الجحیم: آیت کنبی دی (فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ) فرمائی صراط الجحیم، سواء الجحیم او وسط الجحیم دَ دریوارو یوه معنی ده.

قوله: لشوبا: یخلط طعامهم و یسلط بهم الحمیم: آیت کنبی دی (ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبَاتٍ حَمِيمَةً) دَی کنبی دَ (شَوْبَاتٍ حَمِيمَةً) معنی دَ دوی دَ زقوم دَ ونی خورل خوتکیدلو اوبوسره گه و او یوخائی کیدل به وی، سلط، یسلط او خلط، یخلط په یو معنی کنبی دی.

قوله: مدحورا: مطرودا: سورة اعراف کنبی دی (قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُورًا مَذْذُورًا) دَی کنبی 'مدحورا' معنی لر ی کریشوی، رتلی شوی، دا لفظ دَ سورة الصافات نه دَی، سورة الصافات کنبی (مُذَوَّرًا لَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِيبٌ) دَی 'دحورا' په مناسبت سره دا لفظ راوړل شو.

قوله: بیض مکنون: اللؤلؤ المکنون: آیت کنبی دی (كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ) بیض مکنون نه پتی مرغلر ی مراد دی. هغه حور ی به د پتیو مرغلرو په شان ښائسته وی.

قوله: وترکنا علیه فی الاخرین: یدکر بخیر: او مونر په هغی سپی شاته راتلونکو خلقو کنبی دا خبره پاتې کړه چه په هغه باندی سلام وی. فرمائی چه دینه مراد چه د هغه د خیر ذکر به کیری.

قوله: یستسخرون: یسخرون: (وَأَذَارًا أُولَئِكَ يَسْتَخْرُونَ) کله چه یوه معجزه گوری نو هغی سپی توقی کوی، یستسخرون معنی هغوی توقی مسخر ی کوی.

قوله: بعلا: ربأ: آیت کنبی دی (أَقْدَعُونَ بُعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ) آیا تاسو بعل: د بت نوم د ی رابلنی او ښه جوړونکي پریردنی، فرمائی چه په دَی کنبی د بعل معنی رب د ی. بعضو ونیلی دی چه بعل د یوبت نوم وو، د بنی اسرائیلو یو ی دلی د دَی عبادت کولو یا د حضرت الیاس علیه السلام قوم د دَی عبادت کولو (بعض وائی چه دا په یمنی ژبه کنبی د رب په معنی کنبی استعمالیری.

[۲۹۱] بَابُ وَإِنَّ يُوسُفَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

[۴۵۲۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَتَّبِعُنِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى

[۴۵۲۷] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ مِنْ بَنِي عَامِرٍ بْنِ لُؤَيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ

[۲۹۲] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ ص

[۴۵۲۸ | ۴۵۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُذْرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْعَوَامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنْ السَّجْدَةِ فِي ص قَالَ سَبَّلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْبَدَهُ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْجُدُ فِيهَا

[۴۵۲۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ الظَّنَّافِيِّ عَنْ الْعَوَامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنْ سَجْدَةٍ فِي ص فَقَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ مِنْ أَتَى سَجْدَتَ فَقَالَ أَوْ مَا تَقْرَأُ مِنْ دُرَيْتِهِ دَاوُدُ وَسُلَيْمَانُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْبَدَهُ فَكَانَ دَاوُدُ مِنْ أَمْرِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِ فَسَجَدَهَا دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَجَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مُجَابَّ عَجِيبُ الْقِطِّ الصَّحِيفَةُ هُوَ هَذَا صَحِيفَةُ الْحَيَاتِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ: فِي عِزَّةٍ: مَعَارِيزِ الْبَلَاءِ الْآخِرَةِ: مِلَّةٌ قُرْنِشٍ الْاِخْتِلَافُ: الْكُذِبُ الْأَسْبَابُ: طُرُقُ السَّمَاءِ فِي أَبْوَابِهَا قَوْلُهُ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ: يَغْنَى قُرْنِشًا أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ: الْقُرُونُ الْمَاضِيَةُ قَوَاقِبُ: رُجُوعٌ قِطْنَا: عَذَابُنَا اتَّخَذْنَا هُمْ سُخْرِيًا: أَحْطَلْنَا بِهِمْ: أَثْرَابُ: أُمْنَالُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَيْدُ: الْقُوَّةُ فِي الْعِبَادَةِ الْأَبْصَارُ: الْبَصَرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ حُبُّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي: مِنْ ذِكْرِ طِفْقٍ مَسْحًا: يَمْسَحُ أَغْرَافَ الْحَبْلِ وَعَرَاقِيهَا الْأَصْفَادُ: الْوُثَاقُ.

سورة ص

د کلماتو تشریح:

قوله: عَجَابٌ: عَجِيبٌ: په آیت کښې دی (إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ) په معنی د عجیب دی.
قوله: القِطُّ: الصَّحِيفَةُ، هُوَ هَذَا صَحِيفَةُ الْحَسَنَاتِ: په آیت کښې دی (رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطْلًا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ) د لفظ قط دو معنی بیان کړی دی، یو په معنی د صحیفه او دلته په آیت کښې د نیکو اعمالو صحیفه مراد ده او دویمه معنی د دې د عذاب بیان کړې شوې ده چه وړاندې د یوڅو الفاظونه پس ده.

د کلبی وغیره په روایت کښې دی چه کله د سورتحالته دا آیت نازل شو (فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ

يَوْمَئِذٍ فَتَوْفٌ يَحْسَبُ جَاءَ أَبَا بَكْرٍ (۱) نوکافرانود توقواو خدا په توگه نبی کریم ﷺ ته اوونیل که واقعی حساب کتاب کیږی نو تاسو مهربانی اوکرئې او زمونږ د نیکو اعمالو صحیفه د حساب کتاب د ورځې نه وړاندې وړاندې زر راکړه او قط په معنی د عذاب به وی نوته د حساب د ورځ نه مخکې زر عذاب راکړه، قران په ذکر شوی آیت کښې د کافرانو د مسخرو دا قول نقل کړې دې (۱)

قوله: وقال مجاهد: في عزة: معازير. په آیت کښې دی (فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) مجاهد رحمه الله فرمانی (فِي عِزَّةٍ) معنی په عزت کښې غلبه غوښتونکې ده، معازير: مغالين، د باب مفاعله نه صیغه د اسم فاعل ده.

قوله: الملة الاخرة: ملة قريش. (مَا مَعَنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْاُخْرَىٰ ۚ اِنْ هَذَا اِلَّا اخْتِلَافٌ) په تیرشوی دین کښې مونږ دا خبره نه ده اوریدلې، دا صرف د ځان نه خبره ده. په دې کښې د ملت نه ملت قريش مراد دی. ځکه چه د هغوی دا خیال وو چه زمونږ ملت ملت ابراهیمی دې نو په دې وجه به هم هغه برقرار وی او د یهودو او نصاری ملت خوختم شوې دې په دې وجه د هغوی څه اعتبار نشته (بعضودې نه ملت نصاری مراد اخستی دې) (۲)

قوله: الاختلاق: الكذب. (اِنْ هَذَا اِلَّا اخْتِلَافٌ) معنی دروغ ده.

قوله: الاسباب: طرق السماء في ابوابها. په آیت کښې دی (فَلْيَرْتُقُوا فِي الْاَسْبَابِ) فرمانی په دې کښې د اسباب نه د آسمان په دروازو کښې د آسمان لارې مراد دی.

قوله: جُنْدٌ مَا هُنَا لِكَ مَهْزُومٍ: يعني قريشاً. (جُنْدٌ مَا هُنَا لِكَ مَهْزُومٍ مِنَ الْاَحْزَابِ) د ټولولو نه یوه ډله ده چه دلته (یعنی په مکه کښې) به ورته ماتې ورکړیښی، فرمانی د (جُنْدٌ مَهْزُومٍ) نه قريش مکه مراد دی.

قوله: اُولَئِكَ الْاَحْزَابُ: القُرُونُ الْمَاضِيَةُ. (وَأَضْعَبُ الْبَيْكَةَ ۚ اُولَئِكَ الْاَحْزَابُ) او اصحاب ایکه تکذیب کړې وو او هغه احزاب د کوموچه اول په (مِنَ الْاَحْزَابِ) کښې ذکر راغلې دې همدغه خلق دی. فرمانی (اُولَئِكَ الْاَحْزَابُ) نه تیرشوی امتونه مراد دی.

قوله: فواق: وجوع. (مَا لَهَا مِنْ قَوَائٍ) فرمانی د فواق معنی ده رجوع یعنی دوښمه شپیلنی نه پس دنیا ته واپس کیدل نشته.

قوله: قطناً: عذابها. په آیت کښې دی (رَبَّنَا اغْلِلْ لَنَا قِطْنًا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ) په دې کښې د قط نه عذاب مراد دې، یعنی اې زمونږه ربه! د حساب د ورځ نه وړاندې مونږ له زمونږ عذاب زر

(۱) عدة القاری: ۳۸/۹-

(۲) لامع الدارمی: ۹/۱۵۴-

(۳) عدة القاری: ۱۹/۱۳۹-

راکړه، مطلب دا چه کله به هغوی د قیامت د وعدې اوریده نو په مسخرو سره به نې دا ونيل چه مونږ له خود هغه وخت حصه هم اوس راکړه، هم اوس چه مونږ خپله عملنامه اویو نو او لاس په لاس د سزې جزا نه اوزگار شو. فرمائی دې کښې د قطنه عذاب مراد دې.

قوله: أَتَّخَذْنَاهُمْ سِجْرًا : تَحْطَنَاهُمْ : أَتَّخَذْنَاهُمْ سِجْرًا أَمْ رَأَعْتُمْ الَّتَبَّارَ (دې نه اول آیت

کښې دی (وَقَالُوا مَا لَنَا لَنَرِي رِجَالًا لَّنْكَأُفْعَدْهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ) یعنی دوزخیان به په خپل مینځ کښې وائی چه څه خبره ده چه مونږ هغه خلق په دوزخ کښې نه وینو کوم چه به مونږ په دنیا کښې د خرابو خلقو نه شمیرل، آیا مونږ په غلطی، سره هغه خلقو سره توقې کړې وې زمونږ د سترگونه هغوی بې درکه شوی دی) او هغوی زمونږ په کتو کښې نه راځی. امام بخاری رحمته الله علیه

د) (أَتَّخَذْنَاهُمْ سِجْرًا) ترجمه "اطنابهم" سره کړې ده "چه آیا مونږ په توقو مسخرو کښې هغوی راگیر کړې وو" او داسې کیږی چه په عام توگه چه د مزاق کولی شی نو هغه خلق راگیری.

حضرت گنګوهی رحمته الله علیه فرمائی دی چه دا تفسیر باللازم دې او صحیح دې، هغوی فرمائی "فسر السخرية بالاحاطة، لان الاحاطة لازمة لها عادة، فانهم اذا ارادوا الاستهزاء باحد جعلوه وسطهم، ليتمكن

كل منهم على الاستهزاء كل التمكن: (د)

قوله: اتراب: امثال: (وَعِنْدَهُمْ فُصُوتُ الظُّرْفِ أَتْرَاب) او هغوی سره به د ښکته نظرونو والا هم

عمر ښځې وی (مراد ترینه حورې دی) فرمائی اتراب په معنی د امثام دی یعنی هم عمر او یوشان.

قوله: الآيد: القوة في العبادة، الابصار: البصر في امر الله: (وَأَذْكُرْ عِبْدَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ

وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ) فرمائی د اید معنی ده په عبادت کښې قوت او د ابصار معنی ده د الله تعالی په کار کښې غور او فکر کول یعنی ابراهیم، اسحاق او یعقوب عليهم السلام په عبادت کښې قوی او د الله تعالی په کار کښې غور او فکر کونکی وو.

قوله: حُبُّ الْخَيْرِ عَزَّ ذِكْرُنِي: من ذكر ربّي: په آیت شریف کښې دی (فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ

الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِنِي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) په دې کښې عن په معنی د من دې (ترجمه تیره شوه)

فَطَلَّقَ مَسْحًا: يمسح اعراف الخيل وعراقيبها: په آیت مبارک کښې دی (وَرَدَّوْهَا عَلَىٰ

فَطْلَقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ) حضرت سلیمان عليه السلام او فرمائیل هغه اسونه بياز مامخی ته راوئلی، نو هغه راوستې شو نو هغوی د دې اسونو په پنډو او ستونو باندې خپل لاس پاکول یعنی قتلول شروع کړل.

د آیت کریمه "رَدَّوْهَا عَلَى فطلق مسحاً بالسوق والأعناق، دوه تفسیرونه: د دې آیت دوه تفسیرونه شوی دی، ① د دې مشهور تفسیر دا شوی دې چه حضرت سلیمان عليه السلام د اسونو په کتلو کښې داسې مشغول شو چه د هغه وخت مونځ یا وظیفه ترینه پاتې شوه او روستو

ستومانه شو او هغوی دغه اسونه بیا د راوستلو حکم او کړو او توره ئی راواخته او د هغوی ستونه او پنډنئ پریکول ئی شروع کړل چه هم د دې په وجه د الله تعالی په یاد او ذکر کښې خلل واقع شوې وو نو د دې خلل او غفلت هغوی داسې کفاره ادا کړه.)

⑤ دوئم تفسیر دا کړیښودې چه دا اسونه د جهاد د پاره وو د هغې په معائنه کښې چه کله وخت اولگیدو نو د مازیگر مونځ ترینه قضا شو په دې باندې اوفرمانیل چه په دې کښې هیڅ حرج نشته که یو طرف ته په ظاهره د الله تعالی د یاد نه جدا شونویل طرف ته د جهاد د اسونو سره مینه او د هغې پالنه هم د هغه یاد سره تړلې ده. هم د دې جهاد د جذبې د جوش نه ئی حکم ورکړو چه دا اسونه بیا واپس راولئ، نو واپس راوستې شو او حضرت سلیمان علیه السلام د ډیرې مینې او اکرام د وجه د هغوی ستونه او پنډنئ اوچولې او پاکولې، د دې تفسیر مطابق د "مسح" نه مراد پریکول نه بلکه د محبت او مینې نه لاس راښکل دی. د آیت دا

دوئم تفسیر مفسرینو حضراتو اختیار کړې دې، خومشهور تفسیر رومبني دې.)

افام بخاری رحمه الله فرمائی "یسح اعراف الخیل و عراقیبها" د "اعراف"، "عراف" جمع ده، د اس د سټ وینستوته وائی او عراقیب د عراقوب جمع ده، د گیتو شاته یوې پټې ته وائی دلته د دې نه پنډنئ مراد دی.

البته په رومبني تفسیر باندې دا اشکال کیږي چه اسونه د الله تعالی یو نعمت وو خپل مال او د الله تعالی نعمت داسې ضائع کول د یو نبی شان سره نه ښائی. نو د دې جواب دا ورکړې شویډې چه دا اسونه د حضرت سلیمان علیه السلام ذاتی ملکیت وو او د هغوی په شریعت کښې د اس قربانی جائز وه، په دې وجه هغوی اسونه ضائع نه کړل بلکه هغه ئی د الله تعالی په نوم قربان کړل.)

قوله: الاصفاد: الوثاق: په آیت شریف کښې دی (وَأُخْرَيْنَ مَقْرَنَيْنِ فِي الْأَصْفَادِ) مونږ د سلیمان علیه السلام تابع کړل او ډیر هغه پیریان چه په زنجیرونو کښې تړلې شوی دی "اصفاد" د "صفد" جمع ده، زنجیر او بیړو ته وائی.

(۱) الجامع الاحکام القرآن- ۱۵/۱۹۵؛

(۲) الجامع الاحکام القرآن ۱۵/۱۹۵، روح المعانی- ۲۳/۱۹۵؛

(۳) روح المعانی- ۲۳/۱۹۵؛

(۴) قال الالوسی رحمه الله فی تفسیر روح المعانی: ۲۳/۱۹۳: وقد جعلها علیه السلام بذلك قربان الله تعالى وكان تقرب الخيل مشروعا في دينه-

[٢٩٣] بَاب: قَوْلُهُ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي

لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

[٢٥٣٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا زَوْجُهُ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ عِفْرِيَّتَيْنِ مِنَ الْجِنِّ تَقَلَّتْ عَلَى الْبَارِحَةِ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا لِيَقْطَعَنَّ عَلَى الصَّلَاةِ فَأَمَكْنِي اللَّهُ مِنْهُ وَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبِطَهُ إِلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تُصْبِحُوا وَتَنْظُرُوا إِلَيْهِ كَلَّكُمْ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي قَالَ زَوْجُ قَرَدَةَ خَاسِنًا

[٢٩٤] بَاب: قَوْلُهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ

[٢٥٣١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعُودٍ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ عِلْمٍ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَسَاحَدَكُمْ عَنْ الدُّخَانِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا قُرَيْشًا إِلَى الْإِسْلَامِ فَأَبْطَلُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْنِ عَنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعِ كَسْبِ يَوْسُفَ فَأَخَذَهُمْ سَنَةٌ فَحَصَّتْ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْجُلُودَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ دُخَانًا مِنَ الْجُوعِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَارِئُكَ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَدَعَا رَبُّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ أَلَى هُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلِّمٌ مِثْلُنَا نَحْنُ وَهُمْ كُفَّارٌ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ أَفَكُشِفَ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ فَكُشِفَ ثُمَّ عَادُوا فِي كُفْرِهِمْ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِلَّا الْمُنْتَقِمُونَ

[٢٩٥] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الزَّمَرِ

سُورَةُ الزَّمَرِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَتَيْنَ يَتَقَى بِوَجْهِهِ يُجَرَّ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى أَتَيْنَ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْرٍ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَيْسَ وَجْهًا سَلَامًا لِرَجُلٍ مِثْلٍ لَا لَهُمْ فِيهَا بَاطِلٌ وَالْإِلَهَ الْحَقُّ وَنَعُوذُكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بِالْأَوَّلَانِ خَوَّلْنَا أُعْطَيْنَا وَالَّذِي جَاءَ بِالْصِّدْقِ الْقُرْآنُ وَصَدَّقَ بِهِ الْمُؤْمِنُ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ هَذَا الَّذِي أُعْطِيتَنِي عَمِلْتُ بِمَا فِيهِ وَقَالَ غَيْرُهُ مِمَّا كَوَّنَ الرَّجُلُ الشَّكْسَ الْعَبْرَ لَا يَرْضَى بِالْإِنْصَافِ وَجْهًا سَلَامًا وَقَالَ سَالِبًا صَالِحًا الشَّهَادَتِ تَفَرَّتْ بِمَقَازِيهِمْ مِنَ الْقَوْرِ حَالَيْنِ أَطَافُوا بِهِ مُطِيفِينَ بِمَقَافِيهِ بِمَوَازِيهِ

مُنْكَامٍ يَأْتِيَنَّ مِنَ الْأَشْيَاءِ وَالْكَرْبِ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِي التَّصْدِيقِ

سورة الزمر

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال مجاهد: افر من يتقى بوجهه: يجر على وجهه في النار: (أَقْنَنَ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سَوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) یعنی آیا هغه سرې چه د قیامت په ورځ عذاب په خپل مخ باندې رابندوی د مومن په شان کیدي شی؟ چاته به چه په آخرت کښې د هیڅ قسم اندېښنه نه وی. په سرې چه کله مخامخ حمله کیري نو په لاسونو باندې منع کوی، لیکن په محشر کښې به د ظالمانو لاسونه ترلې وی په دې وجه به د عذاب سپرې په مخ پریوخی. دې نه مراد دوزخیان دی چه خپل مخونه به بچ کوی او د تلو کوشش به کوی. امام د دې مطلب بیان کړو چه هغوی به پر مخې په دوزخ کښې راښکلي شی نو د مخونو د بچ کولو کوشش به کوی.

قوله: ذی عوج: لبس: په آیت کښې دی (قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عَوْجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) یعنی مونږ د دې خلقو د پاره قران پیش کړو کوم کښې چه ککلیچ نشته دې د پاره چه هغوی بچ اوخی. فرمانی چه عوج په معنی د لبس او اشتباه ده، ذی عوج: شکي او گپړ.

قوله: وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ: مثل لاهتهم الباطل والاله الحق: په آیت کښې د باطلو او حق معبود د مثال بیان کړیښودې (عَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا زُجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِمُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا) چه یو غلام دې په هغه کښې ډیر خلق شریک دی او یو بل غلام دې چه یواځې د یو سرې دې، نو آیا دا دواړه یو شان کیدیشی، ښکاره خبره ده چه دا دواړه غلامان هیڅ کله هم نشی یو شان کیدي. رومې غلام به د خپلو مشرانو د ظلمونو او جگړو په وجه به همیشه په تذبذب او تکلیف ښکاروی چه د کوم کوم حکم اومنی او کوم یو راضی کړی. ولې دویم سرې به د تکلیف او تذبذب ښکار نه وی ځکه چه د هغه معامله هم یو سرې سره ترلې ده، نو ټیک همدغه مثال دې د هغه سرې چه د ډیرو معبودانو عبادت کوی نو هغه به د تذبذب او بې آرامۍ ښکار وی خو هغه سرې چه صرف د یو الله عبادت کوی هغه به په آرام او تسلی سره وی. رومې او دویم سرې هیڅ کله نشی برابریدلې.

په آیت کښې د (مُتَشَاكِمُونَ) لفظ راغلې دې د دې لفظ امام تشریح کولوسره فرمانی "الرجل الشکس: العسا: لایرضی بالانصاف" یعنی متشاکسین هغه سرې ته وائی چه زړه تنگې او جگړ مار وی او په انصاف باندې نه راضی کیري.

قوله: وَيَخْشَوْنَكَ بِالْأَيْدِ مِنْ دُونِهِ: بِالْأَوْثَانِ: اودا خلق تا د دې بتانود وپروی چه د الله تعالی نه سوا دی، فرمانی (بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ) نه اصنام او بتان مراد دی.

قوله: خولنا: اعطينا: آیت کښې دی (لَمَّا إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِّنَّا) بیاچه مونږ هغوی ته د خپل طرف نه څه نعمت ورکړو، فرمانی د خولنا معنی ده مونږ ورعطا کړو، ورکړو.

قوله: وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ : القرآن، وَصَدَقَ بِهِ : المؤمن. به آیت کنبی دی (وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) به دې کنبی (الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ) نه قرآن او (صَدَقَ بِهِ) نه مؤمن مراد دې چه د قیامت په ورځ به راشي او وائی به چه دا قرآن ماته راکړې شوې وو او ما د دې په احکاماتو عمل کړې وو. (الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ) نه نبی کریم ﷺ

او (صَدَقَ بِهِ) نه حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مراد کیدلای، لانه اول من صدق به

قوله: اشْمَازَتْ : نفر: (وَإِذْ أَذْكَرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَازَتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ) او چه کله صرف د الله تعالی ذکر کیدې نو د هغه خلقو زړونه منقبض کیدې څوک چه د آخرت یقین نه لری فرمانی د (اشْمَازَتْ) معنی: هغه نفرت او کړو، ناخوښه نی کړو.

قوله: بِمَفَازِهِمْ : من الفوز: آیت مبارک کنبی دی (وَيَجْعَلُ اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازِهِمْ) او چه کوم خلق د (کفراو شرک نه) بیچ کیدل، الله تعالی به هغه خلق په کامیابی سره (دوزخ) نه خلاصی ورکړی. فرمانی آیت کنبی "مَفَازَة" "فَوْز" ته مشتق دې د کوم معنی چه کامیابی ده.

قوله: حَافِينَ : اطافوا به، مطیفین بحفایه: بجوانبه: په آیت مبارک کنبی دی (وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ) په دې کنبی د حافین تشریح کولو سره فرمانی اطافوا به: یعنی هغه فرشتو به عرش راگیر کړې وی د عرش اطراف راگیرونکې او طواف کونکې به وی.

قوله: مُتَشَابِهًا : ليس من الاشتباه، ولكن يشبه بعضه بعضاً في التصديق: (اللَّهُ تَزَلَّ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا) په دې کنبی (مُتَشَابِهًا) د اشتباه نه ماخوځ نه دې د کوم معنی چه التباس ده بلکه دلته د دې معنی داده چه دا قرآن په تصدیق کنبی د بعض مشابهه دې. یعنی د قرآن کریم بعض آیاتونه د بعض آیاتونو تصدیق کوی. د دې مضمونونه یو شان وی او د دې په خپل مینځ کنبی څه تعارض او تناقص نه وی.

[۲۹۶] بَابُ: قَوْلُهُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا

مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

[۴۵۳۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ يُعَلَى إِنَّ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الشَّيْءِ كَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَأَكْتَرُوا وَزَنُوا وَأَكْتَرُوا فَأَتَوْا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا إِنَّ الَّذِي نَقُولُ وَتَدْعُو إِلَيْهِ لَحَسَنٌ لَوْ تَحْبِرُنَا أَنْ لِمَا عَمَلْنَا كَفَّارَةً فَتَزَلَّ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَتَزَلَّتْ قُلُوبُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (۱)

د آیت کریمه شان نزول: په روایت د باب کنبې حضرت ابن عباس رضی الله عنہ د ذکرشوی آیت شان نزول بیان فرمائیږي دې چه مشرکانو د څه خلقو سره د ډیر قتل او زنا ارتکاب کړې وو. بیا هغوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کنبې حاضر شو او وویل چه تاسو د کوم څیز طرف دعوت ورکوئ هغه یقیناً بهتر دې په دې شرط چه مونږ ته معلومه شی کوم څه چه مونږ کړی دی د هغې کفار به وی یعنی زموږ تیره شوې گناه به معاف کولې شی نو مونږ اسلام قبولو. په دې باندې د سورة فرقان دا آیت (وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ....) او د سورة ارمود باب آیت نازل شو. د دې آیت په تفسیر کنبې مولانا شبیر احمد عثمانی لیکي:

د آیت د ارحم الراحمین د ډیر زیات رحمت او عفوا او درگزر د لوني شان اعلان کوی اود سختو سختو اود علاج نه د مایوسه شوو مریضانو په حق کنبې د اکسیر شفا حکم لری. مشرک، ملحد، زندیق، مرتد، یهودی، نصرانی، مجوسی، بدعتی، بد معاش، فاسق او فاجر کوم یو چه وی د دې آیت د اوریدونه پس د مایوسه کیدو او امید ماتولو سره کیناستو هیڅ وجه نشته، ځکه چه الله تعالی د چا د پاره هم او غواړی نو ټول گناهونه ورته معاف کولې شی، څوک د هغه لاس نشی نیولې، نو بیا بنده نا امیده کیری ولی، او دا خبره ضرور ده چه د هغه په نورو اعلانونو کنبې تصریح کړی شویده چه د کفر او شرک جرم به بغیر د توبې نه نشی معاف کولې. نو (إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذَّنْبَ جَمِيعًا) (ذَلِكُمْ يَشَاءُ) سره مقید کنړ ضرور پکار دی. کما قال الله تعالی (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) په دې قید باندې دا نه لازمیږي چه بغیر د توبه نه به الله تعالی وړوکې یا لوئی قصور نشی معاف کولې او نه دا مطلب شو چه د یو جرم د پاره هلو د توبې ضرورت نشته، بغیر د توبې نه به ټول گناهونه معاف کوی. قید صرف د الله د رضا او منشاء دې اود مشیت او رضا د پاره په بل آیت کنبې خود لې شوی دی چه هغه به د کفر او شرک نه بغیر د توبې سره متعلق نه وی (۱)

[۲۹۷] بَابُ قَوْلِهِ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ

[۴۵۲۳] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ مُحَمَّدٍ تَشَابُحًا عَنْ مُنْصَوِرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ حَبْرَمَ الْأَخْبَارِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّا نَعْبُدُ أَنَّ اللَّهَ يَجْعَلُ السَّمَوَاتِ عَلَى إصْبِعٍ وَالْأَرْضِينَ عَلَى إصْبِعٍ وَالشَّجَرِ عَلَى إصْبِعٍ وَالْمَاءَ وَالنَّارَ عَلَى إصْبِعٍ وَسَائِرَ الْخَلَائِقِ عَلَى إصْبِعٍ فَيَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ فَضَحَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ الْحَبْرِ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ

...بقیه از حاشیه گذشته [رقم الحديث ۱۲۲] و اخرجه النسائي في السنن الكبرى، باب قوله تعالى: يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم، رقم الحديث ۱/۱۱۴۹، و اخرجه ابوداود في الفتن، باب في تعظيم قتل المؤمن، رقم الحديث ۴۲۷۴، و اخرجه النسائي، كتاب المحاربة رقم الحديث- ۲/۱۶۳:

(۱) تفسير عثمانی ۶۱۸: فائده نمبر- ۲

حَقَّ قَدْرُهُ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ يَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

قوله: فضحك النبي صلى الله عليه وسلم تصديقاً لقول الحبر، معني: علامه خطابی، قاضی عیاض او قرطبی

د "فضحك النبي ﷺ تصديقاً لقول الحبر" معني: علامه خطابی، قاضی عیاض او قرطبی
 ﷺ رائي ده چه د نبي كريم ﷺ داخندا د يهوديانو په دروغوياندي وه د هغوی د تصديق د
 پاره نه وه، يهوديانو به د الله تعالى د پاره بدن او اندامونه ثابتول او دلته هم هغوی د الله
 تعالى د پاره "اصبع" ثابت کړه، حالانکه الله تعالى د جسم او بدن نه منزله دي. (۱)

خود دي حضراتو دا رائي صحيح نه ده، په صحيح مسلم کښي يو روايت راځي "ان قلوب بني
 ادم كلها بين اصبعين من اصابع الرحمن كقلب واحد يصفه كيف شاء" (۲) په دي کښي هم د اصابع
 اثبات د الله ﷻ د پاره کړي دي نو دا وئيل چه دي يهودي د الله تعالى د پاره د اصابع اثبات
 کړي وو نو د هغې په ترديد باندې هغوی ﷻ د حيرانتيا اظهار کړي وو، د تصديق د پاره نې
 نه ووفرمايلي، ټيک نه ده، ابن خزيمه او علامه نووي ﷻ د دي حضراتو ترديد کړي دي. (۳)
 نو وئيلي کېږي به چه د هغوی ﷻ ضحك د تصديق د پاره وو، دا حديث په احاديث صفات
 کښي داخل دي، متاخرين تاويل کوي چه "اصبع" نه دلته قدرت مراد دي.

[۲۹۸] بَاب: قَوْلِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ يَمِينِهِ

[۴۵۳۴] (۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ
 خَالِدِ بْنِ مَسَارٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّ أَبَاهُ زَيْدًا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ وَيَطْوِي السَّمَوَاتِ يَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ
 أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ

(۱) فتح الباری- ۸/۵۵۱

(۲) صحيح مسلم ۲/۳۳۵: کتاب القدر، باب تصريف الله تعالى القلوب كيف شاء

(۳) فتح الباری- ۸/۵۵۱

(۱) واخرجه أيضاً في الرفاق، باب يقبض الله الارض يوم القيامة، رقم الحديث ۶۵۱۹: مع الفتح (وفي
 التوحيد باب قول الله تعالى: ملك الناس، رقم الحديث ۷۳۸۲: مع الفتح، وباب لما خلقت بيدي، رقم
 الحديث ۷۴۱۳-۷۴۱۲:، واخرجه مسلم في صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار،
 رقم الحديث- ۲۷۸۷ :

[۲۹۹] بَاب: قَوْلُهُ وَنَفَخَ فِي الصُّورِ فَصِيقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نَفَخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

[۴۵۳۵] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِبْنُ أَوَّلٍ مَنْ يَرْفَعُ رَأْسَهُ بَعْدَ النَّفْخَةِ الْأُخْرَىٰ فَإِذَا أَنَا بِمُوسَىٰ مُتَعَلِّقٍ بِالْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَكَذَلِكَ كَانَ أَمْرُ بَعْدَ النَّفْخَةِ

[۴۵۳۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالُوا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَيْبَتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَيْبَتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَيْبَتُ وَيَسْلَىٰ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجَبٌ ذَنْبُهُ فِيهِ يَرْكَبُ الْخُلُقَ

د نفخ صور یعنی د شیپلنی د پوکو هلو متعلق کلام وړاندې تیر شوی دی. د باب دویم روایت د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلى دی چې د دوه ځل شیپلنی پوکو هلو په مینځ کېنې به فاصله څلویښت وی، دا ابوهریره رضی الله عنه شاگردانو تپوس او کړو څلویښت ورځې، ونی فرمائیل ماته نه دی معلوم، تپوس نى او کړو څلویښت کاله ونی فرمائیل نه دی معلوم، تپوس اوشو څلویښت میاشتې ونی فرمائیل نه دی معلوم.

قوله: ویسلی کل شیء من الانسان الا عجب ذنبه (۲) ذنبه فيه یرکب الخلق:

د ویسلی کل شیء من الانسان الا عجب ذنبه، معنی: د انسان هرڅه سخا کیرې سوا د ملاذ هډوکي نه چې اوری د دانې برابر باقی پاتې کیرې، دې نه به ټول دوباره جوړیږي. ابن عقیل جنبلې رحمه الله فرمائی د ملاذ هډوکي باقی پاتې کیدل ترهمن اسم الله دی گنی نو چې کوم ذات د عدم نه یو څیز له وجود ورکړو هغه ذات د دې هیڅ کله محتاج نه دی چې د دوباره پیداش د پاره د اولنی تخلیق یو جز باقی پاتې کړی او دا هم ممکن ده چې د فرشتو د پیژندگلود پاره دا باقی ساتلې وی چې هغوی د علامت په توگه انسان د هغه جوهر نه معلوم کړی او روح په کېنې بیا واپس کړې شی (۳) علامه مزنی ویلی دی چې د دې حدیث مطلب دا

(۱) وايضاً باب يوم ينفخ في الصور، فتاتون افواجا، رقم الحديث ۴۶۵۱، واخرجه مسلم في الفتن و اشرط الساعة، باب ما بين النفختين، رقم الحديث ۲۹۵۵، واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير، باب قوله تعالى: ثم نفخ فيه

اخرى، رقم الحديث ۲/۱۱۴۵۹:

(۲) والعجب يفتح العين وسكون الجيم (هو عظم لطيف في اصل الصلب، وهو راس العنصر، وهو مكان راس الذنب من ذوات الاربع) فتح الباري (۸/۵۵۲):

(۳) فتح الباري ۵۵۳-۸/۵۵۲:

دې چه د انسان ټول اندامونه خو به خاورې او خورې د څه په وجه چه به هغه ټول ختم شی ولې د ملاه وکي به خاوره نه خورې بلکه دا به پخپله سیخاشی او ختم به شی (دې مثال داسې اوگنېنی لکه څنگه چه الله تعالی د ټول مخلوق د مرگ د پاره د مرگ فرشته مقرر کړې ده خود ملک الموت مرگ به پخپله راځی دهغه دپاره به د بل ملک الموت ضرورت نه وی د دې نه انبیاء کرام علیهم السلام مستثنی دی د هغوی بدنونه زمکه نه خورې. علامه ابن عبدالبر شهداء او علامه قرطبی د ثواب په نیت سره اذان ورکونکې مؤذن هم دې نه مستثنی گرځولې چه د هغوی بدنونه به هم محفوظ وی (والله اعلم

[۳۰۰] باب: تفسیر سورة المؤمنین (غافر)

قَالَ مُجَاهِدٌ: حَمَّ حَجَّازُهَا فَأَوَّلُ السُّورَةِ وَقَالَ بَلْ هُوَ اسْمٌ يَقُولُ شَرِيحٌ بَنُ أَبِي أُوَيْسٍ الْعُبَيْيُّ يُذَكِّرُنِي حَامِيمٌ وَالرَّمَحُ شَاجِرٌ قَبْلًا تَلَا حَامِيمٌ قَبْلَ التَّقْدِيمِ الطَّوْلُ التَّفْضُلُ دَاخِرِينَ خَاضِعِينَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِلَى النَّجَاةِ الْإِيمَانُ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ يَعْنِي الْوَتَنَ يُجْرُونَ تَوَقَّدَ بِهِمُ النَّارُ تَمْرُحُونَ تَبْطَرُونَ

سورة المؤمنین

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: حَمَّ حَجَّازُهَا فَأَوَّلُ السُّورَةِ: حضرت مجاهد رضی اللہ عنہ فرمائی چه دَحَمَ هم هغه حکم دې چه د سورتونو په شروع کښې د حروف مقطعات کوم حکم دې یعنی دا هم د نورو حروف مقطعات په شان دې. لیکن دوئم قول دا دې چه دا اسم دې د نورو مقطعاتو په شان نه دې. وړاندې د شَرِيح د یو شعر نه دَحَم نه د اسم استدلال کړې دې.

یذکرني حاميم والرمح شاجر فهلاتلا حاميم قبل التقدم

په شعر کښې حاميم مفعول به کيدو په وجه منصوب لوستلې شويدي، د اعراب راتلل د دې خبرې دليل دې چه دا اسم دې ځکه چه په حروف باندې اعراب نه راځي. دا شعر شَرِيح د جمل په هغه وخت کښې لوستلې وو کله چه د هغه مقابله د حضرت طلحه) خوئی محمد بن طلحه) سره اوشوه، شَرِيح چه کله نيزه وړاندې کړه نو هغه حَم عسق يا د دې سورة آيت (قُلْ لَا اسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى) اولوستلو، خو شَرِيح هغه اووړلو اود شعر نی اووئيل چه د هغې ترجمه ده، هغه ماته حَم را يادوی خو نيزه را وانه شويده، د جنگ ته د راتلونه وړاندې هغه ولې حَم نه لوستلو. بعضوئيلى دی دا شعر د اشترنخعی دې او محمد بن طلحه) هغه

(۱) فتح الباری-۸/۵۵۳:

(۲) فتح الباری-۸/۵۵۳:

قتل کری وو او بعضو دا عصام بن مقشعر طرف ته منسوب کریدی. دهغې اشعار دی:

واشعث قوام پایات ربه قلیل الاذی فیما تری العین مسلم

هتکت له بالرمح جیب قبیمه فخر صریحا للیدین و للقم

علی غیر شی، غیران لیس تابعما علیا ومن لایتهم الحق یندم (۱)

قوله: الطول: التفضل: په آیت کښې دی (سَيَذَرُكَ الْغَلْبُ ذِي الطُّوْلِ) په دې کښې د طول معنی ده احسان کول، انعام وړ کول.

قوله: داخرین: خاضعین: په آیت مبارک کښې دی (سَيَذَرُكَ الْغَلْبُ ذِي الطُّوْلِ) هغه خلق به ډیر زر ذلیل شی او دوزخ ته به داخل کری شی، داخرین معنی ده خاضعین یعنی خوار او ذلیل به شی.

قوله: الی النجاة الايمان: په آیت کښې دی (وَيَقُومُ مَالِيْ اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجْوَى) په دې کښې د نجات نه مراد ایمان دی.

قوله: لیس له دعوة: یعنی للوثن: په آیت کښې دی (لَا جَرَمَ اَمَّا تَذَعُوْنِیْ اِلَيْهِ لَیْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِی الدُّنْیَا وَلَا فِی الْاٰخِرَةِ) یعنی ظاهره ده چه د کوم خیز طرف ته تاسو مارا بلشی هغه نه په دنیا کښې د چا دعا قبولې شی نه په آخرت کښې. فرمائی "لیس له دعوة" کښې "له" د ضمیر مرجع "وثن" یعنی بت دی، اوبت په دنیا او آخرت کښې د چا دعاشی قبولې.

قوله: یسجرون: توقدیمهم النار: په آیت مبارک کښې دی (ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُوْنَ) بیابه هغه خلق په اور کښې وراوتوبلې شی. فرمائی د "یسجرون" معنی ده په هغوی به اوربل کری شی یعنی هغوی د دوزخ خشاک جوړ کری شی.

قوله: تمرحون: تبطرون: (ذَلِکُمْ بِمَا کُنتُمْ تَفْرَحُوْنَ فِی الْاَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَبِمَا کُنتُمْ تَمْرَحُوْنَ) دا (سزا) دهغې په بدله کښې ده چه تاسو په دنیا کښې برناحقه خوشحالی کولې اود هغې په بدله کښې ده چه تاسو به بدمعاشی کوله. فرمائی د "تمرحون" معنی ده "تبطرون" یعنی بدمعاشی مو کوله.

وَكَانَ الْعَلَاءُ بْنُ زِيَادٍ يَذْكُرُ النَّارَ فَقَالَ رَجُلٌ لِمَ تَقْنِطُ النَّاسَ قَالَ وَأَنَا أَقْدِرُ أَنْ أَقْنِطَ النَّاسَ وَاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَقْنِطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَيَقُولُ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ وَلَكِنَّكُمْ تُحِبُّونَ أَنْ تَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ عَلَى مَسَاوِءِ أَعْمَالِكُمْ وَأَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُبَشِّرًا بِالْجَنَّةِ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَمُنْذِرًا بِالنَّارِ مَنْ عَصَاهُ

(۱) د ذکرشوی تفصیل د پاره فتح الباری ۸/۵۵۴: او موزنی-

حضرت علاء بن زیاد مشهور پرهیزگاره تابعی دے^(۱) هغوی به خلقو ته اور یادولو او په خپل بیان کښې به ئی د ترهیب په توگه د جهنم ذکر کولو نو یو سړی هغوی ته اوونیل چه ته خلق ولې ناامیده او مایوسه کوي؟ هغوی وئیل چه زه په دې قادریم چه خلق مایوسه کړم او د الله تعالی ارشاد مبارک دې (يُعْبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ) او وئی فرمائیل "وان السرافین هم اصحاب النار" د اول آیت مفهوم دې په خپلو خانوئوباندې ظلم کونکی او اسراف کونکی دې د الله تعالی د رحمت نه مایوسه کیږی نه د توبې او الله تعالی طرف ته د رجوع کولو دروازه د هغوی د پاره کولای ده. د دوئم آیت مطلب دې که څوک توبه نه کوی او هم په اسراف کښې اخته وی نو دوزخ هم د داسې خلقو د پاره دې. نو د داسې امید ورکولو نه د ډک آیت په موجودگنی کښې زماڅه قدرت دې چه زه خلق د الله تعالی د رحمت نه مایوسه کړم خو ولې ته دا غواړې چه په بدو اعمالوهم تاته د جنت زیرې درکړشی. حالانکه محمد ﷺ د هغه خلقو د جنت د زیرې ورکولو د پاره الریلې شوې وو څوک چه د هغوی ﷺ تابعداری کوی د الله تعالی نه گناه کونکو د پاره هغوی ﷺ د اور نه ورونکې الریلې وو.

[۴۵۳۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْعَاصِ أَخْبَرَنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ يَئِي عَقْبُهُ إِذَا أَقْبَلَ عَقْبُهُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ يَئِي عَقْبُهُ فَنَحَنَّهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ

عقبه بن ابی معیط د رسول الله ﷺ په سټ مبارک کښې کېړا و اچوله او د هغوی ﷺ مرئی په زور سره خفه کړه نو حضرت صدیق اکبر ﷺ راغلو او د عقبه نه ئی هغوی ﷺ جدا کړل او

(۱) علاء بن زیاد مشهور زاهد تابعی دي. ابونعیم اصفهانی رحمه الله "حلیۃ الاولیاء" (۲/۲۴۲) کی د دونی تذکره په دي الفاظو سره شروع کړي ده: "المبشر المحزون، المستر المعزون، تجرد من التلاد، وتشر للمهاد، وقدم العتاد للمعاد، واعتزل عن العباد: العلاء بن زیاد - په عبادت کښې به دومره مستغرق وو چه د خپل صحت خیال به ئی هم نه ساتلو، کله چه صحت ډیر خراب شو او خلقوته پټه اولگیده نو حضرت انس رضی الله عنہ او حضرت حسن بصری رضی الله عنہ هغوی له راغله او وئی فرمائیل چه تا خو خپل صحت تباہ کړو، الله تعالی خودداسی کولو حکم نه دي ورکړي. وئی فرمائیل زه دا عاجزی او هرڅه د دي د پاره کوم چه الله تعالی په ما رحم اولکړی، فرمائیل به ئی چه ما په خوب کښې یوه بدرنگه سپیره ښځه اولیده چه د هر قسم سنگار ئی کړې وو، ما هغې ته اوونیل د الله تعالی پناه دا ته څوک ئی وئیل زه دنیا یم، که ته زمانه پناه غواړې نو د راهمونه نفرت اختیار کړه. د هغوی د تفصیلی حالات د پاره اوگنورئ حلیۃ الاولیاء (۲/۲۴۲-۲۴۹):

هغه خبره ئی اوکړه چه هغه مؤمن سړی د فرعون په وړاندې کړې وه کله چه هغه د حضرت موسی علیه السلام د قتل کولو اراده کړې وه یعنی (اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ) (موسی ۱۷)

[۳۰۱] باب: تفسیر سورة حم السجدة (فُصِّلَتْ)

وقال طاووس، عن ابن عباس: واثبتا طوعا: اعطيا. قالتا اثبتا طامعين: اعطينا.

سورة حم السجدة

دلته کښې اشکال دې چه اتيان معنی د راتلوده، د اعطاء معنی ئی نه ده، نو بیا ابن عباس علیه السلام ولي په اعطيا او اعطينا سره تفسیر کړې دې.

د دې جواب دا دې چه د ابن عباس علیه السلام په قراءت کښې ایتیا او ایتنا د مدرسه دې. ایتیا او ایتنا دا صیغې موثقاته د باب مفاعله نه دی. ایتان د باب ضرب صیغې نه دی او موثقاته معنی برابر والې دې. نو مطلب دا شوچه زمکې او آسمان ته حکم ورکولې شی چه تاسو دواړونه کوم مقصدونه مطلوب دی د هغوی په ادا کولو کښې یویل سره برابر والې کونی، د آسمان نه به د نمر او سپوږمۍ رنړا راځی، باران به ورپېږي، زمکه به غله راتوکوی، لباسونه او دوايانې به ورکوی، دا نظام به د دواړو په اتفاق سره چلېږي.

[۴۵۳۷ م] وَقَالَ الْمَلَأُ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنِّي أَجِدُ فِي الْقُرْآنِ أَلْمِثَاءَ تَخْتَلِفُ عَلَى قَالَ (فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ). (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ). (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا). (رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ). فَقَدْ كَتَمُوا فِي هَذِهِ الْآيَةِ، وَقَالَ (أُمُّ السَّمَاءِ بَنَاهَا) إِلَى قَوْلِهِ (دَحَاهَا) فَذَكَرَ خَلْقَ السَّمَاءِ قَبْلَ خَلْقِ الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ (أَبْنَكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) إِلَى (طَائِعِينَ) فَذَكَرَ فِي هَذِهِ خَلْقَ الْأَرْضِ قَبْلَ السَّمَاءِ، وَقَالَ (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) عَزِيزًا حَكِيمًا مَبِينًا بَصِيرًا، فَكَانَ كَأَنَّهُ كَانَ لَمْ مَضَى. فَقَالَ (فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ) فِي النَّفْخَةِ الْأُولَى لَمْ يَنْفَخْ فِي الصُّورِ، فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ، فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ، ثُمَّ فِي النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ، وَأَمَّا قَوْلُهُ (مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ). (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لِأَهْلِ الْإِخْلَاصِ ذُنُوبَهُمْ وَقَالَ الْمَشْرِكُونَ نَعَا لَوْلَا نَقُولُ لَمْ نَكُنْ مُشْرِكِينَ. فَتَنَمَّ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَتَنَطَّقُوا بِأَيْدِيهِمْ، فَعِنْدَ ذَلِكَ عَرَفَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَكْتُمُ حَدِيثًا وَعِنْدَهُ (يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا) الْآيَةَ، وَخَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ، ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاءَ، ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ، فَسَوَّاهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ ثُمَّ دَحَا الْأَرْضَ، وَدَحَاهَا أَنْ أَخْرَجَ مِنْهَا الْمَاءَ وَالْمَرْعَى، وَخَلَقَ الْجِبَالَ وَالْجِبَالَ وَالْأَكْشَامَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (دَحَاهَا)، وَقَوْلُهُ (خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) فَجَعَلَتْ الْأَرْضَ وَمَا

فِيهَا مِنْ شَيْءٍ فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ وَخُلِقَتِ السَّمَوَاتُ فِي يَوْمَيْنِ. (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا) سَمَّى نَفْسَهُ ذَلِكَ وَذَلِكَ قَوْلُهُ، أَيْ لَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يُدْ شَيْئًا إِلَّا أَصَابَ بِهِ الَّذِي أَرَادَ، فَلَا يَخْتَلِفُ عَلَيْكَ الْقُرْآنُ، فَإِنَّ كَلَامًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَنَسَةَ عَنِ الْبُهَّالِ بِهَذَا.

د قرانی آیتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه څلور سوالات: یوسړې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، دا سړې څوک وو؟ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او فرمانييل چه غالباً دا نافع بن ازرق وو چه روستو د ازرقه فرقي مشر جوړ شو (۱) - هغه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د قرآن د آیتونو باره کښې څلور سوالونه او کړل. رومبې درې سوالونه د هغه آیتونو متعلق دی کومو کښې چه په ظاهره تعارض ښکاري.

① اولنې سوال هغه دا اوکړو د قرآن کریم په سورة مؤمنون کښې دی (فَلَا أَكْأَبَ يَنْفَعُهُمْ وَوَيْلٌ لَّاهُمْ يَنْفَعُهُمْ) او د سورة صافات آیت دي (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ) په رومبې آیت کښې د دوئم د سوال نفی اویه دوئم آیت کښې ددې اثبات دي، په ظاهره په دواړو کښې تعارض دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه د دې سوال په جواب کښې او فرمانييل چه د رومبې آیت تعلق نفخه اولی یعنی اولې شپیلنی سره دي چه کله اوله شپیلنی پوکولې شی هغه وخت به ټول بې

(فتح الباری ۸/۵۵۷: فوقه ازرقه: د ازرقه فرقي تعلق د خوارجو متشدد ډلې سره دي د کوم بنياد چه نافع بن ازرق کيخوډي دي. کوم ته چه فرقه ازرقه "امير المؤمنين" په لقب سره يادولو، د خوارجو په فرقه کښې د دوی نه زیات متشدد او د شمیر او شان او شوکت په اعتبار سره يوه ډله د دوی برابر نه وه. ۶۰ هجري نه پس دوی راپيداشوي وو، د عمان او یمامه خوارج سره ملا شونو د دوی شمیر شل زره ته رسيدلې وو. او د "اهواز" اود دې خاوشا د فارس په زمکواو کرمان باندې د دوی قبضه وه. د مسلمانانو دوی سره څلور جنگونه شوي، کومو کښې چه په دریو کښې مسلمانانوماتي خوړلې او په څلورم جنگ کښې ازرقه ته ذبردسته ماتي شوي وه. د حضرت مهلب بن ابی صفره په مشرني کښې یو جرار لښکر په دولاب کښې د هغوی مقابلې اوکړه کوم کښې چه د هغوی امير المؤمنين نافع بن ازرق هلاک شو، دې نه پس دې خلقو "ایدج" کښې قطری بن الفجاء، په لاس باندې بيعت اوکړو او هغه ئی هم د امير المؤمنين په لقب سره ياد کړو. حضرت مهلب بن ابی صفره د تورلسو (۹۱ کالوپورې هغوی سره جنگ کولو، څه موده د حضرت عبدالله بن زبیر) په زمانه کښې او څه د عبدالملک بن مروان په زمانه کښې. دا جنگ د مهلب بن ابی صفره او د ازرقه په مینځ کښې یو شان گرم شروع وو، تردې چه ازرقه په دوو ډلو کښې تقسیم شو. يوه ډله "عبدربه الکبير قطری" سره یوځای شوه او دوئم ډله "عبدربه الصغیر" سره یوځای شو. آخر سفیان بن الابرده په قلعه قوس کښې محاصره کولوسره د هغوی خاتمه اوکړه، د ازرقه ډلې څه عقيدې دا وې، ① خپلو مخالفینو ته به ئی مشرکان و نیل ② چه چابه د هغوی موافق کیدو نه باوجود هجرت نه کولو هغه هم د هغوی په نیز کافر او مشرک وو ③ کوسړي به چه د هغوی په لښکر کښې داخلیدل غوښتل د خپلو مخالف خلقو یو سړي به ئی قیدی کولو د هغوی په وړاندې قتل کول په هغه باندې لازم وو گنی په فوځ کښې به نشو شاملولي بلکه هغه به ئی قتل کولو ④ د خپلو مخالفینو ښځې او بیچي قتلول به ئی مباح گڼل او د هغه ماشومانو متعلق به ئی مخلد فی النار کیدو عقیده لرله ⑤. درجم منکروو. د دې فرقي د تفصیلی حالاتو د کتلود پاره اوگورنی الفرق بن الفرق

هوشه شی او د یو بل سره به څه تعلق پاتې نشی او نه به د یو بل نه سوال کولې شی. د دوئم آیت تعلق دوئمې شپیلنې سره دی. په دوئم ځل د شپیلنې پوکوهلو نه پس به خلق د یو بل نه سوال کوی نو په دې دواړو آیاتونو کېنې هیڅ تعارض نشته ځکه چه عدم تساؤل د دوئم ځل شپیلنې پوکوهلو نه پس او تساؤل د دوئم ځل نه پس دي.

① دوئم سوال دا ووچه په سورة نساء کېنې دی (وَلَا يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ حَدِيثًا) د کوم نه چه معلومېږي چه د قیامت په ورځ به کافر او مشرک یوه خبره هم نشی پتولې او په سورة انعام کېنې دی (وَاللَّهُ رِيتًا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) دې نه معلومېږي چه هغوی به خپل شرک پتوی په ظاهره په دواړو آیاتونو کېنې تعارض دي.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه او فرمانييل چه كله الله تعالى د اخلاص خاوندان معاف كړي او د هغوی بښنه او كړي نو مشركان به وائی چه راځنی مونږ هم وايوچه مونږ مشركان نه وو نو بيا به الله تعالى د هغوی په ژبو باندې مهر اولگوي او د هغوی پښې لاسونه به خبرې كوي. په دغه وخت کېنې به معلومه شی چه د الله تعالى نه يوه خبره هم نشی پتولې، كتمان د شهادت جوارح نه اول دي او عدم كتمان د جوارح د شهادت نه پس دي نو هيڅ تعارض نشته.

② دريم سوال هغه دا او كړو چه په سورة نازعات كېنې دی (ءَاَلْتُمِ اسْدًا خَلَقًا اَوِ السَّمَاءَ بُنْيَانًا) ... الى قوله ... وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا) نه معلومېږي چه آسمان د زمكې نه اول پيدا شويدي خود سورة خم سجده ايت (اَبْنَتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْاَرْضَ... الى قوله: طَائِعِينَ) نه دې په خلاف دا معلومېږي چه زمكه د آسمان نه اول پيدا شويده. په ظاهره په دواړو خبرو كېنې اختلاف او تعارض دي.

د دې جواب دا دي چه د دې په پيدا كيدو كېنې شپږ ورځې لگيدلي دي او ترتيب دا دي د ټولونه اول زمكه پيدا شوه، دې نه پس آسمان پيدا كړو، دې نه پس "دحوارض" هوا يعنى په دې كېنې ونې، غرونه غونډني او د زمكې نور مخلوقات پيدا كړو او دا ئي په دې كېنې خواره كړل. نو د نفس زمكې پيدائش د آسمانونو د پيدا كولو نه مخكېنې دي د كوم چه په

سورة حم سجده كېنې ذكر دي او "دحوارض" پيدائش د آسمان نه پس واقع شوى دى د څه چه په سورة نازعات كېنې تذكر ده نو هيڅ تعارض نشته. د زمكې او آسمان په پيدا كولو كېنې شپږ ورځې د عالم اسباب په وجه اولگولې شوې گني نو الله تعالى صرف د يو "كن" په اشاره سره ټول خيزونه د عدم نه وجود ته راوستلې شو خو په عالم اسباب كېنې تدريجى عمل كېږي په دې وجه الله تعالى هم تدريجى طريقې ته ترجيح ور كړه.

③ څلورم سوال هغه دا او كړو چه په قرآن كريم كېنې ځاى په ځاى (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ، وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا) راغلي دي په دې كېنې "كان" د تيرې شوې زمانې د پاره راځي كوم نه چه معلومېږي چه الله تعالى دې صفاتوسره صرف د ماضى يعنى تيره شوې زمانه كېنې موصوف وو اوس نه دي؟

ددې دا جواب ور كړو چه الله تعالى د خپل ذات تسميه "غفور، رحيم" وغيره سره او فرمانييله نو دا نوم كيخودل خو ښكاره خبره ده چه تير شول خو دا صفات او دې سره د ذات بارى

تعالی اتصاف باقی دی. د کوم صفت چه چا سره تعلق وی د هغه د پاسه د هغی اثر مرتب وی، د الله تعالی صفت رحمت چه چا سره متعلق وی نو په هغه باندې به د رحمت اثر مرتب وی، چه د مغفرت صفت متعلق وی نو دې اثر به مرتب وی. محقق دوانی لیکلی دی چه ادوات رابطه مجرد د ثبوت د پاره راخی په دې کښې د زمانې اعتبار او لحاظ نشی کولې.

(که د هغوی دا خبره اومنلې شی نو بیا به د سره اشکال نه وی. والله اعلم.)
 وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَنْوَن) مُخْوَبٌ. (أَقْوَاتَهَا) أَرْزَاقَهَا. (فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) مِمَّا أَمَرِ بِهِ. (نَحِاسَاتٍ) مَشَائِمُ. (وَقَبَضْنَا لَهُمْ قُرْآنًا) قَرَأْنَاهُمْ بِهِمْ. (تَنْزِيلٌ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) عِنْدَ الْمَوْتِ. (أَهْتَرَّتْ) بِالنَّبَاتِ. (وَرَبَّتْ) ارْتَفَعَتْ. وَقَالَ غَيْرُهُ (مِنْ أَكْثَامِهَا) حَيْثُ تَطَلَّمُ. (لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي) أَيْ يَحْمِلُنِي أَنَا مُخْشَقٌ بِهِذَا. (سَوَاءٌ لِلْسَّائِلِينَ) قَدَرُهَا سَوَاءٌ. (فَهَذَا بِنَاهُمْ) دَلَّلْنَاهُمْ عَلَى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَقَوْلِهِ (وَهَذَا بِنَاءُ التَّحْدِيدِ) وَكَقَوْلِهِ (هَذَا بِنَاءُ السَّيْلِ) وَالْهَدْيُ الَّذِي هُوَ الْإِرْشَادُ بِمَنْزِلَةِ أَصْعَدْنَاهُ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِيهِ). (يُوزَعُونَ) يَكْفُونُ. (مِنْ أَكْثَامِهَا) قَبْرُ الْكُفْرَى فِي الْكُمِّ. (وَلِي حَمِيمٌ الْقَرِيبُ). (مِنْ فِيهِ ص) حَاصٌ حَادٌ. (مِرْيَةً) وَمِرْيَةً وَاجِدٌ أَيْ امْتِزَاءٌ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) الْوَعِيدُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الَّتِي فِي أَحْسَن) الصَّبْرُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَالْعَفْوُ عِنْدَ الْإِسَاءَةِ فَإِذَا فَعَلُوهُ عَصَمَهُمُ اللَّهُ، وَخَضَعَ لَهُمْ عَدُوَّهُمْ كَأَنَّهُ وَلِي حَمِيمٌ.

د کلماتو تشریح:

قوله: اقواتها: ارزقها: په آیت مبارک کښې دی (وَبَرَكْ فِيهَا وَقَدَرُ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) اوالله تعالی په زمکه کښې برکتونه کیخودل او په دې کښې په دې د اوسیدونکو د پاره، خوارکونه تجویز کړل. فرمانی چه اقوات معنی ده خوارکونه، ارمواق د رزق جمع ده او اقوات د قوت جمع ده.

قوله: فی کل سماء امرها: په آیت مبارک کښې دی (وَأُولَئِي فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) په دې کښې (أَمْرَهَا) تفسیر: مامریه نه دې یعنی چه د کوم خیز الله تعالی فرښتوته حکم ورکړو نو الله تعالی په هر آسمان باندې د دې خیز وحی راولیږله د کوم چه فرښتوته حکم ورکړی شو.

قوله: نحسات: مشائیم: په آیت مبارک کښې دی (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِاسَاتٍ) موپه هغوی باندې په سپیره ورخو کښې سختې هواگانې راولیږلې (نَحِاسَاتٍ) معنی ده سپیره او بدې... مشائیم: مشومة جمع ده په معنی سپیره.

قوله: تنزل عليهم الملائكة: عند الموت: په آیت مبارک کښې دی (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ

اِسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) کومو خلقو چه اقرار او کړو چه زمونږه رب الله دې (يعنى شرك نى پریڅودو او توحیدنى اختیار کړو) بیا په دې باندې کلک پاتې شو نو په هغوی باندې (د الله د طرف نه د رحمت) فرېنتې نازلېږي، امام بخاری رحمه الله فرماني د فرېنتو نازلیدل د مرګ په وخت کېږي کيږي.

قوله: وقضاهم قرناء: قرناهم بهم: په آیت کېږي "قرناء" نه شیطانان مراد دی یعنی مونږ دې کافرانو سره هغه شیطانان یوځای اوتړل.

قوله: اهتزت: بالنبات، وربت: ارتفعت: په آیت مبارک کېږي دې (فَإِذَا الْزُلْزَالَةُ أَهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ) د (اهتزت) دوه تفسیرینونه شوی دی، اول تفسیر دا دې چه زمکه خورېږي نو د بوټو ښاخونه د زمکې نه راوځي او په دویم تفسیر کېږي د تیغ نه د میوې راوتل مراد دی او "ربت" معنی ده زمکه پاسېږي، اوچتېږي.

قوله: فهدیناهم، وهدیناه التجدیر: هدیانه السبیل: په دې دریواړو آیتونو کېږي د هدایت نه اراء الطریق مراد دې او هغه هدایت چه ایصال الی المطلوب په معنی کېږي وی هغه د "اصعاد" په مفهوم کېږي وی. امام بخاری رحمه الله فرماني "فهدیناهم وللهناهم علی الخیر والشر" کوله: وهدیناهم التجدیدین وکوله: وهدیناهم السبیل، والهدی الذی هو الارشاد بمنزلة اصعدناه، من ذلك قوله: اولئك الذين هداهم الله، فهدهم اقتده "اصعاد" صاد (سره) او اسعاد (سین سره) دواړو سره صحیح دې. په اول صورت کېږي به معنی وی مونږ هغه اوچت کړل، اورسول او د اسعدنا معنی به وی مونږ هغه نیک بخت جوړ کړل او ایصال الی المطلوب په صورت کېږي هم انسان پوره نیک بخت او سعادت مند کیدې شی. دا معنی د څلورم آیت "اولئك الذين هداهم الله، فهدهم اقتده" کېږي مراد ده.

قوله: وقال غيرة: من اكماها: حين تطلع: په آیت کېږي دې (وَمَا تَخْزِيهِمْ مِنْ تُمَارَاتٍ مِنَ الْكُفَّارِ) "کم" جمع ده د تیغ جلنې او د غونجې پوستکي ته وائی، د دې مفرد کم د کاف زیر او پیش دواړو سره مستعمل دې، چه د کاف د زیر سره وی نو صرف پوستکي او پردې په معنی کېږي وی او د کاف په پیش سره چه وی نو د دې معنی غلاف هم راځي او لستونږی ته هم وائی (و) وړاندې امام د دې په تشریح کېږي "فما الكفری، کفری" او کم یوه معنی ده.

قوله: ليقولن هذا لي: اي بعلي انا احق بقرآن: په آیت مبارک کېږي دې (وَلَمَّا أَذَقْنَهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ عَذَابٍ مِمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ هَذَا لِي) که چرې مونږ دوی ته د څه تکلیف نه پس چه هغوی ته

واقع شوی وی د خپلې مهربانۍ مزه ورکړونووانی چه داخوهم زمونږ د پاره پکار وه. فرمانی
هډال معنی ده بعملی یعنی دا زما د عمل د وجه دی زه د دې حقدار یم.

قوله: سَوَاءٌ لِّلْأَسْأَلِینَ: قدرها سَوَاء: په آیت مبارک کښې دی (وَقَدْ رَفِعْنَا أَقْوَامَهُنَّ بِأَرْبَعَةِ آيَاتٍ سَوَاءٌ لِّلْأَسْأَلِینَ) او الله په دې زمکه کښې، د دې د اوسیدونکو د پاره، خوراکونه تجویز کړل په
څلورو ورځو کښې، او هغه زمکه، برابره ده د سوال کونکو د پاره. فرمانی سَوَاء لِّلْأَسْأَلِینَ معنی
ده دا زمکه برابره او یو شان کولوسره تجویز کړه یعنی ټول دینه فائده او چټولې شی او ټول
دینه عبرت حاصلولې شی.

قوله: مِنْ مَّحِصٍ: حَاص، حَاد: په آیت مبارک کښې دی (وَلَقَدْ أَمَّا لَهُمْ مِنْ مَّحِصٍ) په
دې کښې محیس "حاص" نه ماخوږ دې حاص عنه په معنی حادعنه: اخواکیدل، ډډه کول،
جدا کیدل، محیس: بچاو خلاصی.

قوله: وَلِيٍّ حَمِيمٍ: القریب: (كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ) دحیم معنی ده نزدې، نزدې دوست.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ: الوعید: آیت مبارک کښې دی (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) څه چه مو زړه غواړی کوئی، هغه ستاسو هرڅه کونکی وینی. فرمانی (اعْمَلُوا مَا
شِئْتُمْ) په خپله حقیقی معنی کښې نه دې بلکه دا وعید دې او د توبیخ او تهدید په توگه
ویلې شوي دي.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ادفع بالتي هي احسن: الصبر عند الغضب والغفوَ

عند الاساءة، فاذا فعلوه عصمهم الله، وخضع لهم عدوهم: په آیت مبارک کښې دی (وَلَا
تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ) حضرت ابن
عباس رضي الله عنه فرمانی چه "التي هي احسن" مطلب دا دې چه د غصې په وخت کښې صبر کول او د
نه برداشت او بدنی په وخت کښې معافی اختیاروئی. کله چه خلق د صبر او معافۍ نه کار
اخلی نوالله تعالی د هغوی حفاظت کوی او د هغوی دښمنان هم د هغوی مخې ته په عاجزۍ
او تواضع سره مخامخ کیږی. شیخ الاسلام مولانا شبیر احمد عثمانی صاحب رحمته الله علیه د دې آیت
په ذیل کښې لیکي: "په دې آیت کښې چه یو رښتونی داعی الی الله ته د کومو خو اخلاقو
ضرورت دې، د هغې تعلیم ورکوی، یعنی ښه پوهه شئی، نیکی د بدنی او بدی د نیکنۍ
برابریکیدی نشی. د دواړو اثر بیل اوجدا دې، بلکه یوه نیکی د بلې نیکنۍ نه او یوه بدی د
بلې بدنی نه په اثر کښې زیاته وی. نو د یو قانت مؤمن او خاصکر د یو داعی الی الله دا
مسلك کیدل پکار دی چه د بدنی جواب په بدنی سره نه روکوی بلکه چه ترکومي پورې
گنجائش وی د بدنی په مقابل کښې په نیکنۍ سره پیش کیږی. که څوک ده ته سخته خبره
او کړی یا د بدنی معامله او کړی نود هغې په مقابل کښې هغه طرز اختیارول پکار دی چه د
دې نه ښه وی، مثلاً د غصې په جواب کښې برداشت، د ځنځلو په جواب کښې تهذیب او ښه

خبره اود سختی په جواب کښې نرمی او مهربانۍ سره پیش کیدل. د داسې کار په نتیجه کښې به تاسو او گورنۍ چه د سخت نه سخت دښمن به هم سست شی او که د زړه دوست جوړ هم نشی خو یو وخت به راشی چه هغه به په ظاهره باندې د یو خوږ او گرمجوش دوست په شان تاسره سلوک کوی. ممکنه ده چه یو خو وړخی پس د رښتوني زړه نه دوست جوړ شی او د دښمنۍ او عداوت خیالات نی بالکل د زړه نه اوځی. او که د یو سپی طور طریقہ د مار لږم په شان وی چه هیڅ نرم خوئی او اخلاق په هغه اثر نه کوی نو هغه بله خبره ده خوداسې کسان ډیر کم وی. (۱)

[۳۰۲] بَاب: قَوْلُهُ: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ

يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ

وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

[۴۵۳۸] (۲) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْبُورٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ قَالَ كَانَ رَجُلَانِ مِنْ قُرَيْشٍ وَخَتَنَ هُمَا مِنْ ثَقِيفٍ أَوْ رَجُلَانِ مِنْ ثَقِيفٍ وَخَتَنَ هُمَا مِنْ قُرَيْشٍ فِي بَيْتٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَتَمَمُّ حَدِيثَنَا قَالَ بَعْضُهُمْ يَتَمَمُّ بَعْضُهُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْنَ كَانَ يَتَمَمُّ بَعْضُهُ لَقَدْ يَتَمَمُّ كُلُّهُ فَأَتَرَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ

[۳۰۳] بَاب: قَوْلُهُ: وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ

بِرَبِّكُمْ أَرَدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

[۴۵۳۹ | ۴۵۴۰] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْبُورٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اجْتَمَعَ عِنْدَ النَّبِيِّ قُرَيْشِيَانِ وَثَقِيفِيَانِ أَوْ ثَقِيفِيَانِ وَقُرَيْشِيَانِ كَثِيرَةٌ مَعَهُمْ يُظَوِّنُهُمْ قَلِيلَةٌ فِيهِ قُلُوبُهُمْ فَقَالَ أَحَدُهُمَا أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَتَمَمُّ مَا نَقُولُ قَالَ الْآخَرُ يَتَمَمُّ إِنْ جَهَرْنَا وَلَا يَتَمَمُّ إِنْ أَخْفَيْنَا وَقَالَ الْآخَرَانِ كَانَ يَتَمَمُّ إِذَا جَهَرْنَا فَإِنَّهُ يَتَمَمُّ إِذَا أَخْفَيْنَا

(۱) تفسیر عثمانی ۶۳۹: فائده نمبر ۱-

(۲) وايضا اخرجه في كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى، وما كنتم تسترون ان يشهد عليكم سمعكم والابصاركم ولاجلودكم، رقم الحديث ۷۵۲۱؛ واخرجه مسلم في اوائل صفات المنافقين واحكامهم، رقم الحديث ۲۷۷۵، واخرجه الترمذی في التفسير، باب سورة السجدة، رقم الحديث ۳۲۴۸، واخرجه النسائي في التفسير، باب قول الله عزوجل: وما كنتم تسترون ان يشهد عليكم سمعكم، رقم الحديث (۱۱۴۶۸/۱)

فَأَنزَلَ اللَّهُ غَازًا وَجَلَّ وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَوُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ الْآيَةَ

د سند توضیح: دلته د بخاری شیخ عبداللہ بن زبیری حمیدی دے، ہفوی روایت کوی د سفيان بن عيينه نه، سفيان، منصور بن المعتمر نه روایت کوی، منصور د مجاهدنه، مجاهد ابو معمر عبداللہ بن سخبه رضي الله عنه نه او هغه د عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه نه نقل کوی.

وَكَانَ سَفِيَانُ يُحَدِّثُنَا بِهَذَا فَيَقُولُ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ وَأَبْنُ أَبِي نَجِيحٍ أَوْ مُحَمَّدٌ أَحَدُهُمَا وَالثَّانِي مِنْهُمْ ثُمَّ ثَبَّتَ عَلَيَّ مَنْصُورٌ وَتَرَكَ ذَلِكَ مَرَارًا غَيْرَ مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ

دا د بخاری شیخ حمیدی رحمته الله قول دے ہفوی فرمائی چہ سفيان ته د شروع نه د خپل شیخ متعلق تردد وو او هغه به د دریو شیخانو نومونه اخستل او وئیل به نی حدیثا منصور، او ابن ابی نجیح، او حمید، ادهم او اثنان منهم: یعنی دا حدیث مونږ د منصور نه بیان کړې یا د عبداللہ ابن ابی نجیح نه یا د حمیدی نه، په دے دریواړو کښې د یو نه مونږ دا حدیث اوریدلې یعنی سفيان ته خو دومره خبره یقینی یاده وه چه په دے دریواړو کښې یو یا دوو دا حدیث بیان کړې دے. لیکن په کلکه نی په یو کس یقین نه وو خو روستو بیاد هغه تردد لرې شو اوهم د منصور نوم نی واخستلو.

قوله: فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ... (الآية).

[۴۵۴۰] حَدَّثَنَا عُثْمَرُ بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سَفِيَانُ الثَّوْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْبُودٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بِأَخْرَجَهُ

[۳۰۴] بَابُ تَفْسِيرِ سُورَةِ حَمَّاسٍ (الشورى)

وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَقِيمًا الَّذِي لَا تَلِدُ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا الْقُرْآنُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَذْكُرُكُمْ فِيهِ نَسْلٌ بَعْدَ نَسْلٍ لَا حُجَّةَ بَيْنُنَا وَبَيْنَكُمْ لَا خُصُومَةَ بَيْنُنَا وَبَيْنَكُمْ مِنْ طَرَفٍ خَفِيَ ذَلِيلٌ وَقَالَ غَيْرُهُ قَيْظَلَن رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ يَتَحَرَّكُنَ وَلَا يَجْرَيْنَ فِي الْبَحْرِ رَمْعًا ابْتَدَعُوا

سورة حم عسق

د کلماتو تشریح:

قوله: عَقِيمًا: لاتلد: آیت مبارک کښې دى (وَيَجْعَلُ مِنْ يَشَاءُ عَقِيمًا) نه مراد هغه ښځه ده چه بچې نه راوړې یعنې شنډه د چا چه اولاد نه وی.

قوله: رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا: القرآن: آیت مبارک کښې دى (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا)

فرمانی په دې کښې (وَوَحَا مِنْ أَمْرَانَا) نه قرآن کریم مراد دې.

قوله: وقال مجاهد: يذروكم فيه: نسل بعد نسل: (جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُوكُمْ فِيهِ) يعنى الله تعالى په انسانانو او ځناورو دواړو کښې جوړې پيدا کړې دى دغه شان هغه په دې دواړو کښې د يو نسل نه پس بل نسل زياتوى او خوروى. يذروکم: اى يخلکم ويشتکم

قوله: لاجحة بيننا: لخصوصة: آيت مبارک کښې دى (لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ) په دې کښې (حُجَّةٌ) نه ناراضگى او جگړه مراد ده يعنى زمونږ او ستاسو مينځ کښې هيڅ جگړه نشته.

قوله: طرف خفي: ذليل: آيت مبارک کښې دى (خُفِيَ عَنِ الدُّلَى يَنْظُرُونَ مِنْ طَرَفٍ خَفِيٍّ) د ذلت په وجه به تېت شوې وي او په مړ نظر سره به گورى. فرمانى د (طَرَفٍ خَفِيٍّ) معنى ده ذليل نظر، کمزورې نظر.

قوله: وقال غيره: فيظلمن رواكد علي ظهرة: يتحركن ولايجرين في البحر: آيت مبارک کښې دى (وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ) إِنَّمَا يُكِنُّ الرَّيْحَ فَيُظِلُّنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ) او ټولو کښې د هغه (د قدرت) د نښو جهازونه دى په سمندر کښې (داسې اوچت) لکه غرونه، که هغه او غواړى نو هوا به او دروى نو هغه جهازونه به د سمندر د سرد پاسه او دريږي. د مجاهد نه غير ويلي دى چه په آيت کښې (فَيُظِلُّنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ) مطلب دا دې چه په خپل مقام باندې خو (د چپو په سپيرو) خوزيږى ولې په سمندر کښې به روان نشى.

قوله: شرعوا: ابتدعوا: آيت مبارک کښې دى (أَمَرَهُمْ شُرَكَاؤُهُمْ مِنَ الَّذِينَ مَالَهُمُ الْيَدَانُ أَنْ يُهَيِّئُوا لَكُمْ أَنْفُسَهُمْ فَيُضِلَّكُمْ فِي الْبَحْرِ) هغوى (تجويز شوى) څه شريك شته چا چه د هغوى د پاره داسې دين مقرر كړې دې د كوم چه الله تعالى اجازت نه دې وركړې. د شرعوا معنى ده ابتدعوا: نوې دين راويستل.

[۳۰۵] بَابُ: قَوْلِهِ: إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

[۴۵۴۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَسْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ طَاوَسًا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَبَلَ عَنْ قَوْلِهِ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَى آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَجِلْتُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَنْظُرُ مِنْ قُرْبَى إِلَّا كَانَتْ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ

دايت كويمه تفسير: آيت مبارک کښې ارشاد دې (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى) د نبی کریم ﷺ خبره به قريشو په ښه توگه نه اوريدله، په دې وجه الله تعالى هغوى ﷺ ته او فرماښل چه دې خلقو ته اووايه چه زه خو تاسو نه څه د بدلې مطالبه نه كوم، کم نه کم د

رشته دارنی او خپلولنی خیال اوساتنی او تاسو زما خبره په توجو مره اورنی او د ظلم او تکلیف رسولو نه منع شئی.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د دې آیت متعلق تیوس اوشو نو سعید بن جبیر، اوفرمائیل چه د آل محمد خپلوان ترې مراد دی، حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل تاتندی اوکړه د قریشو یو څانگه هم داسې نه ده کومو کښې چه د رسول الله صلی الله علیه و آله رشته داری نه وی. د سعید بن جبیر رضی الله عنه د کلام نه معلومیدله چه (الْمَوَدَّةُ فِي الْقُرْبَى) کښې د قربت نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نزدې رشته دار بنوهاشم مراد دی، حضرت ابن عباس اوفرمائیل چه دې نه ټول قریش مراد دی صرف بنو هاشم مراد نه دی.

د حضرت سعید رضی الله عنه او حضرت ابن عباس رضی الله عنه په جوابونو کښې فرق دا دې چه د سعید بن جبیر په نیزبه د آیت معنی دا وی چه زه تاسو نه په تبلیغ باندې څه اجرت نه غواړم بس دومره غواړم چه زما اقارب (بنوالمطلب) سره مینه کوئی، حضرت ابن عباس رضی الله عنه دا معنی اونه منله چه د اقارب سره د مینې طلب کول هم اجرت دې. بلکه بنوهاشم او بنوالمطلب نه ټول قریش د هغوی صلی الله علیه و آله اقارب دی. په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیزه دا ده چه زه تاسو نه بدله نه غواړم لیکن کم نه کم ظلم او زیاتی نه منع شئی ځکه چه د خپلولنی خو بهرحال دا تقاضاده. د لامع الدراری په حاشیه کښې دی: "وحاصل کلام سعید: ما اطلب منکم ایها الناس، الا ان تؤدوا القرای، فقال ابن عباس: غلط، لانه ایضا اجرة، واما توجیه ابن عباس، حاصله: ما اطلب اجرامنکم ایها العرب، لیکن اطلب منکم ان تصلوا القرابة، کما هو دایم، ولا تضرونی".

هم دا خبره حضرت مولانا نور شاه کشمیری رحمته الله علیه داسې فرمائیلې: "حاصل تفسیر سعید بن جبیر ان النبی صلی الله علیه وسلم سألهم عن مراعاة اهل قرابته، وحاصل تفسیر ابن عباس، سألهم عن مراعاة نفسه، لاجل قرابته فی جمیع البطون".

[۳۰۶] باب تفسیر سورة حم الزخرف

وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَلَى أُمَّةٍ عَلَى إِمَامٍ وَقِيلَ يَا رَبِّ تَفْسِيرُهُ أَيْحِبُّونَ أَأَلَا تَأْتِيهِمْ بَيِّنَاتٌ يَرَوْنَ بَيِّنَاتٍ وَهُمْ لَا يَتَذَكَّرُونَ

سورة حم الزخرف

د کلماتو تشریح:

قوله: على أمة: على امام: (بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَرِهِمْ مُهُتَدُونَ) بلکه اوونیلې هغوی چه او موندل مونې پلاران خپل په یوه طریقه، او مونې هم د هغوی په قدمونو لار بیاموندو، د لفظ "امت" تفسیر دین، ملت او امام سره کړې دې، امام بخاری رحمته الله علیه د

(۱) تعلیقات الدراری- ۹/۱۶۱:

(۲) فیض الباری- ۴/۲۳۰:

امام تفسیر نقل کریدی.

قوله: وقيله يارب، تفسيره يحسبون اننا لانسمع سرهم ونجواهم، ولا نسمع قيلهم:

د "وقيله يارب ان هؤلاء قوم لا يؤمنون"، تفسير: په آيت مبارك كښې دى (وقيله يارب ان هؤلاء قوم لا يؤمنون)، ددې آيت تعلق امام بخارى رحمته الله د دينه اووه آياته وړاندې آيت سره تړلې دې. هغه دادې (أَمْ تَحْسِبُونَ أَنَّا لَنَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ) امام د قيله يارب تعلق هم دې سره څرکولې. په دې صورت كښې "قيله انالانسيم" د پاره به مفعول وى او ترجمه به وى "آيا هغه كفار دا گمان كوى چه مونږ د هغوى رازونه او د غوږخبري نه اورو او مونږ د هغوى خبرې اترې نه اورو" خو د دې تفسير بعضې حضراتو انكار كړيدې ځكه چه دا تفسير هغه وخت صحيح كيدى كله چه د "قيله" ضمير د مشركانو طرف ته راجع وى او هغه جمع دى خو په دې كښې ضمير مفرد دې، نو علامه عيني رحمته الله ليكي: "وبعضهم انكر هذا التفسير فقال: انما يصح لو كانت التلاوة وقيلهم" (داكثر حضراتو دا ضمير رسول الله صلوات الله عليه طرف ته راڅرگولې دې، بيا د دې مختلف تفسيرونه كړيدي.

① "وقيله" كښې واو قسميه دې "يارب" د قيل مقول دې. او (ان هؤلاء) جواب قسم دې. په دې صورت كښې به ترجمه وى "قسم دې د رسول صلى عليه وسلم د هغه ويناچه اې ربه! داخل يقين نه راوړى" يعنې د نبى وينا كول هم الله تعالى ته معلوم دى او د هغوى صلوات الله عليهم د خلوص نه ډك سوال او د د درد نه ډك آواز الله صلوات الله عليهم قسم خورى چه هغه به د هغوى خامخا امداد كوى او په خپل رحمت سره به هغه غالب او كاميابوى.

② يو تفسير دا شوې دې چه "وقيله" كښې واو عاطفه دې او د دې عطف د دې آيت نه دوه آياته وړاندې (وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) باندې كيږي. په دې صورت كښې به مطلب دا وى چه الله صلوات الله عليه ته د قيامت هم علم دې او د رسول صلى عليه وسلم د هغه وينا هم علم دې.

د دې دواړو تفسيرونو په صورت كښې "وقيله" مجرور دې، په اول تفسير كښې د واو قسميه په وجه او په دوئم تفسير كښې د "الساعة" مضاف اليه باندې د عطف په وجه، نو د

عاصم او حمزه په قراءت كښې دا مجرور دې او باقى قاريان دا منصوب لولى.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوْلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ

(١) عمدة القارى ١٩/١٥٧:

(٢) تفسير عثمانى ٦٥٨: فائده نمبر-١١

(٣) بيان القرآن ٢/٩٧: ج-(١٠)

(٤) عمدة القارى-١٥٨-١٩/١٥٧:

كَفَّارًا لِّجَعَلْتَ لِيُؤَيِّتَ الْكَفَّارَ سَقْفًا مِّنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِّنْ فَضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرٌّ فَضَّةٍ مُّقْرَنِينَ مُطْبِقِينَ أَسْفَوْنَا أَسْخَطُونَا يَعْنِي وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفْتَضِرُّبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ أَيْ تُكْذِبُونَ بِالْقُرْآنِ لَمْ لَا تُعَاقِبُونَهُ عَلَيْهِ وَمَضَى مِثْلُ الْأَوَّلِينَ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرَنِينَ يَعْنِي الْأَرْبَلُ وَالْخَيْلَ وَالْبَعَالَ وَالْحَيَبَرُ نَبَأًا فِي الْحَلِيَّةِ الْجَوَادِي جَعَلَهُمُوهُنَّ لِلرَّحْمَنِ وَلَكِنَّا فَكَيْفَ تُحْكَمُونَ لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ يَعْنُونَ الْأَوْتَانِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ أَيْ الْأَوْتَانِ إِنَّمَا لَا يَعْلَمُونَ فِي عَقِيهِ وَلَكِنَّهُ مُقْرَنِينَ يَمْشُونَ مَعًا سَلَفًا قَوْمٌ فِرْعَوْنَ سَلَفًا لِّكَفَّارٍ أُمَّةٌ مُّحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِثْلًا عِبْرَةٌ يَصُدُّونَ يَضْجُونَ مُبْرَمُونَ مُجْبَعُونَ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّوَلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ كَفَّارًا لِّجَعَلْتَ لِيُؤَيِّتَ الْكَفَّارَ سَقْفًا مِّنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِّنْ فَضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرٌّ فَضَّةٍ آيَتِ مَبَارَكِ كُنِيَ دِي (وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤَيِّتَهُمْ سَقْفًا مِّنْ فَضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهِمْ يَظْهَرُونَ) دِي آيَتِ په تفسیر کنبی حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ چری دا خبر نہ وہ چہ زہ بہ تول خلقو لره کافر جو کریم نوماہ د کافرانود کورونو جتونه د سپنو زرو کری وواو پاوړنی هم د سپنو زرو. معارج معنی سپین زرو پاوړنی او د سپنوزرو تخت دې. علامه شبیر احمد عثمانی صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی : د الله تعالی سره د دې دنیوی مال او دولت هیڅ قدر او قیمت نشته، اونه د دې ورکړه څه د الله تعالی د نذریکت څه دلیل دې. دا خوداسې بی قدره او سپک څیز دې که چری یو خاص مصلحت منع کونکې نه وو نوالله تعالی به د کافرانود کورونو جتونه، پاوړنی، دروازې، چوکاټونه، تالې تختونه او چوکنی تول د سپنوزرو او سرو زرو جوړ کړی وو خو په دې صورت کنبی چہ دا خلق گوری چہ کافرانو ته داسې سامان ملاویری نو عموماً به ئی د کفر لار اختیارولې (الا ماشاء الله) او دا څیزونه به د الله تعالی د مصلحت نه خلاف وو، په دې وجه ئی داسې اونه کړل. په حدیث شریف کنبی دی که د الله تعالی په نیز د دنیا قدر د مچ د وزر برابر وی نو کافرتی به یو گوټ اوبه هم نه ملاویدی. نو چہ یو څیز د الله تعالی په نیز دومره سپک وی نو هغه د الله تعالی په نیز سیادت او وجاهت اود نبوت او رسالت معیار گرځول به تر کومې پورې صحیح وی.

د کلماتو تشریح:

قوله: مقرنین: مطبقین. آیت مبارک کنبی دی (سُبْحَنَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) پاک دې هغه ذات چا چہ زمونږ د پاره دا څیزونه مسخر کړل او مونږ خو داسې (طاقور او هنرمند) نه وو چہ دامو قابو کړې وې. فرمائی په دې کنبی "مقرنین" معنی ده "مطبقین" یعنی طاقور او په قابو کنبی راوستلووالا.

قوله: اسفونا: اسخطونا. آیت مبارک کنبی دی (قُلْنَا أَسْفَوْنَا أَنْتَمُنَا مِنْهُمْ فَأَعْرَفْتُمُوهُمْ أَتَجْعَلُوهُمْ) په دې

کنبی * اسفونا * معنی * اسخولونا * ده، یعنی چه کله خلقو مونږ ته غصه راوستله نومونږ د هغوی نه بدله واخستله او هغه ټول موغرق کړل.

قوله: یعش: یعنی: آیت مبارک کنبی دی (وَمَنْ يَّعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ يَقْتِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ) او کوم سړې چه د الله تعالی د نصیحت نه خان پوند کړی مونږ په ده باندې یو شیطان مسلط کوو بیا هغه هروخت ده سره اوسیدی. دې کنبی * یعش * معنی ده پوند جوړیدل.

قوله: افنضرب عنکم الذکر: ای تکزبون بالقران: ثم لاتعاقبون علیه: آیت کنبی دی (افنضرب عنکم الذکر صفحاً ان کنتم قوماً مسرفین) آیا مونږ به دا نصیحت صرف په دې وجه تاسو نه اخوا کړوچه تاسو د حدنه زیاتې کونکې قوم نئ. مجاهد رضی الله عنه فرمائی: افنضرب عنکم الذکر معنی داده چه آیاتاسوبه قرآن دروغ گنړنی اویا به هم تاسوله سزانشی درکولی.

قوله: ومضی مثل الاولین: سنة الاولین: آیت کریمه کنبی دی (فأهلکنا آشد منهنم نطقاً ومضی مثل الاولین) بیا مونږ هغه خلق چه د دوی اهل مکه نه زیات زور آور وو د تکزیب او ټوقو مسخرو په سزا کنبی، تباہ کړل او د رومبو خلقو دا حالت شوې دې. فرمائی چه آیت کنبی مثل الاولین نه سنة الاولین مراد دې یعنی د وړاندینو خلقو طریقه.

قوله: وما کنا له مقرنین: یعنی: الابل والخیل والبغال والحمیر: مونږ دا په قابو کنبی راوستونکي نه وو، دینه مراد اوبن اس قچر او خر دې. دینه علاوه نورې سورلنې هم مراد کیدیشی، موټر لارنې اوجهاز وغیره هم دې کنبی داخل دی.

قوله: لوشاء الرحمن ما عبدناهم: یعنون الاوثان، یقول الله تعالی: ما لهم بذلك من علم: آیت مبارک کنبی دی (وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ) ما لهم بذلك من علم: افرمائیل یعنی مشرکان وائی که الله تعالی غوښتلې نو مونږ به د دې بتانو عبادت نه کولو او د دې بتانو هغه ته هیڅ علم نشته دا صرف د اټکل نه کار اخلی. بعضوئیلی دی: ما عبدناهم: کنبی ضمیر ملائکه طرف ته راگرخی او مطلب دا دې که الله تعالی غوښتل نومونږ به د دې ملائکه عبادت نه کولو، وړاندې الله تعالی د هغوی تردید اوکړو: ما لهم بذلك من علم: یعنی دوی ته د دې خبرې هیڅ علم نشته، بې تحقیقه خبره کوی.

قوله: فی عقبه: ولد: آیت مبارک کنبی ارشاد دې (وَجَعَلْنَا كَيْفَ بَاقِيَةٍ فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يرجعون) او هغه یعنی (ابراهیم عليه السلام) هغوی ته یو باقی پاتې کیدونکې کلمه په خپل اولاد کنبی هم جوړه کړه (یعنی حضرت ابراهیم عليه السلام) د توحید عقیده د خپل ذات پورې محدودنه کړه بلکه خپل اولاد ته ئی هم په دې د قائم پاتې کیدو وصیت اوکړو. فرمائی د عقبه نه ولد مراد دې.

قوله: مقرنین: یمشون معاً: آیت کنبی دی (أَوْجَاءَ مَعَهُ الْمَلِئِكَةُ مُقَرَّنِينَ) فرمائی مقرنین معنی ده سره سره تلونکې یعنی یابه هغه سره فرښتې یوخائی تلې، لکه چه امیرانو او رئیسانو سره چه اردلیان او خادمان روان وی

قوله: سلفاً: قوم فرعون سلفاً لکفار امة محمد صلی الله علیه وسلم، مثلاً: عبرة: آیت شریف کنبی دی (فَجَعَلْنَاهُمْ سُلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ) بیا مونږ هغوی لره د راتلونکو د پاره پیش رو او نمونه، عبرت جوړ کړل، په آیت کنبی د سلفاً نه د فرعون قوم مراد دې چه د محمد ﷺ د امت د کافرانو د پاره پیش رو، نمونه او عبرت دې مثلاً معنی ده، عبرت

قوله: یصدون: یضجون: آیت کنبی دی (إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ یَصِدُّونَ) معنی ده چغې، شور او غوغا کوی یعنی ناخاپی ستا قوم د اعتراض په اوریدو نه د خوشحالی نه چغې وهی.

قوله: میرمون: همیعون: آیت کنبی دی (أَمْ أَرْمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُرْمُونَ) آیا هغوی (رسول صلی علیه وسلم ته د نقصان رسولود پاره) اودرولې شوی دی، یو خبره خوږه مونږ هم اودروو. فرمائی میرمون نه معنی ده مجعون په یوخائی فیصله کونکی.

وَقَالَ غَيْرُهُ إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ الْعَرَبُ تَقُولُ نَحْنُ مِنْكَ الْبَرَاءُ وَالْخَلَاءُ وَالْوَاحِدُ وَالْإِنْسَانُ وَالْجَبِيحُ مِنَ الْمَذَكَّرِ وَالْمَوْثُثُ يَقَالُ فِيهِ بَرَاءٌ لِأَنَّهُ مُصَدَّرٌ وَلَوْ قَالَ بَرَى لَقِيلَ فِي الْإِنْتِنِ بَرِيثَانٍ وَفِي الْجَبِيحِ بَرِيثُونَ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ إِنِّي بَرَى بِأَلْيَاءِ وَالزُّخْرُفُ الدَّهَبُ مَلَابِغَةٌ يَخْلُقُونَ يَخْلَفُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِنِ مَسْعُودِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

په آیت مبارک کنبی دی (وَأَقَالُ الْإِبْرَاهِيمَ لَأِيَّاهُ وَقَوْمَهُ إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ) هرکله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او قوم ته افرمائیل چه زه د دې څیزونو (عبادت) نه بیزاره یم د کومو چه تاسو عبادت کوئ. فرمائی چه په آیت مبارک کنبی د براء معنی بیزار ده، عرب وائی: نحن منك البراء والخلاء یعنی مونږ تانه بیزاره او جدا یو. د مفرد، تشنیه، جمع، مذکر او مؤنث تولود پاره د استعمال پرې څکه چه دا مصدر دې او مصدر کنبی دا ټول برابر دی، او که چرې بری اوو نیلې شی نو هغه وخت به د تشنیه د پاره بریشان او د جمع د پاره بریون استعمال پرې. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما قراءت "برئ" دې.

قوله: الزخرف: الذهب: آیت مبارک کنبی دی (وَلِيُؤْتِيَهُمْ آيَاتٍ وَأَلْوَاءاً وَسُرُوراً عَلَيْهِمْ يَتَكُونُونَ) وَزُخْرُفًا اود هغوی د کورونو دروازې او تخت هم (د سپینوزرو کولې) چه په کومو تکیه لگوی کینی او (هم دا څیزونه) به د سروزرو هم کول.

قوله: ملائكة يخلقون: يخلق بعضهم بعضاً: په آیت مبارک کنبی دی (وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُمْ مِّنْ مَّلَئِكَةٍ فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ) او که مونږ غوښتې نو مونږ به تانه فرښتې پیدا کړې وې، څنگه چه ناسونه ستاسو بچی پیدا کړې، چه هغوی په زمکه باندې (د انسان په شان) یوبل پسې

اوسیدلې. فرمائی: چه په آیت کښې ملائکه یخلفون معنی ده په دوی کښې به بعضې د بعضو د پاره خلیفه وی.

(۳۰۷) **بَاب: قَوْلُهُ وَنَادَا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ**
 (۱) حَدَّثَنَا حُجَّابُ بْنُ مُنْهَالٍ حَدَّثَنَا سُهَيْبَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ غُمْرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَنَادَا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ وَقَالَ قَتَادَةُ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ عِظَةٌ لِمَنْ بَعْدَهُمْ وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَاطِبِينَ يُقَالُ فَلَانٌ مُقْرَنٌ لِفُلَانٍ ضَاطِبٌ لَهُمَا
 قَوْلُهُ: وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَاطِبِينَ يُقَالُ فَلَانٌ مُقْرَنٌ لِفُلَانٍ ضَاطِبٌ لَهُ: په آیت کښې دى (وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) په دې کښې د (مُقْرِنِينَ) معنی ظابطین یعنې په قابو کښې راوستونکي، عرب وائی فلان مقرن لفلان یعنې فلانکې فلانکې په قابو کښې راوستونکې دې.

قَوْلُهُ: وَالْأَكْوَابُ: الْآبَارُيقُ الَّتِي لَا خِرَاطِيمَ لَهَا: آیت کښې دى (يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصَحَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ وَالْأَكْوَابِ) یعنې غلمان به هغوی سره د سرورزو پلټیونه او د اوبولونښی گرځوی "اکواب" نه هغه لوتې مراد دی چه د کومې توتې نه وی، خراطیم د خراطوم جمع ده. والخراطوم هومخرب للشراب يشبه الانف یعنې توتې.

أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَي مَّا كَانَ فَأَنَا أَوَّلُ الْآتِفِينَ وَهُمَا نَعْتَانِ رَجُلٌ عَابِدٌ وَعَبِيدٌ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ وَيُقَالُ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ الْجَاهِدِينَ مِنْ عِبْدٍ يَعْبُدُ
 د "فانا اول العابدین"، مختلف تفسیرونه: په آیت کښې دى (قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدَةٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَبِيدِينَ) د دې آیت مختلف تفسیرونه بیان کړې شوی دی.

① د دې یو عام تفسیر چه امام بخاری رحمته الله کړې دې چه د اول العابدین معنی اول المؤمنین ده، نور ترجمه په وی که د الله تعالی اولاد وی نو د ټولونه وړاندې به د هغوی عبادت کونکې زه ووم مطلب دا که چرې ستاسودا خبره حق وی او تاسوئی ثابتہ کړئ نو د ټولو نه وړاندې د دې منونکې زه یم. په دې صورت کښې "ان" په معنی د "تو" دې او شرطیه دې.

② دویم تفسیر دا دې چه "ان" نافیہ دې او (فَأَنَا أَوَّلُ الْعَبِيدِينَ) کښې فاء عاطفه ده او معنی ده (مَا كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ وَأَنَا أَوَّلُ الْعَبِيدِينَ) د الله تعالی هیڅ اولاد نشته او زه د ټولو نه اول د الله تعالی عبادت کونکې یم.

③ دریم تفسیر دا دې چه "ان" نافیہ دې او "عابدین" "الغیث" او جاحدین په معنی کښې دې

او مطلب دا دې چه د الله تعالى هيڅ اولاد نشته، د الله تعالى د پاره د اولاد د ثبوت د ټولونه اول زه انکار کونکې يم. امام بخاری رحمته الله علیه د تفسیر دلته بیان کړې دې عهد معنی عبادت کولو هم راځي او د انکار کولو هم راځي. عابد: عبادت کونکې، مؤمن، عهد انکار کونکې.

وَقَالَ قَتَادَةُ فِي أَمْرِ الْكِتَابِ بِجَلَّةِ الْكِتَابِ أَفْتَضِرُّ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ مُسْرِفِينَ وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رَفِعَ حَيْثُ رَدُّهُ أَوَّلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكَوْا أَهْلًا كُنَّا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ عُقُوبَةُ الْأَوَّلِينَ جَزَاءٌ عَدْلًا

قوله: وقرأ عبد الله: وقال الرسول يارب: (وَقِيلَ يَرْبُ إِنَّ هَؤُلَاءِ.....) د جمهورو قراءت دې، د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قراءت وقال الرسول يارب دې دينه اول راتلل پکار وو چرته چه امام د مذکوره آيت تفسير کړې. اصل محل د دې هلته وو. دا جمله په هندوستانی نسخو کښې ده) زمونږ د متن په نسخه کښې نشته.

قوله: أَفْتَضِرُّ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ: د دې آيت لاندې امام بخاری رحمته الله علیه د قتاده قول نقل کړې دې: وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رَفِعَ حَيْثُ رَدُّهُ أَوَّلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكَوْا په خدائي که دا قرآن هغه وخت اوچت شوې وې کله چه د امت رومبو خلقو دا رد کړې وو نو ټول به هلاک شوې وې. مطلب دا دې چه د اسلام په شروع کښې خلقود قرآن کريم انکار کولو او د دې تعليمات نې رد کول، که د هغوی د رد کولو په وجه دا اوچت کړي شوې وې نو لويه تباهي او بريدی به وه. په ذکر شوی آيت کښې همدغه خبره بيان کړي شوې ده چه قرآن به په دې وجه نه ختموو چه تاسو د حدنه زياتې کونکې نۍ.

قوله: جزاء: عدلاً: آيت کښې دی (وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا) په دې کښې د جزاء معنی د عدل ده، او په معنی د مثال او نظير.

[۳۰۸] باب: تفسير سورة حم (الدخان)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ رَهْوَ طَرِيقًا يَأْتِي وَيُقَالُ رَهْوَ سَاكِنًا عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ وَنَدَّجْنَاهُمْ بِحُجُوبٍ عَيْنٍ أَلْكَحْنَاهُمْ حُورًا عَيْنًا يَحَارُ فِيهَا الظَّرْفُ فَاعْتَلَوْهُ اذْفَعُوهُ وَيُقَالُ أَنْ تَرْتَجِمُونَ الْقَتْلَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَالْمُهْلِ الزَّيْتُ وَقَالَ عَزْرَةُ نَبِيٍّ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تَبَعًا لِأَنَّهُ يَتَّبِعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تَبَعًا لِأَنَّهُ يَتَّبِعُ الشَّمْسَ

سُورَةُ الدُّخَانِ

د کلماتو تشریح:

قوله: رَهْوَ: طَرِيقًا يَأْتِي: په آيت مبارك کښې دی (وَأَتْرَكَ الْبَحْرَ رَهْوَ) اَنَّهُمْ جُنْدٌ مُعْرِقُونَ

اوتاسودا دریاب د سکون په حالت کښې پریردنی، د دې فرعونیانې ټول لښکې په دې دریاب کښې، په ډوب کړیښی. مجاهد رضی الله عنه فرمائی په آیت کښې د رهوا معنی ده اوچه لاره. **قوله: عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرِهِ:** آیت مبارک کښې ارشاد دي (وَلَقَدْ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمِنَا غُلَامًا عَلَىٰ الْأَعْلَيْنٰ) او مونږ بنی اسرائیلو ته د خپل علم د خاطره (بعضې کارونو کښې ټول) جهان خلقو باندې فوقیت ورکړو. فرمائی چه په آیت کښې عَلَى الْعَالَمِينَ معنی ده عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرِهِ یعنی په هغه خلقو چه د هغوی په مینځ کښې دی او چه د هغوی په زمانه کښې دی په هغوی باندې فوقیت ورکړیدی.

قوله: فَأَعْتَلُوهُ: ادْفَعُوهُ: (خُدُوهُ فَأَعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْحَبِيرَةِ) فرستوته به حکم وی، دوی اونیښی او په رانیځلو رانیځلو د دوزخ مینځ ته بوځنی. فرمائی فَأَعْتَلُوهُ معنی دوی دیکه کړنی.

قوله: وَوَجَّناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ اَنُكُنْناهُمْ حُورًا عِينًا بِحُورٍ فِيهَا الطَّرْفُ: آیت کښې دی (وَوَجَّناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ) فرمائی ددې معنی ده مونږ به د دوی نکاح د غټ سترگو حورو سره کوو کومو ته په کتوچه سترگې حیران پاتې شی، عین: غټ سترگې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَأَنَّهُمْ أَشْودُ كَمَلٍ الزَّيْتِ: آیت کښې دی (طَعَامُ الْأَيْمِرِ) كَأَنَّهُمْ أَشْودُ كَمَلٍ الزَّيْتِ حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائیل د مجرم خوراک به د زیتونو د خیری په شان تور وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَبِعَ مَلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يَتَّبِعِي تَبَعًا لِأَنَّهُ يَتَّبِعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلَّ يَتَّبِعِي تَبَعًا لِأَنَّهُ يَتَّبِعُ الشَّمْسَ: آیت کښې دي (أَهْمُ خَيْرٌ أَمْ قَوْمٌ تَبِعُوا) فرمائی چه دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه غیر وئیلی دی چه تبع د یمن بادشاهانوته وائی. په دوی کښې به هریوته تبع وئیلې کیدو، ځکه چه هغه په د خپل ټلونکې) نه پس راتلو یعنی چه یو به ختم شونود هغه نه پس به بل راتلو، سوړی ته هم تبع وائی ځکه چه هغه د سوړی تابع وی.

[۳۰۹] بَاب: فَأَرْقَبُ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ

قَالَ قَتَادَةُ فَأَرْقَبُ فَالْتَّظَرُ
[۴۵۲۳] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْثُوفٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ مَضَى ثَمَسُ الدُّخَانِ وَالرُّومُ وَالْقَهْرُ وَالْبَطْشَةُ وَالذَّارُ

[۳۱۰] بَاب: يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

[۴۵۲۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو مَعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْثُوفٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ هَذِهِ الْأَنْ قُرَيْشًا نَا اسْتَعْصَا عَلَيَّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا عَلَيْهِمْ بَيْنَيْنَ كَغَيْنِي يُوسُفَ فَأَصَابَهُمْ فُحْظٌ وَجَهْدٌ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ فُجِعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى

السَّمَاءِ فَيَرَى مَا بَيْنَهُمَا وَيَبْهَتُ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ فَأُنْزِلَ اللَّهُ تَعَالَى فَأَرْقُبْ يَوْمَ تَأْتِي
السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَاتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَشَقَّ اللَّهُ لِبَصَرِ فَأَنَّهُمَا قَدْ هَلَكَتْ قَالَ لِبَصَرِ إِيَّاكَ لِحُجْرِي
فَأَسْتَشَقِّي لَهُمْ فَفَعَلْتُ إِنَّكُمْ عَابِدُونَ فَلَمَّا أَصَابَتْهُمْ الرَّقَابُ هَيَّئْ عَادُوا إِلَى حَالِهِمْ حِينَ
أَصَابَتْهُمْ الرَّقَابُ هَيَّئْ فَأُنْزِلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ قَالَ يَعْنِي
يَوْمَ يَذَرُ

[٣١١] بَاب: قَوْلِهِ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ

[٤٥٤٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضَّحَى عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ
دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ إِنَّ اللَّهَ قَالَ
لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ قُرْشًا
لَبَاغِبُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْصَمُوا عَلَيْهِ قَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبِعَ يُوسُفُ
فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ أَكَلُوا فِيهَا الْعِظَامَ وَالنَّيْتَةَ مِنَ الْجَهْدِ حَتَّى جَعَلَ أَحَدُهُمْ يَرَى مَا بَيْنَهُ وَيَبْهَتُ
السَّمَاءُ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجُوعِ قَالُوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ
كَفَعْنَا عَنْهُمْ عَادُوا قَدْ عَارَبَتْهُ فَكَشَفَ عَنْهُمْ فَعَادُوا فَانْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُمْ يَوْمَ يَذَرُ قَدْ لَكَ قَوْلُهُ تَعَالَى
فَأَرْقُبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٣١٢] بَاب: أَنِّي لَهُمُ الدِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ

رَسُولٌ مُبِينٌ الدِّكْرُ وَالِدِّكْرَى وَاحِدٌ

[٤٥٤٦] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضَّحَى
عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَاغِبُوا
دَعَا قُرْشًا كَذِبُوهَ وَاسْتَعْصَمُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبِعَ يُوسُفُ فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ
حَصَّتْ يَعْنِي كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى كَانُوا يَأْكُلُونَ النَّيْتَةَ فَكَانَ يَقُومُ أَحَدُهُمْ فَكَانَ يَرَى
بَيْنَهُ وَيَبْهَتُ السَّمَاءُ بِمِثْلِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَرْقُبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ
مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ حَتَّى بَلَغَ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَابِدُونَ
قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعُودٍ عليه السلام أَفِيكَشَفَ عَنْهُمْ الْعَذَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى يَوْمَ يَذَرُ

[٣١٣] بَاب: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مَعْلَمٌ فَجَبُونِ

[٤٥٤٧] حَدَّثَنَا يَشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ عَنْ أَبِي
الضَّحَى عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَأَى قُرَيْشًا اسْتَعْصَمُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِزِّ عَلَيْهِمْ سَبْعَ كَعْبِيرٍ يُوسُفُ فَأَخَذَهُمُ السَّنَةُ حَتَّى حَصَتْ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ وَالْجُلُودَ فَقَالَ أَحَدُهُمْ حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ وَجَعَلَ يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ أَيْ مُحَمَّدُ إِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَأَدْعُ اللَّهَ أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُمْ قَدْعَانِمَ قَالَ تَعُودُونَ بَعْدَ هَذَا فِي حَيَاتٍ مَنْصُورَةٍ قَدْ قَرَأَ فَأَرْقَبَ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى عَابِدُونَ أَنْكُشِفَ عَنْهُمْ عَذَابُ الْآخِرَةِ فَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَالْبُظْظَةُ وَاللِّزَامُ وَقَالَ أَحَدُهُم الْقَمْرُ وَقَالَ الْآخَرُ وَالرُّومُ

[۳۱۴] بَاب: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبُظْظَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[۴۵۴۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ سُورِقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ خُمُسٌ قَدْ مَضَى مِنَ اللَّزَامِ وَالرُّومِ وَالْبُظْظَةِ وَالْقَمْرِ وَالْدُّخَانِ
په دې ابوابو کښې چه کوم روایات بیان کړي شوي دي په هغې باندې وړاندې کلام شوي دي.

[۳۱۵] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ حِمِّ الْجَائِيَةِ

الْجَائِيَةُ مُتَوَفِّرِينَ عَلَى الرُّكْبِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَسْتَسِيخُ نَكْتَبُ نَسَاكُمُ نَتْرُكُكُمْ الْجَائِيَةَ مُتَوَفِّرِينَ عَلَى الرُّكْبِ

د کلماتو تشریح:

قوله: جَائِيَةُ مُتَوَفِّرِينَ عَلَى الرُّكْبِ په آیت کښې دي (وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً) او گورنی به تاسو هرې ډلې ته (د ویرې او د هیبت په وجه) چه په زنگونو به ناسته وي. فرماني جاییه معنی په زنگونو ناسته، استیفا وائی داسې ناستې ته چه معلومېږي د پاسیدو د پاره ئی دیره تندی او بې قرارۍ ده.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: نَسْتَسِيخُ نَكْتَبُ آیت کښې دي (إِنَّا كُنَّا نَسْتَسِيخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) مونږ (دنیا کښې) ستاسو عملونه (په فرېنتو) لیکل. مجاهد رضي الله عنه فرماني (نَسْتَسِيخُ) معنی ده نکتبې مونږ لیکو.

قوله: نَسَاكُمُ: نَتْرُكُكُمْ آیت کښې دي (وَقِيلَ الْيَوْمَ نَسَاكُمُ كَمَا كُنْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا) او (دې منکرانو ته) به اوونیلی شی چه نن به مونږ تاسو هیرکړو لکه څنگه چه تاسو د هغه ورځې ملاقات هیرکړې وو. فرماني چه "نَسَاكُمُ" معنی ده مونږ به تاسو په (عذاب کښې) پرېږدو لکه څنگه چه تاسو د هغه ورځې ملاقات او ایمان او عمل پرېځې وو.

[٣١٤] بَاب: وَمَا يَهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ الْآيَةُ

[٤٥٤٩] (ر) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤْذِنِي ابْنُ آدَمَ رُسْبُ الدَّهْرِ وَأَنَا الدَّهْرُ يَدِي الْأَمْرُ أَقْلِبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

الله تعالى فرماني چه انسان ماته تكليف را كوي، مطلب دا چه هغه داسي معامله كوي كه هغه معامله يو انسان سره او كويشي نو هغه ته به تكليف درد وي. نو علامه قرطبي رحمه الله فرماني "معناه، يخاطبني من القول بهياتي اذ به من يجول في حقه التاذي، والله منزلة عن ان يصل اليه الاذي،

وانما هذا من التوسيع في الكلام، والبرادان من وقع ذلك منه تعرض لسخط الله (ر) هغه زماني ته كنخلي كوي حالانكه زمانه هم زه يم. يعني هم زه د زماني خالق او په دي كښې كيدونكو واقعاتو مدبر او مصرف يم خكه چه په زمانه كښې خونه حس ته شته نه شعور او نه اراده.

د "يؤذني ابن آدم، يسب الدهر وانا الدهر، معنى: "انا الدهر" كښې "الدهر" د مشهور روايت مطابق مرفوع دي او مضاف محذوف دي يعني "انا خالق الدهر، ومصرف الدهر، ومالك الدهر" نو علامه خطابي رحمه الله فرماني "معناه، انا صاحب الدهر، ومدبر الامور التي ينسبها الى الدهر، فمن سب الدهر من اجل انه فاعل هذه الامور، عادسبه الى ربه الذي هو فاعلها (ر)

[٣١٧] بَاب: سُورَةُ حَمِ الْأَحْقَافِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَقِيضُونَ تَقُولُونَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَتَرَقٍ وَأَتَرَقٍ وَأَتَرَقٍ بَقِيَّةٌ مِنْ عِلْمٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَذْعَمِينَ الرُّسُلَ لَسْتُ بِأَوَّلِ الرُّسُلِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَرَأَيْتُمْ هَذِهِ الْأَلْفَ إِنَّمَا هِيَ تَوْعَدٌ إِنْ صَحَّ مَا تَدْعُونَ لَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُعْبَدَ وَلَيْسَ قَوْلُهُ أَرَأَيْتُمْ بِرُؤْيَا الْعَيْنِ إِنَّمَا هُوَ أَتَعْلَمُونَ أَلْبَقَكُمْ أَنْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خَلَقُوا شَيْئًا؟

قوله: تَقِيضُونَ تَقُولُونَ: آيت مبارك كښې دي (هو أعلم بما تَقِيضُونَ فِيهِ) تاسو چه د قرآن باره كښې څه هم وائي الله تعالى په هغې ښه پوهيږي، مجاهد رحمه الله فرماني تَقِيضُونَ معنى ده تاسو وائي.

((وايضاً أخرجه في الادب. باب لاتسبوا الدهر. رقم الحديث ٦١٨١: وفي التوحيد. باب قول الله تعالى: يريدون ان يبدلوا كلام الله. رقم الحديث ٧٤٩١: وأخرجه مسلم في الالفاظ من الادب وغيرها. باب النهي عن سب الدهر. رقم الحديث ٢٢٤٦: وأخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير. باب سورة الجاثية. رقم الحديث ١١٤٨٦/١: وأخرجه ابوداود في الادب. باب في الرجل يسب الدهر. رقم الحديث- ٥٢٧٤: ((تكلمة فتح الملهم ٤/٤١١: وعمدة القاري- ١٩/١٦٧: ((معالم السنن ٨/١١٨: بتغير الالفاظ. عمدة القاري- ١٩/١٦٧:))

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَهُ وَأَثَرَهُ وَأَثَرَهُ بِقِيَّةٍ: آیت مبارک کنبی ذی (الْثَوْنِ بِكُنْثٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَرَهُ مِنْ عِلْمَانِ كُنْثَمُ صِدْقَيْنِ) (ای نبی ته دوی ته اوایه) ماله خه (صحیح) کتاب راوړنی چه د دې (قرآن) نه اول وی (کوم کنبې چه د شرک حکم وی) یا (که هغه کتاب نه وی نو) خه بل (معتبر) مضمون راوړنی که تاسو رښتونی نی. فرمانی **أَثَرَهُ وَأَثَرَهُ وَأَثَرَهُ** معنی ده بِقِيَّةٌ هر خیز باقی پاتې حصه.

قوله: يد عامر الرسل: لست باول الرسل: په آیت مبارک کنبی دې (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ) ته اوایه چه زه خه عجیبه رسول نه یم او زه نه پوهیږم چه ما سره به خه خه کولې شی (اونه) دا معلوم چه) تاسو سره) خه خه کولې شی (بِدْعَايِنِ الرُّسُلِ) معنی اولنې رسول (مَا كُنْتُ بِدْعَايِنِ الرُّسُلِ) کنبې اولنې رسول نه یم.

قوله: وقال غيره: ارايتم، هذه الالف انما هي توعده: آیت کنبې دې (قُلْ اَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ.....) اوایه ښه ده اوښايښې خوک چه تاسو رابلنې د الله نه سوا، ماته اوښايښې هغوی په زمکه کنبې خه جوړ کړی دی یاد هغوی شراکت شته په آسمانونو کنبې. فرمانی چه "ارایتم" کنبې الف تنبیه او وعید د پاره راوړلې شويدي اومطلب دا دې که چېرې ستاسو د شرک دعوي صحیح وی بیا هم هغه د دې خبرې حقدار نه دې چه د هغه عبادت او کړنې څکه چه د کوم خیز د پاره نه نقلی دلیل وی اونه عقلی نو هغه څنگه اومنلې شی، نقلی دلیل د یو آسمانی کتاب سندپیش کړنې، خه علمی اصول پیش کړنې چه عقلی دلیل جوړشی نو ستاسو خبره به اومنو او "ارایتم" کنبې د سترگولیدل مراد نه دی بلکه دا د روئت علم په معنی کنبې دی، د دې مفهوم دې چه آیا تاسو سره علم شته، آیاتاسوته خبر دې. بعضو د دې ترجمه "اخبی" سره هم کړیده.

[۳۱۸] بَاب: وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَاْنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلْتُ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَفِيقَانِ اللَّهَ وَتِلْكَ آيَةُ الْإِنِّ وَعَدَ اللَّهُ حَقَّ قِيَمُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

[۴۵۵۰] (وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي يَسْرَعٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ مَاهَكَ قَالَ كَانَ مَرْوَانَ عَلَى الْحِجَازِ اسْتَعْمَلَهُ مُعَاوِيَةُ فَنُظِبَ فُجِعَلَ يَذْكُرُ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ لِكُنْ بَيَاتِهِ لَعَنَ أَبَاهُ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ شَيْئًا فَقَالَ خُذْهُ قَدْ خَلَّ بَيْنَ عَائِشَةَ فَلَمْ يَقْدِرُوا فَقَالَ مَرْوَانُ إِنَّ هَذَا الَّذِي أَرْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَالَّذِي قَالَ

لِوَالِدَيْهِ أَفِ لَكُمَا أَتَعَدَانِي فَقَالَتْ عَائِشَةُ مِنْ وَدَّاعِ الْجَبَابِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنْ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنْ اللَّهَ أَنْزَلَ عَذْرَى

حضرت معاویه رضی اللہ عنہ مروان بن الحکم د حجاز امیر مقرر کرے وو۔ ہفہ یو خل خطبہ ور کرہ او پہ ہفہ کنبی خلقو نہ د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ نہ پس د هغوی د خوی یزید پہ لاس د بیعت د بارہ اوونیل، پہ دی حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ خہ اوونیل، بعض روایاتو کنبی دی چہ هغوی دی طریقہ تہ د قیصر او کسری طریقہ اوونیلہ او اعتراض نی اوکر وچہ د قیصر او کسری پہ وخت کنبی بہ د پلار نہ پس د خوی بادشاہی قانمیدلہ د مروان د هفہ پہ اعتراض باندی خفہ شو او ونی وئیل دے اونیسنی، حضرت عبدالرحمن د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا کور تہ لارو، ظاہر خبرہ دہ چہ د هغی کور تہ د چا د تلو جرات نہ شو کیدی۔ هغوی هفہ خو راگیر نہ کرو خو دانہی اوونیل دا هفہ سرے دی د چا بارہ کنبی چہ د قرآن دا آیت نازل شویدی (وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفِ لَكُمَا أَتَعَدَانِي فَقَالَتْ عَائِشَةُ مِنْ وَدَّاعِ الْجَبَابِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنْ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنْ اللَّهَ أَنْزَلَ عَذْرَى) حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د پردی نہ اخوا د مروان تردید کولو سرہ او فرمائیل قرآن کنبی زمونہ متعلق صرف زما براءت نازل شویدی، داسی قسم خہ آیت زمونہ متعلق نہ دی نازل شوے۔

[۳۱۹] بَابُ: قَوْلِهِ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ

قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُنْطَرِفًا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَارِضُ السَّحَابِ

[۴۵۵۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عِيْسَى حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي النَّضْرِ حَدَّثَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَاجِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ هَوَاتِهِ إِنْمَا كَانَ يَتَّبِعُ قَالَتْ وَكَانَ إِذَا رَأَى غَمًّا أَوْ رِيحًا عَرَفَ فِي وَجْهِهِ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْغَيْمَ فَرَحُوا رَجَاءً أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْمَطَرُ وَأَرَأَيْتَ إِذَا رَأَيْتَهُ عَرَفَ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهِيَةَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ مَا يُؤْمِنُ أَنْ يَكُونَ فِيهِ عَذَابٌ عَذِيبٌ قَوْمٌ يَأْتِيهِمْ وَقَدْ رَأَى قَوْمًا الْعَذَابَ فَقَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُنْطَرِفًا

[۳۲۰] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللہ علیہ وسلم

أَوَّارَهَا أَنَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ عَرَفَهَا بَيْنَهَا وَقَالَ فُجَاهِدٌ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ قَادًا عَزَمَ الْأَمْرَ أَيْ جَدَّ الْأَمْرِ فَلَا تَهِنُوا وَلَا تَضَعُوا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَضْعَاغُهُمْ حَسَدُهُمْ أَيْنَ مُتَعَدِّ قَوْلُهُ: أَوَّارَهَا أَنَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ:

د "حتی تضع الحرب اوزارها، معنی: پہ آیت مبارک کنبی دی (حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا) دا یا

خو "فرب الرقاب" غایت دې یا "شد الوثاق" او یا "فاما متابعداً" غایت دې، مطلب دا چه دا احکام به هغه وخت باقی پاتې کیږي تر کومې چه ټول په ټول ختم نشي او صرف مسلمانان باقی پاتې شي. په آیت کښې "اوزار" "وزر" جمع ده د کوم معنی چه د بوج راځي. امام بخاری رحمه الله "اوزار" تفسیر اثار یعنی گناهونو سره کړيدي. په دې صورت کښې به ترجمه وی تردې چه جنگ خپل گناهونه کړيدي یعنی چه جنگ ختم شي او تر کومې چه جنگ کیږي نو عام توگه باندې به طرفینو کښې ضرور د یو طرف نه د گناه ارتکاب کوي چه په ناحقه او باطل باندې جنگیږي. او دا مطلب هم کیدشي چه جنگ کونکي قوم د جنگ گناه ختمه کړي په دې طریقه د کفر او شرک نه توبه اوباسی، نوعلامه عینی رحمه الله دا دواړه معنی بیانولو سره فرماني: "تضع الحرب اوزارها: ای اثارها واجرامها، فترتفع، ويتقطع الحرب، لان الحرب لا يخلو من الاثم في احد الجانبين، وقيل: معناه: حتى يضم القوم البحارين اوزارها اثارها، بان يتوبوا من كفرهم، ويؤمنوا بالله ورسوله" لیکن جمهور مفسرین "اوزارها" تفسیر په وسله سره کوي اود آیت مفهوم داسې بیانوي چه قتل او قتال او د قید اوبند سلسله به هغه وخت پورې دې جاری وی تر کومې پورې چه دښمن خپله وسله کینږدي. (د کلماتو تشریح:

قوله: عَرَفْنَا بَيْنَهُمَا: په آیت مبارک کښې دی (وَيَذِلُّهُمْ إِلَى جَنَّةٍ عَرَفْنَاهُمُ) په دې کښې عرفها معنی ده بینها یعنی دوی به جنت ته داخل کړي د کوم چه به دوی ته پیژندگلو او کړي هرجنتی به خپل مقام او کور اویږني

قوله: مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيَهُمْ: دا (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكُفْرَيْنَ لَا مَوْلَى لَهُمْ) د مسلمانانو گامیبایی او کافرانو تباهی، د دې وجه نه ده چه الله تعالی د مسلمانانو کارساز دې او د کافرانو څوک کارساز نشته، فرماني په آیت کښې مولی په معنی د ولی دې.

قوله: عَزَمَ الْأَمْرَ أَي جَدَّ الْأَمْرِ: آیت کښې دی (فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ) نو بیا چه کله د کار تاکید وی نو که الله تعالی سره رښتونی وی نو د هغوی خیرگه ده. فرماني عزم الامر معنی ده جدا الامر یعنی معامله پخه شوه. علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله لیکي: "یعنی په ظاهره داخلې حکم منونکی او په ژبه د اسلام احکام او د اسلام اقرار کوي خود کارخبره دا ده چه عملاً د الله او رسول خبره اومنی او خبره ښه او معقول او کړي. بیا چه کله په جهاد وغیره کښې د کار تاکید او زور راشي هغه وخت د الله تعالی په وړاندې رښتونی ثابت شي نو دا صورت به د هغوی د بهترنی او خیرگړي وی. حضرت شاه صاحب لیکي: د

شریعت حکم نه منلوسره کافر کبیری، ذ الله تعالی حکم په هر شان منل پکار دی. نو بیا خو رسول صلی علیه وسلم هم بویهبری چه ویریدونکی ولې جنگوي خو چه کله ډیر تاکید راشی نو هغه وخت به جنگیدل ضروری وی او که نه وی نو جنگ کونکی خو ډیر دی.

قوله: فَلَا تَهْنُوا لَا تَضَعُوا: په آیت مبارک کښې دی (وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) (نواي مسلمانانو) تاسو دکافرانو په مقابله کښې همت مه با نیللی او همت با نیللو (سره) ذ صلح طرف ته مه راغواړنی او هم تاسو به غالب ئی که چرې تاسو حقیقتاً مؤمن ئی، فرمانی آیت کښې لاتهنوا معنی ده تاسو ضعیف او کمزوری مه جوړېږئ.

قوله: أَضْعَأْتُمْ حَسَدَهُمْ: آیت کښې دی (أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَهُ اللَّهُ أَضْعَأَهُمْ) ذ کومو خلق په زړونو کښې چه مرض (نفاق) دې، اود دې ذ پتولو کوشش کوی، نو آیا داخل خلق خیال کوی چه الله تعالی به چرې د دوی ذ زړه عداوت نه ښکاره کوی. فرمانی په آیت کښې ذ (لَا تَهْنُوا) معنی ده ذ هغوی حسد او بغض.

قوله: آسین متغیر: په آیت مبارک کښې دی (فِيهَا الْكَهَرَمُ مَاءٌ غَيْرَ آسِينٍ) په دې کښې ډیر نهرونه خود داسې اوبو دې کوم چه کښې به چه لږ تغیر نه وی. فرمانی په آیت کښې آسین په معنی ذ متغیر دې یعنی د دې اوبو په رنگ کښې، بوئی او خوند کښې به هیڅ قسم تغیر نه وی.

[۳۲۱] بَابُ وَتَقَطُّعُوا أَرْحَامَكُمْ

[۴۵۵۲] (۱) واخرجه مسلم في الادب، باب الصلة وتحريم طيعتها رقم الحديث: ۴۵۵۲-۴۶۴۱. وفي الادب باب من وصل وصله بن فحلد حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي مُزَرِّدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَلَمَّا قَرَعَ مِنْهُ قَامَتِ الرَّجِمُ فَأَخَذَتْ بِعَقْوِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لَهُ مَهْ قَالَتْ هَذَا مَقَامُ الْعَابِدِينَ مِنْ النُّقْطَةِ قَالَ لَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مِنْ وَصْلِكَ وَأَقْطَعُ مِنْ قَطْعِكَ قَالَتْ بَلَى يَارَبِّ قَالَ فَذَاكَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَفَرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ قَهْلَ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفِيدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطُّعُوا أَرْحَامَكُمْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَزْمَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَى أَبُو الْحُبَابِ سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَهْدَانِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ قَهْلَ عَسَيْتُمْ حَدَّثَنَا يَشْرِبُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةَ بْنُ أَبِي الْمُرْزُوقِ يَهْدَانِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

(۱) وايضا في التفسير باب وربك فكري. رقم الحديث ۴۶۴۲-۴۶۴۱. وفي الادب باب من وصل وصله الله. رقم الحديث ۵۹۸۷: مع الفتح (وفي التوحيد. باب قوله تعالى يريدون ان يبذلوا كلام الله. رقم الحديث ۷۵۰۲: مع الفتح (واخرجه النسائي في التفسير. باب قوله تعالى: فهل عسيتم ان توليتم ان تفسدوا في الارض وتقطعوا ارحامكم. رقم الحديث ۱۱۴۹۷/۱:

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقْرَعُوا إِنْ شِئْتُمْ قَبْلَ عَيْتُمْ

حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی کله چه الله تعالی د مخلوق د پیدائش نه فارغ شو نو رحم یعنی رشته داری راپاسیده او د الله تعالی لمن نی اونیه، الله تعالی دی ته اوفرمائیل چه خه دی؟ عرض نی اوکړو چه د قطع رحمی نه ستا پناه غواړم. الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو چه ته په دی راضی نه نی چه خوک ساتی نو زه هغه اوساتم او خوک چه تاپریردی نو زه هغه پریردم، دی وئیل ولې نه. الله تعالی اوفرمائیل چه هم داسې به وی. حضرت ابوهریره، اوفرمائیل که ستا زړه غواړی نو دا آیت اولوله (فَقُلْ عَيْتُمْ أَنْ تَوَلَّيْتُمْ....)

قوله: فلما فرغ منه، قامت الرحمن: رحم د رحمت نه مشتق دی. خپلولنی او رشته دارنی ته وائی قربات عرض دی دلته د دی طرف ته د قیام نسبت شویدي. ممکن دی چه الله تعالی دی ته بدن ورکړي وی او دا هم ممکن ده چه فریښتي په اودریدو سره د دی ترجمانی کړي وی اودا هم ممکن دی چه دا کلام په خپله حقیقی معنی کښې نه د تشبیه یا تمثیل په توگه وی لکه چه وړاندې راخی.

قوله: فأخذت بحق الرحمن:

د "فأخذت بحق الرحمن" معنی: حقو (د حاء زیر او د قاف غړوندی سره) معقد ازار ته وائی یعنی د ازار ترلو خای اوبه ازار باندې هم د دی اطلاق کیږی. دا جمله په خپله حقیقی معنی باندې محمول نه ده ځکه چه الله تعالی د ازار او معقد ازار وغیره خیزونونه پاک او منزّه دی. بلکه دا کلام د عربو یو مخصوص تعبیر مخی ته کیخودلو سره کړیدی. د عربو دا عادت وو چه کله به یو سړی د چا په پناه کښې راغلو او یا د هغه د امداد خواش مند وو نو د خپل مقصد د اهمیت په وړاندې هغه به د دی د پاره دا طریقه اختیاروله چه د هغه سړی په حقوازار باندې به نی دواړه لاسونه کیخوده د چا به چه امداد کول وو یا هغه چه د ده په پناه کښې به راغلو نو دغه شان به هغه متوجه شو. دلته چه کومه خبره بیانول مقصود دی نو هغه د عربو د طرز کلام د مثال په شکل کښې واضحه کړیښوه. نو رشته داری د خپلې پریکیدونه د الله تعالی پناه غوښتلو مفهوم د استعارې په توگه په مذکوره عبارت کښې بیان کړیښویدی. گنی لغوی توگه باندې دا الفاظ په خپل حقیقی معنی کښې دلته صادق نه راخی. دا هم داسې ده لکه چه عربو کښې کله د چا باره کښې وئیلې کیږی چه "یده مبسوطتان" نو دی نه مراد سخاوت یا فیاضی ښکاره کول وی. که د هغه لاس هم نه وی یاداسې ذات وی د چا د پاره چه د لاس وجود کیدل محال وی لکه الله تعالی.

خلاصه دا شو چه د عربویه کلام کښې ډیر داسې الفاظ استعمالیږی چه هغه په خپله حقیقی معنی کښې نه وی بلکه په دوئم مفهوم کښې وی. چونکه د قرآن نزول او د نبی کریم صلی الله علیه و آله د احادیثو صدور هم د عربو په طرز کلام، هم د هغوی په طریقه او هم د هغوی د محاورې مطابق شویدي، په دی وجه په قرآن او حدیث کښې دا قسمه الفاظ چه په کوم د متشابهاتو اطلاق کیږی د هغې په تاویل او وضاحت کښې دا خبره په ذهن کښې یاد ساتل

پکار دی چه رشته داری یوه معنی ده د دې د پاره قیام کول، پناه غوښتل، یوخائی کول او پریکول دا ټول الفاظ د تمثیل او تشبیه د پاره دی. په دې سره هغه خبره واضحه کوی چه رحم لکه چه یوه هستی ده یا د یو داسې سړی په شان ده چه ولاړ وی او د الله تعالی د عظمت لمن اونیسې او د پناه غوښتونکې وی، دینه رشته دارئ او خپلولنی فضیلت ثابتول او د قطع رحمی خراب والی کول مقصودی. علامه طیبی رحمته الله د دې حدیث په شرح کښې لیکي: وهذا القول مبنی على الاستعارة التشبيهية، كانه شبه حالة الرحم وما هي عليه من الاقتدار الى الصلة والذب عنها بحال مستحيز، ياخذ بحقوق المستجار به، ثم اسند على سبيل الاستعارة التخيلية ما هو لازم المشبه به من القيام، فيكون قرينة مائعة من ارادة الحقيقة، ثم زحمت الاستعارة بالقول والاعوذ بلفظ الحق فهو استعارة اخرى^(۱)

د روایت په آخر کښې دا آیت دې (فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتَقَطَّعُوا اَرْحَامَكُمْ) حضرت شیخ الهند رحمته الله (تَوَلَّيْتُمْ) ترجمه د حکومت ملایو د لوسره کړیده، د هغوی ترجمه دا ده. "بیا ستاسو نه دا هم توقع ده که چرې تاسو ته حکومت ملاؤ شی نو په ملک کښې به خرابی واچوئ او خپلې رشته دارئ به ختمې کړئ". مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله د دې په تحت کښې لیکي: "یعنی د حکومت او اقتدار په نشه کښې خلق عموماً په اعتدال او انصاف باندي نه قائمېږي، د دنیا حرص نور هم زیاتېږي، بیا د شان اوشوکت کشمکش او غرض پرستۍ کښې جگړې اودروي، د څه چه آخری نتیجه دا کیږي چه عام فتنه او فساد او د یو بل سره تعلق ختمول".

نور علما "تولی" په معنی د اعراض اخستلو سره دا مطلب اخلي چه که ته د الله تعالی په لار کښې د جهاد نه ډډه کوي نو ښکاره خبره ده چه په دنیا کښې به امن او انصاف نشي قائم کیدي او چه کله امن او انصاف نشي قائمیدي نو ظاهره ده چه فساد او بدامنی او د حق نه پیژندلو راج به وی.

او بعضو داسې تفسیر کړيدي که چرې تاسو د ایمان راوړلونه اعراض او ډډه کوئ نو د جاهلیت د زمانې کیفیت به په منډه راشي چه کوم خرابي او فساد په هغه وخت کښې وو او په وړه او معمولی خبره به رشتې او خپلولنی ختمیدي هم هغه ټوله نقشه به بیا قائمه شی. او که په آیت کښې د خاص منافقینو ته خطاب اومنلې شی نو یو مطلب داهم کیدیشی که د جهاد نه اعراض کوئ نو تاسو نه هم دا توقع کیدیشی چه په خپلو منافقانه شیطانو سره به په ملک کښې خرابی خوره کړئ او د کومو مسلمانانو سره چه ستاسو خپلولنی دی د هغې بالکل پرواه نه کولوسره به په کولاؤ د کافرانو امداد یان جوړېږي^(۲).

(۱) اوگورنی شرح الطیبی ۹/۱۵۳:، کتاب الادب، باب البر والصلة بتغییر الالفاظ، وعمدة القاری-۱۹/۱۷۳:

(۲) تفسیر عثمانی ۶۷۶: فائده نمبر ۷-

[۳۲۲] باب: تفسیر سُورَةُ الْفَتْحِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بُرَّاهَا الْكَيْنَ سَيَأْهُمُ فِي وُجُوهِهِمُ السَّحْنَةُ وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ التَّوَاضُّعُ شَطَاةٌ فِرَاحُهُ فَاسْتَغْلَظَ غَلْظُ سَوْقِهِ السَّاقِ حَامِلَةُ الشَّجَرَةِ وَيُقَالُ دَابِرَةُ السَّوءِ كَقَوْلِكَ رَجُلٌ السَّوءِ وَدَابِرَةُ السَّوءِ الْعَذَابُ تُعْزِرُوهُ تَنْصُرُوهُ شَطَاةٌ شَطَاءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةَ عَشْرًا أَوْ ثَمَانِيًا وَسَبْعًا فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ فَذَاكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَأَزْرَهُ قُوَاهُ وَلَوْ كَانَتْ وَاحِدَةً لَمْ تَقْمَعْ عَلَى سَاقٍ وَهُوَ مَثَلُ فَرِيَةِ اللَّهِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ خَرِبَ وَحْدَهُ لَمْ قُوَاهُ بِأَصْحَابِهِ كَمَا قَوَّى الْحَبَّةُ إِيمَانُ نَبِيِّ مِنْهَا د كلماتو تشریح:

قوله: سَيَأْهُمُ فِي وُجُوهِهِمُ السَّحْنَةُ: آیت کنبی دی (سَيَأْهُمُ فِي وُجُوهِهِمُ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ) د سجدو په اثر سره د هغوی په مخونو باندې نښې ښکاره دی، په دې کنبی (سَيَأْهُمُ) ترجمه امام السحنة سره کړیده د کوم معنی چه د څرمنې نرمې او تازګې راځي. د سین زبر او زیر دواړو سره لوستلې کېږي. منصور د مجاهد رحمته الله علیه نه د دې معنی د تواضع نقل کړیده یعنې د سجدو د اثر په وجه د هغوی په مخونو باندې عاجزی انکساری او تواضع ښکاره کېږي. او دریم مطلب دا هم بیان کړیښودې چه د سجدي د اثر په وجه د هغوی په مخونو کنبی د سجدي نښې وي.

قوله: فَاسْتَغْلَظَ: آیت کنبی دی (فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْقِهِ) فرمائی دې کنبی "استغْلَظَ" معنی غَلْظَ یعنې پیر شوې.

قوله: شَطَاةٌ: فراخه: (كَزُرْعٍ آخَرَةٍ شَطْنُهُ) د بوی په شروع کنبی چه کومه ستن راوځي هغې ته شطا وانی.

قوله: دَابِرَةُ السَّوءِ كَقَوْلِكَ رَجُلٌ السَّوءِ وَدَابِرَةُ السَّوءِ الْعَذَابُ: په آیت کنبی دی (عَلَيْهِمْ دَابِرَةُ السَّوءِ) دې کنبی د (دَابِرَةُ السَّوءِ) نه عذاب مراد دې. خراب گردش، "سوء" که د سین زبر سره وی نو مضاف الیه واقع کېږي.

قوله: تُعْزِرُوهُ: په آیت مبارک کنبی دی (لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعْزِرُوهُ) دې کنبی "تعزروه" معنی ده تاسو د دوی مدد کوئ.

قوله: شَطَاةٌ شَطَاءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةَ عَشْرًا.... فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ: (آخَرَجَ شَطْنَهُ فَأَزْرَهُ)

فرمائی شطا کنبی ضمیر "سنبل" طرف ته راجع دې. سنبل یعنې د وړې ستن..... یوه دانه کله لس، کله اته او کله اووه وږې او ښاخونه راټوکوي. بیا هریو ته په بل سره مضبوطیا ملاوېږي. هم د دې ذکر "فازره" کنبی الله تعالی کړیدی. د دې معنی "قوا" ده. که چرې هم یو وږې ښکاره کیدو نو هغه به په یوه تنه باندې نشو قائمېدې. دا مثال الله تعالی نبی

کریم ﷺ د پاره بیان کړې ووجه په شروع کښې که خو ته یواځې وتلې وې، بیا الله تعالی د صحابه کرامو ﷺ سره مضبوطها او تقویت درکړو لکه چه یوې دانې ته الله تعالی هم د هغه خیز نه قوت ورکړې چه کوم د دادنې نه راټوکېږي.

[۳۲۳] بَاب: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسِيرُ فِي بَعْضِ أَصْفَارِهِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسِيرُ مَعَهُ لَيْلًا فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ثَكِلْتُ أَمْ عُمَرُ نَزَرَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَرَكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ النَّاسِ وَخَشِيتُ أَنْ يَنْزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَمَا تَشَيْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِحًا بِصُرْخِي فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزْلُ فِيَّ قُرْآنٍ فَبِئْسَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَى النَّبِيِّ سُورَةٌ هِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعْتُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا قَالَ الْحَدِيثُ

[۴۵۵۵] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ سُورَةَ الْفَتْحِ فَرَجَّحَ فِيهَا قَالَ مُعَاوِيَةُ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَجْزِيَ لَكُمْ قِرَاءَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَفَعَلْتُ

[۳۲۴] بَاب: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا

تَأَخَّرَ وَيَتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

دايت کریمه متعلق یو اشکال او دهغې جوابات: دلته کښې اشکال کیږي چه فتح د الله تعالی نعمت دې او په نعمت باندې شکر مرتب کیدل پکار دی دلته کښې د شکر په ځای مغفرت مرتب کړیښودې. حضرت انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني چه کیدیشی د شکر او مغفرت په مینځ کښې څه معنوی مناسبت وی. د دې مناسبت په وجه د یو بل په ځای ایږدی. د مانځه نه پس د استغفار حکم ورکړې دې خو هغه د شکر موقع ده. دویمه خبره دا ده چه د انبیاء کرام علیهم السلام په حق کښې د دنیا او آخرت نعمتونه خود امین په شکل کښې وی. هغوی د دنیاوی نعمت سره سره د په اخروی نعمت هم کامیابولې شی. چونکه د مکې د فتح ذکر په آیت کښې اوشو چه یو دنیاوی نعمت دې نو دې سره سره د اخروی نعمت هم ذکر او کړیښو چه مونږ ته مغفور او گړخولي. (د خودلته ته دا اشکال کیږي که د مکې فتح دنیاوی نعمت

دې اودې سره د اخروی نعمت مغفرت ذکر کولې شی نو بیا دا لام د تعلیل څه د پاره دې؟
امام رازی رحمته الله علیه د دې جواب دا لیکي چه په اصل کښې د مکې فتح د حج سبب جوړ شو. د
مکې د فتح نه وړاندې د مسلمانانو د پاره حج ممکن نه وو ځکه چه د مشرکانو هلته تسلط
وو. د مکې د فتح نه د حج لار کولای شوه او حج د گناهونو د مغفرت سبب دې. د دې د پاره
الله تعالی (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ...) نه پس (مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ) ذکر او کړلو (۱)

او حضرت تهانوی رحمته الله علیه فرمائی د فتح مبین دې مغفرت د پاره سبب کیدلو وجه دا ده چه
دې فتح مبین نه ډیر خلق ډلې ډلې په اسلام کښې داخلېږي او د اسلام د دعوت عام کیدل د
هغوی رحمته الله علیه د ژوند مقصد عظیم او د هغوی رحمته الله علیه اجر او ثواب ډیر زیاتونکې دې او د اجر او
ثواب زیاتوالي سبب وی د گناهونو د کفارې. (بعض حضراتو نیلې دی دلته په حقیقت
کښې عبارت محذوف دې او هغه دې (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا)، فَاسْتَغْفِرْ لِدُنْيِكَ لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ)

حافظ جلال الدین سیوطی رحمته الله علیه فرمائی چه دا آیت د دنیاوی او اخروی نعمتونو د پاره جامع
دې. د دنیاوی نعمتونو بیا دوه قسمه دی یو هغه وی چه د کوم تعلق دین سره هم وی او
دوئم هغه چه هغه خالص دنیاوی شمیرلې کیږي (وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا) کښې الله تعالی د
دې دنیاوی نعمت ذکر کړیدی د کوم چه دین سره تعلق دې. د صراط مستقیم هدایت یو ډیر
لوی نعمت دې او دا په دنیا کښې ورکړی شویږي لیکن د دې تعلق دین سره دې چه په دې
سره د انسان د دین حفاظت کیږي (وَيُغْفِرُكَ اللَّهُ تَعَالَى) کښې الله تعالی د دې نعمت ذکر
کوی چه په ظاهره دنیا سره تعلق لری او خالصا دنیا سره د دې ربط دې. د اخروی نعمتونو
هم دوه قسمه دی یو ثبوتیه او دوئم سلبیه (لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ...) کښې د نعم اخرویه سلبیه ذکر دې
(وَيُغْفِرُكَ اللَّهُ تَعَالَى) کښې نعم اخرویه ثبوتیه ذکر دې. په دې کښې دې نعمتونو طرف ته اشاره
ده د کوم چه په حدیث کښې ذکر فرماینلې شویږي "ملاعین رات، ولاذن سمعت، ولاخطر علی
قلب بشر" دې کښې د الله تعالی رضا هم داخله ده او د الله تعالی جل شانہ رویت او دیدار
هم په کښې شامل دې.

[۲۵۵۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا زَيْدُ هُوَائِبُ عِلَاقَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النُّبَيْرَةَ
يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَرَّعَتْ قَدْ مَاءَ فَعِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا حَبِيبَةُ عَنْ أَبِي الْأَسودِ سَمِعَ عُرْوَةَ
عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُومُ مِنَ اللَّيْلِ
حَتَّى تَنْفَطِرَ قَدْ مَاءَ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ

(۱) تفسیر کبیر ۷۸-۷۹:

(۱) بیان القرآن ۱۸/۲: جلد- (۱۱)

وَمَا تَأْخُذُكَ إِلَّا أَجِبْ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا فَلَمَّا كَثُرَتْ حُجَّتُهُ صَلَّى جَالِسًا قَدْ أَرَادَ أَنْ يَرْكَبَهُ قَامَ فَقَرَأَ كَثْرَةً
قوله: فَلَمَّا كَثُرَتْ حُجَّتُهُ صَلَّى جَالِسًا:

د "فلما كثر لحجه، صلى جالساً، معنى: داوودی په دې اشكال کړېدې چه صحیح "فلما بدن" دې بدن معنی راځی اسن کله چه د هغوی عمر زیات شو. راوی روایت بالمعنی کولو سره د خپل طرف ته بدن ترجمه "کثر لحجه" سره کړېده. ابن جوزی رحمته الله هم په دې باندې اشکال کړېدې او وئیلی دی چه "کثر لحجه" صحیح نه دې ځکه چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په اوصافو کښې دا چا هم نه دی نقل کړی چه د هغوی صلی الله علیه و آله اندامونه چاق وو، او د هغوی اندامونه څنگه چاقیدشو چه هغوی، خو کله په ورځ دوه ځل د اوریشو رویتې په مړه خټه نه خوړلې. نو ظاهري همدغه معلومېږي چه راوی د خپل طرف ته "بدن" ته "کثر لحجه" سره تعبیر کړې. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی په راوی باندې دا قسمه گمان کول خلاف ظاهر دې. د ابن جوزی رحمته الله دا وینا چه رسول الله صلی الله علیه و آله په ورځ کښې دوخل په مړه خټه خوراک نه دې خوړلې نو په دې وجه هغوی چاقیدې نشی محل نظر دې، ځکه چه دا د رسول الله صلی الله علیه و آله په معجزاتو کښې هم شمیرلې کیدیشی. د ولرې سره به هغوی صلی الله علیه و آله یوشپه کښې نهه ازواج مطهراتو له ورتلو، نو چه د ولرې سره دا ممکن ده نو د کم خوراک نه باوجود هم جسم اطهر کښې کثرت لجم څنگه ناممکن کیدیشی. د ابن جوزی رحمته الله په قول رد کولو سره حافظ رحمته الله لیکي: "فی استدلاله بانه لم یشبه من غیر الشعیر نظر، فانه یكون من جملة المعجزات، کما فی کثرة الجماع، وطوافه فی الليلة الواحدة علی تسع، واحداً عشرة مع عدم الشهام، وضیق العیش، وای فرق بین الکثیر البقی مع الجوع و بین وجود کثرة اللحم فی البدن مع قلة الاکل (په دې وجه روایت کښې "فلما کثر لحجه" ته غلط وئیل او راوی ته بد فهم وئیل صحیح نه دی، خو دومره خبره ده چه د هغوی بدن مبارک کښې داسې چاقوالې نه وو کوم سره چه د هغوی په حسن او جمال کښې کمی یا خلل واقع شوې وو.

[۳۲۵] بَابُ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

[۴۵۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا قَالُوا فِي التَّوْرَةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَجَزَاءَ لِلْأُمِّيِّينَ أَلَيْسَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمِيَّتَكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ

بَقِطٌ وَلَا غَلِيطٌ وَلَا سَعَابٌ بِالْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْهَيْلَةَ الْعَوْجَاءُ بَأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَقْتَمِعَ بِهَا أَعْيُنًا غَمِيًّا وَأَذَانًا صَمًّا وَقُلُوبًا غَلِيًّا

د سند توضیح: د ابوذر او ابوعلی بن سکن په روایت کنې عبدالله بن مسلمه دې (د) دې نه علاوه په باقی روایاتو کنې "عبدالله" دې د پلار نوم نی ذکر نه دې، ابوعلی جیانی ونیلی چه دا عبدالله بن صالح دې، جافظ مزى دې ته ترجیح ورکړېده. د ترجیح وجه هغوی دا ذکر کړې چه امام بخاری رحمته الله علیه بالکل هم دا حدیث په خپل کتاب "الادب المفرد" کنې "عبدالله بن صالح من عبد العزیز" په سند سره نقل کړېدې د کوم نه چه معلومېږي چه دلته هم د عبدالله بن عبدالله بن صالح مراد دې (د) خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماینلی دی چه دامام بخاری رحمته الله علیه دا روایت د عبدالله بن صالح نه نقل کولوسره دا لازم نه راځي چه دلته په بخاری کنې هم د ده نه نقل کړېدې ځکه چه د یرخلې هم یو روایت د دوو مختلف شیخانوته امام نقل کوی (د) دا روایت په کتاب البیوع کنې تیرشویدي.

[۳۲۶] بَابُ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

[۴۵۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ يَمَّا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ قُرْآنًا لَهُ مَرْبُوطٌ فِي الدَّارِ فَجَعَلَ يَنْقُرُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرِ شَيْئًا وَجَعَلَ يَنْقُرُ فَلَمَّا أَصْبَحَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ السَّكِينَةُ نَزَلَتْ بِالْقُرْآنِ

د سکینه په تفسیر کې مختلف اقوال: په دې روایت کنې چه د کوم سړي واقعه بیان شویده هغه مشهور صحابی حضرت اسید بن حضیر دې. د سکینې متعلق د علماؤ مختلف اقوال دی. مشهور قول دا دې چه سکینه یو معنوی څیز دې چه د سکون او اطمینان کیفیت سره په انسان باندې د الله تعالی د طرف نه نازلېږي (د) بعضو ونیلی دی چه دا د اووه فرښتو د یوې ډلې نوم دې.

علامه نووی رحمته الله علیه فرماینلی چه دا یو خاص مخلوق وی په چا کنې چه طمانیت او رحمت وی او دې سره د ملائکو ډله هم وی (د) امام راغب فرمائی چه دا فرښته وی چه د مؤمن زړه

۱ فتح الباری ۵/۵۸۵ :

۲ فتح الباری ۵/۵۸۵ نو عمدة القاری ۱۹/۱۷۸ :

۳ فتح الباری ۵/۵۸۵ :

۴ صحیح بخاری، کتاب البیوع، باب کراهة السخب فی السوق

۵ تفسیر روح المعانی ۱۲/۱۱۲ :

۶ مجمع بحار الانوار ۳/۹۴ : وشرح مسلم للنووی ۱/۲۶۸ کتاب فضائل القرآن، باب نزول السکينة الراءة القرآن

ته سكون او اطمینان رسوی (۱) یو قول دا هم دې چه سکینه د زړه نه د رعب او ویرې ختمیدلو نوم دې (۲)

[۳۲۷] بَابُ قَوْلِهِ إِذْ يَأْتِيَنَّكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

[۴۵۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ عُمَرُو عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَةَ مِائَةٍ

[۴۵۶۱] (د) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ صُهَيْبَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيِّ إِلَى مِثْنُ شَهِدَ الشَّجَرَةَ نَهَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخُذْفِ وَعَنْ عُقْبَةَ بْنَ صُهَيْبَانَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيَّ فِي الْبُؤْلِ فِي الْمُغْتَسَلِ يَأْخُذُ مِنْهُ الْوَسْوَاسُ

د سند توضیح: په دې حدیث کښې "ان من شهد الشجرة" تعلق ترجمه الباب نه دې، دې نه پس دوه حدیثونه یو مرفوع او دوئم موقوف ذکر کړیدې. اود دواړو تعلق ترجمه الباب نه نه دې.

(۱) المفردات للراغب-۲۳۷:

(۲) المفردات للراغب ۲۳۷: وقال ابن الاثير في النهاية في غريب الحديث: ۲/۳۸۶: السكنة التي ذكرها الله في كتابه العزيز، قيل في تفسيرها انها حيوان له وجه كوجه الانسان مجتمع، وسانرها خلق رقيق كالريح والهواء. وقيل: هي صورة كالهرة كانت معهم في جيوشهم، فاذا ظهرت، انهزم اعداؤهم. وقيل: هي ما كانوا يكتنون اليه من الايات التي اعطياها موسى عليه السلام وفي مجمع بحار الانوار ۳/۹۴: المختار انها هي من مخلوقاته فيه طمانينة ورحمة، ومعه ملائكة، وقيل: لاظهار انها الملائكة. وقيل: هو ما يحصل به السكون، وصفاء القلب، وذهاب الظلمة النفسانية، ونزول ضياء الرحمة، وحصول الذوق، وقيل، وقيل وقيل. وقال الشوكاني رحمه الله بعد سرد الاقوال المختلفة: "هذه التفسيرات المتناقضة وانظر الى جعلهم تارة حيوانا، وتارة جمادا، وتارة شيئا لا يعقل ولا يصح ان يكون مثل هذه التفسيرات المتناقضة مروايعا عن النبي) اذا تقررت لك هذا عرفت ان الواجب الرجوع في مثل ذلك الى معنى السكينة لغة، وهو معروف، ولا حاجة الى ركوب هذه الامور المتعسفة المتناقضة" وانظر فتح القدير - ۱/۲۲۷: سورة البقرة -)

(۳) وايضا في الذبايح والصيد، باب الخذف والبنقة رقم الحديث ۵۴۷۹: وفي كتاب الادب، باب النهي عن الخذف، رقم الحديث ۶۲۲۰، واخرجه مسلم في الذبايح و باب اباحة الارنب، رقم الحديث ۸۹۵۳: واخرجه ابوداود في الادب، باب في الخذف رقم الحديث ۵۲۷۰: واخرجه ابن ماجه في الصيد، باب النهي عن الخذف، رقم الحديث ۳۲۲۷-۳۲۲۶: والرواية الثانية اخرجها الترمذي، باب ماجاء في كراهية البول في المغتسل رقم الحديث ۲۱: واخرجه ابوداود كتاب الطهارة رقم الحديث ۲۷: واخرجها ابن ماجه، باب كراهية البول في المغتسل رقم الحديث ۳۰۳: واخرجها النسائي في الطهارة، باب كراهية الموت في

حدیث مرفوع دی: «نهی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن الخذف» یعنی هغوی یعنی کانری ذ ویشتلونه منع اوفرمانیل. (احادیث ورنندی امام بخاری پہ کتاب الادب کنبی تفصیلاً ذکر کریدی. (احادیث مرفوع عقبہ بن صبیان حضرت عبداللہ بن مغفل) نہ پہ طریقہ ذ عنعنہ نقل کوی. دینہ پس امام دوم حدیث موقوف ذکر کرو، عقبہ بن صہبان فرمائی چہ ما ذ عبداللہ بن مغفل) نہ پہ غسل خانہ کنبی د میتیازو پہ بارہ کنبی واوریدل چہ دینہ منع شویده) امام بخاری رحمہ اللہ دا موقوف حدیث ذکر کولو سرہ دا خودل غواری چہ ذ عقبہ بن صہبان ذ عبداللہ بن مغفل نہ دسماع تصریح نقل دی خکہ چہ پہ دی کنبی "سعت عبداللہ بن مغفل" الفاظ دی. د دی موقوف حدیث بارہ کنبی علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی:

وهذا أخرجه أصحاب السنن الأربعة، عن الحسن، عن عبد الله بن مغفل، ان النبي صلى الله عليه وسلم في ان يول الرجل في مستحبه، وقال: ان عامة الوسواس منه، وهذا لفظ الترمذي، أخرجه في الطهارة عن علي بن حجر، وأخرجه ابوداؤد فيه عن احمد بن حنبل وأخرجه النسائي فيه عن علي بن حجر، وأخرجه ابن ماجه فيه عن محمد بن يحيى (۱)

[۴۵۶۲] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ.

[۴۵۶۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ السُّلَمِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ سَيَّاحٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ أَتَيْتُ أَبَا وَابِلَ أَسْأَلُهُ فَقَالَ كُنَّا بِصِفَيْنِ فَقَالَ رَجُلٌ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ. فَقَالَ عَلَى نَعَمْ. فَقَالَ سَهْلُ بْنُ حُنَيفٍ أَتَمُّوا أَنْفُسَكُمْ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ - يَعْنِي الصُّلْحَ الَّذِي كَانَ بَيْنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْمُشْرِكِينَ - وَكُنْتُمْ تَقْتُلُونَ قَتْلًا لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ أَلَيْسَ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَفِيمَ أُعْطِيَ الدِّيَّةُ فِي دِينِنَا، وَزَجَّعَ وَلَسَا بِحُكْمِ اللَّهِ بَيْنَنَا. فَقَالَ «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَكِنْ يُضَيِّعُنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَجَرَجَ مُتَغَيِّظًا، فَلَمْ يَصِرْ حَتَّى جَاءَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَكِنْ يُضَيِّعُهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَتَرَكْتُ سُورَةَ الْفَتْحِ.

[۳۲۸] باب تفسير سورة الحجرات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (لَا تَقْدِمُوا) لَا تَقْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ

عَلَى لِسَانِهِ (امْتَحَنَ) أَخْلَصَ. (تَنَازَلُوا) يُدْعَى بِالْكَفْرِ بَعْدَ الْإِسْلَامِ. (يَلْتَكُمُ) يَنْقُصُكُمْ،
أَلْتَنَّا نَقْصُنَا.

د کلماتو تشریح:

قوله: (لَا تَقْدِمُوا) لَا تَقْتَسِمُوا عَلَيَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى يَقْضِي

اللَّهُ عَلَيَّ لِسَانِهِ: په آیت کښې دې (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا يَدَيَّ اللَّهُ وَرَسُولِهِ) اې د ايمان خاوندانوا د الله تعالى او د هغه د رسول (اجازت نه) اول تاسو په يوقول يا فعل کښې

وړاندې والي مه کړئ. فرماني آيت کښې "لا تقدّموا" معنی ده "لا تقتسموا" تاسو وړاندې کېږئ مه، تفتاتوافت نه ماخوځ دې د کوم معنی چه وړاندې کيدل او د وخت تيريدلو ده.

قوله: يَلْتَكُمُ يَنْقُصُكُمْ: په آيت کښې دې (وَأَنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا) او که تاسو د الله تعالى او د هغه د رسول صلى عليه وسلم وينا او مننې نو الله تعالى به ستاسو د

اعمالونه له شان هم کمې اونه کړي.

قوله: امْتَحَنَ أَخْلَصَ: په آيت کښې دې (إِنَّ الَّذِينَ يَفْعُضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ

امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى) بې شکه کوم خلق چه خپل آوازونه د رسول الله ﷺ په وړاندې ښکته ساتي نو دا هغه خلق دي د چا زړونه چه الله تعالى د تقوى د پاره خاص کړيدي، فرماني

آيت کښې امتحن معنی ده خالص کړي خوښ کړي.

[۳۲۹] بَابُ لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ الْآيَةِ

تَشْعُرُونَ تَعْمَلُونَ وَمِنْهُ الشَّاعِرُ

[۴۵۶۴] حَدَّثَنَا يَسْرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَمِيلٍ اللَّخْمِيُّ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنْ ابْنِ أَبِي

مُلَيْكَةَ قَالَ كَادَ الْحِزْبَانُ أَنْ يَهْلِكَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالْأَقْرِعِ بْنِ

حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِيمٍ وَأَشَارَ الْآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ قَالَ نَافِعٌ لَا أَحْفَظُ اسْمَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ

مَا أَرَدْتُ إِلَّا خِلَافِي قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فِي ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَأَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ الْآيَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُنَمِّعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ حَتَّى يَسْتَعْبِيَهُ وَلَمْ يَدْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يُعْنِي أَبَا بَكْرٍ

قوله: تَشْعُرُونَ: تَعْمَلُونَ: ومنه الشاعر: په آيت کښې دې (وَأَلْتَمَلَا تَشْعُرُونَ) فرماني په

دې کښې (تَشْعُرُونَ) په معنی د تعملون دي او هم د دينه دي شاعر يعنی پيژندونکې. د امام

بخاری رحمه الله د دې روايت نه معلومېږي چه ذکر شوي آيت د شيخينو حضراتو باره کښې نازل شويدي. خوولې ابن عطية رحمه الله وائي چه مذکوره آيت د بنو تميم د اعرابو متعلق نازل شو. که ي کله چه هغوی راغله او د رسول الله ﷺ په وړاندې په زوره خبرې شروع کړې او د

حضرات شیخین متعلق دآبن جریج د روایت مطابق آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْذِرُوا مَوَاطِنَ يَدَيِ اللَّهِ) نازل شویډي. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه په دواړو روایتونو کښې هیڅ تعارض نشته، سره د دې چه د حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه باره کښې آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْذِرُوا) نازل شویډي خودې آیت سره متصل وړاندې آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ دِي) په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه هم د دې آیت د وجه نه د هغوی رضی الله عنه په خدمت کښې په مزه د خبرو کولو اهتمام شروع کړو.

د ایت گویمه شان نزول: اودا هم ممکن دی چه ذکر شوی دواړه واقعات یو ځای پېښ شوی وی. د حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خبرو کښې د هغوی آواز اوچت شو اود دواړو متعلق دا آیت نازل شو. د دې د پاره روایت باب او د آیت باب بهر حال یو بل سره تعلق دي او امام بخاری رحمته الله معمولی مناسبت او تعلق سره روایات ذکر کوی. د حضرت شیخین په مینځ کښې چه کومې خبرې اترې اوشوې د هغې تفصیل په کتاب المغازی کښې وفدېقی تمیم: لاندې تیر شوې دي.

[۴۵۶۵] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ أُنْبِئَنِي مُوسَى بْنُ أَبِي عَنِ ابْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَقَدَّرَ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عِلْمَهُ فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِي بَيْتِهِ مُتَكِبًا رَأْسُهُ فَقَالَ لَهُ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ مُرْكَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ مُوسَى فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ الْمَرَّةَ الْآخِرَةَ بِبَشَارَةٍ عَظِيمَةٍ فَقَالَ أَذْهَبَ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ

قوله: فقال رجل: يا رسول الله، أنا أعلم لك علمه: داسې څوك وو حافظ بن حجر رحمته الله اوفرمائیل چه دا حضرت سعد بن معاذ وو دآو په صحیح مسلم کښې هم د هغوی نوم دي. خو حافظ ابن کثیر رحمته الله په دې باندې اشکال کړیډي چه حضرت سعد بن معاذ د عزوه خندق نه پس په کال ۵ هجری کښې شهید شوې وو او د مذکوره آیت تعلق د بنی تمیم وفد سره دي. کوم چه په کال ۹ هجری کښې د هغوی رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شوې وو. په

(۱) فتح الباری-۸/۵۹۱:

(۲) فتح الباری-۸/۵۹۱:

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی-۵۹۰:

(۴) فتح الباری-۸/۵۹۲:

(۵) صحیح مسلم کتاب الايمان باب مخافة المؤمن ان يحبط عمله-۱/۷۵:

دې وجه په تاريخي لحاظ سره د حضرت سعدبن معاذ نوم اخستل صحيح نه دی (ابن منذر په خپل تفسير کښې ليکلی دی چه دا سرې حضرت سعدبن عبادہ) وود (او ابن جرير د عاصم بن عدی نوم اخستې دې) (ابو بعضو د حضرت ابومسعود انصاری) نوم اخستې دې)

[۳۲۰] بَابُ إِنْ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

[۴۵۶۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ مَكَّةَ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمْرُ الْقَعْقَاعِ بْنِ مَعْبُدٍ وَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْاَفْرَعِ بْنِ حَابِسٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتَ إِلَى أَوْ لَا خِلَافِي فَقَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَمَارَئَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَتَنَلَّ فِي ذَلِكَ يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ حَتَّى تَقْضَى الْآيَةُ

دلته هم امام د حضرت شيخين واقعه د دې آيت لاندې نقل کړې ده، حالانکه مذکور آيت د حضرت شيخين باره کښې نه دې نازل شوي بلکه دا د جفاة اعراب متعلق نازل شويدي. په هغوی چا په زوره سره "يا محمد" چغه په يو کلی واله طريقه سره د هغوی (عليهم السلام) د راغويستلو د پاره اولگوله نو دا آيت نازل شو (خود دې جواب هم هغه دې چه د حضرت شيخينو متعلق د سورة رومېني آيت نازل شويدي خو بيا دا آيت هم دې سره نژدې او د هغوی (عليهم السلام) سره د ادب سلوک کول په دې آيت کښې هم د رومېني آيت په شان خودلې شوي دي. په دې مناسبت سره دلته ذکر کړي شو، والله اعلم)

[۳۳۱] بَابُ قَوْلِهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

ددې آيت لاندې امام (بخاری رحمه الله) هيخ يو روايت نه دې نقل کړې، علامه عيني ليکلی دی: والظاهر انه أحل موضع الحديث، فاما لم ينفذ بشي على شرطه او ادرکه البوت. (د)

[۳۳۲] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ ق

رَجَعْ بَعِيدٌ رَدُّ فُرُوجٍ فَتَوَقَّ وَاجِدَهَا فَرَجٌ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ وَيَدَا فُي حَلْقِهِ وَالْحَبْلُ حَبْلُ الْعَاقِقِ

(۱) (تفسير ابن كثير - ۴/۲۰۷ :

(۲) (عمدة القارى، باب علامات النبوة - ۱۶/۱۴۵ :

(۳) (تفسير ابن جرير و تفسير ابن كثير - ۴/۲۰۷ :

(۴) (فتح البارى - ۸/۵۵۲ :

(۵) (تفسير ابن كثير - ۴/۲۰۸ : واسباب النزول سيوطي - ۱۹۵-۱۹۴ :

(۶) (عمدة القارى : ۱۹ | ۱۸۴ .

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْ عِظَامِهِمْ تَبَصُّرَةً بَصِيرَةً حَبَّ الْحَصِيدِ الْحِنْطَةُ بِأَسْقَاتِ الطَّوَالِ أَفْعَيْنَا أَفَاعِيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ وَقَالَ قُرَيْشُ الشَّيْطَانُ الَّذِي قَبِضَ لَهُ فَتَقَبُّوا ضَرْبُوا أَوْ أَلْقَى السَّمَاءَ لَا يَحْدِثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ رَقِيبٌ عَيْنِدَ رَصَدٍ سَابِقٍ وَتَهْمِيدُ التَّلْكَانِ كَتَابٍ وَتَهْمِيدُ تَهْمِيدٍ شَاهِدٌ بِالْغَيْبِ مِنْ لُغَوِي النَّصَبِ وَقَالَ غَيْرُهُ تَهْمِيدُ الْكُفْرَى مَا دَامَ فِي أَكْثَامِهِ وَمَعْنَاهُ مَنْضُودٌ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَأَذَا غَرَبَ مِنْ أَكْثَامِهِ فَلَيْسَ بِنَضِيدٍ وَإِذَا بَارَ الْجُودُ وَأَذْهَبَ السُّجُودُ كَانَ عَاصِمٌ يَفْتَحُ النَّبِيَّ فِي قَوْلِهِ وَيَكْثُرُ النَّبِيُّ فِي الطُّورِ وَيَكْثُرُ النَّبِيُّ جَمِيعًا وَيَنْصَبَانِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ تَخْرُجُونَ إِلَى الْبُعْثِ مِنَ الْقُبُورِ دَ كَلِمَاتُ تَشْرِيحٍ:

قوله: رَجَعُ بَعِيدٌ: رَدٌّ: آیت کنبی دی (عَادَا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا) ذَلِكَ رَجَعُ بَعِيدٌ) بنه ده چه كله مونې مره شو او خاورې شو نو آیایا به رازوندى كولې شو. دا بیارازوندى كیدل ډیره لرې خبره ده. فرمانی رَجَعُ بَعِيدٌ: معنی ده "رَدَّ" یعنی دنیا طرف ته بیا راگرخیدل.

قوله: فُرُوجٌ: فُتُوقٌ: وَاحِدُهَا فُرْجٌ: وَتَنَّتْهَا وَمَالَهَا مِنْ فُرُوجٍ) (اوستوروسره) دا ښانسته کړو او په دې کنې هیڅ چاودې نشته فرمانی فروج په معنی فتوق دې چه د فتق جمع ده په معنی د چاودې، سوری فروج جمع ده او د دې مفرد فرج دې.

قوله: مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ: وَرِيدُهَا فِي حَلْقِهِ: آیت کنبی دی (وَمَنْ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ) فرمانی په آیت کنبی (حَبْلِ الْوَرِيدِ) نه سټ کنې دوه رگونه مراد دی. ورید د سټ هغه رگ ته وائی د کوم په کټ کیدوچه مرگ واقع کیږی. په هندوستانی نسخو کنې عبارت دې وریدنی حلقه: والحدل: حمل العاتق ورید په حلق کنې وی اود حبل نه د سټ رگ مراد دې چونکه دا رگ حمل یعنی د رسی سره یوشان وی په دې وجه دیته حمل الورید وائی.

قوله: مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْ عِظَامِهِمْ: آیت مبارک کنې دی (قَدْ عَلَيْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ) مونې دا اجزا پیژنو کوم چه خاوره کموی. فرمانی دې اجزا نه د دوی هډوکی مراد دی.

قوله: تَبَصُّرَةً: بَصِيرَةً: آیت کنبی دی (تَبَصُّرَةً وَذِكْرِي لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ) فرمانی د (تَبَصُّرَةً) معنی ده بصیرت، هوښیار توب او ښاننې.

قوله: حَبَّ الْحَصِيدِ: الْحِنْطَةُ: آیت کنبی دی (فَأَلْبِسْنَا بِهِ حَبَّتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ) فرمانی چه په دې کنې حب الحصيد نه غنم او وریژې مراد دی، قتاده رحمته الله فرمانی چه دینه غنم او اوریشې مراد دی خود لفظ عام دې د زمیندارنی هره غله د دې په عموم کنې داخله ده.

قوله: بِأَسْقَاتِ: الطَّوَالِ: (وَالْحَبْلُ يُقِطُّ لَهَا طَلَّةٌ تُعِينُهُ) اوراتوکوی اورېدې اورېدې د کهبجورې ونې د کومو غونجې چه ښه گورې وی. فرمانی چه باسقات معنی اورېدې اورېدې.

قوله: أَفَعَيْنَا: أَفَاعِيَا عَلَيْنَا، حِينَ أَنْشَأَكُم: آيَتِ كُنْبِي دِي (أَفَعَيْنَا بِالْخُلُقِ الْأَوَّلِ مُبَلِّغُ مُرْفِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ حَدِيدِيَّةٍ) آیا مونږ په اول پیدا کولو کنبې سترې شوی یو بلکه داخل د سره د پیدا کیدو طرف نه په شک کنبې پراته دی. فرمائی افعیینا معنی افاعیا علینا، آیا په مونږ باندې بوج جوړ شوی دې مونږ نی سترې کړی یو کله چه تاسو الله پیدا کړئ.

قوله: وَقَالَ قَرِينُهُ: الشَّيْطَانُ الَّذِي قَبِضَ لَهُ: آيَتِ كُنْبِي دِي (وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدُهُ) اوفرېشته چه هغه سره اوسیده وائی به دا هغه (عمل نامه) ده چه ماسره تیاره ده. فرمائی قرین: نه هغه شیطان مراد دي چه د هغه سړی د پاره مقرر کړی شوی وو دواړه قوله دی. علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه لیکي: "یعنی فرېشته به عمل نامه حاضره کړی او بعضو قرین" نه مراد شیطان اخستی دي یعنی شیطان به وائی چه دا مجرم حاضر دې کوم چه ما اغوا کړې وو او دوزخ له مې تیار کړې راوستې دي. مطلب دا چه اغوا خو ما. کړو ولي زما داسې زور اوتسلط نه وو چه په زور مې دې په شرارت کنبې اچولو دي خو په خپله اراده او اختیار سره گمراه شو.

قوله: فَتَقَبَّوْا ضَرْبًا: آيَتِ مَبَارَكِ كُنْبِي دِي (فَتَقَبَّوْا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مُّجِيبٍ) اوتول ښارونه نی چهانې کړې وو نو بیا څه د پناه ځای بیاموندلې شو، فرمائی آیت کنبې تقبوا معنی ده ضربوا: مگر خیدل، اخیدل.

قوله: حِينَ أَنْشَأَكُم: دا لفظ هندوستانی نسخو کنبې دلته دی، د دې لفظ تعلق افعیینا نه دي چه اول تیر شو، دا نی سهو کاتب سره نقل کړیدي.

قوله: أَوَ أَلْقَى السَّمْعَ: لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ: آيَتِ كُنْبِي دِي (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِّمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ) فرمائی (أَوَ أَلْقَى السَّمْعَ) مطلب دا دي چه په خپل زړه کنبې د بل څه څیز خیال مه پیدا کړئ، غوږ کیدنی واوړنی.

قوله: رَقِيبٌ عَتِيدٌ: رَصَدٌ (مَا لِفِظٍ مِّنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ) د رقیب معنی ساتندونکې اود عتید معنی حاضر او تیار او د رصد معنی په شیش کنبې د ناست راځی.

قوله: سَابِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ: گَاتِبٌ وَشَهِيدٌ: آيَتِ كُنْبِي دِي (وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ) فرمائی دا دوه فرېشته دي یو کاتب یعنی عملونه لیکونکې او دوئمه گواه. بعضو وئیلی دی چه سائق هغه فرېشته ده چه سړې به خپل موقف طرف ته راکاږی او د شهیدنه اعمال باندې گواهی ورکونکې فرشته مراد ده. (۱)

قوله: شَهِيدٌ: شَاهِدٌ بِالْقَلْبِ: (أَوَ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ) دي کنبې د شهید نه په زړه سره

حاضریدونکی مراد دی۔

قوله: لُغُوبُ: النَّصَبُ: آیت کنبی دی (وَمَا مَسْنَانٍ لُّغُوبٌ) او مونہ سرہ ستریوالی لپیدلہی ہم نہ دی۔ فرمانی لغوب معنی ستریوالی، ستری۔

قوله: نُضِيدُ الْكُفْرَى مَا دَامَ فِي أَكْثَامِهِ: آیت کنبی دی (وَالْأَعْلَ بَيْتُهَا ظَلَمَ نُضِيدٌ) یعنی مونہ د اویوپہ ذریعہ اوڑدی کھجوری راؤ توکولی د کومے غونچہ چہ تازہ پہ تازہ دہ نضید ہغہ غونچہ تہ وائی چہ پہ خپل غلاف او غونچہ کنبی وی دا معنی د منضود نہ یعنی بعضی پہ بعضی باندی یو د بل د پاسہ وی، پتہ شوے وی کلہ چہ د خلاف نہ غونچہ راؤخی نو بیا پہ دی باندی د نضید اطلاق نہ کیڑی۔

قوله: وَادْبَارُ الْجُومِرِ وَادْبَارُ السُّجُودِ: سورة طور کنبی دی (وَمِنَ الْأَيْلِ فَسَجَّهَ وَادْبَارُ الْجُومِرِ) او سورة ق کنبی دی (وَمِنَ الْأَيْلِ فَسَجَّهَ وَادْبَارُ السُّجُودِ) فرمانی چہ قاری عاصم سورة ق کنبی لفظ 'ادبار' د ہمزہ زیر سرہ لولی او سورة طور کنبی 'ادبار' د ہمزہ پہ زیر سرہ لولی۔ بعض حضرات دواړو خایونوکنبی زیر سرہ او بعضو دواړہ خایونوکنبی زیرسرہ لوستلے دی۔ 'ادبار' ہمزہ زیر سرہ باب افعال ادبر، یدبر مصدر دی او 'ادبار' د ہمزہ د زیر سرہ 'دبر' جمع دہ۔ دبر شاتہ او روستنشی حصی تہ وائی (دلته د دواړو پہ معنوکنبی ہیخ تفاوت او لریوالی نشته۔ مقصود د ستورو د ډویدونہ پس یعنی د سحر پہ وخت کنبی اود مونخونونہ پس د استغفار او تسبیح حکم دی۔

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْقُبُورِ: آیت کنبی دی (يَوْمَ يَخْرُجُونَ الصَّيْحَةَ الْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ) پہ کومہ ورځ چہ دا چغہ پہ یقین سرہ ټول واوڑی، دا ورځ بہ وی (قبرونو نہ) د وتلو۔ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمانی چہ پہ دی آیت کنبی (يَوْمَ الْخُرُوجِ) نہ ہغہ ورځ مراد دہ پہ کومہ ورځ چہ بہ خلق د قبرونونہ راؤخی۔

[۳۲۳] بَاب: قَوْلِهِ: وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

[۴۵۶۷] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عَمْرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَيَقُولُ قَطَّ قَطَّ

(۱) عمدة القاری- ۱۸۶/۱۹:

(۲) وایضاً فی کتاب الايمان والنذور، باب الحلف بعزة الله وصفاته وکلماته، رقم الحديث ۶۶۶۱، وفی التوحيد باب قول الله عزوجل: هو والعزیز الحکیم، سبحان رب العزة عما یصفون، رقم الحديث ۷۳۸۴، واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب "ومن سورة ق" رقم الحديث- ۳۲۷۲

[۴۵۶۸ | ۴۵۶۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا أَبُو سَفْيَانَ الْجُمَيْلِيُّ سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ وَأَكْثَرُ مَا كَانَ يُوقِفُهُ أَبُو سَفْيَانَ يَقَالُ لِيَهْنَمَ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ فَيَضُمُّ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا أَتَقُولُ قَطَّ قَطَّ

د سند توضیح: پہ سند کنبی "محمد" نہ محمد بن سیرین مراد دی، ہغہ د حضرت ابوہریرہ نہ نقل کوی "واکثر ماکان یوقفہ ابوسفیان" دا د امام بخاری رحمہ اللہ د شیخ محمد بن موسی القطان رحمہ اللہ قول دی ہغہ فرمانی دا حدیث مرفوعاً ہم مروی دی. لیکن زمونہ شیخ ابوسفیان رحمہ اللہ بہ دا اکثر موقوفاً نقل کولو. "یوقفہ" اوقف الحدیث: حدیث موقوفاً روایت کول.

[۴۵۶۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أَوِثَرُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلْنِي إِلَّا ضِعْفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِلْجَنَّةِ أَنْتِ رَمْتِي أَرْحَمُ بِكَ مَنْ أَسَاءَ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ أَنْتِ عَذَابِي أَعَذَّبُ بِكَ مَنْ أَسَاءَ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا مِلْؤُهَا قَامًا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِي حَتَّى يَضُمَّ رَجُلُهُ تَقُولُ قَطَّ قَطَّ فَيَنْبَالُكَ تَمْتَلِي وَيُزَوِّي بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا وَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبْشِرُهَا خَلْقًا

دلته د دی باب پہ روایت کنبی دی چه د حساب کتاب نہ پس بہ دوزخیان پہ دوزخ کنبی او غور زولې شی نو دوزخ بہ وائی چه خہ نور خہ ہم شته؟ یعنی د نورو تقاضا بہ کوی نو الله تعالیٰ بہ پہ ہغہ باندې خپل قدم کیردی نو هله بہ دوزخ وائی بس بس.

د جنت او جہنم مناظره: پہ آخری روایت کنبی دی چه جنت او دوزخ بہ پہ خپل مینځ کنبی مخاصمه او مناظره کوی. دوزخ وائی "اوثر بالمتکبرین والمتجبرین" (د کنبی متکبره او ظالمانو د پاره خاص کریشوې وی. جنت وئیل چه په ماخه شوی چه په ما کنبی کمزورې او ضعیف خلق داخلیری. نو الله تعالیٰ جنت ته او وئیل چه ته زما رحمت نی هم ستا په ذریعه بہ زه په خپلو بندیکانو کنبی خوک چه غواړم رحم بہ پرې کوم او دوزخ ته نی او فرمائیل ته زما عذاب نی ستا په ذریعه بہ زه خپلو بندیکانو ته چاله چه غواړم عذاب بہ ورکوم. جنت او دوزخ دواړه بہ د کول وی، دوزخ بہ ہغہ وخت پورې نہ د کیرې ترکومې چه الله تعالیٰ پہ ہغہ

(۱) وایضاً فی التوحید باب ان رحمۃ الله قریب من المحسنین، رقم الحدیث ۷۴۴۹، واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب النار يدخلها الجبارون، رقم الحدیث ۲۸۴۶؛
 (۲) قوله: بالمتكبرين والمتجبرين: هما سوامن حيث اللغة، فالثاني تأكيد للاول معنى، وقيل: المتكبر المتعظم بما ليس فيه، والمتجبر النوع الذي لا ينال اليه) عمدة القاري- ۹/۱۸۷؛

د پاسبه خپل قدم نه وی ایخودې هغه وخت به هغه ډک شی او د دې حصې به راغونډې شی او د جنت د ډکولو د پاره به الله تعالی یو مخلوق پیدا کوی.

قوله: قَبِضُ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا:

د "قبض الرب تبارک وتعالی قدمه عليها، معنی: دلته په روایت کښې د الله تعالی د پاره قدم ثابت کړیښودې، د قدم نه څه مراد دی. په دې سلسله کښې د سلفو اختلاف دې. اکثر حضرات یعنی متقدمین وائی په قرآن او حدیث کښې داشان مواقع کښې تفویض او تسلیم اولی دې، د امام مالک رحمه الله نه "استواء عرش" باره کښې تپوس اوښو نو هغوی اوفرمائیل "الاستواء معلوم، والکیف مجهول، والایمان په واجب، والسؤال عنه بدعة" (د) ډیرو حضراتو یعنی متاخرینو په دې قسم مواقع کښې د تاویل طریقه اختیار کړې نو دلته هم د قدم مختلف تاویلونه کړیښوی دی.

① بعضې حضراتو ونیلی دی دراصل دا "اذلال" نه کنایه ده چه د دوزخ طغیان کله زیات شی نو الله تعالی به هغه ذلیل کوی، دې اذلال ته "وضع قدم" سره تعبیر کړیښوی دې. لکه چه په محاوره کښې وائی "وضعت فلاناً تحت قدمی" او مطلب دا وی چه ما هغه ذلیل کړو. په دې کښې د قدم حقیقی معنی مراد نه وی "والعرب تستعمل الفاظ الاعضاء فی ضرب الامثال، ولاترید اعیانها" (د)

② بعضې حضراتو ونیلی دی چه قدم د یوخاص مخلوق نوم دې کوم چه الله تعالی دوزخ ته د لیگلو فیصله کړې ده. کله دوزخ د "هل من مرید" مطالبه کوی نو هغه وخت به هغه په دوزخ کښې داخل کړې شی نو هله به د دوزخ غوښتنه ختمه شی. (د)
③ یوقول داهم دې چه د قدم نه مراد په دوزخ کښې د ټولونه آخر کښې داخلیدونکې ډله ده ځکه چه قدم د انسانی بدن آخری اندام دې، په دې صورت کښې به معنی وی "حق یضع الله فی النار اخر اهلها" (د)

④ داودی ونیلی دی چه د قدم نه دلته قدم صدق مراد دې او هغه جناب نبی کریم صلی الله علیه و آله دې اودې نه د رسول الله شفاعت یعنی مقام محمود طرف ته اشاره ده چه د هغوی په سفارش به هغه ټول خلق د دوزخ نه راوویستلې شی د چا په زړه کښې چه څه لږ ډیر ایمان وو او دې

١(روح المعانی ۸/۱۳۴: وشرح الفقیدة الطحاویة ۲۸۱-۲۸۰: ومنهج ودراسات لایات الاسماء والصفات للشیخ محمد الامین الشنقیطی ۲۱: ومجموع فتاوی شیخ الاسلام ابن تیمیة ۳/۵۸: کتاب مجمل اعتقاد السلف

٢(فتح الباری-۸/۵۹۶:

٣(فتح الباری-۸/۵۹۶:

٤(فتح الباری-۸/۵۹۶:

سره سره به د دوزخ طغیانی هم ختمه شی او هغه به د نورو غوښتنې مطالبه پرېږدی. (۱)
په آخری روایت کښې د قدم په ځای رجل لفظ راغلې دې ابن جوزی رحمه الله وئیلی دی چه دا
تحریف دې یو راوی که د قدم حقیقی معنی مراد اخستلو سره دا رجل سره تعبیر کړی، ابن
فورک د رجل لفظ بالکل غیر ثابت کړېدې. (۲) خود دوی دا خبره صحیح نه ده ځکه چه
بخاری او مسلم دواړو کښې دا لفظ راغلې دې (۳) نو د دې باره کښې دا وینا کول چه ثابت
نه دی غلطه خبره ده. د قدم په شان د رجل هم تاویل کړیښودې لیکن چه څنگه اوخودلې
شو چه په دې قسمه الفاظو کښې تفویض او تسلیم بهتر دې، مناسب او محتاط مذهب دې.
قوله: لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضَعْفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ:

د "لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضَعْفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ"، معنی: په جنت کښې به کمزوری او هغه داخلېږي
چه د خلقو په نظر کښې ساقط او غورزیدلی وی یا بیا داسې اووايه چه هغوی د الله تعالی د
عظمت او جلال وړاندې کړې وی او خپل ځان حقیر او کمتر شمیري، د سقط نه ساقط او
پریوتلی او حقیر خلق مراد دی. خو دا د الله تعالی په نظر کښې ساقط نه بلکه عظیم خلق به
وی. دوی ته د عامو خلقو په نسبت ساقط وئیلی شوی دی. یا د هغوی د عاجزۍ په وجه
پخپله د هغوی په نظر کښې حقیر کیدل مراد دی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي: هذا بالنسبة إلى
ما عند الأكثر من الناس، وبالنسبة إلى ما عند الله، هم عظام، رفعا الدرجات، لكنهم بالنسبة إلى عند أنفسهم
لعظمة الله عندهم، وخصوهم له في غاية التواضع لله، والذلة في عبادة، فوصفهم بالضعف والسقط (۴)

قوله: وَيَزُودِي بَعْضًا إِلَى بَعْضٍ: دا د مجهول صیغه ده په معنی د راغونډیدلو، یوځای
کیدلو "ای یضم بعضها إلى بعض" د جنت او دوزخ دا مخاصمه یاخو د حال په ژبه اوشوه او یا الله
تعالی دې دواړو ته د خبرو طاقت ورکړو او د هغې نه پس دا بحث اوشود دې متعلق نور
تفصیل وړاندې کتاب التوحید کښې "باب قوله: إن رحمة الله قريب من المحسنين" لاندې به انشاء
الله تعالی راځي.

[۳۳۴] بَابُ قَوْلِهِ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ
[۴۵۷۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَبْرِ عَنْ إسماعيلَ عَنْ قيسِ بْنِ أَبِي حازِمٍ

(۱) فتح الباری-۸/۵۹۶

(۲) فتح الباری-۸/۵۹۶

(۳) فتح الباری-۸/۵۹۶

(۴) فتح الباری-۸/۵۹۶

(۵) عدة القاری-۱۸/۱۸۷

عَنْ جَبْرِئِيلَ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا لَيْلَةً مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَنَظَّرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً أَرِيَةً غَمْرَةً فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا لَا تَضَامُونَ فِي رُؤْيَاهِ فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُلْقِبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا ثُمَّ قَرَأُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۱] حدثنا آدم حدثنا وراء، عن ابن أبي نعيم، عن مجاهد قال ابن عباس امره ان يسبح في ادبار الصلوات كلها، يعنيه قوله وادبار السجود.

[۳۳۵] باب: تفسیر سُورَةِ الدَّارِيَّاتِ

قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الدَّارِيَّاتُ الرِّيحُ وَقَالَ غَيْرُهُ تَدْرُوءُ تُفْرِقُهُ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ تَأْكُلُ وَتُشْرِبُ فِي مَذْخَلٍ وَاحِدٍ وَتَخْرِجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ قَرَارًا فَجَعَلَ فَصَكْتَ جُمِعَتْ أَصَابِعُهَا فَفَعَّرَتْ بِهَ جِهَتَهَا وَالرَّمِيمُ ثَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا بَيسَ وَدَيسَ لَيُوبِغُونَ أَيْ لَدَوْ سَعَةً وَكَذَلِكَ عَلَى الْمُبِيعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقُوَى خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ الدَّكَرَ وَالْأُنثَى وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلُوءٌ وَحَامِضٌ فَبِمَا زَوَّجَانِ فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ مَعْنَاهُ مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِ وَمَا خَلَقْتَ الْحَيَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونَ مَا خَلَقْتَ أَهْلَ السَّعَادَةِ مِنْ أَهْلِ الْفَرِيقَيْنِ إِلَّا لِيُؤْجَدُونَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ خَلَقَهُمْ لِيُقْعَلُوا فَقَعَلَ بَعْضٌ وَتَرَكَ بَعْضٌ وَلَيْسَ فِيهِ حُجَّةٌ لِأَهْلِ الْقَدَرِ وَالذُّنُوبِ الذُّنُوبُ الْعَظِيمُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَرَفَ صَبَّحَةَ ذُنُوبًا سَبِيلًا الْعَقِيمَ الَّتِي لَا تَلِدُ وَلَا تَلْقَحُ شَيْئًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَالْحُبْكُ اسْتَوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا فِي غَمْرَةٍ فِي صَلَاتِهِمْ يَتَخَادُونَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَوَاصَوْا تَوَاطَعُوا وَقَالَ مُوسَى مُعَلَّمَةٌ مِنَ السَّمَاءِ قِيلَ الْإِنْسَانُ لُعِنَ

قوله: قال علي عليه السلام: الداريات: الرياح: داريات ذ ذارية جمع ده چه د باب نصر نه صيغه اسم فاعل ده، خوریدونکی، التونکی او دلته ذ الرياح صفت دی. ایا د حضرت علی علیه السلام نوم سره علیه السلام لیکل جائز دی؟ ذ بخاری په نسخو کښې د حضرت علی علیه السلام نوم سره په دې مقام "علیه السلام" لیکلې دی د معنی په لحاظ سره اگرکه صحیح دی لیکن دا جمله د صحابه کرامو دپاره نه استعمالیږي. د انبیاء کرامو دپاره استعمالیږي، نود یو صحابی د نوم سره "علیه السلام" لگول اود باقی د نومونو سره، مناسب نه دی په ټولو صحابه کرامو کښې مساوات پکار دی ګڼی نو حضرات شیخین او حضرت عثمان، د دې زیات مستحق دی. په بیروت او مصر وغیره کښې چه کوم کتابونه چهاپ دی په هغې کښې د حضرت علی (علی) او حضرت فاطمه (نومونو سره ترضی په خای "علیه السلام" لیکلې وی، معلومیږي دا چه په جهاپه خانوباندي د شیعه ګانو تسلط دی او هغوی د منصوبه بندني لاندې دا کار کوی. لیکن په دې مقام باندې دا لفظ ذ بخاری په قدیمو نسخو کښې هم دی، نو علامه قسطلانی رحمه الله ددې رد کولو سره لیکي: "وهو ان كان معناه صحيحاً، لكن ينبغي ان يساوى بين

الصحابه في ذلك، اذ هو من باب التعظيم، والشيخان وعثمان اولى بذلك منه، فالاولى الترضي (۱) ليكن علامه وحيد الزمان د علامه قسطلاني په دې عبارت اعتراض كولو سره ليكي: "د علامه قسطلاني، په دې كلام باندې دليل څه دې؟ دا صرف يو اصطلاح ده چه پيغبرانو ته، او صحابه كرامو ته، وائي نو امام بخاري رحمه الله حضرت علي، ونيو سره دا اصطلاح رد كړيده. اود علامه قسطلاني دا وينا چه شيخين او حضرت عثمان، د دې كلمې ډير مستحق دي وينا كولو نه امام بخاري رحمه الله چرته منع كړيده؟ نو بيا دا اعتراض فضول دي. او چه كله په صحابه كرامو كښې مساوات لازم دي نو قسطلاني د تفضيل شيخين ولي قائل دي. زه دا وایم چه په حضرت علي رحمه الله كښې د نورو صحابه كرامو په نسبت يو بل خصوصيت دي هغه دا چه هغوی د نبی کریم ﷺ د تره خوی دي اود هغوی ﷺ پاللي شوي او قديم الاسلام او خاص خوم وو. د هغوی شمير په اهل بيتو كښې دي اود اهل بيتو د پاره ډير كارونه خاص كړي شوي وو. لكه چه وائي امام حسين رحمه الله او امام حسن رحمه الله او په دې كښې هيڅ شرعي قباح نشته (۲) ليكن د وحيد الزمان په علامه قسطلاني باندې مذكوره اعتراض صحيح نه دي. د جمهورو علماو دا مسلك دي چه د نبی نه د غير د پاره ونيول صحيح نه دي. حافظ ابن كثير رحمه الله هم په دې مسئله كښې بحث كولو سره په خپل تفسير كښې ليكي: "

قال الجمهور من العلماء لا يجوز افراد غير الانبياء بالصلاة، لان هذا قد صار شعار الانبياء اذا ذكروا، فلا يلحق بهم غيرهم، فلا يقال: قال ابوبكر صلى الله عليه وسلم، او قال علي صلى الله عليه وسلم، وان كان المعنى صحيحاً، كما لا يقال محمد عز وجل، وان كان عزيراً، جليلاً، لان هذا من شعار ذكر الله عز وجل..... ثم اختلف البائعون من ذلك، هل هو من باب التحريم او الكراهة الترهية او خلاف الاول؟ على ثلاثة اقوال.... والصحيح الذي عليه الاكثرون انه مكروه كراهة تنزيه، لانه شعار اهل الهدى، وقد نهينا عن شعارهم.... واما السلام.... هني معنى الصلاة، فلا يستعمل في الغائب، ولا يقر به غير الانبياء، فلا يقال: على ﷺ قلت: وقد غلب هذا في عبارة اكثر من النسخا للكتب ان يقر على ﷺ بان يقال: على ﷺ، من دون سائر الصحابة.... وهذا وان كان معناه صحيحاً لكن ينهني ان يسوي بين الصحابة في ذلك، فان هذا من باب التعظيم والتكريم، فالشيخان وامير المؤمنين اولى بذلك منه، رضى الله عنهم اجمعين (۳)

د دي عبارت نه معلومه شوه چه د نبی نه علاوه د بل چاد پاره سلام ونيول د كراهت نه خالي نه دي. البته حضرت حوا رحمه الله او حضرت مريم رحمه الله د دې قاعدې نه مستثنى دي. په باقي

(۱) ارشاد الساري- ۱۱/۸۹:

(۲) تيسرى البارى- ۶:

(۳) اوگورنى تفسير ابن كثر ۵۱۷-۵۱۶/۴: سوري الاحزاب په دې مسئله كښې د تفصيل د پاره اوگورنى "تدريب الراوى ۲/۷۷، والتدريب ۲/۷۷، وفتاوى عالمگیری ۵/۳۱۵، فتح المغیث ۳/۲۰۰:

صحابه کرامو کنبې د مساوات کولو مطلب هیڅ کله دا نه دي چې په دوی کنبې د یو د تفصیل سرې قائل نه وی او ټول دي د یوې درجې او مرتبې او گټې څکه چې خلفاء راشدین د ټولو صحابه کرامو نه افضل دی او په خلفاء راشدین کنبې هم حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر فاروق رضی الله عنه، حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه په ترتیب سره د یو بل نه افضل دی. په دې وجه د مساوات قائم ساتلو مطلب دا دي چې د ټولو صحابه کرامو نومونه په یو شان ادب او احترام سره واخستې شي او د دې ټولو د پاره د ترضی صیغه استعمال کړې شي چاسره (او چا سره) د دې یوشان والی منافي دی. د حضرت علی خصوصیات دی که چرې دا خصوصیات د دې د جواز وجه او گرځولې شي نو حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه سره هم دا ونیل پکار دی ځکه چې د هغوی خصوصیات د حضرت علی نه زیات دی. نو دا وینا چې په دې کنبې څه شرعی قیاحت نشته محل نظر دي، والله اعلم.

دغه شان د حضرت حسن رضی الله عنه او حضرت حسین رضی الله عنه د پاره د امام لفظ استعمالول هم د امامت عقیدې ته رواج ورکولو د پاره لیکلې او ونیلې شي او د خلافت عقیده کمزوري کولو د پاره داسې کولې شي گڼي د دې د پاره بله هیڅ څه معقول وجه نشته. او دا په ائمه فقهاء یا ائمه محدثین باندې نشي قیاس کولې. ولې چې هلته په فقه او حدیث کنبې د هغوی امامت د مسلماتونه دي باقي پاتې شوه د ادب او احترام خبره نو د دې ټول صحابه مستحق دي او د اهل بیتونه د کیدو خصوصیت د دې سبب ځکه نشي جوړېدې چې اول خود اهل بیت اصلی مصداق د نبی کریم صلی الله علیه و آله ازواج مطهرات دي کما صر به القرآن الکریم فی ایه التطهیر و شهیده العرف دومه خبره دا ده چې په دې اطلاق سره د یوې غلطې نظریه ترویج لازم کیږي او په صحیح عقیده باندې په دې گذار پریوځي نو د دې د پاره دا مناسب نه ده.

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال غیره: تذروا: تفرقه: په سورة کهف کنبې دی (فَاَخْلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَبِئًا تَذَرُوهُ الرِّيحُ) په دې کنبې (تَذَرُوهُ) معنی ده هوا گانې دا خوروی، گهوړه کوی، دا لفظ "ذاریات" په مناسبت سره دلته ذکر کړې دي.

قوله: وَفِي أَنْفُسِكُمْ: تَأْكُلُ وَتَشْرَبُ فِي مَذَخِلٍ وَاحِدٍ، وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ: آیت کنبې دی (وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) او پخپله ستاسو په ذات کنبې هم دلائل دی د قیامت په امکان او واقع کیدو باندې، نو آیاتاسوته نه ښکاری. فرمائی "وَفِي أَنْفُسِكُمْ...." د انسان په ذات کنبې د قدرت نبی دی کومو کنبې چې یوه دا ده چې انسان خوراک څښاک په لار کوی. یعنی په ځله او د ده فضله په دوو لارو یعنی وړاندې وروستو نه اوځي.

قوله: قَرَأَ: قَرَجَ: آیت کنبې دی "قَرَأَ اِلَهِلْهُ لِمَا يَعْجَلُ سَيْنَ" بیا خپل کور طرف ته لاړلو یو چاق سخي (وریت شوې) راوړلو. فرمائی آیت کنبې "قَرَأَ" په معنی "قَرَجَ" یعنی واپس راتلل، راغ (ن) روغاً په پټه یو طرف ته وتل، مائل کیدل.

قوله: فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا: آیت کنبی دی "فاجعلت امراته لمرّة فصكت وجهها" یا د هغوی بی بی خبری کونکې راغله او په حیرانتیا سره خپل تندي په لاس اووهلو، مرّة چغې صوري، په زوره آواز.

قوله: وَالرَّمِيمُ: نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا بَسَّ وَدَبَسَ: په آیت کنبی دی "ماتذر من شيء جعلته الرميم" په کوم خیز چه به هغه طوفان تیریدونو هغه به نی دا کړو لکه چه یو خیز سخاشی او ذره ذره شی. فرمائی رمیم معنی ده د زمکې وابنه چه کله اوچ شی او چغې کړشی.

قوله: لِلْمُوسِعُونَ: أَيُّ لَذُو سَعَةٍ وَكَذَلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدْرَةٌ يَعْنِي الْقَوَى: په آیت کنبی دی "والسماة بينهما بایدوا انالموسعون" اومونې آسمان په خپل قدرت سره جوړ کړو اوزمونې قدرت وسیع دې. فرمائی چه په آیت مبارک کنبی لموسعون معنی ده وسعت قدرت والا اوهمدغه شان په سورة بقره کنبی (وَمِنَعُوهُمْ عَلَى الْمُوسِعِ قَدْرَةٌ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرَةٌ) کنبی (الْمُوسِعِ قَدْرَةٌ) نه وسعت او قوت والا کیدل مراد دی.

قوله: خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ: الذَّكَرَ وَالْأُنثَى، وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلُوٌّ وَحَامِضٌ: د زوجین اطلاق په مذکر او مؤنث باندې هم کیږی اود الوان او انواع اختلاف لکه چه خوږ او ترېو خیز باندې هم د دې اطلاق کیږی. په آسمان او زمکه باندې هم د زوجین اطلاق کیږی، رنډا او تیاره، ایمان او کفر ته هم داسې وئیلی شی.

قوله: فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ، مَعْنَاهُ: مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِ: یعنی د الله تعالی د عذاب او غضب نه د بچ کیدلو دپاره دالله طرف ته منډه کړه اود الله تعالی د رحمت په لمن کنبی پناه حاصله کړنی.

قوله: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ:

د آیت "وما خلقت الجن والانس" تفسیر: امام بخاری رحمه الله د دې په تفسیر کنبی فرمائی چه مونږ په پیریانو او انسانانو کنبی نیک بخت د خپل توحید دپاره پیدا کړیدی، بعض وائی چه الله تعالی ټول د توحید دپاره پیدا کړیدی خو بعضو اومنلو او بعض اونه منلو نو په دې آیت کنبی د معتزله او قدریه د پاره هیڅ دلیل نشته.

ذات نه د معتزله د دریو مسئلو اثبات اودهغې رو: دې آیت نه قدریه درې مسئلې ثابتوی، یوه دا چه دې آیت نه د الله تعالی د فعل خیر سره متعلق کیدل ثابتیږی د شر سره د دې تعلق نه وي اوهمدغ د دوی مذهب دې (۱) لیکن دا استدلال په دې وجه ضعیف دې چه په آیت کنبی د خیر ذکر کړیدی، دینه د دوئم نفی نه لازمیږی، د یو ذکر د دوئم عدم ته نه مستلزم کیږی.

دوئمه مسئله هغوی دا ثابتوی چه دې آیت نه د الله تعالی د افعال معلل بالاغراض کیدل معلومېږي ځکه چه په دې کښې د انسان او پیری د تخلیق علت "إِلَّا لِيُعْبُدُونِ" یعنی عبادت بیان کړیشوې دې او د معتزله او قدریه همدغه مسلک دې هغوی تعلیل بالاغراض ته واجب وائی.

حضرات اشاعره د الله جل شانہ د افعال د تعلیل مطلقاً انکار کوي هغوی وائی چه یو فعل فاعل د څه غرض د پاره کوي هغه په حقیقت کښې ناقص وی. د دې غرض په ذریعه هغه خپل تکمیل غواړي او الله تعالی خو د نقص د شک نه هم منزّه او پاک دي په دې وجه د الله تعالی افعال د څه غرض او علت سره معلل کیږي نه، پس د الله تعالی جل شانہ افعال ته د هغوی په نیزد معلل بالاغراض نشي وئيلي.

ماتریدیه، بعضې حنابلہ او حافظ ابن قیم رحمہم اللہ نقطه نظر دا دي چه د الله تعالی په افعال کښې تعلیل بالاغراض جواز خوشته او دلته په آیت کښې ثبوت هم د جواز کیږي د وجوب ثبوت دلته نه کیږي خو معتزله د دې نه د وجوب ثبوت پاندي استدلال کوي. خود دې نه د هغوی استدلال نه صحیح کیږي. د الله تعالی د یو فعل د پاره د څه غرض مخې ته ساتل دې خبرې ته مستلزم نه دي چه د ذات باری تعالی یو فعل به د څه غرض نه خالی نه وی. دلته دا خبره هم یاد ساتل پکار دي چه ماتریدیه او حنابلہ د غرض نه مراد حکمت اخلي. هغه غرض چه د فاعل د تکمیل د پاره کیږي هغه د الله تعالی سبحانه وتعالی په افعال کښې مراد نه دي اویه دې کښې هیڅ اشکال نشته، الله تعالی حکیم دي اود حکیم یو فعل د څه حکمت نه خالی نه وی.

دریسه مسئله دې آیت نه معتزله دا ثابتوی چه په دې کښې د افعال عباد مخلوق للعباد کیدل معلومېږي ځکه چه "لِيُعْبُدُونِ" کښې د عبادت نسبت بندیگانو طرف کړيدي. د دې جواب دا دي چه دا نسبت علی سبیل الکسب دي علی سبیل الخلق نه دي د دې د پاره د افعال عباد مخلوق للعباد کیدل نه ثابتیږي. امام بخاری رحمہم اللہ د دې آیت ذکر کولونه پس او فرمائیل "ما خلقت اهل السعادة من اهل الفریقین الا لیوحّدون". دلته په حقیقت کښې امام بخاری رحمہم اللہ د یو اشکال جواب ورکوي. اشکال دا دي چه د انسان او پیری د تخلیق غرض عبادت بیان کړیشو، انسانان او پیریان ئي په دې وجه پیدا کړل چه هغوی عبادت اوکړي لیکن خو په دوی کښې ډیر داسې دی چه هغوی عبادت نه کوي نو د دې مطلب دا شو چه

(۱) تفسیر کبیر - ۲۸/۲۳۲:

(۲) مذهب الاشاعرة القائلین بان افعاله تعالی لاتعلل بالاغراض روح المعانی - (۲۶/۸۹):

(۳) د مذاهب د تفصیل او دلائل د پاره اوگورنی شرح العقيدة الطحاوية ۴۴-۴۳۶: وشرح ملا علی قاری علی الفقه الاکبر ۵۱-۴۹: وروح المعانی ۳۱-۱۷/۲۸: و- ۲۵/۸۸-۹۰

الله تعالیٰ د کومې ارادې او مقصد د پاره هغوی پیدا کړل هغه پوره نه شو او دا په عقلی توګه محال دی چه د کوم کار د پاره الله تعالیٰ څوک پیدا کړی بیا هغه د دغه کار نه انحراف او کړی. امام بخاری رحمه الله د دې اشکال دوه جوابونه ورکړی دی چه د امام فراء نه نقل دی. رومې جواب دا دی چه دلته خو لفظ بې شکه عام بیان کړی شوې دي لیکن مراد ترینه دلته نیک بخت دی او هغه ښکاره خبره ده چه د الله تعالیٰ په عبادت کښې مشغول دی. ابن

قتیبه په "مشکل القرآن" کښې داجواب قوی ګرځولی دی. د دوئم جواب حاصل دا دي چه الله تعالیٰ کله انسانان او پیریان پیدا کړل نو په دوی کښې د عبادت طاقت او صلاحیت کیځودو. اوس څوک دا طاقت استعمالوی او څوک دا طاقت نه استعمالوی، چا چه استعمال کړو نو د الله تعالیٰ په عبادت کښې مشغول دي. او چا چه دا طاقت او صلاحیت بې کاره او ضائع کړو هغه د الله تعالیٰ د عبادت نه منحرف دي. حضرت کشمیری رحمه الله یوه بله خبره ارشاد فرماینلې ده چه په اصل کښې یو غایت تشریعي وی او یو غایت تکویني وی، په غایت تشریعي کښې تخلف وی او په غایت تکویني کښې تخلف نه وی او په دې آیت کښې غایت تشریعي بیان کړی شوې دي نو په دې وجه که تخلف وی نو د اشکال قابل نه دي. (د) والله اعلم.

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالذَّنُوبُ: الذَّنُوبُ الْعَظِيمُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ذَنْبٌ سَبِيلًا: په آیت کښې دی (وَأَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ) ذنوب په لغت کښې غټې ډولچې ته وائی مجاهد رحمه الله فرمائی چه ذنوب معنی لار ده، د آیت ترجمه ده "نو د هغه ګناهګارانو ډولچه هم ډکه شویده لکه څنګه د هغوی د ملګرو ډولچه ډکه شوه اوس مانه تندې مه کوئی" یعنی که دا ظالمان د بندګۍ طرف ته نه راځي نو پوهه شئ چه د نورو ظالمانو په شان د دوی ډولچې هم ډکې شویدي. پس اوس د ویدل غواړی. هسې په سزا کښې تندې مه کوئی لکه څنګه چه نورو کافرانو ته د الله تعالیٰ د سزا حصه اورسیده دوی ته به هم رسی.

قوله: الْعَقِيمُ: الَّتِي لَا تَلِدُ: آیت کښې دی "وقالت ان عجزا عقيم" عقيم معنی ده هغه ښځه د چا چه بچي نه پیدا کړی یعنی شنده.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَالْحَبْكُ: اسْتَوَاوْهَآ وَحَسَنَهَا: (وَالسَّمَاءُ ذَاتُ الْحَبْكِ) حضرت ابن عباس رضي الله عنه او فرمائیل د حېک نه د آسمان برابریدل اود هغې حسن مراد دي. دا لفظ د حېکه یا حاک جمع دي. په اصل کښې دا هغه لارې ته وائی چه په شکه یا په آرام اوبو کښې نرې هوا چلیدو سره جوړېږي. دلته د ستورې لارې مراد دی.

قوله: فِي غَمْرَةٍ: فِي صَلَاتِهِمْ يَتَأَدَّوْنَ: آیت کښې دی (قِيلَ الْغُرُصُونَ) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ

سَاهُونَ) تباه دې شی بې سنده خبرې کونکې چه په جهالت کښې وړک شوی دی. فرمائی (غُرَّةٌ سَاهُونَ) معنی ده په خپله گمراهی کښې زیاتېږي.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: تَوَاصَوْا: تَوَاطُّوْا: آیت کښې دی (أَتَوَاصَوْا بِهِ) بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ) د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه علاوه بل چا فرمایلی دی چه تواصوا معنی ده دوی هم د هغوی برابر او وویل، تواطا معنی د موافقت راخی.

قوله: مُسُومَةٌ: مُعَلَّمَةٌ مِنَ السِّمَاءِ: آیت کښې دی (لَنُرِيْلَ عَلَيْهِمْ جَرَائِدَ مِنْ طِينٍ) مُسُومَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ لِنُسْرِفِيْنِ) دې د پاره چه مونږ په دوی باندې نری کانړی راوړو په کوموچه ستا د رب سره) یعنی عالم غیب کښې خاص ښه هم ده، د حد نه تیریدونکو د پاره فرمائی موسومة معنی معلمة: ښه لږیدلې، ښې وال.

[۳۳۶] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ وَالطُّورِ

وَقَالَ قَتَادَةُ مَطُورٌ مَكْتُوبٌ وَقَالَ فُجَاهِدٌ الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسَّرِّيَانِيَةِ رَقٌّ مَنُشُورٌ صَحِيفَةٌ وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ سَمَاءُ الْمَسْجُورِ الْمُوقَدُ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ وَقَالَ فُجَاهِدٌ أَلْتَنَاهُمْ نَقْصًا وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُورٌ تَدُورُ أَخْلَامُهُمُ الْعُقُولُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبُرُّ اللَّطِيفُ كِنْفًا قِطْعًا مِنَ الْبُوتِ وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطُونَ

قوله: مَسْطُورٌ: مَكْتُوبٌ: آیت مبارک کښې دی (وَالطُّورُ) وَكِتَبٌ مَسْطُورٌ) په دې کښې د مسطور معنی ده لیکلې شوې.

قوله: الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسَّرِّيَانِيَةِ: فرمائی طور په سریانی ژبه کښې غرته وائی.

قوله: رَقٌّ مَنُشُورٌ صَحِيفَةٌ: آیت کښې دی (رَقٌّ مَنُشُورٌ) (د رَقٍّ مَنُشُورٌ) نه صحیفه مراد ده.

قوله: وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ سَمَاءٌ: فرمائی آیت کښې دی (وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ) اوچت چت، دې نه مراد آسمان دې.

قوله: الْمَسْجُورُ الْمُوقَدُ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ

: آیت کښې دی (وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ) قتاده رحمه الله فرمائی چه د مسجور معنی ده موقد یعنی گرم گرېشوي او حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه سمندریه دومره غصه کړې شی چه د دې اوبه به ټولې ختمې شی تردې چه په دې کښې به یو څاڅکې هم باقی پاتې نشی. وقیل:

المسجور: المملوء، من سجر النهر اذا ملامه، او الموقد من سجت التور، اذا اوقدتها وملاها وقودا، وعليه تفسیر الحسن البصری رحمه الله تعالى.

قوله: أَلْتَنَاهُمْ نَقْصًا هُمْ: آیت کښې دی (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَمَا كُنْتُمْ مِنْ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ) اوچه کوموخلقو ایمان را ورو اود هغوی اولاد هم هغوی سره په ایمان کنبی ملگرتیا اوکړه یعنی چه هغوی هم ایمان را ورو خو په اعمالو کنبی د خپلو پلارانو مرتبې ته اونه رسیدل نود هغوی پلاران خوشحالوود پاره) مونږ به د هغوی اولاد ته هم درجو کنبی هغوی سره شامل کړو او مونږ به د دې اهل جنت متبوعین د عمل نه هیڅ خیز نه کموو. فرمانی آیت کنبی التبا په معنی د نقصنا دې.

قوله: وَقَالَ غَيْرَةُ تَمُورُ تَدُورُ: (يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا) په کومه ورځ چه آسمان تاو راتاو شی. فرمانی تمور معنی ته تاویدل.

قوله: أَحْلَامُهُمُ الْعُقُولُ: آیت کنبی دی (أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ) آیا د دوی عقلونه دوی ته د دې خبرو حکم ورکوی یا دا چه دا شیطانان خلق دی. فرمانی احلام معنی ده عقول، احلام: د حلم جمع ده په معنی د عقل.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيفُ: آیت کنبی دی (إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ) فرمانی چه بر معنی لطیف مهربان اود هغه محسن ده د چا احسان چه عام وی.

قوله: كَسَفًا قِطْعًا: په آیت کنبی دی (وَأَن يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ) اوکه هغه د آسمان تکره اووینی هم چه راپریوتونکي راوړانه ده (نو) هغه به هم) داسې به وانی چه دا خو یو د بل د پاسه اوریځې دی. فرمانی د کسفا معنی ده تکره.

قوله: الْمُنُونُ الْمَوْتُ: (أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَبُّهُمُ الْمُنُونُ) آیا دا خلق د کاهن او مجنون کیدو نه علاوه ستا نسبت) دا هم) وانی چه دا شاعر دې او مونږ د هغوی باره کنبی د ناخپي مرگ انتظار کوو. فرمانی آیت کنبی منون معنی مرگ ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرَةُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوْنَ: آیت کنبی دی (يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعَفَ فِيهَا وَلَا ثَائِمٌ) یعنی جنتیان به په خپل مینځ کنبی د خوش طبیعتی په توگه) گپ شب هم کوی او په دې او په هغې کنبی به فضول او خرابه خبره نه وی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه علاوه وینا ده چه يتنازعون معنی ده د یو بل نه به اخلی.

[۴۵۷۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ تَوْقَلٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ شَكَّوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَشْتَكِي فَقَالَ طُوفِي مِنْ وَدَاءِ النَّاسِ وَأَنْتِ رَاكِبَةٌ فَطَفْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْلِي إِلَى جَنْبِ الْبَيْتِ يقرأ الطُّورَ وَكِتَابَ مَسْطُورٍ

[۴۵۷۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثُونِي عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَبْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ فَلَمَّا بَلَغَ هَذِهِ الْآيَةَ أَمَرَ خُلَفَاؤُهُ غَيْرَ شَيْءٍ أَمَرَهُمُ الْخَالِفُونَ أَمَرَ خُلَفَاؤُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَلْ

لَا يُوْقِنُونَ أَمْرَ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ لَهُمُ الْمُسْتَبْرُونَ قَالَ كَذَّابٌ قَلْبِي أَنْ يَطْبِئِرَ قَالَ
 سَفِيَانٌ فَأَمَّا أَنَا فَأَيَّمَا سَمِعْتُ الزَّهْرِيَّ يُعَدِّثُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ
 النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْغُرُبِ بِالطُّورِ وَلَمْ أَسْمَعْهُ زَادَ الَّذِي قَالَ الْوَالِي
 سَفِيَانٌ رحمته فرمائی چہ د امام زہری رحمته نہ دا روایت ما واوڑیدو خو ما صرف دومرہ
 واوڑیدو سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقرء فی المغرب بالطور اود دے نہ پس الفاظ ما د
 زہری رحمته نہ نہ دی اوریدلی.

[۳۲۷] باب: تفسیر سورۃ والنجم

وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ قَابُ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتْرُ مِنَ الْقَوْسِ ضِيْرَى عَوْجَاءُ وَأَكْدَى قَطْعَةً
 عَطَاءَةً رَبُّ الشَّعْرَى هُوَ مِرْزَمُ الْجُزَاءِ الَّذِي وَقَى وَفَى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ أَزْفَتْ الْأَرْفَةُ أَقْتَرَبَتْ السَّاعَةُ
 سَامِدُونَ الْبَرْطَمَةُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ يَتَغَنَّوْنَ بِالْحَمِيرَةِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ أَقْتَمَارُونَهُ أَفْتَجَادُونَهُ وَمَنْ
 قَرَأَ أَقْتَمَرُونَهُ يَعْنِي أَفْتَحِدُونَهُ وَقَالَ مَا زَاغَ الْبَصَرُ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَعَنِي وَمَا
 جَاوَزَ مَا رَأَى فَمَتَّارًا كَذَّبُوا وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا هَوَى غَابَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَغْنَى وَأَقْنَى
 أُعْطِيَ فَأَرْضَى

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ: آیت مبارک کنبی دی (عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى) ذُو مِرَّةٍ
فَاسْتَوَى پہ دے کنبی ذومرہ معنی دہ طاقت والا، مراد ترے حضرت جبرائیل دے.

قوله: قَابُ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتْرُ مِنَ الْقَوْسِ:

د "فكان قاب قوسين" تفسیر: آیت مبارک کنبی دی (فَكَانَ قَابُ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى) دے آیت
 مختلف تفسیرونہ بیان کرپیشی دی.

① قاب: مقدار تہ وائی او قوسین د قوس تشبیہ کمان تہ وائی. اود آیت مطلب دا دے چہ رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د اللہ تعالیٰ یا د حضرت جبرائیل علیہ السلام سرہ دومرہ نزدیکی شو چہ د دوو کمانونو برابر
 فاصلہ پاتے شوہ. علامہ قرطبی رحمته فرمائی: تقدیرہ: فكان مقدار مسافة قوس به مثل قاب قوسين (۱)
 پہ عربو کنبی دا طریقہ وہ چہ کلبہ بہ دوسرو پہ خپل مینخ کنبی اتحاد او د یوحائ کیدو
 معاہدہ کول غوبنٹل نو دوارو بہ خپل کمانونہ اوچتول او یو بل سرہ بہ نی خپل کمانونہ
 داسی یو خائ کول چہ د دوارو کمانونو لرگی خو بہ نی خپل طرف تہ کول او د پلی تار چہ
 لیندہ کنبی استعمالیری، بل طرف تہ، دغہ شان بہ چہ د دوارو لیندو تارونہ یوحائی شو او
 یو بہ شو نو پہ ہغہ دوارو کنبی بہ د قوسونو د قاب فاصلہ پاتے کیدلہ، مطلب بہ دا دووچہ
 د دے کمانونو پہ شان نن مونہ ہم یو بل سرہ یو خائ شو او زمونہ دوست او دینمن بہ اوس

یو وی. نو اوس دا د محاورې په توګه استعمالولې شی، په خپل مینځ کښې یو ځای کیدل، او یوشان کیدل اود فاصلې د کمی تعبیر "قاب قوسین" سره کوي (۱) دلته هم دا مطلب دې چه رسول الله ﷺ حضرت جبرائیل علیه السلام ته دومره نزدې راغلو چه د دواړو په مینځ کښې د دوو کمانونو برابر فاصله پاتې شوه، بلکه دینه هم کمه، او هغوی دواړه یو بل سره په هر لحاظ سره یوشان او یو ځای او په دواړو کښې مکمل اتصال اوشو.

① بعضې مفسرین وائی چه قاب هغه فاصله ته وائی چه د کمان قبضه د نیولو لاسکې، اود کمان تار په مینځ کښې وی د څه اندازه چه په یو لاس کولې شی، د یو کمان دوه قابه وی د نیولو د لاسکې نه د تار طرف ته تلونکې دوو حصو کښې د هرې یوې حصې فاصله قاب دې. قرطبی رحمه الله فرمائی "والقاب ما بین القبض والسیة، ولکل قوس قاپان" په آیت کښې لفظی قلب کړیږیږی، اصل عبارت دې "قاپ قوس" یعنی د یو قوس دوه قابه، مضاف چه تشبیه دې د دې عوض مضاف الیه ئی تشبیه جوړ کړو (د دوو قابونو فاصله د یو کمان برابره ده. د آیت مطلب به دا وی چه رسول الله ﷺ اود حضرت جبرائیل علیه السلام په مینځ کښې د یو کمان د دوو قابونو برابره فاصله وه، حاصل دا چه د یو کمان برابره فاصله وه یا د دې نه هم کمه.

② سعید بن جبیر رحمه الله او ابواسحاق همدانی رحمه الله وغیره فرمائی چه قاب مقدار او قوس د

ذراع په معنی کښې دی. ذراع ته قوس ولې اوونیلې شو "لانه یقاس بهاکل شی" چه د دې په ذریعه د هر څیز حساب لکولې شی، ناپ کولې شی اوس به معنی دا وی د نبی کریم ﷺ او حضرت جبرائیل علیه السلام په مینځ کښې فاصله د دوو ذراعو برابر پاتې شوې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله دا اولی او ارجح ګرځولې (ما کثرو حضراتو اولنی تفسیر ته ترجیح ورکړیده. (۳)
د کلماتو تشریح:

قوله: ضِیْزِي: عَوْجَاءُ: آیت مبارک کښې دی (تِلْكَ اِذَا قُتِبَتِ السَّيْفُ ضِیْزِي) په دې حالت کښې خو ډیر کور تقسیم اوشو... فرمائی چه ضیزي معنی نه ده کور.

قوله: وَاَكْدَى: قَطَعَ عَطَاءَهُ: آیت کښې دی (وَاَعْطَى قَلِيلًا وَاَكْدَى) لږ شان مال ورکړو او بیا هغه هم بند کړو، فرمائی آیت کښې اکدی معنی ده قطع عطاء ورکول ئی ختم کړل.

قوله: رَبُّ الشَّعْرَى: مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ: (وَاِنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى) حضرت انور شاه کشمیری رحمه الله

(۱) اوګورنی معالم التنزیل - ۴/۲۴۶:

(۲) تفسیر قرطبی ۱۷/۹۰: وفتح الباری - ۸/۶۱۰:

(۳) فتح الباری - ۸/۶۱۰:

(۴) تفسیر قرطبی ۱۷/۸۹: وروح المعانی ۱۵/۷۵: جزء ۲۷ و تفسیر عثمانی: ص ۶۹۸ و فیض الباری - ۴/۲۳۷:

شعری ترجمه "پرنی" کرپی ده: (۱) امام بخاری رحمته الله فرمائی چه شعری ته مرزم الجوزاء هم وائی، دا ستوری جوزاء نه پس د گرمئی په موسم کښې راخیژی (۲) یو قول دا هم دې چه د نمر نه شعری لوی دې.

قوله: الَّذِي وَفَى: وَفَى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ: آیت کښې دی (وَأَبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَى) فرمائی د (الَّذِي وَفَى) معنی ده کوم چه په هغوی فرض وو هغه ئی پوره کړل.

قوله: أَزَقْتُ الْأَزَقَةَ: آیت کښې دی (أَزَقْتُ الْأَزَقَةَ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ) هغه زر راتلونکې خیز نزدې راوړسیدو. د الله تعالی نه علاوه بل څوک هغه خوا کونکې نشته. فرمائی د (أَزَقْتُ الْأَزَقَةَ) معنی ده قیامت نزدې راغلو.

قوله: سَامِدُونَ: الْبِرْكَةُ، وَقَالَ عِكْرَمَةُ: يَتَغَنَّوْنَ، بِالْحَمِيرَةِ: آیت کښې دی (وَتَضَحَّكُونَ وَلَا تَبْكُونَ) وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ فرمائی چه سامدون نه برطمة مراد دې. د برطمة معنی ده دده: کونکې (ماو عکرمه رحمته الله وئیلی دی سامدون معنی په حمیری ژبه کښې گانه یعنی لوبه وئیل دی.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: أَقْتَمَرُونَهُ: أَقْتَجَادُونَهُ، وَمَرٌّ: قَرَأَ: أَقْتَمَرُونَهُ يَعْنِي أَقْتَجَدُونَهُ: (أَقْتَمَرُونَهُ عَلَى مَا يَرَى) آیا ته هغه رسول صلی علیه وسلم سره د هغه کتونکی خیز باندې نزاع کوې حمزه او کسانې "أَقْتَمَرُونَهُ" لولی د کوم معنی چه آیا تاسو د هغې انکار کونی.

قوله: مَا زَاغَ الْبَصَرُ: بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا ظَعَى: وَلَا جَاوَزَ مَا رَأَى: آیت کښې دی (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا ظَعَى) نه د هغه نظر دهوکه شو مراد د حضرت محمد رحمته الله نظر مبارک دې او نه نظر تجاوز اوکړو د هغې نه چه څه ئی اوکتل، یعنی د هغوی نظر مبارک د حد نه زیات نه شو څومره چه حکم وو هم دومره ئی اوکتل.

قوله: فَتَنَّاوْا: كَذَّبُوا: دا لفظ د سورة قمر دې، هلته په آیت کښې دی "ولقد انذرهم بطشتا فتناروا بالنذر" او هغه ویریدلې وو زمونږ د نیولو نه لیکن هغوی زمونږ ویرول دروغ اوگنډل، دلته دې لفظ ته (أَقْتَمَرُونَهُ عَلَى مَا يَرَى) په مناسبت سره راوړیدی.

قوله: إِذَا هَوَى: غَابَ: (وَالْأَجْمِرُ إِذَا هَوَى) قسم دې د ستوری کله چه هغه دویبړی، هوی

(۱) فیض الباری- ۴/۲۴۷ :

(۲) د تفصیل د پاره اوگورنی فتح الباری ۸/۶۰۵: وعمدة القاری- ۱۹/۱۹۶:

(۳) البرطمة، بفتح الباء، وسكون الراء وفتح الطاء، الاعراض، وقال ابن عينية: البرطمة هكذا، ووضع ذقنه فی

صدره) فتح الباری (۸/۶۰۵)

معنى غيبيل دي

قوله: أَعْنَى وَأَقْنَى: أَعْطَى فَأَرْضَى: آيت كنبى دي (وَأَلَّهُ هُوَ أَعْنَى وَأَقْنَى) يعنى هغه راكه

او خوشحاله نى كهو، اغنى: غنى جوړ كړل، مال او دولت وركول، اقنى راضى كول، خوشحالول.

[٤٥٧٤] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَا أُمِّتَاهُ هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ فَقَالَتْ لَقَدْ قَفَّ شَعْرِي مِمَّا قُلْتَ أَنْ أَلْتُ مِنْ ثَلَاثٍ مِنْ حَدَّثَكِهِنَّ فَقَدْ كَذَبَ مِنْ حَدَّثِكَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأْتُ لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَمَا كَانَ لِيَشْرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأْتُ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ كَتَمَ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأْتُ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ

[٣٣٨] بَابُ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

حَيْثُ الْوُتْرُ مِنَ الْقَوْسِ

[٤٥٧٥] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ زُرَّاعًا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ مَعُودٍ أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتٌّ مِائَةٌ جَنَاحٍ

[٣٣٩] بَابُ قَوْلِهِ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

[٤٥٧٦] حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَامٍ حَدَّثَنَا زَابِدَةُ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ سَأَلْتُ زُرَّاعًا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتٌّ مِائَةٌ جَنَاحٍ

[٣٤٠] بَابُ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى

[٤٥٧٧] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى قَالَ رَأَى رُفْقًا أَخْضَرَ قَدْ سَدَّ الْأَفُقَ

[٣٤١] بَابُ أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى

[٤٥٧٨] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ حَدَّثَنَا أَبُو الْجَوَّازِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ اللَّاتُ وَالْعُزَّى كَانَ اللَّاتُ رَجُلًا بَلَّتْ سَوِيقَ الْحَاجَرِ

[٤٥٧٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدِ

بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلْفِهِ وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى فَلْيَقُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَى أَقَامِرَكَ فَلْيَتَصَدَّقْ

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ لات دے یو سری نوم دے کہ دے حاجیانود پاره به نی ستوان پکول. فاکھی د مجاهد رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی چه دا سړې د جاهلیت په زمانه کښې د طائف په یو غرباندې ناست وو او د طائف د کشمش او پښیر نه به نی یوه حلوه جوړوله او په خلکو به نی خوړله، کله چه دې مړ شو نو خلکو د ده عبادت شروع کړو (د دې سړی باره کښې اختلاف دې، بعض وائی چه دا عامرین ظرب ووجه په خپله زمانه کښې د عربو مشهور دانشورو، علامه سهیلی نقل کړی دی چه دا عمرو بن لحي بن قمععه وو لیکن حافظ رحمته الله دا قول رد کړیدې او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه نی روایت نقل کړیدې چه لات کله مړ شو نو خلکو ته عمرو بن لحي او وئیل چه دا مړ نه دې بلکه په چټان کښې داخل شوی دې د څه په وجه چه خلکو د هغه عبادت کول شروع کړه، د دې روایت نه معلومېږي چه لات او عمرو بن لحي دوه جدا جدا سړو نامې دي.)

بهر حال دا د یو سړی نوم دې د چا د مرک نه پس چه خلکو د ده بت جوړ کړو او د هغې عبادت کول ئی شروع کړه. دا بت حضرت مغیره بن شعبه، د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حکم هغه وخت اونړولو کله چه د طائف قبیلې ثقیف اسلام قبول کړلو. (د)

دوئم بت عزى وو کوم چه د ټولو نه اول ظالم بن سعد د نخله په وادئې کښې د عبادت د پاره اوتاکلو او حضرت خالد بن ولید د فتح مکې په کال د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په حکم سره مات کړو. (د) دریم بت مناه وو چه د لات نه هم وړاندې وو، دا حضرت علی د مکې د فتح په کال مات کړو. (ه)

قوله: مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلْفِهِ: وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى، فَلْيَقُلْ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: که چرې هغه "واللات والعزى" تعظيماً وئيلې وى نو د ايمان تجديد به کوي او که تعظيماً ئی نه وى وئيلې هسې په ناپوهنې کښې د خلې نه وتلى وى نو بيا هم د بت نوم ئی اخستي دې، په زړه کښې به ئی څه نا څه ظلمت او تيابه ضرور راځي نوپه دې وجه د دې د ازاله د پاره بيا هم کلمه توحيد وئيل پکار دى (د)

(١) فتح الباری - ٨/٦١٢

(٢) فتح الباری - ٨/٦١٢

(٣) فتح الباری - ٨/٦١٢

(٤) فتح الباری - ٨/٦١٢

(٥) فتح الباری - ٨/٦١٢

(٦) فتح الباری - ٨/٦١

قوله: ومن قال لصاحبه: تعالی، اقامرك، فليتصدق: كه يو سرې خپل ملگری ته اووانی چه راخه جواړی کوو نو ده له پکار دي چه صدقه اوکړی علامه طحاوی رحمته الله علیه فرمائی چه هغه مال صدقه کول مراد دی کوم چه د جواړې د پاره راویستلې وو خکه چه دا په جواړنی کبې د خرج کولو نه بهتر ده چه په صدقه کبې خرج کړي (د علامه خطابی رحمته الله علیه همدغه مراد اخستی دي. لیکن علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی چه مطلقاً صدقه کول مراد دي خکه چه جواړی حرامه ده اود یو حرام کار دعوت د ده په ژبه جاری شو نوپه دې وجه د کفارې په خاطر دې خه نا خه صدقه اوکړی، د مسلم شریف روایت هم په دې معنی دلالت کوی، په دې کبې دی "فليتصدق بشئ")

[۲۲۲] بَابُ وَمَنَاءُ الثَّالِثَةِ الْآخَرَى

[۴۵۸۰] حَدَّثَنَا الْحَبِيبِيُّ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنَّمَا كَانَ مِنْ أَهْلِ بَنَاءِ الطَّائِفَةِ الَّتِي بِالْمَشَلِّ لَا يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ قَالَتْ لَكَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فُطِيفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ قَالَ سَفِيَانُ مَنَاءُ بِالْمَشَلِّ مِنْ قُدَيْدٍ

دا حدیث د سورة بقره په تفسیر کبې تیر شویدي. مشل د خای نوم دي او قديد هم د مکې نه د مدینې طرف ته په لار کبې د یو مقام نوم دي.

وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ نَزَلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا هُمْ وَعَسَاءُ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمُوا يَكُونُ لِمَنَاءَ مِثْلُهُ

په دې تعلیق کبې دی د اسلام نه وړاندې انصار او د قبيله غسان خلقو د مناء بت په نوم باندې احرام تړلو، د دې متعلق دا مذکوره آیت نازل شو ئهلون لِمَنَاءَ ای یحرمون لمناء مثله یعنی د دې تعلیق مفهوم هم د سفیان د حدیث په شان دي. د عبد الرحمن بن خالد دا تعلیق

امام ذهلي په "تهریات" کبې او امام طحاوی په "مشکل الآثار" کبې موصولاً نقل کړيدي. (د) وَقَالَ مَعْمَرُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ كَانَتْ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ مِنْ كَانِ يَمْلِكُ لِمَنَاءَ وَمَنَاءُ صَمْرَبَيْنِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ قَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ كُنَّا لَا نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ تَعْظِيمًا لِمَنَاءَ تَحْوَةً

د معمر نه معمر بن راشد مراد دي "تحو" ای نحو الحدیث المذكور، دا تعلیق امام احمد رحمته الله علیه موصولاً نقل کړيدي.

باب ۳۴۳: فَاسْجُدْ لِلَّهِ وَاعْبُدْ

[۴۵۸۱] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْأَنْعُمِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْأَنْعُمُ الْوَحْشُ وَالْإِنْسُ تَابِعَهُ إِسْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ أَيُّوبَ وَلَمْ يَذْكُرْ ابْنَ عَبَّاسٍ

[۴۵۸۲] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ أَخْبَرَنِي أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ سُورَةٍ أُنْزِلَتْ فِيهَا السَّجْدَةُ وَالْأَنْعُمُ قَالَ فَسَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَجَدَ مَنْ خَلَقَهُ إِلَّا رَجُلًا رَأَيْتُهُ أَخَذَ كَفَّامِينَ تَرَابَ فَسَجَدَ عَلَيْهِ فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قِيلَ كَا فِرَاوْهُ أَمِيَّةُ بْنُ خَلْفٍ

باب ۳۴۴: تفسیر سورة القمر (اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

قَالَ مُجَاهِدٌ مُسَمَّرٌ ذَاهِبٌ مُزْدَجَرٌ مُتَنَسِّةٌ وَأَزْدَجَرٌ فَاسْتَطِيرَ جُنُونًا دُحْرٌ أَضْلَاعُ السَّيْفِينِ لَبَنٌ كَانَ كُفْرٌ يَقُولُ كُفْرُهُ جَزَاءٌ مِنَ اللَّهِ مُحْتَضَرٌ مُخَضَّرُونَ الْمَاءُ وَقَالَ ابْنُ جَبْرِ مَهْطِعِينَ النَّسْلَانِ الْخَبَبُ الْبِرَاعُ وَقَالَ غَيْرُهُ فَتَنَاعَطِي فَعَاظَهَا بِيَدِهِ فَعَقَرَهَا الْمُخْتَطَرُ كَجِطَارٍ مِنَ الشَّجَرِ فَتَقَرَّقَ أَزْدَجَرٌ أَفْعَلٌ مِنْ زَجَرْتُ كُفْرٌ فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صَنِعَ بَنُوهُمْ وَأَصْحَابِهِ مُسْتَقَرٌّ عَذَابٌ حَقٌّ يَقَالُ الْأَمْرُ الْمَرْحُ وَالْخَبَرُ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: مُسَمَّرٌ: ذَاهِبٌ: (وَأَنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا اسْمِعُوا سَمْعًا) او كه هغوی چرتنه خه ننبه وینی او دده کوی او وانی دا جادو دې چه د اول نه راوان دې. یعنی مدعیان نبوت اول هم داسې جادو کولو نو لکه څنگه چه د هغوی جادو پاتې نشو نو دا به هم پاتې نشی. مستمر معنی مجاهد علیه السلام ذاهب بیان کړیده یعنی تلونکې، ختمیدونکې، بعضو ونیولی دی ذاهب په معنی د سائر ده یعنی باقی پاتې کیدونکې.)

قوله: مُزْدَجَرٌ: مُتَنَسِّةٌ: (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأُنْبِيَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ) فرمائی مزدجر په معنی د "ممتناه" ده چه د باب تفاعل نه صیغه د اسم فاعل ده. "ای غایلیق لې الزجر، لامرید علیه (یعنی بې انتهای رتبه مطلب دا دې چه دې خلقو سره دومره خبرې رسیدلې دی په کومو کنبې چه په اوچته درجه رتبه او تنبیه موجود ده.

قوله: وَأَزْدَجَرٌ: فَاسْتَطِيرَ جُنُونًا: (وَقَالُوا مَجْنُونٌ أَزْدَجَرٌ) اودی خلقو د حضرت نوح علیه السلام باره کنبې اووئیل چه دا مجنون دې، اود جنون د وجه نه وریدلې او نشه دې. استطیر صیغه

مجهول ده. استطیر الرجل، ویرولې، خوف زده کړشوي. بعضو د دې ترجمه صرع سره کړیده. یعنی د مرګې بیمارۍ کښې اخته کړشوي. بهر حال په دې صورت کښې داعطف دې مجنون باندې او د قوم په مقوله کښې داخل دې. بعضو دا د الله تعالی مقوله ګرځولې

ده او د دې تفسیر نې کړیدې "دهمکی ورکړشوي" (۱)

مطلب دا دې چه د نوح عليه السلام قوم نوح عليه السلام ته مجنون اوونیل او هغه ته نې دهمکی ورکړه چه د تبلیغ نه منع شه مونږ به تا رجم کړو.

قوله: دُسْرُ أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ وَحَمَلُهُ عَلَى ذَاتِ الْاَوَامِرِ وَدُسْرُهُ، فرمائی چه "دسره" د کشتنی اړخونه یعنی تختې میخونو او رسو وغیره ته وائی، دا د دسار جمع ده میخ ته وائی.

قوله: لَبْسُ كَانٍ كَفَرٍ يَقُولُ: كَفَرَلَهُ جَزَاءُ مِنَ اللَّهِ: (لَبْسُ كَانٍ كَفَرٍ) مطلب دا دې چه دا عذاب په حقیقت کښې د الله تعالی د طرف نه بدله وه د حضرت نوح عليه السلام چه د هغه ناقدری او انکار نې کړې وو.

قوله: مُخْتَصَرٌ يَخْضَرُونَ الْمَاءَ: آيَت كُتِبِي دِي (وَيَبْتُهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُخْتَصَرٌ) اوهغه خلقو ته دا اوبنایه چه اوبه (کویان) تقسیم کړشوی دی هر یو دې په خپل نمبر راځی. فرمائی مختصر معنی ده نمبر والا ټول دې اوبه ته حاضرېږی.

قوله: مُهْطِعِينَ: النَّسْلَانُ: الْخَبَبُ السِّرَاعُ: (مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ) دا د اطعام نه صیغه اسم فاعل ده. د کوم معنی چه په تیزۍ سره د تللو ده. ددې تفسیر النسلان سره کړیدې. اود النسلان تفسیر "اخب السهام" سره، د ټولو معنی په تیزۍ سره د تللو ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: فَنَعَاطَى: فَعَاظَهَا يَدِي فَعَقَرَهَا: (فَنَادَا صَاحِبَهُمْ فَنَعَاطَى فَعَقَرَهُ)

فنعاطی ترجمه عاط سره کړیده، عاط عوط نه ماخوږ دې د کوم چه د عربو په کلام کښې هیڅ معنی نه راځی. په دې وجه شراح حضراتو ونیولی دی چه په دې کښې قلب شویږی د عین کلمه د لام په ځای کړشویده او دا عوطو نه ماخوږ دې د کوم معنی چه په لاس د نیولو راځی او هغه دلته صحیح ده. (۲)

قوله: الْمُحْتَظِرُ: كِحْظَارِ مِنَ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ: (فَكَانُوا كَهَيْئَةِ الْمُحْتَظِرِ) محظر معنی ده د

ونو (یعنی لرګو) سوزیدلې او مات شوې شپول. حظار الاضرب حظو، حظراً منع کول، حظار وحظارة شپول هغه څیز چه ستا او د نورو په مینځ کښې بندیږ جوړشی. مطلب دا چه په عذاب راتلو باندې هغه د چقنۍ شوی ازغود شپول په شان شو لکه څنګه چه هغه شپول ذره ذره کپړی دا هم تباه شو.

(۱) تفسیر کشاف- ۴/۴۳۳:

(۲) فتح الباری ۸/۶۱۶: واعدة القاری- ۱۹/۲۰۵:

قوله: كُفِرَ: فَعَلْنَاهُ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صَنِعُوا بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ: په آیت مبارک

کنبی دی جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرًا نوح عَلَيْهِ السَّلَام امداد کول او قوم غرق کول دا بدله وه دهغه معاملې چه نوح عَلَيْهِ السَّلَام اود هغه ملگرو سره او کړېشوه.

قوله: مُسْتَقِرٌّ: عَذَابٌ حَقٌّ: آیت کنبی دی وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ او سحر وختی په هغوی باندې د همیشه عذاب راغلو. فرمائی مستقر معنی عذاب حق.

قوله: يُقَالُ: الْأَشْرُ: الْمَرْحُ وَالشَّجَرُ: آیت کنبی د سَيَعْلَمُونَ عَذَابَ الْكَذَّابِ الْأَثِيرِ هغوی ته ډیرزر معلوم شی چه دروغ وایونکې څوک وو. ونیلې شی چه اشر معنی ده کبر او غرور کول، اشر کبر او غرور کونکې.

[۳۴۵] بَابُ وَالْشَّقِّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوُا آيَةً يُعْرِضُوا

[۴۵۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ وَسُقْيَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْبَرٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ اشْتَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ فِرْقَةً قُوفَ الْجَبَلِ وَفِرْقَةً دُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْهَدُوا

[۴۵۸۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْبَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ اشْتَقَّ الْقَمَرُ وَمَعْنَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَصَارَ فِرْقَتَيْنِ فَقَالَ لَنَا الشَّهَدُ وَالشَّهَدُ

[۴۵۸۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرٌ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ عِرَالٍ بْنِ مَالِكٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اشْتَقَّ الْقَمَرُ زَمَانَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۵۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلَ أَهْلَ مَكَّةَ أَنْ يُرْمُوا آيَةً فَأَرَاهُمُ اشْتِاقَ الْقَمَرِ

[۴۵۸۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ اشْتَقَّ الْقَمَرُ فِرْقَتَيْنِ

د اشتقاق قمر بحث: امام بخاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دلته د اشتقاق القمر روایتونه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت انس، نه نقل کړي دي. حضرت عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خو د اشتقاق قمر کتونکونه دي. حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لا پیدا شوې هم نه وو. ځکه چه دا واقعه د هجرت نه پنځه کاله وړاندې ده، او ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هغه وخت نه وو پیدا شوې او حضرت انس، د څلورو پنځو کالو ماشوم وو او په مدينه منوره کنبی وو، په مکه مکرمه کنبی موجود نه وو. غالباً هغوی د باقی صحابه کرامو نه اوریدوسره دا واقعه

بیان کړیده. (۱) ابونعیم "دلائل النبوة" کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت نقل کړې چې یو څو مشرکان د رسول الله صلی الله علیه و آله په خوا کې راجمع شول. په هغوی کښې ابوجهل، ولید بن مغیره، عاص بن وائل او نظربن حارث شامل وو او رسول الله صلی الله علیه و آله ته یې اووئیل که ته رښتونی نه نو دا سپوږمۍ دوه ټکړې کړه. نبی کریم صلی الله علیه و آله دعا اوکړه او سپوږمۍ دوه ټکړې شوه. (۲)

حافظ جلال الدین سیوطی رحمته الله علیه فرمایلې دی چې د دې ثبوت په تواتر سره دې، حافظ ابن کثیر دا متفق علیه گرځولې دې (۳) د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه استاد حافظ زین الدین عراقی رحمته الله علیه اجماع نقل کړي. هغه په خپل منظوم سیرت کښې فرمائی:

فصار فترتين فرقة علت وفرة للطود منه ذلت

وذاك مرتين بالاجماع والنص والتواتر السامع (۴)

د بعض قدیم علماؤ دا خیال دې چې د شق قمر معجزه نه ده واقع شوې دا به قرب قیامت کښې واقع کیږي. باقی پاتې شوه دا خبره (وَأَشَقُّ الْقَمَرِ) کښې د ماضی صیغه استعمال شویده نو هغوی وائی چې د مستقبل د پاره د ماضی صیغه استعمالولې شی کله چې په مستقبل کښې د هغه څیز په وقوع کښې تحقق کښې مبالغه مقصود وی لکه څنگه چې (اَقْرَبَتِ السَّاعَةُ) کښې استعمال کړی شویده. لیکن د جمهورو علماؤ مسلک دا دې چې انشقاق قمر د رسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه کښې واقع شویده. لکه څنگه چې په روایاتو کښې دی. حافظ رحمته الله علیه لیکي: "والذي ذهب اليه الجمهور اصح، كما جزم به ابن مسعود وحذيفة وغيرهما" (۵) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د انشقاق قمر متعلق بعض سوالونه او اعتراضونه او د هغې جوابونه نقل کړيدي (۶) دلته د مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه تفسیری حاشیه نقل کولې شی چې په دې کښې دهغه مختصر جوابونه راځي، هغوی لیکي: "طحاوی او ابن کثیر د دې واقعي د تواتر دعوی کړیده او د یو عقلی دلیل نه هم ترنن پورې ددې قسم واقعه محال کیدل ثابت نه کړشو. اوصرف د استبعاد په بنیاد باندې داسې قطعی الثبوت څیزونه رد کولې نشي، بلکه استبعاد خو د معجزې د پاره لازم دې، د روزمره معمولی واقعاتو ته معجزه څوک وائی"

(۱) فتح الباری، کتاب مناقب النصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۲:

(۲) دلائل ابی نعیم، الفصل السادس عشر، انشقاق القمر -۱/۲۸۰: نور اوگورنی الخصائص الکبری، باب

انشقاق القمر-۱۲۶-۱/۱۲۵:

(۳) تفسیر ابن کثیر-۴/۲۶۱:

(۴) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۳:

(۵) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۶:

(۶) فتح الباری، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۳-۱۸۶:

باقی دا ویناچه شق قمر که واقع شوې وې نو په تاریخ کښې د دې وجود ولې نشته نو یادساتنې چه دا واقعه د شپې ده او په بعض ملکونو کښې خود مطالع د اختلاف د وجه هغه وخت ورځ وی او په بعض ځایونو کښې نیمه شپه وی او خلقو عام توگه باندې اوده وی او چه چرته بیداری وی او د کولاژ آسمان لاندې ناست وی نو عادتاً دا ضروری نه ده چه ټول به آسمان ته گوری، په زمکه چه کومه د سپوږمۍ رڼا خوروی په دې شرط چه آسمان صفاوی نو په دې کښې د سپوږمۍ دوه ټکړې کیدل څه فرق نه راولی، بیاد لږ وخت قصه وه، مونږ وینوگورو چه بار بار سپوږمۍ تندر نیسی او ډیره پوره وی خو په لاکهونو انسانانوته پته هم نه وی او په هغه زمانه کښې د رصد وغیره دومره وسیع او مکمل انتظامات او تقویم، جنتریانې او دومره د خورونو ذرائع هم نه وې. بهر حال په تاریخونو کښې د نه ذکریدو په وجه د دې تکذیب نشی کیدی. سره د دې چه تاریخ فرشته" وغیره کښې د دې ذکر موجود دې، د هندوستان مهاراجه "مالیبار" د اسلام راوړلو سبب هم دا واقعه لیکي: (د) قدیم فلاسفه چونکه د آسمان او سیاراتو خرق او التیام قائل نه دی په دې وجه هغوی د دینه انکار کوی نو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي: "وقد انکر جمهور الفلاسفة انشقاق القمر، متمسکین بان الآیات العلویة، لایتهیایفها الانخراق والالتیام"

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د زجاج په حواله سره د دې جواب ورکړېدې چه قمر او نور اجرام سماویه د الله تعالی، مخلوق دې او الله تعالی د هغوی د تخلیق په شان د هغوی په انشقاق او په هغې کښې انخراق او التیام باندې قادر دې. (د) او مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني "وقد ثبت اليوم الخرق، والالتیام، والانشقاق، والانفطار کلها فی الاجرام السماویة" (د)

[۳۴۶] بَابُ تَجْرِیْ بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً قَبْلَ مِنْ مُّذَكِّرٍ فَتَادَةً أَبْقَى اللَّهُ سَفِينَةً لُّجُجٍ حَتَّىٰ أَذْرَكَهَا أَوَّابِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ

[۴۵۸۸] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقرأ قَبْلَ مِنْ مُّذَكِّرٍ

د دې ترجمه الباب نه واخله باب ولقد اهلكننا اشياكم پورې شپې مختلف ترجمې دی او په هره یوه کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم یو روایت نقل دې. د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد خودل دا دی چه په آیت کښې "قَهْلَ مِنْ مُّذَكِّرٍ" د دال سره دې او په دې خبره باندې هم

(۱) تفسیر عثمانی ۷۰۱: فائده نمبر-۱۲

(۲) فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۵:

(۳) فیض الباری-۴/۲۴۱:

خبرداري مقصد دي چه قرآن پاك كومي قصي او واقعات بيانوي دي نه عبرت حاصلول
پكار دي.

[٣٤٧] بَابُ وَلَقَدْ يَسِّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

قَالَ مُجَاهِدٌ يَسِّرْنَا هَوْنًا يَرَاءَتُهُ.

[٤٥٨٩] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ (أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ: فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ).

[٣٤٨] بَابُ أَعْجَازُ نَحْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنَذِيرُ

[٤٥٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا سَأَلَ الْأَسْوَدَ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ أَوْ مُدْكِرٍ فَقَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَقْرُؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ قَالَ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرُؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ إِلَّا

[٣٤٩] بَابُ فَكَأَنُوكُمْ هَشِيمٌ الْمُحْتَظِرُ وَلَقَدْ يَسِّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ

فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

[٤٥٩١] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ الْآيَةَ

[٣٥٠] بَابُ وَلَقَدْ صَبَحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنَذِيرُ

إِلَى فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

[٤٥٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ رَحْمَةَ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

[٣٥١] بَابُ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

[٤٥٩٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ

[٣٥٢] بَابُ قَوْلُهُ سَيَهْزِمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ

[٤٥٩٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ وَهْبٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ

عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ يَوْمَ بَدْرٍ اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْذُكَ عَنْكَ وَعَوْدُكَ إِلَيْهِمْ إِنَّ تَأْتِي لَأَتُعْبِدُ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حُبُّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْتَلَتْ عَلَى رَيْكَ وَهُوَ يَتَّبِعُ فِي الدَّرَجِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَمِعْتُمْ الْجَنَّةَ وَيُتَوَلَّوْنَ الدُّبُرَ

[٣٥٣] بَابُ قَوْلِهِ بَلِّ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ

وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ يَعْنِي مِنَ الْمَرَارَةِ

[٣٥٩٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يُسُفُ بْنُ مَاهِكٍ قَالَ إِبْنِي عِنْدَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ لَقَدْ أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ وَابْنِي لِحَارِيَةَ الْعَبُّ بَلِّ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ [٣٥٩٦] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ أَشْذُكَ عَنْكَ وَعَوْدُكَ إِلَيْهِمْ إِنَّ شَيْئًا لَمْ تُعْبِدْ بَعْدَ الْيَوْمِ أَبَدًا فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ وَقَالَ حُبُّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْ أَخْتَلَتْ عَلَى رَيْكَ وَهُوَ فِي الدَّرَجِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَمِعْتُمْ الْجَنَّةَ وَيُتَوَلَّوْنَ الدُّبُرَ بَلِّ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ

[٣٥٤] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ الرَّحْمَنِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِجُحْبَانَ كُحْبَانَ الرَّحَى وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ يُرِيدُ لِسَانَ الْبَيْزَانِ وَالْعَصْفُ يَقُولُ الزَّرْعُ إِذَا قُطِعَ مِنْهُ شَيْءٌ قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَ قَدْ ذَكَ الْعَصْفُ وَالرَّيْحَانُ رِزْقُهُ وَالْحَبُّ الَّذِي يُؤْكَلُ مِنْهُ وَالرَّيْحَانُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الرِّزْقُ وَقَالَ بَعْضُهُمُ وَالْعَصْفُ يُرِيدُ الْمَأْكُولَ مِنَ الْحَبِّ وَالرَّيْحَانُ النَّضِيجُ الَّذِي لَمْ يُؤْكَلْ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَقَالَ الضَّحَّاكُ الْعَصْفُ التَّيْنُ وَقَالَ أَبُو مَالِكٍ الْعَصْفُ أَوَّلُ مَا يَنْبُتُ تَتَبَّعَ النَّبْتُ هُبُورًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ وَالْمَارِجُ اللَّهْبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَغْلُو النَّارَ إِذَا وَقَدَتْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ عَنْ مُجَاهِدٍ رَبُّ الشَّمْسِ فِي الشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَدَبُّ الْمَغْرِبِينَ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ لَا يَنْفِيَانِ لَا يَخْتَلِطَانِ الْمُنْشَأَتُ مَا رَفَعَ قُلْعُهُ مِنْ الشَّيْءِ فَأَمَّا مَا لَمْ يَرْفَعْ قُلْعُهُ فَلَيْسَ بِمُنْشَأٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كَمَا يَنْصُرُ الْفَخَّارُ الْفَخَّارَ الشُّوَاطِ لَهْبٌ مِنْ نَارٍ وَنَحَاسٌ النُّحَاسُ الصُّفْرُ يَصْبُ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيَعْدُونَ بِهِ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ يَهْمُ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَيَتَرَكُهَا مَذْهَابًا مَتَانٍ سُودًا وَإِنْ مِنَ الرِّبِّ صَلَاحٌ طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ فَصَلَصَلَ كَمَا يَصْلُصِلُ الْفَخَّارُ وَيُقَالُ مُنْتَنٌ يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ يُقَالُ صَلَاحٌ صَلَاحٌ كَمَا يُقَالُ صَلَّ النَّبَابُ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ وَصَرَصَرٌ مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَيْتُهُ فَكَهْ

وَنَحْلُ وَرَمَانُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرَّمَانُ وَالنَّحْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَأَيُّهَا تَعْدَهَا
فَاكِهَةً كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ فَأَمْرُهُم بِالْمَحَافَظَةِ عَلَى
كُلِّ الصَّلَوَاتِ ثُمَّ أَعَادَ الْعَصْرَ تَشْدِيدًا لَهَا كَمَا أَعِيدَ النَّحْلُ وَالرَّمَانُ وَمِنْهَا أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ
يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقٌّ عَلَيْهِ
الْعَذَابُ وَقَدْ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَوَّلِ قَوْلِهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَقَالَ
غَيْرُهُ أَفَنَأْتِ أَغْصَانٍ وَجَنَى الْجُنَيْنِ ذَابٍ مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ وَقَالَ الْحَسَنُ قِيَامِي إِلَّا نَعِيهِ
وَقَالَ قَتَادَةُ رَبِّكُمْ أَتُكْذِبَانِ يَعْنِي الْجَنِّ وَالْإِنْسَ وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي
شَأْنٍ يَغْفِرُ ذُنُوبًا وَيَكْشِفُ كُرْبًا وَيَرْفَعُ قَوْمًا وَيَضَعُ آخَرِينَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَرْزُقُ حَاجِرَ الْأَنْثَامِ
الْحُلُقَى نَضَاجَتَانِ قِيَا ضَتَانِ ذُو الْجَلَالِ ذُو الْعَظَمَةِ وَقَالَ غَيْرُهُ مَا رَجَّ خَالِصٌ مِنَ النَّارِ
يُقَالُ مَرَجَ الْأَمِيرِ رَعِيَّتُهُ إِذَا خَلَاهُمْ يُعَدُّو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَيُقَالُ مَرَجَ أَمْرِ النَّاسِ مَرِجٌ
مُلْتَبِسٌ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ اخْتَلَطَ الْبَحْرَانِ مِنْ مَرَجَتْ ذَاتُكَ تَرَكْتَهَا سَفَرُغٌ لَكُمْ سَحَابُكُمْ
لَا تَفْعَلْهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ يُقَالُ لَا تَفْرَعَنَّ لَكَ وَمَا بِهِ شُغْلٌ
يَقُولُ لَا خَدْنَكَ عَلَى غَيْرَتِكَ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ: يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ: دَ تَلِي دَ دَوَارُو چابرو په مینځ کښې دَ
لرگي په مینځ کښې یوه وړه شان ستن وی په څه سره چه دواړه چابري برابرولې شی که هغه
یو طرف ته تپت شی نو د هغه طرف چابري ښکته شی. چه هغه بالکل نیغ وی نو بیا دواړه
چابري برابر وی هم دپته لسان المیزان وائی او په آیت کښې همدغه مراد دي.
قوله: والحب ذوالعصف والريحان:

د ``والحب ذوالعصف والريحان``، تفسیر: امام بخاری رحمته الله د العصف پنځه معنې بیان کړيدي.
① یوه داچه د پټې هغه سبزی کومه چه د پخیدونه وړاندې پرکړې شی هغې ته عصف وائی.
② دوئم دا چه عصف نه مراد هغه دانې وی کوم چه خوړلې شی.
③ دریم دا چه عصف د غنمو پانړو ته وائی.
④ څلورم د ضحاک رحمته الله قول دي چه عصف اوچووبڼو او بهوسوته وائی.
⑤ پنځم د ابومالک رحمته الله قول دي چه عصف هغه سبزی ته وائی چه اول میوه کوی او نبطی
کښې عصف په ځای هغې ته هبور وائی. او د "الريحان" دوه معنې بیان کړيدي. یو دا چه
ريحان د عربو په کلام کښې رزق او روزنی ته وائی او دوئم دا چه د دي اطلاق په هغه پخه
غله باندې کيږي چه کچه نشی خوړلې، نو فرمائی "والريحان: النضيم الذي لم يؤكل" د عصف په
شرح کښې یو لفظ تین تیر شو د دي معنی ده بهوس، او اوچ واښه.

قوله: وَالْمَارِجُ اللَّهْبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ: (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ) کله چه اور بل کرې شی نوډ شین او زیږ رنگ شغله پورته طرف ته اوچتیږی، هغې ته مارچ وائی.

قوله: رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهُمَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ: آیت کښې دی (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ) هغه

د دواړو مشرقونو او دواړو مغربونو مالک دې، فرمائی: مشرقین: نه مراد دا دې چه د نمر دپاره یو مشرق د ژمی په موسم کښې وی او یو مشرق د گرمۍ په موسم کښې وی. دغه شان د نمر دوه مشرقونه شو او "مغربین" نه هم د ژمی مغرب او گرمۍ مغرب مراد دې. علامه شبیراحمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی: "په ژمی او اوږې کښې د کومې کومې نقطې نه نمر راخیږی هم د دغه مشرقینو او مغربینو په په تغیر او تبدل سره موسم او فصلونه بدلیری او مختلف انقلابات کیږی. د زمکې د خلقو په زرگونو فوائد او مصالح دې بدلون سره تړلی دی نوډ دې اول بدلیل هم د الله تعالی یو لوی نعمت او دهغه د قدرت یو عظیم نښه ده."

قوله: لَا يَبْغِيَانِ: لَا يَخْتَلِطَانِ: آیت کښې دی (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ يَتَّبِعُهُمَا بَيْرُزُّمٌ لَا يَبْغِيَانِ) هم هغه دودریابونه (صورتا) یوځای کړل په ظاهر کښې، یوبل سره ملاوښوی دی او حقیقه د دې دواړو په مینځ کښې یو پرده (قدرتی) ده. (چه) دې په وجه (دواړه) د خپلې خپلې موقع نه نشی وړاندې کیدې. فرمائی لایبغیان معنی ده لایختلطان یعنی هغه دواړه یو بل سره ملاویری نه، مطلب دا چه خوږ دریاب او مالیرین دریاب کوم ځای کښې چه یوبل سره یوځای کیږی هلته یو بل سره گډوډ کیږی نه علامه شبیراحمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی: "بیان القرآن کښې د دوو معتبرو ښگالی علماؤ شهادت نقل کړیدی. "ارکان" نه "چاپ گام" پورې دریاب داسې دې چه د هغې دوه بالکل جدا جدا مختلف دریابونه ښکاری، د یواووه سپینې دی او د یو تورې، په تورو کښې د سمندر غونډې تلاطم او تموج یعنی اوچتیدل او راخلاصیدل کیږی او سپینې او په بالک خاموش دی. کشتنی په سپینو او بوکښې راوانه وی او د دواړو په مینځ کښې یوه کرخه شان برابره روانه وی چه د دواړو ملتقی ده، خلق وائی سپینې او په خوږې دی او تورې تروې.

اوماته د "هارلیسال" یو څو طالبانو بیان او کړوچه په ضلع "هارلیسال" کښې دوه ولې دی چه هم د یو دریاب نه وتلی دی د یوې اوبه ترخې دی او د یوې ډیرې خوږې او مزیدارې دی. دلته په هجرات راقم الحروف چه کوم ځای مقیم دې سمندر تقریباً د لس دولسو میلو په فاصله باندې دې. د هغه ځای په ولو کښې ښکته والې پورته والې کیږی، ډیرو ثقافتو بیان کړیدی د مدیه وخت کښې چه کله د سمندر اوبه ولې ته راځی نوډ خوږو اوبو په مخ ترخې اوبه ډیر زور سره راخیږی خو هغه وخت هم دواړه اوبه گډوډ وډې کیږی نه، بره ترخې وی او لاتدې خوږې، د جزر په وخت کښې د پاسه نه ترخې اوبه کوزې شی او خوږې چه څنگه وی نو هغه شان باقی پاتې شی. دا شواهد کتلوسره د آیت مطلب بالکل واضح کیږی."

قوله: وَالْمُنْشَأَاتُ مَارُفَعٍ قُلْعُهُ مِنْ السُّفْرِ، فَأَمَّا مَا لَمْ يَرْفَعْ قُلْعُهُ، فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ:

(وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَأَتْ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ) منشئات هغه کشتوته وانی د کومو بادبانونه چه پورته اوچت کړی شوی وی، ځکه چه د لرینه داسې کشتی لکه د غرونو په شان ښکاری، د کومو بادبان چه نه وی اوچت شوي په هغې باندې د دې اطلاق نه کیږی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: كَالْفَخَّارِ: كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ: (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) الله

تعالی انسان یعنی حضرت آدم، د یو معمولی غونډی آواز کونکې خاورې نه پیدا کړو. مجاهد رضی الله تعالی عنہ فرمائی الله تعالی د آواز کونکې خاورینه داسې پیدا کړولکه څنگه چه د دې نه

خاورین لوبی جوړیږی. وړاندې د صلاحوا تشریح امام کړیده "طين خلط برمل، فصلصل، کما

یصلصل الفخار" یعنی هغه خټه کومې سره چه شکه یوځای کړی شوی نو هغه د خاورین لوبی

غوندې آواز کوی. دوئم قول دا دې چه صلصال بدبویه خټې ته وانی. دا صل نه ماخوډې

وانی چه صل اللحم، غوښه سخاشوه، بدبویه شوه، صل او صلصال یوه معنی ده، لکه صر او صر

صر چه یوه معنی ده. صر الهاب: دروازي د بندیدلو وخت کښې آواز اوکړی او لکه چه گې او

گېکې یوه معنی ده، اولته کول.

قوله: وَنَحَّاسٌ: النَّحَّاسُ الصُّفْرُ، يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ، فَيَعَذَّبُونَ بِهِ: آیت کښې دی

(يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنَحَّاسٌ فَلَا تَنْتَصِرُونَ) ای پیریانو او انسانانو مجرمانو! تاسو دواړو

باندې د قیامت په ورځ د اور شغله او ویلی شوی پیتل اچولې شی؛ بیا به تاسو دا) اخوانه

کړې شی. فرمائی آیت مبارک کښې نحاس نه پیتل مراد دې چه ویلی کولې به شی او د

دوزخیانو په سرونو به اچولې شی اود دې په ذریعه به هغوی له عذاب ورکولې شی.

قوله: خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ: يَهْمُ بِالْمُعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللَّهَ فَيَتَرَكُهَا: آیت کښې دی (وَلَمَنْ خَافَ مَقَامَ

رَبِّهِ جَنَّتٍ) اوکوم سړې چه د خپل رب په مخکښې د اودریدونه ویریږی د هغه د پاره به په

جنت کښې دوه باغونه وی. فرمائی (خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ) مطلب دا دې چه یو سړې د گناه کولو

اراده اوکړې بیا الله تعالی یادکړی او هغه گناه پرېږدی.

قوله: الشَّوَاظُ: لَهَبٌ مِنْ نَّارٍ: آیت کښې دی (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ) (ای پیریانو

او انسانانو مجرمانو! په تاسو دواړو باندې به) د قیامت په ورځ د اور شغله درپریخوډې شی.

فرمائی شواظ معنی د اور شغله.

قوله: مُدْهَاتَانِ سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّتَى: هغه دواړه باغونه به د خروبوالی د وجې تور

ښکاری، شینکې او آبادی چه څومره ژوریری نو هغه د توروالی طرف ته مائله وی.

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ الرِّمَانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَأَتَتْهَا تَعْدَهَا

فَاكِهَةٍ:

نخل اور رمان په فواکه کې داخل دی یا نه؟ (فِيهَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ) امام بخاری رحمته الله د دې آیت نه د امام اعظم رحمته الله استدلال رد کول غواړي (د) امام ابوحنیفه رحمته الله راښی ده چه نخل اور رمان فواکه کښې داخل نه دی بلکه د دې حیثیت د مستقل غذا یعنی خوراک دې. د انعمه ثلاثه، صاحبینو او جمهور علماو راښی دا ده چه نخل اور رمان فواکه کښې داخل دی. (امام اعظم رحمته الله د مذکوره آیت نه استدلال کوی چه دې کښې "فاکهه" او "نخل ورممان" په مینځ کښې واو عاطفه راوړلې شویدې او عطف په مغایرت باندې دلالت کوی په دې وجه دا "فاکهه" کښې داخل نه دی. امام بخاری رحمته الله فرمائی چه دا عطف په مغایرت د دلالت د پاره نه دې بلکه دا "تخصیص بعد التعمیم" د قبیل نه دې لکه چه په نورو ډیرو آیاتونو کښې د کوم ذکر چه هغوی دلته اوکړو د دې مثال موجود دې نو د دې تقاضا دا ده چه نخل ورممان فاکهه کښې داخلیدل پکار دي. امام ابوحنیفه رحمته الله فرمائی چه "نخل ورممان" کښې د تفکه شان موجود خودې لیکن دا د غذا او دا دوائ دواړو په توگه هم استعمالیږي په دې بنا دا فواکه کښې به نشی شاملولې. (جمهور فرمائی چه هم د دې دپاره خود دې تخصیص شویدې چه په دې کښې د تفکه د شان سره سره شان تغذی او تدای هم موجود دی. ثمره اختلاف به هغه وخت ښکاره کیږي چه خوک قسم اوخوری چه هغه به فاکهه نه خوری، بیا هغه په نخل ورممان کښې یو خیز اوخوړلو نو د جمهورو په نیزد به هغه حاثث شی او د امام ابوحنیفه رحمته الله په نیزد به حاثث نه وی. بعضوئیلی دی چه دا خلاف د حجت او دلیل اختلاف نه دې بلکه د عصر زمان او عرف اختلاف دې، یعنی د امام اعظم رحمته الله په زمانه او علاقه کښې عرف همدغه وو چه دا به په فواکه کښې نشو شمیرلې او د نورو فقهانو په نیزد عرف د دې نه مختلف وو دابه ئی په فواکه کښې شمیرل او په یمین کښې د عرف اعتبار وی نو د دې د پاره به اعتبار عرف له وی (د)

قوله: أَفْنَانٌ: أَغْصَانٌ: آیت کښې (فَوَائِئَافُ أَنْفَانٍ) دواړه باغونه به د ښاخووالا وی. فرمائی افنان نه ښاخونه مراد دی.

قوله: وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٌ: مَا يَجْتَنِي قَرِيبٌ: دآیت ترجمه ده "او ددې دواړو باغونو میوې به ډیرې نزدې وی" مطلب دا چه دې نه کومې میوې راشو کولې شی هغه به ډیرې نزدې وی.

(۱) وفي الفتح ۸/۲۲۳: العنصر المذكور هو ابوحنيفة، وفي عمدة القاری ۱۹/۲۱۴: لا يلزم تخصيص هذا القول

بأبي حنيفة وحده، فان جماعة المفسرين ذهبوا إلى هذا القول

(۲) الهداية، كتاب الايمان، باب اليمين في الاكل والشرب ۲/۴۹۱: وفيض الباری- ۴/۲۴۳

(۳) تعليقات لامع الدراري- ۹/۱۷۳:

(۴) د تفصيل د پاره تعليقات لامع الدراري ۱۷۴-۹/۱۷۲: وفتح القدير- ۴/۴۰۵:

قوله: فَبِأَيِّ آلَاءِ نِعْمَتِهِ رَبُّكُمْ أَنْ تُكَذِّبُوا: بَعْنِي الْجَنِّ وَالْإِنْسَ: آیت کنبی دی (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبُّكُمْ أَنْ تُكَذِّبُوا) تاسو به د خپل رب کوم کوم نعمتونه دروغ گنړئ. فرمائی الاء نه مراد نعمتونه دی او ربکما کنبی پیری او انسان ته خطاب دی.

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ: يَغْفِرُ ذَنْبًا: ابن حبان او ابن ماجه دا روایت مرفوعاً نقل کړېدی امام په خپل تاریخ کنبی دا موصولا نقل کړېدی، امام بیهقی هم دا موصولا نقل کړېدی (کُلُّ يَوْمٍ) معنی "کل وقت" ده.

قوله: بِرَزْخٍ: حَاجِزٍ: آیت کنبی دی (بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِي) په دواړو کنبی یوه پرده ده (دینه) وړاندې والې نشی کولې په دې کنبی د برزخ معنی ده حاجز، بندیز.

قوله: الْأَنَامُ: الْخَلْقُ: آیت کنبی دی (وَالْأَرْضُ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ) او هم هغه زمکه د مخلوق د پاره ده هغې په ځای کېځوده. فرمائی انام معنی مخلوق ده.

قوله: نَضَاجَتَانِ: فَيَاضَتَانِ: آیت کنبی دی (فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَاجَتَانِ) په دې دواړو باغونو کنبی به ده چینی جوش وهونکې وی. فرمائی نضاجتان معنی ده فیاضتان یعنی په جنتیانویاندي خیر او برکت ورونکې.

قوله: ذُو الْجَلَالِ: ذُو الْعِظَمَةِ: آیت کنبی دی (قَبْرُكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) ډیر د برکت نوم دې ستا د رب چه د عظمت والا دی او د احسان والا دی. فرمائی ذوالجلال معنی عظمت او بزرگۍ والا.

قوله: مَارِجٌ: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، يُقَالُ: مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ، إِذَا خَلَّاهُمْ، يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ، مَرِيجٌ: مُلْتَبِسٌ: آیت کنبی دی (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ) او پیریان د اور د شغلې نه پیدا کړل، د مارچ معنی ده خالص اور، عرب وائی مرج الامیر رعیتته حاکم خپل رعیت آزاد پریځودو، بعض په بعضویاندي ظلم کوی، مرج امر الناس د خلقو معامله خرابه شوه، مریج معنی مختلط مرج البحران دواړه دزیابونه یوځای شو. دا مرجت دابتک نه ماخوذ دې یعنی تا خپل څاروی پریځودل چه هغه د څرن په ځای کنبی اوڅری، مقصد دا چه مرج مختلف معنی راځی، آزاد پریځودل، او گټور کیدل.

قوله: سَنَفَرَعُ لَكُمْ: سَتَحَاسِبُكُمْ، لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنِ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ: آیت کنبی دی (سَنَفَرَعُ لَكُمْ آيَةُ الثَّقَلَيْنِ) دلته اشکال کیږی چه الله تعالی اول په څه

(١) قال الحافظ: وصله المصنف في التاريخ، وابن حبان في الصحيح وابن ماجه... عن ابني الدرداء مرفوعاً واخرجه البيهقي في الشعب عن ابني الدرداء مرفوعاً فتح الباری " ۸/۶۲۳ :

کارکنبی مشغول وو او اوس هغه د ثقلین د پاره اوزگاریری، د دې اشکال جواب امام ورکریدی د محاورې په توگه استعمالیری او د عربیو په کلام کنبی دا معروف دی وانی لاتفرغنک اوس زه ستادپاره اوزگاریریم حالانکه د اول د هغه څه مشغولتیانه وی، د دې مطلب دا وی چه اوس به هغه تانسی او مزه ورکونکې او سزا ورکونکې دی.

[۳۵۵] بَابُ قَوْلِهِ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتَانِ

[۴۵۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْقَعْبِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عِزْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَبِيصٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَنَّاتَانِ مِنْ فِضَّةٍ أَيْنَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّاتَانِ مِنْ ذَهَبٍ أَيْنَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ ذَلِكَ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِذَاءَ الْكِبَرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَذِيبٍ

[۳۵۶] بَابُ حُورٍ مَقْصُورَاتٍ فِي الْحَيَاةِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُورُ السُّودُ الْحَدَقُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَقْصُورَاتٌ مَحْبُوسَاتٌ قُصِرَ طَرَفُهُنَّ وَأَلْفُسُهُنَّ عَلَى أَزْوَاجِهِنَّ فَأَصْرَاتٌ لَا يَبْغِينَ غَيْرَ أَزْوَاجِهِنَّ
[۴۵۹۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا أَبُو عِزْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَبِيصٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ عَجَمَةً مِنْ لَوْلُؤَةٍ حَيَّةٍ عَرْضُهَا سِتُّونَ مِيلًا فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخِرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ وَجَنَّاتَانِ مِنْ فِضَّةٍ أَيْنَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّاتَانِ مِنْ كَدِّ أَيْنَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ ذَلِكَ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِذَاءَ الْكِبَرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَذِيبٍ

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د حور تشریح سودالحدیق د تورو سترگووالا، الحدیق حدقة جمع ده، د سترگو توروالي ته وانی، حور، د حوراء جمع ده اود مقصورات تفسیرنی بیان کړو چه د هغوی نظر اود هغوی ذات په د هغوی د خاوندانودپاره محفوظ وی اود بل چا په تصرف کنبی راتلووالا به نه وی او د بل چاطرف ته به سترگو اوچتولولوالا هم نه وی.

[۳۵۷] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ الْوَاقِعَةِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (وَجِثَ) زُلْزَلَتْ (بُسْتُ) قُتِلَتْ لَقِيَ كَمَا بَلَكَ السَّوْفِيُّ، الْمَغْضُوبُ الْمَوْفَرُ مَمْلَأٌ، وَيُقَالُ أَيْضًا لَأَشْوَكَ لَهُ (مَنْضُودٍ) الْمَوْزُ، وَالْعَرَبُ الْمُحَبِّبَاتِ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ (لُئْلَ) أُمَةٌ (يَحْمُومٍ) دُخَانُ أَسْوَدٍ (يُحْمُونَ) يُدْعَمُونَ. الْهَيْمُ الْإِبِلُ الظَّمَاءُ (لَمُفْرَمُونَ) لَمَلَزَمُونَ (رَوْحٌ) جَنَّةٌ وَدَحَاءُ (وَرِجَانٌ) الرِّزْقُ (وَنَلَأُ كَمَا) فِي أَى خَلْقٍ نَشَاءُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (نَفَكُوهُونَ) تَعْبُوبُونَ (عُرْبًا) مُثْقَلَةٌ وَاجِدَهَا عَرُوبٌ مِثْلُ صَبُورٍ وَصَيْرٍ، يَتِيمَتَا أَهْلٍ مَكَّةَ الْعَرَبِ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْعَجَمَةِ، وَأَهْلُ

الْعِرَاقِ الشَّكْلَةَ. وَقَالَ فِي (خَافِضَةَ) يَقُومُ إِلَى النَّارِ، وَ(زَافِعَةً) إِلَى الْحَنَّةِ (مَوْضُوعَةً) مُسَوَّجَةً، وَمِنْهُ وَصِيْنُ النَّاقَةِ، وَالْكُوبُ لَا أَذَانٌ لَهُ وَلَا عُرْوَةٌ، وَالْأَبَارِيقُ ذَوَاتُ الْأَذَانِ وَالْعَرَى. (مَكُوبٌ) جَارٍ (وَقُرْشٍ مَرْفُوعَةٍ) بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (مُتَرَفِّينَ) مُتَمَتِّعِينَ (مَا تَمْنُونُ) هِيَ النَّظْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. (لِلْمُتَوِينِ) لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِي الْقَفَرُ. (بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) بِمَحْكَمِ الْقُرْآنِ، وَيُقَالُ يَمْسُقُطُ النُّجُومُ إِذَا سَقَطَ، وَمَوَاقِعُ وَمَوْقِعٌ وَاحِدٌ. (مُدْهِنُونَ) مُكْذِبُونَ مِثْلُ (لَوْ تُدْهِنُ قَيْدَهُنَّ). (فَسَلَامُ لَكَ) أَيْ مُسَلِّمٌ لَكَ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ، وَأَلْفَيْتُ إِنَّ وَهُوَ مَعْنَاهَا كَمَا تَقُولُ أَنْتَ مُصَدِّقٌ مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ، إِذَا كَانَ قَدْ قَالَ إِلَى مُسَافِرٍ عَنْ قَلِيلٍ. وَقَدْ يَكُونُ كَالدُّعَاءِ لَهُ كَقَوْلِكَ فَسَبِّحْ مِنَ الرِّجَالِ. إِنَّ رَفَعْتَ السَّلَامَ قَبْلَهُ مِنَ الدُّعَاءِ (تُورُونَ) تُسَافِرُونَ. أَوْزَيْتُ أَوْقَذْتُ. (لَقُوا) بِأَطْلًا. (تَأْتِيًا) كَذِبًا.

د کلماتو تشریح:

قوله: رجت: زلزلت: آیت کنبی دی (إِذَا رَجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا) په زمکه کنبې به سخته زلزله راشی په دې کنبې د رجت معنی ده چه کله هغه اوخوزلې شی، هغه اوږقولي.

قوله: بست: فنت والتت کما یلت السویق: (وَبَسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا) فرمانی چه بست معنی ده فنت غرونه به ذره ذره کرشی، لت: مډوډبه کرشی، لکه څنگه چه ستوان گډوډ کولې شی.

قوله: المخضود: الموقر حملا، ويقال ایضاً: لا شوک له: (فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ) معنی ده د هغه بیرې ونه چه د میوې د بوج نه بار کریشوې وی او دا هم ونیلی شی چه مخضود هغې ته ونیلی شی په کومه کنبې چه ازغی نه وی.

قوله: منضود: الموز: (وَطَلَعَ مَنُضُودٌ) طلح تفسیر دې الموز یعنی کیلا او منضود معنی ده په یویل باندې کیخودې شوي.

قوله: والعرب: المحببات الی ازواجهن: (فَجَعَلْنَهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا) مونږ دې حورو لره ښځې، د خاوندانو د پاره محبوب اوډ هغوی هم عمر جوړ کړې. هغه ښځې چه د خپلو خاوندانو محبوبې وی "عرب" وانی، عرب: عرب و عربو جمع ده، د آتو نهو لفظونو تشریح نه پس امام دوباره د دې لفظ تشریح کړیده، نو او فرماینلې شو عربا: مثقلة یعنی عرب مثقله دې، مثقله معنی ده د دې په را باندې پیش دې. محبوبې بی بی ته اهل مکة عربة وانی، اهل مدینه دیته غنچه وانی اهل عراق دې ته شیکه وانی

قوله: ثلة: امة: آیت کنبې (ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ) په دې کنبې ثله معنی ډله، او گروه.

قوله: يحموم: دخان اسود: آیت کنبی دی (وَطَلِيَ قَيْنَ يَحْمُومٍ) او (اصحاب شمال) د تور لوگی په سوری کنبې به وی یحموم تور لوگی ته وانی.

قوله: يصرون: يديمون: آیت کنبی دی (وَكَاَلُوا يُصْرُونَ عَلَى الْجَنَّةِ الْعَظِيمَةِ) اودې خلقو به په ډیره درنه گناه باندې اصرار کولو (یعنی ایمان به نې نه راوړلو) يصرون معنی یدیمون همیشه والې اختیار کړې وو.

قوله: الهيم: الابل الظماء: آیت کنبی دی (فَتُزَيَّنُ عَلَيْهِ مِنَ الْحَبِيرَةِ) هغوی به د تگی اوبسانو په شان څکونکی وی، الهيم تگی اوبسانوته وائی.

قوله: لمغرمون: لملز مون: آیت کنبی دی (إِنَّا لَمَغْرُمُونَ بِأَلِّئْنَاهُمْ مَقْرُومُونَ) په مونې باندې تاوان راپریوتلو بلکه بالکل محرومه پاتې شو. لمغرمون معنی ده الزام ورکړېشو، په مونې باندې لازم کړېشو، قرضدارې شو.

قوله: فروح: جنة ورخاء، وريحان: الرزق: آیت کنبی دی (فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ) قَرُورٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ) بیا چه کوم خلق د مقربینونه وی د هغوی د پاره خو راحت دې او خوراگونه دی او د آرام جنت دې. روح معنی جنت او فراخی ده او ریحان معنی رزق ده.

قوله: وننشككم: في اتي خلق نشاء: آیت کنبی دی (وَلْيُشْكِرْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ) او ستاسو به داسې صورت جوړ کړیږي کوم چه تاسو پېژنې هم نه، فرمانی مطلب دا دې چه مونې په کوم صورت کنبی غواړو تاسو به پیدا کوو.

قوله: تفكبون: تعجبون: آیت کنبی دی (لَوْ شَاءَ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكُهُونَ) یعنی که مونې او غواړو نو دا به ذره ذره کړو بیا به تاسو حیران شئ.

قوله: خافضة: لقوم الى النار، رافعة: الى الجنة: آیت کنبی دی (لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةٌ) خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ) د قیامت په واقع کیدو کنبی هیڅ اختلاف نشته هغه به بعضې ښکته کړی او بعضې به اوچت کړی، امام فرمانی خافضة معنی ده هغه قیامت به یو قوم جهنم طرف ته یوسی او رافعة معنی یو قوم به د جنت طرف ته اوچتونکې دې.

قوله: موضونة: منسوجة، ومنه: وضين الناقة: (عَلَى سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ) معنی ده جوړشوی، هم دینه وضين الناقة دې هغه رښی ته وائی په کومه چه په اوبښ باندې کجاوه او بار تړلې شی.

قوله: باکواب وایارق: کوب هغه لوبښی ته وائی کوم کنبی چه نه ټوټی او او لاسکې لکه کلاس، پیاله. ابريق هغه لوبښی ته وائی په کوم کنبی چه دا دواړه وی لکه لوبته، بعضو لوبو کنبی د ټوټی سره لاسکې هم وی لکه چه په عربو کنبی رواج دې.

قوله: مسکوب: جار: آیت کنبی دی (وَمَا مَسْكُوبٌ) او روانې اوبه وی... مسکوب معنی روانې.

قوله: وفرش موفوعة: بعضها فوق بعض: فرمانی آیت کنبی دی (وَقُرْشٌ مَّرْفُوعَةٌ) قط په قط فرش مراد دې.

قوله: مترفین: ممتنعین: آیت کنبی دی (اَللّٰهُمَّ كَاثِلُوْا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفِيْنَ) هغه خلق به دې نه وړاندې، یعنې دنیا کنبی، په ډیره خوشحالی کنبی اوسیدل، فرمائی مترفین معنی ممتنعین، په آرام سره ژوند تیرونکی، خوشحاله.

قوله: ماتمنون: هی النطفة فی ارحام النساء: آیت کنبی دی (اَقْرَبَتْكُمْ مَا تُمْنُونَ) اَللّٰهُمَّ تَخَلَّفُوْهُ اَمْ تَحْنُ الْخَلْفُوْنَ) ښه بیا دا اوښانې تاسو کومه د ښځو په رحم کنبی منی رسولی هغې نه تاسو انسان جوړوئی که مونږ جوړونکې یو. فرمائی ماتمنون معنی ده هغه نطفه چه د ښځې په رحم کنبی اچوئی.

قوله: للمقوین: للمسافیر، والقی: القفر: (تَحْنُ جَعَلْنَهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِّلْمُقَوِّينَ) هم مونږ ونې پیدا کړی، کوم نه چه اور راوځی (ستاسو د یاداشت د پاره) چه کوم الله د شې ونې نه اور راویستلو باندي قادر دې هغه مړی ژوندی کولوباندي هم قادردې، اوپه ځنګل کنبی سفر کونکو د نفع اوچتلو د پاره مقوین معنی مسافرین ده قی (بکسر القاف) نه ماخوږ دې صحرا او بیابان ته وائی.

قوله: مواقع النجوم: بحکم القرآن، ويقال: مسقط النجوم، اذا سقط: (فَلَا أَقِمْ مَوَاقِعَ النُّجُومِ) فرمائی چه مواقع النجوم نه د قرآن کریم محکم آیاتونه مراد دي. د موقع تفسیر محکم سره اود نجوم تفسیر قرآن سره کړیدی. ځکه چه قرآن نجما نجما نازل شويدي او مواقع النجوم دوئم تفسیر د ستور پریوتل یعنی ډوبیدلو منازل.

قوله: مدهنون: مکذبون، مثل: لوتدهرن، فیدهنون: آیت کنبی دی (اَقْبِهْذَا الْحَدِيثَ اَلْتُمْ مَذْهَبُونَ) آیا تاسو دا کلام دروغ گرځونکی ئې، د سورة قلم په آیت کنبی هم داشان دي (وَوَدَّ الْوَلَدُ هُنَّ يُدْهِنُونَ) دا خلق غواړی چه تاسو د تبلیغ په کار کنبی بست شئی نو دوی به هم سست شی.

قوله: فسلامك: ای مسلم لك، انك من اصحاب الیمن: سلام په معنی د مسلم ده، اود دې معنی ده مسلم لك انك من اصحاب الیمن یعنی دا ستاسو د پاره منلې شوی ده چه تاسو د اصحاب الیمن نه ئې "ان" اگرچه په لفظونو کنبی غورزولې شويدي لیکن په معنی کنبی د دې اعتبار شته، لکه چه یو سړي اووائی زردې چه سفر کونکې یم نو د دې په جواب کنبی به تاسو وائی انت مصدق، مسافر عن قلیل دلته هم "ان" محذوف دې او اصل عبارت دې "انت مصدق انك مسافر عن قلیل" د سلام لفظ د دعا په توګه هم استعمالیږی لکه "سقیام الرجال" لفظ چه د دعا په توګه استعمالیږی، "یعنی سقاك الله سقیام الرجال" په خلق کنبی دې الله تعالی هم تا خړوب کړی، البته "سقیام" د دعاء پاره منسوب استعمالیږی او سلام مرفوع استعمالیږی.

قوله: تورون: تستخرجون: آیت کنبی دی (أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ) بنه ده بیا دا اونیایی کوم اور چه تاسو بلونی. فرمائی تورون معنی کوم اور چه تاسو راوباسی.

قوله: لغوا: باطلا: تائماً: کنها: آیت کنبی دی (لَا يَتَمَنَّوْنَ فِيهَا لَعَوًا وَلَا تَائِمًا) دی کنبی لغو معنی باطل او تائما معنی د دروغده.

[۳۵۸] بَابُ قَوْلِهِ وَظِلٌّ مَمْدُودٌ

[۲۵۹۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَتْلُمُ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يُبِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَئُضُّهَا وَأَفْرَعُوْا إِنَّ شِئْتُمْ وَظِلٌّ مَمْدُودٌ

[۳۵۹] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْحَدِيدِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ مُعَرَّبِينَ فِيهِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ جَنَّةٌ وَسِلَاحٌ مَوْلَاكُمْ أُولَى بِكُمْ لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقَالُ الظَّاهِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَلِمًا وَالْبَاطِنُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَلِمًا أَنْظِرُونَا أَنْتَظِرُونَ

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ مُعَرَّبِينَ فِيهِ: (وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ

فِيهِ) اوبه کوم مال کنبی چه هغه تاسو د نور قائم مقام جوړ کړې نى دینه خرج کوئى، مجاهد رحمه الله د دې ترجمه کړیده تاسوئى آباد کړى نى په دې کنبی د نورو خلقو د تللو په پس.

قوله: مِنْ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ: مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَى الْهُدَى: آیت کنبی دی (هُوَ الَّذِي يُبْرِئُ

عَلَى عَبْدِيهِ آيَاتٍ يَبْرِئُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) هغه داسې رحیم، دې چه خپل بنده (محمد) باندې صفاصفا آیاتونه رالیکی دې د پاره چه هغه تاسو) د کفر او جهل تیارونه د ایمان او حقیقی علم، رانړا طرف ته راولی. فرمائی الظلمت نه گمراهی او النور نه هدایت مراد دې.

قوله: فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ: جَنَّةٌ وَسِلَاحٌ: آیت مبارک کنبی دی (وَأَكْزَلْنَا

الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ) اومونږ اوسپنه پیدا کړیده په کومه کنبی چه سختوالې دې اود خلقو دپاره نورې هم قسما قسم فاندې دی. فرمائی منافع لناس نه د پال او وسله مراد ده.

قوله: مَوْلَاكُمْ: أُولَى بِكُمْ: آیت کنبی دی (مَا بَيْنَكُمُ النَّارُ وَهِيَ مَوْلَاكُمْ) ستاسو د ټولو خای

دوزخ دې هم هغه ستاسو) د همیشه د پاره، ملګرې دې. فرمائی مولاکم معنی اولی بکم

یعنی د دوزخ اور ستاسو د پاره لاتق دې.

قوله: لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ لِيَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ: آیت مبارک کنبی دی (لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ

الْكِتَابِ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) دې د پاره چه د قيامت په ورځ اهل كتابوته دا خبره معلومه شی چه دې خلقو ته د الله تعالى په فضل كېنې په يو جزء باندې هم بغير د ايمان راوړلو قدرت نشته. فرماني آيت كېنې لنلايعلم معنى ليعلم ده يعنى په دې كېنې لا زاند دې.

قوله: يُقَالُ: الظَّاهِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا، وَالْبَاطِنُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

:آيت مبارك كېنې دى (هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) د دې يو مطلب خودا دې چه الله تعالى هرڅيز پيژنى، كه هغه پټ وي كه ښكاره او دوښم مطلب دا دې چه د الله تعالى وجود ظاهر دې خكه چه د هغه د وجود خودونكى ډير دلائل دى او د الله تعالى وجود باطن هم دې خكه چه هغه مدرك بالحواس نه دې.

قوله: أَنْظِرُونَا: أَنْتَظِرُونَا: آيت كېنې دى (يَوْمَ يَقُولُ الْمُنِفِقُونَ وَالْمُنِفِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَسِمْ مِنْ تَوَكُّمٍ) په كومه ورځ چه منافقان سړى او منافقاني ښځې مسلمانانوته اوواني، له شان زموږ انتظار او كړنى. انظرونو معنى زموږ انتظار او كړنى.

[۳۶۰] باب: تفسير سورة المجادلة

د كلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُحَادُّونَ يُشَاقُّونَ اللَّهُ كُتِبُوا أَخْرَأُوا مِنْ الْجَزَى اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: (إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُتِبُوا كُتِبَتِ الْإِيمَانُ مِنْ قَبْلِهِمْ) دې كېنې يحادون ترجمه يشاقون سره كړيده د څه معنى چه مخالفت كولو راځي او كبتو معنى ذليل كړيشوى.

قوله: اسْتَحْوَذَ: د غَلَبَ: آيت مبارك كېنې دى (اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ) په دوى باندې شيطان غلبه حاصله كړيده. استحوذ معنى غالب راتلل، تسلط حاصلو.

[۳۶۱] باب: تفسير سورة الحشر

قوله: الْجَلَاءُ الْإِخْرَاجُ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ: آيت كېنې دى (وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبُهمُ فِي الدُّنْيَا) اوكه الله تعالى د هغوى په قسمت كېنې وطن پريخودل نه وو ليكلي نو هغوى ته به په دنيا كېنې سزا وركوله. فرماني الجلاء معنى د يوې زمكې نه بلې زمكې طرف ته راويستل دى.

[۴۶۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَرْزَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِأَبْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ التَّوْبَةِ قَالَ التَّوْبَةُ هِيَ الْفَاضِحَةُ مَا زَالَتْ تَنْزُلُ وَمِنْهُمْ وَمِنْهُمْ حَتَّى ظَنُّوا أَنَّهُمْ لَنْ يُنْفِقَ أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا دُكِرَ فِيهَا قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَنِي النَّضِيرِ

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه نه د سورة توبه متعلق تپوس اوشو نو هغوى افرمائيل چه دا سورة فاضحه ده يعنى دې ډير خلق رسوا كړل او د ډيرو خلقو د حقيقت حال نه ئي پرده

اوچته كرده. د صحابه كرامو خو دا خيال پيدا شوې وو چه كيديشنى چه دا خوك هم پريښدى او د ټولو حال به په دې كېنې ذكر كړيشى، خو ظاهره ده چه په دې كېنې صرف د منافقانو او د هغه خلقو ذكر او كړيشو چه د الله تعالى په حكم نى عمل نه كولو. د غايت وړع او تقوى په وجه صحابه كرامو ته په خپله باره كېنې انديښنه شوې وه.

[٤٦٠١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَمَادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قُلْتُ لِأَبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ النُّصَيْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النُّصَيْرِ
دا حديث كتاب الغازى كېنې تباب حديث بى النصير لاندې تير شويدي (١)

[٣٦٢] بَابُ قَوْلِهِ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ تَخْلَعُ مَا لَمْ تَكُنْ عَجُوزًا أَوْ بَرِيَّةً
[٤٦٠٢] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّقَ نَخْلَ بَنِي النُّصَيْرِ وَقَطَعَهُ وَهِيَ الْبُورَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيْلُكُمُ الْفَاسِقِينَ

[٣٦٣] بَابُ قَوْلِهِ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ
[٤٦٠٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ عَنْ عُمَرَ وَعَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَبِي بَرٍّ حَدَّثَنَا عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النُّصَيْرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفِ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ يُغِيلُ وَلَا رِكَابَ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةٌ يَنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ مِنْهَا نَفَقَةً سَنِيَّةً ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السَّيْلَانِ وَالْكَرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[٣٦٤] بَابُ وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

[٤٦٠٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْوَأْثِمَاتِ وَالْمُوتِئِمَاتِ وَالْمُتَّيِّمَاتِ وَالْمُتَّجِلَّاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيَّرَاتِ خَلَقَ اللَّهُ قَبْلَهُ ذَلِكَ أَمْرًا مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ هَذَا أُمُّ نَعْقُوبَ فُجَاءَتْ فَقَالَتْ إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ

(١) اوگورنى كشف البارى كتاب المغازى- ١٨٣:

(٢) واخرجه مسلم فى اللباس والزينة، باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم الحديث ٢١٢٥.، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الترجل، باب فى صلة الشعر، رقم الحديث ٤١٦٩.، واخرجه الترمذى فى الادب، باب ماجاء فى الواصلة والمستوصلة والواشمة والمستوشمة، رقم الحديث ٢٧٨٢.، واخرجه النسائى فى السنن الكبرى، باب وما نهاكم عنه فانتهوا، رقم الحديث ١١٥٧٩.، واخرجه ابن ماجه فى النكاح، باب الواصلة والواشمة، رقم الحديث- ١٩٨٧:

لَعَنَتْ كَيْتَ وَكَيْتَ فَقَالَ وَمَا لِي أَلْعَنُ مَنْ لَعَنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ هُوَ؟ كَتَبَ اللَّهُ فَقَالَتَ لَقَدْ قَرَأْتُ مَا بَيَّنَّ الْلُّوْحَيْنِ فَمَا وَجَدْتُ فِيهِ مَا تَقُولُ قَالَ لَيْسَ كُنْتُ قَرَأْتِيهِ لَقَدْ وَجَدْتِيهِ أَمَا قَرَأْتَ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا قَالَتْ بَلَى قَالَ فَإِنَّهُ قَدْ نَهَى عَنْهُ قَالَتْ فَإِنِّي أَرَى أَهْلَكَ يَفْعَلُونَهُ قَالَ فَأَذْهَبِي فَالْظُّرَى قَدْ هَبَّتْ فَظَهَرَتْ فَلَمْ تَرِي مَنْ حَاجِبَهَا فَمِنْهَا فَقَالَ لَوْ كُنْتُ كَذَا لَكِ مَا جِئْتُ مَعْتَهَا

[٤٦٠٥] (١) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزَنَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سُهَيْبٍ عَنْ سُهَيْبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: دُكِّرْتُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَافِيَةَ حَدِيثٌ مِنْصُورٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَعَنَ اللَّهُ الْوَاصِلَةَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنْ أُمِّ أَوْ يُقَالُ هَذَا مُنْعَوَبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلُ حَدِيثِ مَنْصُورٍ

اوښته داسې چېغه من امرأيتان هه امر يعقوب بن اسحاق عليه السلام راويي کړی دی چې یو ورځ له خپل زوی سره په حجره کې وایستل شوی وو. د حدیث باب تشریح دا حدیث دلته په اول ځل راځي، امام بخاري رحمه الله وړاندې کتاب اللباس کېنې هم نقل کړیدې، امام مسلم امام ابو داود امام ترمذی او امام نسائی هم دا نقل کړيدي. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرماني چه الله تعالی لعنت راليگلي دي واشامت باندې دا دَ اُشامة جمع ده، هغه ښځې ته واڼي چه لاس مړوند يا شونډه وغيره باندې خالونه کوي. او په موتشمات باندې دا د مؤتشمه جمع ده، په هغه ښځه چه په خپل يا د بل په اندام باندې خالونه وهي. او په متنمصات باندې دا د متشمصة جمع ده، هغه ښځه چه د مخ نه ويننه راويايي، په مخ باندې که ږيره يا بریت راوخې نو ښځوته د دې د وينتو راويستلو اجازت ورکړيشوې دې مگر دينه علاوه د مخ د اطرافو نه يا د سترگو د بڼو نه يا اوريوخو نه د حسن او بئاست په غرض ويښته ويستل جائز نه دي. او متفلمات باندې دا د متفلمة جمع ده، نه هغه ښځه مراده چه په خپلو غاښونو کېنې د څه آلي وغيره په ذريعه کولوالی پيدا کوي. په دې ټولو ښځو باندې لعنت ليگلې شويدې ځکه چه د الله تعالی په ورکړي شوى قدرتي صورت کېنې بدلون کوي. د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا کلام د بنى اسد قبيلې يوې ښځې ته معلوم شو چه د ام يعقوب په نوم باندې مشهوره وه، هغه راغله او ونی ويل چه ما ته معلومه شويده چه تا په داسې قسمه ښځو د الله تعالی لعنت ليگلې دي، ابن مسعود رضي الله عنه وفرمائيل د الله تعالی رسول صلى عليه وسلم چه په چا لعنت اوليگلو او چه د کتاب الله په نيزدمعلون دی په هغوى زه لعنت ولې اونه ليگم، ښځې ونييل چه د دوو تختو يعنى گټوپه مينځ کېنې قرآن ما لوستلې دې په هغې کېنې خودا نشته، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وفرمائيل که تالوستلې وې نو ضرور به ملاوتشوې وو، بيا هغوى دا آيت تلاوت کوؤ وما اتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا په دې باندې هغه ښځې اوونيل

١) وايضاً اخرج في اللباس، باب المتفلجات للحسن، رقم الحديث ٥٩٣١:، وباب التمنصات، رقم الحديث ٥٩٣٩: وباب الموصلة رقم الحديث ٥٩٤٣: وباب المستوشمة رقم الحديث ٥٩٤٨: واخرجه الترمذى في الزينة- ٢/٢٨٠:

چه ستا کور والا هم داسې کوی، هغوی اوونیل لاره شه او اوگوره، هغه لاره خود اقسام شه خیز نی اونه لیدو، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او فرمائیل "که زما کوروالا داسې وه نو ماسره نشوه اوسیدلی".

[۳۶۵] بَابُ وَالَّذِينَ تَبَوَّعُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

[۴۶۰۶] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ يَعْنِي ابْنَ عَيَّاشٍ عَنْ حَصِينٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَوْصِيَ الْخَلِيفَةُ بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ وَأَوْصِيَ الْخَلِيفَةُ بِالْأَنْصَارِ الَّذِينَ تَبَوَّعُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَهْجِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُخَنَّبِهِمْ وَيَعْقُو عَنْ مُسِيئِهِمْ

[۳۶۶] بَابُ قَوْلُهُ وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمُ الْآيَةَ

الْخَصَاصَةُ الْفَاقَةُ الْبُغْلُخُونَ الْقَابِزُونَ بِالْخُلُودِ وَالْقَلَامِ الْبَقَاءَ حَتَّى عَلَى الْقَلَامِ عَجَلٌ وَقَالَ الْحَسَنُ حَاجَةً حَسَدًا

[۴۶۰۷] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ غَزْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَابَنِي الْجُحْدُ فَأَرْسَلْ إِلَى نِسَائِهِ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُنَّ شَيْئًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا رَجُلٌ يُضَيِّقُهُ هَذِهِ اللَّيْلَةُ يَرْمِيهِ اللَّهُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ ضَيِّفْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدْخِرِيهِ شَيْئًا قَالَتْ وَاللَّهِ مَا عِنْدِي إِلَّا قَوْتُ الصَّبِيَّةِ قَالَ فَإِذَا أَرَادَ الصَّبِيَّةُ الْعِشَاءَ فَنُومِيهِمْ وَتَعَالَى فَأَطْفِئِي السِّرَاجَ وَنَظْوِي بَطُونَنَا اللَّيْلَةَ فَفَعَلَتْ ثُمَّ عَدَا الرَّجُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَقَدْ عَجِبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْضَحِكَ مِنْ فُلَانٍ وَقُلَانَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

قوله: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَ طبرانی په روایت کښې دا یو

سړې حضرت ابوهریره (وود)

قوله: فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: دا حضرت ابوطلحه رضی الله عنه وو، بعض وائی چه دا ثابت بن

قیس (وود) دا روایت په "مناقب انصار" کښې تیرشویږي.

[٣٦٧] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْهُمَّازَةِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبُنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هَذَا بِعَصْرِ الْكَوَاكِبِ أَمْرُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ كُنْ كَوَاكِبَ بَمَكَّةَ

قوله: لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبُنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هَذَا: آيت كنبی دی (رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا) فرمانی (لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً) معنی ده چه د کافرانود لاسه مونې ته څه تکلیف راوړنه رسيدو چه هغوی داسې اوونیل که دا مسلمانان په حقه وي نو دوی ته به دامصیبت نه وو رسيدلې، یعنی که د مسلمانانودین برحق وونون به دوی زموږ نه مغلوب نه وو اوزموږ د لاسه به دوی په تکلیف کښې نه وو)

قوله: بِعَصْرِ الْكَوَاكِبِ أَمْرُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ: (وَلَا تُمَكِّدُوا بِعَصْرِ الْكَوَاكِبِ) دې مطلب دا بیان کړي شوه د رسول الله ﷺ صحابه کرامو ته حکم ورکړي شو چه خپلې هغه ښځې جدا کړئ کومې چه په مکه کښې کافرانې دي، عَصْمَة جمع ده عقد زواج مراد دي، الکواکب کافرة جمع ده.

[٣٦٨] بَاب لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

[٤٦٠٨] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ كَاتِبَ عَلِيٍّ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَالزُّبَيْرُ وَالْبُقْدَادُ فَقَالَ اطْلُقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَازِرٍ فَإِنَّ بِهَا ظَلِيئَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا فَذَهَبْنَا نَعَادِي بِهَا خَلَيْنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ بِالظَّلِيئَةِ فَقُلْنَا أَخْرِجِي الْكِتَابَ فَقَالَتْ مَا مَعِيَ مِنْ كِتَابٍ فَقُلْنَا لَنُظَرِّجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنَلْقِيَنَّ الشَّيْبَ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِهَا فَأَتَيْنَا بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا فِيهِ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أَنَابِيسَ مِنَ الْمُسْرِكِينَ مِنْ بَمَكَّةَ فَنَجَّوهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هَذَا يَا حَاطِبُ قَالَ لَا تَجْعَلْ عَلَى يَأْ رَسُولَ اللَّهِ إِلَى كُنْتُ أَمْرًا مِنْ قُرَيْشٍ وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَكَانَ مِنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ هُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ بِهَا أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِمَكَّةَ فَأَحْبَبْتُ إِذْ قَاتَنِي مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَصْطَلِمَهُ بِيَهُمْ يَذَابَحُونِ قَرَابَتِي وَمَا فَعَلْتُ ذَلِكَ كُفْرًا وَلَا ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكُمْ فَقَالَ عُمَرُ ذَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَضْرِبْ عُنُقَهُ فَقَالَ إِنَّهُ كَهْدِيدٌ وَأَمَّا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَطْلَمَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اغْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ قَالَ عَمْرُو وَتَزَلَّتْ فِيهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

قَالَ لَا أَدْرِي الْآيَةَ فِي الْحَدِيثِ أَوْ قَوْلَ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ قِيلَ لِسُفْيَانَ فِي هَذَا أَفْتَرَكْتَ لَا تَتَّخِذْ وَأَعْدَوِي وَعَدْوُكُمْ أَوْلِيَاءُ الْآيَةِ قَالَ سُفْيَانُ هَذَا فِي حَدِيثِ النَّاسِ حَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو مَا تَرَكْتُ مِنْهُ حَرْفًا وَمَا أَرَى أَحَدًا حَافِظَهُ غَيْرِي

د سند توضیح: د حمیدی رحمہ اللہ د دې روایت په آخره کښې دې قال: لا ادري الاية في الحديث، او قول عمرو: دا د ابوسفیان بن عینیه قول دې، هغه فرماني چه ماته معلومه نه ده چه د روایت په آخره کښې د آیت د نزول آخری کومه خبره ده هغه د حدیث متعلق ده یادا د عمرو بن دینار قول دې، علی بن مدینی رحمہ اللہ فرماني چه سفیان ته په دې سلسله کښې اوونیلې شوجه د روایت په آخر کښې دا کوم آیت دې چه دا آیت "لاتتخذوا عدوی...." د حضرت حاطب په واقعه کښې نازل شويدي نو سفیان ابن عینیه اوونیل چه دا د خلقو روایت دې. لیکن ما چه د عمرو بن دینار نه کوم محفوظ کړی دی د هغې نه مایو حرف هم نه دې پریڅې او زه نه پوهیږم چه زما نه علاوه بل چا دا حدیث داسې محفوظ کړې وی. حاصل دا دې چه آیت کریمه د دې واقعي پاره کښې نازل شويدي، په دې سلسله کښې سفیان ته شک دې چه دا د حدیث حصه ده که د عمرو بن دینار قول دې، علامه عینی رحمہ اللہ لیکلی: *

ملخص مقالته سفیان لادری ان حکایة نزول الاية من تسمية الحديث الذي رواه على بن ابي طالب رضي الله عنه، او قول عمرو بن دينار موقوفاً عليه ادرجه هومن عندنا، وسفیان لم یجزم بهذه الیادة، وقد روی النسائی عن محمد بن منصور ما یبدل علی هذه الیادة مدرجة، وروی الشعلبی هذا الحديث بطوله، ولی اخره: فانزل الله تعالی فی شان حاطب ومکاتبته، یا ایها الذین امنوا لاتتخذوا.... (الایة د)

[۳۶۹] بَابُ إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مِنْ هَاجِرَاتٍ

[۳۶۹] (د) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ثَعْلَبٍ عَنْ غِيَةِ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهَذِهِ الْآيَةِ يَقُولُ اللَّهُ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعُكَ إِلَى قَوْلِهِ عَقُورٌ رَجِيمٌ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقْرَبُ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَايَعْتُكَ كَلَامًا وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَتْ يَدُهَا أَمْرًا قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ مَا يُبَايِعُهُنَّ إِلَّا بِقَوْلِهِ قَدْ بَايَعْتُكَ عَلَى ذَلِكَ تَابِعَهُ يُونُسُ وَمَعْمَرُ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ

(معدة القارى ۱۹/۲۳۰۰)

(أ) واخرجه مسلم في كتاب الامارة، باب كيفية بيعة النساء رقم الحديث ۱۸۶۶، وايضاً اخرجه في الطلاق، باب اذا اسلمت المشرقة والنصرانية، رقم الحديث ۵۲۸۸:

رَأْسُي عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ وَعَمْرَةَ

قَوْلُهُ: وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهَا يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ:

حضرت ام عطیه ته د نوحه اجازت ملاویدو په سلسله کې اشکال او جواب: "د الله قسم! چه د رسول الله ﷺ لاس مبارک د بیعت په وخت کښې د یوې ښځې لاسره نه دې لگیدلې" په ظاهره داسې معلومېږي چه حضرت عائشه رضی الله عنها د حضرت ام عطیه رضی الله عنها د دې روایت تردید کول غواړي په کوم کښې چه دی "فبیدیه من خارج البيت، ومددنا یدینا من داخل البيت ثم قال: اللهم اشهد" دغه شان په وړاندې باب کښې روایت راځي په هغې کښې دی "فقبضت امرأة یدها" کوم نه چه معلومېږي چه ښځو به د بیعت کولو په وخت کښې لاس وړاندې کولو. په ظاهره په دواړو روایاتو کښې تعارض دې، ددې جواب دا ورکړی شو چه د رسول الله ﷺ معمول خو هم هغه وو چه کوم حضرت عائشه رضی الله عنها په روایت باب کښې بیان او فرمائیلو او د ام عطیه رضی الله عنها د رومېنی روایت دا توجیهه او کړی شوه چه "مدا لیدی" نه د بیعت د وقوع طرف ته اشاره ده، مصافحه مراد نه ده، د هغې په دوئم روایت کښې "قبض ید" نه مراد دې چه بیعت هغوی موخر کړو (بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به یوه کپړا وه د یو طرف نه به هغوی ﷺ نیوله او د بل طرف نه به بیعت کونکو ښځو هغه نیولې وه، بیا به ئی بیعت اخستلو، ابوداؤد "مراسیل" کښې د شعبی رحمه الله نه د دې مفهوم روایت نقل کړیدي. (ابن اسحاق په مغازی کښې د صالح بن ابان نه روایت نقل کړیدي په دې کښې دی چه هغوی ﷺ بیعت داسې اوکړو لاس مبارک ئی په لوبښی کښې واچولو او ښځې هم په هغې کښې لاس واچولو نو داسې بیعت او فرمائیلو.)

په آخر کښې امام یونس، معمر او عبدالرحمن رحمهم الله متابعت نقل کړیدي د یونس متابعت په کتاب الطلاق کښې او د معمر متابعت "احکام" کښې امام بخاری موصولا نقل کړیدي (۴) - او د عبدالرحمن متابعت ابن مردويه موصولا نقل کړی دی او د اسحاق تعلیق ذهلی "الزهريات" کښې موصولا نقل کړیدي.

(۱) فتح الباری ۸/۶۳۶: وعدة القاری - ۱۹/۲۳۱:

(۲) فتح الباری - ۸/۶۳۶:

(۳) فتح الباری - ۸/۶۳۷:

(۴) فتح الباری ۸/۶۳۸: وعدة القاری ۱۹/۲۳۱: بخاری کتاب الاحکام، باب بیعة النساء، رقم الحديث

(۷۲۱۴) مع الفتح

(۵) فتح الباری ۸/۶۳۷: وعدة القاری ۱۹/۲۳۱: وتغلیق التعليق - ۴/۳۳۹:

[۳۷۰] بَابُ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ بَيَّا يَعْنَكَ

[۴۶۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سَبْرٍ عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْنَا أَنْ لَا يَشْرِكُنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَنَهَانَا عَنْ الْبَيَّاحَةِ فَقَبَضَتْ امْرَأَةٌ يَدَهَا فَقَالَتْ أَسْعَدْتَنِي فَلَانَهُ أُرِيدُ أَنْ أَجْزِمَهَا فَمَا قَالَ هَذَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا فَأَنْطَلَقْتُ وَرَجَعْتُ فَبَايَعَهَا

حضرت ام عطیه رضی اللہ عنہا فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونہ ذ بیعت کولو پہ وخت کنبی نوحہ یعنی ذ ژرا فریاد نہ منع کرو نو یوې بنخې خپل لاس رانېکلو او وئیل "اسعدتی فلانة، اريدان اجزئها" فلانکنی بنخې ماسره په ژرا کنبې امداد کړې ووزه غواړم چه د هغې بدله ورکړم. د اسعاد معنی ده "قيام المراقبة مع الاخرى في الياحة" نو هغه لاره او ژرافرياد نی اوکړو نو واپس راغله، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغې ته هيڅ اونه وئیل او بیعت نی کړه. دا بنخه پخپله ام عطیه رضی اللہ عنہا وه، لیکن په دې روایت باندې اشکال داکیرې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغې له د نوحه بدله خلاصولو اجازت څنگه ورکړو حالانکه نوحه حرام ده؟ د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړی شوی دی.

① علامه نووی رحمته اللہ علیہ فرمائی دا د حضرت ام عطیه رضی اللہ عنہا خصوصیت وو چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغه د دې عام حکم نه صرف د دې یوې موقع د پاره مستثنی اوگرخوله او شارع ته دا اختیار وی چه هغه د عموم نه څوک مستثنی اوگرخوی. لیکن دا جواب ضعیف دې څکه چه یو حرام خیز د هغې د پاره څنگه حلال اوگرخولی شو. حافظ رحمته اللہ علیہ فرمائی "وهی جواب فاسد، فانها لا تختص بتحلیل شئی من المحرمات" ()

② دوئم جواب دا ورکړی شویچه نوحه په شروع کنبې مباح وه بیا مکروه تنزیهی شوه او بیا حرام، مذکوره واقعه چه کوم وخت پېښه شوې وه هغه وخت د حرمت حکم نه وو راغلی صرف د کراهت تنزیهی حکم وو په دې وجه هغوی رضی اللہ عنہم دوی ته اجازت ورکړو، حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ دا جواب خوښ کړیدی، نو لیکي: "وظهر من هذا ان ارب الاجابة انها كانت مباحة، ثم كرهت كراهة تنويه، ثم تحريم."

[۴۶۱۱] () وهذا الحديث لم يخرج له احد من اصحاب الستة سوى البخاري - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ الزُّبَيْرَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ

فتح الباری - ۸/۶۳۸

فتح الباری - ۸/۶۳۹

() وهذا الحديث لم يخرج له احد من اصحاب الستة سوى البخاري.

عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا يَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ قَالَ إِمَامُ هَوْتَرَةُ طَرَفَةُ اللَّهِ لِلنِّسَاءِ [۴۶۱۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ سَمِعَ عِبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُبَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تُشْرِكُوا وَقَرَأَ آيَةَ النِّسَاءِ وَأَكْثَرَ لَفْظِ سُفْيَانَ قَرَأَ الْآيَةَ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فَهُوَ كَقَارِئَةٍ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَرَّةُ اللَّهِ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَذَابُهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرُهُ تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ فِي الْآيَةِ

[۴۶۱۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي أَبُو جَرِيرٍ أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ مُسْلِمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ طَابِثٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْفِطْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُمَامَةُ فَكُلُّهُمْ يُصَلِّي بِهَا قَبْلَ الْخُطْبَةِ ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدَ فَنَزَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ حِينَ يَجْلِسُ الرَّجَالُ بِيَدِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ يُشَقِّمُهُمْ حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ مَعَ بِلَالٍ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايَعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبَنَاتٍ يَفْتَرِيْنَهُ بَيْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَأَرْجُلَيْهِنَّ حَتَّى فَرَعَ مِنَ الْآيَةِ كُلِّهَا ثُمَّ قَالَ حِينَ فَرَعَ أَتُنَّتْ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَتْ امْرَأَةٌ وَاحِدَةً لَمْ يُجِبْهُ غَيْرُهَا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَذَرِي الْحَسَنُ مَنْ هِيَ قَالَ فَتَصَدَّقْنَ وَبَسَطَ بِلَالٌ ثَوْبَهُ فُجِعِلْنَ يُلْقِينَ الْفَتَمَ وَالْخَوَاتِيمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ

[۳۷۱] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الصِّفِّ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ مَنْ يَتَّبِعُنِي إِلَى اللَّهِ
آيَتِ مَبَارَكِ كِنْيَةِ دِي (كَمَا قَالَ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْخَوَارِجِ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) لَكَ خَنَكُهُ جِهَ عَيْسَى
بَنِ مَرْيَمَ حَوَارِيِّنُوهُ أَوْفَرَمَانِيلُ جِهَ ذَا اللَّهِ تَعَالَى ذَا بَارَهُ خُوكِ زَمَا أَمَدَادُ كُونِي فَرَمَانِي (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) مَعْنَى دِهَ خُوكِ ذَا اللَّهِ تَعَالَى طَرَفِ تِهَ پِهَ تَلُوكِنِي زَمَا تَابَعْدَارِي كُونِي.

قَوْلُهُ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَرْصُوصٌ مُلْصَقٌ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَقَالَ يَحْيَى

بِالرَّصَاصِ: پِهَ آيَتِ كِنْيَةِ دِي (كَانَهُمْ بَيَانُ مَرْصُوصٍ) لَكَ جِهَ هَفِهَ يُوَ عِمَارَتِ دِي كُومِ
كِنْيَةِ جِهَ سِيْسِهَ اچُولِی شُودِده، حَضَرَتِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضی اللہ عنہ) فَرَمَانِی دَمَرْصُوصِ مَعْنَى دِهَ ذَا دِي
بَعْضِی حَصَهَ ذَا بَعْضِی سِرِهَ اِیْنِخْتِی دِهَ، اودِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضی اللہ عنہ) نِهَ غَیْرِ وَانِی جِهَ مَرْصُوصِ مَعْنَى
مُلْصَقِ بِالرَّصَاصِ یَعْنِی پِهَ سِیْسِهَ سِرِهَ اِیْنِخْتِی، سِیْسِهَ چِرَاوَشُوی.

[۳۷۲] بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

[۴۶۱۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرٍ مَطْعَمٌ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ لِي أَسْمَاءً أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمَيْ وَأَنَا الْعَاقِبُ

ذنبی کریم ﷺ اسماء مبارکه: په دې روایت کښې د نبی کریم ﷺ پنځه اسماء مبارکه بیان کړي شوي دي ① محمد ② احمد ③ ماحی ④ حاشر او ⑤ عاقب، بعضي علماؤ فرمايلي دي چه د دې پنځو نومونو ذکر دلته شويدي چه په سابقه کتابونو کښې د هغوی ﷺ هم دا نومونه مشهور وو. ځنې د حضور اکرم ﷺ د اسماء مبارکه تعداد علماؤ ۳۷۵ پورې بیان کړي دي او حافظ جلال الدين سيوطي ﷺ په يوه مستقل رساله کښې دا راجمع کړيدی.

‘محمد’ د چا چه دومره تعريف شوی وی چه په مخلوق کښې دومره تعريف د چاهم نه وی شوې. نو په زمکه او آسمان کښې د هغوی ﷺ مشهورتيا ده، په منبر او محراب کښې د هغوی تعريف کيږي، منارو او محفلونو کښې د هغوی ﷺ ذکر کيږي، د شپې ورځې يو وخت داسې نشته چه د هغوی ﷺ د نبوت او رسالت ذکر نه کيږي يا په هغوی ﷺ باندې درود نشي ليکلې او چه د نبوت او رسالت ذکر وی يا درود لوستلې شي هغه ټول د هغوی ﷺ تعريف دي، دا وصف نبوت او رسالت د هغوی ﷺ په د اوچتې درجې په کمال باندې دليل دي او وصف کمال ذکر هم تعريف او حمد دي.

يونوم د نبی کریم ﷺ ‘احمد’ دي چه په قرآن کښې صرف په يو ځای کښې سورة الصف کښې وارد دي، دا اسم تفصيل صيغه ده، د فاعل يا مفعول په معنى کښې دي، د فاعل په صورت کښې معنى ‘احد الحامدين’ به وی او د مفعول په صورت کښې به معنى دا وی چه الله تعالى د هغوی ﷺ حمد کړيدي، او ملائکه اولين او آخرين هم د هغوی ﷺ تعريف کړيدي. نو چه څومره تعريف د هغوی، کړي شويدي د الله تعالى نه علاوه د بل چا دومره تعريف نه دي شوي.

نبی کریم ﷺ فرمايلي دي چه ماته ‘حاشر’ هم وئيلي شي ځکه چه د خلقو حشر به زما په پښو کښې وی يعنى د قبر نه به اول هغوی ﷺ اوچتولې شي بيا به نور خلق د خپلو قبرونو نه اوچتولې شي او ‘عاقب’ هم زما نوم دي، دي د پاره چه ‘عاقب’ روستور اتلونکي ته وائی او په انبياء ﷺ کښې هغوی خاتم الانبياء جوړ شوي او د ټولو نه روستو ئي تشریف راوړيدي. د هغوی ﷺ نوم ‘ماحي’ هم دي هغوی د نبوت د تعليم په ذريعه د کفر، تياري ختم کړيدي.

تفسير سورة الجمعة

[۳۷۳] بَابُ قَوْلِهِ وَآخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَرَأَوْهُمْ قَامُوا إِلَى اللَّهِ

دا حضرت عمر بن الخطاب) قراءت دی، مشهور قراءت قاسعوا الی ذکر اللہ دی.

(۱۶۱۵) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ تَوْرَعْنَ أَبِي الْعَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قَالَ قُلْتُ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا وَفِينَا سُلَيْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سُلَيْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثَّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ أَخْبَرَنِي تَوْرَعْنَ أَبِي الْعَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ

د سند توضیح: دا روایت دلتہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ اول خل ذکر کریدی او صرف پہ دی خائی کنبی دی امام مسلم، ترمذی او نسائی ہم د دی تخریج کریدی. دلتہ پہ دوئم سند کنبی د عبداللہ بن عبدالوہاب شیخ عبدالعزیز دی، ابونصر کلاباذی و نیلی دی دا عبدالعزیز بن ابی حازم سلمہ بن دینار دی (۱) لیکن صحیح دا دی چہ دا عبدالعزیز بن محمد دروردی دی. امام مسلم، اسماعیلی او ابونعیم اصفہانی دا ہم د دروردی پہ نسبت سرہ نقل کریدی. (۲) حافظ رحمہ اللہ فرمائی چہ زما پہ علم کنبی د ابن ابی حازم نہ دا روایت ہیخ چا ہم نہ دی نقل کری (۳)

امام بخاری رحمہ اللہ د عبدالعزیز بن محمد دروردی روایات مستقلاً نہ ذکر کوی بلکہ یا د متابعت پہ توگہ نقل کوی او یا د بل روایت سرہ یو خائی کوی نو ذکر کوی (۴) دلتہ ہم د هغوی روایت د سلیمان بن بلال روایت سرہ مقرون ذکر کریدی.

قوله: لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثَّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ:

د "لوکان الايمان عند الثريا لنا له رجال، معنی: حضرت انورشاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائیلی دی چہ ددینہ پہ عجم کنبی ددین خدمت کونکی لوی لوی علماء مراد دی پہ کومو کنبی چہ حضرات فقہاء، محدثین او خاص کر ارباب صحاح داخل دی. (۵) خو دا پہ هغه صورت

(۱) و اخرجه مسلم في فضائل الصحابة، باب فضل فارس، رقم ۲۵۴۶، و اخرجه الترمذی في التفسير، باب من سورة الجمعة، رقم الحديث ۳۳۱۰، و اخرجه النسائی في التفسير، باب و اخرين منهم لما يلحقوا بهم، رقم الحديث ۱/۱۱۵۹۲:

(۲) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۳) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۴) فتح الباری: ۸/۶۴۲:

(۵) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۶) فیض الباری ۴/۲۴۵:

کنبی دی چه په روایت کنبی د جمع صیغه (رجال) وی مگر په بعض روایاتو کنبی "رجل" د مفرد صیغه وارد شویده، علماؤ و نیلی دی چه دې نه امام ابوحنیفه رحمته الله علیه مراد دې، حافظ جلال الدین سیوطی رحمته الله علیه تبییض الصحیفة کنبی ارشاد فرمانیلې دې چه په دې کنبی د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه د پاره بشارت او منقبت دې، مولانا وحید الزمان د بخاری په ترجمه کنبی د دې نه انکار کړېدې هغه وائی چه چه امام خو د کابل اوسیدونکې دې او کابل د هندوستان علاقه شمیرلې شی او په حدیث کنبی د فارس لفظ راغلې دې. د دې جواب دا دې چه د کابل بعض علاقې هم فارس سره متصل دی لکه هرات وغیره، او امام ابوحنیفه رحمته الله علیه د دې علاقې اوسیدونکې دې نو دې ته فارس و نیلی شی بلکه بعض علماؤ خو هغوی ته فارسی و نیلې دې. حضرت شاه ولی الله رحمته الله علیه "ازالة الخفاء" کنبی "خلافة الخلفاء" بحث فرمانیلې دې چه دینه حضرات محدثین مراد دی.

[۳۷۴] بَابُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا

[۴۶۱۶] حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ وَعَنْ أَبِي سَفْيَانَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَفْبَكَتَ عِزُّوْمَ الْجُعَّةِ وَتَحَنُّنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَارَ النَّاسُ إِلَّا اثْنَيْنِ عَشَرَ جَلًّا فَانْزَلَ اللَّهُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا اتَّقُوا إِلَahًا وَتَرَكَوْكَ قَائِمًا

تفسیر سورة المَنَافِقِینَ

[۳۷۵] بَابُ قَوْلِهِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ إِلَى لَكَاذِبُونَ

[۴۶۱۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ فِي غَزَاةٍ فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِهِ وَلَكِنْ رَجِعْنَا مِنْ عِنْدِهِ لِيُطْرَجَ الْأَعْزَمُ مِنْهَا الْأَذَلُّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَبْقَى أُولَئِكَ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْنِي فَذَكَرْنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

(۱) فیض الباری ۴/۲۴۵: وتبیض الصحیفة بمناقب الامام ابی حنیفة-۱:

(۲) سیر اعلام النبلاء ۳۹۵-۶/۳۹۰: وتهذیب الکمال-۴۱۸/۲۹:

(۳) واخرجه مسلم فی اول صفات المنافقین واحکامهم. رقم الحدیث ۲۷۷۲: واخرجه الترمذی فی التفسیر باب من سورة المنافقین رقم الحدیث ۳۳۱۲: واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب الذین یقولون لا تنفقوا علی من عند رسول الله حتی ینفضوا رقم الحدیث-۱۱۵۹۷ :

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي وَأَصْحَابِهِ فُحْلُوا مَا قَالُوا فَكَدَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُ فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ لِي عَمِّي مَا أُرَدْتُ إِلَى أَنْ كَدَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَّتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَبَعْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ
 دې سوره لاندې چه کوم احاديث او په هغې کښې چه کوم واقعات بيان شوي دي د هغې تشرېح په کتاب المغازی کښې تېر شوې دي.
 د کلماتو تشرېح:

قوله: كُنْتُ فِي غَزَاةٍ: د محمد بن كعب په روايت كښې دي چه دا د غزوه تبوك واقعه ده د دې تائيد دا دي چه د دې روايت نه په بعض طرق كښې دي "اصاب الناس، فيه شدي" (۱) او غزوه تبوك كښې خلقوته شدت او سختي پېښه شوې وه. ليكن اهل مغازی دا د غزوه بنی المصطلق واقعه گرځوي (۲) والله اعلم

قوله: قَدْ كَرُتَ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعَمْرٍ: دلته په دې روايت كښې هم "او" "عمر" په مينځ كښې "او" د شك كلمه راغلې ده ليكن وړاندې چه خورمه روايات راځي په هغې كښې "عمي" دې "اولعمر" الفاظ نشته. صرف په دې روايت كښې كلمه شك واقع شويده. امام ترمذی هم "عمي" بغير د شك نه نقل كړيدې. (۳) د طبرانی او ابن مردويه په روايت كښې دي چه "عمي" نه حضرت سعد بن عبادہ) مراد دي، حضرت سعد بن عبادہ) د حضرت زيد بن ارقم) سكه تره ته وو خود هغوی د قوم سردار وو په دې وجه "عمي" سره تعبير كړو، د حضرت زيد بن ارقم سكه تره ثابت بن قيس و(۴) د سورة منافقون په تفسير كښې اما بخاری (۵) اتم (۸) تراجم قائم كړی دي او د ټولو لاندې ئې هم يو حديث نقل كړيدې. د خودلو مقصد دا دي چه د دې ټولو آياتونو د نزول تعلق هم دي واقعه سره دي.

[۳۷۶] بَابُ اتِّخَاذِ الْأَيْمَانِهِمْ جُنَّةً يَجْتَنُونَ بِهَا

[۴۶۱۸] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمِّي فَمَجَّعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي إِبْنِ سُلَولٍ يَقُولُ لَا تَتَّبِعُوا

(۱) فتح الباری - ۸/۶۴۴ :

(۲) والذي عليه اهل المغازی انها غزوة بنی المصطلق فتح الباری - (۸/۶۴۴) :

(۳) سنن الترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة المنافقين ۵/۴۱۵ : رقم الحديث ۳۳۱۲ :

(۴) فتح الباری ۸/۶۴۵ :

عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْقَضُوا وَقَالَ ابْنُ أَبِي لُبَيْدٍ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلُّ قَدْ كُفِّرْتُ ذَلِكَ لِعَبِيٍّ قَدْ كَفَرَ عَنِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِيهِ وَأَصْحَابِهِ لِيُخْلَوْا مَا قَالُوا فَصَدَّقَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَدَّبَنِي فَأَصَابَنِي هُمُ لَمْ يُصِيبْنِي مِثْلَهُ قَطُّ فَخَلَسْتُ فِي بَيْتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ إِلَى قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلُّ فَأَرْسَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[٣٧٧] بَابُ قَوْلِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا

فَطُيْعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

[٤٦١٩] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ الْقُرَظِيَّ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي لُبَيْدٍ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي لُبَيْدٍ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ أَخْبَرْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا مَنِي الْأَنْصَارُ وَخَلَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي لُبَيْدٍ مَا قَالَ ذَلِكَ فَرَجَعْتُ إِلَى الْمَنَازِلِ فَمِيتُ قَدْ عَانَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ وَنَزَلَ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا الْآيَةَ وَقَالَ ابْنُ أَبِي زَاهِدَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ زَيْدِ بْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[٣٧٨] بَابُ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ

كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مَسْنَدَةٌ يَخِيبُونَ كُلَّ صَيِّحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتِلْهُمْ اللَّهُ أُنَى يُؤْتِكُمْ

[٤٦٢٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ أَصَابَ النَّاسَ فِيهِ شِدَّةٌ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي لُبَيْدٍ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْقَضُوا مِنْ حَوْلِهِ وَقَالَ ابْنُ أَبِي لُبَيْدٍ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلُّ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي لُبَيْدٍ فَسَأَلَهُ فَاجْتَهَدَ يَمِينَهُ مَا فَعَلَ قَالُوا كَذَبَ زَيْدُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَقَفَ فِي نَفْسِي مِمَّا قَالُوا شِدَّةٌ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَصْدِيقِي فِي إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَدْ عَاهَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَوْا وَارَعَوْهُمْ وَقَوْلُهُ خُشْبٌ مَسْنَدَةٌ قَالَ كَأَنَّهُمْ جَالٌ لَا أَجْمَلُ شَيْءٌ

[٣٧٩] بَابُ قَوْلِهِ وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ

لَوْ لَا دُعُوهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ حَرَّكَوا السُّتْرَ عَوَا بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَقْرَأُ بِالْخَفِيفِ مِنْ كُوتٍ

[٤٦٢١] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلُولٍ يَقُولُ لَا تَنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَقُوا وَلَكِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْزَمُ مِنْهَا الْأَذَلُّ قَدْ كَرِهْتُ ذَلِكَ لِعَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ عَانَيْتُ فُحْشَهُ فَأَرْسَلْتُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي وَأَصْحَابِهِ فَخَفُّوا مَا قَالُوا وَكَذَّبَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّ قَهْمَ قَاصِدِي غَمْلُ يُصِيبُنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي بَيْتِي وَقَالَ عَمْرِو بْنُ أَبِي سَلُولٍ مَا أَرَدْتُ إِلَّا أَنْ كَذَّبَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَّتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا لَوْ شَاءَ لَنَا لَرَسُولُ اللَّهِ وَأَرْسَلْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفَرَّاهَا وَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[٣٨٠] بَابُ قَوْلِهِ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ

اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

[٤٦٢٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزَنَةَ عَنْ سَفْيَانَ قَالَ عَمْرُو بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا فِي غَزَاةٍ قَالَ سَفْيَانُ مَرَّةً فِي جَيْشٍ فَكَسَرَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لِلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لِلْمُهَاجِرِينَ فَسَمِعَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَسَرَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتَبَهَةٌ فَسَمِعَ بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي فَقَالَ فَعَلَوْهَا أَمَا وَاللَّهِ لَكِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْزَمُ مِنْهَا الْأَذَلُّ فَلَمَّا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ عَمْرُو بْنُ أَبِي رَسُولُ اللَّهِ دَعَانِي أَضْرِبُ عُنُقَ هَذَا الْمُنَافِقِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا لَا يَحْدُثُ النَّاسُ أَنْ مُعْتَدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ وَكَانَتْ الْأَنْصَارُ أَكْثَرَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ ثُمَّ إِنَّ الْمُهَاجِرِينَ كَثُرُوا بَعْدَ قَالَ سَفْيَانَ فَخَفِظَتْهُ مِنْ عَمْرُو بْنِ أَبِي وَهَمَّ عَمْرُو بْنُ أَبِي كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[٣٨١] بَابُ قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تَنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ

حَتَّى يَنْفَقُوا يَنْفَقُوا يَقْرَأُ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ

[٤٦٢٣] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْفَضْلِ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ

حَزِنْتُ عَلَى مَنْ أَصِيبَ بِالْحَزَةِ فَكَتَبَ إِلَيَّ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَبَلَغَهُ شِدَّةُ حُزْنِي يَذْكُرُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَلَا تَبْأَسْ الْأَنْصَارُ وَشَكَ ابْنُ الْقَضْلِ فِي أَتْبَاءِ أَنْبَاءِ الْأَنْصَارِ فَسَأَلَ أَنَسًا بَعْضُ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ فَقَالَ هُوَ الَّذِي يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الَّذِي أَوْفَى اللَّهُ لَهُ بِأُذُنِهِ

[۳۸۲] بَابُ قَوْلِهِ يَقُولُونَ لِمَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْزَمُ مِنَ الْأَذَلِّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

[۴۶۲۴] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ كُنَّا فِي غَزَاةٍ فَكَسَمَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لِلْمُهَاجِرِينَ فَتَمَعَّبَا اللَّهَ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا هَذَا فَقَالُوا كَسَمَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لَلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لِلْمُهَاجِرِينَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَوْهَا فَإِنَّهَا مُتَبَيِّنَةٌ قَالَ جَابِرٌ وَكَانَتْ الْأَنْصَارُ جِئِينَ قَدِيمَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرُ ثُمَّ كَثُرَ الْمُهَاجِرُونَ بَعْدَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُنَيْسٍ أَوْقَدْ فَعَلُوا وَاللَّهِ لِمَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْزَمُ مِنْهَا الْأَذَلِّ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَغَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْرَبَ عَنْكَ هَذَا الْمُنَافِقُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ

[۳۸۳] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ التَّغَابُنِ

وَقَالَ عَلَقْمَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ هُوَ الَّذِي إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ رَضِيَ وَعَرَفَ أَنَّهَا مِنْ اللَّهِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ التَّغَابُنُ غَنُّ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَهْلَ النَّارِ

حضرت علقمه رضی اللہ عنہ (وَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ) لاندی فرمانی چه دینہ ہفہ سرے مراد دی چه پہ چا مصیبت راشی او ہفہ راضی وی او ہفہ ذ اللہ تعالیٰ د طرف نہ او گنہی لیکن د دی دا مطلب نہ دی چه ہفہ پہ ژبہ سرہ دمصببت خرگندونہ ہم اونہ کری، پہ ژبہ سرہ دمصببت اظهار د گیلی مانہ نہ بغیر ناجائزنہ دی۔ پخپلہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم "داراسالہ" فرمانیلی دی اود خپلی بیمارئ ذکرئی کریدی۔ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا وداراسالہ فرمانیلی اونبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ دی خہ ناخوبی نہ ده فرمانیلی۔ ہغوی صلی اللہ علیہ وسلم "ادابہ الک لمحورونن یا ابراہیم" فرمانیلی اود غم اظہارنی کریدی^(۱)

[٣٨٤] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الطَّلَاقِ

بَابٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِنَّ ارْتَبْتُمْ إِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَحْيَيْضَ أَمْ لَا يَحْيِضُ قَالَ اللَّيْثُ قَعَدَتْ عَنْ الْحَيْضِ وَاللَّيْثُ لَمْ يَحْيِضَ بَعْدَ قَعْدَتِهِمْ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَيَأْتِي أَمْرُهَا جَزَاءً أَمْرُهَا بِهَ آيَةُ مَبَارَكِ كِنْيَةِ دِي (قَدَّافَتْ وَيَأْتِي أَمْرُهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرُهَا خُسْرًا) هَفْوَى ذَ خِيَلُو عَمَلُونِ مَزْمَهُ أَوْ خَكَلَهُ أَوْ هَفْوَى ذَ كَارِ انْجَامِ هَمْ خُسَارِهِ شَوْهَ، مُجَاهِدٌ هَدَى اللَّهُ فَرْمَانِي چِه وَيَالِ أَمْرُهَا مَعْنَى ذَ خِيَلِ كَارِسْزَا. ذَ وَيَالِ أَصْلُ مَعْنَى دِه شَدَتْ أَوْ سَخْتَى، دَلْتَهَ ذَ بَدَوِ أَعْمَالُو سَخْتَى أَوْ ذَ هَفْوَى سَخْتَهَ سَزَا مُرَادُ دِه.

[٤٦٢٥] (١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ عَبْدِ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَذَكَرَ عُمَرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَقَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعَهَا ثُمَّ يَمْسِكُهَا حَتَّى تَظْهَرَ ثُمَّ يَحْيِضُ فَتَظْهَرُ فَإِنْ بَدَأَ لَهُ أَنْ يُطْلِقَهَا فَلْيُطْلِقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمْسَهَا فَبِتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَ دِي تَفْصِيلُ بِهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ كِتَابُ الطَّلَاقِ كِنْيَةِ رَاخِي.

[٣٨٥] بَابُ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

وَمَنْ يَقَى اللَّهُ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ وَاجِدَهَا ذَاتَ حَمْلٍ [٤٦٢٦] (٢) حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ

(١) وَاخْرَجَهُ أَيْضًا فِي الطَّلَاقِ بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ، فَطَلَقُوهُنَّ لَعَدَتَهُنَّ وَاحْصُوا الْعِدَّةَ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٢٥١، وَبَابُ إِذَا طَلَقْتَ الْحَائِضَ تَعْتَدُ بِذَلِكَ الطَّلَاقِ رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٢٥٢، ٥٢٥٣ وَبَابُ مَنْ طَلَّقَ وَهَلْ يَوَاجِبُهُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ بِالطَّلَاقِ رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٨٥٨ وَبَابُ مَنْ قَالَ لَامْرَأَتِهِ: أَنْتَ عَلَى حَرَامٍ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٢٦٤، وَبَابُ وَيَعْلَمُ أَحَقُّ بِرَدِّهِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٣٣٢، ٥٣٣٣، وَالْأَحْكَامُ بَابُ هَلْ يَقْضِي الْقَاضِي أَوْفَيْتِي وَهُوَ غَضَبَانِ رَقْمُ الْحَدِيثِ ٧١٦٠، وَخَرَجَهُ ابْنُ مَاجَهَ فِي الطَّلَاقِ بَابُ طَلَاكِ السَّنَةِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٢٠١٩، وَخَرَجَهُ النَّسَائِيُّ فِي السَّنَنِ الْكُبْرَى فِي الطَّلَاقِ، بَابُ وَقْتُ الطَّلَاقِ لِلْعِدَّةِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٢/٥٥٨٢، وَخَرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ فِي الطَّلَاقِ، بَابُ مَا جَاءَ فِي طَلَاكِ السَّنَةِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ١١٧٥، وَخَرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ فِي الطَّلَاقِ، بَابُ فِي طَلَاكِ السَّنَةِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ٢١٧٩، وَخَرَجَهُ مُسْلِمٌ فِي كِتَابِ الطَّلَاقِ رَقْمُ الْحَدِيثِ ١٤٧١، وَخَرَجَهُ النَّسَائِيُّ فِي الطَّلَاقِ- ٢/٩٨:

(٢) وَابْضًا أَخْرَجَهُ فِي الطَّلَاقِ بَابُ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ إِنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥٣١٨ (مَعَ الْفَتْحِ) وَخَرَجَهُ مُسْلِمٌ فِي الطَّلَاقِ بَابُ انْقِضَاءِ عِدَّةِ الْمَتَوَفَى عَنْهَا زَوْجَهَا وَغَيْرَهَا بِوَضْعِ الْحَمْلِ، رَقْمُ الْحَدِيثِ ١٤٨٥ وَخَرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ فِي الطَّلَاقِ بَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَامِلِ الْمَتَوَفَى عَنْهَا زَوْجَهَا رَقْمُ الْحَدِيثِ ١١٩٤، وَخَرَجَهُ النَّسَائِيُّ فِي الطَّلَاقِ بَابُ عِدَّةِ الْحَامِلِ الْمَتَوَفَى عَنْهَا زَوْجَهَا رَقْمُ الْحَدِيثِ ٥/٥٧٠٣:

قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ جَالِسٌ عِنْدَهُ فَقَالَ أَفْتِنِي فِي امْرَأَةٍ وَلَدَتْ
بَعْدَ زَوْجِهَا بَارِيعِينَ لَيْلَةً فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ آخِرُ الْأَجَلِينَ قُلْتُ أَنَا وَأَوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ
أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مِمَّنْ أَخْبَرْتُ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غَلَامَهُ
كُرَيْبًا إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ بِمَا لَهَا فَقَالَتْ قِيلَ زَوْجٌ سَبْعَةَ الْأَسْبِيعَةِ وَهِيَ حَبْلِي قَوَّضَتْ بَعْدَ مَوْتِهِ بَارِيعِينَ
لَيْلَةً فَخَطَبْتُ فَأَلْكَحَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُو السَّنَائِلِ فِيهِمْ خَطَبَهَا
[٤٦٢٦ م] وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ وَأَبُو النَّعْبَانِ حَدَّثَنَا عَمَّا دُبْنُ زَيْدٍ عَنْ أُيُوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ
قَالَ كُنْتُ فِي حَلْفَةٍ فِيهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى وَكَانَ أَصْحَابُهُ يُعْظِمُونَهُ فَذَكَّرُوا
لَهُ فَذَكَرَ آخِرَ الْأَجَلِينَ فَحَدَّثْتُ بِحَدِيثِ سَبْعَةِ بِلَدِ الْحَارِثِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْتَةَ قَالَ فَضَمَّ
لِي بَعْضُ أَصْحَابِهِ قَالَ مُحَمَّدٌ فَقَطِئْتُ لَهُ فَقُلْتُ إِنِّي إِذَا تَجَرَّيْتُ عَنْكَ كَذَبْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
عَبْتَةَ وَهَوَيْتُ نَاحِيَةَ الْكُوفَةِ فَاسْتَحْيَا وَقَالَ لَكِنْ عَمَّ لَمْ يَقُلْ ذَلِكَ فَلَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَا لَكَ
بْنَ عَامِرٍ قَالَتْهُ فَذَهَبَ يُحَدِّثُنِي حَدِيثَ سَبْعَةِ فَقُلْتُ هَلْ سَمِعْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِيهَا شَيْئًا
فَقَالَ كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّلْغِيطَ وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ
النِّسَاءِ الْقَصَصُ بَعْدَ الطُّوَلِ وَأَوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
د سورة بقره په تفسير كښې دا روايت تير شويدي

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

[٣٨٦] بَابُ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تَحْرِمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْصَادَ أَرْوَاحِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
[٤٦٢٧] (١) حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ قُصَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ يَحْيَى عَنْ ابْنِ حَكِيمٍ هُوَ يَعْلَى
بْنُ حَكِيمٍ الثَّقَفِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فِي الْحَرَامِ
يُكْفَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ
[٤٦٢٨] (٢) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءِ

(١) واخرجه ايضا في الطلاق باب لم تحرم ما احل الله لك رقم الحديث (٥٢٦٦): مع الفتح (واخرجه مسلم في
الطلاق باب وجوب الكفارة على من حرم امراته ولیم ينو الطلاق رقم الحديث- ١٤٧٣:
(٢) وايضا اخرجه في النكاح باب دخول الرجل على نسائه في اليوم رقم الحديث (٥٢١٦): مع الفتح (وفي
الطلاق باب لم تحرم ما احل الله لك رقم ٥٢٦٧، ٥٢٦٨: وفي كتاب الاطعمة باب الادم رقم
الحديث ٥٤٣٠، وفي الاشربة باب الباذق رقم الحديث ٥٥٩٩: وباب شراب الحلو والعسل رقم الحديث :
٦١٤: وفي الطب باب الدواء بالعسل وقول الله عزوجل : وفيه شفاء للناس ٦٦٨٢: وباب السعوط
رقم ٥٦٩١: وفي كتاب الحيل، باب ما يكره من احتيال المرأة مع الزوج والضرائر، رقم الحديث ٦٩٧٢:
واخرجه ابوداؤد في الاشربة باب في شراب العسل، رقم الحديث ٣٧١٤: ... [بقية حاشية په راروانه صفحه..]

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُتْرَبُ عَمَلًا عِنْدَ زَيْنَبِ بِنْتِ جَحْشٍ وَتَمَكُّتُ عِنْدَهَا قَوَّاطِيتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَلَى أَيْتَانَا دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقُلَّ لَهُ أَكَلْتُ مَغَافِيرَ إِلَى أَجْدٍ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنِّي كُنْتُ أَتْرَبُ عَمَلًا عِنْدَ زَيْنَبِ بِنْتِ جَحْشٍ فَلَنْ أَعُودَ لَهُ وَقَدْ خَلَفْتُ لَا تُخْبِرِي بِذَلِكَ أَحَدًا

د ایت کریمه په شان نزول کې مختلف واقعات: د آیت باب په شان نزول کښې اختلاف دي دلته په باب کښې د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په روایت کښې دی چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله د زینب بنت جحش کره شهد خکلی وو او حصار شوې وو، ما او حضرت حفصه رضی الله عنها مشوره اوکره چه په مونږ کښې چا کره هم نبی کریم صلی الله علیه و آله داخل شو نو هغه ته به وائی چه آیاتاسو مغافیر خکلی دی؟ زه تاسو نه د مغافیرو بوئی محسوس کوم، نو چه کله نبی کریم صلی الله علیه و آله هلته لاړو نو هغوی هم هغه خبره اوکره. نبی کریم صلی الله علیه و آله به بدبوئی نه خوښوله او مغافیر یو خاص قسم گونددی په کوم کښې چه څه بدبوئی غوندې وی په دې وجه هغوی صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه نه، ماخوزینب رضی الله عنها کره شهد خکلی دی بیا به نه حکم. ماقسم کړیدی خو ته د دې ذکر چاته مه کوه، په دې باندې دا مذکوره آیت نازل شو چه حلال خیز په خان حرامول نه دی پکار.

د دې روایت نه خو معلومه شوه چه هغوی صلی الله علیه و آله حضرت زینب کره شهد استعمال کړی وو او وړاندې د بخاری کتاب الطلاق نه روایت معلومیږي چه هغوی د شهدو استعمال حضرت حفصه رضی الله عنها کره کړی وو (۱) اود ابن مردویه د روایت نه معلومیږي چه هغوی صلی الله علیه و آله دشهدواستعمال حضرت سوده بنت زمعه رضی الله عنها کره کړی وو (۲) د بې شمیره روایاتو په وجه بعض نور علماء د بې شمیره واقعاتو قائل شوی دی خو د قاضی عیاض او نورو محققینو رائي دا ده چه مذکوره واقعه حضرت زینب رضی الله عنها کره پېښه شوې وه، ځکه چه د حضرت زینب متعلق وړاندې تیرشوی دی "وهی الق تسامینی" اود حضرت عائشه رضی الله عنها یوه بله ډله وه، حضرت سوده او حضرت حفصه رضی الله عنها داواړه د حضرت عائشه رضی الله عنها ډلې سره تعلق لرلو، په دې وجه هم دا معلومیږي چه ذکر شوې منصوبه حضرت عائشه او حضرت حفصه رضی الله عنها یو خای د حضرت زینب رضی الله عنها خلاف جوړه کړې وه لکه څنگه چه د باب په روایت کښې دی (۳) څوک چه حلال په خپل خان باندې حرام کړی نو هغه له کفارو د یمین اداکول پکار دی یا نه؟ طبرانی او مردویه روایت نقل کړیدی چه مذکوره آیت د حضرت ماریه قبطیه متعلق نازل

...بقیه ازحاشیه گذشته] واخرجه السنائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب سورة التحريم ۲/۱۱۶۰۸ :

واخرجه السنائی فی کتاب عشرة النساء ۲/۹۷، واخرجه فی کتاب النذور والایمان- ۲/۱۴۴ :

(۱) صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب الطلاق باب لم تحرم مااحل الله لک ۳۷۵-۹/۳۷۴ :رقم الحدیث-۵۲۶۸:

(۲) فتح الباری کتاب الطلاق-۹/۳۷۶

(۳) فتح الباری کتاب الطلاق-۹/۳۷۶:

شویدی، د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا په کور کښې هغوی رضی اللہ عنہم دې سره همبستری کړې وه او په څه طریقه حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ته د دې علم شوې وو په څه چه حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ناخوښې ښکاره کړې وه نو هغوی رضی اللہ عنہم اوفرمانیل رضی اللہ عنہ په دې باندې دا آیت نازل شو (د علامه خطابی فرماني چه د اکثرو حضراتو راڼي دا ده چه مذکوره آیت د حضرت ماریه قبطیه رضی اللہ عنہا په واقعه کښې نازل شوې دې ((١)) لیکن دا جمع کولې شی چه دا ټول واقعات پیښیدونه پس د باب آیت نازل شوی وی.

قوله: حدثنا معاذ.... قال في الحرام يكفر: یعنی چه کوم سرې په خان باندې یوڅیز حرام کړی نو هغه له کفارو یمین یعنی د قسم کفارو ادا کول پکار دی. دینه پس به دا د هغه د پاره حلال وی. د امام شافعی او امام مالک رضی اللہ عنہ مذهب دا دې که چا حلال څیز په خان حرام کړو نو د ده دا کلام عبث دې او دا به فضول شمیرلې شی ځکه چه الله تعالی کوم څیز حلال گرځولې دې هغه د چا په حرام والې باندې نه حرامیږي. (د حنفیه او حنابلو مذهب هم دغه دې چه په دې روایت کښې د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه نقل کړی شویږي. چه د قسم کفارو به ادا کوی.)

[۲۸۷] **بَابُ تَبَتُّغِي مَرْضَاةً أَوْ وَاحِدًا قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمُ**

تَحِلَّةَ أَيِّمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

[۴۶۲۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَلِمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ مَكُثْتُ سَنَةً أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ آيَةٍ قَالَتْ أَسْتَطِيعُ أَنْ أَسْأَلَهُ هَبِيبَةً لَهُ حَتَّى خَرَجَ حَاجًّا فَخَرَجْتُ مَعَهُ فَلَبَّيَّا رَجَعْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ عَدَلْ إِلَى الْأَرَاكِ يَحَاجَّةً لَهُ قَالَ فَوَقَفْتُ لَهُ حَتَّى فَرَغَ ثُمَّ بَرْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ التَّائِبُ تَطَاهَرْنَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَوْوَاجِهِ فَقَالَ يَلِكُ حَفْصَةُ وَعَائِشَةُ قَالَ فَقُلْتُ وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَا أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ هَذَا امْنُدُّ سَنَةً قَالَا

(فتح الباری

(مولانا فخر الحسن گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ د ابوداؤد په حاشیہ "التعلیق المحمود" کښې لیکي: "وقال الغطاي: الاكثر على ان الآية نزلت في تحريم مارية حين حرما على نفسه") التعلیق المحمود (۲/۱۶۶): لیکن علامه خطابی "معالم السنن" کښې دې بالکل برعکس لیکي "وفي هذا الحديث دليل على ان يمين النبي صلى الله عليه وسلم انما وقعت في تحريم العسل لافي تحريم ام ولده "مارية قبطيه" كما زعمه بعض الناس") وانظر معالم السنن ۵/۲۸۰: باب في شراب العسل كتاب الاشربة

(فيض الباری- ۴/۲۴۸:

(فيض الباری- ۴/۲۴۸:

أَسْتَطِيعُ هَيْبَةَ لَكَ قَالَ فَلَا تَفْعَلْ مَا ظَنَنْتُ أَنَّ عِنْدِي مِنْ عِلْمٍ فَاسْأَلْنِي فَإِنْ كَانَ لِي
 عِلْمٌ خَبَرْتُكَ بِهِ قَالَ ثُمَّ قَالَ عُمْرُ وَاللَّهِ إِنْ كُنَّا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَا نَعُدُّ لِلنِّسَاءِ أُمُورًا حَتَّى أَنْزَلَ
 اللَّهُ فِيهِمْ مَا أَنْزَلَ وَقَسَمَ لَهُنَّ مَا قَسَمَ قَالَ فَبَيَّنَّا أَنَا فِي أُمُورِ نَأْتُمِرُهُ إِذْ قَالَتْ أُمْرَأَتِي لَوْ صَنَعْتَ
 كَذَا وَكَذَا قَالَ فَقُلْتُ لَهَا مَا لَكَ وَلَهَا هَاهُنَا وَفِيمَ تَكَلِّفُكِ فِي أُمُورٍ أُرِيدُهُ فَقَالَتْ لِي عَجَبًا
 لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجِعَ أُنْتُ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضَبَانِ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ رِدَاءَهُ مَكَانَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى حَفْصَةَ فَقَالَ لَهَا يَا
 بِنْتُ ابْنِكَ لَتُرَاجِعِينَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَظَلَّ يَوْمَهُ غَضَبَانِ فَقَالَتْ حَفْصَةُ
 وَاللَّهِ إِنْ أَلَا لَتُرَاجِعُهُ فَقُلْتُ تَعْلَمِينَ أُنْتُ أَحَدُكِ عُقُوبَةُ اللَّهِ وَغَضَبُ رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بِنْتُ
 لَا يَفْرُتُكَ هَذِهِ النَّبِيُّ أَعْجَبًا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا هَا يُرِيدُ عَائِشَةُ قَالَ
 ثُمَّ خَرَجْتُ حَتَّى دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ لِقِرَائَتِي مِنْهَا فَكَلَّمْتَهَا فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ عَجَبًا لَكَ يَا ابْنَ
 الْخَطَّابِ دَخَلْتُ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى تَبْتَغِيَ أَنْ تَدْخُلَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَأَزْوَاجِهِ فَأَخَذْتُ نَبِيَّ وَاللَّهِ أَخَذًا كَسَرْتَنِي عَنْ بَعْضِ مَا كُنْتُ أَجِدُ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهَا
 وَكَانَ لِي صَاحِبٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِذَا غَيْثُ أَتَانِي بِالْخَبَرِ وَإِذَا غَابَ كُنْتُ أَنَا آتِيَةً بِالْخَبَرِ وَمَعْنُ
 نَخَوْفُ مَلِكًا مِنْ مُلُوكِ عَسَانَ ذَكَرْنَا أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَسِيرَ إِلَيْنَا فَقَدْ امْتَلَأَتْ صُدُورُنَا مِنْهُ فَإِذَا
 صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَدْفُقُ الْبَابَ فَقَالَ افْتَحْ افْتَحْ فَقُلْتُ جَاءَ الْعَسَائِيُّ فَقَالَ بَلْ أَشَدُّ مِنْ
 ذَلِكَ اغْتَرَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَزْوَاجَهُ فَقُلْتُ رَعِمَ أَنْفُ حَفْصَةَ وَعَائِشَةُ فَأَخَذْتُ
 ثَوْبِي فَأَخْرَجْتُهُ حَتَّى جِئْتُ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَشْرَبَةٍ لَهُ يَرْفِي عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ
 وَغَلَامٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْوَدُ عَلَى رَأْسِ الدَّرَجَةِ فَقُلْتُ لَهُ قُلْ هَذَا عُمَرُ بْنُ
 الْخَطَّابِ فَأَذِنَ لِي قَالَ عُمَرُ فَقَصَصْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْحَدِيثَ فَلَمَّا
 بَلَغْتُ حَدِيثَ أُمِّ سَلَمَةَ تَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَّهُ لَعَلِّي حَصِيرٌ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ شَيْءٌ
 وَتَحَتَّ رَأْسُهُ وَسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشَوْهَا لَيْفٌ وَإِنَّ عِنْدَ رَجُلِيهِ قَرْطًا مَصْبُوبًا وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهْبٌ مَعْلُقَةٌ
 فَرَأَيْتُ أَثَرَ الْحَصِيرِ فِي جَنْبِهِ فَبَكَيْتُ فَقَالَ مَا يَبْكِيكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ كِسْرَتِي وَقِصْرَ فِيمَا
 هُمَا فِيهِ وَأُنْتُ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ أَمَا تُرَضِي أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْآخِرَةُ

د روايت باب تشریح: دا روايت كتاب العلم كنيي مختصراً تیر شوې دي (۱) اووراندې به په
 كتاب النكاح كنيي په تفصيل سره راځي هم هلته به ان شاء الله بحث وي دلته صرف يو خو
 الفاظ او جوړښتي

قوله: مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجِعَ أُنْتُ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

یعنی تاسونه غواړنی چه تاسوسره مراجعت او کړیسی او ستاسوته د خبرو ستاسو جواب درکړیسی، ستاسو لور رسول الله ﷺ ته خبرې واپس گرځوی او د هغوی ﷺ د خبرو جواب ورکوی.

قوله: يَا بَنِيَّ لَا يَغُرَّكَ هَذِهِ النَّبِيُّ أَعْجَبَهَا حُسْنَهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ يَا هَا: دې کښې "حسنها" د "اعجبها" فاعل دې او "حُب رسول الله" د "حسنها" ته بدل اشتمال دې، د دې حسن د رسول الله ﷺ دې سره مینه دا په خان خوښی کښې اخته کړه، مطلب دا چه نبی کریم ﷺ هغې سره ډیره مینه کوی نو د حضور ﷺ د دې محبت نه زما مراد دې. د حسن نه دوئم صورت دا کیدیشی چه دلته "واو عاطفه" محذوف او گڼلې شی "اعجبها حسنها" وحب رسول الله" د مسلم وغیره په روایت کښې دلته "واو عاطفه" موجود دې. نو په دې صورت کښې به ترجمه وی "د هغې حسن او د هغې سره د رسول الله ﷺ محبت هغه په خان خوښی کښې اخته کړه" په دې دواړو صورتونو کښې به "حب رسول...." مرفوع وی. دریم صورت دا دې چه "حب...." د مفعول له په بناء باندې منصوب اولولې "ای اعجبها من اجل حبه لها" د رسول الله ﷺ محبت د وجه هغه د هغې حسن په خان خوښی کښې اخته کړه (۱)

قوله: وَتَحْتَ رَأْسِهِ وَسَادَةٌ مِنْ أَدْمِ حُشُوهَا لَيْفٌ: د هغوی ﷺ د سر لاندې د څرمنې یوه تکیه وه، په هغې کښې د کجهورې پانړې ډکې شوې وې، "لیف" د کجهورو پانړو ته وائی.

قوله: يَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ: عجله پانړنی ته وائی په هغې به د پانړنی په ذریعه ختله.

قوله: وَإِنْ عِنْدَ رَجُلَيْهِ قَرَطًا مَصْبُوبًا: او د هغوی ﷺ پښې سره د ونې پانړې اچولې شوې وې، ګرځاند قاف او را د زیر سره) د یوې خاص ونې پانړو ته وائی د څه په ذریعه چه څرمنې جوړیږی، "مصبوبا" معنی "مسکوبا" ده، بهیولې شوی وو، اچولې شوی وو، بعض روایاتو کښې مصبورا" دې ای مجبوعاً (ترجمه به وی "د هغې د پښوسره د ونود پانړو یو ډهیرې وو".

قوله: وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهْبٌ مَعْلَقَةٌ: او د هغوی د سر سره څه څرمنې زوړندوې. اهب: اهاب جمع ده هغې څرمن ته وائی چه کومه جوړه شوی نه وی یعنی کچه څرمن.

[۳۸۸] بَابُ وَإِذَا سَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ وَأُظْهِرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَتَيْكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ فِيهِ عَائِشَةُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) د مذکوره درې واړو صورتونو دپاره اوگورنی عمدة القاری - ۱۹/۲۵۱:

(۱) عمدة القاری - ۱۹/۲۵۱:

[۴۶۳۰] حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْمُرَاتَانِ اللَّتَانِ تَنْظَاهِرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا أَثْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ

[۳۸۹] بَابُ إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

صَغَوْتُ وَأَصْغَيْتُ مِلْتُ لِتَصْغَى لِتَهْمِلَ وَإِنْ تَنْظَاهِرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ عَوْنٌ تَنْظَاهِرُونَ تَعَاوَنُونَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ أَوْصُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَآدِبُوهُمْ

[۴۶۳۱] حَدَّثَنَا الْحَبِيدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ عَنِ الْمُرَاتَيْنِ اللَّتَانِ تَنْظَاهِرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَبَكَيْتُ سَنَةً فَلَمْ أَجِدْ لَهُ مَوْضِعًا، حَتَّى خَرَجْتُ مَعَهُ حَاجًّا، فَلَمَّا كُنَّا بِظَهْرَانَ ذَهَبَ عُمَرُ لِحَاجَّتِهِ فَقَالَ أَذْرِكْنِي بِالْوُضُوءِ فَأَذْرِكْنِي بِالْإِدَاوَةِ، فَجَعَلْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ وَرَأَيْتُ مَوْضِعًا فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْمُرَاتَانِ اللَّتَانِ تَنْظَاهِرَتَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَمَا أَثْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ.

[۳۹۰] بَابُ قَوْلِهِ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَائِمَاتٍ ثَابِتَاتٍ عَائِدَاتٍ سَائِمَاتٍ ذِيَّاتٍ وَأُنْكَارًا

[۴۶۳۲] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَجَبَهُمْ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَبَرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ هُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ فَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ

[۳۹۱] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْمُلْكِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ تَقَاوُتُ الْإِخْتِلَافُ وَالتَّقَاوُتُ وَالتَّقَوْتُ وَاحِدٌ تَمَرِّزُ تَقَطَّرُ مَنَاجِبُهَا جَوَانِبُهَا تَدَاعَوْنَ وَتَدْعَوْنَ وَاحِدٌ مِثْلُ تَدَكَّرُونَ وَتَدَكَّرُونَ وَيَقْبِضُ يَضْرِبُ بِأَجْزَيْتِهِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَاقَاتٍ بَسَطَ أَجْزَيْتَهُنَّ وَنَقَرُوا الْكُفُورَ

د کلماتو تشریح:

قوله: التَّقَاوُتُ: الْإِخْتِلَافُ، وَالتَّقَاوُتُ وَالتَّقَوْتُ وَاحِدٌ: آیت مبارک کنبی دی (ماترزی فی غلپی الرحمن من تقوٰت) ته به د الله تعالی په تخلیق کنبی هیخ تفاوت اونه وینی فرمائی تفاوت معنی اختلاف، تفاوت او تقوت دواړه په یوه معنی کنبی دی.

قوله: تَمَيَّزُ تَقَطُّعُ: آیت مبارک کنبی دی (تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْقَيْطِ) دې کنبې د تمیز معنی ده تقطع یعنی داسې ښکاری چه د غصې نه به هغه اوشلېږي.

قوله: مَنَّا كَيْهًا: جَوَانِبَهَا: آیت مبارک کنبی دی (هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَالْيَاكُوتُورُ) هغه الله تعالی داسې دې چا چه ستاسو د پاره زمكه مسخر كړه چه تاسو په دې کنبې هر قسم تصرفات کولې شئ) نو تاسو د هغه په لارو باندې ځئ) گرځئ) اود الله تعالی د رزق نه خوړئ او هم هغه له به بیا ژوندی ورځئ. فرمانی آیت کنبې مناکب: معنی د اطراف، اړخونه،

قوله: تَدْعُونَ وَتَدْعُونَ، مِثْلُ تَدْكُرُونَ وَتَدْكُرُونَ: آیت مبارک کنبی دی (وَقِيلَ لَهَا الَذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ) اووئیلې به شی چه هغه همدغه دې چانه به چه تاسو غوښتنه کوله.... فرمانی تدعون او وتدعون یو ه معنی ده لکه تَدْكُرُونَ اَوْتَدْكُرُونَ

قوله: وَيَقْبِضُ يَضْرِبُ بِأَجْنَحَيْهِ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صَافَاتٍ: بَسَطَ أَجْنَحَيْهِ: آیت مبارک کنبی دی (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ قَوْعُهُمْ صَفَتْ وَيَقْبِضُ) آیا دې خلقو په خپل ځان باندې مرغوته نظر نه دې کړې چه وزرې خورې کړي(الوزی) او کله په دې حالت باندې راغونډوي. فرمانی ویقبض معنی خپلې وزرې وهی راغونډوي او مجاهد رضی الله عنه فرمانی آیت کنبی صافات معنی د هغوی خپل مټې خورول.

قوله: وَنُفُورُ الْكُفُورِ: آیت مبارک کنبی دی (بَلْ يُجَاوِزُ عَنْتُمْ وَنُفُورٌ) بلکه داخلق سرکشی او نفرت من الحق) باندې کلک دی. نفور معنی کفور ده یعنی د حق نه تښتیدل.

[۳۹۲] باب: تفسیر سورۀ ن وَالْعَلَمِ

وَقَالَ قَتَادَةُ حَدَّثَنِي فِي أَنْفُسِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَتَخَفَتُونَ يَنْجَوْنَ السَّارَّ وَالْكَلامَ الْخَفِيَّ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَصَالُونَ أَضَلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا وَقَالَ غَيْرُهُ كَالصَّيْرِ كَالصَّيْرِ مِنَ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ الْمَعْرَمِ مِنَ النَّهَارِ وَهُوَ أَيْضًا كُلُّ رَمْلَةٍ انصَرَمَتْ مِنْ مُعْظِمِ الرَّمْلِ وَالصَّيْرِ أَيْضًا الْمَعْرَمُ مِثْلُ قَتِيلٍ وَمَقْتُولٍ
د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ حَدَّثَنِي فِي أَنْفُسِهِمْ: (وَعَدُوٌّ أَعْلَى حَدِّ قَدِيرِينَ) د حرد معنی د په ځان او زړه سره د کوشش کولو هم راځی لکه چه دلته قتاده رضی الله عنه فرمانیلې دی د ارادې او مقرر شوې فیصلې د پاره هم استعمالېږي اود منع کولو او نه ورکولو د پاره هم وئیلې کېږي، د آیت مفهوم دې هغه د څه نه ورکولو فیصله کولو په وخت کنبې سحر وختی داسې هلته لارل لکه چه هغوی د میوو په شوکولو) قادر دی.

قوله: يَتَخَفَتُونَ: يَنْجَوْنَ السَّارَّ وَالْكَلامَ الْخَفِيَّ: (فَالظَّلْمُ وَهُوَ يَخَفَتُونَ) هغوی لارل

په داسې حال کښې چې یو بل سره ئې پټې پټې خبر کولو سره، ینتجون: یکم بعضهم بعضاً
 قوله: لَصَّالُونَ: أَضَلُّنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا: (فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَصَّالُونَ) بیا چه کله هغوی
 هغه باغ اولیدو نو وئې وئیل بې شکه مونږ ته د خپل باغ خای نه معلومیرې او مونږ نه هغه
 اورک شو. بدرالدین زرکشی رحمته فرمائی چه "اضلنا" په "ضلنا" بغیر د همزه نه کیدل پکار
 دی اود دې وجه دا ده چه "ضللت الشئ" هغه وخت وئیلې شی کله چه ته یو خیز په یو خاص
 خای کښې کیردې اودینه پس تاته یاد نه وی چه هغه کوم خای دې او "اضللت الشئ" هغه
 وخت وئیلې شی کله چه یو سړې خپل خه خیز ضائع او بریاد کړې او دلته خو اولنې صورت
 دې هغوی ته د خپل باغ د خای پټه نه لگیدله په دې وجه "ضلنا" کیدل پکار دی (خو حافظ
 ابن حجر رحمته "اضلنا" ته هم صحیح وائی هغه فرمائی چه د دې معنی ده "عملنا عمل من ضیع"
 مونږ د هغه سړې په شان عمل او کړوچه خپل خیز ضائع کوی ()

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: كَالصَّرِيمِ: كَالصَّبِيحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ، وَاللَّيْلُ انْصَرَمَ مِنَ

النَّهَارِ: (قَاصَصَتْ كَالصَّرِيمِ) بیا سحر هغه باغ د پریکړېشوی پټې غوندې شو. سحر ته هم
 "صریم" وائی، خکه چه سحر د شپې نه جدا کیرې پریکړې کیرې چه شپه ختمیرې، نو سحر
 راځی او شپه د ورځې نه منقطع کیرې چه ورځ ځی، نو شپه راځی. او صریم د شگې هغه
 حصی ته هم وائی چه د شگې د یو لوی غوندې نه جدا کیرې او صریم په معنی مصروم هم
 دې لکه چه قتیل په معنی مقتول دې. امام بخاری رحمته خود دا غواړې چه د صریم مختلف
 معنې راځی خو په هره معنی کښې پریکیدلو او جدا کیدلو مفهوم داخل دې. "والصریم ایضا
 المصروم" نه داخودل مقصد دې چه دا لفظ څنگه لازم استعمالیرې متعدی هم استعمالیرې.

[۳۹۳] بَابُ عَتَلٍ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ

[۴۶۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ
 مُجَاهِدٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ
 زَنْمَةٌ مِثْلُ زَنْمَةِ الشَّاةِ

[۴۶۳۴] (حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعْبِدِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ

(۱) فتح الباری-۸/۶۶۲:

(۲) فتح الباری-۸/۶۶۲:

(۳) واخرجه ايضاً في كتاب الادب باب الكبير ۶۰۷۱: وفي كتاب الايمان والنذور باب قول الله تعالى :
 واقسموا بالله جهدايمانهم رقم الحديث ۶۶۵۷: واخرجه مسلم في الجنة... [بقية حاشيه به راروانه صفحه..]

وَهُبِ الْخَزَاعِيَّ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلِّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبَرَّةٍ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلِّ عَتَلٍ جَوَاطِمُ مُتَكَبِّرٍ قَوْلُهُ: قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنْمَةٌ مِثْلُ زَنْمَةِ الشَّاةِ: دَ جِلْنِي غَوِي سِرَهُ دَ غَوِي يوه زيانی تکره زورنده وی، داشان د بعضو سره د غوړونوسره هم یوه تکره زورندوی هغې ته زنمه وائی. بعضې حضراتو "له زنمه" نه مراد اخستې دې چه د هغه د لاسونوگوتې شپې دي. بعض خلقو ونیلی دی چه زنیم هغه سړی ته وائی چه یو قوم سره یوځای شوې وی او د هغې قوم فرد نه وی لکه په مړې یا غوړ کښې زیانی تکره بې مقصده وی دغه شان هغه سړې هم په دې قوم کښې د اهمیت مالک نه وی (دولته د زنیم نه څوک مراد دې یحیی بن سلام په خپل تفسیر کښې ونیلی دی چه دینه ولیدبن مغیره مراد دې، بعض اسودبن عبد یغوث او بعض اخنس بن شریق نوم هم ذکر کړيدي) اولنې قول مشهور دې. د زنیم معنی د بعض سلف په نيزد ولدالواناو حرام داده دې (۲) د کوم یو کافر متعلق چه دا آیت نازل شوې وو هغه هم داسې وو.

عَتَلٌ: سخت مزاج، هغه سړې چه وعظ او تذکیر باندې نه پوهیږی (۴)

[۳۹۴] بَابُ يَوْمٍ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

[۴۶۳۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقَيْهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ فَيَقِي كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِيعًا وَسَمْعَةً فَيَذْهَبُ لِيَسْجُدَ فَيَعُوذُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاجِدًا په کومه ورځ چه الله تعالی د خپل ساق (پنډی) تجلی ښکاره او فرمائی: بعضو حضراتو

...بقیه از حاشیه گذشته] وصفه نعيمها واهلها باب النار يدخلها لجبارون رقم الحديث ۲۸۵۳: وخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير باب قوله تعالى: عَتَلٌ بعد ذلك زنيم رقم الحديث ۱۱۶۱۵/۱: وخرجه الترمذي في صفة النار باب ۱۳ رقم الحديث ۲۶۰۵ وخرجه ابن ماجة في الزهد باب من لا يؤبه له: رقم الحديث- ۴۱۱۶:

(۱) المفردات للراغب ۲۱۵: ومشاهد الانصاف على شواهد الكشاف- ۵۸۷/۴:

(۲) فتح الباری- ۸/۶۶۲:

(۳) تفسير عثمانی ۷۴۹: فأنه- نمبر- ۱۱

(۴) العتل: الفانک الشدید المناق عن عبید بن عمیر: العتل: لا اکول الشروب القوی الشدید (عمدة القاری) (۲۵۶/۱۹): وفي المفردات للراغب ۳۲۱: العتل: لا خذ بجامع الشيء وجره بقهر والعتل: لا اکول المنوع الذي يعتل الشيء عتلاً-

و نیلی دی چه دا شدت او سختی نه کنایه ده او مطلب دا دې چه هغه وخت به ډیر سخت تکلیف ده او گران وی (۱) علامه ابو بکر فرمائی دې نه هغه فوائد او الطاف مرا دی چه د الله تعالی د طرف نه به بندیگانوته باریار حاصلیری. لیکن څنگه چه اول او نیلی شو چه روایت د متشابهاتونه دې او په دې سلسله کښې تسلیم او تفویض احوط او احسن دې ، علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه لیکي: " د دې قصه په حدیث شیخین کښې داسې راغلې ده چه الله تعالی به د قیامت په میدان کښې خپله پنډونی ښکاره کړی، ساق پنډونی ته وائی او دا یو خاص صفت او حقیقت دې، صفات او حقائق الهیه نه دې کوم ته چه د یو خاص مناسبت سره ساق فرمائیلی شوې دې لکه چه په قرآن پاک کښې د ید او وجه لفظ راغلې دې، دا د مفهوماتو او متشابهاتونه بللې شی په دې باندې هم په دې شان سره بلاکیف ایمان ساتل پکار دی لکه چه د الله تعالی په ذات، وجود، حیات او سمع او بصر وغیره باندې ایمان ساتلې شی.

هم په دې حدیث کښې دی چه دا تجلی لیدلوسره به ټول مؤمنان سړی او ښځې په سجده پریوزی مگر کوم سړی چه به په ریاسره سجده کوله د هغه ملا به نه کگیږی د تختې په شان به شی، او چه کله د ریا او نفاق خاوندان په سجده باندې قادر نشی نو د کفارو په دې باندې نه قادر کیدل په طریقه اولی معلوم شو. دا هر څه به په محشر په دې وجه کولې شی چه مؤمن او کافر، مخلص او منافق په صفا توگه معلوم شی او د هر یو دننه حالت څنگه چه وو ښکاره نه شی. (۲)

[۳۹۵] باب: تفسیر سورة الحاقة

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ عِشَّةٌ رَاضِيَةٌ يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا الْقَاضِيَةَ الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتَّهَلِمُ أَحَدٌ بَعْدَهَا مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ أَحَدًا يَكُونُ لِلْجَمْعِ وَلِلْوَاحِدِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْوَتِينَ نَيْطُ الْقَلْبِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَفَى كَثُرَ وَيُقَالُ بِالطَّاعِيَةِ بِطُغْيَانِهِمْ وَيُقَالُ طَفَعَتْ عَلَى الْحَزَانِ كَمَا طَفَى النَّاءُ عَلَى قَوْمٍ نَوُوجٍ (غِيلِينَ) كُلُّ شَيْءٍ عَسَلَتْهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ قَهْوٌ غِيلِينَ، فَيَغْلِينَ مِنَ الْقَلْبِ مِنَ الْخُرُوجِ وَالذَّبْرِ. (أَعْيَازٌ تَحْمِلُ) أَصُولُهَا بَقِيَّةٌ. د کلماتو تشریح:

قوله: عِشَّةٌ رَاضِيَةٌ يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا: آیت مبارک کښې دی (قَهْوٌ عِشَّةٌ رَاضِيَةٌ) غرض هغوی به په خوښ کړیشوی عیش کښې وی، فرمائی چه په دې آیت کښې (عِشَّةٌ رَاضِيَةٌ) نه مراد داسې ژوند دې کوم کښې چه رضا وی چونکه (رَاضِيَةٌ) د عیش صفت نشی جوړیدې

(۱) فتح الباری ۸/۶۶۴: نوعمدة القاری- ۱۹/۲۵۷:

(۲) تفسیر عثمانی ۷۵۰: فائده نمبر- ۴:

بلکه دا د عیش د خاوند صفت دې د دې وجې (عِشَّةٌ رَاضِيَةٌ) نه مراد دا دې چه هغه به په دې ژوند کښې راضی وی.

قوله: الْقَاضِيَةُ: الْمَوْتَةُ الْأُولَى الَّتِي مُتَهَا: لَمْ أَحْيَ بَعْدَهَا: (يَلْتَمِثُ كَاتِبُ الْقَاضِيَةِ) الموتة الأولى التي متها: دا (يَلْتَمِثُ) د ضمير تفسیر دې او لم اسی بعدها "القاضية" تفسیر دې. یعنی هغه مرگ چه اول راغلي وو افسوس چه هم په هغې سره فیصله شوې وه دینه پس نی چه زه وې ژوندې کړې.

قوله: فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزٌ: احد: د واحد او جمع دواړو د پاره استعمالیږي، مطلب دا دې که په محمد ﷺ باندې د الله تعالی د طرف ته څه عتاب راغلو نوتاسو ټول په ټول به هغه منع کولې نشی.

تنبیه: غلام احمد قادیانی د دینه استدلال کوی که چرې زه هم (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ) مطابق په الله تعالی باندې الزام او بهتان لگوښې یم نو ماته سزا ملاویدل پکار وو حالانکه ماته سزا ملاؤ نشوه. د دې جواب دا دې چه د الله تعالی مذکوره ارشاد د انبیاء او صادقین باره کښې دې د کذابین متعلق نه دې، دروغژن او مفتري ته څو وخت ورکولې شی په دې وجه د دې استدلال دینه صحیح نه دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْوَتِينَ نِبَاطُ الْقَلْبِ: (ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ) وتین د زړه رگ ته وانی د کوم په پریکیدو سره چه مرگ واقع کیږی.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: طَغَى: كَثُرَ، وَيُقَالُ: بِالطَّاعِغِيَةِ: يَطْغِيَاهُمْ: (إِنَّا لَمَّا طَغَا النَّاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ) معنی ده چه کله اوبه ډیرې زیاتې شی، دوئم آیت کښې (فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاعِغِيَةِ) معنی طغیان او سرکشی ده، وانی چه "طغت على الخزان کما طغى الماء على قوم نوح" هغه هوا په فرښتو باندې زیاته شوه لکه چه په قوم نوح باندې اوبه زیاتې شوې وې. الخزان: هغه فرښتوته وانی چه د هوا چلولو باندې ماموره دی. ځا په پیش سره جمع او زیرسره مفرد دې. دلته دواړه مراد کیدشی. علامه عینی رحمه الله فرمائی دا د خازن جمع ده. (د)

[۳۹۶] باب: تفسیر سورة المعارج "سأل سائل"

الْقَصِيبَةُ أَصْغَرُ أَبَاهُ، الْقُرْبَى إِلَيْهِ يَلْتَمِسُ مِنَ التَّمَى. (لِلشَّوَى) الْيَدَانِ وَالرِّجْلَانِ وَالْأَطْرَافُ وَجِلْدَةُ الرَّأْسِ يُقَالُ لَهَا شَوَاةٌ، وَمَا كَانَ غَيْرَ مُقْتَلٍ فَهُوَ شَوَى، وَالْعِزُونَ الْجَبَاعَاتُ، وَوَأَحَدُهَا عِزَّةٌ يَوْفُضُونَ الْإِبْطَافَ الْأَسْرَاعَ

قوله: الفصيلة: اصغرا بائی القری، الیه یتقی من انتمی: (وَقَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤَيِّدُ) مجرم به خواہش کوی چه د قیامت د ورخی د عذاب پہ عوض خیل خاندان پہ کوم کنبی چه هغه اوسیدلو پہ فدیہ کنبی ورکری او خان خلاص کری د نیکہ نہ چه کوم اولاد شروع کیږی هغی ته فسیله وائی اود نیکہ نہ بره چه د خاندان کومه سلسله وی هغی ته شعب وائی نو دلته هم دغه افرمائیلی شوچه فسیله قریبی نیکنو کنبی د ټولونه نزدې ته وائی د کوم طرف ته چه د سړی نسبت کیږی.

قوله: کلامها لظی نزاعة للشوی: "هیخ کله هم نه بیشکه هغه سورکرشوی آوردې د اړخونو او د سرخرمن رابښکونکي" حضرت شیخ الہندی رحمہ اللہ ترجمہ کړنده "اور دې ایښه رابښکونکي" فرمائی چه دواړه لاسونه، دواړه پښې، د بدن اړخونه او د سرخرمن ته شواہ وائی اود بدن هر هغه حصه په کوم چه گذار واقع کیږی یاد کوم په پریکیدو چه مرگ نه واقع کیږی هغی ته شوی وائی.

قوله: والعزور: الحلق، والجماعات، وواحدها: عزة: (عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ) عزة جمع ده ډلو او حلقوته وائی یعنی دا کافرانو سنا پنی او جس طرف ته ډلې ډلې راخی.

[۳۹۷] باب: تفسیر سورة نوح "انا ارسلنا"

طَوْرًا كَذًا وَطَوْرًا كَذًا، يُقَالُ عَدَا طَوْرُهُ. أَي قَدَرُهُ، وَالْكُبَارُ أَشَدُّ مِنَ الْكُبَارِ، وَكَذَلِكَ جَمَالٌ وَجَمِيلٌ، لِأَنَّهُمَا أَشَدُّ مَبَالِغَةً، وَكُبَارٌ الْكَبِيرُ، وَكُبَارًا أَيْضًا بِالْتَّخْفِيفِ، وَالْعُزْبُ يَقُولُ رَجُلٌ حَسَنٌ وَجَمَالٌ وَحَسَنٌ مُحَقَّقٌ وَجَمَالٌ مُحَقَّقٌ. (دَيَارًا) مِنْ دَوْرٍ وَلَكِنَّهُ فَيَعْمَلُ مِنَ الدَّوَرَانِ كَمَا قَرَأَ عَمْرُ الْخِي الْقِيَامُ، وَهِيَ مِنْ قُبْتُ. وَقَالَ غَيْرُهُ دَيَارًا أَحَدًا. (تَبَارًا) هَلَاكًا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَذَرَارًا (يَتَّبِعُ بَعْضُهَا بَعْضًا). (وَقَارًا) عَظْمَةً.

قوله: اطوارا: طورا کذا، وطورا کذا: (وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا) یعنی یو وخت هغه ووجه انسان د ناپاکه قطري په شکل کنبی وویا هغه وینه جوړه شوه، بیا چک شوه، بیا یوه ټکړه شوه او دغه شان تغیرات راتلل تردې چه انسان جوړشو، عرب وائی عداطوره: د خپلې مرتبې نه وړاندې شو.

قوله: والکبار اشد من الکبار: (وَمَكْرًا وَمَكْرًا أَكْبَرًا) کبار د تشدید او تخفیف دواړو په شان استعمالیږی. د تشدید په صورت کنبی مبالغه ډیره وی او همدغه حال د جمال او حسان هم دې دا دواړه الفاظ هم د تشدید او تخفیف د پاره مستعمل دی.

قوله: دیارا: من دور، ولکنه فیعال من الدوران، کما قرأ عمر: الحی القیام: (وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَارًا) امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چه دیار د دور نه مشتق دې لیکن دا د فعیال په وزن دې فقال: په وزن نه دې گنی نو د دوار به وو. په اصل کنبی "د یوار" وو، واو په یاء سره بدل کړېشو نو ادغام اوشو دا بالکل هم داسې ده لکه حضرت عمر رضی اللہ عنہ

وَ اِنَّهُ الْعَلِيمُ بِهِ خَائِ السَّعَاتِ وَيُحِلِّي دِي هَفْهَ هَمْ ذَ قَمْتِ نَهْ مَاخُوذَ دِي لِيَكُنْ هَفْهَ هَمْ ذَ فَعَالٍ
بِهْ وَزْنِ نَهْ دِي بَلَكْهَ ذَ فَعَالٍ بِهْ وَزْنِ دِي چَهْ بِهْ اَصْلَ كَنْبِي قُتُوَامَ وَوَدَ هَفِي نَهْ قِيَامَ جَوْرَ كِرْلَو.

[۳۹۸] بَابُ وَلَا تَذَرْنِ وَذَا وَلَا سَوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ

[۴۶۳۶] (۱) حَدَّثَنَا اِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ وَقَالَ عَطَاءٌ عَنْ ابْنِ
عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا صَارَتْ الْأَوَّلَانِ الَّتِي كَانَتْ فِي قَوْمِ نُوحٍ فِي الْعَرَبِ بَعْدَ أَمَّا وَدٌ
كَانَتْ يَكْتَلِبُ بِدُومَةِ الْجَنْدَلِ وَأَمَّا سَوَاعٌ كَانَتْ لَهْدَانِ وَأَمَّا يَغُوثٌ فَكَانَتْ لِمُرَادٍ ثُمَّ لَبِيسَ
عُصْفُوفٍ بِالْجَوْفِ عِنْدَ سَبَا وَأَمَّا يَعُوقُ فَكَانَتْ لِهَيْدَانَ وَأَمَّا نَسْرٌ فَكَانَتْ لِيَحْيَى لَيْلٍ ذِي الْكَلَعِ
أَمَّا رَجَالُ صَالِحِينَ مِنْ قَوْمِ نُوحٍ فَلَمَّا هَلَكُوا أَوحَى الشَّيْطَانُ إِلَى قَوْمِهِمْ أَنْ انْصِبُوا
إِلَى جِبَالِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَجْلِسُونَ الْأَصَابَا وَتَمُوهَا بِأَسْمَائِهِمْ فَفَعَلُوا فَلَمَّ تُعْبِدُ حَتَّى إِذَا هَلَكَ
أُولَئِكَ وَتَنَسَّ الْعِلْمُ عِدَّتْ

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ ذَ نوح علیہ السلام بہ قوم کنبی ذَ کومبتانو عبادت کیدلو
روستو بیا هغه بہ عربو کنبی راغله. "ود" ذَ قبیلہ کلب بت وو او دومۃ الجندل کنبی وو، ذَ
دی متعلق داعقیدہ وه کہ د دوو زرونوبہ مینخ کنبی دشمنی پیداشوی وی او اوس بہ دی
کنبی محبت پیداکول وی نو چہ ده ته درخواست او کړې شی نو مات شوی زرونه یوخای
شی. "سَوَاع" ذَ قبیلہ هذیل بت وو ذَ هر مقصد حاصلولودپاره ذَ ده طرف ته رجوع کولې
شوه. "یغوث" ذَ بنو مراد بت وو دی نه پس دا بیا ذَ بنی غطفیف بت جوړشو او بنی غطفیف بہ
مقام جوف کنبی اوسیدل چہ سبا سره نزدې واقع دی. "یعوق" ذَ بنی همدان بت وواوده ته به
بہ دشمن باندې ذَ رعب اچولودپاره درخواست کیدلو. "نَسْر" گده (ذَ تپوس په شان یومرداره
خوړونکې مرغی) په شکل جوړشوې بت وو آل ذی الکلاع یعنی قبیلہ جُمیر بہ ذَ دی عبادت
کولو. دا ټول د حضرت نوح علیہ السلام د قوم د نیکانو خلقو نومونه وو بیا چہ کله دا حضرات
وفات شو نو شیطان د دی خلقو په زړونو کنبی دا خبره وچوله چہ بہ کومو خایونو کنبی بہ
هغه بزرگانو ناسته پاسته کوله هلته د دوی په شان بتان جوړ کړی او د دی بتانونومونه هم د
دوی په نومونو کیدنی، چہ دوی ته گورنی نو د دوی کارنامې به دریادیږی اویا به تاسو د
دوی تابعداری کولې شنی که تاسو د دوی بتان جوړنه کړل او اومونه ساتل نو دوی به هیر
کړی او په نیغه لار د تللو د پاره به تاسو سره هیڅ خیز پاتې نشی. خلقو هم داسې اوکړل،
کومو خلقو چہ بتان ساز کړی وود هغوی عقیدې صحیح وې کله چہ د هغوی وفات وشو او
د هغوی په اولاد کنبی علم باقی پاتې نشو نو د دی بتانو عبادت کول شروع شو.

د روایت باب په سند باندې اعتراض: روایت باب سند د امام بخاری رحمته الله علیه په هغه سندونو کښې دې کوم باندې چه اعتراضونه شوی دی، اغراض دا دي چه په سند کښې ابن جریج عطاء رحمته الله علیه نه روایت کوی عطاء دوه دی، یو عطاء خراسانی او بل عطاء بن ابی رباح، عطاء بن ابی رباح د امام بخاری رحمته الله علیه په رجال کښې دې لیکن عطاء خراسانی د هغوی په رجال کښې نه دي چه هغه د دوی په شرائطو پوره نه دي. دلته امام بخاری رحمته الله علیه نه مغالطه شویده او هغوی په سند کښې عطاء لره عطاء بن ابی رباح گنرلې او د هغه نه ئی روایت اخستې دي حالانکه دا عطاء خراسانی دي، عطاء بن ابی رباح نه دي. دویمه دا چه ابن جریج دا روایت د عطاء خراسانی نه نیغ په نیغه نه دي کړې بلکه جریج د هغه کتاب نه روایت اخستې دي چه د عطاء خراسانی وو او دهغه د خوی عثمان سره وو^(۱) د عطاء خراسانی روایت د بخاری په شرط نه پوره کیږي په دې وجه امام بخاری له دلته ذکر نه وو کول پکار، لیکن امام ته د دې خبرې هلو احساس نه دي شوي. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه زما نیزد قوی خبره دا ده مذکوره روایت عطاء خراسانی او عطاء بن ابی رباح دواړو روایت کړيدي او دلته د بخاری په روایت کښې عطاء بن ابی رباح مراد دي^(۲) لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه مقدمه فتح الهادی کښې پخپله دا اقرار کړيدي چه دا وینا چه مذکوره روایت د عطاء خراسانی او عطاء بن ابی رباح د دواړو په روایت سره ابن جریج سره وو او عطاء ابن ابی رباح د روایت قصد کړيدي یو اقناعی جواب دي او تسلی بخش خبره نه ده، هلته کښې هغوی فرمائی "وهذا عدم المواضع العقیبة عن الجواب السدید، ولا بد للجهاد من کهو^(۳)" - یعنی دا اعتراض په بخاری باندې داسې دي چه د دې صحیح جواب ممکن نه دي او ښه اس هم ټوکر خوري. باقی پاتی شوه دا خبره چه په دې باندې څه دلیل دي چه مذکوره روایت کښې د عطاء نه عطاء خراسانی مراد دي نو د دې دلیل دا دي چه مذکوره حدیث عبدالرزاق خپل تفسیر کښې د ابن جریج نه نقل کړيدي او په دې کښې تصریح ده، "اعین عطاء الخراسانی عن ابن عباس^(۴) دغه شان ابو السعود فرمائی "ثبت هذا الحدیث فی تفسیر ابن جریج عن عطاء الخراسانی^(۵) علی بن مدینی د دې نور وضاحت کولو سره فرمائی چه ابن جریج به کله تفسیری روایات نقل کول نو وئیل به ئی "عن عطاء الخراسانی، عن ابن عباس" وږاڅ هرځای "عطاء" سره "خراسانی" لیکلو نه سترې شو نو صرف "عطاء" ئی لیکلو د څه په وجه چه بعضې خلقوته روستو دا شک

(۱) فتح الباری ۸/۶۶۷ والهدی الساری-۳۷۵:

(۲) فتح الباری-۸/۶۶۷:

(۳) الهدای للساری ۳۷۶: الفصل الثامن فی سیاق الاحادیث التي انتقدها علیه ابوالحسن الدارقطني وغيره من النقاد

(۴) فتح الباری-۸/۶۶۷:

(۵) فتح الباری-۸/۶۶۷:

شو چه د عطاء نه عطاء بن ابی رباح مراد دی، محمد بن ثور ته هم دا مغالطه لگیدلې ده او هغه عطاء بن ابی رباح مراد اخستې دي اوداعطاء خراسانی دي، بهرحال محدثینو حضراتو په نيزد دومره خبره متعین ده چه په مذکوره روایت کښې عطاء نه عطاء خراسانی مراد دي، د هغوی روایت ذکر کولوسره په ظاهره امام بخاری رحمته الله علیه ته هم غلط فهمی شویده، والله اعلم.

[۳۹۹] باب: تفسیر سورة الجن "قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ"

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْدًا أَعْوَانًا

[۴۶۳۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سَوْقٍ عَكَاظٍ وَقَدْ جَمِلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَيْرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمُ الشُّهُبُ فَرَجَعَتِ الشَّيَاطِينُ فَقَالُوا مَا لَكُمْ فَقَالُوا جِئْنَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَيْرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالَ مَا حَالُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَيْرِ السَّمَاءِ إِلَّا مَا حَدَّثَ قَاصِرُوَا مَشَارِقِ الْأَرْضِ وَمَغَارِبِهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَدَّثَ فَانْطَلَقُوا فَصَرَبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبِهَا يَنْظُرُونَ مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَالَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ خَيْرِ السَّمَاءِ قَالَ فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ عِزَامَةٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَخْلَةٍ وَهُوَ عَكَاظٌ وَهُوَ يَصْلِي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ تَسَمَّعُوا لَهُ فَقَالُوا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَيْرِ السَّمَاءِ فَهَبْنَا لَكُمْ رَجْعًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَقَالُوا يَا قَوْمُنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمْنَاهُ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْمُ نَفَرٍ مِنَ الْجِنِّ وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ

د کلماتو تشریح:

قوله: وقال الحسن: جدرينا: غنارينا، وقال عكرمة، جلال رينا، وقال

ابراهيم، امرينا: آيت مبارك كني دي (وَأَلَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا) اوزمونې د پروردگار د يرلوی شان دي هغه نه خوك خپله بې بې جوړه كړې او نه اولاد، حضرت حسن بصري رحمته الله علیه فرماني چه د جدرينا نه د الله جل شانته غنا او مالداري مراد ده، او حضرت عكرمه رحمته الله علیه فرماني دي نه د الله تعالى جلال مراد دي او حضرت ابراهيم رحمته الله علیه فرماني چه جد رينا نه د رب حكم مراد دي. د دي لفظ دا تشریح صرف هندوستانی نسخو كښې ده.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْدًا أَعْوَانًا: آيت مبارك كني دي (وَأَلَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا) اوزمونې د پروردگار د يرلوی شان دي هغه نه خوك خپله بې بې جوړه كړې او نه اولاد، حضرت حسن بصري رحمته الله علیه فرماني چه د جدرينا نه د الله جل شانته غنا او مالداري مراد ده، او حضرت عكرمه رحمته الله علیه فرماني دي نه د الله تعالى جلال مراد دي او حضرت ابراهيم رحمته الله علیه فرماني چه جد رينا نه د رب حكم مراد دي. د دي لفظ دا تشریح صرف هندوستانی نسخو كښې ده.

اودریبی نو. دا (کافر) خلق په دې بنده باندې گنډه لگوي (يعني د تعجب او دښمنۍ د وجه هر سرې داسې گوري لکه چه اوس حمله کونکي دي) علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني: "يعني چه کله هغوی عليه السلام اودریبی او قرآن لولی نو خلق ډلي ډلي په هغه باندې راپریوزي، مؤمنان خود شوق او رغبت نه د قرآن اوريدو په خاطر او کافران د عداوت او دښمنۍ په وجه په هغوی عليه السلام باندې گنډه کولو د پاره امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه په آيت مبارك کښې د لېدا نه اعوان وانصار مراد دي يعني امداد او تعاون کونکي.

قوله: اَنْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: اِنْ اسْحَاقَ اَوْ ابْنِ سَعْدٍ په نيزد دا واقعه په لسم کال د نبوت د ذي قعدة په مياشت کښې پېښه شوې وه کله چه حضور عليه السلام د طائف طرف ته وتلي وو او بيا د هغه ځای نه د هغوی عليه السلام واپسې اوشوه. (۱)

تعارض روایات او د هغې حل: لیکن په دې باندې اشکال دا کیږي چه دلته په روایت کښې دي چه هغوی عليه السلام سره د صحابه کرامو ډله وه، او د ابن اسحاق په روایت کښې دي چه کله هغوی عليه السلام طائف ته وتلي وی نو د حضرت زیدبن حارثه رضی اللہ عنہ نه علاوه هغوی عليه السلام سره بل هیڅ څوک نه وو (۲) حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه دواړه روایتونه داسې جمع کولې شی چه په تلو کښې ورسره د زیدبن حارثه رضی اللہ عنہ نه علاوه څوک نه وو خو په واپس راتلو کښې صحابه کرام هغوی عليه السلام سره ملاؤ شوې وو دلته هم د دې ذکر دي (۳) او په نورو واقعاتو هم دا محمول کولې شی.

د باب په روایت اشکال او د هغې جواب: دلته په روایت کښې دي چه شیطانان به اول آسمانونو ته تلل، لیکن د رسول الله عليه السلام د بعثت نه پس د هغوی آسمانونو ته تللو باندې پابندی اولگیده چه که هغوی هلته د تلو کوشش کوي نو شهاب ثاقب په ذریعه ویشتلې شی. په دې باندې دا اشکال کیږي چه د شهاب ثاقب تذکره خو د جاهلیت په اشعارو کښې هم راځي د څه نه چه معلومیږي چه د ستورو داسې ماتیدل او پریوتل د جاهلیت په زمانه کښې هم وو، نو دغه شان دا عهدنبوی سره خاص کول څه معنی ده؟ د امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ د روایت نه هم دغه معلومیږي چه د هغوی عليه السلام د بعثت نه وړاندې هم ارسال شهب شوی وو. (۴)

① د دې جواب امام زهري رحمۃ اللہ علیہ ورکړيدي، چه د بعثت نبوی نه اول هم دا سلسله وه لیکن په دې کښې سختی او شدت نه وو د بعثت نه پس په دې کښې بیا شدت راغلو (۵)

(۱) فتح الباری - ۸/۶۷۰:

(۲) فتح الباری - ۸/۶۷۰:

(۳) فتح الباری - ۸/۶۷۰:

(۴) فتح الباری ۸/۶۷۲؛ والروض الانف ۱/۱۳۵؛ فصل فی الکهانه -

(۵) فتح الباری ۸/۶۷۲؛ والروض الانف ۱/۱۳۵؛ فصل فی الکهانه -

⑦ علامه قرطبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی چہ دَ بَعَثَتْ نہ وړاندې ارسال شہاب سلسلہ مستقل نہ وه کله به کیدله او کله نہ، دَ بَعَثَتْ نہ روستو دا مستقل شوه.

⑧ وهب بن منبه نہ یو روایت نقل کړېدی کوم سره چہ په ټولو اخبارو کښې تطبیق کيږی او هغه دا چہ د حضرت آدم عليه السلام د زماني نه واخله تر حضرت عیسی عليه السلام زمانې پورې په شیطانانو هیڅ پابندی نہ وه، آسمانونو ته د دوی ته په ټلو کښې مطلقاً آزادی وه، د حضرت عیسی عليه السلام آسمان ته پورته کیدو نہ پس د هغوی پورته څلورو آسمانونو ته رسیدل موقوف شو او د لاندې دریو آسمانونو پورې د هغوی د تګ سلسلہ باقی وه، کله چہ د نبی کریم صلي الله عليه وسلم بعثت اوشو نوپه لاندینو دریو آسمانونو باندې تلل هم موقوف کړشو.

قوله: فَانْطَلَقَ الَّذِينَ يَرَوْنَ تَوَجُّهُوا خَوْفَهَا مَهْمَةً سعید بن جبیر د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت نقل کړېدی چہ د پیریانو دا وفد په نهه کسانو باندې مشتمل وو، د عکرمه په روایت کښې اووه وو او د "نصیبین" وو، او په بعضې روایاتو کښې دی چہ څلور نصیبین وو او درې حران وو د هغوی نومونه دا وو. "حسا، نسا، شامر، مافر، الادرس، وردان، احقب" ابن درید پنځه نومونه ذکر کړي دی شامر، مافر، منشی، یاشی او احقب په بعض روایاتو کښې دی چہ دا د موصل وو او د هغوی شمیر دولس زره وو. تعداد او واقعات تسلیم کولو سره جمع بین الروایات کيږی.

قوله: وَأَمَّا أَوْجَى إِلَيْهِ قَوْلُ الْحَبِّ: دا د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه قول دی دینه دا معلومیږی چہ جنات سره د نبی کریم صلي الله عليه وسلم ملاقات نہ دې شوې بلکه د وحی په ذریعه د هغوی قول نبی کریم صلي الله عليه وسلم ته خودلې شویدی، خو ظاهره ده چہ په دې موقع د جنات سره د هغوی ملاقات نہ وی شوی نو په دې سره دا نه لازمیږی چہ په بله موقع باندې به هم ملاقات نہ وی شوې، ځکه چہ د لیلة الجن واقعہ یو ځل نه بلکه څو ځل پیښه شویده، دې وخت کښې هغوی د حال د تحقیق د پاره راغلی وو او سبب معلومولو سره لزل او ملاقات اونه شو. دینه پس په حضور صلي الله عليه وسلم باندې ایمان راوړو او د اسلامی تعلیماتو د زده کړې د پاره د هغوی صلي الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او ملاقات اوشو.

[۴۰۰] باب: تفسیر سورة المزمِّل

وَقَالَ فُجَاهِدٌ وَتَبَتَّلَ أَخِيضُ وَقَالَ الْحَسُّ أُنْكَالًا قِيُودًا مُنْقَطِرَةً بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ وَقَالَ ابْنُ

(۱) فتح الباری ۸/۶۷۲: وتفسیر قرطبی ۱۹/۱۳: سورة الجن-

(۲) فتح الباری ۸/۶۷۲: والروض الانف ۱/۱۳۵: فصل فی الکھانة-

(۳) فتح الباری- ۸/۶۷۴:

(۴) د تفصیل د پاره الجامع الاحکام القرآن- ۵-۱۹/۱:

عَبَّاسٍ كَثِيبًا مَهِيلًا الرَّمْلُ السَّابِلُ وَيَبْلًا شَدِيدًا

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَتَبْتَلُ: أَخْلَصُ: آیت کنبی دی (وَأَذْكُرَ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَلُ إِلَيْهِ تُبْتَلَاهُ) اود خیل رب نوم یادوه اود تولونه تعلق ختم کره او د هغه طرف ته متوجه اوسیره، حضرت مجاهد رضی الله عنه فرمائی د تبیل معنی ده اخلص یعنی خالص هم د هغه شه.

قوله: وَقَالَ الْحَسْبُ: أَنْكَالًا: قَبُودًا: آیت کنبی دی (إِنَّ لَكَ أَنْكَالًا وَجَحِيمًا) مونږ سره بیرنی او دوزخ دی. حضرت حسن بصری رضی الله عنه فرمائی انکال نه بیرنی مراد دی.

قوله: مُنْقَطِرٌ بِهِ مَقْلَةٌ بِهِ: (يَوْمًا يُجْعَلُ الْوِلْدَانُ شِيبَةً بِالسَّمَاءِ مُنْقَطِرٌ بِهِ) فرمائی چه "منقطر به" معنی ده "اسمان به د هغې د ویرې دروند او ثقیل شی".

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَثِيبًا مَهِيلًا: الرَّمْلُ السَّابِلُ: آیت کنبی دی (وَكَاثِبُ الْجِبَالِ كَثِيبًا مَهِيلًا) او غرونه (به ذره ذره شی) اود الوتونکی گردپه شان به شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه د (كَثِيبًا مَهِيلًا) معنی ده، ریک روان، بهیدونکې شگه.

قوله: وَيَبْلًا شَدِيدًا: آیت کنبی دی (فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا) نومونږ هغوی په سختو نیولو سره اونیول، فرمائی چه ویبلا معنی ده شدیداً یعنی سخت.

[۴۰۱] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْمَدَائِرِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَسِيرٌ شَدِيدٌ قُورَةٌ رِكَزُ النَّاسِ وَأَصْوَاهُمْ وَكُلُّ شَدِيدٍ قُورَةٌ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْقُورَةُ قُورُ الْأَسَدِ الرِّكَزُ الصَّوْتُ مُسْتَفِرَّةٌ نَافِرَةٌ مَذْعُورَةٌ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَسِيرٌ: شَدِيدٌ: آیت کنبی دی (فَذَلِكِ يَوْمَئِذٍ عَسِيرٌ) پس هغه ورځ (کافرانو باندې) سخته وی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه عسیر معنی ده شدید، سخت.

قوله: فَرَّتْ مِنْ قُورَةٍ: قُورَةٌ درې معنی بیان کړېشوی دی یو د خلقو آوازونه او د هغوی کشار. دوئم معنی زمري او دریمه معنی هریو سخت څیز.

قوله: كَانَهُمْ حَمْرٌ مُسْتَفِرَّةٌ: مُسْتَفِرَّةٌ معنی ده تختیدونکی ویریدلې.

[۴۶۳۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَدَائِرُ قُلْتُ يَقُولُونَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ ذَلِكَ وَقُلْتُ لَهُ مِنْكَ الَّذِي قُلْتُ فَقَالَ جَابِرٌ لَا أَحَدٌ نَزَلَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِجَرَاءٍ فَلَمَّا أَقْبَضْتُ جَوَارِيَّ هَبَطْتُ فَنُودِيْتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَلَمَّا أَرَشَيْتُنَا وَنَظَرْتُ عَنْ شِمَالِي فَلَمَّا أَرَشَيْتُنَا وَنَظَرْتُ أَمَامِي فَلَمَّا أَرَشَيْتُنَا خَلْفِي فَلَمَّا أَرَشَيْتُنَا فَرَقَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ شَيْئًا فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَيَّرُونِي وَصَبَّوْا عَلَيَّ مَا عَارِدَ أَقَالَ فَدَيَّرُونِي وَصَبَّوْا

عَلَى مَاءٍ بَارِدًا قَالُ فَنَزَلَتْ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبِّكَ فَكَذِّبُ

[۴۰۲] بَاب قُمْ فَأَنْذِرْ

[۴۶۳۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ وَعَبْدُ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاءَتْ بِجَرَاءٍ مِثْلَ حَدِيثِ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ

[۴۰۳] بَاب قَوْلِهِ وَرَبِّكَ فَكَذِّبُ

[۴۶۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ عَنْ يَحْيَى قَالَ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ أَيْ الْقُرَّانِ الْأَوَّلَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُلْتُ أَنَبَيْتُ أَنَّهُ أَفْرَأُ بِأَسْمَرِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَيْ الْقُرَّانِ الْأَوَّلَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُلْتُ أَنَبَيْتُ أَنَّهُ أَفْرَأُ بِأَسْمَرِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ لَا أُخْبِرُكَ إِلَّا بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَتْ فِي جَرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جَرَاءِي هَبَطْتُ فَاسْتَبَطَنْتُ الْوَادِي فَتَوَدَّيْتُ قَنَظَرْتُ أَمَا مِي وَخَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَيُّوْنِي وَصَبَّوْا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا وَأَنْزِلْ عَلَيَّ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبِّكَ فَكَذِّبُ

فَتَوَلُّونَهُ أَوَّلَ نَازِلٍ شَوِيٍّ آيَاتُونَهُ: دَ قُرْآنِ شَرِيفِ دَ تَوَلُّونَهُ أَوَّلَ كَوْمِ آيَاتُونَهُ نَازِلِ شَوِيٍّ پِه دِي بَارِه كِنَبِيَّ اخْتِلَافِ دِي أَوْ خَلُورِه قَوْلِه مَشْهُورِ دِي:

① دَ جَمْهُورِ عِلْمَاوِ قَوْلِ دَا دِي چِه سُوْرَةِ عِلْقِ رُوْمِنِي پَنَخِه آيَاتُونَهُ دَ تَوَلُّونَهُ أَوَّلِ نَازِلِ شَوِيٍّ دِي لَكِه چِه دَ "بَدِءِ الْوَحْيِ" پِه رَوَايَتِ كِنَبِيَّ دِي اِمَامِ نَوَوِي رحمته الله فَرْمَانِي "وَهَذَا هُوَ الصَّوَابُ الَّذِي عَلَيْهِ

الجاهل من السلف والخلف")

② دَوْنِمِ قَوْلِ پِه حَدِيثِ بَابِ كِنَبِيَّ حَضْرَتِ جَابِرِ رضي الله عنه اخْتِيَارِ كَرِيدِي چِه دَ تَوَلُّونَهُ أَوَّلِ سُوْرَةِ مَدَثَرِ نَازِلِ شَوِيدِي. دَ حَضْرَتِ جَابِرِ رضي الله عنه شَاكِرْدِ حَضْرَتِ اَبُو سَلَمَةَ بِنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَمْدَغِه

رَانِي دِه")

③ دَرِيْمِ قَوْلِ دَا دِي چِه "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" دَ تَوَلُّونَهُ أَوَّلِ نَازِلِ شَوِيٍّ (۳) - لِيَكُنْ دَا قَوْلِ دَرِسْتِ نِه دِي خُكِه چِه حَضْرَتِ اِبْنِ عَبَّاسِ رضي الله عنه نِه رَوَايَتِ دِي "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) شرح مسلم للنووي ۱/۸۹: كتاب الايمان باب بدء الوحي الى رسول الله صلی الله علیه و آله

(۲) لکه چه په روایت باب کنبی دى-

(۳) الانفال ۱/۲۳: النوع السابع، معرفة اول منازل

لا یعرف فصل السورة، حتی تنزل علیه، بسم الله الرحمن الرحيم (۱) دینه معلومه شوه چه "بسم الله" روستونازل شویده.

② خلورم قول دا دې چه سورة فاتحه د ټولونه اول نازل شوې، علامه زمحشری نقل کړې دی چه داد اکثر و مفسرینو قول دې (۲) تفسیر سورة العلق- خود علامه زمحشری دا خبره صحیح نه ده، بلکه اکثر خو څه چه کثیر هم د دې قائل نه دی، د دې صرف ابو میسره عمرو بن شرجیل قائل دې، د هغوی مرسل روایت علامه بیهقی "دلائل النبوة" کښې ذکر دې، په دې کښې دی "للباعلا، ناداه یا محمد، قل: بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمین، حتی بلغ: ولا الضالین" لیکن امام بیهقی رحمته الله د دې روایت متعلق فرمائی "فهذا منقطع" (۳)- مشهور قول اولنی دوه دی او په دې کښې اول قول د جمهورو دې چه د دوئم قول نه راجع دې. یو خود دې د پاره چه سورة علق په رومبڼنځو آیاتونو کښې وارد دی چه فرښتې او وئیل "اقرأ" هغوی عليهم السلام او فرمائیل "ما انا بقاری" که د سورة مدثر د آیات نزول شوې وې نو نبی کریم عليه السلام به ولی "ما انا بقاری" فرمائیل بلکه هغوی عليهم السلام به زر آیت لوستلې وو (۴)- بل دا چه په سورة اقراء کښې د قراء امر دې او په سورة مدثر کښې د انداز، او د انداز درجه د قراء نه پس ده. اول به قراء حاصلیږي بیا به د هغې مطابق انداز وی (۵)- دریم په دې وجه چه وړاندې باب، وشیاک فطهر کښې حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دی "فرقت راسی، فاذا السک الذی جاحل بحرام جالس علی کرسی بین السماء والارض" دینه معلومیږي چه د مدثر نازلیدلونه اول نبی کریم عليه السلام د فرښتې سره ملاقات شوې وو (۶) بعض حضراتودا دواړه اقواله راجمع کړي او مختلف توجیهات نی کړي دي.

① اول ما نزل علی الاطلاق خود سورة علق آیاتونه دی او مدثر ته اول ما نزل کاملاً خصوصیت حاصل دې. (۷) ② دوئم توجیهه دا شویده چه د قتر نه پس کله بیا د وحی نزول شروع شو نو سورة مدثر نازل شو په دې اعتبار دینته اولیت حاصل دې. (۸)

(۱) سنن ابی دواؤد کتاب الصلاة باب من جهر بها (ای بالبسملة) (رقم- ۷۸۸):

(۲) تفسیر کشاف ۷۷۵/۴:

(۳) دلائل النبوة للبيهقي ۲/۱۵۸: باب اول سورة نزلت من القرآن

(۴) زاد المعاد ۱/۸۵: فصل فی مبعثه واول ما نزل علیه

(۵) زاد المعاد ۱/۸۵: فصل فی مبعثه واول ما نزل علیه

(۶) زاد المعاد- ۱/۸۵:

(۷) الاتفاق فی علوم القرآن، النوع السابع معرفة اول ما نزل- ۱/۳۲:

(۸) فتح الباری- ۸/۶۷۸:

- ⑤ دریمه توجیهه دا ده چه انداز سره مقید شونو د ټولونه اول سورة مدثر نازل شو. (د)
 ⑥ څلورمه توجیهه دا شویده چه د سورة علق د آیاتونو د نزول د پاره څه سبب پیش شوې نه
 دې اود سبب د پېښیدلونه پس د ټولونه اول سورة مدثر نازل شو په دې اعتبار سره دېته اول
 منازل او وئیلې شو. (د)

[٤٠٤] بَابُ وَثِيَا بَكَ فَطَهَّرَ

[٤٤٤١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ وَحَدَّثَنِى عَبْدُ
 اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ الزُّهْرِيُّ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ
 عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُحَدِّثُ
 عَنْ فِتْرَةِ الْوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ قَبِينَا أَنَا أُمِّي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي
 فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٍ عَلَيَّ كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فُجِئْتُ مِنْهُ رُغْبًا
 فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِلُونِي زَمِلُونِي فَذَرُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ اإِلَى الْوَحْيِ فَاهْجُرْ
 قَبْلَ أَنْ تَقْرَضَ الصَّلَاةَ وَهِيَ الْأَوَّلَانُ

[٤٠٥] بَابُ قَوْلِهِ وَالرَّجْزَ فَاهْجُرْ يَقَالُ الرَّجْزُ وَالرَّجْسُ الْعَذَابُ

[٤٤٤٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ سَمِعْتُ أَبَا
 سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ عَنْ فِتْرَةِ
 الْوَحْيِ قَبِينَا أَنَا أُمِّي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي قَبْلَ السَّمَاءِ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي
 جَاءَنِي بِحِرَاءٍ قَاعِدٌ عَلَيَّ كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فُجِئْتُ مِنْهُ حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ
 فُجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ زَمِلُونِي زَمِلُونِي فَذَرُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ إِلَى
 قَوْلِهِ فَاهْجُرْ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَالرَّجْزُ الْأَوَّلَانُ ثُمَّ جِيءَ الْوَحْيُ وَتَنَاقَرَا

[٤٠٦] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْقِيَامَةِ

وَقَوْلُهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَفْجَلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِيَفْجَرَ أَمَامَهُ سَوْفَ أَتُوبُ سَوْفَ أَغْمَلُ لَا
 وَذَلَّا حِصْنَ سُدًى هَبْلًا

[٤٤٤٣] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ وَكَانَ ثِقَةً عَنْ
 سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ حَرَّكَ بِهِ لِسَانَهُ وَوَصَفَ سُفْيَانُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُعْجَلَ بِهِ

[۴۰۷] بَابُ إِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ

[۴۶۴۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ يَعْشَى أَنْ يَنْقَلِبَتْ مِنْهُ إِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ أَنْ تَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنُهُ أَنْ تُقْرَأَ فَإِذَا قُرْآنُهُ يَقُولُ أَنْزَلَ عَلَيْهِ فَأَتْبَعَهُ قُرْآنُهُ ثُمَّ إِنْ عَلَيْنَا بَيَانَهُ أَنْ تُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ

[۴۰۸] بَابُ قَوْلِهِ فَإِذَا قُرْآنُهُ فَأَتْبَعَهُ قُرْآنُهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قُرْآنُهُ

بَيَانُهُ فَأَتْبَعَهُ اِعْمَلْ بِهِ

[۴۶۴۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُعْجَلَ بِهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جَبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَسْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرِفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِيهَا أَقْسَمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُعْجَلَ بِهِ إِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ قَالَ عَلَيْنَا أَنْ تَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنُهُ فَإِذَا قُرْآنُهُ فَأَتْبَعَهُ قُرْآنُهُ فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَجِمْ ثُمَّ إِنْ عَلَيْنَا بَيَانَهُ عَلَيْنَا أَنْ تُبَيِّنَهُ بِلِسَانِكَ قَالَ فَكَانَ إِذَا أَنَا جَبْرِيلُ أَطْرُقُ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوَّلَى لَكَ فَأَوَّلَى تَوَعَّدُ

قوله: وقال ابن عباس: سُدِّي: هَمَلًا: آيت كنبی دی (أَحْسَبُ الْإِنْسَانَ أَنْ يُتْرَكَ سُدِّي) آیا انسان دا خیال کوی چه داسې به مهمل پریخودې شی. او حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمانی چه سدی په معنی هملا دی: مهمل او آزاد

قوله: لَا وَزَرَ: لَا حِصْنَ: آيت كنبی دی (كَلَّا لَا وَزَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ) هيڅ كله نه (تيخته ممكن) نه ده (ځكه) چرته د پناه ځای نشته، په هغه ورځ صرف ستا رب سره ځای دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمانی چه په آيت مبارك كنبی وزر معنی حصن يعنی پناه گاه لاوړز: هيڅ پناه گاه نشته.

قوله: لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ: سَوْفَ أَتُوبُ، سَوْفَ أَعْمَلُ: (بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ) يعنی وړاندې په ژوند كنبی برابره گناه كوی، نه توبه كوی او نه نيك عمل، بلكه دي سوچ سره د دروغو تسلی وركوی چه راتلونكى وخت كنبی په توبه او كرم او نيك عمل به او كرم، شيخ الهند رحمته الله عليه ترجمه كړيده "بلكه غواړی انسان چه د هغه په وړاندې بهادری او كړی" يعنی د قيامت د

راتلونه وړاندې راتلونکی عمر کښې چه کوم عمر باقی دي بالکل آزاد پاتې شی او د گناه نه د ژوند تیر کړی په دې وجه د قیامت نه انکار کوی گنې که قیامت نی اومنلو او د حساب کتاب قائل شو نو بیا به د آخرت د ویرینه آزاد پاتې نشی.

د ایا تونو ربط: دلته علماؤ دا بحث کړېدې چه د آیات باب ماقبل او مابعد سره څه ربط دي ځکه چه په ماقبل کښې د قیامت تذکره ده او مابعد کښې هم د قیامت ذکر دي او په مینځ کښې دا آیت دي کوم کښې چه حضور ﷺ د تحریک لسان نه منع اوفرمانیلو، د دې مختلف توجیها ت کړیشوی دي:

① مناسبت او ربط د انسانانو په کلام کښې لتولې شی ځکه چه د هغوی د عقل او نقل دائره محدود ده او د هغوی مقاصد هم محدود وی. نو په دې حدودو کښې دننه اوسیدلو سره هغوی څه کولې شی، څه لیکلې شی او څه وئیلې شی او د حق تعالی شانۀ علم په ټولو موجوداتو او معدوماتو باندې محیط دي. هلته د دې مناسبت د لتون څه ضرورت نشته بلکه هلته خو به دا کتلې شی چه دي حکیم مطلق په خپل حکمت سره کوم چه د موقع مناسب وو هغه بیان اوفرمانیلو.

② امام رازی رحمه الله فرمائی دا د معترضه جملې په شان دي او د مدرس د تنبیۀ د قبیل نه دي. لکه مدرس د درس په دوران کښې د طالب علم غفلت وینی نو هغه له خبرداري ورکول غواړي او هغه خبردار کوی، په ماقبل کښې هم سبق وی او په مابعد کښې هم او په مینځ کښې د تنبیۀ جمله راځی، اوس که څوک درس ضبط کړی او دا د مینځ والا جمله هم اولیکي نو چاته چه سبب معلوم دي هغه خو به دا غیر مربوط نه گنړی خو چه چاته د سبب علم نشته هغه به نی غیر مربوط گنړی. دلته همدغه صورت پېښ شو چه کله د قرآن کریم پرمېنی آیاتونه نازل شو نو حضور ﷺ د یادولو په نیت سره لوستل، هم هغه وخت په دي آیاتونو کښې تنبیۀ اوشوله چه ته د یادولو په نیت سره قرآن مجید زر زر مه یادوه، یادول زمونږ ذمه داری ده. (۱)

③ علامه زمخشری رحمه الله فرمائی په ماقبل کښې د قیامت تذکره وه، د دې د فکر او اهتمام ترغیب وو، لکه چه ضمناً د عاجله مذمت وو او مابعد کښې د عاجله صراحة مذمت راځی (كَلَّا بَلْ يُجِيبُونَ الْعَاجِلَةَ) او نبی کریم ﷺ هم په لوستلو کښې تندۍ کوله د دې د پاره "لا تحرك به لساک" وینا سره هغوی ﷺ د تندۍ نه منع کړې شو نو داسې د ماقبل او مابعد ربط کیږي. (۲)

④ علامه قفال رحمه الله فرمائی چه (لَا تَحْرُكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتُجْعَلَ بِهِ) سره خطاب حضور ﷺ ته نه دي بلکه (يُنَبِّئُ الْإِنْسَانَ بِيَوْمِيهِ يَمَّا قَدْ مَوَّاهُ آخِرَةً) کښې چه "الانسان" دي هغه ته خطاب دي، یعنی د هغه مخکښې روستو اعمالو باندې به هغه خبرولې شی، د دې صورت به دا وی چه اعمال نامه

(۱) تفسیر کبیر - ۲۲۳-۲۲۲/۳۰:

(۲) تفسیر کشاف - ۴/۶۶۲:

به هغه ته ورکولې شی او ده ته به وئیلې شی (إِذَا كُنْتَ تُكَلِّمُ الْيَوْمَ عَلَىٰ حَبِيبًا) کله چه هغه خپله اعمال نامه لوستل شروع کړې نود هغه ژبه به د ډیرې ویرې اونخلی او زر زر به لوستل کړی نو هغه وخت به الله تعالی او فرمائی (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) خپلې ژبې ته زر زر حرکت ورکولوسره اعمال نامه مه ختمه وه (إِنْ عَلَيْنَا جُمُعَةٌ وَقُرَّانُهُ) مونږ ستا اعمال راجمع کړی او په دې اعمال نامه کښې مویکلې دی اوس دا زمونږ ذمه داری ده چه دا اولولو یعنی هر شیز به ستا په وړاندې پیش کولې شی (فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاسْمِعْهُ) کله چه مونږ دا اعمال نامه په تفصیل سره اولولو نو د هرې خبرې څه چه تا کړی اقرار او منل او کړه (فَمَنْ عَلَيْنَا يَأْتِيهِ) بیا زمونږ په ذمه دی چه مونږ د دې عقوبت او سزا بیان کړو. امام قفال رحمته الله علیه چه کوم مناسبت بیان کړیدې په دې صورت کښې دا آیت د ماقبل او مابعد والا آیت بالکل مربوط کیږی لیکن د ابن عباس رضی الله عنهما نه د دې آیاتونو د شان نزول سره د دې هیڅ مناسبت نشته (۱) ⑤ د قرآن کریم عادت دې چه چرته هغه د اعمال نامې یا کتاب اعمال ذکر کوی هلته د نامه احکام یا کتاب احکام هم ذکر کوی. دغه شان دلته هم (يَتَّبِعُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ يَمَاقِدْ مَوْاعِظَهُ) کتاب اعمال ذکر دې، دې نه پس (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) کښې قرآن کریم یعنی کتاب احکام ذکر دې (۲)

⑥ حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه بعض وخت د قرآن کریم دوه مرادونه وی یو مراد نظم قرآن او د سیاق قرآن نه مفهوم وی دا مراد اولی دې او یومراد خارج نه یعنی شان نزول نه په پوهه کښې راځی هغه مراد ثاني دې. په مذکوره آیاتونو کښې هم یو مراد اولی دې او یو مراد ثاني، مراد اولی دا دې چه کله الله تعالی د قیامت او د دې د احوالو ذکر او کړونو مشرکانو د دې متعلق تعنتاً تېوس او کړو، کله به ئی وئیل "ایان یوم الدین" او کله به ئی تېوس کولو "ایان مرسها" الله تعالی په دې باره کښې اول امر نه حضور صلی الله علیه و آله وسلم ته فرمائی (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) د قیامت د ورځ د تعیین په سلسله کښې ته بالکل ژبه مه خوزوه (إِنْ عَلَيْنَا جُمُعَةٌ وَقُرَّانُهُ) د وعدې مطابق مونږ به د محشر په ورځ د دې عالم خواره شوی اجزاء راجمع کړو او د قرآن په ذریعه مونږ پخپله د محشر احوال بیانونکی یو (فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاسْمِعْهُ) کله چه مونږ د قرآن د قیامت متعلق آیت اولولو نو د دې په تقاضا باندې عمل کوه اونوروته هم د دې د تیاری تاکید کوه (فَمَنْ عَلَيْنَا يَأْتِيهِ) بیا د وعدې مطابق زمونږ ذمه داری ده د شپیلنی د پوکوهلو په ذریعه د دې اظهار! نو دا مراد اولی دې چه په سیاق او سیاق سره متعین کیږی او د مدلول اولی په اعتبار سره د دې آیاتونو د ماقبل سره ربط دې او مدلول ثانوی اگرچه په نورو اعتبارو سره ملحوظ دې خود آیاتونو په منیځ کښې د ربط د پاره د دې

(۱) تفسیر کبیر - ۲۲۴-۳/۲۲۳

(۲) فتح الباری - ۸/۶۸۰

لحاظ ضروری نه دي. (۱)

⑤ حضرت مولانا عبدالرحمن امروهوی صاحب فرمائی چه په اصل کښې په ماقبل کښې وو (يُتَبَوُّوا الْاِلْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمُوا وَآخَرَهُ) په قیامت کښې به دا تپوس وی چه کوم خیز د روستو کولو وو هغه تاوولې وړاندې کړو او وړاندینې دې ولې روستو کړو؟ دلته هم دغه تقدیم او تاخیر یعنی وړاندیوالې روستوالې موندلې کیږي چه په حضور ﷺ باندې وحی نازلیدله، دلته د وړاندې کیدلو خیز وو چه اوږه او چپ اوسپړه اود دې لوستل، ژبه خوزول او شونډې روستونې خیز وو هغوی مقدم موخر او موخر مقدم کړل په دې وجه اوفرمانیلې شو (لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحْصِلَ فِيهِ) یعنی دا ستا لوستل د مقدم کولو خیز نه دي د موخر کولو خیز دي. کله چه مونږ لولو نو ته په خاموشی سره اوږه، دا شان د دې آیاتونو ربط (يُتَبَوُّوا الْاِلْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمُوا وَآخَرَهُ) نه بالکل ظاهریږي. (۲)

⑥ یو ربط علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله بیان کړيدي لیکي: په شروع کښې چه کوم وخت حضرت جبرائیل علیه السلام د الله تعالی د طرف نه قرآن راوړلو نود هغې د لوستلو سره به حضرت هم په زړه کښې لوستلو دي د پاره چه زړنی یاد کړی او زده نئ کړی. مگر په دې صورت کښې به هغوی ﷺ ته سخت تکلیف وو، ترکومي چه به نئ اولنې لفظ ونیلو راتلونکې به په اوریدو کښې نه راتلو اوظاهره خبره ده چه په پوهه کښې به هم تکلیف وو. په دې باندې الله تعالی اوفرمانیل چه دي وخت کښې لوستلو او ژبه خوزولو ضرورت نشته صرف غوږ کیږده اوریدل پکار دی دا فکر مه کوه چه یادبه نشی. دا ستا په سینه کښې ټکي په ټکي جمع کول او ستا د ژبې نه لوستل زمونږ ذمه واری ده. حضرت جبرائیل علیه السلام چه کوم وخت کښې زمونږ د طرف نه لوستل کوی نو ته په خاموشی سره اوږه، دینه پس حضور ﷺ د جبرائیل علیه السلام سره لوستل پریخودل، داهم یوه معجزه شوه چه ټوله وحی اوریده، هغه وخت په ژبه سره یو لفظ نه ادا کولو، لیکن د فرښتې د تلونه پس به ټوله وحی لفظ په لفظ پوره ترتیب سره بغیرد یو زبر زیر د بدلون نه هوار اورولو. دا په دې دنیا کښې یوه وړه غوندې نمونه شوه (يُتَبَوُّوا الْاِلْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمُوا وَآخَرَهُ) یعنی څنگه چه الله تعالی په دې قادر دي چه خپله وحی د فرښتې د تلونه پس پوره ترتیب سره ټکي په ټکي بغیر د څه معمولی هیږینه د خپل پیغمبر په سینه کښې راجمع کړی، آیا په دې باندې قادر نه دي چه د بندیگانو مخکښی او روستونی اعمال کوم کښې چه بعض کونکې پخپله هم هیرکړې وی ټول راجمع کړی او په یو وخت کښې راحصامخ کړی او هغه ته نئ ښه رایاد کړی او دغه شان د هېوکو خوارې شوې درې ټولې یو ځای کښې راجمع کړی او بالکل په اولنی صحیح ترتیب باندې ترې انسان ته بیا وجود ورکړی. بیشکه هغه په دې باندې بلکه د دې نه په زیاتو باندې

(۱) فیض الباری- ۱/۳۵:

(۲) ایضاح البخاری- ۱/۹۸:

قادر دې. (۱)

④ بعض علماؤ یو مناسبت دا بیان کړیدې چه الله تعالی اول د نفس انسان ذکر او کړلو او وئی فرمائیل (وَلَا أَقِيمُ بِالنَّفْسِ الْكُومَةِ) کله چه د دې متعلق بیان اوشو نو بیا د اشرف النفوس او اکمل النفوس نفس رسول الله ﷺ تذکره او فرمائیله اودا ارشاد اوشو چه ستاسو نفس د ټولونه اشرف او اکمل دې نو تاله د ټولونه اشرف او اکمل صورت اختیارول پکار دی. د جبرائیل علیه السلام د لوستلو په وخت کښې غوږ کیخودل پکار دی ځکه چه هغه زمونږ کلام لولی نو د زړه په حضور سره پوره شان سره اوریدلو کښې مشغول شه او چه کله هغه فارغ شی نو بیازمونږ په ذمه دی چه مونږ داییا په تاباندې اولولو. (۲)

⑤ یو مناسبت حضرت حکیم الامت، مجدد الملله مولانا اشرف علی تهانوی رحمة الله علیه بیان کړیدې، د هغې حاصل دا دې چه الله تعالی د دې نه وړاندې (يُبَيِّنُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) فرمائیلی دی د کومې نه چه دوه خبرې معلومې شوې یوه دا چه د الله تعالی علم ټول څیزونه په خپله احاطه کښې اخستې دی. هیڅ یو لوی یا وړوکې څیز د الله تعالی د دائره علم نه بهر نه دې، که هغه سړی وی، بدنونه وی یا اعراض وی، الله تعالی ته د ټولو علم محیط حاصل دې، دوئم څیز دا معلوم شو چه الله تعالی کله غواړی ډیر غائب علوم او امور د انسان په ذهن کښې حاضروی. گورنی دا انسان په ټول ژوند کښې نه ده معلومه چه څومره کار کوي، صبا به د قیامت په ورځ د ده ټول کار د ده مخې ته کړشی.

اوس الله تعالی خپل رسول ته خطاب فرمائی چه کله تاته معلومه شوه چه زمونږ علم محیط دې او مونږ چه کله غائب علوم غواړو حاضرو لې شونو هڅې ته ولې خپل خان په مشقت کښې اچوې چه جبرائیل علیه السلام سره لوستلو کښې ځان مصروف کوي، دیکخوا د اوریدو طرف ته خیال کوي او اخوا د یادولو طرف ته خیال کوي، بل خوا مضامینو طرف ته متوجه کیږی، بلکه ته صرف یو کار کوه چه کله جبرائیل علیه السلام لولی نو ته اوره او وړاندې د دې یادول، لوستل او بیانول زمونږ ذمه واری ده. (۳)

[۴۰۹] باب: تفسیر سوره هل أتى على الإنسان

يَقَالُ مَعْنَاهُ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ وَهَلْ تَكُونُ بَعْدَهُ وَتَكُونُ خَيْرًا وَهَذَا مِنْ الْخَبَرِ يَقُولُ كَانَ شَيْئًا فَلَمْ يَكُنْ مَذْكَورًا وَذَلِكَ مِنْ جِهِنَ خَلَقَهُ مِنْ طِينٍ إِلَى أَنْ يُنْفَخَ فِيهِ الرُّوحُ أَمْشَاجُ الْأَخْلَاطِ مَاءَ الْبَرَاةِ وَمَاءَ الرَّجُلِ الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ وَيُقَالُ إِذَا خَلَطَ مَشِيخٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ وَمَشْجُورٌ مِثْلُ مَخْلُوطٍ وَيُقَالُ سَلَسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يَجْرِ بَعْضُهُمْ مُسْتَعِيزًا مُبْتَدَأَ الْبَلَاءِ وَالْقَبْطِيرُ الشَّدِيدُ

(۱) تفسیر عثمانی ۷۶۷: فائده نمبر ۱۰

(۲) فتح الباری ۸/۶۸۱

(۳) بیان القرآن ۱۲/۶۱

يَقَالُ يَوْمَ قَطْرٍ وَيَوْمَ قُطَاطٍ وَالْعَبُوسُ وَالْقَطْرِيُّ وَالْقُطَاطُ وَالْعَصِيبُ أَشَدُّ مَا يَكُونُ مِنَ
الْأَيَّامِ فِي الْبَلَاءِ وَقَالَ الْحَسَنُ الشَّعْرَةُ فِي الْوَجْهِ وَالشَّرُودُ فِي الْقَلْبِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ
الْأَرَاكِ الشَّرُّ وَقَالَ الْبِزَاءُ وَذَلَّلْتُ قَطُوطَهَا يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاعُوا وَقَالَ مَعْنَرُ أَنَّهُمْ شِدَّةُ الْخَلْقِ
وَكُلُّ شَيْءٍ شَدَّدَتْهُ مِنْ قَتَبٍ وَغَيْبٍ فَهُوَ مَأْسُورٌ

قوله: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ يَقَالُ مَعْنَاهُ: مطلب دا دې چه آیت کښې "هل" استفهام تقریری دې استفهام انکاری نه دې، امام رازی رحمته الله علیه په تفسیر کبیر کښې په دې باندې اتفاق نقل کړېدې چه "هل" دلته په معنی کښې د "قد" راغلې دې دغه شان "هل اتاك" حدیث الغاشية (۱) کښې "هل" هم د "قد" په معنی کښې دې.

الله تعالی فرمائی چه انسان کله یو خیز وولیکن قابل ذکر نه وو، د امام بخاری رحمته الله علیه په دې تفسیر کښې اشاره ده دې خبرې ته چه "لم یکن" کښې چه کومه نفی داخله ده دا د قید نفی ده، د مقید نفی نه ده. یعنی آیت کښې چه "مذکوراً" کوم قید دې د دې نفی ده، انسان څه خو وو، نطفه وه، دې نه پس وینه جوړه شوه دې نه پس غوښه، بیا په دې کښې هډوکی پیدا کړیښو په دې وجه څه خو وولیکن قابل ذکر نه وولیکه د نطفې نه اول خاوره وو، بیا په دې کښې بوتی پیدا شو، په هغې کښې غله راغله، هغه غلې نه بیا خوراک حاصل کړیښو، دې غذا نه د بدن اجزاء تیار شو، دې اجزاء سره په بدن کښې د پیدائش ماده پیدا شوه او د نطفې په شکل کښې د مور رحم ته منتقل شوه او بیا د موریه رحم کښې د مختلفو طریقونه تیرید شوه نوهغه وخت هغه وولیکن قابل ذکر نه وو، قابل ذکر کله جوړشو، چه کله پیدا شو. معدوم وصف عدم سره موجود فی الخارج وی یا نه؟ د معتزله مسلک دا دې چه معدوم وصف عدم سره موصوف کیدلویه صورت کښې موجود فی الخارج وی او د اهل سنت والجماعت مذهب دا دې چه کله هغه معدوم وی نوهغه وخت هغه موجود فی الخارج او متحقق فی نفس الامر نه وی. په وجود کښې د راتلونو پس هغې ته نفس الامر او خارج کښې تحقق حاصلیږی (۲) د دې آیت نه به د معتزله د پاره په دې خبره استدلال اخستل جائز نه وی چه دلته د معدوم د پاره وجود ثابتوی ځکه چه هغه معدوم نه وو، د خاورې په شکل کښې وویا د بوتیو او غذا په شکل کښې وو او یا د نطفې په صورت کښې وو.

قوله: أَمْشِجُ الْأَخْلَاطَ، مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ، الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ، وَيَقَالُ: إِذَا خُلِطَ: مَشِجٌ كَقَوْلِكَ خَلِطْتُ، وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ: خُلِطْتُ: آیت کښې دی (وَأَخْلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ) مونږ انسان د مخلوط نطفې نه پیدا کړو (یعنی د ښځې او سړی دواړو د نطفې نه)

(۱) تفسیر کبیر- ۲۳۵/۳۰:

(۲) التبراس شرح العقائد ۴۰-۳۹: وحاشیه بر خوردار- ۴۰:

فرمانی امشاج په معنی د اخلاط دې یعنی سړی او ښځې د ابو د اختلاط نه. الله تعالی انسان پیدا کړو داسې چه د خاورې نه وینه، او بیا په وینې نه علقه جوړېږي، ویقال اذا خلط: مشیج: کله چه یو څیز بل څیز سره ملاوړېشی نو دې ته مشیج وائی لکه چه هغوی ته خلیط هم وائی او ممشوج په معنی د مخلوط دې.

قوله: وَيَقْرَأُ: سَلَامًا وَأَعْلَالًا وَلَمْ يُجْرِعْهُمْ: دا هشام، نافع، ابوبکر او کسانى ﷺ قراءت دې، دا حضرات دا په تنوین سره لولی حالانکه سلاسل غیر منصرف دې لیکن اغلالاً په قرب کښې د واقع کیدو په وجه سره تنوین ورکړېشې دې او بعض حضرات سلاسل باندې تنوین لوستلو ته جائز نه وائی.

قوله: مُسْتَطِيرًا: مَمْتَدًا الْبَلَاءُ: آیت کښې دى (وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَتْ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا) او هغوی د داسې ورځ نه ویرېږي د کومې سختی چه عام وی، مستطیرا معنی ده ممتداً یعنی د هغه ورځ امتحان اوسختی به خوړېږي.

قوله: يُقَالُ: يَوْمَ قَمْطِيرٍ، قَمَاطِرٍ عَيُوسٍ عَصِيبٌ قَمْطِيرٍ: دا ټول الفاظ د هغه ورځ د پاره استعمالېږي په کومه کښې چه په ډیره سختی وی او تکلیف زیات وی.

قوله: وَقَالَ مُعَمَّرٌ: أَسْرَهُمْ: شِدَّةُ الْخَلْقِ: (وَشَدَّ ذُنَا أَسْرَهُمْ) معنی ده، د هغوی جوړونه مونږ سخت کړل اود هغوی د اندامونو بندش مو مضبوط جوړ کړو، هرداسې څیز کوم سره چه کته وغیره ترلې شی هغې ته ماسور وائی په دې وجه چه په مضبوطیا سره په هغې ترلې کېږي.

[۴۱۰] باب: تفسیر سورة والمرسلات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جَمَالَاتٍ جِبَالٍ اَرْكَعُوا صُلُوا لَا يَرْكَعُونَ لَا يَصْلُونَ وَسَبَّلَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَنْطَفُونَ وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُنْزَكِينَ الْيَوْمَ نَحْنُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَقَالَ إِنَّهُ ذُو الْوَابِ مَرَّةً يَنْطَفُونَ وَمَرَّةً يُنْحَتَمُ عَلَيْهِمْ

قوله: جمالات: جبال: آیت کښې دى (كَأَنَّهُ جُمِلَتِ صُفْرَةٌ) بضم الجيم هم لوستلې شويدي. او بالكسر هم، بالضم په صورت کښې دې معنی به د رسو وی او د بالكسر په صورت کښې به دې معنی د اوبسانووی چه د جمالة جمع ده او جمالة د جمل جمع ده. (د)

[۴۴۶] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُزِلْتُ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتُ وَالْأَنْتَلَقَا مَا مِنْ فِيهِ فُجِرَتْ حَيَّةٌ فَأَبْدَرْنَاهَا فَسَقَتْنَا قَدْ خَلَّتْ بَحْرَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِيَتْ شَرَكُكُمْ كَمَا وَفَيْتُمْ شَرَّهَا حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى

بْنِ آدَمَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ وَكَاتَبَهُ الْأَسَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ وَقَالَ حَفْصُ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَسَلَمَةُ
بْنُ قُرَيْبٍ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسَدِ قَالَ يَخْبِئُ بَيْنَ خَمَادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ
مُفِيدَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ
الْأَسَدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

[۴۶۴۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسَدِ قَالَ قَالَ عَبْدُ
اللَّهِ يَنْتَظِعُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتُ فَتَلَقَّيْنَاهَا
مِنْ فِيهِ وَإِنَّ قَاهُ لَرُطِبَ بِهَا إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ
اِقْتُلُوهَا قَالَ فَايْتَدَرَّتَاهَا فَتَقَاتَا قَالَ فَقَالَ وَقَيْتُ شَرَّكُمْ كَمَا وَقَيْتُمْ شَرَّهَا

[۴۱۱] بَابُ قَوْلِهِ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّكَ الْقَصْرِ

[۴۶۴۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ قَالَ سَمِعْتُ
ابْنَ عَبَّاسٍ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّكَ الْقَصْرِ قَالَ كُنَّا تَرْفَعُ الْحَشَبَ بِقَصْرِ ثَلَاثَةَ أَذْرَعٍ وَأَقْلَ فَرَفَعُهُ
لِلشَّيْءِ فَتَنَبَّهَ الْقَصْرُ

قوله: انها ترمي بشرك القصر: به دي کنبې دوه قراءتونه دي يو القصر په سکون د صاد او
دوئم قراءت القصر په فتح د صاد. په رومي صورت کنبې به معنی د محل وی او مطلب به دا
وی چه دوزخ به دومره لوی لوی بخړی غورزوی لکه چه لوی لوی محلونه وی او په دوئم
صورت کنبې به معنی وی دوزخ به په اندازه د دریولاسونو بخړی غورزوی لکه چه دلته په
روایت کنبې دی.

قوله: کنا نرفع الحشب، بقصر ثلاثة اذرع و اقل: دلته دوه صورتونه کیدشي يو صورت دا
دې چه بقصر کسره او تنوین سره اولوستلې شی او 'ثلاثة اذرع' منصوب او نیلې شی مطلب
به دا وی چه مونږ به د یخنی د پاره درې درې لاسه لرگی برابر اوچتول کیخودل او هغه به
د اوبانودو ستونوبرابرو د هغې نوم به مونږ قصر کیخودلو قصر اعتناق الاول ته هم ونیلی
شی، اصول الشجر ته هم وائی او د کهجورې تنې ته هم ونیلی شی. (او دوئم صورت دا دي
چه 'بقصر ثلاثة اذرع' د مضاف په بنا اولوستلې شی یعنی د دریودریو ذراع په اندازه، حافظ
عینی او علامه کرمانی ^(۱) هم دا اختیار کړیده.)

(۱) فتح الباری- ۸/۶۸۸:

(۲) عمدة القاری ۱۹/۲۷۴ و شرح الکرمانی- ۱۸/۱۷۷:

[٤١٢] بَابُ قَوْلِهِ كَأَنَّهُ جَمَالَاتٌ صُفْرٌ

[٤٤٤٩] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَاصِمٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا تَرْمِي بِشَرِّ كَالْقَمَرِ قَالَ كُنَّا نَعْبُدُ إِلَى الْخُبَةِ ثَلَاثَةَ أَذْرَعٍ أَوْ قَوْفٍ ذَلِكَ فَزَعُهُ لِبَشَائِعِ قُلُوبِهِ الْقَمَرُ كَأَنَّهُ جَمَالَاتٌ صُفْرٌ جِبَالُ السُّفَرِ تُجْمَعُ حَتَّى تَكُونَ كَأَوْسَاطِ الرِّجَالِ

[٤١٣] بَابُ قَوْلِهِ هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ

[٤٤٥٠] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِى إِبْرَاهِيمُ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ تَزَلَّتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتُ فَإِنَّهُ لَيَتَلَوَّهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنْ فَاهُ لَرَطَّبَ بِهَا إِذْ وَبَّتْ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْلُبُوا قَابِئِدْرَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَيْتُ شَرَّكُمْ كَمَا وَقَيْتُمْ شَرَّهَا قَالَ عُمَرُ حَفِظْتُهُ مِنْ أَبِي فِي غَارٍ بِمَعْنَى

[٤١٤] بَابُ تَفْسِيرِ سُورَةِ النَّبَأِ (عَمِيكَ سَاعِلُونَ)

قَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَرْجُونَ جِسَابًا لَا يُخَافُونَهُ لَا يَمْشِيكَونَ مِنْهُ خِطَابًا لَا يَكْلِمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ صَوَابًا حَقَّافِي الدُّنْيَا وَعَمِلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهَاجًا مُضِيئًا وَقَالَ غَبْرَةُ عَسَاءَ عَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَفِيقُ الْجَوْزُ يَبِيلُ كَأَنَّ الْعَسَاقَ وَالْعَسِيقَ وَاحِدٌ عِظَاءُ جِسَابًا جَزَاءُ كَافِيًا أَعْطَانِي مَا أَحْسَنِي أَى كَفَانِي

[٤١٥] بَابُ يَوْمٍ يُنْفَخُ فِيهِ الصُّورُ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا زُمَرًا

[٤٤٥١] حَدَّثَنِى مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ النَّفْثَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَيْنَتْ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَيْنَتْ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَيْنَتْ قَالَ ثُمَّ يُنْزَلُ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْبَقْلُ لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى إِلَّا عِظَاهُ وَاحِدًا وَهُوَ عَجْبُ الدَّنْبِ وَمِنْهُ يَرْكَبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

قَوْلُهُ: قَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَرْجُونَ جِسَابًا: لَا يُخَافُونَهُ: آيَتِ كُنْهِى دى (لَهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ جِسَابًا) هغه خلق د حساب اند بنه نه لرله، مجاهد عليه السلام فرمانى آيت كنهي لا يرجون معنى

لا يخافون، هغه خلق د حساب ويړه نه لرى

قَوْلُهُ: لَا يَمْشِيكَونَ مِنْهُ خِطَابًا: لَا يَكْلِمُونَهُ: إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ: آيَتِ كُنْهِى دى (رَبِّ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضُ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿١٠﴾ خوک چه مالک دی د آسمانوناو زمکې اود هغه خیزونوچه د دې په مینځ کښې دی (اوجه) رحمن دې (او) چاته به د هغه طرف نه (مستقل) اختیار نه وی چه د هغه په وړاندې عرض معروض او کړیښی. فرمانی (لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا) معنی ده الله تعالی سره به خلق خبرې نشی کولې بغیر د هغې نه چاله چه اجازت ورکړیښی. **قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَهَاجًا مُضِيًّا:** آیت کښې دی (وَجَعَلْنَا يِرَاجًا وَهَاجًا) اومونې (اسمان کښې) یو روښانه چراغ جوړکړو، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمانی وهاج معنی روښانه

قوله: عَطَاءٌ حِسَابًا: جَزَاءٌ كَافِيًا، أَعْطَانِي مَا أَحْسَنِي، أَيُ كَفَانِي: آیت کښې دی (جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا) دا بدله به ملاویری ستاد رب د طرف نه چه کافی انعام به وی. فرمانی عطاء حساباً معنی ده جزاء کافياً یعنی پوره بدله، اعطان ما احسبني یعنی ماله نی دومره راکړه چه کافی شو.

قوله: أَفْوَاجًا: زُمْرًا: آیت کښې دی (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا) په کومه ورځ چه شپیلنی پوکولې شي تاسو خلق به ډلې ډلې راځنې. فرمانی افواجاً معنی ده زمرراً، دا د زمرة جمع ده په معنی د ټولې او ډلې.

[۴۱۶] باب: تفسیر سورة والنازعات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْآيَةُ الْكُبْرَى عَصَاةٌ وَيَدُهُ يَقَالُ النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ مِثْلُ الْقَامِعِ وَالْقَطِيعِ وَالْبَاحِلِ وَالْبَحِيلِ وَقَالَ بَعْضُهُمُ النَّخِرَةُ الْبَالِيَةُ وَالنَّاخِرَةُ الْعَظْمُ الْمُجَوَّفُ الَّذِي تَمُرُّ بِهِ الرِّيحُ فَيَنْخَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَافِرَةُ الَّتِي أَمَرْنَا الْأَوَّلَ إِلَى الْحَيَاةِ وَقَالَ غَيْرُهُ آيَاتٍ مَرَّسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمَرَّسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَلْتَمِسُ الطَّامَةُ تَطْمُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْآيَةُ الْكُبْرَى: عَصَاةٌ وَيَدُهُ: آیت کښې دی (فَأَرْسَلْنَا الْكُذْبَى) بیا موسی عليه السلام هغه ته (یعنی فرعون ته) لویه نښه (دنبوت) اوخودله. حضرت مجاهد رضی الله عنه فرمانی الْآيَةُ الْكُبْرَى نه مراد د حضرت موسی عليه السلام همسا او ید بیضا مراد دی.

قوله: النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ: (عَازِدًا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً) ونیلې شی چه ناخره او نخره دواړو یوه معنی ده لکه طامع او طمع او باخل او بخل او بعض خلقو ونیلې دی چه نخره هغه هډوکي ته وانی چه سخا او خراب شوې وی او ناخره هغه هډوکي ته وانی چه ډډ وی، کوم کښې چه هوا تیریری نو آواز کوی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَافِرَةُ: الَّتِي أَمَرْنَا الْأَوَّلَ إِلَى الْحَيَاةِ: (عَازِلًا كُنَّا دُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ) یعنی اول ژوندچه مونږ ته په دنیا کښې راکړې شوې وو آیا مونږ به د هغې طرف ته واپس گرځولې شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَيَّانَ مَرَسَاهَا: مَتَى مَتَّهَاهَا: وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي:

آیت کنبی دی (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا) دا خلق تانه د قیامت باره کنبی تپوس کوی چه دا به کله واقع کیږی. حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه غیر وئیلی دی چه ایان مرساهای معنی ده دهغی انتها کوم خای ده. دا ماخوډدی مرسی السفینه نه چرته چه کشتنی په آخره کنبی اودریږی.

[۴۶۵۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْبُقَاطِ حَدَّثَنَا الْقُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ

بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا صَبِيغَةُ هَكَذَا بِالْوَسْطَى وَالَّتِي تَلِي الْأَيْمَانَ بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ

قوله: بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ: حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه فرمائی چه ما رسول الله

صلی الله علیه و آله اولیدو چه هغوی خپله مینخمنی او د شهادت په گوته اشاره اوفرمانیله چه زه په داسې وخت کنبی رالیکلې شوې یم چه زه او قیامت داواړه داسې یو یعنی زه لږ شان وړاندې یم او قیامت دینه لږ شان وروستو، لکه څنگه چه مینخمنی گوته لږه شان وړاندې وتلې وی او سبابه یعنی مساواکه گوته دینه لږه شان وروستو. دوئم مطلب دا هم کیدیشی چه څنگه دا دواړه گوتې ملاؤ شوی دی دغه شان زه او قیامت ملاؤ شوی یو، زما او د قیامت په مینخ کنبی به الله تعالی څوک نبی یا رسول نه رالیکی، څه اوگورو- په رومبې صورت کنبی سوال وی چه د قیامت نه په څومره فاصله باندې هغوی صلی الله علیه و آله تشریف راوړیدی؟ بشکاره خبره ده چه په دې سلسله کنبی څه خبره نشی خودلې چه د هغوی صلی الله علیه و آله او قیامت په مینخ کنبی څومره فاصله ده.

د امت محمدیه ټول عمر: ابن جریر طبری رحمته الله په خپله زمانه کنبی یوه خبره کړې وه چه د دې امت ټول عمر پنځه سوه کاله دي، او هغه د ابو ثعلبه خشنی رضی الله عنه د روایت نه استدلال کړیدی،

کوم چه امام ابوداؤد په خپل سنن کنبی نقل کړیدی. "لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْأُمَّةَ مِنْ نِصْفِ يَوْمٍ" یعنی الله تعالی به ستا امت ته د نیمې ورځې ژوند ورکولو به عاجز نه فرمائی، طبری رحمته الله د نصف یوم نه نصف یوم آخرت اوگنړلو اود یوم آخرت مقدار زر کاله دي نو نصف به پنځه سوا کاله وی. لیکن د هغوی دا قول او استدلال غلط ثابت شو، څوارلس سوه کاله دي امت تیرکړی دی. حافظ جلال الدین سیوطی رحمته الله یوه رساله لیکلې ده "الكشف عن مجاوزة هذه الأمة الألف" او په دې کنبی هغه د ډیرو آثارونه دا ثابته کړیده چه د دې امت عمر به د زرو کالونه

(۱) وایضا اخرجه فی الطلاق باب اللعان رقم الحديث ۵۳۱۰: وفي الرقاق باب قول لنبی صلی الله علیه وسلم تبعثت انا والساعة كهاتين. رقم الحديث ۶۵۰۳: وقال العینی فی عمدة " ۲/۲۷۸: والحديث من افراده من هذه الوجه " واخرجه مسلم فی الفتن واشراط الساعة بوجه اخر رقم الحديث- ۲۹۵۰: (سنن ابی داؤد کتاب الملاحم باب قیام الساعة- ۲/۲۴۲:

زیات وی (۱) نود هغه خبره صحیح راووتله.

حضرت مولانا کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائیل چه په سلف کښې مشهوره وه چه د دنیا مجموعی عطر پنخوس زره کاله دې. د قرآن کریم په دې آیت کښې هم دې طرف ته اشاره ملایوېږي (فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ ثَمِئِينَ أَلْفَ سَنَةٍ) حضرت کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه په میدان محشر کښې زما په نيزد د دنیا پوره عمر به دوباره واپس کولې شی او قرآن د یوم حشر مقدار پنخوس زره کاله خودلی کوم نه چه معلومېږي چه د دنیا مجموعی عمر پنخوس زره کاله دې (وَاللّٰهُ اَعْلَمُ).

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه یو روایت نقل دې چه د دنیا عمر اووه زره کاله دې او په دې کښې شپږ د حضرت آدم عليه السلام نه واخله تر نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پورې تیر شوی دی اود هغوی نه پس هم زر کاله تیر شو نو دې تقاضا خو دا ده چه د دنیا عمر خو پورا شو او قیامت قائم کیدل پکار دی. (لیکن دا روایت موقوف دې (۲) او دا ټولې اندازې او تخمینې دی د قیامت د واقع کیدو صحیح علم الله تعالی نه سوا بل هیڅ چا سره نشته (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ).

قوله: الظَّامَّةُ تَطْمَرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ آیت کښې دی (فَإِذَا جَاءَتِ الظَّامَّةُ الْكُبْرَى) نو چه کله لویه هنگامه راشی فرماني چه طامة معنی چه په هرڅیز باندې راخور شی، غالب شی.

[۴۱۷] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ عَبَسَ

عَبَسَ وَتَوَلَّى كَعْلَمَ وَأَعْرَضَ وَقَالَ غَبْرَةُ مَطَهْرَةٌ لَا يَمْسُهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمْ الْمَلَائِكَةُ وَهَذَا بِمَثَلِ قَوْلِهِ قَالَ لَمَّا بَرَأَ أَمْرًا جَعَلَ الْمَلَائِكَةَ وَالصُّحُفَ مَطَهَّرَةً لِأَنَّ الصُّحُفَ يَقَعُ عَلَيْهَا التَّظْهِيرُ فُجِعِلَ التَّظْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا سَفَرَةَ الْمَلَائِكَةِ وَاجِدَهُمْ سَائِرَ سَفَرَتٍ أَصْلَحَتْ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتْ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بُوْحَى اللَّهِ وَتَأْدِيبَتِهِ كَالْغَفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ وَقَالَ غَبْرَةُ تَصْدَى تَغَافَلُ عَنْهُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضَى أَحَدٌ مَا أَمَرَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ مُنْفَرَّةٌ مُشْرِقَةٌ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَتَبَتْ أَسْفَارًا كُتِبَتْ لَهَا تَسَاغَلُ يَقَالُ وَاجِدَ الْأَسْفَارِ سَفَرٌ

[۴۶۵۳] (حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ زُرَّادَةَ بْنَ أَوْفَى يُحَدِّثُ عَنْ سَعْدِ بْنِ

(۱) مذکورہ رسالہ اوررنی الحاوی للفتاوی للسیوطی - ۹۰-۸۶/۲:

(۲) فیض الباری - ۴/۲۵۴:

(۳) فیض الباری - ۴/۲۵۴:

(۴) فیض الباری - ۴/۲۵۴:

(۵) واخرجه مسلم فی صلاة المسافرين وقصرها باب فضل الماهر بالقران والذي يتتبع به رقم الحديث ۷۹۸ واخرجه الترمذی رحمه الله فی کتاب فضائل القران باب ماجاء فی فضل قاری القران رقم الحديث ۲۹۰۴: واخرجه ابوداود فی کتاب الصلاة باب فی ثواب قراءة القران... [بقیه حاشیہ به راوانه صفحه..]

بْنِ هِشَامٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَثَلُ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَةِ وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ

قوله: عَبَسَ: كَلَّمَ وَأَعْرَضَ: (عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى) هغوی غصه شو او متوجه نه شو په دې خبره چه هغوی له یوړوند راغلو، فرمائی عبس معنی کله، یعنی تریوتندې شو اود تولى معنی ده اعراض یعنی دده نى اوکړه او متوجه نه شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مَطْهُرَةٌ: لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمْ الْمَلَائِكَةُ: دوه آیاتونه دى (صُحُفًا مَطْهُرَةً) او (لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) دینه معلومیږي چه امام بخاری رحمته الله "مس" نه حقیقی مس مراد اخلی او دا خودل غواړي چه قرآن مجید ته بغیرد پاکوالی نه لاس اوږل جائز نه دى، دې له لاس اوږلو دپاره طهارت شرط دې، د جمهورو اوانسې اریعه همدغه مسلک دې. (۱)

مس مصحف او طهارت: داود ظاهری ابن حزم، ابن منذر او ابن جریر په نیزد حائضه جنبی او محدث بالحدث الاصغر د پاره مس مصحف جائز دى- امام بخاری رحمته الله (صُحُفًا مَطْهُرَةً) نه پس (لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) ذکر کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړیده چه د مس حقیقی معنی مراد ده، لهذا حائضه، جنبی او محدث بالحدث الاصغر د پاره مصحف مس کول جائز نه دى. بعض خلق د دې قائل دي چه دلته د مس مجازی معنی مراد ده او هغه مس مصحف ته په حالت د حدث او جنابت کنبې جائز وائی. مجازی معنی دا ده چه د قرآن مجید تلاوت اود دې په معنی کنبې غور کولوسره خوند هغه خلق حاصلولې شی د چا زړه چه د ایمان د نور نه منور وی او څوک چه د کفر او شرک د نجاست نه پاک وی. (۲)

ابن العربی رحمته الله د امام بخاری رحمته الله د طرف نه د مجازی معنی نسبت کړیدې او وئیلی دى چه د امام بخاری په نیزد (لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) کنبې مجازی معنی مراد ده، او بیانی وئیلی چه همدغه معنی صحیح هم ده. هغوی وائی چه حدیث "ذاق طعم الايمان، من رضى بالله ربا، وبالاسلام ديناً، وبمحمد صلى الله عليه وسلم نبيا ورسولا" نه دې تائید هم کيږي، خو بیا هم په دې کنبې په ظاهره عدول دې. (۳) لیکن د ابن العربی د امام بخاری رحمته الله طرف ته دا نسبت کول

...بقیه از حاشیه گذشته [رقم الحديث ۱۴۵۴: واخرجه ابن ماجه فى كتاب الادب باب ثواب القرآن رقم الحديث ۳۷۷۹: واخرجه التسانى فى السنن الكبرى كتاب التفسير باب سورة عبس رقم الحديث ۱۱۶۴۶: واخرجه فى فضائل القرآن رقم الحديث- ۸۰۴۶:

(۱) الجامع لاحكام القرآن للقرطبي ۱۷/۲۲۶: واحكام القرآن للشيخ محمدادريس الكاندهلوى سورة الواقعة- ۵/۱۰:

(۲) الجامع لاحكام القرآن ۱۷/۲۲۶: سورة واقعه

(۳) الجامع لاحكام القرآن ۱۷/۲۲۶: سورة واقعه واحكام القرآن لابن العربى- ۴/۱۷۳۸:

صحیح نه دی خُکمه چه د امام بخاری رحمته الله علیه په نيزد حقیقی معنی مراد ده. امام مالک رحمته الله علیه د عمرو بن حزم د کتاب نه روایت نقل کړيدې لایس القران الاطاهر د- نو دې په وړاندې (أَلَمْ يَكُنْ إِلَّا الْمَطْهُرُونَ) هم دغه مطلب کیدو چه قرآن له لاس اوړلو د پاره طهارت شرط دي او امام بخاری هم د دې طرف ته اشاره کوی، ابن العربی چه کومه خبره کړیده هغه د امام بخاری نه چرته نقل نه ده.

قوله: لَأَنَّ الصُّحُفَ (۱) يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَيَجْعَلُ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا: د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دا دي چه (صُحُفًا مَطْهُرَةً) کښې صحف ته "مطهرة" ونیلې شويدي او (أَلَمْ يَكُنْ إِلَّا الْمَطْهُرُونَ) کښې حاملین صحف ملائکه ته مطهر ونیلې شويدي. اصلاً دا تطهير د صحف صفت دي لیکن ملائکه د دې صحف حامل دي نو دوی صفت هم تطهير اوگر خیدلو او دوی ته هم مطهر اوونیلې شو دا بالکل داسې ده لکه (قَالَتِ امْرَأَتُ امْرَأَةٍ كُنْزِي تَذِيرٌ أَصْلٌ صَفْتِ نَوْرًا كَبِيرٌ خَيْلٌ يَكُنْ دُفْرِي تَوْدِي لِيَكُنْ هَفْ خَيْلٌ (اسونه) د دې راکبین (فریتو) حامل دي په دې وجه خیل ته هم مدبرات اوونیلې شو او تدبیر د هغوی صفت جوړ کړلو.

قوله: سَفَرَةُ الْمَلَائِكَةِ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجَعَلْتُ الْمَلَائِكَةَ إِذَا نَزَلَتْ بَوْحَى اللَّهِ وَتَأْدِيبُهُ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ: آیت کښې دی (بَأْيَدِي سَفَرَةٌ)

فرمانی سفره نه فریتې مراد دی. دا د سافر جمع ده سافر لیکلونکې ته وائی، سفرت بین القوم ما په قوم کښې صلح اوکړه، د الله تعالی وحی راوړل او غه انبیاء کرام ته رسولو کښې فریتو لره په شان د سفیر اوگر خولې شوې چه په خلقو کښې صلح کوی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدَّى تَعَاوَل عَنْهُ: (قَالَتْ لَهُ تَصَدَّى) کښې تصدی ترجمه تغافل

سره کړیده. لیکن دا صحیح نه ده بلکه د دې معنی توجه کول او ورپسې لگیدلو راخی. د تفسیر د تلهی دې تصدی تفسیر غالباً حذف شويدي او د کاتب د سهو نه تلهی تفسیر دلته اولیکلې شو.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَنَا يَقْضِي لَا يَقْضِي أَحَدًا مَا أَمْرِي بِهِ: آیت کښې دی (كَلَّا لَنَا يَقْضِي مَا أَمْرُهُ) هېڅ کله (شکی نه (ادا کوی) هغوی ته چه کوم حکم ورکړی شوې وو هغه ئی په خای راوړنلو. مجاهد رحمته الله علیه فرمانی لما يقضی معنی ده د کومې خبرې حکم چه ورکړی شوې وو هغه چا

(۱) الجامع لاحکام القرآن للقرطبي ۱۷/۲۲۶: سورة واقعة

(۲) وفي بعض النسخ "لا يقع" بزيادة لا..... وجهه ان الصحف لا يطلق عليها التطهير الذي هو خلاف التنجيس حقيقة، وانما المراد انها مطهرة عن ان بنا لها ايدي الكفار (عمدة القاري ۱۹/۲۷۸):

(۳) عمدة القاري ۱۹/۲۷۸:

پوره نه کړه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرَهَّقَتْ تَعَفَّاهَا شِدَّةُ آیت کښې دې تَرَهَّقَتْ تَرَهَّقَتْ په هغوی باندې (د غم) خنګدن په خور شوی وی حضرت ابن عباس تَرَهَّقَتْ فرمونی چه ترهقهبا معنی ده په هغوی په شدت او سختی خوره وی

قوله: مُسْفِرَةٌ مُسْفِرَةٌ آیت کښې دې وَجُودَةٌ يَوْمِيذٍ مُسْفِرَةٌ ډیر مخونه به په هغه ورځ روښانه وی. فرمانی مسفرة معنی روښانه پېږیدونکی.

قوله: تَلَمَّيْ تَسَاغَلْ آیت کښې دې رَأَيْتُ عَنْهُ تَنَهَّرَ ته د دوی نه بې رځی کوي. تنهلی معنی بې رځی کول، ډډه کول.

[۴۱۸] یاب: تفسیر سورة إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

انْكَدَرَتْ اَنْتَرَتْ وَقَالَ اَخْنَسُ سُجُوتٌ ذَهَبَ مَا وُهَا فَلَا يَنْشُ قَطْرَةٌ وَقَالَ فُجَاهِدٌ سُجُوتُ السُّلُوءِ وَقَالَ غَيْرُهُ سُجُوتٌ أَفْضَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا وَالْأَخْنَسُ تَخْنِيسٌ فِي فُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِيسٌ تَسْتَرِي كَمَا تَكْنِيسُ الطُّيَّانُ تَنْفَسُ الرُّقْعَةُ النَّبْتُ وَتَقْنِيسُ النَّهْمُ وَالضَّنَيْنِ يَضُنُّ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ النَّفْسُ تُوِجَتْ يَزُوجُ نَضِيرَةً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَلَنَّا رَأَيْتُمْ قَرَأَ احْمُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَوْرَاجَهُمْ عَفَسَ أَذْبَرُ

قوله: انْكَدَرَتْ اَنْتَرَتْ آیت کښې دې (وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ) اوچه کله ستوری ماتېږي او راپریوزي. فرمانی انکدرت معنی انتشرت ده یعنی خواره واره پریوزي.

قوله: وَالْأَخْنَسُ تَخْنِيسٌ فِي فُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِيسٌ تَسْتَرِي كَمَا تَكْنِيسُ الطُّيَّانُ الضَّيَاءُ فَلَا أَقِيمُ بِالْأَخْنَسِ الْجَوَارِ الْكُنْيسُ فرمانی خنس معنی ده هغه ستورې چه واپس راگرځي په خپله لار او خپل ځای ته واپس کیږي او د جوار نه نیغ تلونکی ستوری مراد دی او د کنس نه هغه ستوری مراد دی چه د هوسنی په شان پټیږي. د ستورو درې صفتونه ذکر دی دا د کرمانی يُضَلُّ په قول اووه سیارات دی او د قسطلانی يُضَلُّ په قول زحل، مشتری، مریخ، زهره او عطارد مراد دی چه کله د مغرب نه مشرق طرف ته نیغ ځي او کله بیا په دغه لار واپس راگرځي او کله نمر سره خواکې راشي او غائب شی لکه څنگه چه هوسنی د ښاخونونه جوړ شوی کور کښې پټیږي. (۱)

قوله: تَنْفَسُ الرُّقْعَةُ النَّهَارُ آیت کښې دې (وَالصَّبِيرُ إِذَا تَنْفَسَ) او قسم دې د سحر کله چه هغه راشي، تنفس معنی ورځ راختل.

قوله: وَالضَّنَيْنِ الْمَتَمُّ وَالضَّنَيْنِ يَضُنُّ بِهِ (وَمَا هُوَ عَلَى الْقَبْرِ بِضَنَيْنِ) په دې کښې دوه

قراءتونه دی یوقرات د ابن کثیر او کسانى دې "ظنين" په معنى متبهم په چا چه تهمت لگولې شوى وى او دوئم قراءت د حمزه او عاصم دې "هفنين" په معنى د بخیل.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ النَّفُوسُ زُوِّجَتْ يَزْوَاجَ نَظِيرَةٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ أَحْمَرُ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ: آيت کښې دى (وَإِذَا النَّفُوسُ زُوِّجَتْ) حضرت عمر رضي الله عنه دې په تفسیر کښې فرماني چه اهل جنت او اهل دوزخ نه به هر سرې د ده په شان سره اوتړلې شى بيا هغوى د سورة صافات دا آيت تلاوت کړو (أَحْمَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ) (ملائکه ته په حکم وى) جمع کړنى ظالمونولره اود هغوى سره ځکونکولره.

قوله: عَسَّسَ أَذْبَرَ: آيت کښې دى (وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَّسَ) اوقسم دې د شپې کله چه هغه ځى عسس په معنى د اذبر ده، واپس تلل، شاکول واپس کيدل.

[٤١٩] باب: تفسیر سورة إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ

وَقَالَ الرَّبُّعُ بْنُ خُثَيْمٍ فُجِّرَتْ فَاضَتْ وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ وَعَاصِمٌ فَعَدْلُكَ بِالْخَفِيفِ وَقَرَأَهُ أَهْلُ الْحِجَازِ بِالتَّشْدِيدِ وَأَرَادَ مُعْتَدِلَ الْخَلْقِ وَمَنْ خَفَّفَ يَعْنِي فِي أَيِّ صُورَةٍ شَاءَ إِمَّا حَسَنَ وَإِمَّا قَبِيحَ أَوْ طَوِيلَ أَوْ قَصِيرَ

قوله: فُجِّرَتْ فَاضَتْ: آيت کښې دى (وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ) اوچه کله ټول په درياب لاهوشى. فجرت معنى فاضت يعنى لاهو کيدل.

قوله: الذي خلقك فسواك فعدلك في اى صورة ما شاء ركبك: اعمش او عاصم

"فعدلك" تخفيف سره لوستلې دې او اهل حجاز دا "فعدلك" تشديد سره لولى، هغوى دينه په خلقت کښې د اعتدال مراد اخلى چه الله تعالى د انسان اندامونه برابر برابر جوړ کړي دى، داسې نه ده چه يو لاس اوږ او بل لنډ، او کومو خلقو چه د دال په تخفيف سره لوستلې دې هغوى مراد اخلى چه الله تعالى په کوم صورت کښې غوښتل ته ئى جوړ کړې. ښائسته يا

بدرنگه، اوږد يا وړوکې. ليکن "ومن غفف" عطف که د "اراد" په فاعل باندې اوکړيشى نو په دواړو صورتونو کښې معتدل الخلق به مراد وى يعنى چا چه په تشديد سره لوستلې هغوى هم، او چا چه تخفيف سره هغوى هم معتدل الخلق معنى مراد اخلى. اود دې گنجناش په دې وجه دې چه عدل او عدل بالتشديد والتخفيف دواړه په يوه معنى هم راځى. يعنى (فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ) نه مقصود دا دې چه د ټولو په صورتونو کښې لږ ډير فرق كيخودو، څوک ښائسته دې څوک بدرنگه، څوک اوږدې څوک لنډ خو په حشيت مجموعى سره د انسان صورت د ټولو ځناورو د صورت نه بهتر جوړ کړې.

[۴۲۰] باب: تفسیر سوره وِلّ لِلْمُطَفِّفِينَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بَلَّ رَانَ ثَبْتُ الْخَطَايَا ثُوبٌ جُوزِيْ وَقَالَ غَيْرُهُ الْمَطْفِقُ لَا يُوقِيْ غَيْرُهُ
وَقَالَ غَيْرُهُ الْمَطْفِقُ لَا يُوقِيْ غَيْرُهُ: الرِّحِيقُ: الخمر، خِثَامُهُ مِسْكٌ: طِينَتُهُ، الثَّنِيْمُ: يعلو شراب أهل
الجنة. يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ.

[۴۶۵۴] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ
اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ
الْعَالَمِينَ حَتَّى يَغِيَّبَ أَحَدُهُمْ فِي رُشْمِهِ إِلَى أَنْصَافِ أَذُنَيْهِ

قوله: رَانَ ثَبْتُ الْخَطَايَا: آیت کنبی دی (کَلْبَلٌ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) هیچ کله نه،
(یعنی د قیامت منکرانوسره هیچ دلیل نشته) بلکه (د تکذیب اصل وجه دا ده چه) د هغوی
په زړونو باندې د هغوی د بدو اعمالورنگ ناست دې. فرمائی ران معنی د گناهونو کلکیدل.

قوله: ثُوبٌ جُوزِيْ: آیت کنبی دی (هَلْ ثُوبٌ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) واقعی کافرانوته د هغوی د
کړیشوی عمل ښه بدله ملا شوه. فرمائی ثوب معنی جوزی هغوی ته بدله ورکړ شوه.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ الْمَطْفِقُ لَا يُوقِيْ غَيْرُهُ: (وِلّ لِلْمُطَفِّفِينَ) لویه خرابی ده په ناپ تول
کنبی کې کونکو دپاره، مجاهد نه غیر فرمائی مطفف معنی چه بل ته پوره تول نه ورکوی.

[۴۲۱] باب: تفسیر سوره إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ

قَالَ مُجَاهِدٌ كِتَابُهُ بِشْمَالِهِ يَأْخُذُ كِتَابَهُ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ وَسَقَ جَمْعٌ مِنْ دَابَّةٍ ظَنُّ أَنْ لَنْ
يَحْجُوزَ لَا يَرْجِعُ إِلَيْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُوعُونَ يُسْرُونَ

قوله: وَسَقَ: جَمْعٌ مِنْ دَابَّةٍ: آیت کنبی دی (وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ) او قسم دې د شپې او د هغه
خیزونو کوم چه شپه راغونډوی یا پتوی. فرمائی وسق معنی شپه خنارو غیره راجمع کوی،
او د شپې تړل په خپل خپل ځای کنبی راجمع کیږی.

قوله: ظَنُّ أَنْ لَنْ يَحْجُوزَ لَا يَرْجِعُ إِلَيْنَا: آیت کنبی دی (إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحْجُوزَ) هغه دا خیال
کړې وو چه هغه ته (د الله د طرف ته) واپس کیدل نه دی. فرمائی لن یحور معنی هغه به هیچ
کله هم زموږ طرف ته نه واپس کیږی.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: كِتَابُهُ بِشْمَالِهِ يَأْخُذُ كِتَابَهُ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ: دوه آیاتونه دی، په
یو آیت کنبی دی (وَأَمَّا مَنْ أُوثِقَ كِتَابُهُ بِشْمَالِهِ) په شماله او په دویم آیت کنبی دی (وَأَمَّا مَنْ أُوثِقَ كِتَابُهُ

(۱) واخرجه أيضاً في كتاب الرقاق قوله تعالى الا يظن اولئك انهم مبعوثون ليوم عظيم، رقم الحديث ۶۵۳۱:
واخرجه مسلم في الجنة وصفته نعيمها واهلها رقم الحديث ۲۸۶۲:

وَرَأَى ظَهْرَهُ ۖ) حضرت مجاہد رحمہ اللہ دوا رہ دلتہ جمع کرل یعنی ہفتہ بہ خیلہ اعمال نامہ پہ گس لاس کنبی واخلی او ذ شاذ طرف نہ بہ نی اخلی (خکہ چہ ذ کافلاس بہ ذ شاذ طرف نہ راویستلہ شوہ وی)

[۴۲۲] بَابُ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

[۴۶۵۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسَدِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا عَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي يُوسُفَ حَاتِمِ بْنِ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْقَاسِمِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ إِلَّا هَلَكَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ يَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا قَالَ ذَلِكَ الْعَرُضُ يُعْرَضُونَ وَمَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ هَلَكَ

[۴۲۳] بَابُ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

[۴۶۵۶] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ أَخْبَرَنَا هُثَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ جَعْفَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ حَالًا بَعْدَ حَالٍ قَالَ هَذَا نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۲۴] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْبُرُوجِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأَخْدُودُ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ فَتَنُّوا عَذَبُوا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى الْوُدُودِ الْحَبِيبُ الْمَجِيدُ الْكَرِيمُ

قَوْلُهُ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأَخْدُودُ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ: آيَتِ كَنْبِي دِي (قِيلَ أَضْعَبُ الْأَخْدُودُ؟) خندق والا مرہ کریشو، مجاہد رحمہ اللہ فرمائی چہ اخدود بہ زمکہ کنبی کندہ او خندق تہ وائی۔
قَوْلُهُ: فَتَنُّوا عَذَبُوا: آيَتِ كَنْبِي دِي (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِي أَعْيُنِنَا جَزَاءٌ إِلَّا أَنْ يَكُونُوا بِأَعْيُنِنَا) بیشکہ کومو خلقو چہ ایماندارو سہو او ایماندارو ہشخوتہ عذاب ورکرو بیا ہغوی توبہ اونہ کرہ نوہ ہغوی د پارہ د دوزخ عذاب دہ۔ فرمائی فتنوا معنی ہغوی عذاب ورکرو، تکلیف نی اورسولو۔

[۴۲۵] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ الطَّارِقِ

هُوَ النِّجْمُ، وَمَا تَأْتِي لَيْلًا فَيُطَارِقُ، النِّجْمُ الشَّاقِبُ: النِّجْمُ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الشَّاقِبُ: الَّذِي يَتَوَقَّعُ۔
وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتُ الرَّجَمِ سَحَابٌ يُرْجَعُ بِالْمَطَرِ ذَاتُ الصَّدْرِ تَتَصَدَّرُ بِالنَّبَاتِ

وقال ابن عباس: لقول فصل: لحق، لها عليها حافظ: الاعلها حافظ
قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتَ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتَ الصَّدْعِ تَتَصَدَّرُ النَّبَاتُ:
آيت مبارک کنبی دی (وَالسَّمَاءُ ذَاتُ الرَّجْعِ وَالْأَرْضُ ذَاتُ الصَّدْعِ) قسم دی د باران ورونکی
آسمان باندی، اوقسم دی د زمکی چه (تخم راوتلوخت کنبی) شلیپی. مجاهد رحمته فرمانی
الرجع نه اوریکھی مراد دی چه باران راگرخوی او ذات الصدم نه مراد زمکه ده کوم چه تخم
راتوکوی او شلیپی.

[۴۲۶] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

وقال مجاهد قدر فهدى قدر للانسان الشقاء والسعادة وهدى الانعام لميراتها وقال ابن
عباس غشاء احوى شيئا متغيرا.

[۴۶۵۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ
اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ
وَأَبْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَبَعَلَا يَقْرَأُنَا الْقُرْآنَ ثُمَّ جَاءَ عُمَارُ بْنُ لَاحٍ وَسَعْدُ بْنُ جَعْفَرٍ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي
عِثْرَيْنِ ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرِحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ
حَتَّى رَأَيْتُ الْوُلَادَ وَالصَّبِيَّانَ يَقُولُونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ جَاءَ قَبَا جَاءَ
حَتَّى قَرَأْتُ سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى فِي سُورَةِ مِثْلَهَا

[۴۲۷] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ

وقال ابن عباس عاملة ناصية النَّصَارَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَيْنُ آتِيَةٍ بَلَّغَتْهَا وَحَانَ شُرْبُهَا
حَمِيمٌ آتٍ بَلَّغَتْهَا لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَا غِيَةَ سَمًا وَيَقَالُ الْفَرِيمُ نَبْتُ يَقَالُ لَهُ الشَّيْبُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ
الْفَرِيمَ إِذَا يَسَّ وَهُوَ سَمٌّ يَمْسُطِرُ يَمْسَلُطُ وَيُقْرَأُ بِالضَّادِ وَالْيَمِينِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِنَّا بَعَثْنَا
مُرْجِعَهُمْ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَامِلَةٌ نَاصِيَةٌ: النَّصَارَى: آيت کنبی دی (وَجُودَ يَوْمَئِذٍ
خَاشِعَةٌ عَامِلَةٌ نَاصِيَةٌ) دیر مخونه به په هغه ورځ ذلیل او محنت کونکې سترې وی، حضرت
ابن عباس رحمته فرمانی عاملة ناصیه نه مراد انصار دی. علامه شبیر احمد عثمانی رحمته دې
آیت لاندې لیکي: "یعنی په آخرت کنبی تکلیفونه برداشت کونکی او د مصیبت برداشت
کولو نه خراب حال او بعضو ونیلی دی "عاملة ناصیه" نه د دنیا حال مراد دی یعنی خومره
خلق دی چه په دنیا کنبی خواری کولو کولو سره سترې کیرې مگر د هغوی ټول محنتونه
او خواری د حق په لار د نه کیدو په وجه ټول بیکاره دی، دلته هم تکلیفونه اوچت کړل او
هلته هم په مصیبت کنبی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: عَنِ آيَةِ: بَلَّغْ إِنَّا هَا، وَحَانَ شُرَيْبًا، حَمِيمٌ آتٍ: بَلَّغْ إِنَّا هَا: آتٍ كُنْ بِي دِي (تُسْفَى مِنْ عَيْنِ آيَةِ) اَوْدُ خَوْتِكِيدَلِي جِينِي نَه بِي پَرِي اوبه خُكُولِي شِي. مجاهد ^{مُجَاهِدٌ} فرمائی عین آئیه معنی بلغ اناها یعنی دهنی گرمی آخری حدته اورسیدله. اود دهنی د خُکُول وخت راغلو. دسوره رحمن آیت "حمیم ان" همدغه معنی ده، چه دهنی گرمی حدته اورسیدله.

قوله: لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَغْيَةٍ: شَتْمًا: په هغه جنت کښې هیڅ فضول خبره نه اورې. فرمائی لاغیه نه کنخل وغیره مراد دی.

قوله: الضَّرِيعُ نَبْتُ يُقَالُ لَهُ الشَّيْبُوقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا بَسَّ وَهُوَ سُمٌّ: آیت کښې دى (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ) او هغوى له به بغیرد ازغنې جارې بل هیڅ خوراک نه نصیب کیږی. فرمائی ضریع یوواښه دى کوم ته چه شېرق وانی، دا واښه چه کله اوج شى نو اهل حجاز دې ته ضریع وانی او دا زهر دى.

قوله: بِمُسْطَرٍّ: بِمُسْطَرٍّ، وَيُقْرَأُ بِالْصَّادِ وَالسَّيْنِ: آیت کښې دى (لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصْطَفٍ) ته په دوى باندې مسلط نه ټی. فرمائی مصطر معنی مسلط اودا صاد اوسین دواړو سره لوستلې شى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِيَّاَهُمْ: مَرْجِعُهُمْ: آیت کښې دى (إِنَّ إِلَيْنَا أِيَّتُهُمْ) هم مونږ ته به واپس کیږی. حضرت ابن عباس ^{رضی الله عنه} فرمائی ایاهم په معنی مرجعهم ده یعنی د هغوى واپس کیدل.

[۴۲۸] باب: تفسیر سوره والفجر

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْوُتْرُ اللَّهُ إِمْرَدَاتِ الْعِبَادِ يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعَبَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ سَوَطَ عَذَابِ الَّذِي عَذَّبُوا بِهِ أَكْثَلَنَا السَّفَ وَجَمَا الْكَثِيرُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفَعُ السَّمَاءِ شَفَعُ الْوُتْرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَوَطَ عَذَابِ كَلْبَةٍ تَقُولُهَا الْعَرَبُ لِكُلِّ نَوْعٍ مِنَ الْعَذَابِ يَدْخُلُ فِيهِ السَّوْطُ لِأَلْبَرِصَادِ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ تَحَاضُّونَ تَحَافِظُونَ وَتَحْضُونَ تَأْمُرُونَ بِطَاعِمِهِ الْمُطْبِئَةِ الْمَصْرِفَةِ بِالْوُتْرِ وَقَالَ الْحَسَنُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قُبْحَهَا أَطْمَأْنَنْتِ إِلَى اللَّهِ وَأَطْمَأَنَّ اللَّهُ إِلَيْهَا وَرَضِيَتْ عَنْ اللَّهِ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَأَمَرَ بِقُبْحِ رُوحِهَا وَأَذْخَلَهَا اللَّهُ الْجَنَّةَ وَجَعَلَهُ مِنْ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ وَقَالَ غَيْرُهُ جَابُوا تَقَبُّوا مِنْ جِيبِ الْقَيْصِصِ فِطْرَهُ جِيبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ يَقْطَعُهَا لَمَّا لَمَسَتْهُ أَتَمَّتْ أَنْتِ عَلَى آخِرِهِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْوُتْرُ اللَّهُ: (وَالشَّفَعُ وَالْوُتْرُ) الوتر هوى اللغة الفردوس. العدد مالىس بشعر اى زوج ومنه صلاة الوتر وهومن اسماء الله تعالى وهو الفذ الفرد جل جلاله ويطلق على يومعرفة وقرآمزة وعلى بكسروالواو وقرأغيرهما بفتحها

قوله: إِرمَ ذَاتِ الْعِمَادِ: يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يَقِيمُونَ: (الْمَرْكَفُ فَعَلَ رَكَعًا بِعَادِهِ إِرمَ ذَاتِ الْعِمَادِ) دَقُوم عاد دوه قسمونه دی یوعاد اولی او دونم عاد آخره. دلته په آیت کښې "ارم" چه د عاد د پاره عطف بیان په توگه ذکر شویدی دا د دې خبرې د خودلو د پاره دې چه دلته د عاده نه عاد اولی او عاد قدیمه مراد دی. وپاندې فرماني چه عماد د عمود والا ته وائی او عمود ستن ته وائی دلته د دینه څیمې مراد دی چه هغوی د څیمو والا وو، په څیمو کښې به اوسیدل په کومو کښې چه د ستوناستعمال کیدلو.

قوله: سَوَّطَ عَذَابٍ: الَّذِي عَذَّبُوا بِهِ: آیت کښې دی (فَصَبَّ عَلَيْهِمُ رَبُّكَ سَوَّطَ عَذَابٍ) نوستا رب په هغوی باندې د عذاب کوروا راوړوله. فرماني سوط عذاب نه هغه څیز مراد دې کوم سره چه هغوی له عذاب ورکړی شو.

قوله: أَكَلْنَا السَّف: (وَتَأْكُلُونَ التَّرَاتِ أَكَلًا لَّئِنَّا) فرماني اکلا ما معنی ده تیرول، راغونډولو خوړلو ته وائی "لمسته اجم": اتیت علی اخره کښې د دې آخره پورې اورسیدل، راغلل.

قوله: لِبَالِ الرَّصَادِ: إِلَيْهِ الْمَصِيرُ: آیت کښې دی (إِنَّ رَبَّكَ لِبَالِ الرَّصَادِ) بیشکه ستا رب (د) نافرمانی په شیش کښې دې. فرماني لبالب رصاد معنی ده الله تعالی طرف ته به ټول واپس ځي. قوله: تَحَاضُونَ: تَحَافِظُونَ وَتَحْضُونَ: تَأْمُرُونَ بِأَطْعَامِهِ: آیت کښې دی (وَلَا تَحْضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمُسْكِينِ) او تاسو نورو ته هم د مسکینانو د خوراک ورکولو ترغیب نه ورکوئ. فرماني تحاضون په معنی د تحافظون دې یعنی مسکین ته د خوراک ورکولو حفاظت نه کوئ. او بل قراءت تحضون دې یعنی تاسو د خوړلو حکم نه ورکوئ.

قوله: الْمُطْمَئِنَّة: الْمَصِيقَةُ بِالْثَوَاب: آیت کښې دی (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً) ای د اطمینان والا روحه! ته د خپل پروردگار (جوار رحمت) طرف ته ځه او داسې چه ته د هغه نه خوشحاله او هغه ستانه خوشحاله. فرماني البطمئنة معنی د الله تعالی په ثواب باندې یقین لرونکي او حضرت حسن بصری رضی الله عنه فرماني نفس مطمئنه هغه دې چه کله الله تعالی هغه راغونډتلا غواړي نو چه هغه د الله تعالی طرف ته مطمئن وی او الله تعالی ته د هغه د طرف نه اطمینان وي. هغه د الله نه راضی او خوشحاله او الله تعالی د هغه نه راضی او خوشحال وی. الله تعالی د خپل نفس د روح قبض کولو حکم ورکوی او هغه جنت ته داخله وی او هغه د خپلو نیکانو بند یگانو نه جوړوی.

قوله: وَأَلَّا غَيْرُهُ: جَابُوا: تَقَبُّوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطْعَ لَهُ جِيبٌ يَجُوبُ الْقَلَآةَ: يَقْطَعُهَا: آیت کښې دی (وَمُؤَذَّذِينَ جَابُوا الصَّغَرَ بِالْوَادِ) اود قوم ثمود سره (څه معامله اوشوه) چه په وادی قری کښې (دغږ) کانړی تراشل. فرماني آیت کښې جابوا په معنی د تقبوا دې یعنی سوړې به ئی کولې، خیرل به ئی کول. جابوا... جیب القميص نه ماخوډ دې کله چه پریکړې

شی او په قمیص کښې جیب لگولې شی هغې ته وائی. یحیی الفلانی: هغه څنگل قطع کوی.

[۴۲۹] باب: تفسیر سورة لَا اَقِیْمُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَأَنْتَ جِلُّ هَذَا الْبَلَدِ: بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنْ الْإِثْمِ وَوَالِدِ
آدَمَ وَمَا وَلَدَ لَبْدًا كَثِيرًا وَالتَّجْدِيْنِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مُسْقَبَةٌ مُجَاعَةٌ مَثْرَبَةٌ السَّاقِطُ فِي الثَّرَابِ يَقَالُ فَلَا
أَقْعَمَ الْعَقَبَةَ فَلَمْ يَقْعَمْ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ فَسَّرَ الْعَقَبَةَ فَقَالَ وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكَ رَقَبَةٍ أَوْ
إِطْعَامٍ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِهَذَا الْبَلَدِ: بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنْ

الْإِثْمِ: آیت کښې دی (لَا اَقِیْمُ بِهَذَا الْبَلَدِ) وَأَنْتَ جِلُّ بِهَذَا الْبَلَدِ) زه قسم خورم د دې ښار (مکې) او ستا د پاره په دې ښار کښې جنگ کول حلال کیدونکې دي، مجاهد رضی الله عنه فرمائی چې بهذا البلد نه مراد مکه ده یعنې په تاباندې (قتال حلال کولو کښې) گناه نشته کومه چې په نورو خلقو کښې په دې باندې گناه ده. علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه د دې آیت لاندې لیکي: په مکه کښې په هر سړي باندې د جنگ ممانعت دې مگر د حضور صلی الله علیه و آله د پاره د مکې د فتح په ورځ دا ممانعت نه وپاتې، څوک چې هغوی صلی الله علیه و آله سره او جنگیدل هغه نې اووهلو او بعضې سنگین مجرمان نې خاص د کعبې دیوال سره قتل کړل بیا د هغه ورځ نه پس دا ممانعت تر قیامته پورې قائم شو. په دې آیت کښې د مکې قسم خوړلو سره د هغه مشکلاتو او سختو طرف ته اشار فرمایلي ده، په کوم کښې چې انسان تیرېږي او هغه وخت کښې د دنیا د ټولو نه بزګر انسان هم په دې ښار کښې د دښمنانو د طرف نه ډیرې زیاتې سختی تیرولې د دې د پاره په منیځ کښې جمله معترضه (وَأَنْتَ جِلُّ بِهَذَا الْبَلَدِ) فرمایلسره تسلی ورکړه چې ستا احترام د دې ښار په جاهلانو کښې نشته خویوخت داسې راتلل غواړي چې ستا په هم په دې ښار کښې فاتحانه داخله وي او د دې مقدس مقام د همیشې پاکوالي او تقدیس د پاره مجرمانو ته سزا ورکولو هم تا ته اجازت دي.

تنبيه: بعضو (وَأَنْتَ جِلُّ بِهَذَا الْبَلَدِ) معنی وائت نازل د پاره دي یعنې زه د دې ښار قسم خورم چې ته په دې ښار کښې پیدا کړی شوی او پاتې شوی.

قوله: وَوَالِدِ آدَمَ وَمَا وَلَدَ: آیت کښې دی (وَوَالِدِ وَمَا وَلَدَ) قسم دي د پلار او اولاد. فرمائی والد نه حضرت آدم عليه السلام او ما ولد نه د هغه اولاد مراد دي.

قوله: لَبْدًا: كَثِيرًا: آیت مبارک کښې دی (يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَا لَا لَبْدًا) وائی ما ډیر مال خرچ کړو. لېدا په معنی د کثیرا دي یعنې ډیر مال.

قوله: التَّجْدِيْنِ: الْخَيْرُ وَالشَّرُّ: آیت کښې دی (وَهَذَيْنِ التَّجْدِيْنِ) او هغه ته دواړه لاري د خیر او شر او خودلي نجدین معنی خیر او شر.

قوله: مُسْقَبَةٌ: مُجَاعَةٌ: آیت مبارک کښې دی (أَوْ اطْعَمِي يَوْمَ ذِي مَسْغَبَةٍ) یا خوراک ورکول د

نهرې په ورځ. فرماني مسغبة په معنی د مجاعة ده یعنی ولږه، نهره.

قوله: مَتْرَبَةٌ السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ: آیت مبارک کښې دی (أَوْ مَيْكِنًا دَامَتْرَبَةً) یا یو فقیر

محتاج ته خوراک ورکول. فرماني متربه معنی داسې محتاج په په خاورو کښې ککړوی.

قوله: يَقَالُ: فَلَا أَقْتَحِمُ الْعُقْبَةَ: فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعُقْبَةَ فِي الدُّنْيَا: په آیت کښې دی (فَلَا

اَقْتَحَمَ الْعُقْبَةَ مگر هغه سرې د دین د کندی نه دې وتلې) ددین کارونو یعنی طاعات او

عبادات ته په دې وجه کنده اوونیلې شوه چه په نفس باندې گران دی) فرماني (فَلَا اَقْتَحَمَ

الْعُقْبَةَ معنی هغه په دنیا کښې کنده باندې نه دې تیر شوې.

[۴۳۰] باب: تفسیر سورة وَالشَّمْسِ وَضَحَاهَا

وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَطْفُوَاهَا بِمَعَاصِيهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا عُقْبَى أَحَدٍ

[۴۶۵۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ

بْنُ زُمَعَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ وَذَكَرَ النَّافَةَ وَالَّذِي عَقَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا انْبَعَثَ أَشْقَاهَا انْبَعَثَ لَهَا رَجُلٌ غَزِيْرٌ عَارِمٌ مَنِيْعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلُ أَبِي

زُمَعَةَ وَذَكَرَ النِّسَاءَ فَقَالَ يَعْزُدُ أَحَدُكُمْ فَيَجِدُ أَمْرَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ فَلَعَلَّهُ يَضَاجِعُهَا مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ

لَمْ وَعَظْهُمْ فِي ضَيْكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ وَقَالَ لِمَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ

حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُمَعَةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ أَبِي

زُمَعَةَ عَمَ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: يَطْفُوَاهَا: بِمَعَاصِيهَا: آیت کښې دی (كَذَبَتْ تَمْوُدُ يَطْفُوْنَهَا) قوم

تمود د خپل شرارت په وجه (دصالح علیه السلام) تکذیب اوکړو. مجاهد علیه السلام فرماني چه طغواها نه

گناه مراد ده.

قوله: وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا: عُقْبَى أَحَدٍ: اوالله تعالی ته د دې هلاکت په انجام کښې د څه

خراښی (د چانه) اندېښنه اونه شوه. عقباها تفسیر کښې فرماني عقبی احد یعنی الله تعالی

ته د هیڅ چا د انجام اندېښنه نشته چه څوک به د هغه نه بدله واخلي.

[۴۳۱] باب: تفسیر سورة وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى بِالْخُلْفِ: آیت کښې دی (وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى) اوښه خبره (یعنی ملت اسلام) نی دروغ اوگنړو، حضرت ابن عباس علیه السلام فرماني چه حسنی

نه انجام اود اعمالو ثواب او بدله مراد دي.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَرَدَّى مَاتَ وَتَلْظَى تَوَهَّجَ وَقَرَأَ عُبَيْدُ بْنُ عَمْرٍو تَلْظَى: آیت

مبارک کنبی دی (وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى) د هغه مال به د هغه هيڅ پکار رانشی کله چه هغه هلاک کيږی... تردی په معنى هلاک شوي مړشوي.

قوله: تَلْظَى: تَوَهَّجَ: آيت مبارک کنبي دی (فَالَّذِينَ كُفَرُوا نَارًا تَلْظَى) ما تاسو د يو سور کړيشوي اور نه ویرولې نى. تلظى په معنى توهج يعنى شغلي.

[٤٣٢] بَابُ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى

[٤٦٥٩] (١) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ دَخَلْتُ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ الشَّامِ فَمِثْمَةً بَنَى أَبُو الدَّرْدَاءِ فَأَتَانَا فَقَالَ أَيْكُمْ مِنْ يَفْرَأُ فَقُلْنَا نَعَمْ قَالَ فَأَيْكُمْ أَفْرَأُ فَأَشَارُوا إِلَيَّ فَقَالَ أَفْرَأُ فَقَرَأْتُ وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى وَالذِّكْرُ وَالْأُنْثَى قَالَ أَنْتَ سَمِعْتَهَا مِنْ فِي صَاحِبِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهَا مِنْ فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَؤُلَاءِ يَأْبُونَ عَلَيْنَا

[٤٣٣] بَابُ وَمَا خَلَقَ الذِّكْرَ وَالْأُنْثَى

[٤٦٦٠] حَدَّثَنَا عُزْبَةُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَدِمَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَطَلَبُوا مِنْهُمْ قُرْآنَهُمْ فَقَالَ أَيْكُمْ يَفْرَأُ عَلَى قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا قَالَ فَأَيْكُمْ أَحْظَفُ فَأَشَارُوا إِلَيَّ عَلْقَمَةُ قَالَ كَيْفَ سَمِعْتَهُ يَقْرَأُ وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى قَالَ عَلْقَمَةُ وَالذِّكْرُ وَالْأُنْثَى قَالَ أَتُحَدِّثُنِي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ هَكَذَا وَهَؤُلَاءِ يُبِيدُونِي عَلَى أَنْ أَقْرَأُ وَمَا خَلَقَ الذِّكْرَ وَالْأُنْثَى وَاللَّهُ لَا أَتَابِعُهُمْ

والذكر والاثنى دا قراءت منسوخ دي حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دواړو ته د نسخ علم نه وو شوي په دي وجه به دواړو والذكر والاثنى لوستلو (٢)

[٤٣٤] بَابُ قَوْلُهُ فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى

[٤٦٦١] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْعِ الْغَزْدِ فِي جَنَازَةٍ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَتَكَلَّمُ فَقَالَ اْعْمَلُوا فَكُلُّ مِيسَرَةٍ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى

(١) وايضاً باب وما خلق الذکر والانی رقم الحديث ٤٦٦٠: واخرجه مسلم في الصلوة باب ما يتعلق بالقرات رقم الحديث ٨٢٤٠: واخرجه الترمذي في القراءة باب من سورة الليل رقم الحديث ٢٩٣٩: واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير باب سورة الليل رقم الحديث ١١٦٧٦: ١/

(٢) فتح الباری ٨/٦٠٧:

وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى إِلَى قَوْلِهِ لِلْعُسْرَى حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُعَوِّدُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ نَحْوَهُ

[٤٣٦] بَابُ فَسْنَيْسِرَةَ لِلْيُسْرَى

[٤٦٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ فِي جَنَازَةٍ فَأُخِذَ عَوْدًا يَنْكُثُ فِي الْأَرْضِ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ أَوْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَنْكُلُ قَالَ اغْمَلُوا فَاكُلْ مَيْسِرَ قَامًا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ قَالَ شُعْبَةُ وَحَدَّثَنِي بِهِ مَنْصُورٌ فَلَمْ أُنْكِرْهُ مِنْ حَدِيثِ سُلَيْمَانَ

[٤٣٧] بَابُ قَوْلِهِ وَأَمَّا مَنْ يُخَلِّ وَاسْتَعْنَى

[٤٦٦٤] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَنْكُلُ قَالَ لَا اغْمَلُوا فَكُلْ مَيْسِرَ قَرَأَ قَامًا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسْنَيْسِرَةَ لِلْيُسْرَى إِلَى قَوْلِهِ فَسْنَيْسِرَةَ لِلْعُسْرَى

[٤٣٨] بَابُ قَوْلِهِ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى

[٤٦٦٥] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَيْعِمْ الْغُرَقِدِ فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ خُمْرَةٌ فَتَكَسَّ فَيَعْلُ يَنْكُثُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ وَمَا مِنْ نَفْسٍ مَنفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَلَا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَنْكُلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَ أَهْلِ الشَّقَاةِ فَصَيِّرْ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَمَنْ كَانَ مِنَ أَهْلِ الشَّقَاةِ فَصَيِّرْ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيسَّرُونَ يَعْمَلُ أَهْلُ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاةِ فَيُيسَّرُونَ يَعْمَلُ أَهْلُ الشَّقَاةِ ثُمَّ قَرَأَ قَامًا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

[۴۳۹] بَابُ فَتْسِيسِرَةِ لِلْعُسْرَى

[۴۶۶۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِضَى اللَّهِ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ شَيْئًا فَجَعَلَ يَنْكُثُ بِهِ الْأَرْضَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا تَنْكُلُ عَلَى كِتَابِنَا وَتَدْعُ الْعَمَلَ قَالَ اغْمُوا أَكْلَ مُيسِرٍ لِمَا خَلَقَ لَهُ أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُسِرُّ لِعَمَلٍ أَهْلُ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَيُسِرُّ لِعَمَلٍ أَهْلُ الشَّقَاءِ ثُمَّ قَرَأَ آيَاتًا مِنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْخُسْنِ الْآيَةَ

قوله: إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ: بعض حضرات "ومقعده من

الجنة" و"او" په معنی کښې اخستی دې او په بعض روایاتو کښې "او" موجود هم دې، مطلب دا دې چې یا جنت کښې د هغه ځای لیکلې شوې دې یا دوزخ کښې. داسې نه ده چې دواړو ځایونو کښې دې. خو دا خبره صحیح نه ده ځکه چې په بعضو روایاتو کښې صافاً دې صراحت موجود دې چې د هر سړي ځای په جنت او دوزخ دواړو کښې وی (اوس دا یوه بله خبره ده چې که ده ته جنت ملاو شي نو د دوزخ ځای به د ده د پاره نه وی او چې دوزخ ملاو شي نو د جنت ځای به د ده د پاره نه وی) (۱)

[۴۴۰] بَابُ: تَفْسِيرِ سُورَةِ وَالصَّحَى

وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِذَا سَجَى اسْتَوَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَجَى أَظْلَمَ وَسَكَنَ عَابِلًا ذُو عِيَالٍ آيت مبارك کښې سجي معنی استوی یعنی چې کله شپه د ورځې برابره شي او د مجاهد نه غیر وانی چې سجي معنی اظلم وسکن یعنی چې کله شپه تیاره او خاموشه شي.

قوله: عَابِلًا: فاغني ذُو عِيَالٍ: آيت کښې دی (وَوَجَدَكَ عَابِلًا فَأَغْنِي) او الله تعالی ته ناچاره اولیدلې نو مالداره ئې جوړ کړې. فرمانی عائلا معنی عیال دار، بال بچه دار، دا د ابو عبیده تفسیر دې، جمهور مفسرین عائلا معنی نادار او فقیر اخلي.

[۴۶۶۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا الْأَسَدُ بْنُ قَنِسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبَ بْنَ سَفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا فَجَاءَتْ أَمْرَأَةٌ فَقَالَتْ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ شَيْطَانُكَ قَدْ تَرَكَكَ لَمْ أَرَهُ قَبْلَكَ مُنْذُ

(۱) فیض الباری - ۴/۲۵۶:

(۲) په دې حدیث باندې تفصیلی بحث به وړاندې په کتاب القدر کښې ان شاء الله راځي.

لَيْتَيْنِ أَوْلَاثِهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى قَوْلُهُ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى تَفَرُّأُ بِالْثَّدِيدِ وَالْتَّخْفِيفِ بِمَعْنَى وَاحِدٍ مَا تَرَكَكَ رَبُّكَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَا تَرَكَكَ وَمَا أَبْقَكَ

[۴۴۱] بَاب مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

[۴۴۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَبْدِ رَحْمَتَةَ شَاعِبَةَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدُبًا الْبَجَلِيَّ قَالَتْ أَمْرَأَةً يَأْتِي رَسُولَ اللَّهِ مَا أَرَى صَاحِبَك إِلَّا أَبْطَأَكَ فَتَرَكْتُ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

دلته د اسودبن قیس رومنی او دوئم روایت کنبی عنوان بدل دی، په اول روایت کنبی سوال کونکې ښځې د "یا محمد" نو واخستو او سوال نی اوکړو او په دوئم روایت کنبی "یا رسول الله" دې دغه شان په اولنی روایت کنبی "ان یكون شیطانک..." راغلې دې او په دوئم کنبی "ان یكون صاحبک...." راغلې دې. حافظ ابن حجر رحمته الله او کشمیری رحمته الله رانې دا ده چه په اولنی روایت کنبی سوال کونکې ښځه کافره، ابولهب ښځه ام جمیل ده او په دوئم روایت کنبی سوال کونکې ښځه ام المؤمنین حضرت خدیجه رضی الله عنها ده. (۱)
او دا هم کیدشی چه د اسود بن قیس نه روایت کونکې شعبه دې. ممکنه ده چه هغه روایت بالمعنی کړې وی ګنی اصل خبره هم هغه ده چه د ابولهب ښځې دا سوال کړې وو لکه چه په رومی روایت کنبی دی. (۲)

[۴۴۲] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْأَمْ نَشْرُحُ لَكَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَذَكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْقَضَ أَثَقَلَ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَيْ مَعَ ذَلِكَ الْعُسْرِ يُسْرًا آخَرَ كَقَوْلِهِ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَلَكِنْ يَغْلِبُ عُتْرَةُ يُسْرَيْنِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَالْصَّبُّ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ وَذَكَرَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَلَمْ تَنْشُرْ لَكَ صَدْرَكَ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَذَكَ: فِي الْجَاهِلِيَّةِ: (وَوَضَعْنَا عَنْكَ وَزَرَكَ) مجاهد رحمته الله فرماني چه د (وَزَرَكَ) نه مراد هغه غیر افضل کار دې چه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه د نبوت نه وړاندې صادر شوې وو هغه دلته په وزر سره تعبیر کړې شو.

قوله: أَنْقَضَ: أَثَقَلَ: آیت کنبی دی (الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ) کوم چه د هغه ملاماته کړې وه.

(۱) فتح الباری ۸/۷۱۱: توفیض الباری- ۴/۲۵۲:

(۲) شرح الکرمانی- ۱۸/۱۹۷:

فرمانی انقض به معنی ذالقل دې یعنی وزندار کرو.

قوله: مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا: ابن عیینہ فرمائی چه دې مطلب دا دې چه گران سره یوه آسانی ده. د معانی او بلاغت قاعده ده چه کله کلمه معرف باللام مکرر راشی نو د دواړو مصداق یو وی لیکن که نکره مکرر وی نو په هغه صورت کښې به د دواړو مصداق جدا جدا وی. دلته العسر مکرر راغلې دې او معرف باللام دې په دې وجه په دواړو ځایونو کښې یو مراد دې. او یسرا مکرر راغلې دې او نکره دې په دې وجه د دواړو مصداق جدا جدا دې کوم نه چه نتیجه دا راوتله چه هم په یو عسر سره د دوو آسانو وعده ده. (۱) هم دې قاعدې ته اشاره کولوسره ابن عیینہ رحمته فرمائی «إِذَا مَعَ ذَلِكَ الْعُسْرُ يَسْرًا» دې یوې تنگنۍ سره یوه آسانی به بله وی. **قوله:** (هَلْ تَرَى صَوْنَ بَنِي إِدْرِيسَ الْحَسَنِيِّينَ) یعنی څنگه چه د مؤمن د پاره په دې آیت کښې د تعدد حسنین زیرې دې، دغه شان په دې سورة کښې هم د تعدد یسر خبر ورکړی شوې دې.

قوله: فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ: آیت کښې دی (فَإِذَا قَرَعْتَ فَالْصَّبَّ) نو چه کله تاسو د (تبلیغی احکامونه) فارغ شئ نو (په نورو عباداتو متعلقه بذات خاص کښې) محنت کوئ. مجاهد رحمته فرمائی فانصب معنی ده د خپل رب نه په خپل حاجت کښې خواری کوه.

[۴۴۳] باب: تفسیر سورة التین

وَقَالَ مُجَاهِدٌ هُوَ التَّيْنُ وَالزَّيْتُونُ الَّذِي يَأْكُلُ النَّاسُ يَقَالُ فَمَا يُكَذِّبُكَ فَمَا الَّذِي يُكَذِّبُكَ بِأَنَّ النَّاسَ يَذَانُونَ بِأَعْمَالِهِمْ كَأَنَّهُ قَالَ وَمَنْ يَقْدِرُ عَلَى تَكْذِيبِكَ بِالنَّوَابِ وَالْعِقَابِ

قوله: وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ: مجاهد رحمته فرمائی چه د تین او زیتون نه هم هغه مشهورې میوې مراد دی کومې چه خلق خوری. په آیت مبارک کښې دی (فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدَ بِالدِّينِ) بیا هغه څه څیز دې چه ستا په تکذیب باندې اماده کوی. په دې باره کښې چه خلق به د خپلو اعمالویده بیامومی، نولکه چه داسې اوونیل څوک قدرت لری د ثواب او عقاب متعلق ستا په تکذیب باندې.

[۴۶۶۹] حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِهْزَالٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عِدِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ فَقَرَأَ فِي الْعِشَاءِ فِي إِحْدَى الرُّكْعَتَيْنِ بِالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ تَقْوِيمًا لِلْخَلْقِ

[۴۴۴] باب: تفسیر سورة اُقرأ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَمِيْقٍ عَنْ الْحَسَنِ قَالَ اُكْتُبُ فِي الْمُصْحَفِ فِي
أَوَّلِ الْإِمَامِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاجْعَلْ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ خَطًّا وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَادِيَهُ عَشِيرَتُهُ
الزَّبَانِيَّةُ الْمَلَائِكَةُ وَقَالَ مَعْمَرُ الرَّجْعِيُّ الْمَرْجِعُ لِنَسْفَعَنَّ قَالَ لَنَاخِذَنَّ وَلِنَسْفَعَنَّ بِالنُّونِ
وَهِيَ الْحَقِيقَةُ سَفَعْتُ يَدِي أَخَذْتُ

حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د سورة فاتحہ پہ شروع کنبی بسم اللہ لیکہ، ورنہ دی
نورو سورتونو پہ شروع کنبی یوخط د علامت فاصلی پہ توگہ لیکہ. علامہ سہیلی د
حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ قول رد کردیدی اوفرمانیلی دی فیه شدوذ و لی چہ تولوصحابہ
کرامو بہ د سورة پہ شروع کنبی بسم اللہ لیکلہ.

قوله: نَادِيَهُ: عَشِيرَتُهُ: آیت کنبی دی (فَلْيَذَرْنَاهُ) نودوی دی خپل مجلس والا راوغواړی.
فرمانی نادیہ معنی خپلہ قبلہ.

قوله: الزَّبَانِيَّةُ: الْمَلَائِكَةُ: آیت کنبی دی (سَنَذَرُ الزَّبَانِيَّةَ) زبانیہ نہ فریشتی مراد دی.

قوله: الرَّجْعِيُّ: الْمَرْجِعُ: آیت کنبی دی (إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى) هم ستا رب طرف ته به تول
واپس کیری. رجعی په معنی د مرجع دی یعنی واپس کیدل دامصدر دی.

قوله: لِنَسْفَعًا: لَنَاخِذَنَّ وَلِنَسْفَعَنَّ بِالنُّونِ وَهِيَ الْحَقِيقَةُ سَفَعْتُ يَدِي: أَخَذْتُ: آیت
کنبی دی (كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لِنَسْفَعَنَّ بِالنَّاصِيَةِ) هیخ کله (داسی) نه (دی کول پکار) که داسی منع
نه شو نو مونږ به ئی د سر نه اونیسو رابه ئی کارو. فرمانی لنسفعن معنی مونږ به ئی ضرور

اړنیسو. په دی کنبی نون خفیفه دی وائی سفت پیده یعنی ما هغه د لاس نه اونیولو.

[۴۶۷۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَرْوَانَ
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ أَخْبَرَنَا أَبُو صَالِحٍ سَلَمَةُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ عَنْ
يُوسُفَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ -
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَتْ كَانَ أَوَّلَ مَا بَدَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- الرُّؤْيَا
الْمُصَادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْهُ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حَبِيبٌ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ
فَكَانَ يَلْحَقُ بِغَارٍ جَاءَ فِيهِ حَتَّتْ فِيهِ -قَالَ وَالْحَتُّ التَّعَبُ- اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدُوِّ قَبْلَ أَنْ
يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِدَلِّكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خِدَاجَةٍ فَيَتَزَوَّدُ بِمِثْلِهَا، حَتَّى لِحْنُهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارٍ

جَزَاءَ لِحَاةِ الْمَلَكِ فَقَالَ أَفَرَأَى فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا أَنَا بِقَارِعٍ». قَالَ «فَأَخَذَنِي فَقَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ أَفَرَأَى قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِعٍ. فَأَخَذَنِي فَقَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ أَفَرَأَى قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِعٍ. فَأَخَذَنِي فَقَطَّنِي الثَّالِثَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ (أَفَرَأَى بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * أَفَرَأَى وَرَبِّكَ الْأَكْزَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) ». الْآيَاتُ إِلَى قَوْلِهِ (عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرْجُفَ بَوَادِرُهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ «زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي». فَرَمَلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ قَالَ لِحَدِيجَةَ «أَيَّ خَدِيجَةَ مَالِي، لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي». فَأَخْبَرَهَا الْحَبْرَ. قَالَتْ خَدِيجَةُ كَلَّا أَبِشِرُ، قَوْلَ اللَّهِ لَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، قَوْلَ اللَّهِ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ الرَّجْمَ، وَتَصُدُّقُ الْحَدِيثِ، وَتَحْبَلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَابِ الْحَقِّ. فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنِ تَوْقَلٍ وَهُوَ ابْنُ عِمْرٍ خَدِيجَةَ أَخِي أَبِيهَا، وَكَانَ امْرَأً تَتَصَرَّفُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعَرَبِيَّ وَيَكْتُبُ مِنَ الرَّمْيِ بِالْعَرَبِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عِمْرٍ اسْمِعْ مِنَ ابْنِ أَخِيكَ. قَالَ وَرَقَةُ يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى فَأَخْبَرَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَبْرَ مَا رَأَى. فَقَالَ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى مُوسَى، لَيْتَنِي فِيهَا جَدْعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا. ذَكَرَ حَرْفًا. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَوْخَرْجِي هُمْ». قَالَ وَرَقَةُ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ بِمَا جِئْتُ بِهِ إِلَّا أَوْدَى، وَإِنْ يُدْرِكُنِي يَوْمَئِذٍ حَيًّا أَنْصُرَكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْسَبْ وَرَقَةَ أَنْ تَوَفَّى، وَقَفَرَتِ الْوَحْيُ، فَتَرَتْ حَتَّى حَزَنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

د سند توضیح: دلته په سند کښې تحويل دي. او دوه سندونه دي. د اول سند الفاظ امام

بخاری رحمته اللہ علیہ "بدء الوحی" کښې ذکر کړې دي او د تحويل نه پس چه کوم سند ثاني دي هغه د سعيد بن مروان بغدادی نه شروع کيږي د هغې الفاظ دلته بيان شوي دي.

په رومي سند کښې امام بخاری او ابن شهاب زهري په مينځ کښې درې واسطې دي

① يحيى بن بكير ② ليث بن سعد ③ عقیل

دغه شان په دوئم سند کښې د امام بخاری او ابن شهاب زهري په مينځ کښې پنځه واسطې دي ① سعيد بن مروان ② محمد بن عبدالعزيز ③ ابوصالح سلمويه ④ عبدالله بن مبارك

⑤ يونس بن يزيد، دي نه پس بيا زهري د حضرت عروه او حضرت عائشه رضي الله عنهما نه روايت کوي. دغه شان د امام بخاری نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله پورې اته واسطې دي په دي وجه دي روايت ته ثمانی الاسناد وائي. د رومي سند د رجال تعارف "بدء الوحی" کښې شوي دي، په دوئم

سند کښې د امام بخاری شيخ سعيد بن مروان دي.

سعيد بن مروان: د هغوی کښت ابو عثمان دي او د بغدادی په نسبت د هغه ذکر کولې شي،

دې د امام بخاری د طبقې دې او د هغه په بخاری شریف کښې همدغه یو روایت دې. (۱) دا سعید بن سلیمان واسطی، سلیمان بن حرب، سدید بن سعید، محمد بن عبدالعزیز بن ابی رزمه نه روایت کوی اوده نه ابراهیم بن اسحاق، احمد بن سلمه، محمد بن اسحاق بن خزمه او امام بخاری روایت نقل کړېدې. (۲) د هغوی وفات د امام بخاری نه څلور کاله پس شویږي. (۳) حاکم ابو عبدالله نیشاپوری فرمائی چې د هغوی وفات د پیره ورځ ۱۵ شعبان کال ۲۵۲ هجری نیشاپور کښې اوشو او محمد بن یحیی ذهلی د هغوی جنازه اوکړه. (۴) سعید بن ابوعثمان یو بل هم دې، هغه "ازدی رهاوی" په نسبت سره یادېږي. بعض حضراتو ونیلي چې دواړه یو دی لیکن صحیح خبره داده چې دواړه جدا جدا دی. (۵) محمد بن عبدالعزیز بن ابی رزمه: دوی د "مروزی" په نسبت سره یادولې شی، په محدثینو کښې د امام احمد بن حنبل رحمته الله د طبقې دې. د بخاری د شیوخو د واسطی طبقې سره تعلق لري. د هغوی په بخاری شریف کښې صرف دغه یو روایت دې. (۶) ابوحاتم د هغوی باره کښې فرمائی: صدوق (۷) امام نسائی رحمته الله اودارقطنی فرمائی: ثقة (۸) ابن حبان کتاب الثقات کښې د هغوی ذکر کړېدې. (۹) د هغوی وفات ۲۴۱ ه کښې شوې. (۱۰)

قوله: اخبرنا ابو صالح سلمويه:

ابو صالح سلمويه: د هغوی نوم سلیمان بن صالح دې، سلیمان سلمويه جوړ شو، دنجویانو د قاعدې مطابق هغه سلمويه لوستلې شی او محدثین هغه ته سلمويه وائی. دې د بخاری استاذ الاستاذ محمد بن عبدالعزیز د طبقې دې او د عبدالله بن مبارک د مخصوص استاذانو نه دې او د هغوی نه په کثرت سره روایات مشهور دي. امام بخاری د عمر په لحاظ سره د هغوی د پاتې نه شمیرلې کيږي لیکن د امام ملاقات هغوی سره نه دې شوي. د هغوی وفات

(۱) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳: ففتح الباری-۸/۷۱۶:

(۲) تهذيب الكمال-۵۷-۱۱/۵۶:

(۳) عمدة القاری-۱۹/۳۰۳:

(۴) تهذيب الكمال ۵۷-۱۱/۵۶: د هغوی د حالاتو د پاره اوگورنی تاریخ بغدادی ۹/۹۱: والجمع لابن

القيسر اني ۱/۱۷۴: والکاشف ۱/ الترجمة ۱۹۷۵ وخلاصة الخزرجي ۱/ الترجمة-۲۵۳۶

(۵) تعليقات تهذيب الكمال-۱۱/۵۶:

(۶) عمدة القاری ۱۹/۳۰۳: ففتح الباری-۸/۷۱۶:

(۷) الجرح والتعديل ۸/ الترجمة-۳۰:

(۸) تهذيب الكمال-۱/۲۶:

(۹) نفقات ابن حبان-۹/۹۵:

(۱۰) تهذيب الكمال ۱۰/۲۶: د هغوی د حالاتو د پاره اوگورنی تاریخ الكبير ۱/ الترجمة ۴۹۸: والجرح

والتعديل ۸/ الترجمة ۳۰: وتهذيب التهذيب ۹/۳۱۲ وخلاصة الخزرجي ۲/ الترجمة-۶۴۵۳

په ٢١٠ هـ كښې شوې. (١) حافظ ابن حجر او علامه عینی مطابق ابوصالح سلمویه په صحیح بخاری کښې همدغه یو روایت دي. (٢) لیکن هغوی ته سهو شوې ده ځکه چه د ابوصالح سلمویه یو روایت کتاب الکفاله کښې هم راغلې دي. (٣) هلته کښې حافظ پخپله د دې تصریح هم کړیده چه د حدیث راوی ابوصالح سلمویه دي. (٤) دا روایت په بده الوی کښې تیر شوې دي او هلته په دې تفصیلی بحث شوی دي.

[٤٦٧١] قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شَهَابٍ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ قَتَرَةَ الْوُحَيِّ قَالَ فِي حَدِيثِهِ «يُنْسَأُ أَنَا أَمْسِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِمِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَقَرَأْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِلُونِي زَمِلُونِي». قَدَرْتُ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنذِرْ * وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ * وَتَبَارَكَ فَظَهَرَ * وَالرَّجَزُ فَأَهْجُرْ). قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَهِيَ الْأَوْتَانُ الَّتِي كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يُعْبَدُونَ. قَالَ ثُمَّ تَابَهُ الْوُحَيِّ

دا تعلیق نه دي بلکه ماقبل دوسندونوسره موصول دي. نوعلامه عینی لیکي هذا موصول بالاسنادین المذكورین فی اول الباب. (٥)

[٤٤٥] بَابُ قَوْلِهِ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

[٤٦٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بَدَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةَ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ

[٤٤٦] بَابُ قَوْلِهِ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ

[٤٦٧٣] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ ح وَكَانَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَقِيلٌ قَالَ مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنِي عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَوَّلُ مَا بَدَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةَ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

(١) عمدة القارى ١٩/٣٠٣: وفتح البارى - ٨/٧١٦:

(٢) عمدة القارى ١٩/٣٠٣: وفتح البارى - ٨/٧١٦:

(٣) صحيح بخارى مع فتح البارى كتاب الكفاله باب جوارى بكر فى عهد النبى) وعقده رقم الحديث- ٢٢٩٧

(٤) فتح البارى ٤٧٧- ٤/٤٧٦: كتاب الكفاله

(٥) عمدة القارى - ١٩/٣٠٧:

[۴۴۷] بَابُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

[۴۴۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَرَجَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ زَيْلُونِي زَيْلُونِي فَقَدْ كَرَّ الْحَدِيثُ

[۴۴۸] بَابُ كَلَالَيْنِ لَمْ يَنْتَهُ لِنَسْفَعَنْ بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ [۴۴۷] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْحِزْرِيِّ عَنْ عِكْرَمَةَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ أَبُو جَهْلٍ لَبِنُ رَأَيْتُ مُحَمَّدًا يُصَلِّي عِنْدَ الْكُعْبَةِ لِأَطَانٍ عَلَى عُنُقِهِ فَلَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْ فَعَلَهُ لَأَخَذْتُهُ الْمَلَايِكَةُ تَابَعَهُ عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ

[۴۴۹] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)

يُقَالُ الْمَظْلَمُ هُوَ الظُّلُوعُ وَالْمُظْلِمُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُظْلَمُ مِنْهُ أَنْزَلْنَاهُ الْهَاءُ كِنَايَةٌ عَنِ الْقُرْآنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ خَرَجَ مَخْرَجَ الْجَبِيْعِ وَالْمُنْزَلُ هُوَ اللَّهُ وَالْعَرَبُ تَوَكَّدَ فَعَلُ الْوَاحِدِ فَتَجَعَّلَهُ بِلَفْظِ الْجَبِيْعِ لِيَكُونَ أَثْبَتًا وَأَوْكَدًا

آیت کنبی دی (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) فرمانی انزالناه کنبی هاضمیر د قرآن کریم طرف ته راجع دی سره د دی نه چه د قرآن لفظ اول نه دی ذکر مگر حکماً مذکور دی او سیاق په دی باندي دلالت کوی. امام بخاری دلته د ابوعبیده "مجاز القرآن" عبارت نقل کړيدي چه په دی سوره کنبی انا انزلناه د جمع صیغه استعمال شويده حالانکه قرآن نازل کونکې خو صرف يو الله دی، نو دا د جمع صیغه د دي د پاره استعمال شويده چه اهل عرب د واحد د فعل د تاکید په غرض د جمع صیغه تعبیر کوی. دا خبره هغوی کړي ده چه کله په اهل عرب کنبی مشهوره ده چه د تعظیم په غرض واحد فعل د جمع سره تعبیر کوی، امام بخاری دغه شان د ابوعبیده خبري بغیرد تحقیق نه نقل کوی. د دي نتیجه دا ده چه کتاب التفسیر کنبی ډیر اقوال مرجوح دی.

قوله: يُقَالُ الْمَظْلَمُ هُوَ الظُّلُوعُ وَالْمُظْلِمُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يُظْلَمُ مِنْهُ: آیت کنبی دی (سَلَّمَ هِيَ حَتَّى مَظْلَمِ الْقَبْرِ) (او هغه شپه) توله سلام دي (او) هغه شپه د قدر د سحر د راخوږي وي. فرمانی مطلع (په فتح د لام مصدر ميمي) په معنی د طلوع دي، او همدغه د جمهورو قراءت دي او مطلع (په کسر د لام) ظرف مکان دي یعنی هغه ځای کوم ځای نه چه نمر راخیزی.

[۴۵۰] بَابُ: تَفْسِيرُ سُورَةِ لَمْ يَكُنْ

مُنْكَيْنِ زَالِبَيْنِ قِيَمَةُ الْقَابَةِ دِينَ الْقِيَمَةِ أَصَافُ الدِّينِ إِلَى الْمُؤْتَى

قوله: مُنْفَكِينَ: زَالِيَيْنَ: آیت کنبی دی (لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالشِّرْكَاءِ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ) کوم خلق چه د اهل کتاب او مشرکینونه (قبل بعثت نبویه) کافروو هغوی (دخبل کفر نه هیخ کله) نه منع کیدونکی وو ترکومی چه هغوی له واضح دلیل نه راتلو.

قوله: قِيَمَةُ الْقِيَمَةِ: (وَذَلِكَ دَيْنُ الْقِيَمَةِ) دین مذکردې او القیمة موث دې. د دې جواب دا دې چه دین مضاف دې او ملة طرف ته کوم چه محذوف دې. او ملة موث دې نو اوس به په دواړو کنبی مطابقت اوشی.

[۴۶۷۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِيَّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَالًا وَسَمَانِي قَالَ نَعَمْ فَبَكَى

دا روایت هم په دې سند ابواب المناقب کنبی تیرشویږي.

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ حَسَّانٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِيَّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ قَالَ أَبِيَّ أَللَّهُ سَمَانِي لَكَ قَالَ اللَّهُ سَمَّاكَ لِي فَجَعَلَ أَبِيَّ يَبْكِي قَالَ قَتَادَةُ فَأَبْيْتُكَ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَيْهِ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

[۴۶۷۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِيَّ بَنِي كَعْبٍ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ لَكَ الْقُرْآنَ قَالَ أَللَّهُ سَمَانِي لَكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَقَدْ ذُكِرْتُ عِنْدَ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ نَعَمْ قَدْ رَفَعْتُ عَيْنَاهُ

قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي:

احمد بن ابی داؤد جعفر المناوی: د فربری په نسخه کنبی دغه شان واقع شوی دی. علامه ابو القاسم هبة الله ابن حسین لالکانی نه خطیب بغدادی نقل کړیدی چه دلته د امام نه اشتباه شویده او هغه "احمد بن ابی داود" نقل کړیدی حالانکه د ابو جعفر منادی نوم احمد نه بلکه محمد دې. بعض خلقو وئیلی دی چه د محمد یو ورور احمد وو امام دا روایت د

(۱) قال العيني: أي دين الملة القائمة المستقيمة فالذين مضاف الى موث وهي الملة والقيمة صفة فحذف الموصوف) عمدة القاري - ۱۹/۳۰۹:

(۲) صحيح البخاري مع فتح الباري كتاب المناقب باب مناقب ابی بن كعب رقم الحديث - ۳۸۰۸:

(۳) فتح الباري - ۸/۷۲۶:

هغوی نه نقل کړېدې لیکن لالکائی دا رد کړېدې او وئیلی دی چه دا صحیح نه ده. (۱)
او غالب گمان دغه دې چه امام بخاری ته دلته اشتباه شویده او یابپادا وئیلی شی چه د
امام بخاری په راتې کښې احمد او محمد یو دې، نو خطیب بغدادی د ابوبکر اسماعیلی نه
نقل کړېدی چه عبدالله بن نادیه به کله د حدیث املاء کوله نووئیل به نی حدیثا احمد بن ابی
داؤد نو هغه ته اووئیلې شو چه د ابن ابی داؤد نوم احمد نه دې محمد دې نو هغه اووئیل
چه احمد او محمد یو دی.

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه وائی د فربری د نسخې نه علاوه صرف حدیثا ابو جعفر المنادی واقع
شویدې د احمد بن ابی داؤد هلته نشته. دې نه معلومه شوه چه دا شروع د فربری د طرف نه
شویده او هغه په غلطی سره احمد بن ابی داود اووئیل، په دې وجه امام بخاری طرف ته د
وهم نسبت کول یا دا وینا کول چه امام بخاری احمد او محمد یو گنرل نو دا صحیح نه ده. (۲)
لیکن بیا حافظ او فرمائیل چه د محدثینو په دا متفق فیصله او حتمی اصول دی چه
شاگرد کله د استاذ کلام نقل کوی نو د خپل طرف نه په کښې څه زیاتې نه کوی که زیاتې
کول وی نو د هغې طریقه دا وی چه شاگرد د یو لفظ نه د هغې زیاتې طرف ته اشاره کوی چه
دا د شاگرد اضافه ده او دلته داسې یو لفظ نشته په ځکه به لامحاله دا منلې شی احمد بن
ابی داود ابو جعفر المنادی د فربری په نسخه کښې هم د بخاری ارشاد دې. (۳)

د ابو جعفر بن ابی داؤد بخاری کښې صرف همدغه یو روایت دې دا د بخاری استاذ دې او د
بخاری نه پس شپاړس کاله ژوندې وو، د هغه عمر د سلو کالونه څه زیات وو، د هغه نه هغه
خلقو هم روایت نقل کړېدې چه امام بخاری نی نه وولیدلې. ولې چه د امام بخاری وفات د
ابوعمر و سمارک نه اته اتیا (۸۸) کاله وړاندې شوې وو. دا د سابق او لاحق عجیبه مثال دې
امام بخاری سابق شاگرد دې او ابوعمر و بن سمارک لاحق شاگرد دې او د دواړو په مینځ
کښې اته اتیا کالو فاصله ده. (۴)

[۴۵۱] باب تفسیر سورة: اِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

قوله: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ يَقَالَ أَوْحَىٰ لَهَا أَوْحَىٰ إِلَيْهَا وَوَحَىٰ لَهَا
وَوَحَىٰ إِلَيْهَا وَاجِدْ آیت کښې دی (يَوْمَئِذٍ تُخْبِرُ أَخْبَارَهَا) په هغه ورځ به زمکه خپل ټول(ښه
اويد) خبرونه بیان کړي په دې سبب چه ستا د رب به دې ته دا حکم وی. وئیلی شی اوس
لها، اوس إليها، وسی لها، وسی إليها دې ټولوهم یوه معنی ده یعنی اشاره کول او وحی لیگل.

(۱) فتح الباری - ۸/۷۲۶

(۲) فتح الباری - ۸/۷۲۶

(۳) فتح الباری - ۸/۷۲۶

(۴) فتح الباری - ۸/۷۲۶

[۴۶۷۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ لِقِلَافَةِ الرِّجْلِ أَجْرٌ وَلِلرِّجْلِ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وَدَّرَ قَامًا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ قَرَجُلٌ رِبْطُهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَطَاعَ لَهَا فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طَبْعِهَا ذَلِكَ فِي الْمَرْجِ وَالرَّوْضَةِ كَانَ لَهُ حَسَنَاتٌ وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طَبْعَهَا فَاسْتَنْتَتْ شَرْقًا أَوْ شَرْقَيْنِ كَانَتْ أَقَارُهَا وَأَرْوَائُهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِبَنُو قُرَيْشٍ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْقِيَ بِهِ كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ فِيهِ لِدَلِكِ الرَّجُلِ أَجْرٌ وَدَجُلٌ رِبْطُهَا نَقْتِيًّا وَتَعَفُّفًا وَلَمْ يَكُنْ حَقَّ اللَّهِ فِيهِ رِقَابُهَا وَلَا ظُهُورُهَا فِيهِ لَهُ سِتْرٌ وَدَجُلٌ رِبْطُهَا فُحْرًا وَرِئَاءٌ وَنَوَاءٌ فِيهِ عَلَى ذَلِكَ وَدَّرَ قَامًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخَيْرِ قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةَ الْقَادَةَ الْجَامِعَةَ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

په کتاب الاعتصام کښې دا روایت په دې سند سره به راځي او په کتاب الجهاد کښې هم دا روایت تیر شوې دي.)

[۴۵۲] بَاب وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۶۷۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَلْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخَيْرِ فَقَالَ لَمْ يُنْزَلْ عَلَى نَبِيِّهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْقَادَةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۵۳] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ الْعَادِيَّاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدُ الْكَنُودُ الْكُفُورُ يُقَالُ فَأَتَرَنَ بِهِ نَقَعًا رَفَعْنَا بِهِ عِبَارًا لِحَبِّ الْخَيْرِ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدِ الْبَخِيلِ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ شَدِيدُ حُصِّلَ مُؤَزَّرٌ قَوْلُهُ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكُفُورُ الْكُفُورُ: آيَتِ كُنِيَ دِي (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ) په دې کښې

کنود معنی ناشکرا یعنی انسان د خپل رب ډیر ناشکرا دي.

قوله: يُقَالُ: فَأَتَرَنَ بِهِ نَقَعًا: رَفَعْنَا بِهِ عِبَارًا: یعنی هغه اسونه گرد اوچتوي، الوزوي.

قوله: لِحَبِّ الْخَيْرِ: مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدِ: الْبَخِيلِ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ: شَدِيدٌ: آيَتِ

کښې دي (وَأَنَّ لِحَبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ) او هغه د مال په مینه کښې ډیر سخت بخیل دي فرماني لِحَبِّ الْخَيْرِ کښې لام د تعلیل د پاره دي یعنی د مال د محبت د وجه نه او شدید په معنی بخیل، بخیل ته شدید وائی.

قوله: حُصِّلَ: مُبَيَّنَّ: آيَتِ کښې دي (وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ) او ښکاره به شی کوم څه چه په

زرونو کنبې دی. فرمائی حصل په معنی میز دې، یعنی جدا به شی او خان او ممتاز به شی.

[۴۵۴] باب: تفسیر سورة القارعة

كَالْفَرَّاشِ الْمُبْتُوثِ كَقَوْعَاءِ الْجَرَادِ يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا كَذَلِكَ النَّاسُ يَجُولُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ كَالْعِهْنِ كَالْوَانِ الْعِهْنُ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ كَالصَّوْفِ

آیت کنبې دی (يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ) په کومه ورځ چه انسانان د پريشانه پتنگانو په شان "كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ" د پريشانه ملخانو په شان په یوبل ورځیږی، دغه شان به د قیامت په ورځ د پريشاننې په حال کنبې په یوبل په چکرې وهی او گرځی به.

قوله: كَالْعِهْنِ: كَالْوَانِ الْعِهْنِ: آیت کنبې دی (وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ) اوغرونه به د ویشلې شوی رنگینې وړنې په شان شی. فرمائی كَالْعِهْنِ نه الوان عهن کنبې تشبیه وړکول مقصود دی، عهن رنگینه وړنې ته وائی. د غرونورنگ هم مختلف وی په دې وجه د رنگینې وړنې سره تشبیه وړکړیده. علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه لیکي: لکه څنگه چه وړنې ویشونکې وړنې ویشلوسره یوه یوه جدا کوی الوزوی دغه شان به غرونه جدا شی الوزی به.

[۴۵۵] باب: تفسیر سورة اهلکم التکائر

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ التَّكَاثُرُ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

آیت کنبې دی (أَلْهَكُمُ التَّكَاثُرُ) (دنیاوی سامان باندې) فخرکول به تا (د آخرت) نه غافله ساتی، حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه تکاثر معنی مال دولت ډیروالې.

[۴۵۶] باب: تفسیر سورة والعصر

وَقَالَ يَحْيَى الْعَصْرُ الدَّهْرُ أَقْسَمَ بِهِ

[۴۵۷] باب: تفسیر سورة ويل لكل همزة

الْحَطْمَةُ اسْمُ النَّارِ مِثْلُ سَقَرٍ وَلَظِي

آیت کنبې دی (كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطْمَةِ) هيڅ كله نه هغه خوبه د چقنړی کولو خائ غورزولې شی. فرمائی حطمة د دوزخ یونوم دې لکه چه سقر او لظی نومونه دي.

[۴۵۸] باب: تفسیر سورة ألم تر (الفيل) ألم تعلم

قَالَ مُجَاهِدٌ أَبَايِلَ مُتَّبَاعَةٌ مُجْتَمِعَةٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سَجِيلٍ هِيَ سَنَكٌ وَكُلٌّ

د سجيل مختلف معنی: مجاهد رضی الله عنه فرمائی چه "ابايل" معنی وار په وار راتلونکی، ډلې ډلې راتلونکې مرغشی متتابعة "طير" صفت دي. "ابايل" دا اسم جمع ده اود دې هيڅ واحد نشته، بعضوئيلى دی دا د "ابول" جمع ده لکه "عجول" جمع چه عجائيل راځی او بعضو وئيلى

دی دا ذ "الهة" جمع ده. (۱) رومی قول مشهور دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دا یو خاص قسم مرغی دی ذ کوموچه ذ هاتهی غوندي خپتم وی او لاسونه نی هم وی. (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سَيِّئِ هِيَ سَنِكَ وَكَل: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما

فرمائی "سجیل" هم هغه ذ فارسی سنک وکل دی مطلب دا دی چه دا لفظ ذ فارسی ژبی "سنک گل" نه معرب دی سنک کانړی ته وائی او گل خاورې ته. "سنک گل" هغه قوت کانړوته وائی چه لمدي خاورې نه په اور کښې پخولوسره جوړیږي.

بعض حضراتو نیلی دی چه ذ سجیل نه هغه دفتر اورجستیر مراد دی په کوم کښې چه ذ معذینو ذ عذاب قسمونه درج دی. (۳)

بعضو نیلی دی چه دا ذ دنیا د آسمان نوم دی. (۴)

بعضو نیلی دی چه دا ذ جهنم په اور باندې پوخ شوی یو خاص قسم کانړی نوم دی. (۵)

بعضو دی ترجمه سخت او شدید سره کړیده. (۶)

[۴۵۹] باب: تفسیر سورة الإیلاف قریش

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْإِيْلَافُ الْفَوَادِلُ فَلَا يَشُقُّ عَلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ وَأَمْتُهُمْ مِنْ كُلِّ عَدُوِّهِمْ فِي حَرِّهِمْ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْإِيْلَافُ لِيُعْمِتِي عَلَى قُرَيْشٍ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْإِيْلَافُ لِيُعْمِتِي عَلَى قُرَيْشٍ: دا "ایلاف" "قلیعه‌دا" سره متعلق

دی. (۱) هغوی له پکار دی چه ذ دې بیت الله ذ رب عبادت او کړی ځکه چه هغه په دوی باندې انعام کړې دي چه ذ رحلة الشتاء او رحلة الصيف ذ هغوی په زړونو کښې محبت پیدا کړيدي او دا سفر دهغوی ذ پاره سهل او آسان کړيدي. مطلب دا چه زمونږ ذ نورو احسانونو په وجه که چرې دوی عبادت کولوږ پاره نه تیارېږي نو کم نه کم په دې وجه خو دوی له زمونږ عبادت کول پکار دی چه مونږ د هغوی په زړونو کښې په گرمی او یخنی کښې سفر کولومینه پیدا کړي.

(۱) عمدة القاری ۱۹/۳۱۴: وقال الراغب فی المفردات ۸: الواحد ایبل

(۲) عمدة القاری ۱۹/۳۱۴: ومعالم التنزیل للبغوی ۴/۵۲۸:

(۳) وفی الکشاف ۷۹۹/۴: وسجیل: کانه علم للدیوان الذی کتب فیه عذاب الکفار.... کانه قیل: یحجارة من جملة العذاب المكتوب المدون، واشتقاقه من الاسجال وهو الارسال، لان العذاب موصوف بذلك-

(۴) الجامع لاحکام القرآن- ۲۰/۱۹۸:

(۵) الجامع لاحکام القرآن- ۲۰/۱۹۸:

(۶) الکشاف- ۴/۸۰۰:

(۷) روح المعانی ۲۸۶/۳۰: وتفسیر قرطبی ۲۰/۲۱۰۰:

بعض حضراتو ونبلی چه "لایلاف" تعلق د سورة الفیل آخری آیت (فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ) نه دې. اود حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه په مصحف کښې دا دواړه سورتو یوځای کړی لیکلی دی. (په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله تعالی اصحاب فیل ته "عصف ماکول" په شان هغوی جوړ کړل چه الله تعالی قریشو ته په رحلة الشتاء والصیف مینه ورکړه د څه په ذریعه چه هغوی د خپل خان د پاره د خوراک څښاک سامان راحت او آسائش انتظافات او کړل. الله تعالی اصحاب فیل هلاک کړل قریش محفوظ، مامون او باقی پاتې کړل. (۲) - قریشو به په کال کښې د تجارت په غرض دوه سفرې کولې. یخنۍ کښې د یمن طرف ته او گرمۍ کښې د شام طرف ته. (علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه لیکي: "مکه کښې غله وغیره نه پیدا کیده په دې وجه د قریشو عادات وو چه په کال کښې به ئی د تجارت په غرض دوه سفرې کولې. په یخنۍ کښې د یمن طرف ته چه گرم ملک دې او په گرمۍ کښې د شام ملک ته چه یخ او آباد ملک دې. خلقو به دوی اهل حرم او خادم بیت الله گنړل او ډیر په درنه او د عزت او احترام په سترگه به ئی ورته کتل. د دوی خدمت به ئی کولو اود هغوی جان و مال سره به ئی هیڅ غرض نه لرلو. دغه شان به هغوی ته زړه پورې نفع کیدله، بیا به ښه په آرام او امن سره کور ناست وو پخپله به ئی هم خوړله او په نورو به ئی هم خوړله. د حرم شریف څلورو واړو طرفونو ته به د شوکې غلا ډاکې بازار گرم وو لیکن د کعبې د ادب د وجه به یو ډاکو او غل په قریشو لاس نه صفا کولو. همدغه انعام دلته کښې یاد کړلې شو چه د دې کور په خاطر تاسوته رزق درکړو او امن او آرام درکړو، د اصحاب فیل د مقابلې نه محفوظ کړیږي. نو بیا د دې کور د خاوند بندگی ولې نه کونی او د هغه رسول ولې تنگونی، دا ډیره ناشکری او احسان فراموشی ده. که په نورو خبرو نه پوهیږئ نو داسې کولای حقیقت باندې خان پوهه کول څه گران دی. (۳)

[۴۶۰] باب: تفسیر سورة أَرَأَيْتَ (الماعون)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَدْعُو يَدْعُرْ عَنْ حَقِّهِ يَقَالُ هُوَ مِنْ دَعَعَتْ يَدْعُونَ يَدْعُونَ سَاهُونَ لَا هُونَ وَ الْمَاعُونَ الْمَعْرُوفُ كُلُّهُ وَقَالَ بَعْضُ الْعَرَبِ الْمَاعُونَ الْمَاءُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ أَعْلَاهَا

(۱) الجامع لاحكام القرآن - ۲۰/۲۰۰:

(۲) قال الرازي في التفسير الكبير " ۲۰/۱۰۲: فجعلهم كعصف مأكول "الاف قريش، اي اهلك الله اصحاب الفيل لتبقى قريش وما قد القوا من رحلة الشتاء والصيف فان قيل: هذا ضعيف، لانهم انما جعلوا كعصف مأكول، لكفرهم، ولم يجعلوا كذلك لتأليف قريش. قلنا: هذا السؤال ضعيف... لا لانسلم ان الله تعالى انما فعل بهم ذلك لكفرهم فان الجزاء على الكفر مؤخر للقيامه.... ولانه تعالى لوفعل بهم ذلك لكفرهم لكان قد فعل ذلك بجميع الكفار بل انما فعل ذلك بهم لايلاف قريش ولتعظيم منصبهم و اظهار قدرهم

(۳) روح المعاني - ۳۰/۲۷۷:

(۴) تفسير عثمانی ۸۰۳: فأنده نمبر - ۵

الرَّكَاعَةُ الْمَقْرُوضَةُ وَأَذْنَاهَا عَارِيَةُ الْبَتَائِغِ

آیت کنبی دی (قَدْ لِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ) نو هغه سرې چه یتیم ته دیکې ورکوی. مجاهد رضی الله عنه فرمائی د يدع معنی يدفع ده. هغه منع کوی. یعنی یتیم د هغه د حق اخستلو نه اخوا کوی. دا دعوت نه ماخلو دې د کوم معنی دیکه کول دی او د سورة الطور آیت (يَوْمَئِذٍ نَعُوْا اِلَىٰ نَارٍ جَهَنَّمَ دَعَاً) کنبی يدعون په معنی يدفعون دې. په کومه ورځ چه به کافران په دوزخ طرف ته دیکه کرشی.

قوله: سَاهُونَ: لَاهُونَ: (قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ) نو داسې مونځ گذارو د پاره خرابی ده چه خپل مونځونه هیر کړی، ساهون په معنی د لاهون یعنی غافل بې خبره. او په آیت مبارک کنبی دی (وَتَعْمَلُونَ الْماَعُونَ) فرمائی ماعون اطلاق په هریو ښه کار باندې کیري. بعضو ویلی دی ماعون او بوته وانی او حضرت عکرمه رضی الله عنه فرمائی ماعون اعلى قسم فرض زکوة دې او ادنی قسم د کور د عام سامان قرض ورکول دی. لکه لوټا، پیاله ماچس وغيره) علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله دې آیت لاندې لیکي: یعنی زکوة او صدقات خو به څه ادا کوي معمولی لوبی مثلاً لوټه، رسی، کتونی ستن اوتار وغيره چه څوک غواړي نو نه ورکوي د کوم چه په دنیا کنبی د ورکولو عام رواج دې. چه د بخل اوفسق دا حال وی نو د خان خودنې د مانځه به څه فائده وی. که یو سرې خپل خان ته مسلمان مونځ گذار وانی ولي الله تعالی سره اخلاص او مخلوق سره همدردی نه ساتی نو د هغه اسلام لفظ بې معنی دې او د هغه مونځ د حقیقت نه ډیر لري دې، دا ریاکاری او بدبختی خود دې بدبختانو طریقه کیدل پکار دی چه د الله تعالی په دین او جزاء په ورځ هیڅ عقیده نه لری.

[۴۶۱] باب: تفسیر سورة اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْکُوْثَرَ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شَأْنُكَ عَدُوْكَ

[۴۶۸۰] (۱) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ أَتَيْتُ عَلَى مَنْرٍ حَاقَتْهُ قِيَابُ اللَّوْلُو فُجُوفًا فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا جَبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكُوْثَرُ

[۴۶۸۱] (۲) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ الْكَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ سَأَلْتُهَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثَرَ قَالَتْ مَنْرٌ اَعْطِيَهُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاطِئًا عَلَيْهِ دُرٌّ مُّجُوفٌ أَيْنَتُهُ كَعْدَدُ النُّجُومِ رَوَاهُ زَكَرِيَّا غَوَاثُ الْاُخُوْصِ وَمُطَرِّفٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

(۱) واخرجه ابوداؤد في كتاب السنة باب الحوض رقم الحديث ۴۷۴۸:

(۲) واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير رقم الحديث ۳/۱۱۷۰۵: حاقته قياب اللؤلؤ (اي على خافتيه) مجوفاً (اي القبة كلها من لؤلؤ مجوفة واللؤلؤ جوهر نفيس معروف

[۶۶۸۲] (۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو شَيْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ فِي الْكُوْثِرِ هُوَ الْخَيْرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو شَيْبَةَ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَارَأَ النَّاسُ يُزْعَمُونَ أَنَّهُ نَهَرَ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ سَعِيدُ النَّهْرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنْ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ

قوله: شَأْنُكَ: عَدَوْلُكَ: آيت كنبی دى (إِنَّ شَأْنَكَ هُوَ الْآخِرَةُ) يقينى هم ستاد بنمن به نوم او نبني دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرماني شأنك نه دبمن مراد دي.

قوله: أَتَيْتُ عَلَى نَهْرٍ حَافَتَاهُ قِيَابُ اللَّوْلُوْ مُجَوِّفًا: حافتا نه دهغه دواړه اړخه مراد دى،

قِيَاب د تپه جمع ده گنبد ته وائی يعنى دهغه نهر په دواړو غاړو باندې دهغو مرغلرو گنبد وو. د کوثر مصداق که ده؟ په دې روايت كنبې هم دغه دى چه د کوثر مصداق يو نهر دې چه په

جنت كنبې دې او د مسلم په روايت كنبې هم دغه شان نقل كړى دى (۲) - او په وړاندې روايت كنبې حضرت ابن عباس رضي الله عنه د کوثر تفسير "خير" سره كړيدې. علامه ابن تيميه رحمه الله

خپله فتاوى كنبې هم دې تفسير ته ترجيح وركړيده. (۳) علامه عيني رحمه الله فرماني د نهر تفسير په حديث كنبې د نبى كريم صلی الله علیه و آله نه منصوص دې په دې وجه به دا راجح گرځولې شى. (۴)

د کوثر په تفسير كنبې د علماؤ ډير اقوال دى توحيد، اسلام، قرآن، نبوت وغيره ډير اقوال دى. تفسير بحر محيط كنبې دى چه د کوثر متعلق شپږويشت (۲۶) اقوال بعض علماؤ ذكر

كړى دى (۵) ليكن راجح دا دى چه د دې لفظ لاندې د هر قسم دينى او دنياوى دولتونه او حسى او معنوى نعمتونه داخل دى. چه هغوى صلی الله علیه و آله ته يا د هغوى په برکت امت مرحومه ته

ملاویدونكى وو، دې نعمتونونه يو ډير لوى نعمت حوض کوثر هم دې چه هم په دې نوم مسلمانانو كنبې مشهور دې اود كوم په اوبو به چه نبى كريم صلی الله علیه و آله د محشر په ورځ خپل

اومت خړوبوى. (۶) بعض رواياتونه د دې محشر كنبې كيدل او اكثر رواياتونه په جنت كنبې كيدل ثابتېږي. اكثر علماؤ داسې تطبيق وركړيدې چه اصل نهر به په جنت كنبې وى

او د دې اوبه به ميدان محشر ته راوړلې شى او په يوحوض كنبې به جمع كولې شى او

(۱) وايضا اخرج في الرقاق باب في العوض وقوله تعالى: اَنَا اعطيتاك الكوثر رقم الحديث ۶۵۷۸: مع الفتح (واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير باب سورة الكوثر رقم الحدث- ۳/۱۱۷۰ ۴:)

(۲) صحيح مسلم ۲/۲۵۱: باب اثبات حوض نبينا وصفاته

(۳) مجموع فتاوى ابن تيميه كتاب التفسير ۵۲۸-۱۶/۵۲۷: سورة الكوثر

(۴) عمدة القارى- ۱۹/۷۳۲:

(۵) تفسير بحر المحيط- ۸/۵۱۹:

(۶) تفسير عثمانى ۸۰۴: فائده نمبر- ۷

دوار پوتہ بہ کوثر ونیلی شی (خوالہ اہلم بالصواب۔

تنبیه: مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ دَ کوثر متعلق تفسیر دَ بحر محیط پہ حوالہ سرہ اولیکل چہ پہ دے کنبے کوثر متعلق شپرویشٹ (۲۶) اقوال ذکر کری دی او پہ آخرہ کنبے ترجیح ہم دے تہ ورکریدہ چہ دے لفظ لاندی دَ هر قسم دنیاوی او اخروی نعمتونه داخل دی. لیکن تفسیر بحر محیط کنبے دَ کوثر متعلق تقریباً نہہ اقوال ذکر دی او "هری الجنة" تفسیر هغوی صحیح گر خولے البتہ هغوی لیکلی دی چہ پہ تحریر: کنبے کوثر متعلق شپرویشٹ اقوال ذکر دی. (واللہ اعلم)

[۴۶۲] باب: تفسیر سُوْرَةُ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (الکافرون)

يَقَالُ لَكُمْ دِينُكُمْ الْكُفْرُ وَلِيَّ دِينِ الْإِسْلَامَ وَمَا يُقَالُ دِينِي لِأَنَّ الْآيَاتِ بِالْتَّوْبِ لَمْ تَكُنْ
الْيَأْ كَمَا قَالَ يَهْدِيهِ وَيُشِيرِينَ وَقَالَ غَيْرُهُ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أَجِيبُكُمْ فِيمَا
يَعْرِ مِنْ غَيْرِي وَلَا أَتُفْعِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَهُمْ الَّذِينَ قَالَ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ
لِيَكُونَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

قوله: لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِيبُكُمْ فِيهَا بَقِيَ مِنْ عُمَرَى: دلته دا خود غواری چه (لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ) وَلَا أَتُكْرِمُ عَبْدُونَ مَا أَعْبُدُ وَلَا أَتُكْرِمُ عَبْدُونَ مَا أَعْبُدُ) په دې جملو کښې په ظاهره تکرار دې. د دې تکرار وجه امام بخاری رحمته الله علیه فرماني (لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ) وَلَا أَتُكْرِمُ عَبْدُونَ مَا أَعْبُدُ) دا د حال زمانې سره متعلق دې او وړاندې د دوو آیاتونو تعلق د مستقبل زمانې سره دې. "ولا أجيبكم فيها بقی من عمری" نه دې طرف ته اشاره ده. لیکن اشکال دا پیدا کیږي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغوی د معبودانو عبادت په مستقبل کښې نه کوي، داخو صحیح ده لیکن کفارو نه ډیرو خلقو ایمان قبول کړي او ستا د معبود یعنی الله تعالی عبادت او کړو نو د هغوی په حق کښې دا وینا کول چه تاسو به هم زما د معبود عبادت نه کوئ څنگه صحیح کیدشي. امام بخاری رحمته الله علیه د دې جواب ورکړي دې "وهم الذین قال: وليؤيدن كثيرا منهم ما اتزل اليك من ربهك طغيانا وكفرا" يعني (وَلَا أَتُكْرِمُ عَبْدُونَ مَا أَعْبُدُ) نه هغه کافران مراد دی د چا باره کښې چه فیصله شوې وه چه د هغوی په حق کښې د قرآن پاک د آیات نازلیدل به د طغیان او کفر د اضافې ذریعه شی د هغوی باره کښې (وَلَا أَتُكْرِمُ عَبْدُونَ مَا أَعْبُدُ) او فرمائیلې شو د ټولو باره کښې نه دې فرمائیلې شوې.

(۱) تفسیر عثمانی، ۸۰۴: فائدہ نمبر ۷-

(٢) البحر المحيط - ٥١٩/٨:

[۴۶۳] باب: تفسیر سُوْرَةُ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ (النصر)

[۴۶۸۳] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوِسِ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الصُّخْرِ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً بَعْدَ أَنْ تَزَلَّتْ عَلَيْهِ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ إِلَّا يَقُولُ فِيهَا سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي [۴۶۸۴] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الصُّخْرِ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثُرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ

[۴۶۴] بَابُ قَوْلِهِ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا

[۴۶۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَهُمْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ قَالُوا فَتَحَ الْمَدَائِنَ وَالْقُصُورَ قَالَ مَا تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ أَجَلَ أَوْ مَثَلَ ضَرْبٍ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُعِيتَ لَهُ نَفْسُهُ

[۴۶۵] بَابُ قَوْلِهِ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

تَوَّابٌ عَلَى الْعِبَادَةِ وَالتَّوَابُ مِنَ النَّاسِ الثَّابِتُ مِنَ الدُّنْيَا

[۴۶۸۶] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ عُمَرُ يَدْخُلُنِي مَعَ أَشْيَاخٍ بِدْرِ فَكَانَ بَعْضُهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ فَقَالَ لِمَ تَدْخُلُ هَذَا مَعَنَا وَلَكِنَّا أَبْنَاءُ مِثْلِهِ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ قَدْ عَاذَاتِ يَوْمٍ فَأَدْخَلَهُ مَعَهُمْ فَسَارِبَتْ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِي بِهِمْ قَالَ مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أَمَرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَ لَهُ إِذَا نَصَرْنَا وَفَتَحَ عَلَيْنَا وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا فَقَالَ لِي أَكْذَابُكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ لَا قَالَ فَمَا تَقُولُ قُلْتُ هُوَ أَجَلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ لَهُ قَالَ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَذَلِكَ عَلَامَةُ أَجَلِكَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا فَقَالَ عُمَرُ مَا أَعْلَمُهُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ

[۴۶۶] بَابُ: تفسیر سُوْرَةُ تَبَّتْ يَدَايَ أَبِي هَبٍ وَتَبَّ

قوله: تَبَّابٌ خُسْرَانٌ تَبْيِيبٌ تَدْمِيمٌ: مذكوره الفاظ په سورة لهب کښې نشته بلکه رومې لفظ د سورة مؤمنين دې هلته په آيت مبارك کښې دی (وَمَا كُنْزُكُمْ إِلَّا فِي تَبَابٍ) اود فرعون هرتدبير غرق شو. فرماني تباب په معنی خسران دې يعنی هر تدبير د خساري ذريعه جوړ شو او يو تدبيرنی کامياب نه شو. دوئم لفظ تببيب سورة هود کښې دې (وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَبْيِيبٍ)

او هغه دوی ته د هلاکت او بربادۍ نه علاوه بله هیڅ فائده اونه رسوله، دې کبې تیب په معنی تدمیر دې یعنی بربادی. دا دواړه لفظونه دلته د تیب په مناسبت سره ذکر کړی دی.

[۴۶۸۷] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ مَرْثَدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَنَا تَزَكَّتْ وَأُنْذِرَ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَرَهْطُكَ مِنْهُمْ الْمُخْلَصِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى صَعَدَ الصَّفَا فَنَظَرَ يَا صَبَاحَةَ فَقَالُوا مَنْ هَذَا أَفَاجَعْتُمَا إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَأَيْتُمَا إِنْ أَخْبَرْتُكُمَا أَنَّ خِيْلًا تُخْرِجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصْذِقِينَ قَالُوا مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيِ عَذَابِ شَدِيدٍ قَالَ أَبُو هُبَيْرٍ تَبَا لَكَ مَا جَعَلْتُمَا إِلَّا هَذَا ثُمَّ قَامَ فَتَزَكَّتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي هُبَيْرٍ وَتَبَّ وَقَدْ تَبَّ هَكَذَا قَرَأَهَا الْأَعْمَشُ يَوْمَئِذٍ

[۴۶۸۷] بَابُ قَوْلِهِ وَتَبَّ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[۴۶۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عُمَرُو بْنِ مَرْثَدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْبَطْحَاءِ فَوَعِدَ إِلَى الْجَبَلِ قَتَادَى يَا صَبَاحَةَ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ فُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتُمَا إِنْ حَدَّثْتُكُمَا أَنَّ الْعَدُوَّ مُصْذِقُكُمْ أَوْ مُسِيْبُكُمْ أَكُنْتُمْ مُصْذِقُونِي قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيِ عَذَابِ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو هُبَيْرٍ اهَذَا أَجْمَعْتُمَا تَبَا لَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَبَّتْ يَدَا أَبِي هُبَيْرٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۸۸] بَابُ قَوْلِهِ سَيَصْلَىٰ نَارًا إِذَا تَلَهَّبَ

[۴۶۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ مَرْثَدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَبُو هُبَيْرٍ تَبَا لَكَ اهَذَا أَجْمَعْتُمَا فَتَزَكَّتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي هُبَيْرٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۹۰] بَابُ قَوْلِهِ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ تَمْشِي بِالْأَمِيَّةِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لَيْفِ الْمَقْلِ وَهِيَ السِّلْسِلَةُ الَّتِي فِي النَّارِ

قوله: وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ: د. ابولهب بنسخه ام جمیل د مالدارنې سره سخته بخپله وه، د خنګل نه به نې پخپله لرګی راغونډول راوړل به نې. ازغی به نې د حضور ﷺ په لار کبې غورزول. یوه ورځ هغې لرګی په شا کړی راوړانه وه، او رسنی خپل تنډی سره تړلې وه، په لار کبې د دمې او آرام د پاره کیناسته، یوه فرېسته د شانه راغله او هغه لرګی راټینګل نورسني د هغې د تنډی نه اوخوئیده په مرنې کبې راغله او مرنې خفه کیدو سره مړه

شوه) قرآن دې ته حباله الحطب او وئیل. بعض وائی چه حباله الحطب معنی د چغلخور ده، اوډ عربویه محاوراتو کښې هم په دې معنی کښې دا لفظ استعمالیږي. (د) لکه چه په فارسی کښې هم داسې سړی ته "هیزم کش" وائی. مجاهد رضی الله عنه همدغه معنی کړیده.

قوله: فِي جِدِّهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لَيْفٌ الثَّقَلُ: اوډ هغې په مرنۍ کښې ښه ټکلیدلې یوه رسنۍ ده. یا خود هغه رسنۍ نه هغه رسنۍ مراد ده چه د مرګ په وخت کښې د هغې په مرنۍ کښې وه لکه پورته تیر شو، دا رسنۍ د ګوګل ونې د پوستکۍ وه، مقل ونه ګوګل ته وائی چه د کهبورې د ونې په شان وی او یا دینه د اوسپنې هغه زنځیر مراد دې چه په دوزخ کښې به د هغې په غاړه کښې پریوزی. (د) لیکن په دې کښې هیڅ تعارض نشته دواړه مراد کیدیشی. حضرت شیخ الهند د مونجه د ونې رسنۍ ترجمه کړیده. ډیره مضبوطه وی او ورځنیدونکې وی.

[۴۷۰] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (الاحلاص)

يُقَالُ لَا يَتَوْنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ

[۴۹۹۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَقَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا لَكُذِّبِيهِ إِنِّي أَقُولُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَقُولُ الْخَلْقَ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ وَأَمَّا شَقَمُهُ إِنِّي أَقُولُهُ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُوًا أَحَدٌ

قوله: يُقَالُ لَا يَتَوْنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ: ابو عبیده وائی چه (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) کله یوځای لولې نو "احد" باندې به تنوین نشی لوستلې، مونږ خو د تنوین په وجه د وصل کولو په وخت کښې "احد الله الصمد" لولو، لیکن ابو عبیده وائی چه بغیر تنوین "احد الله الصمد" به لوستلې شی.

[۴۷۱] بَابُ قَوْلِهِ اللَّهُ الصَّمَدُ وَالْعَرَبُ تُسَمِّي أَسْرَافَهَا الصَّمَدَ

قَالَ أَبُو بَابٍ هُوَ السِّدُّ الَّذِي نَتَهَى سُودَدُهُ

[۴۹۹۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ

(۱) الجامع لاحکام القرآن - ۲۰/۲۴۰ :

(۲) فتح القدیر للشوکانی ۵/۵۱۲؛ والبحر المحیط ۸/۵۲۶؛ والجامع لاحکام القرآن - ۲۰/۲۳۹ :

(۳) روح المعانی - ۳۰/۳۰۵ :

يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَمْنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ أَمَا كَذِبُهُ إِنِّي أَنْ يَقُولَ إِلَى رَبِّ أَعِيدَهُ كَمَا
بَدَأْتَهُ وَأَمَا شَمْنُهُ إِنِّي أَنْ يَقُولَ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْعَمْدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي
كُفُوًا أَحَدًا لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ كُفُوًا كَيْفِيًّا وَكَيْفًا عَوَاجِدًا

دَ لفظ صمد ديري معنی کیدیشی په دې وجه د مفسرينو حضراتو په نيزد دې کبني مختلف
اقوال دی لیکن د صمد اصل معنی داده چه د چا طرف ته خلق په حاجاتو او ضروریاتو کبني
رجوع او کړی او چه د لونی او سیادت په انتها باندې وی، چه د هغه نه خوک لوی نه وی،
تول د هغه محتاج وی او هغه د هیڅ چا محتاج نه وی د حافظ ابن تیمیة رحمہ اللہ فرماني چه
سورة اخلاص دوه ځل نازل شوي دي. یو ځل په مکه مکرمه کبني کله چه مشرکان راغله او
هغوی عليہ السلام ته نی دا ونیلي ووچه د خپل رب نسب نامه بیان کړه او هغې نه پس په مدینه
منوره کبني یهودیانو همدغه سوال د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه کړې وو هغه وخت دا دوباره نازل شو
د لیکن دا هم ونیلي شی چه هم یو ځل په مکه مکرمه کبني نازل شوي دي، خو چه
یهودیانو په مدینه منوره کبني د دې قسمه سوال او کړو نو حضرت جبرائیل عليہ السلام راغلو او
ونی خودل چه (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) اولوله.

[۴۷۲] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (الفلق)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْفَلَقُ الصُّبُرُ وَغَاسِقُ اللَّيْلِ إِذَا وَقَبَ غُرُوبُ الشَّمْسِ يَقَالُ أَبْنِي مِنْ فَرْقٍ
وَفَلَقِ الصُّبُرِ وَقَبٌ إِذَا دَخَلَ فِي كُلِّ شَيْءٍ عَوَاظِلَهُ

مجاهد رحمہ اللہ دلته "غاسق" تفسیر "لیل" سره کړې دي او "اذواقب" معنی د نمریو تول بیان کړی
دی. فلق شلیدو ته وانی، د صبح صادق د رنړا چه کله د شروع نه ښکار کیدنه کیږی نو دې
ته شلیدل وانی متل دي "ابن من فرق الصبح و فلق الصبح" یعنی دا خبره د سحر د سرکې او رنړا
ښکاره کیدونه ډیره ښکاره او واضحه ده. او وقب هغه وخت ته وانی کله چه یو شئی په څه
څیز کبني داخل شی او تیاره خوره شی، دلته د نمر ډویدل مراد دی ځکه چه په دې سره هم
تیاره خوریږی.

[۴۶۹۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ وَعَبْدَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ
قَالَ سَأَلْتُ أَبِي بْنَ كَعْبٍ عَنْ الْعَوْدَتَيْنِ فَقَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَقَالَ قِيلَ لِي فَقُلْتُ فَخَسُّ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
د حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ نه د معوذتین باره کبني سوال او کړې شو چه دا په قرآن مجید

(۱) قال ابن الانباري: لاخلاف بين اهل اللغة ان الضم هو السيد الذي ليس فوقه احد الذي يصمد اليه الناس
في امورهم وحوادثهم (البحر المحيط - ۸/۵۲۸)

(۲) مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيمية (كتاب التفسير) الجزء الرابع (سورة الاخلاص - ۱۷/۱۹۱)

کنبی داخل دی او که نه؟ نو هغوی د نبی کریم ﷺ په حواله سره اوخودل چه د هغوی ﷺ نه تپوس اوکړې شو نو هغوی ﷺ اوخودل.

قوله: قِيلَ لِي فَقُلْتُ: یعنی ماته د (قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ) او (قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) لوستلوډ پاره اوونیلې شو مقصد دا دې چه حضرت جبرائیل علیه السلام وحی راوړله او راغلو نو ما هغه اولوستل.

قوله: فَاحْرَبُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابی بن کعب فرمائی نو مونږ هم هغه شان لولو څنگه به چه هغوی ﷺ لوستلو. یعنی هغوی ﷺ دا وحی متلوجوره کړه او د قرآن حصه نی اوگرخوله نو مونږ هم دې ته وحی متلو وایو او د قرآن حصه نی گنړو.

[۴۷۳] بَاب: تَفْسِيرُ سُورَةِ قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (النَّاسِ)

وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ الْوُسْوَاسِ إِذَا وَلِدَ خَنَسَهُ الشَّيْطَانُ فَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ ذَهَبَ وَإِذَا لَمْ يَذْكُرْ اللَّهُ تَبَّتْ عَلَى قَلْبِهِ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه (مِنْ قَوْلِ الْوُسْوَاسِ الْخَنَاسِ) کنبی وسواس تفسیر نقل دې چه کله ماشوم پیدا کیږی نو شیطان په ده نوکاره لگوی، بیاچه هلته د الله تعالی نوم اخستې شی او د ماشوم په غوږ کنبی اذان کولې شی نو هغه تختی خو که چرې د الله تعالی نوم نه شو اخستې نو شیطان به د هغه زړه پورې اینختلو. دلته عبارت دې "واذا ولد خنسه الشيطان" قاضی عیاض او بن التین په دې اعتراض کړیدې چه خنس معنی خو رجع او انقبض راخی. د کلام د سیاق تقاضا ده چه د خنس په خای نخس وی د څه معنی چه نوکاره لگول راخی. (د لیکن که خنس وی نو دا توجیهه کولې شی چه شیطان راخی نوکاره لگوی او نوکاره لگولو سره هغه د خپل خای نه اخواکوی او روستو کوی (۲)

[۴۶۹۳] (د) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ رَوَى عَنْ عَاصِمٍ عَنْ زَيْدِ قَالَ سَأَلْتُ أَبِي بَنٍ كَعْبٍ قُلْتُ يَا أَبَا أُمَيَّةَ إِنَّ أَخَاكَ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ ابْنُ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي قِيلَ لِي فَقُلْتُ قَالَ فَاحْرَبُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما او معوذتین: د معوذتین په کلام الله کنبی د کیدلو هیڅ شک نشته او د ټولو په دې باندې اجماع او اتفاق دې، دغه شان د معوذتین په قرآن کیدلو

(۱) فتح الباری-۸/۷۴۲

(۲) فتح الباری-۸/۷۴۲

(۳) واخرجه النسائي في السنن الكبرى في التفسير رقم الحديث :

باندې د ټولو صحابه کرامو اجماع ده او د هغوی د زمانې نه تراوسه پورې په تواتر سره ثابت دی البته حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه باره کښې مختلف رانې دی چه هغه دا د قرآن حصه منی او که نه؟

① حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه معوذتین په قرآن کښې شامل نه منلو، نو طبرانی او ابن مردويه روایت نقل کړيدې "کان عبدالله بن مسعود يحك المعوذتين من مصحفه، ويقول: انهما ليستا من كتاب الله" (هغوی به فرمائیل چه د دې د نازلیدلو مقصد رقیه او علاج وو معلومه نه ده چه د تلاوت په غرض نازل شوی دی که نه، په دې وجه دا په مصحف کښې درج کول او په قرآن کښې شامل کول خلاف احتیاط دی. "روای البیان" کښې دی "انه کان لا یعد المعوذتین من القرآن، وکان لا یکتبهما فی مصحفه، يقول: انهما منزلتان من السماء، وهما من کلام رب العالمین، ولكن النبی صلی الله علیه وسلم کان یقر ویعوذ بهما، فاشتبیه علیه انهما من القرآن اولیستامنه، فلم یکتبهما فی المصحف" (او ښکاره خبره ده چه دا رانې د هغوی انفرادی او ذاتی وه. صحابه کرامو کښې چا هم هغه سره اتفاق نه دې کړې، بزاز رضی الله عنه فرمائی "ولم یتابع ابن مسعود علی ذلك احد من الصحابة" (او بعض علماء فرمائی چه هغوی روستو رجوع کړې وه او ټولو صحابه کرامو سره متفق شوې وو.)

② ابوبکر باقلائی او قاضی عیاض فرمائی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د هغې په قرآن کښې د شاملیدلو انکار نه کولو البته په مصحف کښې د لیکلونه منکر وو ځکه چه د هغوی رانې دا وه چه مصحف کښې د قرآن کریم یوه حصه هم د هغه وخت پورې لیکلې کله چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې د لیکلو اجازت ورکړی او د معوذتین متعلق مصحف کښې د لیکلو اجازت کیدیشی هغه ته معلوم نه وو په دې وجه ئی دا په مصحف کښې نه لیکلو. (بقای طبرانی او ابن مردويه په کوم روایت کښې چه دی "ويقول: انهما ليستا من كتاب الله" نو هلته د کتاب الله نه مراد مصحف دې.)

③ امام نووی، ابن حزم ظاهری او امام فخرالدین رازی وغیره علماؤ د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه طرف ته د دې قول نسبت کول باطل ګرځولې، نووی رضی الله عنه فرمائی "اجمع المسلمون

١) فتح الباری ۸/۷۴۲: نوروح المعانی-۳۰/۳۲۲:

٢) روح المعانی

٣) فتح الباری ۸/۷۴۲: نوروح المعانی-۳۰/۳۲۲:

٤) روح المعانی-۳۰/۳۲۲:

٥) فتح الباری ۸/۷۴۳:

٦) فتح الباری ۸/۷۴۲:

علی ان البعوثین والفاخرة من القران، وان من جحد منها شیئا، کفر، وما نقل عن ابن مسعود باطل ليس بصحيح" او ابن حزم فرمائی "ما نقل عن ابن مسعود من ادکار قرائة البعوثین، فهو کذب باطل" او امام رازی فرمائی "الاغلب علی الظن ان هذا النقل عن ابن مسعود کذب باطل" (۱) او دے دے غلط کیدلو وجہ بیان کرے شوے دے جہ عاصم، حمزہ او کسانے دے قراءت دے روایت دے سلسلے سند حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ پورے رسی او پہ دے کنبے معوذتین موجود دی. (۲)
 دغہ شان حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مسجد نبوی کنبے ہر کال دے رمضان پہ میاشت کنبے صلاۃ تراویح ادا کولے او امام پہ دے کنبے معوذتین لوستلو لیکن ہغوی اعتراض نہ وو کرے. (۳) پہ دے وجہ دے دے قول دے ہغوی طرف تہ نسبت کول چہ ہغہ دا پہ قرآن کنبے شامل نہ گنرلو صحیح نہ دی. لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ پہ روایات صحیحہ کنبے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مذکورہ قول ثابت دی او پہ دے روایاتو بغیر دے مستند دلیل طعن کول لاتق قبول نہ دی (۴) علامہ عبدالعلی لکھنوی مسلم الثبوت پہ شرح "فواتح الرحموت" کنبے حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ باندے رد کریدی. ہغہ فرمائی چہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ تہ دے دے قول نسبت کول سراسر غلط دی. دے صحت سند دے پارہ متن صحت لازم نہ دی او انقطاع باطنی موندلے شی ہغہ لیکی: "فنسبة انکار کونها من القران الیہ غلط فاحش، ومن استناد الانکار الی ابن مسعود فلا یعبا پسندہ عند معارضة هذا الاستناد الصحیحة بالاجہام، والمتلقاة عند العلماء الکرام، بل والامة کلها کافة" (۵)

بہر حال دیرو محقق علماء دا روایات ضعیف او یا کم نہ کم ناقابل قبول خودلی دی چہ دے حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ طرف تہ چہ دا مذهب منسوب کوی. حافظ ابن حجر او علامہ ہیشمی اگرچہ تصریح کریدہ چہ دے دے روایتونو تول راویان ثقہ دی (۶) لیکن صرف دے راویانو ثقہ کیدل دے صحت دے پارہ کافی نہ دی بلکہ دا ہم ضروری دی چہ پہ دے کنبے خہ علت یا شذوذ اونہ موندلے شی. محدثینو دے صحیح حدیث تعریف کنبے دا خبرہ لیکیلے دہ چہ ہغہ روایت دے ہر قسم علت او شذوذ نہ خالی وی، کہ پہ روایت کنبے علت یا شذوذ

(۱) الاتفاق فی علوم القرآن ۲/۸۱؛ والمعلی لابن حزم ۱/۱۳؛ وفواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/۱۲؛ ومقالات الکوثری ۱۶؛

(۲) البدر الساری الی فیض الباری ۴/۲۶۲؛ والنشر فی القراءات العشر لابن الجزری ۱۶۶-۱۶۵؛

(۳) البدر الساری الی فیض الباری ۴/۲۶۲؛

(۴) فتح الباری ۸/۷۴۳؛

(۵) فواتح الرحموت ۲/۹-۱۰؛

(۶) فتح الباری ۸/۷۴۳؛ ومجمع الزوائد للہیثمی ۷/۱۴۹؛

موندلې شی نوډ راویانو ثقه کیدلو باوجود دا صحیح نشی گرځولې. په دې وجه د دې روایتونو د راویانو ثقه کیدلو سره ډیرو علماؤ ناقابل قبول گرځولې. یو خو په دې وجه چه دا روایتونه معلول دی اوډ دې د ټولو نه لوی علت دا دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې قراءتونو خلاف دې چه د هغه نه په تواتر سره نقل دی. په کوم روایت کښې چه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا قول نقل کړیدی چه "انهمایستامن کتاب الله" دا قول صرف د عبدالرحمن بن یزید نخعی نه نقل دی او چا هم دا جمله صراحة نه ده نقل شوې. اوډ متواتر نه د خلاف کیدلو په وجه دا جمله یقیناً شاذ ده او "حدیث شاذ" مقبول نه وی. او که فرض کړه دا روایتونه صحیح هم او گنرلې شی نو بیا هم دا اخبار آحاد دی او په دې باندې د امت اجماع ده چه کوم خبر واحد د متواتر او قطعیات خلاف وی هغه به مقبول نه وی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه چه کوم قراءتونه په تواتر سره ثابت دی هغه قطعی دی نوډ دې په مقابل کښې دا اخبار یقیناً واجب الرد دی. د

او صرف دا سوال پاتې کیږی چه دا دومره ثقه راویانو داسې بې اصل خبره ولې روایت کړیده؟ د دې جواب دا دې چه د دې روایتونو حقیقت دا کیدیشی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه معوذتین خو د قرآن حصه منی لیکن دا ئی په مصحف کښې نه لیکل، په مصحف کښې ولې نه لیکل د دې یوه وجه خو قاضی عیاض په حواله کښې تیره شوی ده او علامه زاهد الکوثری رحمته الله فرمانی چه هغه معوذتین په مصحف کښې په دې وجه نه لیکل چه د هغه هیرولو څه ویره نه وه ځکه چه هر مسلمان ته یاد وی د والله اعلم وعلیه اتم

وهذا اخر ما اردنا ايراداً من شرح احاديث كتاب التفسير من صحيح البخاري رحمه الله تعالى للشيخ المحدث الجليل سليم الله خان حفظه الله ورحاه ومتعنا الله بطول حياته.... وقد وقع الفراغ من تسويدا واعادة النظر فيه ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الاثنين ٩ من ذي القعدة ١٣١٨ هجري الموافق ٩ من مارس ١٩٩٨ م والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات وصلى الله على النبي الامي واله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه وعليهم ما دامت الارض والسبوت، رتبه وراجع نصوصه وعلق عليه ابن الحسن العباسي عضو قسم التحقيق والتصنيف والاستاذ بالجامعة الفاروقية ووقعه الله تعالى لانتباه باقي الكتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم، ويليه ان شاء الله شرح كتاب فضائل القرآن.

...

(١) مقدمة ابن اصلاح في علوم الحديث ٨-٧: وتيسير مصطلح الحديث ٣٣: ومقدمة فتح الملمه ١/٥٤:
(٢) مجمع الزوائد للهيتمي ٧/١٤٩: والتح الرباني ٣٥٢-٣٥١/١٨:

(٣) مقالات الكوثري-١٦:

(٤) مقالات الكوثري-١٦:

مصادر ومراجع

- کے ایضام البخاری مولانا فخر الدین صاحب المکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند
- کے الاتقان فی علوم القرآن جلال الدین سیوطی مصطفیٰ البانی الحلوی
- کے اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ اعز الدین ابن الاثیر جزوی ادارہ الکسب العلمیہ، بیروت
- کے الاصابہ حافظ ابن حجر ادارہ الفکر بیروت
- کے اسباب النزول جلال الدین سیوطی المکتبہ اسلامیہ کوئٹہ
- کے اساسہ البلاغہ محمد بن عمرو محشری ادارہ المعرفہ، بیروت
- کے السعایہ مولانا عبدالحی لکھنوی اسہیل اکیڈمی لاہور
- کے الاستیعاب علامہ ابن عبد البر ادارہ فکر بیروت
- کے احکام القرآن محمد بن عبد اللہ ابن العربی، مالکی ادارہ المعرفہ بیروت
- کے احکام القرآن مفتی محمد شفیع و مولانا ظفر احمد عثمانی ادارۃ القرآن، کراچی
- کے احکام القرآن امام شافعی (جعبہ البیہقی) ادارہ الکتب العلمیہ، بیروت
- کے اکتشاف کھف اصحاب کھف ارفیق وفاد جانی
- کے الاتصاف علی الکشاف احمد بن منیر ادارہ الکتاب العربی، بیروت
- کے ارشاد الساری احمد بن محمد قسطلانی ادارہ الکتب العلمیہ، بیروت
- کے الاعلام خیر الدین زربکلی ادارہ العلم للملایین
- کے اعلاء السنن مولانا ظفر احمد عثمانی ادارۃ القرآن، کراچی
- کے اعانہ الطالبین سید ابوبکر المشہور بالسید بکری احیاء التراث العربی، بیروت
- کے الانصاف فی معرفۃ الراجم من الخلاف علاء الدین علی بن سلیمان مرداوی ادارہ احیاء التراث العربی
- کے اوجز المسالک شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب ادارۃ تالیفات اشرافیہ، ملتان
- کے اکمال اکمال المعلم محمد بن خلفہ ابی مالکی ادارہ الکتاب العلمیہ، بیروت
- کے انہاء الرواۃ جمال الدین علی بن یوسف قطفی ادارہ احیاء التراث، بیروت
- کے الاعتبار فی النسخ والنسخہ من الآثار ابوبکر محمد بن موسیٰ ہمدانی مطبعہ علیہ، حلب
- کے اصول البزدوی ابو الحسن علی ابن محمد البزدوی الصدق پبلشرز، کراچی
- کے البحر المحیط محمد بن یوسف ابو حیان مالکی اندلس ادارہ الفکر، بیروت
- کے الہدای الساری مولانا ہدیر عالم مرثوی اعظمی راہ پاک ڈیوبند

- کھ بیان القرآن حضرت مولانا اشرف علی تھانوی امپمٹھ مجتہائی، دہلی
- کھ البحر الرائق شیخ زین العابدین ابن نجیم ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- کھ البرہان فی علوم القرآن بدر الدین محمد بن عبد اللہ زکشی ادار المعرفہ، بیروت
- کھ البیان والتبیین عمرو بن الجاحظ ادار الکتب العلویہ، بیروت
- کھ بغیۃ الوعاظ علامہ جلال الدین سیوطی امکتبہ عیسیٰ البانی، مصر
- کھ تذکرۃ الحفاظ شمس الدین ذہبی ادار الحیاء التراث، کویت
- کھ تہذیب التہذیب حافظ ابن حجر ادار صادر، بیروت
- کھ تقریب التہذیب حافظ ابن حجر ادار الرشید، حلب
- کھ تاریخ بغداد احمد عطیہ بغدادی ادار الکتب العربی، بیروت
- کھ تاریخ ارض القرآن مولانا سید سلیمان ندوی امجلس نشریات اسلام
- کھ تاریخ تفسیر و مفسرین غلام احمد حریری امملک سنز پبلشرز، فیصل آباد
- کھ تاریخ بخاری کبیر امام بخاری ادار الکتب العلویہ، بیروت
- کھ تغلیق التغلیق حافظ ابن حجر امکتب الاسلامی
- کھ تبیض الصحیفہ حافظ جلال الدین سیوطی امولانا عاشق الہی برنی
- کھ تدرب الراوی جلال الدین سیوطی امکتبہ علیہ مدینہ منورہ
- کھ التدریب امام نووی امکتبہ علیہ، مدینہ منورہ
- کھ تعلیقات لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب امکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- کھ تعلیقات الانساب عبد اللہ عبر الہارودی ادار الجنان، بیروت
- کھ تعلیقات البخاری مصطفیٰ دیپ بغا ادار ابن کثیر، بیروت
- کھ تکملہ فتح المبلہم مولانا محمد تقی عثمانی امکتبہ دار العلوم کراچی
- کھ تفسیر کبیر امام فخر الدین رازی امکتبۃ الاعلام الاسلامیہ، ایران
- کھ تفسیر عثمانی علامہ شہیر احمد عثمانی امجمعہ البک فہد سعودی عرب
- کھ تفسیر ابن جریر حافظ ابن جریر طبری ادار المعرفہ بیروت
- کھ تفسیر ابن کثیر اساعیل ابن کثیر ادار الفکر بیروت
- کھ تفسیر الجبل شیخ سلیمان الجبل اتدیبی کتب خانہ کراچی
- کھ تفسیر صاوی احد بن محمد الصاوی امکتبہ دار الہاز، مکہ مکرمہ

- کہ تفسیر خازن علی بن محمد خازن ا دار لمعرفہ بیروت
- کہ تفسیر ابی السعود ابی السعود محمد بن العبادی ا دار الاحیاء التراث الاسلامی، بیروت
- کہ تفسیر سورۃ کہف مولانا شیر علی شاہ ا مؤثر المصنفین، اکوڑہ خٹک
- کہ التحریر والتبیین شیخ محمد طاہر ابن عاشور ا الدار التونسیہ، تیونس
- کہ ترجمان قرآن مولانا ابوالکلام آزاد ا مکتبہ سعید ناظم آباد
- کہ التعليق الصبیح مولانا ادیس کاندھلوی ا مکتبہ عثمانیہ لاہور
- کہ التعليق المحمود (حاشیہ ابن داؤد) مولانا فخر الحسن گنگوہی ا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی
- کہ التلخیص الجہیر حافظ ابن حجر ا دار نشر الکتب الاسلامیہ، لاہور
- کہ تفسیر مظہری قاضی ثناء اللہ مظہری ا بلوچستان پک ڈپو، کوئٹہ
- کہ تفسیر نسفی عبد اللہ بن احمد نسفی ا دار الاحیاء الکتب العربیہ، مصر
- کہ تاج العروس محمد مرتضیٰ زبیدی ا دار مکتبہ الحیاء، بیروت
- کہ تفسیر بیضاوی عبد اللہ بن عمر بیضاوی ا مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ
- کہ تفسیر القاسمی (محاسن التاویل) محمد جمال الدین قاسمی ا دار الفکر، بیروت
- کہ التفسیر الواضح محمود حجازی
- کہ تفسیر الراغب احمد مصطفیٰ مراغی ا مطبعہ مصطفیٰ البابی، مصر
- کہ تفسیر ثعلبی (جواہر الحسان فی التفسیر القرآن) عبد الرحمن بن محمد ثعالبی ا مؤسسہ الاعلیٰ، بیروت
- کہ توضیح وتلویح علامہ تفتازانی ا نور احمد کتب خانہ
- کہ تخریج احادیث اصول البزودی قاسم بن قطلوبغا ا الصدف پبلشرز کراچی
- کہ ترجمان السنہ مولانا بدر عالم میرٹھی ا ایچ ایم سعید کمپنی
- کہ تیسیر الباری مولانا وحید الزمان ا تاج کمپنی لمیٹڈ، پاکستان
- کہ تفسیر منیر وہبہ الزحیلی ا دار الفکر، بیروت
- کہ الجامع الاحکام القرآن محمد بن احمد قرطبی ا دار الفکر، بیروت
- کہ جلاء الافہام فی الصلاۃ علی خیر الانام علامہ ابن قیم ا دار الکتب العلمیہ، بیروت
- کہ جامع الاصول مبارک ابن احمد ابن اثیر جزیری ا دار الفکر، بیروت
- کہ جلالین جلال الدین سیوطی و محلی ا ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- کہ جامع البیان (علی ہامش الجالین) سید معین الدین ا ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی

- کے جہان دیدہ مولانا محمد تقی عثمانی ادارۃ المعارف، کراچی
- کے الجبر والتعديل عبد الرحمن بن ابی حاتم رازی ادارۃ معارف عثمانیہ، حیدرآباد
- کے الحاوی للفتاوی جلال الدین سیوطی مکتبہ نوریہ فیصل آباد
- کے حاشیہ پرغوردار مولوی پرغوردار ملتانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ
- کے حاشیہ صحیح البخاری احمد علی سہارنپوری اقدیمی کتب خانہ کراچی
- کے حاشیہ صحیح البخاری ابو الحسن محمد بن عبد الہادی سندھی اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے حاشیہ القنوی علی تفسیر البیضاوی حافظ اسماعیل قنوی مکتبہ محبوبہ، اسانہول
- کے حاشیہ سیرت النبی ﷺ مولانا سید سلیمان ندوی ادارۃ الاشاعت، کراچی
- کے حاشیہ حمد اللہ شیخ عبد اللہ ٹونکی سعید اینٹ سنز، کراچی
- کے حاشیہ حمد اللہ شیخ عبد اللہ ٹونکی سعید اینٹ سنز، کراچی
- کے الحاوی الکبیر علی بن محمد بن حبیب ماوردی ادارۃ الفکر، بیروت
- کے حجة الله البالغة شاولی الله ادارۃ الطباعة البعثیہ، مصر
- کے حلیۃ الاولیاء ابو نعیم اصبہانی ادارۃ الفکر، بیروت
- کے حمد اللہ شرح سلم العلوم مولوی حمد اللہ محمد سعید اینٹ سنز
- کے خلاصہ الخورجی علامہ صفی الدین خورجی ادارۃ الفکر بیروت
- کے الخصائص الکبری جلال الدین سیوطی ادارۃ الکتب العلمیہ، بیروت
- کے دلائل النبوة ابو نعیم اصبہانی ادارۃ النقائس
- کے دلائل النبوة احمد بن الحسین بیہقی مکتبہ اثریہ لاہور
- کے الدر المختار محمد بن علی حصکفی ایچ ایم سعید کمپنی
- کے الدر المنثور جلال الدین سیوطی مؤسسه الرسالہ
- کے روح البعانی ابو الفضل محبوب آلوسی مکتبہ امدادیہ ملتان
- کے الروض الانف عبد الرحمن بن عبد اللہ سہیل مکتبہ فاروقیہ ملتان
- کے رقم الصوت ہذیم الموت جلال الدین سیوطی مکتبہ رضویہ فیصل آباد
- کے زاد البعاد علامہ ابن القیم مؤسسه الرسالہ
- کے سنن نسائی احمد بن شعیب نسائی اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے السنن الکبری احمد بن شعیب نسائی ادارۃ تالیفات اشرافیہ، ملتان

- کے سنن ابن داؤد سلیمان بن اشعث: ابو داؤد دار احیاء السنن النہویہ
- کے سنن دار قطنی علی بن حبردار قطنی دار نشر الکتب الاسلامیہ، لاہور
- کے سیر اعلام النہلام شمس الدین بن محمد ذہبی مؤسسہ الرسالہ
- کے السیرۃ الحلبیہ علی بن برہان الدین حلبی البکیتہ الاسلامیہ، بیروت
- کے سیرۃ ابن ہشام ابو محمد عبد اللہ بن ہشام مصطفی الباہی، مصر
- کے سیرۃ النبی مولانا شہل نعمان دار الاشاعت، کراچی
- کے سنن الترمذی محمد بن عیسیٰ ترمذی دار احیاء التراث العربی، بیروت
- کے شرح الکرمات محمد بن یوسف الکرمات دار احیاء التراث العربی، بیروت
- کے شرح تہذیب ملا عبد اللہ یزدی افاروقی کتب خانہ
- کے الشرح الصغیر احمد بن محمد در دیر دار المعارف، مصر
- کے الشرح الکبیر الفرویز شرح الوجین عبد الکریم بن محمد رافعی امکتبہ عباس احمد الباز، مکہ مکرمہ
- کے شرح مسلم یحییٰ بن شرف نووی اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے شرح معانی الآثار احمد بن محمد طحاوی ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- کے شرح ملا علی القاری علی الفقہ الاکبر ملا علی قاری اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے شرح الطیبی حسین بن محمد طیبی ادارۃ القرآن، کراچی
- کے شرح الکوکب المنیر محمد بن احمد ابن التجار دار الفکر، دمشق
- کے شرح العقیدۃ الطحاوی علی بن العزحنی اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے شیخ محمد بن عبد الوہاب اور علماء حق مولانا محمد منظور نعمان اقدیمی کتب خانہ کراچی
- کے صحیح البخاری محمد بن اسماعیل بخاری اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے صحیح مسلم مسلم بن حجاج قادی کتب خانہ، ادارۃ الفکر
- کے صفوۃ التفاسیر محمد علی صابئی ادارۃ القرآن الکریم، بیروت
- کے الصواعق المرسلہ علامہ ابن قیم
- کے طبقات ابن سعد محمد بن سعد دار صادر، بیروت
- کے عمدۃ القاری محمد بن احمد عیسیٰ البیطعہ المنیریہ، بیروت
- کے عمل الیوم واللیلہ ابو بکر احمد بن محمد ابن السنی مؤسسہ علوم القرآن، بیروت
- کے العدۃ شرح العدۃ بہاء الدین عبد الرحمن بن ابراہیم مقدسی امکتبہ الریاض الحدیثہ

- کے عرف الشذی مولانا انور شاہ کشمیری قدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے غایہ السعایہ مولانا عبدالحی لکھنوی، مکتبہ خیر کثیر
- کے غرائب القرآن و ملی هامش تفسیر ابن جریر نظام الدین الحسن بن محمد نیساپوری، مطبعہ امیریہ، مصر
- کے فہرست ابن ندیم محمد بن اسحاق ندیم انور محمد کتب خانہ، کراچی
- کے فتح البیان فی مقاصد القرآن نواب صدیق حسن خان، مطبعہ العاصیہ، قاہرہ
- کے فتح القدير محمد بن عبد الواحد ابن الہام، مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ
- کے فتح القدير محمد بن علی شوکانی، مکتبہ مصطفیٰ الہابی، مصر
- کے الفتوحات الربانیہ علی الاذکار النوایہ محمد بن علان صدیقی، المکتبہ الاسلامیہ
- کے فتح الباری حافظ ابن حجر عسقلانی، دار الفکر، بیروت
- کے الفتح الربانی احمد عبد الرحمن البنا، دار الحديث، قاہرہ
- کے فیض الباری مولانا انور شاہ کشمیری، خضر راولپنڈی، دیوبند
- کے الفقہ الاسلامی وادلتہ علامہ وہبہ زحیلی، مکتبہ حقانیہ پشاور
- کے فتاویٰ عالمگیری جامعۃ من علماء الہند انورانی کتب خانہ، پشاور
- کے فتح البیغی عبد الرحیم بن الحسین عراقی، دار الکتب العلمیہ، بیروت
- کے الفوز الکبیر شاہ ولی اللہ، قدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے فواتح الرحمت شہر مسلم الثبوت، البحر العلوم مولانا عبد العلی
- کے الفرق بین الفرق شیخ عبد القادر بن طاہر بغدادی، مکتب نشر الثقافہ الاسلامیہ
- کے القاموس المحيط مجد الدین محمد بن یعقوب فیروز آبادی، مطبعہ مصطفیٰ الہابی، مصر
- کے قمص القرآن مولانا حافظ الرحمن سیوہاروی، ندوۃ المصنفین، دہلی
- کے القول الہدیٰ فی الصلوٰۃ علی الحبیب الشفیع محمد بن عبد الرحمن سخاوی، دار الكتاب العربی، بیروت
- کے کشاف محمد بن عبد ذہبی، مؤسسہ علوم القرآن، جدہ
- کے کشف الباری (کتاب المغازی)، شیخ الحدیث مولانا سلیم اللہ خان، مکتبہ فاروقیہ، کراچی
- کے الکافی الشافعی فی تخریج احادیث الکشاف حافظ ابن حجر عسقلانی، دار الكتاب العربی، بیروت
- کے الکامل فی ضعف الرجال عبد اللہ بن عدی، دار الفکر، بیروت
- کے الکوکب الدری مولانا رشید احمد گنگوہی، ادارۃ القرآن، کراچی
- کے کتاب الآثار امام اعظم ابوحنیفہ، مکتب خانہ مجیدیہ ملتان

- کے کشف الاستار نور الدین علی بن ابی بکر ہیشی مؤسسه الرسالہ، بیروت
- کے کنز العمال علامہ علی متقی بن حسام الدین مکتبہ التراث الاسلامی، حلب
- کے کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام علامہ عبدالعزیز ابن احمد بن بخاری الصدق پبلشرز، کراچی
- کے کتاب الامر امام شافعی ادارہ المعرفہ بیروت
- کے الباب عبد الغنی عینی میدان مکتبہ علمیہ، بیروت
- کے لامع الداری مولانا رشید احمد گنگوہی مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- کے لطائف الاشارات امام قشیری ادارہ الکتاب العربی، قاہرہ
- کے لسان العرب علامہ ابن منظور افریقی انشرا الادب جزو۴، ایران
- کے معالم التکریم محمد حسین بن مسعود بغوی ادارہ تالیفات اشراقیہ، ملتان
- کے معالم السنن امام احمد بن محمد الخطابی مطبعہ الانصار الاسلامیہ المحدثہ
- کے المقررات فی غریب القرآن علامہ راغب اصفہانی نور محمد کتب خانہ، کراچی
- کے مجموعہ فتاویٰ ابن تیمیہ شیخ الاسلام علامہ ابن تیمیہ ادارہ العربیہ بیروت
- کے المحلی بالآثار علی ابن احمد ابن حزم ادارہ الکتب العلمیہ، بیروت
- کے مقالات الکوثری علامہ زہدی الکوثری ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- کے المعجم الکبیر سلیمان بن احمد طبرانی ادارہ الحیاء التراث العربی
- کے مشاهد الانصاف علی شواہد الکشاف شیخ محمد علیان مرزوقی ادارہ الکتاب العربی، بیروت
- کے مجمع بحار الانوار علامہ محمد طاہر پٹنی مجلس دائرۃ المعارف، حیدرآباد دکن
- کے مشکاة المصابیح محمد بن عبد اللہ خطیب تبریزی اقدیمی کتب خانہ، کراچی
- کے منهج الدراسات لآیات الاسماء والصفات علامہ محمد امین شنیطی
- کے المعجم الوسیط لجنة من العلماء انتشارات ناصر خسرو، تہران
- کے مرقاة المفاتیح ملا علی قاری مکتبہ امدادیہ ملتان
- کے المغنی موفق الدین ابن قدامہ ادارہ الفکر، بیروت
- کے مسالك الحنفی والدی البصطفی علامہ جلال الدین سیوطی مکتبہ رضویہ، فیصل آباد
- کے معارف القرآن مفتی محمد شفیع صاحب ادارۃ المعارف، کراچی
- کے موقع اصحاب کھف محمد تیسیر ظبیان مطبعہ ادارہ الاعتصام
- کے مسند امام احمد بن حنبل امام احمد بن حنبل المکتب الاسلامی، ادارہ صادر، بیروت

- كـ المصنوع في معرفة الحديث الموضوع ملا على قارى أدارة نشر الثقافة النعبانيه
 كـ مختار الصحاح محمد بن ابى بكر رالى أدار المعارف، مصر
 كـ ميزان الاعتدال علامه ذهبى أدار احياء التراث العربى، بيروت
 كـ مغنى المحتاج شيخ محمد شربى الخطيب أدار احياء التراث العربى، بيروت
 كـ معانى القرآن ابو زكريا يحيى بن زيدا فراء عالم الكتب، بيروت
 كـ المغرب ابو الفتح ناصر الدين مطر زى ايسوفيه بنوريه، كراچى
 كـ المقاصد الحسنه شمس الدين محمد بن عبد الرحمان سخاوى أ مكتبه خانجى، مصر
 كـ مصنف ابن ابى شيبه عبدالله بن محمد بن ابى شيبه الدار السلفيه، بهمنى
 كـ المعرفه والتاريخ يعقوب بن سفيان مؤسسه الرساله
 كـ المقتنى في فقه الامام احمد بن حنبل موفق الدين ابن قدامه أ مكتبه الرياض الحديثه، رياض
 كـ المنتقى شرح المؤطا ابو الوليد سليمان بن خلف باجى أدار الكتاب العربى، بيروت
 كـ البحر المحرر الوجيز محمد عبد الحق بن عطيه غرناطلى أ مطابع الاهرام التجاريه، قاهره
 كـ مكمل اكبال الاكبال محمد بن محمد تنويس أدار الكتب العلميه، بيروت
 كـ معجم البلد ان ياقوت بن عبدالله حوى أدار احياء التراث العربى، بيروت
 كـ مقدمه مجاز القرآن محمد فواد سركين أ مكتبه خانجى، قاهره
 كـ مجاز القرآن ابو عبيده معمر بن البشئ أ مكتبه خانجى، قاهره
 كـ النشر فى القرأت العشره محمد بن الجزرى أ مكتبه تجاريه مصر
 كـ ذيل الاوطار محمد بن على شوكانى مطبعه مصطفى البابى، مصر
 كـ النهايه في غريب الحديث علامه ابن الاثير أدار احياء التراث العربى، بيروت
 كـ النكت والعيون (تفسير الماوردى) على بن حبيب مآوردى أوزاره الاوقاف والشئون الاسلاميه، بيروت
 كـ النافى شرح حسامى مولوى محمد عبد الحق أكتب خانه مجيديه، ملتان
 كـ النيراس شرح شرح العقائد عبد العزيز بن احمد فرهارى أ مكتبه حبيبى، كوثه
 كـ وفيات الاعيان علامه ابن خلكان أدار صادر، بيروت
 كـ هدى السارى حافظ ابن حجر عسقلانى أدار الفكر، بيروت
 كـ الهدايه على بن ابى بكر مرغينانى ابيج، ايم سعيد كمپنى، كراچى